

શાને મોટું, ...
તાકાત-તાઝીથી ભરપૂર

લજ્જત દાર

ઝંડુ કાલાસવ

— વિના વિલંબે —

વાપરવા માંડા

આસ ત્રીજાને મોટું
તંદુરસ્તી-તાકાતથી ભરપૂર

ત્રીજાની નબળાઈમાં
આખાક અસર કરનાર

ઝંડુ અશોકારિષ્ટ

મદરાદિ શાગોનો

અકરીર માસાજ

દરેક ઘરમાં હોવો જોઈએ

સાચી શક્તિનો, સાંચલ કરવા

ઝંડુની સુવર્ણમિશ્રિત

મકરદંવજ ગુટી

— શક્તિની મર્યાદામ દવા —

આવશ્યક અવરમાવવા મોટું

તોડા એકના રૂપીઆ આઠ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લી. પો. બો. નં. ૪૫૧૩ મુબંઈ નં. ૨૪
મિલના મોલ એજન્ટ: હાદ્યાલાલ અપર્સ. સ્વામીનારાયણ જીર્મીંગ, અંદર રોડ, હાદ્યાલાલ
○ આયુર્વેદિક દવાઓનું સુચીપત્ર આપેલ મંગાવો ○

એકદમ સસ્તા ભાવે પુસ્તકોનું વેચાણ

આણ	દાસ લેવાની	આણ	દાસ લેવાની		
મન.	પુસ્તકનું નામ	કિમત	કમલ	પુસ્તકનું નામ	કિમત
૩-૦	વડોદરા ગમ્પની પુસ્તકાલય-૫.	૧-૮	૧-૮	બાલવિજ્ઞાન ભાગ-૩નો	૧-
૦-૩	નગમપતી	૦-૩	૦-૬	ચતુર યથોક્ત	૦-૫
૦-૩	બાલકાવ્યો	૦-૩	૦-૭	સારી રીતભાત	૦-૫
૦-૫	શ્રેષ્ઠ સમાહકાર-૧ લો	૦-૨	૦-૧૨	વીર કથાઓ	૦-૫
૦-૬	" -૨ નો	૦-૩	૨-૦	અર્વાચિન સાવજનિક પુસ્ત.	૧-૦
૦-૧૧	મધુમક્ષિકા અને બમર	૦-૫	૦-૬	વીર અભિમન્યુ	૦-૪
૦-૧૪	ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિ.	૦-૭	૦-૬	જીવરામ ભટ્ટ	૦-૪
૩-૦	શ્રી કવેન્ડુ આત્મચરિત્ર	૧-૮	૨-૦	પ્રલંબ	૦-૧૦
૦-૪	ધરમાં રમવાની રમતો	૦-૩	૧-૮	સોજા સુંદર વાતો	૧-૦
૦-૧૩	કેટલાક રોગો-૨ નો	૦-૬	૦-૫	બાપુની કૃત્ય	૦-૩
૧-૬	પ્રગતિને પંથે	૦-	૨-૦	વિનોદવાદીકા	૧-૦
૦-૧૧	જુરચના	૦-૫	૧-૮	Flowers of Life	૧-૦
૦-૧૪	માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણક.	૦-૭	૦-૧૨	ધર્મોપદેશ	૦-૬
૧-૫	ગેત્ર અને આરોગ્ય	૦-૧૦	૦-૧૦	રસદાર	૦-૫
૦-૧૩	માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ	૦-૬	૧-૦	અ. સૌ. કુમારી	૦-૧૦
૧-૧	સમ અને અવિષ્ણની માતા	૦-૮	૨-૮	વિનોદવિકાર	૧-૮
૧-૧	વિદ્યાયાજા	૦-૮	૨-૮	એલીઆ નેશીનો અખાડો	૧-૮
૦-૧૧	શિક્ષણનો શાસ્ત્ર	૦-૮	૦-૧૦	મહનમંદિર	૦-૬
૦-૬	સિદ્ધ	૦-૩૫	૨-૦	એલવા એડીસન (ઓએ કૃત)	૧-૨
૦-૧૨	હિંદના ઇતિહાસની વાતો	૦-૬	૧-૧૨	કુરુચના શિક્ષણસુધારકો	૧-૩
૦-૨	જાત્રેને	૦-૧	૧-૮	ધર્મોની બાલ્યાવસ્થા	૧-૦
૦-૧૪	આદારશાસ્ત્ર	૦-૭	૧-૦	કેટલાક રોગો બા. ૩નો	૦-૧૧
૦-૧૪	બાળકેળવણી	૦-૭	૧-૬	વિષતંત્ર	૧-૦
૧-૮	વૈવાસિક ન્યાયમાળા	૦-૧૨	૦-૧૩	વીરસેવ સંસ્કૃતિ	૦-૮
૧-૨	મોન્ટેસરી પદ્ધતિનો આત્મા	૦-૬	૦-૧૩	સહકાર મિમાંસા	૦-૮
૦-૧૨	તારાશાસ્ત્ર	૦-૬	૧-૮	અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યો	૧-૦
૦-૬	રામાયણ રહસ્ય	૦-૩	૧-૦	કુદરતનું અવલોકન	૦-૧૦
૦-૬	બાલરામાયણ	૦-૩	૦-૧૩	તકસેવન અથવા જાણસેવનવિધિ	૦-૮
૦-૮	હાડપિંજર	૦-૪	૦-૧૪	મહાસાગર	૦-૮
૦-૫	આયોની ઓગખાણ	૦-૨	૨-૪	વિજયમંત્ર અને કૃત્તહતી આવી	૧-૮
૦-૬	કુમાર વીરસેન ભાગ-૨ નો	૦-૪	૧-૧૪	રાજા જમીનદારામ બહાદુર	૧-૨
૦-૫	પરિમલ	૦-૩	૧-૧૪	મંદાલીમાં નવચેતન	૦-
૦-૮	બાલવિજ્ઞાન ભાગ-૨ નો	૦-૧			

લખો:-પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ રાયપુરા, વડોદરા

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર રાવળ, રવિશંકર પંડિત, કનુ દેસાઈ, રસિકલાલ પરીખ,
સોમાલાલ શાહ, પ્રજ્ઞલાલ ભટ્ટ, ચન્દ્રવદન ભટ્ટ, એ સાથે ગુજરાતી
કલાકારોનાં, ૧૦" x ૧૧"ના માપના વિવિધરંગી માઉન્ટ ઉપર ચોરેલાં
દસ ચુનંદાં, પૂર્ણરંગી ચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ. કાચું ૧-૪-૦;
પાકું ૧-૮-૦ રજિ.-પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

ચિત્રશતક

સવા રૂપયામાં સો ચિત્રોનો સંગ્રહ

કોણે કયું કે ક્યાનો ઉપભોગ ગ્રામીણ જ દરી શકે? શુદ્ધ
લાગી પચ્છંગીની, વિવિધતાવાળી અને ચંદ્રકારી ક્યાનો
સસમદર્પણ, મધ્યમ ચિત્રિનો અને ને શુદ્ધરૂપ કે દરકશર-
વાળો કોઈ પણ વિચારી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
મુંદરે ઉણવ - મળ્યામૂલ આંધળી - કિં. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૦-૦

તંને વિષે હવે વિશેષ બહેરબાજી કરવાપણું રહ્યું નથી એવું
ચરકશરનું બાણીતું અને જનજનનું માનીતું આવતી પ્રવૃત્તિનું માસિક
એતી વિશુદ્ધ ગૌરવાન્વિત કલા. એના મંદકાર સંપલ યાનપ્રચૂર
લેખો, એની એકધારી લાગી કાવ્યસામગ્રી, એની મનોહારી
વિવિધતાભરી માસેમાસની નવીનતા, તથા એનો ખું છે-અનોડ છે.
વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૬-૦-૦ :: ૬ :: ૬ :: પદ્મદેવ ૧૨ શિ.

નમુનાના અંકના પૈસા પડતા નથી.

એનો કોઈ પણ અંક લુપ્ત, અને નમે આદર થવા લલચારો

કુમાર દાર્યાલય • ૧૨૫૪ • રા. ૫૫૨ અમદાવાદ

પત્ની-પુત્રી-ભગિની

એમને

લગ્ન-વર્ષગાંઠ કે બીજી શુભ પ્રસંગે
શું ભેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વળણાયાં છે.

જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે.

જે સચિત્ર અને રસિક છે,

જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૫૫ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે

ચોડાંક નામો

સુધરતા અને સુંદરતા	૦-૮-૦
કમનસિખ સવિતા	૦-૪-૪
કાયદામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન	૦-૩-૦
અર્ધાંગના	૦-૪-૦
ભરત ગુંથણ	૦-૧૦-૦
પારત્રી વાનીઓ	૦-૬-૦
ધરણીનો શોળ	૦-૧-૦
જીવન પલટો	૦-૪-૦
સ્ત્રવનું શાસ્ત્ર	૦-૩-૦

સુંદરતા અને સુધરતા	૦-૮-૦
દેવી ચૌધરાણી	૧-૮-૦
રજયા બેગમ	૮-૧-૦
માંદગી અને માવજત	૦-૪-૦
પ્રતિ પ્રભુ છે	૦-૧-૦
વાતનું વતેસર	૦-૧-૦
પારત્રી લગ્ન ગીતો	૦-૬-૦
ગુપ્તી ઘર	૦-૧-૦
વહેમી પતિ	૧-૩-૦

આખો સહ રૂ. ૨૦-૦-૦ માં મળે છે. પુસ્તકો છુટાં પણ મળે છે.

સ્ત્રી-સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦ કેળાપીઠ સુરત,

શ્રી. રમણુલાલ વસંતલાલ દેસાઈની

નવી વાર્તા

કૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટઅંકથી

શરૂ થય છે

ઉપરાંત

ધૂમકેતુ

મેઘાણી

ઉમાશંકર

રમણ વકીલ

દુર્ગેશ શુક્લ

કીકુભાઈ-દેસાઈ વગેરેનાં વાર્તા-નાટકો

અને

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ, પ્રો. ઠાકોર જેવાના

વિદ્વત્તાપૂર્ણ લેખો, સુન્દરમ, ઉમાશંકર,

ભાદરાયણ, બેટાઈ જેવા કવિઓનાં કાવ્યો,

ગુસ્તાની નોંધપોથી, વિજ્ઞાન અને હુન્નરના લેખો

હવે પછીના અંકોમાં આવી વિવિધ રસિક સામગ્રી હશે જ.

તમારા પુસ્તકાલયમાં મંગાવવું ભુલશો નહિ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫.

કૌમુદી કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા.

સાહિત્ય એ જીવનની સંસ્કારિતા છે.

રાજકીય

સામાયિક

સુ મા જ વા દ

એકલે એક સ્વતંત્ર, સ્વયં, મુવિકસિત સંસ્કૃતિ.

ગુજરાતનું પહેલું અને એકજ

સમાજવાદી દૃષ્ટિબિંદુથી રચ્ય કરતું માસિક

ન વ યુ ગ

તંત્રી: નરહરિ ભટ્ટ

આગેજ

લખો:—

નવયુગ

કાર્યાલય

એક હાલિસ

લેન

કોટ, મુળા

સાહિત્ય, કલા, ધર્મ, તત્વજ્ઞાન,
રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર સર્વ
વિષયને તે સમાજવાદી દૃષ્ટિબિ-
ંદુથી રચ્ય કરે છે.

લવાજમ : વાર્ષિક

હિંદમાં

રૂ. ૫-૦-૦

●

પરદેશ

રૂ. ૮-૦-૦

●

છૂટક નકલ

૦-૮-૦

જે માં

અનેરાળી નવલો, દ્વંદ્વી વાતચીત,
કાવ્યેદ, સનનીય લેખો, આંતર-
રાષ્ટ્રીય રાજકારણની માહિતી-
પૂર્ણ ખગરો વગેરે આવે છે.

●

સિંધનું જાણીતું ગુજરાતીઓનું માનીતું માસિક

ખોરશેદ પ્રકાશ

પારસી માંહેથી હેઠળ આજ સાત વર્ષથી શુદ્ધ ગુજરાતીમાં બહાર પડે છે.

“ધરતીકંપ અંક” અને “નવરોજ અંક” સિંધનાં સર્વજ્ઞ માસિકોમાં
જોત પોડે એવા બહાર પડેલા હતા.

હવે નવેબરના દિવાળી અંકમાં તમે શું વાંચશો ?

મહાકવિ શ્રી ખમરદારનું “દિવાળી” કાવ્ય, રા. જહાંગીર દેસાઈનું
“ગળીબ” કાવ્ય, રા. દિલ્લેશ્વરની “જાન સુટણી”, કબીર ઉપર અજબાણું ગાળતો
ડા. સોહરાય સતોકનો લેખ, “અવસ્થા અને એરોનોટ”નો મુકાબલો દર્શાવતો
રા. પીરજીશાહ કન્ટેક્શનરનો લેખ, રા. રાજરાણાની “કનક કાન્તા” નામે
લિંદુ સંસારી વાર્તા, જાણીતા લેખક ‘મુમતિ’ની સુંદર વાર્તા અને નરીમાન
સોરાબજી જોશવાલાની ધરતીકંપની યાદ આપતી “અભાગી શીરીન” નામે કરુણ
વાર્તા-એ ઉપરાંત કવી “તીન”ની વાર્તા, આજી વાર્તા, ખીજ લેખો શ્રી નરેન્દ્રનાથ શુક્તા
“રવિદેશી વિદેશી” નામે અંગ્રેજીમાં લખાએલી વાર્તા ને શ્રીમ અંગ્રેજી લેખો
સર્ગીન વાચન સાંભળી જરૂર અંક.

શુદ્ધ નકલ છ આનાં

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ચાર

૧ મી : રસ્તમ એત. આર. મહેતા,

બંદર રોડ, કરાચી.

મુંબઈમાં અમીરી રહેવા જમણાનું

આર્યનિવસ

૧૯૨૨

ARYANIVAS

ટે.નં. ૨૩૧૩૬.

હિંદુ લોક

કાલબાદેવીરુંમુંબઈ

જાજરાલ

દર મહીનાની તા. ૧૫મીએ પ્રકટ થાય છે.

ડીસેમ્બર અંકમાં
શરૂ થઈ છે.

આયત્રાંત્રી :

શ્રી કનૈયાલાલ માણિકલાલ મુનશી

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની નવી નવલકથા

આહિત્ય સંસદ તરફથી

તંત્રી મંડળ :

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે,
શ્રી ધનસુખલાલ ક. મહેતા,
શ્રી. રમણ ન. વડીલ,
શ્રી. શંકરપ્રસાદ છ. રાવલ,
શ્રી. ભાનુશંકર બા. વ્યાસ.

જય સોમનાથ

ઉપરાંત

વાર્ષિક લલાજમ :

હિન્દમાં : રૂ. ૫-૦-૦

પરદેશ : ૧૨ શીલીંગ

સંસદના સભ્યો માટે

લલાજમ : રૂ. ૪-૦-૦

કુરુદરીમાં (વાર્તા) : શ્રી. ધનસુખલાલ મહેતા.
અબુખાંની બકરી (વાર્તા) : ડૉ. ઝાકિર હુસેન
અડધે રસ્તે (નવો હકતો) : શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી.
હુલ્લીડખોર (નાટક) : શ્રી. રામચંદ્ર દા. રાકલ.
સળિયા ખાછળ (છેલ્લો હકતો) શ્રી. હરિજીતમ ત્રિ.
નોંધપાથી: શ્રી. "ગુરુતા"

યાત્રાળુઓ : શ્રી. શંકરપ્રસાદ રાવળ.
ભારતર સાહેબ (વાર્તા) શ્રી. "વૈનતેવ"
ચણા અને ભાણી(વાર્તા.): શ્રી ધનપ્રસાદ મુનશી
ચીના યાત્રાળુ ભરૂચમાં : શ્રી. ધનપ્રસાદ મુનશી.

અને

કાર્યાલય :

૧૧૧, એસ્પેક્ટેડ રોડ,

ઝાટ, મુંબઈ.

શ્રી. પૂર્ણલાલ, શ્રી. રજનીકાન્ત, શ્રી. જ્ઞાનલાલ, પગેરનાં
અબ્બો, દોહન, વર્તમાનસાર, તંત્રીસ્થાનેથી પ્રમાણાયના
પગેર.

વડોદરા સ્ટેટની લાયબ્રેરીઓ માટે મંજુર

પદ્ધતિ

ભવાનીશંકર વ્યાસ

કૃત

અગીઆર દૃષ્ટી

વાતોનો

સંમિલ

ગુજરાતના બધામ અગ્રગણ્ય સામયિકો અને સાક્ષરોએ આ રસિક વાર્તા સંગ્રહને ખરા ઉમંગકાથી સંકલ્પે છે.

● એક વાનગી ●

જનરેવજાવના આ મર્મચાહી અવસોકતની સાથે જ ધ્યાન એવે છે તેમની વિશિષ્ટ કલારશ્વતિ આપણા આજ સુધીના કોઇ પણ નવલિકા લેખકમાં એ કલારશ્વતિ આટલી સૂક્ષ્મ રીતે નથી દેખાતી... અને હીંપે અને નવલિકાસંવિધાનતા સભળ હોયલને હીંપે ભવાનીશંકર એમના પ્રથમ પ્રકાશન થી જ ગુજરાતના નવલિકાકારોની પ્રથમ પંક્તિમાં આપે છે-અત્યાર પહેલાં જ આવી મળા હોત, એ તેમની નવલિકાઓ તમ ગુજરાતમાંથી પ્રસિદ્ધ પતાં કોઇ 'પરપાન', 'દીપ્તિ' જેવા રીણ સામયિકોના છપાઇ હોત તો તેમની 'મીઠું' જેર, 'ઓઆગવવની', અને 'શાહીતા હાથ' આ નવલિકા-તો આપણાં સાહિત્યમાં અમર રહે તેવી છે... એવે આ તમા 'અતિથિ'ને હૃદયપૂર્વક સત્કારીએ છોએ.

કિંમત રૂપિયા એ

દીપ્તિ

સોલ એજન્ટ:-

સી. જમનાદાસ એન્ડ કું. પ્રા.એમ. ડી.ટ. મુંબઈ.

૫૫ પૃષ્ઠ

અંક ૧૦

અનુક્રમણિકા

સંજોગ અંક

૫૧

સાક્ષ્યદોષ		૨૦૫
છેલ્લી માગણી	(કાન્ય)	૨૦૬
એકસંખ્ય	"	૨૦૮
તાપાત્વ	"	૨૧૧
તત્ત્વ	"	૨૧૩
સોમનાથ મહારાજ	"	૨૧૫
શિવાજીની હોરલ	રવીન્દ્ર દવે	૨૧૭
બે ઊર્મિઓ	કુમારી સુધા રાવત્ર	૨૨૫
માનવતા અને પુ પ	સંતપત	૨૨૭
ત્રિપુર રાજ	ભારત્કર બહોરા	૨૩૧
મારવાડી શોકગીતો	રમણીકલાલ મહેતા	૨૩૨
પ્રિયમિત્ર	દુર્ગાપ્રસાદ શુક્લ	૨૪૦
પાણીધાર	સરોજ	૨૪૦
પૈરિક મરુત્તી	અંબાલાલ પુરાણી	૨૪૧
એક પિદ્ધતાપૂર્ણ સ શોધનગ્રંથ	હારલાલ રં. મોકડ	૨૪૧
ધનાન્ધ-નિરમુક્તિ	વેદ ભાતુશંકર શાસ્ત્રી	૨૪૬
સ્વાસ્થ્ય	ડા. રં. મોકડ	૨૫૦
- " નિદ્રા સ્વપ્ન દ્વંદ્વ	હૃદયકાન્ત	૨૫૮
અન્યરથપાઝમય	ડા. મોકડ	૨૫૯
એલ કે. મેઘાણી	૧૪, અમરપા રોડ, કલકત્તા	
આર. આર. શેઠની કું.	પ્રિન્સેસ રોડ, મુંબઈ-૨	
શ્રી. નર્મનાદાસજી કું.	" "	
એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું.	" "	
ગાંધીવ લવાજમ એજન્સી	ભગા તળાવ, સુરત,	
શ્રી કપિલપ્રસાદ મ. દવે	ગાંધી રોડ, અમદાવાદ	
પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લી.	રાવપુરા, વડોદરા	
વાર્ષિક	::: લવાજમ	::: રૂપિયા ચાર

સંપાદક : ઊર્મિ મંડળ : કરાચી

બદલામાં આવતાં સામયિકો, અવલોકન માટે મોકલાતાં પુસ્તકો તથા તંત્રીને લગતા પત્રવ્યવહાર માટે સરનામું નીચે મુજબ કરવું.

હાલસરાય રં. મોકડ,

ગુજરાતનગર કરાચી, (સદર)

આ સરનામામાં (સદર) લખવાની ખાસ જરૂર છે. તેમ ન કરવાથી પત્ર એક દિવસ મોઢો મળવા સંભવ છે. તેમ વળી આ સરનામામાં 'તંત્રી ઊર્મિ' કે 'ઊર્મિ કાર્યાલય' કે એવું કશુંજ ન લખવું. માત્ર ઉપરના શબ્દો જ લખવા.

વ્યવસ્થા માટે : એટમે કે ગ્રાહકો, બહેરખગર આપનારાઓ વગેરે માટે સરનામું,

ઊર્મિ કાર્યાલય ઈન્સો હોલ, કરાચી

કાવ્યાંકમાં શુદ્ધિ

૫.	૧૪૯	લી.	૪	યુગો
"	૧૫૦	"	૨૪	ગોરંભવા
"	"	"	૨૬	વાપ્તી
"	"	"	૪૨	ત્રીવર્ણી
"	૧૫૩	"	૫૩	ખરી
"	"	"	૫૪	ખાપો
"	"	"	૫૮	ફો
"	"	"	૫૯	ધુમરી

110

ૐ

ત્રય પદ્ય : ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક . પાપ ૧૯૬૨ . અંક ૩૭૧

અ સ્મ દી ય મ્

શુજરાત માળ મૂકે છે

શ્રીધાદસવતિ સંમોહઃ સમોદાસૃતિવિશ્રમઃ ।

સ્મૃતિશ્રંદાદ્યુદિનાનો યુદિનાદાદ ..... ॥

શુજરાતના કારતકના અંકમાં 'વન્ને તાંતરીઓ' નામે વા.૧^૧ વાંચીને અમને યમું કે શુજરાતના સંચાલકને ગ્રીતામાં ગણાવેલ સમ્રાટાવસ્થા લાગુ પડી છે. સાહિત્યમર્જન અને સાહિત્યસેવા પવિત્ર છે એ વાન જે સમાજ ભૂલી જાય છે તે ખીલત સમાજાગ્રાણીમાં ઉતરી પડે છે. રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશી જેવા શુજરાતની સંસ્કૃતિની ભૂતિ જેવા ગણાતા સાહિત્ય-સેવક જેના આદર્શો અને સ્થાપક છે તે શુજરાતમાંથી સામાન્ય સૌજન્ય પણ ન્યારે રજા લે ત્યારે જાણવું કે હવે શુજરાતી સાહિત્યે માળ મૂકી છે. અંગત વેરઝેર ગમે તે દિશામાં ગમે તેવું વલણ લે, પણ સાહિત્યનાં પવિત્ર ક્ષેત્રને પોતાનાં મંદાં માન્યથી અપવિત્ર

૧. પાર્શ્વેશની દૃષ્ટિએ, વલપરી કારણની દૃષ્ટિએ તથા વરદુરઘાષ્ટ્રપત્નીની દૃષ્ટિએ પણ અમને આમાં સંકેત સિવાય બીજું કંઈ સૂચ્યું નથી. જે બીજું સૂચ્યું છે તેને માટે અમારે ૩૫૩૩^૧ લખાણ કરવું પડ્યું છે.

અને અનાય વનાવનારા પ્રયત્નોને સ્પષ્ટ અવાળે તિન્દવાની દરેક સાહિત્યકારની પહેલી ફરજ છે, એમ માનીને અમે અહીં, ગુજરાતમાં છપાયેલાં એ લખાણ તરફ અમારા વિરોધ જાહેર કરીએ છીએ. બીજું તો અમારાથી શું થાય ? મુનશીજી તો એ વિદ્યામાં પાવરધા છે, પણ અમે નથી; નહીંતર તો બદ્ધિકાસુપિંડીગઆદિ હથિયારોનો આશ્રય લઇને અમે ગુજરાતની સાન ટેકાણે લાવવાનો પ્રયત્ન જરૂર કરીએ. પણ એવાં કોઈ હથિયાર વાપરવાની આવડતના અભાવને લીધે માત્ર એટલું કહીએ છીએ (ત્રણ પાર્શ્વો) કે આપણાં સાહિત્યને બનકે માગાગાળીનાં અધમ પ્લેટફોર્મ ઉપર બેસવું અટકાવવાની આપની ઈચ્છા હોય તો કૃપા કરીને હવે આ પ્રકરણને બંધ કરો; નહીંતર, આપ ત્રણે મહાન છો એટલે મહાજન છો, તેથી મહાજનને પંથે જનારા બીજા સામાન્યજનને પણ, હે મહાશયો, આપ આ રોગ જરૂર લાગુ પાડશો.

કૌમુદીનો અરવિન્દઅંક

કૌમુદીએ ડીસેમ્બર અંકને અરવિન્દઅંક બનાવ્યો છે. આવો અંક કાઢવાની બહુ જરૂર હતી અને કૌમુદીએ એ કામ કયું છે તે યોગ્ય જ થયું છે. શ્રી અરવિન્દ વિરો સામાન્ય જનસમાજમાં અર્ધસાચી અર્ધખોટી એવી ઘણી માન્યતાઓ પ્રચારમાં છે, તેવે પ્રસંગે પ્રમાણબૂત લેખોવાળો આ અંક આવકારણ્યક ગણાવો જોઈએ: ખાસ કરીને આ અંકનાં લખાણો કાં તો શ્રી અરવિન્દનાં પોતાનાં છે અથવા આત્રમના સાધકોનાં છે તેથી. બીજી દૃષ્ટિએ એટલે કે માહકોની દૃષ્ટિએ આવા અંકો કદાચ બહુ આવકારપાત્ર નહીં ગણાતા હોય, પણ આપણા પત્રસંચાલકો અનારનવાર આવા અંકો આપતા રહે તો જનજલિ એની મેળે કેળવાતી જાય અને ઇષ્ટ પરિણામ આવે એમ ધારીએ છીએ તેથી જ આ અંકને અમે આવકાર આપીએ છીએ.

સંગીતકાવ્યો

પ્રસ્થાનમાં એક અંકો રચ્યા એકમે એકમે સંગીતકાવ્યો તેની સ્વરસિધિ સાથે છપાવવાના પ્રયાસોના તંત્રીએ સ્વીકારી છે. સંકુચિત યજ્ઞ જતી દષ્ટિવાળાં આજનાં આપણાં સાહિત્યમાં વિવિધ ક્ષેત્રો જેમ વધુ બેઠાય તેમ સાગ્રં. આપણાં શિષ્ટ કાવ્યસાહિત્યમાં પ્રેમાનન્દની દેશીઓ વગેરે તથા નરસિંહરાવ સુધી આગ્રુ રહેલી ગદ્યી આદિ ગીતપ્રકારો સ્વીકારાયા તે ખરૂં; તેમ વળી આપણું રાસમાહિત્ય પણ વિપુલ થતું સાહ્યું છે એ પણ ખરૂં: પણ જૂનાં કાવ્યસાહિત્યમાં નરસિંહ-ગીતો આદિનાં જાજનકાવ્યોમાં શુદ્ધ ઉસ્તાદી રાગો કેટલીકવાર દેખા દેતા, કેક દયારામ મુઘી દેખા દેતા તે નવાં કાવ્યસાહિત્યમાં તદ્દન દેખાતા બંધ થઈ ગયા. આનું મુખ્ય કારણ તો એજ ગણાય કે આપણા સમાજમાંથી તેમ જ આપણા શુદ્ધજનમાંથી આવાં સંગીતે પોતાની પ્રતિષ્ઠિત પદવી ગુમાવી દીધી. તેમ વળી નવાં શિક્ષણે સંસ્કૃતપ્રણાલિએ જન્મને હજી કંઈક પણ અજ્ઞત્ય આપી, પણ આ સંગીત-પ્રજ્ઞાન રાગોની તો ગણતરીએ ન કરી તેથી આપણા સિદ્ધિન વર્ગમાંથી એનું જ્ઞાન લગભગ

બુ'સાઈ ગયું'. આમ મૂળ જ્ઞાનની જ આવડત નહીં ત્યાં એવાં સાહિત્યરસરૂપ ક્યાંથી રચાય? રહ્યું જ્ઞાનના દિવસ સુધી સામાન્ય શિક્ષિત લાઘ કે બહેનને પોતાના સ્વરને પારખતાં પણ નથી આવડતું; મોટાં શહેરોમાં જલ્દસા વગેરે વખતે માણું ધૂણાવતાં આવડે છે ખરું.

પણ આ રિધિતમાં હવે ધારિધારે સુધારો થતો જાય છે, આમોદોનમાં નાટકીમાં ગાયનો ઉપરાંત હવે શુદ્ધ ઉસ્તાદી ગાયનો ઉતરવા લાગ્યાં છે, અને માણસો એમાં રમ સેતા થયા છે. સીનેમામાં પણ ગાયનનું ધોરણ અડિયાતું થતું જાય છે તેથી શુદ્ધ ગણાય તેવું સંગીત સામાન્યજનને તેમ જ શિક્ષિતજનને સોંલગવાનું સ્વાસ્થ્યનાર મળે છે. આ એ સામાજિક તરવોની સાથે માંધીછાએ પ્રાર્થનાઆદિ દ્વારા તથા શાળાઓમાં સંગીત-શિક્ષણ દાખલ થયું તેના દ્વારા શુદ્ધ સંગીત ઉપર જે ભાર મૂક્યો તેને પરિણામે આજે આ દિશા તરફ આપણાં મન કેંદ્રક વળ્યાં છે ખરાં. હિન્દુ કાવ્યતત્ત્વજ્ઞાણી કાવ્યરચનાની સાથે અનુરૂપ સંગીત લખે તો કાવ્ય માનવજીવનમાં ધમ્મો મોટો લાગ લગવી શકે એમ તર્જનોનું માનવું છે. આથી કરીને પ્રસ્થાનનો આ પ્રયોગ અમે વધાવી લેઈએ છીએ.^૧

અમે આ લખીએ છીએ તેમાં કેાઈ પરસ્પરવિરોધ ન જુલે. કેાઈને એમ થાય કે જે જામનો શુદ્ધ અગેય કાવ્યરચનામાં ગાતે છે તે વળી શુદ્ધ સંગીતકાવ્યરચનામાં કેમ માની શકે, તો એને અમારો જવાબ એટલો છે કે કાવ્યસાહિત્યનાં સ્વરૂપો બધાં છે, અને સાચા સહસ્ર વિવેચકની નજરમાં જેટલું મૂલ્ય સારાં અગેય કાવ્યનું તેટલુંજ સારાં એય કાવ્યનું અને તેટલુંજ સારાં સંગીતકાવ્યનું હોતું જોઈએ. જેમ પ્રકૃતિનાં જૂઠાં જૂઠાં સૌન્દર્યસ્વરૂપોમાં જી'વાનીયું કાઝ નથી. પણ સહ પોતપોતાની કક્ષામાં હિન્દુ જ છે, તેમ કાવ્યસાહિત્યનાં જૂઠાં જૂઠાં સ્વરૂપો પણ પોતપોતાની રીતે ઉત્તમ ખની શકે એ સત્ય આપણે સ્વીકારી લેવું તોઈએ.

એટલે અમારી દષ્ટિએ જૂદી જૂદી જાતનાં કાવ્યસ્વરૂપો ફાલેફાલે એજ થોડા છે, એમાંજ કાવ્યસાહિત્યની ખરી મમ્મદ છે, અને તેથીજ ભર્મિનાં પાનાંઓમાં અમે અધી જાતનાં કાવ્યસ્વરૂપને આવકાર આપીએ છીએ ('ટાંકની તરડ' જેવાં કાવ્યસ્વરૂપને પણ); અને જનરો તો, એટલે કે કવિઓનો અને સંગીતજ્ઞોનો સહકાર મગરો તો અમે પણ આવાં સંગીતકાવ્યો છાપવામાં દીક્ષ નહીં કરીએ એટલું જાહેર કરીએ છીએ.

૨. ૨૧. ૨૧. હિંમતજાલ ગણેશજી અંબરીઆએ જેમ કાવ્ય માધુર્ય નામે આપણે પહેલાં શિક્ષ કાવ્યસંગ્રહ ચોળ્યો હતો, તેમ સંગીતમંજરી નામે એક બીજો સંગીતકાવ્યોનો સંગ્રહ પણ ચોળ્યો હતો. આમાં રાજરાજગણીમાં રચાયેલાં ગાયનો સંગ્રહમાં દર્શાવે. એ ધેણાખરાં નાટકનાં ગાયનો દર્શાવે. ક્યાં અમારે અહીં જે ભાર મૂકેલો છે તે આવાં કાવ્યોની સ્વતંત્ર વિરોધે રચના ઉપર.

૩. આપણા નવા કવિઓ પણ જે આ પ્રયોગોને દાખમાં લે તો સદૃશ થાય એમ ૨૧. સુન્દરમતા 'જેડ જેડ જનની વાટ' વાળું સંગીતકાવ્ય વાંચ્યા પછી, ગાયા પછી અને અનેકોને મોઢે નવાવું સાંજન્યા પછી અમે કહી રાખીએ છીએ.

સાહિત્યપરિષદના સંમેલન અને મહાગુજરાત

સાહિત્યપરિષદનાં હાલના 'પ્રધારણ' વિશે તથા કાર્યવાહી વિશે ગુજરાતનાં વિવિધ જિલ્લા કચેરી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિસંસ્થા બનાવવાની ઇચ્છા રાખી છે. અને તેને માટે જૂદાં જૂદાં સ્થળોનાં સાહિત્યમંડળો પરિષદના સભ્ય બની જાય એવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ એ એક પ્રયત્ન હોવાની બીજી કશી વિચાર આપ કરે છે. ખરા ? પરિષદના કાર્યક્રમ ગોઠવવામાં તમારું ક્યાં વિશાળદષ્ટિ બની શકે છે ખરું ? અમને એ બાબતની શંકા આવી છે તેથીજ આ પ્રશ્નો પૂછીએ છીએ.

થોડા સમય પહેલાં અમુક અભ્યાસક્રમ અને બાંધકામનાં ધોરણપરિષદમંડળે હાથમાં લીધી છે. એમાં મહાગુજરાતનાં કાર્યક્રમનું સ્થાન છે ? કરાચીનું છે ? પરિષદ-સંમેલન ભરાવાનું છે તેના માટે પ્રયત્નકાર્ય કરવાને ઉપસંમિતિઓ નીમીને જૂદાં જૂદાં અધિકારમાં બાંધકામ હતાં અપાવવાને તમે પ્રયત્ન કર્યો છે. એવું પ્રયત્નકાર્ય તલ ગુજરાતમાંજ જરૂરનું છે ? મહાગુજરાતમાં જરૂરનું નથી ? જરૂરનું હોય તો ત્યાં પણ એવું કાર્ય થાય એવી ગોઠવણ તમે કેમ કરી નથી ? પરિષદની જૂદી જૂદી પત્રિકાઓ તથા ગુજરાતનાં જાપાંઓને મોકલાય છે, પણ મહાગુજરાતનાં જાપાંઓને (કરંચીનાં) એક પણ જાપાં નથી મોકલાઈ (જી) નથી મોકલાતી તેનું કારણ શું ? સંમેલનની તારીખો જન્યુઆરીની ૧૩, ૧૪ વગેરે કરાવી તેમાં તમે મહાગુજરાતના સાહિત્યસેવકોનો અગવડ-સગવડનો ખ્યાલ રાખ્યો હતો ? કરાચી, કલકત્તા કે મદ્રાસમાં રહેતો સાહિત્યસેવક આવી શકે ભારતમાં સંમેલનમાં હાજરી કેવી રીતે આપી શકે ?

આ બધાના જે જવાબો અને કલ્પિતો છીએ તે ઉપરથી અમે તો એટલું જ સમજીએ છીએ કે પરિષદના હાલના સંચાલકોને દીર્ઘદષ્ટિ નથી જ. ધમાલ કરીને 'અમે કંઈક કરીએ છીએ' એમ બતાવવા સિવાય કાંઈક અસર રહી શકે તેવું પગલું આ સાહિત્યપરિષદે કયું લીધું છે ?

અમે આટલું આ દેશનું પ્રત્યાયક મતદર્શન કરાવ્યું છે તેનું કારણ છે. સંમેલનની તારીખો વળી પાછી બદલતી પડશે, કેમકે જન્યુઆરીની તારીખો મુલતવો, રહી છે એવું 'જાપાંમાં' જોઈને 'યહ પૂરું' છે. તે કહે અધિષ્ઠાતા જે કાર્યક્રમ મહાપ તેમાં ઉપરના પ્રયત્નને ક્યાંમાં રખાય તો મહાગુજરાતના રહીશોની થોડીક કશિયાદી શાન્ત થાય.

છેલ્લી માંગણી

ચંદ્રવદન મહેતા

‘લખો, કંઈ નવું લખો, કવિતામાં જરી આટલાં
શક્તી ન મન માનતું,’ હરઘડી સદા રોકતી:
અને સકળ સૃષ્ટિના વિવિધ રંગ આલેખતી
લઈ કલમ, ને ધરે નયન પાંપણે, ને કલા
વિહાર કરવા કરે વિનતિ રોજ, ને જેટલા પ
લખાય, ગિરિગોદમાં, તરે ઘટા તળે વાંચતી
લખાઈ લખ્યું એ બધું; હૃદયથી દઈ સંમતિ
છતાં અમર કાવ્ય માટ શીદ અંખતી, તું ઇલા !

“હજી ન ઉછળે ઉરે અણુઅણી મહાકાવ્યની
ઉશ્મિ નથી રે ખુટી, ઉણપ તો નથી ભાવની ? ૧૦
નથી હૃદય તો થયું શ્રમિત તો પછી શું કહે ?
કહે હૃદય તાહરે ત્યજી ગયું તને કે તૂટ્યું ?”

કહું ? —હૃદયભગ્ન હું—શકલ એ પ છુટે ભક્તી ?
હવે કલમ આટલી કર રહેલ માંગે વળી.

એકલવ્ય

ગણપત ભાવસાર

“કાંઈ નહિં તો...તો કાંઈ નહિં...તમે ના શીખવો છો મને ગુરુ દ્રોણ,
તમ પુત્ર અને પરિવાર સહુનું જાણું હું નાજો પોપણ કરતું કોણ ?
એમની ઇચ્છાવિરુદ્ધ તમે નવ ભર્યો કોઈદિ કગલું એક.
ભીલકુમાર હું, વનનો બાળ હું રાજકુમારોની રીતથી અસ હું-છેક.

કાલ સાંજે ત્યારે સુરજે પશ્ચિમ આલકનારે મુખ અડાડ્યું,
ચારે ઢોરે નાની વાદળીયોને સાવ સોનેરી ઓઢણુ સ્વચ્છ ઓઢાડ્યું.

તીરધનુષ્યને ખાંધે ભરાવી, શકિત અંતર, કંપિત ચર્ણુ, મેં વાટ
 બાલી હતી તમ પર્ણુ કુટીતણી, આવ્યો હતો ગુરુ તમને, એકજ તમને મળવા માટ.
 ટોળે મળી મહી તમને ઘેરી બેઠા હતા પેલા કોરવ પાંડવ સર્વ;
 સૂરજદેવથીયે વધુ તેજ હતું અભિમાન તણું વદને, કોણ ખર્વ ૧૦
 કરશે કોકદિ' એને ? હું તો ગયો સીધો ગુરુ, સહુ મધ્યમાં પાસ તમારી.
 ચમક્યા'તા તમે, ચમક્યા'તા સહુ, નેન આમે લઈ અદ્ભુત આકૃતિ-મારી.
 અંતરની અભિલાષ નિવેદી મેં, નેણુમહી કરી જોર ધસી આવ્યુ પાણી;
 હૈયામાં આશા નિરાશાની મીઠડી, કડવી, ગંભીર વાણી સુણાણી.
 કર જોડી, પગપાસે ઢળી પડ્યો, પગ તમે લઈ લીધો દૂરે અને એમ
 ખોખરા સાદથી આંખ કરી મોટી ડીધું, 'ભણા, તને અસ્ત્ર ભણાવીયે કેમ ?
 ભણવાનું તારા ભાગ્યમહી નહિ, ભણવું હોય તો ક્ષત્રિય માતાને પેટ
 પડ્યો લેવો ફરી અવતાર,' ગુરુ, અને લોઠો પડી ગયો દેવો હું છેક !
 સ્મિત કેવાં ફરક્યાં'તાં જરી પેલા એકસો-પાંચને, સર્વને મુખ,
 કેમ કરીને શકે એ અનુભવી; રાજકુમારો ભીલના બાળતું દુઃખ ! ૨૦
 શિરનીચું કરી ચાલ્યો આવ્યો હતો, પાછળ દૃષ્ટિયે નાખવાની મારી ચાલી નહામ
 કાંઈ નહિ...તો...તો...કાંઈ નહિ ! તમે...કાંઈ નહિ ! મને પાછો કઢાય શું આમ !

ઊંઘ આવે પછી કેમ, જોકે હતી તારા-ચુંથેડી સ્થામળ કોમળ રાત.
 કેવો હતો મારા ગાલને, દેહ સમસ્તને ચૂમતો શીતળ વાત !
 બૂંપડીયે મારી જવાને બદલે, લીધીમેં જોતરાદી નદી-તીરની વાટ.
 નર્મશિષીનીદે તારા નિહાળતો, રાદન બાળતો, બેસી રહ્યો સુને ઘાટ
 સામી પારે પડી રેતી મુકો સાવ, ને પછી બાવળ બોરરીનું ઘાડું વન,
 આ પારે વૃક્ષનાં થડની પાસથી મુણતો તમરાંતું સદા-કણતું મન
 ધૂવડ આ જાડથી પેસે જાડવે ઉડતાં પાડીને કર્કશ ચીસ,
 ઊંઘથી જાગેલ પક્ષીનો ફડફડાટ મુણું કદિ, ને અનિમિષ ૩૦
 આલલાને ઉર રાતની આંખો શા તારા જોઈ જોઈ વિતાવી અરધી રાત,
 ત્યાં શ્રવણે પડ્યો ફરથી શોધતાં માતપિતાતણો વ્યથિત વિહ્વળ સાદ.
 માતાએ દોડીને છાતીમહી આંખો, કેવું ધડકતું'તું એનું આખું ઊર !
 બાપુએ હાથધરી લઈ બૂંપડીમાંહી સુવાડ્યો, બાળી હું અચુનું પુર
 સુષ રહ્યો જેમ તેમ કરી, મારાં માત-પિતા થોડીવારમાંતો યયાં નિદ્રા-અધીન;
 ચિત્તમહી મમ તોફાન સગચ્છું, "દ્રોણગુરુ, હું કાં આવડો હીન ?
 ભીલકુમાર હું તેથી ભણી શકું વિદ્યા ન કેમ ?
 નિશ્ચય જાણતો કાંઈ નો'તું ખરું કારણ જે તમને કરવા પ્રેરે એમ.
 સત્ય ન કારણ કાંઈ હતું, હતું જે કાંઈ તે એક પેટની પંચાત ભૂંડી,
 રાજકુમારો વિના તમ પુત્રને હૃદય મળે નહિ, આંખડીયો દ્રવ્ય ઉતરે ઊંડી. ૪૦

કાંઈ નહિ તો તો...કાંઈ...જે એકસો પાંચને રાખવાને યુથ, નામુથ કરવો એક
 મારા જેવો પડે લીલકુમાર તો...કાંઈ...નહિ... પશુ ભુલું ન મારો વિવેક.
 તમને જે ઘટે કરવું તે તમે કરવાને છુટા, મારે જે કરવું તે કડું હું,
 માતપિતા માફ ઉતરેલું મુખ દેખીને પૂછશે “કાલ ગયો તો ક્યાં તું”
 સાથે સાચું બધું કેવોને...” કરતાં કરતાં ધીરથી સ્વપ્નમહર્ષિ સર્વો કાંક.
 થાકી પાકી મારી ધીરે ધીરે શુરુ, ક્યારે મળી ગઇ આંખ !

બગી ભઠયો ત્યારે સૂરજદેવનો તડકો ગરમ કરતો અંગ,
 ગુંપડી ખહાર જોરથી એકબીજાને બોલાવતાં વનવિહંગ,
 કરેણ કેસુડે ગુલાબી કેસરી આંખડીયો ભરી જોવાય એટલાં ફૂલ,
 માધવી, લીંબુની ગંધ કરે મને, અંતરને મમ મત્ત આકુલ ! ૫૦
 સહસા મુજને એમ થયું, “અરે ! પક્ષીઓને મીઠાં ગીત કરતાં કેણ શીળાવે ?
 સહસા મુજને. મુઝયું કે ગાતાં એ સૂરજ આવ્યે !
 સહસા મુજને એમ થયું જે ગાડવાં આવડાં ક્યાં થકી ફૂલ ફૂટાવે ?
 સહસા મુજને મુઝયું કે વર્ષામાં વાદળ, દક્ષિણ વાત વસંતમાં આવ્યે !
 સૂરજને નવ દીઠા મેં કોણદિ’ પક્ષીને ગાતાં શિખાવતાં ગીત,
 પક્ષીઓ સૂરજને જોઈ ગાતાં, સૂરજને અને એમને એવી કો પ્રીત,
 સહસા મુજને મુઝયું જે હૃદયેય શુરને જોઈને શીખીશ ચોસઠવિદ્યા અચૂક,
 દ્રોણશુરુ, તમને કેમ જોઈ હું સર્વદા ? તેથી આ મૂર્તિ તમારી અનૂપ
 ઘડવા બેઠો છું, કાલ પૂરી કરો, એકમને એની સાથે હું સાંધીશ પ્રીત.
 ચોસઠવિદ્યાને શીખવાની મને આવડી છે, મને આવડી છે શુરુ, રીત !” ૬૦

તાપણું

રમણીક અરાલવાળા

દુતવિહંગિત

કકળતી લઇ આંતરડી ગઇ
 અમ વિકાસ અપૂર્વ રહ્યો લહી,
 દિલ વિના હર સત્ય સનાતને
 ગહનિકુંજની માલણમાત છે !

વિકસતી શિશુપુષ્પની પાંખડી નવ નિહાળી ઠરી તવ આંખડી, જીવી તહીં લગી નિદ્રતી ઘાસને ગઈ, લહી નવ લેશ સુવાસને	૫
અમ અઘોર વિકાસની વાટડી મહીં મુકી ઉર અમૃત માટલી વિવશ યે અતિ ભગ્ન હયે લરી પગલીએ! યમ સાથ ઉતાવળી.	૧૦
અમ અભાગીની એકલતા પ્રતિ વિપલ સાન્તવનની ન મળી હતી, બધુંય કદપી લીધું હતું કિન્તુ બા! સુચક છેવટની મૃદુમીટમાં.	૧૫
મુજમહીં વસી એ ચિર સંસ્મૃતિ, અતુળને ઉર આછીજ આકૃતિ; હજીય એ સહુ શૈશવમાં રમે, તવ વિયોગ વ્યથા હજી ના દમે,	૨૦
જેદન મકાઈ નિહાળી કદા રહે. જનની! હું પણ કેમ શકું ભુલી! વળગીને ચલીયો તવ અંશુલી પુનિત યૌવનમન્દિરની સીડી.	
ઘણું ઘણું કરવું ધરવું હતું તવ પદે, મનનું મનમાં રહ્યું. જીવનની ઝમતી રસનિર્ઝરી તવ વિયોગ રહ્યો જળી ખાળ યે	૨૫
અણધીપેલ તૃપા ય છીપી ગઈ, ઉર બજે બસ એકજ રાગ બા! ઉડી વસું તવ વત્સલ સાથમાં; પળ પળે પણ યે છતી મુંઝવે	૩૦
સુચક છેવટની મૃદુ મીટ એ. “ભગિની ભ્રાત વિસરતો રખે!” શિરધરી ગિરિમેરૂસમી શિલા ઉડીશ આલ અનંત અપંગ બા!	

ગટગટાવીશ ગ્લાનિ તણાં કુંડાં
કૂચશ કોકિલ હાલરડાં રડાં.
ચલીગધ ચખ ચંચલતા તદા
નયનમાં રમશે વીજળી છટા,

૪૦

ગળીગળી શરીરે થતું છે સળી
રમરી રમરી શિવ સંકટમાં છવી
ધમધમાવી સુકીશ ધરા બધી.
સકલ સૃષ્ટિ રમશાન સમી છતાં

નહિ ઝમે કદી અશ્રુનું બુંદ બા!
જીવન—રાગવિરાગનું તાપણું
કરી તપાડીશ, તાપીશ હું'ય બા!
અનુજને ઉડતાં કરી ઉડવા.

૪૫

૧ 'તપાડીશ' અને 'ઉડવા' બંને ક્રિયાપદોનું કર્મ.

“તને—”

પ્રેમશંકર લ. ભટ્ટ

• પ્રખા. •

તને હૃદયને પૂછું મિલનજન્ય ઉત્સાહમાં
ઉઠ્યાં ઘથડી હાલને વિકલ અંગની માધવી
થયેલ નવ પદ્મવી કુસુમ સત્ર સુગંધમાં
“અહોતું!” ઉદગારનું ગીત લજ્યું સળિાંતે ઘડી;
અનંત પ્રકૃતિ તણી કમકતી રહી જાંઝરી
દર્ષ પરમ તાર ત્યાં લીન ન'તી બની બેઠડી ?

૬

હતી શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ પીવા તણી
ઉરે, અતલ જંબના પૂરણુ તો ઘડ તે ઘડી;
થયાં કરજી, હસ્ત, નેન, સહુ ગાય આ વૃક્ષને
રહ્યો રસળસે તદા નિતરતોજ સુખાંશુ શો.
ઘડી, ઘડીક એ પાછી, વમળમાં રહું આયડી

જરી જગધમાત્રમાંહી નિરખી ન ત્યાં તો મ્હને
થતી કવણ તૃપ્તિ કે તૃપ્તિની છ ઝાંખીય શે ?

૧૩

વિશુદ્ધ પ્રણયાક્રમે વીણ અનેક ઝીલે છતાં
વસંત થઈ ફેરતું જીવન વાડીયે ને પડી;
ન હિમ, નહિ તાપમાંય મૂરછાય એ તો રહે
લીલુંછમ સદાય તે અમર વેલ શું વાધતું;
ન સત્ય પડછાય ને ધડીકમાં જતું ઓસરી
વિધત્સુ જન તો છતાં ક્ષણિક ભૂખ સંતોષતાં,
સૂઝે નવ સૂઝે અને પરમ ભાગ્ય એને ગણી
પડી, પુનઃ પુનઃ પડી, લવભૂલામણીમાં ભમી
રહંત મલકાઈ કે 'પ્રણય પાંગર્યો ધન્ય છે.'

૨૨

ઉરે ઉર અડી ન'તો યડયડયાં કદી હાર્દ જે
ન'તો કમળ દંડ ચો કર ચડી કદી હાંચકયો
લવાખિલરતી પડે અગર તો જગદુઃખનાં
નિગૂઠ પર જે ભર્યાંછ વડવાસિ શા અંતરે
પ્રકાશ કદિ પામતાં, ભડભડાટ છે ને બધું
ચૂસે હૃદય હીરને કુસુમ કોમળી કાયને
કરે, ભસમ તોય તે જડખરેલ એ માળખાં
પડે સ્મિતની વેલ રહે ઉરઉડાણ આઘાદતી.

૩૦

છતાં પ્રણય એ હતો સકળ જીવની ચેતના
અનંત રૂપ ધારી જે વિલસતો બધે વિશ્વમાં;
તને પ્રકૃતિમાલભે બધુલ માલતી મંજીતું
પરાગ જરી શિક્ષમાં, રૂપની રેલ રહેંકાવવા
રહજી. નિદિલપે ગૂંથી નલ થકી લઇ વાંકડી
કલા ભૃકુટિલંગમાં, ચડકતું કથું હાર્દ જ્યાં;
સદેહ થયડી ઉઠી પરમ ગીત ધારા તર્હી
સુણું ગરજતો તથા મૃદલ કોકિલાકંઠમાં.

૩૮

મદૈવ. શ્રીગોવિંદા. યમ રહે જલાખિમગિરુ
ધરા—હૃદયરાત્રીને સકળ અંગઅંગે ભીંસી
ઝણી, ઝણી ઝીણું પ્રણય ગીત સુણાવતો,
ઉપા અધઉત્તસને તિમિરની ધરી ઓઢણી
અધીર થઇને જતી પ્રિતમ રહેડ માંહી અને
વિસારી તનજાન ત્યાં વદનનું મહોન્માદિની

ચૂશે ચશચરી મધુ મૃદુલ ભાનમાં જે ભર્યું;
તદા નવવધૂ સુખે સરવ અંગની લાલિમા
ધસે ઘસઘસાટને અણુધ વિશ્વને સાંપડે
કથા પરમ પ્રેમની રસગીતે રહી નિર્જરી.
કહીશ રસરાગપૂર્ણ પ્રણય ધ્વનિ તે સમે
ઝીલાય કાણુ જીવને ? જુગ જુગાં તરે યે યતે ? ૫૦

વદાય સમયે મને ચરમ દૃષ્ટિથી પેખતાં
પર્યંત્રુ તવ પદમ અમ્ભય ગુલાબની પાંદડી;
અને ગદગદિત કંઠ, ઉરલાવને શાધતી
'જરુર કહિં આવશુ' શબ્દમંજરી ખેરવી
નિરુપંદ થઈને પડે ઉર ઉલાસની ભરમમાં. ૫૫

પછી ક્યમ ન તહું કહે વચન પાળવા તે કદી
પધારી ? વિત્યું તેજ ભૂત પછડાટ અંધારના
કરે કડક મૂંઢતાંજ નિરચંચનાં આંગણે. ૫૮
હતાં ચરણ ચૂમતાં નૃપુર એ રવેતપાદક
અને પરમ નેન જ્યોત પથ દર્શકે માકુરાં;
પરંતુ લળી એ ગયાં અહહ આનંદ્યમાં
રહ્યું છ લહી કર્ણ નેન સદૃગાત્ર વિદીર્ણને
પડી લથડી આથડી તિમિર ઘોર ભર્યાં ભર્યાં,
કુટિલ જગપંથ મેં પ્રિયતમે ! સ્થરીને તને
નિગીર્ણ થતી કાયને ભટકવું સદા ભાગ્યમાં. ૬૫

સોમનાથ મહાદેવ

સોમાભાઈ ભાવસાર

ખંડેર શું આજ સમુદ્રગારે
મેં સોમનાથ તણું મંદિર રે નિહાળ્યું.
છે દર્ણ તૂટેલ ગધાંચ બારણાં
ને ગારીઓ સાવ દીસે બખોલો;

સમૃદ્ધિ ને કીર્તિતણાં ઉઠામણાં ૧
થયા સમે લીમ નૃપાલ લોખે
શુજસતમાં, મમ્મદ ગીજનીએ
કાલશી આવી ચઢાઈ ત્યાં
કીધી. લડયા ક્ષત્રિય સર્વ શૂરા
પરંતુ એ કોઈ પડયા ન પૂરા. ૧૦
ને મંદિરે સર્વ પુજારીઓ તે
મહાદેવના લિંગ પ્રતિ નિહાળી;
ઉચ્છેદશે એ પ્રગટી વિચારી
રે પ્રાર્થને ફેગટ વખત જોયો.

મૂળાં લલા આપણુ સર્વ કેવા ? ૧૫
રે આપણે ચેતનવંત એવા
એ માનવીમાં પ્રગટ્યો ન પ્રાણ;
તો શી રીતે પત્યરમાંથી પ્રાણ
પ્રગટી શકે; જે જડ સાવ કેવો ?
હલે ચલે ના સ્થિતિચૂસ્ત એવો. ૨૦
વિચાર્યું 'શેના દિલથી જરી એ !
મયાં ન કાં જહાર જઈ લડીએ !

એ ભૂતની જાત વર્તમાને ૨૫
આજે જવા દો ! સઘળી કથાને;
અકલ્પ્ય એ કલ્પનમાં ઉતાર્યે
વસ્તુસ્થિતિના ઉકલાઈ જાયે.

જને છ આ જીવનમાં ન એમ !
ખત્તા ખમી, ઠોકર ખૂબ ખાઈ;
ઘડાય છે માનવી સર્વ ભાઈ !
કરોજિયે કીધું 'તું' જાણું નેમ. ૩૦

વસ્તુસ્થિતિ ભૂતની એ ઉપસ્થિત
એ આજ થાયે નવી કૈંક તો તે;
એ યોજના સૌ ઘડશેજ લોકો
પ્રત્યક્ષ જેથી અટ થાય હસ્થિત.
એ ભૂતના ભૂત વિષે મળી જતું ૩૫
છો સોમનાથ તણું મંદિર જીર્ણ આજ;
આપે નથી જગતને પણ એક વાત,
કે કાંઈયે ના જડવસ્તુથી થતું.

શિવાકાકાની હોટલ

સ્વીડે દવે

“શીવાકાકા ! ક્યાં સુધી આ જુના રકાળી ખાલા રાખશો ?”

“કેમ ભાઈ, લીધે હજી પાંચ વરસે નથી થયા, અને જુના લાગે છે ?”

“કાકા ! તમારા જેવા કંઈસ માણસ કોઈ ન દેશા.”

આશ્રમની સ્થાપના થઈ ત્યારથી શીવાકાકાએ બાજુના ખેતરના એક ટુકડામાં ચાર જુના વાંસે ઉપર એકાદ બે જુનાં પતરાં દોડી નાની સરખી હોટલ ઉભી કરી હતી. અનેક છોકરાઓ આશ્રમમાં લાજતા. સવારે, સાંજે કે બપોરે, જ્યારે જુઓ ત્યારે, શીવાકાકાની હોટલ આગળ ખેચાર પુલના છોડવા વાંધી બનાવેલા નાની બગીચામાં, તુટેલી, ટુટેલી એકાદ બે ખુરશી કે પાટલીઓ ઉપર કાંઈને કાંઈ ગપ્પા મારતું કે આ પીતું ખેડું જ હોય. પાંસડ વર્ષની ઉમ્મરે પહેલેલા શીવરામને બધા છોકરાઓ “શીવાકાકા” કહીનેજ બોલાવતા. શીવરામને પણ એ ઘણું ગમતું. શીવરામે જે દિવસે હોટલ ઉભી કરી તે વખતે પાસે એક વડનો નાનો રોપો પણ નાંખી દીધો હતો. આજે ત્રીસ વર્ષે અનેક વડવાઈઓ વધીવધીને એ કોઈ પ્રયંત્ર જગાધારી થોગો જેવો કે લાંબી લાંબી કેશવાળી વાળાં સિંહ જેવો લાગતો હતો. ઉનાળાના ધોમ ધીખના તાપમાં શીવાકાકા એની નીચે બે પાટલા ગોઠવી નાની પરબ બેસાડતા. એમની નાની છોકરી મણી પરબને ધર કરી બેસતી.

રાતે આખા હજાડાની મહેનતથી કંટાળેલા શીવાકાકા મડીક પ્રભુ ભજન કરવા એક તારો લઈ બેસતા, ત્યારે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ ચોપડીઓ મુકીને હોટલ ઉપર દોડી જતા, અને નાનાં ચોમાનમાં ભજનનો કાવરો જામતો. ભજન પુરું ન થયું હોય ત્યાં તો વિદ્યાર્થીઓ બસાડી ઉઠતા, “શીવાકાકા, આજ તો ‘કાચળા કચળીનું ભજન સંભાળો’” અને શીવાકાકા એ બધાની મુસદ્દ પાર પાડતા. એમના સુસંદ અવાજમાં કોઈ મહાન સંગીતશાસ્ત્રી જેવા કેળવાયેલા સૂરો ન હતા. છતાં માણસને વિદ્વેષ કરી નાંખે તેટલી મધુરતા એમાં હતી ખરી.

કોઈક કોઈકવાર શીવાકાકા કોઈ મોટા તત્ત્વચાનીતી માદક મોટી મોટી શીવસુરી પણ ચર્ચો નાંખતા. જેવું ભજન તેની તેમની ચર્ચા. વિદ્યાર્થીઓ એમની ચર્ચામાં ઉઠા રસ લેતા.

ગૌરીશંકર આશ્રમનો જુનામાં જુનો વિદ્યાર્થી. હવે. અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી, પોતાની હેથિયારીથી, ત્યાંના અધિપતિના માનીતો થઈ પડ્યો હતો. આશ્રમનું ઘણું

ખરું કામ એના હાથે થતું. ધીરે ધીરે અધિપતિએ એને પોતાનો જમણો હાથ કરી નાખ્યો. આશ્રમના સેક્રેટરી તરીકેનું 'અધું' કામકાજ એના હાથમાં આવી પડ્યું. પોતાના પદ કરતાં એ પદની જવાબદારીનું ભાન એને વધારે હતું. અનેક વિદ્યાર્થીઓ આવતા અને અનેક ચાલ્યા જતા, પણ એ બધામાં શીવાકાકાના છત્રની બીનર હંમેશાનું રથાન મેળવનાર એ ગૌરીશંકરજી હતા. સોળ વર્ષનો હતો અને ત્યારથી આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારથી નિયમિત શીવાકાકાની હોટલમાં સવાર અને સાંજ ચા પીવા જતો અને કાંઈક કાંઈકવાર એમની પાસે પણ બેસતો. સમયનાં બદલાં બને એકબીજાની સમીપ લાવી મૂક્યા. આશ્રમમાં જુનામાં જુનો હોવાથી ગૌરીશંકર સઘળી વસ્તુઓથી માહિતગાર હતા. ઘણીવાર શીવાકાકા ગૌરીશંકરને પોતાની જુવાનીમાં કરેલા સાહસનો ઇતિહાસ સંભળાવતા, ઘણીવાર ઘરડાં મનને ચિંતામુકત કરવા એમની સર્વ મુશ્કેલીઓ તેની આગળ ખુલ્લી મૂકતા. ગૌરીશંકર એ 'અધું' મુઠે મોઢે સાંભળતો.

શીવાકાકા અને ગૌરીશંકર રોજ મળતા. મળતે રોજ બને એ કાંઈકનું કાંઈક નવું અને નવું કહેવાનું નીકળેજ. કલાકોના કલાક સાથે ગાળે તો પણ છુટા પડતાં કંઈક કહેવાનું રહી ગયું હોય તેમ કાકા તેને હાથ પકડી બેસાડતા.

“પણ ભાઈ જરા બેસતો ખરો.”

“ના, કાકા, આજે ઘણું મોડું થઈ ગયું, હવે ઠાણે.” જતાં જતાં વળી ગૌરીશંકર પાછો વળતો. અધોઅધ કલાક બેસી અપાટ મારી વધાય થઈ જતો.

“આજે તો મગજ યાદી ગયું, શીવાકાકા! એકાદુ બન્યું થવા છો તો હળવું થાય.” માથું દુખાવું હોય તેમ દબાવતાં દબાવતા ગૌરીશંકરે ડાસાની પાસે બેઠક લેતા કહ્યું.

“એવું તે શું મોટું કામ કયું છે કે મન યાદી ગયું ?” ડાસાએ તેની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવતાં પૂછ્યું.

“તમે જુઓ છોને કાકા! જતે દહાડે આશ્રમમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતીજ નાથ છે. નાનો આશ્રમ તે કેટ ને સમાવે? ભાઈજી ભાઈ ક્યારનાએ કંપ્પી રહ્યા હતા કે આશ્રમનું મકાન બંધાવવું છે. આજથી એની રચનાત થઈ છે. એટલે કામનો મોટો ભાર મારા ઉપર આવી પડ્યો છે” આશ્રમના અધિપતિને બધા ભાઈજી ભાઈ કહેતા.

“ક્યાં બંધાવશે ?” ડાસાની છાસાસાટિ સનેજ થઈ

“ક્યાં બંધાવે! હજી જગ્યા નક્કી નથી.” કંપ્પી દુખાવતો હોય તેમ ગળાએ ગૌરીશંકરે ઉતર દીધો.

“પણ હું કાકા! તમને કેટલાં વર્ષ થયાં હશે ?” વાતને ફેરવવા ગૌરીશંકર પ્રવલ્ન થયો.

“જોને ભાઈલા! મણીની મા પાછી થઈ ત્યારે ‘પગામમું’ જતું હતું એ વાતને

પણ આજે પંદર વરસ થયા. આ સૂરજ દેવ ઓતરાદા વળશે ત્યારે બરાબર પાંસઠ પૂરાં થશે.” મણીની મા યાદ આવતાં ડોસો બરા મળળો થઈ ગયો.

“હા, બરાબર યાદ છે. આજ વડની હેઠળ રૂખીકાકીના ખાટલો પડી રહેતો. અને મરતાં સુધી વડની હાથે પડી રહ્યાં. પણ એ વાતને ઝાઝાં વરસ થયા લાગે છે.”

“અમે અલણ, તમે અણેલા, તમે બૂલો પણ અમે ન બૂલીએ. ઝાઝાં કાંઈ નથી થયાં. આ ઉતરાણે બરાબર પંદર વરસ પૂરાં થશે.” ડોસાના અવાજમાં એની અલણતાં મારેને! અહંકાર લાગતો હતો અને અણેલાજ આ દુનિયામાં મોટી બૂલો કરે છે એ કથન ઉપર અપૂર્વ શ્રદ્ધાનો ભાર હતો.

“ત્યારે હું જાઉં, મોડું થશે.”

“કેમ? બેસને, આમ ઉભાવશે કાં થાય છે?”

“ધણું કામ છે. થોડા નકશા તૈયાર કરવાના છે.”

“નકશા? નકશા? નકશા ચાના?”

“નવાં ચનારાં મકાનનાં”

દેશના નકશા ચીતરાય છે એ શિવાકાકાએ ધણીવાર સંભળ્યું હતું અને કોઈવાર હોશિયારીની ચોપડી ઉઘાડાવતાં નકશા એવા પણ હતા. પણ મકાનના નકશા દોરાતા હશે એ ગૌરીશંકર પાસેથી તેણે આજેજ જાણ્યું.

“પણ ભજન સંભળાવો તો બેસું” અર્થે ઉભો થએલો ગૌરીશંકર બેસી ગયો.

“મણી! મારો એકતારો લાવ બેટા” ડોસાનું કહેલું પુરું થાય એ પહેલાં તો એકતારો લાવી મણી ગૌરીશંકરની પાંખેજ બેસી ગયો, અને વર્ષોથી આવતે દેવાએલા ડોસાના ગળામાંથી પડાઈ અવાજ બહાર નીકળી ચારે દિશાએ ફેલાય લાગ્યો. એક પછી એક ભજન પૂરાં થવા લાગ્યાં. સંખ્યાકાળનું ઝાંખું અજબાણું ઝાડની હિમી હિમી ટોચેને વદાયતાક્ષી આપણું લીન થઈ ગયું. અને ચાંત તારાઓએ આકાશમાંથી નીચે ધસણી ઉપર આંખીઆમણાં આરંભ્યાં. ગૌરીશંકરનું મન પણ આજે એ તારાઓના પલકાશ સમું અસ્થિર હતું. “બરા રાખો કાકા! હવે હું જઈશ.” ભજન પૂરાં થતાંજ ગૌરીશંકર ઉઠ્યો. “બેસને, હજી રાત તો હમણાંજ પડી છે. પણ.....આજે આટલી થંડી કેમ લાગે છે? મણી! ઉઠ મારો ધાનજો લાવ તો” શરીરને આમળતાં અને મરોડતાં ડોસાએ મોટેથી બગાસું ખાધું. ગરમ કામળો શરીર ઉપર નાંખ્યો.

“તમે પણ કાકા જાંઘ જાંઘ ને! આવી ગરમીમાં તમને થંડી લાગે છે?” ડોસાનાં શરીર ઉપરથી ધાનજો ઝૂંટવતા ગૌરીશંકરે ડોસાના હાથ ખેંચ્યા. સ્પર્શમાનથી તે ચમકી ઉઠ્યો. શરીર આખું બગાડું દોબ તેટલી ગરમી લાગતાં ગૌરીશંકર બોલે બેસી

ગયો. એની આંખો ડાસાના ચહેરા સામે સ્થિર થઈ ગઈ. મોઢામાંથી બહાર નીકળવા માગતા શબ્દો અર્ધે આવીનેજ પાછા ફર્યા.

“ગૌરી! હવે તો થાય છે કે મનખા દેહ બહુ ટકશે. પડે તો સારું”

“એમ હોય?” માંડમાંડ ગૌરીશંકર બોલ્યો. “હજી મણીના હાથે તમારે મીઠળ બાંધવાનાં બાકી છે.”

“મણીને હાથે? મણી પરણે તો મારા પછી આ હોટલનું શું થાય?” સતી સતી મણી બહુ સાંભળી રહી હતી. બંધાને પરણવું પડતું હશે એનું જ્ઞાન કરાવનાર બાપને કંપે દેતી હોય એમ નસોરા ચઢાવી બોલી ઉઠી.

“હા, હા, હું તો આ હોટલ ચલાવીશ, અને સાચવીશ આ જગ્યાને. પણ બાપા! તમે ક્યાં જવાની વાત કરે છે?”

“બીજે ક્યાં?” ત્યાં બધા જાય છે ત્યાં” આકાશ તરફ આંગળી ચીંધી ડાસો બોલ્યો. “ઉપર તારી બાને પાછી અહિં તેડી લાવવા. તું રોજ મને પુછે છે ને મારી બા ક્યાં છે?”

“તમે પણ નાના છોકરા આગળ ગાંડા જ કાઢવા માંડ્યા છો.” ગૌરીશંકર વચમાંજ બોલી ઉઠ્યા.

“હા, લાઈ હા, ધરડાં માર્યાં જ લાગે ને?.....પણ.....ઓ.....રે.....કોઈ દેહડો નહિ ને આજે આટલી થંડી કેમ લાગે છે. ? ગૌરી પેશું ગોઠડું જરા આ બાનુ કરને”

ગોઠડું એકાદી ગૌરીશંકર ઉમેર્યો, અને જવાની તૈયારી કરી.

“બસ! એટલામાં નય છે? કામ બહુ હશે ખરું ને? હશે. પણ પેલી કીટલીમાં તારે માટે આ રાખી છે, પીતો જાનું.” બોલતાં થંડીથી ડાસાના હોઠ કંપિતા હતા. મોઢામાંથી ગરમ ગરમ લુ જેવી વરાળો નીકળતી હતી. લગિલા પ્યાલામાં ચ્દાના ધુંટડા ઉતારી ગૌરીશંકર ચાલવા લાગ્યો. પગ ઉપરતા નહોતા, છતાં પરાણે પગમાં દેનો હતો. ગોઠામાં વીંટાઈને પડેલા, છુટ્કાને મૂકીને જતાં આજ છવ ચાલતો નહોતો. રાત્રે પથારીમાં પડ્યા પડ્યા એકજ વિચાર તેને થયે બોંકનો હતો.

“ખિચારા, કાકા!”

શીવાકાકાને ખાટને પડે દસેક દિવસ થઈ ગયા હતા. મંદવાડમાં ગૌરીશંકર રોજ આવે છે. બેઝે છે, દવાનાં બે ચાર ટીપા ડાસાનાં ગળામાં રેડી જાય છે. પણ એનાં આવવામાં પહેલાં જેટલો ઉતસાહ નથી રહ્યો. પહેલાં જેટલો આનંદ પણ નથી રહ્યો. છતાં ડાસા માટે લાગણીને ઉજાગટ તો એટલો અને એટલોજ છે.

એક દિવસે સવારનો પહો કાટે એ પહેલાં ખેતરમાં થતી ધમાલધી ડાસાની આંખ ઉઘડી ગઈ છે. ફેટલાક ટોપાધારીનું એક ટોળું ખેતરના એક ખુણેથી બીજે ખુણે, આંટા

મારી રહ્યું છે. કેટલાક કલાક જેવા દેખાતા માણસો કાંઈક જાની જાની મંત્રણા ચલાવી રહ્યા છે. ડોસાથી લાપા સમન્વતી નથી છતાં કાનને સાવધ રાખી રહ્યો છે. લાલ પીળા રંગીન વાવટા હાથમાં લઈ, સાહેબ સીધે જો દિશામાં કેટલાક મલુરો હોડાદોડ કરી રહ્યા છે. પડતર ખેતરમાં ખીસાઓ ઠોકાઈ ગયા છે. ખડી ચુનાની રંગોળી પુરાઈ રહી છે. કદીએ નહિ જોએલાં એવાં દરખને જોઈ ડોસો દેખકાઈ ગયો છે. ખાટલામાં મુંગો મુંગો પડીને બધું જોઈ રહ્યો છે.

જે ચાર કલાકની ધમાલ પછી ટોપાવાળા હોટલ તરફ વળે છે. જુદી પુરસ્થિતિ ઉપરથી ખીસામાંથી બગલાની પાંખ જેવા રૂમાલ કાઢી ધૂળ ખંખેરી બેસે છે. મોટા ઘાંટા પાડીને વાતો કરે છે. કોઈકવાર મોટેથી હસે છે. તોરથી અને મીઠાસથી નાની નાની નેતરની સોંદીઓ છુટ ઉપર પાછાડી નકાચા ચલાવ કરે છે. બીડીનો ધુમાડો ગોળ ગોળ ચકરી ખાતો છેક ડોસાના ખાટલાને વીંટળાવા લાગે છે. બહુ તાપ લાગ્યો હોય એમ ટોપો ઉતારતાં અને પરીને નથી વળ્યો છતાં પડેલી ટેવ પ્રમાણે મોઢું છુલ્લો એક જણ બોલ્યો.

“એ...શુક્રા...ચા હવે” આજ મુધી પોતાના માટે નહિ વપરાયેલા “શુક્રા” સંબોધનને સાંભળી શીવાકાકાનું લોહી જરા ગરમ થઈ ગયું. મનમાં જરા માફું લાગ્યું. એટલાજ રવાબથી તેમણે ઉત્તર આપ્યો.

“નહિ હૈ, હમક તાવ આગ્વા હે.” સાહેબો સમજી ગયા એટલે ઉડીને ચાલવા માંડ્યું.

“સાબ ! અહિં શી ધમાલ હે આજ ?” શીવાકાકાએ પૂછ્યું.

“માણુમ નહિ હે ? એ ખેતરે” બોલ બડા મકાન હોનેવાલા હૈ. પુમારા એ જોપડા બીચમે” આતા હૈ. ઉડાના પડેગા. સમજ ગયે છુટે ?” શુક્રો બધું તો ન સમજ્યો. પણ “જોપડા” અને “ઉડાના પડેગા બીચમે” એવા તેવા શબ્દો સમજ્યો, અને એ શબ્દો એનાં હૃદય સોંસરતા નીકળી ગયા. એણે શરીર ઉપર મહા કંપ અનુભવ્યો. ઘડપણથી ખખડી ગએલાં શરીર પરનું એક એક રંગાકું દટાર થઈ ગયું. આંખ આગળ ગાંઠ અંધાર છવાઈ ગયો, ટોપાવાળાના ગયા પછી અણિા યોગતાં ડોસાએ ઉડો નીસાસો ચૂક્યો. દુનિયા આખી એને ત્યાંથી ધોલી બહાર કાઢી ચૂકતી હોય તેમ પેસો અંધકાર આંખ આગળ વધારે અને વધારે ગાંઠ થવા લાગ્યો.

“પણ બાઈજીલાઈ ! મારાંથી એ કામ નહિ ચાપ.”

“જુઓ ગૌરીશંકર ! એવા દેવતા ન ચર્યો, તમને અહિં પૂજવા રાખ્યા છે ?”

“જરા વિચારો તો ખરા, ત્રીસ પાંત્રીસ વરસ થયાં, એ ડોસો ત્યાં રહે છે. હવે આજે ઘરડે ઘડપણે હોટલ ઉપાડી ક્યાં જાય ?”

“ક્યાં જાય, એ આશ્રમને જોવાનું” નથી. એક આદર્શ આશ્રમ કરતાં એ ખીનઉપયોગી હોટલની ઉપયોગિતા તમને વધારે લાગે છે?”

“પણ...ભાઈ...ભાઈ...જ...રા...”

“તમને કહીએ તેમ કરો, તમે આશ્રમના ચાકર છો.” ગૌરીશંકર આશ્રમનો ચાકર છે એ ખ્યાલ આજ પહેલીજ વાર તેનાં મગજ સાથે અથડાયો. ભાઈભાઈ કાઈ દિવસ નહિ અને આજે આટલા બધા ભયંકર, અને લાગણીશૂન્ય કેમ લાગે છે? એ ગૌરીશંકરને ન સમજાયું.

“હોટલ સહેજ પણ ખુણામાં આવી ગઈ હતી, તે તોડવાની જરાએ જરૂર નહોતી”

“ભાઈભાઈ ભાઈ! આજ આટલે વર્ષે એ વિચાર આવ્યો. પણ હવે એ ક્યાંજાય?”

“ક્યાં જાય એ તમારે જોવાનું છે. પાશ્વરી ચિંતા બહુ કરશો નહિ. અને છતાં પણ થતી હોય તો તમારે ઘેર રાખજો. માયક્રૂટ બ્લેરી મનને દુભવશે નહિ. દ્યો આ નોટીસ ચોવીસ કલાકમાં એ શું પકડે ત્યાંથી ખસી જવું જોઈએ”.

“અને ...નોટીસ.....ન.....બજવાનું.....તો.....!”

“ન બજવો તો આદર્શ આશ્રમ તમારું મારે નથી. નવા મકાનના કામને અંજો કાલે હું બહારગામ જઈશ. તે પહેલાં ભવિષ્યને વિચારી લેજો”

ભાઈભાઈભાઈ ગયા. ચાલીસ રૂપેડીના પગારદાર એમને જતાં “ભવિષ્ય વિચારી લેજો” ના ભણુકારા સાંભળતો સ્વપ્ન ઉભો રહ્યો. નોટીસનો કાગળીયો કુચો વાળી હાથમાં ધીધો. પગમાં જોર નહોતું છતાં હોટલ તરફ મંદ પગલાં ભર્યાં.

દૂરથી ગૌરીશંકરને આવનો જોઈ મળી એની પાસે દોડી ગઈ. “ગૌરીભાઈ! આજ તો બાપુને ઘણું સાઈ છે. પધારીમાં બેઠા બેઠા અત્યાર સુધી પેલા વડલા દારે વાને કરતા હતા.” મુંગો રહેલો ગૌરીશંકર મળીની આંગળી પકડી શીવાકાકાના ખાટલા પાસે ગયો. જલ વાચા વિસરી ગઈ હોય તેમ સાંત પડી હતી

“ગૌરી! તારા તો કોણ જાણે ક્યાંએ ચાલ્યો ગયો હોય એટલું શરીર હળવું લાગે છે.” ગૌરીશંકર સાંત જ બેઠો.

“પણ ભાઈ! એક વાત જાણી. કે! આશ્રમનું નવું મકાન આ વડતરમાં જ બાંધવાનું છે. કાલેજ પેલા ટેપીવાળા સાહેબો કહેતાં હતાં મારી હોટલનું શુંપકુ વચમાં આવે છે એટલે પગલી નાખવાનું છે. શું! સાચું છે?”

“કાકા! હું બેઠો છું ત્યાં સુધી આ હોટલને કોણ પગલી નાખવાનું છે? અં પાડશે તો એ શું? આપણે ત્રણે જણાં અહિંથી ખીજે ચાલ્યા જઈશું.”

“હા, ભાઈ હા, આપણે તો જુગજુગાંતરનાં સંબંધ” પણ.....તારી.....

નોકરી.....ત્યારે હું જમથ" ગારીશંકર વચગાંજ બોલ્યો "ત્યો આ કાગળ લાઈજી બાઈ આપતા ગયા છે. નવા મકાનનાં કાગસર એ ખદાર ગામ ગયા છે?"

"વાંચને લાઈજી ! ખદાર ગામથી લાઈજીલાઈજી શું લખે છે ?"

"અહ.....મારે આજે થયું કામ છે.....ઉતાવળનું છે, આજમમાંથી કોઈ છોકરાને બોલાવીને વંચાવી લેને ને?" બોલતાં બોલતાં એનો અચાજ રૂંધાનો હતો. એક ક્ષણ પણ વધારે ન બેસતાં તરતજ ઉડીને ચાલતો થયો. ઘેર જઈ બેઠણાં વાસી મોકળે મને થોડું રહી લીધું અને પછી કાગળના એક ટૂકડા ઉપર રહ્યામુ ધરી કાઢ્યું.

ગારીશંકરના ગયા પછી શીવાકાકાએ મળીને આજમમાં મોકલી એક વિઘાચીને બોલાવ્યો.

"આટલો કાગળ વાંચી દે તો લાઈજી."

"કોણે આપ્યો આ કાગળ?" વાંચીને આશ્ચર્ય પામેલા વિઘાચીએ પૂછ્યું.

"ગારીએ. કેમ લાઈજી લાઈજી શું લખે છે?" કેસો આટલામાં બેઠો થયો.

"કાગળ નહાય, આ તો નોટીસ છે. બેતરમાં આજમનું નવું મકાન ખંધાય છે. હોટલનું સુપર વચમાં આવવાથી તેને પાડી નાંખવાનો તમને કાયદેસર હુકમ કર્યો છે. તે બદલ તમને ત્રીસ રૂપીઆ નુકસાનીના મળશે. કાલે મળુએ આવશે."

કેસાનું અંગેઅંગ ઘૂલ ઉઠ્યું. આંખમાંથી લેગપૂર્વક પાણી ધસી આવ્યું.

"ત્રીસ ત્રીસ વરસ થયાં ચલા છોકરાનાં કરતાં પણ અધિક આ હોટલને, આ વડલાને, અને આ જગ્યાને રાખ્યાં છે. અને સાચવ્યાં છે. આજ એ બધાને છોડી હું ક્યાં જાઉં?"

"કાકા ! તમારે વળી ચિંતા શી ? ધરડે ધડપણે ? માથે હળર હાથવાજો બેઠો છે ત્યાં?"

"પાંચ, પાંચ, વરસનાં ગણુડીઆ જેવા છોકરા, આ લાંગેલા કપ રકાખીનાં આ પી, પીને જુવાન બેધ થઈ ગયા છે, એ બધાને છોડી ક્યાં જાઉં?"

"મરણ પછી દોણ સાથે આવવાનું છે, કાકા ! નાહકનો મોહ કરવો?" કોઈ મહાન શીરસ્તો કેસાને આશ્વાસન દેવા ઉતરી આવ્યો હોય તેમ છોકરો બોલતો હતો.

"બસ, લાઈજી ! મનખા દેહ જીવનના અંતે એટલુંજ માગે છે. ઉપરવાળાને ગમ્યુ એ ખરું."

છોકરો ચાલ્યો ગયો. છોડી આઘાત લાગેલા કેસાને આજે મરી ગયેલી પત્ની અને કાલે જમીનદોસ્ત ચનાર સુપડાના અનેક પ્રસંગો સાંભરી આવ્યા. એનાથી મોટેથી ધૂસકું નંખાઈ ગયું. પડખે ચતેલી મણી મલરાધને બેઠી થઈ ગઈ.

"બાપા ! બાપા ! તમને શું થયું ? તમે કેમ રડો છો ?" કહેતાંજ એની સાથે તે પણ રડવા લાગી.

બે ભર્મિઓ

કુમારી સુધા કુર્ગશિકર રાવલ

૧ સમીરને

ઓ સમીર, શાન્ત, રિનગ્ધ, સમીર ! તારાં મહારાજ્યો, વૃક્ષરાગિઓનાં પશ્ચ-
ઝડોમાં, ભડેને હોય ! તારો વૈભવ, ભડેને સમરત પૃથ્વીના પટપર, સર્વ વ્યાપી સત્તાની જોમ
વ્યાપક હોય ! પણ તારો પ્રભાવ તારાં મહારાજ્યોથી નથી; તારું ગૌરવ, તારા વૈભવોથી નથી;
તારી મહત્તા, અને તારું અન્યેયત્વ, તારી સર્વભક્ષી સત્તા કે વ્યાપકતાથી નથી; તું સર્વ
માન્ય છું, તું સર્વત્રેય છું, તેનું કારણ બધું છે ? ધરાની ઉછગતી છાતી સમાં અનુરોધે
વિશે, તપ્ત સપ્તથી પરિપક્વ થતાં સુવર્ણપર્ણોત્તી સુવર્ણવીણાના તારો પર, તારી અદશ્ય
આંગળીઓથી વિશ્વના અનાદિ સ્વાતંત્ર્યના સૂર સંભળાવી, સ્વાધિમાન, સ્વસત્તા, સ્વગૌરવ,
સ્વશક્તિ, વિસારી અગણિત વાણંત્રોના સાજસાથે ઝુલતાં વૃક્ષોનાં અભિનંદનોની ઉપેક્ષા કરી.
જ્યારે તું રસમસ્ત અને છે, ત્યારે તારું એ દિવ્ય સંગીત, કેવું નિશિતનિષાત ને હૃદય
શામી અને છે એ ખબર છે ?

કુદરત—અકુદરત અને છે; સૃષ્ટિના અનુલ્લંઘ્ય કાયદા હિલ્લંઘી પક્ષીના કલરવ
શાન્ત અને છે; વિરહિણીની છાતી જેવા જલતરંગોને સાગર પણ રાખાવી દે છે; અપરિમિત
જલભારથી, લગ્ની રહેલી મેઘમાલાઓ ક્ષણભર વર્ષ વર્ષોવતી નથી. સમજ્યો, ઓ સમીર ! શાન્ત
રિનગ્ધ, સમીર ! તારી મહત્તા તો તારા સંગીતમાં છે; તારો વૈભવ, તારી રસમગ્નીમાં
છે; તું એવોજ રહીશો ? તારા રસવારિષિમા સ્નાન કરી, બાલકને વૃદ્ધ, યુવકને યુવતી,
તારા જેવુંજ અપરિહાય સ્વાતંત્ર્ય સુખ મેવશે.

૨ દ્વૈતમાં અદ્વૈત

દેવ !

તુજ વિનાનું મહારું ચિત્રપટ ખાલી છે; તુજ વિનાનું મહારું સરોવર સૂનું
છે; મહારા મેઘ ! એ સુકાં ઝાડો, અને રોષાચેલી સરિતાને પુતપ્રાંવન દેને, પુનરાદેશ અર્પી
આલ્લાદિત કરને ! મહારા અંધારા નભોમંડલમાં અંધ બની પ્રકાશી રહેને ! મહારી ગમનગામી
મહેઝાઓ અને સુવર્ણદર્શોથી વિશ્વધિન મનોમંદિરો આસપ્દેવ બની રહેને ! મહારી
અરમાગામાં સવિતા બની, પુતપ્રાંણ દેને ! મહારી અંતરસૃષ્ટિનો સૌંદર્યબોગી બની, પુરુષ
પદ્મિની યોગનો મીમાંસક બની, રહે ને ! મહારા ભવોદધિના નાવનો સુકાની બની, કુતર
સુમુદ્રને પેલે પાર રહેને લઇ અને ! હું નાવ બનીછું, નાવિક થજો. હૃદયેશ, આપણે બેય

જયે નેના દુસ્તર જયધિને તરી જશું. માન સજ મણિધરને મરતકે રહેવા કરનાં દુનિયાની નિંદા સુનિનાં વાવાઝોડાં અને વિષ ત્યાગી, મ્હારાં બાળકોનો પિતા બની, સંજિના સર્જન હ રતી હજારને અનુમોદન દેતે! જનનના સત્પુરોમાં શરૂઆત બનવા મદદરેતિની મમશેર મજ પેરે! પ્રાણ વિનાના મ્હારા પ્રાણધિન્દરમાં, પ્રાણ બની, પુરાઈ રહેને !

મયર! કળા તજ જતું રહેતું છે શું? પ્રણયાત્મુ ઝીલવા નથી દેવાંને? પ્રીતમ! ત્હારી ને મ્હારી વચ્ચે પ્રમુદોનાં ને પદારોનાં અંતર ઉઘાં છે. મ્હારા હૃદયનો અસ્ખલિત ઝરો ખડકોથી અરોધાયો છે દેવ! તું મ્હારું હૃદય જાણે છે? તું ક્યાંથી જાણે? તું તો સનયુગનો છે. કલિયુગમાં જન્મી, ત્હારી જેમ કૃષ્ણમાં વિહરનારો કોઇ હશે? મ્હેં તો અવનિમાં કોઇ પુરુષજ જોયો નથી. મ્હેં શું જોયું છે, શું નીરખ્યું છે, શું અવગોચરું છે, એની કશું કયની કહું? આશાડંબર નીચે સૌંદર્યચિહ્નોનું શુદ્ધ હૃદય; વાણીનાં માધુર્ય હેઠળ; તીક્ષ્ણને કાનીસ છુરી. એવા માનવીને રીઝવવા શું શું જોઇએ? મિષ્ટ વચન અને કામોત્તેજક અભિનય; લક્ષ્મી, ને વસ્ત્રાભૂષણનો ઠાઠમાઠ, શુદ્ધ વસ્તુઓથીજ શુદ્ધ રોવાયને? મ્હારી પાસે એ નથી, એટલે એવા પુરુષતા સ્નેહના રૂપેરી ઓપથી હું રૂપવંત નથી બની, સમુદ્ગતાનના અભાવે પદ્મવતમાં સ્નાન નહિજ કરું.

બ્રહ્મા! ત્હારા દેહના રૂપ કરતાં ત્હારું હૃદય રૂપાળું છે. ત્હારા શરીરનું શીષ્ટવ, ત્હારી ઉમરાની છટા, ત્હારા વાગનો વાંક, ને ત્હારા રકંઠની વિશાળતા; ત્હારી જુહોનો પ્રભાવ ને ત્હારી વાતનો વિનય, જવાબે-ઓ-પૂરવ મરેને, ત્હારા તરફ આકર્ષે છે. ત્હારા વિચારોનું ઔદાર્ય ત્હારું પવિત્ર આચરણ. મ્હને ત્હારાં ચરણોમાં બકિતમાવ અર્પે છે:

ત્હારા શિવાય મ્હારું અન્ય કોઇ નથી. હા છે, ઠીક માદ આબુ. એક હું ને બીજું મ્હારું હૃદય. ત્હારું ઉત્તર હૃદય મ્હારા હૃદયનું સન્માન નહિ કરે, તો હું અને મ્હારું હૃદય, ઇષ્ટિમાં વિહરીશું. અમને કોઈ નહિ સન્માને, નહિ મમજે, તો અવનીનાં સન્માનની ઉપેક્ષા કરી, મગનમાં વિહરીશું. ત્યાં અગણિત આત્માઓ અમ્હારાં સન્માન કરશે. નહિનો-અનન્ત કાલ પછી આ દેહો નહિ હોય ત્યારે, સહરાની સૂકી સિકતામાં પ્રજ્વલતાં જે પ્રણયી હૃદયો, પાતાલ ભેદી સત્યના સૂચી દિગંત ડાહ્યાવી, સમાજના ભયંકર અન્યાય અને ભયંકર વિનાશકતાથી પર બની, પ્રેમ, શૈશ્ય અને શ્રદ્ધાના અણુકેશવા પાઠ ઉકેલશે; આજ નહિ, તો અનંત કાટિ યુગો પછી, ત્હારાં ને મ્હારાં હૃદયો પાછાં મળશે; ને જાણે અજાણ્યે એક-બીજાનાં આશ્વાસન ઝીંકશે, રક્ષે, રપવશે અને ખાલી યઈ જશે. પછી અગાધ આત્મા-મુખિમાં મળી જઈ, અનંત સાન્નિધ્ય સુખસેવશે.

ત્યાં જીવનકલહ ને ક્રુદ્ધંબકલેષ નહિ હોય; ત્યાં માનવોના સંકુચિત સમૂહ ને શાતિસંસ્થાઓ નહિ હોય; ત્યાં સમાજની ઝણઝણતી ઝંઝીરો ને દોહરીખલાઓ નહિ હોય; ત્યાં સ્ત્રીપુરુષના ભેદ ને ભવિતિમર્યાદા નહિ હોય; ત્યાં આશા, નિરાશા ને સુખદુઃખનાં દંદો નહિ હોય; ત્યાં તો દ્વૈતનું અદ્વૈત હશે; ત્યાં દંદોના સમાસ હશે. ત્યાં દેવ, પ્રાણેશ્વર, હૃદયેશ, બ્રહ્મા, જે હૃદયો જુદાં નહિ રહી સકે.

માનવતા અને પુષ્પ

સંસ્મર

હવન અને પુષ્પ બન્ને કેટલાં મૃદુ અને સૌન્દર્યપુરુષ છે? પુષ્પો હવન સા મંદ આનંદિત અને ઉન્નત બતાવે છે? વનસ્પતિ હવનને, હવનનું આપણે સર્વને, - સમગ્ર માનવજાતને પુષ્પ એટલે શું? એ આપણને શું અર્પે છે, શું સંદેશ પાઠવે છે?

બૃહદ્ગાં રહસ્યમાં બ્રહ્માંદ દૃષ્ટિને બહાર ફેંકતાં આપણી સમગ્ર આસમાની રંગનું ગુલાબી વાદળયુક્ત આકાશ, કવચિત્ ખડકમય ટેકરીઓ, કવચિત્ જુરાં નીલગંધથી ભરપૂર સમુદ્ર અને ચોમાસામાં સુંદર લીલા ધામથી ઘવાયેલું અગર શિયાળામાં સુકકે ભૂમિપૃષ્ઠ જેના પર મનુષ્યો રહે છે, અને હવનનાં ઉદ્ઘાસ ભોગવતા દસે છે, મહાદે છે, અને હવે રવિજ્યોતિની મારફત અદ્ભુત યજ્ઞ જાય છે એ મર્ત દૃશ્યમાન થાય છે. કવચિત્ પ્રકોતી ધરમાં મધુર કિલકિલાટ કરતું, મન મુગ્ધ કરતું, સંગીત ગાતું પક્ષી અગર આકર્ષક પુષ્પ પર અજકાટ મારતું જતું નજરે પડે છે. સંગીતના ખીંકાં મૃદથી વાતાવરણને મનમુગ્ધ કરનાર પક્ષી, આગિયો, પુષ્પ અને મનુષ્યો વચ્ચે કેવા સમ્બંધ છે? આ મર્ત હવનપ્રદાની ઉચ્ચતમ શાખા ઉપર જાણે બિગતાં દોય એમ લાગે છે.

પુષ્પો એ હોડના બાલકો, પક્ષીઓ અને પર્ણગિયાના કીડાસખ અને મનુષ્યોને પ્રેરણાનું સ્રોત છે. સર્જનદારની સૃષ્ટિના ખીજ પ્રાણીઓ આ પુષ્પની રક્તરત્ન વિષયક અગર તો સૃષ્ટિના મોટા વિભાગના હવનની શુભકર જાણ પ્રત્યે અનલિપ્તતા વા મૃદતા કેમ દાખવતાં હશે? એ પશુઓ રોપાઓને અગદી નાખતાં ચાલે છે અને જે શુક્રમાર દાખ તેમને પોપી રહ્યો છે તેનો વિનાશ કરે છે. પશુ હવનમાં એક સુંદર સુગંધિત પુષ્પ ગુલાબને સ્થાન નથી, કારણ કે પ્રાણપણ અભોક્ષ્ય વસ્તુ પશુઓનાં મનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી.

પણ જે વનસ્પતિ પર સુંદર કુસુમો ખીંચે છે તેને પુષ્પ એટલે શું? પુષ્પિન રોપાઓ આ પૃથ્વી પર દહરે વર્ષો પછી બિગવા માંડ્યા છે. એ પહેલાં પુષ્પવિદીન રંગબેરંગી જુલો, લતાઓ મહાવિસ્તારમાં બિગતાં અને હજુ પણ હવનનાં અસ્તિત્વ માટે મૃદ કરતાં અને એજ દશામાં સંયુક્ત યત્નાં થતાં તેમની સંતતિને અર્થે મદામોતું હવન આજ રાખતાં જાય છે અને છેવટે અનન્તતા સુધી પોતાનું હવન ટકાવી રાખવાની મહત્તા કાંશા સેવતાં અગાધ રીતે ઉત્પન્ન થતાં જાય છે. એ લતા અને જુલોની મારફત મનુષ્યહવન પણ અનુભવ અને અભિન્ન છે. આત્મજાતન-સંરક્ષણ બંને જાતિસંરક્ષણ-એજ હવનનો મહામંત્ર છે.

અકલિતના બોગે પુષ્પો સુગંધ છે. ખરેખર તે અન્તરની સ્વાભાવિક મૃદ પ્રવૃત્તિ છે જે વનસ્પતિને પોતાની જાતને હવનના મદમ્બ વેગનું મર્મરણ કરાવીને, બુજાવીને,

ભાવિ વનસ્પતિ તરીકે જીવનમાં જાગ જાય છે. કેટલાક રોપાઓ ગતઋતુમાં એકત્રિત કરેલી પોતાની શક્તિ પુષ્પોના પ્રકટનમાં વાપરે છે, અને છેવટે શક્તિનો હાસ થતાં મૃત્યુ પામે છે; પરંતુ લાંબા કાળ ટકનારાં વૃક્ષો ઋતુ અનુભાર તાલગદ્દ નિયમથી પુષ્પિત થાય છે, પોતાને માટે જીવે છે અને જગતને પણ જીવનથી વમાવે છે. સત્વહીન થએલ વનસ્પતિ હતા પણ પોતાનો લોભ ખુશી નહીં પુષ્પોત્પાદન અર્થે પોતાના દેહનો ભોગ અર્પે છે.

પુષ્પો એક પ્રખર ગાદી જીવન જીવે છે પણ તે ટૂંક અને મધુર હોય છે. પહેલાં પરાગનો પ્રાદુર્ભાવ ત્યારપછી દવામાં તેનું અમન. કાં તો પરાગ સ્વતંત્ર રીતે વહન કરે છે. અગર પતંગિયા તેને લઇ જાય છે. પોતાના અપનખંડમાં પ્રિયતમની સોતકંઠ રાહ જોતી વ્હાલીને મળવા જતા પ્રેમીને લાઇ જતા સુન્દર વિમાન જેવાં, અમૃતના આસ્વાદનથી હિતેન્નિત બનેલાં, અમ્લરૂપે પોતાના શરીર સાથે પરાગ લઇ જતાં આ પતંગિયાં છે અને ખીલતાં ફેરક કુસુમના દિનપ્રતિદિન આ નાટકે લજવાયા જ કરે છે.

પુષ્પો અને પતંગિયા બન્ને અન્યોન્યનાં રમાસ્વાદ અને રુચિ માટે પોતાના શરીરને અનુકૂળ બનાવી પરસ્પર સહાય કરે છે. તેઓ અન્યોન્યાત્રિન છે અને એક સાથે જ ઉદ્દભિન્ન-વિસ્તૃત થએલ છે.

ધોળાં પુષ્પો માત્ર રાત્રિના પતંગિયાને-સુન્દર વર્ણો, માર્ગદર્શક ચિહ્નો, ગુપ્ત શરમાળ પુષ્પની સુરાસ;-આ સર્વની રચના અનિચ્છિત પતંગિયાને અટકાવવા અને માત્ર પ્રાણ પતંગિયાને આમંત્રવા અને આકર્ષવા માટે છે. ખરેખર, પ્રેમી પુષ્પ-કુમારીઓની આવી અદ્ભૂત હનરો રીતો છે. પુષ્પો એ ખરેખર પ્રેમ અને સમર્પણનાં અત્યુત્તમ આચરણરૂપ છે.

ક્ષુધાતુર દષ્ટિ અને અમાનુષિક શક્તિવાળા આપણે પુષ્પોને સંતોષક્રિયાથી જોઈએ છીએ કાણુરક ભાવિ ખીજ અને ફળના તે પુરોગામી છે. આચતી મીઠાબાનીના વિચારથી તે આહવાસને આનંદ આપે છે, મનુષ્ય પોતાના જીવનની નરસિયાત માટે પગીનામાં ફળગાડ રોપે છે અને ખેતરોમાં વાવે છે. ઉત્તમ ખીજની પસંદગીમાં તે ધાત્રિનો ભાગ લઈને છે.

એકવાર પાશવશક્તિ સંતોષાયા પછી ક્ષુધાતુર આત્માની રસચંપકૃતિ બનત થાય છે.

વળા પુષ્પો એ ફોરમનો પ્રવરો છે. એ પ્રજાનો અપ્રતિમ ફોરમ શ્વાસમાં-જીવનમાં જોડો અને યોગ્ય વખત માટે જીવનની બધી ઉપાધિઓ તમે જુડી જશે. કાલ, સ્થાન અને વસ્તુ તથાત્વ જુડી જાય, અને માત્ર કલ્પનામાં અદરશ યથ ગયેલ સૃષ્ટિના સુન્દર ઉદ્યાનમાં વિહરો. પુષ્પની પાંખડીઓને નૈવાનિક દષ્ટિથી તોળતાં અને તેના પર વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગદશાના થર મ્હડાવતાં તેમની ફોરમ અર્પાંડ અને અચિર રહેશે. અને તેમથી મુગધિ અકનો જે પ્રજાવ થાય છે તે ખરેખર પુષ્પની ઉપયોગિતા દાખવે છે.

પુષ્પો જુદી જુદી જાતનાં સુંદર રંગયુક્ત અને મતોરંજક આકૃતિવાળાં હોય છે. વક્ષ અગર લતા પર કળી તરીકે અગર સર્વાંગ ખીન્નેલ અવસ્થામાં ફેટલાં સુંદર અને હૃદયઆકર્ષક તે દેખાય છે. વલ્યુંની રશ્મિ, વિષમ-ગડન કૃતિઓ, અહીંતહીં મેધધનુષ્યનાં રંગોનું મિશ્રણ-કેવો સુંદર પુષ્પો! તેમના રંગ અને આકાર તેમને ધારણ કરનારનાં હૃદયને લાક્ષિત્ય આપે છે. ઉદ્યાનને સુશોભિત બનાવે છે. અને ઝોરડામાં પડેલાં ફુગ્ગ અને પ્રમદાનીમાંથી રમ્ય સ્વર્ગીય વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરીને આપણાં કંટાળી ગયેલાં, કંઈક યર્ષા ગયેલાં જ્ઞાનતંતુને ફેટસો આશ્વાસ અને ફેટથી શાંતિ અર્પે છે!

પુષ્પોનું મોહજનક અનુકરણ બાહોશ હસ્તદ્વારા ખરેખર આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. શાખા, દિવાલ, અને રત્નનાં પર્ણાં કૃત્રિમ પુષ્પો તેમનાં ઢાણખંડો સૌન્દર્યને અમરત્વ અર્પેલા પ્રયાસ છે. ચિત્રકાર અને શિલ્પી બંને રૂપ અને રંગની શુભ્રવિશિષ્ટ આકૃતિદ્વારા પીંછી અને ટાંકણાંથી આદર્શોનું સર્જન કરે છે. સૂક્ષ્મ લાવને રથૂલ દ્વારા વ્યક્ત કરે છે અને એ રીતે શુભ સૌન્દર્યની સ્થિતિ-કલ્પના પોતાની ઉચ્ચતમ શક્તિદ્વારા વ્યક્ત કરે છે.

ત્રેમી બાગ્યાન નવીનવી અગ્નયળી ઉત્પન્ન કરે છે. તે પુષ્પોને વાતસલ્યશાવધી આહે છે, પોષે છે, ઉછેરે છે અને જગતના પ્રસંગોની જરાપણ પરવા કરતો નથી. પુષ્પો ચુંદાનાં ચગદાઇ જતાં તેના હૃદયને ખરેખર આઘાત ધાય છે. એને મન પુષ્પ એક સૌન્દર્યની વસ્તુ-Thing of Beauty-અને સર્વશ્રેયની આનંદની વસ્તુ છે. બિન્ન બિન્ન રંગના અને આકૃતિના પુષ્પોથી બાગને સુશોભિત બનાવવામાં તેનો નાનો સરખો દિસેલો નથી, પરંતુ બાગમાં વિહરનાર, ખેસનાર અને વિચારનારના આત્માને પુષ્પો અવલંબીય આનંદ અર્પે છે.

પ્રકૃતિની બાદબાવરથા-અણખીન્નેલ કળી-અને પુષ્પાવરથા-સર્વાંગવિકસિત અવરથા-વસંતના આગમના તે સંદેશક છે. પણ અહીંસા! માનવજીવનની બાદબાવરથા અને પુષ્પાવરથા-વસંત-લાંબો વખત રહેતારી-વર્ષની વસંત ખે માસ સુધી આજુ રહેવાની પણ પુષ્પોની વસંત માત્ર થોડાક પ્રકરો જ રહેવાની. પુષ્પો એટલાં બધાં-સુંદર છે અને જનાં તેઓ પોતાની મહત્તાથી તદ્દન અનભિમ્ન હોય છે. પતંગિયાને મળવા એટલાં બધાં આતુર હોય છે કે મંદ મંદ પવનની લહરીમાં આમનેમ ડોલી રવાં હોય છે. મદવાદમાં સુખીદય યનાં ખીન્ને છે, સુપ્રસન્ન યતાં ખીન્ને છે. માત્ર પોતાનાં સાનિધ્યથી દેડા અતિશક્તિ વાતાવરણને આનંદિત બનાવે છે, અને વિશુદ્ધિ, ગૂંદના અને સૌન્દર્યના સંજ્ઞાદ્વારા વિચારદર્શક હોય એમ ક્ષણે છે.

નશ્વર જીવન ત્યાગના શું તેને શોક ઉત્પન્ન થાય છે? અગર તો જીવનકાર્ય પરિપૂર્ણ કરવા શું તે બાવનાયુક્ત છે અને છેવટે સર્વસ્વ મારે સર્ગયેત્ર અંતિમ વિનાશને શું તે આધીન થાય છે, એટલે કે જે બૃગિમાંથી તે ઉત્પન્ન થયું તેમાં શું વિલીન થાય છે? વનસ્પતિમાં પરિભ્રમણ કરતા ફારેની માથે મિશ્રિત બની જીવનનાં સ્પર્શનથી યુક્ત થઈ, ફરીથી સુંદર સ્થિત કરવા અને મૃત્યુને તુચ્છકારી કાઢવા નવા પુષ્પ રૂપે ફરીથી શું તે પ્રગટશે? એ કોણ જાણી શકે, કોણ કહી શકે? યોદ્ધાક અપૂર્ણ મન્દિયથી ચક્ષુ માનવી જીવનનાં મહાન વિસ્તીર્ણ મૂઠ બેઠોને ઉદ્દેશવા કેવી રીતે અમર્થ બની શકે?

મરત બાગોની માફક પુષ્પોને દમનાં નાચનાં જોઈ કવિ જીવનમાં જે કાંઈ પ્રિય સુકુમાર વિશુદ્ધ અને મનોરંજક હોય છે તેની માથે નેમને સરખાવે છે. તે પોતાનું વ્યક્તિત્વ આણે છે અને મહત્તર પુષ્પચાટિકામાં પુષ્પોના વિચાર વિચારે છે.

કવિર રાગોર પુષ્પો વિરે નેમના પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે ઉદ્દેશ્ય કરે છે.

(1) "The jasmine's leaping of love to the sun is her flowers."

(૧) મુક્ષપ્રિય જન્મમાહતના પ્રેમની અવ્યક્ત અને મૂક વાણી પુષ્પો છે.

(2) 'The first flower that blossomed on this earth was an invitation to the unborn song.'

(૨) પૃથ્વી પર પ્રથમ ખીણેલ પુષ્પ એ અણગવાએલ મીતને આપત્રણ હતું.

(3) God waits to win back his own flowers as gifts from man's hands.

(૩) મનુષ્યના હસ્તમાંથી તેના પોતાના પુષ્પને ઉપાસન તરીકે ફરીથી ખીકારવા ઇશ્વર રાહ જુએ છે.

(4) There was a tiny flower among thorns and I cried, "The world's hope is not lost."

(૪) કંટકમાં એક સુંદર નાનું પુષ્પ હતું અને હું બોલી ઉઠ્યો, "જગત હણુ જીવશે, જગતની આસા નષ્ટ થઈ નથી."

વિદેહી આત્માના સંસર્ગમાં આનંદારને પુષ્પ એ પોતાના પ્રિયજન મારે ઉત્તમ અર્પણ છે. તેના વિચારોનું, બાવનાનું, પ્રેમનું અને નિરશિમાનનું માથ એકજ પ્રતિક પુષ્પ છે. તેને મન પુષ્પ એ તેના આત્માનો પુનર્જન્મ અને આત્મસંન્યાસનું પ્રતિક છે.

આવી રીતે જીવનરક્ષની ઉચ્ચતમ શાખાઓનાં ચાર રહેવાશી મનુષ્ય, પક્ષી,

પતંગિયાં અને પુણ્ય સત્યના દશ્ય રૂપ, આનંદ અને સૌન્દર્યની ઉપગ્રહિત માટે સંસર્ગમાં રહે છે.

વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવા છતાં મનુષ્ય પુણ્ય પ્રત્યે બેપરવાઈથી અગર સ્વામિત્વના વિચારથી કેમ વર્તી શકે ? કેદરતના સુશોભિત, ગૂઢ, પ્રેમી આત્મમૂર્તિ પ્રતિરૂપ પુણ્યો સત્ય-તત્ત્વની શોધમાં ખરેખર આપણા મહત્તર છે.

૭

“નિગૂઢ સ્વર્ગ”

ભારત્કર વહેારા

- પૃથ્વી -

૧.

અનંત મુખ વૈભવો પ્રભુચની ગીતા ગૂંજતું,
ઉમંગ, અભિલાષને ઉસ્સ્વતંત્રતા અર્પતું,
પ્રમત્ત કશીને સદા સુર સુધા પીવા પ્રેરતું,
વિનાશ નહિ જ્યાં દીપ્તે અમરતા શીરે ઢાળતું
મુખી જીવન સ્વર્ગતું મનુજને છતાં ના ગમ્યું. ૫

૨.

ગમ્યું દુઃખદ શનમાં તરફડી તૃષા છીપતું,
છીપાય નહિ ને જીલ્લ વિમલ સાતને શોધતું,
ઉરે ક્ષણિક આશને શય નિરાશમાં રૂંધતું,
અશાંત ઉકળાટને જીવનની ગૂંથો છેદતું,
મીઠેલ નયને નયા નગન સ્વાર્થને પોષતું. ૧૦
ભવિષ્ય ભૂત શાન્તિની વિષમ પ્રાન્તિમાં મંથતું,
અનેક યુગ મૃત્યુ ને જીવન ચક્રમાં ફેંકતું,
રૂઢ જીવન પૃથ્વીનું.

૩.

પ્રયત્ન પુરુષાર્થથી, વિરહ, મૃત્યુને જન્મમાં,
સ્મૃતિ, જીવન વિસ્મૃતિ, કલહ, પ્રેમને મોહમાં. ૧૫
પ્રકાર વિધિના ઓલી, પ્રગતિ પન્થમાં માતવી,
એકેક ડગલું મૂકે, મનુજ-ધર્મને સાચવી,
પછી નિગૂઢ સ્વર્ગના મુખ પ્રલોભનો શો ગમે ?

મારવાડી લોકગીતો

રમણિકલાલ કોશનલાલ મહેતા

હવે એક પીપલીનું ગીત જોઈશું:

બાપ ચડ્યા છા લંવરજી પીપલી જી,
હા જી દોડા હો ગજ ઘેર ઘુમેર.
ખેંઠા કી રૂત ચાડ્યા ચાકરી જી,
ઓજી મ્હારી સાસ સપૂતી રા પૂત
મતના સિધારો પૂરજ કી ચાકરી જી.

૧

બાપ ચડ્યા છા લંવરજી ગોરડી જી,
હા જી દોડા હો ગઈ જોધ જીવાન;
ખિલસણકી રૂત ચાડ્યા ચાકરી જી,
ઓજી મ્હારી લાલ નજુદ રા વો ખીર
મતના સિધારો પૂરજ કી ચાકરી જી.

૨

કુંજ ધારા ઘુડલા નિવસજી કસ દિયા જી,
હા જી દોડા કુંજ ચનિ કસ દિયા જીજી;
કુવ્યા જી રા હુકમા ચાડ્યા ચાકરી જી;
ઓ જી મ્હારે હીવડે રા જીવડા
મતના સિધારો પૂરજ કી ચાકરી જી.

૩

જાડે ખીરે ઘુડલા ગોરી! કસ દિયા જી;
હા જી ગોરી! સાથીડા કસ દિયા જીજી;
બાપાજી રા હુકમા ચાડ્યા ચાકરી જી.

૪

રાક રૂંધેયો લંવરજી મે બજી જી,
હા જી દોડા! બજી જી પીલી-પીલી મ્હોર;
લીડ પડે જાદ ભંવર જી! બસત હ્યો જી,
ઓજી મ્હારી સેઝી રા સિલુગાર!
પિયાજી! ખ્યારી ને આગે લે ચલો જી.

૫

કહે ન દયાયા ભંવર છા! સીરણી છા,
હાં છા દેલા! કહે ન કરી મનુવાર
કહે ન પૂછી મનડે રી બારતા છા,
ઓ છા મહારા લાલ નણુદ રા વો વીર!
યાં બિન ગોરી ને પલક ન આવડે છા..

૬

કહે ન દયાયા ભંવર છા! સૂતલી, છા,
હાં છા દેલા! કહે બી. બુણી નહીં ખાટ;
કહેય ન સૂત્યા રલમિલ સેજ મેં છા,
ઓ છા ગિયા છા! અગ્ર ધર આઓ
થારી. પ્યારી ઉડી કે મહેલ મેં છા.

૭

થારે બાળ્યા છા ને આઓ ભંવર છા! ધન. ધણો છા
હાં છા દેલા! કપડે રી લોભણુ થારી માય;
સેજ રી લોભણુ ઉડી જો ગોરડી છા;
થારી ગોરી ઉડાવે કામ;
અબ ધર આઓ છા ક ધાર્ધ થારી નોકરી છા!

૮

આવ. કે તા દયાવાં ગોરી! સીરણી ઓ,
હાં ઓ ગોરી! અબ કસ્યાં મનુવાર
ચર આય પૂછાં મનડે રી બારતા છા.

૯

અબ કે દયાવાં ગોરી. સૂતલી છા,
હાં ઓ ગોરી! આય બુણાંગા ખાટ;
પછે સોસ્યાં રલમિલ થારી સેજ મેં છા.

૧૦

ચરખોં તો લે દયું ભંવર છા સંગલો છા,
હાં છા દેલા! પૂપીડા લાલ શુલાબ;
તકવોં તો લે દયું છા ભંવર છા! બિજલ સાર કે છા
ઓ છા મહારી નેડી રા ભરતાર,
પૂણી મંગાલ્યું છા ક બીકાનેર દી. છા..

૧૧

મહાર-મહાર કો કાતું ભંવર છા! કૂકડી છા,
હાં છા દેલા! રોક રૂપેએ હો તાર;
મે કાંતૂં યે બેઠા બિજુન દયો છા,
ઓ છા મહારા લાલ નણુદ રા વો વીર!

જન્ની ધર આઓ. પ્યારીને પલક ન આવડે છા. ૧૨

ગોરી રી કમાઈ ખાત્રી રાંડિયા રે!
હાં એ ગોરી! કે ગાંધી કે મણિયાર:
મહેં છા ખેટા સાહુકાર કા છ,
એ છ મહારી ઘણી એ પિયારી નાર!
ગોરી રી કુમાઈ સે પૂરા ના પડે છ. ૧૩

સાંવણ ખેતી લાંવર છા! થે કરી ને,
હાં છ ટોલા! ભાદુડે કર્યો છ નીનાણ:
સીટાં રી રૂત છાયા લાંવર છા! પરદેશ મેં છ,
ઓ છ મારા ધણાં કમાત્રે હિમરાવ,
ચારી પિયારી ને પલક ન આવડે છ. ૧૪

ઉજડ ખેડા લાંવર છ ફેર બસે છ,
હાં છ ટોલા! નિરધન કે ધન હોય;
નેળન ગયે પછે કના બાવડે છ,
ઓ છ યાને લિખૂં બારખાર,
જહી ઘર આઓ છ ક ચારી ધણ એકલી છ. ૧૫

નેળન સદા ન લાંવર છા! ધિર રહે છ,
હાં છ ટોલા! ફિરતી-ધિરતી છાંય;
પુલ કા તો બાયા છ ક મોતી નીપજે છા
ઓ છ ચારી ખ્યારી છ નેવે બાદ.
જહી પધારો દેશ મેં છ. ૧૬

અર્વાચ: શ્રી કહે છે: હે પતિ! ત્હમે પીપળા વાળ્યો હતો, હે પ્રાણનાથ! હવે તો તે ખૂન રૂઝ્યો-કાઠ્યો છે: તે ખૂન પાટી છાયાવાળો થયો છે. ન્યારે એની છાયા હેઠળ ખેડવાની ઝગતુ આવી, ત્યારે ત્હમે પરદેશમાં ચાલ્યા. હે મહારી સુપુત્રવતી સામુના પુત્ર! કમાવાને સારુ ત્હમે પૂર્વમાં ન જાઓ. ૧.

ત્હમે જે સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યું છે તે ચૌવનમદમાં મરત બનેલી છે. ન્યારે વિલાસની ઝગતુ આવી ત્યારે ત્હમે કમાવાને ચાલ્યા. હે મહારી પ્રિય નણદસના વીર! કમાવાને સારુ ત્હમે પૂર્વમાં ન જાઓ. ૨.

હે મહારા નાથ! ત્હમાગે અથ કોણે કરી દીધો? કોણે એના પર છન મુક્યું? અને કોની આત્માથી ત્હમે પરદેશમાં સીધાવો છો! હે મહારા હદયના છવ! ત્હમે કમાવાને મારે પૂર્વમાં ન જાઓ. ૩.

પતિએ ઉત્તર આપ્યો: મંહાડા બાધએ ઘોડા કરી દીધા અને મહારા સાથીઓએ એના પર છન મૂક્યું. પિતાજીની આરાધી હું કમાવાને માટે જઈ છું.

૪.

ઝી કહે છે: હે નાથ ! હું ત્હમારે માટે રૂપિયા બની જઈશ. હું ત્હમારે સારૂ પીણી પીણી મહોર બની જઈશ. હે પ્રાણધન ! જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગમાં લેજો. હે મહારી સેજના મંગાર ! પ્રિયતમ ! ત્હમારી પ્રિયતમાને પણ સાથે લઈ જાઓ.

૫.

પત્નીની વાત ન સાંભળતા પતિ પરદેશ આજ્યો જાય છે. ઝી, પતિને પરદેશમાં પત્ર પાઠવે છે:

હે સ્વામી ! ત્હમે કોઈ દિવસ મીઠાઈ ન લાવ્યા કે ન મ્હને સ્નેહપૂર્વક ખવડાવી. ત્હમે મહારા દેવાની વાત પણ કદિ ન પૂછી. હે મહારી પ્રિય નણદણના વીર ! ત્હમારા વિના ત્હમારી ગોરીને એકે હાથ પણ એન નથી પડવું.

૬.

ત્હમે ન તો કોઈ દિવસ સૂતણી લાવ્યા, કે ન તો ત્હમે ખાટલો બધો. નથી કોઈ દિવસ આપણે બંને હળામળી સાથે રાખ્યા પર સતા. હે પ્રિયતમ ! હવે થેર આવો. ત્હમારી પ્યારી મહેલમાં ત્હમારી પ્રતીક્ષા કરી રહી છે.

૭.

ત્હમારા પિતાજીને તો ખુદ ધન જોઈએ છે. અને હે નાથ ! ત્હમારી માતા તો કપડાંની લોખીયણ છે. સેજની લોખીયણ ત્હમારી ગોરી પ્રતીક્ષા કરી રહી છે. ત્હમને જોવાની લાવવાને માટે ગોરી કામગા ઉઠાડે છે. ત્હમારી આકરીથી તો હું યાત્રી. ત્હમે થેર આવો.

૮.

પતિ પ્રત્યુત્તર પાઠવે છે: હે ગોરી ! હવેની વખતે હું મીઠાઈ લાવીશ અને સ્નેહપૂર્વક ત્હને ખવડાવીશ. થેર આવીને ત્હારા મનની વાત પણ પૂછીશ.—૬.

હવેની વખતે સૂતણી પણ લાવીશ: ખાટલો પણ બરીશ અને પાત્રી આપણે બંને હળામળીને સુખપૂર્વક સાથે મજાશું.

૧૦.

પત્ની પત્ર લખે છે: હે પ્રિયતમ ! હે મહારા મમાનમીવન પૂર્ણ સ્વામી ! આપણે એક સુંદર મરખો. એક રંગીન બાજી અને મજાજીત લોખંડની ત્રાક ખરીદીશું અને ખીકાતેરથી પૂણીઓ મંગાવીશું.

૧૧.

હે પતિ ! હું મહોર મહોરની કેકડીઓ ઉનારીશ—કાંરીશ, અને રૂપિયાના મૂલ્યના નાર. હું કાંરીશ અને ત્હમે વળુજો. આપણે એ બંધો કરીશું. હે મહારી પ્રિય નણદણના વીર ! જઈશ થેર આવો. રાખ બરને માટે પણ મ્હને એન નથી પડવું.

૧૨.

પતિ ઉત્તર લખે છે:- ઓની કમાઈ તો કાંઈ નામદ પુરુષ આવ અથવા તો કાંઈ જાતર વેચનાર અથવા તો કાંઈ મણિયાર. હું તો સાધુકારનો દીકરો છું. હે પ્રિયે! ઓની કમાઈથી કામ નથી નહતું. ૧૩.

ઓ લખે છે: આવલ્યમાં ત્હમે ખેતી કરી હતી: અને લાઘવમાં ત્હમે વાવણી કરી હતી. ન્યારે ધાન ખાવાનો સમય આવ્યો ત્યારે ત્હમે પરદેશમાં છો. હે મહારા ધણા કમાડે રાજ્યો! હવે ઘેર આવો! ત્હમારી ખ્યારીને પગખર પથ્થુ એન નથી પડતું. ૧૪.

હે પતિ! ઉત્તર ગામ કરીથી વસે છે. નિર્ધનને ધન પણ મળે છે: પરંતુ ગમેલું યોવન કરીથી નથી આવતું. હે મહારા પ્રાણધાર! હું ત્હમને વારંવાર લખું છું કે જરૂરી આવો. ત્હમારી પ્રિયતામાં એકંદી છે. ૧૫.

હે પતિ! યોવન સદાયે સ્થિર નથી રહેતું. એ તો વાદળની ઝાંઝા જેવું છે. સમયે વાવેલાં મોતી નીપજે છે: હે પતિ! હું ત્હમારી પ્રતીક્ષા કરી રહી છું. હવે જરૂરીયો ઘેર પધારો. ૧૬.

આ ગીતમાં વિશદિશી ઓનો પોકાર અત્યંત માર્મિક છે. આ ગીત વાંચીને એવો ક્યો પરદેશી યુવક હશે કે જે પોતાની વિયોગિની પત્ની તરફ નહીં આકર્ષાય? આ ગીતમાં વિશદિશીના અનંતસ્તનનો પ્રેમ જગજગ ન્ય છે. તે પોતાના પતિને લખે છે કે “આવો, હું અરખો કાંતીને-ત્હમે કપડું વણીને: એમ જીવનનિર્વાહ કરી લઉં છું: પરંતુ ત્હમે પરદેશમાં ન રહો.” કટલી સુંદર ભાવના!

હવે એક બીજું ગીત જોઈશું:

મધુબન રો એ આંખો મોરિયો, જો તો પત્થરો એ સારી આરલાડ
સહેલ્યાં એ આંખો મોરિયો ૧

બહુ રિમઝિમ મહલાં સે જીતરી બહુ કર સોલા સિચુગાર;
સાસુજી પૂછ્યા એ બહુ યારે જોણો એ મહાને ચેરિ દિખાવ;
સહેલ્યાં એ ૨

સાસુ ગહણા ને કે પૂછે, ગહણા જોઈ મહારો પરિવાર;
મહારા મુસરો ગઢ કા રાજવી સાસુજી મહારી રતન અંડાર;
સહેલ્યાં એ ૩

મહારો જોડણ બાળૂ બંદણીકડા, જિઠાણી મહારી બાળૂ બંદ કી લૂંબ
મહારો દેવર મુકસો દાંત કો, દેવરાની મહારી મુકસો રી મણક;
સહેલ્યાં એ ૪

મહારા કંવરજી ઘર રો આંદણો કુલળદુ એ દિવસે રી જોત
મહારી ધીયજ હાથરી મૂંદરી, જવાઈ મહારો ચમેડ્યાં રો કૂલ;
સહેડ્યાં એ ૦ ૫

મહારી નણદ કસૂંબલ કાંચડી, નણદોઈ ગજ મોત્યાંરો દાર:
મહારા સાચળ સિરકો સેવરો, સાચળાણી મહેં તો સેજનંશ સિણગાર:
સહેડ્યાં એ ૦ ૬

મહેં તો વાયા જીગદુજ થારે જોલ ને, લડાયો મહારો સો પરિવાર:
મહેં તો વાયા જી સાસજી થારી કૂખ ને, થે તો વાયા અજુન લીમ:
સહેડ્યાં એ ૦ ૭

મહેં તો વાયા જી જાઇજી થારી જોદ ને, થે જિલાયા લિછમાજી રામં
સહેડ્યાં એ આંગો મોદિયો. ૮

હાવાઈ: મધુવનમાં આંગો મારો છે, અદા ! એનો સમસ્ત મારવાડમાં
ફેલાઈ ગયો છે. હે સખિયો ! આંગાને મોર આંગો છે

વડુ સોજે શણગાર સજીને રંગજીમ કરતી મોદલમાંથી ઉતરી આસુએ પૂછ્યું
હે વડુ ! ત્હારી પાસે ક્યાં ક્યાં આજુવજુ છે ? પડુરીને મને બનાવ તો ખરી !

વડુએ કહ્યું: હે સાસજી ! મહારા આજુવજોની વાત શું પૂછો છો ? મહારા
આજુવજુ તો સમસ્ત પરિવાર છે. મહારા સસરાજી વરના રાજ છે અને સાસુજી
રતોનો બંડાર.

મહારા જેક તો આજુવજુ છે અને જેકાળી જાણુવજોની જુલાળી. મહારા
દિપર મહારી દાથી દાંતની મુટી છે, અને દેડાળી એની મજાક.

મહારો પુત્ર ધરનો ચન્દ્ર છે અને પુત્રવધુ દીપકની નયોન. મહારી કન્યા
દાથી દાંતની વીંટી છે, અને મહારો જમાઈ ચમેડીનું દસ છે.

મહારી નણદ કસૂંબલ કાંચળા છે અને નણદોઈ ગજમુક્તાઓનો દાર:
મહારા રવાળી મહારા માયાનો મુગટ છે અને દું એમની શાપાનો મુંગાર છુ.

આ સાંભળીને આસુએ કહ્યું: વડુ ! દું તો ત્હારા જોલ પર વારી જાડ
ધું. ત્હેં મહારા સમસ્ત પરિવારને સખી કર્યો. વડુએ કહ્યું: હે સાસજી ! દું તો
ત્હમારી કૂખ પર વારી જાડ ધું: ત્દમે તો અજુન અને આમ જેવા બનાવો
પુત્રને ઉત્પલ કર્યો છે.

અને હે નણદ ! દું ત્હમારી જોડ પર વારી જાડ ધું. ત્દમે તો ગમ અને
લક્ષમણ જેવા જાહજોને જોદમાં રમાડ્યા છે.

ઉપરના ગીતમાં મામુએ વહુના રીતિયુત્ત વ્યવહાર અને મધુર ભાવણીને પ્રશંસા કરી છે તે કાંઈ ઓછી મહત્વની નથી. વહુ એ પરિવારને સ્નેહબંધનમાં જાંધવાને સાદુ છે અને નહીં કે ક્ષાત્રપુટ પડાવવા માટે. જેમ આજકાલ બને છે તેમ.

મેઘફૂલની માફક એક કુર્મીકુટુમ્બ ગીત સાંભળો. કુર્મી એક પ્રકારની નાની ચકલી થાય છે અને તે મારવાડમાં જંગલમાં આવે છે.

તું છે એ કુર્મી ભાવતી, તું છે ધરમ કી ભૈણ,
એક સંદેશો એ બાઈ મહારી લે ઉડા, એ મહારી રાજ;
કુર્મી મહારા પીવ મિલા દે એ.

બી લરાકરિયે ને જય કહિયે કયૂ પરણી એ મોય ?
પરણ પિરાછિત કયૂં લિયો એ છ રહ્યાં કયૂં ન અનળ કુંવાર.
કુંવારી ને જર તો ઘણાં છા છ.

છીડી કુર્મી ઢલતી માંઝલ રાત,
દિનડો ઉગાયો મારૂ છ રા દેશ મેં છ મહાંકારાજ.

ગંઢ્યા પના માફ તળત બિઠાય,
કાગઢ રાહ્યા લંવર છ કી ગોઢ મેં છ મહાંકારાજ.
આવો એ કુર્મી ગંઠો મહારે પાસ,
કુણાં છ રી લેછ અડે આઈ છ મહાંકારાજ.
યારી ધણ રી લેછ અડે આઈ છ,
યારી ધણ કા કાગઢ તાથ-લંવર એ બાંચ લેવો
મહાંકારાજ!

અન્ન બિના રહ્યો એ ન જય,
દૂધ દહ્યાં કા યારી ધણ જણ લિયા છ મહાંકારાજ.
બિંદલી તો સરળ મુહામ,
કાન્નલ દીકી કો યારી ધણ જણ લિયો છ મહાંકારાજ.
સોયા બિના રહ્યો એ ન જય,
હિંગલૂડોદ્યા કો યારી ધણ જણ લિયો છ મહાંકારાજ.

ચુનડી કો સરળ મુહામ,
ગોટ મિસરૂ કો યારી ધણ જણ લિયો છ મહાંકારાજ.

આજ ઉણમણા હો રયાછ, રહ્યો કે સંદેશો આય,
કે ચિત આયો ધારો દેસડો છ કે ચિત આયા માઈ બાપ
ભાયેલા દેલગીરી કયૂં લાયાછ ?

ના ચિત આયો મહારો દેસડો છ, ના ચિત આયા માઈ બાપ
 લાયેલા મ્હાને ગોરી ચિત આઈ છ.
 ઓ દયો સાથીડો થારો સાથ,
 ઓ દયો રાજછ થારી નોકરી છ.
 લાયેલા મ્હોં તા દેસ સિધારસ્યાં છ.
 અટસી ધુડલા કસ લિયાછ, કરવી ઘોડે પર છન,
 કરવા મ્હાને વેગ પુગાઈો છ,
 દાતણ કરો કુવા બાવડીછ મલમલ કરો અસનાન
 લૌંર થાંને બેગ પુગાઈોછ.

સાવાર્થ: એક વિરહિણી ઓ કુર્ન" નામની ચકલીને કહે છે: હે કુર્ન" !
 તું મ્હારી પ્રિય સખી છે. તું મ્હારી ધર્મતી બ્હેન છે. હે બ્હેન ! મ્હારો આ
 સંદેશો લઈને તું ઉડી જા અને મ્હારા પ્રિયતમનો મ્હને બેટો કરાવી આપ.

એ લસકરીઆને જાળને કહેજે કે ત્હમે મ્હને શા માટે પરણ્યા હતા ?
 ત્હમે કુંવારા જ રમ ન રહી ગયા ? મ્હને કુંવારીને તો ધણાએ વર મળી
 આવત.

અધરાત યતાં કુર્ન" ઉડી અને દિવસ યતાં-યતાંમાં તે પ્રિયતમના દેશમાં
 પહોંચી ગઇ.

પતિ તપ્ત બિલાવીને બેઠો હતો. કુર્ન"એ એતી ગોદમાં આંતો પત્ર
 નાખ્યો. પતિએ કહ્યું: કુર્ન" ! આવ, મ્હારી પાસે બેસ. કેતી મોકલી તું
 અહીં આવી છે ? કુર્ન"એ કહ્યું: ત્હમારી બીએ મ્હને અહીં મોકલી છે: એનો
 પત્ર હું લાવી છું. એ ત્રાંચો.

ત્હમારી બીની રિયતિ તો એવી છે કે જીવવાને સારૂ બિચારીને અજ તો
 ખાવું પડે છે; પરંતુ એણે દહીં દૂધ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ચિદ્ર ચાંદ્રો
 તો એણે રહેવા દીધો છે પરંતુ કાજગની ટીકી ન કરવાની એણે પ્રતિજ્ઞા લીધી
 છે. સત્તા વિના તો ન રહી શકાય; પરંતુ એણે પતંગ પર ન સવાવું પથ્થ
 લીધું છે. સુદાગ ચિદ્ર ચુદડી તો કેમ જાંડી શકાય ? પરંતુ ગોટ કિનારીવાળા
 મહાશના વરસો ન પડેવાની એણે આધા રાખી છે.

કુર્ન"ના મુખે પોતાની પ્રિયતમનો સંદેશો સાંભળીને પતિ ઉદાસ બન્યો.
 એના સાથીઓ પૂછે છે: આજે આમ ઉદાસ શાથી જણાવ્યો છો ? શી બીના
 છે ? શું કષાયધો કોઇ સંદેશો આવ્યો છે ? કે દેશ યાદ આવ્યો છે ? કે મા આપ
 સાંભળો છે ? હે મિત્ર ! મુખ પર ઉદારી શાથી બાધ રહી છે ?

પતિ કહે છે. હે મિત્ર ! મ્હને દેશ પણ નથી સાંભર્યો; નથી માતપિતાનું સ્મરણુ થયું. મ્હને મ્હારી પત્ની વાદ આવી છે.

હે સાથીઓ ! હું ત્હમારો માથ ઊઠું. હ્યો સમગ્ર ! હું ત્હમારી નોકરી મૂકી દઉં છું. હું તો મ્હારા દેશમાં જઈ છું.

ઝટપટ ઘોડા કરીને એના પર છન માંડયું; અને ઘોડાને કશું, હે ઘોડા ! મ્હને જલ્દી પહોંચાડી દે. ઘોડાએ કશું; હે સ્વામી ! કુવા પર દાતણ કરી લો. વાવમાં ખૂબ યોગીને ના'ઇ હ્યો; હું જલ્દીથી પહોંચાડી દઇશ.^૧

૧ મૂળ સંપાદક: રામવરેશ ત્રિખાડી

૦

પ્રિયમિત્ર ?

દુર્ગાપ્રસાદ શિવસંકર શુક્લ

(વસંતવિલાસ ૧૫)

આણે વિશુદ્ધ રજ તો સરિતા તરે જઈ, (જૈ)
મૂકી કવચીય પરિધાન કુલે સુહૃત ! તું,
ભિર્મિભર્યા પયપ્રવાહ મહી કુદી જન,
ને માર ફૂગડી નહિ વિકલત્વ પામે ૧

છે મિત્ર ! એક કવિતા-સરિતા જગે આ,
ને ભિર્મિઓ કવચિતા તણી લાવનાઓ,
મૂકે મમત્વપરિધાન જનો હડીતા,
નિઃશકું ઇશિપદપામરજો નિહાળે. ૨

૦

પાણીઘાટે

“સરોદ”

જેજે સખિ ! ઠમકતાં નવ વારિ દોળ !
એ મેહનાં જલતણાં નથી કાંઈ મૂલ ?
રે ! નૈનનાં ગગનથી ચપલા ન વર્જન !
જે દોળ્યુ તે ઘટતણું સધયું જ નીર !

વૈદિક સરસ્વતી—ખાવાયેલી નદી ?

અંબાલાલ પુરાણી

૭

૫૪૩૧૧ માં અત્રિ ઋષિ વિશ્વદેવાને આવાહન કરે છે. તેમાં સરસ્વતી વિશે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:—

“જ્યોતિર્મય સ્વલોકધી, મહાન પર્વતમાંથી આરંભીને સરસ્વતી અમારા યજ્ઞ પ્રત્યે આવી; (જ્યોતિર્મય સ્વલોકધા મહાન શલમાંથી નીકળી સરસ્વતી અમારા યજ્ઞ પ્રત્યે આવી” એવો અર્થ પણ થઈ શકે.) અમારાં આવાહનને શ્રવણ કરનારી તે દેવી અમારી આનંદદાયી, નિર્મળા ઋચાને (વાચાને) આનંદપૂર્વક શ્રવણ કરે.

આ ઋચામાં પૃથ્વી સિવાયનાં બધાં પદોને; અર્થ સાચાણાચાર્ય પ્રમાણે સ્વીકાર્યો છે; અને તે છતાં, શુદ્ધિની નિર્મલતા જોડેના તથા વાચા જોડેના સરસ્વતીનો સંબંધ સ્પષ્ટ નથીય છે. જ્યોતિર્મય એટલે જ્ઞાનજ્યોતિર્મય; સ્વલોક એટલે મનોમયભૂમિકાના ઉચ્ચતરે પર્વતો એટલે ઉચ્ચતમ શિખરોવાળો મનોમયભૂમિકાનો પ્રદેશ. સ્વલોકના ઉચ્ચતમ શિખરો પરથી પ્રેરણાદાયી સરસ્વતીનો પ્રવાહ આવે છે—એમ વક્તવ્ય છે.

૬૪૬૭ માં ઋણ્ય ઋષિ વિશ્વદેવાને સંજોધે છે તેમાં સરસ્વતીને પામીશો— “વિશુદ્ધિ કરનારી” અને વીરજનિ-વીરપત્નિ કહીને તેની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. પિયંધાત-હે સરસ્વતી ! તું અમારી શુદ્ધિને-ધિને-ધારણ કર.” સ્નાન કરવાની સગવડ-આપે એ સ્થૂલ અર્થમાં સરસ્વતીને “પવિત્ર કરનારી” કહેવામાં આવી હોય એવો અર્થ ઘટાવીએ તો પણ એવી સ્થૂલ નદી ‘શુદ્ધિને’ કેવી રીતે “ધારણ કરી” શકે ! એટલે સરસ્વતીનો માનસ વ્યાપાર જોડેનો સંબંધ અહિં ઉકત છે એમ માનવું પ્રાપ્ત થાય છે.

મંડળ ૬ નું ૬૧ નું લક્ષ્મી ભરદ્વાજ ઋષિ સરસ્વતીને સંજોધે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

૬૬૧૧ “યજ્ઞ કરનાર વદિઅશ્વને સરસ્વતીએ વેગપૂર્વક ઋણ્યમુક્ત કરનારના દિવોદાસ (નામનો પુત્ર) આપ્યો; સરસ્વતીએ અનેક સ્વાર્થપરાયણ (યજ્ઞદાન કરનાર વિરોધી) પશુઓનો વિનાશ કર્યો. આ સર્વે, હે સરસ્વતી ! તારાં સમર્થ વરદાનો છે.”

૫.૪૩.૧૧. આ નો દિવો વૃહતઃ પર્વતાદા સરસ્વતિ વદતા મેનુ વજ્રમ્ ।

હવં દેવિ જુજુષાણા પૃથ્વીચી જમ્માનો વાન્સુશતી યુગોનુ ।

પણ એટલે અવચેતનાના સ્તરમાંથી મત્વને પ્રગટ થવામાં પાધા કરનાર-અવિશ્વાસકિતઓ. માનવ પાસેથી આ પશ્ચિઓ આપેને-જ્ઞાનરશ્મિઓને-ચોરી જાય છે અને માનવને રાત્રિના અંધકારમાં નાંખી દે છે.

૬૬૨ ૨ ભિન્નિઓના સમર્થ વેગ વડે સરસ્વતી પર્વતોનાં શિખરોને જિગતી-કમળતંતુની (?)—પેટે (સહેલાઈથી) લોટી નાંખે છે, અતિ દૂર (માનવથી પર) આવી રહેલ સૌનું ઉત્સાહન કરનાર સરસ્વતીની અમે સ્તુતિ વડે અને મનની ધારણા વડે અમારાં રક્ષણ માટે ઉપાસના કરીએ છીએ."

૬૬૨ ૩. "હે સરસ્વતી ! દેવોની નિંદા કરનારાઓનો વિનાશ કર, સર્વ રૂપોનું નિર્માણ કરનાર, માયાળી, શ્રુત્યના (જ્ઞના ?) પરિવારનો પણ ભંડ કર; હે સંપતિવાન અને ઐશ્વર્યશાલિની સરસ્વતી ! તું માનવોને પૃથ્વી પ્રાપ્ત કરાવે છે,—તેમને (દુઃખનોને) માટે તું વિષ ઝર."

૬૬૨ ૪. "(આઆત્મિક) સંપત્તિઓ વડે ઐશ્વર્યશાલી, શુદ્ધિનું મ્લય કરનાર દેવી, સરસ્વતી અમારી રક્ષા કરો."

૬૬૨ ૫. "જ્ઞતી આપેના મંત્રામગ્નાં જ્ઞેમ ધ્વનિ, તેમ પોતાની સંપત્તિના વિનાશનો ભય ઉપરિચિત થતાં જે મજમાન તારી સ્તુતિ કરે છે (તેનું) તું રક્ષણ કર)"

૬૬૨ ૬. "હે સરસ્વતી દેવ ! વિપુલ ઐશ્વર્યવાળી ! અમારી સંપત્તિનું રક્ષણ કર, પોષણ કરનાર પુષ્પ દેવતી પેટે અમને વશસ્વીય સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરાવ."

૬૬૧ ૧. દ્યમદદાદગામૃણદ્યુર્ન દિવોદામં વપચશાય દામુષે ।
યા સમ્યજ માચશાદ વર્ષ પજિ તાતે દમ્રાણિ તરિયા સારસ્વતિ ॥

૬૬૧.૨. દ્યં શુષ્પેભિમિમયા દવાઠઠ્ઠાનુમિરીણાં તવિપેભિર્મિમિઃ ।
પારાવત ધીમવતે મુરુક્તિમિઃ સરસ્તીમા વિવાલેમ ધીતિમિઃ ॥

પગલત શબ્દના અર્થોના રપખીકરણ માટે જુવો પરિશિષ્ટ (અ).

૬૬૧.૩. સારસ્વતિ દેવનિદો નિર્વદ્ય પ્રતો વિશ્વસ્ય દ્રવ્યસ્ય માનિનઃ ।
ઉત શિતિશ્ચોડવનીરવિદો વિપ્રમેખ્યો જશ્વવો વાજિનીવતિ ॥

૬૬૧.૪. પ્ર જો દેવિ સારસ્વતી વાલેભિર્વોજનીવતિ ધીનામવિશ્વવતુ ॥

૬૬૧.૫. ચત્વા દેવિ સરસ્વત્યુપહુતે ધને દિતે હંદં ન જ્ઞપત્યૈ ॥

૬૬૧.૬. ત્વં દેવિ સરસ્વત્યવા વાજેષુ વાજનિઃ । રદા પૂષેષ નઃ શનિઃ ॥

૬૬૨ ૭ “હિરણ્યમય માર્ગવર્ણી, ઘેર, વૃત્તો પરમવ્યવસ્થા, સુવિખ્યાત સરસ્વતી અમારી સ્તુતિની કામના કરે—સ્તુતિ વડે પ્રમદ થાઓ.”

જન એટલે અવિદ્યાની સર્વાંશઙ્ક શક્તિ: સત્યના સ્ત્રોતોની સ્વતંત્ર ગતિને—તેના પ્રવાહને, રોકનાર આસુરિક શક્તિ, માનવની ચેતનામાં સત્યના જે પ્રવાહો થા તો સત્ય પ્રેરણાઓના જે સ્ત્રોતો વ્તરે છે તેમને આ જન અટકાવે છે. સામાન્યતઃ આ વૃત્તો વધ કરવાનું કાર્ય મનોમય ચેતનાના સ્વામી ઇન્દ્રનું છે. મનોમય જ્ઞાનલ્પેતિ અને વિચારોની વિદ્યુત્પન્ન સ્વામી મરુનો ઇન્દ્રના સાથીઓ છે. સરસ્વતી પણ પ્રેરણાશક્તિ હોઈ જનનો વિનાશ કરવાનું કામ તે સાધી શકે એ સમગ્ર શક્ય તેવું છે.

૬૬૨ ૮. ૬૬૨ ૯ “જેનું અનંત અને અદુરિત સામર્થ્ય, જેનો મહાસાગર જેવો અદ્ભુત, સર્વગામી પ્રવાહ ગર્જના કરે (આગળ) વધે છે તે સરસ્વતી દેવી અમને દ્રેષ્ટાઓથી પાર ઉતારે, તથા સત્યમી પૂર્ણ ભગિનીઓ (સહગામી સ્ત્રોતો) જીવાની પેઠે સર્પને પ્રમદ કરે છે.”

૬૬૨ ૧૦ “પ્રિયમાં પણ પ્રિયતમ એવી, શુભેચિતા સરસ્વતી, તેની સાત ભગિનીઓ સહિત, સ્તુતિને થોડા થાઓ.”

૬૬૨ ૧૧ “વિશાળ પાર્શ્વ લોકને તથા અંતરીક્ષ લોકને પોતાની જ્યોતિર્નાં કિરણોથી પરિપ્રકાશિત કરતી સરસ્વતી, નિદ્રકાથી અમારું રક્ષણ કરે.”

૬૬૨ ૧૨ “ત્રણે લોકમાં વ્યાપી રહેલ સપ્તધાતુ અને પંચપ્રકારના જીવોનું સંવર્ધન કરતી સરસ્વતી, પ્રત્યેક મંપતિ માટે યજ્ઞનીય છે.”

૬૬૨ ૧૩ “ચેતનવાન થયેલ યજ્ઞમાનની સ્તુતિવડે, પોતાની વિશિષ્ટ જ્યોતિ કિરણોવાળી સહિત સરસ્વતી, વધારે સરસતાથી સચેતન થાય છે;—અન્ય વેગવતી સરિતાઓમાં તે સૌથી વધારે વેગવાન—જળપીત—છે, રથની પેઠે ઐશ્વર્યનો હિપ્તોગ કરવા માટે અનેક ગુણોથી યુક્ત તે ઉત્પલ થયેલી છે.

૬.૬૧.૪. હતાસ્યા નઃ સરસ્વતી ઘોરા હિરણ્યવર્તનિઃ। વૃત્તપ્તી વષ્ટિ મુષ્કર્તિ ॥

૬.૬૧.૮. યસ્યા અનંતો બહુતસ્ત્વેપધરિણુર્ભવઃ। અનધરતિ રોહન્ ॥

૬.૬૧.૯. સા નો વિશ્વા અતિ દ્વિવઃ સ્વસ્તરન્યા વૃત્તવરી। અતઃવેવ સૂર્યઃ ॥

૬.૬૧.૧૦. હતા નઃ પ્રિયપ્રિયાસુ સપ્તધાતુઃ કુલુપ્ત્યા। સરસ્વતી સ્તોમ્યા ભૂત ॥

૬.૬૧.૧૧. આપ્તપ્રી પાર્શ્વિતામ્બુ રજો અંતરિક્ષઃ। સરસ્વતી નિદસ્પાતુ ॥

૬.૬૧.૧૨. પ્રિયપસ્યા સપ્તધાતુઃ પંચક્રતા વર્ધવંતી। વાજે વણે હવ્યા ભૂત ॥૧૨॥

૬.૬૧.૧૩. પ્ર યા મહિમ્ના મહિનાસુ ચેન્દ્રિ તે શુભેમિરન્યા અપસામપસ્તમા।

રથ દવ મુહતી ચિન્મવે કૃતોપસ્તુત્યા ચિન્દિતુયા સરસ્વતી ॥૧૩॥

૬ ૬૧ ૧૪ “હે સરસ્વતી ! વરણીય સંપત્તિ તું અમારી પાસે લાવ; (અમને પ્રાપ્ત કરાવ) અમારા વિકાસનો વિરોધ મા કર; તારાં પય (રશ્મિ) વડે અમને બાળ નહિ. (તારાં પય વડે અમને આધા કર નહિ છા). અમારા મિત્રાચારી ભરેલા પ્રવેશમાં આનંદ સે. તારી સમીપેથી અરણ્ય જેવા પ્રદેશોને અમે પ્રાપ્ત કરીએ નહિ.”

(તારી સમીપેથી અમે અરણ્ય જેવા પ્રદેશોને પ્રાપ્ત ન થઈએ.)”

અહિં વચ્ચે એ પદનો ભેવડો અર્થ ‘પાણી’ અને ‘દૂધ’ થાય છે તેનો લાભ સેવામાં આવ્યો છે એ સ્પષ્ટ જણાય છે. ગો-આયો-જ્ઞાનરશ્મિઓ; તેમનાં ઝરણો તે પણ પવ. અને સરસ્વતી ત્રેરણાદાયી શક્તિના પ્રવાહો પણ. વચ્ચે-જ્ઞાનકરણો.

વળી સામણ્યાચાર્યે પોતેજ મા આપઠુ નામિદહન વાપસ્વ-એ પ્રમાણે “બાળ નહિ” એવો અર્થ કરીને “પય વડે બાળ નહિ” એમ અર્થ બરાબર નહિ લાગતાં “પય વડે બાધા કર નહિ” એવો અર્થ ફેરવી ગાખ્યો. “તારાં પ્રખર જ્ઞાનરશ્મિ વડે- પયવડે, અમને બાળ નહિ” એ અર્થ બરાબર બંધબેસતો થાય છે.

પરંતુ બન્ને અર્થનો સ્વીકાર કરતાં સરસ્વતીને પ્રતિક તરીકે સેવામાં ફરક ન આવતી નથી.

આખા સૂક્તનો સમગ્રપણે વિચાર કરતાં ત્રણચાર મુદ્દાઓ સ્પષ્ટ થાય છે. સરસ્વતીમાં વેગ છે, સામર્થ્ય છે. સરસ્વતી વાજ-ધન, વગેરે આપે છે, તે વજમાનનું રક્ષણ કરે છે. નિદા કરનારા યજ્ઞવિરોધિઓનો, વૃત્તનો-તથા પશુઓનો વિનાશ કરવામાં તે આર્થને સહાય કરે છે. માર્ગમાં આવતા અંતરાયોને તે દૂર કરી નાખે છે. સરસ્વતી વજમાનની શુદ્ધિનું રક્ષણ કરે છે, વજમાન તેને શુદ્ધિવડે ધારણ કરે છે. તે ચેતનવંતી છે, ચેતનને બાંધત કરનારી છે. તે જતાવરી સત્યસંકલ્પ છે અને યજ્ઞ કરનારને સત્યનું દર્શન કરાવે છે.

આ બોતાં સરસ્વતી તો સૂચ્ય નદી એ આમલ મારી દષ્ટિએ, પૂરતી સપ્રમાણતાવાળો કરતો નથી.

૬.૬૧.૧૪. સરસ્વત્યમિ નો નેષિ વસ્યો માપસ્ફરી: પયસા મા ન આયક્.

જુવસ્વ ન: સહ્યા યેદ્યા ચ મા હ્વત્સેત્રાણ્વરણાગ્નિગમ્ ॥૧૪॥

એક વિદ્વતાપૂર્ણ સંશોધનગ્રન્થ^૧

હરિલાલ રંગીલદાસ માંકડ

અમારા પોથીપાટલા પર પડેલ પ્રસ્તુત પુસ્તક તરફ જ્યારેજ્યારે નજર નાંખે છે ત્યારે ત્યારે અમને હર્ષોદ્રેક થાય છે અને પુસ્તક વંચાઈ ગયેલ હોવા છતાં વારેવારે હાથમાં લઈ કેવળ પાનાં ફેરવી જાતોં પણ ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે. ઘણું પણ લાપામાં આ પ્રકારનું પુસ્તક લખાય ત્યારે પ્રજાના અને લેખકને ખૂબ ધન્યવાદ અપાય છે; તે પછી ગુજરાતીમાં આવું પુસ્તક લખાય ત્યારે તે સોનાનો સૂરજ જિગ્મે એમજ ગણાય. અંગ્રેજીનો મોહ છોડી ખંભાતનો ઇતિહાસ ગુજરાતીમાં લખાવીને નેક નામદાર નવાજ સાહેબ બદાદરે આપણી લાજને મોટી કરી બતાવી છે, એ માટે સમસ્ત ગુજરાત એએા નામદારનું તથા એ વખતના દીવાન સાહેબ દીવાન બદાદર નર્મદચંદ્રભાઈનું ઝણી છે, ખંભાતના રાજવીની આકાંક્ષા અને પ્રેરણા ઝીલીને એને પ્રકટ સ્વરૂપ આપીને રા. રત્નમણિરાવે આપણા સાહિત્યખંડારને ઉત્તમ પુસ્તક અર્પણ કર્યું છે. પરિચયની પ્રધાનો વિચાર કરીએ તો આવા લેખકને ઘણું પણ વિલાપીક પોતાની સર્વોત્તમ ઉપાધિએ આપીને ફત્તેહ યાય.

ખંભાતના ઇતિહાસમાં વસ્તુસંકલના, વિચારસરણી, વિષયસમર્થન વગેરે પુરાણપ્રવીણ પાઠકને શોભે એવી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે. આ પુસ્તકમાં ખંભાત શહેરની આસપાસનાં સુવર્ણાનું વિવેકપૂર્વક કરેલું વિવરણ છે. ઠેક વેદકાગથી માંડીને આજ સર્ગીને ખંભાતશેખનો સર્ગજ ઇતિહાસ વાંચતાં આનંદ આવે છે. પૃષ્ઠીપરનાં જૂનાંમાં જૂનાં શહેરોની હારોળમાં સ્થાન પામતાં ખંભાત દીપી ઉઠે છે. વૈદિકધર્મ, બ્રાહ્મણધર્મ, (અહીં, વિષ્ણુ, શિવના સંપ્રદાય સુદિન), જુદપર્મ, જૈનપર્મ, અને છેવટે મુસલમાન ધર્મના ધુરંધરોથી ભ્રમરજેલ નગરી પોતાના ભૌગોલિક સ્થાનને અમામ મદિમા વ્યક્ત કરે છે. કર્નાએ ખંભાતનાં સ્થાપત્ય, વેપાર, વદાણવદું, ઉદ્યોગ, ધંધો, રોજગાર, વહીવટ, સામાજિક વિકાસ, કેન્દ્રવણી, અસહી સ્થળો, વગેરે વિષે વિદ્વતાપૂર્ણ ઇતિહાસી માહિતી આપી છે.

હકીકત પરત્વે વર્તમાન સ્થિતિને જગવી માહિતી જરા એાછી ગણાય. કદાચ કતાનું એમ માનવું હશે કે રાજ્યના વાર્ષિક હેવાલોમાંથી એની માહિતી મેળવી શકાય છે. પણ પુસ્તક જ્યારે ઇતિહાસ તરીકે નિર્મોલ્ય થયેલ છે ત્યારે ચોચરતાના નિયમે હાલની કેટલીક હકીકત જરા વિચારણી આવતી જમ્મજે. આ પ્રમાણેની હકીકત લેણે પરિચિટ

૧ ખંભાતનો ઇતિહાસ. એનકરત્નમણિરાવ ત્રીમરાવ એડે, બી.એ., પ્રસિદ્ધતા: ખંભાતના નેક નામદાર નવાજ સાહેબ બદાદરના દુકમથી રાવસાહેબ પુરષોત્તમ એમીભાઈ બદે, બી. એ., એલએલ.બી., એલિશિએલટિસ દીવાન; અવલોકનારો મોકલનાર: 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા', અમદાવાદ; મુદ્રક: જયુમાઈ પોપટભાઈ શવત, કુમાર પિન્ટરી, અમદાવાદ; પડેલો આરતિ, ૧૯૬૧; પાનાં ૨૪+૨૦૧ (૧૫૨+૧૧૭); કિંમત: રૂ. ૪૦.૦૦.

તરીકે મૂકી હોત તો પણ છુટાસુતે સગવડ પડત. ખાસ કરીને મહેસુલી ઉપજખર્ચ, આવકગવડ, નિપતખપત, વસ્તીપત્રક, લરકરી બજ, રાજ્ય ને રાજ્યકર્તાનું અંગ્રેજી રાજેનશાહતમાં સ્થાન, વગેરે સંબંધી વિગતવાર આંકડા એક સ્થળે અપાયા હોત તો ઠીક હતું. લરકર ને પોલીસ વિષે કયાંય ઉલ્લેખ નથી દેખાતો એ ખિના નગરે ચડી જાય છે. ઉપરાંત અંગ્રેજ સરકાર સાથે થયેલ અગત્યનાં તહેનામાની નકસો પરિશિષ્ટ ઝોમાં છેલ્લા વિભાગ તરીકે અપાઇ હોત તો ઠીક લાગત. એક ઉદાહરણ લંઘિએ: ખંભાતના રાજ્ય ને રાજકર્તાને અંગ્રેજ સરકાર સાથેના સંબંધની હકીકત પાનાં ૧૫૫ મે ૧લી નોંધ તરીકે અપાઈ છે એ ચોખ્ખું ન કહેવાય. એવી હકીકતનું ખરું સ્થાન પરિશિષ્ટમાં વિશિષ્ટ માહિતીમાં લેખાવું જોઈએ. પણ ઠીક છે. આ તો વિગતનો વિવાદ છે. એથી કાંઈ પુસ્તકની અગત્યતા ઓછી થાતી નથી.

વિક્રતાપૂર્ણ પરિશિષ્ટો આ પુસ્તકની વિશેષતા છે. એમાં ચર્ચેલી પુરાણગમ્ય હકીકત બહુ અગત્યની મળ્યાં ખાસ કરીને ખંભાતનાં મૂળ નામની ચર્ચા, સરસ્વતી નદીના પ્રવાહની ચર્ચા; અમુરો, બોગવતી, પાતાળો, વગેરેનાં આદિસ્થાન તરીકે ગુજરાતને લગતી ચર્ચા.

ભૂમિકાના પાનાં ૧૬ મે લખ્યું છે કે પુરાણો પોતાને વેદ કરતાં પણ વહેલાં લખાયેલાં માને છે, એમાં ખાસ જોડું નથી કેમકે પહેલાં ઇતિહાસ ને પછી સાહિત્ય સર્જાય છે. ખુદ ઋગ્વેદના મંત્રોમાં પણ કેટલાક મંત્રો ધણા પ્રાચીન સમયની વાતો કરે છે એ હકીકત પણ એજ પાનાં ઉપર છે. અમે કહીએ છીએ કે આપણાં સાહિત્યની એજ વિશેષતા છે. જૂની હકીકત તાજી રાખવાનો પ્રયત્ન હંમેશાં થયાજ કરતો. વેદથી પણ સારો દાખલો પછી આવે છે. અર્વાચીન ઇતિહાસ (એપીકલ) અને પ્રાચીન ઇતિહાસ (પુરાણ) એવા ઇતિહાસના એ વિભાગ બીજાં કાંઈ પ્રાચીન સાહિત્યમાં મળવા દોઢાછ છે. જે ચાલુ જમાનામાં યાય છે એ પુરાણોએ કયું હતું. એમાં જ પ્રાચીન ભારતનો અર્વાચીનના છે. 'એપીકલ' ચાલુ વર્તમાન ઇતિહાસ આપે છે. પુરાણો જૂનાં રિસર્ચર્સ' નાં 'રેકૉર્ડ' રૂપે છે. એ રીતે પુરાણકારો મુદ્દ 'આર્ચન-અન્ડ-એક્ષાઇટર' કહી શકાય. એટલેજ અત્યારના પુરાતત્ત્વવિદોનાં મંતવ્યોની જેમ પુરાણોમાં પરસ્પર વિરોધી હકીકતો પણ આવી જાય છે. પુરાણોની પરંપરા ભાટ-ચારણે સાચી રાખી છે પણ કાંઈ પુરાણકાર નથી નીકળ્યો એટલે એ વાતો સમાજની અંધાધૂંધીને લીધે શીટાઇ ગઇ છે.

સરસ્વતી નદી વિષે લેખકનું એવું માન્યું છે કે એ નદી દિમાસપમાંથી નીકળી અસહના વખતમાં ખંભાતના અખાતને મુગનો હતી. આ મુદ્દાના સમર્થનમાં પછી દલીલ રજૂ કરવામાં આવી છે. તે એટલે સુધી કે એમનું પ્રતિપાદન તરડોડી શકાય એમ નથી એટલુંજ નહિ પણ ધણે અંશે સ્વીકાર્ય લાગે છે. જનાં સરસ્વતી એટલે બાગીરબી: બાગીરબીને પાતાળવાળા કપિલદેવ સાથે સંબંધ છે એટલે સરસ્વતીને પાતાળ સાથે સંબંધ છે: એટલે કે મૂળ પ.તાળ એજ ખંભાત (ક્ષેત્ર કુશરિક્ષેત્ર) છે. એવી દલીલ

અમને ગળે ઊતરતી નથી, એ કે નીચે કલા પ્રમાણે ખંભાતક્ષેત્રને 'નવું પાતાળ' માનવામાં અમને દરકત નથી.

૨૧. રત્નમણિરાવે પાતાળને ગુજરાત તરીકે ઓળખાવવા માટે ધણું વિવેચન કર્યું છે. મુખ્ય દલીલ એવી છે કે અસુરો વગેરેનાં નામો તથા શ્રી દાટોશ્વર ને નાગોનાં ધણાં અવશેષો ગુજરાતના કિનારે મોજુદ છે તેથી અસલી પાતાળ પણ આ ભાગમાં જ હોવું જોઈએ. વળી સમુદ્ર કિનારો પાતાળ માટે આવશ્યક અંગ હોઈ ગુજરાતને એ બિના બંધાયેલી આવે છે. અમારા માનવા પ્રમાણે ૨૧. રત્નમણિરાવ અસલી પાતાળનાં સ્થાનના નિર્ણય સંબંધે અધૂરેથી શરૂવાત કરવાથી, અવળે માર્ગે દોરવાઈ ગયા છે. પાતાળો આજ સગી જુદેજુદે ઠેકાણે ઓળખાવાયાં છે: દક્ષિણ અમેરીકામાં, ઇસ્ટ ઇન્ડીઝમાં, પશ્ચિમ એશિયામાં, ઇન્ડોચીનમાં, અને આંદો ગુજરાતમાં, સૌએ નામોના સામ્ય ઉપર મદાર બાંધ્યો છે. પણ પાતાળોનો નિર્ણય કરતાં પહેલાં પુરાણગમ્ય સપ્તદ્વીપા નૃશ્વીની ઓળખ આપવી જોઈએ; પછી ભારતનું સ્થાન અને પછી પાતાળનું સ્થાન નક્કો કરવું જોઈએ, આ સ્થળે જૂની જૂગોળની ચર્ચાને સ્થાન નથી; પણ અમારા મત પ્રમાણે પુરાણી સપ્તદ્વીપા પૃથિવી અને દાસની જૂગોળમાં વર્ણવેલી પૃથિવીમાં કાંઈ ફેર હોવાનું કારણ નથી. ભારત માટે તો પુરાણોએ નિર્ણયાત્મક દર્શિયા આપી છે. જંજુદ્વીપના વર્ણનમાં ભારત વિષે આવે. રસોક આવે છે: સ્તોત્રદેવતૃં વદિમાદેવૈર દક્ષિણમ્ । ક્ષેત્રં તદ્રાતં વર્ષે સર્વર્થમ્કલ્પદમ્ ॥ (ભારતપુરાણ, ૩-૪૬). બીજાં પુરાણોમાં પણ આને મળતાજ રસોક આવે છે. આથી ૨૫૫૮ ચાલ છે કે જંજુદ્વીપનો સૌથી દખ્ખણે ભાગ એ ભારતવર્ષ. આમ હોવાથી ૧૭૬ માં પાનાં સામે આપેલ નકશો દોષવાળો ગણાય. મૂળ ભારતવર્ષની દદ મેઠ કારપીઅન સમુદ્ર સુધી હતી એમ એ નકશામાં બતાવ્યું છે અને એની અંદર જુદાજુદા દ્વીપો દતા એમ જણાવ્યું છે પુરાણોમાં પાછળથી જૂગોળના શબ્દોના અસલી અર્થ જુદાઈ જવાથી એને ફાલે એમ એકબીજાના અર્થમાં વાપરી નખાયા છે એને લીધે ઉપલી ગેરસમજણ થઈ હોય એમ અમને લાગે છે. મૂળ આ પ્રમાણે કમ છે. દ્વીપ, વર્ષ, ખંડ, ક્ષેત્ર, તીર્થ (જુઓ શબ્દકોશ). આ દિશાએ આવે: કમ આવે: સપ્તદ્વીપા પૃથ્વી, જંજુદ્વીપ, ભારતવર્ષ (આર્ષાવત), કુમારકાંધેય, સસ્તવાતીતીર્થ ૬ મે પાને ૩ ૭ નોંધમાં લખ્યું છે કે અત્ર ચ કુમારીતીર્થે—વિશ્વવથ પારિવાર્ય શુક્તિમાનુષ-પર્વતઃ । મહેન્દ્રસમ્પત્તયાઃ સર્વતે કુલપર્વતાઃ ॥ આશ્લોકમાં દિન્દોના મુખ્ય પર્વત દિમાલય નથી તેથી તથા આપેલ નકશામાં બતાવેલ પર્વતોનાં સ્થાન ઉપરથી મિથ વગરના દાસના મુંબઈ ધનાકાની દર્શિયા કુમારદ્વીપને બંધ જોડે છે. એજ પાનાં ઉપરની ૩ મી નોંધમાં લખે છે કે 'વખન જતાં રાજ્યએ ભારતના નવ ખંડ પાડી આઠ પુત્રોને નામ પ્રપાળે અને કુમારી-કાને કુમારી દ્વીપ આપ્યો.' આ વર્ણન પણ ઉપરનાં અમારાં અનુમાનને ટેકા આપે છે, જુવિભાગના શબ્દોના મોટાગા છે એ ખરી સ્થિતિ સમજવા છતાં (પા. ૨૨૩) લેખક જુઝાં અનુમાન તરફ દોરવાઈ ગયા છે એ જગા નવાઈ જેવું છે.

પાતાળો વિષે પણ આજ કાલેથી લેખક કુંડળે પડી ગયા છે. પાતાળો માટે

શુભાનમાં આવી વસ્થા હોય અને પોતાનાં મૂળ વતનનાં નામો 'નવાં પાતાળમાં શરૂ કર્યાં' હોય એવું અમારું માનવું છે.

૨૧. રત્નમણિ:એ શુદ્ધ પુરાણી શુદ્ધિથી અધ્યાગ મહેનત કરી છે એ ખાતે એમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ એટલો ઓછો છે. ખંભાતના તેક નામદાર નવાબ સાહેબ બદાઈશ શરૂ કરેલ પ્રણાલીનું અનુકરણ બીજા રજવાડા કરે એવી અમારી આકાંક્ષા છે. અને, ખંભાતના રાજવીને અને સેબકને આવા સરસ મંથનું નિરૂપણ કરવા માટે અમે દેવાલિલ્લટ અભિનંદન આપીએ છીએ.

પુસ્તક રૂપેરંગે ઉત્તમ છે. કેમકે એ કુમાર પ્રિન્ટરીમાં છપાયું છે. પણ એની બાંધણી મજબુત નથી જે આવા બહુ મૂલ્ય મંથમાં હુણ્ણ રૂપ ગણાય.

ધનાન્વ-તિરસ્કૃતિ

વૈષ વાલુશંકર પી. શાસ્ત્રી

લિપ્તું દારે દારે, શ્વપચ ઘર લઈ પણ ખરે,
અને એનાં એઠાં, જમણ જમીને પેટ ભરું હું:
મદૂત્રીમાં મોજે, રચન તૂણતું પાથરી સુઈ,
ધના-ધોનાં દારે, નજર સરખીયે નવ કરું.^૧

૧ કરમ. પ્રજનન્તિ મરદો ધનદુર્મદાન્પાન્ત ।

સ્વા ધ્યા ય
ડા. ૨ માંકડ
પ્રયોગદશાનું સાહિત્ય
૧

અધુરી પ્રણતિ

ભારકર દવે
 મંદાકાંતા શિખરિણી

આલેખું શે કરનપ્રણતિ ? રકતથી, અશ્રુથી વા ?
 કે ઊલેચુ સરવરતથાં વારિ આ માપ હીણાં ?
 કે રોકું છું જળ ધનસર્પાં વ્યોમનાં વાદળેથી ?
 સર્વે ઓઝાં નવ લખાં શકું પ્રાર્થના આ અધુરી.

આલેખું કયાં કરન મુજ આ વિશ્વના ચોક મળે ? ૫
 કે અંધારાં મુજહૃદય શાં વિશ્વઅંધાર વ્યેમે ?
 ઊલેખું જ્યાં અધિર ખર્ગીને તારલા શબ્દથી આ,
 ત્યાં તે દીદા ધરણિ નજના દૂર આશ્લેષ માતા.

ભિમિ કેરી મહન અટવી, શબ્દ એકે સુજે ના.
 નિઃશ્વાસોનાં અસિમ વનમાં ભાવ એકે મળે ના, ૧૦
 રેખા તારી નવ ઝિલ્લિ રોકે દર્શનાં લબ્ધ તરવે,
 ત્યારે માટી, કયમ કરી શકું શબ્દ સ્વસ્થિતક છું આ ?

છે જ્યાં નાનાં નલ ધનુ તથાં દિવ્ય આ દાર મોટા,
 માટી તારી મધમધ થતી કળિના દેહ કાળે.
 વાણી કેવી અવચનિયને દિવ્યને સ્વર્ગનાને ? ૧૫
 સંકલ્પે શા મનુજ મનના ? શબ્દના સાજ ત્યાં શા ?

કદી મારાં હૈયે સ્વપ્ન શુભ તારાં હ્રદયસ્થાં,
 અને નેત્રે મારાં દગજળ અમોલાં ઉત્કરિયાં,
 કદી નિશ્વાસે મેં સંભર અગિકપારા સુકવિયા
 તરંગો ભિમિના વહવું શીદ તે ફાગદ બધાં ? ૨૦

અંતિમ સ્મરણ

લક્ષ્મીદાસ દ્વારકેશ સ નવેગાંધી

(સિંખેરિલી)

પ્રભો, શાને આવું નિધન વસતું આજ નીપજ્યું ?
અને શાને એવું પ્રણય રસ બીજું હર થયું ?
હવું સંસ્કારેલું, જીવન મધુરું વસતલ હવું,
દયાથી આપેલું, અનુપમ, જગેથી જન્મું રહ્યું !

રૂવે છે સૌ આજે, હૃદય કુતરાં ને કકળતાં,
પ્રભો, તે સૌને કાં નહિ સંદેશતાથી નિરખતા ?
ગમ્યું શાને તેનું જીવન ઝંટ આજે ઝંડેપરા ?
હવું સૌની આશા; સરલ, સિર, સૌંદર્યપ્રતિભા.

આતો, જેને ત્રવાસે મહિન જંગ સોગંધિત થયું,
અને જેને દાઢે વ્યથિત જન કલ્યાણ ધટવું.
સખાવું હું દેવું કંઈક જનનું ભાગ થયું !
વિદાયું તેને કાં ? તરૂણ વય મધ્યે વિદગ્ધ ?

કુણા એના સ્પર્શે અતીવ જડ યાતાં મુદ્દલ, ને,
અમી દષ્ટિ પામ્યા જીવન કંઈ જાડું અનુભવે.
શક્યું જગેથી ત્યાંથી મરણ લગ એના સુખ લઈ
જતાં ચે સંતોષી અવર દુઃખ માથે લઈ લઈ

હંશે હંચું કેવું જલ કમલથી એ કંઈ જાડું ?
ધડ્યું શાને તેનું જીવન વસતું ! શું સમજવું ?
હવે પૂજારી હું ચરણ રજ તેની ચિર ધરી
સ્મરું ! રેહ રેહું; અગ્નિની, જનની ને સુહૃદ શી !

નિઃસાધન

નિરૂંજ ગા. નાયક

તને પંચામૃતે દિવસ દિવસ સ્નાન કરવું,
અને વાપા પ્લેરી જમણ જમવાં રોજ નવલાં;
રખે તું મુંઝાણે-પવન નિત મારે અરપણે
સંધ પંખા દોરી અગર ચમરી, મેઝંડણ કે.

અગરો તોયે શું? કદર નંવ સેવા મનુજની ૫
 વસી તારે દેયે! અદલ્ય ચૂખતાં બાવુકજનો
 કદી તું રંજડે પવન, હીમ કે પ્લેગબગથી,
 અને જો રહે તો અધિક મહિનો ચોર વધતો
 દુકાળે; મારે ત્યાં વણિક, નૃપ કે ચોર, ઈગ સો.
 જતાયે મારે તો: સુમયુગ મહી તું અવતરે ૧૦
 રહેના નાશાયે, સતમનુજ ને જો દમદમે;
 વધુ તારૂં માની-તુજ રહમ કાજે તલસવું.
 પ્રભુ, હું પૂછું છું: કવલુભવતું વેર વળતું,
 મને કે કહે શે? કે-જગ કસ ગયો તું અવનયે?

દામ્પત્યનું મોંઘેરું સ્વપ્ન વૈદ્ય બાનુશંકર પી. શાસ્ત્રી

મજેની મુજ ખોલીમાં ધસધસાટ સુનો, અને
 નિશા-ચરમ-ભાગમાં રવપન એક આબું મને.
 પ્રિયા મુજ ખડી યમ, મનની દષ્ટિપાંહિ તરી,
 પધારી બહી આવીને નમન હાળી, વાણી વહી. ૧
 ‘સુણે, પ્રિયા ત્હમે સુણે, સરગદાસી યાઉં ગમે.’
 ‘ત્હને હૃદય માદરૂં, હૃદય-સાણી માની ચહે.’
 ‘ત્હમે પ્રભુજી માદરા, હૃદય બકિતભાવે બજે’
 ‘પરન્તુ ‘હૃદયેન્વરી’ હૃદય પાણું ચુંજી ઉઠે.’ ૨
 ત્હમે શિવ સનાતન, અધીન શકિત હું તો અરે!
 અહંદ! શિવ ઉતરે, પરમશક્તિસ્વાતંત્ર્ય છે!
 ‘અને શિવ કહે બસે, તણખતું ન એકે ખસે,’
 જગપ મુજથી પ્રિયે! તુજ વિદોણું આવી શકે! ૩
 પછી હૃદય એકને, હૃદય ખીણું પાસે સુણે.
 ગુહિ-ધબક-ધૂનમાં, ઉભય એક-તાલે મળે.
 યથા વીણુ-સિતાર બે, મિલિત-સર, સાથી બને,
 મને સુર સમાધિમાં, ઉભય એક-તાને ચરી; ૪

મળ્યાં સુર-મિલાવડે હૃદયતંત્રીઆન્દોલને.
ત્યહાં સિટિ થઇ મીલે:

‘અસુરી ચીશ!’ બોલી ઉઠ્યો
‘સુતી ઉદર-વેઠ તહે’ હૃદયમયાવી ઊભી કરી!’

૫

ખંસી

શંકર-જે-ભાદે

યમુના તીરે ખાળે ખંસી
રેસવતી એ રસના પ્ર
ગોકુલની ગોપી બેંચાતી
પ્રભુપ ભયાં છે જોનાં ઉર.

સગીર વઢતો અટકી જાય
દિમાશું પશુ મોહિત થાય

૫

ખીલે નભમાં ચંદ્રી પૂર્ણ,
કરતી વનમાં ડાકિસ શોર,
રાસ તણાં રેલે ત્યાં પ્ર,
મહેકે આસ તણાયે મોર

કાનો બજવે ખંસીગાન
સૃષ્ટિ ડાલે જૂલી જાન.

કપટી

ચંપકલાલ હા. વ્યાસ

સાફલ

“જાઉં છું દૂર પ્રાન્ત એમ મનમાં રાને ગણે તું બસા?
જાશે આ મુજ રેહ, ના હૃદય; એ કાળે ન જુડું પડે.
દેખાંથી પ્રિય, તાહરા હર વિશે હૃદયે હું તો વસું.”

તારાં એ વચનો યદી હૃદયમાં વિશ્વાસ રેહા થતાં
આપી મેં તુજને રજા, સદગ્રમાં છું તો ગયો બપડી,
ને જોવા તુજને કરું; ન મમ રે દેખું મ; તેં તો દગી.

નિઃસાધન : નિઃસાધન ગરીબ મનુજને દુનિયામાં કયાંય પ્રભુતી રહમ દેખાતી નથી. એને તો બધાજ હજી લાગે છે. બિચારા 'મુગેધુને પ્રભુ શોધના નારાયણે જન્મે છે' એ સત્યમાં માનવાનું મન રાખે છે, પણ દિશ્મત રહેતી નથી, તેથી કદિયાદ કરે છે. કવિનો હાથ જન્મ ઉપર તેમ જ વ્યક્તિ ઉપર ઠીક બેસે છે. છતાં પહેલામાં 'મૃ'ને શુદ્ધ ગણવે પડે છે તે ચોખ્ખી નથી. પહેલા સ્ત્રોકનો છેલ્લો ચાલ્ડ 'કે' છે. અઢી 'કે'નો પ્રયોગ સંસ્કૃત 'વા'ની રીતિએ થયો છે. આ પ્રયોગ ગુજરાતીમાં પ્રચારમાં આવે તો વ્યક્તિરેવિષય વધે 'ખડ'. પણ એવો પ્રયોગ બને ત્યાંજથી વાક્યનાં કહેવરમાંજ થાય અને જામ પછમાં સ્ત્રોકને અન્તે ન થાય તો ઠીક. આમ તો સ્ત્રોકને અન્તે અર્થ અદર લટકેના લાગી જાય છે. પાંચમાંનો અન્ય 'મનુજની સેવાની હદર' એમ છે તેની વ્યક્તિ અસ્પષ્ટ છે. ૧૧ માંમાં દમદમે એટલે શું ?

દામ્પત્યનું ગોષ્ઠિ રચના : વારતવ અને આદર્શ સૃષ્ટિ વચ્ચેનો વિરોધ આમાં સારી પેઠે બહાર આવ્યો છે. પતિ-પત્ની વચ્ચેનો ચપગ અને બૌદ્ધિક સંવાદ આમાં બહુ નૈસર્ગિક રીતે કવિ વિનારો રાખ્યા છે એ આ કાવ્યનું ખીચું સુંદર અંગ છે, કવિની જાણશૂઝનો ચિત્રણ સારી છે. દેખીતી રીતે જ કવિ સંસ્કૃત ભાષા અને સાહિત્યના અભજ્ઞતા અજ્ઞાની લાગે છે. એ કંઈ નાનીચી મૂડી ન ગણાય. આર્થભાવ કવિતામાં પ્રધાન છે, છતાં છેલ્લે સમાજવાદનો ઇસારો થાય છે ખરો. બાકી, કવિતામાં પ્રિયજન વચ્ચેનું હૃદયાર્ત કવિ બહુ સારી રીતે ખીલવો રાખ્યા છે, ખાસ કરીને ઉવટમાં.

ખંડી : વિવેક ચલાઈને કુચા ઘણી જગ્યા છે છતાં જો એનો વ્યક્તિમાં અપૂર્વતા હોત તો આ કાવ્ય આવકારણ્યક ગણાત. પણ એવું નથી, ઉલટું ૭-૧૦ લીંટીમાં તો જડ જેવી યાદી જ હોય એવું લાગી જાય છે. એક સુંદર ભાવથી કાવ્ય આકર્ષણ છે એટલું જ ખરું. પણ કવિતા કોઈ રીતે વિશિષ્ટતાવાળી નથી દેખાતી.

કષ્ટી : અમરના ખંડ્યાત્મક સ્ત્રોકને યાદ દેવરાવે એવો આ મુશ્કેલ રોલીનો સુંદર નમૂનો છે. અભિપ્રાયને તો એમજ લાગે કે આ કોઈ સંસ્કૃત સ્ત્રોકનું જાણાન્તર છે, એટલે તળપડો ભાવ અને વ્યક્તિ આમાં આવી જાય છે. એક નાના ભાવને સુશિષ્ટ રીતે ગોઠવીને કવિત્વચમત્કૃતિ આણવામાં જ સુકતકનું સુકતકર છે. કવિતા શિક્ષણની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી નીવડે એમ ધારી આ સ્ત્રોકમાં મૂળ હળું તે એક પાઠાન્તર નોંધું છું. પાંચમાં અરણ્યમાં પહેલાં 'આપી દોંસ યકો રળ' એમ હળું, તેને મારી ચૂંચનાથી કવિએ ઉપર મુજબ ફેરવ્યું છે. 'આપી દોંસ યકી રળ'ને મારે કવિની ચમત્કૃતિ આમ છે. "રોલીજન તરહનો પ્રેમ ત્યારે ઉત્કેટ દોષ અને સાચા પ્રેમનો નરો અદ્યો દોષ ત્યારે રોલીના ચબ્દને પૂરા સાચા માન દેવાય અને તે મુજબ નદિજ મળશે એવી નિરાશામાંથી દંપ્તેશ મળશે એવું જણાય એટલે સ્વાભાવિક દોંસ થાય." દોંસ યામ કે નદો તે વ્યક્તિમત મત ઉપર અવલગ છે તેથી વાંચનારનો પોતે જ એ જાણવ સમજ સે.

શિષ્ટ લખાણમાં અપખયોગો

ખંભાતનો ઇતિહાસ: રત્નમણિ રાવ લીમરાવ

આ મહામૂલ્ય ગ્રંથનું અવલોકન આ અંકમાં અન્યત્ર છપાયું છે એમાં એનાં જે મૂલવણી કરી છે તેમાં અમારે વધારે જ કરવાનો છે; એનું સંશોધન, અને એની પાછળ લીધેલી મહેનત અપૂર્વ છે. આથી અહીં આ અમે વપરાયેલી લાપાતા દોષો બતાવીએ છીએ તે એનું મૂલ્ય ઘટાડવાને નહીં, પણ એવા શિષ્ટ ગ્રંથમાં આવી અરપણ અને અચોક્કસ લાપા યોગ્ય નથી એમ બતાડવાને તથા આવી સામાન્ય ભૂલો બીજે થતી હોય તે સુધરે એવી આશા પોષવાને અમે ખરી રીતે આ વિભાગનો હેતુ આવો જ છે, અર્થાત તરવને એમાં અમે જરા યે પ્રાધાન્ય નથી આપતા. આથી જ નીચેના દોષો બતાવ્યા પછી પણ અમે તો એમ જ કહીએ કે દરેક થાળામાં આ પુસ્તકહોવાનું જ જોઈએ, એટલી એની ઉપયોજિતા છે.

(૧) આ કચરાને લીધે અખાતમાં કેટલાક ટાપુઓ એવા મોટા ખંધાયા છે કે મહુ મોટી બરતીમાં જ પાણીથી ઢંકાય. (પૃ. ૬)

(૨) પાદસિખાચાર્યના સમયમાં નાગાજીને પારાનું સંભાળ કરવા માટે પ્રખંધ ક્યો. તે પ્રસંગમાં શ્રી પાશ્વનાથની શ્રુતિ લઈ આકાશમાર્ગે જતાં રોડી નદીને કિનારે લાવી સ્થાપી અને પ્રતિષ્ઠાનપુરના સાતવાહન સંન્યસી પદ્મિતીરાણી ચંદ્રસેખરને દાઢે રસવિધાન દર્શાવતાં તે સ્થળે પાંચે સ્તંભો ત્યાં સ્તંભાનપુર નામનું નગર પ્રસિદ્ધ થયું. (પૃ. ૧૬).

(૩) ખંભાતનું તંબાવતી નામ ખરું જ છે. એ સંસ્કૃત તામ્રલિપિનું ભૂષ્ટ રૂપ થયેલું છે. (પૃ. ૧૮).

(૪) રકંદપુરાજી, ભૂચીએ નારદને પવિત્ર જ્વમિ બતાવતાં મહીસાગર સંગમ ઉપર સ્તંભ નામનું તીર્થ છે તે પવિત્ર જ્વમિ છે એમ કહી ખંભાતના સ્થળને ભૂચ અને નારદ જેટલું પ્રાચીન ગ્રહવા પ્રયત્ન કરે છે. (પૃ. ૨૭).

(૫) — તકનો લાભ લઈ શંખ ખંભાત ઉપર ચડ્યો અને વરતુપાલને સદેશો કહાવ્યો કે જો એ ખંભાતનો કબજો સોંપી દેશે તો વીરધવસે તો એને સામાન્ય મંત્રીપદ આપ્યું છે, પણ યાજ તો આખો મુલક આપશે, અને ખંભાતનો સુખો વરતુપાલને બનાવશે. (પૃ. ૩૮).

(૬) રકંદપુરાજીમાં તારકસુર દેવેને દરખી મહીસાગર ઉપર પોતાના નગરમાં ગાદીએ બેઠો ત્યારે દેવેના અધિકાર પોતાના દેવેને સોંપ્યા એમાં પોતે હિન્દો અધિકાર લીધો અને નિમિત્તે અગ્નિનો, કાલનિમિત્તે યમનો, નિર્જાતિને સ્તંભનો અને મદ્ધિને વરણનો અધિકાર આપ્યા. (પૃ. ૧૬૬).

(૭) માહાત્મ્યનો લેખક નહીં ઝીણણીથી સમૃદ્ધ દેખાવા છતાં ત્યાં વડવાનરને ન મૂકતાં દક્ષિણમાં લઇ જાય છે. (૫. ૧૮૪).

નોંધ

(૧): આમાં દેખીતો દોષ નથી, છતાં વાક્યાર્થ અસ્પષ્ટ રહે છે એવું કારણ કાશ્યપ, જરાધર: પગાંસો નથી, તે છે. 'જા'વાયા છે' ની સાથે દંકાય છે આવતું જોઇએ, વળી કે પછીના વાક્યખંડમાં કર્તાની જરૂર પણ વાગે છે. આમ આનો વાક્યાર્થ અસ્પષ્ટ રહે છે.

(૨): આમાં બે વાક્યો છે, તેમાંથી જીર્ણ વાક્યમાં 'લાવી રથાપી', કરાવતાને કર્તા, શું? નાગાર્જુન એનો કર્તા છે, પણ એ બહુ મુશ્કેલીથી સમજાય છે, ખરી રીતે આ 'જુ' વાક્ય અસ્પષ્ટ, વાક્યરચનાનો મગ્ગનો નમૂનો છે. 'આકાશમાર્ગે' જતાં, શેરી નદીને કિનારે રથાપીનો અર્થ શેરી આકાશમાર્ગેની નદી હતી એવો થઇ જાય. પણ એ આખાં વાક્યના ખંડો પાડીએ. (૧) શ્રી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ લઇ આકાશમાર્ગે જતાં (૨) શેરી નદીને કિનારે લાવી રથાપી, (૩) પ્રતિષ્ઠાનપુરના સાતવાહન રાજની પશિનીરાણી ચંદ્રેશ્વરને સાથે રમવિધાન કરાવતાં તે સ્થળે પારો સ્તંભો (૪) ત્યાં સ્તંભનપુરના મનુ: નગર પ્રસિદ્ધ થયું. આમાંથી (૧) અને (૨) સંબંધ છે તો (૩) અને (૪) સંબંધ છે: પણ (૧)-(૨) અને (૩)-(૪) વચ્ચે શો સંબંધ છે તે જાણે સમજાતું નથી. પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ શેરી નદીને કિનારે રથાપી તેને પારના સ્તંભન સાથે શો સંબંધ છે એમજ અભણાને પ્રશ્ન થાય. ખરી રીતે કર્તાનો અભિમત અર્થ બહાર લાવવાને વાક્યરચના આમ જોઇએ. "(તેજો) આકાશમાર્ગે" (ચઢને) શ્રી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિને શેરી નદીને કિનારે લાવી રથાપી, અને પ્રતિષ્ઠાનપુરના સાતવાહન રાજની પશિનીરાણી ચંદ્રેશ્વરને સાથે રમવિધાન કરાવ્યું તેથી તે સ્થળે પારો સ્તંભો. (તેથી) ત્યાંનું નગર સ્તંભનપુર નામે પ્રસિદ્ધ થયું." આમ વાક્ય સખીએ તો કંઈક સ્પષ્ટતા વધે. આ વાક્યને વ્યાકરણિકતાના નમૂના તરીકે ન ગણતાં, શૈલીદોષના નમૂના તરીકે જ ગણવું જોઇએ.

(૩) આમાં 'જા' રૂપ ચંદ્રેશ્વર છે' ને બદલે 'જા' રૂપ ચંદ્રેશ્વર છે' એમ જોઇએ.

(૪) આમાં 'કદી' તથા 'પ્રપત્ત કરે છે' નો કર્તા 'ચંદ્રેશ્વર' ક્રિયાપદથી બહુ દૂર છે તેથી સન્નિધિર્ગંગ થતાં દુર્ભોધિતતા થાય છે. વળી 'ચંદ્રેશ્વર' પ્રાચીન મૂક્યાર પ્રપત્ત કરે છે' એ રચના વિદેશી છે: આપણી ભાષાને અનુકૂળ નથી. આપણે તો 'મુકવા' ને બદલે 'કરાવવા' જ લખીએ. વળી આ વાક્યમાં 'જુએ...જતાવનાં' વાળો ખંડ અયોગ્ય રીતે ધૂસી ગયો છે, ને વાક્યરચનાની સિધ્ધિસતામાં અને અસ્પષ્ટતામાં વધારો કરે છે.

(૫) આવી જાતની Indirect રચના આપણી ભાષામાં જોમ અને તેમ જોઈ વાપરીએ તો સારું. આપણાં બહારજાને એ અનુકૂળ નથી.

(૬) 'રકંદપુરાણમાં' આમાં અદ્ધર રહી ગયું છે. એનો સંબંધ કર્યાં આવેલો નથી. તેથી અંતે "એમ લખ્યું છે" એટલું ઉમેરીએ ત્યારેજ અર્થ મળે, 'ખીરું', 'ગાદીએ બેઠો' નો કર્તા તારકાસુર છે તે બરાબર. પણ સોંપ્યાનો કર્તા પણ એજ શબ્દ છે તે અધોગ્ય થાય છે કેમકે 'સોંપ્યાની' માથે 'તારકાસુર ન મળે, 'તારકાસુરે' મળે, માટે એ વાક્યમાં '-ત્યારે' પછી 'તેણે' ઉમેરવું જોઈએ. વળી છેટલું ક્રિયાપદ 'આપ્યા' બહુવચન માં છે તે જોડું છે, એનો કર્તા (અધિકાર) એકવચનમાંજ છે તેથી. ખરી રીતે 'નિમિત્તે અમિતો અધિકાર આપ્યો. કાલનિમિત્તે યમનો અધિકાર આપ્યો~' વગેરે એમ રચના છે, તેથી અધિકાર એકવચનમાંજ છે.)

(૭) આ વાક્ય કેટલું અસ્પષ્ટ અને સિધ્ધિ છે તે નીચેતું એના ઉપરથી સ્પષ્ટ બનાવેલું વાક્ય વાંચવાથી સમજાશે. એ વાક્ય આમ જોઈએ: "મહાત્મનો લેખક, નદીને ત્રીજાણીતીર્થથી સમુદ્ર દેખાયો છતાં (નદી પાસે) વડવાનજાને ત્યાં નથી મૂકારતો પણ (વડવાનજાને સમુદ્રમાં મૂકાવવાને માટે નદીને) દક્ષિણમાં લઈ જાય છે." આ વાક્યના કયા કોણ ગણાવવા અને કયા ન ગણાવવા ?

અમારી મતઘણ એટલી છે કે આનાં પુસ્તકમાં આવી અસ્પષ્ટ કેટલી લાભ કરતાં હાનિ વધુ કરે છે. ધણી વખત અસ્પષ્ટ રોલીને લીધે લખાણનો અનર્થ પણ થઈ જાય. આથી આ પુસ્તકની વ્યુત્પત્તિ વિશે અમારે વખાણજ કરવાના છે.

જિંદગી સ્વપ્ન દૂંડું

હૃદયકાન્ત

મેં ઇચ્છ્યું કે હૃદયતલમાં મૂર્તિ હું એક સ્થાપુ
દાઝેલાં આ ગરીબ દિલનાં દર્દનાં ગીત ગાઉં
કે આશામાં શવનભર હું દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખું
કિન્તુ કેવું કેમ ન સી જ કે જિંદગી સ્વપ્ન દૂંડું

ગ્રંથસ્થવાહમય

ડા. રં માંકડ

ગુહારાં^૧ સોનેટો: લે. પ્રો. બલવન્તરાય ક. દાકોર ચુનાર વાડો બરૂચ કિ. ડા. ૧

આમાં કર્તાનાં^૧ સોનેટોનો સંગ્રહ છે; એમાંથી ઘણાંખરાં આગળ એમના એ કાવ્યસંગ્રહોમાં છપાઇ ગયાં છે તેો થોડાંક નવાં પણ છે. દરેક સોનેટ ઉપર યોગ્ય ટિપ્પણ પણ અહીં આપ્યું છે. તેમ વળી સોનેટનું રૂપરસન કરાવે એવો સચક નાનો નિબંધ પણ આમાં છપાયો છે. સોનેટ નામે કાવ્યપ્રકાર વિદેશીય છે, તેથી આપણે ત્યાં એ કાવ્યસ્વરૂપના અખતરા હજી પ્રયોગદશામાં છે: તેવી સ્થિતિમાં એક જ કવિએ એ કાવ્યસ્વરૂપ વિશે કરેલા પ્રયોગોનો સંગ્રહ સંગ્રહ થાય એ હજી જ ગણ્યા: તેમાં પણ, આપણા આ પ્રતિષ્ઠિત પ્રયેગકારના પ્રયોગો તો વધુ આદરણીય એટલા માટે ગણાવા જોઈએ કે આપણે ત્યાં સોનેટસાહિત્યના એ જનક છે અને એની અસર આપણાં નવાં કાવ્યસાહિત્ય ઉપર સારાં પ્રમાણમાં થવા માંડી છે. આથી અહીં પ્રો. દાકોરે સ્વીકારેલાં સોનેટસ્વરૂપના સર્જન વિકાસની જાંખી એકી સાથે યર્ષ રાંધે છે તે આ પુસ્તકપ્રકાશનનું મુખ્ય મૂલ્ય ગણવું જોઈએ. કાવ્યસ્વરૂપના વિકાસની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જ આ જુદા સંગ્રહનું મૂલ્ય છે.

માટે એનાં પ્રકાશનથી સૂત્રની બેક વાત અહીં વિચારથી પ્રાપ્ત થાય છે. સોનેટ-સ્વરૂપ જ એવું છે કે એમાં વિચારભારનું તરત જોઈએ, એના વગર સોનેટનું ગૌરવ દીપે નહીં. પ્રો. દાકોરે સોનેટો લખતા માંડ્યાં ત્યાર પહેલાં એ જનની કાવ્યરચના આપણે ત્યાં પ્રચારમાં નહોતી. એમણે આપણી એ કવિનારૂંખને વાવી તે પછી આજસુધીમાં એ કાલીકૂદીને મમૂદ જનની મધ છે. આ કર્તાનો એક મદાન વિભવ ગણાય અને સોનેટના પ્રચારને જ પરિણામે આપણી કાવ્યવિવેચનામાં પણ કવિતા વિચારપ્રધાન હોવી જોઈએ એવું મનાવ્યું હોઈશું તથા પામ્યું છે; અને આજે તો આપણી કવિતા ચારેકાર વિચારભારે લદાતી ચાલી છે. આમ સુવાનમાનસને મંત્રમુગ્ધ બનાવી દે એટલી અસર પ્રો. દાકોરનાં આ સોનેટોએ અને તેની પાછળ રહેલી કાવ્ય ભાવનાએ આપણાં કાવ્યસાહિત્ય ઉપર કરી છે. અને નિખાસપૂર્વક વિવેચકે એમ સ્વીકારવું પડે કે આ વિચારભારનાં પ્રધાનત્વવાળી કવિતાની અરગણના આપણે આટલો વખત કરી છે તે યોગ્ય થયું નથી. આમ વિચારપ્રધાન

૧. આ કાવ્યસ્વરૂપ માટે આપણે સોનેટ સંગ્રહ સ્વીકાર્યો છે. એની ભતિ કયી ગણવી જોઈએ. એના વિશે આપણા આ માનનીય વિદ્વાને સ્વીકારેલા મત યોગ્ય જ છે. (મહેન્દ્ર લુચ, બેદાઇ વગેરેએ ભતિ જ સ્વીકારી છે.) સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મુજક, કલાપક આદિ કાવ્યભતિએને નયુંસક જ ગણાય છે. અને સોનેટ પણ એક ભતનું કાવ્ય માટે એની ભતિ પણ નયુંસક ગણવામાં બાધ નથી એમ અમે માનીએ છીએ.

૨. પશ્ચિમની પ્રતિભાએ સ્વભાવે આ કાવ્યસ્વરૂપ ઉપભવ્યું છે, તો આપણી પ્રતિભાએ મુજક નામે કાવ્યસ્વરૂપને ઉપભવીને એની જ સાહિત્યરેખા જનવી છે.

કવિતા ઉત્તમોત્તમ બની શકે એવું બતાવી આપવાનો અને સિદ્ધ કરી બતાવવાનો જય પ્રો. ઠાકોરને જાંય છે: અને એ જય કંઈ નહોનોસ્તેના ન કહેવાય.

પછી પ્રો. ઠાકોર પોતાને આજન્મ પ્રયોગકાર માને છે. એમણે જેમ શુદ્ધ વિચાર-પ્રધાન કવિતા લખી છે તેમ શુદ્ધ ભિમિપ્રધાન કવિતા પણ લખી છે; કદપનાપ્રધાન કવિતા એમના સંપ્રદોમાં બહુ નજરે પડતી નથી. આ સ્થિતિ એમનાં માનસનાં ઘડતરને અનુરૂપે જ ઉપજી આવી છે. એટલે આપણા આ માનનીય પ્રયોગકારના વિજયની સહર્ષ કળ્પલાલ આપ્યા પછી પણ અમારે એટલું તો જણાવવાનું રહે છે કે જેમ વિચારપ્રધાન કવિતા ઉત્તમોત્તમ કવિતા બની શકે, તેમ જ ભિમિપ્રધાન કે કદપનાપ્રધાન કવિતા પણ ઉત્તમોત્તમ કવિતા બની શકે ખરી. ઉત્તમ કાવ્ય, અમારી સમજણ મુજબ, વિચારપ્રધાન વા ભિમિ-પ્રધાન વા કળ્પનાપ્રધાન હોઈ શકે. એટલે આ ત્રણ પ્રકારમાંથી અમુક ઉંચો અને અમુક નીચો એવ સિદ્ધ કરવાની ભાંજગડ આજકાલ આપણાં સાહિત્યમાં ઘણી જગાએ ચાલી રહી છે નેને અમે વ્યર્થ કાલસેષ ગણીએ છીએ. કવિતા તો વિચાર પ્રધાન જ હોવી જોઈએ એમ પકડી રાખનારાઓની દૃષ્ટિ સામેક્ષ જ છે. એ સ્થિતિથી જરાકે પર જઈને જોનારને તો દેખાશેજ કે કવિતાસાહિત્યમાં આ ત્રણે પ્રકારોનો સરખો વિજય થવાનો સંભવ છે. વળી આ પછી સમજી લેવું જોઈએ કે આ ત્રણે પ્રકારો કંઈ જૂદા જૂદા બંધ રાખેલા ઓરડા જેવા ન જ હોઈ શકે. એમાં વધુ ઓછાં મિશ્રણોનો સંભવ પણ બહુ મણો છે. તેથી જે વિવેચકજંધુઓ, પ્રો. ઠાકોરની કવિતા વિચારભાર વાળી છે માટે એને આવધાર આપતા નથી, તેને અમારે જણાવવાનું છે કે કવિતાપ્રદેશની બંધી દિશાએ એમણે જોલી નથી આપી તે ખરું પણ, જે એક દિશા આપણે ત્યાં વર્ષો થયા બધ પડી હતી તેને ખેંચીને કવિતાપ્રદેશના એક અગવળ કરે એવા ભાગને એમણે આપણને બતાવી દીધો છે: અને અમારે કહેવું જોઈએ કે એ ભાગ પણ ખીજા ભાગો કરતાં કોઈ રીતે ઉતરે નહીં એટલે સુંદર અને સમૃદ્ધ છે. આવી સ્થિતિ લાવવાનો બધો જય પ્રો. ઠાકોરને છે, અને એ સ્થિતિનાં પ્રસવસ્થાન જેવા આ સોનેટોને એટલા જ માટે અમે વધાવીએ છીએ.

અહીં અહકંતી રીતે કરાવેલાં આ વિચારદર્શનને વિકસાવવાની અહીં જગ્યા નથી, તેમ વળી આમાંથી વ્યક્તિગત સોનેટોની ચર્ચા કરવાની પણ અહીં જગ્યા નથી, તેથી આટલું જ લખાને હમણાં તો સંતોષ રાખવો પડે છે.

શકુન્તલાનું રસદર્શન: લે. પ્ર. બહુભાષ ઉમરવાડીઆ ગ્રાંપીપુરા, સુરત કિ. રા. ૧.

શકુન્તલમાં વર્ણવેલા પ્રસંગો અને એમાં ચીતરેલી પાત્રસમાજસંસ્કૃતિ આજના મમાજમાં બંતતાં જોવા જઈએ તો કેવું સ્વરૂપ ધારણ કરે એવી પ્રશ્નાત્મક મનોવાચનાથી કવિએ આ નાટક લખ્યું છે. ઘણેખરે સ્વયં લેખકે મૂળ શકુન્તલના જ શબ્દો વાંચ્યા તથા મ્યોથો રાખ્યા છે. છતાં વસ્તુને આધુનિક બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એક સુખાની મોટર અટકી જવાથી રસ્તામાં આવેલ આશ્રમમાં તે જઈ ચડે છે. ત્યાં એને આશ્રમપતિની પુત્રી શકુન્તલાનું દર્શન થાય છે....આમ વસ્તુની યરવાત થાય છે, અને એવી રીતે એનો વિકાસ મૂળ શકુન્તલના પ્રયંગોને સમતાયુક્ત રહીને થયા કરે

છે. બહુભાષીના હાથ છે એટલે પ્રસંગબીજવણી, શૈલી અને રસસાતત્વ તો બહુ સારી રીતે જળવાયાં છે એની તો પડાય. એમ નથી. પણ પ્રસ્તુત નાટકની મૂલવણી એમ નિરપેક્ષ દૃષ્ટિએ ચાલ તેમ નથી, એટલે અંશે (અને એ અંશે બહુ થયા છે) એ મૂળ શાકુન્તલ ઉપર અવલમ્બે છે તેટલે અંશે એની મૂલવણી થવું સાપેક્ષ અને છે. આ સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં અમને જણાય છે કે આવો પ્રયોગ કંઈ બહુ સંકળ નીવડવાનો સમ્ભવ નથી. મૂળ શાકુન્તલમાં જે નૈસર્ગિક વાતાવરણ છે તેને આજના જમાનામાં ધટાવવું હોય તો અમને બહુભાષીના આ પ્રયોગની રીત કરતાં ન્હાનાલાલના વસન્તોત્સવની રીત વધુ ગમી છે એમ કહેવું. નેહએ. કલિદાસીય સમાજ અને અર્વાચીન સમાજ વચ્ચે સંસ્કૃતિક ભેદ એટલો બધો તો વધી પડ્યો છે કે એ સંસ્કૃતિને આજના સમાજમાં આમ ઉપરછલીઆ ફેરફારો કરીને ધટાવવાનું શક્ય જ નથી. આ જો સમાજ વચ્ચેનો ભેદ ઉપરછલીઓ નથી, મૂલ્યમત છે. આખા સમાજમાનસનો દૃષ્ટિકોણ આજે બદલાઈ ગયો છે, તેમ વળી સામાન્ય જન સારીરિક સુખેપ્રભોગની આજની રીત પણ કલિદાસીય જમાનાની કલ્પનામાં મે ન આવે એટલી બદલાઈ ગઈ છે. એમ, આંતરિક તેમજ બાહ્ય વાતાવરણમાં આજનો સમાજ તે કાળના સમાજના કરતાં સાવ બદલાઈ ગયો છે. તેથી આ પ્રયોગ અમને તો અર્થહીન લાગે છે. આજે કલિદાસીય વાતાવરણ આપણાં સાહિત્યમાં આધુનિક જમાનાને અનુકૂળ રીતે ઉતારેલું ક્યાંય દેખાતું હોય તો તે વસન્તોત્સવમાં છે. વધુ વીગતોમાં ઉતરીને આમરું આ મનુષ્ય સમજાવવાની અહીં જગ્યા નથી તેથી આટલું જ મતદર્શન કરાવવું થોડું ધાધુ" છે.

(૧) કેળવો બગીચો: મગનલાલ મગજર, ૦-૪-૦, પૃ. ૧૨, (૨) શુન્કરાતની વનસ્પતિઓ: બાપાલાલ મગજરદાસ વેદ, ૦-૪-૦, પૃ. ૭૩, (૩) મિરાતે અલ્લમદી (વો. ૨, ખંડ-૩) દિ. બ. કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી, (૪) ઐતિહાસિક કોષ (પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન): ભાગ ૧; ગણાભાઈ પી. દેસાસરી, ૦-૧૨-૦ (૫) અંધ અને અંધકાર, પુ. ૬ કું. હિરાલાલ ત્રિ. પારેખ. ૧-૦૦૦ બધાના પ્રકાશક: શુન્કરાત વર્ગકીયસર સોભાઈરી, અમદાવાદ.

પહેલાં બે પુસ્તકો એ વિષયનાં સાહિત્ય વીચરોવાળાં પુસ્તકો ગણાય, અને આપણાં નિર્ધાર સાહિત્યમાં જરૂર આવકારવાત ગણાય. ત્રીજાં દિ. બ. ઝવેરી આ બહુ મુખ્ય અંધનું જીવનનાંતર આગળ ચલાવે છે. ચોથાં પુસ્તકનું પ્રકાશન ખાસ આવકારણીય ગણાવું નેહએ કેમકે દલે શુન્કરાતમાં પણ સંસ્કૃતજોની સંખ્યા વધતી આવે છે તેમને તથા જુનાં સ્થળોના અવસર કરનારને એ ઉપયોગી થશે. સાળાઓના ચિત્રોને એ પુસ્તક અતિશય ઉપયોગી નીવડશે. પાંચમાં પુસ્તકનું વાર્ષિક પ્રકાશન દલે તો સર્વેમ વખણાઈ ચૂક્યું છે. એ પુસ્તકમાં આ વખતે નીચેની સામગ્રી છે. "વર્તમાન શુન્કરાતી સાહિત્ય" ઉપર દિ. ત્રિ. પારેખે એક લેખ લખ્યો છે. એમાં દિ. બ. ઝવેરીનાં 'The Present State of Gujarati Literature' અને મુનશીનાં 'Gujarat and its Literature' નું સમગ્ર દૃષ્ટિએ અવલોકન છે, તથા એ વિષયની થોડીક ચર્ચા છે. પછી સન. ૧૯૩૪ નાં પુસ્તકની વર્ગીકૃત ઘટ્ટી તથા સન ૧૯૩૪ માં માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ ચલકા મદનના

હાજરી તો, શરવાતનાં અતિસરસ કાવ્યોના મુકાબલે કદાચેય થાય-છે તેથી પણ અનિચ્છનીય છે. વળી એમાં કેટલાક વ્યાકરણદોષ પણ છે દા. ત. 'આજથી' છું. તો જુઓ રહીય ને ખાઉ કે ના પીય; જેવામાં કાલાન્વય દોષ છે તો 'ચોટે ઝાંઝી જંગ, મોટી જાણે ઝાંઝ' માં ઉત્પ્રેક્ષામાં અનૌચિત્યદોષ છે. વળી પ્રાસ મેળવવાનું સૂખ્યું છે પણ બધે ઠેકાણે પ્રાસ મુલગ નથી આવ્યા 'હાથ-દાંત', 'જાન-નોખ' (પૃ. ૪૪) 'નહિ-સુકાઈ' (પૃ. ૪૧) વગેરે એનાં દર્શાવે છે.

બીજાં પુસ્તકમાં ફરિયાદ કરવા જેવું મુખ્ય તત્વ એનાં ઉચ્ચ જાણે છે. બાલમાનસ ન ઝીંઝી રહે એવા ભાવો આ સંગ્રહમાંની ઘણી કવિતામાં અમને દેખાય છે.-મારે અંતર ગીત જગાવે ને (પૃ. ૧૦) મારે જેવા છે પ્રાણુથી પિયારા સંધ્યા ઉપાના આગ્રા (૨૦) આભ પરી સારંગીથી સર છટે શું તીથ્યા (પૃ. ૨૬), એજ કાવ્યમાં લીંદ, અને દ. પરીઓની વાડીએ અતંરના ફૂલ છે (પૃ. ૩૬) વગેરે આના દર્શાવે છે. હવે વ્યાકરણદોષ: પાણી ખીંચે (૧૫) 'છે નિર્દોષ એનો વાંક' (૧૭) સાગરજલ જેમ ધાટે (૩૪) સાગરને ધાટ ન જાય, નદીને દોખ (૩૬) કૂલડાંનો લૂમ છે (૩૮) લૂમ નારીમતિ છે, તેમ વળી કૂલડાની લૂમ ન કહેવાય એને તો જુ'મખાં કહેવાય. વગેરે,

આ દોષ આમ આંગળી ચીંધીને જતાવવાનું કારણ એક છે. આ બન્ને આપણા શિષ્ટ કવિએખડો છે. તેમને હાથે આવા દોષો ન થાય તો ફીક. વળી બાળસાહિત્યમાં પણ વેધક દષ્ટિ નાખવાની જરૂર આપણે ત્યાં આવી પહોંચી છે એમ લાગવાથી અત્યંત લાખ્યું છે.

શ્રીચેત્તાંક (કદમાણ)

કદમાણના વિશિષ્ટાંકો હવે તો ખૂબ પ્રતિષ્ઠિત થઈ ચૂક્યા છે. આ વખતેના વિશિષ્ટાંક એની આ પ્રતિષ્ઠામાં ખૂબ વધારો કરે છે. ખરી રીતે આ અંકને યોગની એનસાઇક્લોપીડિયા કહીએ તો ખોટું નહીં: એટલું વિવિધ અને માહિતીપૂર્ણ એનું લખાણ છે. યોગમાં જેને જરાક પણ રસ હોય તેણે આ અંક જેમ બને તેમ જલ્દી હસ્તગત કરવો જોઈએ.

અમી: જ્યેન્દ્રાય લ. દરકાળ, આદ્યૈક કૃવાની પોળ, અમદાવાદ ૧-૮-૦, ૨૪૬ (સંચિ સાથે, પાકું પૂકું)

પ્રો. દરકાળનું નામ હ વા નિબંધકાર (એમના શબ્દોમાં નવનિબંધકાર) તરીકે આપણાં સાહિત્યમાં જાણીતું છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં એમણે વિવિધ વિષયો ઉપર હળવી બાતીયાં નિબંધિકાઓ લખી છે. મર્મોળું શિષ્ટ દાસ્ય આ પુસ્તકનો વિશિષ્ટ શુભ છે. સામાન્ય બાળતને પણ અમુક દષ્ટિથી જોઈએ તો એનાં કેટલાં વિધવિધ પાસાં આપણને દેખાય તે આનાથી પ્રતીત થાય છે. પશ્ચિમનાં સાહિત્યમાં તો આવી હળવી નિબંધિકાઓની સાહિત્યશાખા જુદી પડગરી છે. આપણે ત્યાં આવાં લખાણની શરૂવાત છે. તેથી અમે પ્રો. દરકાળને એમની પ્રાસાદિક, રમતીઆળ, નેસર્મિક, સુદ અને મર્મગામી શૈલીને યારે અભિનન્દન આપીએ છીએ.

આ સ્ટ અડધી કિમ્મતે

રંગતરંગ: શ્રી જ્યોતિન્દ્ર દવે, ગુજરાતના પ્રખર હાસ્ય લેખકનો પહેલવહેલો સંગ્રહ. આખર હાસ્યે એવી અનેક, અપૂર્વ યાત્રાઓથી ભર-

પૂર છે. “અંશોક પાસડી હતો” “ગદાભારત એક દષ્ટિ” “માંદગી” વગેરે લેખો યાંથી ગમે તેવી દિલગીરી દેઈ થઈ જશે. કુલછાપ કહે છે: “સૌ પ્રકાશનોમાં પહેલા નંબર સર્વ ગ્રામ્ય છે.” કિં. ૧-૪-૦

ઘોડાચોર: જર્નાડ સોની એક અનોખી રમીલી નાટ્ય યાત્રા. એના હજારો-નાયકની તુમાખી કંઈ ઓર છે. અમેરિકામાં હજારોમાં ૫૨ કેવો

જીવન થતો તેનું મુદર ચિત્ર એ નાટક જાળવવાની વિભાવનામાં મનાઈ છે. કિં. ૦-૬-૦

ગીતાંજલિ: કવિવર દાગોરની મવા લાખ રૂપિયાનું ધનાઢ્ય મેળવવાની કૃતિ. મારા આજ આશ્ચર્યમાં કવિવરનાં આઠ રૂપાળાં અવનવાં ચિત્રો

તમને મળશે. મુદર પૂઠું, ને મનોહર લખાવર. કિમ્મત ૧-૪-૦

જગતની ધર્મશાળામાં: શ્રી જયસુખરાલ મહેતા, એમ. એ. ફા નિમિષોની આ ચોપડી ગુજરાતી આપામાં

નવું પાતું ખોલે છે. નિમિષો નથી. અણે રસભરી રૂપકાઓ છે. તમને કોઈ નવાન પ્રદેશનું દર્શન દેવાની કલ્પનાભેમની આશ્ચર્યો છે. કિં. ૦-૧૦-૦

ચારે ચોપડીની કિં. ૩-૮-૦ તેને બદલે

આખો સ્ટ અડધી કિમ્મતે ૧-૧૨-૦માં ટ. અ.

૦-૬-૦ કુલ ૨-૨-૦નો મં. ઓર કરવો.

રૂપા કરી કોઈ છૂટી ચોપડી અડધી કિમ્મતે ન માંગવી.

ગાંડીવ

અમે તથી કહેતા— લોકો કહે છે કે:

જાળ પખવાડિક

જાળ પખવાડિક

જાળકોના વાચન માટે અનુપમ વાનગી છે.

મેના પહેલો અંક જોઈ શ્રી ગિરુલાલ આયોજ્ય જોલી પટેલ (૧-૮-૩૪):
જા તો સૌ કરતાં અધ્યાત્મ છે. સૌ જાળપત્રને એ જોઈ સુધરવું, પડશે.

શ્રી ઇન્દુલાલ સેવકલાલ દવે: (મેડીકલ ઓફિસર પટેલ) લખે છે:
‘આંદોલન પાલિકા કાનૂન શોધપ્રિય થવા ઉપરાંત જેને માટે તે પ્રસિદ્ધ થાય
જોઈમા-જાળકોમા પ્રિય છે, તે અર્થ છે.....છોકરાં રાહ જોયા કરે છે...
જાંચવા માટે ઉદ્દેશ્ય સાક્ષે છે.”

શ્રી અંદુલન જ. મહેતા. બી. એ: (મ. વિ. સુરત.) ધણુંજ સરસ
સાચન. જાળકો પદપડી કરે છે.

‘કુરસદ’ના તંત્રી: માત્ર પાંચ રૂપિયામાં આવું પખવાડિક તમે શી
રિતિ આપી શકો છો તે સમજી શકાતું નથી.....સાળાશી ઘટે છે.
જાળકો માટે ખાસ મંગાવવા માગાપોને સંજ્ઞા છે.

પુસ્તકાલયના તંત્રી: જાળકોના શિક્ષણમાં રમ સેનાર માગાપો, શિક્ષણ
સંસ્થાઓ ને સાધનસાધન પુસ્તકાલયો આ જાળપખવાડિકનાં ઓંદક
બતી જઈ રા. વીમાવાળાના સહસને ઉમંગબેર. વધારી છે.

કૌમુદીના તંત્રી: દેખાવ અને રચના, વાર્તાઓ ને કાવ્યો, ચિત્રો અને
અવનવી માલિતી બધુંજ ધણુંજ મનોરંજક ને આશાસ્પદ. ચુસ્તરાતનાં
ગૂડો ને સાળાઓ આ પત્રને અપનાવે એમ દુષ્કાંડો.

જો ઘડી મોજ: પાંચ રૂપિયામાં ખરેખર ખૂબ મરતું માગાશે.....
એકેએક વર્તમાનપત્ર, માસિક, શિક્ષણકારે એના વખાણ કર્યા છે, તેની
સન્માન સમજવા નમસ્કાર વગાવી લ્યો.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા પાંચ. ટપાલ ખર્ચ સાથે

ગાંધીય સુદ્ધાલય, હવાડિયા ચકલા, સુરતમાં ગાંધીય સાહિત્ય મંદિર માટે
તટવર વીમાવાળાએ આ સુચીપત્ર છાપું ને પ્રગટ કર્યું. ડીસે-૧૯૩૫

અંજલિ ગ્રંથમાળા

સમાજ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રની આજે નવરચના થઈ રહી છે તેમાં અદ્યપણે પણ ઉપયોગી થઈ શકે તેવું સાહિત્ય સહેલામાં સહેલી અને આકર્ષક રીતે અત્યંત સસ્તાં મૂલ્યે આપવાનો અમારો હેતુ છે.

એક વર્ષના અનુભવ અને વિચાર પછી અમારાં પ્રકાશનો માટે અમે ઉપર લખેલી કસોટી નક્કી કરી છે. કેવળ મનરંજન અર્થે અમારાં પ્રકાશનો નથી. લેકિંગો જે વાચનરૂપ ઉપડી છે એનો ઉપયોગ લઘુ એ દ્વારા સમાજને મૂંઝવતા કટ પ્રશ્નો એમના ખ્યાલમાં લાવવાનો અમારો પ્રયત્ન છે.

બીજાં વર્ષનું પહેલું પુસ્તક-

હવનમાં જે વિ-
ચારોની જરૂર પડે
છે તે વિચારો અમે
નવલકથા, નાટકો,
વાર્તાઓ, સાહસંકથા-
ઓ, હવનચરિતો,
મવાસ વર્ણનો, પત્રો
ઈત્યાદીના રૂપમાં
સહેલમાં સહેલી અને

સંહવની

હવનને પરમ આદર્શની સાધના
સમજતાં આજના વિશ્વ કુચક
યુવતીને કેવાં કપો, મંથનો અને
પરિતાપો સહેવાં પડે છે તેનું
સ્પષ્ટ ચિત્ર રજૂ કરતી આ
નવલકથા એપ્રીલની શરૂઆતમાં
પ્રગટ થશે.

દશિક રીતે પ્રજા
સમક્ષ મૂકીશું.

અંધમાળાના પુ-
સ્તકો સસ્તાં હશે
માટે નાખી નીધાં
તેવાં હશે એમ ત
માની બેસતા.

પહેલાં વર્ષે કરતાં બીજાં વર્ષનાં પુસ્તકો રૂપ અને શુભમાં ચડીઆતાં હશે. છતાં મોંઘાં નહિ પણ સસ્તાં જ હશે. પહેલે વર્ષે હવર પાનાં આપવાની જાહેરાત કરી અને લગભગ અગીઆડે પાનાં આપ્યાં છે. બીજાં વર્ષે બારસો પાનાં જાહેર કરીએ છીએ અને આંકડોનો સદકાર મળશે તો એથી બે વધુ આપવાની અમારી હેમેદ છે.

આપ આંકડો છે? નથી તો શા માટે નથી? વરસે હાદાટે ત્રણ રૂપિયાનું ખર્ચ આપને મોંઘું નહિ પડે. જરા વિચારી જોજો અને યોગ્ય લાગે તો અપરચ આંકડો થજો. આપના સહકારથી અંધમાળા વધુ સમૃદ્ધ, સુંદર અને સચ્ચી થશે.

એક બીજી વાત : પહેલાં વર્ષનું આપું પુસ્તક “અંતરની વાતો” સરકારે “વાંધા બચું” ગણી જપ્ત કર્યું અને પ્રેસ પાસે રૂપિયા પાંચસોની જામીનગીરી માગી એટલે હવે પહેલાં વર્ષનાં પુસ્તકો લેવાં મશ્વિતારને “અંતરની વાતો” નહિ મળી શકે. બાકીના છ પુસ્તકો લગભગ સારા આંકડા પાનાંનાં છે તે પહેલાં વર્ષના આંકડો થનારને યેર જોઈ, કાચા પૂંઘાના રૂપિયા સવા બે અને પાંદાં પૂંઘાના રૂપિયા વાળાના લવાજમે મળી શકશે.

બીજાં વર્ષની યોજના વિષે પાછળ વાંચો.

ચોજના

લેખકો

પહેલાં વર્ષનાં સાત

પુસ્તકો:-

આ લેખકબંધુઓએ
સહકાર આપવાની કૃપા કરી
છે:-

શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી
,, નૃસિંહપ્રસાદ ભટ્ટ
,, રામનારાયણ ના. પાઠક
,, હરભાઈ ત્રિવેદી
,, મૂળશંકર મો. ભટ્ટ
,, લવાનીશંકર બ્યાસ
,, હિન્દુલાલ ગાંધી
,, હરશંક
,, ચારુદત્ત
,, વિનોદ ભટ્ટ
,, ચંદુલાલ ત્રિવેદી
,, સોપાન

પલ્લરાતાં લેજ
,, હિન્દુલાલ ગાંધી
પ્રતિબિંબ
,, ચંદુલાલ ત્રિવેદી
દરિયાના મામલા
,, ચારુદત્ત
અંતરની વાતો
,, સોપાન
વેરાનમાં
,, ઝવેરચંદ મેઘાણી
કાળાપાણીને પેડેપાર
,, રામનારાયણ ના. પાઠક
ધૂપદાની
,, વિનોદ ભટ્ટ

© મુંબઈ સરકારે જાત કર્યું.

ઉત્કૃષ્ટિના વિચારો ફેલાવવું આરસો પાનાનું વાચન નીચેનાં લઘુકાવો યેર
મેઠાં મળી રાકશે. સગતન બધાં પુસ્તકો દિરંગી મુખચિત્રવાળાં હશે. ૭૫૫૪
સુદર અને બાંધણી મળજીત હશે.

કાનું પૂકું દેશમાં રૂપિયા ત્રણ || કાનું પૂકું પરદેશમાં શિલિંગ ૭
પાકું પૂકું ,, રૂપિયા ચાર || પાકું પૂકું ,, શિલિંગ આઠ

પુસ્તકોની છુટક કિંમત લગભગ એકી રહેશે અને કાર્યલય ઉપરાંત મુંબઈ, પૂણે,
વડોદરા, અમદાવાદ, બાલનગર, રાજકોટ, યોગા, અમરેલી, જલકતા, મદાસ તથા
રથોએ કોઈ પણ પ્રકારેના પાસેથી મળી રાકશે.

ગ્રાહક થવા માટે લખો:-

દિનકર કાર્યાલય

અંબલિ ગ્રંથમાળા

સાળ રમલી.

ઉત્તરો સોલ - કરાચી.

જાજવાન

દર મહીનાની તા. ૧૫મીએ પ્રકટ થાય છે.

ફેબ્રુઆરી અંકમાં

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની નવી નવલકથા

આવર્તત્રી :

શ્રી કનૈયાલાલ મણિલાલ મુનશી

સાહિત્ય અંકદ તરફથી

તંત્રી મંડળ :

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે,
શ્રી. ધનમુખલાલ ક. મહેતા,
શ્રી. રમણ ન. વડીલ,
શ્રી. શંકરપ્રસાદ છ. રાવલ,
શ્રી. ભાનુશંકર બા. વ્યાસ.

વાર્ષિક લેસનગ્રંથ :

હિન્દમાં : ૧, ૫-૦-૦

પરદેશ : ૧૨ શીલીંગ

સંપાદના સંસ્થા માટે

લેસનગ્રંથ : ૩, ૪-૦-૦

આર્પણ :

૧૧૧, એન્ડ્રેસેન રોડ,

મોટ. મુંબઈ.

જય સોમનાથ

(બીજું પ્રકરણ)

ઉપરાંત

હુલ્લડખેર (નાટક) : ... સમયનંદ શુક્લ
ભૂતિયો ઝોરડો (વાર્તા) : ધનમુખલાલ મહેતા
ચીની યાત્રાળુ (નિબંધ) : ધનપ્રસાદ મુનશી
વિજેત્રી (નાટક) : ... સનાતન શુભ
નાસ્તિકતા (વાર્તા) : ... કિશનચંદ્ર ચાવડા
આપણી સિંધિ (અર્થ) : જળવંતરાય દામોદર
મહાશુદ્ધરાતનાં સંસ્થાના : હુન્ગરી ધરમસી સંપત

ઉપરાંત

લલિત, સુન્દરમ, ખેટાઇ, સ્વપ્નસ્થ, પૂજાપાલ, વગેરે
કવિઓનાં કાવ્યો, સાહિત્યના યાત્રાળુઓ, નવીન
સાહિત્ય, તંત્રીશાસ્ત્રી વગેરે વગેરે.

સાહિત્ય એ જીવનની સંસ્કારિતા છે.

રાજકીય

સામયિક

સુ મા જ વા દ

ઝોરે એક સ્વતંત્ર, સ્વયં, સુવિકસિત સંસ્કૃતિ.

ગુજરાતનું પહેલું અને એક જ

સુમાજવાદી દૃષ્ટિબિંદુથી રચ્યું કરતું માસિક

ન વ યુ ગ

નંબી: નરહરિ ભટ્ટ

આજે

લખો:—

નવયુગ

કાર્યાલય

બેક હાઉસ

લેન

કોટ, મુંબઈ

લવાજમ : વાર્ષિક

હિંદમાં

રૂ. ૫-૦-૦

●

પરદેશ

રૂ. ૮-૦-૦

●

દુરદે નકલ

૦-૮-૦

જે માં

અનોખી નવલો, દેંદ્રી વાર્તાઓ,
કાવ્યો, અનનીય લેખો, આંતર-
રાષ્ટ્રીય રાજકારણની માહિતી-
પૂર્ણ ખજાના વગેરે આપે છે.

●

સાહિત્ય, કલા, ધર્મ, નૃત્યના,
રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર સર્વ
વિષયને તે સુમાજવાદી દૃષ્ટિબિં-
દુથી રચ્યું કરે છે.

સિંધનું જાણીતું ગુજરાતીઓનું માનીતું માસિક

ખોરશેદ પ્રકાશ

પારસી માનેકી હેઠળ આજ સાત વર્ષથી શુદ્ધ ગુજરાતીમાં બહાર પડે છે.

“ધરતીકંપ અંક” અને “નવદેશ અંક” સિંધનાં સપ્તાર્થ માસિકામાં
ભાત પાડે એવા બહાર પડ્યા હતા.

હવે નવેબરના દિવાળી અંકમાં તમે શું વાંચશો ?

મહાકવિ શ્રી ખમરદારનું “દિવાળી” કાવ્ય, રા. જહાંગીર દેસાઈનું
“ગળામ્ત” કાવ્ય, રા. દિલગુશની “ગાન સુટણી”, કબીર ઉપર અજવાળું નાખતો
ડૉ. સોહરામ સંતોકનો લેખ, “અનસ્તા અને એસ્ત્રોલોજી”નો મુકાબલો દર્શાવતો
રૂ. પીરોજશાહ કનૈક્કશતરનો લેખ, રા. રાજરાણાની “કનક કાન્તા” નામે
લિંદુ સંસારી વાર્તા, બજીતા લેખક ‘સુમતિ’ની સુંદર વાર્તા અને નરીમાન
સોરાબજી ગાળવાલાની ધરતીકંપની વાદ આપતી “અભાગી સીરીન” નામે કરુણ
વાર્તા—એ ઉપરાંત કવી “તીન”ની વાર્તા, ચાલુ વાર્તા, બીજા લેખો શ્રી નગેન્દ્રનાથ ગુપ્તા
‘સ્વદેશી વિદેશી’ નામે અંગ્રેજીમાં લખાએલી વાર્તા ને બીજા અંગ્રેજી લેખો
સગીન વાચન સામગ્રીથી ભરપૂર અંક.

પુસ્તક નક્કલ છ આના

વાર્ષિક લગાજમ રૂ. ચાર

તંત્રી : રૂસ્તમ એન. ચાર. મહેતા,

બંદર રોડ, કરાચી.

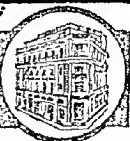
મંજુરમાં અમીરી રહેવા જમવાનું

આર્યનિવાસ

તા. ૨૨
ARYANIVAS

ફોન-૨૩૧૩૬

હિંદુ દારૂ

કાલબાદેવીનું મુંબઈ

શ્રી. રમણુલાલ વસંતલાલ દેશાઈની

નવી વાર્તા

દૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટઅંકથી
શરૂ થઈ છે

ઉપરાંત

ધૂમકેતુ

મેઘાણી

ઉમાશંકર

રમણ વકીલ

દુર્ગેશ શુક્લ

કીકુભાઈ દેસાઈ વગેરેનાં વાર્તા—નાટકો

અને

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ, પ્રો. દાકોર જેવાના
વિદ્વત્તાપૂર્ણ લેખો, સુન્દરમ્, ઉમાશંકર,
ળાદરાયણ, ભટ્ટાઈ જેવા કવિઓનાં કાવ્યો,
ગુપ્તાની મોંઘપોથી, વિજ્ઞાન અને હુમ્મરના લેખો
હવે પછીના અંકોમાં આવી વિવિધ રસિક સામગ્રી હશે જ.

તમારા પુસ્તકાલયમાં મંગાવવું જીલ્લો નહિ

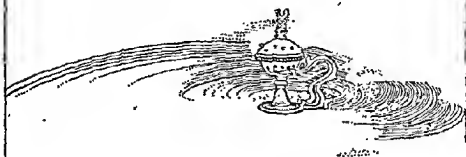
વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫.

દૌમુદી કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા.

અંજલિ ગ્રંથમાળા

સમાજજીવનના વિવિધ અંગોને સ્પર્શ કરતી

નવલિકાઓનો સંગ્રહ

શ્રી. કલ્યાણરાય જોષીના પ્રવેશક સંપાદિત

વર્ષ પચું
અંક ૪થો

અનુક્રમણિકા

સંગ્રહ અંક
૫૨

અસ્મદીયમ		૨૬૫
યુગાંતરતા	(કાવ્ય)	૨૬૬
આંસુ	"	નિરંજન શુક્લ ૨૬૬
ભગવતીને	"	પૂજાલાલ ૨૭૦
નવવધુ	"	મગન દેસાઈ ૨૭૧
સ્મૃતિજંકાર	"	રતુભાઈ ના. દેસાઈ ૨૭૨
સમર્પણ	"	રત્નનિધિ ૨૭૩
જલ્મિંદુ	(વાર્તા)	ધૂમકેતુ ૨૭૭
હિંદ કાઠો	(કાવ્ય)	શુકુન્દ પારાશર્ય ૨૭૬
માળાના મગ્ધકા	(નાટિકા)	ભાસ્કર વેરા ૨૮૦
શિખા	(વાર્તા)	પ્રહલાદ પારેજા ૨૬૦
કુમારિકાએ	(કાવ્ય)	વૈદ્ય ભાતુશંકર શાસ્ત્રી ૨૬૪
આપણા તરી ઇતિહાસનું એક પાનું		ગામડી મહેતાજી ૨૬૫
(એક સૈયો)		અસ ૩૦૪
વૈદિક સરસ્વતી-પરિશિષ્ટ		અંજાલાલ ગુરાણી ૩૦૫
ગુજરાતી લિપિની વ્યુત્પત્તિ		હરિલાલ રં. માંકડ ૩૦૮
સ્વાધ્યાય		ટા. રં. માંકડ ૩૧૨
ગંધસ્ત્રવાંકુચ		

વિદાય વેળાએ, ધર્મ અને સમાજ પ્ર. ૨.

હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ, કચ્છનું વેપાર તંત્ર

અર્વાચીન ગુજરાતનું વેળા દર્શન એ. ૧

સંગીત વિનાદ, કારિયરની કુંજોમાં.

ભ.

હ.

મ.

એલ. કે. મેઘાણી

આર. આર. શેઠની કું.,

મી. જમનાદાસની કું.,

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું.,

ગાંડીવ લવાજમ એજન્સી

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લી.

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

પ્રિન્સેમ ,, સુંગઈ-૨

" "

" "

તથા, મુસ્ત,

રાવપુરા, વડોદરા

વાર્ષિક

::::

લવાજમ

::::

રૂપિયા ચાર

ॐ

भा. १६६२

सं. ५६६

ॐ मि. भ. ३७

वन्देमहि च ना वाणी अमृता आत्मनः कलाम

ૐ

પર્થ પંથુ • ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક • માસ ૧૯૬૨ • અંક ૪૧૦

અ સ્મ દી ય મ્

સંગીતમહામંડલ

પૂજ્ય પંડિત શ્રી ચોમકરનાથજી ખાસ પ્રેરણાથી મુંબઈમાં હમણાં એક સંગીતમહામંડલની સ્થાપના થઈ છે. આ બનાવને અને ખાસ મહત્વનો ગણીએ છીએ. આપણે ત્યાં સંગીતપ્રિયતા અને સંગીતજ્ઞતાનો અભાવ ધોળો છે એ વાત ઉપર અમારાં ગયાં અસ્મદીયસૂમાં અને થોડાક ઇસ્લામી ક્ષેત્રો છે હિન્દુસ્તાનના બીજા પ્રાંતોની સરખામણીમાં આપણું સંગીતધન ઘણું જ દુર્બલ છે, એમ સર્વ કોઈની પ્રતીતિ હશે. રાગરા તાણીને માર્ગ સંકાય એવું સાંખ્ય સંગીત, જૈનધર્મનાં પુરિષ્ટ દર્શનિન્દુને ત્યાજ્ય કારણે દશે એમ માનવાને કારણે મળે છે. જૈન તેમ જ બૌદ્ધ ધર્મોએ પ્રેરણા, સમાજ આદિ દરબેરો તરફ અણગમો બતાવ્યાના ઉદ્દેશો નો ભંગીત છે. અને આ ધર્મો તરફથી મળેલા આ જોડને જાદુબળધર્મે પણ પાછળના વસ્ત્રમાં અપનાવ્યો કાગે છે. આમ ધર્મ તરફથી જેની વિદિતતા નિષિદ્ધ મતાંતરે તેને આજકાલ કુટુંબો પણ નિષિદ્ધ માને એમાં નવાઈ નહીં. કાલાન્તરે રાગરા તાણીને માત્રનાં સંગીતમાં કડીતતા, આજ દરેકેનો અભાવ છે. એમ પણ મતાવા માંડવું. અખિલસમાજનાં આવા દૃષ્ટિપરિવર્તનને લીધે આપણે ત્યાં સંગીત અને તેની સદકારી કલાઓએ પોતાનું હૃદય રચાવ ગુમાવી દીધું.

૧. બીજા પ્રાંતોની સરખામણીમાં કુચિતમાં સંગીતપ્રિયતાનો પણ અભાવ, કુચિતમાં જનજીવ જૈનધર્મનાં પ્રેરણા પણ કંઈક અમળ્યો સમાવ.

૨. મનુસ્મૃતિમાં ૧૧, ૧૫ 'કીરતિચંદ્ર-ચંદ્રિયા' ને કપાતર મળ્યું છે.

આપણી પ્રાચીન સમજ મુજબ ગીત (મૌખિક,) વાદ્ય વૃત, વૃત્ય નાટ્ય વગેરે સહકારી કલાઓ ગણાતી. બીજી આજુ સંગીતને કાવ્યવિદ્યા સાથે આત્મગત મંથન છે. ગયા અંકમાં અમે લખ્યું હતું કે, “ઉચ્ચ કાવ્યતત્ત્વજ્ઞો કાવ્યરચનાની સાથે અનુરૂપ સંગીત ભણે તો કાવ્ય માનવજીવનમાં ધણો મોટો ભાગ ભજવી શકે એમ તત્ત્વજ્ઞોનું માનવું છે.”

આથી આવી પરસ્પર સહકારી કલાઓની એક સાંકળ જેવી સંગીતકલાનું પુનરુત્થાન થાય છે એમ અભિગતે સર્વ કાષ્ટને આનંદ થાય એમાં નવાઈ નથી.

ગુજરાતનાં^૩ આ સંગીતપુનરુત્થાન માટે યોગ્ય સુકાની આ મહામંડળને મળ્યો છે એમ નોંધતાં અગત્ય સર્વિશેષ આનંદ થાય છે. પડિત ઓમકારનાથ ગુજરાતના ઉત્તમ સંગીતજ્ઞ છે. એમને માત્ર સાસ્ત્રીય સંગીત ખાતાં આવડે છે એટલું જ નથી, સંગીતશાસ્ત્રનો એમનો અભ્યાસ ઉંડો અને અને તુલનાત્મક છે. ઉસ્તાદી શાસ્ત્રીય સંગીત ગાતાં આવડે એ એક વાત છે. એમાં તો પંડિતજીને ક્ષણ ધણી જ ઉચી છે. આત્માનું સંગીત અનુભવવું હોય તેણે પંડિતજીને સાબળરા. પોતાની કળાની સાથે એકરૂપ અને એકતાન ઘષ્ટ જવાની એમની શક્તિ અદ્ભુત છે. આથી એ ધારે તેવું વાતાવરણ ઉપભવી શકે છે. આમ ઉસ્તાદી સંગીતનાં ગાયનમાં તો એમની ઉચ્ચ કક્ષા છે જ. —અને, એ વ્યાવહારિક કલાની પછવાડે રહેલું શાસ્ત્ર સમજીને એની વિવેચનાત્મક ચર્ચા કરવાની શક્તિ હોય એ બીજી વાત છે. પંડિતજીની આ બીજી શક્તિ પણ ઉચ્ચ છે. એમની સાહિત્યપ્રિયતાએ એમને ભાષા ઉપર પ્રભુત્વ આપ્યું છે. પડિતજીનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળતી વખતે શ્રોતાઓ એમના વાક્યપ્રવાહમાં તથાયા જ કરે છે. ગુજરાતના અલ્પસંખ્ય વક્તાઓમાં પંડિતજીનું સ્થાન વિશિષ્ટ પ્રકારનું છે. આમ ભાષાપ્રભુત્વ અને શાસ્ત્રજ્ઞાન તેમજ વ્યાવહારિક સંગીતની ગાયનશક્તિ, આ ગુણ-ત્રિપુટીને લીધે પંડિત ઓમકારનાથજી આ નવાં મંડળના યોગ્ય સુકાની છે એમ અમે કહીએ છીએ.

આવા મહત્વનાં મહામંડળની સ્થાપનાનાં પ્રસંગે અમે બેચાર સૂચનો કરીએ છીએ, તે અમે સંગીતજ્ઞ છીએ એમ બતાવવાને નહીં. અમારામાંથી એકેને એ વિશિષ્ટ કલાનો કંઈ પણ નથી આવડતો એ સરમભરી કબૂલાત અમે અહીં કરી લાઇએ છીએ: પણ, એક અખંડ સંગીતોપાસકનું તાજેતરમાં બહાર પડેલું પુસ્તક વાંચીને, એમાં જે સૂચનાઓ છે તેમાંથી અમુક અગત્યની સૂચનાઓ આ નવાં મંડળને પણ માર્ગદર્શક થાય ખરી એમ સામવાચીજ અમે આ લખીએ છીએ.

૩. આ મહામંડળ ગુજરાત પૂર્વજ જ છે કે નહીં તેની અમને ખબર નથી, પણ એના પ્રવર્તક અમરવય ગુજરાતી સંગીતકાર છે તેથી એનું કાર્યક્રમ વિશાળ હોય તો પણ, ગુજરાત ઉપર એની અસર વધુ થવા પામશે એમ અમે માનીએ છીએ.

પંડિત વિષ્ણુ નારાયણ ભટ્ટજીએ સંગીતના ભાવિ વિકાસ માટે અમુક સૂચનાઓ કરી છે તેમાંથી નીચેની, અમારે મતે આ મંડળે તરત કાચમાં લેવા જેવી છે.

(૧) રત્નાકરદિ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં વર્ણન પામેલા રાગોને સારી રીતે સમજાય તેવા ખુલાસો તે તે ગ્રંથોમાં આપેલી સમગ્રીની મદદથી કરી બતાવવો.

(૨) પ્રાચીન સમયમાં રાગરાગિણીયુગ એ રાગોની વ્યવસ્થા ક્યાં તત્ત્વ ઉપર થઈ હશે, તેની યોગ્યશોધવાનો અને તેની વ્યવસ્થા પ્રચલિત સંગીતમાં થઈ શકે કે કેમ; તેમ કરવું તે અધિક દિલકાશક યાગ કે કેમ, આ ઉપર બરાબર અને વિચારપૂર્ણ એવો શોધ ખુલાસો કરવો.

(૩) રાગ એને રસ વગેરે પ્રાચીન અને અર્વાચીન દષ્ટિએ સંબંધ ફરી સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

(૪) શ્રુતિ અને રચનની પ્રાણીના સંદર્ભ ઉપર થતી અસર અને તે અસરમાં ગીતના રાગોની વ્યવસ્થાકતા કેટલી અને કેવી-આ બાબત ઉપર સમાધાનકારક અને શાસ્ત્રદષ્ટિએ ખુલાસો કરવો.

(૫) નાટ્યસંગીતનું બરાબર નિરીક્ષણ કરી તેમાં ક્યા સુધારા થવાની જરૂર છે-એ સંશયવાનો પ્રયત્ન કરવો.

(૬) પ્રાચીન રાગને કાગ નહીં કરી-આ કાલનિયમ પ્રાચીન સમયથી સંગીતમાં કેમ અને શી રીતે આવ્યો તેનો તે નહીં કરી સમાજ આગળ રજૂ કરવો.

(૭) દક્ષિણનાં સંગીત અને વત્તરનાં સંગીતનો એવો સુચારુ કરી બતાવવો કે જેથી કરીને બન્ને પદ્ધતિઓનું દિલ યાગ અને સંગીત કાગ રીતે શક્ય બને.

(૮) પ્રાચીન ઉપલબ્ધ ગ્રંથોમાં બાજંગરો મર કીમાં [=માત્રમાયામાં] કરાવી તે પ્રસિદ્ધ કરવાં, તેમજ આખા રાગોમાં [=મુખ્ય રાગોમાં] એક મોટું સંગીતપુસ્તકાલય સ્થાપવું.

(૯) જુના અથવા નવા અશ્વસિદ્ધ રાગોની રેકર્ડો બનાવી પુસ્તકાલયોમાં મુકવી અને તેનો ઉપયોગ બધા શોધક વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે એવી વ્યવસ્થા કરવી. વગેરે

આમાંથી (૪) સંખ્યાકમાં સુચવેલી આવતોનો નો. પંડિતજીને અંગત પણ પત્રો શોધ છે એમ અને જાણીએ છીએ. (૧), (૨), (૩), (૪), (૮) અને (૯) સંખ્યાકો માટે અમારે અને હન્ટરિઅન પ્રિન્સિપલ એક પુસ્તકલય સ્થાપવાની યજી

૪. જુની કનકદિ-દુરધાનો સંગીતની સંસ્થા એ.જે.દાશિસ સમારોધવા, પંડિત વિષ્ણુ નારાયણ બાટખડે, પ્રકાશક, દુર્ગાન સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ, ૫. ૨૪ ૨૬.

૪૩૨ રહેશે. ગુજરાતનાં તથા અન્ય પ્રાંતના આગેવાનમાં તપાસ કરીને અંગીત કેપરનાં અને તેલનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો મેળવીને તેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ થાય ત્યારે જ તે તે મુદ્દાઓની વિશદ ચર્ચા કરી શકાય, અને ત્યાર પછી જ કંમક નિર્ણયો બાંધી શકાય. (૪) (૫) અને (૭) સંખ્યાકના મુદ્દાઓ માટે પ્રયોગશીલતાની જરૂર રહેશે. શાસ્ત્રીય પ્રયોગોથી જ આ મુદ્દાઓ વિશે વિચાર કરી શકાશે.

પણ આવું મંડળ, ઉપરના મુદ્દાઓ હાથમાં લે તો, અમને લાગે છે કે, આપણા દેશની અનુપમ મેવા તેનાથી યથ શકે.

૫. આ બાબતમાં આ મહાઅવડલ જોદરાનાં પ્રાચ્યવિદ્યામંદિરની કે ગુજરાત બનાંકચુલર સોસાઈટીની કે એવી સ્થિત યોગ્ય સંસ્થાની મદદ લઈ શકે; ઉપરાંત આને હવે, એકદોક દાયક પહેલાં સંસ્કૃતજ્ઞાનનો ઈન્જરો મહારાષ્ટ્રીયોએ જ રાખ્યો હતો ત્યાં જુઓ ત્યાં સંસ્કૃતનો પ્રાદેસર તે મહારાષ્ટ્રીય જ દોષ એ સ્થિતિ ફેરવાઈ ગઈ છે અને આખા ઇલાકાની સારી સારી કોલેજોમાં સંસ્કૃત શીખવવાને ગુજરાતી બાઈઓ પણ તૈયાર થઈ ગયા છે, તો તેવા સંસ્કૃતજ્ઞ ગુજરાતીઓની મદદ પણ આ મંડલ પુરોધો લઈ શકે. આ દિવસે ઉપરના (૧) અને (૮) સંખ્યાકના મુદ્દાઓ આચારમાં મુકવાનું કાર્ય અતિ દુષ્કર્ષ નથી.

યુગાંતરતા

લલિત

યુગયુગાન્તરથી મનુ-સર્જને-
યુવક ને યુવતી રમણે ધ્રુમે:

નવવસંત પ્રકુદિલિત પદ્મવે-
લુમગ્રુમે રસકુંજ સ્વદેશને!

અમર વેલડી છાય ગૃહાશ્રમે: ૫
સકલસંતતિ છત્ર તલે રમે:

રમકડાં બનતાં જનની પિતા-
કિલકિલ પ્રિય બાલ નવી ગીતા!

નવલ યૌવનના ફલ: બાલકો!
કુલપરિમલના કુલ: બાલકો! ૧૦

પ્રણયપુષ્પલયાં બલ: બાલકો!
હૃદયજીવનનાં જલ: બાલકોં!

ધરી પ્રજા ઉર, માનવજાતિની-
પૂજા વિભૂતિ, ધરી મુર-સંસ્કૃતિ.

નવયુગે રસતેજથી બાળને- ૧૫
નવીન માતપિતા પ્રણુ શાં મન!

આંસુ

નિરંજન શુક્લ

ના તહારાં આંસુ હુંછે સ્વજન, 'પ્રિય રહે શાન્ત' ના શબ્દ કોના
દાઝયા દેયે પડે, તો નયનન! છલકાવી રહે અશ્રુ કાં ? રે!
અન્યાયે તાપકાળે શુ વન જળ રહે સૂકવી, નેત્રવાટે
હાળે યોધાર આંસુ વ્યરધ, અવર દેયું ન કોતુંય સાલે.

હૈયાનાં હીર ખાળી છવનજળ જલાતી બરેલાં પૃથા હે!
 તહારાં આ બ્યોમચક્ષુ કયમ દિધ છવકાવી કહે? અશ્વ સીંચી
 લીલી કુંણી ઉરાર્મિ પ્રણર અનલ સામે જુગી સાચવે કે?
 બણે શું અન્ય ધારે હરિત રિમત છટા અશ્વસીંચી પૃથા, રે.
 છોને તો અશ્વ મારાં દડદડ દડતાં, વેગ ધારી વહંતા,
 હૈયાની લાવરિદિ જટિલ જગ કું કે ભસ્મ થાતી બચાવા.

ભગવતીને

પૂજાસાક્ષ

પ્રવેશ પરમેશ્વરી! હૃદયમંદિરે; પ્રેમનું
 મિહાસન મુકાવ મુંદર સ્વરૂપિણી! માદ્યર;

પ્રસાર તવ દિવ્ય શાસન અનંતિની! શેમનું;
 અલૌકિક પ્રભાતની અરણ્ય ચેતનાના શરૂ

કર પ્રજળતા પ્રવાહ મુજ વાહિનીઓ મહર્ષિ; ૫
 સ્વભાવ મુજ બદ્ધ, પામર ભરેલ દોળદિયથી

નયો, નવ વિરાટ મુખત પ્રકૃત પ્રભાવી લહી
 બને તવ પ્રતિચ્છની, સકલ શ્રેય સાદૃશ્યથી

સુધન્ય, કર ઝોહવી ભગવતી! કૃપા હું પરે.
 તું દિવ્ય અરવિન્દરૂપ મુજ માનસે ખીલજે ૧૦

સહસ્રદલમાં; બની નયન ન્યોતિતું દોરજે
 મહા મરણગર્તથી અમૃતના મહા અંબરે:

પ્રવેશ પુલકાવતી આણુ આણુ રિમતે શોભના!
 સ્વયં ધડ મને લગ અમૃત તત્ત્વ વૈકુંઠનાં.

નવવધૂ

મગન દેસાઈ

પ્રકાશ સચરાચરે ગૃહ-વિશાળ ખંડે જરી
દિવેટ લઘુ દીપની ચમકતી નિશા ખંડમાં
પલંગ નવ દંપતી અરથ પાથર્યો શોભિતો
સજી ધવલ આદરે, કુસુમ પાંખડી વેરિને.

હતી નવવધૂ ઉભી નયન ભૂમિમાં શાપતી ૫
પલંગ નિકટાન્તરેય ધુમટો. સુખે તાણિને
હતી સળગા જોખને-સુલગ ચુંદડી અંખરે
અને લગન કંકણો ખણ્ણતાં કરે કો' પગે.

નલો કિરણુ શૈલ્યથી મુદિત અંદ્રિકા દીપતી
કરી ક્ષણિક ડાકિયું સહજ ખંડમાં શોચતી. ૧૦
ત્યહીં સુવક ઘેલછા અજળ હર્ષ ઉન્મત્ત શો
સમીપ સુવતી જતા હૃદય ગાભરા રપન્દને

“હવે સ્મૃતિ ગિયેરની, ન કર પ્રાણદાતા સપિ!
હવે સ્મરણુ વ્યર્થ શો કરછ ઘેર મારે રહી?”
નિદાન નિજ બાપડી તણું ઉરે હશે ગૂઢ શું? ૧૫

ન જાણી—

વહી શખદ ભગ કે ઉર-વિહીન જવાન શો
અહીં નવવધૂ તણા ઉભય હસ્ત ખેચી જતો.
સરે ત્વરિત ધૂમટો વદનથી જ સુગ્રા તણા
અહો! પ્રભુ!— ૨૦

હશે ઉભય એહને ચમક અશ્રુજિન્દ તણી!

ફર્દશા હિન્દુ સંસારે-દંપતી જોડકાં જડે
સુરવા છાંદગી આખી, કહી એક વા અન્યને. ૨૩

સ્મૃતિઝંકાર

રતુભાઇ ના. કેસાઇ
[અનિયમિત મરાઠી સાખા]

નારવ નિશામાં ફરી ફરી જ્યાં નિકા નયનો ઘેરે,
મધુર સ્મૃતિ ગત રમ્ય કાલનાં તેજ કુસુમ ત્યાં વેરે.

શિશુવચનાં સરલ મુહાસો
શોકે ભરિયાં કંઈક આંસુ,
ને પ્રેમભરી રસવાણી;
ચમકંતી લોચન રાણી-

૫

પણ હાય, હવે તે સર્વ વીલાઇ અંતર લોચન જ્યોતિ !
પ્રકુલ્લ ઉરના તૂટી ગયા તે મણુકાને સહુ મોતી !
વારંવાર પ્રયાંત નિશામાં નિકા જ્યાં જરી આવે,
શોક સ્મૃતિના સણુકા મારા રંક હૃદયને તાવે ? ૧૦

મમ હૃદયમુકુરમાં જડિયા,
કેં જીવનપ્રવાહે મળિયા;

પ્રિયતમ સ્નેહીઆ-નાં ચિત્રો વૃક્ષ પાનાની પેઠે;
ખરતાં બાણું ત્યારે મારું અંતર શું ના વેઠે ?

જાણે કે પ્રધ્યા ટાણે
વા કેઇ ઉગતા નહાણે

શૂન્ય ભાસતા દેવાલયમાં હી પમાળા નહીં હોય,
મણુ પરના સહુ કુસુમહાર પણ કરમાયેલા સ્હોય.

ને ભક્ત ત્યહીં એકલો,

હોય ભમતો શૂન્ય ચિત્ત ત્યાં મંદિરદ્વારની પાસ. ૨૦
ભાસું તેવો ભવમાર્ગે હું એકલ છેક ઉદાસ !

શાંત નિશામાં એમ જરીક જ્યાં નિકા નયનો ઘેરે;
શોક સ્મૃતિની કરવત મારા રંક હૃદયને ઓરે;

અમર્યાગુ

રસનિધિ

રાત્રિ હતી અંધારી વાદળ વેગથી ચઢતાં હતાં,
અમકાર અપલાના પ્રલયનું ભાન જગને આપતાં;
નિજ મંદિરે શુર્જરૂપિ ભર નિદમાં મુતો હતો,
કાને કંઈ સ્વર આવતા તે અમકારને જાગી ગયો. ૪

તેથી ભયંકર રાત્રિમાં એ પાસથી સ્વર આવતા,
વિચિત્ર તા તેની અને તેના પ્રકાર જુદા હતા.
જમણી તરફ રડતાં હતાં કોઈ ઉંચા સ્વરથી ઘણું;
ડાબી તરફ કોઈ હતાં હસતાં કંઈ ઉત્સવ સમું. ૮

રૂઢન હાસ્ય મનુજ સ્વભાવની
અકળ એ ગતિ એક બીજા ધટ્ટી:
અવણુ એકી સમે પડતાં જ તે,
ચતુ કુતુહલ રાજવીને હૃદે. ૧૨
નિજ અનુચર ગહાર ઉભો હતો,
તુરત માઠ કરી કહ્યું તેકને. ૧૪

“જુઓને કો રડે છે ‘ને હસે છે વળી કોઈએ
શા દુઃખે એ રડે છે ‘ને હર્ષે શો હસનારને”. ૧૬

આસાધીન “ભલે” કહી પરવર્યો શસ્ત્રને બાંધવા,
બાંધી ભેટ કસી વળી ખડગ તે ખૂટું લીધું હાથમાં.
આવે જે દિશથી કૂંચુ રડવું તેને અનુલક્ષીને
ચાડ્યો; પાછળ નય વેશ પલટી રાજા છૂપીને ધીમે. ૨૦

કો કેશ કોકર તણાં દુઃખને સહીને
‘ને મેઘની સુગ્રામધાર ચડે ઝીલી તે:
જગદેવ નય પૂછવા રડનારીઓને
તે પાછળે નૃપ જતો થઇને વિમૂઢ. ૨૪

અંધારમાં ભય નહીનજ આપતાં તાં;
નિઃશબ્દતા ભયદ શબ્દથી ભાંગતી તી.

કાંઠે રહેલી અડધી બળતી ચિતાએ
તે બૂતના લય થકી લડકાવતી'તી.

૨૮

કો ચાર સ્ત્રી હતી શ્મશાન સમીપ બેઠી
'ને ફાડી હૈયું રડતી હતી ઘોર રાગે.
તેની બીજી ઝમ રૂઠા રથ કો બીરાજી
હસતી અને હતી રહી લક્ષ્મી ગીતો.

૩૨

ગયો જગદેવ હસનારી પાસે
પૂછ્યું “આપ રડો છો શાને?”
આપે ઉત્તર તે માહેની એક,
“સાંભળ માનવિ રાખી વિવેક.

આંહિનો નૃપ જે સિદ્ધરાજ
તેનો આત્મા લે જાવાનું કાજ.
તેથી હરખ અધિકો ધાય,
રાકયો અમથી તે ના રોકાય.”

૪૦

દિલ શોક અતિશય વ્યાપ્યો,
રડનારીને પૂછવા વ્યાપ્યો.
“કેમ રૂદન કરો તમે માડી?
કહો દુઃખ રોકાય નિવારી.”

૪૪

તેણે કહ્યું, “સાંભળ જગદેવ,
અમો પાટણના કુલ દેવ.
મૃત્યુ રાજનનું નિરધાર
એથી ગ્રોહ ધાયે પારાવાર.”

૪૮

જગદેવ પૂછે છે “મને કહોને
આશ કાંઈ રાજ બચવાને?”
કહે દેવી સાંભળ જગદેવ
બચવાની છે જારી એક.

કોઈ શૂરો અને સત્યવારી,
આપે લોગ પોતાનો પોતાથી.
તોજ રાજ ગયે નિરધાર.
જીવ જોવા આપે કોણ ખ્યાર?”

“બહી માથે હું આનંદે આપું
નૃપ માટે આ પ્રાણ ચોવાડું.
પણ માણ હું છેલ્લી વાર
પત્નીની લઈ આપું વિદાય.”

૬૦

હસી બોલી તે માહેની એક
“મૂઠી દેને તું જોડો વિવેક!”
બીજી બોલી “ન આવે તે આંહિ
તો શું આપણું બંધે કંઈ?”

૬૪

નગદેવ આજ્યો ગૃહ લણી ગૃહિણી તણી લેવા વિદા,
દારે ઉલેડી પત્નીને નિજ પથ દીડી નિરખતી.
ચિંતા તણી રેખા રમાના રૂપને જ વધારતી
જોઈ જરા ઉસો, મનોહર મુખને નયને ભરી.

૬૮

કહેવા ઈન્દ્રે હૃદય પણ ના રખડ કોઈ જડે ને
લાગે લીતિ કુસુમ દલ શો વજ સંપાત રહેશે ?
“બહાલી, દીધું” હુઃખ સમયમાં અજ્ઞ ને માન જોણે
તે રાજા વા જનમજૂમિના કામ જે દેહ આવે.

૭૨

તે-તો છે કેા વિરલ સુખીયો. આજ એ સુખ માટે
ભાગ્યે આબ્યું. પ્રિય, તુજ વિદા છેલ્લી લેવા હું આબ્યો.”
ધીરે ધીરે ફરી વિગતથી વાત તેણે સતીને
સુણીને તે પુલકિત મુખે પ્રેમદા એમ બોલે.

૭૬

“મૃત્યુ કર્તવ્યને કાલે પુત્રના જન્મની સમયે
માનીને આપણું આને આપણું બલિ દાન ને.”

૭૮

છેલ્લું પાન કરાવવા પય તણું છાળો ઉરે ઉછળે
લીધું બાળક અંકમાં ભર લિધે ચોદયું હતું ગારણે.
જગી બાળક માતના નયનમાં આંખો પડેલી હસે
જાણે વિશ્વ મહી અનંત સુખને આનંદ એકાન્ત છે.

૮૨

પુત્રને હૃદયે રાખી, આંલિંગી સુખનો દર્શ,
ઈં પતિ ગૃહને વાત્રી, રમથાને પગલાં ભરે.

૮૪

ચાલ્યાં સર્વે નિજ મરણને હુપથી ભેટવાને
 'ને પોતાના હૃદય વસતા ધર્મને પાળવાને.
 આવી મૂઠી પદ્મભગમાં પુત્રને હસ્ત ભેડી
 બોલ્યો માતા “મુજ વિનવી આ સાંભળોને દયાળી. ૯૨

જીવનનું ધન આ અમુકું ગણી
 પરમ પૂનિત આપ પદે ધડું
 શિશુ તણી બધી આવરદા જાળે
 મુજ નૃપે, વરદાયુધ્ય તે થજો”. ૯૬

શિર સમર્પણ બાળ તણું દીધું
 વીરમતી તણું શિર ધરી દીધું.
 વિગત પ્રાણ નિહાળી પ્રિયા સુત
 પૂંઠજ તે જગત અધિરો થતો. ૧૦૦

“પ્રિય, તું રાહ કાલેક નિહાળજે
 ઘડીક બાળકને ર મા ડાળે.”
 સમરણ ઈશ્વ તણું હૃદયે ઠરી
 વિપળમાં શિર પાથ દીધું ધરી. ૧૦૪

દેવિ સમર્પણ તણું નૃપ દશ્ય દેખે
 'ને ત્યાં ધસી ઝડપથી તલવાર લે છે.
 પાયે નગી નિજ તણી કુલદેવીઓને
 પોતા તણુંય બલિદાન ત્યહિં ધરાવે. ૧૦૮

“રે ઘેર્ય ધાર નૃપ આયુધ્ય દીર્ઘ તાફે
 આજે થયું.” કહી ગૃહે કર રાજવીનો.
 “તારા સમર્પણથી સર્વ યશે સજીવ”
 આશીષ એ ઉચરતા સહુ લોપ થાય. ૧૧૨

જલણિ

ધૂમકેતુ

સિંહના જેવા વીરત્વભરેલા અવાજે એણે જવાબ વાળ્યો; 'તમે મહાન છો એ સાચું' પણ સત્ય તમારા કરતાં પણ મહાન છે. હું જે માનું છું તે જ કહું છું. ધૈર્ય હોઈ શકે નહિ-હોઈ શકે વિરાગ. ધર્મ હોઈ શકે નહિ-હોઈ શકે વ્યવસ્થા, અરોપવાદ હોઈ શકે નહિ-હોઈ શકે કલ્પનાની નિર્ભયતા.'

એક મીઠું પ્રાસાદિક મધુર સ્મિત કરીને શુરએ જવાબ વાળ્યો: 'તારા જેવા શિષ્યને કીધે મને ખરેખર આનંદ યાવ છે. જે માણસ કોઈ વાત સ્વીકારી લેવાની ના પાડે છે, એ જ માણસ કોઈક દિવસ વાત શોધી કાઢે છે. તારો રસ્તો સ્પષ્ટ છે.'

અને ત્યાર પછી શુર શિષ્ય કોઈ દિવસ ધૈર્ય ઉપર, ધર્મ ઉપર, અરોપવાદ ઉપર ચાતચિત્ કરતા નહિ; એમના વાતચિતના વિષયો અનેક હતા. રાત્રિ-તારા-ફૂલ-વિરાગ-સત્ય-સૌન્દર્ય-અને એવા અનેક વિષયો-એમના વિષે વાતો કરતાં ૧૧ યાકયું નથી, જે વાતોનો વિષય કોઈ દહાડો જૂતો થયો નથી.

પછી સાધુ તો રમતારામની પેટે-અચાત આવેલા અતિથિ પેટે આત્મ્યા ગયા. હજારો હાથો માણસોના સમૂહમાં અભવડ્યા બનીને પાછા ભળી ગયા. એમનો એ ક્રમ હતો. અચાનક આવતું અને અચાનક જતું.

વર્ષો પછી એક દિવસ પૂર્ણિમા ખીલી હતી. આકારમાંથી તો જાણે એકદલું અમૃત વરસતું હતું. પૃથ્વી અરધી સૌન્દર્યમાં અરધી કોઈ ગૂઢર્થનમાં, શોભી રહી હતી. ઝાંડનાં પાનની ફૂલમુથણી જાણે કે જમીન પર રેશમ ભરેલ જારત જેવી દોપી રહી હતી. બગીચાના ફૂલમાંથી મંદ સુગંધ આવતી હતી. પુવારો ધીમાં જલમિદુઓ પાડી રહ્યો હતો; ધીમે વહેતો પવન કેટલાક મીઠા રસગતા સ્વર લાવતો હતો.

એ વખતે શિષ્ય જહાર એરો એડો તારા અને આંદની, ફૂલ અને જળ નિહાળી રહ્યો હતો.

અચાનક એ જ પરિચિત આકૃતિ-ચોવાના શુરની-પેલા રમતારામ સાધુની-તેમાં આવી. હાંની મુસાફરીમાંથી આવતા હોય તેમ તે આવી રહ્યા હતા. શિષ્યે દોડી નમન કર્યું; ધણે દહાડે મળ્યાથી આનંદ પ્રગટ કર્યો.

બન્ને એકા.

અનેક વાતો ચાલી. જલસિજલના તરંગોની, હિમાલયની પગડીની, નર્મદાના જળની, ગંગામૈયાની, જમનાજીની આરતીની, અનેક વાતો ચાલી. પણ સ્વામીએ પોને જોયેલ કોઈ સુંદર ઝરણું વર્ણન શરૂ કર્યું, અને જ્યારે નિરજ આકાશમાં હસી ગેરી ચંદ્રમૃતધારાએ એને સહસ્રગણ વધારે સુંદર બનાવ્યું, ત્યારે જાણે રહી ન શક્યો હોય તેમ, શરીરના અંગે અંગે તપાવી રહેલા કોઈ મદદશોકથી પીડાતો હોય તેમ શિથિલી પડ્યો. આંસુ સારીને નહિ, ધ્રુસકા મૂકીને; મૂંગા મૂંગા નહિ, દૂરકાં ભરી ભરીને.

‘મને ન કહેતા, મને ન કહેતા કોઈ સુંદર સ્થાનની કથા મને ન કહેતા. મારાથી પૃથ્વીની કોઈ શોભા હવે જોવાતી નથી. મને એ ન કહેતા.’

‘કેમ ભાઈ, જીવનની આ નવી પ્રિયુરી તને કોણે શીખવાડી?’

‘હું’ અનાથ છું. મેં મારો જીવનસ્થાન જોવો જીવાન પુત્ર મત્સ્યથી ગુમાવ્યો છે. હું આજે તમને આર્તનાદે એક મદદપ્રથ પૂછું છું: હવે એ કોઈ રીતે મને કે નહિ? ક્યાં મને કે નહિ? એ અત્યારે ક્યાં હશે? એ ક્યાંય કોઈ રીતે ફરી મને ખરો? સૌન્દર્યની કે હ પછી કથા મને એનું સ્મરણ તાલું કરાવી દે છે. એ ક્યાં હશે?’

ગુરૂએ એના ખભા પર ધીમેથી હાથ મૂક્યો: ‘તારો જે પુત્ર ગુમ થયો છે, એને તારા આ પૃથ્વીના સૌન્દર્યની રીતે જોવા પડી છે? તું તો હૂમ જૂએ છે; એ તો હૂમની સુગંધ રૂપે આખા વિશ્વમાં રમે છે. તું તો ચંદ્રની અમૃતધારા નિહાળે છે; એ તો એમાં અમૃતકણ જોવા વિધસી રહ્યો છે. તું તો એકાદ એ ઝરણું જૂએ છે, એ તો હાલો ઝરણુંમાં લાખો જલતરંગ રૂપે ફરે છે. અને તને આ કલ્પનાની નિર્જાતા લાગતી હોય-’

‘મને હવે એવું કાંઈક અજેય ને ગૂઢ બતાવો જે આશ્વાસન આપે, જે આશમ આપે, જે આશા આપે-’

‘ભાઈ, હવે તને ‘જતાવવાનું’ નથી. હવે તારા અંતરમાં જે ઉગ્યું છે-એક ગૂઢ અને અજેય ગ્રેરક બળનો આગમ શોધવાનું-એનું જ નામ અજેયવાદ; ધર્મ; ઇશ્વર. એ તને આશ્વાસન આપશે; આશા પણ આપશે.

શિથિલ માત્ર મૌન બનીને સાંભળી રહ્યો. સાધુ આગળ વધ્યો: ‘

‘કોઈ પણ પ્રકારનો શોક, માનવને ફરીથી બાળક જેવો, શ્રદ્ધાવાદી-કલ્પનાવાદી-આશાવાદી બનાવે છે. વિષાદમાં એનું પરમ રમાયન છે. જીવનનાં ઉડામાં ઉડા પડને માત્ર વિચારજન ઉપાડી શકે. પણ આશા વિનાની એકલી કરણ ધરના, માનવહૃદયમાં થોભી શકતી નથી, એજ બતાવે છે, કે કોઈ અદરશ સત્તા પરમ સ્નેહથી આ સંકલનાના તાર આમ તેમ ચલાવી રહેલ છે!’

‘અને મારો બીજો પ્રશ્ન: એ ક્યાં હશે?’

‘એ ક્યાં હશે?’

‘એ જાણવાનો માનવને અધિકાર નથી.’ મુરએ કહ્યું

‘માત્ર એ કયાં નથી એ જાણવાનો માનવને અધિકાર છે. એ ત્યાં નથી કે જ્યાં કંઈ નથી.’

એક ઘડી પછી ચંદ્રની લેજમારા વધુ સુંદર બનીને પૃથ્વી પર પડી રહી હતી; પણ એમાં પૃથ્વી પરનાં હજારો માણસોનાં બાગકો રમતાં હશે એ કદપનામાત્રી શિખરું મેં આનંદથી છવાઈ ગયું હતું.

હિંદકાંઠે

શુક્રેન્દ વિ. વિજય પારાશર્ય

વીંટી રહી ભારત અગ્નિ પૂર્વે
તરંગ આવર્તનમાંહિ સુંઝતો.
ને નાળીયેરીભર તીર—કાંઠે
આ હિંદનો પ્રેમજન સૂમતો'તો.
ત્યાં તીર કાંઠે મછવા ફરી રહ્યા. ૫
સુમંદ જ્ઞાનાં હલતાં હલેસાં
સાયં સમે રંજિતવારિ માથે
ખલાસીનાં મંગળ ગીત બહાતાં.
વરે બતાં નર્તતી છાજ છાજે.
બતાં બહાણે ખેડવા સિન્ધુ: છાડી ૧૦
ગીતો! મારી ડૂબકીને ખલાસી
ખોળે ખોળે માંકિતકો વહારલાવે:
ને નાળીયેરી ખવસાનથી હલી
ખતાવતી તીર અસંખ્ય નાપને:
ને ગોદમાં સુધરી માળ બાંધતી ૧૫
સાયં સમે એ સુણતી કલોલને.
સંભ્રુબ્ધ આજે ફરતા સમુદ્રે
ભમી રહી સ્ટીમર મૂઝસુકત
અખંડ કેં ઘર્ધર સાદ જોના
કંપાવતા ક્રોમળ તીર—વૃક્ષ. ૨૦
મૂમે છવાયું નભ નેક હોડાં
ઉતારતાં નાશક માલ ગાંસડી.
દાંડી પદે દીપ જળી સુદરની
આમંત્રતી સ્ટીમરને હજી સુધી.

માળાના માણકા

ભાસ્કર બહોરા

સ્થળ:- પ્રમોદનું મકાન.

સમય:- સંધ્યાકાળ પછી.

[પ્રમોદની ઓરડી ન્હાની છતાં સુવ્યવસ્થિત છે. સાદી ઉપર
[બેસી બારી બહાર નજર કરતો, ધડીમાં વિચારમાં ચૂંચાઈ
જતો, કંઈ સૂચી જતાં રહેજી હસતો તે કાવ્ય લખી રહ્યો
છે. પાસેની ન્હાની ઓરડીમાં મંજરી રાંધતાં રાંધતાં કંઈ
ગાઈ રહી છે.]

પ્રમોદ. (કંઠાળીને) હમણું ગાવું બંધ કરીશ ?

મંજરી. (ગાતાં ગાતાં એટલે ગાતી હતી એજ ગગમી) કેમ વારુ ?...

પ્ર. (કાગળ અને પેન્સીલ નીચે પહોંચતાં) પાછો રહામો પ્રશ્ન ?

મં. (હજી પથ્થુ ગાઈ રહી છે) એવા તે શું વિચારે ચડ્યા છે કે હું પ્રશ્ન કરું તેમાં
ત્હમે કંઠાળી ગયા ?

પ્ર. મહારું આ કાવ્ય પૂરું નથી થવું... માંડ રફલના વખતમાંથી પરવારી કંઈક
લખવા બેસું. ત્યાં છું વચ્ચે માથું માર...શું જીવન !

મં. આજ મોટી હોળી છે ને ! જીવન...જીવન...જીવન... સાક્ષરપ્રાણીઓને વાસ્તવિક
જીવનની ઊંડાઈ એ જઈ કશું ભેવું નથી... માત્ર હવામાં ઉડી, આવું છે ને તેવું છે
એમ કહી દોગો જ જગત સમક્ષ રજુ કરવા છે...(પૂરી અને શાક તૈયાર થયાં છે તે
દાંકે છે.)

પ્ર. કંઠાળો આવે ત્યારે એવું એવું ગોલી જસાય છે...

મં. કોઈ પણ વસ્તુની સિદ્ધિની વચ્ચે અંતઃક્રમો આવે ત્યારે મનુષ્ય જીવનથી કંઠાળો...
અને તેમાં કાગળીપ્રધાન મનુષ્યો તો તોળા...જાહે આ જીવન જ દુઃખોના દરિયા
ઓળંગવા માટે સરભથ્થું છે એવું માની લે...(પ્રમોદ ત્હેની રહામું બોલા કરે છે)...શું
જોઈ રહ્યા છો...કંઈ પ્રેરણાઓ ઝીલો છો ?

પ્ર. હું બહુ બટકબોલી છે...પણ આજ તો હું જાગે લાખણ કરવા ઉભી છું એવું
લાગે છે...મહેને લાગે છે કે તારા હાથમાં જે સત્યા હોય તો પેલા એક રાતની જેમ
અમને મારપ્રાણીઓને બાળી જ નાખ...

મં. ત્હમને બાળી નાખી થે તો પણ હુઆ પક્ષીની જેમ તમારી રાખમાંથી નવાં પ્રાણીઓ અવતરે તેનો ભય રહે છે...

પ્ર. (ખગ્ગાડત હસે છે) શાબાશ ! મંજરી...શાબાશ...તારા આ વાક્યપ્રવાહમાં મહારી ભૂખ પણ નહાસી...જરો...

મં. પણ હજી દૂધ ક્યાં આવ્યું છે ?

પ્ર. દૂધ વિના ચલાવી લેશું...

મં. એક તો નિશાળના માસ્તર...છોકરાઓ સાથે મગજમારી કરવી...પાછાં ટપુરાન... અને તેથી પણ વિશેષ કાલ્પદેવીનું આદ્વાન ?...મગજને કેટલી કસરત ! સ્ટેજ દૂધ ન હોય તો પાછા માંતા પડી જાયો તો !...ત્હમણું સરીર દિવસે દિવસે કેવું ધસાણું બાય છે...અને...

પ્ર. (સ્ટેજ મનમાં હસતો) કેમ અટકી ગઈ ?

મં. પેલી સંસ્થાના પ્રચાર કાર્યનું માથે લીધું...ત્યારથી કદી શાન્તિથી સૂતા નથી... પૂરું જમ્યા નથી...અને પગપાળીને બેઠા નથી...

પ્ર. એ રીતે સમાજની એક પ્રકારની સેવા થાય છે એ તું કેમ ભૂલી ગઈ !

મં. (મુખ ખગાડીને) ઉહાં...સેવા...અને તે પાછી આવી સંસ્થાઓની...

પ્ર. કેમ ! તારે કંઈ એ સંસ્થા સામે પૂકાર કરવાના છે !

(દારે ટકટક અવાજ આવતાં મંજરી ઊભી થાય છે) .

મં. એ...આવી...

પ્ર. કાણ છે ?

મં. (દાર આગળ જતાં) દુધવાળી...ચાલો ગળ્યો ઉતારો...હાથ મ્હોં ધોઈ બેઠો...

પ્ર. બે પાંચ પૂરી ખાઈ લઉં...

મં. (દાર ઉઘાડતાં જગુભાઈને બોલતાં સ્ટેજ વિરમય પામે છે...પરંતુ ઘરત સંયમ સાચવી બોલે છે) ઓહોહોહો...જગુભાઈ...તમે ક્યાંથી....

(જગુભાઈ પાંત્રીસ વર્ષના છે. તે ઉપાડે માથે, પંચીઈ, હકી અને હાથમાં ચેટ્ટી લઈ પ્રવેશે છે. તેની કાળા મૂંછા નદી બગ્ગર અને આંખની ચમક રહામાને મુગ્ધ કરે તેવાં છે)

પ્ર. (આનંદમાં આવી જઈ) આવો જગુભાઈ...

જગુભાઈ. પ્રમોદભાઈનો પત્ર હતો...એટલે એકાદ વખત આવી જવાનું મન થયું... પણ મંજરી બેઠેન તમે...

મં. (મંજરીની આંખ તેને નખોલવાનું ચૂચન કરતી હોય એવું જગુભાઈને જાગે છે... તે અટકે છે) ચાલો ત્યારે બધાં સાથે જ જમીશું ને !

જ. સાંજના હું ભોજન નથી કરતો.

પ્ર. કેમ વાડું ! અડધા કલાક પહેલાં મંજરીએ મહેને એ વિશે મોઢું મોઢું ભાષણ આપ્યું હતું...અને હવે તહમને પણ આપણે...

જ. મંજરીજીને નહાનાં હતાં ત્યારે અમારાં મંદિરમાંજ ફરવાં છે...તે જરૂર આમ્રક નહિ કરે...મહેને ખાતરી છે...

પ્ર. કેમ મંજરી ! શા માટે જશુભાઈ સાંજના નથી જમતા ?

મં. તેમની પત્નીનું સ્મરણ તાજું રાખવા તેમણે આ પ્રમાણે મત લીધું છે.

જ. (કટાક્ષ સમગ્ર જતાં) કેવળ પરમાર્થમાંજ જીવન ચાલવું એવો નિશ્ચય ત્યારપછીજ કર્યો...અને ત્યારપછી વિશ્વાસ...

પ્ર. (અધવચ) જમવું એ પણ વિશ્વાસ...

મં. તમે ન સમજ્યા...સ્થૂલ વિશ્વાસો ભોગવ્યા છતાં જગર્માના કમળવદ્ નિરૂપે મહેવાનું અદ્ભુત બળ તેઓ ધરાવે છે.

જ. (પુરામત ગમી હોય તેવી રીતે) બહુ મરકરી.....

પ્ર. મહેને મરકરી નથી વાસતી...તહમારા ગૌર વદન પરનું જ્વલચંદ્ર તેજ નિહોંય રમતિ-યાજ આંખ...અને બોલો ત્યારે શબ્દોની મીઠાશ જરૂર કોઈ અજબ પ્રભાવ પાડે છે...

મ. સાચું...તદન સાચું... આશ્રમમાં આટઆટલાં વાણંતો...દત્ત...સૌન્દર્ય... યૌવન અને મનસિજ વચ્ચે થતું પુદ્ગલ નિરૂપે મહેવાનું મનોબળ કેવું હોય ! જરૂર જશુભાઈ અમે તમને એક નૈષ્ઠિક જ્વલચંદ્રની કહીશું...

જ. હવે એ બધું કોઈ વખત વાત...વાડું પ્રમોદભાઈ તહમે મહેને શાંતિ માટે બોલાવો દનો !

પ્ર. મંજરી રહેજ ચાહ મૂક તો !

જ. હું ચાહ પણ નથી પીતો...

મ. એ બધા મહાપુરુષો છે...અથ તો આપણે મારે...તેઓને મારે શું હોય તે હું જાણું છું...

જ. (દસતાં) બહુ ચાલાક છે...

પ્ર. આપના આશ્રમની બાગાઓ તે મારે પ્રખ્યાત છે. કેમ મંજરી ! તું જ કહેતી હતી.

મ. મને તો પેલાં જસુજીને કહેતાં હતાં...

જ. તે જસુજીને શું વિચાર કર્યો...મહેને તો તે દિવસ કહી જવા દા પાડી હતી... ત્યારી સાથે કંઈ વાતચીત થઈ હતી ?

મં. (કટાક્ષમાં) ત્હમે યુવાન વિધવાઓને હીકતડીક તાલીમ આપો છે હો...સારે રસ્તે બતાવી તેઓનાં જીવન સુધારવાનું બળ આપો છો...

પ્ર. મહેં આપને એ માટે જ બોલાવ્યા છે...

જ. જસુ બહેનનો શું વિચાર છે? જો તેઓ બાલમંદિરનાં મુખ્ય શિક્ષિકા થઈ જવા રાજી હોય તો બીજાં કોઈને હું કહું નહિ...

પ્ર. ત્યારે તે માટે બીજાં બહેનો તૈયાર છે એમ ને!

મં. (દ્વિધ તયાર કરતી હોય છે ત્યાંથી) અરે! કેટલાંયે બહેનોનો હિદાર એઓશ્રીના પવિત્ર હાથે ચર્યો છે. કેમ જગુભાઈ! આજે સાચે કેમ કોઈ નથી....?

જ. (મંજરીના શબ્દોથી તે રહમજી ગયો કે મંજરી કટાક્ષમાં બોલે છે) આજે એકલો જ નીકળ્યો....

પ્ર. પણ તે દિવસ ત્હમે બહેનોની સાથે આવેલા ત્યારે આ ગામના લોકો તો બહુ બોલેલા...

જ. (સહેજ મુઠમાં હસતો) શું...કહે તો ખરા!

મં. (હસતાં) કૃષ્ણ અને ગોપીઓ....

પ્ર. અરે! આપણાથી કહેવાય! માહું લાગશે...

જ. એમાં એઓ કયાં પોતાનાં વાક્યો કહે છે....અને મને કદી એ વિશે લાગણું જ નથી. અમે ત્યારથી મહાશિક્ષણ શરૂ કર્યું છે ત્યારથી આપણે બીનકેળવાયેલા સમાજ તેની વિરૂદ્ધ ચળવળ કરી અમને જાહેરમાં હલકા કરે છે તે અમે નથી બાજુતા એમ નથી... (મંજરી દ્વિધ લઈને આવે છે....અને જણને આપે છે...પોતે પણ લઈને લાં બેસે છે....પાંચે છે).

પ્ર. ત્યારે જગુભાઈ અમે તો ગમે ત્યાં ચાહ મળે ત્યાં પી જ લઈએ....નાં પાડી જ ન શકીએ...

જ. સંયમ કેળવો...

મં. સંયમ! ખટું, સંયમ કેળવો...જગુભાઈ! રહને હજી તે દિવસનાં સૂતો સાંભરે છે...

પ્ર. ક્યારનાં....કયા શબ્દો!

મં. સંયમ વિનાના મનુષ્યોમાં ઓળસ હોય નહિ...વીરતા હોય નહિ....અને પછી મનની પવિત્રતા તો ક્યાંથી જ હોઈ શકે!

જ. સંયમ જ માણસને પણ બનતાં અટકાવે છે...

પ્ર. ત્યારે અમે પણ...

મં. જનાં તમારામાં પાસવરૂતિઓનાં સામ્રાજ્ય નહિ એ તમારી વિશિષ્ટતા...

ભિન્ન

પ્ર. એટલે ?

મં. (કટાક્ષમાં) કેમ જગુભાઈ ! ધણાંયે એવા બાહ્યાડંબર રાખતા મહાપુરુષો હશે ને ! તેઓનાં આંતરિક જીવન કેટલાં મલિન હોય છે !

જ. (કટાક્ષ સમજી જતાં) આટલાં વર્ષોમાં માનવમાનસનો કીક અભ્યાસ કર્યો છે હો !

મં. (કટાક્ષમાં) એનું માન આપને ધટે છે...

જ. (તેના મ્હેરા ઉપર એક પગમાં ફેધ લાવ આવીને ઉડી નય છે) ત્યારે પ્રમોદભાઈ ! ચાલોને આપણે જસુ બહેનને ત્યાં જ જઈએ...

પ્ર. તમે એકલ. જાઓ ને... મ્હેં કહ્યું હતું...આ વિશે વાત પણ કરી હતી.

જ. તેનું ધર તો નગ રહ્યો ને !...

પ્ર. એજ ધર...

(જગુભાઈ નય છે દ્વાર સુધી પહોંચે છે ત્યાં)

જ. અરે...પ્રમોદભાઈ પેલી થેલી પડી રહી...લાવો ને...

પ્ર. અરે ! મંજરી તારી પાસે પડી તે થેલી લાવ જોઈએ...

મં. (ત્યાં સુધીમાં તેમાંથી એક પત્ર સેરવી લીધો હતો તેથી) જગુભાઈની જ થેલી... કેટલી પુરાણી...

જ. હમણાં જ નવી બનાવરાવી...

મં. પરંતુ પેલાં જેમ દયાલુ સાચવતા તેમ જ સાચવો છે ને !

જ. (હોઠ કંટકતા) હા...તમારી ચાલદસ્ત બહુ જ સચેત છે હો !... પ્રમોદભાઈ ! ત્યારે હું જઈશ...

પ્ર. વળતાં ટક્કો કરતા જશો ને...!

જ. રાત્રે હું ત્યાં જ સૂઈ રહીશ...અને રહવારે કાસ્ટમાં બનશે તો જતો રહીશ...ગીઠ...જે હરિ...

(નય છે).

મંજરી...(દીવા પાસે બેઠી બેઠી કાગળ વાંચી રહી છે)

પ્ર. મંજરી ! શું કરે છે...ચાલોને જામી લઈએ...!

મં. હું માનતી હતી તે હવે તદ્દન સત્ય થયું...

પ્ર. આ શું છે !

મં. કાગળ....

પ્ર. એ તો હું જોઈ ચકું છું...પણ...

મં. વાંચો તમારી આંખો...(કાગળ આપે છે)

પ્ર. “આપણે...આણ મળીશું... ત્યાં કોઈ નહિ હોય...મગ પડશે...તહમને એક શાળામાં રાખી દેવાનું” હું વચન આપું છું...પણ...સાચું વચનથી તમારે ય બંધાવું પડશે ને !...

(પ્રમોદ કાગળ રફાવું ફાટી આંખે ઝોંટ રહે છે.)

આ કાગળ ક્યાંથી !

મં. શ્રીકૃત જયભાઈની ચેકી...માંથી

પ્ર. હેં ચોરી...પણ આવાં ચારિત્ર્યહીન...

મં. એ બધું તમને કોઈ દિવસ કહીશ...આલો અત્યારે તો જમી લઇયે...

પ્ર. પણ તેં હીંક ચાણુક લગાવ્યા હો !

મં. વખત આવે તમને બધી ખખર પડશે.

પ્ર. આ સંસ્થા પ્રગતિ કરી રહી છે કે અપોગતિની ખાધમાં સરી પડે છે તે મને સ્કેમજનું જ નથી.

મં. એ સંસ્થાના ઉધાડનાર જ એને તાળાં દેવા તૈયાર થયા છે એથી વિશેષ સાંભળવું છે...!

પ્ર. શું જગત છે !

મં. એ જગત અને હાલત ઉપર એક મહાકાવ્ય લખાણે.... (એમ કહી મંજરી પાસેની ઝોરડીમાં જાય છે.)

પ્ર. ચાલ હવે...મસ્કરી પંચી...જમવામાં કેટલો વિલંબ થયો....!

[પડદો ખટે છે.]

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ: એજ ઝોરડી.

સમય: સાંજ- આઠ દિવસ પછી.

[પ્રમોદઝોરડીમાંએકલો જાતને અટકી ‘આંધીજની આતમકથા’ વાંચી રહ્યો છે. ધડીકમાં પુસ્તક હાથમાં રાખી, હેડ ‘માથું’ કરી બેસી રહે છે, ધડીકમાં માથું ઢલાવતો કંઈ વિચારોની મુદ્રામાં પ્રવર્તિત કરે છે, ધડીમાં આંખ ઝીલ્લી કરી, કપાળે કરચલી ચઢાવી, ભૂમિ પ્રતિ જોઈ રહે છે. તેના મગજમાં અનેક વિચારો જવનવેગે આવીને આઠ્યા નાચે છે. પુસ્તક નીચે મૂકી એ ઝોરડીમાં ફરે છે.]

પ્ર. બહુ કરી, મંજરી તેં બહુ કરી ! મેં તમને આવી નહિ ધારેલી ! ત્હારું પૂર્વજીવન આપું ?.....(વિચાર કરે છે) સ્ત્રીઓ આટલી હદ સુધી જઈ શકે છે ! પરંતુ અમર્યોદિત

હું હુકમ કરું છું કે મહારી રાજા સિવાય કોઈથી તારે ઘર બહાર પગ ચૂકવો નહિ...મહારી આજર...પ્રતિષ્ઠા...બાણતર...બધાં પર પાણી ફેરવું...

મં. (શાંતિથી) જેવી આપની આસા...

મ. (કોધના આવેશમાં) મને ખબર પડી કે મહારા હુકમનો ભંગ થયો છે તો હું છૂટા છોડા કરીશ...તહાડું કલ્પિત ચારિત્ર્ય બાહેર પ્રથમ આગળ ખડું ખરીશ...અને બીજા પરણીશ...

મં. જેવી આપની ઇચ્છા....(થોડો વખત ત્યાં શાંતિ પ્રસરે છે) છૂટા છોડા !...શું પુરૂષની ધમકી ! કેદખાનાના કેદીઓ જેવી સ્થિતિ હવે સોએની નથી રહી હો સંત્રી રાજ !

મ. હું હજી મરકરી સમજે છે ? તારી જૂલ યાચ છે, મંજરી ! હું જે કરું છું તેનો અમલ તું આવતી કાલે જ જોઈશ...

મં. (સ્ફોજ હોઠ કચ્છતી) તેની તો મને સંપૂર્ણ ખાતરી છે...પરંતુ પગલું ભરતાં પહેલાં વિચાર કરજો...

મ. (ત્રાસ પાડે છે) મને શિખામણ આપનાર તું કોણ ? કુલદા...

મં. સ્ફોજ ધીરે ના બોલો...બહાર પડોસી સાંભળશે...મને શરમ આવે છે...

મ. શરમ આવતી હોત પરણત નહિ...

મ. પરણનાનો તનમનાટ કુદરતી છે...તેની ઉપર મકાયેલ અંકુશ સ્ત્રી કે પુરૂષને કયે રહેને દોરશે તે પ્રશ્ન બાકી !

મ. તિરકુશી જીવન એટલે સ્વચ્છંદી જીવન...સ્વચ્છંદી જીવનમાં ખદખદતા કીડા મહારા જેના મૂર્ખાને કરડે તોય ખજાર ન પડે... (વિચાર કરે છે) તહાડું સાડું થતો જગુભાઈ ! તહાડો જ મને નિકામાંથી જગાડ્યો...નહિ તો હું જીવનના અંધારામાં જગમગી મારતો હોત...

મં. (એની આંખ આગળ જગુભાઈની મૂર્તિ ખડી યાચ છે...તેને કાપીને ટૂંકડા કરી નાખવાની ઇચ્છા થતી હોય એવું એના મુખ ઉપર લાગે છે સાચવી રાખેલ શાંતિ કોધમાં પરિણમે છે...) શું ! શું ! જગુભાઈ ! એા નીચ કુતરા ! હજી પણ તું બૂલ્યો નથી ? અમારાં સુખી જીવનમાં કંકાસ ને કંજાયાનાં બીજ વાવવામાં તને શું મજા આવી ? મહારા ઉપર વેર લેવા તો શું આ બાજી રમી ?...

(બહાર ખદખદાટ અવાજ યાચ છે...અને જણાયું છે).

એજ કોર હાસ્ય !

મ. (મનરાગેલ) કોણ ? કોનું હાસ્ય ?

મં. એ જ હુદ જગુભાઈ !

(પ્રમોદ દાર ઉઘાડે છે...બહાર જુવે છે...પણ કોઈને નહિ જોતાં દર દર એક ગણીમાં નમ્મર કરે છે....પગ પછાડતો અંદર આવે છે.)

પ્ર. (આશ્ચર્યચક્ર) પણ એ ન્હારી કેમ ગયા? મને કંઈ નથી સમજતું...

મં. મને બહુ સમજાર છે...એ દુષ્ટ મારે માથે ઓછી નથી કરી..(એની આંખમાં આંસુ ઉભરાય છે)....

પ્ર. (લાગણી વચ્ચે યાદ) મંજરી! મંજરી! એ તો શી વાત છે કે તે અત્યાર મૂંઝી પેટમાં જ દારી રાખી? હવે તો મને કહે!

મં. (આંસુ લાંછી) તમારે સાંભળવી જ છે એ વાત?

પ્ર. જરૂર...મને મહારો રસ્તો સહે ને!

મં. તદ્દન બાળકી હતી ત્યારે આશ્રમમાં મને કેઈ મૂંઝી આવેલું...(પ્રમોદના મહેરા ઉપર આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે) માતા કેણુ અને પિતા કેણુ તેની મને ખબર નથી.... ત્યાં મોટી ધર્મ ત્યારે આ આશ્રમમાં હુ લાવતી...મહારામાં યોગનો સંચાર થયો અને ધનગનાદ વધ્યો ત્યારે સંચાલકોની આંખે ચડી...મને ક્યાંવવા તેઓએ બનતો પ્રયાસ આદર્યો...મહારા એક એ સહાધ્યાયીઓ સાથે હું પ્રેમમાં છું જ એમ માની તેઓને આશ્રમમાંથી રજા આપી...મહારા કાગળો મને પડોંએ નહિ...મહારી ઉપર ઓછી પહેરો મૂકાયો...એક દિવસ મને લાલગ આપી એક સંચાલકે મહારા ઉપર બહાતકાર કર્યો.... (હાહ કરડે છે)...અને...એજ...આ...

પ્ર. (અપવચ) એ જ આ...જયભાર્ગ?...સાચું કહે છે? મંજરી!

મં. હા...એજ આ જયભાર્ગ...પછી મહારી સ્થિતિ કહોડી થઈ...જે માણસની સાથે મને પરણાવી દેવાના હતા તે માણસે ના પાડી...પછી મહારી પડખે બીજા સંચાલક ચડયા...

પ્ર. કોણ? નરહરિભાર્ગ?...હું ત્યાંથી ન્હારી કેમ ન છૂરી?...આ આશ્રમ?...આ સમાજના સ્થંભો?...

મં. હા...તેણે જયભાર્ગની વિરુદ્ધ ચળવળમાં મને મોખરે કરી...ત્યારે હું પૂરેપૂરે સમજ કે ત્યાં પાતાવરણુ ઝેરી છે...એક દિવસ ગામ બહાર નાનાં પાસે બીટ બહેતો દર હતી ત્યાં નરહરિભાર્ગ મહારી છેડ કરી...હું બોધુ તે પહેલાં તેણે મહારા મુખ આડો હાથ દીધો...અમે ત્યાં તકરાર કરતાં હતાં ત્યાં કોઈ ચૂંટણીની ગાડી આવી ને... હું બચી...

પ્ર. પછી હું ક્યાં ગઈ?

મ. ...પછી એ તણ મહીને મહેને અખર પરી કે મહારા પેટમાં બાળક છે ત્યારે મહે' પણ અનાયાશમતો લાભ લીધો. તેઓએ મહેને આવાળીવાની સગવડ કરી આપી...

પ્ર. તહે' કોઈ નસંતી સલાહ લઈ કેમ મર્ણપાત ન કરાવ્યો?

મ. ...બાલકત્યાના પાપમાંથી હું સમાજની દૃષ્ટિએ તો બચું પણ અંતરાત્મા મહેને પૂકારીને કહી રહ્યો કે "એવું ન કરવું"...પછી...મહેને આળકી આવી...તેને અનાયાશમાં રાખી...પછી હું તમને મળી...

પ્ર. જગુભાઈ ! તહે' મહેને બોળવ્યો ? મહેને ઉઠડું સમજાવી તેં આવી નાજ પાથરી ? બિચારો જન્મ બહેનની પણ આવી જ સ્થિતિ કરાવનાર હું જ થયો ને !

મ. 'એ મહારી ઉપર આવી કડક દૃષ્ટિ રાખે છે તેનું કારણ છે...

પ્ર. શું ?

મ. અનાયાશમાં તે બાળકીના વાલી તરીકેનું નામ મહે' તેનું લખાવ્યું છે...અને જન્મ બહેનને ચેતવી તે દિવસ ન જવા દેવાનું પણ મહે' જ સૂચવ્યું છે.

પ્ર. ત્યારે તે દિવસ રાત્રે તેઓ ક્યાં ગયેલા ?

મ. જન્મબહેને તેઓને ગૃહમાં દાખલ જ નહિ થવા દીધેલ...

પ્ર. (પાતાની બુલોચી શરમાતો) મંજરી ! મંજરી ! તેં બધું કરી...

મ. (રહેજ હસતી) હવે તો ત્હને છટાછેડ કરવાની ધમકી નહિ આપો ને ? હવે તો ત્હમને મહારામાં વિશ્વાસ છે ને !

પ્ર. (તેની પાસે જઈ) શાસ અને પ્રાણ હોય ત્યાંસધી...મંજરી !...આજથી હું મહારી શિક્ષિકા અને હું ત્હારો શિષ્ય...(ગાંભે ચીટકી બારે છે).

મ. (ફર ખસી જઈ) એવું એવું બોલી શરમાવો છો શું !... (રસોડામાં જતી રહે છે).

[પડદો ટળે છે.]

શિષ્યા

મહાત્મા ગાંધી

ધરણી ઉપર પરસ્પર વિરોધી દિશામાં આલનાર માણસોને પણ એમ થાય છે કે આકાશનો ચંદ્રમા તો તેમની સાથેજ આવે છે.

રતનપુરની જૈન સોસાયટીના આકાશમાં શિષ્યા એક ચંદ્રમા હતી. જીનના લિંગ લિંગ ક્ષેત્રમાં કામ કરતા જુવનોને લાગતું હતું કે શિષ્યાનો સ્વભાવ અને તેના વિચારો એ પોતાનાજ ક્ષેત્રને અનુકૂળ હતા. એ માનતા હતા કે તેનુંજ ક્ષેત્ર શિષ્યાના સંપૂર્ણ વિકાસ માટે અનુકૂળ હતું. અને શિષ્યા જેમને જે માનતું હોય તે માનવા જેવી.

સુંદરને અધિકતર સુંદર કરી મૂકે તેવી લગ્ન અને યૌવન શિષ્યામાં ભરપૂર ભરખા હતાં. નાના બે સાદને જાણે આખો કરી કપાળમાં મૂકી દીધા હોય તેમ શિષ્યાની આંખો જ્યાં ફરતી ત્યાં આમંત્રણના ભાવે ફરતી. તેનું સમસ્ત સ્ત્રીત્વ તેના હાસ્યમાં ભર્યું હતું. તે હસતી ત્યારે પુરુષનું પુરુષત્વ જાણી ઉઠતું. તે નાનકડા હસના મુખને બે હાથમાં લઈ જાતી સરસું આપી તેના હાસ્ય અંતરમાં ઉતારવા તેનું લોહી કશુંક થનગની ઉઠતું.

તેના અનેક મિત્રોમાંના એક મિત્ર જ્યોતીન્દ્ર. તેની રતનપુરની કોલેજના પ્રોફેસરનો પ્રિય અને કોલેજના મેગેઝીનનો પ્રથમ પંક્તિનો નાટ્યકાર. તેનાં નાટકો કોષ્ટકાર કોલેજના મેગેઝીનમાં લખવાતાં. શિષ્યાને અને તેનો પ્રથમ પરિચય શિષ્યાએ જ્યારે તેના નાટકો ઉપર સમાલોચના લખી ત્યારે થયેલો. અને શિષ્યા જ્યારે તેનું લખેલું નાટક લખવાના તખ્તા ઉપર ઉતરી ત્યારે જ્યોતીન્દ્રના અંતરે માન્યું કે શિષ્યા તેનાજ જીવનનો ખીજો પાસો હતી. ધીમે ધીમે જ્યોતીન્દ્ર શિષ્યાનો પરિચય વધારતો ગયો. ત્યાં લખેલા નાટકો લઈ તે શિષ્યા પાસે જતો, વાંચતો અને ટીકા માગતો. પ્રતિદિન તેની ખાતરી થતી જતી હતી કે શિષ્યાની આંખોમાં ભરેલા આમંત્રણ કોષ્ટ ખીજા માટે નહોતાં, અને તેનું અદ્યતન હાસ્ય પણ પોતાનું જ હતું. જ્યોતીન્દ્રના દિવસો તરંગ અને કંપનાથી ભરેલા રહેતા. તેની રાત્રિઓ સ્વપ્નાઓથી જલકાઈ જતી. ભવિષ્યના તખ્ત ઉપર તે તરંગોથી અનેક આદર્શોના નાટકો લખવતો અને પૂરા કરતો. તેની ઓરડીના એકાંતમાં તરંગો તેને ખીજું બધું બૂલવી આવતા કાળના સુખદ પ્રદેશમાં લઈ જતા. અનેક માનવમેદનીની વચ્ચે અત્યંત લોકપ્રિય થયેલ અને મહાનના પણ માન પામેલી પોતાની ભવિષ્યની કાયાને તે શિષ્યા સાથે પસાર થતી જોતો. અને શિષ્યાને, તેની એવી પ્રતિભાસંપન્ન કાયાને પ્રેમભાવે નિરખી રહેતી તે જોતો. એક પછી એક અનેક તરંગો આવતા અને જ્યોતીન્દ્રને હવાઈ

આનંદના ઉમાશિખરે પહોંચાડી દેતા. જ્યોતીન્દ્ર ક્ષણેકે ત્યાં થંભી જતો, આનંદની અવધિ અનુભવતો અને પછી ? પછી કેણુ જાણે ત્યાંથીએ એ શિખર ઉપરની કોઇ ભાષંકર આશંકા તેને ધકકો મારી ગબડાવી દેતી તે આશંકા તેના અંતરને એક નાનકડો પ્રશ્ન પૂછતી “પણુ શિખા તારી ન આવે તો ?” તરત્તાં ન આવડતું હોય અને માથોડા પાણીમાં પડેલા માથુસની જે દશા થાય તે જ્યોતીન્દ્ર અનુભવતો, તે સુંઝાતો વ્યાકૂળ થઇ જતો, ગુંગળાઇ જતો. ચોરડીનું એકાંત તેને અસહ્ય થઇ પડતું, તે બહાર આવ્યો આવતો.

અનેક આકાંક્ષા અને ભયંકર આશંકા વચ્ચે અચડાતો જ્યોતીન્દ્ર આશંકાની બીજણુ મમાંથી છૂટવા માટે રોજ શિખાને ત્યાં જતો, આખી દુનિયાની વાતો કરતો અને બધી વાતોમાં અને પ્રશ્નોના જવાબમાં તેની આકાંક્ષાઓની સંકળતાની સાખીતી ગોતતો. શિખા પણ તેને ભૂત અને ભવિષ્ય પૂછતી તેના નાટકો વિષે આતુરતા બતાવતી. જ્યોતીન્દ્ર પ્રથમ પ્રેમીના ઉત્સાહથી ચોતાનો સંદેહરહે જૂતકાળ અને ભવિષ્યની મહારત્વકોક્ષાઓ મેઘધનુષ્યના રંગે રંગી દેતો. છૂટા પડતા પહેલાં શિખા તેનું પેહું જાકું હાર્ય હસતી. જ્યોતીન્દ્રની શિરાઓમાં તેનું રક્ત નાચી ઉઠતું. એ હારયના તરંગો ફરી પાછો તેને તેના આનંદના શિખરે પહોંચાડી દેતા.

આનંદભર્યો જ્યોતીન્દ્ર પચારીમાં પડ્યો પડ્યો આંખે બંધ કરી શિખાની પ્રતિમા જોતો અને તેની વાતો સાંભળતો. મોડી રાતે કોઇ ખૂતીની પેંડે બધા અંધકારને બેઠી, બધી આકાંક્ષાઓ અને આનંદને પેંડે પારખી પેંડી બીજામણી આશંકા આવતી અને કાનમાં પૂછતી “પણુ શિખા તારી ન આવે તો ?”

જ્યોતીન્દ્ર તડકડી ઊઠ્યો.

જૈન સોસાયટીના મહાનના બગીચામાં શિખાના મહાનનો બગીચો સોથી મુંદર હતો. પરંતુ કોઇ રસિક મિત્ર આગ્રહપૂર્વક એ બગીચામાં ન લઇ જાય ત્યાંમુઠી શિખા ભાગ્યેજ એ બગીચામાં જતી, તેને તો ચોતે ભલી અને ચોતાની ચોરડી ભરી. જ્યોતીન્દ્ર તેને મોઢ મોઢવાર વાતો કરવા એ બગીચામાં લઇ જતો.

આજે એક બીજા મિત્ર મળી ગયા. તેનું નામ અરજુભાઈ. થોડાએક દિવસથી તે સોસાયટીમાં રહેવા આગ્યા હતા, શિખા તેમને નામથી જાણતી હતી. તે એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર હતા. આખાપ દેશના પ્રથમ પંક્તિના માસિકમાં તેનાં ચિત્રો છપાતાં હતાં. તેમનું તાલેતરમાં છપાયેલું આદ્યમ ખૂબ આશ્ચર્ય મણાવું. શિખાનાં બાઇ હારા તેમણે શિખાની એળખાણ કરી હતી અને આજે ચોતાનું આદ્યમ શિખાને જોટ દેવા આવ્યા હતા. શિખા આદ્યમનાં ચિત્રો ફેરવતી જોતી હતી અને અરજુભાઈ તેને દશા વિષે કંઈક કહેતા હતા. અજાનને સંતાડતી ચાલકી શિખામાં હતી. એટલે બધાંજ ચિત્રો ઝડપથી ફેરવતે બરડો કોમક કોમક ચિત્રો તે વધારે વખતમુઠી જોઇ રતી. તેનો કલાનો આ રસ જોઇ ચિત્રકાર હરખાતા અને તે ચિત્રો સમજાવતા.

થોડીવારે જ્યોતીન્દ્ર આવ્યો અને રમિયા શિખાની ઓરડી તરફ ઉપડ્યો. શિખાએ તે જોયું અને સાદ પાડ્યો. “જ્યોતીન્દ્ર”! જ્યોતીન્દ્ર ચમક્યો અને બાજુએ ફર્યો. શિખા આજે બગીચામાં! તેને નવાઈ લાગી. ફરથી શિખા પાસે બેઠેલ કોઈ અપરિચિત યુવાનને તેણે જોયો. લાગણી અને વિચારોનું એક ગુંચળું એક ક્ષણ તેના શ્વાસને રૂંધી રહ્યું. બળપૂર્વક તે ગુંચળું તેણે હાસેયું અને દમને મુખે શિખા પાસે ગયો. શિખાએ નવા મિત્રની ઓળખાણ કરાવવા માંડી.

“અરજુભાઈ પેલા ચિત્રકાર?” અરજુભાઈ નામ માંભગીને અને ટેબલ ઉપર પડેલા આલ્બમ ઉપરથી કહ્નના કરી જ્યોતીન્દ્રે શિખાને વચ્ચેથી અટકાવી પૂછ્યું.

“હા તેજ” શિખાએ જ્યોતીન્દ્ર સામે જોઈ કહ્યું.

જ્યોતીન્દ્રને પોતાના પ્રિય કલાકારને જોઈ આનંદ થયો, તે પાસેની ખુરશી ઉપર બેઠો અને ટેબલ ઉપરથી આલ્બમ લઈ જોવા લાગ્યો. પહેલાજ પાના ઉપર તેણે વાંચ્યું “દીપશિખા જેવી શિખાને.” એક પગ તેની નજર ત્યાં ચોટી રહી ફરી પાછું પેડું વિચાર અને લાગણીનું ગુંચળું આવી ગયું, ફરી પાછું તેણે હાસેયું. બધું એક પગમાંજ. તેણે ચિત્રો જોવા માંડ્યાં, થોડીવારે બન્ને સાહિત્ય અને કલાની વાતોમાં, વાતોમાંથી ચર્ચામાં અને ચર્ચામાંથી વિભાગુર લડતેલા જેવા બની ગયા. શિખા બેઠોબેઠી માંભગતી હતી અંધારું થવા આવ્યું એટલે શિખાએ કહ્યું. “આપણે અંદર ઓરડામાં જઈશું?”

“હવે જઈશું જ, શિખા.” જ્યોતીન્દ્રે કહ્યું.

અરજુ અને જ્યોતીન્દ્ર ઉભા થયા. “ચર્ચા માટે માફ ન લગાડતા આતો મને જે લાગે છે તે કહ્યું.” જ્યોતીન્દ્રે વિવેક કર્યો.

“ના રે એમાં માફ લગાડવા જેવું છેજ શું?” અરજુભાઈએ હસતાં હસતાં ઉત્તર વાળ્યો. બન્ને દરવાજા તરફ ચાલ્યા. શિખા તેમની સાથે દરવાજા સુધી ગઈ. જ્યોતીન્દ્ર જરા આગળ નીકળી ગયો.

“આ બેટ માટે તમારો આભાર માનવો તો બૂલી ગઈ” શિખાએ અરજુભાઈને કહ્યું અને તેનું જાલુકા હાસ્ય ફરતી. અરજુભાઈ પચ્ચે હસ્યા. બન્ને એકઠાજ સાથે સામે જોઈ રહ્યાં. સંજીવની પીપી હોમ એવો આનંદ લઈ અરજુ સહેજ દૂર ઉભેલા જ્યોતીન્દ્ર સાથે થઈ ગયો. થોડીવાર મુંઝામું થા ચાલો “શુક્રાષ્ટ” કહી બન્ને પોતપોતાનો દિશામાં વિદાય થયા.

તે રાતે અરજુ શિખાના હાસ્ય અને આંખોની અસર નીચે અનેક રંગોળી પોતાની બાવિ સૃષ્ટિ ચીતરી અને મધ્યમાં પોતે અને પોતાની માનેલી શિખા બેઠાં.

જ્યોતીન્દ્રને તે રાતે લાગ્યું કે આશ્ચર્યના સંગમતા તારાઓ રાતને ડંભતા હતા અને રાત બગતી હતી.

આજે શિખાનો જન્મદિવસ હતો. જ્યોતીન્દ્ર અને અરણ્ય બન્ને પોતાની બેઠક લાવ્યા. અરણ્ય પોતાનું નવું ચિત્ર અને જ્યોતીન્દ્ર જે નાટકમાં શિખા ઉતરેલી તેનાં “મેન્સુરફીટને” સુંદર રીતે બંધાવી લાગ્યો હતો. બન્નેએ લુદા લુદા સમયે પોતપોતાની બેઠક આપી. દરેક જણ એકસો એકસો શિખાને મળવા માગતો હતો. બન્નેના ચિત્રમાં એ ગડમથન હતી, વખત ચતાં જહાઝા આવેલાં બે તણ મહેમાનો વિદાય થયા. બન્નેના હૈયે દાસ દહુ.

શિખા મહેમાનોને વળાચી ચા લઈ આવી. ત્રણે જણાં બેઠા.

“જન્મદિવસે તો ઉત્સાહી થીન દિવસો કરતાં વધારે મહેનત કરવાની.” શિખાએ કહ્યું.

“વરસ વધે તેમ મહેનત પણ વધારવી જોઈએ ને ?” જ્યોતીન્દ્રે કહ્યું. શિખા દરોડી, ઘોડીચાર બધા ચૂપ રહ્યા.

“અરજીબાઈ !” શિખાએ શરૂ કર્યું. “આજે તમને બન્નેને એક નવીન ખુશ ખખર આપુ અને એક કામ સોંપું. કરશો ?” એક પછી એક શબ્દો મોલતાં શિખાના મોઢા ઉપર ફોફી ચડતું ગયું, અપ્પા મોઢા ઉપર લાલ ચમક આવી ગઈ. કપાળ, ગાલ, નાક બધું એ લાલ પ્રગાળી દીત થઈ ઉઠ્યું. અરજીબાઈ અને જ્યોતીન્દ્ર એ મોઢા સામે જોઈ રહ્યા.

“શું નવીન ?” અરજીબાઈએ પૂછ્યું.

“આવતી પુર્ણિમાએ મારા લગ્ન છે.” શિખાએ ઝડપથી જવાબ આપ્યો અને જરા નીચું જોઈ ગઈ.

“લગ્ન !” જ્યોતીન્દ્રે પૂછ્યું.

“હા” શિખાએ જવાબ આપ્યો.

“ગાવતી પુર્ણિમાએ ?” અરજીબાઈએ પૂછ્યું.

“હા” શિખાએ મીઠેથી જવાબ આપ્યો.

બન્નેના મોઢાની લાગી ઉઠીને શિખાના મોઢા ઉપર આવી ગઈ ફોફા તેમ તેના મોઢાની લાલ ચમક જોવાઈ ગઈ.

બે શબ્દ સાંભળી રહી.

“કામ શું દર્જ ?” જ્યોતીન્દ્રે પૂછ્યું.

કંઈ જ જવાબ આપ્યા વિના શિખા ઉઠી અને અંદરના ઓરડામાંથી એક કિમની સુંદર ફેનમાં જડેલો એક રેખાચર પુસ્તકનો ફોટો લઈ આવી. ફોટોએ પૂછ્યું નહિ એ ફોટો કેમો દર્શાવે.

“અરજીબાઈ ! આનાં એક શ્રેય કરી આપશો ?” તેણે અરજીબાઈના હાથમાં ફોટો મૂક્યો.

“ જરૂર ” અરણે ફેટો લઈ જવાળ આપ્યો.

“ અને જ્યોતિભાઈ ! તમે નાટકમાં ઘણું ગીતો લખો છો તો અમારી સપ્તપદી નહિ લખી આપો ? ”

“ જરૂર ” જ્યોતીન્દ્ર જવાળ આપ્યો.

વગર બોલે ઝડપથી ત્રણે જણાએ આ પૂરી કરી. જ્યોતીન્દ્ર અને અરણે જવા માટે ઉભા થયા.

“ કેમ જશો ? ” શિખાએ પૂછ્યું.

“ હા. ” અરણે મોટેથી અને જ્યોતીન્દ્રે માથું હલાવી જવાળ આપ્યો. શિખા બન્નેને દરવાજા મુખી વળાવવા ગઇ.

“ બન્ને જલદી આવજો હો ? ” બહાર નીકળતાં બન્નેને શિખાએ કહ્યું. અને પેશું જાદુઈ હાસ્ય હતી.

“ હા ” બન્નેએ માથું હલાવી જવાળ આપ્યો. શિખા ધરમાં ગઇ.

બન્ને જણા હાથ મીસાવી વિદાય થયા.

કુમારિકા એ-^૧

વેલ ભાનુશંકર પી. શાસ્ત્રી.

અણુણુ-માર્ગે, શરિના-મુખેને,
વાડી મહિં રીતી કુમારિકા એ;
પ્રશંસકોનું નાહિ એક નાગ;
ફનેહી ખસા કો'કજ તેહ કામ ૧
મૃણાલિની હોય ન અર્ધલુપ્ત,^૨
શેવાળ ભારેથી જળે નમેલી !
અકેલી એ મૌમ્ય—વિરાજમાન,
આકાશમાં તારલી નહેય નાની ! ૨
અજાણી લોકે વસતી હતી એ,
વતપુયંધ કેકે ન હતી હવે એ;
કુમારી શુંના જગમાં હવે એ !
તંથી મને શું ? મન એક જાગે !

૧ ષડ્ઝંપદનાં ચોથા દ્વયસી કાવ્યનો અનુવાદ.

૨ ગદ્યર્થ લેખ : | પ્રસાદપદ્ય દર્શન | કૌપર્વક મ્યાન | પાણિનિ ૧-૧-૬૦

આપણા તરી ઇતિહાસનું એક પાનું

ગામઠી મહેતાજી.

વહાણુવટાતી પરિભાષા.—સોલક અને સંગ્રહક-રા. રા. હરિલાલ રંગીલદાસ માંકડ,
ખી. એ. (બમ) બેરિયા, પ્રકાશક મુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ મૂલ્ય ૦-૮-૦

(૧)

પુરાતત્વ વિજ્ઞાનનાં આજ સુધી જે સારી રીતે બેઝાયલાં અંગે તે પ્રાચીન સ્થાપત્ય અને પ્રાચીન શિક્ષા, એ એ અંગેને લઇને ભારતના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં “કિમ્ આસ?” પ્રશ્નનો જવાબ અને તેટલી ધૃષ્ટતાથી, અત્યંત અને પાશ્વત્ય વિદ્વાનો, આજે ચાર પાંચ દાયકાઓ થયાં, બેઝાડક આપી રહ્યા છે. એ ઉપરથી આપણા પ્રાચીન મંથિ મુનિઓ કેવા ઉકાઉગીર હતા તેનો આપણને સહુને થોડો ઘણો ખ્યાલ આવી ગયો છે. જનક બેડૂત હતા, “સીતા” એ ચાર પાડવાનું વિશિષ્ટ વસ્ત્ર હતું, અમલ્ય, સેસિમ ફૂલોસ, જેવા (અત્યંત ઓછા પ્રમાણમાં) કેવળ “કોલોનિઅલ પાયોનિઅર” હતા-અને હનુમાનનું પૂછૂં જેના વડે લંકા (જે મેક્સિકો નહિ તોય જાવા તો હતીજ) એ બાળકમાં આવી હતી, તે કેવળ ખૂંભિયા (હનુમાન) ધનુષના કોઈ પ્રકારમાંથી છોડેલાં ઉગાડિયા જેવું તીર હતું, વિગેરે, અનેક પાંડિત્યમયો પુરાવાઓથી, દરેક નિશાળીઓ સહમત શકે એમ, અનેક પંડિતોએ સાબીત કરી દેખાડ્યું છે. હનુમાનની દક્ષિણ આટલી મોટી કેમ હોઈ શકે? કે કૌનિક હન્ટરશિમિલ નૅક્સટિમ કે અંભિયોઇડ ગૂરદાને લઇને ગોલ્ફરિયા હોય તો પણ સાત સાગર અમલ્ય ઉત્પન્ન કરી શકે કેમ? એવા પ્રશ્નોનો જવાબ ન મળે તે બધા વિષયો અપેક્ષા છે, એ વાત, નિશળે નિશ્ચિત રીતે ન જતો હોય તે હોકરો પણ સ્વપાછ શકે છે! કવિના શબ્દમાં કહીયે તો “એ ઉપકાર ગણી ઇશ્વરનો દરખ હવે તું હિન્દુસ્તાન!”

સ્થાપત્ય અને શિક્ષા ઉપરાંત પ્રાચીન ઇતિહાસ બાણના માટે એ બેધથી વધારે ઉપયોગી સાધન ને પ્રાચીન ધાગની લોકાશ્રિત બેસી છે. પુરાતત્વમાં ઉતારાની બાળ લોકાશ્રિત બેસી નેટલો લોકાશ્રવનની ઉલોતક નજર હોઈ શકે એ દેખીતું છે. પંડિતોનું જીવન પણ પુરાતત્વમાંથી શોધવું હોય તો સાધક એનાશ્રિતને જાણીતાં મપ્રેશન-રિપ્રેશન, એસેસિએશન, સજવર્જન વગેરે ધોરણોની મદદ જ શોધી શકાય. એમ હોવાથી પુરાતત્વ શાહિત્ય કરતાં લોકાશ્રિત શાહિત્ય લોકાશ્રવનને સહમત્યા માટે ઘણુંજ વધારે ઉપયોગી છે. એમાં સંશય નથી. બેઝ માત્ર એટલો જ છે કે પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન પંડિતો લોકાશ્રવનને બદલે પંડિતશ્રવનના ઇતિહાસ પોતાના અક્ષર પ્રવાસમાં ઉતારતા લોહને લોકાશ્રવન,

જેમ પ્રાચીનોત્તર આજે અગમ્ય યથા પડ્યું છે, તેમજ અત્રીચીનોત્તર પણ, અગમ્ય યથા પડશે. પુસ્તકોમાંથી જ વિક્રમની વિગતી મદીના સિન્ધુ, આનર્, મુર્તર, લાટ આદિ દેશોનું દરિયાઈજીવન જો કોઈ ભવિષ્યવર વિક્તાન શોધવા માંડશે તો તેની નિષ્પત્તિઓ ઘણી ટૂંકમાં લખાઈ રહેશે. દાખલા તરીકે:

“દરિયા ૧૯ મી સદીના અન્તમાં કોઈ અભ્યેઆઈ નામનો મહોટા દરિયાઈ સારંગ હતો જે જહોજોને તોફાનમયી પાર ઉતારવામાં કૃશલ હતો એમ જણાય છે. આ સારંગનાં ધરાક્રમે વિષેનું એક આમ્ય ચીત, પરમ સાક્ષર ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીનાં, તે કાગે સુપ્રસિદ્ધ પુસ્તક સરસ્વતીચન્દના ચોથા ભાગમાં, મુખ્ય નાયિકા કુમ્દસુન્દરીના મહોમાં મળ્યું છે.

આ સારંગ કદાચ તે પછી હોય જેના નાવમાં નીકળી નવનયન્દ્ર સુવર્ણપુર પહોંચેા હતો. એ જોતા આ સારંગની ધર્તિગયામાં કુમ્દસુન્દરીને રસ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

“દરિયા ૨૦ મી સદીના આરંભમાં ચૂજરાતના મહાકવિ ગણાઈ પરદરેલા સાક્ષર ન્હાનાજાહના એક કાવ્યમાં ‘બનીરા હું નાવનો કમાન.’ એ લીટીએ આવે છે પણ તે કાગે નાવ રાખ્દ ન્હોતો જહોજો રિયે વપરાતો હોઈ અહિં કપ્તાન રાખ્દનો અર્થ પણ સારંગ એટલે ‘ગોઝૂલન’ જેવો કરી રાકાય.”

આ ઉપરાંત તે કાગે સાક્ષરતાની પૂસડીને કૃષ્ણકન્ધ અર્પતા બીજા મહોટા વિદ્વાનોમાંથી કોણયે દરિયાઈ જીવનનો નોધવા લાયક ઉદ્દેશ્ય કર્યો હોય તો તે હવે ઉપજીત નથી. એક ગામડી મહોત જહોજો ઉદ્દેશ્ય કર્યાનું સદાસ કયું કહેવાય છે પણ એના લખાણો સતી “માનસી”ના શાપથી ભરખીમૂન યથા યથાની દન્તકથા આજે પણ સગરકાંઠે પ્રચલિત છે. આચાર્ય આણંદરાઈએ ક્યાક સંસારસાગર રાખ્દ વાપર્યો ને, અધ્યાપક કોલ્લરેયે તે કાગે ઠીક ઠીક પ્રસિદ્ધ બનેલા ચેતાના બૃકદ ગૂજરાતના સામયિકનું નામ દરિયાપરજને અનુક્રમીને “ભ્રમિ” રાખ્યું હતું. અને તે વખતના ઉગતા કિરમીને (સપાદ લક્ષ્મીના) બોલ પેડે પીક ચાળક કરનાર, વિવેચક અને કવિ, બલવન્તરાય કાકેરે કોણક પ્રેમી યુગને દોહડમા નાવક લઈ હોયે ચડવાની વાત કરી છે. એ સિવાય બીજે ક્યાય સાગરજીવનની નિશાનીઓ મળતી નથી. પણ “અભ્યે આઈ”ને રાસડો તે કાગે પપ્પુ પ્રાચીન હોવાથી, નાવ રાખ્દ સાથે ચોળનાં કપ્તાનનો અર્થ ઉપર બતાવ્યા મુજબ કેવળ માંછ જેવોજ થતો હોવાથી; સંસારસાગર રાખ્દ મલ્લિરતમાલા નામના પ્રાચીનતર મન્થના પડપાસે હોવાથી; ભ્રમિ તેા ગ્રાંબાકંડીના પાણીમાં પણ નજરે પડતી હોવાથી; જીવે, જે જિનઅનુમતી પ્રેમીઓને ન્હાનકરી નાવમાં મપદેયે ઉદ્દેશ્યવામાં અધ્યાપક કાકેરેનો મૈત્રુ નેચિનેરાન શિખાડવાનો નહિ પણ પ્રેમમાં પડેલાં હોય તે કેટલાં મૂખ હોય છે એ દખાડવાનો દેખીતી રીતે હોવાય, આ ઉદ્દેશ્યો ઉપરથી તો, તે કાળની દરિયા વિષેની અજ્ઞાનતાજ દેખાય છે—વળી, તે કાળની સાહિત્યની ન્યોતિર્પીક સમી ભાવનગર નગરીમાં બેસી બાલવગરના દરિયાપરજીવ્યો મારે જે લીજ વિરોધની છાગળી તે કાગે પ્રકટ થયેલા આદ્ય વિચેચનાચાર્ય વિકલેયે દર્શાવી છે એ જોતાં આ પ્રદેશમાં દરિયાઈ જીવનનો સર્વથા અભાવજ નહિ પપ્પુ તિરકાર હશે એ સ્પષ્ટ છે. આ પ્રલનો ક્રાંત નાવ એ કુદરતી હવું તેટલુંજ અનિચાર્ય હવું અને જેટલું અનિચાર્ય હવું તેથી પણ વધારે આવશ્યક હવું એ વાન તો સ્વયંસિદ્ધ છે.”

૧ જુએ Nautical History of Western India, 1905, Chap I “The Builder Landlubbers”

Nautical Hystery of Western India નું પુસ્તક ૧૯૬૧ માં પ્રકટ થયા પછી એના ઉપલાં કથન માટે, એના લેખકને પસ્તાવો થવાનો પ્રસંગ ત્યારે આવશે, જ્યારે રા. હરિલાલ માંકડનું પુસ્તક “ઇન્ડિયન લાન્ડલબ્સ” ના પાયા ખોદતાં હાથ લાગશે; અને આ ધૂણ ઇતિહાસકાર એ વાંચશે, ત્યારે તે પોતાનો મત ફેરવશે. જે કે ૧૯-૨૦ મી સદીના ચૂર્નર ભક્તિરો વિશેના એણે ઉપર દર્શાવેલા મત તો એ નહિજ ફેરવે પણ પ્રકરણ ‘હેલાનું’ નામ “The Ruddy Landlubbers” રાખ્યા પછી ખીછ આવૃત્તિમાં ખાસ પરિશિષ્ટ દ્વારા એ પ્રકરણને અનુલક્ષીતે, એ લાખી નોંધ પ્રકટ કરશે, જેનું નામ “And Their Undeserved Forefathers” રાખશે !

(૨)

જ્યારે મેક્સમ્યુસરે ભાષાતારતમ્યશાસ્ત્ર શોધી કહાડ્યું (કે એ નિરંકતભૂતાં સાસ્ત્રે મેક્સમ્યુસરને શોધી કહાડ્યો) ત્યારે એ નવી શોધના ઉદ્દેશમાં આકર્ષક તથાતાં એણે લખ્યું કે આજ સુધીની બધી વૈજ્ઞાનિક શોધોને પાછળ મૂકે એવી શાધ તો એ છે જેનાથી “ઇલિપ્સિટર અને ઇપિપિટર” સંબંધોનું એકત્વ પ્રતિપાદન કરી શકાય છે. પ્રાચીન આર્યોની ઉન્નિષ્ઠ સંસ્કૃતિ ઉપર પ્રાચીન રોમ (અને એસ પણ) પોતાની સંસ્કૃતિ રચી રહ્યા હતાં. એ વાત આ નવી શોધે એવી સચેટ રીતે સાબીત કરી દીધી કે જે કરવામાં સ્થાપત્ય અને સિકંકાઓ કદી સફળ થઇ શકતે નહિ. પછી તો આ શાસ્ત્ર ખૂબજ આગળ વધ્યું. ગરીબ હિન્દી ગામડીયાઓ ઉપર શુરસો કરતા ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના ફેક્ટર બહાદુરના ‘શિય’માં પંડિતો ‘શિય’ જેવા લાગ્યા, ઠેરઠેર કુલેશ જમાવી જમીન ઉઘાપતી કંપની બહાદુરની “ચરટ” માં પંડિતો ‘લુપા’ જેવા મંડ્યા, ન્હાનાં મોટાં રાજાઓના હક્ક આવી જતી એ મહામંજના ‘ચૂ’ માં ‘ચવર્ણ’ જેવા મંડ્યા, અને એ બધું જોઇને ગેલમાં આવેલા પંડિતોએ ખુદ મેક્સમ્યુસરને ‘મોક્ષ મલહર’ બનાવી દીધો. ‘મલહર’ પછી ‘બલ-હર’ આદિ સેના આવી તેની પણ આ પંડિતોને ગેલ-ભામાં સરત ન રહી ! એજ ઘોરણે કહોએ તો આજે પણ ઇસ્ટ આફ્રિકાથી દિલ્લિયાઇન્સ સુધીમાં માલદીવ, લકઠીવ, ગન્ડા, સુમાત્રા, સેલિબિસ, અને પોલિનેસિયા, ઇન્ડોનેસિયા, મેકોનેસિયા વગેરે દેશ દેશાવરમાં દેશી વ્હાણુ માટે પગલ શબ્દ વપરાય છે તેનું મૂળ સંસ્કૃત ‘પલવ’ શબ્દ છે એ વાત હિન્દનાં વ્હાણુ અને હિન્દના વ્હાણુવડીઓના પ્રાચીન દિગ્વિજયની જન્મભૂમિ સાક્ષી પૂરે છે. અને એ દિગ્વિજયને રહેકોડા વર્ષ વીત્યા પછી પણ પચ્છમ કંઠારની વ્હાણુવડી પરિવારમાં આવી અનેક સનાતન સાષો ઉતરાઇ રહી છે એ આ ન્હાનકડું પુસ્તક સંયોગ રીતે પુરવાર કરે છે. ‘પલવ’ શબ્દ ગીતાણમાં સ્થાન પામ્યો છે. સદૃશ લાણુકરે એના માટે બોટ શબ્દ લાપાન્તરિત દેખાડ્યો છે. જે લાણુકરે ઉચ્ચ દેશસ્ય આલણુ કુટુંબમાં જન્મ લેવાને બદલે કાઈ આફ્રિકા જેવા પચ્છક કમંસાલી સાગરવીર ક્રોડણુસ્ય કુટુંબમાં

૨ “શવ” જ્ઞાનપ્રદેનેય વચ્ચિનં સંતરિ.અસિ” વળી જુલો મનુરમૃતિ ૧૧, ૧૬. સ કૃત્યા પવમાત્માનં સંતારચતિ તાણુઓ.

જન્મ્યા હોત તો એએઓ આવી ગંભીર બૂલ ન કરત. ‘પ્લવ’ એટલે ‘શિપ’, પ્લવ એટલે ‘વિન્ડજેમર’, પ્લવ એટલે ‘ગેલિઅન’, પ્લવ એટલે ‘કિલપર’ પ્લવ એટલે ‘સ્કૂનર’ પ્લવ એટલે ‘કારસેટ’ પ્લવ એટલે ‘પ્રાઈવેટિયર’ પ્લવ એટલે પાપ (વર્જિન) ના મહાભય કર દરિયાને તરવા માટેના સાધનરૂપ રાન, જેવું મહાબલિષ્ઠ સાધન. પ્લવ શબ્દમાં તો આયોની તરીતવારિખની ગાથાઓ ભરી છે. પ્લવ એટલે માર્ગોપદેશિકાનાં પાનાં શક્તિ બનાવેલી કાગળની હોડકી નહિ! યુનિવર્સિટિનાં કાષ્ઠોલોલોલકલ લાપથો માટે કેવળ પુસ્તકપંડિતોજ વરાધ છે તેના ગેરદાયદાઓ આટલા ઉપરથી સ્ક્રમશ સકારો !

રાજેશી માંકડે શબ્દે શબ્દે વ્યુત્પત્તિઓ યોજ છે. એમાંની ઘણીખરી વિવાદાસ્પદ છે છતાં જે થોડી અશકનીય છે તે પણ, પ્રચ્છમ કક્ષારનાં વ્હાણવટાંનો પ્રાચીન વૈભવ અને વિસ્તાર બતાવવાને પૂરતી છે.

આ ન્હાનો સરખો કોપ ભેગો કરવાને જે જહેમત ઉઠાવવી પડી હશે તેના આદામ-પુરશિયા વિવેચકોને ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે, તો પછી વાંચકોને તો એ ખ્યાલ કયાંથીજ આવે ! અબોલ બનેલા ખારવાઓને બોલાવી બોલાવી આ કોપ ભેગો કરાયો છે. પ્રછેલા સવાલ માંક સમજે, સમજ્યા પછી પણ રપષ્ટ અને ચોક્કસ જવાબ માંક આપી શકે એવા ખારવા ખજાસીઓ માથે ધીરજથી, નરમાશથી હતાં ચિન્તથી કસાકે ગાળ્યા પછી આ કોપ બતાવી સકાયો હશે, જેમ કાળીપરજમાં કંછરખાપા કે હુમન્ટલાઈ ધૂમ્મા ત્યારે માંકમાંક એનાં જીવનતા ઝંખી કરી સકાર્ષ, તેમજ દરિયાપરજની એક બે દુર્ગમ કેડીમાં ધૂમી ધૂમીને ઉઠાવેલો આ કોપ બનાવવાથી, સ. હરિશાસે, પડતમૂર્ખ જેવી આજની પુસ્તકપંડિતસમાજ ઉપર ઉપકાર કયોં છે. જેમ ગરીબી અને દુર્દશામાં સડતા તેવું જળુની, આલિશાન મહાલયમાં રહેનારા ઉપજા દસ જળુને પરવાહ ન હોવાને કારણે આર્થિક અને સામાજિક ‘બોદશેવિત્રમ’ જન્મ્યું છે તેમજ નવયરિયા પ્રજાજન કેમ જીવે છે, કેમ બોલે છે કેમ ચાલે છે કિમ્ભાષેત મજેત કિમ્—એ સ્ક્રમજ્યાની દરકાર કયાં વિના પોતપોતાના તરંગોની દિવાલો ચણી વિદ્યા વિલાસમાં રહેનાર ત્રણ થરિયા, ‘The Upper Three’, કાષ્ઠ દહાડો અક્ષરસમાજમાં પણ ‘બોદશેવિત્રમ’ જન્માવશે, એ દહાડો થોડોક દૂર ઠેલવામાં સ. હરિશાસનું આ પુસ્તક સારો દિસો આવે છે.

(૩)

આ પુસ્તકમાં ખારવી બોલી નથી, ખારવી બોલી એટલે દરિયાપરજની બોલી. પણ અહીં, એ બોલીમાંથી, શિષ્ટતમ ગણાતા સાહિત્યમાં પણ વપરાતા ચોગ્ય, અનુપમરીને રપષ્ટતા સાધનાર શબ્દોનો કોપ છે, આ કોપની મદદથી પ્રખર પ્રોફેસર, પ્રચ્છ સાક્ષર કે નાહીને નીતી કહેનાર સંસ્કૃતાભિજ્ઞતમતિ કાષ્ઠપણુ વિદ્વાન, ક્યાંય પણ, મુંગઈની ગોદીમાં, કલકત્તાને ધકેલે, કરાચીની જેડીમાં કે અસાધનને ખાટે, જહાજને ખેંચતી માંકોને તરડા

લેતાં દ્રશ્યવિશેષને 'ફેસ્ટન' કહેતાં આજથી શરમાશે. હવે એ જાણે છે કે ધવર એટલે શું, લેટલુ એટલે શું, સંગર કદ કહેવાય, અને ચરખી એટલે શું કહેવાય ! દરેક હિન્દીના મોંમાં 'ફેસ્ટન' શબ્દ સાંભળી પરદેશીઓ દયા ખાતા હતા, તિરસ્કાર કરતા હતા, અને જેને જેને માટે અચૂક અંગ્રેજી શબ્દજ્ઞ વપરાય, તે તે વસ્તુ, અંગ્રેજને આવવા પહેલાં હિન્દીઓએ જોઈ જ નો'તી, એમ અનુમાન કાઢતા હતા તે બધા હવે ખસિઆણા પકશે. નિદાન ગૂજરાતીઓની માનદાનિ ધતી અટકાવવામાં આ કોષ બહુ જ અમૂલ્ય ભાગ બનવશે. એટલા માટે જ આ કોષ, આરાખડી વાચતાં આવડી હોય એવા દરેક ગૂજરાતીએ ખરીદવો જોઈએ.

આ કોષમાં બહાણુવટાના આનુગામિક સુતારવાડના પણ ધણા શબ્દો છે. ખીલા ખરીદવા સાક્ષરો નહિ જતા હોય, કારણ સાક્ષરો ખીણે બંધાયેલા આજ સુધી ગૂજરાતમાં જણાયા નથી. પણ આ કોષ સંઘસ્તાર જ્યારે નવું ઘર બંધાવવા નીકળશે, ત્યારે સુતાર શું માગે છે તે તુરત સ્ફમશ્ન જશે. પસિયા, કુખિયા, ધંભવા, ઉધકપાસિયા, વગેરેનો અર્થ, દરેક અંગ્રેજ બચ્ચો ફેટવર્ક, લોબિ અને મેકિનોની મદદથી સ્ફમજે છે, તેમ હવે ગૂજરાતી બચ્ચો પણ સ્ફમજતો યશે. એ ઉપકાર આ કોષ કરી આપશે. યાપો, તામક, ઘેટા, ઘીસવા, પાવડા, દારનો વગેરે શબ્દો જે ગુજરાતનો ખેડુ દરરોજ વાપરે છે, વાપરતાં સમાસ અને અમતકાર ભેષ અનુભવે છે (ખાસ તો રહેરી નિશાળિયાઓ માથું ધવડે ત્યારે) અને જે શબ્દોના પર્માણે કોષ પણ અંગ્રેજી પદ્યપુસ્તકોમાં અસંખ્ય મળતા રહે છે, તે શબ્દોનો પુનર્ર્હાર આ કોષ કરશે. અને સહુથી વિશેષ ઉપકાર આ કોષનો એ છે કે ભાષા પછી કોષ ઉપજે એ ધોરણને ઉચ્છ્રાવવા છતાં આ કોષ કરી મરદાનગીભરી ગાથાઓ સ્ફમજવાને, આપણા Pop Fied વાંચકોને, લાયક બનાવશે.

(૪)

આજના વિવેચકો અને સાક્ષરો હજુ પણ પાશ્ચાત્ય વિવેચનધોરણો સ્વીકારે છે. જ્યોગ' સેન્ટસપરિ અને ડાઉનિંગ અથવા એની પછી કોલેજના પાઠ્યપુસ્તકોમાં એમના જેવું સ્થાન પામનારાઓનાં ધોરણો જાણે ગૂજરાતી જીવન અને ભાવના માટે પણ અબ્યાધિત હોય એવી વૃત્તિ આજે સ્વીકારાયેલી છે. સસ્કૃત ઐત્તિક વિષય લઇને ડિમિ મેગવાનારામાં વળી મમ્મટના ધોરણોના ઉપરચોટિયા નિર્દેશો કરી આજની જીવનભાવનાને પાછલી સદીઓમાં ધસડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા દેખાય છે. આમાંનાં પહેલાં ધોરણને અનુસરીને, એટલે એ પુરાણો જેવા બનેલા વિવેચનશાસ્ત્રીઓને નહિ, પણ એમના વડે વિવિકત બનતાં અંગ્રેજી સાહિત્ય ઉપર નજર ફેંકવા જેવી છે.

જ્યોવન્દ સેકસનથી કરી વિષર હુગિન્સન સુધીના દરિયાઈ ગાથાઓના લેખકો જે ધોરણ સ્વીકારતા આવ્યા છે. પહેલાં તો જે કથાભાગ લેખકનાં કચન રૂપે, વર્ણનાત્મક કે બીજી રીતે હોય છે, તે, સાદી છતાં વિસિષ્ટ એવી દાલી ભાષામાં લખે છે. બીજું—જે ભાગ ખુદ ખરવાઓનાં મોંમાં મૂકાય છે તે ભાગ ગદ્યો પારિઆપિક શબ્દોમાં, પ્રાન્તીય

કે ગ્રામ્ય બોલીમાં, અને પદ્યારુત મૂકે છે. આપણા સાહિત્યમાં દરિયાકપરજના જે એક બે રડયા ખડયા પ્રયત્નો થયા છે, અને જેના રહામે સાક્ષરીજગતમાં ખગલગાટ થઈ રહ્યો છે, તેમાં પણ ઉપલાં બે ધોરણો, પૂરી રીતે, અનુભૂતી પણ, સચવાયાં છે. આનાં ઉદાહરણ:

૧ The Brassbounder by David Bone

"At close of a day of keen sailing, the outposts of the Irish Coast, bleak, barren, inhospitable, lay under our lee—a few bold rocks, around and above, wreathed in sea mist, and the never-dying Atlantic swell breaking heavily at base.

"Iss, indeed, Capt'n! The Stags of Broad-haven I tell'oo,...it iss the best landfall I haf ever seen Cap'tin!"

The Old Man kept his head

'Aye, aye, "he said" the Stags eh? we'll haul up t' th' wind anyway.....Luff down helm m'lud and keep her close

૨ A. E. Dingle In Americanese

"Pegwell, I'm glad you're home. You can do a lot for Mary. I ought not to mention this to a soul; but I believe you are her friend.

"Friend?, "rasped Pegwell" Mister, you're bloody foolish! That little gal kin use me fer a doormat.....

૩ હડકીવારી આમ, સુઝાની, કુમાર અંક ૧૦૦ મો.

"મુઝો મોરાપર ઉમો ધડાની ઝીંધણી કરતો હાકોડા દેવા લાગ્યો, ખારવાઓનાં કાળમીંદો જેવાં મજબૂત બદન એવડાં વળી વળી સુઝાનના ધસારે મદ ધરાવવા લાગ્યાં. ઉપર કાળાલગ્નર આકાશમાં તારા જલુકતા'તા; નીચે એથી પણ કાળાં કાળાં પાણીનો ધૂધવાદ અંજાજાતો'તો. વહાણના સીધા ચરક ચરક બોલવા દતા. ગરેડીમાંથી રસમ કરતા તણુખા ઉડતા દેખાતા હતા.

"ખખરદાર લાખા! ખજા હેંચવ ધડો ટુકડાય છે. એ.....દરિયા મહામત! જલાસ જુસાં વામ છેડો કાઢ્યો લાખા! હજો હડકીના કુતા દેખાય છે. જે'મા કમોમમે જ્યાં ત્યાં લગ્યા પ્યા છે. જ લાસ દિકડો ફકત દેડ વામ મથે બ્યો.'

૪ ધુઝાકિયો બાબુ, સુઝાની, કુમાર અંક ૧૩૯

“સુશ્વેત ઉપર પડેલા ભારવહિયાને, જખ્મી છતાં, રાક્ષસી ખંભાના બળે મરેને હાલવવા લાગ્યો. કાળામેશ મોંવાળો કાનજી એને પકડે દોડી પહોંચ્યો.

“મામસો હજી ખજાસ છે નાંખવા—ભારમાં હતી જામગરી ચેતાવી છે; અધમડી ત કતામારનો ચૂરો થઈ જાય; આસાપુરના ધોરા કાપી હજી છુટા થઈ જાય” કાનજી ઉતાવળે ઉતાવળે બોલવા માંડ્યો.”

હવે જરા આ ચાર ઉદાહરણો તપાસીએ.

પહેલાંમાં સાદા અંગ્રેજીમાં પણ પારિભાષિક શબ્દ 100 આવે છે. આ શબ્દ ધાર્મિક, રાજકીય, લલિતાર્થ કે સાદાં વાક્યમયમાં ધરમથુ જેવો બની રહ્યો છે. દરેક અંગ્રેજ વાંચક એનો અર્થ સ્પષ્ટ જાણે છે. આ શબ્દ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ નથી એમ કહેવા કરતાં અંગ્રેજ બચ્ચો ચોટરલુ કિંગ ઉપરથી ટેક્સમાં અંપલાવી દેવાનું વધુ પસંદ કરશે. એજ ઉદાહરણની બીજી કંડિકામાં તજ ખારતી બોલી છે. બીજા ઉદાહરણમાં પણ એ બોલી છે. ત્રીજા ચોથામાં પેલી કંડિકા ખારતી બોલીમાં નથી કારણ એ લેખકનું કથન છે. બીજી કંડિકાઓ ખારતી બોલીમાં છે. ઉપર જણાવેલાં અંગ્રેજી સાગરમાહિત્યનાં બે સનાતન જેવાં ધોરણો મુજબ આપું સંમિશ્રણ શિષ્ટ અને આદરણીય છે એટલું જ નહિ પણ આવશ્યક છે.”

(૫)

છતાં ધોરણોથીજ સાદિત્ય રચાવું જોઈએ એમ માનનાર સાદિત્યમાં ગણિતશાસ્ત્ર નિયમો લાગૂ પાડવાનો મિથ્યા કદામહી છે. પહેલાં વેદ પછી નિરુક્ત. પહેલાં મહામત્સ્યાન પછી ભાષ્યકાર, પહેલાં બાપા પછી વ્યાકરણ. પહેલાં સંગીત પછી સુરશાસ્ત્ર, પહેલાં પ્રાકટ્ય પછી નિયમાવલિ, પહેલાં પદ્યગમ્પર પછી સંપ્રદાય, એ હેખાડે છે કે કુટપટી લખને જીવન માપનારાઓ કેવળ બહિર્ગમ્ય બની રહે છે. એમના માટે એક પ્રાચીન કબુલિત છે કે

અબ્ધિ સંધિત એવ વાનર કૌટરૂ

કિન્ત્વરૂપ મંજીરતામ્, આપાતાલપ્રવિષ્ટ પીવર તનુઃ

જનનાતિ મન્યાયઃ

નિયમાવલિઓ, ધોરણો, કાયદોઓ, કુટપટિઓનો ઉપયોગ ગોણ છે જીવન ઉભારાય ત્યારે એ પાળ બાધે, સાહિત્ય ઉભારાય ત્યારે ધોરણો બાધે—પણ તે જીવન અને સાદિત્યના પ્રવાહને કેળવવા પૂરતી, નેકવા માટે નહિ. ઋષિશાસ્ત્ર બ્રહ્માણું ન જોઈએ કે પ્રવૃત્તિ વર્તિ-ગઈ, ન વા સાએ, ન વે કમઃ

૪ લેખક પણ ખારતી બોલીમાં (અથવા ખારતી છે એમ માની શીવેરી બોલીમાં) લખે એના નમુનો “આખરીમલ”ના પ્રયમાકમાં છે.

(૩)

દરિયા પૂર્વીના બહુ ભાગ ઉપર પથરાયેલો છે. અહીં વિકતમૂર્જિત ઊસડ્ય સિન્ધવાઈવું; દરિયાપરજને ક્ષણપરજ જેટલું સંક્રમિત માનનાર મહેલી જૂઠ કરે છે. દરિયાઇ જીવનને કેાછ પણ લોકો, રિખળીઓ વચ્ચની તસ્દી લેવી પડે તેા પણ, સાહિત્યમાં ઉતરનાર ફેબળ લખ-વાથી ખીડાતો માંદફો લલિયો નથી. એનો પ્રવાસ જો સફળ થાય, તેા જો ભુલાનોના સર્જનમાં હિસ્માદાર બનવાનું અભ્યાસો આગ્યશાસિત્વ અદા કરશે. આવ જોવો કેાઈ આગ્યશક્તી જનમેલો છે એમ કહેવાનું નથી, પણ આવે જો પ્રવાસ શરૂ થશે તેા ઉત્પત્ત્યતે કેાપિ સમાનધર્મી સાક્ષરી ભાષાને વળગી રહેનાર સંસ્કૃત કવિએ અને સાહિત્યકારોએ આર્યજીવનની સાદસકથાને ઉપેક્ષીને પ્રાચીન ભારતનાં સાદસજીવનને અક્ષર છતિહાસમાંથી હુપત કરી દીધું છે. દરિયાને માઝમ મોજે જે સ્થાપત્ય રચાય છે તે આરોએસોજીવક ડિપાર્ટમેન્ટની આંગિથી પર રહે છે. એને તગિયે જે સિક્કાઓ ફૂળ્યા છે તે ન્યુમિસમેટિક્સના કોવિદોના હાથમાં કદી નહિ આવે, અને સાદસાજિત જીવનનો, જે શિષ્ટતામ ગચ્છાતાં સસ્કૃત વાક્યમયના વિચારવિચારો વિધાયકોને પરિચય હશે, તેા પણ, આવે જેમ જે ગતપાંડિત્યના ઉચ્ચઉપર જીવનાર તળસાક્ષરવર્ગની કલમ ગણે છે તેમ, જે જીવન ઉપેક્ષ્ય ગચ્છાયું હશે. પરિણામે શરૂનો રડયો ખડયો ઉદ્દેશ, ખંચેજીવનકની એકલ કથા અને બાકી ફેબળ કૃત્રિમ દેસાલિમાનની કલ્પનાએ ઘડેલાં રચનો જ એ ચોરવશાક્ષી છતિહાસની સાક્ષી પૂરવા રહ્યા છે સંસ્કૃત વાક્યમયને અંજળીમાં લઇ પી જનાર પાંડિત પણ કબૂલ કરશે કે જો એ મળીર, વિશાલ વાક્યમય પરથી જ પ્રાચીન ભારતજીવનનો છતિહાસ ધડવો હોય તેા તેા એટલું જ કહી શકારો કે વ્યાસ દિવાલ્લ્યાપનપર્વત મહર્ષિકરુપે, પરશુરાહિ પુરુષવિતાન્તજીવનકથાને સનાતન શાસ્ત્રોમાં મૂર્ત કરી દીધી છે. ખુરકીજીવનનાં એકે અંશ કે કસા, મૂર્ત થવા બારી નથી રવા=પણ તરી જીવન મારે તેા વલખા જ મારવાં રવાં=કારણ જે અનિવાર્ય અને સખમ સંજોગોને લઇને લોકમાત્રને નિત્ય જીવહારમાં પાંડિત્યબર્ષા શબ્દો વડે જીમવા લેયા વાજવાં પરવડતા નથી, જેને લઇને માલ Slingers અને Workers ની ભાગ જૂદી પડવા માટે છે- તે સંજોગો જે કેાછ પણ જીવનમાં અતિ બલિષ્ઠ હોય તેા ને સાગરજીવનમાં છે. દુકામાં દુકા વાડયોથી, અગણિત વતુએને જૂદા જૂદા અને અઅલિત છતાં સ્પષ્ટતામ વ્યંજનાસાધક ન્હાનામાં ન્હાના શબ્દોથી. અને અતિ સ્પષ્ટ રીતે માંમળી રકાય એવા ઉચ્ચાર આપે એવા શબ્દોથી પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરવાની, જો કાઈને અતિ જરૂર હોય તેા તે દરિયાપરજન સામર- પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરવાની, જો કાઈને અતિ જરૂર હોય તેા તે દરિયાપરજન સામર-

સીંચોડાની ટૂંકી સીસોટી પણ ન પાલકે-એવો નકુલચિતિ દુરકાટથી જ વકતવ્ય પૂર્વ કરે
 A Sailor grunts his orders or sings them out. એના જીવનમાં, તેથી
 ટૂંકી, રપષ્ટ અને સચોટ અર્થ પ્રતિપાદન થોડી જન્મે. એ તે ખાસી બોલી. એ
 શિપચાને દરિયાપરજનાં ગુરકુતો સેવતાં ભેષ્યો. એક પ્રખ્યાત સાહિત્યકથોતિર્થરે એ
 શિપચા માટે “કચ્છ માંડવીની નિશાળો”માં જઈ બેસતા રહ્યો એવાવ દર્શાવ્યો છે. આજના
 સાહિત્યકથોતિર્થરોની ચારીરિક સંપત્તિ જોતાં એ અભાવ એમના જીવન લંબાવવાને
 અતીવ ઉપકારક છે. એ નિશાળો-અને બારતભરની હજારો ગાઉ વિસ્તરણેથી પુણ્ય
 સાગરકંઠાર ઉપર આવી રહેલી (બાવનજર તાલે ઘોઘા બદર સુદ્ધી) નિશાળોમાં જરા તરે
 છે, શરીરમાંથી માંસ, મજ્જા, લોહી ને હાડકાં કઢાડી લેવામાં આવે છે, અને એને બદલે
 પિકાડો, પોલાદ ત્રાંસુ અને લોખંડ, એટલાનું બદલ બાંધી એમાં આગ ઉકળતુ લોહી
 રેડવામાં આવે છે. એ નિશાળોમાં ન જવાના એ પ્રિય મિત્રના નિયમને, ગામડી મહેતાજી,
 મિત્રજીવનના સહજ પ્રેમથી વધાવી લે છે મરણ પુરથી રહેલીઓમાં ગર્જના કરવી રહેલી
 છે પણ અતો જીવંતી અને મોતના દાવ બેઠવાર સાયરભાવજોની ગુફા. નિદાન એમાં
 ભગવાને તો શું પણ સહેજ ડોકિયું કરવાને પણ સાક્ષરમિત્રો અભિમાન ધામવતે તો
 આ મહેતાજી છતાં ગામડી રહેલા મિત્રની એમને વારવાની રજા હતી કે :

મિત્રમહારેયુ ગુરુમર્ગચિંતિતો મજ્જાજ્યોત ન કદાપિ સંચર

યદિ ભુષ્યતે દરિયિયુઃ સ્નનંયયો ભવિષ્યારેયુ પરિશેષિત મદિ:

પણ એ આગરઆપજ ના સ્નનંયયો પોતાની આગર ગુફાઓમાં (કચ્છ માંડવી
 માં કે ઘોષામાં) ધૂળ પર રમતાં રમતાં પણ શું બેસે છે એ દેખાડવાનું પ્રાયમિક
 બાલપુસ્તક તે રા. દરિયાજી માંડવી આ “મદાલ્પવદાની પરિભાષા”. એને સાક્ષરો
 અભિગંધે કે નિન્દે, શાળાઓ એને સંખરે કે ત્યાગે, ચાંચો એ પાંચે કે નાકે આડો
 રમાત દધને ચક્રચિત્ર-નાર્તકીનિદર્શનનિપુણ વઃક્રમથી મોરબા કૈરા કોંઠ-જનાં આ
 પુસ્તક મરદાનગી ભર્પો સાહિત્ય રદમજ્જાને ઉત્તમ સામન પીવડ્યો, એ જ્યાં મુકામે ત્યાં
 ઉપયોગી અને ગૌરવાન્વિત રહેશે. અન્નર્વગ્નિ માજીજી યતી વા રાજ્યેરમ્નિ, બદિ
 બંહોરિ માનંયાઃ- તો કિ લગુતાં યતઃ ? આ પુસ્તકમાં “દોષાસુ મોક્ષાસુ વદન્તવાચ”
 નથી પણ આમાં શુદ્ધ જેવી સામગ્રી દરીકર પછાડે ગૂંચાવનું શિશુજીવન છે. આમાં
 તો ‘પાણાનમેથી વ્યાપાર’ કરનારનું જીવન છે. એ પુસ્તક પ્રકટ કરીને રાજ્યો માંડે
 ગૂંચાવ ઉપર, ‘અપાને દાનમ્’ લાગે તો પણ મદદપદાર ક્યો છે. જો રા. માંડવી રંગો

આ ઋચામાં કેવળ 'પરાવત'નો જ નહિ પરંતુ 'કૃત' અને 'ધેનુ'ના પણ અર્થ સુરપટ થાય છે એટલે અહિં એની વ્યાખ્યા વિગતવાર આપી છે.

વળી, ચિંધવઃ પદ પણ 'ધેનુ' સંગ તરીકે વપરાયતું છે તે આપણને જણાય છે.

"કરીકરીને કામના (અગ્નિની) કરતી નિત્ય પય કરતી—(સદા પયકરતી કૂઝણી ધેનુઓ) એવી સત્યની જ્યોતિર્મય ધેનુઓએ અગ્નિને પયપાન કરાવ્યું. સુમતિની યાચના કરનાર સરિતાઓ (અત્યના પ્રવાહો), પરમ ચેતનાના સ્તરોમાંથી અદિની સમીપમાં વહેવા શાંતી "

ઋગ્વીની ધેનુઓ—દુષ્પ્રકૃત-જ્યોતિર્મય ધેનુઓ, કર્મ વારૂ? સુમતિની યાચના કરનાર મિંધુઓ કદ ?

વેદના પદે માં સંગ્રામ રહેલો છે એને! પુરાવો આ એક ઋચા પણ નિષ્પક્ષપાત અભિપ્રાયને પુરા પાડવાને પ્રમથ છે, "સત્યની ગાયો"—સત્યનાં જ્યોતિર્મય કિરણો-અને કિરણોનાં ધણ. તે પોષણ આપનાર છે માટે ધેનવઃ-પોષક ગાયો. આ ગાયો ઉડી જતી નથી રત્નજી-સદા કુઝણી-એ. તે વારેવારે અગ્નિની-અભીષ્માના અગ્નિની, યાને માનવની ચેતનામાં જન્મતિ ઊર્જાગામી તપઃશક્તિની-કામના કરે છે, કારણ કે માનવમાં એ તપઃશક્તિ જન્મતી હોય તો જ એ ધેનુઓ તેને પોષણ આપી શકે. અને ચેતનાના વિવિધ સ્તરોના ઉપર વહેતા પ્રવાહોની બેઠેલી સરિતાઓ સુમતિ માટે યાચના કરે છે-અને માનવની રથુલ-ચેતના-અભિપ્રાયચેતના કૃપા આદીની સમીપ તેઓ વહન કરે છે, -અલભત, પરાવત;- ચેતનાના ઊર્જા સ્તરોમાંથી સરણ કરીને.

કૃત : ચત્યારમક-કિયાતમક સત્ય;

ધેનુ : સત્યના પોષક કિરણો-કિરણાવલી, શાન્તરશ્મિઓ.

પરાવત : ચેતનાના ઉન્નત સ્તરો

મિંધુ : ચેતનાના પ્રવાહો.

આટલી સંજ્ઞાઓ અહિં સુરપટ થાય છે અને વેદની ખીજ ઋચાઓમાં પણ બંધ બેસે છે, ઉ. ત. આજ સૂકતની ૧૦ મી ઋચા લો.

૧.૮૨.૩ માં પરાવતઃ— દુ દેવાઃ એવો અર્થ છે.

૧.૧૧૨.૧૩ આ ઋચામાં પરાવતિ જ્યાં વિશે ઉલ્લેખ છે.

પરાવતિ દ્વિદેશે સ્થિત સૂર્ય પરિવાયઃ ।

અહિં પરાવતનો અર્થ સૂર્યલોક-યાતો સૂર્ય જેટલો દૂર પ્રદેશ છે. એટલો મત આપણાઆપ પણ સ્વીકારે છે.

૧.૧૧૬.૮. અહિં પરાવતિ દુર્યોએ એમ કહીને સમુદ્રમધ્યે-સમુદ્રમધ્યે એટલું સામણ ઉમેરે છે.

૧.૧૩૦.૬. માં પરાવતો એટલે દુરાત્ સ્વર્ગ સ્થાનાત્-“સ્વર્ગપ્રદેશ” એટલા દૂર પ્રદેશને પણ સામણ ‘પરાવત’ તરીકે સ્વીકારે છે.

૩.૬.૬ દરદેશનો અર્થ પરાવતનો માય છે.

૩.૩૭.૧૧. માં ઇન્દ્રને નહુકમાંથી કે દુર્યો-પરાવત:- આવવાને માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. આ સમીપ કે દુરનું સ્થાન સ્પષ્ટ જગતમાં ન હોઈ શકે એ સમજી શકાય તેવું છે; કારણ કે ઇન્દ્રનું રહેઠાણ પૃથ્વી નથી એ વેદમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલું છે. એટલે સૂક્ષ્મ અન્ય લોકમાંથી આવવા માટે તે શબ્દ વપરાયતો છે એ સ્પષ્ટ માય છે.

૩.૪૦.૮. માં પણ એજ અર્થ છે.

૫.૫૩.૮. માં પરાવતો દુર્યો તપ્ર તપ્ર છૂલોકાદો પરાવત એટલે છૂલોક વગેરે અન્ય લોકો એવું સામણ પણ સ્વીકારે છે.

૮.૧૨.૧૮. એ જ અર્થ વિવક્ષિત છે.

૮.૩૨.૨૨. દુરતા અર્થમાં છે.

૯.૩૯.૫. દુરતા અર્થમાં પરાવત વપરાયો છે.

૯.૪૪.૨ } એજ અર્થ છે.
૯.૬૫.૨૨ }

૯.૬૮.૬ માં પરાવત એટલે દુરાત્ પુત્રોકાર એવો માયનો લીધો છે.

અગ્નિદેવના ગૂઢાં ગૂઢાં મંડળોમાંથી લીધેલાં આ અવતરણો પરથી ‘પરાવત’ સ્પષ્ટપ્રદેશને બદલે અત્યારે આપણાથી અતિદૂર એવા ચેતનાના સ્તરોનો નિર્દેશ કરે છે. એમ સ્વીકારવું સકારણ લાગે છે. આ અનુમાનમાં સામણાચાર્ય માનુકૃત છે. એમણે પણ સ્વર્ગલોક છૂલોક, મૃત્યુલોક વગેરે પરાવતના અર્થમાં સ્વીકાર્યો છે. એટલે પરાવત-એ માનવ ચેતનાથી પર આવી રહેલ ચેતનામાં સ્તરોને માટે વપરાયતું પદ છે.

ગુજરાતી લિપિની વ્યુત્પત્તિ

હરિલાલ રંગીજીદાસ માંકડ

ગુજરાતી લિપિ જેમાંથી જિનરી આવી છે એ આજબોધ કે દેવનાગરી લિપિની વિકસિત લિપિ કેવી હશે એ નતચરનાં ઐતિહાસિક સાધનોનો અભાવ છે. છતાં એટલું તો મોક્ષમપણે કહી શકાય કે આજની બાલબોધ લિપિ અસહી લિપિઓને ઓપ ચડાવી, એના ઉપર અમુક સંસ્કાર કરો, સંસ્કૃતરૂપે આપણને સોંપવામાં આવી છે. આ ઘટનાની વસ્તવિકતા માટે ખાસ સંકાનું કારણ નથી કેમકે હાલનો ૬૮ શબ્દ ‘દેવનાગરી’ સ્વયંસિદ્ધ પુરાવો રજૂ કરે છે. આ શબ્દનો વિગ્રહ આમ થઈ શકે: દેવ ને નાગ એ દેવનાગ; દેવનાગનો એ દેવનાગરી—જેમાં રી છટ્ટ વિભક્તિનો વલ્લભ છે. પુરાણ કાગમાં દેવો ને નાગોનું સંમિશ્રણ થયું હશે ત્યારે આ લિપિ અવજામાં આવી હશે. ખીછ રીતે કહીએ તો લિપિને અંગે અત્યારે જેવી ભાંગવડ હોયી થઈ કે એવી જ વગ્ધુત્પત્તિ એ વખતે ઉભી થઈ હોવી નોંધએ અને એ લોકોએ જે તોડ કાઢ્યો હશે એ આજે આપણને દેવનાગરી લિપિરૂપે વારમાંમાં મળ્યો છે.

આ સંસ્કૃત લિપિમાં એ જુદાં તરવો નજરે ચડે છે. એના કેટલાક અક્ષરો કાનાવાળા છે ને કેટલાક અક્ષરો કાનાવગરના છે એ બનાવી આપે છે કે એની પુરેમાંથી લિપિઓ જુદાજુદા સંસ્કારવાળી હોવી નોંધએ આ લિપિનું સમીકરણ થયાનું મુખ્ય કારણ ઉચ્ચારમેદ હોય એમ જણાય છે, (અત્યારે એ કારણ નથી,) નહિતર ટમર તમર જેવા લગભગ સરખા ઉચ્ચારવાળા (કાનાવગરના ને કાનાવાળા) અક્ષરો મેળા થવાનો મજબૂત નથી. ગરોમાં પણ કાનાવાળા ને વગરના અક્ષરો ને! તથા ઉચ્ચારમેદનો એવો જ ફેર જણાય કે, નહિતર એ ને ઓ જેવા બેરડા ઉચ્ચારવાળા અક્ષરોનો કાંઈ અર્થ જ નથી. અંકડા ૧૧ સ્વરો ઉપરથી જ થયા હોય એમ જણાય છે એટલે એ વિશે ખાસ કહેવાપણું રિપું નથી.

આમ સંસ્કાર પામેલી દેવનાગરી લિપિનો પુનઃસંસ્કાર પામવાનો પારો આખ્યો છે એ ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન માત્ર છે.

૧ કાનાવગરના અક્ષરો નાગરોકો ને એમના સહવાસી અન્ય લોકોની લિપિના સામે છે. નાગરોક સાથે પશ્ચિમોકો વસતા હતા ને એ શબ્દમાંથી હાલનો વહ્નિક શબ્દ ઉતરી આવ્યો છે એવો મત વધતો જાય છે. વાળીઆની બોલી બેલડી બોલીનાં ઓડાં તરીકે મનાવે છે, જેમાં તવગને બદલે દવગના અક્ષરો વધારે વપરાય છે. દા. ત., ‘દમે દમાડે છ કડકા દો ઇ કડે કામે’ ને, ઠેકું વડું કડકાં કાલા ડહ બજો’. ગુજરાતના વહ્નિકમેદ મોઠાશોકો પણ આને મળતું જ બોલે છે. આ રીતે એ બોલીમાં બદલી ‘નાગરી’ બોલીનું અવશેષ રહી ગયું હોય એ બનવા નેહું છે.

આ લિપિનાં શુભરાત્રીકરણનો તાજો ઇતિહાસ દૂંકો છે. શરૂમાં જુદી જુદી લીટીઓને બદલે લાંબી લીટી તાપ્તિને અક્ષરો લખાતા જેમાં કેટલાક બાળબોધ અક્ષરો પણ વપરાતા, જેવા કે અ, વ, જ, ફ, લ, પછી સિનાહાપમાં બીનેબીને લીટી નિકળી ગઇ ને છેવટે બાળબોધ અક્ષરો પણ બંધ થઈ ગયા. આટલું થાતાં અક્ષરોનું યોજાકારપણું વધી જઇ અંગમરોડ મનોહર થઇ ગયો. આજે શુભરાત્રી લિપિ સૌથી સુંદર છે એ વિષે મતભેદ નથી. સુંદરતાની સાથે લખવાની સરળતા પણ જલ્દી વધી ગઇ, તે એટલે સુધી કે અંગ્રેજીની ત્રોછોથોથી એબીસીડીની માફક એકખીખ અક્ષરોને જોડીને લખવાની પણ સુગમતા આવી ગઈ. જે કે આ લાભ હાપખાતાંએ નથી લીધો એ કીક જ કહ્યું છે, તો પણ હાથનાં લખાણપરાણમાં એનો ઉપયોગ જૂઠ્ઠા થાય છે, જેથી લખાણનો વેગ ઘણો ઝડપી બની ગયો છે. આ ઉપરાંત રહેરહેન એનો દેખાવ ને મરોડ એવો થઇ ગયો છે કે ઉત્તર દિંદને તો એ અક્ષરો પરિચિત છે જ પણ દખ્ખણની કિંગિવાળાને પણ એનો મરોડ થોડોઘણો જરૂર પરિચિત જણાતો હોવો જોઈએ, કેમ ત્યારે ઉભયતટપાદની નર્મદાની જેમ એ પ્રદેશની સિંચ પણ ઉત્તર ને દક્ષિણની લિપિઓનો સમન્વય કરવાર સાકળ ન બની ગઇ હોય !

આ સાથે એક તકનો રાખવામાં આવ્યો છે એમાં હાતના જે શુભરાત્રી અક્ષરો દેવનાગરીથી જુદા પડે છે એવી વ્યુત્પત્તિ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. એના ઉપરથી જરૂરી સકારો કે સિપિનો ઉપયોગ મનુષ્યના અવદારમાં મદદ કરવા માટે કરવો હોય તો એ કાવ્ય સૌથી સરસ પ્રકારે થાય એવી રીતે આ શુભરાત્રી અક્ષરો યોજવા છે. બાળબોધ લિપિ અચર્યક હોઇ એને ફેરવવી એ અત્યારે મુશ્કેલી મુદો છે તો પછી એમાંથી વ્યુત્પન્ન થઇ પ્રયોગસિદ્ધ થયેલી શુભરાત્રી લિપિનો આ માટે ચિંતા સંકાશે અંગીકાર ન કરવો ? હાથનાં છટલી-દળસીડીઆનાં રાજપ્રકરણમાં સરસાએલા 'કામગ્રોમાઇઝ' જેવું આ વસ્તુ છે. એ 'કામગ્રોમાઇઝ' ખસ્ય એવો ન જ હોઇ શકે કે જે અક્ષરોનું રાજ જામી ગયું છે એનો દક્ષ ખૂંચવી લઇને પણ બીજાનું મન મનાવવું ! એમાં ફેરફાર કરવો એનો અર્થ તો એટલો જ કે 'ત્રણ, તર, કે ઇચ્છન, કાછની એજ ન ખાતર દેવો.'

બાળબોધ અક્ષરોનાં શુભરાત્રીકરણમાં એવે અસારોવ વ્યુત્પત્તિ યઇ હોય તો એ ફની છે. મૂળમાં વ-પછી ફ આવે છે, એથી વના કાનાતી જમણીકાર એક પાંખડું લગાડવામાં આવ્યું છે. આમ થવાથી એ અક્ષર ક- જેવો થઇ જવાનો સંભવ ઊભો થયો એમ કહી સકાય પણ ઝખીકારનો જામ વ જેવો દેઇ ક ને ક ને; તકાવત જળવાઈ રહ્યો ગણાય. દવે જગરે શુભરાત્રીમાં જનો કર થઇ ગયો ત્યારે વનો પણ ક જેવો ઘાટ થવાનો સંભવ ઊભો થયો. આ વખતે બે મુદા ઊભા થયા કે ફને વ-જેવો રાખવો કે ક-જેવો; અને ક-જેવો રાખવા જતાં ફના જુદો પાડવા માટે વને

એક પાંખડું તો લગાડ્યું પડ્યું હતું, એને વળી એક વધુ પાંખડું વળગાડવામાં આવ્યું । ખરી રીતે હ-ને પ-જેવા જ રાખી એનાથી જુદા પાડવો જોઈએ અને એ માટે એ અક્ષર રજૂ કરી શકાય, જે તકતામાં બતાવ્યા છે. એમાં ચ-કરતાં પ-જેવા ઘાટ વધારે યોગ્ય છે એમ સૌ કોઈ કલ્પન કરશે. આમ અશાસ્ત્રીયતાને લીધે ગુજરાતીમાં ફેરફાર કરવા જેવાં જો અક્ષર હોય તો એ કે એક જ છે.

હવેનાં શ્રી ૬. ખા. કાલેકરે જાપાંઓમાં જે પ્રચારપત્ર મોકલ્યું છે એની સામે ઉપર દર્શાવેનાં કારણે વાંધો રજૂ કરવાની સૌની ફરજ છે. ગુજરાતની દૃષ્ટિએ તો એ વાંધો વાજપ્તી જ છે પણ ગુજરાતી લિપિની સુંદરતા, સુચમતા, સરળતા, ને વ્યવહારકુશળતાને અંગે સમસ્ત દિ-દીગ્ગતતાનાં દિતખાતર પણ એ વાંધો એટલો જ અગત્યનો ગણવો જોઈએ.

આથી ખરી રીતે હાથ તરત આપણી લિપિમાં કરોજ ફેર કરવાની જરૂર નથી લાગતી, છતાં જ્યારે અર્થા ઉપડી જ છે ત્યારે એ વિશે થોડુંક લખું છું.

એ પ્રચારપત્રમાં 'ધ-નું' પાંખડું જમણીકાર વાળેલ છે એને બદલે 'ય'-ની જેમ કાબીકાર વાળવાથી ધ સાથે બળી જવાનો સંભવ સદંતર નાબુદ થાય છે. વળી 'ર'ના રેરને બદલે જે ફેરફાર કર્યો છે એ પણ સાપ કદંજો છે કેમકે એવી રીતે અર્થો ર સરખો લખવો બહુ મુશ્કેલ પડશે. એને બદલે રેરની હાલતી સંજ્ઞા કાયમ રાખીને એને અક્ષરની પહેલાં મુકાય તો વધારે ઠીક ગણાશે. ત્રીજો ખ્યાન એજે એવો ફેરફાર એ સચવાયો છે કે હસ્ત ધ-ની સંજ્ઞાને અક્ષરની પાછળ મૂકવી કેમકે હાલતી પદ્ધતિ અશાસ્ત્રીય છે. કેવળ લિપિફેર કરવાના દિમામે તો આ ફેરફારની કાંઈ જરૂર નથી, કેમકે મૂળ દેવાખરીમાં પણ લાખવનાં કારણે એ એમ જ લખાય છે. પણ અશાસ્ત્રીયતા છે એ વાત કલ્પન કરવી જ જોઈએ અને માત્ર એ કારણે ફેરફાર કરવો જ હોય તો બાળબોધ અક્ષરોની ખીજ અશાસ્ત્રીયતાનો વિચાર કરીને પછી જેમ ઠીક લાગે એમ કન્યું જોઈએ.

ગા, હ, જ, ઈ વગેરે દીર્ઘ અક્ષરોમાં કાનો, રેક, પાંખડું, ને માત્રા છે એ એના આગલા હસ્ત અક્ષરોનાં અવશેષ દર્શાવતી સગા તરીકે વપરાયા છે; એટલે કે જ-નું અવશેષ કાનો છે, હ-નું રેક છે, જ-નું પાંખડું છે. ને ઈ નું માત્રા છે. સ્વરસંજ્ઞાઓનો વિચાર કર્યું તો જણાશે કે આ સંજ્ઞાઓ જ-ને કે જ-ના કાનાને લગાડવામાં આવે છે. દા. ત:-

ખ ખા ખિ ખી ખુ ખૂ ખે ખે ખો ખૌ ખં ખઃ

અહીં ખરી વ્યવજન તો જ છે ને જ-નો કાનો, જે લાખવનાં કારણે અત્યારે પડતો મુકાયો છે એ. લાગવાથી ખ થયો છે એનો ખ્યાલ કરવો જરૂરનો છે. ક-માં અ બળે ત્યારે ક થાય છે પણ શાસ્ત્રીયતા સાચવી હોય તો ક થાવો જોઈએ એ વાત પણ કાળજીપૂર્વક સમજવાની જરૂર છે. એ રીતે તપાસતાં સ્વરસંજ્ઞાઓ તકતામાં આપ્યા પ્રમાણે હોઈ શકે; અને એ રીતે બારાખડી આમ રાખવી જોઈએ:-

ડા ડા ડી ડી ડુ ડુ એ ડૌ એ ડૌ ડાં ડાં બેકે આ બિના તો માત્ર ચર્ચારપે જ રળૂ કરી છે, તો પણ ઉપર ઠલા પ્રમાણે જો હવ ઈની શાસ્ત્રીયતા જાળવવી હોય તો તકતાની સૂચનામાં કૌસમાં આપી છે એવી સંજ્ઞાઓ બંને ઇકાર માટે રખાય તે જ યથાયોગ્ય થયું ગણાય.

તકતામાં છેલ્લે હાપખાનાં માટેની બારાખડી આપી છે એ કેવળ સૂચનારૂપે છે. ઉપરોક્ત પ્રચારપત્રથી ઇકાર ને ઉકારની સંજ્ઞાઓ પૂરતી એ બારાખડી લુટી પડે છે. ઉકારની એવી સંજ્ઞા રાખવાનું કારણ એ છે કે પ્રચારપત્રમાં સૂચવેલ સંજ્ઞાઓ હાથનાં લખાણમાં સેગમેન્ટ થઈ જઈ ન ઓળખાતી રહે એવી થઈ જતાં વાર નહિ લાગે. વળી ઉકારની આંદી આવેલી સંજ્ઞાઓ વધારે શાસ્ત્રીય ને સુરાખ્ય છે કેમકે ઉપર ઠલા પ્રમાણે કન્ની સંજ્ઞા હન્ડનાં બે પાંખડાં મળીને જ થઈ છે એટલે હવ માટે એક પાંખડું ને દીધું માટે બે પાંખડાં યથાયોગ્ય ગણાશે. ઉકારની સંજ્ઞા સવળા અદ્વિરામ જેવી ને માત્રાની સંજ્ઞા અવળા અદ્વિરામ જેવી રાખી છે એ સીધી લીટીઓ કરતાં ગુજરાતી અક્ષરોના અંગમરોડને વધારે બંધ બેસતી છે. વળી ઉકારની સંજ્ઞા નીચલા ભાગમાં ને એ કારની સંજ્ઞા ઉપલા ભાગમાં લખાય એ પણ માત્ર લૌકિક વપરાશ પ્રમાણે યથારથાન ને યથાક્રમ છે. આમ ઘટ, ક્રમ, રેલી, ને માત્ર વ્યવહાર બધે પ્રકારે તકતામાં આપેલી સંજ્ઞાઓ યોગ્ય છે તથા એથી હાલની લખવાની પ્રથામાં કોઈ ખાસ પડશે યાતો નથી પણ બિશદ્ધ એને અનુરૂપ બનાય છે.

તકતામાં થુ-માટે જરાક ફેર સૂચવેલ છે એ માત્ર હસ્તાક્ષરોમાં વપરાતાં રૂપને માન્ય રાખી કેવળ નમૂનારૂપે જ દર્શાવેલ છે.

સ્વાધ્યાય

૩૫. ૨. માંદડ

પ્રયોગદશાનુ સાહિત્ય

૧

(૧) પ્રવાસી

પ્રકૃત્ત આત્ર

હું તો અનંત યુગનો જ પ્રવાસલેણો,
કો' સાધનો નવ ચકું, ન વિરામ લેતો.
દૂરે, દૂરે ક્ષિતિજપે' બસ મીટ માટી
ને યોજનો વહી ગયા, નવ નોંધ રાખી.

વિનાવીવા બહુયુગો, વિતરી દળરો, ૫
ધૈર્યમુનો બડગડે "સદુ કલ્પનાઓ!"
તોયે અખૂટ ઉરમાં મુજ દામ છે હંદા?
હું તો ધપે જઈશ, છે મુજ પ્યેવ પથ.

મ્હારી રહે, નવ રહે તપસાધનાઓ;
સાક્ષ્યની નવ ઉડે દિલ કામનાઓ; ૧૦
તોયે "અખડ નિરખું મુજ ધૈર્યપાત્ર",
છે એજ આઠ ઉરમાં, નહિ અન્ય કામ.

"પ્રોત્સાહનામ્નુ સિયરો મુજ ધૈર્યમંગ
ને ખીલશે અમર માદરી આઠકુંજ" -
ખીછ બધી લલ્લપીમિ' દિસે નાશી; ૧૫
મ્હારે વળી મથન શાં? બસ હું પ્રવાસી.

હું અનંત છું યુગયુગો થરી, તોય મારો
એ યાક તો લપ થયો છ અનંતતામાં;
છે વર્તમાન અભિલાષ જ એક મ્હારે
"આગે કલ્પ-બસ, કલ્પ ન વિરામ પામો!" ૨૦

કિન્તુ ચકું ન કૂંકે, કૌમકે વધીને
એ કાપરા પથ; અનંત યુગો હજી છે.
ના છનડે નિરખરા પંડ્યાળ મામે;
કાટી-જવે પવન વેગ દરાવવા છે.

કાચું હતું હૃદય તે અવસાન પામ્યું;
આજે યથો અગ્ર ને કૃતનિશ્ચયો હું.
આજે, અનંતયુગઅંત પછી બહેને,
છે પંડ્યાયુ નિપત અંતિમ રચાન માર

મુસોલીઓ થકેતરી, મગરો નિરાશ
થંભાવરો અટલ જૂથ પ્રતોભનોનાં
તોયે ન લેશ દુઃખભાવ ઉરે વસાવું,
એ સાચીઓ ધધ જશે મુજ એકલાનાં.

એ રોકશે, હું'ય જરૂર જઈશ થોભી,
કિન્તુ લગીર, મહેમાન સમે: ફરીથી
જોશીર્ જૈય યુગલક્ષ્યપ્રવાસ માથે,
ચિંતા વિના, લપ વિના બસ હું પ્રવાસી

હું ચિન્તવીશ બસ એજ પ્રગ્ન દાવાં,
"રે" પ્રવાસ યુગઅંત સુધી અખડ!"
"રે" જરૂર" વહિયો મુજ અંતરાત્મા.

(૨) પાણી

ભૂજાનાં કર જમનાદાસ પુરોહિત

ચિરંતન સરિતપતિ ઉછળતો, શમે ધૂધવે
પડે વિચિ ઉચે મ્હડે સુહૃદસોમસધે જવા,
વહે સરિતપૂર શાં અનંત વૃક્ષ ઉચ્છેદતાં!
ધરી-વર્દન-મક્ષ્ય નિઘ્રપ સમુદ્રને બેટવા.

લહેર નિજ અર્પનાં જીવનમાતરિન્ધ્રા ધરી પ
પ્રવાત પગમાં ખની વિયત મૃત્વિ મુંઝાવતા!
ન હોય પરવા લગીર અવિરામ આગે ખરે!
અખીત સુસવાટમાં અમર લક્ષ્ય વીધી જવા.

કઠીય અટક્યા વિના અદમ ધોવનોત્થાનમાં
ધમ્મ; કવણ રોધરો અડગ આત્મવિધાસને! ૧૦
અભિસ અનભિસ બેધન મ્હડવા ધણે આયકથો
છતાં ભરોશ શકિતને જીવનશ્યામ-કેમ્પીસમાં
ગમુલસિતગિન્દગી! ઉછળ જીવનાંધિજ જળે
બેડે અમર ભીમિએ! જીવનમક્ષ્ય ધ્વન્દુ પણે ૧૪

(૧) આ નવા પ્રવાસીને આવકાર આપતાં અમને આનન્દ થાય છે. એનું આ કાવ્ય કેટલીક દૃષ્ટિએ સુંદર છે. જીવનના પ્રવાસે નીકળતા યુવાનને થતા સદજ પ્રરેનોથી આ કાવ્યનો વિષય શરૂ થાય છે. જુવાનીને ઉગરે બેઠેલા બાળઅનુભવી પ્રવાસીને આશાનિરાશા તકવિતક અને શંકાકુશલક વચ્ચે ધણું ભેદાં ખાઈ પડે છે. એ પ્રસંગે એ પ્રવાસી પોતાનું જીવનભરમ નક્કો કરી શકે તે નમ્પ્રેમક બની નય, તેને પોતાનાં જીવનનો રસ્તો સ્પષ્ટી નય તેથી તે પોતાનાં આખાં જીવનના કમને વ્યવસ્થિત કરી શકે. આ સત્ય, એ સામાન્ય રીતે આ જમાનામાં સમજનું પણ નથી તેને સમજીને સુંદર રીતે કાવ્યમાં વ્યક્ત કરાવું એનું એ ખરેખર આનન્દનો વિષય છે.

આમ આ કાવ્યનું મંડાણ તત્વજ્ઞાની વિચાર ઉપર યાગ્ય છે. તેથી એને વિચારપ્રધાન કહી શકાય પણ ભાવાવેશથી ઉત્તેજિત યમેષ કાવ્યચરિત્રને ધરિનુભે કવિએ આવાં વિચારપ્રધાન કાવ્યને પાત્ર સન્દેશ જનાવ્યું છે એ નોંધીને બતાવવાની જરૂર છે. વિચારપ્રધાન કાવ્યનું મુખ્ય લક્ષણ નિરસતા-એમાંથી આ કવિ, પોતાની રાજઆતનું આ કાવ્ય છે છતાં, ખરી ગયા છે. એજ એમનાં લલિત્ય મટિ આશાજનક તત્વ છે. અમારે ફરીને કહેવું છે કે આ કાવ્યમાં દર્શાવેલ વિચાર ધણી હલેલ છે, તેથી તેમાં ભેદિતો આવેલ છે છતાં અવિચારનું તાણ નથી. ફક્તી રૂપકા વિના જીવનયાત્રા કરવાની તેજારી (લી. ૬-૧૦) અને માનવતાયુગ (humanity) નામ આનન્દ (લી. ૨૬-૩૨) “માનવસુલભ પ્રણયને અને નડરી જ નહીં એમ નહીં, નડરી તો ખરાં એને વડા પણુ દું” યાદ. પણ એમાંથી દું જટ પ્રકી નયસ” એવો ૩૬ આત્મવિધાસ વધેરે કપલાં કપનના દેહાવ છે.

વિચારને યોગ્ય ઉન્દ પસંદ કરવામાં પણ કવિએ યોગ્ય જ યાગ્ય છે. જીવનનું કેટલાક સ્થળેએ સૂચના કરવી પડે એવી શક્તિ દેખાય છે ખરી. તેમાં પદેશી શક્તિ અન્યાયપ્રાપ્ત વિશે છે. કાવ્યને તપાસતાં સમજાય છે કે કવિને અન્યાયપ્રાપ્ત માન્ય છે. પાત્ર અહીં એ જાણના અન્યાયપ્રાપ્ત વપરાયા છે તે સુલભ નથી નીવડયા. જુઓ ૭૮, ૧૧-૧૨, ૧૩-૧૪, ૧૦-૧૮, ૨૫-૨૬, ૨૭-૨૮ અને ૫૫નાં ખર્ચાં ચરણો. ૭૮માં તો પ્રાસ મેળવવાનો પ્રયત્ન જ નથી, પણ પદેશી ૭ ચરણોનાં પ્રાસપ્રમક વાંચન પછી આ બે ચરણોનાં વાંચન શુનિકટ જને છે. ૧૧-૧૨ માં અન્ય એકાદની

સાથે 'કામ' નો પ્રાસ મળતોજ નથી. વગેરે. આમાં ધ્યાનમાં રાખવાલાયક એક મુદ્દો અમે ગયા અ કમાં સૂચવ્યો હતો તે અહીં ફરી સૂચવીએ છીએ. અન્યથાપ્રાસમાં બને ત્યાં સુધી એ કે વધુ અદરો, (તેમના અન્યથરવરો સહિત) જેમના તેમ એવડાવા જોઈએ. છતાં પણ ચોથા શ્રુતિમાધુર્ય ખીલવવાની કળા તો અભ્યાસથી જ આવે.

આ કાવ્યનાં અંદારમાં ચરણમાં વ્યાકરણવિષયક ફાવિ છે. 'યાક તો સય' ને બદલે 'યાક તો લીન' અથવા 'યાકનો સય' એમ જોઈએ. ચૈત્રીસમામાં છન્દોદોષ છે. મહેમાનના 'દે' ને ઠેકાણે એક લઘુ અક્ષર જોઈએ. આ અને આવાં બીજાં રૂબરૂનો સ્વાભાવિક છે. એ રૂબરૂનો અમે ઉપર કરેલા વિધાનને કવિની પ્રતિભા વિરોધા-જરાયે વ્યભિચરિત કરતાં નથી. એની પ્રતિભાને સુંદર નમૂનો ચોવીસમા ચરણમાં છે. આખા કાવ્યમાં ધ્યાની જેવા એ બાવ, જેને અર્થાન્તરયાસનો સુંદર દૃષ્ટાન્ત ગળી સંકાય તે બહુ સચોટ રીતે વ્યક્ત થયો છે. એની મિતાકારતા સિદ્ધહસ્ત સંરૂપ કવિની થઈ હેવરાવ એવા છે.

સર્વથી આ નૂતન કાવ્યપ્રાસીને-જીવનપ્રવાગીન અમારા અભિનન્દન છે.

(૨) આ કાવ્યનો વિષય પણ આગલા કાવ્યના વિષય જેવો જ છે, છતાં બન્નાં નિરૂપણમાં અને દૃષ્ટિમાં અગત્યનો તફાવત પણ છે. આખા અદ્યય આત્મવિશ્વાસ અને જીવન ભર્મિ-ગુણ છે. જીવનનુલ્લસ જીવસો આ કાવ્યમાં દરેક સંકીર્ણમાં વહે છે. કવિને આને બડવાના કાંઠ છે, એમાં દરેક પ્રુદ્ધિથી પહેલા કાવ્યમાં દેખાય છે તેવી માનવતા આદિ રૂચિનો અભાવ ચોક્કસ દેખાય છે. અધિરામ જીવસાથી આગળ મહેંગડુ મરી ફીટવાની રૂચિવાળુ આજનુ અડરેલ માનસ આમાં સારી રીતે પ્રતિબિંબિત થયું છે. આથી આ બન્ને કાવ્યનો વિષય એક છે છતાં, બન્ને કવિમાનસ વચ્ચે આત્મમા જાગીન જેટલો ફેર છે.

કાવ્યચરિત્ર સફળ છે. પૂરતી ઉપર કરિતુ પ્રજુલ્ય સાર છે. વિચારાનુરૂપ શાષા પણ કવિને મુકમ સાન છે. આથી અમની કવિતા આરામપદ બને છે.

૨

ગાંધેય (નાયાબક) માનસર, ૧૯૨૨ હવાડિયા અકલો, મુરત.

આ પખવાડક દર પખવાડિયે બાલકાન અનુકૂળ આવે એવા બરનું સાહિત્ય પીરસતું રહે છે. એના ગયા માસરર મહિનાના અ કને તરીકાએ ભાષાના ક બનાવ્યો છે. આ વિચાર આપણે ત્યાં નવો કે બાલકામયિકોમાં તો એ નવો છેવ, પણ રૂઢ સાહિત્યવિષયક સામયિકોમાં પણ એ નવો જ છે. નાવા પચનની જરૂર કટી જથ તેમ નથ તેથી શુજરાત ઉપર આવેા સરસ ઉપકાર કરવા માટે અમે નાઠિવને અભિનન્દન આપીએ છીએ. પણ આવા અંકોની પ્રથા નવીન છે મટિલ એ ગ્રંથેશના બર્મિયના કર્ચાદેને માર્નદર્શક થાય તેવું ચોઈક નીચે લખવાનું ધાધું છે. આને દોષ મીકાતમક લખાણ ન સમજે તો ફીક અધારી એક મસ તમજા બાલકાલિન્દમા પણ પચેવક દૃષ્ટિ વધતી થાય તે છે. તો બાળકોને અનુકૂળ આવે એવા શાષાઅંકમાં મુખ્ય તત્વો કયાં છે ? અમને એ મુખ્ય તત્વો નીચેનાં જણાય છે. ૧) એ અંકમાં આવેલ આવા શાકીય દૃષ્ટિએ શુદ્ધ ઢોવી લેખકો: અને બીજા (૨, ૩)માંથી સામયી જીવી જીવી દૃષ્ટિએ બાળકની શાષાશક્તિને ખીલવે અવી એવી બે અ: બ ને દૃષ્ટિએ આ અ કને તપાસીએ.

આ અ રની ગામરોમાં જે બાળા વપરાની છે તે આમાનવ: દસ બાર વર્ષની ઉમરનાં બાળકોના બરની છે. આ આવા આપણે ત્યાં બાળવાર્તાનાં કથનાત્મક રવરપવાળી આવા વપરાય છે તેવી છે;

એટલે એમાં પ્રત્યક્ષતાની દૃષ્ટિ એટલી છે. આ તબે કુટુંબ નથી. એક પ્રત્યક્ષ વાર્તાકથનાત્મક ભાષાસ્વરૂપ પણ ઉપયોગી છે. પણ આજકાલી ભાષાને કેળવવાની દૃષ્ટિએ ભાષાએ પ્રત્યક્ષતાની દૃષ્ટિને મૂકીને પરોક્ષતાની દૃષ્ટિ સ્વીકારવી જોઈએ. આજે જેને લેખનકળા (Composition) કહીએ છીએ તેનાં ઘણાંખરાં બધાં સ્વરૂપો પરોક્ષ જ હોય છે. આ લેખનકળાને ખીલવીએ તો જ લખાણમાં સૌથી ઘડાય, એટલે કે લખવાની શક્તિનો વિકાસ થાય. આ દૃષ્ટિ આ અંકમાં દેખાતી નથી. આની પ્રત્યક્ષ કથનાત્મક સૌકીય એક મોટું ક્ષણ એ છે કે જેની વાસ્તવચતા પછીખરી ખંડિત હોય છે. આથી કરીને બાજક વાત તો સમજી જાય છે, પણ વાક્યતાં સાદાં મૂળ અંગોના-કર્તા કર્મ ને ક્રિયાપદના-વપરાશમાં ગોઠાણે ચડી જાય છે. કોમ અમારો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. એટલે અમારું કહેવું આમ છે: આની પ્રત્યક્ષ કથનાત્મક ભાષા બાળવાર્તાઓમાં બહુ વાપરે, પણ એમાં મર્યાદા રાખે. વળી વાર્તા ઉપરાંત બીજા લેખો હોય તેમાં ભાષાસૌકીય કેળવવાની દૃષ્ટિને મુખ્ય રાખીને ભાષાચર્યા કરો. ચોમ્બ રાજ્ય ચોમ્બ જગ્યાએ વપરાય, હાંબાં વાક્યો ન થાય છતાં, કર્તા કર્મ અને ક્રિયાપદનો અન્ય સ્પષ્ટ રહે, એટલી વાત તો બાળકોને માટેની ભાષામાં પણ જરૂરી છે. એટલે તો અમારે એમ કહેવાનું છે કે આમાંનાં ઘણાંખરાં લખાણમાં છે તેવી ભાષાનો બહુ વપરાશ ઠીક નથી.

બીજી રીતે અમને આ અંકની ભાષા શુદ્ધ જણાણી છે: અલગલગ કેટલાક હોયો રહી ગયા છે, જે સ્પષ્ટતા ન જ મળાય. દા. ત.

(૧) એણે એવી નવી વાત કહી, કે કોડને ખબર ન હોતી. (૫. ૪) (૨) એક જંગમી માણસે તોર જેવું અને આગળ આપ્યો. (૫. ૪) (૩) કદાચ સરદારનું ચમકું સાઈ ન થયું અને મારી નાખે તો? (૫. ૫) (૪) જેમ અચેજનો ઊંઘારો અંગેલ જ બોલે, મુજરાનીનો ઊંઘારો મુજરાની જ સીખી જાય. કારણ કે ધરની ભાષાની ટૂંક પડી જાય. ટૂંકમાં જે આવે, તે જાય તદ્દિ તેમ પહેલેથી જ માણસો હામના નાગા કરીને બોલતા શિખ્યા, તેની ટૂંક રહી પડી! (૫. ૨૧)

(૧)માં બીજા વાક્યમાં કદાચ હોય છે. એમાં 'એની' મુકવાથી એ હોય ટળે છે. (૨)માં 'આગળ આપ્યો' તો તથા 'જેવું' નો સંબંધ 'માણસે' સાથે છે. તે સમય 'જેવું' સાથે ચોમ્બ છે, 'આગળ આપ્યો' સાથે ચોમ્બ નથી. (૩) માં પણ 'મારી નાખે તો' નો કર્તા નથી ને સાહે છે. એવી વાક્ય સ્પષ્ટ થતું રહી જાય છે. (૪) માં પણ દોરણ છે. અમે હવે કહેલી પ્રત્યક્ષકથનાત્મક ભાષાસૌકીયતા હોયને આ સાદો જણાવ છે. એનું 'પહેલું' વાક્ય, 'જેમ' થી સૂઝ થાય છે મારે, ભાષાસૌકીયતા હોયને આ સાદો જણાવ છે. એનું 'પહેલું' વાક્ય, 'જેમ' થી સૂઝ થાય છે મારે, સામેલ છે. પણ એની સાથે સંબંધ ધરાવનાર 'તેમ' પાંચમા વાક્યમાં આવે છે. આ ઠીક કહેવાય નહીં. વળી 'અંગેલ જ બોલે' પછી મુલ્લુવિરામ છે તે બોલે છે. ત્યાં અલ્પવિરામ જ જોઈએ. તેવી જ રીતે, 'શીખી જાય' પછી પણ અલ્પવિરામ જ જોઈએ. અને પછીનાં બે વાક્યો વચમાં પડી ગયાં છે તેને કાઢી નાખવાં જોઈએ. અને 'શીખી જાય' પછી સીધું 'તેમ વાણું' વાક્ય આવડું જોઈએ. આથી વાક્ય ત્રણજડિયા ત્રણજડિ સૌકીયો હમ નમૂનો છે. આ તારે નમૂનાની બીજી સીધી અસંગતિઓ વિશે અહીં વધુ કંઈક ચોમ્બ માણું નથી.

૧ દા. ત. (૫. ૧૭) (૧) રાજ બોલે જેને પંડિત કહે. (૨) બીજા રાજ જેને મનમોહ નહિ. આજસુ જે નહિ. (૩) બધી વાત જાણી, એક ને મારી જ કામ કરે. (૪) તેની અનામત મોટા મોટા પંડિતો રહે. (જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની વાતો થાય. (૫) કાજિદાસ પંડિત બધામાં પડે. (૬) બાજરાબના ખાસ માનિતા. આમાં પ્રત્યક્ષકથનાત્મક સૌકીયુજન ચોમ્બ રીતે જ દોરે વાક્ય પડી પડીવિરામ મુકાય છે. પણ લખણમાં મુલ્લુવિરામની દાખલગીરી. દોરે વાક્ય સ્વતંત્ર વાક્ય બની જાય છે. અને ઉપરનાં બીજાં અને ત્રીજાં (વાક્યો) તો પડેલાની સાથે અંતર્ગત છે તેવી સ્વતંત્ર વાક્યો નથી. એનું જ (૪) (૫) નું છે. (૬) અને (૭) તો તરત ખંડિત વાક્યો છે.

આમાં સમારોનો ખાસ વપરાશ થયો નથી, પણ એક સ્થળે સમારોના ૫૬ ધરા છપાયા છે, તે છાપમૂલ દરો એમ માની લઈએ છીએ. એ સ્થળે આ 'શબ્દચોરસ' પૃ. ૯ અને ૧૦ 'અંકચિત' પૃ. ૧૯.

વળી આ અંકમાં બીજી એક બિ સ્તુતિ છે તે તરફ પણ વંચીઓનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. 'શબ્દ વગરની ભાષા' માં કાળિદાસનાં ઉલ્લાસ બાપલુમાં ઉપર મેચિયું થાયું વાક્ય આવે છે. એ વાક્ય કાળિદાસના મોર્ગાં મુકયું છે તેથી કાલિદાસનો દોષ જોશે થાય છે. જેના જમાનામાં દિન્દિમાં અંગેએ તેમ જ ગુજરાતીમાં જન્મ્યા પછી નહોતા તેનાં મોર્ગાં અતિ સાધારણ દેશાન્ત તરીકે એ વાત મૂકવાનો એ કાલિદાસ જોશે થાય છે. આથી બાજીએ કાળિદાસ કોઈ હંમણીનો માણસ દરો એમ ખ્યાલ આપી જવાનો લખ્ય છે.

૫. કરમોને ઉઠે 'શબ્દચોરસ' શીર્ષક નીચે વિસ્તર(;) છે. સ. ૧૪૮૫માં રાફે થયાનું લખ્યું છે ખરી નીચે માહિતી આપનાર બાઈને વિસ્તર(;) શબ્દ નહીં પણ કોલન શબ્દ અભિમત છે. પણ એને બદલે વિસ્તર(;) શબ્દ વાપરવાનો લોભ એ દળાતી રાકયા નથી. તેથી સ્ત્રીએ બદલે અસ્ત્ર મ દિતી એમ માયા આ ૧૪ મંથ છે. વિસ્તર(;) સંપૂર્ણ ભાષાનું આવનું ચિહ્ન છે, અને એનો પ્રચાર તે જમાના થયો હોય જાણીતો છે.

'તત્રોઆ તરફથી' શીર્ષકવાળા લખાણમાં નીચેનાં બે વાક્યો છે: "ગુજરાતી ભાષાની બીજી બધી ભાષાઓમાં ધૈર્ય વિનંતો નરભુમા થયા. ગુજરાતી ભાષાનો દુનિયામાં કોઈ વાગ્યો." આ લખાણમાં ભાષાવિમન હોય અનુસાર આવી ગયો છે. પણ એમાં લખેલું 'સાચું' છે ? માંથી બીજી આત્મકથા કે જ્ઞાનકથા જેવા રકયા નહોતો એકેને પ્રુત્તકો સિવાય બીજા કયાં ગુજરાતી પ્રુત્તકો અંગ્રેજીમાં ઉતારાયાં છે ? અરે, અંગ્રેજીમાં નો અંગ્રેજીમાં પણ દિન્દિ, બંગાળી અને મરાઠીમાં પણ કેટલાં ઉતારાયાં છે ? તો ૫૧ 'ગુજરાતી ભાષાનો દુનિયામાં કોઈ વાગ્યો' એમ કેમ કહેવાય ? મહેરબાન ભાઈ અને મહેર ગુજરાતી ભાષાનો કોઈ તો તમારાં પંખવાઈક વાંચીને મનસિદાથી થયેલા આજનાં ને આજની કાલના ઉતારાઓ વચ્ચે રકયાં થયેલાં. એનો કોઈ પ્રત્યક્ષ વાત અમન મન થાય એવું કાંઈક લખે તો તે હજી એક, બાકી મુઠ્ઠા વાગી ગયો હોય' તો બીજી આ નમરા બાકીવાચકોને કરવાનું શું રહ્યું ? એની તરફથી જ (કોઈકે નહીં) આ લખાણ મને ક્યું છે. પ્રયોગદર્શનાં લખાણમાં આવી જતા ભાષાઓને બનતાં સુધી ન બતાવવા એમ અમે નહીં ક્યું છે. છતાં અહીં એમ ક્યું છે તેને તરફ પણ છે. આવે ભાષાઅંક કાલનાં નવીન વિચાર કરીને નાંદિએ એ દિશામાં નવો થયો પાડ્યો છે. એનો બીજો પ્રયાસ કરવાનો વખત આવે. ત્યારે કેટલીક વાત ધ્યાનમાં રાખી રાકાય મટે જ અમે ઉપર એની સ્તિઓ બતાવી છે. અમારી ગૂંચતા છે કે કુમાર અને કિરોનાના વંચીઓ પણ પ્રસંગે આવે અંકો કાલે તો ખાલક અને કુમારજીવનની ગેલા થયો.

હવે આ અંકની સામગ્રી બાજીની ભાષાકલિતને ખીજે એનો છે કે નહીં તેની વાત કરીએ. એમાં બે વાતો સિપિની અને ભાષાની નૂલ ઉત્પત્તિને લખી છે. બે વાતો ઉત્પત્તિસિપિની જરૂર વિશે છે. બાકી પાસણ લખાણો છે. જે સામગ્રી આમાં છે તે આ અંકના થયેને અનુરૂપ છે એમ અમે સદર્શ કબૂલીએ છીએ. પણ એની વિવિધતાને તેમજ ઉપયોગિતાને હજી પણ વધારી રાકાણી પણ પહેલા પ્રયત્નમાં બધાની આસા રખાય જ નહીં. જેટલું ક્યું છે તેને માટે પણ ગુજરાતના ધનવાદને પાત છે.

સૌથી બાજીવતની, ખાસ કરીને દસ-આઠ વર્ષની નાંદિનાં બાજીવતની થળી સારી સેવા બનવી છે અને તેની તરીકેમાં ભાષાસેવાની અદ્ય ભાવના ઉઠશે છે એમ અમને દેખાયું તેથી તેમજ મોર્ગાં આ સુધીમાં સારી જેવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી છે તેથી અમને એમ લાગ્યું કે એનો વિચાર એમ એ તેમ સાચી દિશામાં જ થતો રહે તો સાફ. તેથી આટલું લખ્યું છે.

ગ્રંથસ્થવાહુમય

વિદ્યાય ને જાએ—મંથિત ગિજાનુ કૃત-અનુવાદક કિશોરલાલ મણિલાલ. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. કિંમત આઠ આના. ત્રણ ચિત્રો ઉપરાંત પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૭૧+૧૪.

અલિપ્ત ગિજાનુ વિશે મૂળગ્રંથીઓ લાગેજ કંઈ જણા હશે. તેથી, તેમનો પરિચય અહીં આપીએ છીએ.

‘અલિપ્ત ગિજાનુ’-મહાકવિ, જ્ઞાની અને ચિત્રકાર-ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં સિરિયા દેશમાં આવેલા માઉન્ટ લેજાનોનમાં જન્મ્યા હતા. આ દેશ યહૂદીઓના અનેક પેઢાઓના જન્મસ્થળ માટે પ્રસિદ્ધ છે. જ્યારે વર્ષની ઉંમરે તેમના માબાપ એમને બેલ્જિયમ, ફ્રાન્સ અને હેલ્ડે એમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં લઈ ગયા હતાં; પણ એ વર્ષ જ્યાં એ પાછા સિરિયા આવ્યા અને બહદુરની અફઘનિકમત (હાથી) પાંડશાળામાં દાખલ થયા. ઈ. સ. ૧૯૦૩ માં એ પાછા એમેરિકા ગયા, અને ત્યાં પાંચ વર્ષ જાળીને વળી ફ્રાન્સમાં ચિત્રકળાનો અભ્યાસ કરવા ગયા. ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં વળી એ એમેરિકા આવ્યા, અને અંત પધ્દત ન્યૂયોર્કમાં જ વસ્યા.

આ સમય દરમિયાન એમણે અરબી ભાષામાં ધાર્મિક પુસ્તકો લખ્યાં હતાં. સિરિયામાં એ પુસ્તકો બહુ આદરને પામેલાં છે. લગભગ ઈ. સ. ૧૯૧૮ થી એમણે અંગ્રેજીમાં લખવા માંડ્યું; અને અંગ્રેજીમાં જાણનાર લાખો માણસોને જ નહિ, પણ ભાષાંતરો દ્વારા લગભગ બધા દેશોમાં એ પ્રસિદ્ધિ અને આદરને પામ્યા છે. એમનાં પુસ્તકોનાં યુરોપની વીસ કરતાં વધારે ભાષામાં ભાષાંતરો થયાં છે. એમનાં ચિત્રો પાશ્ચાત્ય દુનિયાના લગભગ બધા દેશોનાં પાઠનગરોમાં પ્રદર્શિત થયાં છે, અને એમનાં સર્વ પુસ્તકો એમનાં ચિત્રોથી અંકિત છે. ઈ. સ. ૧૯૩૧ માં એમનું અવસાન થયું.

આ પુસ્તક એમનાં અંગ્રેજી પુસ્તક ‘ધ પ્રોફેટ’ નું ભાષાંતર છે. એમનાં સર્વ પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક સર્વશ્રેષ્ઠ મનાય છે. જાણગણથી સુપરિચિત વાચકને આ પુસ્તક વાંચતાં કેઈ જાણજણતી પુનરાવૃત્તિ કરતાં નંદા તેવું લાગ્યા વગર નહિ રહે. જાણગણના જેવી નિર્બીજ, પ્રાસાદિક, મધુર અને સરળ સચોટતા એ આ પુસ્તકની ચૈસિનું મુખ્ય આકર્ષણ છે. અનુવાદક મૂળના પ્રસાદની સમુદ્ભૂતિ કરવામાં સફળ નિવડ્યા છે. અલિપ્ત ગિજાનુનું ચિંતન નેટલું પાશ્ચાત્યોને અલિપ્ત અને સજીવનીપ્રેરક લાગે તેટલું અત્યંતે ન લાગે એ સ્વાભાવિક છે. અલિપ્ત ગિજાનુનાં વાક્યોનાં વાક્યો શામે એના

પ્રતિધોષ જેવા દગ્ગરો વર્ષ ઉપર દુઝ્યારાએલાં સંસ્કૃત સુભાષિતો મૂકવાં દોષ તો મૂકી શકાય. પણ એ બધું આજે કોણ કરે ? મહાસાગર ડોળીને રત્નો કાઢવાનો શ્રમ લઈ શકાય એટલું ખડતલપણું અને પરિશીલન આપણામાં આજે રહ્યાં નથી. એટલેજ આજે આવા અનુવાદોદારા જંજીરીયનીં અગ્નિનાથી વિચારમરજીનાં નવદેહપ્રાપ્તિના ચિરલ બનતા જતા પ્રસંગને વધારી લેવો. આખા પુસ્તકમાં અરબલિન કાવ્યપ્રવાહ વહેતો નજરે પડે છે. ક્યાંક ક્યાંક તો કવિ ઉપનિષદ્ધાર જેવી નિમ્ન છતાંય મનોહર અને સરળ વાણીમાં આત્મમંગીતને વ્યક્ત કરે છે:

તમને તથા તમારી વચ્ચે ગાયેલા તાનુરૂપને સલામ.

દલુ કાત્રેજ આપણે સ્વપ્નમાં બેગા થયા હતા.

ગદરા એકાંતમાં તમે મારી આગળ ગીતો ગાયાં છે, અને

તમારી વાસનાઓને મેં આકાશમાં મિનારો ચણ્યો છે.

પણ દવે આપણી ઉંચ લૂટી ગઈ છે, અને આપણું સ્વપ્ન પૂરું થયું છે.

અને માત્ર પ્રભાત જ નથી.

ખરેખર આ અનુવાદથી ગૂઝરાતી ભાષાની સમૃદ્ધિમાં વધારો થયો છે.

ધર્મ અને સમજ. પુસ્તક ૨. રમણાઈ મહીપતરામ તીલકે. ગુજરાત વર્ણકમુદ્રકર શ્રોત્રાઈરી, અમદાવાદ. કિંમત એક રૂપિયો. ૫૫૬ પાંખા ૩૬૫

આ પુસ્તકમાં રમણભાઈના ધાર્મિક પ્રવચનો, નિષ્ઠા તેમજ સામાજિક સુધારાને લગતા લેખો અને વ્યાખ્યાનો સંગ્રહિત છે. રમણભાઈ એમના સમયમાં અમદાવાદના એક આગેવાન પ્રવર્તનમાયુક્ત હતા. એમનાં તત્ત્વચર્ચા સાથે બધાપ સંમત ન થઈ શકે એ દેખીતું છે. તેમજ એમના રાજનૈતિક સિદ્ધાંતો પણ આજે કેટલાક ને એકપક્ષી કે અરીકાઈ લાગે તો નવાઈ નહિ. ૫. ૧૭૮ ઉપર છપાએલા એમના એક ઉદ્દેશમાંથી અતમદ્યુક્ત વિષયક એક રૂઝે એમની વિચારસરણીના ઉદાહરણરૂપ વાચકે આગળ મૂકીએ: 'ઇગ્ઝાંડ, ક્રાન્સ, બેલજઅમ, વગેરે મિત્રભાવે વર્તતા રાજ્યોનો પક્ષ 'ધર્મ'નો છે, અધર્મ (Unrighteousness) નો પરાજય કરવા, સ્વતંત્રતા જાળવવા, નિરપરાધીનું સ્થાપ્ય કરવા, એ રાજ્યો યુદ્ધ કરે છે. અને તેમના પ્રયત્ન મદદ થાયો એવી આપણી ઇચ્છા હોવી જોઈએ છતાં.

સુરોપીય રાજકારણનો જેલો સહેજ પણ અગ્વાસ કર્યો છે એવો કોઈ સાધારણ જણ પણ ઉપલી દલીલની ચેકગતી સમજી શકે તેમ છે. ઇગ્ઝાંડ અદ્યય ધર્મયુદ્ધ કરતું આવ્યું છે એવા પાઠ આપણને બાળપણથી શિખરમાં આવે છે, એટલે રમણભાઈ જીવન નિર્દોષ નિશાળીઆઓ જેમ ઇગ્ઝાંડની સહૃદયતામાં, ન્યાયવૃત્તિમાં અને પરાપકાર-પરાયણતામાં શકા રાખે તો નવાઈ નહિ.

વિશૂષિત કપા, બાકી અંગ્રેજોના ઉપલા સદ્ગુણોનું સત્યદર્શન ગાંધીજીની છાતે આપણને ઠીક ઠીક કરાવ્યું છે. અંગ્રેજોની ધર્મપરામણ્યતા માટે જર્મનીના એક સુવિખ્યાત અને પ્રખર તત્ત્વદર્શકે આપેલું પ્રમાણપત્ર દાખી આ વિષયને પડતો મૂકીએ:

And while we touch on the marvellous worldpolitics of modern England, we may note in passing its direct contradiction of every precept of Christian charity, which is more frequently on the lips of that great nation than of any other nation in the world.

Ernst Haeckel

આ પુસ્તકમાં સમઢાએલી વિચાર સામગ્રી રમણસાહેબનું માનસ સમજવામાં તેમજ એક સાહિત્યકાર, સુધારક અને ચિત્રક તરીકેનું તેમનું મૂલ્ય વ્યાકાશમાં આપણને અતિ ઉપયોગની ઘટ્ટ પડશે એ નિઃસંશય છે. ભાવિ ઇતિહાસકાર અને રમણસાહેબના જીવનઆલેખનારના ઉપર આ પ્રકાશનથી યુ. વ. સોસાઇટીએ ઓછો ઉપકાર કર્યો નથી.

હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ વિન્સેન્ટ રિમય રચિત ઉત્તરાર્ધ, અનુવાદક: હોટાવાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી એમ. એ. ગુજરાત વર્તીકપુલર સોસાઇટી, અમદાવાદ ૫૮, સંખ્યા ૭૪૩૦૧

પ્રાચીન હિંદના ઇતિહાસમાં રસ લેનાર વર્ગમાં વિન્સેન્ટ રિમયનું અંગ્રેજીમાં લખાએલું પુસ્તક બહુ જાણીતું છે. સરકારી નોકરી કરવા ઉપરાંત જે અનન્ય એકાગ્રતાથી રિમયે આપણા વેશજીવેશજી ઘટ્ટ મએલા પ્રાચીન અવશેષોને ભેગા કરી, સરખા કરી, સમન્વય સાધી જૂતકાઢને સજીવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે આપણને અનુકરણનીય છે. એક પરદેશીઅમલદાર આપણી સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યમાં એક નિષ્ઠાથી આમરણ રસ લે તે આપણને યારમાવનાર અને એને પૂનઃ જન્મદાતા છે. એના દષ્ટિબિંદુ સામે લખી શકાય એના કેટલાક અંશસાથે નિષ્કૃષ્ટ અને તર્કી અનુપપન્ન હોય, છે. પણ એના અગાધ શ્રમ અને પાંડિત્ય આગળ એ બધું જૂલી જવાનું મન થાય છે. પ્રમાદ અને ઉદરશિખરપરામણ્યતામાં રચ્યાપચ્યા રહેતાં ઝોગણીસમી સદીનાં હિંદની જાગૃતીમાં સંસ્કૃત સાહિત્યની શોધમાં આજીવન મડયા રહેતા પરદેશી અને વિદ્યાર્થી પાંડિતોનો દિરસો જેવો તેમો નથી. અને આજે પણ જે જાગૃતિ આપણે એમના પ્રતાપે અને પરિશ્રમે અનુભવિએ છીએ તે પણ પુરી જાગૃતિ છે એમ કાણ કહી શકશે ? હજુ તો આપણા ઉપલા થરમાં સગવળાટ થયો છે. સપાટી ઉપરનાં પાણીમાં પ્રકાશનાં કિરણોએ નાચવાનું શરૂ કર્યું છે. તિમિરપટ ભેદી પ્રકાશ જળ સુધી નથી પહોંચ્યો એ પુરવાર કરવું હોય તો આપણા પાંડિતો તે બજેશ વર્ગ તરફ નજર કરો. પૌર્ણત્ય સંસ્કૃતિના પાશ્વિમાત્મ ભટોની પાંડિતિમાં સમાજ ભેગી રહે એવા પૌર્ણત્ય પાંડિતો હિંદ કેટલા આપ્યા ? જે આપણો વારસો છે તે સમજવા અંગ્રેજ અને જર્મન ગુરુઓના પાદરચ્છ વગર આપણને આજે પણ આજે તેમ છે ? ગુજરાત વર્તીકપુલર

સોસાઇટી જેવી સમર્થ સંસ્થાને પણ આખરે તો ભાષાનરેશન ઇન્ડસ્ટ્રીને એના દેશના ઇતિહાસથી પરિચિત કરવો પડે એ જ આપણા પાંડિત્યનું વંધ્યત્વ પ્રકાશમાં મૂકવા પુરતું છે. જ્યાં સુધી સ્વતંત્ર પ્રયત્નો ન થાય ત્યાં સુધી આવા અનુવાદો ઉપર જ આપણે ઇવજાનું રહ્યું. આ અનુવ.દ્વારા હેઠાલાલ પુત્રાણીએ એ પ્રકારનું જીવન શક્ય બનાવ્યું છે એટલે એમના આપણે કાપી છીએ. એમણે પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલા વિચાર સાથે અમે સંમત છીએ. એટલે જ આ તક લઈ ગૂ. વ. સો. ના સંચાલકો આગળ એક સૂચના મુકવાનું મન થાય છે. સોસાઇટી પાસે જે સાધન સામગ્રી ને સંપત્તિ છે તે ગૂજરાતની બીજી કોઈ સંસ્થા પાસે ભાગ્યે જ હશે. દર વર્ષે આ સોસાઇટી દસ બાર પુસ્તકો પ્રગટ કરી લોકકલ્યાણ સાથે છે તે સુચિત છે. આ પ્રવૃત્તિ વિરુદ્ધ અમારે કંઈ કહેવાનું નથી. એ પ્રવૃત્તિ લાગે ચાલુ રહે. પણ સાથે સાથે સોસાઇટી જે એક નવી પ્રવૃત્તિ ઉભાડી લે તો ગૂજરાત અને હિંદ ઉપર એ ચિરમરણીય ઉપકાર કરશે. કેટલાક યોગ્ય વિદ્વાનો અને સંશોધકો ને સોસાઇટી 'કેમ્બ્રીજ કે ઓક્સફર્ડ' સુનીવર્સીટીના જેવી 'ફેલોશીપ' બાંધી આપે તો તેઓ મરણપર્યંત એમની ઇચ્છા પ્રવૃત્તિમાં મર્મ પણ જનના ઉપરોધ, અંતરાય કે ચિંતા વગર લાગ્યા રહે અને પરિણામે આપણું જ્ઞાનદારિદ્ર ધીમે ધીમે દૂર થાય. હિંદમાં સંશોધકો માટે હજુ વિપુલ સામગ્રી પડી છે. ત્રણ ગૂજરાતમાં પણ હજુ ઘણા ય મંથો, શિક્ષાભેજો, મંદિરો અને ઇતર પ્રાચીન અવશેષો જ્ઞાનના પ્રકાશની વાદ જોના દલાએલા પડ્યા છે. આ બધું કામ આવી ફેલોશીપ મેળવેલા યોગ્ય પંડિતો વગર ઘણું સર્વથા અસંભવ તો નથી પણ દુઃસાધ્ય તો છે જ. આગળના જમાનામાં પંડિતોને રાજ્યાશ્રય મળતો. હવે એ સ્થિતિ રહી નથી. રાજ્યાશ્રયને બદલે સોસાઇટી-આશ્રય મળશે તો ય પંડિતો ઓછા ઉત્સાહિત નહિ થાય. અને આવી પ્રવૃત્તિ જે સોસાઇટી ઉભાડી લે તો એને પ્રજા અને રાજ્ય તરફથી પણ પૂરતી મદદ મળવાની એ ચોક્કસ છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે સોસાઇટી આ સૂચના ઉપર પુરતો વિચાર કરે અને તરતમાં જ ગૂજરાત-પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર કે કોઈ એવાં અભિધાનશાળી સંસ્થાને જન્મ આપી ગૂજરાત અને હિંદના પંડિતોની યોગવિત્રી અને ગ્રેરણાદાયિની બની હિંદની સંસ્કૃતિને નિર્મલ અને તદ્દેશોર્ણવ સ્વરૂપમાં જગત આગળ મૂકવામાં નિમિત્તરૂપ બને.

કુમ્ભજીવું વેપારતંત્ર: કુંગરશી ધરમશી સંપટ, કરાચી. કિંમત અમૂલ્ય. ૧૬+૨૭૦ ઉપરાંત કર્તાનું ચિત્ર, જન્મ તારીખ સાથે.

સામયિકોના નિયમિત વાંચનારને રા. કુંગરશી ધરમશી સંપટનું નામ અમળ્યું નહિ લાગે. અર્થશાસ્ત્ર, રાજકારણ અને એવી બીજી વ્યાપારીવર્ગને ચિંકર અને માહિતીપ્રદ

૧. પુસ્તકની કિંમત અમૂલ્ય રાખવામાં આવી છે. અમૂલ્યના બે અર્થ થાય; એક તો જેનું મૂલ્ય નથી, ન થઈ શકે તેવું; બીજું મૂલ્ય વચરનું નમારું. બંને અર્થો અમને અભિમત નથી. એક તો એનું મૂલ્ય થઈ શકે તેમ છે. એ વાત અમે ઉપરની લીટીઓમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવી છે. એ નિર્માલ્ય નથી એમ એનાં વાંચન ઉપરથી તરત લાગે છે. માટે બીજી આશ્ચિત્તિ વખતે લેખક એનું કાંઈક મૂલ્ય રાખે તો ઠીક.

ખાખતો પર અભ્યાસ કરી, ખૂબ વાંચી, મહેનત કરી એમણે હમણાં હમણાં લેખો લખી ગુજરાતીસાહિત્યકોની દૃષ્ટિને પણ એ ઉપેક્ષાએલી દિશામાં આકર્ષવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ કર્યો છે. કચ્છના વતનીઓ ઇ.સ. પૂર્વેથી દરિયો ખેડતા આવ્યા છે. સાગરના વિશાળ વક્તવ્યળ ઉપર લય વગર વિહરનાર પ્રજાઓમાં હિન્દુસ્થાનના વતનીઓ માખરે ઉભરો અને એમાં એ આ નાનકડા દેશીગુબ્બના સાહસિકો તો પ્રથમ પંક્તિમાં. લેખકે કચ્છના વેપારનાં કેટલાંક ઐતિહાસિક અને રાજકીય અંગો તપાસી ઝીણી ચર્ચા કરી છે. સાથે સાથે કચ્છના વેપારીઓનો થોડો થોડો જૂનો ઇતિહાસ પણ આપણને મળતો રહે છે. એ આ પુસ્તકનું ખાસ આકર્ષણ છે.

આપણા મોટેભાગે નિરક્ષર જનાં સાહસિક અને 'દિશાવર દિલ'ના વેપારીઓ તો પોતાના વિષયની પુરાતી માહિતી મેળવી, આંતરરાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરે તો જ આપણે બીજી પ્રજાઓ સાથે હરિકાષ્ઠમાં ઉભી રાખીશું. આ મુગ વેપારીઓનો છે. તેથી વેપારીઓ પ્રમાદ અને વસપરંપરાથી ચાંદના આવતા જૂના દુરામદો મુઝી, અભ્યાસ કરી, પોતાનું ક્ષેત્ર ખેડે તો નિઃસંશય હિન્દુનું ધણું લણું ચરો. શ. હુગરશી ધરમશી સંપદ એ દિશામાં એના વર્ગ માટે અને ખાસ કરીને કચ્છની ભાડીયા કામ માટે એમનાં વક્તવ્યથી સાહિત્યોપાસનાથી અને નિર્બાહપદ્ધતિથી એક અનુકરણીય દૃષ્ટાન્ત મુરં પાડે છે.

લ.

અમદાવાદીય ગુજરાતનું વેપારદર્શન, ખંડ ૧-શુભિકા (૧૮૦૧-૧૮૫૭); લેખક, હીરાલાલ મિશ્રવનદાસ પારેખ, બી. એ.; પ્રકાશક, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ; પહેલી આવૃત્તિ, ૧૯૩૫; ૧૧, ૮૩૫૫૩; કિંમત, રૂ. ૧-૦-૦

છે તો ઇતિહાસ પણ સુદપ્રધાન પાક્યપુસ્તક નથી. મનુષ્યનાં જીવંતુદાં ક્ષેત્રો પાસે આચારાએલાં સાંસારિક કર્તવ્યો તથા વ્યવહારોનું યથાર્થિયતપણે નિરૂપણ કરવું એને ઇતિહાસ કહેવાય છે. દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત પુસ્તક ખરેખરો ઉપયોગી ઇતિહાસ કહેવાય. હેવાલ ગુજરાતને લગતો ને પૂરો છે. ગુજરાતમાં મુસલમાન, મસદા, ત્રે અંગ્રેજની સત્તા કેવી રીતે આવી એના દાવપેચનો ખ્યાલ આપીને છેવટે સ્વરચતા પ્રાપ્ત થતાં સમાજ ઉપર થી અસર થઈ એનું સારું ખ્યાલ આપ્યું છે. આનું પ્રતિપાદન કરતા માટે રાજવહીવટી ઇજ્જતપદ્ધતિ, કુલોળ, ધરતીકંપ, આગ, વગેરેનો યથાનુક્રમ લેખપગામી ઇતિહાસ આપ્યો છે. આ ઉપરાંત એ વર્ષો દરમ્યાન ગ્રામસંસ્થા ને શાંતિચંદ્રયા ઉપર ધર્મ (ખાસ કરીને શ્રી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય) તથા કેટલાક સારામાઠો સામાજિક રીતરિવાજોથી થયેલ અસરનો અચ્છો ખ્યાલ આપ્યો છે. આનું વર્ણન કરતાં દેરદેર સમકાલિન સાહિત્યમાંથી ઉતારાઓ તથા કવિતાઓ દાંડીને વાંચત બહુ રસપ્રદ બનાવ્યું છે. છેવટે એ વખતના કેટલાક અમગધ મદાપુરુષોનાં જ્ઞાંત આખ્યાં છે. પણ સૌથી સરસ પ્રકરણ તો 'નવી જગવણી'નું છે. હાલની સાતમોપડી-વાળું બજાર કેવી રીતે સરૂ થયું એનો સચિત્ર ઇતિહાસ સૌને વાંચ્ય નેકો છે.

આપણા આંતરરાષ્ટ્રીય ઇતિહાસના સ્પર્શમાં પોતાના દેશની દૃષ્ટિકત બજાતા યાય તો કેવું સારું! ગુજરાતનો દરેક ઇતિહાસસિદ્ધક પોતાના વિધાયોને આ ઇતિહાસનો (અત્યારે બને વિશેષ જાન તરીકે) ખ્યાલ આપે તો કેવું સારું!

લ.

સંગીત વિનાશ: સે. બાપાસાસ અમૃતલાલ દવે, પ્રકાશક મુજર મંથરત્ન કોર્પોરેશન, અમદાવાદ
૫૬ સંખ્યા ૧૦૯, કિંમત ૦-૧૦-૦

મુખ્યત્વે, 'હરીને' ગાળામાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ તેમજ વિદ્યાર્થીનીઓને અનુસરીને આ પુસ્તકની રચના કરવામાં આવી છે, આ પુસ્તકને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. ૧. પ્રહેલા ભાગમાં સાતેક 'છંદોને' કેવી રીતે ગાવા તે બતાવવામાં આવ્યું છે. ૨. બીજા ભાગમાં તેની નોંધણી સમજાવવામાં ઉતરી શકે તેવી રીતે આજ્ઞામાં આવ્યા છે. ૩. ત્રીજા ભાગમાં ગ્રા. ભાવખંડેના ગીતો બાલમાનસને અનુકુળ સુદીને પુકવામાં આવ્યા છે. એટલે તેમાં ધણાખરા મુખ્ય રાગો આવી ગયા છે, ત્રીજા અને છેલ્લા ભાગમાં છોકરાઓ માટેના, એવાથી સાતમા પેઢી સુધીમાં આવતી કવિતાઓ અને કન્યાવાચનમાળાનાં એકથી ત્રણ પુસ્તકમાં આવતી કવિતાઓના નોંધણી આવ્યા છે. અને છેલ્લે બાળવૃદ્ધોની માંડી સાતમી ચોપડી સુધીમાં આવતી દરેક કવિતાના રાગ અને તેની સમજાવણી આપી છે. એથી 'હરીને' બાળક કોઈપણ કવિતાને સંગીતના રૂપમાં ઉતારી શકે છે. આ બધાં ઉપરથી એ સહેજે જણાઈ આવે છે. ૨. લેખકે આની પાછળ ખૂબજ શ્રમ લીધો છે. એથી બાળકો તેના છટકા ઉપયોગ કરી શકે કે નેથી નાનપણથી જ સંગીતના સંસ્કારો તેમના માનસ ઉપર પડે. ૩. સંગીતના રૂપોમાં બીજા વિષયની માફક ફરજિયાત બનતું જાય છે, ત્યારે આ પુસ્તકને અમે આવકારીએ છીએ. જે સંગીતના અભ્યાસમાં બાળકો તેમજ શિક્ષકોને ખુબજ સહાયકતાં નિવડશે. કનિ એ પ્રશ્નો લીધેલા શ્રમ માટે અભિનંદન.

કારિમરની કુલેશ્વરી: સે. પ્ર. અપરંજી સુરત. ૧. ૧૧૪ કિંમત આંદ આના

લેખકે કારિમરના પ્રવાસ દરમ્યાન પોતે જે કાંઈ જોયું અને અનુભવ્યું તેને પ્રેરણાથી નોંધપાત્ર રીતે દૃષ્ટાન્તો લીધેલા છે. એમાં ચિત્રનવાર માહિતી તો છે જ, પરંતુ સાધારણ ગાંધીમાં ન મળે એવું સૌન્દર્યન લેખકે પોતાની લલિત હેલીએ પાતે પાતે કાઢ્યું છે એ આ પુસ્તકની ખાસ વિશિષ્ટતા છે. જરૂર પડે ચિત્રો પણ આપ્યા છે. અલખત એ ચિત્રો સાધારણ કાગળ પર છપાએલાં હોઈ તેમાં રહેલું સૌન્દર્ય લગભગ હુપ્ત થયું છે, છતાં એમાં રહેલા સૌન્દર્યની ઝાંખી સહેજ સહેજ ધક યો છે. આખું વાંચી જવાથી કારિમર દેશના સ્થિતિમાં રમી રહે છે અને એ નજરે જોવાની આકાંક્ષા જાગે છે. અને એમાં લેખકે લીધેલા શ્રમની સાર્થકતા છે.

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાના પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર-રાવળ, રવિશંકર ખેડિન, કનુ દેસાઈ, રતિસદાશ પરીખ,
સોમાલાલ સાહ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, સ્વદેવદત્ત ભટ્ટ, એ સાથે ગુજરાતી
કેશીકારીનાં, ૧૦"×૧૧"ના ગાંધી વિવિધરંગી માઉન્ટ ઉપર ચોરસ
દસ સુનંદા, પશુરંગી ચિત્રોતો અલિનેવ સંગ્રહ. કાનું ૧-૪-૦;
પાકું ૧-૮-૦ રજિ.-પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

ચિત્રશાસ્ત્ર

સવા રૂપયામાં સો ચિત્રોના સંગ્રહ

કોણે કયું કે કલાનો ઉપયોગ શ્રોમંતો જ કરી શકે? શુદ્ધ
કાળી, પસંદગીની, વિવિધતાવાળા અને સરકારી કલાનો
સમમૂલ્યસંગ્રહ, મધ્યમ સ્થિતિનો, અને તે ગૃહસ્થ કે દરજ્જા-
વાળા માટે પણ વિદ્યાર્થી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
મુદ્રે ઉપર - મનમુક્ત બાંધકાળી. કિ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

એને વિશે હવે વિશેષ તહેરવાખર કરવાપણું રહ્યું નથી એવું
ધરણરત્ન બાણીનું અને જનજનનું માનીનું આપતી મનનું ગાયિક
એની વિદ્યુદ ગૌરવાન્વિત કલા, એના સરકાર સંપત્તિ ગાનપ્રસાર
દેખો, એની એકધારી કાળી કામ્પસામગી, એની મનોહારી
વિવિધતાવાળી માસેમાસની નવીનતા, નાજી અનેપણું છે-અત્યંત છે.
વાર્ષિક સ્વચ્છ મ. ૧-૦-૦ ... ૧૨ થી ૧૨ થી.

નમુનાનાં અંકના જેવા પડતાં નથી.

એનો કોઈ પણ અંક છુટ્ટો અને તેનો કાલક યવા લલચારો

એક ગ્રંથ ખરીદી લેવો

ખૂબ જ વખણાયેલ
ગુજરાતી સાહિત્યમાં
એક અને અમોહક

આ અંકની વિશિષ્ટતા

હવે કુખી કાકાપણુ સામયિકમાં
ખડાઈ નથી પડ્યાં એવાં
લઘુ પ્રસંગ દ્વારા આ
અંકમાં પ્રસાદાયેલ છે.

વાર્તા, સાહિત્ય,
વિવેચના, નિબંધો
અંગ્રેજી સામગ્રી
દર અંકે

ભર્મિ પીરસે છે.

આજેના મોહક મવા લખે:-

ભર્મિ કા ચાલ્ય

રસો હોલ, ક રા ચી

વાર્તા, લવાઈએ ૧૧-૪

ભર્મિ

કા ચાલ્ય

૨૨મ જાન્યુઆરી ૧૯૪૬
છંદક નકલ કિલ્લે ૧૧
આ હોલે નાહુ લવાઈએ

એમાં

જુજરાતીના લખીતા
કવિવરની કૃતિઓ
અંગ્રેજી

કોલે કોલે

શ્રી. જી. કૃષ્ણજીવરાવ, પ્રોફેસર
ખ. ક. કોલે, શ્રી. લલિતજી
શ્રી. મનાનુષંગજી, અવધી, શ્રી.
સુદર્ભ, શ્રી. ઉમાશંકર જોશી,
શ્રી. પુત્રજીવ, શ્રી. દુર્ગેશ મુકલ,
શ્રી. સુદર્ભ જોશી, શ્રી. ભાદરા-
યજી, શ્રી. મોહિનીજી, શ્રી.
અમલુ સોની, શ્રી. પ્રભુદાસ
કવિદાસ, શ્રી. દોશીજીવ સાહેબજી,
શ્રી. કેશવજીવ શાસ્ત્રી વગેરે.

૦૮૮૨

ક્રી. ગ. ૧૨૫

રાત્રી

વર્ષ પાંચમું

અંક પાંચમો

શ્રી રાત્રી પાંચમું અંક પાંચમો

અંજલિ ગ્રંથમાળા

સમ્રાજ્યનના વિજિત અંગિના સ્વર્ગી પ્રાણી

નવસિકાઓનો સંગ્રહ

શ્રી દયાળુરાય જોષીના પ્રવેશક સહિત

૬૨

વેળા : વિશેષ અંક

મુદ્ર ૧૭૫૪ : મજબુત પાઠી જોષીના મનોહર દિવસી જોષી : સવા રૂપિયી
અંજલિ ગ્રંથમાળા : દુસ્રો હાલ : દુરાસી

જોને મારે

તાકાત-તાલગીથી ભરપૂર

લક્ષ્મી દાસ

ઝંડુ કા કા સ વ

— વિના વિનંતે —

વાપરવા માંડે

ખાસ ઓળખે મારે

તન્દુરસ્તી-તાકાતથી ભરપૂર

ઓળખાની નખખાકમાં

આખાદ અસર કરનાર

ઝંડુ અ શો કા રિષ્ટ

પ્રદશદિ સેગોનો

અકસીરુ ઇલાજ

દરેક ઘરમાં હોવો જોઈએ

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કરવા

ઝંડુની મુવજ્જિમિત

મંકરદવજ ગુટી

— શક્તિની મેવોનમ દવા —

આવશ્યક અવરમાવવા માટે

નોડા એકના ઉપીઆ આઠ

ઝંડુ ફોર્માલિનિકલ વર્કસ લી. લો. નો. નં. ૪૫૧૩ મુખ્ય નં. ૧૪

મિથના મોલ એન્ટ: ડાહ્યાલાલ પ્રધર્મ. સ્વામીનારાયણ બીલીમ, અંદર રોડ, દરગાહી,

○ આધુનિક દવાઓનું મૂળીયત આલેખ મળાવે ○

નવું બહાર પડેલું પુસ્તક

મહાકવિદિગ્ગજનાથ કૃત

કુંદમાલા

અનુવાદ કરનાર

બવાનીશંકર વ્યાસ

હિંમત આર આના

સીતા અને રામના અમર અને અનન્ય પ્રેમની
કથા કયા કયતી આ મુકોમન નાટિકા તમારી
આંખમાં જરૂર આંસુ લાવશે.

ભર્મિ પ્રકાશન મંદિર

ડેન્સો હોલ • કરાચી

ગુજરાતનું પહેલું જ બાળપણપરિક

ગાંડીવ

દર મહિનાની પહેલી અને પંદ-
રમી તારીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક
લગભગ રૂ. પાંચ: લેટ પુસ્તક, ખાસ
અંકો ટ. ખ. સાથે.

દેશ દેશનાં બાળકોના સાહસ અને
સેવાના તાલેતાળ સચિત્ર કિસ્સાઓ
::: ટુંકી ટુંકી આરોગ્યકથાઓ
સચિત્ર પ્રવાસવર્ણનો :::
બાળકોની પૃવૃત્તિઓની હકીકતો :::
વિજ્ઞાનની શોધખોળની સહેલી તરફીઓ
::: કોયડા, ઉખાણા, રમુજ, લોકકાવ્યો
:: વાર્તાઓ :: અને બીજું ઘણું.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવીન અમકાશે

બજવા લાપ, બજવી સકાયબેશ,
બજવાની મૂચનાઓ સાથે, બજવ-
વાની પ્રેમ સાથે : સંવાદો નાટકો
અને પ્રેરક પ્રદર્શનોની મધ્યમાળા

ભાગ ૧ લો ૦-૪-૦

ભાગ ૨ લો ૦-૧૦-૦

ભાગ ૩ લો ૦-૮-૦

ભાગ ૪ લો ૦-૧૨-૦

ભાગ ૫ લો ૦-૮-૦

વધુ ભાગ છપાય છે. દર બાણેનું પહેલું
મુદ્ર પાંચ રૂપિયાનું થશે. રૂ. ૫
અથવા ઘેર બેઠાં પાંચ ક્રી મળે છે.

ઠેક ઠેક બજવાયાં : આં ત્યાં બજવાયાં

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

ભાગતળાવ, મુરત

વડોદરા સ્ટેટની લાયબ્રેરીઝા માટે મંજુર

ગૃહરાતના બધાય અચળસ્વ સામયિકો અને સાદરોએ આ
રસિક વાર્તા સંપ્રદાને ખરા ઉમંગકારી સાર્થકો છે

ભવાનીશંકર વ્યાસ

૬૧

અમીઆર દુકા
વાતોનો
અંગ

● એક વાતગી ●

જનરવધાવના આ મર્મચાલી અવલોકનની સાથે
જ પ્યાન જેને છે તેમની વિશિષ્ટ કલાસરુતિ
આપણા આજ સુધીના કોઈ પણ નવલિકા લેખકમાં
એ કલાસરુતિ આટલી સૂક્ષ્મ રીતે નથી દેખાતી...
જાને લીધે અને નવલિકાલેખિયાનના સળંગ
કોસરને લીધે ભવાનીશંકર એમના પ્રથમ પ્રકાશન-
થી જ ગૃહરાતના નવલિકાકારોની પ્રથમ પંક્તિમાં
આવે છે-અત્યાર પહેલાં જ આવી ગયા હોત,
એ તેમની નવલિકાઓ તળ ગૃહરાતમાંથી પ્રસિદ્ધ
પતાં કોઈ પ્રકાશન, 'કીમુરી' જેવા શિષ્ટ
સામયિકોમાં છપાઈ હોત તો તેમની 'ધીમુ' જે
'ઓલમ્પિકલી', અને 'હાઈના કાપ' આ નવલિકા-
તો આપણાં સાહિત્યમાં અમર રહે તેવી છે...
અમે આ નવા 'આતિથિ'ને હૃદયપૂર્વક સાર્થકોએ
બીજી

કિંમત રૂપિયા બે

ગોલ એજન્સીઝ:-

સી. જમનાદાસ એન્ડ કું. પ્રીન્સિપલ, મુંબઈ.

પત્ની-પુત્રી-ભાગિની

ઐમને

લગ્ન-વર્ષગાંઠ કે બીજે શુભ પ્રસંગે

શું ભેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વળણાયાં છે.

જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે.

જે સચિત્ર અને રસિક છે,

જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૫૫ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે

થોડાંક નામો

સુધડતા અને સુંદરતા	૦-૮-૦	સુંદરતા અને સુધડતા	૦-૮-૦
કમનસિખ સવિતા	૦-૪-૪	દેવી ચોધરાણી	૧-૮-૦
કાયદામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન	૦-૩-૦	રજ્યા ભેગમ	૦-૩-૦
અર્ધાંગના	૦-૪-	માંદગી અને ભાવજત	૦-૪-૦
ભરત શુંથણ	૦-૧૦-૦	પ્રતિ પ્રભુ છે	૦-૧-૦
પારમી વાનીઓ	૦-૬-૦	વાતવું વતેસર	૦-૧-૦
ધરણીનો શોખ	૦-૧-૦	પારમી લગ્ન ગીતો	૦-૬-૦
જીવન પલટો	૦-૪-૦	મુખી ધર	૦-૩-૦
સ્ટેવનું શાસ્ત્ર	૦-૩-૦	વહેમી પતિ	૦-૩-૦

સ્ત્રી-સાહિત્ય મંદિર
૧૮૦ કેળાપીઠ સુરત

ASVAN

The Supreme Tonic

વૃદ્ધ કે યુવાન નબળા કે માદલા

કોઈ પણ માણસ માટે અકસીર ગણાય છે

શક્તિની સર્વોત્તમ દવા

અશ્વન

ગુમાવેલી તાકાત અપાટનથી ઉત્પન્ન કરે છે

અને

નવું જીવન અને ઉત્સાહ રેડે છે.

શરિરના સ્તાયુઓ અને મગજને

અજબ રીતે વિકસાવે છે.

દરેક દવાવાળાઓની દુકાને મળશે

બેંગાલ કેમીકલ વર્કસ, કલકત્તા

કુસચીના એજન્ટ:—ઇન્ડિયન ડ્રગ એજન્સી

અંદર શેડ કરાચી

ગુજરાતના કિશોર વિદ્યાર્થીઓનું

માસિક કિશોર

તંત્રી: નગીનદાસ પારેખ
લવાજમ

દેશમાં રૂ. ૬-૦-૦

પરદેશ ૬-૦-૦

આવકાર

“ * પાઠક, નરદરિભાઈ, કાકા કામેજીદર, ક્ષિતિમોહન સેન, વગેરેની કૃત્યો 'કિશોર'ની કવિધ્વની દાવકાઠની આગાહી આપે છે. ચિત્રો જરૂર પૂરતાં જ, છપાઈ સાફ અને છટકે છટકે. નકામી નખરાખોરી નથી. બાળાદષ્ટિએ કિશોર ગમતું થશે. કમકે સુરચિત્તે બગાડવા વખરે એ સરલ બની શકશે. ”

— જન્મભૂમિ

“ * એની ભાતભાનની વાનીઓ વિદ્યાર્થીવર્ગની જુદી જુદી જરૂરિયાતો અમર ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરે એમ છે. અને તેથી આખા વિદ્યાર્થીવર્ગને એ પ્રિય થઈ પડશે જ, એ નિરાંત બાજત છે. મારા જેવા વિદ્યાર્થી-શિક્ષકને પણ એમાંથી ખૂબ ખૂબ રસ અને આનંદ થશે છે. મને તો પૂરતી ખાત્રી છે કે તમારું આ નવીન માસિક દરેદરેક જાણક જોડે પ્રિય થઈ પડશે. ”

— શ્રી રાંકરમસાદ શુક્લ, ત્રિન્સીપાલ, દેવોદાસ સ્કૂલ

“ * વિવિધવિવિધતા મારી રીતે જગતમાં છે. અને સખગા વિષયો કિશોર-જીવનને બરાબર લક્ષમાં રાખીને સ્વીકારવા છે. ” — વિદ્યનાથ મ. ભટ્ટ

“ કિશોરનો પ્રથમ અંક હું વાંચી મયો છું મને અંક મળ્યો છે. કિશોરને જોઈએ તેવી ને રુચે તે પ્રકારે તમે સામગ્રી પીરસી છે. જે છપ્પટ હોય છે તે ઘણીવાર મિષ્ટ નથી લાગતું અને મિષ્ટ કવચિત્ છપ્પટ નીવડે છે. કિશોરને છપ્પટ હોય એવું મિષ્ટ રીતે તમે આપી શક્યા છે એ પ્રશંસનીય છે. ”

— જયોતીન્દ્ર જી. દવે

કિશોર કાર્યાલય : પારસી અગિયારી સામે : અમદાવાદ
[સુબલ શાખા : પ્રિન્સ સ્કૂલ] [સૂરજ શાખા : કુવાપીક]

લોકોપયોગી સસ્તી ગ્રંથમાળા

પહેલું પુસ્તક બહાર પડ્યું

યુગાવતાર ગાંધી [અંદ પહેલો]

૨૨૫ પાનાં : એક ત્રિંગળી, દસ ખીજાં ચિત્રો : પાકું પૂઠું : આઠ આના.
સમય સરળ શૈલીમાં પૃ. મહાત્માજીનું જીવન કાર્ષ્ણિક ચિત્રપટમાં દેખો તેમ આ પુસ્તકમાં જોઈ શકશો.

— એક અભિપ્રાય :—

“સાદી, ચોટદાર, ભાખા શૈલી માટે જાણીતા આ લેખકે ગાંધીજીની જીવનકથાને મિતાશરી, ચિત્રાત્મક શૈલીએ ઉતારેલ છે. ગાંધીજીનું જીવન વિધવિધ રીતે આલેખાય તેનું રોમાંચક અને જીવંત રંગી છે.”

—જન્મભૂમી

બીજું પુસ્તક ફેબ્રુ. રીમાં બહાર પડશે.—કુદરતમય જીવન

૩૦૦ લગભગ પાનાં : ચાર ચિત્રો : કિંમત આશરે આઠ આના.

અનુવાદક : ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ

— મૂળ પુસ્તક લખે અંગ્રેજી ભાષાંતરકારનો અભિપ્રાય :—

“મુંદર, સાદું, પાકરું અને ત્રેશીલું પુસ્તક. લખામેલ નહિ પણ વિકસેલું : નિબંધ નહિ પણ જીવન નિમોહ : આ વિષયને લગતાં પ્રસિદ્ધ યથેચ્છા કાષ્ઠપણ ભાષાનાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક સાદાઈ અને જોશમાં સૌથી મહી ગય છે.”

પ્રયુખ : અમેરિકન નેચરોપધી એસોસિએશન. એન્ડ રફલ બોર્ડ આર્ટ

પધુ માટે પૂજારી :—રામનારાયણ ના. પાઠક : ગાંધી આશ્રમ : પોરબંદર.

ધી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ

લાઈફ એસ્યોરન્સ સોસાયટી, લીં

છેલ્લું આંકણી પરિણામ

આગળના રેકર્ડ જોતસને

પકડી રખાયું છે.

○

જોત સ

○

તા. ૧લી જુલાઈ

૧૯૩૬ થી

વાર્ષિક પ્રીમીયમ પર

૨૧૧ ટકાનું વળતર

રૂ. ૨૬ હાંદગીની

પોલીસીઓ પર રૂ. ૨૧

જીવતાં મેળવવાની પો-

લીસીઓ પર એક લગભગ

વીમા પર એક વરસ માટે

આજેના આ હિન્દુ-

સ્તાનમાંની જુનામાં

જુની હાંદગીના

પીમાની રૂાં

● પ્રોપેક્ટસ અને એજન્સીની રાશી માટે લખો ●

ગો વીંદરામ એન્ડ કું

બંદર રોડ, —ક રા ચી.

ક્રીયર રોડ, —સ ક ર.

સાહિત્ય

દર મહીનાની તો. ૬૫મીએ પ્રકટ થાય છે.

માર્ચ અંકમાં.

શ્રી. દનૈયાલાલ મુનશીની નવી નવ ૮૧૧.

આવનંત્રી :

શ્રી દનૈયાલાલ મોલેકલાલ મુનશી

સાહિત્ય સંસદ તરફથી

તંત્રી મંડળ :

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે,

શ્રી. ધનગુપ્તલાલ કૃ. મહેતા,

શ્રી. રમણ ન. વડીલ,

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છ. ફાવલ,

શ્રી. જ્ઞાનુશંકર બા. વ્યાસ.

જય સોમનાથ

(ત્રીજું પ્રકરણ)

ઉપરાંત

હુડ્ડોખોર (નાટક) : ... રામચંદ્ર શુક્લ

અડધે રસ્તે : વ્યુત્તમિક સરેમરજો શ્રી. મુનશી,

ચીની યાત્રાણુ (નિર્ણય) : ધનપ્રસાદ મુનશી

વિજેત્રી (નાટક) : ... સનાતન ભુવ

ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય...વાનુશંકર બા. વ્યાસ
(એક મળીશ)

કળા અને જીવન .... રમણિક અ. મહેતા

મહાગુજરાતનાં સંસ્થાનો : હુડ્ડોખોર મુનશી

ઉપરાંત

સામંત :

૧૧૧, એસએનકે રોડ,

મીડ, મુંબઈ.

મુન્દરમ, બેટાઈ, રવખરથ, પૂજાલાલ, વગેરે કવિઓનાં

કાવ્યો, નવું સાહિત્ય, તંત્રધારિણી વગેરે વગેરે.

શ્રોત્રમ સસ્તા ભાષે પુસ્તકોનું વેચાણ

આણ	દાણ લેવાની આણ	દાણ લેવાની
મત.	પુસ્તકનું નામ	કિમત કિમત
૩-૦	વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય-પ્ર.	૧-૮ ૧-૮ બાલવિજ્ઞાન ભાગ-૩જો ૧-૪
૦-૩	નળમયંતી	૦-૨ ૦-૬ ચતુર વર્ણોદ્ધ ૦-૬
૦-૩	બાલકાવ્યો	૦-૨ ૦-૭ સારી રીતવાત ૦-૫
૦-૫	કેષક મલાલકાર-૧ જો	૦-૫ ૦-૧૨ વીર કથાઓ ૦-૬
૦-૬	" —૨ જો	૦-૩ ૨-૦ અર્ચવિન આર્ચવનિક પુસ્ત. ૧-૦
૦-૧૨	મધુમક્ષિકા અને જમર	૦-૫ ૦-૬ વીર અભિમન્યુ ૦-૪
૦-૧૪	ચિત્ર દિકુસ્તાની સંગીતનો છતિ.	૦-૭ ૦-૬ છવરામ બદ ૦-૪
૩-૦	શ્રી કવેન્ડુ આત્મચરિત	૧-૮ ૨-૦ કુલજાગ ૦-૧૦
૦-૪	ધરમાં રમવાની રમનો	૦-૩ ૧-૮ સોન સુદર વાનો ૧-૦
૦-૧૩	કેટલાક રોગો-૨ જો	૦-૧ ૦-૫ બાપુની કૃત્ય ૦-૩
૧-૧	પ્રચલિતે પથે	૦-૮ ૨-૦ વિનોદવારીકા ૧-૦
૦-૧૧	જૂરચના	૦-૫ ૧-૭ Flowers of Life ૧-૦
૦-૧૪	માનવચારાની દૃષ્ટિએ શિક્ષણ.	૦-૭ ૦-૧૨ ધર્મોપદેશ ૦-૬
૧-૫	ગૈમ અને આરોગ્ય	૦-૧ ૦-૧૦ રસહાર ૦-૫
૦-૧૩	માટીનો પ્રાકૃતિક છતિદાસ	૦-૬ ૧-૦ અ. સો. કુમારી ૦-૧૦
૧-૧	લમ અને બલિયની માતા	૦-૮ ૨-૮ વિનોદવિહાર ૧-૮
૧-૧	વિવાસાળા	૦-૮ ૨-૮ બોલીઆ બોલીનો અખાડો ૧-૮
૦-૧૨	શિક્ષણનો ચાર્તર	૦-૫ ૦-૧૦ મહનમંદિર ૦-૬
૦-૬	સિદ્ધ	૦-૩ ૨-૦ એલ્બા બ્રીક્સન (બોમ્બે કૃત) ૧-૨
૦-૧૨	દિવ્યા છતિદાસની વાતો	૦-૬ ૧-૧૨ મુરોપના શિક્ષણસુધારો ૧-૩
૦-૨	જાગેતો	૦-૬ ૧-૮ ધર્મોની બાલવાવરસા ૧-૦
૦-૬૪	આદારચાર	૦-૭ ૧-૦ કેટલાક રોગો બા. કળે ૦-૧૧
૦-૬૪	બાલકેશવચરિ	૦-૭ ૧-૬ વિપત્ત ૧-૦
૧-૮	વૈધાસિક ન્યાયમાળા	૦-૧ ૦-૧૩ વાચ્યેવ અંશકૃતિ ૦-૮
૧-૨	મોન્ટેસરી પદ્ધતિનો અભ્યાસ	૦-૬ ૦-૧૩ સદકાર મિત્રાંસા ૦-૮
૦-૧૨	તાલકાર	૦-૬ ૧-૮ અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યો ૧-૦
૦-૬	રામાયણ રસમ	૦-૩ ૧-૦ કુદરતનું અવલોકન ૦-૧૦
૦-૬	બાલકેશવચરિ	૦-૩ ૦-૧૩ તકેસેવન અથવા જાણસેવનવિધિ ૦-૮
૦-૮	દાર્શનિક	૦-૬ ૦-૧૪ મહાસાગર ૦-૮
૦-૫	આર્થોગ્રી આજબાજ	૦-૬ ૨-૪ વિજયમત્ર અને કોલની આવી ૧-૮
૦-૬	કુમાર વીરસેન ભાગ-૨ જો	૦-૬ ૧-૧૪ સળ જળીવારામ બદાદુર ૧-૨
૦-૫	પરિમલ	૦-૩ ૧-૧૪ દાક્ષીમાં નવમેન ૧-૨
૦-૮	બાલવિજ્ઞાન ભાગ-૨જો	૦-૬

લખો:—પુસ્તકાલય સદાયક સહકારી મંડળ સિંઘ રામપુર, વડોદરા

ॐ

स्वेमदि च ता वाणी अमृता आत्मनः कथाम्

ૐ

વર્ષ પમું • ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક • ફાગણ ૧૯૮૨ • અંક પમો

અ સ મ દી વ મ્

અપરસરચના-(‘વળે તાંતરિયો’)

‘વળે તાંતરિયો’ નામે અશિષ્ટ બાળકને અગારે ફરીને અડવું પડે છે, સહયોગી ‘ગુજરાત’નાં તંત્રીપંચે, અમે આગળ (છિર્મિ, ચોપઅંક) એ વિશે જે લખ્યું તેના અર્થનો વિપર્યય કરી ન.ખ્યો છે (ફેબ્રુઆરી, પૃ. ૫૫૧) તેટલાં જ દારણથી. ‘વળે તાંતરીઓ’ માટે ‘દેડકાની પાંચશેરી’ કરતાં વિશેષ જવાબ એમની પાસે ન હોય તો તો એ તંત્રીપંચ અને અમે એકનત હીએ. કટાક્ષરેખ સમૂજનાના હોય કે ખીછ તરેહના હોય, કટાક્ષરને માથે કાઈ મર્યાદા જ નથી, કટાક્ષ સામે મર્યાદાક્ષંગતો દોષ આવી જ ન શકે, એવો અમારો મત છે નહીં, એવો મત અમે કદી સ્વીકારી શકીએ નહીં; અને શિષ્ટ ગુજરાત સમુજપ્રીતિને પૂરેપૂરું વળગીને પણ, કટાક્ષરેખો માટે આવી અમર્યાદાના નદી જ સ્વીકારે એવું અમારું માનવું છે. એ ‘દેડકાની પાંચશેરી’-વિશે પણ એક શિષ્ટ ગુજરાતીએ મત ઉચ્ચારેલો તે તેમનાં જ્ઞાપીનાં પ્રકાશનમાંથી અહીં ઉતારીએ હીએ.

“અનુચિત પરિવારો અટકારોપકારો
અગર કપિ અસ્તિત્વેનિરો તો વધાવ્યા,
નથી રસ તદ્દપી એ શુદ્ધ, કે ચિન્ત્ય બ્રાતર,
૧ અપરસરથનાએ માત્ર રાએ કથાતથ.”

તો એવી ‘અપરસરથના’નો પ્રથમ ભાગ પ્રગટ કરવા માટે ‘યુગરાત’નો જવાબ આપેલો જ જણાય છે કે પછીના એ ભાગ ‘ઠોમુદી’ અને ‘માનસી’માં આવવાના છે. છપાનાં પહેલાં જ એ બંને ભાગ આ પહેલા ભાગ જેવી ‘અપરસરથના’ દર્શ કે યોગ્ય મર્યાદાની અંદર રહેલી કટાક્ષરથના હશે, તે તો અત્યારથી કેમ બનણી શકાય ?

આ કથાનો સત્કાર ત્રણે પત્રોએ ‘જેઠવીથી’ થી કર્યો છે એમ ‘યુગરાત’ જણાવે છે. અમે તો યુગરાતથી સેકેડો માધ્યમ દ્વારા બેઠા છીએ તેથી ત્યાં કેવા જેઠ રમાય છે તેની અમને શી ખબર પડે ? તેમ વળી આ ત્રણે પત્રકારોની ‘જેઠવીથી’ કહી છે તેનું માપ તો આ ત્રણે ભાગો પ્રસિદ્ધ થઈ રહે ત્યારે નીકળે. પણ હાલ તરત તો અમે આટલું કહી રાખીએ છીએ. આ ‘જેઠવીથી’ શબ્દના એ અર્થ થાય (૧) sportsmanlike spirit અને (૨) દ્વિઅર્થો ભાવરાજી દીક્ષ. ‘યુગરાત’ના મને ત્રણે પત્રો આ વાતને પહેલા અર્થમાં લે છે, પણ અમને એમાં બહુ સત્ય જણાતું નથી. ત્રણમાંથી એક પત્ર, ‘યુગરાત’ એને બીજા અર્થમાં લે છે એમ માને છે એની અમને ખબર છે, તો બીજાં બે કથા અર્થમાં લે છે એને વિશે અમારું મન સંકારીત્વ તો છે જ. આથી જ અમે કહીએ છીએ કે આવા જેઠ સાહિત્યની પવિત્ર ભૂમિ ઉપર ન રમાય તો સારું. ‘યુગરાત’ની એ જ નોંધમાં લખ્યું છે કે—“ઊર્મિને ઉપદેશ જ કરવાની બાહેશ જ હતી તો આ પ્રમંગને અમે પ્રમિદ્ધ થયેલી બીજી બાબતોને લઈને તેમ કરવું જોઈતું હતું.” “આ પ્રમંગને અમે પ્રસિદ્ધ થયેલી બીજી બાબતો” કયું ભણા ? ‘વએ તાંતરિયો’માં જે બાબતો શુધી છે એ જ એ ‘બીજી બાબતો’ ખરીને ? બીજી બાબતોમાં ૨૫૪ પાણી સામસામા પસવાળા લખના, તેમાં અમને તામસી તરવો જણાવાં હતાં તે અમે આમળા ખતાવ્યાં જ છે. પણ ‘આ બાબત’ માં તો નીચા કટાક્ષનાં આંદાં નીચે ગંદ માનસ જ અમને દેખાતું તેથી અમારે એમ લખવું પડ્યું છે.

આ વાતમાં ‘રમુજનું’ ઝરણું વહે છે એવું જ્ઞાન અમને, ‘યુગરાત’નું પપડનું પાનું વાગ્યું ત્યારે જ થયું એમ અમારે કણ્ઠ કહી લેવું જોઈએ. ‘શ્રી. ચન્દ્રવન મહેતાનું’ ‘રમુજપ્રિય માનસ’ અને નવી સમગ્રી શકયા તેમાં અમારી સુમઝદશકિતો અમાવ છે કે એ વાતમાં રમુજનાં તરવોનો અભાવ છે એને વિશે અમે પોતે કંઈ કનીએ તેનાં કરતાં, ઊર્મિમાંનાં અમારાં એ લખાણ પછી અમને મળેલા કામળોમાંથી કેટલાકના ઉત્તારા નીચે આપીએ એ જ અમને વધુ યોગ્ય લાગે છે.

૧. ઉઠેલી લોંબી કાળાં બીજાંમાં અમે નહીં છું.

-- "વિશે તમે જે માગ્ય મૂક્યાની તકર કરી છે તે પરત્વે કોઈકે કાન આમળવાની જરૂર હતી જ, તે તમે નિખાલસતા ને નીકરતાથી કર્યું--અશિર્નંદન."

"ભિંમમાં ગુજરાત વિશે વાંચી ઘણું જ્ઞાન દ મયો. આપણાં માસિકોએ ચર્ચામાં સમ્યક્તાની મર્યાદાઓ જાળવવાનું અને ચર્ચાઓમાંથી અંગત તરત્તને દૂર રાખવાનું શીખવું જોઈએ. તમે વિરોધ કર્યો તે યોગ્ય જ કર્યું છે."

"તમારા હેતુ આંકમાં ગુજરાતને આપેલો ઠપકો બહુ યોગ્ય અને તકરરનો છે. સારાં માસિકામાં પણ મને તેવાં મંદા લખાણ કરે અને કોઈ બોલે જ નહીં! .....તમે ઠીક મર્યાદા જાળવી ઠપકો આપ્યો છે."

'ગુજરાત માગ્ય મૂકે છે' એ તો 'વળ તાતરીયા' જેવા નીચી કક્ષાનાં લખાણ ઉપર વાર્તિકની મરજ સાથે છે."

"ગુજરાતે માગ્ય મૂક્યા વિશેની તમારી નોંધ વાંચી. એ કહેવાતી 'સાહસકથા' માટે સમજાતાથી વાંચી ઉઠાવનાર એકલુ 'ભિંમ' જ છે. વાહમયપ્રદેશનો એક કાર્યકર જીવન વિશે એવું લખે કે હાલે તે આપું ૫ ગુજરાત મૂંઝે મોઢે સહી લે તેમ નથી એ તમે સ્પષ્ટપણે જતાવી આપ્યું છે."

પહેલાં તો અમે આ પત્રો વાંચીને આશ્ચર્યમાં પડી ગયા હતા. અમે એવો તે કયો વાચ માંડી નાખ્યો, જે આ બધા અમને અભિનંદન આપે છે? સત્યને ખાતર એટલું લખવાની અગારી ફરજ હતી એમ અમે માન્યું હતું, તેથી એ લખાણ લખીને અમે કોઈ મહાન વિગમ મેળવ્યો છે એવી અમારી વૃત્તિ નથી જ યદ. 'ગુજરાત' 'દૌમુદી' અને 'માનસી'ના સ આશો સ.ચે અમારે સાથે ગણાય તેવો મિત્રભાવ છે, અને એ લખાણમાં અંગત પ્રસિધ્ધિ અને જરાય તણાવા નથી, અને આ બધું આદી કરીને લખવાની જરૂર પણ અમને દેખાતી નહોતી, પણ 'ગુજરાતને' અમારી 'સમજદાર' યદ છે એમ કામે છે તેથી જતાવવું પડે છે કે એવી 'સમજદાર' અમારી એકલાની નથી યદ.

હૃદયની જરૂર છે કે આ પત્રોના લખનારાઓ ગુજરાતના સમય વિચારો-વિચારકો છે, અમને એમના અભિપ્રાય વિશે લંગેશા બહુ માન છે, અને ગુજરાત આપું એમના તરફ મનની દૃષ્ટિથી લુપ્ત છે એવી અમને ખબર છે. આવી માનનીય વ્યક્તિઓના અભિપ્રાયો અમે એટલા માટે ટાંક્યા છે કે 'ગુજરાત'ને પોતાનાં પેનમાંથી જગમગાનો

૨. અહીં અમારે જાહેર નિવેદન કરવું છે કે ગુજરાતનાં જીવન આમરિકા આ બાબતમાં મોંઝ રહે છે તે યોગ્ય નથી. આ બાબતમાં જેને જે લાગું તેણે તે પ્રશ્ન કાઢવાની સદ્ કોઈ પવકાની ફરજ છે. અમે લખીએ છીએ એ જ આપું છે એમ અમે દડ પકડવા નથી, પણ બિનાંસતારાત્વની ખબર તો એ વાત વિશે બધા પવકારો પોતપોતાનો મન દર્શાવે ત્યાં જ ખબર પડે.

પ્રસંગ મળે, 'વળે તારિયો' ને સમુદ્ધ કટાક્ષરચના સમજનારા એના તંત્રીઓએ ભણવું બોધ્યું કે 'ભિં' સિવાય બીજાએને પણ એ લખાણ 'નીચી કક્ષાનું' લાગ્યું છે.

એક નવીન સ્પર્ધા:

'પુસ્તકાલય' માસિકના તંત્રીએ 'એક નવીન પરીક્ષા' કરવાનું કહ્યું છે. તેના 'હીરકમહોત્સવઅંક'ના જૂદા જૂદા લેખોમાંથી અમુક અમુક અવતરણો તેમણે પાયા છે. આ અવતરણો એ અંકનાં કયે પાત્રે આવે છે, એ અવતરણવાળા લેખનું મૂળ નામ શું છે, એના લેખકનું નામ શું છે તથા એ લેખક વિશે વાચક વધુ શું જાણે છે અને એ અવતરણમાં આવી જતાં મનભવ્ય વિશે વાચકનો શો મત છે, આવા પ્રકારના આ નવી પરીક્ષાના મુદ્દા છે. સરળ ધનારમાંથી પહેલા ૧૧ ને ફક્ત ૨૫ રા.નાં પુસ્તકો ઇનામમાં અપાશે.

અમને લાગે છે કે આમાં પરીક્ષા કરતાં સ્પર્ધાનાં તત્ત્વો વધુ છે. આ સ્પર્ધાથી એ અંક બરાબર વાંચવાને વાંચકો પ્રેરાય એ એક હેતુ સરે. એને લીધે એ અંકનો ઉદ્ભવ વધારે થાય કે નહીં તે તો કહેવાય નહીં. પણ પ્રશ્ન એ છે કે આવી જાતની સ્પર્ધા આ માસિક કે બીજાં માસિકો કરાવે તે યોગ્ય છે? અમને આમાં ખાસ અનિષ્ટ તત્ત્વ નથી દેખાતું. ઉલટું, તે તે માસિકના વાચકોમાં માસિકવાંચનનો શોખ તેમ જ માસિકનાં અગત્યનાં વિધાનો ઉપર વિમર્શન કરવાનો મહાવશે વધે એ આવી સ્પર્ધાનું સારું પરિણામ છે. એટલે આ 'નવી પરીક્ષા' માટે અમે 'પુસ્તકાલય' ને અભિનંદન આપીએ છીએ. આમ અમે આ પરીક્ષા પાછળના હેતુ અને આદર્શને આવકારીએ છીએ ખરા, પણ એનું ધારેલું પરિણામ આવશે કે કેમ તેને વિશે અમે શંકાશીલ છીએ. શંકા એવી રહે છે કે આવી ઇનામી હરિકાષ્ઠમાં લાગ લેનારાઓ ધણેભાગે ઇનામને લીધે જ હરિકાષ્ઠમાં ઉતરશે. વળી અમુકઅમુક મતનાં પ્રચારકાર્યનાં સાધન તરીકે પણ આવી હરિકાષ્ઠનો ઉપયોગ થવાનો લાયક છે. માસિક પોતે જ પ્રચાર માટે છે, તેથી એમાં પ્રતિપાદિત કરેલા મતનો પણ પાછો પ્રચાર કરવામાં બહુ સાર નથી.

એક ટૂંકો ખુલાશો

ભિંના પોષ અંકમાં અમે શુદ્ધ હિતાદી રાગનાં ગાયનો દવે રચાતાં નથી તેને વિશે કેટલીક ચર્ચા કરી હતી. એ બાબત રા. આદિત્યપ્રિય ને (પ્રજાબંધુ. ૧લી માર્ચ) વિવાદાસ્પદ લાગી છે, અમારે એટલું જ કહેવું છે કે રામચંદ્રનીદેશી વિશે અમારું એ લખાણ નહોતું, એ હવે ઉરતાદી રાગોનાં ગાયનો માટે જ. આ દષ્ટિઅનુદ્યે અમારી એ ચર્ચા વિવાદાસ્પદ નહીં રહે.

નરમેધયુદ્ધ

લલિત

શૂરવીરનરો સુધ્ધે જૂઝે પરસ્પર હિંસકો-
હવિતવીરતા હિંસા માને સ્વબલિ વિધાતકો-
મળલ પુરુષો હત્યા હારે પરાક્રમકારકોઃ
બલહીન શિશુ નારી ત્રાસે અનાથ સહે દુઃખો !

સચર અચરે પૃથ્વી સૌની ધુમે ધરી સર્વને-
નિજ ધરી પરે નાથે, રાસે રવિ-કુદડી ફરેઃ
શરીર વિકસે જોવાં પુષ્કરે, મનુષ્યાં તું થનુજને-
વિભૂતિરૂપ તું આકર્ષાતાં ધરાપરિધે રમે !

સહજ મહર્ષી તું બુદ્ધિલાવે રસોબ્જલ શું નથી ?
સચ્ચિવ પ્રકૃતિને તું છે તો કરે તું હિતે રતિ-
તુજ કૃતિકલા શૃંગારે જો ! લગીર ધરાતલેઃ
કયમ પ્રકૃતિશો સત્ત્વે સ્વત્ત્વે સદાત્મક તું ન રહે ?

ઘટિત ઘટના કાં તોડી તું ઘડીક હતી મરે ?
અમીરસ પીવા સર્ત્રયાં સૌ સ્વજનમભૂમિ ઉરેઃ
સઉ હવિતને લાંગાવે તું નિમિત્ત યની જગે-
મહુ પ્રકૃતિને પ્રાણી જુનાં પૂજે મહુ દેવને !

પરિચરણુથી પુષ્ટિ ધાતીઃ અહિંસક માનવી !
મણુચક્રણુને વાતસર્યે રહે લવ હરવીઃ
શિશુ જનનીઓ ! સજોગીઓ ! સદોવચમાં જૂઝી-
રૂધિર દીનને, છંટાયે હો ચિતા નરમેધની !

વૃદ્ધનું સ્મિત

ઉમાશંકર જોષી

• માલિનીમંદા •

ધસમસ ભરતીએ ભૂમિથી માથું ઝીંકી,
જળ નિજ લઈ વાળી ઓસરે સિંધુરાજ
દર સિતિજ સ્ફુરે ત્યાં ફેનની સૌમ્યરેખા
દાણુભર ભુલવીને હારની મૃત્યુમૂર્છા.
પણ પલક પૂરી એ એટલી તો ભરીને ૫
સ્મિત ઉદ્ધિનું સોહિ ઘેરૂં મીઠુંજ એવું
કે ભાવિના શતશત અજયોનાય શામે વિપાદ.

ગગન બધું દળાવી મેઘઓથાર જામે,
તિમિર મહીં ધુણને વીજળી ચે લપાયે.
ગરજ ધુરકી મોજે લેટતાં વાદળોમાં ૧૦
કહીં અદીક ખૂણે ત્યાં તારલી કેા ટબૂકે.
હતી-ન-હતી દણેકે તો થતી કિંતુ એક
પલક મહીં પ્રભાની નિર્જરીશી વહી રહે
ને આશાનો પથ પ્રલયમાં આંકી દે વજરેખે.

સમુદરનું મને એ સાંભરું જોડહાસ્ય,
ગગનમુખ સુહાલી સાંભરી તેજર્બીદી,
પ્રલયતણી બ્યયાનો ઘોર ઓથાર દાળી
સ્મિત દણુ ફરકંતું વૃદ્ધનું જોઈ આજ,
પલક મહીં વિલાઇ ના હતું ચે ગયું છો,
મુજ હૃદય પરે એ વજલેચે રસાયું, ૨૦
ચોકોડલાસો તણી સ્મૃતિમહીં હોચતું પુણ્યજાયું.

સ્મિત શિશુકુંપજોનાં ણંજનોથી સુહાતાં,
નયનભરી પીધાંતાંન્તા સ્મૃતિથી ભુંસાયાં.
હૃદય ભરી દીકાંતાં ઓષ્ઠનાં પલ્લવોમાં
સરી ચમકી છુપાતાં-કન્યકાનાં સ્મિતો ચે. ૨૫
સ્મિત કરચલીઓમાં જોયું કિંતુ અપૂર્વ;
ભરી જ મુકત ભાથે, હોત હું પંચખાણુ.
ખાણું ખાણું જરૂર સ્મિતનું પાઈ રહેતે રસાણુ.

સ્મિત અન્નર નિહાળી વૃદ્ધની છર્ણુઆંખ,
મરણ પર નિહાળું છત એ બિદગીની.
પ્રલય ભણી ધપતાં મનુષ્યને લેટતાં એ
ફરી ફરી ફરકતાં છે સ્મિતો સર્વનાશ.
જરહ! તુજ સ્મિતે મેં લાવિનાં, પૂર્વજોનાં,
વળી પુરવજન્મયાં સૌ યુવાયોવનાનાં
જોયાં આજ સ્મિત પ્રણય પ્રેર્યાં અને નેણુ ગંડોયાં.

પદ્ધવનિ—

સન્ધ્યાના કે સોણલાના ?

ઋતૂનાં કુસુમાકર:

કુલોના નિશ્વાસો કંઠેણ કુસકાં તારક તણાં,
અને ગંદાકાન્તો ગિરિ ઝરણનાં કલાન્ત શમણાં,
પડી ભૂલી જાણે અનિલ લહરી સૂ સૂ કુંકતી,
વિલાપોનાં ગાનેા પરભૂત કંઠેણ દહુકતી !

દિશાઓ રંગાઈ લલિત ભબુકે ઈન્દ્રધનુને,
હવાં રહેશે છાઈ, રજનિ તિમિરે સાન્ધ્ય તનને,
નહીં ક્યાંયે ઝાંઈ, અમર છુતિની સ્થામ પડે,
ગઈ સકેલાઈ, ભભકરમતો ધ્વાન્ત દૃઢયે.

પડી આ શું કલાન્ત, પ્રકૃતિ સઘળી મૂર્છિત ઢળી,
અરે આ શું ધ્વાન્ત, પ્રસરી છુતિ દેશે સદુ દળી,
અને મ્હારે સ્વાન્ત, પ્રભુ પ્રણયી આશી જવનિકા,
સુને આ એકાન્ત પ્રમુદિત દૃઢે શી રજનિકા !

ગઈ વેરાઈ ક્યાં મુજ દૃઢ્ય આનન્દકલિકા,
ગઈ ટોળાઈ ક્યાં અમર મુરબિ એ કુસુમિકા ?
વિપાદોના ચાદો તિમિરમય પાતાવશભૂમાં,
શમે વેરાં ગાને કંઠેણ રવ અંતઃકરણમાં.

સરોદે આ ગોઠા ઉરમાંહી શું ઉગાદ ઉભરે,
અને બગી જૂની સ્મૃતિ નયનમાંહી તરવરે,
હુએ આ શાં સ્વપ્નો, સ્વરલહરીના મંદ ધ્વનિમાં
સ્મૃતિના બગી કેં પ્રતિધ્વનિશું હુએ અવનિમાં?

હવામાં શી ઝાંખી, સુભગ વિરલાં શાં દર્શન થતાં,
અનેરાં કેા દૈવી અસિદ્ધ ધ્વનિ સ્પર્શન થતાં,
મીઠાં ચાડ સ્વપ્નો હૃદય અલકાનાં નિરમતાં.
ફિરસ્તાના બાણે નિરલ પદ ઘોષે હુખી જતા ।

પાવાગઢ

નન્દકુમાર પાઠક

(સિખરિણી; ૭૫અતિ)

સાણું શૈલે શૈલે અવશ્ય વીધતા કાળપડયા,
નિહાળું છું વરો, વિટપ વિટપે કાળપલ્લદ,
હતી ત્હારી શોભા, સહુ હતું, ગયું કાળનદમાં,
નમેરા ધા ઝીલ્યા કૂર, અમલ એ દૈવ રહતાં.

ધસે છે વેગે તું અવિસ્તગતિથી જગતમાં, ૫
નથી કોઇ એવો સિયર રહી શકે ધોર નદમાં;
કૂંદાડા તું મારી વિપવરમને નાશકપમાં,
પ્રણુ જેવી ત્હારી ગતિમહન એ કાળજગમાં.

ધડીમાં; હૂંબાવે રમણીયસ્થળે નાશજનમાં,
હૂંબાવીને તારે સ્થળઅતિજૂતા એકપગમાં, ૧૦
નથી જ્નેયો, જળસૌ પથ જીવનમાં માનવી તણે;
નથી જ્યાં વેરાયા સ્મિતન તવ કોધામિતજલો.

નિહાળું છું ન્યારે તવ જગજૂલી તાંડવલીલા,
અને ઘેરા ઘેરા તુપુર હમકા પાપ પડતાં;
અમારા શોભન્તા જીવનકીડા ! નાદપડયા ૧૫
અનાદી ત્હારાએ જગતભરતા નૃત્યજ તણા.

કૃપા ત્હારી તે છે મધુજીવનના સ્મિતનવમાં,
ભરાતાં તું રોષે કટુજીવનમાં અશુભરતાં;
રમાડે છે હર્ષે ભવપટપરે ચિત્રસમ તું,
હરીજન્મેયું, જન્મે જન્મે જન્મે કાળપરનું રંગ

સિશુપણાની શુચી ભાવનાઓ,
સિન્ધુસમી યૌવન ખેલનાઓ;
જતાં અધુર દોર જરા જમાવે.
વિકાસમાં ખીજ વિનાશનાં છે.

ખીડી કળી કામળ શાન્ત ખેલે, ૨૫
પ્રફુલ્લ યાતાંજ પરાગ વેરે;
ખરી જતી એ કુર કાળ વેગે,
વિકાસ શું મૃત્યુ લાણી ગતી છે ?

વિરાટ આ ખેલન કુર વિચે
ન કાળ ! ત્હારાં શમશે જરાયે ? ૩૦
અખડ વીજે : તવ વ જો પાં બો
શે રોષ એવો ઉરમાં ભરાયો !

ઝોઝા પડ્યા માનવી કાળ દુઝો
તેથી કરે વિષ મહો વ ધા રો ?
કે ભાવના લભ્ય હરે છૂંપી છે
ક્યાણની માનવનંદા કાળે ?

(૨)

પ્રભો ! દુઝો ઝાઝાં સુખન દકતા ઝાકળ સમા,
મળે સાથે લાંબી રજની જગતે દિન કરતાં;
અમ્મયાના ગાળે નદ દૂધવતા ઘોર જગમા,
અને બહેતા બહેણાં પ્રણયજનનાં કાક રથનમાં.

વિધાતાએ મુક્યાદિનરજનીના રંગ જગતે,
મનુજે આલેખ્યા શુભ અશુભ ચિત્રો ભવપટે;
અને દુહૃત્યોની ઝડી વરસતાં માનવી તણા,
ભૂંસાઈ જાય એ શુભ, અશુભને મૃત્યુ નથી દા।

(૩)

પતાઈ રાજના પ્રણયી ઉરની ખેલન ભૂમિ।
અને ત્હેના કાળા કુટિલઉરની કોપન ભૂમિ।
હમરો દેવાના મરણતણી સંહારપ્રતિમા।
નથી ત્હે શું દીકું ? નથી અનુભવ્યું ? કાળજળમા।

ફરી ત્હારા ભાલે કુમકુમલિપિ લભ્ય દીપરો,
ધરી આવી શીર્ષા રિમતરદનને આવરી જરો,
કૃપાભીની અખિા પ્રણુતણી કૃપાજ્વલિ કરો,
અને ત્હારી શોભા ગત, ફરી ખીલી રિમત કરશે.

રૂપરેખ

દુર્ગેશ શુકલ

તે પોપચાં એ નયની ઉભી થઈ
સૌન્દર્યસંધિ મુજ કંપના તણી,
તે મંજુ જંતીસ્વરથી વદી રહી.

મંધુરી આશાથી ઉરથળકતાં સુન્દરી તણાં,
પિયુ જોતાં મુખે રિમત ચમકતાં બ્દાલપમપો, ૫૦
૨૫ મીઠાં વેસાયેલાં પ્રણયમરમરણો પ્રેમીઉરનાં,
અર્પા કર્યા આલીસા ? ગતજીવન કર્યા ગૌરવભર્યા ?

(૪)

અહા સામે ભાતુ અમરંપદનો પાન્ય ઉગતો
હતો ત્હારો ભાંતુ વિભાવજ તણો એમ ચડતો;
અને મધ્યાહ્ને એ સરજ તપરો તેજ ભરતો, ૫૫
૪૦ હતો એવો ત્હારા જીવનમહો મધ્યાહ્ન તપતો.

જરો અન્તે દૂખી ક્ષિતિજસરમાં સૂર્ય સરતો,
અરે એવો તારો દિનકર દૂખ્યો ભાગ્ય સરખો,
પ્રભાતે આ ભાતુ જગતિમિરતો નારા કરશે
નદિ કોદી ત્હારો સરજ તપ સૌભાગ્ય ધરશે ૬૦

(૫)

૪૫ અરે ! હપોંશુનાં જગતકલકે ચિત્ર ચમકે,
નથી ચક્રિત કે દે નિપતકદના ફેરવી યોકે;
બલે ધૂમે ગાળે વિષમઅનિલો શોક કર મા,
નથી ઉપાનાં પે રમતવિલસતાં મામિની વિના. ૬૫

‘કથો’ ગીત આ મંજુજ, બાગમાને
ગુણાળને આ ‘મંજુ’ રૂં રિમત, ૫
આ મંજુરી, આ મુદુ મોહિલાસ્વર,

આ તેજના પૂજ વહાવતી હિયા,
ને માન્વરંગો, રવિ ચંદ્ર તારલા
તણી પ્રભા- આપ પદે નિસર્ગ આ
પ્રસારતી રમ્ય કલા, રિવકારો ? ૧૦

'ને પુષ્પ આ માનવવંશ ખીટ્યા,
સહી મૃદુ ઘોર ઝડી હોભેલા,
જે વૃદ્ધ આખે રમૃતિભૂત ફેરી,
મુલાહરે ભાવિ જવલંતની તણા,
ને ખાલતું નર્તન વર્તમાને, ૧૫

એ જીવંતને તટ ગૂઢ જીભું
સૌન્દર્ય જે મંગલ સ્તવ્ય મુલું,
અદોહ જે અંતર નિત્ય રહેલું
સૌન્દર્ય હૈયા તણું રમ્ય ભવ્ય
તે પુષ્પ આ માનવવંશ ફેરે ૨૦
પદે, મહી એ કરશે કૃતાર્ય ?

મેં ગીત આવું મધુર અધુર
નિઃશબ્દ રાને, હૃદયે તુષાર શું
અમંત ઝીલ્યું, પળ યંબી, પેખી
સૌન્દર્યની સન્મુખ રમ્ય મૂર્તિ ૨૫
પ્રગલ્ભ આવા શબ્દો કહું હું;

'બસ અંગ તારે અધિ સુંદરી ? બહું
સૌન્દર્ય જીભું; પ્રકૃતિસ્વરૂપમાં
કે માનવીના ઉરભાવને તટે
સૌન્દર્યની વ્યર્થ ન રેખ ગોતવી. ૩૦

મુલગ અંગગ રમી મુરખ તું
નિસર્ગમું નર્તન વિરમરાવતી;
ને બાવરિદિ તુજ ભવ્ય ત્યાં ના
ઉભા ચહું અંતર અન્ય ફેરી.'

ત્યાં પોપચાં એ નયવી હસી ફરી ૩૫
સૌન્દર્યશક્તિ મુજ કલ્પના તણી,
ચિલીન યાતી સ્મિતકૂચ વેરતી
ને મંજુ બંસીરવતી સુધા વહી.

હું મુઠ શો વિરમમુગ્ધ લોચને ૪૦
રહું નિહાળી રૂપની કલા યમી.

ને ત્યારથી જ,
બસ તે પછીથી,

પ્રવૃક્તતી આ પ્રકૃતિપ્રભા મહી,
સો માનવીના ઉરભાવ કામજે, ૪૫
સુપુષ્ટ કે ખંડિત ગાત્રમાં થે,
ચુનાળ કે એકલ રાત પુષ્પે,
અણુ અણુમાં પસરી રહેલી,
સુવાસ મીઠી જમરી રહેલી,
સૌન્દર્યદેવી મુજ કલ્પના તણી ૫૦
ચિત્રોક્તિ, પાત્રી, હિર ભક્તિથી ભરી
પૂજું, ધરે લોચન અશ્રુ પ્રેમથી.

હું માહરે લોચન ભાવ યાપું
ને વિશ્વ આખે રૂપરેખ પામું. ૫૪

દેવને પ્રશ્ન

પારાશર્ય

પાંખલીણું દલુ આગ પે
રાજે પંખી નિજ પાંખ.
ચચુમાં વ્યન્ન ધરી ધરી

શિખરે ઉડવાના દાવ
હું'ય હજી વિણ પાંખ છું.

રખડી રજળા દિન સંજના
વળતો બાળક ધીર,
માને ગળે વળગી બોલશે
ઉઘે નિશ્ચિત એમ
હાનો તારો હૃદય બાળ છું.

પાંખ હજી બિધડી નથી
તું તો સીમ ગયેલ,
સંજ પડી, નહીં આવતો.

નિરખું ઓસરતાં લેજ
ખૂંદરો શું પાંખમાં દાકલું?

રજળા રખડી ચાકથી
ચાકું, વળવા હું ધીર,
તારે બોલે દેવ પોદવા.

પણ કાં મુજને ન તેડ ?
શાને વિચારે આ બાળને ?

માનવવૃક્ષ

જનક
(નિબંધ)

ને ઝીંકતાં વ્યવૃત્તપાર ચંદ્રની
વસંતના માદક વાયુ સંગ, રો
હસ્યાં હશે પદ્મવ, મર્મરે જ્વનિ
કરી; અને રંગ છટા રૂપાળી
ચિરે ધરી ઇન્દ્રચાપ કેરી
હસ્યાં હશે કોદિ; હશે, ઉગાનાં
રસાદ્રં ને શાશ્વત કાવ્ય માંડી,
શાખા, કુંભી કુંપળ, પર્ણ, પુષ્પ
કોલાવતાં કાચ અભંગ તાને
આ જસની, કોક સમે જર. ૧૦

ને ગૂંચવા ફેશકલાપ માંડી,
ચૂટી હશે મંજરી કે વધુએ;
સુકોમળી કે મદલોલ માધવી,
ગિટવવા એકલતાય એની
હશે વીંટાલી કલ કોકિલાએ
કર્મો હશે એકમ વધાવવા એ. ૧૬

ને વટા એ આંગણ આજ મારે
ઝડી સહી કાળ તણી અસલ,

ચક્રં, અદ્ભુત રસરાગ હીન
થઈ ઉજું હૃત થવા પળે પળે. ૨૦
ઉદાનમાં વિશ્વ તણા વિશાળ
મને થતું—

ન તું મેં શું માનવવૃક્ષ જેવું ? ૨૩
કૌમાર્યની નિર્મલ, ભવ્ય ભાવના
અને યુવાની રસ રૂપ ઝંખના
ને પ્રેરણા મંગલ, વીર્ય, પ્રેમ
ભરી, ઘટા શાં નિજ અંગઅંગમાં
લસે; તદા વર્ણરધાવ કાળનાં
પડે અને નિર્મલ ને વિરૂપ
ભની, પડી આચડીને જરા-માં
નિહાળવા જસની પેર તારના
પડશે રહે અર્ધપરેજ માનવી ? ૩૨

આ પંથ શું ? છવન શું ? શું કાળ ?
શું વિશ્વ આ સ્વપ્ન નિગૂંદ છે કે ?
નિસર્ગનાં તત્ત્વ નિસર્ગ બાલ
કને ન શું બેઠે કટીય બોલશે ? ૩૬

અનંત ભિંભિં ભરીને અગાધ
ઉલેચવો સાગર કેમ બોલે ?
ને આગણું બોમ તણું વિશાળ
ડગમગૂ-? પાર શી રીત પામશે ? ૪૦

કૂંઠા ? અનપમા અહ ! ગાનથી એ
અને, હું તું; તો નવ યોગ્ય એ કે

સંકારીને જીવન જ્યોત ન્યારે
અન્યોન્ય બીડી અથ, દીધું નિદમાં
શિરે ધરી રહોડ સુવર્ણ રંગની
મૃત્યુ; તદા જીવનબાગ માંહી
‘ઉકેલશું બેઠ શું વૃક્ષ ? માનવી ? ૪૧

પથ્થર ધડળે રે

લેઠાલાલ ત્રિવેદી.

પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે
નથી મારે હીરલો ચાતું રે,
પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે.

હીરો બની મારે પેટી પકારે
ફંધી ન મરતું તેજ; ૫
પ્રભુ મને તેજ ન દેજે રે,
પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે,

પથ્થર ધડળે ને કપાંચ પટકળે
ન દી સ રે વ ર હીર; ૧૦
મને સૌ પીડતું હોતે રે,
પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે.

હીરો બની કોઇ એકજ નર કે
ના રી નો ચાઉ દાસ,
પથ્થર થઇ પૃથ્વીની સેવારે,
કરી મારે સ્થાવજ લેવારે. ૧૫
પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે,

તેજ હીરામાં ને ઝેર હાલમાં
ગ મ તું મને ના એમ,
પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે,
ધડી મન કાવે ત્યાં ધરજે રે. ૨૦

પદાણુને આપે પ્રભુ પદ લોકો
હીર લે જડ તો અંગ
એમાંથી તું ઉગારી લેજે રે,
પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે.

પ્રભુ પદ કોઇને દેજે રે ૨૫
મને તો તું પથ્થર ધડળે રે
કથું દેવ, આટલું કરજે રે,
પ્રભુ મને પથ્થર ધડળે રે.

વ્યસનપુરાણ

વામવર્મા

અમારી ચાલમાં શામળ મહેતા જુદા અને અનેક કારણથી ચાલીમાં સદૃશી જુના વસનારા હતા. આ કારણમાં એક એ હતું કે ચાલીના મહેતાઓ એ સસરા થતા હતા. ખીલું એ કે નવાળી નોકરીમાં ઘણાં વર્ષ કઢાડ્યા પછી એમની પાસે પૈસાની સારી જોવી રકમ ફાળવ પડી હતી એમ લોકવાયકા હતી. અને જે શામળ મહેતાની ઝાઝાખાણ આપવા માગીએ છીએ તે જુની હતી, મોજલા, માયાળુ પણ જરા ઉમ મીનજના એક પાડોશી તરીકે અને શતના આર્ધ પરવારી ગળ્યા મારવા બેસતી મંડળીના સર્વમાન્ય અને હંમેશના સરનશીત તરીકે છે. કુટુંબમાં પોતે, ઘરમાંથી અને મોટી ઉમરે થયેલ એટલે મહેાંએ ચડાવેલ એમના ચિરંજીવી નવનીતરાય એટલાં હતાં. એમનાં કુટુંબની ખાસ ખ્યાતિ એ હતી કે ત્રણેય જથ્થેને જુદાં જુદાં પણ જીવનમાં ત્રણ વ્યસન એવાં તે વળાંકાં હતાં, કે ધણી-યેવાર એક યા ખીજી ચીજ ઘરમાં યદ રહી હોય તે ધમમકડી ઉડતી. મહેતા પોતે પાન સાથે તંબાકુના પરમ ભક્ત હતા. એમનાં ઘરમાંથી-અમે સદુ ન્હાનાં મોટાં એમને કાઢી કહેતાં-વજર વજર જીવી ન શકતાં અને નવનીતરાયને ચાના ઉકાળા બેઠેકવાર દિવસમાં ન મળે તે વળાંકાળીયે નાબેલાં નાતનાં પોતિયાં જેવા યદ જતા, જો કે આ ઉપરાંત પિતૃપક્ષે તમાકુનો અને માતૃપક્ષે વજરનો પણ એમને જીવતે વારસો આપ્યો હતો. આ વ્યસન-ત્રિપુટીનો આવો ત્રિવેણીસંગમ થવા મારે અમારી ચાલીના બટકબોલાઓ શામળ મહેતાના ઘરને પ્રવાસરાજ કહેતા અને અચારનવારે એ તીર્થના વાયાળુ બની ત્રણમાંથી એક યા બે પુણ્યસરિતાનો લાવો લાઇ લેતા. માત્ર જેમ સરસ્વતી ગુપ્ત વડે તેમ કાઢી પાસેથી ફાઇ વજરની ચપટી પામતું નહિ અને એમના હથમાં ન હોય ત્યારે વજરની કાળજીનો કાળેને પતો પણ મળતો નહિ એ હકીકત એમના ઘરને આપેલી ખવિત ઉપમાને પૂર્ણ બનાવતી.

એક રાતે રોજ કરતાં જરા વધારે હોદરમાં હોવાથી મહેતાને આ વિષયમાં કાઢમે વધુ પડતું કહેવા માંડ્યું ત્યાં મહેતા જરા ટટાર થઇ વ્યસનો વિષે સામાન્ય અને તંબાકુ વિષે ખાસ વિવેચન કરવા લાગ્યા. મહેતા હંમેશ કંઈ રમુજ અને જાણવાજોગ બોલતા એટલે તુરતજ એમની આસપાસ એક ઉત્સુક તમાસળીન આલમ ખડી થઇ ગઇ.

“એ કાંબળ ” મહેતા પેલા બટકબોલાને ઉદેશીને પણ પાસે ઉમેલા અને જમવાનું મેહુનું ચર્તા હજી ઝીરડીમાં રડી મયેલા જ્યાં સાંભળે તેરા જુલંદ અચાગે બોલ્યા. “કેદીનો મને દયારાન કરજ તે આમોદ પકડ નો તને કંઈ બે દુરઅંદેશી દંભાનું” અને પછી મહેતાએ વ્યસનપુરાણ આરંભ્યું.

જાણે આજકાલના જીવાનોને કાંઈ ખ્યાલું પડે નહિ એટલે સના થઈને ડંકાય મારે. પણ બ્યસનના ફાગદ કોઈ પુછેછ? જો એક હતો એકુ. વખા આવ્યો મુસ્લીમ એટલે ઘરમાં ખાવાના પડ્યા સાસા ને કાદયો ધોળાઓ વેંચ્યા. પણ ઘરમાં જોયે તો છોકરાં જીખ્યા: નકર સગા દીકરાયાએ વ્હાલો એટલે જીવમાં તો જિયારાને બહુજ લાગ્યું. જેવા તેવા લેવા આવે તેને દે રોતો? ત્યાં એકે દહાડે બાજીના ગામનો મ્હોટો એકુ એણેપર આવ્યો ને ખખર પડી એટલે આપીને ધોળાઓ માર્યો. એકુ તો રાજી રાજી થઈ ગયો કે ભલે ચાર દામ ઓછા આવે પણ આનેજ ધોળાઓ લગાવવો. ભાવ નકરી કરી બેથ જઈ ઝાડ નીચે બેઠા ને એકુએ તમાકુ આગળ ધરી; સાહુકારે બે હાથ જોડી કહ્યું, લાખશાળ હું તમાકુ ખાતો નથી. એકુએ પાન આગળ ક્યું તો કે લાખશાળ હું પાન ખાતો નથી, ત્યારે એકુએ ખીડી આપવા માંડી તો કે લાખશાળ હું ખીડી ખીતો નથી. છેવટે સંપારીનો ટુકડોએ ન લીધો ને કે, કે લાખશાળ મ્હને કાંઈએ વેસન નથી. તંછએ એકુ પગે લાગો કે “માત્રા મ્હારે તને ધોળાઓ નથી દેવા. હવારયા બપોર ને બપોરથી હાજ તું એને હાંતીએ દપડીય તેમાં નહિ બેથ પાન ખાવા, નહિ બેથ તમાકુ ખાવા કે નહિ બેથ ખીડી ખીતવા. શૂંઠા હોવા-રીનો કટકોએ નહિ આ એટલે મારા ધોળિયાને હાલ ખાવા નહિ દે. તારે કરતાં કાંઈ વેસની હારો જે પોતાના વેસન દાર કરીને બજાદને તો ધરી મુર; તો અમારા બ્યસનને લઈને તમે બધાં “કાંઠેતા !” કરતાં આવોને બે પાન કે ચપડી તમાકુ લ્યો; પણ બે ધડી બેસોય ખરા ને ?”

મ્હેતાજી આટલું બોલી સડુ પર શી અસર થઈ તે જોવા ધોળ્યા. ધણાએ એમાં હા લાગી, પણ અમારા ચકુલાઈનો ચન્દ્રકાન્ત જરા ચવિત્રો ને સંસ્કૃતમાં માળીય દકાયા વધારે માકસ લઈ આવે એટલે જ્યા ત્યાં સંસ્કૃત ભરડવાની હૈયિ વાજોયે ખરા? એટલે એણે ટુરતજ કહ્યું

“પણ કાકા તમાકુ એકુ ભલે ખાય પણ આપણે ખાઈએ તો જુદી જગે તેજું શું?” કાકાએ સ્થામે મોરચો ફેરવ્યો પણ ચન્દ્રકાન્તે ચાલુજ સંખ્યું,

“કહ્યું છે કે તમાણપત્રમ્ રાજેન્દ લજ્જ માયાનદાયકમ્” કે અચાનદાયક તમાકુ-પત્રને મા લજ્જ”

“હવે રહે જાતો” કાકા તડક્યા “તારા બાપે તમાકુ ન ખાઈ ને બહુજ જુદી લિધારી છે ધ ખખર છે. લે, વળી મ્હારા પાસે સંસ્કૃત બોલવા શીખ્યો. એ મ્હોકે તુંતો આજે શીખ્યો બચ્યા, પણ પુરો ન શીખ્યો. એતો એમ છે કે તમ્ કહેતાં તે, આણ-પત્રમ્ એટલે આણ નામ ઉદર જેનું પત્રમ્નામ વાહન છે, તેવા ગણેશને લજ્જ, જેથી મા કહેતાં લક્ષ્મી અને રાન મળે, સમન્થો ?”

ત્રેશકગણે વાહવાહ કરવાથી મ્હેતા ખુશ થયા, પણ અમારા ડાકટર માણેકલાલ જિયારા ચન્દ્રકાન્તની વ્હારે ધાયા. ડાકટર કહે “મ્હેતાજી, તમારી વાત તો જુદી છે પણ

તમારા ચિરંજીવી જો જરા આ બોલે પીએ તો સારું, નહર શરીરમાં કસ નથી આવવાનો.”

“ઈ ચાની વાત મ્હારે કબૂલ છે. એ ડાક્ટર સાહેબ. ઇ ચાની વાત જાણે છે ? કે છે પ્રથમ દુનિયામાં આ નોતો, તંધ્રે એક છુદ્ડ સાધુ તપશ્ચર્યા કરતો હતો, તેને તપ કરતાં કરતાં પાંપણ વીચાઈ જાય ને તપમાં બંધ થાય. ઘણા દહાડા ખીચારાએ મ્હેનત કરી પણ આંખ ચીચાણી કે સમાધિને બદલે નીંદર ચડી જાય. પછી એક દહાડે રીસે બરાણો તે ચાકુ લઈ પાંપણ કાપી. એટલે આંખ ચીચાણ જ રેનાથી. ઇ જ્યાં પાંપણ પડી ત્યાં એક પાસે ઉગ્યો. ઇ આ. એ આ પીએ તેની પાંપણ બંધ ન થાય તે આમ બન્યું. પણ કહ્યુંને ચાકો પછી નવનીત નથી માન્યો. હવે તો તમે સમજાવો તો તમારો ઉપકાર. બારી તમારૂંની વાત તો જુદી છે. એની ને ચાની વાતમાં બહુ ફેર છે.”

ડાક્ટર હસતા હાથમાં ત્યાં અમારા રાજકોટના મ્હેમાન બોલ્યા, “પણ કાકા, જો એમ માનો તો બંધુએ સરખું છે. એક વાત આમ કહે ને બીજી આમ કહે. અમારે એક વધારા સાહેબ. લાલ પાણીનાં આચમન લે છે. એને ના કહીએ તો કે જીવે સુખ નથી ચાતું એટલે કોણે પડે છે. એ પણ તમારા ખેડૂ જેવીજ કથા કહે છે.”

વાતનો રંગ જામતો જોઈ બધા મ્હેમાન તરફ ફર્યા અને વાત સંભળાવવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા. જરાવાર લાલ ખાઈ તેમણે વાત ચરે કરી. પ્રસ્તાવનામાં કંથુ કે વાત દીપાવવા ખાતર ફારસી ઉપારત વાપરવી પડે છે.

“જ્યારે હાર્દન અલ રસીદ ખિલાફતનો માલીક બન્યો ત્યારે દીનચૂરત મુમ્તસીન તરીકે શરાબ પીનાર ઉપર ખોદનાક સિનમ શુજદવા લાગ્યો. છતાં શાહિદ શરાબનું પીધું રસીદ ખોદ નોર પર ચડ્યું. ઉરે એણે ફરમાન કયું કે જે કોઈ ઇસ્મ શરાબ પીએ તેને એનન કરવે. અને ઝાંડો પીટાવી કે રુદ્ધેઆરનો બચાવ ન સાંભળતાં જલ્લાદ આ ફરમાન બળ લાવશે. ફરશોજ રહેં કડો આરલીખીઓ જાહેદ યવા લાગ્યાં અને મુઠકી ઉમરાવજાઓ પણ એમાં પડ્યા. ત્યારે દાના વજીરે અજ્ઞ ગુલરી કે આ કતલ બંધ થાય. ખલીફ અફસોસ કરવા વાળો કે કુરાનની પાક તસરીફ કરતાં પણ શેમ શરાબને વધુ આપે છે. ત્યારે વજીરે અજ્ઞ કરી કે બીજે દિવસે જો ખલીફ તેના ધરમાં કદમ મુજારક કરે તો આ આદતો મલાજ મળી આવે.

આપડે ખલીફ પચરના મરમાં એક પડકા પછવાડે ઉભો રહ્યો ત્યાં એની નાગરે માલીકા ઉપર એક સુરાઈ અને તખ્ત જામ દીર્ઘા આ મામલો શો છે તેનો ખ્યાલ કરે ન ખેલાં કમરામાં ત્રણ જણ દાખલ થયા. એક ચીયરેદાલ બીખારી એક બે પગ કપાયસો કાપચીડીએ ચાલસે લંગડો અને એક અધીરો. ત્રણેયે આવતાની વાર જામ બરી શરાબ પીવા માંડ્યો, ખલીફ શુરસા અને અચંબાથી જોઈ રહ્યો. ત્યાં બધાએ ચોથો જામ લાયમાં લઈ કયું.

“બેદાદગી, લુઓ આ સુકાળી શરાબ કેવો ગમકારો કરે છે, આની લાલી પાસે ફરના કબ ફિકકા લાગે છે, આની ગમક પાસે ફરની આંખો—”

“પાગલ !” લંગડાએ જામ ખાલી કરતાં બરાડ પાડી “ચરખો તને ખુદાએ એટલા માટે નથી બનાવ્યા કે એનો ગુન્હેગાર તું થાજાજો રંગ નગરે કરવાથી બેનશીબ રહે, તો એ તું જોય છે એમ કહેવું એ ખુદાની મરજીને દંડાવવા જેવું છે. તો જ્યાં બંધ કર ન તો આ ધડીએ લાતે ને લાતે તને પૂરો કરીશ”

“શાખાચ દોરત” દહે બીખારી ચરે ચઢાયો “માર એ પાગલને હમણાંજ લાત માર, અગર જો કોટવાલ તને પરહેજ કરશે તો તને હોડાવવાને હજાર અચરસી દેવી પડે તો પણ હું તારા નામ પર સદેકે કરીશ—”

ખલિકને ગુસ્સો કાબૂમાં ન રહ્યો અને સમસોર પર હાથ મુકવા જાય છે ત્યાં વછરે એનો દસ્ત પકડી લીધો જઘાંખનાહ, આ કમનશીખો બેચુન્દા છે, જ્યાંસુધી આવજ્યા રાજ્યમાં એવો કિમિયો ન પેજા થાય જે ગરીબને ગરીબી જુલાવી દે, અંધાને અંધાપો જુલાવી દે અને આ કમનશીખ લંગડાને પોતાની કમનશીખી જુલાવી દે ત્યાંસુધી લાજમ છે કે બે ધડી તેઓ જુલો જાય કે ખુદાની મીડી જઘાંખાં તેમને માટે કમનશીખીજ છે. તામવર આ કિમિયો શોધી કઢાડો પછી શરાખ પીનારની કાલ બેલાયક કરે !”

“ખલીક નીચી મુંડીએ મહેલ તરફ રવાના થયો.”

મહેમાને વાત અદાથી પૂરી કરી. મહેતા પણ એની ઊઠાથી ખૂશ થતા જોઈ રહ્યા. પછી બ્રાહ્મણ, “બીજું બધું તો કોણ જાણે પણ ખરેખર આ ન્હાનાં ન્હાનાં બસનોથી બે ધડી મોજ તો જરૂર મળે છે,” અને દુરતજ ગબલી બોલી પોતે તમાકુ કઢાડી; અને બંધાને મનગમતી હોડાવવા માટે ગબલી ડાવરામાં ફરવા લાગી.

—અને વિદ્યાવ્યસંગ ન હોય, વિચાર કરવા જેટલું દ્રવ્ય મગજમાં ન હોય, કંપાની સેવા કરવા જેટલી સહિષ્ણતા ન હોય, કાવ્યવિનોદ કરવા જેટલું બાજુતર ન હોય ત્યારે ત બાકુ કે વજર કે એવાં એવાં બસન વિના છવતર જાય પણ કેમ ?

અવિરામ.

છાયાભાષ મુધાર.

: સાદું :

હુરે હુંજ લતેલતા ફરી વળ્યો આરામની શોધમાં,
ક્યાંથી ચે પણ ના મળ્યો જરી મને આવોતણો આદર,
કંટાળી વળતાં મૂઠે, રજતણાં સાન્નિધ્યમાં સાંભળ્યું,
‘આવો’ એમ કહી લીધું ઉઠી જતું ણિહુ કયું ઘાસમાં.

મૂંગી શહાદત

પરમાત્મ નાંડાલાલ ત્રિવેદી

રાજાને બે પુત્રા હતા, એક અનુપસીંહ અને બીજો સમરસીંહ.

અનુપ યુવરાજ હતો, સમર ફટાચો હતો, અનુપને વીરા વર્ષ પુરા થયા હતા, સમર તેનાથી બે વર્ષ ન્હાનો હતો.

બંને સાવકી માતાના પુત્ર હતા, અનુપ બાલ્યાવસ્થામાં જ મા વિનાનો બન્યો હતો. સમરની મા ચંદ્રાવતી હેલાત હતી.

બંને કુમાર નિખાલસ દિલ્લા હતા, ન્હાનપણથીજ બંને સાથે ખેલતા, સાથે બણતા, સાથે શીકાર કરતાં મોટા થયા હતા, બંને વચ્ચે અજબ રત્ન હતા, સમર અનુપનું હૃદય હતો, અનુપ સમરનો આત્મા હતો, બંને એક બીજાને જાન નિસાર માફતા.

એક દિવસ સમર ત્યારે શીકાર કરીને બહારથી આવ્યો ત્યારે તેની માતા ચંદ્રાવતીએ નિસાસાપર નિસાસા મુકવા માંડ્યા.

સમર ચમક્યો: “માતાને શાનું દુઃખ હશે?” ચીરાતાં હૃદયે માતાને તેજે પુછ્યું: “માતા, નિસાસા શા મોટે મૂકા છે?”

માતા કસાઈ મોહું કરતાં બોલી: “ફટાયાની માતાને નિસાસા વિના બીજું શું હોય?”

“ફટાયાની માતા?” સમર કપકાશરી આંખે માતા સાથું જોઈ બોલ્યો: “અને હું અનુપજાઈની પણ માતા નહિ ને?”

“એની તો હું કહેવાની મા” ચંદ્રાવતી છંછેડાઈ ઉઠતાં બોલી: “એની હું કંઈ સગી મા તો નહિ ને? તે મને મા કહે તેથી કંઈ હું રાજમાતા તો ન જ ગણાઉં ને?”

“ગણાવાનું શું કામ છે?” સમરે વિનયથી માતાને સ્થમળવી, “અનુપજાઈ તને તેની સગી મા કરતાં વધુ આહો છે તો હું તું રાજમાતા કરતાં પણ વધુ નરીજદાર નથી?”

ચંદ્રાવતી કંઈજ બોલી નહિ, ઉદાસ મોટે તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

ચોડા દિવસ વીત્યા, એક દિવસ વળી ચંદ્રાવતીએ સમરને એકાંતમાં બોલાવી વણા વખત સુધી કંઈ ખાનગી વાતો કરી, અને છેવટે સમરના કાનમાં તેજે ધીમેથી કહ્યું: “માત તો શું વધી છે? એક ધડીકનું પાપ પણ આખા જીવનું સુખ!”

કોધથી કમ્પતી છાને સમરે માત્ર આટલું જ કહ્યું: “માતા, આજ મારા દિવસમાં હું જે આગ પેટાવી છે, તે તારાં લોહીથી નહાઈ તો. પણ ઠંડી પડે તેવી નથી.”

+

+

+

તહેવારનો દિવસ હતો, ચંદ્રાવતીએ સુવરાજ અનુપને પોતાના મહેલે જમવા કહેવરાવ્યું હતું.

સમરે આજે રહવારથી પોતાની માતાને ઘસી સાથે કંઈ જાની ગુસ્સો કરતી દીડી, માતાનાં મ્હોપર તેણે આજે એક પ્રકારનું રાહસી ઝનૂન પ્રગટેલું જોયું, કોઈ જુખ્યા શીકારીની શીકાર મારેલી વ્યાકુળતા આજે માતામાં તેણે લાગી.

કિન્નાની કોઈ જાની આગથી મહેલનો ખુણેખુણો સજગી રહેલો તેને લાગ્યો, મહેલની હવાથી પોતે ગૂંચળાતા હોય તેમ તેને લાગ્યું, તે બેચેન થયો, અને નાચેના બગીચામાં જઈ બેસવા ઉતાવળા પગલે મહેલપરથી તે નીચે ઉતર્યો.

નીચે આવતાં જ તેને સાંભળ્યું કે ઉતાવળમાં તે પગમાં મોજડીઓ પહેરવી પણ જૂલી ગયો છે, તેણે આસપાસ જોયું પણ કોઈ આકરવર્ગ દેખાશે નહિ, અને તેથી મોજડીઓ પહેરવા તે પોતેજ પાછો ધીમા પગલે સીડીનાં પગથીયાં ચઢવા લાગ્યો.

સીડી તે ચઢી રહ્યો હતો, તેવામાં ઉપર કંઈ ધીમીધીમી વાતચીત થતી તેણે સાંભળી, તે થોડો, અને તેના કાને થોડાક ધીમા પણ રખડ રખડો સંભળાયા.

“કાં, બરાબર બેળવ્યું છે ને ?” માતા બોલતી સંભળાણી.

“મહેલે કાળાં જ અતમ !” ઘસીને અવાજ હતો.

સાંભળતા જ સમર થીજ ગયો, કોધથી તેનું લોહી તપી આવ્યું, ઉપર જઈ તલવારથી બંનેનાં શિર ઉડાવી દેવા તેના હાથ સજવળ્યા.

પણ બીજી જ ડાહ્યે તેનાં હૃદયમાં એક પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો: “તમણે આદરેલી આ હિંસાનું મૂળ કાણ ?”

અને અંતરનાં ઉડાણમાંથી જવાબ મળ્યો: “તું જ, તારી દેવાતી એટલે જ અનુપનું મ્હોત !”

“ત્યારે તેમને શા માટે મારવાં ? હિંસા અટકાવવા હિંસા કરવી એ વ્યાજબી છે ?” સમર અટક્યો અને ઉડા વિચારમાં સ્તંભુત ઉભો રહ્યો.

“અનુપને ચેતાવું ?” તેને એક વિચાર આવ્યો, પણ હૃદયે તેનો પણ તકારમાં જવાબ વાળતાં કહ્યું: “અનુપની દેવાતી જ્યાં ડગલે પગલે જોખમમાં છે, ત્યાં તું તેને કેટલીક વખત બચાવીશ ?”

અને એક છાતી શહીદીનું નર તેનાં મોંપર પ્રગટ્યું, સ્વાર્પણની કલ્પનાની ચીકી હીજ્જતમાં ફાણર તે ડાલ્યો, વિજયધ્વજ ઉઠ્યો સીડીનાં પગથીયાં ઉતરતાં ધીમેથી તે બગડ્યો: "અનુપમભાઈ બલે જમવા આવે !"

+

+

+

જમવાનો વખત થયો, અનુપ આવ્યો, અને ચંદ્રાવતીએ હસીને તેનાં ઓવારણાં લીધાં.

જમવા બેસવાની તૈયારી થઈ, અગ્રાઅંક ચાંદીના બે બાજક નંખાયા, ચુરણની બે ઢાળીઓ સુકાણી- બાણમાં પાણીભર્યાં બે રત્નજડીત કમર સુકાયા.

બંને ભાઈ બાજક પર બેઠા, ચંદ્રાવતી બલેજ પીરસવા હતી.

બંને ભાઈની ઢાળીમાં ચંદ્રાવતીએ એકેક ન્હાનો લાકડું અને બીજા બહીમૂઢી ભાતની વાનીઓ પીરસી.

જમવાનું ચર કરવાનું કહી, ચંદ્રાવતી નજદિકમાં રહાને બેઠી.

કેળીઆ લરવાની તૈયારી થઈ, તેલમાં સમરે લાડબર્થ સાંઢે અનુપને કહ્યું: "મોટા ભાઈ, આજ કેટલા કેટલા દિવસથી ચ્હારો એક કોડ અપુરો છે."

"શો ?" અનુપે ખાચથી પુછ્યું.

"સામસામા કેળીયા આપી જમવાનો" સમરે હસીને ખુસાસો કર્યો: "આપણે સાચે બેસીને તો કષ્ટથી વાર જમ્યા, આજે સામસામા કેળીયા આપીને જમ્યું છે !" સમરે અનુપને ત્રિનંબે.

"બલે તો જોમ કરીએ" અનુપે પણ હસીને કહ્યું.

ચંદ્રાવતી ધ્રુજ હતી, સમરપર તેને બંને ગુસ્સો ચડ્યો, કપકાળરી આંખે સમરને લેણે કહ્યું: "સમર, સામસામા કેળીયા આપી જમવાની રીત કલ્પા વર્ણમાં છે, આપણા રત્નવાડામાં તે નથી."

"ના હોય તો આજે દાખલ કરી છે" સમરે સખ્તાઈપા કહ્યું, અને તેણે પોતાની ઢાળીમાંના લાકડાના ચાર કટકા કરી એકે અનુપનાં મોંમાં આપ્યો.

હવે અનુપે પોતાના લાકડાના ચાર કટકા કર્યા, અને એકે કટકો સમરનાં મોંમાં આપના દાય હોયો કર્યો.

દેખતાંજ ચંદ્રાવતીની બધી ધીરજ હતી મર્ધ- દિવાનીની પેઠે તે અનુપ પાસે આવવા દોડી, પણ એજ વખત સમરે પોતાની લીંદણ કટાર ખુદશી કરતાં તેને કહ્યું:

“ ત્યાં જીવો રહેજો, અમો બાપબાપ વચ્ચેના રોહમાં જો વચ્ચે આવીશ તો હલાવી જ દમશ ! ”

ચંદ્રાવતી ડરીને ત્યાં જ થઈ ગઈ. પુત્રની આંખોમાં અત્યારે ઉજળી રહેલી જાની ચકાદતના મંત્ર તેણે વાંચ્યા, પત્યરવત્ જની અત્યાર મોટે તે જીવો જ રહી.

પોતપોતાના લાડુના તથા તથા કોળીયા બન્ને લાપચાચે એકબીજાના મોઢામાં આપ્યા, સમરની આંખોમાં હવે કોઈ જલદ વિનાશક કેદ ઉભરાણો, શરીરની બધી નાડીઓ વટવા લાગી, અકસ્મ વેદના સહેતા ચોથો કોળીયો, તેણે અનુપના મોઢામાં આપતાં કહ્યું: “અનુપબાપ, ! ” અને તેના સાદ વટવા લાગ્યો: “મ...ને મા...રો બા...ગ જ....લ....દી આ....પી છો હો. ! હું...જો...દી યા...ઉં હું”

“તું” તો બારે જતાવળો હો સમર ! ” કહેતાં અનુપે ચોથો કોળીયો આપવા હાથ લાંબાવ્યો.

પથ તે કોળીયો અનુપના હાથમાં જ રહ્યો, સમર તે આવા ખોટી થયો નહોતો, સમરનું ફક્ત શરીર જ ત્યાં રહ્યું હતું, સમર આંધો ગયો હતો.

અને બહુપ્રેમની તે મૃગી ચકાદતપર જીવ આપી ચૂકેલા પોતાના પુત્રના શબને ચંદ્રાવતી કાઢેલે ડોલે દૂધી જોઈ રહી હતી.

કુંચીની શોધ.

છાટલાઈ સુધાર.

: મંદ :

‘અંધારું છે’ રસિક જનતા સાથે જે શોધવામાં,
કે’તી ‘ચાલો દિવસ ઉભતાં શોધ સારી કરીશુ’,
અંધારામાં કશું નવ જડે માત્ર કોંઈ નસીબે,
સંધ્યા ટાલે રમત રમતાં કુંચી મિથ્યા ગુમાવી,
હા’લે ઉગે રજનીબૂલ એ ના શક્યો હું સુધારી.

સર્વાંગસૌન્દર્યપૂર્ણ ઉપાએ પોતાના સિસુત્વનાં સુખી દિવસો ઓલીમ્પસ પર્વતની અમરોદિત ઉંચાઈની નીચે આવેલી, ટેમ્પે નામની ખીણમાં વ્યતીત કર્યાં. પ્રભાતના સમય કરતાં વધુ કામળ અને મૃદુ તેણી, ઉગતા સૂર્યનાં પ્રથમ બાહકિરણો સ્પર્શકરવા અને સ્વાંગ ઉપર જીલવા, પ્રાચીનુખના પાર્વત્ય પ્રદેશના દોળાવા ચડવા લાગી. સૂર્ય, ઉદય પામી પોતાના રથના અગ્નિ ઝરતા અશ્વોને અંબરતલમાં ચલાવી, વિશ્વમાં પ્રચણ ઉજ્જ્વળતા રેલાવતો હતો. ઉપા એ ઓઝસ્વિતાવાળા રથને દિગ્મુદ બની નીરખી રહી, અને તેની મૃદતામાં, એ ભર્ગપ્રદાયક સૂર્યને અસ્તાચળની પાછળ, જગતમાં સૌન્દર્યનાં તેજ વેરીને દુષ્પતા જોયા, મૃદતામાંથી મુગ્ધતા જન્મી. સૂર્યનાં પ્રકાશકિરણ પામવા-ત્રેમાં સંલભ થવા ભાવના ઉગી, કંતૃબ્ય માર્ગનાં આદોષનો ઉછર્યાં. વસંત ઋતુના સમીરણની મૃદુ લહરી માફક સ્વેચ્છા સ્વીકાર કરી, સ્વતંત્રતાથી તેણે ટેકરીઓ-ખીણો-સર્વેમાં ભ્રમણ આદર્યું. તેના ઉરના પ્રણયભાવ નીહાળી, અન્ય કુમારીઓએ તેના પ્રેમની વાર્તા સ્પર્શ. પ્રેમનિધાનની પસંદગી પૂર્ણના પદ ઉપરથી કરવા જણાવ્યું. પૂર્ણના ઘણા ફાંધેલો તેને હૃદય-શરી બનાવવા આગ્રહ બન્યા-મૂંડા ચપા; પણ ઉપાએ માનવમાનવ શબ્દોચ્ચારણ તરફ બધિરતા સેવી હતી. દિવ્યતા હાખવનાર ભૌતિક ભાવનાઓમાં ભ્રમતાં નથી. જગદીપકોને ત્યાગી મૃદકીપકોને કાણ સ્પર્શકરે ? તેમન ભર્ગનો પ્રભાવ શો ? ઉપા-પૂર્ણના પુણ્ય પન્થે પળવા મન્યન અનુભવતી.

x

x

x

એક દિવસ પ્રભાતના પ્રકાશની ભક્તિમાં, ઓસા કુમરની ઉમી ચક્રવર્તિનારી પર ઉપા ઉભી હતી. તે સમયે તેણે એક પ્રકાશવન્તી આકૃતિ તેની ગ્રામે જોઈ. તરતના ઉદિત ચણેલા તરણિનો તરલ પ્રકાશ-સુરણ્બલક તે આકૃતિના આસ્પ-વિષુ પર પાચરતો હતો. ઉપાને તેની પિંજાણ ચક્ર. તે એપોદો હતો. શીઘ્રતાથી તે તેણીની તરફ દોડ્યો, અને મુખમાંથી વચ્ચે વેરવા લાગ્યો. “ઉપા ! પ્રભાતના બાલક ! હું તને શોધવા ચકિતમાન થયો છું. તેં અનેકને અવગણ્યા છે, પણ હવે મારા પાશમાંથી હું મુક્ત થનાર નથી. તારી શોધ પાછળ મેં અનેક સુંદરો સતત સેવ્યાં છે. હવે હું તને મારી બનાવીશ.”

ઉપાએ આ શબ્દો સાંભળ્યા. તે દીમતવાળ અને દહમાનસા હતી. તેના ગુણાખી ગાસો ઉપર સુરણીનાં મોજાં તરવાયાં. તેનાં નયનમાંથી ક્રોધના અભિ-તથુખા ઝરવા લાગ્યા. તેણે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, “હું પ્રેમ કે પરતંત્રતાને પીંજાણતી નથી. સ્ત્રોતસો અને ટેકરીઓ ઉપર ભ્રમતી હું સદા સ્વતંત્ર જીવન ગુમારું છું. મારી સ્વતંત્રતા હું કાંઈને પણ આપીશ નહિ. ગુણામગીરીના પાસ મારે સેવવા નથી. મારી સ્વતંત્રતા મારું મરતક હિન્ત રખાવશે.”

જીવનયાત્રાની જ્યોત

સુધાંશુ

ગૂઢતામાં દોડી જવું એટલે રહસ્યનાં જાંઝાણેને યે જાંઝ કરવાં, એવાં રહસ્યજાંઝાણાં બેદુ તે, કવિજીવન કરતાં યે વધારે અગમ્યગામી અને અતલ વિચારદરિયાવના મરજીવા હોવા જોઈએ.

કવિતાની સારણુ સાહિત્યની ખોચણુ ધરતી પર, ઉતાવળી જીર્મિથી ચાલતી, ચરણુ-પંક્તિને ઝટપટ રસિક હૃદયની ભોમ પર હાકાતી અને ભાવલહરીના વહનથી પીક પાછળની લટકતી ઓટણી ઉઝડતી સુકુમાર બાલા જેવી છે. કવિતા બહુજ ન્હાની જીર્મિ-ઝરણી છે કારણ કે તે સ્વતરંગ કે પરતરંગની એક અતિ નાજુક કદપનારેખા છે. એને એ જ પાંખો-આત્મલક્ષી અને પરલક્ષી-થી જ ઉડવાનું છે. ખંડકાવ્યોને સદ્મલાવે આત્મલક્ષી કાવ્યની હરોલમાં મૂકી શકાય, કારણ કે એની કથાઓ અને ઉપકથાઓમાં નિરપેક્ષ પાત્રોનાં જીવનનું ઝાંખું દર્શન થાય છે. તેમાં યોજાતી કથાનું પાત્રોએખન એવું હોય છે કે પાંખો પોતાની સૃષ્ટિમાં તેના જીવનમાર્ગે વહાં જ કરે છે, એટલે કે કાવ્યપાત્રોનું આંતરિક સંચલન પણ માનવજીવન જેવું સ્વયંજી હોય છે. એ હાલતાં ચાલતાં પોતાનાં સ્થિતિદર્શન, ચિત્તદર્શન કે હૃદયદર્શન કરાવતાં જાય અને નિજનાં સંવેદન ભરપૂર વિચાર-સ્પર્શભોગ પણ વેરતાં જાય. ત્યારપછી તેમાં પરલક્ષી ભોધપ્રધાન વિચારઉત્તમગદ્યો પણ સહિયારો ભાગ ભજવે છે. આમ મહાકાવ્યોમાં ઉપરોક્ત દ્વિધા યુગોનું લાક્ષણિક પ્રદર્શન હોય છે.

ઉપર જણાવ્યો તે પરલક્ષી ભોધપ્રધાન ઉત્તમગદ્યો ખંડકાવ્યોમાં વિશેષતઃ જળાયાય છે. ઉપરાંત ખંડકાવ્યોમાં એક ખીજું પણ ધ્રોંઢ તત્ત્વ સંકળાયેલું છે. તે એ કે નિરૂપાયેલ પાત્રો તેની સરણીમાં ઝડપથી દોડતાં દોડતાં અમુક પ્રકારના નિયત ઉદ્દેશના પ્રદેશમાં જળી જાય છે. ત્યાં મળા પછી વિસ્તૃત દિશાદ્વારમાં સંકેતાર્થ જાય છે. એટલે કે તે પ્રદેશને સર ક્યાં પછી કદગતાને અતિવેગ ઝડપી બની, ન ઝીલાય કે ન કળાય એવી ભારિક પ્રવાહિતામાં વેગાઇ જાય છે. જો કે તેને પણ ચુંચીએ તો તીવ્ર વસ્તુદર્શન તો થાય જ, પણ એ કદમ્યતાને પ્રદેશ એટલો બધો તો દુર્ગમ હોય છે કે ત્યાં કંતો આપણી કદપના જતાં યાકો જાય, અને કદાય તે વિકટ ભોમકાનાં દર્શન કરે તો પણ તેની પ્રવાહી સદ્મતાને ખ્યાલ કાવ્યકથનમાં તો ન જ નિયોજી શકાય. આના જીર્મિભાવોનું રસચટાણુ, ટૂંકા પાત્રોએખન અને આવેગનાં અહર સમાપનો મારફત નહીં કરી શકાય. એમાંનાં પાંખો પોતે જાતીય ઉપદેશ નથી આપતા, કિન્તુ પોતા પર ચડીપડતીની જાલકોએ કેવી અસર કરી તેની અનુભૂતિ જ તીવ્ર તિતિશ્ન મારફત આપે છે. એટલે ખંડકાવ્યોમાં આવેગભર્યાં જીર્મિદર્શન ઉપરાંત પરલક્ષી ભોધાત્મક રચનાઓ વિશેષતઃ હોય છે. તેમાં સહનશીલતા ઉપરાંત હૃદય.

મધ્યમણી અને શુભમધ્યમણીનાં મહત્ત્વ દરેક વધારે હોય છે. આ બાબતનો પુરાવો આપણને શ. સુન્દરજી બેટાઈના “સુલોચનાનું” ક્ષોધન” ખંડકાવ્યમાંથી સહેજે મળી જાય તેમ છે.

પ્રથમનું વસ્તુરૂપાન તેની મહત્ત્વ જાણી શક્યામાં આપણી સમીપ આવતું દેખાય છે; આ મહત્ત્વની ભાગ્ય તેનાં ગર્ભીરમાં આવ નથી મળી હોય તેમ:

કાળા કાળજી શા મહાનિમિરમાં ફૂળ્યું સદુ વિધ આ,
હામે ના લાય મુગ્ધ શાં ગિરિરે જિહ્વાં તરુ જે મહા;
કાસારે પડ્યું શાન્ત ક્ષાન્ત ગિરમી, જાણે દુઃખી અંતરે,
તીર્થાં આ તમરં તીર્થ તમતમે, ઘાતન પાપે શું એ?

આ સખસૌરભાગી મહેકતી કડીથી જણાય છે.

કવિનાના મુખ્ય નાયકનું દર્શન ઉપલી ગર્ભીરતાની ઘટામાંથી આપણને જોવાનું થાય છે. કવિએ પ્રસંગોચીત કદરતની લાયકર દ્રઢમગ્નિમાંથી એરબું છે, અને તેને જ અનુરૂપ સાક્ષાત્ વિહવત્તાની મૂર્તિ સમાવેશ “કાષ” વ્યવ્ય ચિત્ત ધસતું આવે છે. પાત્રોની અક્રમ, દારણ શુભરિયતિ, અને તેની માહેથી ફવો અહીં અનંગરસ; ત્યકતમય શુભ ભાવના અને તેની સ.યે અનાયાસે જરેલી સંચારોત્પત્તાઃ આ બંને વાયકની કલ્પનાદિતે, ઉચરના પરિણામ સુધી ધીરજ કેવલવાની ફરજ પાડે છે, કારણ કે એક બૌદ્ધ ત્યાગીના-જ્ઞાતાતમાં મહાક્રિયાદિ જેની સિદ્ધિલાવનાનું પતન થાય છે, એની આવી પતનદિશાના એક પૂણ્યામા ભગી કવિ આ બધું જોઈ રહે છે અને જોલી ઉઠે છે;

બિચારે બૌદ્ધકિતુ એ વૌવનાનિલથી હૈંભ્યો
પ્રુક્તાં દગ દતાં તોયે કાંઈએ નવ પેખેનો.

સંન્યસ્તની પાતાલજાતમ યોરોવાં એક મુકરાટ ઉડી ગયો. એ યોરની પહેઃળા કૂખમાં આ મુકરાટે આયડી આયડીને પોતાની પ્રયજ્ઞતા કેળવી, આ પ્રયજ્ઞતા પૌરુષતાથી જરેલી હતી, પથ તદન જુદે માર્ગે ગએલી હોતાં, વિચારીક્ષાને પામેલી. બૌદ્ધ સંન્યારીની પૌરુષતા અથોર એકલતાને ફાડતી સંવાદિત અંતરાકાષને શોધતી હતી. એને આ અવશ દશાની “ભુમરી ઘડીકે આવી,” અને પછી તો આ સંતાપની કડીથી તે “અવશ થઇ પડ્યો પાપને ગત ઉઠે”

હવે કવિ એની ખેંચાણની દિશા તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરે છે. એ નિર્દેશમાં એ યોડી પથ જોડી મનોમય સફલતાને ચે સંગ્રહે છે. સાથે સાથે લિક્ષ્મીનું હૃદયાર્પણ પથ મુકત હતું તેનું ચે અરપણ સૂચન કરે છે. પથ એ રપણતાને તે પૂજનીયતા તરફ વધારે વાળે છે. સૌન્દર્યને ભોગવ બનાવ્યા કરતાં તેને આદરણીય અને અપ્રતિમ કરવા તે વધારે પ્રેરાય છે. આને લઈને તે સૌન્દર્યની પારસપ્રતિમા અને ત્યાગની વિરલ શોભના સુચાયકાને તેની કલ્પનાર્પીણીની કલાત્મક પ્રતિભાથી સ્પષ્ટપથે આલેખે છે.

પુણ્યની શાન્તભૂતિ શી સાધવી લલિતજોયના
મુનશી, નીરવા જલ્લે નિર્વાણાગ્નિતણી શિખા!

સૌન્દર્ય સાથે સુક્રો ત્યાગ છે, અને સુક્રો ત્યાગમયજીવન સાથે કરુણાની એકદમ
ધારી મનોવાંછના છે. છેવટે કરુણા પણ ગમ્ભીર ગમ્ભીરને છેવટના સરસ સરખી બની વધ
‘પ્રેમજ્યોત’માં પરિણમે છે. આ એની પ્રેમવાટ નિરંજનના હીવેદથી બગતી રહી છે,
અને ખ્યાનરથ યહ જીવનપંદિરની અધિષ્ઠાત્રો આત્મભૂતિની અર્ચા-સમાધિમાં લીન
થાય છે.

આવી શાંત અને શુચિતમ સમાધિમાં એ ‘કાષ્ઠનો’ અરણ્ય પડ્યો સાંભળે છે.
માનવી પેલે સ્થૂલ પરિસ્થિતિમાં ગિતવ્યાપારનો સંદેશાવલી ઝાંઝી નથી ઠકતો, કિન્તુ મોઢ
અસાધારણ પ્રસંગની સંકલના તો નવો હૃદયધ્વજાર તુરત પારખી જાય છે. પછી તે
પારખ્યકિત્તો સંદેશ તેની સાંસારિક જીવિતમાં મથાએ ન પહેંચે તેથી આવતી રિયલિટી
દાણિક માન ન ઉપડે. પણ આંતર પરિસ્થિતિની ઘટના, એમ જતાં હૃદયસંકેત પર
જપાઈ જાય છે. સાધવી સુશોચનાને આવતી ઘટનાનું ઉઠી દસન માય છે-માનસિક અને
લઢિક બને-પણ તેની તપોમયતા ઘટના કે વિઘટનાને ડારવા સંપૂર્ણ બલવાન છે તેથી
મોઢ પણ રિયલિટીનેગેને ખંખેરી નાખવાને તેવામાં યોગિક ધૈર્ય ‘છે. એટલેજ એણે
“કર્યા ઉર દબાવ્યું, ને જરા શાંત પાડ્યું.” પછી એની નજરમાં વિરલ ચમકાર
આવે છે અને

લલિત નયન જ્યોતે હાસનું તેજ આબ્યું;
પુનિત મુખ પ્રકાર્યું પુષ્પપીપ્પા પ્લેવું.
ચક્રજ જગતને એ ચેતના પાપ છે શું!

ત્યાં તો પદ્મદલિતો પાડનાર આથમે જિતો રહ્યો. અને સીસુત્રજ હૃદયના બાવો
કે જેણે સમસ્ત જગતને અંધુતની સંખ્ય મોઢકતાયી જારી દીધું છે તેનું એક માનવ
રજકણ સત્કારસેવામાં બે હાજર યથું. નિર્વિહાર તેજના આત્મઆવિર્ભાવથી તેની
મુખરેખાએ હતી તેથી એ વિગત અને વિષદ બની રહે છે પણ અનંજના ઝોલાવાની
કાળા દુરુષતા જેને ઘેરી વળી છે તેવા પેલા સાધુ આ સાત્ત્વિક જ્યોત્સ્નાને સંદેશ
અસકત છે, આ અસકિત સાધુનાં મુખપર અલિનજાવે તરવરે છે, સંદેશરખાવની રેખાને
ચિનાચ જગતે છે. એની આખી બે જીવનદિશામાં ચિમ્તિના પાછાપા પધરાઈ ચૂકે છે કે
જેથી દરી

સંબોધિ એ નવ રોકે શુભ જ્ઞેન સખે,
ઠાંઠે ઠાંઠે ભગિર્જાભાવ શુપેલ સોયે.

જે બને પાંચા કામસોજીપતામાં ત્રમકનાં દોત તો એકનું મૌન બીજે જમજ
રોકે, પણ અહીં તો એકમાર્ગી વાસના છે. એકમાં હકગતો સાવા ઉત્તરાય છે બીજામાં

પ્રત્યેક જાગૃતવાની છે. ધર્મદિશા કે શીલદિશાનું ગ્રન્થ એની વિનયનીયતા કેપર ન વાપરી શકે. વળી તે જ્ઞાનપરાયણ અને જીવનપરાયણ છે, નેજે તે આવી શુદ્ધતાને જીવની જીવી જોઈએ. આવી શુદ્ધતાનો લોભ બિશુમાં યજ્ઞો હોતાં સુચાયતા અજ્ઞાનની સ્મરણ-મંચારિકા બને છે, અને ઓલવાયેલા જ્ઞાનપ્રદીપને પ્રગ્વાલવા મથે છે.

અર્થિ Ignicent Point ઉપર પહેંચે ત્યારે જ પદાર્થમાં પાવક પ્રજાગી શકે. આધ્યાત્મિક સ્ફુર્તિગો જન્યુન માનસને સકારી શકે, પણ જ્યાં સ્થિતપ્રસાવસ્થા કરીને દિમ બનેલી હોય ત્યાં પુનિત આત્મતણે પ્રદીપ પ્રજ્ઞાધર્મ, આદિ કૌતિક કે શીલસંરક્ષણમાવને શેં જાગ્રત કરી શકે!

ઉપરનો ઓપ્રસાદ બિશુને જરા પણ જાગ્રત કરીને તેની મંડિત સ્થિતિમાંથી, ચલાયમાન કરેના નથી ઉઘટો તેનામાં તાર્કિક સંવાદ જન્મવા પામે છે. જ્યારે બિશુની અઘટિત વાંછ સાધીની શીલદિશા કરવાને તૈયાર થયેલી છે ત્યારે બિશુની શુદ્ધિમતા કોઈ સંસારી-ખૂણામાંથી ધાતક જ્વનિને નિર્ઝરે છે,—જે કે તે પુનિ તેની શુદ્ધિ તે વ્યવહારિક ગણે છે. જે બાદમત દર્શનમાં અર્થિજીવનધોરણ પ્રાધાન્ય સૂર દાખવતું દેખતો સતીત્વની રક્ષા 'પ્રેમ દિશા' કરે છે. ત્યારે ધર્મની સંસ્કૃતિ તે ન્યાયમય, સત્યમય અને વિશ્વત્વની પરિજાગના વિચારે એવી હોવી જોઈએ. ધર્મતો વિરોધ કરીને સુલોચનાને સામવવાનો રહે છે. પણ કામી-દુષ્કાને પરાજય મળે તે માનવતાને કર્માય ઉડે ઉડી થે તાર્કિક વિચાર કરવો જોઈએ, એટલે અહીં 'શીલદિશા' અને 'પ્રેમદિશા'નું ઘુમ્મલ, દેવદાનવના જેવું શુદ્ધ મંચાણું છે, અને માનવ શુદ્ધિની દલીલો, સત્ય ધર્મ રક્ષાને થે કેમ ધષ્ટ શકે છે તેના ઉદાહરણ તરીકે નીચેની ત્રણ પંક્તિ બસ થશે:—

હારતા પ્રેમની આમ શીલદિશા થતી હશે ?
 ફેલવે સુંદરી આમ આવેલા પ્રેમભિક્ષુને,
 થેલું થેલું લવી, તેથી પ્રેમદિશા ન શું બને ?

રાજવિકવિ કલાપી એની Objective intention પરલક્ષી કલ્પનાઓમમાં—ખાસ કરીને ઉપદેશકલાવે દેખા દે છે. તેનાં 'રાજર્ષિ હારત' અને 'મિથ્યમગ્ન' એ એમની કાવ્યપ્રતિભાનાં તેજલ પ્રતીકા છે. એજ પ્રમાણે કવિની સસારમૂર્તિ એના અનુભવની જ્વનિકા પાછળ જીવી રહી, કાવ્યની રંજશાળા પર એજના નહને સાગ્રસારના વિવેકબળથી Prompt—પ્રેરણા—આપી, તેની વિલાસોત્તેજકૃતિમાં દલકો જ્ઞાનચંચાર ઉમેરવા મથે છે જ્ઞાનસંચરના સ્ફુર્તિગો માલિનીયક એ પંક્તિમાંથી જમાવે છે:

પતન સમજજે આ પાપ ફેરી ખાણોમાં
 નવ નીકળી યકારો જો પાયો એક વાર.

વળી ત્યાંથી આગળ કાવ્યઓલમાં વસડતા સુલોચનાનું સત્ય શીલત્વ પણ ઉચ્ચારે છે કે

તું વિષયગતિ ધારે કેમ એના વિચારે ?
જરી ઉતરે ઉડાણે, ભાષ, તું ઉર કેરે
નિરખ નિરખ કે તું કાણુ ને કાણુ હું એ !

સુલોચનાને તો સર્વ વિશ્વત્વમાં એકલાવ અને જનૈક્ય જ નહે છે. તે વિગતી-
યતાની બેઠાવણીથીજ સુદૂર છે. બિકપુનો સારીરિક વિપ્રલંબભાવ (એની તપસ્વિતાને
હજી બાલ સુન્દરતાના આવરણો અડકે છે માટે વિલોમભાવ, કે જે હુધી રીતે જીવન
માથે છેતરખીડી ખેંચે છે.) સુલોચનાની આ એકલીન સામ્યતાને અલગાવે છે અને તેના
અઃકળિકે ઉદ્ગારરૂપે ઉપરની ત્રણ લીટી તેણીની હૃદયભુમિમાંથી સરકી આવે છે. તેણીની ઉપદેશ-
છટા સદ્ગતિર બનતી હોય તેમ, તેથીજે આગળ વધી આવતી જણાય છે; તેણીને તેના દુન્યવી
જીવનરત્ન બાન થાય છે, અને સ્ત્રી આકૃતિ જગત કાલની અણદશા માટે રચાઈ હોય તેમ સ્વ-
તિરકાર રૂપે વહે છે “મધુ પદ ગણી આવે કિંતુ એ ઝેર પાત્ર.” આવીજ ભાવ ‘બિન્ધવમંગળ’
ની શુષ્કિદા પણ ધારણ કરે છે.

જીવનની તપોભોમ ને આર્ષત્વજન્ય હોય તો તે સંસારધર્મ તેમજ સ્વધર્મ બન્નેને
કાતિલ દલાદલ રૂપે નિવડે છે; અતલ તપશ્ચર્યાને તળિયે કે સ્વચ્છ સંસાર શિખરે શુકલ શુચિતા
સાંપડે.

જીવનની તપોભોમ ને આર્ષત્વજન્ય હોય તો તે સંસારધર્મ તેમજ સ્વધર્મ
બન્નેને કાતિલ દલાદલ રૂપે નિવડે છે; અતલ તપશ્ચર્યાને તળિયે કે સ્વચ્છ સંસારશિખરે
શુકલ શુચિતા સાંપડે. પણ જો એ બન્નેને વચગાળે જીવનોર્મિ ટીંગાઈ તો માનવવાસનાની
સ્થિતિ ત્રિસંકુળા જેવી થાય. આ અંતરિયાળ વાસનારજુમાં ન તો એ સંસારી રહી શકે
કે ન તો એ તપોમય માનવમેરૂ થઈ શકે. બે અધભતાના અતિરેકમાં ફસાતો જાય છે,
અને ઉંચડે તો એની વાસનાનો ગુલામ થતાં લટ શબ્દહુ બ્લેનમાં એ તથાતો જાય છે.
બિકપુનો રતિશેહુપતા એવી વેગવાન દોડથી જીવન તપસ્વિતાને અડકેટમાં લેતી, પછડાતી
બેકામ વ્યાહતિ સુધી દોડી જાય છે, અને તે સુલોચનાના અવલુટાર ખખડાવે છે:

“ઓ સુન્દરી રસિકને રસદહાણુ દીણો
તું રાજ કા, રસિકડી, બહુવાર સૂધી ?
આ હું રસાર્ત સહનો રસશેષ ઉડો
તોયે દયા નવ સુરે કપમ આશગત્રી !”

સુલોચના ‘આશગત્રી’ છે અને તેનાં સૌન્દર્યફેનો તેને રસાર્ત કરી મૂકે છે. આ
વિશ્વવાર્તિ તેને સ્પર્શતન્મય બનવા ઉરેરે તેમાં સજીવ સામાન્યતા સંભાવે છે, પણ તુગજ
તેની સામે ધમધમતી શીલશુભિ સંદાશક મુખે મારમાર કરતી ધસી આવે છે અને બિકપુની
કાલ પાપવશ બિમિલતાને શોષી જતા તત્તર બને છે. કરી પ્રએલા અંશગત્રી ધમતી

રાખના જેમ લિહ્યુની કાપી ઊર્મિલના આન્તરદશ્યાવસ્થામાં પરિણમે છે કવિ માનવમાનવી આ કહ્યુતા અચ્છી રીતે આત્રેએ છે.

લગ્નલક્ષીન વદી આમ સાધ્વીને સ્પર્શવા ઉઠે
પરંતુ તપ્તબાલાની દષ્ટિની વીજળી પડે.
અચી નવ શોકે બિહુ, કિંતુ કામ ધટે નહિ,
અધ જોષ રહે કાંઈ બાલાના મુખની મહી.

આમ બને છે તો પણ સ્ત્રીત્વમાં સંગમેલાં વિશ્વસહકારનાં બહેણ મધુરાં, કલરવ-મય અને સ્નિગ્ધ લક્ષરીયાં સર્પાં જાય છે. ગ્રીષ્મના પ્રલય તાપમાં દઝાવણી ધરતીને આપાદી સરિતાપૂર દારે તેમ સુસોચના “બગતી દેવા મહિ” તો યે, તેના “હૃદય મહીં વજા કે” વારિ મીઠાં દયાનાં” આમ તનુ સરસ હસ્ય “પાપીને પ્રેમ પાવા” માં જીવનની ન્યોત્તરવરી માનવું હતું.

“વદ નિરખીરજો શું” આમચામે મટેલા
મુજ મુખ મહીં, ઘેજા, રમનમાંસે ભરેલાં”

એવા ઉપદેશાદ્યુતો મારફત તે દયાદૃષ્ટિ વરસાવવાની શરૂઆત કરે છે. લિહ્યુની હૃદયોસા સતેજ તેમજ ધટ બનેલી છે. ધટ એટલે સાવ જામીગએલી, થીજી ગએલી, કંઠા હિમપત્થર જેવી. સુસોચના સરિતાની સ્વચ્છ બહેન જેવી બની એની થીજવટને સ્પર્શી, જડરજકણાને વેરણછેરણ કરી નાખવા નૈવાર યએલી છે, અને લિહ્યુને તેના જડરેહના માંસજ બંધારણનો ઉડા ખાલ આપે છે.

પણ લિહ્યુનો મનોવ્યાપાર સ્ત્રીસ્ત્રીન્દર્શની મુગ્ધતામાં ખેંચાયે જતો હતો. એની વાસનામાં સંસારજીવનનો એસુનાર વેગ હતો. એટલે જ્યાંસુધી એટલુંજ વેગવાન સારિવક પ્રાણબળ તેની મહામું ન અચકાવ ત્યાસુધી એ સ્થિર થાય જ નહિ. એટલે સુસોચનાની આખમાં ભરેલાં તપતેજને તે શારીરિક આત્રેજ આપવા ઉન્મદ બનેલો છે અને કહે છે:

“અમી નિર્ગંજતાં તહારાં લોચનો શાં સુસોચના?”

છેવટે કાવ્ય આરમ્ભયત્રની આહુતિમાં સમાપ્ત થાય છે સુસોચનાનું આર્પતેજ સ્વહોમની સક્રિયમાણુ તેજધારા તરફ ટોળાય છે. તેનું જીવન સુકાન એકજ દિશા તરફ વળેલું છે, અને તે એ કે ગમે તે બોલે પણ લિહ્યુજીવનની પતિતપાવની બની જવું. આ જીવન-યત્રની જતલા શામાંધને ઉધારતી વિશ્વવ્યાપી બને છે તેમ છેલ્લી કડી કહે છે

હં । હ । હં । બહેન શું આ? વદતો રહે,
હ લિ ત લો ચન હ રત વિ મે પડે
હ દ ય રં ધ તોં રથલ સિલા ખસે;
ઉ ત ર તાં જલ આંખધોં ઉમટે.

જુહદેવરી ધર્મવાણી કષ્ટસ્પર્શોંય થાય એવી સુન્દર કલ્પનાશુંચણી કવિ હૃદયને તેમજ કથનને ઉમળે છે.

ચૈત્ય પુરુષ યાને અંતરાત્મા

અંબાલાલ પુરાણી

“The psychic being is that which opens the rest of the nature to the true supramental light and finally to the suprem Ananda”

Sri Aurobindo.

જૂદા જૂદા ખાસ ગુણોવાળાં ભૌતિક તરવોના અંતિમ અંધારણમાં એકતા રહેલી છે એ ભૌતિકશાસ્ત્રની શોધ આપણને એક મહાન, પ્રાચીન અને હતાં વિરોધભાસાયેલું સત્ય શીખવે છે. “Unity in variety”—‘વિવિધતામાં વ્યાપક એકતા’ એ આપણી વિશ્વરચનાનું મૌલિક સત્ય છે—પ્રાણીઓ તથા પદાર્થોના વર્ગોનું અવલોકન કરતાં આપણને પ્રત્યેક વર્ગમાં વ્યાપી રહેલું સામ્ય—સરખાપણું—આશ્ચર્ય પમાડશે. પરંતુ જ્યારે તે પ્રત્યેક વર્ગની એકેક વ્યક્તિનું અવલોકન કરીશું ત્યારે પ્રત્યેક પદાર્થની, વસ્તુની, વ્યક્તિની વિશિષ્ટતા કેટલી સુદૃઢ હોય છે તેનો ખ્યાલ આવી આપણા આશ્ચર્યમાં એક વધારો થશે. ગાયોનો વર્ગ બીજાં બધાં પ્રાણીઓના વર્ગથી જૂદો પડે છે, તે તેના સમાન ગુણોને લીધે; પરંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિરૂપ ગાય પોતાના જ વર્ગની બીજી બધી ગાયોથી તદન નિરાણીજ રહે છે. લીમડાના ઝાડનાં બધાંજ પાંદડાં લગભગ એક સરખાં દેખાય છે પરંતુ તેનાં કોઈ એ પાંદડાં તદન સરખાં મળેજ નહિ.

કુદરતમાં બને છે તેવા કરતાં માનવ ચૈતન્યમાં એ ઘટના વધારે આગળ પડતી અને વધારે અગત્ય ધરાવતી થાય છે—તીવડે છે એટલું તો નહો.

સમાજની રચના કેવી રીતે થઈ શકે? એ સવાલનો હિતર અહીં આપવા પ્રયત્ન ન કરીએ તોપણ એટલું તો ખેંચક કહી શકાય કે માનવજાતિની પ્રગતિનાં બીજાં કુદરતે વ્યક્તિમાં નાખેલાં જણાય છે. સમાજ એટલે ઘણુંખરું રચનાત્મક શક્તિશક્તિ, તમેગુણી, જેવું હોય તેવું ચલાવી લેનાર અને ચલાવી લેવા માગનાર, પ્રગતિનો વિરોધી જનસમૂહ; સમાજ એટલે યાંત્રિકતા, રૂઢિ, જડતા. જ્યારે જ્યારે સર્ગકર્તાનો હૃદયમાં સક્રિય થયેલાં છે ત્યારે ત્યારે વ્યક્તિનો આશ્રય લઇનેજ તેમણે કાર્ય કરેલું જણાય છે. સમાજનાં બુદ્ધી ધોરણોને વ્યક્તિ ઉપકારે છે; શુભાશીની સામે ક્રાંતિનો ઝુલો વ્યક્તિ ફરકાવે છે. પોતાની આંતર શક્તિથી સમાજના મૂલ્યો હલ્લકાં કે છુદ્ધિને પોકાર કરી શરૂઆતમાં થોડાં અને

હેવટે મોટા ભાગને વ્યક્તિ જાણત કરે છે, અને જ્યારે વિજય પામે છે ત્યારે સર્વેને તે પોતાની જાતના કરી મૂકે છે. સમગ્ર વિશ્વનો વિરોધ માનવમાં રહેલ આ વ્યક્તિત્વને કચરી નાખી શકતો નથી. પ્રકૃતિનું કોઈ મહાન સર્જક તત્ત્વ વ્યક્તિમાં હોય છે એટલું તો નિઃસંદેહ

કેટલાક આદર્શ આત્મવિકાસના હિમાયતીઓ જાણ જગતની હયાતીન વ્યક્તિને આજ્ઞારી છે એમ સિદ્ધ કરવા યત્ન કરે છે. કેટલાક એમ પુરવાર કરવા મથે છે કે જાણ જગતનું અસ્તિત્વ જ વ્યક્તિના ઉપર અવલંબેલું હોવાથી તેનું વાસ્તવિક જ્ઞાન માનવને મળતું નથી અને મળી શકે તેમ નથી. જીવનના મુરકેવ કોપકાનો સાદો ઉકેલ કેટલાક એવી રીતે લાવે છે કે, “આ બધી જ જગત વ્યક્તિને લીધે હતી યાવ છે અને એ એક-લાવથી લારેલું, જુદાઈવાળું, માનવનું પોતાપણું તેનું વ્યક્તિત્વનું મિથ્યા છે, એટલે આપું જગત મિથ્યા છે. સત્ય તો માત્ર, સર્વમાં સમાનપણે વ્યાપી રહેલ એવન તત્ત્વમાં જ રહેલું છે. ‘પોતાપણામાંથી છૂટવું,’ ‘હુ’ અને ‘મારું’ (અહમ્-મમાત્મ) નો ત્યાગ કરવો એમાં જીવનની સાર્થકતા છે.

વળી એ “વ્યક્તિત્વ”-એ “અહંતા”. ક્યાંથી આવી ? તેના ઉત્તરો પણ ધણા જુદા જુદા અપાલેશ છે. બૌદ્ધમ અને મારે એમ કહે છે કે પાનપાં ભોગા નામેશા પદાર્થોનો એક રસ થતાં જેમ લાલ રંગ આપેઆપ પ્રગટે છે તેમ પ્રકૃતિનાં તત્ત્વો એકમ થતાં વ્યક્તિ પ્રતીત યાવ છે. પરંતુ તે વ્યક્તિત્વ કઈ વાસ્તવિક નથી. કેવળ દૈત મતવાળા કહે છે કે જાડની જોડે માયાશક્તિ અનિર્વચનીય અને અવિશ્વાસ્ય શ્રાંધથી જોડાએલીજ છે. તેને પ્રભાવે જગત રચે છે અને વ્યક્તિત્વ દેખાય છે. પરંતુ સત્ય તો માયાથી પર રહેલ એક, અનંત અવિચલનંદમાત્ર છે.

ત્યારે બીજા જાણુએ દૈતમતના અનુયાયીઓ પણ પેતાની દસીએ રજુ કરીને કેટલાક તો વ્યક્તિનું સુનાતન જૂઠાપણું પુરવાર કરવા જેટલે જાવ છે. કેટલાક અગ્નિના તણખાની તેને ઉપમા આપે છે. તો કેમ તેને સુવર્ણની આકૃતિ સાથે સંદખાની પરમ તત્ત્વ રૂપી અગ્નિ કે સુવર્ણની ધાતુ જોડે તેનું સામ્ય તથા સાંધ્યમાં ભાદ કરવા યત્ન કરે છે.

હવે એ બધા વિચારોની લાંબી ચર્ચામાં ઉતર્યા વિના તેમાંના કેટલાકમાં જે અરુપજના રહેલી છે તેને સ્પષ્ટ કરીશું

આમજ આપણે જ્ઞેયું કે વ્યક્તિત્વ એ કુદરતનું એક ઘણું ઉપયોગી દર્શીયાર છે; અને માનવજાતિમાં તો સર્વ પ્રકારની પ્રગતિની ધમ્મ તેના કાથમાં હોય એમ જાણે છે.

બહારની દુનીયાનું વાસ્તવિક જ્ઞાન બસે વ્યક્તિને ન થતું હોય પરંતુ તે વિશ્વ તેનાથી સ્વન જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે એટલું તો દલીલ વખર સ્પષ્ટરૂપે પડે એટલું માન-

વના ચિત્તતંત્રનું અત્યારનું અંધારણ માગી લે છે. પોતાની હયાતી પૂરવાર કરવાનું કોઈ પણ માણસને, અરે ! મીમાંસકને પણ, મુશ્કેલ પડે એ બનવા જોગ છે. પરંતુ તેથી તેની હયાતી કે 'હું' હયાત છું એવી સ્વયંચ્છુરણા મરી જતી નથી. એ સ્વીકૃત ચાન માનવની તર્કપ્રધાન શુદ્ધિની મરકરી કરે છે.

પ્રત્યેક માનવ પોતાનામાં જે વ્યક્તિત્વ-શુદ્ધિ અનુભવે છે તે કેવળ મિથ્યા છે શું ? એ પ્રશ્ન પ્રથમ વિચારણા માગે છે. 'હું' અને 'મારું' ત્યાગવું એમાં જીવનની સાર્થકતા છે એ વિચાર એક અર્થમાં સાચો છે. અહંતારો માનવ જે જગતને અનુભવે છે તે જગત મિથ્યા છે એ પણ એક દષ્ટિએ સાચું છે. દરેક વ્યક્તિ પોતે બતાવેલા પોતાના જૂદા જ જગતમાં વિચરે છે-વાસ્તવિક જગતમાં નહિ, અને એ તેણે ઉત્પન્ન કરી લીધેલું જગત સાચું નથી હોતું. અને છતાં કહેવું જોઈએ કે વ્યક્તિ ધર્મીગરી વખત એ પોતાના જગતમાં રહીને જ પોતાની બહારના જગત ઉપર અસરો ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

માયાથી પર, એક, અનંત, સચ્ચિદાનંદ જ કેવળ સત્ય છે, બાકીનું બધું જ મિથ્યા છે. માયા છે એ દલીલો સૌથી દૃઢ વિરોધ બે વસ્તુઓ કરે છે. પ્રથમ તો અવતારનું પ્રગટ થવું એ સચ્ચિદાનંદના દષ્ટિબિંદુથી-જે નિરપેક્ષ સચ્ચિદાનંદને કોઈપણ દષ્ટિબિંદુ હોઈ શકે તો-માયા જ ગણાય. અને બીજી, માનવજાતિના ઘણા મોટા ભાગમાં ઇતિહાસના આરંભથી ચાલી આવતી જગત ઉપર પ્રભુતા-દિવ્યતા પ્રાપ્ત કરવાની અદમ્ય અભીષ્મા, આ અભીષ્માને ગમે તેટલું જગતનું મિથ્યાત્વ સમજાવવામાં આવશે તો પણ કદી તેનો વિલય થતો નથી. આ ઉપરાંત પણ માનવને સામાન્ય જીવનમાં આસક્ત રાખનાર, તેને જગત જોડે બાંધી રાખનાર નિમ્ન તત્ત્વો જેવાં કે નિશ્ચિંતા વગેરે તો હોય છે જ. એટલે જગતથી અસ્પર્શ એવું કહા (કે સચ્ચિદાનંદ) જ અંતિમ સત્ય હોય તો જગતને માટે તે નિરપેક્ષી છે. અને જો તે સ્પર્શ હોય, જેવ હોય તો બ્રહ્માની વ્યાખ્યાથી તે વિરોધી ગ્રણ્યવાળું કરે છે. અર્થાત, તે સચ્ચિદાનંદ મરી જાય છે.

કેટલાક જે એવો પ્રશ્ન કરે છે કે "માનવનું વાસ્તવિક વ્યક્તિત્વ છે જ ક્યાં ?" યા તો "પોતાપણાનું જ્ઞાન એ કેવળ અકસ્માત જ છે" એ દષ્ટિબિંદુની વિગતવાર ચર્ચા અહીં અસ્થાને છે. એ પ્રમાણે જીવનની અંતિમ સાર્થકતા સ્વપ્નતામાં શોધવાનો આદર્શ યા તો આ વ્યાખ્યા વિરાટ નાટકનો કોઈ અંગ્રહાર છે જ નહિ એ માન્યતા સ્વીકૃત ઘઈ શક્યાં નથી એટલું અહીં કહી શકાય. અને વસ્તુતઃમાં કર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે યજ્ઞ પુનર્જન્મ, જો પુનર્જન્મ છે જ નહિ તો, કોનો સાથ છે? તથા અદંતામાં રહીને કે તેનાથી મુક્ત થઈને માનવ જે કર્મ કરે છે તેને માટે, તેનામાં વ્યક્તિત્વ જ ન હોય તો, કોણ જવાબદાર ગણાય? આ બધા અકેકેક અંશમાં પણ ભાગ્યે ચર્ચા સમાપ્ત એવા પ્રશ્નો અહીં અર્ચનાનો યત્ન પણ નહિ કરીએ.

ઉપર જણાવેલા અંતિમ દૈત અને કેવલ અદત-અને પક્ષોની દલીલમાં વચ્ચે છે. કદત એ બે આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓ પરસ્પર વિરોધી જ હોવી જોઈએ એવું કંઈ નથી. એકતા માને અદૈત એ વિરાટનું એક મહાન સત્ય નિઃશંક છે. તેને ન જાણનાર વિરાટના કે જીવનના સત્યને ન જાણી શકે એ સાચું છે. પરંતુ તેજ પ્રમાણે વ્યક્તિમાં પણ ભગવાનનો દિવ્ય હેતુ કાર્ય કરવા ચત્ત કરી રહ્યો છે એનો પણ સ્વીકાર કયાં વિના આશે તેમ નથી.

‘અહંતા’ બંધે મિથ્યા હોય, અજ્ઞાનભરી, મર્યાદિત અને અસત્ય હોય, પરંતુ માનવમાં એવું કંઈક તો જરૂર હોય છે જેને પોતાના જીવનના હેતુનું-ધણી વખત તો સ્પષ્ટ-લાભ હોય છે. જે માનવોને પોતાના જીવનકાર્યનું લાભ હોય એવા ધણીવાર જોવામાં કે જાણવામાં આવે છે અને વિકસિત માનવમાં તો એ લાભજ તેના જીવનનું નિયમક તત્ત્વ બને છે. વળી, આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કારો પણ વ્યક્તિ પ્રાપ્ત કરીને આર્ષ જ્ઞાપ્તિમાં તેમને પ્રગટ કરે છે. પોતાના અનુભવોની છેવટની સાખીની માટે વ્યક્તિ પોતાના જ ઉપર આધાર રાખે છે; અને સમસ્ત જગતને દિગ્મત તથા અદ્વાપૂર્વક પોકારીને કહે છે:- ધુમ્કતુ વિષે અવતર્ય પુત્ર.....વૈદાડહમેતે પુરં મહાન્તે આદિત્યર્ષી તમસઃ પસ્તાત્. “હે વિશ્વવાસી અમૃતવર્ના બ્રાહ્મણો! સાંભળો! અધિકારની પેઠેપારે એવા સર્વજ્ઞોતિર્મય મહાન તેજોમય યુરુને મેં જાણ્યો છે.” તે બેધડક જાહેર કરે છે- “અહં પ્રજ્ઞાસ્મિ.” “હું જ્ઞાતા છું” યા તો કહે છે “I and my father are one” “હું અને મારો બાપ એક જીએ.” (અસમ)

એટલે જે તત્ત્વ અભારે માનવપ્રજાતિમાં પ્રગટ થઈ આપણને જણાય છે તેની પાંજળ કાંઈક સત્ય કાર્ય કરી રહેલું હોવું જોઈએ: વ્યક્તિત્વની અંદર કોઈ દિવ્ય તત્ત્વ પ્રગટ થવા પ્રયત્ન કરી રહેલું છે.

ઉપર જે વિચાર ચલાવ્યો તે અજ્ઞાનમાં પણ માનવજીવનનો જે વિકાસ થાય છે તેનો અભ્યાસ કરતાં આપણને સાચો લાભ છે. અહંતા રૂપે પણ જે વ્યક્તિત્ત્વ આપણને માનવમાં દેખાય છે તેની સાર્થકતા તેના અત્યારના અજ્ઞાનભર્યા જીવનમાં પણ કેવા પ્રકારે થાય છે? અહંતાની સાર્થકતા કમે કમે અહંતાની મર્યાદાઓનો તાલ કરી વિશાળ જનવાદી સંઘાતી જાય છે. પોતાનામાં અન્ય માનવોને સમાવવાની અદતાની શક્તિ જેટલા પ્રમાણમાં વિકાસ પામે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેનો વિકાસ થાય છે. સ્વર્થમાં સ્વીકૃતી રહેનાર અહંતા પણ “પોતાનું” જેને માને છે તેને માટે બોગ આપવા તત્પર બને છે. ઝોમ કમે કમે અહંતાને આત્મજ્ઞાનની ચટ્ટી કક્ષાઓ પ્રાપ્ત કરાવવાથી તેની ઉન્નતિ થતી જણાય છે. છેડે અહંતાભરી માનવ ચેતના વિરાટ જોડે તથા સમગ્ર માનવજાતિ જોડે પોતાની એકતા અનુભવે છે. એટલેથી સંતોષ ન થતાં જ્યારે પ્રજુતાની તેને ઝાંખી થાય છે, જ્યારે પોતાનામાં રહેલ અપ્રગટ દિવ્યતાની શક્યતા તે જુએ છે અને તે તરફ પ્રગતિ કરે છે ત્યારે અહંતા પોતાનામાં રહેલ છેવટના અજ્ઞાનનો ત્યાગ કરીને ના અંતિમ સત્ય સ્વરૂપની સમીપ જાય છે.

ફક્ત આપણે “અહંતા” અને “સાચું વ્યક્તિત્વ” એ બેને એક ગણી લેવાની પ્રયત્નિત બૂલ કરવી જોઈએ નહિ. અહંતાનાં અંધતા માનવના સાચા વ્યક્તિત્વને રૂંધે છે, તેને મર્યાદિત બનાવે છે તથા તેની શક્તિઓને તથા શક્ષતાઓને કુંઠિત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે ગૌતમશુદ્ધતું જીવન લેતાં આપણને જણાઈ આવશે કે જ્યાં સુધી તે પોતાની અહંતાની મર્યાદાઓમાં પૂરાશલા હતા ત્યાંસુધી તેમના સાચા વ્યક્તિત્વને ખીલવાનો અવકાશ જ મળ્યો ન હતો. ઉલટું, જ્યારે તેમણે અહંતાએ બનાવેલા પોતાના મિથ્યા જગતનો ત્યાગ કર્યો ત્યારેજ તેમનું સાચું વ્યક્તિત્વ બહાર આવી શક્યું. એટલે “અહંતા” અને “સાચું વ્યક્તિત્વ” એક નથી એ પ્રથમ સ્પષ્ટપણે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિ વિરાટના અનંત સ્ફટિકનો એક પહેલું છે—તેનું એકેક પાતું છે. અર્થાત્ ખરું જોતાં વ્યક્તિરૂપે સમગ્ર વિરાટપ્રકૃતિ વ્યક્ત થાય છે, અનંત ચૈતન્ય (વિરાટ ચૈતન્ય)—અનંત સ્વરૂપે—માનવના અત્યારના ચિત્તંત્ર માટે અરુપ, અગ્રાણ્ય, અચિંતનીય છે. સફળ ક્રિયા સાધવા માટે વિરાટને વ્યક્તિનો ઉપયોગ કરવાજ પડે છે. ઘણીવાર વ્યક્તિમાં સમગ્ર માનવજાતિની અસ્મિતા પ્રગટ થયેલી જણાય છે તે પણ ઉપર જણાવેલા સત્યની સાબીતી છે.

પરંતુ માનવજાતિ જોડે અદૈત અનુભવનું માતો વિરાટ જોડે એકતા સાધવી એટલેથી માનવમાં રહેલ વ્યક્તિત્વને સંતોષ થતો નથી. તેને તો વિરાટથી પણ પર, કોઈ પરાતપર, દિવ્ય ચૈતન્ય સ્વરૂપ જોડે પોતાનું અદૈત સાધવું છે. પોતે કોઈ એવી પરાતપર દિવ્યતામાંથી આવેલો હોઈ પોતાના અંતિમ, શુદ્ધ, આદિ સ્વરૂપમાંજ કેવળ નહિ, પરંતુ પોતાની દ્વર ગણાતી પ્રકૃતિમાં પણ પોતે તે પરાતપર દિવ્યતા જોડે સામ્ય ધરાવે છે એવું જાન તેને થયા કરે છે. પરાતપર દિવ્યતા જોડેનું પોતાનું સામ્યસાધન—પૃથ્વી ઉપર પ્રગટાવવાની અભીપ્સા તે સેવે છે. આ રીતે જે પરાતપર ચૈતન્યશક્તિ વિરાટ રૂપે તથા વ્યક્તિ રૂપે વિશ્વમાં પ્રગટ થઈ રહી છે તેની આદ્ય વિશ્વગર્ભશક્તિ તેની પ્રારંભિક પ્રેરણાનો અનંત વિશ્વોમાં આવિર્ભાવ પ્રાપ્ત્યે સર્જક આવેશ વાસ્તવિકે હોયો જોઈએ. વ્યક્તિના મૂળમાં એ વાસ્તવિકતા રહેલી છે.

અને એ અર્થમાંજ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ “દિવ્ય ઋષિઓમાં નારદ હું,” “પાંડવોમાં હું અર્જુન છું”—એમ બીજી ઘણી વ્યક્તિ—વિશ્વતિઓની ગણના પોતાના સ્વરૂપમાં કરે છે. પ્રત્યેક વર્ગની કે સમૂહની, તેમ પ્રત્યેક વ્યક્તિની, પાછળ દિવ્યઆદિ તત્વની તપઃશક્તિ તથા તેનો હેતુ આવી રહેલા છે.

ઉપર જણાવેલા કારણથી જે મીઠાઆમાં કે સાધનાપ્રણાલિમાં વ્યક્તિત્વનો ઉચ્છેદ, તેનો લપ કે તેની શક્તિઓને કુંઠિત કરવાનો આદર્શ સ્વીકારપણે હોય છે તે સર્વે વિશ્વરચનાના એક મૌલિક અને સર્જક સત્યનો વિરોધ કરે છે. અને—અગમ્યે બને હો

પરંતુ-અસત્યનું અનુસરણ કરે છે. “વ્યક્તિત્વ મિથ્યા છે.” વ્યક્તિત્વજ સર્વે દુઃખનું, પાપનું મૂળ છે. “એમ ગણીતે તેનાથી દૂર ભાગનાર પાતો એની શક્તિઓને તથા શક્યતાઓને નિર્મૂળ કરનાર પોતાનો વિકાસ થતો તો અટકાવે છે જ, પરંતુ વધારામાં ભાગવત ચૈતન્યને જીવનમાં વ્યક્ત થવા માટે અનિવાર્ય રીતે જરૂરી એવા પોતાના વ્યક્તિત્વને દરિદ્ર કે અપંગ કરીતે તેટલે અંશે તે ભગવાનના કાર્યમાં બાધા નાખે છે-કારણ કે જેટલે અંશે વ્યક્તિત્વ પંગુ તેટલી તેના ધારા ચનાર ભગવાનના આવિર્ભાવમાં ઉણપ.

અને વ્યક્તિએ પત્ન કરવાતો છે તે વ્યક્તિત્વનો વિનાશ કરવા માટે નહિ પરંતુ સાચા વ્યક્તિત્વને રૂંધાનાર અહંતાને દૂર કરવાનો. ખરી મૂલ વ્યક્તિત્વમાં નથી પરંતુ તેના કાર્યમાં વિકાર દાખલ કરનાર અહંતામાં છે. માનવને જે ખોટી અસાનભરી સમજાતી હોય કે “કર્મોત્તો કર્તા તો હું છું” એમાં અહંતાનાં વિકારી તત્વો આવીને શુદ્ધ વ્યક્તિત્વને કંકુષિત કરે છે. વ્યક્તિએ સમજવું જોઈએ કે તેની પોતાની કિંમત ભગવાનને લક્ષ્યેજ છે. જે તેનું જીવન એ ઉચ્ચ પરાત્પર દિવ્ય ચૈતન્ય સ્વરૂપને ખાતર ન હોય, જે દિવ્ય પરાત્પર ચૈતન્ય પોતાને દોરે તે માર્ગે તેના નિમકલક્ષણ સેવક પેઠે જવાને વ્યક્તિત્વ તૈયાર ન હોય, જે તેના કારણરૂપ ચર્ષિ તેનું કાર્ય કરવા ન ઇચ્છે ન અબીસે, તો આત્માત્મિક દૃષ્ટિએ તે વ્યક્તિત્વની કરી કિંમત નથી. જેટલે અંશે પ્રભુ જોડે સાધર્મ્ય મેળવવાની તેની સફલ્ય અબીપ્સા તેટલે અંશે તે વ્યક્તિત્વ કિંમતી. તે સિદ્ધાંતનું—અહંતાની અનુભૂતિમાં દૂબેહું તેનું મિથ્યા સ્વરૂપ અર્થ વગરનું છે.

ઉપરના કથાથી એ સમજાયું હશે કે જીવનમાં પ્રભુનો આવિર્ભાવ થવા માટે વ્યક્તિ અનિવાર્ય સાધન છે. કારણ કે અભિવ્યક્તિ-પ્રગટ થવું—આવિર્ભાવ પામવો એટલે મર્યાદાઓના સ્વેચ્છાપૂર્વક સંસ્કાર કરવો. અનંત પણ આવિર્ભાવમાં એની મર્યાદાઓ સ્વીકારે છે અને એ તેની કાર્યપદ્ધતિ છે. અને સર્વશક્તિમાનની સર્વશક્તિમતા એવાં સ્વેચ્છાપૂર્વક સંસ્કારેલાં, દેખીતાં બંધનોમાં રહીને નેમને વડાવી જવામાં છે.—વિરાટ નિયમેના સ્વેચ્છાદી ભંગમાં નહિ. અમ પ્રત્યેક વ્યક્તિનું પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ હોય છે.

વ્યક્તિત્વનું મિથ્યા-અસત્ય-સ્વરૂપ તે “અહંતા” તેનું વાસ્તવિક-સત્ય-સ્વરૂપ તે “ચૈત્ય પુરૂષ.” હવે વ્યક્તિના દૃષ્ટિબિંદુથી આખીય ઉત્કર્ષિતની ઘટના જોઈશું તો આપણને જણાશે કે તેનામાં રહેલ આ અપ્રગટ, પડદા પાછળ રહી કાર્ય કરનાર, તેનું વાસ્તવિક વ્યક્તિત્વ-ચૈત્ય સ્વરૂપ-અદાર પડે એ ઉત્કર્ષિતો ઉદેસ છે—“અદાર પડે” એટલે કે અત્યારે એ વાસ્તવિક વ્યક્તિત્વ-ચૈત્ય પુરૂષ-અહંતાનાં કાર્યની પાછળ ઢંઢાઇ રહી છે, તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં અને સ્વાભાવિક પ્રભુત્વપૂર્વક માનવીની પ્રકૃતિમાં પ્રગટ થવા માટે તથા ત્યાં પોતાનું સામાન્ય સ્થાપે, જેટલા પ્રમાણમાં આ પ્રગટ ચૈત્ય પુરૂષ માનવમાં આમળ પડતો હોય તેટલા પ્રમાણમાં તે માનવ આત્માત્મિક દૃષ્ટિએ વધારે વિકાસ પામેલો ગણાય.

—અપૂર્ણ

મહાગુજરાતની અમરવેલ

દુગરશી ધરમશી સંપદ

ગુજરાતે મહાગુજરાતનો વિસ્તાર, સંસ્કૃતિ અને સાહસકથા તરફ ખેદરમી સેવી છે. આ અમરવેલે પરદેશોની ભૂમિમાં નવપદ્ધતિ યદ્ય પોતાના ઊડાં મૂક્યા ત્યાંની જમીનમાં ઉતાર્યાં છે તેની માત્ર આજી ઝાંખી ગુજરાતનાં પેલસાં મગજમાં પહેંચી છે. પોતાના પરદેશ મયેલા પુત્રોની પરાક્રમગાથાએ ગુજરાતે પોતાના ઇતિહાસને પાને નોંધી નથી, મહાગુજરાતની વિશાળ સીમાની સામે કદી પણ મીટ માંડી નથી. ગુજરાતનું માતૃત્વ અને ઋણ સ્વીકારતાં મહાગુજરાતીઓ ગુજરાત તરફથી ઉપેક્ષાને પાત્ર થયા છે. પ્રાચીનકાળથીજ સાહસિક મહાગુજરાતીઓ પેશુ, સીશોન, જવા સુમાયા, ઇન્ડોચાઈના, કંબોડીયા, અને ભોરનીઓ સુધી સમુદાયના કરી ગુજરાતી સંસ્કૃતિને જડો વિદેશોમાં ઉડાવતા હતા તેના ઉદ્ભવમાત્રથીજ આપણને સંતોષ માનવો પડે છે. ઝાંખો ઝાંખે. પણ લગ્ન ભૂતકાળ આપણી સામે તરી રહે છે.

હમણાં પણ વીરાણાખ મહાગુજરાતીઓ વર્તમાન ગુજરાતની રીમા બહાર ગુજરાતનું માતૃત્વ સ્વીકારતાં વસે છે તેની ગુજરાતવાસીઓને ખબર કે કદર છે ? હિંદની અંદરના ભાગો સિવાય એડન, મલાયા, સીશોન, પર્સીઅનમદદનાં બંદરો, રાતાસમુદ્રના બંદરો, જવા, બ્રહ્મદેશ, એખીશીનીઆ, સાઉથ આફ્રિકા, યુગન્ડા, ઇસ્ટ આફ્રિકા જંગલો સીએલસ વગેરે અનેક પ્રદેશોમાં મહાગુજરાતવાસીઓ પોતાનું ગુજરાતીપણું અને તેની સંસ્કૃતિ વિસ્તારી બેઠા છે. તેમનાં સુખ દુઃખ, ભોગવનાં પડતાં રોકડો, નિભાવની પડતી અગરડો માટે ગુજરાતવાસીઓએ શું કયું છે ? ક્યારેય બંધુત્વને સ્મૃતિમાં આપ્યું છે ?

મહાગુજરાતીઓએ તો પોતાનું માતૃત્વનું ઋણ બરાબર વાદ કરી અદા કર્યું છે. અનેક કલેશો દુઃખો, સંડો, વીતંબનાઓ અને અગરડો ખમી તેઓએ પરદેશોની સમૃદ્ધિ અને જ્ઞાનવિજ્ઞાન ગુજરાતને ચરણે ધર્મ્યાં છે. ગુજરાતમાં નવું લોહી આપ્યું છે. એઓનો પોતાની માતૃભૂમિ ઉપરનો પ્રેમ અચાજ છે. પરદેશોમાં ધણાં વસેલોનો નિવાસ ત્યાંનાં વતનીઓ સાથે રોડ રાંખધ, ત્યાંની અભોદયની અનુકૂળતા, સમૃદ્ધી રેલછેલ, ત્યાંનાં પ્રજાજીવનમાં પડોટાપુ, માડી, વાડી, મોજ શોખ. જીવનની હિચ સગવડો, નાટક, સીનેમા વગેરે ગોડલો અને સગવડો ગુજરાતીઓને મળે છે. છતાં ગુજરાતીઓનો આત્મા પોતાના સ્વદેશની ઝાંખી માટે તલસે છે. પોતાનાં જન્મસ્થાનનાં ભાંગ્યાનુદયાં ઘરો અને ગામડાનાં ચાર્જધ વજો તરફ તેનાં હૃદયનાં તરંગો દોડે છે, બાંધવાવસ્થા અને કિશોરાવસ્થાનાં સંસ્મરણો તેમને સ્વદેશ તરફ આકર્ષે છે.

સિંધુનદી હિમાલયમાંથી નીકળી પંજાબમાં યાજ્ઞસિંધમાં ખાતર અને કચ્છ ભરે છે. એ ખાતર અને કચ્છને લીધેજ સિંધની ભૂમિ ફળદ્રુપ બની છે. એ દૃષ્ટાંત અનુસાર પરદેશીથી લાવેલી લક્ષ્મી ગુજરાતના એક વિભાગ કચ્છમાં પરદેશથી વાર્ષિક દોઢ કરોડ રૂપિયા પરદેશના કચ્છીઓ લાવતા ન હોત તો કચ્છ ક્યારેનોયે ઉજ્જવિલેશ બની ગયો હોત. કચ્છ દેશનો યોગક્ષેમ પરદેશી કચ્છીઓ નિભાવે છે. તેવીજ રીતે કાઠીયાવાડ અને ગુજરાતમાં પણ રસકચ્છ પરદેશની કમાઈથી આવે છે. ત્યાંના રહેવાસીઓ પરદેશમાં ધન કમાઈ નવી જગ્યાઓ બંધાવે છે, ધર્મશાળાઓ, સ્કૂલો, કન્યાશાળા, મંદિરો નિભાવે છે. વિવાહાદિક મંગળ કાર્યો તેમજ માતૃપિતાના સ્વર્ગવાસ પછી શ્રદ્ધાભોજનો વગેરે ખર્ચો પણ કરે છે એ રીતે સંસ્થાનોથી ગુજરાત સમૃદ્ધ બને છે.

ગુજરાતીઓ જુના વહાણવટીઓ છે. શામળ ભટ્ટની વાર્તાઓમાં જતા વગેરે બંદરો ખાતે વહાણોનો કારણે લઈ વેપારીઓ જતા હતા એમ છે. ત્યાંથી અદ્યતન લક્ષ્મી લાવતા હતાં. સામગ્રીની એ વાર્તાઓ પહેલાં મહા પ્રાચીન સમયથી ગુજરાતીઓ વહાણવટીઓ હતા. તેમણે એ અદ્યતન સમૃદ્ધિમાંથીજ શેત્રુંજી, આણ, ગિરનારનાં અને દારકાના મંદિરો જેવાં અનેક સ્થાપત્ય બાંધ્યાં હતાં. વીમળશાહ, મુન્નસ, વરદાસ, તેજપાલ, જગદીશાહ અને એવા બીજા અનેક ધનકુબેરોએ વાણિજ્ય અને સાગર મધ્યનમાંથી અદ્યતન દ્રવ્ય મેળવી પછી મોટા મુતસદી અને મંત્રીઓ બન્યા હતા. ગુજરાતીઓ અદ્યતન એ ચીજો ચલાવી રહ્યા છે.

જીવનકલકને લીધે ગુજરાતીઓએ પરદેશ વસાવ્યો નથી. પરંતુ એમને હજારો વરસો થયાં એ સંસ્કારો પડી ગયા છે. એના સાંદ્રસિક નાવિકોને સમુદ્રમાં ધ્રુમવાના સંસ્કારો છે. એમનાં વેપારીઓને પરદેશો સાથે દીર્ઘ કાળનો વ્યાપક વાણિજ્ય અનુબંધ છે. એમના મીઠીઓને સેંકડો તોફાન સહન કરનારા મજબુત લોકડાનાં વહાણો, બાંધવાનો પેટીવતાર હુમર આવડે છે. આથી વાણિજ્યપ્રિય ગુજરાતીઓ જુના સમયથીજ સમુદ્રને અગિયું બનાવી બેઠા છે. એ એમનો સ્વભાવજ છે. સમુદ્ર બેઠેલાં એ એમનો મંથોજ છે. એ વાણિજ્યપ્રેમી પ્રવાહ સતત પરદેશ ખાતે વહોજ રહ્યો છે. આખા દિશમાં જુના કાળથી ગુજરાત રિલિસિદ્ધિયુક્ત ગણાય છે તેનું કારણ આ પ્રવાહ આજ રસકચ્છ લાવે છે, તે છે.

ગુજરાતીઓનો દાનપ્રવાહ પણ બહુ પ્રબળ જોસથી વહેતો ચાલ્યો આવ્યો છે. મેં ધણા પરદેશના વેપારીઓના જુના ગુજરાતી ચોપડાઓ કુટુંબ અને જીવનસાથી નેપા છે. તેમાં સમય સમયનો દાનપ્રવાહ જુદાં જુદાં સ્વરૂપે વહેતો જોવામાં આવે છે. અદ્યતન સદીના એ ચોપડાઓ હતા. તેમાં વૈશ્વ વેપારી હોય તો પોતાનાં મંદિર અથવા હવેલીમાં સામગ્રી ખૂંદે છે, ઉત્સવો કરે છે, બ્રાહ્મણની કન્યાના વિવાહમાં ધન આપે છે, ગાયોના ધાસ માટે વ્યય કરે છે. સારો નફો મળે છે તો પાત્રાએ મોટો ખર્ચ કરી કુટુંબ સહિત જાય છે, સદાવત બાંધે છે, મંદિર બાંધે છે, જલ્દી ધનવાન હોય તો બ્રાહ્મણની ચોપડાની જગાડી સારી દક્ષિણા આપે છે, ધનવાન વેપારી તે સિવાય પોતાના પુત્રના વિવાહમાં અથવા એવાં

સારા પ્રસંગોમાં પણ સારી રીતે વ્યવહારો હતા. પિતામાતા પાછળ મોટું બ્રહ્મભોજન કરાવવું એ બારે પુણ્યનું કાર્ય ગણાવું હતું. જૈન વેપારીઓ પણ મંદિર બાંધવા અને ધાર્મિક કાર્યોમાં બહુ નાણાં ખર્ચતા નહતાં. ગાંધી યુગની અસર બહારના મહાશુભરાતીઓ ઉપર બહુ મોટાં પ્રભાવોમાં થઈ છે. છેલ્લાં વીસ વરસોથી શુભરાતીઓનો દાનપ્રવાહ એટલોજ સખળ, મોટો અને અખંડ વહે છે. છતાં એની દિશા જરૂર બદલી છે. વ્યક્તિગત પ્રવાહ એકો ચમ્પુ સમષ્ટિ ગત થયો છે. વિવા, દેવી આદત, દુઃખી અને અને હરિદોને મદદ વગેરેમાં હવે એ દાનો અપાતાં થયાં છે. દેવતાં રાજદારી કાર્યોમાં પણ ઠીક પૈસા ખર્ચાય છે. શું આર્થિકમાં કે એશિઆમાં જ્યાં જ્યાં શુભરાતીઓની વસ્તી છે ત્યાં મોઢપણ સારા કામમાં નાણું આપવાની ક્યારે પણ ના પાડવામાં આવી નથી. આગળ દિંદમાં વારંવાર દુકાળો પડતા ત્યારે જ્યાં જ્યાં શુભરાતીઓ વસતાંત્યાં ત્યાંથી મોટી રકમો મદદમાં ખેંપાઈ હતી. ધરતીકંપ, પાણીની આદત, જન કરોતો આવે ત્યારે અથવા બપોરે અગ્નિ દાહ પ્રસંગે શુભરાતીઓનો દાન પ્રવાહ દેશ અને જાતિના બેઠ વિના સતત વલો છે. ગાંધીજીનાં કાર્યક્ષેત્રમાં શુભરાતીઓનો સાથ તો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. દશિણામૂર્તિ, શાંતિનીકેતવ જેવી અનેક શિક્ષણ સંસ્થાઓને શુભરાતીઓએ ખૂબ આર્થિક સહકાર આપ્યો છે. દક્ષિણીઓની કેદશીએ સંસ્થાઓ શુભરાતી પૈસે ચાલે છે. શુભરાતીઓ પોતાના વેપારમાં ધર્માહો ૭ ના થી ૭૦ ભાગ રાખે છે. તે સિવાય દર વર્ષે ઉપર ધર્માહો લાગે ગણુ હોય છે. પાંજરાપોશો તો જ્યાં જ્યાં શુભરાતી વેપારીઓ હોય ત્યાં જરૂર સ્થાપવામાં આવે છે. તેના વહીવટમાં અનેક દોષો હશે. પરંતુ શ્રદ્ધાની દષ્ટિ સામાન્ય હોવાથી પ્રાચીન કાળથી આવી સેંકડો પાંજરાપોશો શુભરાતીઓ નિભાવતા આવ્યા છે. પાંજરાપોશો અને ધર્માહો કામે પાછળ મહાશુભરાતીઓ દરવરસે બે કરોડ રૂપિયા ખર્ચે છે.

પચીસ ત્રીસ વરસો પહેલાં શુભરાતીઓ પરદેશમાં બહુ સાદી અને સરસ રીતે રહેતા. તેમની જીંદગીની જરૂરિયાતો થોડી હતી. તેમનું સંગઠન સરસ હતું. પરસ્પર બહુ સ્નેહ રહેતો, રેશમી આવેશ નવા શુભરાતીને ઓ મદદ આપવા તેમજ રહેતા હતા. કોઈ જીભાર પડ્યો હોય ત્યારે તેની ચારચાર માટે સૌ શુભરાતીઓ વારાફરતી જતા હતા પરદેશમાં સાંતિખંધનો શિક્ષિત થતાં હતાં. શુભરાતીઓ વૃદ્ધ લુછા પ્રદેશના છતાં પરસ્પર બહુઆવ જતાવતા હતા. જુદી જુદી સાંતિના છતાં એકબીજાની સાથે પ્રતિભોજનો કરતા. કોઈ શુભરાતી ઉપર આદત આવે ત્યારે તેને મદદ કરવાને મોઢ પાછી પાની કરવું નહિ. પરસ્પરના વિવાદોમાં કોઈ મોટું જણુ નહિ. ધરમેજે આગેવાનો પતાવટ કરાવી દેતા. સૌ એકસંખી, પરસ્પર સ્નેહ, અને સંગઠનથી સ્વાસ્થ્ય ભોજવતાં હતાં.

ઓઓ તે સમયે બહુ મોડા પ્રમાણમાં બહાર પરદેશ મન મારે નીકળી, આને એકસો વરસો પહેલાં પહેલી શુભરાતી સ્ત્રી જન્મજાર પ્રવાસ કરી આવી તે સાંભળી સુલતાન માજીદ બહાુ ખુશ થયા હતા. તેમણે એ જાણને અલંકારો અને રેશમી વસ્ત્રોની બેઠ મોકલી હતી. પચાસ વરસો પહેલાંના મહાશુભરાતીઓ બે તથા શુભરાતી મોપરી

બળે અને વેપારી લાઘવમાં જોગ્ય. અથવા ગામડી નિરાળ. આંક, લેખાં અને અક્ષરજ્ઞાન મેળવી વેપારીને ત્યાં માલની ઓળખ અને નામુ શીજે. પગાર બદલુંકો મળે. પરંતુ સખત નિયમન અને શિક્ષણથી તે જરૂર વિચક્ષણ બને. થોડી મુડી એકડી થતાંજ તે પુવક પોતાની નાની દુકાન કાઢે. તેમાં નફો મળતાં તે ધંધો વધારતો જાય. આ પ્રણાળે નાના પગથીઆ ઉપરથી હળવે હળવે ઉમે ચઢવાનું હતું.

અગાઉના ગુજરાતી વેપારીઓ સાધારણ અક્ષર જ્ઞાન ધરાવતા હતા. પરંતુ પાછળથી ધીમે ધીમે અનેક સંયોગો અને સંસ્કૃતિઓના ધાટા સંબંધમાં તેમને આવવું પડ્યું હતું. જે દેશમાં તેમણે સંસ્થાન સ્થાપ્યું હોય તે દેશની પ્રજાની ભાષા બોલતાં શીખવાની સૌ ગુજરાતીઓની પ્રથમ ફરજ થઈ પડતી. બસરા, બહેરીન, મસ્કત વગેરે પ્રદેશોમાં રહેલા ગુજરાતીઓ અરબી ભાષા બોલતાં સારી રીતે જાણે છે. જંગમ્યારમાં રહેનાર ગુજરાતીઓ સ્વાલી તથા અરબી ભાષા જાણતા હતા. જવામાં રહેનારા જવાનીઝ, નેટાસમાં રહેનારા મુજુભાષા, લોરેન્સો મારકોનીસમાં રહેનારા પોર્ટુગીઝ, મંડાગા-રકરમાં રહેનારા મંડાગારકરી અને એબીસીનીઆમાં રહેનારા ગુજરાતીઓ એબીસીનીઆન ભાષા બોલતા હતા. અંગ્રેજો અને યુરોપીયનોનો સહવાસ પણ ધંધાને અંગે ઠીક મળતો. તેમની સાથે ધંધાના કારણે ભાંગીપુડી અંગ્રેજીમાં વેપારીઓ ગાડું મગજાવ્યે રાખતા, તારો અને સાઠી અંગ્રેજી ચીઠીઓનો મર્મ સમજી લેતા હતા. ધંધામાં એમની સુદ્ધિ એટલી સક્ષમતાથી પ્રવેશતી કે કદી પણ ગમે તેવો વિચક્ષણ પરદેશી તેમને જાળમાં નાખી છેતરી શકતો નહી.

પરદેશોમાં રજા છતાં તેઓ કરી પણ પોતાનું ગુજરાતીપણું જુલતા નહોતાં તેના આમારવિચાર પહેલેથી ગુજરાતીજ રહેતા ધણીખરાં એક બીજાની સમીપમાં રહેતા. ઉત્સવો મતો બરાબર પાળતા. પરદેશોમાં રજા છતાં એકેય ધાર્મિક ફરજ અદા કરવામાં ખાળી ખાળી કરતા નહોતા પોતાના ધર્મના મંદિરો, પણ જરૂર બંધાવતા, અનેક ગુજરાતી સંસ્થાનોમાં આવાં મંદિરો વિદ્યમાન છે. ખાવાપીવાની વસ્તુઓ પરદેશમાં ન મળે તો વહાણોથી સ્વદેશમાંથી મંગાવી લેતા. સારું થી તો સર્વે રથજે મુંબઈથીજ મંગાવતું હતું. એક જ્યોતિષ જાણનારા કર્મકાંડી બ્રાહ્મણની આવસ્થકતા પણ જુના ગુજરાતીસમાજને રહેતી હતી. એક મોટા વેપારીને મુખી તરીકે એકમતે સૌ નીમતાં. કોઈ ધર્માંદ કાર્યમાં શરૂ કરવાં, કોઈ વચ્ચે વાંધાઓની પતાવા કરવાં, કોઈ વૈમનસવ દૂર કરવા, કોઈ ઉત્સવની ઉજવણી કરવાં, કોઈ ધર્મ યુરઓ સત્કાર કરવા, કોઈ સ્થળે ગુજરાતીઓનો પ્રતિનિધિ યાવા આ મુખી પોતાની ફરજ બજાવતો હતો.

સૌ સાદાઈથી રહેતા પરંતુ ઓપીસોમાં જવા સમયે અથવા બજારમાં નીકળવા રખે પ્રોડો પોતાની ઉપર કશોવાળું અંગરખું, તે ઉપર બેશ અને માથે પાઘડી ધારણ કરતા. યુવકો ટોપી અને અંગરખું પહેરતા. સૌ બેથી પાંચ વરસો સુધી પરદેશમાં રહી પાણદિર કરવા દેશતરફ આટો મારી આવતા. બહુ દુર દેશાવેશમાં રહેવાથી દેશ તરફથી

કાગળ આવતા બે ત્રણ માસ લાગી જતા. વહાણોમાં કાગળો આવતા હતા. દેશનો કાગળ મળતાં બારે ઉલ્લાસ થતો હતો. દેશમાં કોઈને ખર્ચ માટે પૈસા મૂકવા હોય તો વેપારી વગર વટાવે હુડી લખી આપી બંધુત્વ જાળવતા હતા. જીનેનાં ઉત્સવોમાં વૈષ્ણવો ભાગ લેતા હતા. વૈષ્ણવોના ઉત્સવોમાં જીનો ભાગ લેતા હતા છતાં શાંતિપંથોરથનો નિયમો સૌ પાળતા હતા. જોબ્બ, મેગલુ વગેરે મુસલમાન વેપારીઓ સાથે પણ બાઇ નાતો સારો રહેતો. ધણી વખતે હિન્દુ મુસલમાન વેપારીઓ ભાગમાં વેપાર કરતા હતા.

સ્પર્શસ્પર્શનો ભેદ તો બહુજ ઓછો ફરજિયાત પાળવો પડતો હતો. આફ્રિકામાં સીદીઓને ધરનાં કામ માટે નોકર તરફિ રાખતા એટલે તેના હાથથી ભરેલું અને સ્પર્શ કરેલું પાણી કામ આવી શકતું. પરંતુ રસોઈ તો પોતાના શાંતિજનોના હાથની જ જમતા. પરદેશોના રાજ્યકર્તા સુલતાનો અને અધિકારીઓ આ જમીનના લોક વગરના સાધ, સરળ અને સચ્ચાઈને આદરતા વેપારીઓને બારે પમંદગી આપતા. તેઓ યુરોપીયન વેપારીઓની હુડી તૃણા, ચૂસણીતિ અને જમીન લોક જાણતા હતા. યુરોપીયન વેપારીઓ વેપાર માટે આવી મોટી લાલચો આપી ખાસ હકો મેળવતા હતા. ખાણ અને જંગલો પર રાખતા. ધીમે ધીમે હકોના રક્ષણના નામે પોતાના માણસોને યોગી રાખતા. તેમને હથિપારો આપતા. સુલતાનની પ્રજાને દબાવતા હતા, તેમના અત્યાચારો સામે સુલતાનો પાસે ફરિયાદ આવતાં તેઓ કંઈ તપાસ કરવા કે ન્યાય આપવા ધારે એટલે એ યુરોપીયનોનાં રાજ્યોની તોષો સુલતાનના બંદર સામે મંડાતી. આથી યુરોપીયન વેપારીઓ તરફ રાજ્યસત્તા તિરસ્કાર અને હમની નજરે જતી. પરંતુ નિર્દોષ શુજરાતીઓ તરફથી આવા કોઈ અત્યાચારોનો ભય ન હતો. કોઈ સાધારણ કહેવાતા અંશેષ વેપારી ઉપરના અત્યાચારના આરોપ માટે રાજ્યકર્તાઓને બારે દંડ અને હકો આપવા પડતા હતા. પણ શુજરાતી વેપારીઓ માટે તેવો ભય નહોતો.

શુજરાતી વેપારીઓને રાજ્યસત્તા બહુ ચાહતી. એમના મુખ્ય માણસોને સત્તાદ થોડા ગણવામાં આવતા. તેમની પાસેથી આર્થિક સહાય રાજ્યસત્તા લેતી હતી. જકાતી અને કરમની પેદાશ. અને એ 'ખાતાનું' વડપણ પણ શુજરાતી વેપારીઓને સોંપાતું હતું. કેટલાક વચ્ચે પણ જન્મા હતા. એમના ઉપર સુલતાનોની મહેરબાની ધસી હતી. તેઓ સારા માઠા અવસ્થા સહનુભૂતિ દર્શાવતા. પહેરામણીઓ આપતા પોષાકો નવાજતા, બહુ થોડી કંમતે જમીન વેચાતી આપતા, શુજરાતીઓની અલિસક લાગણીઓને માન આપતા. એ રીતે શુજરાતીઓનો મોનો સૌ રથને સારી રીતે વધેલો હતો.

શુજરાતીઓને રાજ્યસત્તાનું પીઠબળ ન હતું. તેમની સામે અત્યાચારો થાય તો તે સહન કરી છુટકો હતો. તેઓનો ધર્મ જુદો હતો તેમના રીતરિવાજ, વ્યવહાર જુદા હતા. તેઓ પરદેશી હતા છતાં પોતાના સૌથી સરક સ્વભાવથી અને મળી જવાના

ગુણેથી પરદેશી સતાનો પ્રેમ સંપાદન કરી શક્યા હતા. અતિ ઝનુની, અત્યાચારી, કૂર અને ભયંકર કર્મ કરનારી પ્રજાઓ વચ્ચે પણ ગુજરાતીઓ સરલ ભાવે રહી શક્યા હતા. પોતાનો ધર્મ, આચાર અને સાંપ્રદાયિકતા સાચવી શક્યા હતા. કદાચ કોઈ અત્યાચાર થતો પણ ખરો, છતાં રાન્યસત્તા તેમનું જરાખર રક્ષણ કરતી હતી. એમની રિવાજ સુક્ષ્મતાન જાતે સાંકળી તરતજ બંદોબસ્ત કરાવી આપતો.

ગુજરાતીઓમાંથી દેશીક વ્યક્તિઓએ પુરસ્કારોમાં પણ ભાગ લીધો હતો. કોઈ બે ત્રણ વ્યક્તિઓ સૈનાશ્રયણી પદ્ધતિએ પણ પહોંચી હતી. એમનો ઇતિહાસ રસિક છે. એ દ્વેષના પરદેશોમાં ઘણા ગુજરાતીઓએ મહાન કાર્યો કર્યા હતાં, તેના ઇતિહાસ ગુજરાતને જાણવાની દરકાર છે! બેદરકાર ગુજરાત, તારા પુત્રોએ પરદેશોમાં તારા ગૌરવ વધાર્યું છે. તે જાણવાની ધ્રુસદ છે ?

પછી : ત્યાં ?

સુખન ત્રિપાઠી

૫૫૫

ગુલાબ, બટમોગરો, તુજ લટે ધરે શું પ્રિયે !
નહીં : કયમ ધરે તુને ? કયમ નહીં ? કેમ તે ?
પ્રિયે ! પ્રથમ ભારતી લટ સમારવી છે હજી,
અને પ્રથમ ત્યાં ફુલો, તુજ લટે પછી શોભશે.

સ્વાધ્યાય

રા. રા. મગનલાલ ત્રિ. વ્યાસ તથા રા. રા. લાલભાઈ ર. દેસાઈએ સંપાદિત
નવયુગ વાચનમાળાનાં ત્રીજાં પુસ્તકમાં નીચેની બે વાતો આવે છે.

૧

“હવે મને શાંતિ થઈ”

પોષ મહિનો હતો. કડકડતી ટાઢના દિવસો હતા. શહેરના એક મોટા રસ્તાની
બાજુએ એક ચિયરેલાલ છે.કરો દિવાસળીની પેટીઓ લઈ બેઠો હતો. સેંકડો માણસો
ત્યાંથી પસાર થતાં પણ કોઈ તેની સામે બેઠું ન હતું. તેની દિવાસળીઓની પેટીઓ
આજે એમની એમ પડી રહી હતી.

થોડીવાર પછી એક સદ્ગૃહસ્થ ત્યાં યઇને નીકળ્યા. તેમણે પેલા છેકરા સામે
નજર કરી; તે બિભો થયો ને હાથમાં બે ચાર પેટીઓ લઈ શેઠની પાસે ગયો અને
બોલ્યો, “શેઠ, આ દિવાસળી બહુ સારી છે, થોડીક પેટીઓ ખરીદશો? એક આનાની
ચાર આપીશ.”

શેઠે કહ્યું, “ના ભાઈ, નથી ભેખતી.” પેલો છેકરો બે દિવસના બૂખ્યે પેટે
અહીં આવીને બેસતો હતો તેણે કહ્યું, “શેઠજી, બે દિવસનો બૂખ્યો છું; એક બે
પેટીના પૈસા મળે તો ઘણિયા લઈને પેટ ભરું.”

શેઠને છેકરાની વાત સાંભળી દયા આવી. તેણે કહ્યું, “ઠીક લાવ, બે પેટી
આપ.” છેકરે બે પેટી આપી પૈસા માટે ગળવામાં હાથ નાખ્યો પણ છૂટા પૈસા ન
નીકળ્યા. શેઠના પાસે બેઆની હતી; શેઠે છેકરાને પૂછ્યું, “તારી પાસે ૭ પૈસા છે?”
છેકરો કહે, “શેઠ, લાવો હું કોઈક જગાએથી બેઆનીના છૂટા પૈસા લઈ આવું; આપ
જરા અહીં બિભા રહેશો?”

છેકરો બેઆની લઈ દોડતો દોડતો ગયો. ઘણીવાર સુધી શેઠે રાહ બેઠ
પણ તે પાછો દેખાયો જ નહિ. “આ તો કોઈ લુચ્ચો છેકરો નીકળ્યો, હશે!” એમ
બોલી શેઠ પોતાના ઘર ભણી વળ્યા.

બીજે દિવસે તે જ જગાએ એક બીજો છેકરો બિભો હતો. તે પણ એટલો જ
ગરીબ દેખાતો હતો. પેલા શેઠ આજે પાછા ત્યાં યઇને નીકળ્યા; તેમની નજર પેલા

છોકરા પર પડી છોકરાને લાગ્યું. કે આ કાલવાળા શેઠ લાગે છે. અહીં મારી સામે નજર કરે છે. તે એકદમ દોડ્યો અને શેઠ પાસે જઈ દાંડિતો દાંડિતો બોલ્યો, “શેઠ, કાલે મારા બાઈને તમે જ છટા પૈસા લેવા બેઠ્યાની આખી હતી?”

શેઠ હા પાડી. છોકરે રડતાં રડતાં કહ્યું, “કાલે છટા પૈસા લઈ મારો મોટો બાઈ તમને આપવા આવતો હતો, પણ રસ્તામાં એક મોટરગાડી નીચે તે આવી ગયો. તેના હાથમાંથી પૈસા પડી ગયા તેમાંથી માત્ર ત્યાર જ પૈસા મળી આવ્યા છે. મારો બાઈ તો અત્યારે દવાખાનામાં છે, તેથી પૈસા આપવા મારે મને મોકલ્યો છે.”

શેઠ આ સાંભળીને દિગ્ધ્રુવ થઈ ગયા. તેણે તો ધારેલું કે છોકરો લુચ્ચો હશે. શેઠ પેલા છોકરાને કહ્યું, “બાઈ, ચાલ મને દવાખાને લઈ જા. આપણે તારા બાઈ પાસે જઈએ.” બેઉ જણા દવાખાનામાં ગયા. અંદર જઈને લુચ્ચો છે તો એક ખાટલા ઉપર પેલો છોકરો પડ્યો હતો. તે લગભગ બેભાન હાલતમાં હતો, છતાં પણ તેણે શેઠને ઓળખી કાઢ્યા ને હાથ નેડી કહ્યું, “શેઠ સાહેબ, માફ કરજો, હું તમને વધારાના બધા પૈસા પાછા નથી આપી શક્યો.”

હજી એને કંઈક કહેવાનું હતું. પણ એનાથી બરાબર મોલી શકાઈ ન હતું. છેલ્લે બાબ્બાટ્ટયા શબ્દોમાં તે બોલ્યો, “મેં શેઠની મારી માગી લીધી છે, હવે મને શાંતિ થઈ.”

૨

રૂપો

ધૂધવતા સાગરને કિનારે થોડાં ઝૂંપડાં હતાં. માછીઓ ત્યાં રહેતા હતા. રોજ સવાર પડે ને દરેક માછી પોતાની નાની નાની હોડી લઈ માછલાં પકડવા જતા. આખો દિવસ તે મહેનત કરી છેક મોડી રાતે ઘેર આવતા.

એ બધામાં રૂપો માછી બહુ જબરો હતો. બધા માછીઓ રાતે પાછા વળે ત્યારે પણ તે પોતાની હોડી દરિયાનાં મોજાં નેડે રચાડતો હોય.

બધા કહે, “રૂપો, આટલું બહુ મોડું કરવું સાફ નથી.” ત્યારે તે કહેતો, “બાઈ, ઘેર પાંચ બાળકો છે; મહેનત ન કરું તો ખાવ શું?”

રૂપાની ઓ દરોજ રાતે ઝૂંપડી બહાર બેસી તેની શઢ નેતી. રૂપાની હોડી દેખાતી કે તરત તે સામી જતી અને જગ ને માછલાં ઉપાડી લેતી, ઝૂંપડીમાં આવી બધાં બાઈ પી નિરાંતે બેસતાં. રૂપો દરિયાની વાતો કરતો. આગ આનંદમાં દિવસો ગાળ્યા જતા હતા.

તેની ઝૂંપડી પાસે બીજી એક ઝૂંપડી હતી. તેમાં એક સ્ત્રી તે જે બાળકો રહેતાં હતાં. 'પોતાનાં બાળકોને માટે મા કોઈને ઘેર કામ કરી થોડું ધણું ખાવાનું લાવતી, બાળકોને ખવડાવતી ને જે કાંઈ વધતું તે પોતે ખાતી; એમ તેમના દિવસો જતા હતા.

વરસાદના દિવસ આવ્યા, વાવાઝોડાં થવા માંડ્યાં. દરિયો તોફાની બન્યો અને પવનના સુસપાટો જોરથી વાવા લાગ્યા. પેત્રાં બાળકોની મા માંડી પડી. તેમને ખાવાનું ન પૂરું મળતું ન હતું ત્યાં કપડાંની તો વાત જ શી ! ટાટે ને જૂએ જે બાળકો ને મા બહુ દુખી થઈ ગયાં.

રૂપાની સ્ત્રી રોજ એક જે વખત ત્યાં આવ ત્યારે થોડું ખાવાનું લેતી બધ અને બાળકો ને તેમની માંડી મારે ખવડાવી ઘેર બધ.

તેમાં લગી એક દિવસ ખૂબ વરસાદ પડ્યો. પવનના અપાટાથી ઝૂંપડીનું બજ ખસી ગયું. માંડી માએ ઉડી બન્ને બાળકોને જરા ઠોરી જગાએ સુવાડ્યાં અને સાથે લાચ ફેરવી ઉઘાડી દીધાં.

થોડી વારે રૂપાની સ્ત્રી આવી. ઝૂંપડીનું બારણું ઉઘાડી તે અંદર ગઈ. હળવે રહી તેણે ખૂસ પાડી થયું જવામ ન મળ્યો, એટલે પેલી સ્ત્રીને જરા હસાવી.

તેણે જોયું તો તે બાઈ મરી ગઈ હતી. ત્યાંથી ઉડીને તે પેત્રા બાળકો પાસે ગઈ. તે ગો નિરાંતે ઉઘડતાં હતાં. તેને ધડીક વિચાર આવ્યો, કે આ બાળકોનું શું કર્યું ? ઘેર લઈ જઈ? રૂપો ના પાડશે તો ? પાંચ બાળકો છે તેનું તો પૂરું થતું નથી અને આ તો સાત યાયા !

થોડા વિચાર કર્યા પછી તેણે બાળકોને ઉઠાડ્યાં અને તેમને પોતાની સાથે ઘેર લઈ ગઈ. થોડી વારે રૂપો આવ્યો. તે દિવસે એક પચ્ચ માછલી નેને લાચ આવી ન હતી. ઉઘડું તોફાનમાં પોતાની જગ સમુદ્રમાં મૂકીને તેને આવડું પડ્યું હતું.

રૂપાને જોઈ તેની સ્ત્રીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. કોઈ દિવસ નદિ ને આજે તે ગભરાયેલી જણાતી હતી. રૂપાએ તેના ગભરાટનું કારણ પૂછ્યું. તેણે કહ્યું, “વિચારી પાડોલાય મરી ગઈ !”

તરત જ રૂપો જોણી ઉઠ્યો, “ઝરેરે, પચ્ચ એના બાળકોનું શું ? માત્ર, એમને આપણે ઘેર લઈ આવીએ. શું જરા દીવો ધર. આવળાં પાંચ છોકરાં છે તેમાં જે વધારે. હું જરા વધારે મહેનત કરીશ.”

રૂપાની સ્ત્રીએ તે જે બાળકોને પોતાનાં બાળકોની સાથે સ્તેનમાં ખનાવ્યાં.

x

x

x

આમાંથી પડેલી વાત ઘણી અસરકારક રીતે લખાણી છે એમાં શંકા નથી. બાળકોને સાધની વાસનામાગ્યામાં આવી વાતો મૂકવાથી તેની નૈતિક અને ધાર્મિક આવનાઓ

બંધાય છે તે પણ ખરું. પણ બાવકનાં મન બહુ જ સંસ્કારપટ્ટ (impressionable) હોય છે, તેથી આવી વાતોમાં કલાદષ્ટિનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ એમ અમને લાગે છે. આ વાતને તપામતાં એમ લાગે છે કે પોતાના ધર્મને મરણાન્તે પણ વગગી રહેવું એ માનવી માનવો ધર્મ છે. એ બાબત મરતા હોકરાનાં પાત્રથી બહુ સારી રીતે આ વાતમાં બદાર આવી છે. પણ અમને લાગે છે કે આ વાર્તા અમુક ગ્રંથોમાં અધૂરી રહી જાય છે તેથી કલાદષ્ટિએ તેમ જ બાવકારિક દષ્ટિએ એમાં અમુક અપેક્ષા, જોને આખી વંચી લીધા પછી પણ, રહી જાય છે. હોકરાએ પોતાનો ધર્મ બાળ્યો, એવું વગતર એને કંઈ ન મળ્યું તો પણ એણે પોતાનો ધર્મ બાળ્યો એમ કહીને અનાસકિતયોમનો પાઠ બળકેને આપવાનો હેતુ આ વાર્તાવિષયકનો હોય એમ લાગે છે. આવી રીતે ફક્તી રૂપ મગર માત્ર ધર્મ બાળવાનો આદર્શ સમાજ પાસે મૂકવો એ એક રીત છે. બીજી રીત પણ આવા બોધપ્રધાન વિષયો માટે, આપણે ત્યાં તેમજ બીજે, અખત્યાર થઈ છે. એમાં મારાં કામનું ફક્ત પણ મળે છે એવું જતાવવામાં આવે છે. પોતાનો ધર્મ તો બાળ્યો જ પણ એ ધર્મપાલન કદાપિ નિષ્ફળ નથી થતું એમ જો સમજાય તો ધર્મપાલન માટે કોઈક મૂર્ત હેતુ માણસમતને મળે છે. આ એ રીતમાંથી પેલી વધુ સાત્તિક છે; અને તાત્ત્વિક દષ્ટિએ એ જ વધુ ઘટ છે એટલું કબૂલ કરી લીધા પછી પણ અમારે એમ કહેવું છે કે નાનાં બાળકોને તેમ જ જોઈને વિકસેલાં મનવાળાં મોદ્યોને એવી અમૂર્ત રીતોથી કાપદો થવો સમજવ બહુ ઓછો છે. એવી અમૂર્ત રીતો એમને જડ જેવી જણાવાનો સંભવ છે, અને કોઈ એને જીવનમાં કશો જ રસ ન રહે એમ પણ બનવા જોગ છે. માટે જ સામાન્યજનને લગતાં લખાણોમાં ડાબા પુરો બીજી રીત પડે છે.

આ બીજી રીત કંઈ દાનિકારક નથી. આપણે જોઈએ કે એમાં દાનિ છે કે નહીં? હા, ત. આ વાર્તામાં દવાખાનામાં ગયા પછી એ શેઠે દાકતરને પૈસા આપીને હોકરાને સાન્ને થવામાં મદદરૂપ થવાની વાત લખી હોય તથા હોકરા મરી જાય તો એના મરણ પછી શેઠે એના બાળને કંઈક મદદ કરી એમ જતાવ્યું હોત તો ઉપર જણાવેલી અપેક્ષા પૂરી થાત. કલાદષ્ટિએ પણ આ વાત અગત્યની છે. વાર્તાના છેલ્લાં વાક્યોથી એમ જણાય કે છેલ્લો મરી ગયો દસી, પણ સંસ્કારનાં મનમાં શંકા તો રહી જ જાય કેમકે એ મરી ગયો એવું ઓછું અંદર લખ્યું નથી. છતાં એ મરી ગયો એમ ધારીએ તો પણ પછી, “એ શેઠે એ હોકરાને મદદ કરી કે નહીં? એના બાળને મદદ કરી કે નહીં?” એવા એવા પ્રશ્નો એની મેજે વાંચનારને થાય છે. અને એના મનગમતા જવાબ એ શોધી લે એ જુદી વાત છે અને વાનામાં જ એ જવાબ આપી દેવા એ જુદી વાત છે. માત્ર સાહિત્યકૃતિએ આ વાર્તાનો જ્યન કદાચ આલે, પણ સાહિત્યકૃતિ ઉપરાંત (કેમકે નાનાં બાળકો માટેનાં લખાણો પણ સાહિત્યકૃતિઓ તો છે જ) એ લખાણ નાનાં બાળકો માટેનું છે માટે એમાં રૂપરૂતા વધુ જોઈએ એમ અમારું કહેવાનું છે. એટલે જો એવી રીતે આ પ્રશ્નોના જવાબ આપીને આખી વાર્તાને સંપૂર્ણ રૂપરૂ કરી હોય તો બાળકનાં મન ઉપર નતિક દષ્ટિએ શી અસર થાત એ તપાસવાનું હવે બાકી રહે છે. આપણે

આપણે માનવધર્મ બળવથી જોઈએ અને એમ કરવાથી આપણને મુખ મળવું જોઈએ એવી જો ભાવના, વાર્તામાં અને એનાં મનમાં ઉભી થવાનો સમ્ભવ છે.^૧ પણ જો વાર્તા સુયોગ્ય રીતિએ અને સુયોગ્ય સમયોમાં લખાણી હોય તો 'અદ્યો મલે તો જ આપણે ધર્મ બળવોએ' એવી અનિષ્ટ ભાવના થવાનો સમ્ભવ તો નથી જ એમ અમે માનીએ છીએ. ફક્તો પ્રમ્ત ગૌણ બનાવી સકાય, પણ એને સાવ છોડી દેવાથી સ્વાભાવિક આકાંક્ષા પૂરાય નહીં. આ મુદ્દો, અમારા મતે, કલાદષ્ટિએ તેમજ નૈતિકદષ્ટિએ, આપણા સેષકાએ જ્ઞાનમાં રાખવા જોવા છે.

બીજી વાર્તાના લેખક ઉપલા દેવમાંથી બની ગયા છે. ગરીબીમાં પણ પરાપકાર-વૃત્તિ માણસોમાં રહે છે એ વાતને બાળમગ્નના ઉત્તરવામાં આવી વાર્તા ધણી જ ઉપયોગી નીવડવાનો સમ્ભવ છે.

આ વાર્તામાં પણ લેખકે જરાક અન્યાયક અન્ત મૂક્યો છે પણ આ જનિ સ્વાભાવિક અને સ્વભાવે છે તેથી બાળમાનસ એને ઝીલી શકે. વાર્તાને અન્તે

‘રૂપાની ઓએ તે બે બાળકોને પોતાનાં બાળકો સાથે મૃતકો બતાવ્યાં.’

એમ લખીને લેખકે બન્ને પાત્રો ઉપર તેમજ વાંચનાર ઉપર થતી અર્પાક્રમત સંતોષની ભાગ્યુની વ્યંગિત કરી છે તે યોગ્ય જ થયું છે. સંતોષ, પ્રેમ, પરાપકાર અને વાતસલ્યતા નજરથી આ ગરીબ અલ્પવય વડુ પારકાં છોકરાંને પોતાનાં છોકરાં સાથે સ્વતાં જોઈને રાગી રહે છે એ ચિત્ર કાંઈ પણ ચિત્રકારની પીછીસો યોગ્ય વિષય બને એવું છે. વાર્તા વાંચી ક્રીધા પછી પણ બાળકનાં મન પાસે એનું ચિત્ર રમ્યા કરે અને વિચારનાં આંદોલનને પરિણામે ‘જમનમાં અમારે માટે કંઈ છે, નિરાશય નથી’ એવી પ્રતીતિ એનાં મનમાં આપેઆપ ઋદ્ધે, એનું નામ જ સફલ કરા.

આ વાત ઉપરથી એક બીજી વાત તરફ અંશુલનદેશ કર્યા વગર અમારાથી રહેવાતું નથી. આજકાલ સુમાજવાદ વગેરેની અસર તથા આવેલા કેટલાક લેખકો ઉપરની રીતથી ઉભી જ રીત પ્રવલ્ય કરે છે, એટલે કે, ‘સમાજમાં આપણે માટે સ્થાન નથી, સમાજમાં આપણી ફોર્મ દરકાર કરતું નથી, કયાંય ક્યાં નથી’ એવી એવી મૂલનાવાળી વાર્તા લખે છે. આમાં કરીને સમાજના એ સ્વરોમાં કનિત નો આવની આવરો પણ અસંતોષવૃત્તિ તો જરૂર નહયરી, એના કરતાં અમને નો ઉરની ઝીંદગીમાં વધુ સારી

૧. વાર્તા વાંચી રચા પછી, એ છોકરાએ તો માનવધર્મ બળવોએ પવ્વ પેટો પેડ માથ નિશ્ચિત સફળમુક્તિ જ બતાવે છે, તેથી વધુ કંઈ નહીં એ જવ્વ શકે છે. અને ખરી રીતે વાર્તાનો એ જ અંશ ઉપર કહેલી આકાંક્ષા સંતો કરે છે, જે સનેદવાળી વાર્તાકારની ફરજ છે એમ કપર અમે જણાવ્યું છે.

સાગી છે. પણ આ મુદ્દાને લવિધ્યમાં કોઈ વખત વિકસાવવાની અમારી ઇચ્છા છે તેથી હમણાં તો આટલી સચવા કરવાનું જ ચોખ્ખું થાયું છે.

આટલી ચર્ચાને અંતે અમારું વક્તવ્ય એ છે કે નવસિક્ષાલેખકોએ, તેમાંય બાળ-વાર્તાના લેખકોએ, બાળવાર્તા અને સામાન્ય જનસમાજને લગતી નવસિક્ષા વચ્ચેના કલા-તત્વના ભેદને સમજી લેવો જોઈએ. બાળમાનસ અનિશ્ચય કામળ અને સંસ્કારપદુ છે, એથી અને ઉદ્દેશીને યથેચ્છા લખાણોમાં જોડવી કાળજી રાખવામાં આવે તેટલી ઓછી છે.

૬૩

[એક શિખરિણી]

તહીં આંધ્ર પેલા ક્ષિતિજ અવધિમાં તરી રહી;
અટુલી નૌકાઓ, ઉદ્ધિગિરમાં દૂર રમતી,
ત્યજી મયાદાઓ જગતતટની, સ્વાદ પરખે;
ઊંડાણો ખોળીને ઉદર લરતી અંતર રવે.

ગ્રંથસ્થવાહમય

આલો ભજનીએ: ભાગ ૧-૧૦: લેખક, પહેલાના નંદુસાર્થ, શ્રીમત, શ્રીમત, પાંચમા તથા ૭ થી ૯ ના હરિપ્રસાદ વ્યાસ, ૪ ના જનલાલ યોગી, છતાંના બાલકૃષ્ણ ત્રેપી અને હસમુખ પંડિત, અને દસમાના હરિપ્રસાદ વ્યાસ તથા નટવર વીમાવાળા. પ્રગટકર્તા: ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડીઓ ચક્રો, સુરત.

સાળાઓના સમાજો (social gatherings) પ્રસંગે ભજનવાને અનુકૂળ થાય એવી નાની નાની નાટિકાઓ જુદા જુદા ભાગોમાં આપી છે. એમાં વિવિધતાનું તત્ત્વ જળવાયું છે; કેમકે માત્ર પુરુષપાત્રોવાળી, માત્ર સ્ત્રીપાત્રોવાળી તેમજ મિશ્રપાત્રોવાળી નાટિકાઓ આમાં છે. તો એકપાત્ર જ એમાં હાજર હોય તેવાં ભાષણાત્મક દ્રશ્યો પણ (હેરલા ભાગમાં) આપ્યાં છે. વળી ગંભીર રસપત્રે લગતી તેમજ હજવા પ્રસંગને લગતી નાટિકાઓ પણ આમાં છે. ભાગ આઠમામાં બધાં પ્રદર્શનો જ છે, વળી દરેક નાટકને ભજનવાને માટે સાધનસરંજામને લગતી વીગતવાર નોંધ પણ દરેક ભાગમાં આપવામાં આવી છે. આમ આ બધી દૃષ્ટિએ આ ચોજનાને જોટલી બનાવી શકાય તેટલી વ્યાવહારિક બનાવવાનો પ્રયત્ન પ્રકાશકોએ કર્યો છે.

આ ચોજના આમ ઉપારીને પૂરી કરવાને માટે અમે પ્રકાશકને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. એ તો સર્વકોષ્ટે અનુભવની વાત છે કે સાળાના સમાજો પ્રસંગે આવી જ્ઞાતનાં સાહિત્યસ્વરૂપો શોધવાં આપણે ત્યાં જલ્દી દુર્ધટ બને છે. એટલે એની અગત્ય વિશે પૂછવાની જરૂર જ નથી. આવી જરૂર પૂરી પડે એવું પગલું ભરીને ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિરે આપણાં બાળસાહિત્યની એક લગભગ અણખેડાએલી દિશા ઉધારી આપી છે. એને માટે સંચાલકોને જોટલા ધન્યવાદ આપીએ તેટલા બોધ છે.

તો હવે પ્રશ્ન યાય કે આ સાહિત્યની જરૂર તો છે, પણ અહીં જે જ્ઞાતનું સાહિત્ય પીરસાયું છે તે આ જરૂરતને સંતોષે છે ખરું? અમે આમાંની ધણીખરી નાટિકાઓ વાંચી ગયા છીએ અને અમને લાગ્યું છે કે એ ઉપસી જરૂરતને હાલના સંયોગોમાં બને તેટલી ઠીક રીતે સંતોષે છે. અલગજન ધણીખરી વાતો બોધમૂલક છે, પણ તેને અમે શોષ ગણતા નથી. ઉચ્છ્રુ, નવા જન્માનાના અદ્યેય વિચારતત્ત્વવાર્તા વાતો બાળજન પાસે આ સંચાલકોએ નથી મૂકી એ અમને ગમ્યું છે. રિયલિસ્ટન ગણાવાનાં જોખમે પણ આના જ વિષયોને વળગી રહેવામાં અમને જોડું લાગતું નથી. સરવાલના કામ કરનારે ધણી સાવચેતી રાખવી પડે છે. અને નાટિકાઓની વિવિધપ્રસંગોમાં લેખકોએ ઠીક સાવચેતી રાખી છે એમ અમને જણાય છે. અલગજન કંઈક વધુ અખૂન અને

ઉચ્ચમાર્ગી આદર્શવાળી નાટિકાઓ પણ આમાં હોત તો વધુ ઠીક થાત એટલું નોંધ્યા વગર ચાલે તેમ નથી.

નાટકમાં સંવાદો અસિક્ક થઈ ન જવા જોઈએ. આ નાટિકાના સંવાદો સામાન્ય રીતે નાટ્યતત્ત્વને યોગ્ય છે. તેથી તખ્તા ઉપર રસક્ષતિ થવાનો સગવડ આપે છે. તેમ વળી દરમિયાની નજરે આમાં આપેલી નાટિકાઓ અસરકારક નીવડે એમ પણ લાગે છે છતાં આવી બાબતોની પૂરી ખાતરી તો એ નાટિકા લેખકામ ત્યારે જ થાય.

એક બાબતમાં અમારે વધેલા ઉદાવનો રહે છે. આ માળામાં નાટકની નવી પરિભાષા ઉપગમવાનો પ્રયત્ન થયો છે તે તદ્દન નિરાશાર અને અયોગ્ય છે. સંવાદિકા પરિહાસિકા, અને એકેપાત્રિકા-આ ત્રણે શબ્દો અયોગ્ય છે. સંવાદિકાના સંયોજક એ શબ્દને આમ સમજાવે છે:

“એમાં (પાંચમા ભાગમાં) ખાસ કરીને પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉપયોગી, જીવનના કેટલાક મહત્વના સિક્કાઓના વણટવાળી ધારે નાટિકા પણ તરવે સંવાદો રાખી સંવાદિકા-નાટિકા રજુ થાય છે. એને માટે ખરું જોતાં સંવાદિકા એવો નવો શબ્દ યોજવાનું મન થઈ જાય છે. શેરડીને જીવારના મિશ્રણરૂપ નવા ધાન્યને શેઝર કહે અને સિંહ વાઘના સંમિશ્રણ નવા પ્રાણીને લાયમર કહે. તો સંવા(દ) (ના)ટિકા=સંવાદિકા શબ્દને બોલો કે અસાસ્ત્રીય માનવાનું ખાસ પ્રયોગન નથી.”

અમે કહીએ છીએ કે એ શબ્દ બોલો એટલે અસાસ્ત્રીય છે. એક વ્યવહારિક મુશ્કેલી તો એમ છે કે એમણે નોંધેલા બંને નવા શબ્દો (શેઝર તથા લાયમર) ખરેખર નવા જ શબ્દો છે, એ રૂપના શબ્દોનો બીજો કોઈ અર્થ તે તે બાબતમાં સમજાવતો જ નથી; જ્યારે ‘સંવાદિકા’ શબ્દ તો સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ બને છે, અને એનો બીજો અર્થ સમજાવતો છે. સંવાદિકા એટલે ‘વાદિકા જેવું’ એવો અર્થ સમજાવતો છે. વળી આ નવા બનાવેલા શબ્દના બંને પદો પણ સ્વતંત્ર શબ્દો છે તેથી આ શબ્દ યોગ્ય નથી. એ અવાહનિય તો છેજ, પણ બીજાજરૂરી પણ છે. કમલે એનથી અભિહિત થવું સાહિત્ય સ્વરૂપ વસ્તુતઃ કંઈ નવું સ્વરૂપ નથી જ. અમે આ પાંચમો ભાગ ખાત્ર વાંચી ગયા છીએ. બીજા સામાન્ય નાટ્યસ્વરૂપમાં અને અહીં રજુ થયેલ સ્વરૂપમાં ફરક માત્ર એટલો છે કે આમાં ઘણાખરા નમૂનાઓમાં બે જ પાત્રો હોય છે તેથી વસ્તુકેન્દ્રિય સંવાદપ્રધાન બની જાય છે. સંવાદપ્રધાન સાહિત્યસ્વરૂપ આપણે ત્યાં આખરું નથી. તેમ વળી, એવા સંવાદોમાં દરમિયાન ભણે એવા નમૂનાએ પણ અગત્યના નથી. પણ અમે એમ પૂછીએ છીએ કે આ બેદ એને જુદું અભિધાન અપાવવા જેટલો સ્પષ્ટ છે ખરો? બીજી રીતે જુઓ તો આમાંથી જે જે નમૂનાઓમાં ત્રણયાર પાત્રો છે તેને તો નાટિકા ત્રણવામાં કરો જ બાધ નથી. જેમાં બે જ પાત્રો છે તેને સંવાદ ત્રણવા એ અમને ઇષ્ટ લાગે છે. આથી કરીને ‘સંવાદિકા’ જેવું નવું સ્વરૂપ જ રાઈ નથી એમ દરે છે. સંયોજક લાંબને

પરિહાસિકા શબ્દ પણ એવો જ અસાધારણ છે. ‘પરિહાસ’ એટલે હાસ્ય (humour) નહીં પણ મસ્કરી (joke). અમે આ ભાગમાં આપેલી નાટિકાઓ વાંચી ગયા છીએ પણ તેમાં, મસ્કરીનું તરવ અમને જણાયું નથી. હાસ્યનું તરવ છે ખરું, પણ એવાં હાસ્યપ્રધાન વસ્તુવાળાં નાટ્યરચકને આપણે જાણના ચયા ‘પ્રહસન’ શબ્દથી ઓળખતા આવ્યા છીએ, તો પછી આ નવો ખોટો અને ઊંધો અર્થ સૂચવે એવો શબ્દ ચાલુ કરવાથી શો ફાયદો?

એકપાત્રકો શબ્દ પણ અસોગ્ય છે. એની વ્યુત્પત્તિ શી? વ્યાકરણદષ્ટિએ ‘ક’ પ્રત્યય ક્રિયાપદને લાગે ત્યારે ‘કરનાર’ એવો એનો અર્થ થાય છે. જનક એટલે જન્મ દેનાર, સેવક એટલે સેવા કરનાર. પણ આ પ્રત્યય નામને લગાડાતો નથી. એટલે એની પહેલી અસાધારણતા તો આ. ખાસ અપવાદ તરીકે ‘ક’ પ્રત્યય નામને લગાડે તો પણ અહીં એનો અર્થ શો થાય? ‘એકપાત્રક’ એટલે ‘એકપાત્ર કરનાર’ એનો અર્થ જ શો? માટે અમે કહીએ છીએ કે આ શબ્દ પણ અસાધારણ છે. વળી એ ખીનજૂરી પણ છે, કેમકે માત્ર એકપાત્ર જ આખાં નાટક દરમિયાન બોલતું હોય એવું નાટ્યરચક પણ આપણે ત્યાં ધણું જુનું છે. તેને ‘વાણુ’ શબ્દથી ઓળખાય છે. અને આપણે આ આ ભાગમાં આપેલાં નાટ્યસ્વરૂપ માટે એ શબ્દ ચાલુ કરીએ તો કંઈ ખોટું નથી એમ અમારું માનવું છે.

આ વિશે અમે આટલાં લંબાણથી લખ્યું છે એનું કારણ એમ છે કે આ પુસ્તિકાઓ નાનાં બાળકો માટે લખાણી છે, અને એ બાળકોમાં જે આ શબ્દો પ્રચારમાં આવી ગયા તો એ અપ્રયોગ ચિરંજીવ ચર્ષ જવાની ધાસ્તી રહે. માટે અમારી વિનંતિ છે કે સંયોજકભાઈએ આ શબ્દો સુધારી નાખે અને સોગ્ય શબ્દ એની જગ્યાએ મૂકે.

સોવિયેટ નવજીવાની: લેલેન્ટાઈન કેટેયના ‘Squaring the circle’ પ્રહસનનું અંગ્રેજી ઉપરથી ગુજરાતી રૂપાન્તર. કર્તા જયવંતરાય ક. હંભીર રાવપુરા, વડોદરા મૃત્યુ ૩, ૧-૪--

રશિયન લાંબની અમુક વિચિત્ર લાગે એવી પરિસ્થિતિનું નિરૂપણ કરતી આ નાટ્યકૃતિ એક સુંદર પ્રહસન છે. નવલસરમે ‘જાટનાં બોધાણાં’ નાં રૂપાન્તરથી જે કરવા ધાર્યું હતું તેવું કંઈકે આ રૂપાન્તરથી બરબચ્ચાસ હંભીર કરવા છઠ્ઠે છે એમ માને છે.

નાટકનું વસ્તુ તેમ જ લાંચન એટલું તો હળવું અને હાસ્યભરપૂર છે કે લાંચમાં લીધા પછી એને પૂરું કર્યા વગર મૂકાય જ નહીં. રૂપાન્તર છે છતાં બને તેટલી તજવણી રાંધી ચાપરવામાં કર્તા સફળ થયા છે. અમે અહીં એની વધુ ચર્ચા નથી કરી શકતા. પણ એનાં પ્રકાશનથી ઉપજતા એકબે છૂટક વિચારોને તોળ્યા વગર અમારાથી રહેવાણું નથી.

આ પ્રહસનને અમે હાર્દિક આવકાર આપીએ છીએ, કેમકે એનાથી આપણને એક નવો જ સાહિત્યપ્રકાર મળે છે. આ પુસ્તકનો કારણસ જરા વિશિષ્ટ પ્રકાશનો છે.

‘ભદ્રંભદ્રં’માં અથવા ‘અમે બધાં’માં જે હાસ્ય મળે છે તેનાથી આનો પ્રકાર જુદો છે. ‘ભટનાં ભોપાળાં’નો હાસ્ય આને અમુક અંશે મળતો આવે ખરો. સામાન્ય લાગતા પ્રસંગોને વિચિત્ર પરિસ્થિતિવાળા બનાવવાથી આ હાસ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. આમાં કંઈ છુદ્ધ પ્રધાન હાસ્ય નથી, પણ વિચિત્ર પાત્રો અને વિચિત્રતર પરિસ્થિતિથી જ આ હાસ્યનું સર્જન થાય છે. આપણે ત્યાં સંસ્કૃત જમાનાનાં પ્રદક્ષિણામાં આને કંઈક મળતી વિચિત્ર પરિસ્થિતિઓ જોવી કરીને પ્રદક્ષિણા હાસ્ય સર્જતો. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ આપણી ભવાઈમાં પણ યોજાતી. આ સામ્ય ઉપરથી સમજાવશે કે આનો હાસ્ય પૃથગ્જનનાં જીવનના સામાન્ય પ્રસંગોને વિચિત્ર બનાવવાથી ઉપજે છે. આજકાળી આપણું હાસ્યરસિક સાહિત્ય શિષ્ટ શૈલીએ જ સર્જાયું છે. અમે એમ નથી કહેતા કે આ પ્રતિકૃતિ શૈલી અશિષ્ટ છે કે એનો હાસ્ય અદિષ્ટ છે. પણ આમાં જે પ્રસંગોનિરૂપણ થયું છે તેનું આજકાળીનાં આપણાં પુસ્તકોમાં નથી થયું. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ડુગ્લાડસને હાસ્ય શિષ્ટ ગણાય એવાં પાત્રોઅશિષ્ટ ગણાય એવાં (અનીતિમય નહીં, માત્ર અનોપચારિક) વિચિત્ર વર્તન લખાવ્યવહાર આદિ કરે તેથી ઉત્પન્ન થાય છે; તે જોડખત, દર્જાઈ જેનીસ વગેરે ગ્રીસ કેટલાક અશિષ્ટ એટલે પૃથગ્જન ગણાય એવાં પાત્રોના વિચિત્ર લાગે એવા બાળાઆચારવિચારીતરિવાગ્વર્તિનાં નિરૂપણો હાસ્ય ઉપજાવે છે. આપણાં સાહિત્યમાં હાસ્યની એ દિશા આજકાળી સાવ બંધ હતી, તેને આ પ્રદક્ષિણે ઉઘાડી છે પરંપ્રેમિતી પેદાશથી આ પ્રદક્ષિણમાં કેટલાક રિયનિસંગેશો આજે આપણને અનુરૂપ લાગે તોપણ નવીન પ્રયોગ તરીકે અમે એને વધાવીએ છીએ. યોગ્ય, દૈરઘ અભ્યાસીઓ આ શૈલીને તળપહી ગુજરાતી વસ્તુસ્થિતિ ઉપર અજમાવી જુવે તો હૃદય પરિણામ આવે એમ અમને લાગે છે.

ઉત્તર હિન્દુસ્થાની સંગીતનો સંક્ષિપ્ત ઐતિહાસિક સમાસોચના: વ્યાખ્યાના, પંડિત વિશ્વ નારાયણ ભાતખડે, પ્રકાશક, ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ. ૦-૧૦-૦૫. ૨૬+૮૬

આ પુસ્તકને અમે વધાવીએ છીએ. મૂળ ઘણાં વર્ષ પહેલાં લાપણ તરીકે અપાયેલ આ વિષયની અગત્ય કહી ગયેલેમ નથી. સંગીતકાર માત્ર સંગીત ગાઈ જાણે તેના કરતાં એનામાં શાસ્ત્રીય સંશોધનની ધમસ હોય તો જ પ્રગતીય સંગીતને વિકસવાનો સમ્ભવ રહે છે. સંગીતનાં શાસ્ત્રોનાં ઓછપણું સંશોધક આ પુસ્તિકા વગર ચલાવી નહીં શકે. અમદાવાદની ગુજરાતી સાહિત્ય સભા આવાં પ્રકાશનો હાથ ધરીને ગુજરાતની સરસ સેવા બજાવે છે. માટે અમે એને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

મહાસલાહનો સોનેરી મહોલસાવ (હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસલાહની ૫૦ સાલની તવારિખ) પ્રકાશક, પારસી રાષ્ટ્રીય મંડળ, કરંભી; લેખક, નરીમાન સોરાણજી ગોલવાળા.

આ નાનાં પુસ્તકમાં એનાં નામ ગુજબનો વિષય છે. ભાઈ નરીમાન કરંભીના પારસીઓમાં બહુના છે, સાહિત્યવિષયક આબતોમાં ધણો રસ લે છે. તેમની ગુજરાતી

બાપા સારી રીતે શુદ્ધ હોય છે. તેથી એમનાં લખાણ પારસી તેમજ અપારસીને વાંચનારને એવાં હોય છે. આ લખાણ માહિતીથી ભરેલું છે.

હુઠથોગ: રવિશંકર ગણેશજી અંગ્રેજીઆ, મંગરોગ (કાકીઆડ), ૧-૪-૦, પૃ. ૩૪૮.

ચોગી રામચરણનાં આ નામનાં અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી આ મુન્દરાલી પુસ્તક લખાયું છે. ડૉ. રવિશંકર અંગ્રેજીઆએ પોતાના જીવનભરનાં પ્રયોગોથી શરીરવિજ્ઞાનને બહુ સારી રીતે સમજી લીધું છે. તેથી એમના જ્ઞાના અનુભવની પરિપક્વતાવાળી આ ચોગી અમૂલ્ય છે એમ કહેવું વધારે પડતું નથી. આ પુસ્તકમાં શરીરવિજ્ઞાનને લગતી બધી બાબતો યોગિકરીતે અર્થેલી છે, પણ એમાં પ્રાચીનતાને બદલે નવી અર્વાચીનતા ભરેલી છે તેથી સદુ કાર્થ અને રસથી વાંચી શકશે એમ અમારું માનવું છે.

યુગાવતાર ગાંધી: પ્રકાશક, લોકોપયોગી ગ્રંથમાળા, લેખક, રામનારાયણ નામચંદ્ર પાઠક દિ. ૦-૮-૦, પૃ. ૧૬૫૨૦૬ (કાઉન) સચિત્ર, બ્રિટિશ સાહ્ય આફ્રિકાના નકશા સાથે.

આમાં સરસ ભાષામાં ગાંધીજીનાં જીવનનો પહેલો ભાગ આપવામાં આવ્યો છે. રાત્રક રીતી, મોટાં બીબાં અને મુન્દર જપાઈને લીધે પુસ્તક આકર્ષક બન્યું છે, અને જેમને માટે એ લખાયું છે તેમજે વાંચી લેવા જેવું છે પ્રકાશકો જણાવે છે કે એક હજાર પ્રતના એમને ફક્ત રૂ. ૩૮૧-૮-૦ ખર્ચ થયું છે. ઉરેસ એવો છે કે સસ્તામાં સસ્તું બધું કામ કરાવીને, લોકોને રાસ્તું સાહિત્ય પીરસવું. અવગત, અદીસો પાનાંનાં આ સચિત્ર પુસ્તક માટે આઠ આના કિંમત ચણી આપી કહેવાય. આને આ નવી માયાની સદક્ષતા ધમ્મીએ હીએ.

ધ હુનુમાન જર્નલ: એડ્યુકેશન ડીપાર્ટમેન્ટ, પોરબંદર, તંત્રી સી. એમ. માંકડ, વાર્ષિક લવાગમ, ૧૦-૦

રા. રા. હેટાજીશ માંકડનું નામ (વીર માંકડ) કાલિયાવાડમાં બળીતું છે. તેમજે પોરબંદરમાં ગયા પછી કેળવણીની બાબતમાં બહુ સારી પ્રગતિ કરવા માંડી છે એમ જણાય છે. આ ત્રિમાસિક એ ના ઉત્પાદ અને કર્તવ્યપરાયણતાનાં ફલરૂપ છે. અંદર અંગ્રેજ તથા મુન્દરાની વિચારો છે લેખો સિદ્ધ અને સુધક છે અને એને સંકળના કમ્પીએ હીએ.

શ્રી. રમણુલાલ વસંતલાલ દેશાધની

નવી વાર્તા

કૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટઅંકથી
શરૂ થઇ છે

ઉપરાંત

ધૂમકેતુ
મેપાણી
ઉમાશંકર
રમણુ વડીલ
દુર્ગેશ શુક્લ
કીકુભાઈ દેસાઈ વગેરેનાં વાર્તા—નાટકો

અને

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ, પ્રો. ઠાકોર જેવાના
વિદ્વત્તાપૂર્ણ લેખો, સુન્દરમ, ઉમાશંકર,
બાદરાયણ, ભટ્ટાઈ જેવા કવિઓનાં કાવ્યો,
શુભાની નોંધપોથી, વિજ્ઞાન અને હુલરના લેખો
હવે પછીના અંકોમાં આવી વિવિધ રસિક સામગ્રી હશે જ
તમારા પુસ્તકાલયમાં મંગાવવું ભુલશો નહિ.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫.

કૌમુદી કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા.

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાના પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર રાવળ, રવિશંકર પટિત, કનુ દેસાઈ, રસિકલાલ પરીખ,
સોમાલાલ શાહ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, ચન્દ્રલાલ ભટ્ટ, જે સાતે ગુજરાતી
કલાદર્શી, ૧૭ "પ્રાચીન"ના માપના વિવિધરૂઢી માઉન્ટ ઉપર ચોટલાં
દસ ચુનંદો, પાણરે ઝીં ચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ. કલ્પુ ૧-૪-૦૦
પાંકુ ૧-૮-૦૦ રજિ. નંબર ૦૦૧-૦૫

ચિત્રશાલક

સુના રૂપચામં સો ચિત્રોના સંગ્રહ

કોણે કહ્યું કે ક્યાંતો ઉપયોગ શ્રીમતી જી હરી શરિ? શુદ્ધ
લગ્ની પદ્મશીખી, વિવિધતાવાળી અને સરસારી કામનો
મુક્તમહાપ્રભુ, મુખ્યમ વિધિતિનો અને તે ગૃહસ્થ કે કરકાર-
વાળો કેઈ પણ વિચારથી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
મુંદર ઉપર મુક્તમહા પાંચલી. કિ: ૧-૪-૦૦ પાંચલી ૦-૩-૦૦

જેને વિશે કહે છે તેથી જાહેરજનક કરવાપરુ મધુ નદી જોયું
પદ્મવર્તુ જાણીતું અને જલવર્તુનું માનીતું આવતી પ્રજાતું માણિક
જોતી વિશુદ્ધ, કેરવાનિત કરા. એના ગરજા મંપલે માનવપ્રજા
કેળા, એની જોડેપણી કૃષી શાસ્ત્રજાણી, જોતી મનોવાની
વિવિધતામયી. મનોમતોની નીકળના, મધુ અને પુ "દે-અનોડ છે
વાર્ષિક વાવળમ ૨૧. ૬-૦-૦૦ ૦-૩-૦૦ ૦-૩-૦૦ ૧૨ જિ

નમ્રતાના અંકના પેટા પડના નથી.

અનોડે કોઈ મેળે અંક જુલો અને જાને કાકડે મહા લક્ષ્મણો

થોડીકજ નકલો બાકી છે

ખૂબ જ વખણાયેલ
ગૂજરાતી સાહિત્યમાં
એક અને અમોડ

આ અંકની વિશિષ્ટતા

હજી સુધી કોઈપણ સામયિકમાં
ગાંધી નથી પડ્યા એવા
લાંબા પ્રસંગ હોયો આ
અંકમાં અગદાયેલા છે

વાર્તા, સાહિત્ય,
નિવેચનો, નિમ્ન ધો
પત્રોની સામગ્રી
દર અંકે-

ભીમી પોસ્ટ છે.

આજેના આંકક યવા લખો-

ભીમી કાર્યાલય

રસ્તો દોશ, કરાચી

પરિષદ લવાજમ : રા. ૪.

ભીમી

નો

કા વ્યાં ક

રૂપ ખાતાનો દળદાન એક
છેટક નકલ કિંમત રૂ. ૧૫
આંકકોને આગ લવાજમે

એમાં

ગૂજરાતખબરો ગાંધીવા
ઠવિવરોની નૃતિઓ થી
બરપુર છે

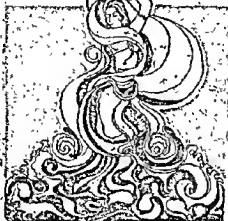
કોણ કોણ ?

ડી. બ. દેશપાંડવ મુવ, એફેસ
બ. ડ. દોશર, શ્રી લક્ષ્મી
શ્રી. મેન:મુખવાક્ય ગ્રેવેરી, શ્રી
સુંદરમ. શ્રી ઉમાચક્ર નેશી
શ્રી રત્નજી, શ્રી કુન્દેશી ગુપ્ત
શ્રી. સુદરશ બેટાઇ, શ્રી બાળ
ચણ, શ્રી. મોહિનીચક્ર, શ્રી
ગમજુ મોની, શ્રી પ્રભુદાસ
સાહિવાસ, શ્રી વોગીવાસસોદેશ
શ્રી દેશપાંડવ શાસ્ત્રી વંદે

६६२

श्री ॥ ७॥

३॥

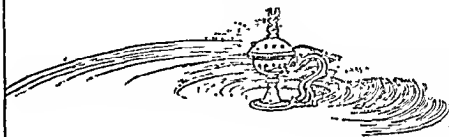

वर्ष पांचमुं

अं ३ सानमो

॥ श्री ॥ म दि ॥ तां वा धी ॥ म द तां वा ता म ॥ द ता म

અંજલિ ગ્રંથમાળા

મહાનિબંધનના વિનિષ્ઠ અંગેને સ્પર્શ કરી

નવલિકાગોનો સંગ્રહ

શ્રી દેવચાંપરાય જોષીના પ્રવેગક સહિત

સાને માટે

તાકાત-તાજીથી ભરપૂર

લજ્જત દાર

અંડુ દ્રાક્ષા સવ

— વિના વિશળે —

વાપરવા માંડે

આસ શ્રીગોને માટે

તન્દુરસ્તી-તાકાતથી ભરપૂર

શ્રીગોની નળખાખાં

આપમાદ અસર કરનાર

અંડુ અશોકારિષ્ટ

મદરાદિ રોગોનો

અકરીર ઇલાજ

દરેક ઘરમાં હોવો જોઈએ

ચાંદની જેવી શીતળ

અંડેના શિલાજીત લોહચુક

અંડુ પ્રભા ગુટી

પેશાબના તથા ધાતુનાં દર્દોની

રુમખાલ દવા અચુક અનુભવો

અંડુ કૌર્મીસુદિકલ વૃક્ષ દ્વી. પો. પો. નં. ૫૪૧૩ મુખ્ય નં. ૪૨
સિપના સોમ એન્ટર: હાથાસાલ અધર્શ. સ્વામીનારાયણ જીર્ણીંગ, બંદર રોડ, કાન્તી.

○ આગુર્વેદિક દવાઓનું મૂલ્યપત્ર આજેના મગાવો ○

સાહિત્ય એ જીવનની સંસ્કારિતા છે.

રાજકીય

સામયિક

સ. મા જ વા દ

એક એક સ્વતંત્ર, સ્વયં, સુવિકસિત સંસ્કૃતિ.

ગુજરાતનું પહેલું અને એક જ
સમાજવાદી દૈનિકી-દુધી રજુ કરતું માસિક

ન વ યુ ગ

તંત્રી: નરહરિ ભટ્ટ

સાહિત્ય કલા પ્રમો, તત્ત્વજ્ઞાન,
રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર મર્મ
વિષયને તે સમાજવાદી દૈનિકી-
દુધી રજુ કરે છે.

આગેજ

લખા —

નવયુગ

કાર્યાલય

નેક દાઉડ

લેન

મોટ, મુંબઈ

લવાજમ : વાર્ષિક

રૂ. ૫-૦-૦

●

પ્રસ્થેશ

રૂ. ૮-૦-૦

●

પ્રેટક નકલ

નં મા

અનોખી નવલો, દ્રંદી વાર્તાઓ,
કાવ્યો, મનનીય લેખો, આંતર-
રાષ્ટ્રીય રાજકારણની માહિતી-
પૂર્ણ ગમશે વગેરે આવે છે

વડોદરા સ્ટેટની લાયબ્રેરીઓ માટે મંજુર

ગુજરાતના બધાંય અગ્રગણ્ય સામયિકો અને સાહ્યકોને આ
રસિક વાર્તા સંગ્રહને ખરા ઉમળકાથી સત્કાર્યો છે

ભવાનીશંકર વ્યાસ

કૃત

આગીઆર કુંડી
પાસેનો
સંગ્રહ

કિંમત રૂપિયા બે

૦ એક વાનગી ૦

જનરવભાવના આ મમ્માદી અવલોકનની સાથે
જી ધ્યાન જેવે છે તેમની વિશિષ્ટ કલાશક્તિ
આપણા આજ સુધીના કોઈ પણ નવલિકા લેખકમાં
એ કલાશક્તિ આઠલી સફળ રીતે નથી દેખાતી...
આને લીધે અને નવલિકાસંવિધાનના સખજ
કોશકને લીધે ભવાનીશંકર એમના પ્રથમ પ્રકાશન-
થી જ ગુજરાતના નવલિકાકારોની પ્રથમ પંક્તિમાં
આવે છે-આત્યાર પહેલાં જ આવી ગયા હોત,
જો તેમની નવલિકાઓ તળ ગુજરાતમાંથી પ્રસિદ્ધ
થતાં કોઈ પ્રરપાન, 'કોમુદી' જેવા શિષ્ટ
સામયિકોમાં છપાઈ હોત તો. તેમની 'ધીમુ' જે
'સોભાગ્યવતી', અને 'શોહીના ડાપ' આ નવલિકા-
તો આપણાં સાહિત્યમાં આમર રહે. તેવી છે...
અને આ નવા 'અતિથિ'ને હુદયસ્પર્શક સત્કારોને
બીજા.

સોલ એજન્ટસ:-

સી. જમનાદાસ એન્ડ કું. પ્રીન્સ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

પત્ની-પુત્રી-ભાગિની

ઝોમને

લક્ષ-વર્ષગાંઠ કે બીજે શુભ પ્રસંગે

શું ભેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વળણાયાં છે.

જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે.

જે સચિત્ર અને રસિક છે,

જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૫૫ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે

ચોડાંક નામો

સુધરતા અને સુંદરતા	૦-૮-૦
કમનસિખ સવિતા	૦-૪-૪
કાયદામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન	૦-૩-૦
અધોગતા	૦-૪-૦
ભરત શુદ્ધ	૦-૧૦-૦
પારસી વાનીઓ	૦-૬-૦
ધરણીનો શોખ	૦-૧-૦
છવન પલટો	૦-૪-૦
રૂવનું શાસ્ત્ર	૦-૩-૦

સુંદરતા અને સુપરતા	૦-૮-૦
દેવી ચોધરાણી	૧-૮-૦
રજ્યા ભેગમ	૦-૩-૦
માંડણી અને માવજત	૦-૪-૦
પ્રતિ પ્રભુ છે	૦-૧-૦
વાતનું પતેસર	૦-૧-૦
પારસી લગ્ન ગીતો	૦-૬-૦
સુખી ઘર	૦-૩-૦
વહેમી પતિ	૦-૩-૦

સ્ત્રી-સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦ કેળાપીઠ

સુરત

ASVAN

The Supreme Tonic

વૃદ્ધ કે યુવાન નબળા કે માંદલા
કોઈ પણ માણસ માટે અકસીર ગણાય છે.

શક્તિની સર્વોત્તમ દવા

 અશ્વ ન

શુભાવેલી તાકાત અપાટાબધ ઉત્પન્ન કરે છે
અને

નવું જીવન અને ઉત્સાહ શેરે છે.

શરિરના સ્નાયુઓ અને મગજને

અજબ રીતે વિકસાવે છે.

 દરેક દવાવાળાઓની દુકાને મળશે

બેંગાલ કેમીકલ વર્કસ, કલકત્તા

કસ્ટોમર એજન્ટ:—ઇન્ડિયન ડ્રગ એજન્સી

બંદર રોડ કસ્ટોમર

શ્રી. રમણુલાલ વસંતલાલ દેશાઈની

ન.વી વાર્તા

કૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટઅંકથી
શરૂ થઈ છે

ઉપરાંત

શ્રુમંદેતુ

મેઘા ૯

ઉમાશ કન

રમણ વર્કીસ

દુર્ગેશ શુક્લ

ક્રીકુભાઈ દેસાઈ વગેરેના ગાના—નાટકો

અને

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ, પ્રો. ઠાકોર જેવાના

વિઠ્ઠાપૂર્ણ લેખો, સુન્દર્ય, ઉમાશ કન,

ભાદરાયણ, ભદ્રાઈ જેવા કવિઓનાં કાવ્યો,

ગુમાળી નોઘપોચી, વિજ્ઞાન અને હુસરના લેખો

હવે પછીના અંકોમાં આવી વિવિધ નવિક સામગ્રી હશે જ

તમારા પુસ્તકાલયમાં મંગાવવું ભુલશે નહિ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫.

કૌમુદી કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા.

કાકાસાહેબ કાલેલકરની

જ્ઞાનસમૃદ્ધિ અને અનુભવનો લાભ આપના બાળકોને આપવો છે ?
તેઓથી દર મહિને

“કિશોર”

માસિકના વાચકોએ પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર ‘કિશોર’ દ્વારા આપે છે. એ અમોલો લાભ આપનાં બાળકોને જરૂર આપો.

‘કિશોર’ ની બીજા વર્ષની વિશેષતાઓ :

- (૧) હિંદુસ્તાનના સચિત્ર પ્રવાસ લેખો નવા વર્ષની શરૂઆતથી આપવા માંડ્યા છે.
- (૨) ‘બંગાળની વાતો’ નામની સચિત્ર લેખમાળા આ વર્ષે શરૂ થાય છે.
- (૩) ‘ભૂક્તર વિદ્યા’ વિષેની ત્રણ હિંદુસ્તાની લેખમાળા અપાશે.
- (૪) આઠમાં વર્ષ દરમિયાન પ્રકૃતિ સૌંદર્યના તથા પશુ—પક્ષીનાં ચિત્રો મોટે ભાગે આપવની યોજના કરી છે.
- (૫) વર્ષ દરમિયાન બાળકો ભજવી શકે એવી છ નાટિકાઓ અપાશે. છવન-ચરિત્રો, ઐતિહાસિક લેખો, વૈજ્ઞાનિક લેખો, નિત્યનો આચાર, કાવ્ય પરિચયન, છવનની દેરમ વગેરે તે દરે જ.

ખાસ લાભ

આઠમું સાલના એ માસની ૩૧મી તારીખ સુધીમાં બીજા વર્ષના આઠક થનારને પહેલા વર્ષના જહાર પરી ચૂકેલા બાર અંકો અર્ધી કિંમતમાં (ફક્ત રૂપિયા બેમાં) મળી શકશે.

લવાજમ: હિંદમાં રૂ. ૪)

પરદેશમાં રૂ. ૬)

કિશોર કાર્યાલય

પારસી અગિયારી સામે,
અમદાવાદ

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર રાવળ, રવિશંકર પંડિત, કતુ દેમાઈ, રસિકલાલ પરીખ,
સોમાવાલ શાહ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, ચન્દ્રાદત્ત ભટ્ટ, એ સાથે ગુજરાતી
કલાકારોનાં, ૧૦"×૧૧"ના માપન વિવિધરંગી ગ્રાઉન્ડ ઉપર ચોડેલાં
દસ ચુનંદાં, પૂર્ણરંગી ચિત્રોનો અલિનવ સંગ્રહ, કાચું ૧-૪-૦;
પાકું ૧-૮-૦ રજિ.-પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

ચિત્રશતક

સવા રૂપયામાં સો ચિત્રોનો સંગ્રહ

કામે કચું કે કલાનો ઉપભોગ શ્રીમંતો જ કરી શકે! હુદ
હાથી પસંદગીની, વિવિધતાવાળી અને સંસ્કારી કલાનો
સુમધુરપ્રસન્ન, મધ્યમ સ્થિતિનો ગમે તે ગૃહસ્થ કે કરકસર-
વાળો મોઢી પથ્થુ વિદ્યાર્થી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
સુંદર ઉકાવ • મજબૂત બાંધણી • કિં. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

જોને વિષે હવે વિશેષ જાહેરખબર કરવાપણું રહ્યું નથી એવું
ઘરઘરનું જાણીતું અને જનજનનું માનીતું આવતી પ્રજાનું માસિક
એની વિશુદ્ધ ગૌરવાન્વિત કલા, એના સંસ્કાર સંપન્ન જ્ઞાનપ્રચૂર
લેખો, એની એકધારી જાણી કાવ્યસામગ્રી, એની મનોહારી
વિવિધતાભરી માસેમાસની નવીનતા, ખરું અનેાણું છે-અત્યંત છે.
વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૬-૦-૦ :: :: :: પરદેશ ૧૨ રૂ.

નમુનાના અંકના પૈસા પડતા નથી.

એનો કોઈ પણ અંક જુઓ અને તમે જાહેર થવા લલચાશો.

નવું બહાર પડેલું પુસ્તક

મહાકવિહિન્નાગ કૃત

કુન્દમાલા

અનુવાદ કરનાર

બવાનીશંકર બ્યાસ

કિંમત બાર આના

સીતા અને રામના વ્યવર અને અનન્ય પ્રેમની
કેટલી કથા કથતી આ સુકોમલ નાટિકા તમારી
આંખમાં જરૂર આંસુ લાવશે.

ભર્મિ પ્રકાશન મંદિર

ડેન્સો હોલ • કરાચી

ગુજરાતનું પહેલું જ બાળપ્રખરિક

ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવીન અમકારો

ગાંડીવ

દર મહિનાની પહેલી અને પંદ-
રમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. નાર્વિક
લવાન્નમ ફા. પાંચ; હેટ પુસ્તક, ખાસ
અંકો ટ. ખ. સાથે.

દેશ દેશનાં બાળકોના સાહસ અને
સેવાના તાજેતાજ સચિત્ર કિસ્સાઓ
::: દુંક્રી દુંક્રી આદોગ્યકથાઓ
સચિત્ર પ્રવાસવર્ણનો :::
બાળકોની પૃવૃત્તિઓની હકીકતો :::
વિજ્ઞાનની શોધખોળની સહેલી તરકીબો
::: કોયમી, ઉખાણા, રમુછ લાહકાથો
::: વાર્તાઓ ::: અને બીજું ઘણું.

બજવવા બાપક, બજવી શકાયએવાં,
બજવવાની ચૂરનાઓ સાથે, બજવ-
વાની છટ સાથે : સંપાદો નાટકો,
અને પ્રેરક પ્રવચનોની મ'ય માળા

ભાગ ૧ ભેર ૦-૪-૦

ભાગ ૨ ભેર ૦-૧૦-૦

ભાગ ૩ ભેર ૦-૮-૦

ભાગ ૪ ભેર ૦-૧૨-૦

ભાગ ૫ ભેર ૦-૮-૦

વધુ ભાગ પ્રાપ્ય છે. દર ભાગનું પહેલું
ગુપ્ત પાંચ રૂપિયાનું થયે. ૩૧. ૫૭
અર્થાત્તે ઘેર ભાગ પાંચ કી મળે છે.

ઠર ઠર ભાગવાયાં : યાં ત્યાં વખણાયાં

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

ભાગાવળાવ, સુરત

મોલએજન્સ મેકીરજી વાલજી જોન્ડ સન્સ

કેરલ
સોનલલુક
સાબુ

કેરલ સાબુ
સુવાસન પૂરો
થનાં શુધી
સંધરી રાખેછે

સુખદનો સાબુ

તમારા મનને ખરા ખુશાલ રાખે
એવીમનેલાર સમ ધી વાતો અમારા સવે-
નમ સુખદના તેમને બનાવેલ સાબુ જેમા
વૃક્ષ પ્રકારનુ અતર અને સુવાસીત દુધાતુ એસેન્સ
વાપરવામા આવ્યુ છે તે એક વખત વાપરીને ખાતરીકરો
આપણા ગરમ દેશને મટિ એ ખામ બનાવવામા આવ્યો છે ગર-
મોવાળી નીલરતા શરીરમા એ કટક, ઉંચાડ ને લાગ ની બરે છે
એની ખુશોમોદાર બનક તમારા મનને જરૂર પ્રદક્ષિત અને
આનંદાદક બનાવશે દરેક ઠેકાણે એ અળી શકશે

કેરલ સોપ ઇન્ડીયન
કાલીકર

૦ બંદર રોડ ક રા થી ૦

ગુંબઠમાં અમીરી રહેવા જગવાનું

આર્યાનિવાસ

આર્યાનિવાસ

ટે નં ૨૩૧૩૬

હિંદુ દાંત

કાલબાહેવીકુંમુંબઈ

ધી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ

લાઈફ એન્સ્યોરન્સ સોસાયટી, લીં

ઇસ્ટ આંગ્લી પરિણામ

આગળના રેકર્ડ બોનસને

પકડી રખાયું છે.

○

બો ન સ

○

તા. ૧લી જુલામ
૧૬૩૬ થી
વાર્ષિક પ્રીમીયમ પર
૨૮૮ ટકાનું વજતર

રા. ૨૬ હંદગીની
પોલીસીઓ પર રા. ૨૧
જવતાં મેજવતાની પો-
લીસીઓ પર એક લગભરના
પીઆ પર એક વરસ માટે

આજેના આ લિન્ક-
સ્તાનમાંની જુનામાં
જુની હંદગીના
પીઆની ક્રાં

● પ્રોપ્રેટરસ અને એજન્સીની શરતો માટે લખો ●

જો વોં દ રા મ એ ન્ડ કું

ખંદર રોડ, --ક રા બી.

ક્રીયર રોડ, --સ ક ર.

સિંધનું જાણીતું ગુજરાતીઓનું માનીતું

“ખોરશેદ પ્રકાશ”

હવે એપ્રિલ મારાથી મહિનામાં ત્રણવાર બહાર પડશે.

દર મહિનાની ૧ લી એ ૧૧ મા એ ૨૧ મા એ

દર અંક માત્ર વાર્તા, જે ટૂંકી વાર્તાઓ, (સીટકટિવ કે મંસારી) ઉંચા કાવ્યો,
દેસ પરદેશને લગતા જાનપ્રવાસ જેવા લેખો, દુનિયાનું રંગરંગ, આકર્ષક ગાત્રી અને
ગાર પાના અંગ્રેજી મળી બરપર બહાર પડશે.

પુસ્તક નકલ જે આપના

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. સપ્તાયાર (પી. પી. થી રૂ. પાંચ) એપ્રિલની ૩૦મી
સુધી આપના વર્ષનું લવાજમ (માર્ચ ૧૯૩૭ સુધીનું) ભરી દેનારને

“જમશેદ મહેતા મુવર્ણ મહોત્સવ મંથ”

જેટ આપનામાં આવશે

એ ઉપરાંત દર અંકના કપોને ને ચિત્રો એકઠા કરનારને તપુ ભેગ મળશે

તાંત્રી : રસ્તમ એન. વ્યાર. મહેતા,

“ખોરશેદ પ્રકાશ” કાર્યાલય

ખંદર-રોડ, કરાગી.

ઝોડકમ સસ્તા ભાવે પુતકોનું વેચાણ

આમ	દાસ સેવાની	આમ	દાસ સેવાની	
મત.	પુસ્તકનું નામ	કિંમત	કિંમત	
૩-૦	વડોદરા શાળાની પુસ્તકાલય-૩	૧-૮	૧-૮ બાલવિમાન બાગ-૩ને	૧-૪
૦-૩	નગમવર્તી	૦-૩	૦-૬ મનુષ્ય જ્યોત્સ	૦-૬
૦-૩	બાલકાલ્યો	૦-૩	૦-૭ મારી રીતબાત	૦-૫
૦-૫	ઝેલ મહાદેવ-૨ ને	૦-૫	૦-૧૩ વીર કથાઓ	૦-૬
૦-૬	" —૨ ને	૦-૬	૦-૩ અર્ચાચિત્ર માર્ગચિત્રિક પુસ્ત.	૧-૦
૦-૧૧	મધુમદિકા અને જમર	૦-૫	૦-૬ વીર અભિમન્યુ	૦-૪
૦-૧૪	ઉત્તર દિદુતાની મંગીતનો છતિ	૦-૫	૦-૬ શુભમ ભટ્ટ	૦-૪
૩-૦	શ્રી કૃષ્ણ આત્મચરિત્ર	૧-૮	૦-૭ કુલદાસ	૦-૧૦
૦-૪	પરમા રમણની રમતો	૦-૩	૧-૮ મોલ મદરવાનો	૧-૦
૦-૧૩	કેટલાક રોગો-૩ ને	૦-૭	૦-૫ બાપુની કૃત્ય	૦-૩
૧-૧	પ્રગતિને ૫ થે	૦-૭	૦-૭ વિનોદવાગીકા	૧-૦
૦-૧૧	જૂરચના	૦-૫	૧-૪ Flowers of India	૧-૦
૦-૧૪	માનસચાત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણ	૦-૭	૦-૧૩ મનોપરેશ	૦-૬
૧-૫	ગૈર અને આરોગ્ય	૦-૧૦	૦-૧૦ રસદા	૦-૫
૦-૧૩	માનીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ	૦-૬	૧-૦ અ મો કુમાર	૦-૧૦
૧-૧	છામ અને ભવિની માતા	૦-૮	૦-૮ વિનોદવિદા	૧-૮
૧-૧	વિદ્યાસાગર	૦-૮	૦-૮ એવીઆ નેશીનો અખાટો	૧-૮
૦-૧૧	શિક્ષણનો સાસ્થાઈ	૦-૫	૦-૧૦ મનમદિ	૦-૬
૦-૬	સિદ્ધ	૦-૭	૦-૨ એશ્વા એડીમન (ઓગે ફી)	૧-૨
૦-૧૨	દ્વિદના ઇતિહાસની વાતો	૦-૬	૧-૧૩ સુરેષના શિક્ષણસુધારો	૧-૩
૦-૨	ધારોને	૦-૬	૧-૮ ધર્મોતી બાલ્યાવસ્થા	૧-૦
૦-૧૪	આહારશાસ્ત્ર	૦-૭	૧-૦ કેટલાક રોગો બા ૩ને	૦-૧૧
૦-૧૪	બાળકોની વૃદ્ધિ	૦-૭	૧-૬ વિપત્તિ	૧-૦
૧-૮	વૈયાચિક ન્યાયમાળા	૦-૧૩	૦-૧૩ વીરચેત મસ્તિ	૦-૮
૧-૨	મોન્ટેમરી પદ્ધતિનો આ મા	૦-૮	૦-૧૩ મદકાર મિત્રાસ	૦-૮
૦-૧૨	તારાશાસ્ત્ર	૦-૬	૧-૮ અમેરિકાના મધુસૂત્ર રાજ્યો	૧-૦
૦-૬	સમાયજ્ય ગદ્ય	૦-૩	૧-૦ કુલદાસનું અવનોકન	૦-૧૦
૦-૬	બાલરામાયજ્ય	૦-૩	૦-૧૩ તક્ષેવન અથવા બાલસેવનવિધિ	૦-૮
૦-૮	હાડપિંચર	૦-૪	૦-૧૪ મહામાગ	૦-૮
૦-૫	આર્યોની ઓળખાણ	૦-૨	૧-૪ વિજયમત્ર અને કૃત્તેહની ગાવી	૧-૮
૦-૬	કુમાર વીરસેન બાગ-૨ ને	૦-૪	૧-૧૪ રાજ્ય છપીસારામ બહાદુર	૧-૦
૦-૫	પરિમલ	૦-૩	૧-૧૪ છંદાનીમા નવચેતન	૧-૦
૦-૮	બાલવિમાન બાગ-૨ને	૦-૬		

લખો — પુસ્તકાલય સહાયક ચલકારી મડળા સિંગ રામપુરા, વડોદરા

સુદ્ધ - ધનરાંકર શુક્લ
મલાત પ્રેસ - ડેન્સો હોલ - કરાચી

ભિમિ

પ્રકાશક - ભુપતરાય મો. દવે
ભિમિ કાર્યાલય - ડેન્સો હોલ - કરાચી

વર્ષ પાંચ

અનુક્રમણિકા

સળંગ ક્રમિક

અંક ૭મો

૫૫

અસ્મદીયમ્		૪૩૧
અર્હ	(કાવ્ય)	૪૩૫
રેશમના કીકાને	"	૪૩૫
ચિત્રની પૂર્ણિમાને	"	૪૩૬
છાપરામાંથી કોકાતા સાપને	"	૪૩૭
નિસર્ગ કવિને	"	૪૩૭
બાની દોસ્ત	"	૪૩૮
સ્મરણ-કોલે	"	૪૩૮
કે તારકો અગમગે રે	"	૪૩૯
અન્વેશ	"	૪૩૯
માનવતા હાલે	"	૪૪૦
જેડુતની હાલે	"	૪૪૦
કંસારાનો કોયડો	"	૪૪૧
અંદરને	"	૪૪૨
નિવાપાંજલિ		૪૪૩
પુણ્ય વશ યે	(કાવ્ય)	૪૪૬
હિંદમાં પ્રાંતિકઆદિ કવિઓની એક વાક્યતા		૪૫૦
વરમાલા		૪૫૫
મહારી મોંઘપોથીમાંથી		
સિંકીનું નવપદ્યન	ગજનન વિ. જોશી	૪૬૧
મેઘ ધનુષ્ય	સરોહ	૪૬૨
હૈયાના ઘાવ	વોળીન્દ્ર નંદા. ભટ્ટ	૪૬૪
સામયિકતાંત્ર	દામોદર કે. ભટ્ટ	૪૬૮
સ્વાધ્યાય		૪૭૧
અંધર્યવાહુમય		૪૭૫

તંત્રીઓ: ભિમિ મંડળ

એલ. કે. મેઘાણી
આર. આર. શેઠની કું.,
સી. જમનાદાસની કું.,
એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું.,
ગાંધીવ લવાજમ એજન્સી
પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લી.

૨૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, દલકતા
પ્રિન્સેસ " મુંબઈ—
" "
" "
હવાડીયો " ચક્રવર્તી " મુરન
રાવપ્રસાદ, વડોદરા

વાર્ષિક : : : : લવાજમ : : : : રૂપિયા ચાર

ૐ

વર્ષ પમું . ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક . વૈશાખ ૧૯૮૨ . અ. ૭મી

અ સ્મ દી ય મ્

ધર્મ અને સંગીત

માહતાં અરમદીપમ્માં શાસ્ત્રીય સંગીત અને જૈન ધર્મના સમ્બન્ધમાં અને બેક વિધાનો ક્યાં હતાં તેથી ફેટલાક પત્રકારોની તથા ફેટલાક જૈનભાઈઓની ધાર્મિક લાગણી દુખાણી છે. એ લખાણમાં જૈનભાઈઓની ધાર્મિક લાગણી દુખવવાનો કે જૈન ધર્મને અન્યાય આપવાનો અમારો જરાય ઇરાદો ન્હોતો, તેથી જો એ લખાણથી કોઈની પણ ધાર્મિક લાગણી દુખાણી હોય તો અમે અન્તઃકરણથી ક્ષમા માગીએ છીએ.

પણ, આ ભાઈઓ જે કારણે ચોતાનાં મનને દુઃખાવતાં માને છે તે કંઈ વનુદત્તાનાં કારણે અમને જણાતાં નથી : તેમ અમે કરેલાં વિધાનો ખોટાં હોય, એમ અમારી પ્રતીતિ હજી પણ થતી નથી. અરમદીપમ્માં લખાણની જગ્યા મર્યાદિત હોય છે તેથી ઘણી વખત અમારે મિતાસરી મતદર્શન જ કરાવવું પડે છે; આથી ફેટલીક વાર અમારા વક્તવ્યના મુદ્દાને પૂરા વિકસાવી નહીં સમજતા હોય, તો કોઈવાર એ વિશે પૂરાં પ્રમાણો નહીં આપી શકતા હોય, એ અમારે કબૂલમંજૂર છે. પણ અમે જે કંઈ લખીએ છીએ તે મનના દાર્ણિક હિલસાને વશ થઈને લખતા નથી, તેથી અમારાં લખાણને, સાધારણ રીતે, સમર્થિત કરવાની સ્થિતિમાં હોઈએ તો જ અમે એવું કરીએ છીએ.

આથી, ત્યારે આ વિષયની ચર્ચા ઉપરી છે ત્યારે અમારું વક્તવ્ય સ્પષ્ટ રીતે વિક્રમાવચાની અમારી ફરજ બિંબી થાય છે.

આ ચર્ચામાં બે મુદ્દા પ્રસ્તુત છે. (૧) ધર્મોએ શાસ્ત્રીય દલાપ્રિયતાના અભાવની ઉત્પત્તિમાં ભાગ ભજવ્યો છે કે નહીં? (૨) યુગ્મતામાં શાસ્ત્રીય સંગીતપ્રિયતા યોછી છે તેનું કંઈક અંશે કારણ જૈનધર્મ અણાય કે નહીં?

આપણા દેશમાં તેમ જ બીજે ધણીબરી દલા ધાર્મિક (religious) અને કુન્વરી, જિનધાર્મિક (secular) એમ બન્ને પ્રકારે વિકસી છે. આ મુદ્દો ધણીબરીની સમજનાં નથી દોતો તેથી અને અમારા આગળનાં વિધાનેમાં એ મુજબ છે તેથી અમે એને જરા વિચક કરીશું. ધર્મરથભોમાં જ માત્ર વપરાતી દલા તે ધાર્મિક દલા: ધર્મરથભોની બદાર મામાન્ય જીવનવ્યવહારમાં વપરાતી દલા તે જિનધાર્મિક દલા અને, આપણું દિન્દુ (એમાં જૈન અને બોદને સમાવેશ પણ અમે કરીએ છીએ) માનસ એવું તો વિચિત્ર છે કે ધર્મને અને સામાન્ય જીવનને એજે જૂદા જૂદા વાગ, આ દલાવિષયમાં, મળ્યા છે. ધર્મને નામે પોષાતી દલાને, સામાન્ય જીવનમાં પોષાતું તેમને ધણીવાર દીણું લાગ્યું છે. દેવમંદિરમાં નાચતી નર્તકીનાં વસ્ત્રને આનંદથી જોનાર ધર્મશુર તથા માર્માનુષાથી પોનાનાં બાળકોને વસ્ત્રની કળાથી દૂર રાખવાનો દરેક પ્રયત્ન કરે છે. આ તો એક જ દષ્ટાન્ત છે, પણ અમે કહેવા માગીએ છીએ તે મુદ્દો એથી વિસદ બને છે દેવમંદિરમાં સંગીતવર્ણને વધાવી લેતા ધર્મશુરોએ જ જીવનમાં આવાં પ્રયોજનોને વશ ન થવું એમ દંમેક કહેના આવા છે. આથી સામાન્યજને એમ માની લીધું કે આવી લલિતકળાઓ ધાર્મિક સ્વરૂપે પોષી શકાય, પણ એને સામાન્ય જીવનમાં અપનાવી ન શકાય. મંદિરમાં સંગીતની ધૂનમાં રામતા બકતને પોતાના પુને સામાન્ય સંગીતાઆર્જને ત્યાં સંગીતનું રાન લેવા મોકલવામાં ધર્મવિરોધ જણાય છે. આવી રીતે દલાને ધાર્મિક દષ્ટિએ પોષી, પણ સામાન્ય જીવનની દષ્ટિએ વખોટી તેથી જ ધર્મોએ આપણાં જીવનમાં કલાપ્રિયતાનો અભાવ આણવામાં અમુક ભાગ ભજવ્યો છે એવું વિધાન અમે કહ્યું છે. આવી અસર માત્ર જૈનધર્મની જ થક છે, એવું નથી. જ્યાં મુખ્ય દિન્દુ ધર્મની આવી અસર થક છે.

હવે જૈનધર્મના ઇતિહાસની એક વાત જરા તપાસીએ. પ્રાગજૈનકાલીન આદ્યજુસાદિત્વમાં લલિતકળાના ઉપભોગના નિર્ણયે આસ મળતા નથી, પછીનાં આદ્યજુસાદિત્વમાં મળે છે. એના ઉપરથી તથા સમગ્ર દષ્ટિએ જૈનશ્રોદ્ધધર્મનાં ઉદયે આદ્યજુધર્મ ઉપર કરેલી વ્યાપક અસરથી અમે એવું માનવા પ્રેરાઈએ છીએ કે લલિતકળાના ઉપભોગનો નિર્ણય મૂળ ઉપર્યુક્ત બે ધર્મોમાં ઉદભવ્યો. જૈનધર્મ તેમજ બૌદ્ધધર્મ એનાં મૂળ સ્વરૂપમાં માત્ર નૈતિક ધર્મ જ દલા તે વાતને તથા મૂળ સ્વરૂપમાં એમાં મૂર્તિપૂજા નહોતી, પાછળથી એ બાળી એ વાતને ખ્યાનમાં રાખનારને સમજાશે કે દેવારાધના માટે જોના આદ્ય લેવામાં આવ્યો છે અવી સંગીતાદિ કલાને ધાર્મિક દષ્ટિએ પણ આ ધર્મોએ પાછળથી અપનાવી

છે. 'નેત્ર-કર્ણનાં મોહક સાધનોથી દૂર રહેવા' ઉપર ભાર મૂકનાર 'નૈનધર્મનું' જોર ગુજરાતમાં, ખીજા ધણીખરા પ્રાન્તો કરતાં વધુ છે તેથી એના અનુયાયીઓમાં અને એના સંસ્પર્શથી ખીજાઓમાં આવી કલાઓ પ્રતિ નૈતિક વિરક્તિ ઉપજી હોય તો ના નહીં એમ અમે ગાન્યું છે. પણ આ એક જ કારણથી આવી સ્થિતિ જોવા યથા છે એમ અમારે કહેવું જ નથી. વેપારપ્રધાનતા જેમ આને માટે કારણભૂત છે તેમ આ પણ કંઈક અંશે કારણભૂત છે એટલું અમારું કહેવાનું છે.

આમાં નૈનધર્મની કે કોઈ પણ ધર્મની અવમાનના નથી, અને અમે સમજીએ છીએ ત્યાંસુધી સામાજિક ઇતિહાસનાં શ્વેચ્છરણમાં ક્ષતિ પણ નથી. છતાં કોઈપણ ભાષની ધાર્મિક લાગણી દુષ્પાતી હોય તો અમે ફરીને હાથા માગીએ છીએ, અને હવે, અમારું વક્તવ્ય અમે કંઈક સ્પષ્ટ કરી લીધું છે એટલે આ પ્રકરણને હાલ તરત તો બંધ કરીએ છીએ.

નવલસાતાબદી

નવલસાતાબદી નવમી માસે ગઈ: પણ ક્યાં નવલસાતાબદી અને ક્યાં નવસાતાબદી! પહેલા પ્રસંગે આપુ ગુજરાત ઉત્સાહમાનપ્રદસાદિના મધુર નિનાદેરે માજી રહ્યું હતું તો આ ખીજા પ્રસંગે ગુજરાતમાં (સુરતમાં આ પ્રસંગે થોડી ઉજવણી યથા હતી અને એકજે બ્યાખ્યાનો યથા હતાં તે બાદ કરતાં) કોઈએ શબ્દોચ્ચાર કર્યો એ ક્યો લાગતો નથી. આ બેટનું કારણ શું?

અમને એમ લાગે છે કે આનો જવાબ લોકમાનસમાં મળી રહેશે. આપણે સમસ્ત ગુજરાતમાં ઉજવેલી જ્યોતિઓમાંથી ન્હાનાલાલ ખજારદાર નર્મદ અને નરસિંહરાવ કેશવલાલના માનમાં ઉજવાયેલી મુખ્ય છે. જે ઉત્સાહ, જે ભાવો, જે સર્વવ્યાપી પ્રવૃત્તિ પહેલા તથા પ્રસંગે યથા તે ખીજા પ્રસંગે ન યથા તેનું કારણ શું? અમને તો સર્જક-વિવેચક વચ્ચેનો ભેદ આને મૂળે લાગે છે. સર્જનાત્મક લખાણ જનનાનો બહોલો સમૂદાય છે અને એણેવતે અંશે સમજે પણ છે. વિવેચનાત્મક લખાણ મર્યાદિત વાંચકગણ માટે જ હોય છે. આથી કરીને સર્જકને જાણનાર નાણનાર અને વખાણનારનું પ્રમાણ વિવેચકને જાણનારનાણનારવખાણનારનાં કરતાં ઘણું મોટું હોય છે. અને આ સ્થિતિ અસ્વાભાવિક કે અનિષ્ટ નથી. અનિષ્ટ અને અસ્વાભાવિક આ સ્થિતિ યથા જન, તે અધિકારી વર્ગ પણ તે તે સર્જકવિવેચકને જાણનારનાણનારવખાણનારની પ્રવૃત્તિ ન કરે તો. ગુજરાતસાહિત્યસુભા, અમરવાદ, ગુજરાતવર્ત્તકપુસ્તકોસાધરી અને શ્રી રાજસગુજરાતી સાહિત્યસુભાએ આવી કોઈ પ્રવૃત્તિ નવલસાતાબદી પ્રસંગે કરી નથી તે શાંત્વીય છે તેમ અસ્વાભાવિક પણ છે.

૨ આ નિનાદ મધુર પણ કલકલ દત્તે; અમે જિને કલકલ નિનાદ કરીએ છીએ તેનું કારણ એ છે કે અસ્પષ્ટ સ્વરની જેડે આ ઉજવણી પણ કોઈ સ્પષ્ટ સ્વરપદમાં, સ્વામી સ્વરપદમાં પરિવર્તી નથી.

નવલસ્રામની ઠેરલ વિદ્વાની સાથે એનું શાન્ત નિર્મળ ચારિત્ર્ય જ સરખાવી શકાય. બુદ્ધિ અને હૃદયના ઉચ્ચ ગુણોએ વિશુદ્ધિત વ્યક્તિઓ કાષ્ઠપણુ જમાનામાં અને કાષ્ઠપણુ સમાજમાં બહુ ઓછી હોય છે; અને બહુ ઓછી હોય છે માટે માનાઈ વધુમાં વધુ હોવી જોઈએ એમ અમને લાગે છે. જે કાષ્ઠ પ્રવૃત્તિ હાથમાં લેવી તેની પાછળ પુષ્કળ તૈયારી અને વિચાર હોવાં જોઈએ, તેમ વળી જુદી જુદી દિશાઓ ખેડી શકાય માટે જુદા જુદા પ્રયોગો કરવામાં પાછી પાની પણ ન કરવી જોઈએ એમ માનનારા અને આચરનારા વિરલ ગુજરાતીઓમાં નવલસ્રામનું સ્થાન બહુ ઉચું છે. ઉપર નોંધેલ બીજા તત્ત્વમાં માનનારા તો ઘણા ય હોય છે, પણ પહેલાં તત્ત્વનો ભાવ (existence) તો બહુ થોડી વ્યક્તિમાં દેખાય છે. આથી કરીને આ બન્ને તત્ત્વોનો જેમાં સુસમન્વય થયો હતો એવા આપણા સાહિત્યના પ્રથમ જ્યોતિર્ધરની જે જન્મસાત્ત્વજી-પ્રસંગે અને એટલું ધમ્મજીએ છીએ કે ગુજરાતે એવા જ્યોતિર્ધરો વધુ અને વધુ પેદા થાઓ.

સુરતમાં ઉજવાએલ આ પ્રસંગે પ્રો. હાકેરે પોતાનાં લાપણુમાં એક વાત તરફ ધ્યાન દોર્યું છે, કે નવલસ્રામનું ચોક્કસ જીવનચરિત્ર હજી લખાયું નથી. 'માનસી'ના આ ત્રીજા અંકમાં વિજયરાય પણ કહે છે કે આપણે ત્યાં નર્મદનાં જીવનચરિત્રના ય ટેકાણું નથી. અમને લાગે છે કે ઉપરનોંધેલી ત્રણ સંસ્થાઓ આ કામને સહેલાઈથી હાથમાં લઈ શકે અને નવલસ્રામનું જીવનચરિત્ર લખવાનું કામ પ્રો. હાકેર જેવા અધિકારીને સોંપી શકે.

એક વિગતિ

શ્રી ગુજરાતસાહિત્યસભા અમદાવાદ તરફથી ૧૯૩૬નાં આપણાં મન્થસ્ય વાહમયની સમીક્ષા કરવાનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યું છે; તો લેખકોપકાશોઆદિને હું વિનંતિ કરું છું કે આપ આપનાં આ સાવમાં બહાર પડેલાં કે પડે તે પુસ્તકો મને નીચેને સરનામે મોકલી મારાં કાપને સરજી બનાવવા રૂપા કરશો.

નોંધ: આ સરનામાંમાં 'ભર્મિ' કાર્યાલય' કે 'તંત્રી, ભર્મિ' કે એવું કશું જ ન લખવું. ભર્મિ માસિકમાં અવલોકનારે મોકલેલાં પુસ્તકો મારી પાસે જ આવે છે એવો નિયમ નથી. તેથી બધા લેખકપ્રકાશકોને વિનંતિ છે કે આપ આપનાં પુસ્તકો મને જ્યાં સરનામે મોકલશો.

ડાહરરાય રં માંકડ

સરનામું:

ડાહરરાય રં માંકડ, ગુજરાતનગર, કરાચી (સદર)

૩ સર્જકનાં સર્જનને વિવેચનરૂપી જ્યોતિષડે જનતાને બતાવનાર વિવેચકને માટે જ્યોતિર્ધર શબ્દ અહીં વાપર્યો છે.

ચૂહું

પૂજ્યલાલ

ચૂહું કરણ માત્ર તારું મહિં ને રહું હૃદયથી
અધીન તવ સત્ય મંગલ પવિત્ર આદેશને;
રહું સતત દૂર દુઃખદ મલોતણા સ્પર્શથી;
પરાસ્ત કહે પાપનાં દલતણા દુરાવેશને;
મતિ પ્રમુદિતા કરે ગતિ અનંતને અંતરે ૫
સ્ફુરત છુતિતારકો સહ નિગૂઢ નાદે ચડી;
અને હૃદયની સતિ જ્વલત પ્રેમને ગંદરે
સરે મધુરનામના પર; શૈલજાંધે પડી
રહેલ ધર્મ મુક્ત વેગભર પ્રાણકલોલિની,
તરંગ કરતાલ સાથ અણુદીનના ગાનની ૧૦
મયાવત અખંડ ધૂન, પ્રિયની દિશાએ વહે:
ચરીર સદને દળેલ ચિર મૃત્યુની મોહિની
મહીં અબુધ ચેતના અરૂણ જ્યોતિ સોપાનની
પરે પગરહો કરી અમૃત ચેતનાને લહે.

૦

રેશમના કીડાને

પતીલ

: પુષ્પિતામા રત્ન :

નિવૃત્ત મન સમેત નિદ્ર લેતા
અમૃત તને, ભૂશ મેવના અદ્યજ્ઞ:
દિવસ રજાની જાણમાં રહેતા,
કરી દલ રોગુરના સહ વિચીર્જ;
મંદ શીય તુજ વાતે જાત જાતું
પૂજ મહીથી મદુ જે સવાર તંત્ર !

મુગ્ધવધી થતી જોદગી ખમરે,
હવું વળી વેચું જ ને વળિજનોએ;
કરી રીમ લતી જોદ કાજ નારે,
કયું તન પારણ, યા પદાગુરોએ
મળી સકવું ન દોત તેલ આંદો,
અગર દયાની તહારી દોત નાદો,

સ્વચ્છન વિદિન શોકની દરશમાં,
સ્વચ્છિત પિંડ મહી પડેલ પ્રાણી !
અતિ અશુભ, અધોર અધતામાં,
કવણુ, કહે, કરનાર તારી ત્રાણ ?
શતી નક્ષત્ર ન ઉડવા લગીર ?
સ્વચ્છિત પિંડમાં પડેલ કીડ.

નિશ્ચય કરી નિષાતમાં રહેલા,
કરું અનુતાપ દરશ નિહાળી તારી,
અનધિગત અનર્થમાં રહેલા !
શું પ કહું સાહસ, તેંહ ? સ્વેદમારી,
પણ કરે ઉપદેશ હું તને છું
નહિ નહિ દોષથી, કાણુ મુકન જે છું.
હું પણ અમલ યોગ ધારી, આવો,
ગુજ સમ છું જ રહો દસાઈ, પાસાઃ
મુજ અર્વાત માહરો પુરાવે,
મુજ દરો મુજ હદ છે તહારોઃ
કરી અચિત અનેક આસપાસ
મનમિત્ર તાર, નિમંત્ર તો વિનાસ.

પરણ સમયનાં અનેક પ્રાસી,
નહિ જ શકશે મુજ ઉત્તિ હું બેઠી;
અનવરત રહી પડી ઉઠારી,
રહું, કમમકે, નહિ આહવાર મોઢી :
મુજ મન તણી સંતતીની માયા
મહી સુખનાં સદુ માધનો સમાયાં
અગર નહિ મને, થશે શું મારું,
શીય વિષ અંત થશે જ યા મહારોઃ
સમજ ન, મુજ શીર્ષ ક્યાંય મારું :
મમત્તવસાય રહો છરી તહારો,
સનત મગજમાંથી એ વિચારે,
મુજ મરણે મુજરાત મરું ધારે !

ચૈત્રની પૂર્ણિમાને

પારનાથ

ચૈત્રની વિરાટ સાંત પૂર્ણિમા !
સિન્ધુના દર કરે સિંચાણી
આનુષાત અપરોમિ માલ પે
નેરતી રિમતવિરોધ તેજ હું.
ને પ્રગટ નિધિનારિને ઉરે
દાખતી સમઠ અગે કામગાં
મૂર્છનામય અમાધ શાન્તિમાં
હું પડી પ્રજ્વલની સ્વપ્નમાં.

અગ્નિના પૂર્ણિ અંગઅંગમાં
રૂપિત રૂપિત અવિરત સૌન્દર્ય !
એજ હો તવ મરેવ છાંડગી,
એજ હો—
કિન્તુ એક પલ મીઠા તાપમાં
દગ્ધ આ વિચ્છન્ન પાદરે સુતી
સીરે સનત લૂમદી અગ્નિ
મુકપણીના વહાણી વીંટી,

આ વિશાલપટ રેતથી વારી
રોજના પ્રખર તાપમાં ઝળી-
શુષ્ક વહેન વહતું તુટી જતું;
હર રૂપ સમ રેતમાં જતું. ૨૦

એ નદી પર કદીક સાંજના
માળખે ઉઠી જતાં વિહંગમો,
ધેતું વંદે રેતમાં જ મંદિરે
શામતી રહી રહી જ ગ્રાસ દે,

હર ગામ પર ખૂલતી તરુ-
શાખા મધ શુચિ અંગ ટેકવી
રહેજ રક્ત પરિસ્પર્શ આનને
સાન્ધ્યતેજ સહ વેરતી સુધા

અરુપ આ વહનમાં વિલોકજે
ને અતંત-પથ-તપત ઊર્મમાં

શાન્તિતોષ સુખાભિન્દુ પાડજે. ૩૧

છાપરામાંથી ડોકાતા સાપને

રમણીક અપરાધવાસા

પૂરતી

ધીમે ઉતર નાગરાજ ! અવકાશ આજે નથી
ઉઠી ત્વરિત ઢોડવા અવિતકાળ સંખ્યા મકો;
હિવેલ કુધ્ધોડિયાં, કદીક પૂપ્ય પૂગત ધરી
ત્હને, નવકુટુંબને મમકુલે, કદી ગહેંપ, તે
વિસારી મુજદેહને ઉચિત મૃત્યુનો ડંખ દે !

નથી દરક હેરા આનંદસ્વભાવમાં આપણા,
વિલાસ નીચ ફવાથેઝેરી ફેડાવી ઝેરી ફણા
હિધા અમુન ડંખ ગહેંપ મમ વિશ્વમાતાજીને !
હિવેલ તવ ડંખ તો કદીક મંત્રસાતા મજે
શમી, જાખમી તૂર્ત પાસું મરડી ઉઝો ધેંજરો;
અરે મમ હિવેલ ડંખ !-કદી કાલજવાળા મહો

ત્રિલોક તતડી ઉઠી, અમરતતંત્રા અંકમાં
લહી કાણુ સમાધિ, દિવ્ય નવરૂપમાં રાગરો:
તદોય-વપુ વિશ્વનું અણુતણી રહી કોરો.

અહો ! જીવનદાન દે સરસ્વતી તું શાને લક્ષ્ય ?
ત્હનેય-મમદ્રુતનેય -અનુકંપ ઉર ધાપ ! વા
કરાલ ઉર કેમળાં બની, કૃતાન્તથી કારમાં
જતાં બજાવી બાવ, દહાવ મુજને શું એ આપવા ?
સ્વાણુ બની નાગરાજ શીક આજ પાછો ફરે ?
રત્નાવપસદો ન સંભારિત ઉમ્ર આ ઊંઝરે.
સમાન કરચીજ અંતિમ વિધાત ગદારો ઘટે,
નથી ગસકતું જતી ઉતર નાગ ! ધીરે ધીરે !

નિસર્ગકવિને

વૈદ્ય સ્વપુરાંકર પા. શાસ્ત્રી

નિમર્ગકવિ ! વરુણો વહી જતી ન પાછી ફરે, સૂર્યેય, જીવાની ને સુદૃઢબાવ ફેરી ગાળ,
હદાપિ જગમાં સમે ! કવન તાદરસ આજ દે, નવીન રમન્ગ દા ! સદી જતાં અપૂર્વ અવધાન

૧ મેંદીનો વડમંથનને કપાલબ.

હનેય બધું લાન છે; પણ વિવાહ આ એકલે તરંગ—રિપુ—પૂરમાં, ઝનુની—અંધશ્રદ્ધાશુભા,
શિરેજ સહુ માહરે! વિધવિધાન આવું હશે! હતા અગ્રજ—આશરો ઉદ્ધમિમધ્ય તું એકલો.
મહોદધિ—તુફાનમાં મંધનિશામદિ નાવને, અક્રિયન—અભીરીમાં સરમ કાવ્ય તું વેરતો;
દિશા સુચવતો હતો વિરલ એક તું તારલો અબાધ્ય—જગ-સત્યનાં, મનુજ—ધ્યેય—સ્વાતંત્ર્યનાં

હવે તજ બધું આ, ગહન શોકમાં તું મુકે
મને; વિપમ ભાસતો ફરક તાહરી નીતિનો.^૩

બની દોસ્ત

ગૌતમ

બહુયે મિત્ર શેરીના મળ્યા ને ચલતા થયા,
પરંતુ તું સમો બેઠ મળ્યો ના હજુ અન્ય કો.

મળ્યો તું સાંજના જે દિ' ઓળખીને ઉદાર દિલ, અંધારે મેં દગો દેવા યત્નો કીધા ધણીય તે
અહર્નિશ સાથ રહેવાને પ્રેમનાં પારખાં દિધાં. ફરી સૌ માફ તેં મારા પ્રેમનો પાક શિખવ્યો.
બુલથી ગાંધીને હાટે લી મળ્યો તોય ના મરણું, ઉર્ચી પ્રેમ ના જાણે, ના જાણે એ શકુન્તલા,
ફરી તું હોડતો આવ્યો ત્રાસ્યો હાથ વિયોગથી. પ્રેમને પેખતું હૃદયું હે બોદા શપિયા જ તું!

રમરણુ—હાલે

દાનજીભાઈ ખરેલ

શુભનન છવન— હિયા—અપરોષ્ટ રાતા,
અપારતી મહન ધોર ગુફા રિદારી;

મારા બાપા રવિ અરે સુખનાજ તાતા,
અરતાચ્છે કુળિ જતા રહું છો નિહાળી.

રે મીટ માંડી નજરો અટવાય કાલી,
ને લ્હાય લ્હાય ગરતી મરતિ પ્રેમે જવાં;
વેરાન કેરણુ વિશે જલ્દી ય પ્યાલી
વિના ભલે મરણુ મન્મુખ છો ઉભું ત્યાં

આપાદની ગ્જનિ કો વદ મેધાહિતી
એકાકિ છો ગિરિતણા શિખરે સુતાં કું
સ્વપ્ને પ્રિયા—કુલસમા રાખદોય બીણી
રૂબો, ત્યાં પ્રહાર વિગથી જિરિ છો ઘુટેને!

તાસ પ્રિયા રમરણુ વા સ્વપ્ને ઝુંચતા,
તે સર્વ છે મૃદુ સમીર સમા વહનતા.

૨ 'મને' નો પૂર્વાપર સંબંધ છે.

૩ આ ઉપરથી રુકુરેલ 'પદમચુત કવિયર' ભર્મિ, આ. ૧૯૯૧

કે તારલો ઝગમગે રે

પ્રભુદાસ કાલીદાસ વ્યાસ

કે તારલો ઝગમગે રે
એ તો આશા-કિંજલ મગો હુગો
કે તારલો

એ તો નેનો નીચે ને વળી બોલે
કે તારલો

વળી મંત્રો અનળપા કહ બોલે
કે તારલો

એ તો મોતી શા આજને આવરે
કે તારલો

મને મૂકે અનન્ત તણા આરે
કે તારલો

એ તો તેજ-અશુભીએ બોલાવે
કે તારલો

મારા હૈયાના મને પૂઝાવે
કે તારલો

એ તો કુદ શો, હસે ને દસાવે
કે તારલો

મારાં હિરના હિયાદને સમાવે
કે તારલો

એ તો ઝૂસે જગતને ઝૂલાવે
કે તારલો

મારા સોણલા સરે, વાળી લાવે
કે તારલો

આનંદેશ

મૂળીશંકર જમનાદાસ પુરોહિત
પૃથ્વી

મણે મગન મુગ્ધતા અડગ મહેલપાપ છૂતા
ધડે અમર દિલ્લે વા જગત સિદ્ધશક્તી વધા
વસે ન ચાલનાર ત્યા, ન ધડતો, બહાથે કદી
રહે હૃદય મરન એ નૃનખી આત્મ કારીગરી
રમે સુકવિતા કવિ અજય કંપના નાચતી
મ્હડે ધડીકબોમમા ધડી રમાતવે રાચતી
વહે ધડીક મહમ જેન મમ, માનની હર્દમા
વસે છ કવિતા કવિ હૃદયમા કવિ કાવ્યમા
સવયો સુકમ સુદિનો અજય કંપના દહિનો
ચિત્ત નગર ખડો તપન, શીત ને જ્વલિનો
મમ્મદ, ગિરિ, સૂર્ય, ઘો, વધુ, વનો, જનો તારવા
વિરાટ અણુ સૌ સૂચ્ય આલ છંદ ત્હારી કથા
રાગીર મગ રહે પ્રાપ્ત ન પ્રાપ્તાર સુ ત્યા વસે
વસે જગતમા તું કયા ? કવચુ તુ અને કયાં દરોર

માનવનાં હાસ્ય

ભારતકર દવે

અનન્ત આ અખિષ્ઠ વિજ્ઞાન વ્યોમનો
દિસે ન આરો, રવિ તેજથી ભર્યો,
તથા કુખ્યો અંદ્ર અનેક તારકો
અને સમાયા સુરમ ગનાં રરો

દિગંતની માનવ કંપના રચી
ગુહા તલેથી લમતસ્ત વાદળી
સરી પડી વ્યોમ મંદે, તણા વળી
તણાવ ઝાવમગે ફરી ફરી

“રજે રહે ત્રાસ બધા અધૂરું હશે”
 વિચારતો ધર્મ પ્રથમ જવાબમાં
 જણાવતો કે અવધેશ આશના
 અભદ્ર મૂખી જલદા હિરે વરખા,
 “ન કોઈ માત્રું અંહી વિશ્વમાં અરે”
 લવી રહે, અંતર હાલવે જશે

નિહાળી સ્વાર્થાધ મનુષ્યબાળ એ
 વહી “ધર્મ અમૃત છાંટણું” હસે
 ફરી વળ્યા નીર અમોઘ તેજના
 અને સહસ્ર જનથી ગણી ગયા
 નિરાશ્રિતાને, રવિ તેજ ભિમટયા
 વહે કૃતગ્નિ જન “હારા ઠીક આ”

ખેંડુતની હાકલ

મન્દુકમાર શહેરાવાળા

અમ્હારી હાલત ન્યાયોને,
 અમ્હારાં દરદે દાગોને;
 હાકલ દરદે દહએ લહમને
 દરદે દાગોને !
 વર્ષ વર્ષથી નરસું આવે
 રસહસ હીણ યજ ધરતી;
 તોયે ખર્ચે, દાણ, શાકે
 દિન પર દન છે પડતી: અમ્હારી.
 વાળુ, નીનું, લણતા યાદી
 પરનાં પોષણ કરીએ;
 ઝગુ કમલુનાં સંકટ વેદી
 એનનઠોણા ફરીએ: અમ્હારી.
 અન્તરતા અભિલાષો દાખી
 પરજીવન ખીલવીએ;
 તોયે બદલે સુખ શાન્તિનું
 રત્નનું કપમ નવ મરીએ! અમ્હારી.
 રાજસાહી રાઠે ફરતા
 અમ શોણિતના બાગે;
 તો પણ કે દી દરબારે તો
 શાહીવાદે ફરીએ ! અમ્હારી.

તાત જગતના ફદાબા અમ્હને
 ગુનામ જેવા હાથે;
 સાચું એ ખીરદ શોભાવા
 શા શા મળો લહએ! અમ્હારી.
 સરકારે, દરબારે શોઠે
 શોષણ સંચા સહીએ;
 કુદરતને જે કોપ યાવ તે
 અમ સૌ ઘોરી જાએ, અમ્હારી.
 યનિતા ને સન્તાને સઘળાં
 જૂએ શાં ટળવગતાં !
 અનન્તના એધાણો સઘળાં
 ક્યાંએ કે ના ફળતાં: અમ્હારી.
 ફળે ધર્મમાં ફરયા અમ્હસૌ
 અન્તર અમળાં રાખી;
 અન્તે લાખી આશાઓમાં
 નવ કે ફળતી દાખી, અમ્હારી.
 મહેરાબા સૌ સૌને વચ્ચે
 દીધ આશાએ દાંડી;
 જીવન આપું એમ વટાવું
 નવ યજ ભિન જાખી, અમ્હારી.

હાએ મહોં, યુદ્ધે આગળ
ધરત! અમ્હને સાધી;
સન્ધિના સીમાડા જેતાં
અમ દષ્ટિ કાં બાધી? અમ્હારી.

મહાધાતોની મોજ ન દેશે
દેજો જૂંપડી સાધી;
શાન્ત અને નિજ અર્થ સદાચક્ર
પ્રેમ હર્ષની સાદી; અમ્હારી.

અમ પ્રાસેથી છીનવ્યું તોયે
અર્જ કરીશું આઝી;
સન્તાપે બળતાને હારો
બન્ધુભાવે દાઝી; અમ્હારી.

વિશ્વ મહીનો સાતુલાવ જે
અમ ઉપજ્યો અપનાવી;
અખિલ વિશ્વમાં બહેમત ઉઠી
તો ઘો દીક્ષમાં લાવી; અમ્હારી.

બેદ ભર્યા તમમાં અમ માટે
દેજો તાત! ક્ષમાવી;
અન્તર અન્તર એકત્રિત થઇ
દેજો દર્દ દયાવી; અમ્હારી.

ભારત શ્રુમિ વિશ્વ વાટિકા
નિપજે વાંછ્યાં વાળાં;
તોય આ તે ન્યાય કયહીને
સુન તે ટળવળવાના! અમ્હારી.

હૈયે હૈયે અમીજળ દેખી
આર્પણને માધી;
આર્પણવના જગવી જગમાં
યશ ભારતનો વાધો! અમ્હારી.

૭

કંસારનો કોયડો

સુધાંશુ

(રામ-ધીરાની કાફી)

કાળજડાગાં સાંધા રે
સાંધા કોઇ સીની દિયો હોજી ।
આતશના અજવાળા રે
આતમથી કે બોળાએ હોજી ।

ધટ ધટના આ ધટમાં ૫
બેંકારી અજવાળા,
ત્રિભુવન તમસે ભાસું
તયેં પ્રગટયો તું અંબાર
બેંકારો ના બેંદુને
મહેં આતશમાં ન બોળાએ હોજી । ૧૦

પોલાણોમાં પ્રેમની
તેં ચેતાવી ચીનમાર,
ધખાવી ધમતો રજો
એ ધમણથી ધ દેખાર
સુવનોના ભંગારો રે ૧૫
અગની બોળે બોરવ્યા હોજી ।

એકમ રસની દેગમાં
તું છિલ્લો અપરંપાર,
દાળ રચીને લીમના
તું સુદમ થયો સાકાર ૨૦

કલ્પકલ્પમાં યે કોયો રે !
એ કંસારનો કામકો હોજી !

ભવભવની ભટ્ટીકે ચણી
એણે સળગાવ્યો અંગાર,
તાવણ્ય માંડી તાવયો ૨૫
એણે આતમનો રસ ભાર;
ત્રિભુવનને તારે રે !
જ્યોતિ તો જાપો જાપે હોજી !

આમે કોટી કોડિયાં
વચ્ચે સરજની સગવાટ ૩૦
રહારે આતમ-શે'રે માંડિયો
રહે અજર અભેદનો પાટ;
અક્ષર સાચર આવ્યે રે !
ત્રાપે તરે તોરથી હોજી !

ત્રાપાએ તુંબી લઈ ૩૫
જેઠા જીવનસંતનો સંધ
આવ્યા 'મોહમ'ના ધણી
રહારાં ભાષાં આજસે અંગ;
દાક્ષ માં ઠેરાવ્યો રે !
જીવતરનાં વાસણ વચ્ચાં હોજી !

ચંદ્રને

છાટાભાઈ સુધાર

- સિખરણી -

'મને જાણું છો, પૃથિવી પટપે દષ્ટિ ધરવી'
સખા એને તું શું અગમણી કહે : પાંડુ જનતો ? !
ન વા, તો રહે મને ભામી ભામી સદુ તારક મહી'
'અભાંડુ તે' માની સ્વજન વિરહે શોક ધરતો !-
પણી નિરૂત્સાહી 'પળપળ વિલાતાં નયન શો ૫
'ન લાગ્યો ઉદેશો સ્થિર' ગણી શું નિરતેજ જનતો ?

^૧ Shelleyના to the moon નામના કાવ્યનો અનુવાદ.

નિવાપાંજલિ

વામવર્મા

શી આશાઓ ? શો પરિપાક ? અનધિકારી સંસારને જે લેખથી એ પરમવિભૂતિની પિજાન કરાવવાની હતી, તે લેખનો પ્રારંભ થાય તે પહેલાં તો એ વિમૂતિ લય પામી ગઇ જેની પ્રશસ્તિકથા લખવા માટે રાનીચાહી હિંમીથી લઇ રાખી હતી, તેની નિવાપાંજલિ રચવા માટે કાળી સાહી ખરીદવી પડી ! ગઇ કાલની વાત ! હજી તો જેની ત્રિપુલ સંતતિ જેનાં નામની પૂર્વે વિદ્ધાતુને શાન્ત્ય પ્રત્યય લગાડી દિ. એવું પદ લગાડતી હતી તેના વિષે ઉલ્લેખ કરતાં બિચારા દરેક કિંચાપદને લિટ્ અને લુટના આદેશ સ્વીકારવા પડે, એ સ્થિતિ અકાબૂ ઉપરિચિત ધષ્ટ પડી; ખરેખર મહાકવિ રત્નમંગાધરે પોતાની જનનાધોક્તિમાં કહ્યું છે તેમ 'હા હન્ત-હન્ત નસિર્ની ગજ્જુગજ્જાર !'

છતાં મંગલમૂર્તિ શ્રીમદ્ગાંતિશર્માના વિદેહ માટે શોક કેમ થાય ? એમના જેવા માટે તો "આશ્વર્થી કે.ઇ એને લુએ છે-આશ્વર્થી કાઇ એને મુણે છે" એ વર્ણન મથાર્ય હતું. એવાનાં મૃત્યુ એ તો મોક્ષ, એ માટે શોક ન હોય, હર્ષ હોય ! જો કે એવું કહેવું વાજળી મથી કારણ મૃત્યુને ખરેખર પડે કે એના આગમનથી ક્યાક પણ હર્ષ માય છે તો તે દુનિયા માટે ઠીક નથી; માટે સહર્ષએરનો વિગય એ મૃત્યુ બન્યું છે એમ કહેવું જ ચોખ્ખું દરે છે ! આમાં ગરસમગ્ન યશો એ અમારી ખાતરી જ છે. પણ સત્તરગિરાદર જેવા શબ્દો ઉપર ગાંધીજીએ લાખેક શબ્દોનું વાર્તિક લખ્યા પછી પણ જે દુનિયા આવા પ્રયોગો ન સમજે તે. તેમા પ્રયોગક બિચારો શું કરે !

મૃત્યુ કંઈ બધાનાં જ સુરખાં નથી હોતાં. પામરનું મરણ, શૈવનો કૈલાસવાસ, વૈશ્ણવનું વૈકુણ્ઠગમન, ધ્રુષ્ટિમર્યાદીની શ્રીચરણપ્રાપ્તિ, અને મોર્ગોપદેશિકાના સંધવાથી રીખાઈ મરેલા માટે પંચત્વગમન, ઈત્યાદિ પ્રયોગોમાં ધરતારની ગતિનો જન્મ નહિ પણ જીવનના પ્રકારનો પણ નિર્દેશ હોય છે; તો મંગલમૂર્તિ શ્રીમદ્ગાંતિશર્માના દેહાન્ત કેવલ સ્વરૂપસ્થિતિ જ કહેવાય, વિષમાન એ જીવનમુક્ત હતા, મરણે એને જીવનથી મુક્ત બનાવ્યા. વિષમાન એ જનકવિદેહી જેવા હતા, મરણે એને કેવળ વિદેહી બનાવ્યા. અરે એમના પ્રાતપક્ષીઓ એમને સરેહું વિદેહી જેવા એટલે જીવન્ત છતાં મૃતપ્રાયઃ કહેતા. એ દષ્ટિએ પણ મૃત્યુ, એતો એમના માટે સ્વરૂપસ્થિતિ જ સ્વમગ્ન છે.

અગદારી નહાનકડી પણ ગુણગણવિશિષ્ટા એવી મિત્રમંદક મિચિલાના એ તુરીવાવસ્થ જનકરાજ હતા. એમના અસ્તથી એ મંડલીને પડેલી ખોટું વર્ણન કરવા આ લેખિની સર્વથા અસમર્થ છે. જો કે આ લેખિની ઉપર એના બનાવનારે "શુદ્ધ રોહિત રીક્ષ" એવો

પ્રસ્તાવ કોતરાવ્યો છે, તો પણ કંતો અમને સ્વીકાર વેંચનાર બહારથી આવ્યા છે, કે કંતો એ પોલાણ પણ આ પ્રસંગની ઉત્કૃષ્ટતાપિતાથી નરમ બની ગયું છે. કાવ્યવિદ્ તો જાણે છે કે અજવિલાપ લખતાં કાલિદાસને પણ સ્વીકાર પર સ્વીકાર બદલાવવી પડી છે, જેની ઐતિહાસિક નોંધ એણે “અભિતપ્તમયોપિ માર્દવમ્ભજતે” એ શ્લોકમાં લીધી છે. ત્યારે અમે તો કાલિદાસ પણ નથી, એના પ્રતિસ્પર્ધી દિલ્હનાથ પણ નથી, એના જાણીતા મંદિરનાથી પણ નથી. અમહે તો સ્વા વામવર્મા. વામને બદલે વામા હવે તોય કાલિદાસ એના જાણીતા પક્ષપાતને લઈને પોતાની પ્રસાદી અમ્હારી લેખિનીને અગ્રભાગે બેસાડત; પણ લાચાર. એક જ માત્રાની ખામીને લઈને આ લેખિનીને અગ્રભાગે કેવલ સંસ્કૃતની શીશ શ્રેણી પ્રવાહી અને દુર્ગંના દેવા જેવી કાળી શાહી જ બિરાજે છે. અમ્હારે તો કવિતા લખવી એ પંગુએ ગિરનાર ચડવા જેવો પ્રયાસ છે એટલે મરણના રસિયા, બીજાની સાદરોએ બેસી, પાન ચાવતાં કહે તેમ કહેવું જ રહ્યું કે ‘બલીયસી કેવલમીશ્વરેભ્યા !’

છતાં એટલું તો જરૂરજ કે શ્રીમત્કાલિદાસના વિદેહ ધવાથી આ સંસારને ખાત્ર અને અમ્હારાં મિત્રમંડલને બેવાર ખાસ જે જોટ પ્રભુએ પાડી, તે પોતા પાસેનો કાષ્ટ જોટ પુરવા માટે જ. અરે શું પ્રભુની સમીપે જનકપિદેહીઓ ખુટ્યા ! વૈકુણ્ઠમાં, કે કૌસલમાં, કે સ્વર્ગમાં કે થીજનાં ચરણમાં કે જ્યાં શ્રીમત્કાલિદાસ જેવા પહોંચતા હશે ત્યાં (આ વિષયમાં અમ્હારું બુગોલ પહેલેથી જ કાચું હતું) શું જીવનમુક્તો મરી ખુટ્યા, કે હડતામ પર ગયા, કે લક્ષ્મીના મોહમાં લપટાયા, કે વિજયના મદમાં બેહોશ થઈ ગયા, કે અપ્સરા-એના પ્રસોભનથી ફસાયા, કે પ્રસાદના દડિયાથી આસકત બન્યા કે શું અન્ય રીતે અનધિકારી બન્યા કે જ્યાં અમ્હારા આ સોગંદ ખાવાના પુણ્યવદ્ધારણ કરેલા, મંગલ દર્શન છતાં અદૃશ્યમ ગય બનેલા, શાન્તિરામાં છતાં અશાન્ત બનાવી મુકનાર, જનકપિદેહી છતાં કેવલ વિદેહી બનેલા એવા મિત્રને, વિજયને કે સંકરે કે ધર્મરાજે કે શ્રીજીએ કે જાત્રે કે શુદ્ધાદેવે કે વિમિષ્ટાદેવે કે કેવલાદેવે નિજરૂપમાં, કે સમીપમાં કે સામુદ્રમાં તેડાવી લીધા, કે મિલાવી લીધા, કે અથવા અને, એક અથવા અનેક, અથવા સર્વ કીધું. (નોંધ: કાદમ્બરી અને દ્રાન્સદરે એક પોપટીજ એક સાથે વાંચનાના માફાં પરિણામ ત્રિપે સાહિત્યપ્રેમી વપ્રીસોનું પાન જેવચ્ચ રખા લઈએ છીએ.)

અરે કંઈ નહિ તોય મિથિલાના તે આગળતકવિદેહી મો પ્રભુ પાસે હશે જ ! બીજાઓ બદલે, પણ પ્રભુના સસરા યદ્ય, એ કેમ બદલે ? તો પછી જરૂર કોઈ બારે મહત્ત્વનાં કારણે પ્રભુએ શ્રીમત્કાલિદાસને અદિથી તેડાવી લીધા છે. ક્યાંક; કેમ બીજા દુનિયામાં ધર્મગ્જાન યદ્ય હોય અને પ્રભુ પોતાના દેવગિનાન્ધવચંડલ સાથે આતાર લેવાના હોય અને મિથિલાધિપતિ જનકરાજ યુરેનસમાં આવતપો હોય અને શ્રીમત્કાલિદાસ શનિશ્વરમાં આતાર માટે નિયુક્ત થયા હોય એમ લાગે છે. એમા સંશય નથી.

અમારી આ માન્યતા કમો કદાચનાર માટે અમને હવે મત નથી એ વાત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. આગળનાં વિમાનથી પણ આ અધું સાચું હરે છે એ નો આનો

શ્રીમન્નાતિશર્મા પોતેજ આ પોતાની નિવાપાંજલી લખતા હોત તો સિદ્ધ કરી દેખાડત. એમ નથી એટલે સાચાર. છતાં એ તો દેખીતું જ છે કે દુનિયા ધણી છે. એ પુરુષ-સકતતા આપોદ્ભાથી માંડીને “મંગલ ઉપરની નેદેશ” ના લેખક સર નોર્મન લોકમર સુધી સહુ કળૂંસે છે. તેમ દરેક દુનિયામાં ધર્મ હોવો જ જોઈએ એમ શાન્તિપર્વમાં યુધિષ્ઠિરને ધર્મે પોતે જ કહ્યું છે. તો જ્યાં ધર્મ હોય ત્યાં જ્ઞાનિ પણ થાય એમ વૈશેષિકના કર્તા મમ્મટભટ્ટથી માંડી “સેંટ પોલ” ના કર્તા ડીન ઇન્ને સુધી સહુ કળૂંસે છે. અને ધર્મજ્ઞાનિ થાય ત્યારે ત્યાં ત્યા અવતાર થવાજ જોઈએ એ વાત અનેકવાર વ્યાસપણિ ઉપર સિદ્ધ થઈ ગઈ છે. વિક્રમ સંવત્ પૂર્વે ૬૯૮૪ લગભગ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેફરેન્સ પાણીપત રેશનની નજદીકમાં પડેલા હજારે તજુઓમાંથી ઠાઠ એકમાં ડોકિયું કરનાર કે ડોકિયું મુકી આવનાર દરેક જણ આ વાતની સાક્ષી પૂરશે. તેઓ કહે છે કે એ તંજુઓની દાર વચ્ચે એક રથ પર એથી દારકાના અધીરા અને દુનિયાના સત્તામીશ શ્રીકૃષ્ણે, ઉદ્દેશ શિરનાથું જેતું પ્રાચીન વિરાટ નગર અને અર્ચાયીન કચ્છ વગર હવું એવા શ્રીમન્નજય પાસે બગાડ મારેલી કે જ્યારે જ્યારે ધર્મની જ્ઞાનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે પ્રભુ અવતાર લે છે. અને ત્યારે જ જ્યાં જ્યાં ધર્મવીરો વસતા હોય ત્યાં ત્યાંથી એમને યોગાચારી લઈ જરૂર પડતે સ્થળે નિમણૂક કરે છે. મંગલમૂર્તિ શ્રીમન્નાતિશર્મા જનકચિદેદી તેઓ જ અકાષભોક્ષને પામ્યા છે એમ અતોહંબવીમિ કારણ ઇતિશુભ્રમ ધીરાણાં, કારણ વત વામો નિવર્તનંતે કારણ વ્યાસરયં દિ મનુષ્યાણામ.....(અદિતો ભાગ કહાડી નાંખવો પડ્યો છે. “હામિ” સસ્કૃતમાં હપશિ ત્યારે જરૂર પડશે તો આ ભાગ પાછો હાપશું—તંત્રી હામિ) ત્યારે શ્રીમન્નાતિશર્માનું અંદિક મૃત્યુ એતો પરત અભિજન્મ, અંદિક દેહાન્ત એતો પરત નવાવતાર, આમ વસ્તુતઃ દરેકને હોય છે એ વાત અહિં લક્ષમાં રાખવાની છે એક લોકમાં મરણ એ અન્યત્રજન્મ-જન્મ મૃત્યુ એ એકજ કથાના બે સ્વરૂપ છે. જેમ મુળ્યમાં સૂર્યોદય તે કોકીટા રેટમાં સૂર્યાસ્ત હોય છે તેમ; પછી તે જન્મમરણ એક જ લોકમાં પણ હોય એકજ યોનિમાં પણ હોય વગેરે. સિંચાપેરમાં પ્રાણ્યોક તે સિંધપુરમાં અભિનવ બાલરૂદન રૂપે પરિણમે, અને વારાણસીમાં પિપ્પલનમ્મગેજ ગામદેવીમાં પુત્ર જન્મોત્સવ નિમિત્તે પેંડાહન એક સમવાવનહેટે હોઈ રહે છે. રહેરી ગાળાના બોંધતાંજયે વસનાર એક અંગ્રેજ ફિલ્ડસૂરે કહ્યું છે તેમ—One man's floor is another man's ceiling—એકજ વસ્તુ જુદે જુદે રૂપે પ્રતીત થાય છે. એમા બેઠ સ્પષ્ટમાં છે, વસ્તુમાં નથી.

ત્યારે મંગળમૂર્તિ શ્રીમન્નાતિશર્મા જનકચિદેદી, આ પૃથ્વી પરથી નિરૂત થઈ ક્યાં પ્રવૃત્ત થયા એ વિષે અમ્મને શક નથી. એ જરૂર કયાંય ધર્માતું અશ્ચુત્યાન અને અધર્મની જ્ઞાનિ કરવા અવતર્યા છે. પ્રજ્ઞનો એ આદેશ સ્પષ્ટ છે. એમનાં જીવન ઉપરથી હુંક રેખા દોરી છે. તત્સમાનેત મે શૂણ્ય. અને અમ્મદોસ આ પ્રવાસ ધીલકાપણુમરતુ.

મંગળમૂર્તિ શ્રીમન્નાતિશર્મા દેખાવે સોમસોહના, સ્વભાવે સૂર્યલોકના, પાર્શ્વવરૂપે આ લોકના, જન્મે પાંદાણ, શુભે મૃદુસ્થ, કર્મે અસન્નજનસ, વચ્ચે પરનયકી, દેગવણીએ અધકચર્યા, ભાષાએ કૈશ, બુદ્ધિએ બાલક, અને વૃત્તિએ અધાકચક દત્તા. એમના જન્મસ્થાનનો

રખે નિર્દેશ કરવો નિર્ણય છે કારણ “સમમૂર્તિ ગોપાલપ્રી” એ સૂત્રનો વ્યાખ્યાત કરવો વ્યર્થ છે, છતાં કુલદલ સ્વાભાવિક છે. એમની જન્મમૂર્તિ સુવર્ણપુર, એમનું કુંડું બધાવર્ષ સુધી રાજેશ્વરનાં મંદિરમાં પૂજા કરવું. એમના પિતામહનો ઉલ્લેખ રા. ત્રિપાડીએ પોતાના પ્રખ્યાત પુસ્તકમાં કરેલો જણાય છે. એમની ઉમ્મર વિષેની ચર્ચા પણ નકામી છે. દેહ અને જીવની ભેદરૂપતાનો જેણે સાક્ષાત્કાર કર્યો હોય તેના વિશે આ મુશ્કેલીઓ અયોગ્ય છે. જીવપક્ષે એમની ઉમ્મર અનેક કદપતીજ કહી શકાય. દેહપક્ષે, મુદત્તામાં માતાવર્ષની, નાકુવરતીમાં સિતેરનો ગણાય. બુદ્ધિપક્ષે કોઈવાર શિશુ જેટલી, કોઈવાર, અબલ્લ સ્ત્રી જેટલી કોઈવાર ગામડી નિશાળના મહેતાજી જેટલી, કોઈવાર વણસી ગયેલા પંડિત જેટલી, કોઈવાર વેદીપાદીર જેટલી, કોઈવાર રૂબ જેટલી તો કોઈવાર ન્હાની રકમ મ્હોટી રકમને બાદબાકી માં મળી જાય પછી શેષ રહે એટલી હતી. જ્યારે દુનિયામાં રમેલાં અને ગ્રેસેજસની કંપનીએ પોતાના કુલજાય સાબુની જાહેર ખજાર માટે છપાવી પ્રગટ કરાવેલાં તારીખીયાંની ગણતરીએ એમની ઉમ્મર આશરે પચાસેકની હશે.

બાલપણથી શ્રીમદ્ગાંતિશર્મા ધર્મ અને આસ્થાના રથે ભ મનાતા. અલબત્ત રથે ભ શબ્દનો અર્થ ઉમ્મરના પ્રમાણમાં જ ઘટાવવો રહ્યો, પણ હેઠ નાનપણથી એમનો આધાર ધર્મને ખરોજ, પહેલાં ભણે વક્ટવેનમાં ગીતી લક્ષવર્તા અમાડીયા જેટલો, પણ ક્રમશઃ બ કોડા જેટલો, પછી ફાગી પંત્રી જેટલો અને છેવટે પોલા વાંસ જેટલો તો ખરો. એમનાં શરીરની નાકુવરતી તરફ જોનાં અમ્હે લાયકારીયા એને મોન સાથે કે ભારવરીયા સાથે સરખાવી શકતા નથી.

આચારવિચાર સ્વીકારે તેના કરતાં મહુ એમના આચારવિચાર જોઈનેજ ધર્મની મર્યાદા બાંધે એવા એમનો આશય હતો. એમનું કહેવું એમ હતું કે પામર માટે શબ્દપ્રમાણ છે, વિનાયકો માટે શુદ્ધિ છે પણ એમના જેવા માટે તો કેવલ સ્વયંશ્રુતિજ પ્રમાણ હોઈ શકે. જેમણે પ્રખ્યાત મુરોખીય ધર્મગ્રંથો આલ્ફર્ડ કારવીનના ગ્રંથોમાં ઇન્ટ્યુઇશન વિષે ઉદ્દેશ્ય જોયા હશે તેઓ મંગલમૂર્તિ શ્રીમદ્ધર્મશાસ્ત્રની સ્વયંશ્રુતિને તેમના જેવા માટે પ્રમાણરૂપ તુરત જ કબૂલી શકશે. છતાં એઓ ણીજ પ્રમાણે પ્રતિપક્ષી પાસે રજવું કરતા નહિ એમ નથી. માત્ર બાસ આમ કહે છે કે મનુ તેમ કહે છે ને બદલે “હું કહું છું” નાં I tell you it is so એમ કહેતા. અને એમના હળવેશ સાંધાર્થમાં જે દલીલોથી ધર્મ ન શકવું તે તેઓ બ્લેસથી, રોજથી, અભિનયથી, ગાલિપ્રદાનથી, અને એવા નૈવાયિક ગૌતમથી માંડી પ્રોફેસર અતિસુખરાંકર સુધીના વિદ્વાનોએ નિર્દોષ કરેલા પ્રયોગોથી કરી બનાવતા, પ્રતિપક્ષીને ડારી નાખવામાં એમને મુખે શેષની હજાર જાલ હતી, અભિનયમાં અર્જુનના હજાર હાથ હતા, પ્રતિપક્ષીના દોષદર્શન માટે એઓ મધવા પેટે હજાર આંખોએ જોતા; બેઠ માત્ર એટલોજ કે પ્રતિપક્ષીઓના સંદેશ સાંભળવા માટે એમને કાન ન હતા. એમના મિત્રમંડલમાં જેઓ મિત્રપ્રેમથી સાધારણ ગાપ કરતાં પણ વધારે લાંબા કાન એમના ઉપર એમ કહેતા, તેની સત્યપ્રીતિ કરતાં મિત્રપ્રીતિ વધારે છે એમજ કહેવું ઉપપન્ન થાય છે. વાસ્તવિક રીતે દેખાવે કાન સહેજ કાચાજેવા હતા પણ પ્રતિપક્ષીઓના સંદેશ સાંભળતી વખતે તો એ કણ્ઠયુગ્મ કેવળ પતાજલીપ્રત્યાહારને પ્રાપ્ત થતા એ કંઠા વિના માનવું નથી. આવે વખતે એ જેમ અકર્ણી હતા તેવાજ અવાજ હતા. પ્રતિપક્ષ ઉપર ઘેર આક્રમણ કરી એ ત્યારે સ્વાસનળધંધીર બની જતા ત્યારે પક્ષી ન તે એ કણ્ઠ કંઠ સાંભળતા, ન તે એ મુખ કંઠ જોણવું. માત્ર એ શાન્ત પડેલી આંખોમાં વિજયની ચિન્નગારી દેખાતી, અને એ આંખના ઉપરિતન ભાગે માંડુ સ્થિત રહેતું. એમના પ્રતિપક્ષીઓ તો એ નિરંતરતાએ જાણ બની જતા, બોલીને બેહોરા થઈ જતાં, પણ જવાબમાં મંબીર નિરંતરતા. અચાક બનવું એ તો એમનું જ્ઞાત્યજ દત્ત. એનો એ અચૂક ઉપયોગ કરતા, પ્રતિપક્ષીઓ શાસ્ત્રનાં પ્રમાણ દેખાડતા, જવાબ જાંબીર અને મસ્તકધૂનન. પ્રતિપક્ષીઓ સંસારનાં પ્રમાણ દેખાડતા, જવાબ અવાજ અક્ષીમીસન. પ્રતિપક્ષીઓ એમનાં પોતાનાં આચરણ દેખાડતા. જવાબ તે કારમું સ્થિત અને અખણિત નિરંતરતા. હેવડે પ્રતિપક્ષીઓ અદ્વૈતસ્ય કરતા, જવાબ એજ હૃદયતાડ જેવી મંબીર, આકાશ જેવી વિશાલ, સ્થોકના ગ્લેસિયર જેવી શીતળ, દિ-દુક્રુષ જેવી અગ્ન અને ખુટકા બેઠેલી ટેકરી જેવી નિશ્ચલ નિર્ભર નિરંતરતા. એમની નિરંતરતાનાં મહાત્મ્યથી અમને નીચેનું સૂક્ત દ્રષ્ટ યાય છે, જન અપભ્રાગવ, ૭-૬ સ્વચ્છંદ, કવિ વામરમાં.

ઓ નિર ભય ચ દિગ્ધ ચ લવરતા ॥ મહાત્મ્ય તો તારાં । પરમ્યાં વિરમ સન્તે
કામ (એ) ॥ ગરમા તારી । વિધ સકલનાં અંધારાં ગાદને ચીરી । નહસાવે છે વસ્તુબળને ।
હૃદયા મંજુવતીથી । બનીને નિરંતર સર્પ ॥

રસેશ્વરતા ત્હારી ! અલકલ ઓપધી વનરપતિ લતાદ્રિને ।
રનેક પ્રાણુદાયકે । બનાવે છે અમદ । નિરતર સોમ રૂપે ॥

પ્રેરક ઓ સુકાવ્યની । બનીને બલ દ્રશાલી । વરૂણપ્રિય સાગર નિરતર રત્નાકર ।
પ્રગટાવે ભાષાન્તર । સાહિત્ય ગુજરાતીમાં ॥ સમાધી સુષુપ્તિ મૃત્યુ અન્તરગત । જ્યેષ્ઠે
બને સિદ્ધો । નિરતર હિમાચલે ॥ ઇતિ સૂકતમ્.

આં સૂકતના રવરમેદધનજરા વગેરેના છંદાસુએ આ સૂકત જેની છંદ તોતડાતી
હોય તેવા મિત્ર પાસે સાંભળી લેવું.

ઓ દિવ્ય નિરતરતા ત્હારો પ્રભાવ અદ્ભૂત છે. શ્રીમન્જાતિશર્માના મંગલમૂર્તિ ।
જનકવિદેહિન ત્હારા એ બીડાયેલા ઓષ્ઠપુટ પછરાડે શાં શાં સમર્થ વ્યાખ્યાનો લખ્યા
હતાં, શાં શાં પ્રખર વિવેચનો અનક્ષર રૂબન કરતાં હતાં, શા શા પ્રચપ્પડ સાહ્યાર્થો 'ગણ'
રચ્યા હતા । ત્હારી એ નિરતરતા આજે આ તુજ વિદ્યાભ્યાસ મિત્રને મુખરિત કરી ગુજરાતી
સાહિત્યના પ્રથમ સૂકતનો દ્રશ્ય બનાવે છે. ત્હારી રમ્પતિ મને નિષાદ, કૌંચ નંગ બે અને
તીરકામકુંડુ' એ સંકુના સમુદાયની ગરજ સારે છે, અને ગુર્જર સૂકત કાવ્યનો આદિ કવિ
બનાવી રહી છે. ઓ નિષાદ. I maddam ઓ શાંતિશર્મા !..... (ચલાલાવે
મુલતવી-તંત્રી ભિમિ).

શ્રીમન્જાતિશર્માના અક્ષરદેહ વિષે આટલું લખ્યા પછી એમના અનક્ષર દેહ માટે
થોડુંક લખવું થોડું છે, જો કે એમને પોતાને તો પિપ્પડબનારના બહુ ભૌતિકદેહ હતા.
એમનો દેહ એ સર્વ પ્રકારની નિર્જલતાના આહુ વપરાશ મારેના ડાકજંગલોજ હતા. વિપુલ
કુટુંબના ભારે એમને ભર્તૃહરીના બગીચામાંથી લાવતિ નાસ્તરતરઃ ફલાગમની દલાએ
પહેંચાડ્યા હતા. એકવડું શરીર અને અધવગીયો ગાંધી. રહેજ મોડું માથું, મેલદૂતમાંની
ઉચ્છિર્ણીધામ્ મહીમ્ જેવો દેખાવ એમના દેહનો બનાવી રહ્યું હતું. કદી પણ મહેનત ન
કરનારા એ કમબળાલ જેવા બાહુ કેવળ મુખનો પ્રસ્વેદ દહોતાં કડિ પ્રસ્વેદ જોરી લેતા
હતા. એમની કમર કોપડી જેવી, ઉદર મન્દોદરી જેવું, આંખની અચિરતા તારા જેવી
મનની નિર્જલતા અહલ્યા જેવી હોષ એમનો દેહ સતીમંડલ ભાગ ત્રીજો બની રહ્યો હતો.
સામાન્ય તકલીફ કે શબરાટ પ્રાપ્ત થતાં પણ એમને ગાત્રાણિ મીદન્તિ અને વેપથુષ્
શરીરે યથ જતા. આ રીતે તેઓ એકદેશે અર્જુનસમા કહેવાય. એકંદરે એમનું મુપ્પડમ
વલિતમ્ ન હતું પણ અંગમ્ વલિતમ્ તો પહેલેથીજ હતું.

આવો પાતળો પિપ્પડ બહુ ટકે એ વિષે સંકેત શંકા તો હતીજ. તેમાં એમને
પોતાને એ ભૌતિક પિપ્પડમાં અનારના દ્રદ હતી એટલે કમરાપિપ્પડને પણ પોતાને પોતામાં
અનારના થવા લાગી, વળી એવા વિદ્વાન છવાતમાને ધારણ કરતા એ પિપ્પડમાં પણ
સત્સંગને લઈ જરૂર જ રહમજશકિત આવી હતી. અને વારંવાર શ્રીમન્જાતિશર્મા ભર્તૃહરીના

શ્લોકો દ્વારા અને ગૌડપાદની કારિકાદ્વારા એ પિણ્ડને ગાળાજ દીધા કરતા હોવાથી છેવટે એ પિણ્ડપણ્ય મંગલમૂર્તિથી નારાજ થતો ચાલ્યો. પામરો એને રાજરાગ કહેતા.

જતાં એમના દેહમાં કયો બાધી હતો એ કોઇ વેલે હજી નકકી કહ્યું નથી. કોઇ વિચારવાયું કહેતા, કોઇ *dilirium tremens* નો એક પુરવાર થયેલો કેસ કહેતા, કોઇ અપવાદરૂપે જીવાનીમાં લાગુ પડેલો *senility* નો રોગ નક્કી કરતા, કોઈ મગજમાં જોષ્ઠતા દ્વાર ન હોવાનો અભિપ્રાય આપતા, કોઇ અભેદની અતિ ઉપાસનાથી શરીર છવથી રિસાઇ ચાલ્યું છે એમ માનતા, કોઇ કંઈ કહેતા અને કોઇ કંઈ કહેતા. પણ કોઇની ચિકિત્સા માટે શ્રીમદ્ધર્મીતિગ્રંથમાં એ ખર્ચ કરેલું ન હોતાં સાચ્યો રોગ તો મિત્રો જ બચ્ચતા. અને એ રોગ અતીવધર્મ તત્પરતાનો, જેથી એ ધર્મવીરના અન્યત્ર ઉપયોગ માટે પ્રભુએ, આગળ કહ્યું તેમ એમને નિજરૂપમાં કે સાયુત્યમાં કે સમીપમાં—

સદા માટે અપૂર્ણ. તંત્રી, જામિં.

જેવી રીતે પરબ ફૂંડીએ આવી ને પખીઓ સૌ
પાણી પીતાં, ફૂળ કરતાં ચાંચમાં ચાંચ ઝાલી;
તેવી રીતે હૃદય ફૂંડીએ આવીને માનવીઓ
પાણી પીજો, ફૂળ કરજો ઉરમાં ઉર જેડી.

ગૌતમ

પુણ્ય વશ થૈ

મોહન

ધાઇ આવ્યો મુજ સમીપ છું, સુબનો ચોડી દીધાં.
માલે મારે શુભ ઉદયતા શેરડા સ્નેહ સૂર્યા-
દેવળાયા, ને પ્રણવ વશ આ હસ્તથી ટાપલી મેં
મારી; ત્યાં તો મમસદન જે પહોંચીયો મન્દિર છું !

હિંદમાં પ્રાંતિક આદિકવિઓની એકવાક્યતા

ડુંગરશી ધરમશી સંપત્ત

અનેક સંગ્રહો, માતિઓ, ધર્મોથી વિભક્ત લાગતાં હિંદના સાહિત્યમાં એકજ આંતરમુર નીકળે છે. દેશ, કાળનો ભેદ વસ્તુઓનું અદ્વૈત સ્થાપતો આંતરદષ્ટિવાળાને દેખાય છે. બાલ વિરોધો અનેક છે. મોટા પણ દેખાય છે. સરકાર એને સહમદશકિત યત્રથી વધારે મોટા ભેવાનો દાવો કરે છે. પરંતુ જહાનના રીતરિવાજો, વ્યવહારો, પહેરવેશો અને ચાલચલણોના ઉપર નીચા ભેદો અંદર સદમતાથી જોવારને જરૂર જણાશે કે હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી અને કચ્છભૂમિથી અંગાલ સુધી જુગનુદા રાંગોનાં સાહિત્યોમાં એકતાનાં સરો પુરાશે.

રશિયા સિવાય પુરોપનાં દેશોમાં અનેક ભાષાઓ છે. પરંતુ જેવા હિંદના પ્રાંતીય સાહિત્યમાં એકતાનાં આંતર તરંગો વહે છે, તેવા ત્યાં નથી. લિપિ રીઠી, ભાષાવાની રીઠી જીવ્યારો અને પદ્ધતિ જુદી જુદી હોવા છતાં સાહિત્યની એકતા અભ્યાસકર્તા અચંબામાં નાંખી દે છે. દૂર દૂરના પ્રાંતોમાં હિંદી પ્રજાની અનેક વિવક્ષણતાઓને નિર્જન બનાવતું સાહિત્ય એકધારે સમાજહૃદયને ધજકાવતું પ્રવર્તે છે.

હિંદની ભાષાઓમાંની ધણી ખરી દમ્ભગી બારમાં સૈકામાં આજાં આજાં ધાસના અંકુરોની પેઠે દેખા દે છે. તામીલ જેવા પ્રાચીન ભાષા અપવાદ રૂપ છે. બાકી ધણી ખરી ભાષાઓ પ્રાકૃતના કલેવરમાંથી ઉદ્ભવ પામી છે એમને સંસ્કૃતરૂપી આતરપાણી મળ્યાં છે. હમણાં અંગ્રેજી અસરની રીતો છાયાં એ ભાષાઓરૂપી જસોને મુંદર, રીતે ઉછેરે છે. હિંદની પ્રાંતિક ભાષાના વિકાસમાં પ્રાંતીય ભેદોએ બાજબેદ આપ્યો. પરંતુ એનું સંસ્કારી હૃદય અભિન્નજ રહ્યું હતું. દરેક ભાષાનાં આદિકાવ્યો જોતાં આપણને એજ પ્રતીતિ થયા વિના રહેશે નહીં. પ્રજાનો મોટો ભાગ દજ સુધી આ આદિકાવ્યોને ધાર્મિક વાંચન રૂપે સ્વીકારી રહ્યો છે.

જુદી જુદી પ્રાંતીય ભાષાઓના આડંબર અને અલંકારોની નીચે એજ રામ-કૃષ્ણ એજ પાંડવકૌરવો, એજ ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય એજ, શાસ્ત્રસદગ્જ ઉપદેશ ઝગમગ નીકળે છે. રાજ્ય શાસન, સંધિ, વિમલ, રાજ્યનીતિ પ્રાચીન પરંપરાઓ ઋષિઓની પૂજ્યતા એ સર્વે એકધારાં એક રીતે સર્વે સાહિત્યોમાં વર્ણા આવે છે. એ સર્વે આદિકવિઓને વિશેષતઃ રામાયણ, મહાભારત અને ભાગવતમાંથી પ્રેરણા મળી હતી. જેમ હિમાલયના હિમશૃંગોનું જરૂર પીગળી હિંદની મહાન નદીઓના પાણી રૂપે બની જુદાં જુદાં પ્રાંતોમાં પૂર્વ તથા પશ્ચિમ તરફ વહે છે, તેમ ઉપરનાં આદિકાવ્યોમાંથી અનેક

પ્રાંતીય સરિતાઓ વહિ શ્રેષ્ઠ સાહિત્યનો ઉદ્ભવ કરે છે. દરેક પ્રાંતમાં આદિકવિએ શ્રીરામ કૃષ્ણના આખ્યાનોને પ્રાંતિક ભાષાઓના અર્થકરો પહેરાવી પોતાની પ્રજા સન્મુખ રજુ કર્યાં છે. પ્રાંતિક આદિ કવિઓએ પ્રાચીનતાની સંસ્કૃતિને એક ધારી ઉતારી છે. સ્ત્રીઓ, બેકુતો, મધ્યવર્ગ અને ગ્રામ્યવાસીઓ માટે આ ધાર્મિક યોગ્ય છે.

આ પ્રાંતીય આદિકવિઓ સંસાર કે રાજ્યની ઉચ્ચપાયાવધી નિર્લિપ્ત હતાં. એ સુકવિઓએ રમેશું સાહિત્ય સંસાર કે આસપસના વિશ્લેષ, બેખાઓ, બંડો, અત્યાચારો, અન્ય પ્રજાઓનાં આક્રમણો, જીવનો, બંડો, ધાર્મિક અસહનશીલતાઓથી તદ્દન અલિપ્ત રહ્યું છે. અનેક બાહ્ય સંસ્કૃતિઓનાં આવાગમન છતાં એના પ્રવાહને કાંઈ જાતની ક્ષતિ પહોંચી નથી. તુર્કોના અનેક વંશોની સ્થાપના અને ઉચ્છેદ, મહાન મોગલોની સહેનશાહત, મરાઠાગુલ્મ, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું સ્થાપન વગેરે અનેક વિશ્લેષ છતાં કવિઓનાં હૃદયકમળોની રસિકતા, ભક્તિ અને સુરજતા અરૂપસ્પર્શ રહી છે.

બંગાળી સાહિત્યના આદિ કવિ શ્રી ચંડીદાસ ગણ્યા છે. ચૌદમી સદીમાં નાનપુરગામમાં તે જન્મ્યા હતા. એ સર્વશ્રેષ્ઠ ગીતિકેષક હતા. પ્રેમનો અપૂર્વ વિકાસ કરી કવિએ શ્રીકૃષ્ણચરિતાનુવૃત્ત ગાણું છે. સધા કૃષ્ણના પ્રેમ પ્રસંગો અપૂર્વ માધુર્યના રસરસનથી એ મહાકવિએ આદરે દર્શાવે છે. પ્રેમની વિદ્વૃત્તતા, અત્યંત ઉત્સુકતા, વિનંતી, આશ્ચર્ય, રોપ, માનભંગ, વિયોગ, મિલન, સંગાર, પરિહાસ, બ્રૂહંગ, તિરસ્કાર એ સર્વે મનોભાવોને કવિએ ભારે સુદર કળાથી વર્ણવ્યા છે. મંગીતને તો પોતાનાં પંદોની નસો-નસમાં ઉતાર્યું છે. એનાં પ્રેમભક્તિથી રસભોજ થયેલાં પદો જયદેવ, સુરદાસ, દયારામ, મીરાંબાઈ, અને ઉકારામને આંડી જાય છે; કવિભાવમાં, ભક્તિમાં, તત્ત્વીનતામાં પ્રેમોન્માદમાં અને રસમસ્તીમાં અવધિ કરે છે. એમાં અખ્યાતભાવ સાથે સાથ તીવ્ર છે. રાધાવિરહ વર્ણવતા કવિ કહે છે.

નયન તરલ વહે પ્રેમ વારિ, અધિર કુલેર બાલા;
અને ખન હોં, વિરહ આશુર, દુઃખ હોઇલ જવાલા
રાસવચન, મુગમદજત અંગે આહિષ આખા,
હૃદય-કાચુની, તીર્થતવ મઠવ, તાહચ હીંગિય રાખા.
પ્રેમ હળ હળ, જે મન બાહુલ, વનેર હરિણિ તારા
બ્યાવ બાણુ અધવા, ઘાઇલ હોવા; ચારિરિકે આહિસારા

મદન, વમંતસખા, વ્યમ કોતુહલે, હૃદયે બોસિયા હિષ બહુરતળે
પુલ્યાસને હેલાય હોસિયા તરવરે; પ્રચારિયા પદયુગ તવ વણતરે.

એક બીજાથી સરસ હજારો પદોની ચંડીદાસની પદાવલીનો સહેજ ઉતારો કવિના માધુર્ય, કળા, સૌંદર્ય, અને રસરસની શ્રાંખી કરાવવા જમ નથી. ચંડીદાસ બંગાળી ભાષાનો મહાન કવિ છે. એનો પ્રભાવ બંગાળના મણા ખરા કવિવરો ઉપર પડ્યો છે. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ઉપર નો એ કવિની વિશાળ છાયા આજુ ટાંચે રહી છે. ચંડીદાસ

આજણે રામા નામની ધોબણના પ્રેમપ્રસંગમાં કૃષ્ણભક્તિનો વિકાસ શોધ્યો હતો. રામા ધોબણનાં પદો પણ બંગાળી ભાષાનાં પ્રાચીન કાવ્યોમાં જન્મ પદ ભોગવે છે.

મિથિલાના વિદ્વાન શાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્રી વિદ્યાપતિ, પણ બંગાળી ભાષાના મહાકવિ ગણાય છે. હિંદી ભાષા પણ એમને પોતાના તરીકે ગણાવે છે. એઓ શ્રી ચંડીદાસના સમકાલીન હતા અને કૃષ્ણભક્તિમાં તદ્દલીન હતાં. ભાવમાં ચંડીદાસ ચડે, કળામાં વિદ્યાપતિ વધે, એમ બંગાળી વિદ્વાનો માને છે. એની રાધા જયદેવની રાધા જેવી છે. કવિ વિરહગીત ગાતાં ગાતાં ભક્તિ અને પ્રેમમાં મસ્ત બની વિદ્વાતા, શાસ્ત્રજ્ઞાન, ન્યાયવ્યાકરણ વ્યુત્પત્તિ સૌને હડસેલી ભગવદ્ભય બની જાય છે. ઉપમાઓ, અલંકારો, કાવ્યશાસ્ત્રના નિયમો, શબ્દચાતુર્ય, પદલાલિત્ય એ સર્વે કવિના આવેશમય અશ્રુજળમાં ભીંગાઈ અતિ મનોરંજક શ્રાવ્યને ધારણ કરે છે. ઉપમાના ચક્રવર્તિ શ્રી કાળીદાસના ચત્તમસિંહારાનની સન્ધુખમાં કવિ પોતાનું સ્થાન કરી લે છે. કવિ રાધા પાસે કહેવરાવે છે.

સંખિ કિ પુહસિ અનુભવ મોય,
સોષપિરિત અનુરાગ બખાનિતે, તિલે તિલે નૂતન હોય.
જનમ અવધિ દરિ રૂપ ને દરિનું, નયન ના તિરપિત જોલ,
સોષ મધુર બોલ જવલુહિ શુનનુ, શ્રુતિ પથે પરશનજોલ.
કત મધુ-પામિની રભસેં એવાઇનું ના જુઝનુ કૈઝલ ફોલ
લાખ લાખ ધુગ દિય દિવ રાખનુ, તણુ દિવા છડનના ગેમી.
કન વિચમ્બ જનમ અનુગમન અનુભવ કાહે ન પેમે.
વિવાપતિ કહે પ્રાણુ જુગાધને, લાખે ન મિલન એકે.

શ્રી વૃદ્ધસીદાસજીત રામાયણ જેટલા જ બંગાળમાં આદરને પ્રાપ્ત થયેલી બંગાળી રામાયણના કર્તા કૃતિચાસ ઝોઝા પંદરમી સદીના પ્રારંભમાં ઘર્ષ મળ્યા છે. એ સારા વિદ્વાન અને શાસ્ત્રજ્ઞ હતા. શ્રી વાલ્મીકિ રામાયણથી શ્રી કૃતિચાસની રામાયણ ધણી રીતે ભિન્ન છે. છતાં તે અપૂર્વ કૃતિ છે. બંગાળમાં ધરેધરે એનો આદર છે. કાશીદાસનું મહાભારત પણ બંગાળી જનસમૂહમાં બહુ આદરથી વંચાય છે.

મગ્ધભાષામાં શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના અષ્ટભાષના ભક્તોએ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને ભક્તિરસમાં તદ્દભોગવાને અનેક સુંદર પદોની રચના કરી છે. તેવી જ રીતે ગુજરાતમાં શ્રી સ્વામીનારાયણના અહ્વાનંદ, નિષ્કુળાનંદ મુક્તાનંદ વગેરે સભક્તોએ વિપુલ ગુજરાતી સાહિત્ય રચ્યું છે. એવીજ રીતે ભક્તચરિત્રમણિ શ્રી ચૈતન્ય પ્રભુના અનુયાયી ભક્તો શ્રી ગોવીંદદાસ, કૃષ્ણદાસ, બક્ષરામદાસ, ચાનદાસ, રંગવનદાસ વગેરે મહાન ભક્ત કવિઓએ બંગાળી સાહિત્યને કૃષ્ણ ભક્તિ રસામૃતથી રસી નાંખ્યું છે. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ એમનું સ્થાન અતિ જીવ્ય છે. ગોવીંદદાસ મહાકવિ છે. વિદ્યાપતિ જેવું જ તેનું સ્થાન જન્મ્યું છે.

તાંમિલ ભાષા અતિ પ્રાચીન અને સંસ્કૃત ભાષાથી સ્વતંત્ર રીતે ઉદભવ પામી છે. એ ભાષાનાં ધાતુઓ અને તેનાં પદોમાં તથા પ્રત્યયો સંસ્કૃત વ્યાકરણથી સ્વતંત્ર છે.

એની પ્રાચીનતા કાળના ગર્ભમાં છુપાયેલી છે. પરંતુ ઇસુના પહેલા સૈકા સુધીનું તામિલ સાહિત્ય પ્રાપ્ત થવાનું ઘણા અનુમાને છે. તામિલ ભાષાનું સાહિત્ય ધણું જોડાયેલું છે. ભારતની બીજી ભાષાઓ સંસ્કૃતનાં આતરપાણીથી પોષાયેલી છે. પરંતુ તામિલની માતા અસાતજ છે.

તામિલ ભાષાના શેક્ષપીયર તરીકે ગણાતા તિરુવલ્લુવર અજ્ઞત જાતિના હતા. તેઓએ “નાળડિયાર અથવા તિરુકુટલ” નામના સુપ્રચીન પાંડ્યદેશના રાજાને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપી ચારે પુરુષાર્થના જાન્ય ઉપદેશ નિમિત્તે રચના કરી છે. એ પ્રંથ તામિલ ભાષામાં પચ્ચમ વેદ છે. તિરુવલ્લુવર તામિલમાં કવિસમ્રાટ ગણાય છે. એ પ્રંથ ધર્મશાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્ર ઉભયને સફળે છે. હિંદની ધણીબરી ભાષાઓમાં એનો અનુવાદ થયો છે, એની સરળ ગંભીર અને મધુર શૈલીથી આ પ્રંથ હિંદના શ્રી તુલસીદાસજીનું સમાયજ્ય અને મરાઠીમાં રામેશ્વરની શ્રી ભગવદ્ગીતા જે આદરને પાત્ર થઈ છે તેવો જ આદર તામિલ ભોલતી પ્રજામાં જોગવે છે.

તામિલ ભાષા બહુજ જોડાયેલી છે એનું સાહિત્ય અતિ વિસ્તૃત અને સુંદર રીતે જોડાયેલું છે. આપણે દક્ષિણની ભાષાઓ વિશે બહુજ થોડું જાણીએ છીએ. પ્રાચીન કાળથી ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ હિંદના બે વિભાગો એક બીજાથી ભન્ન સામ્રાજ્યો ધરાવતાં હતાં તામિલ સામ્રાજ્ય મહાન રાજાઓ, ઘણા પરદેશીના સંસ્થાનો, મોટા મંદિરો, વિસ્તૃત ઉચ્ચ સંસ્કૃતિ મોટી સમૃદ્ધિઓ, દુન્યારમંદિરના સ્વરૂપ રૂપ મહેતો, મોટું વહાણ વડું વ્યાપક વાણિજ્ય અને સૌને ટકર આપે એવું વિપુલ સાહિત્ય ધરાવવાનો મજબૂત દાવો કરી શકે છે. પરંતુ તે માટે ઉદાસીન છીએ. હિંદના અર્ધા ભાગ વિશે આપણે ખૂબ અસાત છીએ.

તામિલ ભાષાના વાસ્ત્વિક કબર કવિએ રામાયણના ૭ કાંડોનો પદાનુવાદ કર્યો છે. આ અનુવાદ સંસ્કૃતને કથાભાગમાં અનુસરે છે. પરંતુ પ્રત્યેક પદમાં કવિની અદ્યૌત્તિક પ્રતિભા જગમગે છે. ઘણે સ્થળે કવિની નૈસર્ગિક શક્તિ વાસ્ત્વિક રામાયણનાં વર્ણન અને અલંકારોને આંદો જાય છે. કવિ શ્રેષ્ઠ વિષયને સંગીતમય જનાવવા જુદા જુદા લલિત છંદોનો ઉપયોગ કર્યો છે. તામિલ સાહિત્ય એ પ્રંથને સારી રીતે સત્કારે છે. વિદિવળનુસ્માર નામના તામિલ કવિએ સંસ્કૃત મહાભારતનો તામિલમાં પદાનુવાદ કરેલ છે. એને પણ સારો આદર છે.

દક્ષિણ હિંદની પાંચ મુખ્ય ભાષાઓમાં તેલુગુનું સ્થાન બીજું છે. તેલુગુ ભાષા સંસ્કૃતની ઘણી જણી છે, પણ ઉત્તર હિંદીઓથી સમાન્ય તેવી નથી. એ ભાષાનું કવેચર સંસ્કૃત ભાષાના અવધવાથી બંધાયું છે. એમાં પંદર હજાર સંસ્કૃત શબ્દો વાપરવામાં આવ્યા છે. લગભગ બે કરોડ મનુષ્યો એ ભાષા બોલે છે. સુંદર કણ્ઠટકી સંગીતનું આશ્રય અને આધારસ્થાન આ ભાષા છે. એમાં સંસ્કૃતની પેઠે લાંબા સમાસની અગવડ

છે, આંધ્ર ભાષા સારું સાહિત્ય ધરાવે છે. સંસ્કૃત સાહિત્યના અનેક સુંદર ગ્રંથો આ ભાષામાં અર્ધ સ્વતંત્ર રીતે શોધે છે.

આન્ધ્ર અથવા તેલુગુ ભાષાના આદિ કવિ શ્રી નન્નય ભટ્ટારક અગ્રીવારની સદીના મધ્ય ભાગમાં રાજ્ય પિષ્ણુવ દાગિના દરબારમાં રહેતા હતાં. રાજ્યસાથી એમણે શ્રી મહાભારતનો તેલુગુ ભાષામાં પદ્યાનુવાદ તૈયાર કર્યો. ભટ્ટારકની ભાષા ગંભીર, વિચારમય અને શુદ્ધ છે. તેણે શ્રી મહાભારતના આદિ, સભા અને વનપર્વના કેટલાક અંશોનો અનુવાદ કર્યો છે. મૂળ વસ્તુની ઘેરી ઉપર એમણે સુંદર પ્રલયનું ચણી કરી છે. ભટ્ટારકે ઘણી સ્વતંત્રતાથી સ્વેચ્છાનુસાર કાવ્યરચના કરી છે. ખેડૂત અને ગ્રામજનો પણ સરલતાથી સમજી શકે એવી એનાં કાવ્યમાં સરલતા બીતાળે છે.

શ્રી નન્નય ભટ્ટારક પછી બસો વર્ષે શ્રી તિલ્લન સોમયાજી થયા. એમણે ઉલોગ પર્વથી લઈને સ્વર્ગારોહણ પર્વ સુધી શ્રી મહાભારતનો પદ્યાનુવાદ કર્યો છે. તિલ્લનની કવિતા પ્રસન્ન મનોહર છે તિલ્લુગુભાષાનું કાવ્યસાહિત્ય વિશાળ છે. પરંતુ તિલ્લનની કવિતાની તોણે ઉબી શો તેની મહત્તા કોઈ કવિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી. પિંગળના નિયમો ભાગવશ એને વૃથા શબ્દસમૂહને વચ્ચે ચુંકવાની જરૂર પડી નથી. પચાસ વર્ષ પછી “એરાગ્રેમઝ” કવિએ અધુર વન પર્વ પૃથ્વીમાં પુર કર્યું. આંધ્ર મહાભારતને તેલુગુ સાહિત્યકો સંસ્કૃત મહાભારત કરતાં વધારે પ્રભાવશાળી અને ઉચ્ચ કૃતિ માને છે.

નિર્ધન અને ખેતીનો મંથો કરતાં “પોતનામાત્ય” ટેલુગુમાં એક રસભક્તિનાના આદિતિય કવિ થઈ ગયા છે. એનાં ભજનો અને પદો પ્રેમામૃતનું પાન કરાવે છે. એણે ભાગવતની રસલહારી કરી છે. શ્રી તુલસીદાસ, શ્રી સુરદાસ, શ્રી મીરાંબાઈ, શ્રી ચંડીદાસ શ્રી તુકારામ અને શ્રી નરસિંહ મહેતાના પેઢે એ કવિએ આન્ધ્ર દેશને પ્રેમભક્તિનાં સ્નાન કરાવ્યાં છે. એ કવિનાં મહાત્મ્યની અનેક ગમતકારિક કથાઓ આંધ્ર દેશમાં પ્રચલિત છે. નરસિંહ મહેતાની પેઢે એનું આરહારિક જીવન દુઃખમય પરંતુ સ્વતંત્ર અને પવિત્ર હતું. સાંજના હાંડલામાં શું એમણે તેની ચિન્તા શ્રી કૃષ્ણને દહેતી. ભાષાનું સગમ બળ એની હૃદયકુંજમાંથી નીકળી આંધ્ર દેશના વસીએને લદાઈ કરી મુકે છે. આન્ધ્ર દેશમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના બીજો વાળી એ દેશવાસીઓનાં હૃદયોમાં ઉચ્ચ સ્થાન મેળવનાર કવિભક્ત “પોતનામાત્ય” જ છે.

દિલ્લી ભાગના આદિ કવિ ગંદરદાસ મજાપાં છે તેમનો “પૃથ્વીરાજરાસો” અને ૧૧૬૧માં રચાવાની માન્યતા હતી. પરંતુ હમણા શ્રી મીરીશંકર ઝોઝા અને બીજા વિદ્વાનોની માન્યતા મુજબ એ ગ્રંથની પ્રાચીનતા મોટા સંશયને પાત્ર નીવડી છે. રામના ઇશીઅડ એને ફારસીના સાહનામા જેવી એ વીરસપ્રધાન કૃતિ છે. ભાષામાં વાંચી, નેમ ધણુ છે. ઉપમાઓ અને અલંકારોથી એ ગ્રંથ બેરોસો છે. તેમાં પ્રાકૃત અને મહારાષ્ટ્રી માત્રાઓ મોટો શબ્દ સમૂહ છે.

વરમાલા

મુળલેખક - ગોવિન્દવલ્લભ મંત
અનુવાદક - રમણિક કિશનલાલ મહેતા

ધાત્ર

કરંધમ ... .. જૂમંડળના મહારાજ
અવીશિત ... .. કરંધમનો પુત્ર
વિશાલ .... .. વિદિશાનો રાજા
વૈશાલિની .... .. વિદિશાની રાજકુમારી
રાજાગણ, દાસી, નર્તકી, સારથી, રાક્ષસ અને દેવલાક સૈનિક.

સ્થળ:— વિદિશા અને એની નજીકનું એક વન.

સમય:— એક માસ

અંક ૧ લો]

[પ્રવેશ ૧ લો]

ઉપવન

તેમમમાં વૈશાલિનીનું ગીત

હે દેવ ! દુનિયાને દર્શન કરાવો,
અહીં આપ આવો યા અમને જુલાવો,
હવે વાદળામાં ન વળચાન્દ છૂપો,
પ્રકાશી પીવાડે કૌમુદીનો કૂપો.
સ્મિતદાન દહને સુમનને સુહાગી !
તમે કે હસો, કે અમને હસાવો,
ઉઘાડી પ્રભો ! ડુબ પદ-કંટકોથી
કરનાં કુસુમ કૃષ્ણ ! રૂદા બનાવો !

[ગીતનું અંતિમ ચરણ ગાતી ગાતી તથા માળા ખૂંચતી વૈશાલિની પ્રવેશ કરે છે. એકાએક કાંઈક યાદ આવતાં જ તે એક પુષ્પને સંબોધીને કહે છે.]

વૈશાલિની: એ એક ન્દાનકકું બીજ હતું. એ મહારાજ મનને ચંચળ ન કરી શક્યું.
હું એના છૂપા સૌન્દર્યને ન જોઈ શકી. મહેં અત્યંત બેદરકારીથી એ જમીન પર વેપાં.

પદ્મીઓના ભયથી એ ભૂમિમાં સંતાપ ગયાં. આકારનો રયામ એક કોણ જાણે કોના સંકેતથી જલ વર્ષાવી ગયો: એ બીજને પૃથ્વીના હૃદયમાંથી એવી કાઢી, એને એક સુંદર તરવરતું રૂપ આપી આપ્યો ગયો. તે તરવરને ધણી દિવસ પર્વન્ત ગ્રીષ્મના તાપ, સિસિરની ઠંડી અને વાયુની લહરીઓમાં ઉભાં ઉભાં તપસ્યા કરવી પડી. અચાનક એક દિવસે કુસમાકર વસન્તે પ્રગટ થઈ કહ્યું: “પર ભાગ”. નિજ કાન્તિથી મહારા મનને લોભાવનારા પુષ્પ ! તારા લઘુજીવનનો આ ઇતિહાસ છે. તું આ એકજ સ્થાન પર રહી રહીને મુંઝાઈ ગયું છે, તો આવ, મહારી પાસે આવ, તને મહારા હૃદયમાં હું જાણ કરી રાખીશ. (પુષ્પ ચૂંટીને બીજા પુષ્પને સંબોધી) અને તું પણ જો આ મુશ્કેલીમાં પૂર્ણ રીતે ખીસી ચૂક્યું છે, તો આવ, તારા સૌન્દર્ય-મુગ્ધનું મને દાન દે: મહારી કૃષ્ણદાનમાં કરમાઈ જા, ચિન્તા ન કર. અમે મૃત્યુલોકવાસી છીએ. અમારું પણ એજ પરિણામ છે. ઉદય અને અસ્તનું નામ જ જીવન છે. (એને પણ ચૂટે છે. ત્રીજા પુષ્પને સંબોધીને) તું કંઈ આશાએ આપણું બધું કુલાઈ રહ્યું છે ! નિર્દય કાળ પાસે સારા ફળની આશા ન રાખીશ. એણે તને જે મિટ્ટીમાંથી ઉત્પન્ન કર્યું છે તે મિટ્ટીમાં જ ભેગવી દેશે એ પહેલાં તું કાંઈક સુખનો અનુભવ કરવા આહુતું દોવ, તો આવ, હું તને દેવતાના ચરણે પરી તારું અને મારું-બંનેનું-જીવન ફેરવું કરીશ. (પુષ્પ ચૂંટીને ચોથાને) જો કે મહારા પાશ્વર પુષ્પોથી ભરાઈ ગયો છે ! જ્યમલા પશ્ચ ગૂંથી રહી છું : છતાંયે આ વૃક્ષની હૃદયી કાળ પર ખીસેલું એ ફૂલ મારું મન લોભાવી રહ્યું છે. તું મહારા સ્પર્શથી નેટલું ફર છે એટલું જ સુંદર શા માટે છે ! મહારી પોતાની પાસેની કોઈ ગ્રીષ્મ સુંદર હોત તો સમાર આજ અત્યંત સુખમય લાગત, ગમે તેમ હો, હું જરૂર તને ચૂંટીશ. એની વરમાળા ગૂંથીશ: અને એ લહને કાલે સ્વર્ગવર્માં પાતની પસંદગી કરીશ. હું આ કાળી જેસુ છું તો બીજા કાળી પણ નમે છે. (પાસેની કાળી જેંએ છે. કૃષ્ણવાળી કાળી પણ કાંઈક નમે છે : પરન્તુ ફૂલ હોવા સ્પર્શથી ફર રહે છે. વૈશાલિની કાળી વધુ જોરથી જેંએ છે : કોમળ કાળી તૂટીને પૂરની પર પડે છે. કાળી તૂટવાથી થોડી જગા ખાલી પડે છે: જેમાંથી છૂપાયેલો ‘અવીક્ષિત’ નજરે પડે છે. વૈશાલિની એને જોઈને ચમકે છે. એની પાલવની કાળી સિયિલ થાય છે. એકત્ર કરેલાં પુષ્પો પૃથ્વી પર વિખરાઈ જાય છે. ભયકંપિત સ્વરે તે કહે છે. ‘કોણ !’ અવીક્ષિત. તારા સુંદર મુખ પર આલેખાયેલો ભયનો ભાવ મને અત્યંત સુંદર લાગ્યો.

વે. તમે કોણ ?

અ. હિંમત પણ નથી હું.

(અવીક્ષિત વિખસાયેલાં પુષ્પ એકત્ર કરે છે.)

વે. પરન્તુ તમારી અખિમાં મને માંસાહારી પશુની જાયા દેખાઈ રહી છે. સાચું કહો તમે કાણ છો ?

(હજી સુધી અવીક્ષિત ભૂમિ પર વેસાયેલાં પુષ્પ ચીણી લેતા હતા તે લઈને).

અ. (વેશાલિનીના હપર એ પુષ્પો વરસાવી) ત્હમારો ઉપાસક.

વે. ઉપાસક ?

અ. ના, ના, ઉનાચળે મ્હારો પરિચય આપવામાં મ્હેં ભૂલ કરી, હામા કરો. હું ત્હમારો ઉપાસક નહિ, પણ દાસ છું. એ શેષ્મતાને પાત્ર પણ ન હોઈ તો મ્હને ત્હમારી ચરણચર્યા માનો.

વે. ચરણચર્યા ?

અ. હા. ચરણચર્યા. જેમ ચન્દ્રમાએ કલાંકને અને પુષ્પે કંટકને પોતાના અંકમાં ધારણ કર્યાં છે તેમ ત્હમે પણ મ્હને મદણ કરો.

વે. સુવક, ત્હમારો આ કેવો ઉન્માદ ? વિના પરિચયે ત્હમે અહિં શા માટે આવ્યા ?

અ. આવવાને માટે શું પરિચયની આવશ્યકતા હોય છે ? જમરનો સુમન સાથે અથવા તો પતંગનો દોપક સથે કોણ પરિચય કરાવે છે ? કુમુદિનીએ ચન્દ્રને આવવા માટે વળી ક્યારે પત્ર લખ્યો ? હું ત્હમારી પાસ એટલા માટે આવ્યો કે આવ્યા વિના ન રહી શક્યો.

વે. હું આ શું સાંભળું છું ?

અ. તેજ, જે વસ્તુતઃ સાચું છે. ખીલુ ત્હમને શું સંભળાવું ! ને કવિ હોત તો કવિતાના અક્ષરોથી સુસન્નિજત કરી નિજ પ્રેમનો મધુર ઝંકાર ત્હમને સંભળાવતઃ જે ગાયક હોત તો મ્હારો પ્રેમનું સરસ સંગીત સંભળાવી તમારા કાનમાં અમૃત રેસાવત. કુહાંઅવશ હું એમણી યોદ્ધા પણ નથી. મ્હે ત્હમારી વિરહ-પીડાએ વ્યાકુળ બની મહિનાઓ પર્વત જમૃત રહી રાત્રિઓ ગાળી છે ત્હમને સ્વપ્ને પણ એનો ખ્યાલ આવી શકે છે ? હું ત્હમારી સ્મૃતિમાં સુધામયી વેદનાનો અનુભવ કરી રહ્યો છું. સૂર્ય કમળને દિવસે આઢે છેઃ ચન્દ્રદેવ-કુમુદિનીને રાત્રિએ આઢે છેઃ પરન્તુ હું તો રાત દિવસ વણ્યોઓએ આલા કરું છું. પ્રિયે ! —

વે. શાન્ત થાઓ. એ સંબોધન ‘પ્રિય’ છેઃ પરન્તુ હું એ ત્હમારી મુખે નથી સાંભળવા માર્ગની. કહો, જવાબ આપો—ત્હમે અહિં શી રીતે આવ્યા ! શું પ્રહરિયોએ પ્રવેશદાર પર ત્હમને રોકવા નિહ ?

અ. શું પ્રહરીને પ્રવેશદાર પર રોકવાને માટે નીમ્યા છે ?

વે. નહિ તો પ્રહરી કેને કહે ?

અ. પરન્તુ ત્હમારા ઉપવનમાં જ્યારે પુષ્પલંકાર લઇને વસન્ત આવે છે ત્યારે તો એને યોદ્ધા પ્રહરી નથી રોકતો. કલ્પ-કૃત્તન સાથે કોકિલા આવે છે, ત્યારે એ પ્રહરીઓ ક્યાં રહે છે ? વર્ણની સાથે જલમરી વાદળોએ અહિંનાં વૃક્ષલતાએને સીંચવાને આવે છે ત્યારે એનો નિષેધ શા માટે કરવામાં નથી આવતો ? હિમગિન્દુઓને લઇને શિશિર ત્હમારા ઉપવનમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે એને પણ રોક નથી અટકાવતું, એ ત્હમારા પ્રિયતમ પુષ્પને

ધૂળમાં રગદોળે છે: ત્હમ્હારા હાથે વાવેલી લતાએને કગમાંથી-સૂકવી નાખે છે: સદસ જુદોની શ્રી હરી લે છે પરન્તુ એને કોઈ નથી વારણ: નથી એના આરવામાં કોઈ બાધક થતું.

વે. વ્યથા વાતો ન કરો, ત્હમે આવ્યા ત્યારે શું પ્રહરીએ સ્પર્ધ રચા હતા?

અ. નહીં: પ્રતીક્ષા કરી રચા હોય તેમ તેમનાં નેત્રો ખુલ્લા હતા.

વે. તો ત્હમે ચોરીચૂપીથી અંદર દાખલ થયા?

અ. નહીં: એમને કર્તવ્યવિમુખ્ય કરીને આવ્યો.

વે. કેવી રીતે?

અ. મહેં એમને ક્યવ્ય આપી મ્હારે વચ કરી લીધા.

વે. ત્હમારું એટલું સાદગી સમજુમારી વૈશાલિનીના ઉપવનમાં વિના આગ-અધિકારે પ્રવેશ કરવા બદલ શી શિક્ષા થાય છે એ શું ત્હમે નથી જાણતા?

અ. જાણું છું.

વે. તો પછી?

અ. મ્હારા આત્માને ત્હમે બંદીવાન બનાવી રાખ્યો છે: આ શરીરને પણ બંદીવાન કરો: હું તૈયાર છું.

વે. હું ચિંપાઈને બોલાવું છું.

અ. એની મહેને કશી ચિન્તા નથી. ત્હમારો કોઈ મ્હારે માટે આદરની વસ્તુ છે. ત્હમારો દીધેલો હંક ત્હમારાગીએ અધિક મધુરો લાગશે. હું શિક્ષા સહન કરવાને તૈયાર છું પરન્તુ એક વાત કહીશ, શું પ્રેમનો આવેજ બદલો મળે છે? ત્હમારો ન્યાય શું આવો જ છે?

વે. ત્હમારે કહેનો બય નથી: ત્હમે કોઈ સાધારણ માણસ નથી લાગતા. કોણ છે ત્હમે?

અ. મહારાજ કરંધમનો પુત્ર રાજકુમાર અવીશિત.

વે. (આશ્ચર્યચકિત થઈ) રાજકુમાર અ-વી-શિ-ત!

અ. હા

વે. (સ્વચ્છ) આ શું? મ્હારી કમ્બલ ઉપરવટ આ કોણ ચાસન કરવા લાગ્યું? નહીં, નહીં, હું એ મોહને કચડી નાખીશ. (પ્રકટ) ત્હમે રાજકુમાર અવીશિત છો? પરન્તુ હવે ગદ્ વિલંબ થયો છે.

અ. શેનો વિલંબ?

વે. કાંઈ નહીં, ત્હમે પહેલાં ક્યવ્ય આપીને પ્રહરીએનું કર્તવ્ય ખરીદી લીધું: અને હવે એ કનથી નારીહૃદય ખરીદવાને આવ્યા છો નહીં? નારીહૃદય કાંઈ વેચવા-ખરીદવાની વસ્તુ નથી.

અ. હું એને નિજ રુપ, ગુણ અને બાહુબળે જીતીશ.

વે. હું એ વાત પર કેમ વિશ્વાસ રાખી શકું? શું એ ત્હમારી વીરતાનું પ્રમાણ છે? કે મ્હારા ઉપવનમાં ચોરની માફક પ્રવેશ કર્યો? હું પૂછું છું ત્હમે શું ક્ષત્રિય છો?

અ. હા, પરન્તુ—

વે. (અટકાવીને) ચૂપ રહો ! હું તમારા મૌનથી એનો ઉત્તર માગું છું : તમારી ગેર-હાજરીથી એનો જવાબ માગું છું. પ્રસુત્તર આપવાને બદલે અદિથી ચાલ્યા જાએ.

અ. પણ જતાં પહેલાં હું કંઈક કહેવા માગું છું.

વે. શું ?

અ. કાંતે તમારો સ્વયંવર છે ?

વે. હા.

અ. મહારાજ કરંધમનો રાજકુમાર દેવ પાસે વરદાન માગવાને પણ સંકેત રાખેલો હતો તે આજે તમારી પાસે ગ્રેમભિક્ષા માગે છે. સુન્દરી ! નિજ સૌન્દર્ય-જ્યોતિથી મહારા પ્રાસાદને પ્રકાશવન્તો બનાવો. હું મહારા બાદજનથી ત્રણે લોકને છતી તદ્દમને એની અધીશ્વરી બનાવીશ.

વે. તમે ત્રિલોક છતી ચક્રશેઃ પરન્તુ મહારા હૃદયના સર્વાંશ પણ નહિ છતી શકો.

અ. મહારે માટે એ ઇષ્ટ પણ નથી. તદ્દમને છતીને હું મહારી દારી બનાવવા નથી ઇચ્છતો. તદ્દમે મહારા પર વિશ્વ વાસ કરી મદને તદ્દમશિ દાસ બનાવો. કાંતે સ્વયંવરમાં મદને તદ્દમશિ જન્મમાત્રા પહેરાવો.

વે. તો હું તદ્દમને પુરી રીતે ઓળખી લઉં : જેથી સ્વયંવરમાં કાંતે મહારાથી 'બૃહ ન થાય.

અ. ઓળખા-બરૂની લીધો ?

વે. હા સારી-સંપૂર્ણ રીતે. મહારી આંખો બીડી દઉં તો હું કર્ણદારા સખદથી તદ્દમને ઓળખી કાઢું. મહારાં ત્રેણ અને કર્ણ-બન્ને-ચોતપોતાની શક્તિ બોર્ષ બેસે, તો હું સ્પર્શ-વડે તદ્દમને શોધી કાઢું. તદ્દમારું મુખ પૂર્ણ રીતે મદને યાદ રહી ગયું છે, કાંતે સ્વયંવરમાં હું જીતે વરીશ, તે કહે મમે તે હોય. પરન્તુ આ મુખપાળા તદ્દમે તો નહીં જ હો.

અ. (ચકિત થઈ) તદ્દમે શું કહ્યું, અને મહે' શું સાંભળ્યું ?

વે. એકજ વાત. જે મહે' કહ્યું તે જ તદ્દમે સાંભળ્યું. ઇષ્ઠરને ધન્યવાદ આપો. મમે તે કારણે, પણ કાલ સુધી તદ્દમશિ મર્તિ મહારા હૃદયમાં હું ધારી રાખીશ.

અ. શું તદ્દમે મહારો ગ્રેમ નકારો છે ?

વે. હા.

અ. નહીં, તદ્દમે ઉપહાસ કરો છો : આ સુન્દર મુખ એટલું કોર ન હોઈ શકે.

વે. વૈશાલિની ઉપહાસ કરતાં નથી શીખી. આ પણ સાચું છે અને તે પણ સાચું છે.

અ. તદ્દમે મદને નથી મ્હાતાં ?

વે. આહું છું : પરન્તુ તદ્દમને નહીં : તદ્દમારી ઘૃણાને.

અ. તદ્દમે મહારી સાથે લગ્ન નહીં કરો ?

વે. તદ્દમારા સિવાય મહારે માટે અન્ય કોઈ પતિ નહીં રહે તો હું આ જન્મ અપિવા-દિત જ રહીશ; જે એમ નહીં રહી શકું, તો કુટીલ ચન્દ્ર, સુકકાં વૃક્ષ અગર તો મૂક પાપાણ્ય પ્રતિમા સાથે લગ્ન કરી લઉં.

અ. મહારા પ્રત્યેની આ વિરક્તિનું કારણ ?

વૈ. નથી જાણતી હું.

અ. શું હું રૂપચાન નથી ?

વૈ. મહારાં નયનોએ આથી અધિક ઓન્મત્ ક્યાં ચે નથી જોયું ; પરંતુ નારીહૃદય સદાયે સૌન્દર્યને નથી આરાધતું.

અ. એ તદ્દમારો અન્તિમ નિશ્ચય છે ?

વૈ. હા.

અ. એ નિશ્ચયને અન્ત લગી તદ્દમે દૃઢ રહેશો ?

વૈ. હા.

એ. એનો બદલો ?

વૈ. જાણું છું અમે નિર્જા છીએ. અમારું રાજ્ય તદ્દમારા પિતાની અધીનતામાં છે. તદ્દમે શું કરીશો ? તદ્દમે અમને રખડતા બિખારી બનાવશો ; અમારા રાજમુગટના ચૂરા કરી નાખશો ; અમારી સુખસમૃદ્ધિ ઘટી લેશો ; અમારું ઐશ્વર્ય ધનસંપત્તિ સૌ કાંઈ છીનવી લેશો ; પરંતુ મહારા પ્રેમ બળપૂર્વક સંપાદન કર્યો એ તદ્દમારી સ્મિતમ્હારનું કામ છે. એ અત્યંત સુંદર અવસર હતો કે ત્યારે કાલ્યાણપૂર્વક વસ્ત્રો પરિધાન કરી બૂખી-તરસી વૈશાલિની પોતાની સ્વચ્છાએ પ્રેમ અર્પણ ; ત્યારે તે ધન બળ અને રૂપને નહીં, પ્રેમને આદતી હતી.

અ. એમ નહીં બની શકે. તદ્દારું સર્જન મહારે માટે જ થયું છે : તું મહારી જ થશે. કાલે સ્વર્ગવરમાં તું વરમાળા મહારા કંઠમાં નહીં પહેરાવે તો હું તદ્દારું દરજી કરીશ.

વૈ. જોયું જશે, એ આશાભર્યું સ્વપ્ન છે : એ પોષટની બોલી છે ; જે પોષટ પોતે સ્વમજતો નથી પણ એને સાંભળનારા સ્વમજે છે. એમાં કેટલો આર છે તે નથી સમજતા : હું એ જાણું છું. જાઓ તદ્દમારાથી થાય તે કરી લેજો

(પૂજાપૂર્વક વૈશાલિની નય ૭.)

અ. આતું અપમાન ! કાલે કદાચ સ્વર્ગવરમાં હું સાચેસાચ વૈશાલિનીનું દરજી ન કરી શક્યો તો શું કરીશ ? ત્યારે શું કરીશ ? ત્યારે વૈશગ્ધ લઈશ, કોઈ નિર્જન વનમાં દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીશ ? નહીં નહીં, નારી જાતિનો રાત્રી બનીશ, પૃથ્વીને નારીહીન કરવાને માટે નારી-ન્યાસ કરીશ. નારીજાતિના સંહારને માટે સિત્તની તપસ્વા કરીશ. એની પાસેથી એવું વરદાન માંગીશ કે સ્ત્રીમાંથી નારીમત્રનો બહિષ્કાર થઇ જન્ય-વૃક્ષમતાના મર્જનમાંથી મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થાય. પાપાણી ! પાપાણી !

[અચીક્ષિત દીર્ઘ શ્વાસ લઇ વૈશાલિની ગર્હ હતી એ માગે તરફ ઝાંખે છે : એને એ માગે ન જોતાં તે નિરાશ બને છે. એનાં ચૂટલાં ધુણેને પૃથ્વી પરથી ઉપાડી એને ચૂમે છે. પછી દીર્ઘનિઃશ્વાસ નાખી આકાશ તરફ કંજાબરી દહિ નાખે છે : પછી નીચું જોઇ ધીરે ધીરે નય છે : જતાં જતાં વૈશાલિની ગર્હ હતી તે માગે ગીઠ મારે છે.]

મહારી નાંધપોથીમાંથી

શિમ્કીનું નૃત્યદર્શન

ગજાનન વિદ્યાનાથ જોશી

ઉદયશંકરનું સ્મરણ કરતાં મ્હને એમની સાથોસાથ તેમની અજોડ નૃત્યસહચરી બ્હેન શિમ્કીનું સ્મરણ થાય છે; બ્હેન શિમ્કી ઉદયશંકરની કલાના ઉદયકાળથી તેમની નૃત્યસહચરી બન્યાં છે અને છેલ્લાં થોડાં વર્ષોથી ઉદયશંકરના હિન્દના અને પરદેશોના દરેક પ્રવાસમાં તેમની સાથે રહેતાં આવ્યાં છે; તેઓ જાતે ફ્રેન્ચ મહિલા હોવા છતાં હિન્દી નૃત્ય પાછળની તેમની નિષ્ઠા, ભક્તિ અને સિદ્ધિ ધણા ઉંચા પ્રકારનાં અને આપણને વિશિષ્ટ કરે એ જાતનાં છે : ઉદયશંકરની નૃત્યકલાએ હિન્દી નૃત્ય પાછળ તેમને રસ લેતાં કયાં અને તેમના સતત સહચાર, સેવા અને સિદ્ધિએ ભારતીય નૃત્યકલા પાછળ મુગ્ધ કરી તેમને તેમાં જોતજોત બનાવ્યાં; આજે ઉદયશંકર અને તેમની કલાને જે આટલી બધી અપાર કીર્તિ અને મહત્તા સાંપડ્યાં છે તેમાં બ્હેન શિમ્કીનો સાથ અને સ્થાન ધણું મહત્વરત્તું છે : સુકુમાર રૂપલાવણ્ય, આકર્ષક અંગભંજ, પ્રશાન્ત વર્ચસ્વની ઝાંખી કરાવતા ખીડાએસા અને મક્કમ હોઠ અને વદનપરની સતત ચમકતી મેઘારેખાએ તેમના નૃત્યને આર આપ આપે છે. 'વસન્તનૃત્ય'માં એ દાણા ચૂંચતાં પંખીઓને ઉડાડી મુકવાનું આહ્વાનક મુદ્રા અને અંગમરોડ સાથેનું નૃત્ય કરે છે; 'અબપૂળ' 'ઇરકી જવાનનો પાંકે સાવરિયા' અને 'મારવાડી નૃત્ય'માં એ રણચરા સૈનિકની પીરંગના, મુસ્લીમ-સુલકની હુરીસુરત માથુક, અને લાડીજીના અંગચલન અને ભાવદર્શન-એ કલકલનાદે વહી જતી 'શર્ધ' વેગરતી સંસ્થાની જલજલરીઓની સ્વાભાવિકતાથી અને ચપળતાથી કરી બતાવે છે. 'રાસલીલા' નૃત્યમાં રૂપગીતા અને રંગબીની રાધિકાજી તરીકેનું મોહક અને જોતાં આંખ ન થાકે તેવું મસ્તીભર અને લાઘવ નૃત્ય એ કરે છે, અને ઉદયશંકર અને તેમની મંડળીની કલાની કિરીટ-કગળી જેવા શિવ-પાર્વતીના લંબાણુ 'તાંડવનૃત્ય'માં-ધડીમાં સંજોમરમર જેવી ચેત આરસ સિંધામાંથી કંઠારેલ નિર્જીવ પાપાશુમતિ જેવાં થઇ જતાં, ધડામાં ટંકર અને વૈતાલોનો ભક્તિપ્રાસાદ ઝીલતાં, રીસાતાં, કોધાવચાન થતાં, ધડીમાં ટકરની સાથોસાથ ભવ, કારુણ્ય, નૈરાશ્ય, વૈરાગ્ય, મોહ અને સંજમનાં નૃત્યદર્શનો કરાવતાં નૃત્યની અનેકાનેક નૂ મકાઆ પસાર કરીને, છેલ્લે ટંકરથી પરાજીતા બનીને એમના ઉછંગે એ ગિરાજે છે : યસા! અહીં શિમ્કીનાં નૃત્ય, મુદ્રાદર્શન અને ભાવદર્શનની પરાકાષ્ઠા છે : આ જોઇને દિમાઢીમાલાના કોઇ એકાકી સિખર પર દેવસભા વચ્ચે મહાદેવ સાથે વિવાહ વદતાં અને સમગ્ર વિશ્વને પોતાના તાંડવથી ડાહ્યાવતાં દેવી પાર્વતીજી બ્હેન શિમ્કીમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે : છેલ્લાં 'એકૂત નૃત્ય'માં ગ્રામવાસી જનતાના કોકજીવનો સાહજીક વ્યવયોગ તો એ અસામાન્ય સદ્ગુણતાથી કરી બતાવે છે : જેતરની લણણીથી મોંડી ધૂણવા સુધીની પ્રત્યેક ક્રિયાઓમાં થતાં પ્રત્યેક દર્શનમાં એમનો એકેય પદતલ જ્વનિ લોપાતો નથી, એકેય ભાવદર્શન ઝાંખું પડતું નથી, કે એકેય ખૂબીનો અમકાર રહેજે ય જૂનો થતો નથી; એક 'પરદેશી' ગણાતી ધૂવતિએ સામ્ય કરેલી હિન્દી અને હિન્દુ નૃત્ય પરની આટલી દહ

સુધીની સિદ્ધિ આપણને તેની તરફ માન અને પ્રસંશાની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. ભારતવર્ષની કીર્તિ તેની પુરાતન કલાઓને શ્રવંત કરીને આંતરગ્રાહ્યમાં ફેલાવનારા કલાધરો, ચિત્રો, સંચિતકો કે નૃત્યકારોની તવારિખ બ્યારે કોઇ બાવી કલાબક્ત લખશે ત્યારે તેમાં ઉદ્વેગ કરવું સ્થાન દરોજ અને તેમાં બહેન શિશીનું નામ ઉલ્લેખ અશરે જગદગી ઉદ્ધુ દરો.^૧

મેઘધનુષ્ય

સંદેહ

ચિયાગ્રાની સંધ્યા હતી માગસર માસની સચેત કરતી આદિદાદક ઠંડીમાં વૃં ગળે દુપટો વીંટી ધર બહાર નીસર્યો. પવનનો એક લેઘભર્યો મુમવાટો આપ્યો, અને મારા રોમે રોમ ઉભા થઇ ગયા. મને લાગ્યું કે શરીરને આરપાર વીંધી ઠંડી પસાર થઇ. શરીરમાં ઉષ્મા પ્રગટાવવા મેં ઉતાવળે પગલે ચાલવા માંડ્યું. અંતરમાં થયું કે વિશ્વમાં ચલન મિવાય અન્ય કોઇ ઉત્તમ નથી. તેની અવહેલના કરનાર જરૂર બની બદસુરત અને બદસિરત બને.

પુલ પાસે પહોંચતાં રસ્તા જમણી તરફ વળાંક લેતો હતો મેં પુખ વટાવી તે રસ્તે મઝપી કદમે ચાલવાનું જતરી રાખ્યું સહસ્રા અંધ આકાશપર પડી. પશ્ચિમ સાથે પૂર્વમાં પણ સંધ્યા ખીણી હતી. સારી દિશા ગુલામી વાદળાથી ઉભરાઇ અત્યંત રોશનબર હતી. છુદાં છુદાં રસધરના કુમારબર હેથે ગુલામ ખીલ્યાં દનાં કોઇ સંધ્યાગીતધાવલ શુભશુભની બાતીનો રક્તપ્રવાહ ત્યાં સીઝી રહ્યો હતો! અખીસ વિશ્વની મદીરા નિજ લાલાસ ત્યાં પાથરી રહી હતી. કદાચ સુરાધરાના યા વિશ્વસુન્દરીના નવનકટાક્ષે મેઘધનું રવામલ મુખ રતાશે જલકાયું હોય!

પૂર્વદિશાની લાલાસે ગિરિવર ગિરનારને અગમ્ય લબ્ધ રૂપ આપ્યું. નંશુરણો દીમતો એ પહાડ કે સીન્દુર આંજીલી આંખડી શો દનો, - હેથે લાલવણી મેઘકતારી, તીએ રત્નરંગી શોમપટ આંગતો લાલરંગ જરૂર ચિત્રવદનેથીજ સીંચ્યો હોવો લેઘબે.

લાલની અભવખી સહજ ઠંડી પડનાં ઇરાનકોણે કોઇ અદીક ચિત્રકારની અગમ્ય પીંછીથી હળવે હળવે ચિતરાણું મેઘધનુષ્ય બાણ્યું. બન્ને છેડાથી શરૂ કરી મધ્યમિન્દુ તરફ આવતાં આવતાં ચિત્રકાર અટક્યો. અણચિતરાએલા ચતુર્થાંશ લાગને અંતરે કાલ્પનિક દર્શને દર્શનીય બનાવ્યો. હું એકાદશે આ રમતિયાળ ચિત્રકારની પ્રભાવની કળા જોઇ રહ્યો.

મેઘધનુષ્યના રંગ ગાઢા દના; મધ્યસાગરે જેતાં પાણીનો રંગ માટો હોય તેવા ઉઝાણમાં ઉતરી તેઓ દૂર સુધી પહોંચતા દના. તે જેતાં મારા હૃદયમાં પણ મેઘધનુષ્ય ચિતરાણું. મારાં નયનને સૃષ્ટિદર્શનમાં જેવાલાયક નવું ફેર મળ્યું. અંતરના ઉઝાણસમા અતાગ ઉડાં અને ઉડાં દરેક રચણા હતા. એક બિન્દુનું ઉઝાણ પણ અગમ્ય હતું. સૃષ્ટિનો સર્જનહાર આકાશમાં મેઘધનુષ્ય ચિતરી એક સનાતન લાવ વ્યકત કરતો હતો. આકાશ ઉડું હતું અને વાદળમાં રહેલાં ગર્ભાંત નીર ઉડાં હતાં. વિશ્વના સર્વ પદાર્થોના ઉઝાણ અસીમ દનાં, તો ગાનવના શ્રવન ઉડા કેમ ન હોય?

(૧ તા. ૧૯-૧૨-૩૫ ની રાત્રે મુંબઈના એક્સપ્રેસપર થીએટરમાં ઉદ્વેગ કર અને તેમની ડંખીના છેલ્લા નૃત્યપ્રસંગો જોયા પછી;)

‘જીવનના તત્વ સંશોધનદ્વારા શું એ હિસાબ બોળતા હશે?’ કુદરતી મનમાં પચન ઉપરિચિત થયેલ પ્રકૃતિના રૂપો હિસાબ કરતાં કરતાં સમાન્તર લીંટીએ જતા હશે, કે કેઈ મધ્યબિન્દુએ મળતાં હશે? મેઘધનુષ્ઠના સાત રંગોના સ્રોત શું જુદા છે? વિજ્ઞાન મારી મદદે દોડ્યું. જ્વેન દિપ્તિની રેખ જલજીવન-દમથી પસાર થતાં તેના સાત રંગો જુદા પડી જાય છે. શું એપ ન હોય કે પ્રગ્નિ એકરૂપ હોય અને તેના જુદા જુદા આકારો સંન્વેગે અને ચાનાવરણને લઇ હોય? વિશ્વપદાર્થોને એક મધ્યબિન્દુ સ્રોત રૂપે હોયું જ જોઈએ. ત્યારે તેને જુદા પાડનાર મેઘધનુષ્ઠના જલજીવન સમાન કાણ?

આકાશમાં સદસ્ય નિષ્ઠ પડતાં ચિત્રકારે ચિત્ર સંકોચી લીધેલું જોયું. કેઈ અજ્ઞાન નિશ્ચયાત્મક ભાવ હૃદયમાં નતર્યો, કે વિશ્વપદાર્થોની સકલના ગોઠવનાર અને તોડનાર કોઈ મહાનશક્તિ હોવી જોઈએ. આકાશની રહીસહી ગુલાબીમાં તે શક્તિ પ્રતિબિમ્બિત થતી હતી; મારા આસોનજીવાએ પણ તે શક્તિ હતી; વિશ્વપદાર્થો અણુ અણુમાં તે હતી.

પ્રકૃતદર્શન કરવા ગયેલો કુંપલુદર્શન કરી પાછો ફર્યો. સજિના આઠેક થયાહશે. સર્વન સુખસામઠવું એ શાન્તિમાં પણ કે.ક શક્તિ હતી. શું તે મહાશક્તિના પ્રતિબિમ્બ રૂપ નહીં હોય?

અનુસંધાન પાન ૪૫૪ માંનું આણુ

પરંતુ હિંદી ભાષામાં શ્રીગુરુસીદાસજીનું રચાન અદ્વિતીય છે. એમનાં શ્રીરામચરિત માનસ જોઈએ! સુંદર અથ ભારતની પ્રાંતિય ભાષાઓમાં રચાયેલ નથી. યુરોપમાં જોટલો બાઈબલનો આદર છે. તેથી વિશેષ આદર સત્તર ભારતમાં શ્રીરામચરિત માનસનો છે. કવિઓનાં કાબ, વિદ્વાનોની વિદ્વતા વિવેચકોનું વિવેચન, ભક્તોનો હૃદયસાવ, સંગીત-શાસ્ત્રીઓનાં ગેય પદો, ગ્રામવાસીઓનું ગુજન એ આ મહાકાવ્યને આશરે ઉત્તર હિંદી જનતામાં યાય છે. રામાયણ વચ્ચેનું કુંપકું, ઘર ચોરો કે મેળાવડો મળવા કુર્લભ છે. ઉત્તર ભારતમાં દરેક શહેર, કસબા, અને ગામડામાં જે શ્રીરામલીલાના ગેયકો અને ઉત્સવો મેટી સંખ્યામાં જોયાં છે. રામાયણથી વધારે લોકપ્રિય અંથ બીજો કોઈ નથી. તુલસીદાસ એટલે ગ્રેમની અવધિ. એમની ભાષા મનમોહિની, સરળ, રસિક અને લાલિત્યવાળી છે. મહાત્મા ગાંધીજી શ્રી ગીતાજી અને શ્રી તુલસીદાસ ફૂલ રામાયણને હિંદુ ધર્મના સર્વ ઔષ્ઠ અંથો માને છે.

મગ્ગ ખેલી એ હિંદી ભાષાનો સંસ્કૃત વિજ્ઞાન છે. એ મગ્ગભાષા પુષ્ટિમાર્ગના સંસ્થાપક શ્રીમદ્ વશ્વભાગવાર્તના અનુયાયીઓની ભાષા છે. આચાર્યના અષ્ટભાષામાં સુરદાસ, કૃષ્ણદાસ, પરમાનંદદાસ, કુંભનંદદાસ, અનુગુણદાસ, હીરરાધમ, નંદદાસ અને ગોવિંદદાસ, સુરદાસ નવગ્રંથોમાં સૂર્યની પોંદે પ્રકાશી હોં છે, શ્રી કૃષ્ણભક્ત કવિઓમાં શ્રી નંમદેવ પછી શ્રી સુરદાસનું રચાન પણ પ્રસિદ્ધ છે. એમનાં પદોમાં લાલિત્ય, ભક્તિરસની સાથે મળી સહદયી વાંચકને ઉન્નત ગિરિયુગ ઉપર બેસાડે છે. સુંદર રાગરાગણીઓનાં ગૂંથાયલાં આ પદો સંગીતશાસ્ત્રની સંપૂર્ણ કળાથી વિકસી નીકળ્યાં છે. ઉત્તર હિંદી મધ્યી મરી નતંકીઓ અને ગવૈયાઓ સુરદાસના પદોને પોતાના સંગીતમાં પ્રાધાન્ય આપે છે. ‘પુષ્ટિ સંપ્રદાયની હવેલીઓમાં અને ભક્ત મંડળીઓમાં શ્રી સુરદાસનાં પદો વિશેષે ગવાય છે. ‘સુરદાસ, તુલસી મરી, બીહાન કેશવદાસ. જોર કવિ ખલોત સમ પૂરણ કરત પ્રકાશ.’ [અપૂર્ણ]

હિયાના ધાવ

ગાંધીજી પાંચમી દારના કાવ્યનું ભાવ-વાચન

ભોગીન્દ્ર ન્હા. ભટ્ટ

પ્રસ્તુત કાવ્ય બહુધા ભાવપ્રધાન છે. કાવ્યમાં ઉન્નત બાવો અને કલ્પનાઓ નજરે પડે છે. પ્રકૃતિના વિવિધ પદાર્થો સાથે માનવ હૃદયની સરખામણી બહુ સચોટ રીતે કરવામાં આવી છે. છેલ્લા પ્રોલોગમાં જગદેશમાં પુણ્યના રસ છલકાવવા સાર જગન્નિર્વાતાને પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ જગમાં દરેક મનુષ્ય માત્રના દેશો ખોલીને જોશે તો દરેકમાં કંઈને કંઈ પ્રકારના ધાવ જણાશે. આંતરિક દ્રષ્ટિને ખોલીને અંદર વિલોકન કરવાથી ઉગ્ર અંતરમાં ઉગ્ર ધાવ પડેલા તમારી નજરે ચડશે. તે ધાવ અનેક જાતની વિપત્તિઓના દર્શી અને તેવી વિપત્તિઓ દરેક મનુષ્યને આવી હશે.

(૧) વર્ગો ઋતુના સમયમાં આકાશમાં વાદળ અરસપરસ અથડાઈને જેમ વિજળી ઉત્પન્ન કરે, અને તે દ્વારા વાદળમાંથી વરસાદ પૃથ્વી ઉપર આવીને તેના ઉપરનાં નાનાં તળાવો ભરી દે છે, અને તે તળાવમાં નૌકાદ્વારા જેમ તરી રાખાય છે, તેમ અનેક જાતની વિપત્તિરૂપી વાદળથી હૃદયમાં જે ઓઘાર જાગ્યો હોય, તેમાં વર્ગી આકારમંક ખીછ મુરકેલીઓ ઉપરિચલ યત્નાથી હૃદય ઉપર જે અસર થાય છે, અને તેનાથી અશ્રુરૂપી જે વરસાદ થાય છે, તેમાં સર્વ મનુષ્યનું જીવનનું નાવ તરે છે. અર્થાત્ જગતમાં સર્વ મનુષ્યો મોતાનાં જીવન શીકાભિજ્ઞ હૃદયથી અને અશ્રુ નિઃસંગતી અશ્રુઓથી વ્યતીત કરે છે; કેમકે જીવનમાં સુખ સ્વપ્ન છે અને દુઃખનો અતિરેક છે. આ વારતવિક્રતા જોવી હોય તો મનુષ્ય માત્રના હૃદય ખોલી જુઓ, એટલે તે નિર્દિષ્ટ થશે.

(૨) હિમાલય પર્વત જેમ સર્વથી ઉન્નત અને નિઃશય છે-તેણે જેમ અનેક પ્રકારના ઝંઝાવાતો રામાવ્યા, તેમ જગતમાં એવા કેટલાકે સાધુ-સંન્યાસ પુરુષો હિમાલય જેવા અગ્ર દર્શી કે જેમણે અનેક જાતની મુશ્કેલીઓ સહિષ્ણુ બનીને વેરી, તેમ જતાં પશુ જાણે કંઈ કયું જ નથી, તેમ તેમનાં હૃદય શાન્ત જણાય છે. હિમાલય આવો નિઃશય અને વજ્રતનુ હોવા છતાં પણ તેનું વક્તવ્ય જીરોને તેના ઉદરના ઉગ્રાણના પ્રદેશમાંથી જેમ ગંગા નદી નિર્ગમે છે, અને પ્રાણી માત્રને પાંચ કરે છે, તેમ તેવા સાધુ પુરુષના ઉરના ઉગ્રાણમાંથી ગંગાજેવી એવી ભાવબીની અને રમેદાર જ્ઞાતિની જે સરિતા ઉત્પન્ન થ છે, તેનાથી અન્ય લોકોને બોધ મળે છે અને તેઓ સન્માર્ગગામી અને છે. વિપત્તિ-

ઓતું ખરું રહેલું “સંસારની અપેક્ષા કે ઉપેક્ષા નથી પણ તિતિસા છે.” એમ તેમનાથી સમજાયું છે, એટલે તે જોઈ જાણીને અન્ય પણ સહિષ્ણુતાના માર્ગે પલે છે. માટે તેવા લોકો પોતાના ધાવ કેવી રીતે સહન કરે છે તે જુઓ.

(૩) અંદાસની અંદર કષ્ટ છે, તેમ છતાં તેનો નિર્મળ પ્રકાશ જગતને મનોમન નીવડે છે. સૂર્યની અંદર ડાઘ છે, છતાં તેનો પ્રકાશ તિમિર-ઓધને દૂર કરે છે. તેમની અંદર આમ કષ્ટ અને ડાઘ હોવા છતાં પણ તેમનાં પુણ્યનું ધણુંજ તેજ જગતભરમાં વિસ્તરે છે; તેથી તેમના તે દેષોને શેષ ગણકારણું પણ નથી; તેમ દરેક મનુષ્યનાં હૃદયમાં ધાવ રૂપી કાલીમા ભડે જામતી હોય, પણ તેની સહિષ્ણુતાનું તેજ તેની આજુબાજુ એવી જાતનો પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરે છે કે જગત તેના દોષને ન જોતાં તેના પ્રકાશથી અંબાઈ નાચે છે, અને આનંદ પામી તેની સામે ચીટ માંડે છે; માટે આવા ધાવોને હૈયું ઝાલીને જોવા આવરવક ગણાય.

(૪) દેશું કંઈ વિશાળતાવાળું નથી. તે તો ફક્ત આગ આંગળનું જ છે, પણ તેની અંદર કરોડ જાતના ધાવો રહેલા છે. જો એ નાનકડા જગતમાં-ઊરમાં પાવ ન હોત તો આવી અનેક જાતની ભાવનાઓ તેમાં શી રીતે સમાઈ શકત! એ જાણવું મુશ્કેલ છે. ટુંકામાં જે સમાય છે તેજ વિસ્તારમાં સમાય છે. સરખાવો:-“વસે બ્રહ્માંડમાં અમ ઉર વિશે વાસ વસતો.” (કવિ ન્દાનાભાષ્ય.) જે બ્રહ્માંડમાં છે તેજ હૃદયમાં છે, અને જે ઊરમાં છે તે સપ્તમે વ્યાપ્ત છે. મોટાં દેશોમાં સુખગતા અને મુકતતા જળવાતી નથી, માટે તેમાં નાનાં દેશો જુઓ.

(૫) ભલે કાળની ગતિને અનુસરીને અંગ-કુમુતાના ધોધો અને પ્રવાહો સૂકાઈ જાય, અમર સમુદ્રનાં પાણી પણ સૂકાઈ જાય છે, અમર આકાશની અંદર તેજ રેઝવનાર વિદ્યુતિઓ પણ શાન્ત ધાય; પણ હૃદયના ઊંડાણમાં જે એક વખત ફેંકાયેલાં વાગું-તીર સોસિરાં ઉતરી પડીને જે અમર નીપજાવે છે, અને તેથી જે ધાવ પડે છે તે કદી પણ રજાતા નથી.

(૬) દિવસ ધાય છે એટલે દેવ દુતારના પ્રકાશ પ્રગટીને ધર ધર અજવાળાં અમૃત રેલાવે છે, અને તેનો શ્રમભાગ પુરો ચતાં રાત્રિનાં મોર તમસિ વ્યાપ્ત ધાય છે. આવી રિયતિને લીધે હૃદય કે જે ધણું અગાધ દુઃખ લોચની મૂકેલા અનુભવે છે, તેમાં પડેલા ધાવની કોઈ નરીનતા અને વિચિત્રતાજનક વાત કોણ જોઈને દૂર કરી શકે! અર્થાત્ દિવસ હોય કે રાત્રિ હોય પણ દેશના ધાવનું જેમ નિરીક્ષણ થતું નથી, અને તે અજોચર થતાં તેની ખરી વાર્તા પણ ઉપસબ્ધ થતી નથી, તેમ હરકોઈ મનુષ્યના હૃદયની રિયતિને ખ્યાલ જરાપણ આવી શકતો નથી.

(૭) હવે તો આલમના આત્માઓ ધાકી ગયા છે, અને દુનિયાની દેહ પણ જજરીમૂન થયેલી છે એટલે ખરું જોતાં જગત યત્ન થયું; કેમકે યાદેલા આત્માઓ અને યાદેલી દેહ કામ ન કરે. ત્યારે જગત અઘાવતાવાળું થયું. એટલે તેને ખરા જોતાની

પરીક્ષા રહી જ ક્યાં ! તેથી યત્ન જગત ભાગેલાં દેવાંના સ્નેહને તો કેવી રીતે કળી થકે ? ને દેયું, ચૂર્ણ બન્યું ન હોય અને સ્નેહ ઉજળતો હોય તો કાષ્ટ દિવસે થાકેલા આત્મા કે દેહ પર નજર મારી; પણ હવે તો દેયું ચીરાઈ ગયું, તેથી તે સ્નેહ તરફ દષ્ટિ પણ મેળુ દોડાવે ? દુનિયા વિશુદ્ધ દેવાને માગે છે. અશુદ્ધાત્માને ત્યાગે છે. વિશુદ્ધ દેયું ત્યારે જ થાય કે ન્યારેં ધાવ સહન કર્યાં હોય !

(૮) આકાશ ઉન્નત હોવા છતાં તેમાંથી સ્વર્ગગંગાનાં જે પીયૂષમય અને પાવનકારી બિંદુઓ ઝરે છે તેથી મનુષ્ય માત્ર પુનિત થાય છે. સરખાવો:—

“રસ સ્નેહના સોજો ઝરે, અવિરામ તો પ્રભુ ધામથી,
પુણ્ય જલ પાવન કરે, પૃથ્વી સકળ અભિરામથી;
સાગર નિનાદો જે કરે રસ સ્નેહના સામ્રાજ્યના,
અદૈત જથુવે પ્રેમનું બનતું કદાપિ શાન્તના... (લેખક)
લાઘે અનંતતાની વીચિ ‘પ્રભુ ધામ પામે સ્નેહીઓ

સ્નેહે રહો વૈ સઃ બનીને અપર બનતા દેહીઓ...”

તેમ જેમ જેમ મનુષ્ય માત્રમાં ધાવ પડતાં જાય છે, તેમ તેમ તે ઉન્નત થતો જાય છે. તેનામાં પ્રભુનો અંશ આવતો જાય છે, અને તેથી તે મનુષ્ય ધીમે ધીમે દેવની મોટિમાં મૂકાતો જાય છે, પણ એવી વિષત્તિઓમાંથી પસાર થવું તે જીવનની એક લ્હાણ છે; કેમકે તેથી જીવન ઉપવૃત્તિમાં અને છે.

(૯) હે પ્રભુ ! પાપના જે ભાર વધી પડ્યા છે તે બધા દૂર કરજો અને પુણ્યના પવિત્ર રસ જનસમુદાયમાં છટકાવો કે જેથી સર્વ સન્માર્ગગામી બને, અને એવા પુણ્યના રસની લીલાના યોગ પ્રાપ્ત થવા માટે—જેવા માટે અને અનુભવવા માટે દરેક માનવના ઉરમાં તું ધાવતું દાન કરજો, કે જે ધાવને લઇને તેઓ તારું શરણુ-કે જે તેમનું જેમ છે તે અહર્નિશ માગે !.....

કવિ ખજરદારે આ કાવ્યમાં સર્વને ખજરદારી રાખવાની જણાવી છે. અનેક પ્રકારની મુરકેલીઓ જીવનમાં ઉપરિચિત થાય, પરંતુ તેમાંથી ન ડરતાં તેને જે પ્રભુનો આશીર્વાદ માનવામાં આવે અને “Every thing is for the best” એ તત્ત્વચાંત્રની પંક્તિની કુંઝી લાખિત થાય તો જીવનમાં સદિષ્ટતાનો શુભ ફળવાય અને જીવન ઉન્નત પથે વિકસે. ગાનન હૃદય કેટલું ઉન્નત અને વિશાળ છે. તે પ્રકૃતિના લિન્ન લિન્ન પદાર્થો સાથે સરખાવી ને જણાવ્યું છે; એટલું જ નહિ પણ પ્રભુની વિશ્રુતિઓ એ હૃદયથી કેવી પરાજિત થાય છે, તેનો નિર્દેશ કરી જેને “અરં હૃદય” કહે છે, તેની શ્રેષ્ઠતા પુરવાર કરી છે, આવું ને હૃદય હોય અને અનેક વિષત્તિઓના પ્રયંક આધાતો અને પ્રત્યાધાતો સહન કર્યાં હોય-તો જીવન પણ દિવ્ય બને છે. અનેક જાતનાં આક્રમણો જીવન ઉપર

ધાય તો તે મૂક લાવે સહન કરો અને તેમાંથીજ પ્રગતિની માત્રા પામી તમારા નિશ્ચિત ખેમે પહોંચી વળશો. તમારું જીવન એવું ઉજમાળું નિવડશે કે જગત પણ તેના આનંદે ગાન કરશે.

“કા” અન્યાક્ષરી કાવ્યગ્રંથોમાં તો લાવની માર્દવતા જ હોયને !
 કદમનાના અનેરા વિલવસ્થાન જેને સાધ્ય હોય તે તો ઘડના અને માનવતાના સંદેશા જ સૂણાવેને ! ખખરદારીથી પ્રાપ્ત કરેલ એવા સંદેશાની ખખર તો જગજગને ખખરદાર જ જણાવે. ખખરખર ! ખખરદાર કવિએ અલકર્મા અલક ફેલાવી કાવ્ય-કલિકાઓ તેજદાર કરી છે. મદ્રાસ રહીને ગુર્જરીની સદાસતાના લાવ કવિ બૂલ્યા નથી. કલિકા, વિલાસિકા પ્રકાશિકા; કાવ્યરસિકા, લજનિકા, સંદેશિકા, દર્શનિકા, રાસચંદ્રિકા વિગેરેમાં કૌમુદીની પ્રભા તથા ઉત્તમવલ કાવ્યતરંગો ઉઠાળી ભારત ટેકારના દેશપ્રેમના ધુધવાતા સાગરમાં લાઇ જઇ માનવજીવનના નાવને મહાન ભિંમિઓના શીકરથી તરખોળ બનાવે છે અનંતતામાં મહાલવા દે છે એજ એમના જીવનની રસસિદ્ધિ:—

જયન્તિ તે સુકૃતિનો રસસિદ્ધાઃ કવીશ્વરાઃ ।

નાસ્તિ ચેપાં ચયઃ કાયે જરામરણજં મયમ્ ॥

સામયિકતંત્ર

દામોદર કે. ભટ્ટ

સામયિકોનો ત્રીજો ભાગ જનહરખખરથી રોકાયેલો રહે છે અને જે ભાષના લખાણોમાંથી કેટલોક તો વળી ચળવળિયો અથવા તો ખાતો રોકવા પૂરતો જ હોય છે. કેાઇ આખાએ સામયિકના વિચાર અને લેખનનું તાત્ત્વ તોળવા એસીએ તો ફક્ત અમુક જ ભાગ વિચારશીલતા અને કલાજન્ય લેખનભાવથી અંકિત હોય છે. છતાં કેાઇ પણ પ્રત્નના અમુક અંશને એને ઇચ્છિત સામયિક સાધના સંસર્ગમાં રહેવું પડશે. એ જનહરખખરિયા ભાગ પર દષ્ટિએ નહિ થવા દે, એ કટારપૂરક આજ્ઞા લેખનપંકમાં વિચારમૂર્તિને નહિ રગદોળે, પરંતુ સામયિકના સારસ્વપૂર્ણ સ્ક્રમ ચિંતનથી એના વિચાર, દષ્ટિ અને મનનને રોકવામાં તેની યાનચકિતનો ઉપયોગ કરશે.

આપણું જીવન પણ માનવકાર્યોલયનું મુખપત્ર છે. સમસ્ત જીવન પૃષ્ઠે ભારેસત ચિંતનશૈલીથી ખીચોખીચ ભરવામાં આવે તો તે વિશ્વજનતાનું પુરાણ, વેદ, કે સ્વેનું થોડું થઇ જાય. પણ માનવતા એ વિવિધતાપૂર્ણ વિપુલતામાં વધારે માને છે. એને પુરાણમયો કે રહસ્યમય વેદ અને સૂત્રો તો આખો જન્મોદાર વાંચવાના હોય છે. આવા અટલ વાક્યમયને વિવેકપુરઃસર પચાવવાને માનસનું જઠર મજબુત હોવું જોઈએ. એટલે રહસ્યપૂર્ણ વિચારોના ઊંડા ધરામાં ડૂબી મારે તે પહેલાં તેની જીવનશક્તિ તે ઊંડા વિચાર-નસમાં થોડીવાર સમાધિરય રહી પાછી મનનની સપાટી પર તરી શકે છે કે કેમ તે જોવાનું રહે છે.

પણ આપણી પ્રાચીન વાગ્મિતા આપણા ઊર્મિપ્રધાન આત્મની નવતાગ્રેક શ્રમિકા હતી તે આપણે જુલો જવું ન જોઈએ. તે વખતે જીવન વિચારવાંજાથી પરિવ્રત હતું. પ્રાગલ્ભ્યભયુ ચિંતન જીવનના બંધારોને ખખડાવતું; અને જીવન એટલે અનેક વિવિધતાથી લયી જવું, કલાભવન એવી સંસ્કર નીતરતી વ્યાખ્યાથી વિચારાતું ત્યારે જીવતર નોલદાર અને પાસાદાર મનાતું. એ અનંત સંકલનની પરકોટિએ પહોંચ્યા પછી પણ વિસ્તૃત દષ્ટિના દોરથી તુંગતમ ઊડવાની ઇચ્છા રાખતું, અને કદિને જો કેાઇ આસ્માની સુઝતાનીનો ભોગ ખનવાને તેનું નિર્માણ યદ્યદ્યુકેણ હોય તો ને નીચે નો પડવાનું. એ પડશે, ગુરુત્વાકર્ષણના સર્વરૂપશીથનિયમનને વશ થઇને. પણ તેના અપઃપતનમાં એ સર્વોપાજીત સ્વૈચ્છિક મંત્રમાં જ મરાયુજ રહેશે અને પૃથ્વી પર-પડતાં તેની પાસાગદતા વેરાઈને છૂટી જવાઈ થઇ જશે. પણ જે પાસાની બાંધણી નિસર્ગદત્ત છે તે તેનો કલાત્મક

અને સુરસ સ્વભાવ હોવાની નથી. એ કણી કણીમાં પવટારો તો એ તેની પ્રકૃતિગત ક્ષમણીથી હોડી ચક્રો નહિ તે પરમાણુની મુક્તતામાં એ એની પાસાબદ જીવનપ્રણાલી મુક્તગત રાખશે.

આમ ભારેસસ ચિંતનપ્રધાન જીવન એ એકરમુખવાને સાંકળતી વળકડી છે. ત્યારે નવયુગ એ વૈવિધ્ય, વિશ્વાસ અને છેવટે ચિંમચીનની વિરસ આરતી છે. એમાં જીવતાં માનવીને જીવનની એકદેશીયતા પાઘવે તેમ નથી. એને મને કે કમને ચોમેરથી નિર્જરતા સર્વરક્ષની અપહીનો પ્રધાનભાવ આપણી આંતર મનોદક્ષા ઉપર આધાર રાખશે. જીવનના દરેક રક્ષને એક વખત આપ્યા પછી એને એનાં મનોવાંચિત ભાવ-રસ પર કેન્દ્રિત થવાનું છે. આ રસાસ્વાદ આધ્યાત્મિક સ્વજીવતાને એટલે અને સર્વોચ્ચરિ જનાવર્તા જે પારદર્શકતા અને પ્રજ્ઞમયના બતાવશે તે જીવનની ઉત્કટતાનું અભંગ સ્વપ્ન લેખારો; તેમના આ રસાસ્વાદ વિવેકશૂન્ય વિલસિતાની શૈલીને એકધારી વિવમતા આપવામાં જે તાકાદિ અને સ્વજંદી વિચારસેવન મુશ્વરશે તેમાં ખંડિત મનોમૂર્તિની નરી વિદ્યુત દેખારો.

એટલે નવયુગમાં જે થોડબધ પ્રવૃત્તિઓ જામટે છે તેનું નિયમન માનવીએ આ બે ભોલાની વચ્ચે રદીને કરવાનું છે.

એટલે હવે આપણે મૂળ વિચારણા પર આવીએ. સામયિકતામાં જે જાહેરખબર અને જ્ઞાનભરિત કંડિકાઓ આવે છે તે તેના સંચાલકોની ભેખિનિતો શ્રમિત નિષ્કર્ષ છે. જાહેરખબર દેનારાઓને એના માણા ખપન મારે ચોગ્ર મૂલ આપવાનાં છે, અને સામયિક સંચાલકોને એનું વેનન મળવાનું છે, અને ચાંચનના શોખીનોને એના વાચન બદલ દિમતે આપવાની છે. છેવટે આ અધું ચયા પછી પછ વાચનારા તો એને મરજી હોય તે વાંચીને ‘મધ્યમપ્રતિપદા’ તો માર્ગ ચઢ્યું કરવાના છે. ઉપરનું કથન એ માનવજીવનનું સર્વાંગ સુરેખ બલ્ય રૂપક છે.

હવે આ રૂપકની પારદર્શક તત્વમીમાસા કરીએ. સ્વપ્નમુગ્ધ જીવનતિતિક્ષા સામયિક પ્રતિમાઓ કંડારવામાં પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. માનવીનું અનુભવત્ર મર્યાદિત હોય છે, અનેક યુગદર્શનની સામૂહિક અનુભૂતિ બાંધે વિશ્વાલગ્ય ને વૈવિધ્યતમ હોય તહો એ એવી રીતે નામ તેના નાચ છે એજ ધોરણે યુગદર્શન કલાદર્શન કે સર્જનાદર્શનની ભાવના શબ્દમાન-હોતાં અસુક અંશો તો મર્યાદિત જ છે અને જે Atomic sphere-સદમાણ્ય વર્તુલ-વૈજ્ઞાનિક વિમર્શનથી માનવભાવગમ્ય બન્યું છે-એ કે હજુ તો સરઆતને એકેકો ધૂટે છે-તે એની વિરાટ કલામાં સીમાચૂન્ય છે, તો જે માનવતાની કલ્પનાએ જોયેલી કે મતરેલી પોતાની અપરિમિત શકિતસેરાએ એ સીમ ચૂન્યતાને મર્યાદા બાંધી દીધી છે. આવી અનંતતાને મર્યાદારથભોધી સાંકળ્યા પછી તંદની આંતર વ્યવસ્થા પર માનવપારંપર્ય આંખ માંડે છે, અને અંતુલ બૌદ્ધિક તંત્રથી તેનું વૈષ્ણ સમારીને સમત્વમાં નિચોડે છે. આ સર્વ જીવનગતિ દરમ્યાન માનવતાનું સામયિક વ્યક્તિત્વ પૂરજોશમાં તેનું કાર્ય કર્યું જાય છે અને જીવનકલાની સૂક્ષ્મતમ વિવિધતામાં નૂતન પ્રકાશ પૂર્યે જાય છે. માનવતા

તેના જીવનમાં સ્વરૂપ પ્રજ્વલિત કરે છે, કે.આ.આ. નીરવતાના સૌમ્યપ્રચાર શુદ્ધ તેમ તરંગોમાં ભાવના પ્રમાણિ આરંભે. તે બંનેમાં ધીમું કે એકાગ્ર આ સામયિક તંત્ર ગતિમાન હોય છે. ગાયત્રીમંત્ર ભાવવિશ્વરૂપ, સંસ્કૃતિમંડલના જ્યોતિર્ધરો, માનવકુલના વિવરણો, કલિદાસ-અભંગ ચુકામણીઓ, છુદ્, શ્રિદાસ આધુનિક વેદદ્વંદ્વ દ્વાનંદ. વિશ્વશાંતિ સ્થાપક મહાત્મા ગાંધીજી કે મૂડીવાદતંત્રના રચયિતા કે પરચેલો નિચોવતા મજૂરમંથો તેઓની અણીશુદ્ધ અસ્મિતાના ઉગ્ગળા સ્વયંપ્રકાશિત તિખારા છે અને તેઓની નવસંત કે ભગ્નજીવ પૌરુષ-પ્રતિભામાં આવું નિમ્ન સામયિક તંત્ર ફરતું જ હોય છે. જો તે ન હોય તો માનવતા અસાધ્યતામાં પરિણમે અને પાશ્વિક પ્રસોભનો તાડવ નૃત્ય આરંભે.

જ્યારે જીવન પોતાનું સામયિક પ્રકાશન જોડે છે ત્યારે તેની અવદેશીય અનુ-ભૂતિઓ તે પ્રકાશનના કાર્યકરો બને છે. દરેક લિન્ન લિન્ન અનુભવો સ્વચ્છ પ્રમાણે એ પ્રકાશમંદિરમાં જોડાય છે; અને રેશનલિટી કાર્યસરણિને સામ્યિક પ્રવહમાં વાળે છે. આવી સિદ્ધ આયોગ્યતાથી જીવનની કર્મચટના સમાવેશને વગગી રહે છે.

આપણા કર્મજીવી બાળુ પર જે કાર્મ કર્મજીવી દીવીઓ જરૂર છે તેમાં સામયિક સ્ફુરણોના વિષ્ણવોમાં વિવિધ ચમત્કૃતિઓના પલ્લવો પ્રગટે છે, આ પલ્લવોના પરચાઓ અભાગ નાદ જગવતાં જીવનને અનેક લગનીઓની લલિત રેખાઓ માંપડે છે. માણસ સ્વાધાસે પરમતાને પામે, રાષ્ટ્રનિર્માણ ચર્મ માનવતાની ઉત્કટતા સંજો કે પછી સ્વસોલુપતા ખડિયેર મનોદાશા બેઝવે પણ તેમાં ચિરજીવ હૃદયદારી એક અવાચત સુખાળ છે, અને તે સુખાળને જીવનતંત્રમાં ઘટાવવા ચોખ પૌરુષતાને વરે છે. કૃતિસુખ, શીસુખ, કુટુંબ પૈલવસુખ કે અજેવામ સુખ એ સર્વ સામયિક તંત્રની અવસ્થિત સંકલ્પના છે, એ બધા બલિષ્ઠ સંસ્કારમંડલથી વિશ્વમુખપત્રજીવન સજીવન રહે છે. વખતે માંસાદિક આવરણોથી તે ઝટપાય અને કાષ્ઠ અગમ્ય શક્તિ એ મુખપત્રના મંચજન માટે મોળાધરી કે જામીનગીરી માગે; પણ જે વિશ્વમુખપત્ર ‘માનવતા’ કે જોનો જીવનપર્મ વિવર્તલીલા છે તે આવી જામીનગીરીમાંથી જટકી જવા નહીં નામાલિચાન પામશે અથવા તો પુનઃ જરૂરિ: જી ને માર્ગે વળશે.

કાળગતિનું Dynamic force ચૈતન્યજન માનવતાના સામયિક તંત્રને આભારી છે. જ્યારે એ સામયિકતંત્રના વેગમાં નિરવચી રચેઈ વ્યાપશે ત્યારે કાળગતિમાં અસાધ્યતા અને અતંત્ર દેશો અને સર્ગનિર્વાચની નોળતો મડગશે.

માગું બસ રાત વાસો જ હું

શેષ

[૫૨૫]

અનુકૃતિ

[હરિણી]

અયો દિ, યશું મોહું ને ઉપર રાત અંધારી છે.
નબે ઝઝૂમતાં ઘનો, નહિ હું મારાંતો બોમિયો,
નહક ન સરાધ, સાથી વણુ યે રહ્યો એકલો,
પિછાણ નહિ ક્યાંક, ને મુઝક આ અળણ્યો મને.

અધો નિયસ ચાલી ચાલી ચરણો ય યાદી ગયા,
ન આગ્રય ખીએન આરી પણ ખુસ્લી ખીએ કપંદી
નિહાળી તમ દીપ દાર પણ આ તમાગં ખુવાં,
અળણ્ય અહીં આથી માગું બસ રાતવ સો જ હું.

વિશાળ તમ હર્મ્ય માંદી ક્યહીંક ખુણી સાંકડો,
યશો મુજ જાદર કેરી મૂડી દેલને પુરનો;
તમે નશીબદારને નહિ કશું જાણ્યો ય ને
પરોઢ મુજને યનાં નવીન તાઝગી આવશે.

મુસાફરી હજી રહી હું નવ જાણું કે કેટલી,
પરંતુ તવ પાડ અત સુધી કે દિ બૂલીશ ના.

દિન વહી ગયો, મોહું થું ને, નિશા પણ ઘેરી છે;
નહા ઝઝૂમતાં અઢો, ને હું નહીં પથભોમિયો;
હઈ વિકળ હું સાથીવ્હોણો, સરાધ સમીપ ના,
પરંતુ નહીં કેનો યે, ને અળણ્ય પ્રદેશ આ;

દિવસ સધળો ચાલી ચાલી ગયા ચરણો રહી,
ચળા અવર ના, બારી ખીએ ખુલી દીસતી નથી.
નિરખી દીપને, નેહ દ્વારે વગાતમ આ ખુવાં
અનપરિચી રાજિવાસો કને તમ માગું હું.

વિષુમ તમ આ હર્મ્યો માંદી ક્યહીંક ખુણીવુણે,
મુજ જાદરનાં મૂડી હાડો સમાધ સુએ જશે.
તમ નશીબદારને ના તે કશું જાણ્યો, ને
દિવસ પડતાં મારાં અંગે યશે નવ તાઝગી.

નવ ખજાર કે બાકી મારે રહ્યો પથ કેટલો,
પણ બૂલીશ ના અન્તે યે હું કેદી તમ પાડને.

‘માગું બસ રાતવાસો જ હું’ નામનું રા. શેષનું પૂરબીહંદમાં રચાયેલું ઉપલું કાવ્ય ‘પ્રસ્થાન’ના માહઅંકમાં હવાસું છે, તેને મેં ફગ્ગલાત કરવા પડે નેટલા સાન્નિદક ફેરફારો કરીને હરિણીમાં ઉતાયું છે. જૂદાજૂદા રંગોને માનસિક ભાવો સાથે અમુક ભાવનો સંગ્રહ છે એવું તજ્જો આજે માનવા યાવ છે. એવો જ સંગ્રહ જૂદાજૂદા હન્દો અને જૂદાજૂદા માનસિક ભાવો વચ્ચે છે એમ આપણી પ્રાચીન પરંપરા માને છે. પણ, આ સંગ્રહની પરીક્ષા વિવેચકીય દષ્ટિએ હજી લગી થઈ નથી: એવી પરીક્ષા થઈ શકે, તેને માટે ભૂમિકા તૈયાર હોય તો. આજ કંઈક વિચારથી મેં ઉપરની અનુકૃતિ કરી છે મૂળ કાવ્યમાં વિવશ દૈન્યનો ભાવ સર્વવ્યાપી છે. એ ભાવ પૂર્વીને તેમ જ હરિણીને કેટલો અનુરૂપ થાય છે એનો ખ્યાલ આ જાને કૃતિઓથી અભ્યાસકોને કદાચ આવી શકશે. ‘વિવશતા’ અને ‘દૈન્ય’ ને માટે હરિણી બહુ જ અનુકૂળ છે એમ ઉત્તરમ તથા શાન્તલમાં

ભાવની પરાકાષ્ઠાના પ્રસંગે થએલા એના ઉપયોગો^૧ ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય. ભવ્ય વિકળતાને પૃથ્વી અનુકૂળ બને છે એમ 'આરોહણ' પૂરવાર કરે છે. પણ આ વિષયને ચર્ચવાની અહીં ઇચ્છા નથી. આવા ઘણા પ્રયોગો નજર સમીપ આવ્યા પછી એનો પૃથક્કૃત અભ્યાસ કરીએ તો જ આ બાબતમાં કંઈક નિર્ણય બાંધી શકાય.

અજ્ઞાનજન્ય આડાઇ

૨

હમણાં કેટલાક કવિઓએ જાહેરાત નવાં નામો આપવાની પ્રયાસ કરી છે. કોઈક 'મિત્રો' લખે છે, તો કોઈક 'મિત્ર' લખે છે. કોઈક વળી 'મિત્રજ્ઞાતિ' લખે છે તો કોઈકવળી 'મિત્રોપજ્ઞાતિ' લખે છે. 'નવચેતન'ના તાજેતરના એક અંકમાં 'વસંત' અને 'વસંતજ્ઞાતિ' એવાં નામો પણ વાંચ્યાં છે. 'દુત', 'મંદા', 'સાદ્દેશ' આદિ સંક્ષિપ્ત નામો પણ દેખાય છે.

જાહેરાત નામ આપવાની આ મનસ્વિતા કોઈ પણ જવાબદાર કવિને ન શોભે તેવી છે. ઇન્દ્રવજ્ર અને ઉપેન્દ્રવજ્રનાં ગિત્રણને આપણે 'ઉપજ્ઞાતિ'નાં સામાન્ય નામથી ઓળખીએ છીએ. એના વિશે આ કવિઓ 'મિત્રો' કે 'મિત્ર' શબ્દ વાપરે છે. 'મિત્રોપજ્ઞાતિ'માંથી કદાચ કાપીને જનાવેલ 'મિત્રો' તો હયાબ્દક ભાષાસાગર (ભાષાનઅસાગર) તો સૂચક છે. 'મિત્ર' એટલે શું સમજવું? કોઈ પણ બે કે વધુ જાહેર મિત્ર હોય તેને મિત્ર કહી શકાય. માટે અતિવ્યાપ્તિના હોયે દૂષિત થએલો આ શબ્દ પણ નકામો છે. 'મિત્રજ્ઞાતિ' અને 'મિત્રોપજ્ઞાતિ' શબ્દો કંઈક ઠીક છે. આપણામાં અગ્રાસરી અને પારાસરી જાહેરાતો ઉપજ્ઞાતિ બને છે તે જાણીતું છે. આ જાહેરાતો જ્ઞાતની ઉપજ્ઞાતિનું જેમાં મિત્રજ્ઞ હોય તેને 'મિત્રજ્ઞાતિ' કે 'મિત્રોપજ્ઞાતિ' કહી શકાય : પણ એવાં મિત્રજ્ઞ માટે 'મિત્રોપજ્ઞાતિ' શબ્દ જ વધુ ઠીક મળાય.

પણ 'નવચેતનમાં' તો વસંતતિલકામાંથી 'વસંત' જ કરી નખાયો છે. કવિને કદાચ ખમર દરો કે એમ કરવાયો અજ્ઞજ્ઞતા એક રાજતું (જાહેર નહીં) નામ પોતાની કવિતાનાં પદ્યચરણને અપાઈ ગયું છે. વસંતતિલકા નામ શું ખોટું છે^૨, જે એને ટુંકાવવું પડે છે?

વળી નવચેતનના એ જ અંકમાં એ કાવ્યોના જાહેર નામ 'વસંતજ્ઞાતિ' આપ્યું છે. આ વળી કયી જ્ઞાતની જ્ઞાતિ? આપણામાં જરૂર ગણાવેલી જે બે ઉપજ્ઞાતિ સ્વીકારાઈ છે, તેમાંના બે જાહેરાતો માપમાં પ્રથમાક્ષરમાંજ ફરક હોય છે. અને એટલા ફરકથી થતી

૧ ન જલ્લ ભવતાં પ્રતીકને રશ્મિક (અંક ૩) અને ઉત્તરરામમાં સુત્રાદયત્વ પ્રતીકને રશ્મિક (અંક ૧) શાસ્ત્રતત્ત્વમાં.

૨ અગ્રાસરી ઉપજ્ઞાતિ માટે 'ત્રેહુલ જ્ઞાતિ' અને પારાસરી ઉપજ્ઞાતિ માટે 'નવજ્ઞાતિ ઉપજ્ઞાતિ' નામો (દી. બ. કે. ડ. મુને સૂચવેલાં) સ્વીકારી લેવા જેવાં છે.

પેરા નીતિને આપણા હૃદય:શાસ્ત્રીઓએ ઉપનિષદો નામ આપ્યું છે. પણ આ બે કવિતામાં તો ચૌદવર્ણી લીટીઓ સાથે પંદરવર્ણી લીટીઓનું મિશ્રણ છે, તેમાં વસંતતિલકાના છેલ્લાં લગાગાને બદલે લગાલગા મૂકવાથી પંદરવર્ણી લીટી બને છે. આ નવો પ્રકાર સુભગ નથી, એમાં કશું જ વૈચિત્ર્ય નથી. પણ અંગારો મૂળ વિરોધ તો ઉપરનાં નામગંરકરણ સાથે છે.

આવાં નામ પાડવામાં નવીનતાના મોઢ સિવાય બીજું કશું જ લેણું અંતને દેખાતું નથી. આવી શ્તિ આપણા કવિઓ તણ દે તો સારું.

ત્રીજો નામોને સંક્ષિપ્ત કરવાનું પણ કશું જ શરણ નથી. ઉપર 'મંદા' જેવામાં તો અશાસ્ત્રીય તત્ત્વ જ છીનું ગાય છે; કેમકે મૂળ શબ્દ મંદાન્ધાન્ધાન્તા છે, મંદાન્ધાન્ધા નથી. પણ આવી નવીનતાએની જરૂર જ નથી.

૩

નૂતનશિક્ષણ:— તંત્રીઓ; દરબાસ ત્રિવેદી ચંદ્રવદન શાહ, દેસાઈ પોળ, સુરત. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૦-૦ (અંકટીક સરકારી પાનાં ૩૨)

આ માસિકના કેટલાંક અંક અને જોવા છે, તે ઉપરથી આપણાં શિક્ષણવિષયક માસિકોમાં એનું સ્થાન ઉચું છે એમ અમારી ખાતરી થઈ છે. માસિક કદમાં નાનું પણ ગુણમાં મોટું છે. એનો દરેક લેખ વિચારોત્તમ હોય છે. કદનાં પ્રમાણમાં વિષયોનું વૈવિધ્ય પણ ઠીક છે. શિક્ષણમાં રસ લેતા બાળકોને એ વાંચવાની અત્યે લગામણ કરીએ છીએ.

અજબધુ (લલિતવાક્યમય વિશેષક) ૦-૩-૦

આપણાં આ અગ્રમણ્ય અકવાડિકે સરુ કરેલી આ નવી પ્રથા આવકારને પાત્ર છે. એની યોગ્યતા મુજબ આવા ચાર વિશેષાંકો વર્ષમાં એના તરફથી બહાર પાડવામાં આવશે. આ અંક અનેક દૃષ્ટિએ રસ્યક વાંચનસામગ્રીવાળો બન્યો છે. એમાં છે તે નવલિકાઓ, કવિતાઓ તેમ જ નિબંધકાઓ સહુ કોઈને વાંચવી મળે તેવી સુંદર અને સુરચિત્કત છે. એમાં આપેલી સરુવાતની વિવેચના બહુ સામાન્ય લાગે છે.

ધી કાર્પસગુજરાતીસલાત્રેમાસિક: અંપાદક અને પ્રકાશક, અંબાલાલ જુનાખીરામ જાની, ૩૬૫, શ્રી કાર્પસગુજરાતીસલામન્દિર. મુંબઈ નં. ૪. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૦-૦

ખાસ ગુજરાતી સાહિત્યના ઉદ્ધારને માટે અને મુખ્યત્વે કરીને તેના સંશોધનાત્મક વિભાગના વિકાસને માટે અસ્તિત્વ ધરાવતી એવી આપણી બે સંસ્થાઓ છે. આ ત્રેમાસિકનાં પ્રકાશનથી હવે આ બંને સંસ્થાને પોતાપોતાનાં ત્રેમાસિક થઈ ગયાં છે.

૩ જો કે ધણીખરા કવિ તો પોતાની કવિતાના હૃદય નામ લખતા જ નથી, કોણ જાણે શાં કારણથી. વાંચતારને નકામી વકતીક ના પડે એટલા માટે પણ હૃદય નામ તથા જરૂરની નોંધ આપવાની કલિની ફરજ છે જ.

આ અંક ઉપરથી વ્યુત્પન્ન લેખોને જ આમાં સંગ્રહવાનો એના તંત્રીનો હેતુ ૨૫૭૮ થાય છે, આપણાં આવા સંશોધનાત્મક સામયિકો અન્ય ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થતાં એવાં સામયિકોની કક્ષા ક્યાંમાં રાખે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. આ અંકમાં શાસ્ત્રી કેવંદરામનો લેખ યોગ્ય કક્ષાનો છે; શાસ્ત્રીજીએ ઉપાડેલ એક અત્યંત અગત્યના અને દૃઢ સંલક્ષિત અનતા જતા મુદ્દા વિશે એમાં વધુ પ્રમાણ આપ્યાં છે તેથી તો ખાસ. ‘ગુજરાતની સાંસ્કૃતિક રિયલિટી’ ઉપરનું ભાષણ માહિતીપૂર્ણ છે અને ભાષણકારની ચિદ્વક્તા અને સંશોધનની ધીરજની ખાત્રી આપે છે. શ. ધનપ્રસાદ મુનશીના લેખની પણ અહીં નોંધ લેવી જોઈએ કેમકે એમણે સૂચવેલ વિષયને છલુવાની અગત્ય પણ ધણી છે. શ. મુનશીએ આપેલી પ્રશ્નાવલિ તો એક મિનિટની ધૂનમાં લખી નાખી હોય તેવી અપૂર્ણ અને અ-વૈજ્ઞાનિક છે.

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે આ ત્રૈમાસિકના સંચાલકો, શ. મંજુલાલ મજમુદાર, શ. વરાહ શાસ્ત્રી, ભોળીલાલ સડિસરા મધુસૂદન મોદી આદિ આપણા સંશોધનકાર્યમાં આગળ પડેલા વિદ્વાનોનો લાભ લીધા કરશે, અને પોતાનું જ્યેષ્ઠ દર્મેશાં કડક બનાવ્યે જશે.

આવા ત્રૈમાસિકમાં એક માહિતીવિજ્ઞાન ઉમેરવાની ખાસ જરૂર છે. ખીજા ભાષાઓનાં સંશોધનાત્મક સામયિકોમાં આવેલા અગત્યના વિષયોની ટીપ, તેમ જ ગુજરાતી સામયિકોમાં પણ આવેલા અગત્યના (સંશોધનાત્મક) વિષયોની ટીપ આપવાથી અભ્યાસીને ધણી જ લાભ થશે. આ કામ મહેનતનું છે પણ ઘણું ઉપયોગી છે.

અન્યસ્થવાહમય

શ્રી રાજચંદ્રનાં વિચારરત્નો સંગ્રહક: ગોપાલદાસ જીવાલાલ પટેલ પ્રાપ્તિસ્થાન: નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ. મુદ્રણ-ગાર આના. પૃષ્ઠો: ૨૦+૨૦૮ અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની એક છબી.

“આ સંગ્રહની અનુક્રમણિકા ઉપરથી જ ગાલુમ પડી આવશે કે, આમાં મુખ્યત્વે ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક વિષય જ પ્રધાનપદે છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું મુખ્ય લક્ષ્ય આત્મચિંતન અને આત્મદર્શન હોવાથી, તેમનાં લખાણોમાં આત્મકથા તથા તેના અંગમૂત ધર્મકથા જ મોટે ભાગે છે. તેમાં પણ શ્રી દેવોતાના પુરોગામી, મહાવીર જેવા એકનિષ્ઠ આત્માર્થીએનો માર્ગ અનુસરવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો હોય, કેમ નવો માર્ગ કે નવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો નથી. છતાં તેમનાં વચ્ચે તેમના ત્રીજા પુરુષાર્થ જીવનમાંથી પ્રગટેલાં હોવાથી, તેમાં રહેલી સરગતા અને સ્વોદતા મોઝને પણ નવીન લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.”

અમે જોતો તેમજ જોતેતરોને આ સંગ્રહમાં આપેલાં લખાણો વાંચવાની, વિચારવાની અને આચારમાં મૂકવાની ખાસ લાલામણ કરીએ છીએ. જુલોને એમાંથી આત્મકથાઓનો માર્ગ મળશે; મુલાતોને જીવન-સિદ્ધિનો, સુખી દુઃખી, ગરીબ તવંગર, ઉચ્ચ નીચ બધા આમાંથી પોતાના રોમનું ઓપથ મેળવી પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકશે જો એનું વાંચન શ્રદ્ધા અને સત્પરિવ્રાજાથી કરશે તો.

અંગ્રજી અન્યમાળા^૧, કેન્સો હોલ, કરાંચી. વાર્ષિક લરાજમ $\frac{૪-૦-૦ કાસું પૂઠું}{૪-૦-૦ પાકું પૂઠું}$

આ અન્યમાળાનાં બધાં પુસ્તકો અમને મળ્યાં છે, તે બધાને વિશે વિગતવાર મત આપ્યા વગરજ અમે એટલું નોંધીએ છીએ કે નિર્દોષ સંસ્કારી વાંચન પુર પાડવામાં આ અન્યમાળા સફળ નિવડશે એમ લાગે છે. આ પહેલાં વર્ષનાં સાત પુસ્તકમાંથી ‘પદ્મતાતાંત્ર’માં લાખ ઇન્દુલાલની તેમજ નાટિકાઓ, ‘પ્રતિનિમ્બ’ અને ‘ધૂપલાની’ માં

૧ એનાં પહેલાં વર્ષના પુસ્તકો નીચે મુજબ છે:
પલટાતાં તેજ: ઇન્દુલાલ ગાંધી, ૧૨ આના
દરિયાના મામલા: ચારુદત્ત, ૪ આના
વેરાનમાં: અવેશ્યંદ મેધાણી, ૧ રૂપીયા
મૂપલાની: વિનોદ ભટ્ટ, ૧૧ રૂપીયા
પ્રતિનિમ્બ: અંદુલાલ ત્રિવેદી, ૧૩ આના
અંતરની વાતો: સોપાન, ૧૧ રૂપીયા
કાળપાણીને પેલેપાર: સમનારાયણ ના. પાડક, ૬ આના

આલોકને પાકાં પૂકાંના પુસ્તકો ‘અંતરની વાતો’ બાદ કરતાં માત્ર ત્રણ રૂપિયાના લવાજમમાં ઘર બેઠા મળશે.

+ મુંબઈ સરકારે જત કડું

સામાન્ય રીતે સફળ એવી નવલિકાઓ, 'વેરાનમાં' માં લાઇ ઝવેરચંદ મેઘાણીની નવલ-
કથાઓ, 'દરિયાના મામલા'માં સરળ શૈલીમાં રોમાંચિત કરે તેવી સાગરકથા અને
'કાળાપાણીને પેલેપારમાં' ઉચિત પ્રવાસવર્ણન છે. એક પુસ્તક 'અંતરની વાતો' સરકારે
ગેરકાયદેસર ઠરાવ્યું છે. આમ આ વર્ષના બધા જ પુસ્તકોએ સંસ્કારસંપન્ન, રચિકર અને
અનશિષ્ટ એવું વાંચન આપ્યું છે. મન્યમાળાઓ ગુજરાતમાં, ધણી વધી પડી છે; અને
મન્યમાળાઓની ઉપયોગિતા અને એનાં સામાન્ય ભવિષ્ય વિશેના અમારા વિચારો નૂદા
છે છતાં એમણું કહેવું તો પ્રાપ્ત થાય છે જ કે ગુજરાતની ખીણ મન્યમાળાઓને મુકાબલે
આ મન્યમાળા કોષપણ રીતે ઉતરતી નીવડે તેવી નથી.

કુળવંતી અથવા અજ્ઞાનવિલાપ: દીનસા માચેકલ સ્મરોચ્ચા ૦-૮-૦, ૭૫૫ સં.
૧૯૫૧ માં,

આ નાની પુસ્તિકા અમને રા. રા. કિરોઅશાહ ર. મહેતા તરફથી મળી છે.
લાઇ મહેતા પારસીઓનાં શિષ્ટ લખાણો ભેગાં કરીને એ વિષય ઉપર અભ્યાસ કરવાની
ખાહેશ ધરાવે છે. આ કાર્ય ધણું જ ઉપયોગી છે એ વાતની પ્રતીતિ પ્રસ્તુત પુસ્તિકા
કરાવે છે.

આમાં ફલપતશૈલીમાં સુધારાવિષયક વસ્તુવાળી એક કાવ્યવાર્તા ગુંધાણી છે: પણ
અમે, પોતાને શિષ્ટ ગણતા સર્વ ગુજરાતીઓને પડકાર કરી કહીએ છીએ કે આ પુસ્તક એક
પારસીનું રચેલું છે એ વાત જાણ્યા સિવાય તમારાથી એમાંથી શરસી ગુજરાતીના ખાસ
અંશ શોધી શકશો નહીં. એટલું બહું તળપડું એનું ગુજરાતી છે. કર્તાની કાપા
તે વખતની શિષ્ટ ગુજરાતી ભાષા છે. વળી ગુજરાતી હિન્દુ સંસ્કૃતિને કર્તાએ પૂરેપૂરી
અપનાવી છે એનો પૂરાનો પણ આ પુસ્તકમાં ઠેરઠેર મળી રહે છે. પણ એક વિષય તરફ
તો અમારે સહુ અભ્યાસકર્તાનું ધ્યાન ખેંચવું છે. આ પારસી કવિનું પિત્રાનું ચાલું વિચાર
અને જીવું છે. એણે આ પુસ્તકમાં અનેક જાહેરાતો અને કેટલાય દેશીરાગોનો વપરાશ કર્યો
છે: તેમાંથી શૈલ, રાખનારી, મરહટ્ટા, રચિરા, કદુક, ચર્ચરી, પદરી, લાકળી, અને મસ્લિકા
જેવા તો એવા છે કે એનો વપરાશ તો ઠીક એનાં નામ પણ બહુ ઓછા ગુજરાતીઓ
યે જાણતા હશે. મલબારી ખખરદાર જેવા એવાર પારસી લેખકોને શિષ્ટ ગુજરાતી લખના
આપણે જાણ્યા છે, પણ આવા કેટલાયે બીજા પારસી લાઘવો આ યુ રચા દશે.

અમકારા જહાંગીર દેશાઇ, ૧-૦-૦, કર્તા પાસેથી દેશાઇવાડ, નવસારી. પૃ. ૧૬+૨૩૬.
(આચાર્ય આનંદચંદ્રની પ્રસ્તાવના સાથે)

આ કવિતાસંગ્રહને અમે આવકાર આપીએ છીએ તે એમાં કવિપ્રતિભાના ચમકારા
છે (એ તો છે જ) માટે નહીં, પણ એક વધુ પારસીભાષ ગુજરાતી, શુદ્ધ ગુજરાતીમાં
સુંદર કવિતા લખી શકે છે તે માટે. આવા દાખલા જેમ વધુ અને તેમ શાર્દ, કેમકે એથી
હિન્દુ-પારસી વચ્ચે નિકટતા વધતી જશે.

આમાં ધણી કવિતાઓ છે. કેટલીકમાં હિતમ કવિત્વનો ઝગઝગ છે, તો બીજી સામાન્ય સપાટીએ જ વિહરે છે. પણ છંદ ભાષા અને વિચારમાં આ કવિ હિન્દુ મુજરાતી માનસને સરસ રીતે પકડી શક્યા છે એ વિચાર જ ફરીફરીને આ પુસ્તક વિષે અમારાં મનમાં આવ્યા કરે છે. મલબારી અને ખખરદાર પછી સુંદર મુજરાતી પદ્ય લખનાર આ પારખીકવિને આટલા માટે સત્કારીએ છીએ.

૩૧.

પ્રેમસ્વરૂપ, શ્રી કૃષ્ણ (કિતારાઈ) અનુવાદક મોહનલાલ વિ. ગાંધી મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

સ્વામીબાબા પ્રેમાનંદ ભાસ્કરીકૃત પુસ્તકનો આ અનુવાદ એની લાક્ષણિક શૈલી અને રક્ષિતકથુદ્ધ વિચારમાળાને લીધે સુચાર્ય અને મનનયોગ્ય છે. બાઈબલ જેવી સચોટ અને સોમરી ઉતરી જાય તેવી ભાષા હરકોઈ કૃષ્ણપ્રેમીને આકર્ષે તેવી છે.

પ્રેમ એ કૃષ્ણજનનો હેતુ હતો. નવમુજૈન કે દારણવિનાશમાં એ અણઅણમાં વ્યાપી રહ્યો હતો અને તે અહીં ત્રાણીમાં વ્યક્ત થાય છે.

દંડંગી વાક્યરચના સિવાય આ પુસ્તકની વિરૂદ્ધ કોઈ ને કંઈ કહેવાતું ન હોય ભાષાંતરકાર આ ક્ષતિ ભવિષ્યની આવૃત્તિઓમાં ન રાખે એવું ઇચ્છીએ.

અ.

અંજલિ

ગ્રંથમાળા

સમાજ, ધર્મ અને શાંતિની આજે નવરસના થઈ રહી છે તેમાં અહવાસે ખૂબ ઉપયોગી થઈ શકે તેજુ સાહિત્ય સહેલામાં સહેલી અને આકર્ષક રીતે, અત્યંત સરના મૂલ્યે આપવાનો અમારો હેતુ છે.

એક વર્ષના અનુભવ અને વિચાર પછી અમારાં પ્રકાશનો માટે અને ઉપર લખેલી કેસોરી નક્કી કરી છે. કેવળ મનરંજન અર્થે અમારાં પ્રકાશનો નથી.

છવનમાં જે વિચારોની જરૂર પડે છે તે વિચારો અને નવલકથા, નાટકો, વાર્તાઓ, સાહસકથાઓ, છાત્રચરિતો, પ્રવાસ વર્ણનો, પત્રો, ઇત્યાદિના રૂપમાં, સહેલામાં સહેલી અને રસિક રીતે પ્રજા સમક્ષ મૂકીશું.

પહેલાં વર્ષ કરતાં બીજાં વર્ષનાં પુસ્તકો રૂપ અને શુદ્ધતાં ચરીયાતોં હરો છતાં મોંમાં નહિ પણ સરતાં જ હરો. પહેલે વર્ષે હબર પાનાં આપવાની ભહેરાત કરી અને લગભગ અઢીઆસો પાનાં આપ્યાં છે. બીજાં વર્ષે બારસો પાનાં ભહેર કરીએ છીએ અને આદેશોના સદકાર મળશે તો કૈયી થે વધુ આપવાની અમારી ઉમેદ છે.

આપ આહુક છો ?

હર વરસે બારસો પાનાનું વાચન તીચેનાં લગભગમે ઘેર એકાં મળી શકસે લગભગ બધાં પુસ્તકો દિરંગી મુખચત્રાળાં હશે. છપાઇ સુંદર અને બાંધણી મજબૂત હશે.

કાનું પૂઠું દેશમાં	રૂપિયા ત્રણ
પાકું પૂઠું "	રૂપિયા આર
કાનું પૂઠું પરદેશમાં	સિલિંગ છ
પાકું પૂઠું "	સિલિંગ આઠ

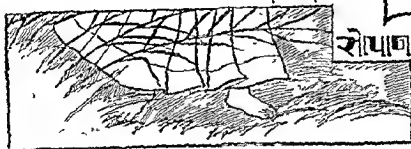
નવું પ્રકાશન

નવસોસાડ પાના

એક શરૂ થયેલ નવલકથા

રાજપાળ

રોપાળ

જ્યાં બાલુ કુદત નકલ રા. બે
અં જ લિ અ થ મા લા

પુસ્તક પ્રદેશ
ડેન્સો હોલ, કરાચી

१६६२

७४

वर्ष पांचभु
अंक आठमो

वदेमहि वतायाणी अमुतां शास्त्राः कलाभू

અંજલિ

પ્રથમાળા

સમાજ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રની આત્મા નવરચના થઈ રહી છે તેમાં અકર્ષણે પણ ઉપયોગી થઈ શકે તેવું સાહિત્ય સહેલાઈમાં સહેલી અને આકર્ષક રીતે, અત્યંત સસ્તા મૂલ્યે આપવાનો અમારો હેતુ છે.

એક વર્ષના અનુભવ અને વિચાર પછી અમારા પ્રકાશનો મારે અમે ઉપર લખેલી કસોટી નક્કી કરી છે. કેવળ મનરંજન અર્થે અમારા પ્રકાશનો નથી.

જીવનમાં જે વિચારોની જરૂર પડે છે તે વિચારો અમે નવલકથા, નાટકો, વાર્તાઓ, સાદમકથાઓ, જીવનચરિતો, પ્રવાસ વર્ણનો, પત્રો, છત્રાદીના રૂપમાં, સહેલાઈમાં મહેલી અને રસિક રીતે પ્રજા સમક્ષ મૂકીશું.

પહેલા વર્ષે ફરતાં બીજાં વર્ષનાં પુસ્તકો રૂપ અને રૂલમાં ચડીયાના દરો છતાં મોંઘા નહિ પણ સસ્તા જ હશે. પહેલે વર્ષે હલાર પાના આપવાની બહેરાત કરી અમે લગભગ અનીઆરસો પાનાં આપ્યા છે. બીજાં વર્ષે બારસો પાના બહેર કરીએ છીએ અને સાદકોનો સહકાર મળશે તો બીજાં થ વધુ આપવાની અમારી ઉમેદ છે.

આપ આલેક છો ?

દર વર્સે બારસો પાનાંનું વાચન નીચેનાં લવાજમે થેઝ બેઠાં મળી શકશે લગભગ બધાં પુસ્તકો દિરગી મુખચત્રવાળાં દરો છપાઇ સુદર અને જાપણી મજબૂત દરો.

કાચું પૂકું દેશમાં	રૂપિયા ત્રણ
પાકું પૂકું "	રૂપિયા ચાર
કાચું પૂકું પરદેશમાં	રૂપિયા છ
પાકું પૂકું "	રૂપિયા આઠ

કાકાસાહેબ કાલેલકરની

જ્ઞાનસમૃદ્ધિ અને અનુભવનો લાભ આપના બાળકોને આપવો છે ?
તેઓથી દર મહિને

“કિશોર”

માસિકના વાચકોએ પહેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર ‘કિશોર’ દ્વારા
આપે છે. એ અમોલો લાભ આપનાં બાળકોને જરૂર આપો.

‘કિશોર’ની બીજા વર્ષની વિશેષતાઓ :

- (૧) હિંદુસ્તાનના સચિત્ર પ્રવાસ લેખો નવા વર્ષની શરૂઆતથી આપવા માંડ્યા છે.
- (૨) ‘ખગોળની વાતો’ નામની સચિત્ર લેખમાળા આ વર્ષે શરૂ થાય છે.
- (૩) ‘ભૂસ્તર વિદ્યા’ વિષયની ત્રણ દષ્ટાની લેખમાળા અપાશે.
- (૪) આખા વર્ષ દરમિયાન પ્રકૃતિ સૌંદર્યના તથા પશુ-પક્ષીનાં ચિત્રો મોટે ભાગે આપવાની યોજના કરી છે.
- (૫) વર્ષ દરમિયાન બાળકો બજારી શકે એવી ૭ નાટિકાઓ અપાશે. ‘જીવન-ચરિત્ર’, ઐતિહાસિક લેખો, પૈજાનિક લેખો, નિત્યનો આચાર, કાવ્ય પરિકીર્ણ, જીવનની ફરમ વગેરે તેા દર્શાવ.

ખાસ લાભ

આરુ સાહના એ માસની ૩૧મી તારીખ સુધીમાં બીજા વર્ષના આદ્ય ધનાર્થને ‘સેલેક્ટ વર્ષના અધિકાર’ પછી મોકલવા બાદ અહીં અર્થી કિંમતમાં (ફક્ત રૂપિયા બેમાં) મળી શકશે.

લવાજમ: દિલ્હીમાં રૂ. ૪)

પરદેશમાં રૂ. ૬)

કિશોર કાર્યાલય

પાસી અગિયારી સામે,
અમદાવાદ

સોલએજન્સ કંડીરલ વાલજ એન્ડ સન્સ

કેરલ
સેન્ડલવુડ
સાબુ

કેરલ સાબુ
સુવાગનેપૂરો
વેલો સુધી
સઘરી રાખે છે

સુખડનો સાબુ
તમારા મનને જુરા ખુશાલ રાખે
એવીમતોદર સુગંધી વાળો અમારો સર્વો-
તમ સુખડનો તેલનો બનાવેલ સાબુ જેમાં
ઉચ્ચ પ્રકારનું અતર અને સુવાગીય દુધાનું એસેન્સ
વાપરવામાં આવ્યું છે તે એક જગત વાપરીને ખાતરી કરો.
આપણા ગરમ દેશને મટે એ ખાસ બનાવવામાં આવ્યો છે. પર-
સ્પર્ધાથી નીવરતાં સરીરમાં એ ઠંડક, ઉત્સાહ ને તાજગી બરે છે.
એવી ખુશખોદાર બસક તમારા મનને જરૂર પ્રદીલત અને
આસ્વાદક બનાવશે. દરેક ડેઝએ એ મળી રાકશે.

કેરલ સાબુ ઇન્સ્ટીટ્યુટ કાલીકટ

૦ વાંદર રોડ ક રા મી ૦

મુંબઈમાં અમીરી રહેવા જમવાનું

આર્યનિવાસ

ARYANIVAS
ટે.નં. ૨૩૨૩૬.

વડોદરા સ્ટેટની લાયબ્રેરીઓ માટે મંજુર

ગુજરાતના બીજા અગ્રણ્ય સામયિક અને સાહ્યકો બનાવે
રસિક વાર્તા સંગ્રહને ખરા ઉમંગદાયી સાહ્યકો છે

ભવાનીશંકર વ્યાસ

૬૧

અગ્રીમાર ફૂકો

વાતોને

રુચક

કિંમત રૂપિયા બે

સોલ એજન્સી-

સી. જમનાલાલ એન્ડ ફાં. પ્રા. એમ. મુ. મુ. મુ.

૨-એક વાનગી

જનરલમનના આ મગ્ગાદી અવસ્થાનની રાધે
જ ધ્યાન ખેંચે છે તેમની વિશિષ્ટ કલાકૃતિ
આપણા આજ સુધીના કોઈ પણ નવલિકા-લેખકમાં
એ કલાકૃતિ આટલી રુચક થીતે નથી દેખાતી...
અને હીંચે અને, નવલિકાસંપિદાનના સળગ
કોરાવને લીધે ભવાનીશંકર એમના પ્રથમ પ્રકાશન-
થી જ ગુજરાતના નવલિકાકારોની પ્રથમ પંક્તિમાં
આવે છે-અત્યાર પહેલાં જ આપી ગયા હોત,
જે તેમની નવલિકાઓ તળ ગુજરાતમાંથી પ્રસિદ્ધ
યતા કોઈ પ્રધાન, 'મીમુરી' જેવા શિષ્ટ
સામયિકોમાં છપાઈ હોત તો, તેમની 'ધીમ' જે
'સોનાચવની', અને 'હોદીના રાધ' આ નવલિકા-
તો આપણાં સાહિત્યમાં અત્યંત રહે તેથી છે...
અને આ નવા 'અભિચિ'ને હૃદયપૂર્વક સ્વાગત
જાએ.

કૌશલી

ASVAN

The Supreme Tonic

વૃદ્ધ કે યુવાન નબળા કે માંદલા
કોઈ પણ માણસ માટે અકસીર ગણાય છે

શક્તિની સર્વોત્તમ દવા

 અશ્વ ન

ગુમાવેલી તાકાત ઝપાટાબંધ ઉત્પન્ન કરે છે
અને

નવું જીવન અને ઉત્સાહ રેડે છે.
શરિરના સ્નાયુઓ અને મગજને
અજબ રીતે વિકસાવે છે.

 દરેક દવાવાળાઓની દુકાને મળશે

ખેંગાલ કેમીકલ વર્કસ, કલકત્તા

કરાચી બેન્ક—ઇન્ડિયન ડ્રુએજન્સી લે

બદર રોડ કરાચી

શ્રી. રમણુલાલ વસંતલાલ દેશાઈની

નવી વાર્તા

કૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટઅંકથી
શરૂ થઈ છે

ઉપરાંત

ધૂમકેતુ

મેઘાણી

ઉમાશંકર

રમણ વટીલ

દુર્ગેશ ચુકલ

કીકુલાઈ દેસાઈ વગેરેનાં વાર્તા—નાટકો

અને

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ, પ્રો. ઠાકોર જેવાનાં

વિદ્વત્તાપૂર્ણ લેખો, સુ-દરજા, ઉમાશંકર,

બાદરાયણ, બેટાઈ જેવા કવિઓનાં કાવ્યો,

શુભાની નોંધપોથી, વિજ્ઞાન અને હુન્નરના લેખો

હવે પછીના અંકોમાં આવી વિવિધ રસિક સામગ્રી હશે જ

તમારા પુસ્તકાલયમાં મંગાવવું જીલશે નહિ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫.

કૌમુદી કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા.

આ જમાનામાં બાળકે ઠાંક રહે તે કોઈ માબાપને નહિ પરવડે; માટે તેને ચંચળ, ચકોર બનાવવા આ આખો સપ્ત. તેના હાથમાં મૂકવો જરૂરી છે. દરેક સમજી માબાપ વસાવે ને બાળકની નજર ખોલે છે.

બાળ સાહિત્યનો ગાંડી વટંકાર

(અર્થાં પુસ્તકો સરકારી કેળવણી ખાતામાં મંજૂર છે.)

૧ ટાઈટ્ટોયની ત્રણ વાતો: ઊંચિયાના સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા અને પ્રીત્તુક ટાઈટ્ટોયની, જીવનના સિદ્ધાંતો રજૂ કરતી અને હૃદયને અંસર કરે તેવા બોધ આપતી ત્રણ વાતો.

કિં. ૦-૫-૦

૨ બુક્રૂઝ: ઘોઢા, શુક્રપરી, સમડીનો માળો, અજબ મોર, દાડમજી અને બટમોગરો એવી વિવિધ રસભરી વપકથાઓ. ચાર ચિત્રો સમેત. ચાર આવૃત્તિ ચર્ચાંગક.

કિં. ૦-૬-૦

૩ ખીરબલનો બનું: રામા અને અખા નામના દરબારીઓની ચાતુર્ય અને સમયમૂલ્યકતાની રમુજી કથાઓ શુદ્ધિ અને આનંદ સમર્પણે. ખડખડાટ હસાવશે. કિં. ૦-૮-૦

૪ મૂરખરાજ: ટાઈટ્ટોયની એક લખીજ બોધક કલાશીલ રૂપાંતર, બાળકને આકર્ષે એવી શૈલીથી. સચિત્ર. કિં. ૦-૮-૦

નીલમ: બિલાખાન આદરાહ, ચકલીની આપાકી, પાટલિપુત્ર, શરત, પિંગેરે લખીકે રસભર વપકથાઓ. કિં. ૦-૬-૦

૬ લીખ: અને યુધિષ્ઠર, એ બેનાં ચરિત્રો નવી શૈલીથી સત્ત ને અલભ્યર્થના આદર્શો રજૂ કરે છે. કલાશી વહેંચવા માટે લખીજ માગખી થાય છે. કિં. ૦-૪-૦

૭ બાળવિહાર (૧) વિજ્ઞાનના કંઠજી ગિદ્ધતોને મહેલા મ્વરે રજૂ કરનારી અવનવી વાતો. મિનેમા, હાપખાનુ, વિમાન, આગગાડી, કાંકરો, ભમરકો વગેરે વિષયોના બાળકને અમનમય એવી ભાષામાં ઉક્ત કરી આપે છે. સચિત્ર (પાકું પુકું) કિં. ૦-૧૨-૦

૮ જય બરડાંગ: શરીરની તંદુરસ્તી અને અખાડ તરફ ખ્યાન ખેંચે એવી કબે લખાયલું દંતુમાનજીનું અવનવું ચરિત્ર.

કિં. ૦-૬-૦

૯ વાધોનું વન: મોટા દરેકે હાપેલી, છેક નાની બાળકોને તરન મળે પિતરી ભય તેવી, અમત ભરેલી એકજ મચિત્ર વાતો. કરચન હાનમના પરાક્રમે વાંચી બાળકો ખૂબ રાજ થશે. કિં. ૦-૪-૦

૧૦ જાતુક હાર: એક ગણમ મામે એક સિપાઈનો ઝપટો. બાળક પૂરી કરીનેજ જોડશે.

રંગરેગી આકર્ષક હાપખી. કિં. ૦-૪-૦

૧૧ બરડીપૂરી: વિજ્ઞાનની આગ વરસતી બાળાએ રચેલી વાત. બાળકની સપના-સુષ્ટિને અગ્રેણ રજૂ કરતાં સાથે અજબ એવા પાકું રીખવે છે. તમારું બાળકને મગન પાડે. બહુ શોખ હોય તો આ ચોપડી તેને જરૂર વાંચાવજો. કિં. ૦-૪-૦

૧૨ સોનાકુંભારી: એવું એનેરી પૂઠું ને
અંદરનાં ચિત્રો સૌ બાળકને હૈયે રમી રહેશે.
“મનોહર” દેશના રાખતે ત્યાં થતાં મીઠાં
દાઢમ દ્રાવ્ય મોરી વળતું હવું...
કિં. ૦-૪-૦

૧૩ તોફાની ટીપુડા: ટીપુડા, બાપડો
ને હીરો નામનાં ત્રણ કુરુકુરિયાં પોતાનાં
મરતી તોફાનની ગોડી બાળકો સથે કરે છે.
કિં. ૦-૬-૦

૧૪ કચુંબર: એમાં મીઠું, છડ, આદુ,
હળદર, મરચાં. કેરી, કેળાં, જમરૂખ બહુ છે.
ઉખાણું, રમતો, નાના એક, ધનિહાસ, ખૂચોળ
ને ગળિતની ગમતનો સંજુ મેળો.
કિં. ૦-૩-૦

૧૫ ધૂપસળી: જગચિખ્યાત બાળકજનક
હાન્સ એન્ડરસનની દીન્ડરોએકસનું રૂપાંતર.
આદિત્ય લખે છે. “હમતી, રમતી, ફેલી સૈલી.”
કિં. ૦-૪-૦

૧૬ બાળવિદ્યાર (૨): પડેલા બાગનીજ
લખે દેનોઆદ, હારમોનિયમ, પાણીના નળ,
રદમ, વગેરે ધરમણુ પણ વિજ્ઞાનના વિષયોની
મસમય વાતો.
કિં. ૦-૬-૦

૧૭ મોતીના દાણા: ગુદી ગુદી બા-
પાઓના બાળસાહિત્યમાંથી વીણેલી રસજરી
વાર્તાઓ. જાદુઈ નથી. ગુદગુદનની રમ્ય
વાતો છે.
કિં. ૦-૫-૦

૧૮ એક હુતો કુતરો: દેશ દેશવરના
કૂતરાઓનાં વિવિધ પરાક્રમેની સત્તી કલાણીઓ.
કિં. ૦-૪-૦

૧૯ કેરીનાં ભજિયાં: “આદિત્ય” લખે
છે: “ક્રૂત ત્રણ આનામાં આલું રમિક બાંધણી-
વાળું, આકર્ષક યચ્ચેવાળું, ગુંદર છપ્પાવાળું
જાગ ચીકણું કામગણાળું પુસ્તક મળે એને
તો ધનામજ ગણવું પડે. વાત બાળકોના બરતી
ને આનંદકાર છે.”
કિં. ૦-૩-૦

૨૦ નંબનીત: ગુદા. ગુદા મહાપુરુષના
ગરિતોમાંથી પ્રસંગો લઈ ગુથેલી વાતોનું આ
માખણુ સ્વાદિષ્ટ શ્રામશે.
કિં. ૦-૩-૦

૨૧ મેઘધનુષ: કચુંબરનો મોરો બાઈ,
કચુંબરની જેવોજ સંજુમેળો મોટાં બાળકો
માટે મેળો થયો છે.
કિં. ૦-૪-૦

૨૨ મિયાઈ: બાળક વાંચી, રમકડું ને વળી
મહેઝાઈથી ઝાઝો સાધનોની જરૂર વિના લગતી
પણ મહે એવું રસીકું નારક. ધણું મેળાવડમાં
ભાગ્યાયું છે. ૩-૪ ચિત્રો. કિં. ૦-૧-૦

૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે: હાથીઓને
લગના બનેલા સાચા ફિરસાઓ તથા હાથીને
લગતી સામાન્ય આદિત્યો એમાં શમાવેશ
કર્ષો છે.
કિં. ૦-૧-૦

૨૪ બાળાધર્મી: નવ કે દશ વરસનાં
બાળકો લખે એવી ડાયરીનો નમૂનો બનાવતી
એકનોશ દિવસની ડાયરી બાળકમાં ઉન્નત
અને સંરક્ષી વિચારો રૂપાનો પ્રયત્ન કરે
છે.
કિં. ૦-૩-૦

૨૫ ચોપગાંની ચતુરાઈ: આપણું બા-
ળકોમાં પ્રાણીઓ તરફ દયાબાવ પ્રગટે ક્યારે!
એ પ્રાણીઓમાં જનજનની કેવી ખૂબીઓ
રહેલી છે તે તેઓ સમજો ત્યારે. પ્રાણીઓનાં
જનજનતાં ધણું રસીકાં પગક્રમે આ ચોપ-
ગાંમાં આપેલાં છે.
કિં. ૦-૪-૦

૨૬ ગધેડાનું રોજ: અસમજના જમાનામાં
બધાં પ્રાણીઓનો રાજ ગધેડો હતો. એનો
એક ખૂબીએ લીધે મિત્રો આજે હંમે
ઉપાડો થયો છે. એ આનંદકાર વાર્તાની
લ્હાણી કરો.
કિં. ૦-૧-૦

૨૭ રમકડાંની દુકાન: ગુરૂંકાકાની
દુકાનમાં રમકડાંમાં અરથી ગતે હવે આવતો
ત્યારે કેવી ગમત પડતી? કિં. ૦-૧-૦

૨૮ જાદુજી જમરૂખ: ઉધના ગામમાં
પરીજોએ એક જાદુજી જમરૂખ નાખ્યું. તેણે
કેવો ઉત્પાત મચાવ્યો? પણ આખરે તો
ઉપકાર થયો.
કિં. ૦-૧-૦

૨૯ મકનો મરતાનો: હાથી ગોડા બને
ત્યારે કેવો ઉંધમાત કરે છે એનો સાચો બનેલો
ફિરો રમુ કરતી આ વાત બાળકોને ગમશે.
કિં. ૦-૧-૬

૩૦ બંગાળી ગિરજાનાં ગોપાળનાં
કરીને એક બહુજ દમ્ભુષો લખેલાં બંગાળના
શ્રીકૃષ્ણ રામની કારકાર્દિનાં થઇ ગયો. તેના
પરાક્રમે બરાબર ગિરજાના જેવાંજ રમુછ
ને આતુર્યવર્ધક છે. શુદ્ધિને સતેજ બનાવનારી
ને હાજરજવાળીપણું શીખવનારી વાતો.
ચિત્રો સાથે. કિં. ૦-૬-૦

સા. પહેલો: કિં ૮-૦-૬ આખો લેવાથી
૨૧. જા રૂપાલ ખર્ચ જુદું

બીજી ભાગ

૩૧ ભુલભુલામણિ: જાતજાતના બહુ-
ભુલામણીનાં ચિત્રો વાર્તાઓ સાથે આપ્યાં
છે. રસ્તો બોળવાનું કામ મનનું છે.
કિં. ૦-૧-૦

૩૨ સવાકાની આપવીતી: દોડ્યાનો
મિકેલ દેકાજનાંથી નીકળ્યા પછી પોતે ક્યાં
ક્યાં ગયો તેનું બ્યાન આપે છે.
કિં. ૦-૧-૦

૩૩ ખોટી ખોટી વાતો: આ વાર્તાઓ
ખોટી ખોટી છે પણ વાંચતી બહુજ ગમજો.
જાહેર, જિલાહકુમારી, મન્નજીભાઈ, મુળો
વગેરે વાતો જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે તેવી છે.
કિં. ૦-૪-૦

૩૪ ચિપાઈ દાદા: એક મિષ્ટાન્નને તે
પરજો થવા પડે જન્મજો જોડકીપડકી, ઘટ્ટી
મુક્યો. તેણે ખીન ૭ સાથી ભેગા કરી રામની
કેવી કળેતી હોયતી, તે વાત બહુજ સહેલી
ભાષામાં રજુ કરી છે. કિં. ૦-૨-૬

૩૫ મધપૂરો: સાહિત્ય પરિષદ મંડળની
મદદથી પગતર કિંમતે જાડાર પાડેલ વાતો,
કવિતા, ગમ્મત ઉખાણાથી ભરપૂર, અનેક રંગ-
ભેરંગી ચિત્રોવાળું બાળવાર્ષિક. સૌરાષ્ટ્ર મિત્ર
એને માટે અભિપ્રાય આપ્યો છે કે “આનું
સરસને આદર્શ સર્જું જાણ વાર્ષિક અને વેણું
નથી.” કિં. ૦-૧૨-૦

૩૬ દોલસાકાકા: દોલસાની ખાણમાં
કેવી રીતે કામકાજ ચાલે છે, તેની માહિતી
આપનારું સચિત્ર પુસ્તક. કિં. ૦-૫-૦

૩૭ સમરસ: કચુબર ને મેઘધનુષ જેવું
મણિતગમ્મત, નવી રમતો, જાદુના મેજ ને
જાતજાતની માહિતીથી ભરપૂર પુસ્તક.
કિં. ૦-૩-૦

૩૮ કીર્તિસ્તંભ: હિંદુતાનના ઇતિહાસ-
સમંતી સ્તંભીક તદન નવી લખીકતવાળી રમીકી
પ્રેરક વાતો જાળભાષામાં. કિં. ૦-૪-૦

૩૯ રિક્કિ રિક્કિ: એક નોંધિયાના પરા-
ક્રમની રમિક વાર્તા. મવાલાખનું નોંધક હામ
મેળવનાર કવિ રડિયાઈ કિર્તીગની મનોહર
કૃતિ પાછી પાત્રોમાં રજુ કરી છે.
કિં. ૦-૪-૦

૪૦ આરંગીવાળો: કૃષિયાની એક
બોધદાયક પરીકથા “સુખમાં પ્રલાઇ જતું નહિ,
કુષમ ન હિંમત હાવી” નો પાઠગીખવે છે.
કિં. ૦-૨-૦

૪૧ ખરેખરી વાતો: આ વાતો ખોટી
ખોટી વાતો સાથે બરાબર દહર ગ્રીમે એવી
છે. “ડીરીપ્કીન” નિમ્મન-વરાયમનું દષ્ટિ-
ચિન્દુ રાખી એ બધી દેરોંથી વીધીને
મેળવી છે. કિં. ૦-૩-૦

૪૨ મોરાળની મોજ: આવી મુંદર
રૂપાળી જાળવાર્તાની ચોપડી મુજરાનમાં બૂલ
હયે. કરીનાં લગ્નિયાંવાળી ગમુ હંદરડીનો નવો
અનુભવ આમાં જાપસ કર્યો છે.
કિં. ૦-૩-૦

૪૩ રશીદની પેટી: વગેરે, જાતજાતની
અવનવી વાતો. પ્રાણીઓનાં પરાક્રમે તથા
“શિયાળો વાધનખ” વાંચવા જેવા છે.
કિં. ૦-૪-૦

૪૪ પુસ્તકલય: હજારો વસ્તુથી માણુરો
લાયજેરી સંદેશ શરૂ કરી, તેને ખૂબ ખીમતી
તેનો ઇતિહાસ બાળપણની ભાષામાં, વાર્તા
રૂપે. કિં. ૦-૨-૦

૪૫ પ્રાણીપુરાણ: શીશ, વડ, ચિત્તો
વગેરે જંગમી પ્રાણીઓનાં જીવન-આવેશતી
દુઃખી દુઃખી વસ્તો તદ્દન નવીજ શૈલીમાં લખીને
તૈયાર કરેલી છે. કિં. ૦-૩-૦

૪૬ લાહકાવ્યો: થાણાની જેલમાં રા.
નરવર વીમાવાળાએ બાળકોને હુલાવે, પુલાવે,
રમાડે, કુંદાવે, ને વનાં બનાવે એવી આ
રમુછ ગીતાંપલિ તૈયાર કરી હતી. ફેર ફેર
બાળકોના મેળાવડામાં તેણે બાળકોને હસાવી
લેાયોય બનાવ્યાં છે. કિં. ૦-૪-૦

૪૭ પ્રાણીપુરાણ [લાગ બીજો] રમ્મો
રાત્ર સિંહ, અને દરાદત સાપ વિગેની, રસ-
ભરી માહિતીથી: ભરપૂર, બે સરસ વાતો.
કિં. ૦-૪-૦

૪૮ કુરસદ: બાળકોને જો કુરસદનું સાચું
રોઝાણું ન મળે તો તેઓ અવળે માર્ગે ચડે.
આ ચોપડી: તેના હાથમાં મૂકીને તમે નિરાંત
રાખશો તો ચાલશે. કુરસદનો વખત જુદિને
ખીલવવામાં કરવાના ડ્રાઈનિંગ ગુડ્સ એમાં
આવેશ છે. કિં. ૦-૪-૬

૪૯ ચેલપાટ: રેલ્વેની આગગાડી જેના
પર ચાલે છે તે પાટા ફેમ અને છે અને
દુકામાં જોખનનાં જંગી કારખાનાઓ કંઠી
ચીતે ચાલે છે તેની રસભરી માહિતીથી ભરપૂર
ને પુષ્કળ ચિત્રોવાળું પુસ્તક. કિં. ૦-૩-૦

૫૦ શુલ્કદાની: મધપ્રાની પાટી પર
એકે બાળાપયોગી વિવિધ પ્રકારના લેખો,
કવિનાઓ, કાવ્યકાઓ વગેરેનો સંગ્રહ.
કિં. ૦-૮-૦

સદ બીજો: કુલ કિં. ૪-૧૩-૬
આખો લેનારને ટા. રૂ. ૮. ખ. જી. ૬

ત્રીજી ભાગ

૫૧ હરિજનની હાય: એક અદ્ભુત બાળ-
કોને અજ્ઞાન પકવાન ખાવાનું મન થાય છે-ને જુ-
મિકા પર રચાયેલી ઘણી સુંદર, કંઠજી વાર્તા. ૦-૪-૦

૫૨ ચાલો ભજવીએ: મેળાવડાઓમાં
ભજતી શકાય એવા સહેલા, બોધદાયક, નાન-
કડાં બાળનાટકો. સાથે ભજવવાને લગતી
સૂચના: પણ છે. કિં. ૦-૪-૦

૫૩ ગમ્મતિકા: રસભરેલી રમુછ વાતો
અને તેવાંજ દસામણાં પુષ્કળ ચિત્રો તથા
કવિતાઓ. ૦-૪-૦

૫૪ વિજ્ઞાનિકા: વિજ્ઞાનની ત્રણ કક્કડ
વાર્તાઓ, ત્રણ સાથે રમુ કરી છે. જરાય જૂની
કે નીરસ નથી. રસથી રસગમ્મતી છે. કિં. ૦-૩-૦

૫૫ ફળકથા: ભાગ ૧-જુદાં જુદાં ફળ
વિગેની રસભરેલી માહિતી રમુ કરતી વાર્તાઓ,
ચરિત્રાનના શિક્ષણમાં ખૂબ ઉપયોગી. ૦-૪-૦

૫૬ ફળકથા: ભાગ ૨-રાયણ, ફેરી,
વિગેરે વધુ ફળોની વાર્તાઓ. ૦-૩-૦

૫૭ મોરનાં પીછાં: વાર્તા, કવિના, નાટક,
કાવ્ય, ચરિત્ર વિગેરેના સહાર ભંડાર રૂ. ૫,
પાને પાને ચિત્રોથી દોપડું, બહુજ રૂપાળું બાળ-
પુસ્તક બેટ આપવા-લાયક વસ્તુ. ૧૬. ૩-૦-૦

૫૮ જાપાનિકા: જાપાન દેશની અતિ
રસીલી ચાર વાર્તાઓ. કિં. ૦-૪-૦

૫૯ બેક્ટર પેટલ: હાય રસના ઈન્જરદાર
શ્રી હરિપ્રસાદ વ્યાસે રચેલી ત્રણ બાળવાર્તા
દરેક બાળકને પેટ પકડીને હસાવશે. ૦-૩-૦

૬૦ અકકલકથાઓ: બાળકોને રસ પડે ને
અકકલ વધે એવી રમુછ કથાઓ. કિં. ૦-૫-૦

ત્રીજો સદ કુલ ૫-૬-૦
આખો લેનારને ટા. રૂ. ૮. ખર્ચ જી.

ત્રણે ભાગનાં કુલ ચાઠ પુસ્તકો: રૂ. ૧૮-૦-૦

એ આખા સદ લેનારને ભરપૂર વળતર

જરૂર મંગાવો: બાળકોની નવરાશને સન્માર્ગે વાળો.

દરેક મંડળ, સંસ્થા અને શાળાએ ખાસ
વસાવવા લાયક નવું સાહિત્યગુરુ

“ચાલો ભજવીએ”

ભાગ ૧ થી ૧૦

“ભગતી શક્ય એવા સંવાદો, નાટકો, પ્રદર્શનો, એકપાત્રી વિં
ના ગુદી ગુદી કસમે લખાયેલા સંગ્રહોના આ દસ ભાગ તૈયાર
છે. પરંતુ એ દેવળ પુરૂષ પાત્રની કે દેવળ બાળાપાત્રની જ છે, ને
ત્યાં મિથ દરે ત્યાં તદ્દન નિર્દોષ, અને તદ્દન અનુદૂળ છે. બળ-
વવા માટેની યોગ્ય સૂચનાઓ પણ દરેક સંવાદ સાથે આપેલી છે.

સટની હિંમત ૩૦ પ) પોસ્ટેજ ૧) રૂ૦

પ્રકાશ લખે છે: “નાટકો બાળકો સહેલાઈથી ભગતી શકશે.”

આશામ લખે છે: “જનતા સમક્ષ ભગવાય ત્યારે તે જાળકો ઉપર જરૂર અસરકારક નીવડે.”

જયકેશ લખે છે: “હિનામી બેળાવડ વખતે સંવાદો માટે નાતી મુંઝવણનો અંત લાવશે.”

સમાજ છવન: “ભગવાની તમામ સૂચનાઓ આપનારનું કામ સરળ બનાવી દે છે.”

બે ઘડી મોજ: “આ નાટકો ભગવાતાં બેવાનો અમે આપુર રહીયું.”

સુખક સમાચાર: “સંવાદોની ઉણપ ટાળવાનો પ્રયત્ન ખરેખરા ઉત્તેજનને પાત્ર છે.”

પુસ્તકાલય: “શાંતતા, ભગવતતા, ને ભગવાતી જેતાં આનંદ સાથે ભોધ મળે તેવી વસ્તુ.”

સુરત, મુંબઈ, ઝરીયા, પત્રાણા, ગાંધી, સુરત, અમદાવાદ,
કલકત્તા, એમ દેર દેર ભગવાતી પ્રસંસા પામ્યા છે.

તરતજ મનીશ્ચાઈર કરો:

ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર: હવાડીયા ચક્રાલ સુરત

પ્રથે સ્થળે જુકમેલરો વેચે છે.

અપવાસ દ્વારા આરોગ્ય: બાળીના અપવાસ શાંતી અંતર મેકેડનના
અંશે પરથી દિનના એક અપવાસશાંતીએ

કરેલી સુંદર નારવળી. કેમ, ક્યારે, કેવી રીતે કરવા નેહાવા તેની પરી વચો ને સૂચનાઓ.

અપવાસ વડે મંદાશ્મિ, કબજિયાત, દમ, ખાંસી, વિં રોગો મટાડનાઓના અમંજમ

અનિનિવરનો સાથે. રિ. ૧-૮-૦૦: દોળી-૧૯૬૨ પર પ્રગટ થશે. નામ મોકાવી રાખો.

ગાંડી વલી કુમાર માળા

માધ્યમિક સાળાઓમાં દંતર વાચન તથા
ઇનામ વગેરે માટે ખાસ ઉપયોગી,
કુમારોને બેઠમ આપે ને યદવીર બનાવે
તેવા હેતુથી, ખાસ ગ્યાયકું વીર માહિત્ય.

૧. ગોરીલાનો પ્રેમ: આ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં એક નવું જ
પાતું ખોલે છે. દોડતી હુનિયામાં થતા સાચા
સાહસોની કહાણીઓ આમાં આપી છે. (૧) ગોરીલાનો પ્રેમ (૨) છવતાં સમાધિ
(૩) આંચિયા (૪) રામપૂરી વાઘ ! (૫) સોમોય શિકાર (૬) અજબ હિંમત !
આવી તદ્દન સાચી બનેલી ને છતાં રૂંપેરૂંવા ખડા કરનારી અદ્ભુતતાથી ભરેલી
આ વાતો અપૂર્વ તાઝગીથી ભરેલી છે. અને તે વાંચતાં હૃદય વનગની બેઠે
છે. રામરામ પ્રાણ પ્રગટે છે. કિં: માત્ર આઠ આના.

૨. પૂછડિયાના પ્રદેશમાં: ચાર ગુજરાતી જુવાનકાંને મન થઈ
જાય છે કે શિર સાટે કંઈ શોધ જોળ
કરવા નીકળી પડવું... અને એ ચાર મસજિયાની નીકળેલી ટોળી કંઈ કંઈ
વિદ્યો અને સંકટો વટાવીને એક નવીજ બાતની પ્રજાના અજબ પ્રદેશમાં
જઈ પહોંચે છે અને ત્યાં અદ્ભુત અનુભવો મેળવે છે. એ રસભર કથા
એટલી તો તનમનાટભરી છે, કે તમારું રૂંપેરૂં ખડું થઈ જાય, અને
નસેનસમાં શૂરાતન જાગે. કિં: ૦-૮-૦

૩. શિકારિકા: લે. ધી છવરામ બેચી. ગુજરાતી જુવાને બાતે અને
કોઈની સાથે કરેલા શિકારોની સાચી કહાણીઓ.
તેની પોતાની કલમમાંથી ઉતરેલી. આ પ્યારો વાંચીને દરેક ગુજરાતી સ્ત્રીપુરુષનાં
રૂંવાં ખડાં થશે અને છાતી ગજ ગજ કુલશે. સાથે ફોટો પણ આપેલા છે.
સાપનો શિકાર, વીંછનો શિકાર, સિયાળનો શિકાર, સૂરનો શિકાર, મરઘીનો
શિકાર. બધી બાતસાટેની રમતો. કિં: ૦-૪-૦ ૦-૫-૬ની ટિકીટો બીડીને
જરૂર મંગાવી લ્યો.

તે પછી: શિરસોતસટ, ચંદ્રમા પર ચઢાઈ, જોતના પંદમાં,
શિકારિકાના વધુ ભાગો, ગેબી સહિ.

આખો સેટ જ મંગળો.

આ સટ અડધી કિમ્મતે

રંગતરંગ:

શ્રી જ્યોતિન્દ્ર દવે, ગુજરાતના પ્રખર હાસ્ય લેખકનો પહેલવહેલો સંગ્રહ. ખડખડાટ હસાવે એવી અનેક, અપૂર્વ વાનગીઓથી ભરપૂર છે. “અશોક પારમી હતો” “મહાભારત એક દષ્ટિ” “નાદગી” વગેરે લેખો વાંચી ગમે તેવી દિલગીરી દશે થઈ જશે. કુલછાપ કરે છે: “મી પ્રકાશનોમાં પહેલો નંબર લઈ જાય છે.” કિ. ૧-૪-૦

ઘોડાચોર:

ખનીડ શૈલી એક અનોખી રસીલી નાટ્ય વાનગી. એના હળસી-નાયકની તુમાખી કેઈ જોઈ છે. અમેરિકામાં હજારોએ પર દેખે જુલમ થતો તેડું સુંદર ચિત્ર. એ નાટક ભજવવાની વિશ્વાસના મનાઇ છે. કિ. ૦-૬-૦

ગીતાંજલિ:

કવિવર દાગોળી સવા લાખ રૂપિયાનું ધનામ મેળવનારી કૃતિ. માત્ર આજ આદ્યતિમાં કવિવરની આક રૂપાળી અવનવા ચિત્રો તમને મળશે. સુંદર પૂઠું, તે મનોહર લખાવટ. કિમ્મત ૧-૪-૦

જગતની ધર્મશાળામાં:

શ્રી જયગુપ્તસાલ મહેતા, એમ. એ. કૃત નિબંધોની આ ચોપડી ગુજરાતી ભાષામાં નવું પાતું ખોલે છે. નિબંધો નથી. જાણે રસભરી રૂપકયાઓ છે. તમને કોઈ નવાજ પ્રદેશનું દર્શન કમવતી કલ્પનાઓમની અપ્પરાઓ છે. કિ. ૦-૧૦-૦

ચારે ચોપડીની કિ. ૩-૮-૦ તેને બદલે

આખો સટ અડધી કિમ્મતે ૧-૧૨-૦માં ટ. ખ.

૦-૬-૦ કુલ ૨-૨-૦નો મગ ઝોગ કરવો.

રૂપા કરી કોઈ છૂટી ચોપડી અડધી કિમ્મતે ન માંગવી.

ગાંડીવ

અમે નથી કહેતા— લોકો કહે છે કે:

જાળપખવાડિક

જાળપખવાડિક

જાળકોના વાચન માટે અનુપમ વાનગી છે.

એનો પહેલો અંક જોઇ શ્રી ગિજુભાઈ આપોઆપ બોલી પડેલા (૧-૮-૩૪):
આ તો સૌ કરતાં અડિયાતું છે. શ્રી જાળપત્રોને એ જોઈ મુકર્યું પડ્યું.

શ્રી હંદુભાઈ સેવકભાઈ દવે (મેડીકલ ઓફિસર વડોદરા) લખે છે:
“ગાંધીવ પાસિક ધણુંજ શોકપ્રિય થવા ઉપરાંત જેને માટે તે પ્રસિદ્ધ થાય
શોકોમાં—આજોનાં પ્રિય છે, તે થયું છે.....છોકરાં રાહ જોયા કરે છે...
વાંચવા માટે હરિદાસ ચાલે છે.”

શ્રી ચંદ્રચંદન જ. મહેતા. બી. એ: (મ. વિ. મુરત.) ધણુંજ સરસ
વાચન. જાળકો પડાપડી કરે છે.

“કુરુસહ”ના તંત્રી: માત્ર પાંચ રૂપિયામાં આવું પખવાડિક તમે શ્રી
રીને આપી શકો છો તે સમજી શકાતું નથી:.....શાખાશી પડે છે.
જાળકો માટે ખાસ મંજાવવા માગ્યાંને સલાહ છે.

પુસ્તકાલયના તંત્રી: જાળકોના શિક્ષણમાં રસ લેનાર માગ્યાં, શિક્ષણ
અધ્યક્ષો ને સાધનસંપન્ન પુસ્તકાલયો આ જાળપખવાડિકના આદક
બની જઈ રા. વીમાવાળાના આદરને ઉમંગભરે વધારી લે.

કૈામુદીના તંત્રી: દેખાવ અને રચના, વાર્તાઓ ને કાવ્યો, ચિત્રો અને
અવનવી માલિતી જળુંજ ધણુંજ મનોરંજક ને આસ્વાદ્ય. મુગ્ધતાનાં
મુદો ને શાળાઓ આ પત્રને અપનાવે એમ પ્રયત્નિએ.

જો ઘડી મોજ: પાંચ રૂપિયામાં ખરેખર ખૂંજ મળતું મળ્યું.....

એકએક વર્તમાનપત્ર, માસિક, શિક્ષણકરે એના વખાણ કર્યા છે, તેની
સચ્ચાઈ સમજવા નમ્રોજ મંગાવી લે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા પાંચ. ટપાલ ખર્ચ સાથે

ગાંધીવ મુદ્રણાલય, હવાડિયા ચકલા, મુસ્તમાં ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર માટે
નંદવર વીમાવાળાએ આ સૂચીપત્ર છાપ્યું ને પ્રગટ કર્યું. ડીસે ૧૯૩૫

જાજરાન

૬૦ મહીનાની તા. ૧૫મીએ પ્રકટ થાય છે.

જૂન , અંકમાં

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની નવી નવલકથા

આવૃત્તી.

શ્રી કનૈયાલાલ માણેકલલ મુનશી

મોહિત્ય મંમદ તરફથી :

ત્રી મંડળ :

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર લ. દેવે,
શ્રી ધનમુખલાલ કુ. મહેતા,
શ્રી રમણ ન. વડીલ
શ્રી. શંકરપ્રસાદ છ. રાવલ,
શ્રી. લાલુશંકર બા. વ્યાસ

જય સોમનાથ

(આલુ વાતા)

ઉપરાંત

સૌદામિની (નાટક) પ્રવચન પાઠક

વેળી કાજળ (દુધી વાતા) વૈ. ૬ શાદ

લાલીનુ દાસ્ય (દુધી વાતા) જાતિવાન શાદ

મહાગુજરાતનાં સંસ્થાનો નવુપા પ્રાંતો કુ. ગરસી મપા

વાલપુ (નિર્મળ) ગજેન્દ્ર કુ. પડયા

શાખિ નવાજમ

દિવસ ૧ ૫-૦-૦

પરિત ૧૨ ગીલી મ

સસદના સરથો માટે

તવાજમ ૩ ૪-૦-૦

અને

શ્રી મુન્દરમ, શ્રી પૂનનાત, શ્રી. અનંદનાથ

સ્વદેવ કાન્થો, દોદન, તર્કમાનમાર

ત-નીર્યાનેથી, મમાનાથના રોડ

મર્મોનય

૧૧૧, એમ્પ્રેસેસ રોડ,

મોટા, બમ્બાવાડ.

પત્ની-પુત્રી-ભગિની

ચોમને

લક્ષ-વર્ષગાંઠ કે બીજ શુભ પ્રસંગે

શું ભેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વળણાયાં છે.

જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે.

જે સચિત્ર અને રસિક છે,

જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૫૫ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે

થોડાંક નામો

સુધરતા અને સુંદરતા	૦-૮-૦
કમનસિખ સવિતા	૦-૪-૪
કાયદામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન	૦-૩-૦
અર્ધાંગના	૦-૪-૦
ભરત ગુંધણ	૦ ૧૦-૦
પારખી પાનીગો	૦-૬-૦
ધરેણીનો શોળ	૦-૧-૦
જીવન પલટો	૦-૪-૦
સ્તંભનું શાર	૦-૩-૦

સુંદરતા અને સુધરતા	૦-૮-૦
દેવી ચૌધરાણી	૧-૮-૦
રજયા બેગમ	૦-૨-૦
માદગી અને માવજત	૦-૪-૦
પ્રતિ પ્રભુ છે	૮-૧-૨
પાતનું વતેસર	૦-૧-૦
પારસી લગ્ન ગીતો	૦-૬-૦
સુખી ઘર	૦- ૦-૦
વહેમી પતિ	૦-૩-૦

સ્ત્રી-સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦ કળાપીઠ સુરત

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર રાવળ, રવિશંકર પંડિત, કનુ દેસાઈ, રસિકલાલ પરીખ,
સોમાલાલ શાહ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, ચન્દ્રચંદન ભટ્ટ, એ સાથે ગુજરાતી
કલાકારોનાં, ૧૦"×૧૧"ના માપના વિવિધરંગી-માઉન્ટ ઉપર ચોડેલાં
દસ ચુનંદાં, પૂર્ણરંગી ચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ, કાર્યુ ૧-૪-૦;
પાક ૧-૮-૦ રજિ.-પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

ચિત્રશતક

સવા રૂપયામાં સો ચિત્રોનો સંગ્રહ

કોણે કશું કે ક્યાનો ઉપજોય શીખતો જ કરી શકે? સુદ
જિયા પસંદગીની, વિવિધતાવાળી અને સંસ્કારી કલાનો
સુમધુરસંગ્રહ, મધ્યમ સ્થિતિનો ગમે તે શૃદ્ધ્ય કે કરકસર-
વાળો કોઈ પણ વિચારથી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
સુંદર બાંધ - મજબૂત બાંધણી - કિં. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

જોને વિષે હવે વિશેષ બહિરખબર કરવાપણું રહ્યું નથી એવું
ધરધરનું બાણીતું અને જનજનનું માનીતું આવતી પ્રજાનું માસિક
એની વિશુદ્ધ ગૌરવાન્વિત કલા, એના ગંદકાર સંપત્તિ ગાનપ્રચુર
લેખો, એની એકધારી જિયા કવ્યસામગ્રી, એની મનોહારી
વિવિધતાભરી માસેમાસની નવીનતા, બધું એનોખું છે-અજોડ છે.
વાર્ષિક લગ્નજમ રૂ. ૬-૦-૦ :: :: :: પરદેશ ૧૨ રૂ.

નયુનાતા અંકના પૈસા પડતા નથી.

એનો કોઈ પણ અંક છુટ્યો અને તમે શાહક થવા લલચાયો.

ૐ

વર્ષ પાંચ • ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક જોડું ૧૯૮૨ • અંક ૮મો

અ સ્મ દી ય મ્

ભારતીયસાહિત્ય પરિષદ અને પી. ઇ. એન.

સમસ્ત ભારતવર્ષની ઐક્યતાનાં આપણાં સ્વપ્નોને મૂળે સ્વરૂપ આપવાનાં પગલાં .
રૂપી ભારતીય સાહિત્યપરિષદની એક એક હથેલી ભારણી, કોઇપણ દેશની સંસ્કૃતિનું
એકીકરણ ઉપજાવવાને અને ટકાવવાને તેના દરેક પ્રાન્તનાં સાહિત્ય અને ધર્મનું એકીકરણ
આવશ્યક છે: કેમકે આ બંનેમાં સમાજના ઉપદ્રા તેમ જ નીમણ યરો સુધી પહોંચી
જવાની શક્તિ છે, એટલે ભારતીય સાહિત્ય પરિષદના તેમજ પી. ઇ. એન. જેવી આંતર-
રાષ્ટ્રીય સંસ્થાના પ્રયત્નોને અને વધારી લઇએ છીએ.

પણ સમસ્ત દેશનાં સાહિત્યનું એકીકરણ કેમ યાય ? બીજી રીતે પૂછીએ તો,
ભારતીય સાહિત્યપરિષદ જેવી સંસ્થાઓનો કાર્યપ્રદેશ કયો હોય શકે ? અમને લાગે છે
કે આવી પરિષદ, જો ખરું કાર્ય કરવા મુજબ હોય તો, લિપિ ભાષા અને સાહિત્ય એમ
ત્રણ અંગો નીચે પોતાની પ્રવૃત્તિને વિસ્તારી શકે. આમાં એકીકરણની શક્યતા ઉત્તરોત્તર
ઓછી થતી જાય એ પણ સમજ લેવું જોઇએ.

સમસ્ત દેશની એકજ લિપિ હોય એ સમજી શકાય એવું છે. અલગત લિપિ, ભાષા તેમજ સાહિત્ય તેમ વળી કોઇ પણ જીવંત વિષય, જીવંત છે માટે નિત્યપરિવર્તન-શીલ પણ છે જ. કારમીરથી રામેશ્વર અને દારકાથી કલકત્તા સુધીના મહાવિશાળ પ્રદેશમાં વપરાતી લિપિ, આજે એને એકીકરણ કરીને અમુક નિશ્ચિત સ્વરૂપ આપી દઇએ તોપણ કાળે કરીને પ્રાન્તીય સ્વરૂપો પકડવા મહે તો ના નહીં, કેમકે લિપિનો વપરાશ જાગ્યાં એ તેના કરતાં વધુ લાખાણમાં છે અને લાખાણ વ્યક્તિગત હોય તેથી કાલાનુક્રમે એ પરિવર્તન જન્માવે. પણ એથી કરીને આજે કશી જ પ્રવૃત્તિ ન કરવી એ યોગ્ય નથી. કાલે કાલે (યુગે યુગે) એકીકરણની વ્યવસ્થાની નિયમનની આવી પ્રવૃત્તિની પુનરાવૃત્તિ થવી જ જોઇએ. જીવંત વિષયો પરિવર્તનશીલ છે તેથી જ કાલે કાલે એનાં નિયમન માટે અને એનાં એકીકરણ માટે આવી મધ્યસ્થ સંસ્થાની જરૂર છે. એટલે, આ પરિપક્વ સમસ્ત દેશ માટે એક અથવા આજની સ્થિતિમાં અનિર્ણય હોય તો એ (કે ત્રણ પણ) લિપિઓ મર્જમાન્ય કરાવે એ એની પહેલી ફરજ છે.

ભાષાનું એકીકરણ લિપિ એટલું વ્યાપક ન હોઇ શકે. આખા દેશ માટે એકજ ભાષા હોય એવી સ્થિતિ હિન્દુસ્તાનમાં તો અશક્ય જ છે. કોઇ પણ એક કાળે સમસ્ત ભારતવર્ષમાં એકજ ભાષા રહી નથી, કે હવે રહે. આથી, ભાષાનાં એકીકરણની બાબતમાં આ સાર્વજનિક પરિપક્વ અમુક નુદાઓ ઉપર જ વિચાર અસાધી રહે. આ નુદાઓમાં મુખ્ય અને સફળતા તાત્કાલિક અગત્યનો મૂલો તે આખાં હિન્દુસ્તાન માટેની એક સામાન્ય પરિભાષા વિકસાવવાનો, દરેક દરેક રિજા અને શાસને લગતા, સમસ્ત દેશને-સ્વીકાર્ય થાય એવા યોગ્ય સંજોગો ઉપજાવીને એનો એક કેસ પ્રસિદ્ધ કરવાની આ પરિપક્વની બીજી ફરજ છે. અલગત, પ્રાન્ત પદ્ધતિ અમુક સંજોગો વધુ તાત્કાલિક હોય તેથી તેનો વપરાશ ત્યાં વધુ રહે એવું બનવા પામે: તોપણ, લિખિતમુદ્રિતસાહિત્યમાં તેમજ શાળામદાશાળાઓમાં એક સામાન્ય પારિભાષિક કેસ પ્રચારમાં હોય એમ હચ્છવાયોગ્ય છે. કહિયામુનારરજીઓની આદિના નાનામોટા ધંધાથી માંડીને અજબાં નૂતન પદાર્થવિજ્ઞાનો તેમ જ માનવવિજ્ઞાનોના પારિભાષિક સંજોગો આવે કેસ ચાલતર અરિતવર્ષમાં આવે તો સમસ્ત પ્રજા તરીકે આપણું એકીકરણ એટલું સત્તર થાય; કેમકે એકીકરણ પરિભાષા આખા દેશને વિચાર કરવાની સામાન્ય પદ્ધિભાષા આપશે.

ભાષાનાં પદાર્થમાં વ્યાકરણને નિઃસંશયરતું અને તેથી કરીને સમસ્ત ભાષા-વ્યક્તિને વિકસાવવાનું કામ ના, અમને લાગે છે કે, તે તે ભાષાપ્રદેશને આધીન જ રહેશે.

૧. આજનાં જાણનાં, દૈનિક પત્રો તથા નજીકતર આવેલા આંતરપ્રાન્તીય સંબંધોને લીધે લિપિમાં પરિવર્તન થતાં બહુ ધણે કાળ લાગે એવો સમજવ છે. પણ એનાં એકીકરણને જાળવવા યુગે યુગે પ્રયત્નો થતા ન રહે તો પરિવર્તનનો કાળ આરે ખરો એમ અમારું માનવું છે.

૨. પ્રાન્તભાષાઓ હંમેશાં જુદી જ રહી છે. વિજ્ઞાનોની ભાષા, સાહિત્યની ભાષા એકજ રહી હોય એમ બનવા પામ્યું છે ખરું. તેથી રીતે સામાન્ય વ્યવહારમાં તેમજ સમસ્ત હિન્દને

એ બાજતમાં આવી સાહિત્યપરિષદ બહુ ઓછું કામ કરી શકે. અલબત્ત, મધ્યસ્થ સંસ્થા તરીકે અમુક એક ભાષામાં વપરાતા અમુક ભાષાપ્રયોગ કે અમુક વ્યાકરણપ્રયોગ ખીલ ભાષા અપનાવી શકે કે નહીં તેની લઘામણુ એ કરી શકે. દા. ત. આપણી અમુક ભાષાઓમાં એજ ભતિ છે, નાન્યતર નથી. તો ખીલ ભાષાઓમાંથી એ ભતિને અપનાવી લેવાની લઘામણુ, લિંગતવાર, આવી મધ્યસ્થ સંસ્થા વધુ પ્રમાણુભૂતતાથી કરી શકે. આવી જ રીતે વ્યાકરણુ તેમજ વાક્યજંધારણુનાં અમુક અંગો વચ્ચે ભાષાભાષા વચ્ચે આપણેની શક્યતા ઉપર પણ આવી પરિષદ વિચાર ચલાવી શકે. ૩

સિપિ અને ભાષાનાં એકીકરણુ વચ્ચે આ સાહિત્યપરિષદની ફરજ આવી જાતની હોઈ શકે: તો જેને આપણે શુદ્ધ સાહિત્ય કહીએ તેના પરત્વે એનું કાર્ય સામાન્ય જ રહી શકે. કવિતાનર્વાલકાનાદિકાદિ જૂદાં જૂદાં સાહિત્યસ્વરૂપો તો કોઈપણ એક પ્રાન્તની કે એક દેશની ગિરકન ગણાય જ નહીં. એનાં એકીકરણમાં આવી પરપદે ખાસ કંઈ કરવાનું ન રહે. પણ, શુદ્ધ સાહિત્યસ્વરૂપોની પાછળ પ્રવર્તતાં નિયામક શાસ્ત્રો (અર્થશાસ્ત્રિયલ આદિ) પરત્વે અમુક સર્વમાન્ય નિયમો ઉપજાવવાનું કાર્ય આવી મધ્યસ્થ સંસ્થા કરી શકે ખરી. દા. ત. પિંગળમાં લઘુશુદ્ધી છૂટ કેટલી, યતિભંગ શ્રુતિભંગ આદિની છૂટ કેટલી તમે તેમ જ સમસ્ત પિંગળચલકારઆદિ શાસ્ત્રોની પુનર્વર્ટના કરી અમુક નિર્ણયાત્મક સ્વરૂપ આપવાની શક્યતા કેટલી વહેરે પ્રત્નો ઉપર પણ આવી સંસ્થા વિચાર કરીને નિર્ણયો બાંધી શકે તેમ વળી, જૂદાં જૂદાં પ્રાન્તના સાહિત્યસર્જકો પ્રસંગે પ્રસંગે નવા નવા પ્રયોગો (વાર્તાનટકકાવ્યાદિમાં) ફરતા જ હોય, તેમાંથી વિશિષ્ટ પ્રયોગોને આન્તર્પ્રાંતીય બનાવવાનો પ્રયત્ન પણ આવી સંસ્થા કરી શકે ખરી. વળી, મધ્યસ્થ તેમ જ પ્રાન્તસ્થ (1000) ઉત્તરો કે સભાઓદ્વારા એક પ્રાન્તીય સાહિત્યની પરિચય ખીજ પ્રાન્તને આપવાની સગવડ પણ આ પરિષદ કરી શકે.

અમે સમજીએ છીએ ત્યાં સુધી આવી દેશભરની મધ્યસ્થ સંસ્થાએ માટે આવાઆવા પ્રત્નો વિચારવાના રહે. એનો પ્રેક્ષ વીજતમો ઉતરવાનો, સામાન્ય રીતે, ન હોય. એટલે આવા પ્રત્નો જે જે કાચમાં લેશે તો કંઈક ફલદાથી કાર્ય યથ શકશે, ન અન્યથા.

લગતાં જલેર કાર્યોમાં હિન્દી કે એવી ખીલ કોઈ એક સામાન્ય ભાષા બનશે એમ અમે સ્વીકારીએ છીએ. પણ પ્રાન્તપ્રાન્તની ભાષાએ નાજૂદ યથને, ઘરઘરના વપરાશની એકી હિન્દી કે એવી ખીલ કોઈ પણ એક ભાષા (આખા હિન્દમાં) યથ શકે એમ નથી જ એટલું અમારું લક્ષ્ય છે.

૩. વળી, દા. ત. વ્યાકરણાદિમાં પણ, જમાસેના ઉપયોગ, સધિનિયમોનો આજની પ્રાન્તીય ભાષામાં પ્રચાર, વિરામચિહ્નોનો વપરાશ આદિ પ્રશ્નો વિશે પણ અમુક સામાન્ય નિયમો બાંધી શકાય ખરા.

પી. ઇ. એન. અમે સૂચવેલ પ્રશ્નો હાથમાં ન ધરી શકે, કેમકે એ એક કલબ જેવી સંસ્થા છે. એના તરફથી બહાર પડતા માસિકના ફેટલાકે અંકો અને નેપા છે. એ સંસ્થાનો મૂળગત ઉદ્દેશ ભારતીય સાહિત્યપરિષદ જેવોજ છે છતાં અને એના દરેક અંકમાં એકાદ લેખ સમગ્ર દ્રષ્ટિએ વિચારણા કરતો હોય એવો હપાય છે છતાં, એ સંસ્થામાં સભ્ય-સભ્ય વચ્ચે બંધુભાવ અને બ્યવહાર વિહસાવવાનો હેતુ વધુ પ્રધાન લાગે છે તેથી જ એના લખાણોમાં ખબરઅંતર વધુ પ્રગટ થતી રહી છે. આવી આંતરપ્રાંતીય ખબરઅંતરથી અમે ઉપર લખેલ છેત્તો મુદો અમુક અંશે ખર આવે છે તે અમે સ્વીકારીએ છીએ. એટલે, એ પ્રવૃત્તિ આ સંસ્થા તરફથી ઠીક રીતે ધાવ છે. પણ, સમગ્ર ભારતીય સાહિત્યની દૃષ્ટિએ અમે ઉપર મણાવેલા ખીજ મુદ્દાઓ વધુ અગત્યના છે. એને બ્યવહારમાં ઉતારવાના પ્રયત્નો સત્તર યાવ એમ અમે ધ્વજીએ છીએ.

પણ પી. ઈ એન. જેવી સંસ્થા ઉપર સૂચવેલ બંધુભાવ બહુ સારી રીતે કેળવી શકે: અને, એ કામ પણ ખાસ અગત્યનું છે. અલગત એને પહેાંચી વગવાને માટે હિન્દમાં પણ આ સંસ્થાનાં એક કરતાં વધુ મથકો હોવાં જોઈએ. ખાસ કરીને મુંબઈ, કરાંચી, દિલ્હી. કાશી, કલકત્તા મદ્રાસાદિ cosmopolitan (સર્વપ્રાંતીય) શહેરોમાં એતું જૂડું જૂડું મથક રહે તો વધુ લાલ ધાવ. એનાં એવાં મથકે અત્યારે હોય તો સારું, પણ ન હોય તો એવાં મથકો કરી નાખવાથી ઉપર સૂચવેલ હેતુ વધુ જલદીયા ખર આવી શકશે. અને આવી રીતે, પ્રાંતપ્રાંતના વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે વિગ્દૈક્ય બંધાઈ જતાં સમસ્ત દેશની સંસ્કૃતિની એકતા ધડવાતું સરલ બનશે.

આત્મવિહંગને

પૂજાલાલ

વિહંગવર ! બિડ, બિડ; નહિ નેન નીચાં કરી
અહીં ઉચિત ઝૂરવું તિમિરનાં અરણ્યોમહી;
ઉઘાડ તવ પાંખ શુભ્ર નભનીલિમાને વરી,
ભરી પ્રબળ ક્ષણ ઉડ દ્યુતિ નંદનોની જહીં
વસંત વિલસી રહી ચિર સુહાગ સૌન્દર્યનો ૫
ધરી, પરમ પ્રેમકો કિલતણા ટહૂકારને
રવે હૃદય વીંધતી, અનનુભૂત આનંદનો
રચી સુભગ રાસ પૂર્ણ બહલાવતી પ્રાણને,
રમાડત વિમુક્ત આત્મ સ્તપવી સુધાશીકરે.

વિહંગ ! અવિલંબ બિડ, દ્યુતિરંગને સુંગને ૧૦
સુરંગિત સુહાવ અંચુ, રવિતારકોને ધરે
શની અતિથિ સેવ મંગલ પ્રણા તણી હૂંફને.
દબને અપરિમેયનાં અરવમૂઠ આમંત્રણોઃ
વિહંગ ! શ્રુતિ ખોલ, લે જટ અથાગમાં ઉડણો.

કાવ્યવેણું

નન્દકુમાર પાઠક

જરેલા સંસારે સુખમય બહે જીવન નથી,
ભલે વિશ્વે ગાજે ધનજલધિ ના આદ્ય કણની,
મહેલાતો મોટી ગગનરમતી ના ઉર વસી,
લોહીનાં શ્રંગીતો લલલલ ભલે શોર કરતી. ૧

જનો જેને ફેલે છે સુખ, ન અમને કિમત કંઈ,
ભલે લક્ષ્મીધેલા જનહૃદયની લક્ષ્મી વિસરી
અને માળા મોટા મનુજ તણુખા તોલ અમને,
અમારા મોંઘા છે વિભવ, જગતે પ્રચ્છ તમને. ૨

હોયે આપો છો તો કગડરથડી કંપી ઉડતાં,
અમે મૈયાદંધે ચરણ મુંકિયે કંપન કશાં ?
હોયા શણે મહેલો ધનિક ! ચપલા ખીક તમને,
ભક્ષા ! હોયે નાનાં ઉટજ પંડી શીખીક અગને ? ૩

રમેા લક્ષ્મીજોજે પણ હૃદયશાન્તિ નહિ મળે,
ગુલાબી દુઃખોની રજા અમને શાન્તિ અરપે;
હોડા ખોદો પાયા ભગન કરવા ભવ્ય જગતે,
અમે ખોદ્યા પાયા અગર કરવા જીવન ભવે. ૪

ઉવેખો છો મૌને વિભવ, ધનના પાકજ દશે !
ધરાના મોઢિરાં શમન અમને ધૈર્ય શિખવે;
ગજો છો સૌ વિશ્વે પણ ન ગણતા જીવનધડી
જતી જોતી વર્ષાજલ ઉર ધરી સાગરસખી. ૫

તમારાં હુખખાં છે સ્મિત જગમહીં પ્રેરક નથી,
અમારાં આંસુની નિશદિન ચડે પ્રેમભરતી;
હસો છો જોધને રિધતિ અમતણી ? કિન્તુ જગતે
હસે જૂતો જોગી તમ સ્થિતિપરે સૌ નિરખતો. ૬

તમે આપો મોટી રકમ ધનની દીન જનને,
તમારી આંખો છે યશનરક સેવા ન સમજે;
અમારી ઝોળીમાં કેંઈ નવ મજે, આંસુ પણ છે,
દુખીનાં આસુની અનવરનધારા સમજશે. ૭

ન ધુએ લક્ષ્મીનો જલધિ જગની પાપરજને,
ન આપે એ લક્ષ્મી ગતિ પણ અરે ! વિશ્વરથને;
અચાલે ને ગાજે યુગનરવરો સંસ્કૃતિ જજે,
હજારો દુખીના ઉરકમળમાં વાસ કરીને. ૮

ભક્ષા ! શરૂો જૂઠાં જીવનરણમાં યુદ્ધ કરવા,
તમે કાપો તેને શરણ મળતું આદુઅલમાં,
તમે માનો જેને રજકણ, મહા સત્ય અમને,
તમે જ્યાં ના દાજો નજર, જડતાં રત્ન અમને. ૯

તમારી ચેજાઓ, પ્રણય નખરા—પાપભરતી,
તમે બેટો જાયા નિકટ વસતું સત્ય વિસરી;
પ્રમાણો માગો છો પરજનકને પ્રેમ જ તણી,
પ્રમાણોમાં કે દી પ્રણયપથ ના આંખ ચડતો. ૧૦

અમારા છે જૂદા પથ, નહિ મળે મેળ જગતે ?
 અમારી છે જુદીદિશ, નહિ જુદો સાદ તમને ?
 અમારો કિન્તુ આ કર સુભાગ પુણ્યે અમ તણા
 તમેને ખોલાવે અમર મહત્ત્વા પથ પ્રભુના. ૧૧

નહો દેશો છૂપ્યા નહિ નહિ ઉરે વેર જ તુષા,
 પરંતુ સાક્ષે છે જિજ્ઞાસુઓ તેથી જ કથવા
 અમારી વાગે છે-તુલક બસુરી વેણું તહતી,
 તણે કાળો ગૂંથી કદ મધુર મુગાવલી કરી. ૧૨

ભણે ન રાગે ખીજ ખેડૂ તો ચે,
 વર્ષા પધારે ગરજન્તી જાએ;
 ભણે ન જુએ જનદષ્ટિ હોરો,
 છતાં કંઠાપી યદ્ય મસ્ત નાચે. ૧૩

રખલનજનનાં આખે આવે,
 હૃદય કુમળાં કંપી જાએ;
 અને ઘેલી આડી કવિજગમહી કાવ્યવેણું બળવે,
 ભણે કાંનાસણે પણ ફરજને ચૂમતી શાન્ત યાએ. ૧૪

અમીઝરણાં

ઋતુનાં કુસુમાકર :

: આશાવરીને આગેશ લય :

હો સખી! આપણુ ગેહ જણાં,
 જનીશું ખજખજ અમી ઝરણાં? હો સખી- ૧

જડજગંકંકરમાં રાંકર પાવતી નિર્ઝરણાં,
 દુઃખ દોલકાં ના કુંગરથી દ્રવશું મનહરણાં
 વિચિવિચિએ હરિ કરુણા. હો સખી- ૨

તું લક્ષ્મી, હું તહારો વિષ્ણુ,
 અમી દષ્ટિમય ઉભય સદિષ્ણુ,
 સર્વ વિષમતામાં શું સમતા મમતાની ઉર રમણાં
 નેરાશયે નિશા આટી, ઉરમાં-કંઈ સેવીશું સમણાં
 શુ લાખી આશાનાં અરણાં. હો સખી- ૩

આ દર્શા મ્હારે બનતું બવ,
 અં ગા રા ફાડી અમી સેવ
 ઉરથી અંગાલહરી વહવી સીમી સુખાકળાં
 હું મવ મધુરી બન તું મજાની, ભુલીએ બવ ભમણા,
 કથીરમાં એ કુન્દનવરણા. હો સખી. ૪
 જગના ઝહર કટોરા પીયું, સદરા રણુનાં-પણાં
 જીવન કલહતો કાળો કાળો ઉભો શું ચડવી રણા ?
 મુંગા સહવાસમાં કંઈ ન મળ્યા. હો સખી. ૫
 નથી કરતું જે જે ના બણુબણાં મણુમણાં;
 જીવન દેન પાપમાં કરશે, દરિમંદિર કંઈક ચણાં,
 પાને દેવી ! તું યેરણા. હો સખી. ૬
 ઉરે ભાવ્યોભય જગકંટક યા, ધડીભરના જમ્પા,
 પ્રતિજ્ઞાનિ ઉર હોય અવર શું, પણુ રે અનુકમ્પા
 વેરીયું ગુલાબ ને ચમ્પા, હો સખી. ૭
 યાને ફોફા યાને કુસકાં, જમ્પા ના મરણાં;
 યાને આળાં અસિમીનાં રે અન્તાકરણાં !
 દુઃખના કુંઝર તો તરણાં, હો સખી. ૮
 મોત તણી અંધારગલીમાં, પગમાં પ્રણુજ તણાં,
 જીવશું, જીવશું, જોગવશું, દિલશું દિલ વણાં,
 જીવનશું લેશું ના કુસણાં હો સખી. ૯
 આપણી ઉરજાળાથી લેવડો, અલિનવ અજવાળાં
 પંચભૂત પંચેન્દ્રિય આસ્તી દીપકની માળા,
 જીવનનાં જોમ દરિયારણાં. હો સખી. ૧૦

અગર આંહિ બળે છે.^૧

વેદ્ય બાલુ'શકર પો. રાસ્ટ્રી

નિદાન-નિવાલ

અમર આંહિ બળે છે,

દાવાનજથી જળે છે;

ધૂમ સંગ'ધ વહે છે. મુવપદ. ૧

૧. જાણવા: પસવં, કિરાતપરિવ્રજેવા યુગપ્રાદિની હંપારો ન હિ માગારય, વિવેચાસ્ત્રં મુનીનો મનઃ । ધમેનેહ દવાનજેન પરિતો દિક્ષવક્ત્રમાયોદયમ્મૂલં પરિદક્ષતેઽગસ્તહઃ, કમ્મે યમાશ્મદે ॥

અહિં તહિં હરિણો ચરે છે,	
રાખર-પશુ પણ ફરે છે;	
ધાપલના નરે છે.	અગર૦ ૧
અહિં મુનિઓ તપે છે,	
વિષય-ત્યાગી તપે છે;	
રસિક-દો, ના મળે છે.	અગર૦ ૩
દિશ-દિશ-સમીરણ	
પરિમળ બહુ વહે છે;	
અવનિ-શ્યામ ભરે છે.	અગર૦ ૪
રસિકવૃન્દ-કમાં હોય છે ?	
અવનિખંડ કે' વસે છે !	
દા !, શું ફર વસે છે ?	અગર૦ ૫
બળો-બળો આપ થતાં	
અગર-સવાસ વધે છે;	
તનુ-વિલસે વધે છે !	અગર૦ ૬
અગર, આત્મ સમર્પી	
અધિવાસી મુકે છે;	
તનુ-મેધ ફરે છે !	અગર૦ ૭
અગર આમળ બળે છે;	
કવિવર એક રૂવે છે;	
(એ) સહદય અર્થ ફરે છે !	અગર૦ ૮

અગરજવલન^૧

વૈષ ભાનુશંકર પા. શાસ્ત્રી

જનાવર મૃગો, અને રાખરબિલ આમીણુ છે;
 નથી. નગરવાસી કે; મુનિવરો, ઉદાસીન છે;
 હવાનળ, અહિં હશે અગર-આક્રેષ મૂળથી;
 મુખે ભલકી ઉઠે; અનુભવી રૂવે એકલો !

૧. મૂળ સંસ્કૃત કૃપરથી અપ્રસ્તુતપ્રદાસ.
 ૨. મં. અર્ણવ, ઇ. Eagle Wood. લે. Agni-jarā, Agni-locha. સંસ્કૃત પર્યાય માટેનુઓ
 અ. કેા; દ્રિ, કાં. મનુષ્યવર્ગ, પંક્તિ ૧૩૨૬-૨૭. [નોંધ આશ]

આર્તને

પ્રભુદાસ કાલીદાસ વ્યાસ
પૃથ્વી

ગમન

અમૃતલાલ છ. પારેખ
: દુતવિલગ્નિત :

નથી ધન અખૂટ કે ઉપવને મહેલાતમા-
વસાવી, સુખ વિશ્વનું અરખું મોટરે ફેરવી:
નથી પૃથ્વીપાલ કે સ્વમુખ-આગિયા ખેતરો
દધ, ધરતું ધ્યાનથી, પશુપત્કી: દહીં દુધથી.
નથી કુશળ વૈદ્ય કે ત્રિવિધ તાપ તારો હરે.
નથી અરણ્ય માનવું અગમની તપા છીપવું.

અકિચન 'નથી' કહું, હૃદય નોમ-ઉત્સાહને
અખૂટ ઉર શક્તિએ ઉછળતું જગે એક છે,
અને હૃદય પામ એ, ઉમટતા ઉડા અગ્નિને
અનેકવિધ ને અકેષ્ય બલ કારવા માટે છે.
સખો! સદય સર્વદા હૃદય છે, રહેશે સદા
પ્રતિષ્ઠાન અખૂટ તુજ વિદારવાને વ્યથા.

નકી પૃથ્વી પુણ્ય-સોક, જન કષ્ટપરસો ધરી:
અખંડ સુખ-શાંતિ-સ્નેહ-સુખને સદા બહેંકશે.

તિમિર કાલ તણું પથરાયલું,
મનુજ ભાગ્ય મહી ડગલાં ભરે;
પથ અગમ્ય છતાં પદ સંચરે,
નિરખવા નવતેજ છુપાયલું.

સદય બોમ મમીર અનુભૂતિ પ
પ્રકટવા મૂક અંતર ખોલતું;
પથિકે શિર ગુચે ફૂલમંડલી,
ક્ષિતિજને પથ દુર્ગમ દોરતું.

તિમિસ્તાં નવચેતન નીતરે,
નિઃશબ્દે રહેતું સ્થિત પ્રાણુતું; ૧
પથિકે સાંતવન લે પરિપ્રાણુતું,
જિવનમાન ચક્રદિશાં વિસ્તરે.
અચલ લક્ષ્ય પરે ફૂચ આદરી,
પથિકે નિર્ગમતો પથ આખરી.

અંધિ

મોહિનીચન્દ્ર

: દુતવિલગ્નિત :

ધન અતિ ધન નીરવ મૂડતા
અધિનતા તણી, ભારતમિધુના
અવયવે પ્રતિ બ્યાપી રહી હતી,
શબ્દ કે :કર્ષ લેખ તરંગ ના,

તહીં અચાનક કેસરી મજના.
'મુજ સ્વશબ્દ તણો હક જન્મથી,
લક્ષ્ય હું, પછી મૃત્યુ ભડે મળો.'
સાચી દિશા દયા ત્યાં મુજ શું ઉડી

‘ઉત્તરપદાગારખૂપરમ્બતામિ:

પ્રાદુર્ભવત્યમિનતો જલ્દશમ્ભોડયમ્ ॥

નેપિ આશ]

પાનંદીપરિણય-નાટક

સરિતની સ્વર 'આવલિ થ'ઈતી !
 ધરતીના પડમાં પડી કાતરો !
 કવણુ એ વીર કેસરી રાખૂનો !
 વચનનું નિજ સત્ય બતાવી બે,
 સ્થૂલ તણ દષ દેહ ગયો અને

અનુપ સદ્ગતિ સ્વરાન્મની ભાવના
 મહી બની બલપ્રાણુ ઝગી હૃકયો !
 જહાંથી પાંખીશ કાટી જનો તણે !
 'વિરલ પ્રેરક મહિમ યમ રહ્યો !

તને કલપના પૂછું

ચિત્તન્ય

તને કલપના પૂછું હૃદય માદરે કાં સરી ?
 ન શિશીહિર ગોદીયું, કન્ટું શિશ્વઆકારમાં
 જડાઈ જડ પાણુકે અમર-દેવ-મૂર્તિ બની
 દુઃખાતે જળ લોકના નમન કાટિયા ઝીલવા ?
 ન કાં જનમી ચિત્રકારહિર તો પછી તું ? પૂછું
 સરી ફલકપે હતે સુભગ રંગરેખા બની.
 ન વા બનિત ઉરતંત્રી થઈ સરધારા રૂપે
 વહી, દુઃખકુખંચાં હિરે ધર્મક શાન્તિ બહેલાવવા !

તને હૃદય માદરે હિતરું ગમ્યું બાનીમાં
 ઠરી બનતું કાવ્ય, શીદ પદ-શૃંગલે રાગ્યું ?
 ગુલામ ઉરથી સરી યમ ગુલામ તુમે ખરી !
 શું થાઈ કવને, કરો, શબ્દમાળાએ તું ઠરી ?
 ન યોચિનર, શિશ્વ, વા મંદુર સૂરધારા અને
 યમ શબ્દમાળાનું હૃદય કલપના કાં ? કહે.

એકડો

ભારકર વોરા

(૧)

ન્હાનો હતો ત્યારે પોતડી પ્હેરી ગામડીશાળે નિત્યે જતોતો,
 કોડી, લખોડી ને મોઝ દંડમાં દિલ દ્રદે ને રાજ ગોષાતો,

અહીં હાથ ટુકડો પેનનો રે,
 કડું લીંટા કાતરીયામાં રે,
 કહે ત્યાં એકડો કેમ શીખાય ?

૫

અનરનો ખૂસ અને અનુસેવન દ્રવ્ય તરીકે આયુર્વેદમાં ઉપયોગ થયો છે:—

‘રાસ્નાયુરુણી શીતાપવનપ્રલેપનામ્ ॥’

અરક. સુ. અ. ૨૫.

વિરોધ-વર્ણન માટે જુઓ: ‘આયુર્ભિષક’ કે ‘નિધંતુઆદ્ય’ (વેદ બાપલાલ મ. યાદ) નિષંદ્ધ
 આદ્યમાં આયુર્ભિષકમાંથી જ અનરનું વર્ણન થયેલું છે,

મોટો થયો ત્યારે જોખાવી જોખાવી શીખવે માસ્તર પાક,
આવડે નહિ ને સોટીયું વાગે અમિયું આપ્યાં જાણ;

ઉડું મહારૂં ભાવિ સુધારવારે,

કહે તારે શીખવું પડશે રે,

કહો ક્યાં કરવી ઉરની વાત ?

૧૦.

ચારે દિશાનાં ખારણાં ખુલ્લાં પન્ય ન સૂઝે ન લગાર,
'ખી.એ.' થયો તોય ભાન બૂધ્યોઃ હું કોઈ નહિ આધાર,

હજી આ જીવન બાકી રે,

રહી ના આરાની ઝંખી રે,

કહોઃ ક્યાં કરવો બૂધ્યોંકાર ?

૧૫.

(૨)

વિશ્વનીઃ બધાં નિશાળે શીખવા એકઠો લોકો જાણ,
ખ્યાન કઈને શીખવા મથે તોય દૂટે દિલ ક્યાંય ?

ડૂકી એ આત્મની પેતે. રે,

જીવનની સ્લેટની માંદી રે

ધૂંટી સોં એકઠો છટા-થાપ.

૨૦.

ભાગ્યવિધાત્રી શિક્ષિત મઈને મારતી મૂંગા માર,
મૂંગાં મૂંગાં દુઃખ સહેં એ માનવી અપરંપાર,

પેલું ક્યાં દેહનું લાગ્યું રે,

અહિં છું શીખવાઃ વ્યાખ્યા રે,

આખ્યા તેવા જાઓ પેલીપાર.

ધૂંકી ધૂંકીને, લૂંછી લૂંછીને લીટા કરે વિધવિધ,
ઉઠેલવા એ ગૂંચ લીટાની યત્ન કરે નિરાદિન.

નહિ કોઈ એય. ત્યાં આપે-રે,

બળે ભ્રેષ્ઠ ઇર્ષ્યા આગે રે,

કહો ત્યાં એકઠો કેમ શીખાય ?

૩૦.

આવડે નહિ ત્યાં રાડ પાડે ને હથે દુઃખ નિંદા માય,
જીવન સ્લેટો સેંકડો ફૂટે તોય ન પાર પમાય,

નિરાસાએ એકઠો ઘૂટે-રે,

નહિ ત્યાં ભ્રમ કો સૂઝે રે,

'નેતિ, નેતિ' પ્રકારના મૂંઝાવ.

૩૫.

વરમાલા

મૂળસ્તોત્રક - ગોવિન્દવલ્લભ પંત
અનુવાદક - રમણિક કિશનલાલ

પ્રવેશ રત્ને

સ્વયંવર મંડપ,

[ધ્વજ તોરણ, આદિથી સ્થાન સુસજ્જિત છે. એક બાબૂ સૌ અને બીજી બાબૂ પુરુષ "દરોડો" બેઠા છે. એક ઈંચા મંડપમાં અનેક દેશોના રાજકુમારો બેઠેલા છે. મંડપની એક બાબૂ પુષ્પવન અને બીજી બાબૂ એક સરોવર છે. મધ્યમાં એક માર્ગ કમરાડ ન્હાનો ધતો વૃક્ષોની ઘડામાં અદરય થયેલો છે.]

મૂક દરમ, મધુર વાદ્યધ્વનિ ધાય છે. બાદ રાજકુમારી વૈશાલિની હાથમાં જ્યમાલા લઇને મંડપમાં આવે છે, સૌ રાજકુમાર લેસુકે બની એના તરફ નિરખે છે. એકાએક એ માર્ગથી રાજકુમાર અવીક્ષિત રથારૂઢ થઇ આવતો દેખાય છે; પણ એને કોઇ દેખતું નથી. વૈશાલિની રાજકુમારોની મધ્યમાં અવીક્ષિતને શોધે છે; પણ એને ત્યાં ન જોવાથી આશ્ચર્ય પામે છે. આ વખતે અવીક્ષિત મંડપ-દારની નજીક આવે છે, અને રથમાંથી ઉતરી ત્વરિત ગતિએ મંડપમાં પ્રવેશ કરી, વૈશાલિનીનું હરણ કરી, એને રથમાં બેસાડી ચાલ્યો જાય છે. સમસ્ત સભામાં ગરબ મચે છે. સૌ ચોદાઓ પોતપોતાનાં રત્નો સંભાળી અવીક્ષિતનો પીછો પકડે છે.

પ્રવેશ ૩ એ

-વન-

(રથમાં-બેઠેલા અવીક્ષિત અને વૈશાલિનીનો પ્રવેશ)

અ. વૈશાલિની ! તું મહારી ભુજબોનું બળ જોયુંને !

વૈ. * (મોન ધારી ચૂપ- નિરતર રહે છે)

અ. સુંદરી ! મોન શા માટે ? મહારી વીરતાનું સ્વાગત કરવાને સારૂ થોગ્ય લાવ અને શબ્દોની શોધ કરી રહી છે કે શું ? હું સાચું કહું છું કે અતિશયોક્તિની મદારે જરૂર નથી, એક સાધારણ શબ્દથી હું સંતોષ પામીશ. કહે, કહે સુમુખિ ! જગતના સર્વોત્તમ વીર કુમારો એકત્ર થયા હતા, એમના વીરત્વની મુખમાં તારી મૂર્તિમતી કોમળતા હાથમાં સુકોમળ પુષ્પદાર અને મુખ પર કોમળ લાવના સહ સ્વામીની શોધમાં આવી હતી. એવે વખતે મહેં કેવા કૌશલપૂર્વક તારું હરણ કર્યું હતું ? એકવાર એ સ્વયંવરના દરમનો

વિચાર કર. રૂકિમણીદરણ અને સુભદ્રાદરણથી શું એ કોઈ રીતે ઉતરતું હતું ? હું એકસો જ અમાધારણ વીરતાથી ત્હારું દરણ કરી લાવ્યો. એ સૌ મન્દનું માન-મદન કરવાવાળા વીર મૂર્તિવત્ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. એમનાં તીર એમના બાથમાં જ ગળી ગયા, અસ્ત-શસ્ત્રનો પ્રયોગ બૂલી ગયા: એમના ખર્જ, કૃપાણ, ત્રિશૂલ, ગદા વગેરે કેવળ દાથની શોભા બની રહી ગયા: દાથના ઉપર મનનો કાળૂ ન રહ્યો. ત્હાગ દરણની સાથે હું એગની વીરતાનું પણ દરણ કરી લાવ્યો છું એમ ત્હને નથી લાગતું ? કહે, શું હું જૂકું કહી રહ્યો છું ?

વૈ. (પૂર્વવત્ ચૂપ રહે છે.)

અ. પછી ત્યારે ત્હારા પિતાની આજેવાની નીચે મારી રાજવીઓ એકત્ર થઈ મહારી પૂઠે પડ્યા ત્યારે મ્હેં કેવી રીતે સારથી અને યશ્વીરનું કાર્ય એક સાથે કયું હતું ? સહાસિની, હું એક હાથે ઘોડાની લગામ પકડી રથને આગળ ધપાવી રહ્યો હોનો અને બીજાં હાથે તીરનો વર્ષાદ વર્ષાવી યતુઓને પાછા વાળી રહ્યો હતો એ દરથ શું તું બૂલી ગય ? તું હજૂ પણ મૌન સેવે છે ! હે મૃદુભાષિણી ! શું ત્હારા અપર કેવળ શોભાને માટે જ છે ? નહીં, નહીં, એ અસત્યના અવરોધ અને સત્યના અનુમોદનને માટે પણ છે.

વૈ. (દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી ચૂપ રહે છે.)

અ. આમ શા માટે ? શું મ્હારો આ કઠિન શ્રમ ત્હાગે પ્રેમ સંપાદન કરવાને પુરતો નથી ? શું-સાથે જ તું હજૂરે મ્હને મ્હાતી નથી ? મ્હેં શું ત્હારા ઉપર વિશ્વ પ્રાપ્ત નથી કયો ?

વૈ. નિસ્સંદેહ, મ્હારા શરીરના ત્હમે સ્વામી થઈ ચૂક્યા હો.

અ. અને ત્હારો પ્રેમ ? —

વૈ. તે હજૂરે મ્હારોજ છે.

અ. તો રથમાંથી નીચે ઉતર. હું એ પણ પ્રાપ્ત કરીશ, યતુ સાથે સુદ્ધ કરતાં કરતાં મ્હારાં અંગ-પ્રત્યંગ સિધ્ધિ થઈ ગયાં છે: માનસિક લાવનાઓ સાથે લગતાં તું પણ યાદી ગઈ છે. ત્હારાં નયનો પ્રલાતકાળના કમળની માફક આર્દ્ર છે: ત્હારું મુખ એના ચન્દ્ર સમાન મલિન છે. એક શારીરિક અને બીજો માનસિક: એમ બિન્ન બિન્ન રીતે પરિશ્રમથી થાકેલાં છીએ. આવ, આપણે નિશ્ચિત બની આ અશોક-ખાયાની નીચે બેસીને આદ્રામ લઈએ. આપણે પીછા કરનાર યતુઓ દારીને પાછા વળ્યા છે: એમના આવવાની કોઈ પણ આશંકા નથી. હું શીતલચાહિની તરંગિણીમાંથી ત્હારે સારૂ કમલપત્રમાં સ્વચ્છ જલ લઈ આવું. તું સ્વસ્થ થઈશ ત્યારે હું ત્હને મ્હારા પિતાના વિરત્વ રાજ્યનું વર્ણન કહી સંભળાવીશ, કંઈપણના તેજે ત્હારા સ્વાગત સારૂ ઉભી રહેલી આપણી પ્રજાનું દરથ દેખાડીશ. ત્યારબાદ હું ત્હને ભૂમકગની ભાવિ રાજ્યાણી થયાના શુભ સમાચાર સંભળાવી ત્હારો પ્રેમ સંપાદન કરીશ. ત્હારા કેમળ દાથ આ વરમાળા ધણી વખત સુધી પકડી

રાખવાથી થાકી ગયા છે; એ વખતે તું એની સાથે ત્હારા જીવનનો બાર પણ મ્હારા પર નાંખી દેજે; ચાલો આપણે બંને ઉતરીએ.

(બંને રથમાંથી ઉતરે છે. વૈશાલિની અરોહરૂક્ષની છાયામાં બેસે છે. અવીક્ષિત પોતાનું ધનુષ્ય-ખાણ ત્યાં મૂકી જઈ લેવાને નદીતટે નય છે.)

વૈ. (વરમાળાને સંબોધાને) કાર્યસિદ્ધિ કર્યા વિના કરમાઈ જતી આ વરમાળા છે. મ્હે તું ધાયું હતું અને તું ચયું? મનુષ્યની આશા સાથે નિષિના વિધાનનો આટલો બધો વિરોધ અને વૈર શા માટે? હે વરમાલા! કાલે જ્યારે મ્હે તને સુધી હતી ત્યારે ત્હારા એક એક પુષ્પની સાથે મ્હે મ્હારી એક એક આશા, અને એકએક હર્ષની લાવનાઓ સુધી હતી. હાય! આજે ત્હારી આ દશા ચર્ષ! હું શું કરું? તું આ જીવન સુખમય બનશે? વિચની રાજરાજેશ્વરી બની હું શું કરીશ? તું બળગત્વારીથી પ્રેમ કરવો પડશે? નહીં, નહીં, હું એમ નહીં કરી શકું. દેહની ઇચ્છતા કળૂક છે, પણ આત્માની નહીં, શું કરું? આ રથમાં બેસીને ન્હારી ભાઉં? સુયોગ સુંદર છે; એમ કહું.

(વૈશાલિની જોયો રથ તરફ જવા પગલાં માંડે છે તેથી અચાનક નદીતીર વરૂંથી અવીક્ષિતનો ચિત્કાર સંભળે છે.)

અ. (નદીતીરથી) રક્ષા, રક્ષા, વૈશાલિની!

વૈ. આ કેવા કરણ શબ્દ! (તે તરફ નજર કરી) હું નદીમાંથી નીકળી એક મગર અવીક્ષિતને ગળી જવા માગે છે!

(વૈશાલિની શીઘ્ર ગતિએ અવીક્ષિતનું ધનુષ્યખાણ ઉઠાવી મગર તરફ તીર છોડે છ. તીર જઈને મગરને વીધે છે. એ જોઈને વૈશાલિની પ્રસન્ન થાય છે.)

અ. (નિપથ્યમાંથી) ધન્ય વૈશાલિની!

અવીક્ષિત હોકતા આ તરફ આવી રહ્યો છે. આ જેવું પ્રિય મ્હારા માર્ગમાં આવી પડ્યું! મ્હે મ્હારા હાથે જ અવસર સુમાળ્યો! હવે બહુ મોડું થઈ ગયું. હું ન્હારી નહીં શકું. હાય! (વરમાળા લઈને) લે, હું તને છિન્નગિત કરી નાંખું.

(વરમાળા છિન્નગિત કરવા નય છે એટલામાં અવીક્ષિત જળ લઈ આવી પહોંચે છે. વૈશાલિની અટકી નય છે.)

અ. પ્રિયે! તું આખોથી જ નહીં, હાથથી પણ તીર ચઢાવી શકે છે એની મ્હને હમણાં જ ખબર પડી. ત્હારી કશ્ચાએ મ્હને ફરીથી ત્હારે માટે જીવતો રાખ્યો. હો, જલપાન કર. લે, મ્હારી ત્વા જલથી નહીં છીએ.

(વરમાળા તેડવા નય છે.)

અ. હા, હા, આ તું શું કરે છે? એનું ક્ષર્મ હજી પૂરું નથી થયું; એ મ્હારા કંઠમાં પહેરાવ. (આગળ આવે છે.)

વૈ. દૂર જ રહે; મ્હને સ્પર્શ ન કરો.

અ. શું એવું જ કહેવાને માટે તહે' મહને મગરના પંજમાંથી બચાવ્યો ? આહા ! ત્હારી આ કેવી કઠોર દયા છે ! તહે' મગરને મ્હારી મહને જીવના આપ્યું ત્યારે હું સમજ્યો કે હું ત્હારો પ્રેમ પામી ચૂક્યો છું; શું એ મ્હારો જામ હતો.

વૈ. હા.

અ. જુહું છે. મ્હારા પ્રત્યે પ્રેમ નહોતો થયો તો તહે' મારી રક્ષા શા માટે કરી ?

વૈ. મહે' કાષ્ટની રક્ષા નથી કરી.

અ. તો શું મગર મ્હારા બાગ્યબળે મરી ગયો ? તહે' ત્હારા તીરતું લક્ષ્ય આ મરતા અવીક્ષિતને બનાવ્યો હતો ?

વૈ. નહીં.

અ. આ પશુ નહીં, અને તે પશુ નહીં. વૈશાલિની ! અણુકલ્પતો કાયકો ! હું કષ્ટ ભાવનાથી આ સંસારમાં આવી છે ? ત્હારા પ્રેમને હું ક્યારે સમજી શકીશ, પ્રિયે !

(અનાક્ષિત એના હાથ પાડે છે)

વૈ. મ્હારો હાથ મૂકી દો.

અ. શું એના પર મ્હારો અધિકાર નથી ?

વૈ. પરન્તુ ખી નો અધિકાર હોડયા પછી.

અ. એ કાણ ?

વૈ. મ્હારો આત્મા. ત્હમારે આ હાથની જરૂર છે ?

અ. નિરસંદેહ

વૈ. તો લઈ લ્યો (કટાર કાઢે છે)

અ. આ શું ? શું એ કાળીને મહને આપીશ ? નહીં, નહીં, હું એ હાથ માત્ર નહીં; આ મંપૂર્ણ મૂર્તિને ચાહું છું.

વૈ. તો એને લઈ લ્યો, (કટાર ઉઘી કરે છે.)

અ. તો પછી વચમાં આ કટાર શા માટે ?

વૈ. આ અસહની એજ કટાર છે. સૌથી પ્રથમ એના આવિષ્કરકના યુગમાં એનામાં જે શુભ હતો તે આપારે પશુ છે. લવ ન રાખો. લુટારાઓ એનાથી નિર્દોષ મનુષ્યોનાં હતા કરે છે; રાત્ર એનાથી ચુદમાં નિરપરાધ પ્રભનું બલિદાન આપે છે. કોઈ એનાથી પ્રુપ્યકાથ નથી કરતુ; હું કરીશ.

અ. એટલે ?

વૈ. ત્હમારા ચરણોમાં અર્પણ કરવા માટે એને આત્માના અંધતામાંથી મુક્ત કરે છું.

અ. (અકિત થઈને) વૈશાલિની !

વૈ. ચિતા ન કરોઃ આ દેહ તમારો જ થયો. ત્હમ્હારી ઈચ્છા હોય તો એને અહીં જ મ્હલી
અનવરોના ભોજન માટે મુકીને જાઓ, અથવા તો ત્હમ્હારા વિલાસભુવનમાં લઈ જાઓ.

[વૈશાલિની પોતાની છાતીમાં ભેંકવાને કઠાર ભેવી જમી કરે છે તેવો
અવીક્ષિત એને રાક્ષસને માટે આગળ વધે છે, પરંતુ તે પહેલાં શકે તે
આગાહ અચાનક એક તીર આવી એને વીધે છે. અવીક્ષિત ધરાસાધી થાય
છે એ જોઈને વૈશાલિની પોતાનો હાથ રાક્ષી નેપથ્ય તરફ હલ્તુક અને
લચલીત બનીને જુએ છે—] રતબદ્ધરથ (Tābaddharath)

અ. (ધીરે ધીરે ઉઠીને) હિં, આ કોણ? નેપથ્ય તરફ જોઈને) હું, શત્રુસેના મ્હારો
પીછો કરતી કરતી આવી પહેાંચી કે શું? (વૈશાલિની) પ્રિયે! (ફરી નેપથ્યમાંથી એક તીર
આવી અવીક્ષિતને ધાવણ કરે છે) થોભો, થોભો, મ્હને મ્હારું શસ્ત્ર શોધી લેવા દો. હું
મ્હારું ધનુષ્ય ક્યાં ગયું? (ધનુષ્ય ઉઠાવે છે, પરંતુ તીર નથી મળતું) તીર? (ફરી નેપથ્ય-
માંથી કેટલાંક તીર આવી અવીક્ષિતને ક્ષત-વિક્ષત કરે છે. વૈશાલિનીને સંજોગોને) પ્રિયે!
તીર? (અવીક્ષિત કાતર સ્વરે પુકારી કરુણાવે વૈશાલિની તરફ જુએ છે. અવીક્ષિતને
સંકટમાં જોઈને વૈશાલિનીની બધી સમવેદના એનાં તરફ ટાળે છે. તે પ્રેમ અને ચિતાભર્મા
સ્વરે ઉત્તર આપે છે.)

વૈ. તીર?—અર્ધાં ખસાસ થઈ ગયાં. જે તીરથી મેં મગરને માર્યો એ લાધામાં છેલ્લું જ
તીર હતું.

અ. હાય! દુર્ભાગ્ય! (તીર એક પછી એક આવતાં જ જાય છે) થોભો, થોભો, હું શસ્ત્ર
વિનાનો છું. ત્હમે અનેક છો, હું ફક્ત એકસો છું; પરંતુ મ્હને એની ચિતા નથી. મ્હારી
પાસે એક પશુ શસ્ત્ર નથી. ત્હમે ધર્મતમા છો; મ્હને એક શસ્ત્ર આપો.

[કોઈ કંઈ સંભળતું નથી. અવીક્ષિત મુરીરીતે ધાવણ થઈ પૃથ્વી પર પડે છે]

વૈ. ઓ સૌ ખરેખર ક્ષત્રિય—કુલ—કલંક છે. એક શસ્ત્રવિનાના માનવી પર આટલા અધા
પ્રહાર કરી રહ્યા છે!

અ. વૈશાલિની! (આ વખતે અવીક્ષિતની છાતીમાં તીર વાગે છે.) વૈશાલિની! હાય!
શું સાચે જ આ આપણું—મ્હારું અને ત્હારું આખરી મિલન છે?

વૈ. (ચિતાવર બની) અવીક્ષિત!

અ. મ્હારી પાસે અત્યારે જો શસ્ત્રો હોત તો—

વૈ. ઉઠો, લ્યો, આ કઠાર લ્યો! હવે મ્હારે આત્મદત્ત કરવાની કરી જરૂર નથી.
મન્યો, શત્રુઓનો સંહાર કરો. મ્હારો પ્રેમ ત્હમ્હારો સહાયક બને!

અ. ત્હં એ શું કહ્યું વૈશાલિની? એ સાંભળીને મ્હારું શય પશુ સંજીવન થાય છે. લાવ,
લાવ, આ મ્હાની કઠાર અજાણ્યો સમાન છે. તું આ વૃક્ષની આડમાં ઉભી રહે અને મ્હારું
હસ્તકૌશલ્ય નિહાળ.

વૈશાલિની વૃક્ષની આડમાં ઊભી છે, અવીક્ષિત આવતાં તીરને કાપે છે. તુલજ શત્રુસેના ત્યાં આવે છે: સૈં મળીને એના પર પ્રહાર કરે છે. અવીક્ષિત એકલો એમની સાથે યુદ્ધ કરે છે, કેટલાંયે રાજ્યો તથા વિશાલની સેનાને પરાસ્ત કરે છે. વૈશાલિની વૃક્ષની આડમાંથી આ બેધને પ્રસન્ન થાય છે. આખરે એકલો અવીક્ષિત યુદ્ધ કરતાં કરતાં ધાયલ થઈ પડે છે-મૂર્છિત થાય છે. (વિશાલ પ્રવેશ કરે છે)]

વિ. વૈશાલિની !

વૈ. (વૃક્ષની ઓટમાંથી બહાર આવી) પિતાજી ! આલું અધર્મ યુદ્ધ ?

વિ. (સૈનિકોને) કુમારને કેદ કરી લો !

વૈ. એકાગ્રી નિઃશસ્ત્રને અતેષાએ મળી ધરાશાથી કર્યા : હવે એ મૂર્છિતને બંધીવાન બનાવવામાં જ શુ વિદિશાના મહારાજનું મૌરવ છે ?

વિ. વૈશાલિની ! ત્યારે તું શું ઇચ્છે છે ?

વૈ. જે ઇચ્છવાયોગ્ય હોય તે ઇચ્છું છું. મહારા પિતાની સેનાએ એમને ધાયલ કર્યા છે : હું મહારી સેવાયાકરીથી એમને આરોગ્ય જોવા ઇચ્છું છું.

વિ. ભલે, એમજ થશે. (સૈનિકોને) રાજકુમારને સાવધાનીથી રથમાં ચઢાવી રાજ્યધાનીમાં લઇ આવો.

વૈ. રથ પછી હું પોતે જ હંકારીશ : હવે મહારા વાને છે.

[એ સૈનિક અવીક્ષિતને રથમાં સુવારે છે. વૈશાલિની રથને રાજધાની તરફ દેખાડે છે : ધીરે ધીરે જાય છે.]

૭

પ્રવેશ ૪ થા

[રાજપ્રાસાદ]

[ધાયલ અવીક્ષિત સુત્રો છે. વૈશાલિની એની સેવા કરી રહી છે-એક અમરપતિને કબ્જીમાં એના 'રથ' કહે છે અને અવીક્ષિતની 'છાતી' પદ્મ આવરણ દૂર કરી ધામાં તે રથ લગાડે છે.]

અ. (એકાએક ભગીને) કેણુ છો તમે ?

વૈ. હું રાજકુમારી વૈશાલિની છું.

અ. અને હું કેણુ છું ?

વૈ. હમો ?

બાણુ

ભર્મિલ

જેના માટે હું આ લખું છું, તે વિચિત્ર જનવર 'બાણુ'નું નામ સૌથી પ્રથમ મેં કાનપૂરમાં મારા એક મિત્રને ત્યાં સાંભળ્યું હતું. એક દિવસ મારા એ મિત્ર કામ પ્રસંગે બહાર ગયેલો હોય તેવા પાછા ફરવાની સહ હું જોતો બેઠો હતો; એવામાં અચાનક તે અતિ ઝડપથી આવ્યો. અને પાસેની એક આરામ ખુરસીમાં 'ઢાસ' કરીને પડ્યો. આમ કરવાનું કારણ પૂછતાં કેંક કંટાળાથી છતાં સહેજ મોટા અવાજે તે બોલ્યો: "મારો બાણુ હવે મારો પ્રાણ લેશે, ત્યારે જંપરી." એ સાંભળી હું આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. તેના કથનમાં મને સહજ પણ સમજણ ન પડી 'બાણુ' એ શું હતો તે હું વિચારવા લાગ્યો. આફ્રિકામાં 'મેથુન'નું નામ મેં સાંભળ્યું હતું. પણ 'બાણુ'વિષયક હું કશું જ જાણતો નહોતો. મેં એ મિત્રને પૂછ્યું:

"બાણુ એ વળી કાણુ છે?"

આ સાંભળી એ પ્રથમ એટલું દર્યો, કે જેથી તેની આંખમાં પાણી આવી ગયાં. મહામહેનતે દાસ્ત શેકતાં તે બોલ્યો: "ભાઈ! શું 'બાણુ' વિષે તું કશું જ નથી જાણતો? તે એક વિચિત્ર અને ભયંકર જનવર છે."

હવે તો બાણુ વિષે જાણવાની મારી ઉત્કંઠા વધુ તીવ્ર આવી. મેં કહ્યું: "તે તું 'બાણુ'ના સંરક્ષકને જરા કહે, કે મને તે વિચિત્ર અને ભયંકર જનવર બતાવે!"

"ભાઈ તેને યોગ્યકની " પણ જરૂર નથી. તે તો સ્વેચ્છ રીતે દરી દરી શકે છે."

"એમ " મારું આશ્ચર્ય એકદમ વધી પડ્યું: "તે કેના જેવું જનવર છે? અને તે ક્યાં હોય છે?"

"તે બંગાળનું એક જનવર છે. એની વિચિત્રતાથી આપણને દારણ્ય ત્રાસ વેઠવા પડે છે. તેની હાથી તો ઝોહા! પ્રજા તોળા! અને જમે ત્યારે તે આપણી સમક્ષ હાજર થઈ..."

મેં તેને આગળ બોલતાં અટકાવી કહ્યું: "ત્યારે તેને રાખવું જ શા માટે?"

"જાણ મારીને પણ રાખવું પડે છે. દરેક હુરેખીમન સાથે તો તે કાયમ હોય છે જ. તે વિચિત્ર હોવા છતાં ધણી ઉપયોગી જનવર હોય, તેની મદદથી પણ સસ્તા દરે આપણે આપણું કાર્ય પૂર્ણ કરી શકીએ છીએ."

મારું આશ્ચર્ય અને ક્રોધ એક જ હતું. આટલો કેળવાયેલો હોવા છતાં મારા મિત્રની આ વાત તો હું ન જ સમજી શક્યો. મેં પુનઃ કહ્યું: "પણ એવા ત્રાસજનક પ્રાણીને તો ત્યજી દેવું જોઈએ."

"ત્યજ દઈને શું કરીએ? તેને નષ્ટ અને દાંત હોષ મારી શકે છે, તેમ કરી પણ શકે છે. એટલે તે ત્રાસજનક હોવા છતાં તેને છોડી શકાવું નથી."

"શું તે બંગાળી વાદ્ય કે આફ્રિકાના સિંહ કરતાં પણ વધુ ભયાનક હોય છે?"

"ના, ના, એમ તો તે એક નવ્ર વનવર છે."

આ સાંભળી હું સહ જ ગુસ્સે થયો: "તો સમય મળતાં તેને ગોળાથી ઠાર કેમ કરતો નથી?"

"ગોળા મારું?" સહજ આવેશમય અવાજે તે બોલી ઉઠ્યો: "અને તે બાણને? મારો જન્મજો દાઢ કાપી નાખું; પણ એ બાણને એક કાંકરી પણ મારવાનું સાદમ્મ મારાથી ન થાય. ભાઈ! તેની સાથે તો દમ્મતાં પટાવતાં વાત કરવી પડે છે, જાણે મિત્ર હોય એમ વર્તવું પડે છે. બાણને ગોળા મારું! કેવી અસંભવિત વાત! તેના પરિણામનું જાન છે? ગોળાથી બાણ ઠાર તો ચર્ચાસ્પદ; પણ પછા દેશભરના સમસ્ત બાણોએ એક જ થશે, અને એટલું કુલ્લડ મચાવશે કે જેથી વજ્રહૃદયી પુરોને પણ કંપિત થઈ જશે અને તેમનું એ કુલ્લડ કાનપુરની આ શેરીએ શેરીએ તો શું, પણ કલકત્તાથી મુંબઈ સુધી પ્રસરી જશે."

આમાં હું કશું સમજ્યો ન હતો, છતાં મનજ્યો હોઈ એમ બોલ્યો: "હું સમજ્યો. મારા મંડળ પ્રમાણે એઓ પેલા અનરાકન વાંદરાઓ જેવા દરી જેને ત્યાંના લોકો હોલિંગ મન્ડા કહે છે"

"ના, ના. બાણોએ છેક વાંદરા જેવા તો નથી. તેઓ તો આપણા મનુષ્યોને વધુ મળતા છે. જો કે તેમાંના હાકડી જાતના બાણોએ વાંદરા માના યુરોપીયનો ગોળા મારે છે, પણ હું તું હવે કલકત્તા જસાનો છું ને? ત્યાં તને ખુબ બાણો મળશે અને રેલ્વેમાડી ચઢાવવામાં પણ બાણોની ખાસ જરૂર પડે છે. પણ ભાઈ! એ બાણોના સાચા સારથેન રહવાનું ખાસ રમણના રાખજે."

બીજા દિવસે સવારના ટાઈને કલકત્તા જવા હું સ્ટેશન પર ગયો. ત્યાં જઈ ગાડીમાં બેઠા પહેલાં ઇંગ્લેન્ડમાં ખાસ ઓરિજીનલ તપાસ કરી, કે બાણોની મદદ કર્યા અને સા માટે લેવાય છે. આ ઇંગ્લેન્ડ મેં ઇંગ્લેન્ડ આદિ દેશોમાં જેવું જોયું હતું; તેવું જ હતું. પણ એમાં હું કોઈ પણ રથજે તે બાણને ન જોઈ શક્યો. ઇંગ્લેન્ડના વરને પૂછતાં કે સમજ ન પડવાથી તેણે બ્રાહ્મીસ તરફ અંધારિયોઈ કર્યો. પણ તરત જ ટ્રેન ઉપડવાનો બંટ થયો, અને મારે એકાદ ડબ્બામાં બેસી જવું પડ્યું. એ ડબ્બામાં કેટલાક યુરોપીયનો પણ હતા, હું મારા સામાનની વ્યવસ્થા કરતો હતો, એમાં એક યુરોપીયન થડ દઈને

બારણું બંધ કરતાં બોલ્યો: “એક દુષ્ટ બાણુ અંદર આવતો હતો.” આ સાંભળી હું સડક જ થઈ ગયો. યુરોપીયનને હું પીછાનતો ન હતો; છતાં સહજ મૂળતા સ્વરે મેં તેને કહ્યું: “બારણું બરાબર બંધ કરજો.”

યુરોપીયને બારણા માટે એકસ ખાત્રી આપી, પણ બાણુ વિશે વધુ જાણવાની હદવિનાની તૃષ્ણા તૃપ્ત કરવા સલામત સ્થળે હોવાથી મેં પુનઃ પેલા યુરોપીયનને પૂછ્યું: “એ બાણુ ક્યાં ગયો ?”

“કાંઈ બીજા ક્યાં તરફ ગયો હશે.” તે યુરોપીયને પોતાની એકક સંભાળતાં ઉત્તર વાળ્યો.

બેટો બેટો હું કદપવા લાગ્યો કે બાણુ એ એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ કવિ રિચર્ડ કહેલા વાલ્ફ-જે કપર્ના મનુષ્ય રાહવા, પણ સ્વભાવે જાનવર સદૃશ હોય છે-જેવું જાનવર હશે, અને બાણુઓ ટ્રેન ચલાવવામાં શી રીતે મદદનીશ નીવડે છે, તે જાણવાને પણ હું આત્યંત ઉત્સુક હતો. પણ કે ન વળતું. દરેક સ્ટેશને માડું ‘બાણુ, બાણુ’ એમ છુમો પાડતો; પણ ટ્રેન સરખી ગતિએ દોડતી હોય, એજ ગતિ માણુ રાખવા તે બાણુઓને પોકારતો હશે, એમ મન વાળ્યું.

અમારા ડબ્બામાં એક મેજસ્ટ્રેટ બેઠા હતા. બાણુને નિરખવાની મારી ઉત્કંઠા મેં તેની પાસે ધીમેથી વ્યક્ત કરી, ત્યારે તેણે કહ્યું:—

“નહિ. એ ઇચ્છા જવા દે. એના સ્પર્શથી પણ પાપ લાગે છે. હું તો સર્વદા તેનાથી દૂર રહેવા ઇચ્છું છું; એ અલિલાવા ધરાવું છું, કે તેમાં સકળ શાંતિ.”

મારું આશ્ચર્ય અનેક ગણું વધી ગયું. મેં પૂછ્યું:

“એ તમારી એવી ઇચ્છા છે, તો શા માટે એને તમારી પાસે આવવા દે છે ?”

“તેને દૂર રાખવો એ શક્તિ બહારનું કામ છે.” મુંઝાયેલા સ્વરે તેણે કહ્યું.

અમારો વાર્તાલાપ સાંભળતો ડબ્બામાં બેઠેલો એક પાદરી અનહદ શુરસાબર્યા સ્વરે બોલી ઉઠ્યો: “મને પણ એ જ્યાં ત્યાં નડે છે.”

“અને સીવીલીયનોનો તો તે કદો દુરમન છે. તેને દબાવ્યા સિવાય છટકો જ નથી.” મેજસ્ટ્રેટે કહ્યું.

ડબ્બામાં બેઠેલાં બીજા બે ગૃહસ્થો-એક દાકતર અને એક ઇંગ્લેન્ડનીયર પણ મારે મન કાચકાચ થઈ પડેલા એ ‘બાણુ’ વિશે બોલાય એટલું વિરહ બોલ્યા, મારે માટે એ બધું પુરતું હતું. પણ મારી રીવાજર સારી સ્થિતિમાં ન હોવાને કારણે બાણુને તાત્કાલિક જોવાનો પિયાર મેં મોકુફ રાખ્યો.

એવામાં મેછટ્ટે કહ્યું: “હાવરાના રેશને તમે અસંખ્ય બાણ્યોને નિહાળી શકશો.”

આ સાંભળી મારું શરીર મૂંઝાઈ જાયું. એ બાણ્યોથી શી રીતે દૂર રહેવું તેની યોજનાઓ હડવામાં હું નિમગ્ન બન્યો. એવામાં ટૂન કબકચે પહેંચી. મારી સાથેના મૃદરથી તો સાદૃશ્યપૂર્વક બારણું બિઘાડી બિઘાડી. પણ તેમના વાર્તાલાપે મારી રિચ્ત તો કોઈડી થઈ પડી હતી. ધીમેથી મેં બારણા પાસે જઈ આટલામાં બાણ્યો ક્યાં છે, અને તે કેવા છે, તે જોવા પ્લેટફોર્મ પર નજર કરી. પણ ત્યાં તો પોર્ટરો મારા સામાન વિશે પૂછી પૂછી મને તંત્ર કરવા લાગ્યા. અંગ્રેજીમાં મેં તેમને પૂછ્યું: “આટલામાં ક્યાં બાણ્ય નથી?”

આ સાંભળતાં જ એક પોર્ટર દોડતો જઈ એક દિંદુને બોલાવી લાવ્યો. પૂર્ણ આદરપૂર્વક, સાહેબ લોડોની સાથે વર્તતો હોય એવી સભ્યતાથી તેણે મને પૂછ્યું: “આપને શું કામ છે?”

“મારે અગ્રે ઉતરવું છે.” મેં કહ્યું.

તરતજ તેણે ડબ્બામાંથી મારો સામાન બહાર કાઢ્યો. પરંતુ હું ડબ્બામાંથી બિઘાડી શક્યો નહિ. અને આમ તેમ જોવા લાગ્યો.

તે મનુષ્યે પુનઃ મારે શું જોઈએ છે, તે વિશે પૂછ્યું: જવાબમાં મેં કષતા સ્વરે તેને પૂછ્યું: “અરે! બાઈ! શું સ...સર્...બા...બાણ્યો ગયા?”

“નહિ. સર્વ નથી ગયા.” આશ્ચર્યભાવે તે મનુષ્યે ઉતર વાળ્યો.

“બોહા! ત્યારે તે બધા ક્યાં છે?”

અનેકગણું આશ્ચર્ય વધી ગયું હોય, અમ તે મારા મુખ તરફ કેટલીક પળો જોઈ નહોતો પછી બોલ્યો:

“હાહ! પણ બધા બાણ્યોનું તમારે શું કામ છે?”

“અરે! કામ તો કંઈ જ નથી. પણ તમે સદજ ધીમે બોલો. હું તો સદજ બાણ્યવાળા માયું છું.”

“મહારાજ! હું સ્વયં બાણ્ય જ છું.” તેણે કહ્યું.

“તમે? તમે...બાણ્ય?” હું વધુ ન બોલી શક્યો. મારું માથું ભમવા લાગ્યું. અને બેહોશ થઈ હું પ્લેટફોર્મ પર પડી ગયો.

૧. બાણ્ય તિશિરકુમાર ધોપના એક અંગ્રેજી લેખ પરથી.

વૈદિક સરસ્વતી-ખાવાયેલી નદી ?

પરિશિષ્ટ. ૨. આપઃ જલો—(જલસ્રોતો)

અંખાલાલ પુરાણી

‘પારણત’ શબ્દનો અર્થ નક્કી કરવા માટે ઉલ્લા પરિશિષ્ટમાં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. અહિં આપઃ અભુવચનમાં વપરાતું જલતું રૂપ” લખેને આપણને સરસ્વતીનું—તથા સપ્તનદીઓનું પણ—રૂપ નક્કી કરવામાં તે કેટલે અંશે ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે તે જોઈશું ?

વેદમાં સમ્પન્ન-સપ્તનદીઓ—નો ઉલ્લેખ ઘણે ઠેકણે આવે છે. જ્યાં જ્યાં આવે ઉલ્લેખ છે ત્યાં ત્યાં આપણે “સરસ્વતી”ને માટે જે સંજ્ઞા સ્વીકારી છે તેવા જ અર્થની સંજ્ઞા સ્વીકારીએ તો યજ્ઞોનો અર્થ સુસંગત રહે છે કે નહિ તે પણ આપણે જોઈશું. પરંતુ આ લેખમાં મુખ્યત્વે કરીને અવોદિવ્યઃ—“દિવ્યજલો”—(અવોદેવિઃ)—સ્વવાતીરપઃ “સ્વર્ગલોકના જલ” વગેરે કેવળ જલના ઉલ્લેખો જોઈશું તો તેમાં પણ જલતું પ્રતિકૃપણ આપણને રૂપ યથા વિના રહેતું નથી. આમ સરસ્વતી, સમ્પન્નઃ અને આપઃ ત્રણેય પ્રતિકરણે આપણને સમગ્રપણે છે.

‘જલ’—આપઃ—એ પ્રાણવાયક, પ્રવાહશીલ, ગતિમાન ચેતનાની સંજ્ઞા છે. પ્રાણના પ્રવાહો તે આપઃ ચેતનાના પ્રવાહો એ જ જલ. જ્યારે સૃષ્ટિમાં તે વહે છે ત્યારે સાતપ્રવાહો વહે છે, (એમાંથી જ પુરાણની “સપ્તદેવ”ની સૃષ્ટિ જન્મી હોવી જોઈએ)—સાતે ધારાએ અવતરે છે. પરંતુ આ આપઃ એ તો કેવળ પાણી—વરસાદના પાણીના જ પ્રવાહો, સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ? આવા પ્રશ્ન પૂછવાને આપણે પૂછીશું કે એમ જ ને હોય તે એ આપઃ ને સૂર્યે કેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યાં ? સમુદ્રમાંથી શોષીને ?—તો એમાંથી અગ્નિ કેવી રીતે જન્મે ? એની ઊર્મિ મનુસંતે—મિષ્ટતાવાળી—કેવી રીતે ગણાય ? વળી વસિષ્ઠના સૂક્તમાં (૭, ૪૯.) તો એ જલ અને સોમ વચ્ચે આપણે બીજકુલ ભેદ પાડી શકીએ તેમ જણાતું નથી, તો એ સોમના જેવા જ ગુણવાળાં જલ કર્યાં ?

પ્રથમ એ સૂક્તની યજ્ઞોનો અનુવાદ આપીને જ વિવેચન કરીશું:—

૭.૪૭—આપુ’ સૂક્ત આપઃ સંવધી છે.

“હું જલ ! (સ્રોતો), તમારી તે ધરમ એટલે ઊર્મિ ને ધર્મદેવતું પાન છે, દેવતાઓની શોધ કરનારા માનવોએ ને (ઊર્મિ પોતાને માટે) સજી છે તે,—સુચિ, ન્યોતિર્મય, નિર્મળતા નીતરતી, મધુચક્રા ઊર્મિ આજે અમે બોજવીએ. (૭.૪૭.૧.)”

૧

આપો યં વઃ પ્રથમં વેવચંત દન્દપાનમૂર્મિકૃષ્ણવેલઃ ।

તં ચો વચં શુચિમરિપ્રમચ પૂતપુષં મધુર્મિતં વેનમ ॥ ૭, ૪૭, ૧.

હે જલ ! (પ્રવાહો) હે આપ : ! વેગપૂર્વક ધસનારો 'જલનો' પુત્ર, - (અગ્નિ) તમારી સૌથી વધારે મધ્યુક્ત-મિષ્ટ-ભિમ્નિ પોષણ આપો : તે ભિમ્ન જે (નું) પાન કરતો) માં વસુઓ સહિત ઇન્દ્ર આનંદથી પ્રમત્ત (ચક્રુર) બને છે તે, - (અગ્ને પણ દેવતાઓની શોધ કરનારા હોઈ અગ્ને પણ તે) ભિમ્નિ સોમ પ્રાપ્ત કરીએ.' ૭.૪૭.૨

"સેંકડો વિશુદ્ધિ કરનાર (અમસમાંથી) ગલણીમાં પસાર થતી, સ્વભાવથી જ આનંદયુક્ત, એવી તારી ભિમ્નિઓ દિવ્ય છે. - દેવતાઓની ગતિના ધ્યેયરૂપ (સમુદ્ર) પ્રત્યે તે વહે છે; એ ભિમ્નિઓ ઇન્દ્રના કાર્યને અર્પણિત કરતી નથી. જલની સરિતાઓને જ્યોતિર્મય આહતિરૂપી બલિ અર્પણ કરો" ૭.૪૬.૩.

"જે નદીઓને સૂર્યે પોતાના રશ્મિઓ વડે બનાવી છે, (આગળ) વહેવાડાવી (છે), જેમને ચીરીને ઈંદ્રે ગતિશીલ (ગમન માટે ઉપયોગી) ભિમ્નિ ઉત્પન્ન કરી, - તે નદીઓ અમારામાં પરમચિત્રની સ્થાપના કરો ! અને હે દેવતાઓ ! મંત્રગમ્ય-ઈન્દ્રમાણિક્ય-રિથિતિ વડે તમે અમારું :દાય કરો" ૭. ૪૭, ૪,

આપણે બીજી ઋચાઓમાંથી જાણીએ છીએ કે ઇન્દ્રનું મનગમતું પાન સોમરસ છે-પણ અહિં '૧લી ઋચામાં ઇન્દ્રનું પાન જાળની ભિમ્નિ છે ! વળી તે ભિમ્નિ જ્યોતિર્મય-ગાનયુક્ત, નિર્મલ અને આનંદદાયક છે ! - આ જગત્સાધારણ જળ નથી એમ બીજી ઋચામાં પણ એનો ઉલ્લેખ છે તે ઉપરથી જણાય છે. કારણ કે તેની મધુયુક્ત ભિમ્નિ અગ્નિ પોષે છે : અને એના પાનથી ઇન્દ્ર તથા વસ્તુઓ ચક્રુર બને છે ! વાંચકે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે અહિં 'સોમ'નો ઉલ્લેખ પ્રમટ રીતે કરવામાં આવ્યો જ નથી. અને સોમની પેઠે જાણી ભિમ્નિઓ પણ ગરુડીમાંથી ગગાઈ વિશુદ્ધ થયેલી છે અને દવે તો ૩ જી ઋચામાં એ ભિમ્નિઓ મટીને નદી રૂપે જ સંબોધાય છે ! અહિં આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીએ છીએ કે વેદના દ્રષ્ટાઓ જાણ : તેની ભિમ્નિ અને તિન્યુ વચ્ચે જોડ કરના નથી, કારણ કે એ નદીઓ સૂર્ય પોતાના રશ્મિવડે" ઉત્પન્ન કરે છે. એ નદીઓને ઈન્દ્ર ચીરીને ગતિશીલ ભિમ્નિ બનાવી છે. ૬જી પણ લાક્ષણિક તિન્યુ વિષે આપણા મંત્રમાં ઇન્દ્ર હોય તો ૪ થી ઋચામાં "અમારામાં પરમચિત્રની સ્થાપના કરો" એવી પ્રાર્થના નદીઓ પ્રત્યે કરવામાં આવી છે તે ઉપરથી નદીઓનો માનસિક અને આંતરિક-ચેતના સાથેનો સંબંધ સ્પષ્ટ થાય છે.

૨

તમુર્મિમરો મધુમત્તમં લોડણી મગદત્તમુદેના ।

ચરિત્તિદ્રો લગુર્મિર્માદયઃલે તમરન્ન દેવયંતો લો અવ ॥ ૭. ૪૭. ૨.

શતજનિપ્રાઃ રૂપયા મરંતીદેવાન મર્ષિ રૂપિ પાયઃ ।

તાં દન્દસ્ય ન મિર્નતિ ક્ષત્તિ મિન્યુન્વો દન્વ શૂતશ્ચુદોત ॥ ૭. ૪૮. ૧.

યાઃ સૂર્યો રદિ રમિત્તવન્ન ચામ્ય દરો અદશ્શનુર્મિઃ ।

તે સિપરો લગિ લગિ પાનનાલો ચૂવ પાન રસિતિગિઃ તારા મઃ । ૭. ૪૭. ૪.

આ સૂક્ત જોડે ૪૯ મું સૂક્ત પણ લઈશું. એ સૂક્તના દેવતા બાપ અને ઋષિ વસિષ્ઠ છે.

“સમુદ્રથી પણ મહાન, વિશુદ્ધિ પ્રસારતાં (હતાં) જે જલો એકજ સ્થલે અટકી જતાં નથી, જેમને વપલાંરૂપી પૌરુષયુક્ત, -વજ્રબાહુ ધન્દે ભાગે ચીરીને વહેતાં ક્યાં તે દિવ્ય આપ (જલસ્રોતો) મારું સંજોપન કરો.” ૭.૪૯.૧.

“જોદેહી ખાઇઓમાં વહેતાં અથવા તો સ્વયંબૂપણે ઉત્પન્ન થયેલાં, જેમની ગતિ સમુદ્ર પ્રત્યે છે એવાં જ્યોતિર્ભય અને પાવક દિવ્યવાહિ મારું રક્ષણ કરો.” ૭.૪૯.૨.

“જે જલસ્રોતોની અંદર રાજ્ય વરણ માનવાનાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વને (સત્વાદૃતે) ઉપરથી નીચે નિહાળતો ગતિ કરે છે, જે વારિ મધ્યરતા, જ્યોતિર્ભય, પાવનકારી છે, એવાં દિવ્ય વારિ મારી રક્ષા કરો.” ૭.૪૯.૩.

“જે જલસ્રોતોમાં વરણ રાજ્યને, જેમાં સોમને, અને સર્વે દેવતાઓને શક્તિનો ઉન્માદ થયે છે, જે વારિઓમાં વૈશ્વાનર અગ્નિએ પ્રવેશ કર્યો છે તે આપ અમારું રક્ષણ કરો.” ૭.૪૯.૪

આ સૂક્તનો સમગ્ર અર્થ વિચારી જુવો અને એ સ્થૂલ જલને સંજોધાયણું છે એમ લાગે છે? જલ સંજોપન કરે છે એ નો સમગ્ર શકાય પરંતુ “સ્વયંબૂપણે વહેતાં” એવાં વારિ ક્યાં? જે વારિમાં વિશાળ વ્યાપકતાનો અધિષ્ટાતા વરણદેવ માનવનાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વને પોતાની ઉપરની ગતિમાં વહતો જોતો જાય છે તે વારિ કેવળ સ્થૂલ જ! અને સ્થૂલ જ જો ગણીએ તો માનવનાં “સત્ત્વ અને અસત્ત્વને” એની સાથે શો સંબંધ? મધ્યરતા-મીઠાં અને ‘પાવનકારી’ કયા અર્થમાં? બાહ્ય કે આંતર? જેમાં વરણ, સોમ તથા વિશ્વદેવોને શક્તિનો ફેર ચડે તે અતે જેમાં અગ્નિએ પ્રવેશ કર્યો છે તે વારિ કેવળ સ્થૂલ જળ છે એમ સ્વીકારના ગમે તેવા ઉપર ઉપરના વાચકને પણ વિચાર કરવો પડે એ સ્વાભાવિક છે. દિવ્ય તપઃશક્તિ રૂપી અગ્નિ એ પ્રાણના સ્રોતોમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને સર્વે તે વારિને જન્મ આપ્યો છે એ પ્રતિક યથાર્થ છે, પરંતુ સ્થૂલ અર્થમાં લેતાં આપણને ખત્તે સૂક્તો અસંજલ જ લાગે તો શું આશ્ચર્ય?

સમુદ્રયજ્ઞઃ સર્વિલ્લહ્ય મધ્યાત્પુનાન્ના ચત્યતિવિશમાનાઃ ।

इन्द्रो या वज्री वृषमे रराद ता आवो देविरिद મામર્વતુ ॥ ૭.૪૯.૧

या आपो दिव्या उत या स्रवन्ति यन्निजिमा उत या या स्वर्धजाः ।

સપુદાર્યા યાઃ શુચયાઃ પાવકસ્તા આપો દેવિરિદ મામર્વતુ ॥ ૭.૪૯.૨

यातां राजा वरुणो यप्ति मध्ये सत्यादृते नव पदवज्रनानां ।

મવુષ્ઠઃ શુચયો યાઃ પાવકસ્તા આપો દેવીરિદ મામર્વતુ ॥ ૭.૪૯.૩

यागु राजा वरुणो दासु रोमो विधे देवा चासूर्ज मर्दति ।

વૈશ્વાનરો યાત્વગ્નિઃ પ્રવિષ્ટસ્તા ગાપો દેવીરિદ મામર્વતુ ॥ ૭.૪૯.૪

સર્જક-ચિન્તક ધૂમકેતુ

ફિરોજશાહ ફરતખ્ત મહેતા

૧૯૩૫-૩૬ ના આ છેલ્લાં બે વર્ષમાં આપણાં વચ્ચે ત્રણ કૃતિઓ એવા ખાસ પ્રકારની પ્રકટવા પામી છે કે જેમણે પોતાનાં ખુશનુમા ટૂંકાં સ્વરૂપથી આપણાં સાહિત્યની વૃદ્ધિની નવી દિશા દેખાડી છે તથા તેની લોકપ્રિયતા સાધવાનો નવો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો છે. આ ત્રણે કૃતિઓ આવકારપાત્ર નીવડવા પામી છે. જેમ થવાનું એક મુખ્ય કારણ તો એજ કે આપણાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં એવા પ્રયાસની ખૂટ હતી-જરૂર હતી. ટૂંકા અને ખુશનુમા સ્વરૂપે વિચાર તથા ચિંતનનું સાહિત્ય વધારવું એ તેમના કર્તાઓનો ઉદ્દેશ હતો. આ ત્રણમહિત્વ સૌથી છેલ્લું પુસ્તક તે “જલ્મિંદુ.”

‘જલ્મિંદુ’ એટલે કે હંમાનાં રંગે રંગાયેલાં મનનાં મોતીઓ. આવાં મનહર મોતી આપણને આગળ ‘રંગકથુ’ રૂપે મળ્યાં હતાં. તેની મોજ દહી વીસરાઈ નથી તેટલાંમાં આ ‘જલ્મિંદુ’ બહિર પડ્યું છે. બનેલા પ્રકાર અને આસ્વાદ લગભગ એક-સરખા છે ને બંને એકસરખા સુખદાયક અને વસાવી યવા પામ્યા છે.

કળાકારો અને તેમની કૃતિઓના ત્રણ વર્ગ હોય છે: ૧ આલાક ૨ સરસ ૩ મહાન. આલાક કૃતિમાં બહુધા સિદ્ધ કે બહુકે હોઈ તેમાં ઉપલા મોજ આપવાનો તથા આંત્ર નાખવાનો ગુથ હોય છે. સરસ કૃતિમાં સાચુ કળાસૌન્દર્ય હોઈ તે હૃદયને ડોલાવે છે અને જીવને આનંદ બક્ષે છે. મહાન કૃતિમાં કોઈક લગ્ન રસિકતા અને વધતી ઓછી અદ્ભુતતા હોઈ તેનો આસ્વાદ લેતે આત્મા જાગી ઉઠે છે-દિવ્યસુખની સચેત યતો ભણે ઉજળી પડે છે.

આપણી તપાસ હેઠળના પુસ્તકના બધું જાણીતા કર્તા ગુજરાતના સર્વશ્રેષ્ઠ નવલિકાકાર શ્રીયુત ગૌરીશંકર ગીરજશંકર જોશી ઉપનામે ધૂમકેતુ ઉપર જણાવેલી ખીજ કલામાંથી ધીમે ધીમે તોજમાં આવતા જાય છે. ‘રંગકથુ’ પછાથી ‘જલ્મિંદુ’ તેની વિશેષ પ્રતીતિ આપે છે. એમનું વિશાળ જનપું જગ્ય કથનાત્મક, ઉડું થયું જગ્યં સૌન્દર્યચિંતન અને રસવિધ થતાં જતાં સમૃદ્ધ ચિત્રાલેખનો આપણાં આ કથનને ખરું પાડે છે.

આપણી પાસે હવે તો અનેકાનેક કળાવંત લેખકો પડેલા છે. એમાં કેટલાકે શબ્દગારક લેખકો છે-ચોટાક સર્જક લેખકો છે. રા. ધૂમકેતુ આ એવડી લાવકાલના મળી છે એઓશ્રી જૂનું પણ નવીન પ્રકારે શબ્દગાર અને નવું પણ શબ્દગારીને જ રજૂ કરી

૧ જલ્મિંદુઓ, ધૂમકેતુ, રૂજર્દયન્યરત કાવ્યલય, અમદાવાદ.

શકે. કોઇ પણ સરસ કૃતિનાં શબ્દગારકાર્ય માટે જોઇએ છે બે વસ્તુઓ: લખાવટનું રેખાંકન અને લખાવટનું રંગકાર્ય. એ બન્ને શ. ધૂમકેતુની કલામાં હૈયાત છે. પોતાની કલમનાં રેખાંકન વડે એઓથી પોતાની લખાવટને સુડાલતા સરળતા અને પ્રમાણુતાની સીંબા આપી શકે છે અને પોતાની કલમનાં રંગકાર્ય વડે એઓ પોતાની લખાવટને કુમારો છકડદારો તથા જીવંતતા (life) આપી શકે છે. જેવી જેવી ભાવના તેવા તેવા ભાષાવિષયક અનુકૂળ રંગો લખાવટમાં લાવવાથી તેમજ એ સર્વે રંગોનાં ચિત્રો-ઉત્પાદક સુએકવથી ચૈલીતું તેજાખ્યાદર્શન બનવા પામે છે. કલમ વડે એવું કહી બતાવવું એ શ. ધૂમકેતુની રંગકાર્યકુશળતા બતાવી આપે છે. એ રીતે બોતાં આપણે એમને ચિત્રકારલેખક પણ કહી શકીએ.

વળી શ. ધૂમકેતુ સર્જક લેખક નથી એમ તો કોણ કહેશે? ને લેખકબાકિત. એકાદ બે નહીં પરંતુ સંખ્યાબધ સરળ બૌદ્ધિક નવલકાઓ ચાલુ અને ચાલુ પ્રકટાવી શકે તેવામાં સર્જકશુભિનું પાણી હોય જ. વળી ને લેખક 'રજકણ' અને 'જલખિંદુ' હાથ નવનવી કંપનાઓ સાયનાં વિચાર અને ચિંતનનાં અનેકાનેક સરસ ચિત્રો રમૂ કરી શકે તેને આપણે સર્જક ચિંતકની પદવી આપવાને કાં ન લક્ષ્યાઈએ?)

'જલખિંદુ' એક સરળ કૃતિ છે, સરળ કહી બતાવવાથી નહીં પણ એ પોતે પોતાની ભત્તમાં સરળ છે તેથી જ. એની પ્રતીતિ માટે માગો એટલાં "જલખિંદુ" નાં જલખિંદુઓ સહેલાઈથી રચુ કરી શકાય છે.

જલખિંદુ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. પહેલાં ભાગમાં અતિ ટુંકા ટુંકા એવા જુદાં અને જિંનનાં વિવૃત્ત ચમકારા જ વાંચકનાં નેત્ર પાસેથી પસાર થઈ જાય છે. બીજો ભાગ કલ્પન વડે દોરાએલાં પ્રકૃતિ સૌંદર્ય દાખવતાં નાનકડાં ચિત્રાલેખનનાં તથા મનુષ્યોની તરેહવાર શારી લાગણીઓને ઉત્તરે એવાં રમ્ય અને પ્રાણવાન ભાવનાચિત્રોનાં ભેગતો બનેલો છે. અને ત્રીજા વિભાગમાં કથાવિબૂષિત એવાં રંગદાર તથા તેજદાર સંક્ષિપ્ત, ઈન્દ્રિયસ અને કથાચિત્રો નજરે પડે છે. પહેલાં બે વિભાગોમાં લેખક જીવ જીવન અને કુદરત સાથે ચાલુ વાતચીત કરનાર એક રસપૂર્ણ વિચારક અને કોઇ ચિત્રકારની દષ્ટિ ધરાવના સાચા નિરીક્ષક બદ્દર થાય છે, ને છેલ્લા વિભાગમાં તેઓ કોઇ ઇતિહાસપ્રિય તથા સત્યઘટનાત્મક કથાકાર જેવા ભાટ ચરણનું હૈયું ધરાવતા દિશાકળ દેખાય છે. સામગ્રી રીતે લેતાં મારા મનથી આ ત્રણે વિભાગ રંગ અને રેખાથી ભરીશારી એક એટલી ચિત્રપાટી જેવા જણાય છે. પહેલાં બે વિભાગોની શૈલી સૂત્રાત્મક છે. બીજાની પ્રકાર પ્રમાણે કથનાત્મક જ છે. લલિત વાંકવચ્ચનાની બનેલી-પોતાની અલગ દબાવણ અને ખાસ સૌંદર્ય ધરાવતી કવિતા જેવી જ એ ત્રણે વિભાગોની ભાષા વચ્ચાય છે. અને ત્રણે વિભાગ આવી સુંદરતા સાથે તેના ઉપયોગી ખાસ લેખે પાને પાને અને લીટીએ લીટીમાં ઉપદેશાત્મક અંશ પણ નક્કી ધરાવે છે. જેઓએ જલખિંદુ પીધાં દરો તેમને એની પૂરી ખાતરી થઇ જ હશે.

તો કે, આખું “જલબિંદુ” પહેલેથી તે છેલ્લે લગી લલિત છે, રમ્ય છે, શયુગારમય છે, અને ભિમિઓથી ઉલસાઈ જાય છે પરંતુ એ આરાગતે એમાં એકં લક્ષ્ય ખાસ તરી આવતું દેખાય છે, તે આ કે દરેક લીલી પાછળ તેનું રહસ્ય છૂપાએલું છે. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આખાં પુસ્તકમાં લેખકની ભિમિનો અને લેખકની સુદ્ધિનો સરખો સંગેઝ ગતિસંચાર પ્રકટ તેમજ અપ્રકટ જરૂરજ વર્તાઈ આવે છે, તો કે કર્તાએ બહુ જ શોભાદર્શક લખ્યું છે, વાક્યે વાક્યે ભાવનાને વહાતી છે, છતાં એક પથ કંઠિકા કે એક પથ વાક્ય એમણે કેવળ શોભા જ બતાવવા કારણે કે માત્ર લાગણી દાખવવા કાળે લખેલ નથી જ. દૃષ્ટાંત લેખે પૃષ્ઠ ૪૬ મેં આ જલબિંદુ વંચાય છે:-

અરે! બાળપણ ગુમાવ્યા પછી એક સાચાં આંસુ મારિ-એક જ સાચા વિચાર મારિ-એકજ સાચા કદપના મારિ હું કેટલું કેટલું મર્યાદા છું!

કદાચ એ વાંચી કાઢે કહેશે: “ઉભરો જ ના!” હા, દેખીતો તો એ ઉભરો જ છે-કેવળ તરંગ છે-ભિમિની એક લહર માત્ર છે. વળી એ વાંચતે ઓઠ તકરાર પથ્ય કરી શકે કે “બાળકને આંસુ ખેરવતાં વાર શી? બાળકની વિચારશુદ્ધિ તે વળી કેટલી? અને બાળકદપનાની તે વળી કિંમત શી? એ તો ધૂમકેતુને કાંઈ નવરી પણ કાંઈ લાગી આવ્યું ને કવિએ અને ફિલ્મફેરો ધણી વેળાએ કાંઈ અમથું અમથું ચીતરી મારે છે તેના જ જુલું આ કાંઈ લખી માયું છે.”

ના, લેખકે આ બિંદુ બહુ મોતી, વજર વિચારે કે ઓછા વિચારે નથી ઉપજાવ્યું. ખરું જોતાં આ ઉદ્દગાર કાઢને પોતાનાં લેખાં વડે વિચાર્યું છે અને પોતાનાં મનથી ભાવનામય બનાવે આ લખ્યું છે. સર્વે સાચા અને ખરા વિચારક લેખકો આમ જ કરે છે. લેખકને ઉપધુંકન ઉભરો ઉઠારવતે બરાબર લાન છે અનુભવ છે-જ્ઞાન છે કે અનેકવાર મોટી વયના માણસો ખરે વખતે ખરી લાગણીઓ એક આંસુ બાહેર પાડવાને અશક્ત હોય છે-જ્યારે એક બાળકથી તે બની શકે છે. વળી ધણી વેળાએ મોટાઓનું કોઈનાયેકું ચૂંચાયેલું મન અને માનસ એકાદ વિચાર પૂરી સમ્બાધવાનો કરવાને અશક્ત બને છે. જ્યારે બાળકનાં શુદ્ધ આદર્શો જેવાં મનમાં તેનું પ્રતિબિંબ કાંઈ પથ્ય ચૂંચવણની આંદીધૂંદી વિના પુનઃકું સાદું રહી શકે છે; અને નિર્દોષ બાળક પૃથ્વી પર હોવા છતાં હજી દિવ્યલાન અને કિંવદ સંબોધથી અલગ થયેલું ન હોવાથી તેનાં કદપના કાંઈક અનેરો આગમ વધતો અને નવીન આકાર ધરાવવા પામે છે.

આ પ્રમાણે ધૂમકેતુનાં પ્રત્યેક જલબિંદુ મારી સમગ્ર પ્રમાણે કળાત્મક નીતિ-વિચારો જ છે-સૌદાર્ય ઉપદેશનાં સૂત્રો જ છે. પરંતુ એમાં પથ્ય એક વિશેષ ખૂબી આ છે કે એમના ઉપદેશ પાશ્વિક નથી. Balanco પાળે સમતુલા ત્યાં જોવામાં આવે છે. ઉપદેશ આપતી વેળાએ અને રીકા કરતી વેળાએ અનેક જગ્યાએ દાલતી ખીજ બાજુ પથ્ય વિચારાઈ છે-જલબિંદુમાં અંકિત થયેલી છે. દૃષ્ટાંત લેખે ૪૬ પાનાં ઉપર લાગણી તો મહત્તા સરસ રીતે ચીતરવામાં લેખકે જરાય કચારા રાખી નથી છતાં તેમણે સુદ્ધિને

અન્યાય કર્યો નથી. શુદ્ધ એજ જીવન નથી પણ શુદ્ધિને જીવનમાં રચાત છે-સમગ્ર જીવનનો એ એક અંશ છે એટલું; લાગણીની ગમે એવી તરફેણદારી કરવા છતાં એઓ કહી દેવાને ચૂકતા નથી.)

હા, જલ્મિંદુમાં ઉપદેશો છે, છતાં એ ઉપદેશકિયુ' નથી જ. એ વાંચતાં લગારે કચંદાટ, કંટાળો કે હારેખોજ જેવું લાગતું નથી. ટૂંકમાં જલ્મિંદુઓ એવી તો સુંદર રીતે વસ્ત્રધારી થયાં છે કે તેઓ ઉપદેશ જેવાં દેખાતાં કે લાગતાં પે નથી. ખરી વાત તો એ છે કે જે વાત ઉપદેશ આપવાનું હેતુથી રચ્ય થતી નથી તે જ સાગ્રમાં સાફ અમર-કારક ઉપદેશકાર્ય કરી ખતાવવાને શક્તિમાન બને છે. ૨૦ ધૂમકેતુનાં જલ્મિંદુની સફળતા તથા અમરતા એમાં જ સમાવેલી છે. "જલ્મિંદુ" કેવળ બાહ્ય રીતે અને કળાથી શોભિત હોત તો એની કિંમત કશી જ ન હોત. આશય ઉચ્ચ, લાવના ઉચ્ચ, ઉપદેશ ઉચ્ચ એ જ કારણે "જલ્મિંદુ" સંદેશવાહક બની શક્યું છે-કર્તાના શબ્દો વાપરીએ તો "સુખ રહેલા મહાનદનો 'રવિ' સંભળાવનાર નોવડી શક્યું છે. મારા વિચાર પ્રમાણે (શાં ધૂમકેતુ આપણને પોતાની દૃષ્ટિઃકૃતિકારા સૌદર્ય વિચાર કર્યું જ આપવા માગતા નથી. એ સિવાય એમની બીજી કંઈ ઇચ્છા પણ નથી. અને આપણે ભણીએ છીએ કે સૌદર્યથી વધારે સુંદર બીજે કોઈ ઉપદેશ નથી.)

આટલું સામાન્ય વિવેચન કર્યા પછી આપણે એક પછી એક જલ્મિંદુને તેના ત્રણે વિભાગમાં ઊંડતી નજરે નોંધ વળીશું.

પુસ્તકમાં પગલું માંડતા જ સૌથી પહેલું જ જલ્મિંદુ આપણને આકર્ષાં લે છે-વાંચકને તેમના ભાગી સુખની પાકી ખાત્રી આપે છે-

"ચલેલું પદાદ ભમે તેમ તે આજસ મરડીને બેડી થઈ"

કેણ ? ધૂમકેતુ કહે છે કે "કવિતા દેહમગસ્તમાં ચલેલી કવિની મૌનવાણી પ્રકાશ કુમળા પ્રભાતની માફક જાગતી હતી, સુંદરતાથી રાજ્યચારણેમાં દેહની માફક રૂપ. લેતી હતી; લાવણ્યવર્તિની માફક રેખાકિંત થતી હતી." ધૂમકેતુ કવિતાનો જન્મ આમ વર્ણવે છે.

(એકાદ વાત કે વસ્તુને તેના વિશાળ, કોઈ કે નહીંન સ્વરૂપમાં ખતાવી આપવાનો મગ્ગરો ધૂમકેતુ જેવા કવિ સેખંકને સ્વાભાવિક જ હોય. કળા વિષે આપણે અનેક આખ્યા વાંચી છે. પણ ધૂમકેતુ તેને વિશાળ ઊંડી રીતે જ્ઞેતાં આ પ્રમાણે ટૂંકમાં વર્ણવે છે: "માણસ ત્યાં ઉત્તો હોય ત્યાંથી એને આગળ જવા પ્રેરે એ દરે વસ્તુ કળા છે, વળી ખરેખર કળામય કોને કહી શકાય તેની ચૂંદ પણ ખરી આવી લેણી આપણને આ પ્રમાણે ખતાવે છે "કોઈ પણ કલાની ખરી ખૂણી આ છે: એમાં કલા કર્યા છે, એવો સ્પષ્ટ અંગુલિનિર્દેશ તમે ન કરી શકો."

“પ્રયત્ન”ના પ્રતાપ ધણ્યેક પ્રતાપી લેખકોએ આપણને સમજાવ્યા હશે. ધૂમકેતુ તે કોઈ નવી જ દબે રજૂ કરે-પુલકોને ઝેર અને ઉત્તેજ તેવી નવી રીતે: “વાહરે! જુવાન તું અજબ નિરાશાવાદી લાગે છે. પ્રયત્નની સચ્ચાઈ તારે પડજે હોવી છે અને જતાં તું કદા કરે છે કે મારે પડજે કોઈ નથી, મારે પડજે કોઈ નથી. વાહ !”

“ધર્મ”નો ખરો ઉપયોગ શો છે તેની સમજ કોઈ - નિર્બંધને પણ બૂલાવે અને ઝાંખા પાડે તેવી રીતે સંક્ષિપ્તમાં એક (ધૂમકેતુ જ આ પ્રમાણે આપી શકે: “જવાબદારી, દુઃખ અને હૃદયનો સંતાપ-એ બૂલવા માટે ન્યારે માણસ ધર્મનો આશ્રય લેવા જાય છે, ત્યારે એણે મેળવેલો ધર્મ, શીશામાં ભરેલા દારૂ જેવો છે. એના નશામાં એ ધણું બૂલી શકે છે એટલો જ એનો ઉપયોગ કદી શકાય. પણ જવાબદારી, દુઃખ કે સંતાપ-એમને બુલવા માટે નહીં પણ સમજવા માટે ન્યારે માણસ ધર્મની શોધ કરે છે, ત્યારે એ જે મેળવે છે, તે ધર્મ હોઈ શકે.”)

(સાદામાં સાદું અવલોકન દરેક જાણે છે અને સકાય એવું સાધારણ અવલોકન પણ કાંઈને કાંઈ વિચારસર્જન ઉત્તું કર્યા વિના સૌ ધૂમકેતુની મનઘોડીમાંથી પસાર થઈ જઈ શકે નથી.) તેનો સુંદર પણ માર્મિક નમુનો આ રહ્યો.

“સાંન નિર્મળ હતી. આકાશ ચોક્કસ હતું. દરિયા સાંન સ્વચ્છ હતો. એના પાણી ભરા નિરજ આકાશની સ્પર્શ કરતાં ધીમી લહરીના તાનમાં વદયાં જતાં હતાં અને ત્યાં દૂર-દૂર સ્થિતિ પર એક નહું હોડકું આવતું હતું.”

હોડકું દરિયાના તરંગે ડોડી રહ્યું હતું.

અને એમાં પેટા માછીમાર અને તેની પત્ની જીવનસંગ્રામમાંથી પાછા ફરી રહ્યાં હતાં.

એ હોડકું દરિયા કુદરત અને માછીમાર સપથાં એક સુંદર ચિત્રનિર્માણમાં કેવાં સાચાં સ્વરૂપે આવી શકે તેમ હતાં.

અને અને દરિયાકાંઠાનાં સહેલાણીઓ?”

લેખકશ્રી અને માછીમાર અને દરિયાકાંઠાના હજારો સહેલાણીઓ વચ્ચે એક એક સાથે સરખામણી મર્મમાં કરી બતાવી છે. દરિયા કાંઠાના સેંકડો સહેલાણીઓના ભાગ્યમાં જીવનસંગ્રામ જેવી કામતી વરણ છે જ નહીં પણ પ્રત્યેક માછીમારને સાંન એ ખુશ નસીય છે. વળી માછીમાર પોતાની પત્ની સંગે કુદરતનો સહકારી હોવાથી એક સુંદર ચિત્રનિર્માણમાં આવી શકતા જેટલો લાયક છે. આપણે દરિયાકાંઠાનાં સહેલાણીઓ પ્રકૃતિને જોળે રમતા ને ઝંઝૂમતાં ન હોવાને લીધે આપણે નમાસ નકામાં જેવાં કુદરતનાં ચિત્રની બાહેર જ છીએ.

“જલબિંદુ” પોતાની કોઈ છુપી કક્ષાઓથી કે કટાક્ષથી માવ નિરાહું નથી. હા, કોઈ કોઈ જલબિંદુ કટાક્ષકારી થઈ જાય છે. પણ કટાક્ષ કેવો? હળવો-અભિત-સાચો કડવો જરા થઈ નહીં પણ કોઈ રિસ્કને ધાંજે એવી નાણક કરજીતાનો ભરેલો:—

“મૃત્યુ યુગના મરણિયાઓ તમારા ગાંઠ શરાતન ઉપર ટીકા કરવાનો અમને હક છે અમને કારણ કે અમારામાં શરાતન - ગાંઠ” કે ડાહ્યું કોઈ પ્રકારનું રહ્યું નથી માટે.”

(શૈલી વાણીની જ હોતી નથી પણ સારાને જીવનની પણ હોય છે. વાણીની શૈલી ઉપરથી જીવનની શૈલી પરખાઈ આવે છે) તેનો એક સચોટ નમૂનો શબ્દ ધૂમકેતુ એક મહાન જીવનકથામાંથી આપણા માટે ચૂંટીને નીચે પ્રમાણે રજૂ કરે છે:—

“ભગવાન તથાગતને અંશસ્થિતિ લક્ષણો કહ્યું કે ‘હોશ રહે’ ને પોતે ચાલતા હતા છતાં જવાબ વાળ્યો કે ‘હું હોશ છું’ ને તું હોશ નથી.’ એટલા નાના જવાબમાં એવી સુંદર સૈદ્ધાંતિક હકીકત કે લક્ષણો આશ્ચર્યથી અર્થ જાણવાની પૃષ્ઠા કરી અને એનાથી એના સ્વભાવમાં પરિવર્તન થયું.”

એકેકે જામે અક્ષરના બનેલા ભગવાન છુદે જોયેલા આ સાત ન્હાના શબ્દોનાં સામર્થ્ય ઉપરથી જ શા. ધૂમકેતુએ કદાચ આ બીજું જલબિન્દુ લખ્યું હશે. “શબ્દમાં શી રીતે શક્તિ આવે છે-મનુષ્યની અંતરશક્તિના પ્રતિનિધી રૂપે જ, એ ખ્યાલ ન હોવાથી માણસ એક શબ્દ વાપરવો એટલે ત્યાં એક હળર શબ્દો વાપરવા લક્ષ્યાય છે.”

(શા. ધૂમકેતુ ‘એપીગ્રામ્સ’ ને લખી ચકે છે એ જાણીતી વાત છે. એટલું જ નહીં પણ એમની દરેક કૃતિમાંથી આપણને જરૂર જ પેટલાંક “અપ્રાકિયા” Epigrammatic મળ્યા વિના રહેતાં નથી.) “જલબિન્દુ” માંથી પણ એવાં બેપ્રકાર અપ્રાકિયા જે આપણે વાંચી શકીએ છીએ તે આ રવાં:—

“સંયમ ભરેલી લાગણી—એને છુદ્ધિ કહી શકાય.”

“પ્રતિષ્ઠા એટલે આમળ વધતાં અટકી મથેલાં જીવનનું મુકુંડ”

“કૃત્રિમાદ માણસ રહ્યું કરતો નથી— કાં અત્યંત આળસુ હોય છે માટે—અથવા અત્યંત લોચાળી હોય છે માટે.

“શ્રુતિ એટલે વસ્તુસ્થિતિ સંપૂર્ણ રીતે સમજવાની શક્તિ.”

“જે સંવેદનો જીવનને સૌન્દર્યદષ્ટિથી જોતાં શીખવાડે, એને “હૃદય” કહે છે.”

“જીવનનો અંત—એમાં મૃત્યુ નથી, પ્રયત્નનો અંત—એમાં મૃત્યુ છે.”

“સરજનદારને કવિતા કરવાનું મન થયું અને એણે સીલ સરજ્યું”

“ત્યાં ત્યાં ઇતિહાસો એમ લખ્યું છે કે ‘શક્તિ અદ્ભુત હતી,’ ત્યાં ત્યાં આમ લખ્યું હતું કે ‘અસ્થિતિ ત્યામ ખલુ અદ્ભુત હતો.’”

“પોતાના વિચારદરિદ્રમાં પોતે મગ્ન રહેવું એ મનુષ્યવત્” ઉલ્લાસમાં ઉલ્લસ રૂપ.”

“ખામ ? — હા હા, જે માત્ર એ જણા પાસે જ ઉ: સંન્યાસી-સાધુ પાસે. પામલ પ્રેમી પાસે.”

“પરદોષની વાત—ખરજ્યાં એવી છે. વધારે ખણિ તેમ વધારે રસ આવે; અને વધારે રસ તેમ વધારે વિરૂપ બને”

“ત્યાગ વરે સકિત આવે છે કે સકિત હોય ત્યારે જ ત્યાગ થાય છે ?”

“બીજું શું કહે છે એ દલીલ ત્યારે નાશપાત્રે ત્યારે પોતે શું કરવું એ જ્ઞાન હલ્લ પામે.”

“સંયમી એટલે સમજણપૂર્વક સારીને આજ્ઞા આપનારો.”

“સાચુ સિવાય દુનિયામાં કશુંક કાંઈ નથી”

“મૃત્યુમાં યા કરવાની સકિત છે- પણ મારવાની સકિત નથી.”

“કલા એટલે કે વ્યક્તિએ પોતાની બલને પ્રગટ કરવા મારેલો માર્ગ.”

“કંઈ અણતરીની પાળો વચ્ચે વહેતો સ્ફુટતો પ્રવાહ એજ સાચું યોગ્ય.”

“સંયમ વિનાની સમશેર શક્તિને અને સમશેર વિનાનાસંયમ સાધુએને શોભે.”

હવે આ પહેલા વિભાગના સંબંધમાં આપણને જે સૌથી છેલ્લું નોંધવા જેવું છે તે ત્યાં આપેલા યોગ્યક અતિ સુદર લલિત ભાવનાચિત્રો મહેલા ચાર ચિત્રો પ્રત્યેનો માત્ર અંશુલિ નિર્દેશ જ છે- પહેલું : લખકર રમણીપતાના અમર આશોકો સમા દિમાલયધેલા જીવાનોની મોહરતિ ઉપર છે. બીજું : જીનવાણી વડાઓ વિશે છે. ત્રીજું : ખંડેરપ્રિયતા અને તે ઉપરથી ઉપજતો ભ્રમ બતાવે છે. ચોથું : સૌથી સરસમાં સરસ પુષ્પ કયું તેનું વૃક્ષનાત્મક વિવરણ કરે છે.

હવે આપણે બીજા વિભાગ અણી વળીએ. પ્રતિસૌંદર્યના ધૃષ્ટાંતિક શોખીન લેખકો કુદરત ઉપરથી ફિસ્ફરી ઉપર ઉતરી પડે છે. આખે કેખાતું સૌંદર્ય લેખકના વિચાર કરતાં મનને ઉવટ કોઈક ફિસ્ફરીને આવારે લઇ જઈને લાંગરે છે. એવા પ્રકારના સંખ્યાબંધ જલબિદુઓ આ પુસ્તકમાં પડેલાં છે. એ માંહેલો એક ધણો સરસ નમૂનો તે “માધુભાતી વાડી” વાળું ચિત્ર છે. વાડીની રચના, સીમની શોભા અને શાન્ત બપોરે વૃક્ષોના એકલતાવા ઉમેલા મૂંઝા લાંબા પડછાયા આદિ ટૂંક સૌંદર્યલેખન કરીને, અતે લેખક આવી લાગે છે એ ફિસ્ફરીપ્રશ્નો ઉપર : “આનંદદર્શનમાં છે કે દર્દમાં ?” અને વસ્તુનું કયું સ્વરૂપ સાચુ ?-હવું તે-હે તે-નથા તે ?”

બીજું એવું જ ખૂબીદાર ચિત્ર તે “એકાકી ઉમેલા બીપણ ખડકો” છે કતોને એ ખડકોમાં અનેક અર્થો કરેલા દીસે છે. પ્રથમ તે કતો સાંજનું એક દૃશ્ય નીચલી સુંદર પંક્તિઓમાં-કોઈ ચિત્રકાર કે કવિને જાગે તેવી અસરકારક કામગી વાણીમાં રજૂ કરે છે : નયું ચિત્ર જ દોરાયું છે.

“ચારે તરફથી અંધારાથી વીંટાતા પેલાં નિર્જન ભૂરાં ભૂખરાં સુકકાં ખડકો ધીમે ધીમે વધારે ને વધારે અંખાં બનતા જતાં હતાં. આકાશમાં એકલી ઉમેલી, અપાર પહેડા એટલે એળા જેવી, કેટલીક ટેકરીઓ પોતપોતાનું વ્યક્તિત્વ ગુમાવી અંધારામાં અંધારા સાથે મળી જતી હતી-અને તેથી એમની વધારે અંખી લામતી ગદ્ ગદા ધાયા-મૂર્તિઓ બપોરે પણ યતી હતી.- અને એવી કેવળ સીધી, સુકકામાં સુકકી, નીચેની અંધારેથી ખીણ ઉપર નજર કરતા. ખડકે સમી એકે અકકડ ટેકરી, આકાશમાં

નિરાધાર જેવી ઉભી હતી; બીજી અનેકોથી, જૂદી પડીને; રણમાં ઉઠ ઉભું હોય તેમ મોં ઉચું કરીને.”

આપણે ભણે (ચિત્રવાળી જગ્યાએ જાતે હાજર હોઈએ અને જોતા હોઈએ એવું જ ભાન એ વાંચતે વાંચકને થયા વિના રહેતું નથી એટલું બહુ) ચોક્કસ અને મોઢક એ ચિત્રાલેખન છે) અને તેમાં યે સૌથી સરસ તરી આવતીઃ highlighite સમી એક રંગરેખા તે તો કમાલ કરતું પેલું છેવટનું સરસ રૂપકમાં “રણમાં ઉઠ ઉભું હોય તેમ મોં ઉચું કરીને” લખાયેલી લીટીચાળો કળારસ છે, અને એ આખાં ચિત્રને છેડે, અંતે આવે છે. ગ્રાત્સાહનપાતી એક વીરાત્મક ફિલ્મસી, લંબાણ થતું જામ છે માટે, બધી મરજી હોવા છતાં, હું એ ટાંપીશ નહીં.

આ બીજા વિભાગનું નંબર બીજું-એ જલબિંદુમાં લેખકશ્રી એક સાચા કુદરત-પરસ્ત લેખે પ્રકૃતિનાં સૌંદર્યમાં પોતાની જાતને પરિપૂર્ણ બેળેવી નાખી પોતાનું અસ્તિત્વ ખોદ દેવાને, સુંદરમાં સુંદર ચબ્બો વડે ટળવળતા દેખાવ છે) મોગરા ગુલાબના પરિમલમાં અણુપરમાણુ રૂપે વણાઈ જવા ઝંખે છે-આંદનીમાં રજળતી વાદળોના રખક સાધોદાર થવાને તલપે છે અને અંધારથી રાત્રે ધીમી ઝીણી છુટે વરસતા વરસાદનાં એક જલબિંદુ હોવાનું બાજ્ય હરડે છે, ત્યારે પ્રકૃતિ જોડે લેખકને કેટલી જોરાવર અને બાદ બિભાસ્યારી છે) તેનું આપણને સચોટ ભાન થયા વિના રહેતું નથી.

નંબર ૨૨ વાળું જલબિંદુ લેખકનું પ્રખર ગુજરાતિમાન દાખવે છે, થોડીક કાવ્ય સમી વંચાતી એ લીટીઓ. તેની ભાવના અસર કે શોભામાં જાણીતા કવિઓની “ગુજરાત નો ગુણગાથા ગાતી કવિતાઓથી ઉતરતી આપણને જણાતી નથી. એમાં એક જગ્યાએ લેખકશ્રીએ કવિઓને સંબોધી લખ્યું છે કે “કવિજનો! કવિતાની વાણીમાં ગુજરાતની સાંદર્યભૂમિઓ વણાવો.” લેખકની આ સુચનાત્મક વિનંતિમાં દેખીતી ફરિયાદ છે, એ ફરિયાદ એમના એકલાની જ નથી પરંતુ અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો આ એક બગાડો છે. કે આપણા કવિઓ સૃષ્ટિ સૌંદર્યનાં કાવ્યો લખતા નથી-પણ ચકતા નથી. જોરસપાન્ય ધોધ ઉપર, લેનાની ગુફાઓ પર અને જળવપુરા “માર્ગલ શક્તિ” પર ગદ્યમાં કાંઈ કાંઈ લખાયું છે પણ કાવ્યમાં તેઓ કદિ યે ચિત્રાંકિત થયા નથી. આપણી એ કવિતાંક હણપ અરસોસકારક છે.

સાચો સાહિત્યકાર નિરંજિમાન હોય છે, તેની નીતિની ભાવના હ્રદય પ્રકારની હોવાને જ લીધે નહીં પરંતુ લેખક લેખેની એકલરાઈ મરતી તેના દેશમાં રમતી હોવાથી જ. એને લખને જનતાની કે જનતા તરફથી મળતી ખ્યાતિની એને પરવા હોતી નથી. શ. ધૂમકેતુ પંડે આ એકલરાઈ મસ્તીના સંપ્રદાય છે. નહીંતર ૧૮ માં જલબિંદુદ્વારા તેઓ દેશમાંથી સંસાર બાહર પડતાં નીચલાં આત્મમસ્ત વચ્ચેને જન્મ આપી રહે નહીં.

“— અને દુનિયા ઊડતી વખતે કોઈને મારે માટે કંઈ ન દોર્યું— પ્રસસ્તિ રૂપે કે ઉપાસના રૂપે— જન્મના અકસ્માતની પેઠે અત્યંત શાંત રીતે ઇશ્વરનો પક્ષ અંત આવે; કોઈ ભણે નહીં, કોઈ સાંભળે નહીં, કોઈ સંભારે નહીં, કોઈને લાગે નહીં, કોઈને ખોટ જણાય નહીં, કોઈને આંસુ આવે નહીં, એક ફલછાંડ ઉપરથી ખરતા ફલની પેઠે તલ કુદરતી રીતે ઇશ્વર સમાપ્ત થાય. હજારેથી મોદમાં છે... બાળકની પેઠે માતા પરિત્રી પોતાના બોળામાં લઇ લે. અને કોઈ રડયો ખડયો પત્યર પછી ત્યાં નિશાન બતાવવા માટે લોકો ન રહે.”

આ ઉપરાંત જલ્મિદુ નંબર ૩-૯-૧૦-૧૩-૧૫-૧૮-૨૧-૨૨ પણ હોંસે હોંસે વાંચવા મને એવાં છે.

હવે આપણે ગ્રીક્ષ વિકાસ લક્ષી-એતિહાસિક કથામય જલ્મિદુઓ લક્ષી-આગળી ચીંધીશું. અત્રે સ્વાત્મિક ભાષા વિભાગ પામે છે અને તેની જગ્યા કથાચોલી લે છે. એ સર્વે કથાબિદુઓમાંથી સ્વદેશપ્રિયતા, વીરતા, સાચી સાધુતા, માતૃપ્રેમ, ત્યાગ, ભોગ અને કરજીતા આદિ માનવતાના જરેલા અસરકારક મોઢા અને આક્ષીદક ઉજ્જવલ રંગો દેખાવ દેતે દેતે આપણને ખુશ કરી મેલે છે. એમાં “શુરુઆતનો સૈનિક” “પ્રેરણામૂર્તિ” “શુરુમંત્ર” “મહારાષ્ટ્ર ધર્મ” “જંગલનો સાદ” “માતૃચરણ” “કવિનાનો જન્મ” એ ખરેખર વાંચવા જેવાં છે.

એ દરેકમાં કંઈ ને કંઈ ઉંચી દિવ્ય ભાવના જણાઈ આવે છે ને ભાષા તથા અર્થની ચમત્કૃતિ ધરાવતાં વાક્યો ઠેર ઠેર નજરે પડે છે. કાંઈ કોઈમાં ઉપાડ અને અંતનાં વાક્યો ધણી જ ખૂબીથી લખાયેલાં છે. કેટલાંક સચોટ કળાવંત વાક્યો આ રહ્યાં.

“હાડકાનો લોટ કરીને ખાતાં પણ જેમની છાતીમાં ધુળરી છટી ન હતી એવા અનંકોની આંખ ભીની થઈ ગઈ” પત્યર પણ પીમળે: એવો કાંઈ સાધારણ પ્રકાર લખી બતાવવા બદલે આ પરાક્રાંટાદર્શક પ્રકાર કેટલી સખગ અને સચોટ છે ! એકાદ ધૂમકેતુ જ આવું જોરાવર લખી રહ્યો.

એક સરસ ઉપાડ લેએનું આ વાક્ય જુઓ: “...આખા વનમાં પરમશાન્તિ છે ને વાતાવરણમાં મૌનની મહાભાષા પ્રગટી છે” અત્રે “મૌનની મહાભાષા” એ સબ્દપ્રકાર એ આખી કૉડિકાની key stone જેવા બની કાઢી ઉઠે છે.

અને આવું નો કોઈ કવિ જ લખે:— “દિલ્હી નગરીના નિદાધીન નાગરિકો ! આ દષ્ય ફરી ફરીને જોવા નહિ મળે હો ! કોઈ જગતા નરી ? પ્લેરેગીરો પણ શાંત છે ! આશ્ચર્યમુખ બનેલા તારાઓ ! તમને પણ આવું દષ્ય તો એકાદ જુગમાં એકાદ વખત જ જોવા મળે છે ના ! પછીના વર્ષોમાં તો એની સ્મૃતિથી જ તમારા મોં પર તેજરેખા દેખાય છે; અરુ ? ?

કાળો બનાવેલા અક્ષરોવાળા આ હેતુમાં વાંકયને વાંકય કહેવું એ એનું અપમાન કરવા બરાબર છે. એને જરાક ફેરવીને કાવ્ય કહીએ તો જ યોગ્ય ગણાશે. એ વાંચતે હેતુ અને ડોક અને દાલી ઉઠે એવી એ ગમનગામી કદપતા છે.

હવે કથાને છેડે આવેલા આ એક અંતવાક્યની કે જેને આપણે finishing touch કહી શકીએ તેની શોભા બતાવનારા આ પ્રકાર વર્ણિત, એનું ગાંભીર્ય જુઓ:-

“મોતલ ઇતલીમાં છાની વાત ચાલે છે: ‘શયરૂદ પડયો’-પણ મનવહુદયમાં રહેશે અજબગદ દલ ક્યાં પડયો છે !”

અને આણું તો મોટ ચિત્રવિદ્યાની જ લખે:-

“આંલી એકેએક સીલ-ઝરણુ, ઊડ, પાણી, ઊપા, દરણુ, રણારી, વાંસલી--એકેએક યોજનામાં સી-લ્લો, હનુ. અને રહેકે દોડ ચીઝ બીબને વધુ મુંદર બનાવી રહી હતી. બીબને લીધે પોતે પણ મુંદર બની રહી હતી. વિદ્યાળ ખંડમાં ખડકાયેલ દબરો અને લાખોની કીમતી ચીજો જે કૃત્રિમતા દબી કરે-મોટા માપને લીધે જે અસંગત વાતાવરણ પડે-એવું કાંઈ આંલી ન મળે. તજર નાખતાં યાકો એટલી લાંબી દિશા-નીલા મેદાનથી ભરેલી અને એમાં અનેક આકર્ષણો ઠેર ઠેર વેરાયતાં. ફરેકનું બ્યકિવત્ત જુદું--અને છતાં સમગ્ર અસરમાં હરેકને કાળે કોઈ મુંદર રસમીતમાં સપ્રમાણ વજાઇ ગયેલા શાફેટી માફક સપજાં કદરવને અનુરૂપ બની ગયું હતું.”

જેનો આત્મા કળાવંત હોય અને જે જાતે કળાપ્રિય હોય જેને ‘ચિત્રકળાતું’ કાંઈક ખરેખર જ્ઞાન જ્ઞાન હોય તેજ ઉપર પ્રમાણેનું લખી શકે.

દૈનિક જીવનચિત્રો (Genre Pictures) આપણે કાગળ કે કેનવાસ પર જોઈએ છીએ પણ ધૂમકેતુએ પીંછીથી નહીં પરંતુ કલમથી ચીતરેલું આ ખરેખર અને મુંદર દૈનિક જીવનચિત્ર જુઓ:-

“લપાડી ખડકા અતિથિ અવવાગતોને નિમંત્રી રહી હતી--અને એ આમંત્રણો સ્વીકારતાં હોય તેમ એક ગાય--ને એક ફરો--ખાને ર્યાં ઉભાં હતા. ફાંકા જેવા ઝાડ પર એક કાગડો બેઠો હતો: ઉવરશીન કુડા પાસે બેઠેલો બિલાડી અને નિદાળવું બચ્ન” છ એક ધારી આંખો મીંચી ગઈ હતી. અને એના એ દોંડાને જાહેર કરવા બે ગ્રંથુ કાળસે આકાશ પાતાળ એક કરી રહી હતી. બાળસૂર્યનાં કિરણમાં જઈ માતા કુળીયામાં ખાટલો લાગીને બેઠાં હતાં. હાથમાં માળા હતી: મોંમાં રણીરણું નામ હતું.”

સમાલોચના ધારવા કરતાં વધારે લંબાઈ છે. હવે હું અહીં જ અટકીશ. બધું જ વખાણું છે એવો આરોપ જોડાઈ, આ લખનાર પર મેલે તો હું કહીશ કે નહીં વખાણના જેવું ‘જાણિદુ’માં એટલું તો આણું અને નિર્જીવપ્રકારનું છે કે: એકધારી જોડણી નથી ને કેશ અને: નો ઉપયોગ જોઈએ તે કરતાં વધારે થયો છે, ને જોડણીમાં પ્રમાણે લેખકે

દરેક વેળાએ જોડણી કરી નથી વગેરે મૂલો - કાઢવા ઉપરાંત તે વિશેષ દૂધમાંથી પોરા કાઢવા વિના બની શકે એમ નથી.

હા, કોઈને એકાદ બે વિચાર સર્જના કોઈ પરભાષામાં અવેશા વિચારના પડછાયા જેવાં લાગે તે તે માટે ખાસ અપદરજીનો આરોપજી ઝટ કરતો. આવા એક સરસ મૌલિક લેખકને માથે ચઢાવી દેવા પહેલાં હું તેમને માનું, અને માનું છું કે એકજ વિષયનિહીતી કોઈ કોઈ રંગરેખા અનાયાસ એકજ જાતની થવા બનવાનો સંભવ રહે છે.

ધણું એક અમૌલિક છે. એમ પણ કોઈ કહેવાય નીકળશે આ જગ્યાએ ઢીંગલીને ચણુગારી છે; એવા દાખલા અપાઈ શકાશે પણ એ અમૌલિકતામાં મૌલિકતા પોતાની તરફની કર્તાએ ફેટલી બધી બરી છે આમ પણ ટીકાખોર વિચારી લીએ.

આવાં નવી જાત પડતાં, વિચાર અને ચિંતનનાં કળામય પ્રકાશનો ગુજરાતી સાહિત્યને જુજજ મળવા પામે છે-કોઈકજ વાર મળવા પામે છે. ફિરસુ કવિ અવગોળનકાર અને ચિત્રકાર એ ચારે એકજ ભૂમિકા પર એકલા ચમ્પેલા કહેવાય એવાં આપણી ભાષાના પુસ્તકો 'રજકણ' ને 'જલપિદુ' છે. જેમાં શૈલીની જરાયે ખુંચખાંચ નહીં-જેમાં વિચાર અને જાવવાનાની નિર્માણતા નહીં અને જેમાં ચિત્રવિષયક સચોટ રંગરેખાની ઉણપજ નહીં તેવાં ફેલીવંતા ચિંતનકારી અને ચિત્રચુકત આ "રજકણ" ને "જલપિદુ" છે.

મૂતકાલે આડે આવેલી કોઈ ગેરસમજૂતી કે અડચણને ટાળીને આ સાથે સુવર્ણ ચંદ્રકણ માન રા. ધુમકેળુને શણે જવુંજ જોઈએ

‘એક સંદાનિતક

દુતવિભજિત

શ્ર વણ માં પડતાં જ પદાવલિ
મધુર ને કલ શું જ નરૂપ એ,
ઉઘડિયાં, સખિ, દાર જ આત્મનાં
વિમલ જ્યોત પ્રકાશી બધે, અને,
નવ ઉપા ઉગતાં નયમ પ્રાચીમાં
વિરાઢ રંગ તણી સર ફૂટતી
હૃદય માં ત્યમ મંગલશાન્તિદા
લલિત ભિર્મિ બધે ધબકી રહી.

અક્ષ

સ્વાધ્યાય

પ્રયોગદશાનું સાહિત્ય

૩૧૨. આંકડો

ધ હનુમાન જર્નલ: એડ્યુકેશનલ ડીપાર્ટમેન્ટ, પોરબંદર વર્ષ. ૨. અં. ૨.

આ અંકમાં આગળની કક્ષા જળવાઈ છે. દેશીરાજ્યનાં કેળવણીખાતામાં આવી પ્રવૃત્તિ જોવી એ આ-દેનો વિષય છે. આ અંકમાં 'બાળવિકાસબાબ્બાનમાળા' તથા 'કાબ્યંગાને કાંઠે કાંઠે' વાંચવા લાયક છે. વાર્તાની પસંદગીમાં વધુ ઠેકાણે દૃષ્ટિની જરૂર છે. અમને આશા છે કે કાઠિયાવાડનાં જીતેલ રાજ્યનાં કેળવણીખાતાઓપણ આવી પ્રવૃત્તિ ઉપાડી લેશે.

માનસી: વ. ૧ અં. ૩. નિબંધવિભાગમાં 'ગોવર્ધનરામની રાણીનો લેખ સમર્થ' લેખકની કલમ ખતાવે છે, પણ કેમ જાણે પ્રાવેશિકે લેખ એમ અધુરો જ રહી ગય છે. આવી બારીક તલસ્પર્શી વિવેચનાનો લાભ પૂરા વિસ્તારથી આપો એવી પ્રે. વિદ્યાર્થીપ્રસાદને અમારી સૂચના છે. 'યંત્ર અને મનુષ્ય'માં આપણા એક સમર્થ મીમાંસક એ પ્રશ્નને સમગ્રતા રાખીને ચર્ચો છે. 'વિવેચનનો આદર્શ' આખા અંકમાં પ્રથમ સ્થાન લાભ ગય એવા નિબંધ છે. વિવેચક સર્જક પણ હોઈ શકે એ વાતને રા. વિશ્વનાથે ઠીક પૂરવાર કરી છે. આ નિબંધ વાંચ્યા પછી એક પ્રશ્ન ઉઠે છે કે આ કડક આદર્શ આપણા કેટલા વિવેચકો પાળતા હશે? રા. વિશ્વનાથે સ્વીકારેલા ત્રણ કોશોમાંથી અમે તો શીલમય મોશ ઉપર જ બાર મૂકીએ છીએ. આ તત્ત્વનો વિકાસ આપણા વિવેચકોમાં જેમ વધુ સત્ત્વ થાય તેમ સારું. આ પ્રશ્નના અનુસંધાનમાં અમારે એક વાત નોંધવી છે. રા. વિશ્વનાથે વિવેચકે સત્યદર્શન જ કરાવવું જોઈએ, સ્વનંત્રતા જ પાળવી જોઈએ, દૂંઠામાં અપ્રિય સત્ય પણ ખતાવવું જોઈએ એવું એક વિધાન કયું છે. માત્ર તાત્ત્વિક વિધાન તરીકે અમને એ માન્ય છે અને દરેક વિવેચક એનાં તત્ત્વને સમજીને એને આચારમાં મૂકે તો કરી આપણા બિંબી ન થાય એ પણ અમને માન્ય છે. પણ અપ્રિય સત્ય પણ ખતાવવું જોઈએ એ મુદ્દામાંથી ત્યારે કિમ્મ લાપ્તા અને ઉચિતમ વચનો આપણા વિવેચકો વાપરવા માંડે છે ત્યારે એમ લાગે છે કે આ મુદ્દાનો ઉપયોગ થતો નથી. અપ્રિય સત્યને પણ અકડું (માખણીયા નહીં) વચનોમાં બંધકત કરી સંકાય: અને એમ કરવાની દરેક તક સાચા વિવેચકે ઝડપવી જોઈએ, એવી તક ન મળે તો એને ઉત્તરવચને દરેક પ્રયત્ન કરવા જોઈએ એટલું ખતાવવાની અમને જરૂર જણાઈ છે. 'નિકા' વિભાગમાં 'અંતી સહીવાળું રમતીઆળ શીલીનું' અવલોકન ખ્યાન ખેંચે છે. 'વનિ' વિભાગમાં 'લિપિવચાર' ઉપરની નોંધ અનેક દૃષ્ટિએ આવકાર્ય છે. એના લેખકની પ્રતિષ્ઠિત થતી જતી નિદ્રાતાને લીધે. તેજા એમાં કરેલા નિર્ણયોની વ્યાવહારિક શક્યતાને લીધે એ નોંધ, એ વિગતની આપણી

હમણાંની ચર્ચામાં અગત્યનું સ્થાન પામે છે. અને રા. વિજયરાયની અહીંતલી વેરાએલી નેધી આરૂં સાહિત્યસેવક પોતાની ફરજન્યજવણીમાં કેવો તત્પર રહે છે તેની યાદ દેવરાવે છે. ધર્મનિષ્ઠ તંત્રી માથે ફેટલી વિવિધ જવાબદારી હોય છે અને એ જવાબદારીઓને સફળતાથી ઉઠાવી લેવામાં ફેટલી વિશાળ અને હઠી સક્તિ હોવી જોઈએ એનો સરસ ખ્યાલ રા. વિજયરાયની આ નેધી આપે છે. ગુજરાતમાં તો આ કર્તવ્યનિષ્ઠા વિરલ જ છે. ગુજરાત એની વિરલતા પિછાને અને અને સત્કારે એમ ઇચ્છીશું.

પ્રસ્થાન, શમળ ૧૯૬૨. પૃ. ૪૧૪ મે જાપેસ મુકનકની છેલ્લી લીટીમાં લાઇ જોડાલાલે જ હતું મિત્રણુ ક્યું છે. એની છેલ્લી બે લીટી આમ છે:

એ સાંભળી વદત મીન: “તું માન મારો-

આભાર કે હું, જલકણુદધિમાં ક્ષાર યાતાં બગાડું.”

રા. જોડાલાલે નોંધ્યું છે કે “છેલ્લી પંક્તિનો પ્રથમ ભાગ ‘ઉપભતિ’ના રૂપમાં થયેલ પુરાત સ્મરણમાં સરી પડે છે.” ખીજી રીતે કહીએ તો એ સ્મરણમાં સ્મરણના પહેલા બે વર્ણોને કાઢી નાખ્યા છે બાકી તો આખી લીટી સ્મરણની જ છે, એટલું જ નહીં કે એના પહેલા ચાર વર્ણો વસન્તવિજયાના ચાર વર્ણોનાં માપના જ છે. પણ આ લીટીની જોડોરચનાની સહસતા તો ‘હું’ પાસે દદ યતિ આવે છે (જે સ્મરણની મુગ્ધગત યતિ છે જ) તેને આભારી છે, એટલે હું તો આને મિશ્રિત જોડની લીટી નથી ગણતો. એ લીટી સ્મરણની જ છે, એના પહેલા બે વર્ણો સિવાયગી. પણ આ જોડોરચિત્ર આવડા છૂટા મુકતકમાં જ સુભગ નીવડે એમ લાગે છે.

જૈન શિક્ષણ-સન્દેશ : શાલાચક્ર બારિષ્ટ, શાન્તિલાલ વ. શેઠ, દરબાઇ ત્રિવેદી. જૈન ગુરુકુલ-બ્યાર (Bodwar Idai) વાર્ષિક લવાજમ ૧-૦-૦૦

આ માસિકનો બાર્લાક અગતે મળ્યો છે. માસિક દિન્દીમાં બહાર પડે છે. આ અંકમાં બાળકને લગતા પ્રશ્નોની ચર્ચા ગૂંદા ગૂંદા વિદ્વાનોએ કરી છે. સમસ્ત દિન્દીનાં સાહિત્યનાં સંગ્રહપ્રસંગે આવાં આંતરગ્રંથીય સામયિકોને અમે જરૂર આવકાર આપીએ છીએ. કિશોરલાલ મસરવાળા, મિત્રુભાઈ, દરબાઇ આદિના લેખો પણ આમાં છે.

ઉપરાંત, ન્યુ ઇરા વાર્ષિક, ૧૯૬૫, ન્યુ ઇરા રૂઢ, મુંબઈ. પૃ. ૭૨ કિ. ૧-૦-૦૦

આ વાર્ષિક ન્યુ ઇરા રૂઢ નામની મુળકની એક અમગરણ શાળાનું છે. એમાં અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી વિભાગો છે. છેલ્લે બે સંસ્કૃત લેખો પણ છે. બધા જ લેખો

૧. અહીં કંઈ ભૂલ છે કે શું? ‘જલકણુનિધિ’માં એકએ કે આંદધિમાં સાચું છે?

૨. ‘ઉપભતિ’ કંઈ અમુકજ સ્મારનો જોડ નથી. આના પહેલા ચાર વર્ણો ‘વસન્તવિજયા’ નાજ છે, ‘ઉપભતિ’ના છે એમ કહેવું જોઈએ છે. પારિભાષિક શુદ્ધતા વપરાશમાં ચોક્કસતાની યાત્રી જરૂર છે.

શાળામાં ભણતા બાળકોએ લખ્યા છે. અને આ વાર્ષિક વાર્ષી ગયા છીએ. સુંદર છપાઈ અને સુઘડ ગોઠવણી આનાં આકર્ષક અંગો છે. એના લેખોમાં વિવિધતા ભરી છે, અને લેખો સામાન્ય રીતે રસિક અને વાંચવા ગમે તેવા છે. પણ આવાં વાર્ષિક કે માસિક છપાવવાથી ફાયદો શું એ પ્રશ્ન અમને મુંઝવે છે. જે શાળાનું સામયિક આમ છપાવ તે શાળામાં આવું સુંદર કામ થાય છે, એવી પ્રત્તિને જાણ થાય એ એક ફાયદો. તેવતેવડી વખતે બાળકોને પોતાની જ વચનાં બાળકો તરફથી પીરસાયેલું વાંચન મળે તેથી બાળવાંચન યોગ્ય કક્ષાનું તેમને મળી રહે એ બીજો ફાયદો. આ બંને ફાયદા અમને કબૂલ છે. પણ અમે ધારીએ છીએ કે આ પ્રશ્ન એક બીજા વિશાળ પ્રશ્નની સાથે સંકળાયેલો છે. વાંચનાર બાળકને યોગ્ય કક્ષાનું વાંચન મળી રહે એ તો બરાબર, પણ જે બાળકનાં લખાણો આવાં સામયિકોમાં છપાયાં હોય તે બાળલેખકોનાં માનસ ઉપર એના છપાવાથી શી અસર થાય લાગે? આમ પોતાનું લખેલું છપાય તેથી કરીને બાળમાનસમાં હિત્સાદ વધે એમ કહી શકાય. પણ એકવાર બેવાર ત્રણવાર આવી રીતે પોતાનાં લખાણો છપાતાં સાહિત્યોપાસના તરફના પૂજ્યભાવ બાળમાનસમાંથી ઓછો થતો જાય એમ પણ ખરું કે નહીં? કોઈપણ એક વ્યક્તિનો સાહિત્યપ્રવેશ (અને આજના જમાનામાં કોઈનું જે લખાણ છપાય એટલે સાહિત્યપ્રવેશ થયો મણાય છે) આમ સહેલાઈથી ઘટ જાય તો, સામાન્ય રીતે, એને નિર્ધિતતા યદ્ય જાય એથી પ્રયત્નની શિથિલતા પણ જન્મે; અમારા મતે તો હવે-હવે ટકામાં આવી શિથિલતા જન્મે જ. અને આની સામે અમારો વિરોધ છે. સરસ્વતીનો પ્રદેશ પવિત્ર છે, મારે પૂજ્ય છે. એને આમ કોડીનો ન બનાવવો જોઈએ. એમાં પ્રવેશ થાય એટલે એક જાનની પ્રમાણ્યતા (recognisance) એ પ્રવેશ કરનારને મળી ગણાય, આ પ્રમાણના અમારા મતે સારી પેઠે દુર્લભ રહેવી જોઈએ.

ત્યારે શું આવા પ્રયત્નો ચવા જ ન જોઈએ? અને એમ નથી કહેતા. આપો રીતે બાળલેખો તો દરેક શાળામાં ભેગા થતા હોય છે, અને ઘણી શાળામાં આવા લેખોને એકઠા કરીને હસ્તલિખિત સામયિક ચલાવવાનો રિવાજ પણ હોય છે. આ હસ્તલિખિત સામયિકની પ્રવૃત્તિ જે વ્યવસ્થિત રીતે ચલી હોય તો, અમને લાગે છે, કે ઉપર ગણાવ્યા બધા જ ફાયદા મેળવી શકાય, અને ઉપર ગણાવ્યાં ભવિષ્યનામાંથી બચી પણ જાય. આ હસ્તલિખિત સામયિકની પ્રમાણે પાસે પાસેની શાળાઓ વચ્ચેના વિનિમયથી વધુ ફળદાયી પણ બનાવી શકાય, વગેરે.

અધ્યાપકોનો સફળ પ્રયોગ

અર્ધવાર્ષિક 'શુદ્ધગીત'માં હમણાં કેટલાક વચન ચલા 'અધ્યાપકો' હતાં' વિશે ચર્ચા ચાલી હતી તેને પરિણામે એના તા. ૨૬-૩-૩૬ ના અંકમાં શ. શ. જયકૃષ્ણ યીમનલાલ સુરતીએ એ બંનેનો પ્રયોગ કરીને રચેલું 'શુદ્ધગીત' નામે કાવ્ય છપાવ્યું છે. આ કાવ્યને વાંચીને ઉપજેલા વિચારો ટપકાવવાની તક અહીં લઇએ છીએ. ચારણી કાવ્યના નમૂના ઉપર રચાયેલાં આ શુદ્ધગીતમાં વીરરસને ઉચિત એવી શૈલી અને વાગ્ધમ્યર બંને

હાજર છે. દેખીતી રીતે જ એ કાવ્યની રચનામાં કર્તાને બહુ ઘણી મહેનત પડી હશે. આ જ્ઞાતની કાવ્યરચનાને આનુષંગિક એવા એક બે મુદ્દાને તપાસવાની અમારી વૃત્તિ છે, પણ તે કાગને બલિય ઉપર મુક્તતવી રાખીને (કેમકે એ મુદ્દાઓ વધુ વિવરણ માગે એવા છે) રા. સુરતીએ ચર્ચેલ એક નાના મુદ્દા વિશે અહીં એક પ્રશ્ન કરવો છે. પોતે આ કાવ્યમાં લઘુચુરની છૂટ લીધી નથી અને એવી છૂટ લેનારાને પોતે કવિ ગણતા જ નથી તેમ વળી ગુજરાતી કવિતામાં આવી અંધાધુંધી બગવન્તરાય ઠાકોર જેવા, વીર પુરુષોએ, લખાવ કરી છે, વગેરે મુદ્દાઓ તેમણે એ કાવ્યની ગ્રાસ્તાવિક નોંધમાં લખ્યા છે. આનો ધ્વનિ એવો છે કે પોતે લખ્યું છે તે જ્ઞાતનું કાવ્ય જ બેશક ઉત્તમ ગણાય. તે અમારે ભાષિત્રી સુરતીને પૂછવાનું છે જે સંસ્કૃત અલંકારશાસ્ત્ર મુજબ કાવ્યની ઉત્તમ, મધ્યમ અને અવર નામે જે ગણુ જ્ઞાતિઓ છે તેમાંથી આમનુ કાવ્ય કઈ જ્ઞાતિમાં આવે લગ્ના ? અલંકારશાસ્ત્રનાં અમારાં યાત્ર મુજબ તે પ્રસ્તુત કાવ્ય છેલ્લી જ્ઞાતિમાં આવે અને એને બીજી રીતે ચિત્રકાવ્ય કહી શકાય. બાકી એટલું ખટું કે આ ચિત્રકાવ્યજ્ઞાતિમાં રા. સુરતીએ સારી જ્ઞેવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. વાંચનારાને ખ્યાલ આવે માટે આ ચિત્રકાવ્યની થોડીક કડી નીચે છાપી છે.

અન્યેધાટી છ-૬

અન્દાજતો ! અમર ! દંડા પર સમર-અંડા કરે કુરંગતા;
 બાણો રવખર્જ કર, બાણો પ્રકાશ પર, બાણો બાણો ખલકતા.
 દંડા નિનાદ પર, રાંકા, વિનાદ, ડર, બંકા ! નિસાર તરવા;
 અસ્થાન રાત્રુ પર, પ્રસ્થાન રાત્રુ કરે, સ્વસ્થાન અધ વરવા. ૧
 બટા મટે નિકર, અદારને વિકર, અદાર ! હો હકકતા;
 કદાચુધો-અમર, દદા દને અમર, ચૂંટ રમેા લકકતા.
 પંજાગચે પકક, અંજાબચે અમર, લંજાપ લસ ગણુમાં;
 ચર્માન્નિય-સેતુપર, કર્માન્નિ-કેતુવર, વર્માન્નિ રોપ રણુમાં. ૧૨
 ખચ્યાક ખર્જકલ, કચ્યાક રકતનલ, બચ્યા ! કરે અરપતા;
 શુદ્ધાન્નિને કમચ, કુદ્ધારિના સદલ, જુદ્ધાન્નિને તરપતા.
 દારવચ દું વિતર, તારવચ તો અમર. કારવચ કબ્દ લલુવા;
 પત્તાન-રાગ મર, લન્નાન-ફેણુ કર, લન્નાન મૂલક તાણુ. ૧૩
 કાલી રૂકે પચચિત, નવાલી રામે સમિપ, બાલી દરેક ડરતા;
 રકતાર્જ-પર્કુ-નદ, નકતાર્ક કર્કુ-પદ, સકતાર્ક બીર વળતા.
 આનન્દ-ગાન કર. સ્વાનન્દ પાન કર, માન-નન્દા રૂન દરવા;
 ઉડો, ધડો સમર રૂડો, કસો કમર, રૂડો ન્દાનન ઝરવા. ૧૪

ગ્રંથસ્થવાહમય

નાવિક અને શૈલૂપ : (એ લાંબાં કાવ્યો) કર્તા વળેશંકર દાનજી પદ્મણી, અનાંતવાડી, ભાવનગર. મૂલ્ય રૂપિયો એક.

આ બે વિષય ઉપર આમાં લાંબાં કાવ્યો છે. એકમાં ૧૪૦ કડી છે બીજામાં ૫૬૦ કડી છે.

આ આશપાસ ઉર્ધ્ધ્વ પ્રસરી રહ્યો છે,
આ સર્વોત્ક્રમ દિગ્મત ભરી રહ્યો છે,
ગમભીર ગર્જન અખણ કરી રહ્યો છે,
આ નાવને તૃણ સમાન ગણી રહ્યો છે.

એવા ઉર્ધ્ધ્વમાં નાવિકે નાવ ઝૂકાઈ છે. શાન્તિમાં અનિદ્રાહરે નાવ નાચતી કુદતી આગળ વહી રહી છે. એકએક ધનધણ જવાઈ રહે છે અને ધનાન્ધતાના દલમાં અપાર સાગરની વિશાળતા છુપાય છે. નાવિક પોતાનું કામ શ્રદ્ધાભરી કર્યું જાય છે. પછી એકાએક નાવિક તત્ત્વજ્ઞાનભર્યા આત્મમંથનમાં ઉતરે છે. છેવટે ધ્રુવે છે કે:

સ્પષ્ટ કર્તવ્ય સમે હો અવિશ્વાન્ત પ્રયત્ન હો
અન્તરે સત્યપ્રદાના ઊર્ગા આશ્વસનો વહે.

હતી ન કાદિ ધનલાલસા મને
ધ્રુવધુ' નથી મેં ક્રિષ્ણે મહત્વને:
હતી સદા સૌમ્ય વિશાન્તતા ભર્યાં
પવિત્ર કે જીવનની જ કામના.

આવા આદર્શવાળા શૈલૂપ (જાળણીઓ) સ્વભાવના બધા સ્વાગ ઉતારી એકાએક

કદા તજ એ સદૃશ સ્વમાનની
હું દાસ, હું રંજક, લોકનો મયો:
આ પ્રેક્ષકોના જ રૂપાકટાક્ષમાં
આશા બધી જીવનની ધરી રહ્યો.

આ કાવ્યમાં પણ પહેલાં કાવ્યની જેમ કવિ એકદમ તત્ત્વચિન્તનમાં ઉતરી પડે છે. શા માટે નિષ્ક્રિય આલસ્યમાં જીવન વિતાવવું? શા માટે મહત્વાકાંક્ષા ન સેવવી અને તેને પામવા શા માટે આભાષાતાળ એક ન કરવાં? એવા વિચારતરંગે કવિ ચડે છે.

આમ કરવું કે તેમ કરવું એ મનુષ્યના હાથની બાજુ નથી. મનુષ્યનો ધર્મ નિયત કર્મમાં નિષ્કામભાવે રત બની જવું એટલેજ છે એમ હૈન્ડે નિશ્ચય પર આવે છે.

બંને કાવ્યોનાં લક્ષણવિચારાદિ અર્વાચીન સમયને ફેટલાં અનુરૂપ છે તે પ્રજા ભાવિ પર રાખી એટલું જ કહીશું કે લખાણ દૂંકાવી શકાય તેવું છે. કર્તાએ જો એટલે પ્રયત્ન કર્યો હોત તો કાવ્યો છે તેથી વધુ આકર્ષક અને સુવાચ્ય બનત.

હન્દોમાં મુખ્યત્વે મિશ્રોપજ્ઞતિ વપરાયો છે. લાંબાં કાવ્યોમાં આ હન્દ કીક પડે છે, ખાસ કરીને જ્યારે પ્રસંગચિત્રો આલેખનાં હોય ત્યારે, કવિ સુન્દરમે આનો સરસ ઉપયોગ કર્યો છે. અહીંઆ, ઉપર કહ્યું તેમ ભાવાત્મક વર્ણન હોવાથી મન યાકી ભય છે અને હન્દ વૈચિત્ર્યશ્રેણી લાગે છે.

સંજ્ઞવની: કર્તા સોપાન, અંજલિ અંચમાળા, કેન્સો હોલ કરાવી

દારત મગન !

કમળને કીર્તિદા સાંપડી અને તેને ઉરેશીને સહિતિક પત્રો લખાયા-અલગત, સંરસ અને સમૃદ્ધ. કીર્તિદાની કુમાય તારામાં નથી એટલું જ નહિ પણ એના જેટલી સમજણશક્તિ પણ તારામાં નથી એ હું અને તું બંને સમજીએ છીએ. તારા જેવા સામાન્ય ભણતરવાળાને મારા જેવો એટલાજ ભણતરવાળો સાહિત્યિક પત્ર લખે ત્યારે એટલું જ સમજવાનું કે એ પત્ર એટલે જનસમૂહનો અમુક પુસ્તક વિશેનો અભિપ્રાય. ખરેખર ! આ લાંબી પ્રસ્તાવના દૂંકાવી મારે તને એટલું જ લખવાનું કે મેં એક પુસ્તક (સંજ્ઞવની : કર્તા સોપાન . પ્રકાશક અંજલિ અંચમાળા) લખ્યું જ વાંચ્યું અને તે તને વાંચી જવાની ભલામણ હું કરું છું.

એ પુસ્તકનો સાર આટલો છે, સવિનયભંગનો કાર્યક્રમ બંધ પડ્યા પછી અનંત વિનુ નામના એ લાઘવ્ય સ્વરાજસેવક લોકસેવા અને લોકશિક્ષણનું મત નહિ રામપુર નામના ગામડામાં વસે છે. અનંત જરા ભિંમિલ ખાગે અને પેલી થેડીના તારણદાર પોદનપુટીપસને મળતો. દુનિયામાં બધા ભેવકા છે એવો જામ સેવનારો પણ. સમુદાનો ભરતીએટની જેમ રાષ્ટ્રોના પણ ભરતીએટ હોય જ ને ! સવિનયભંગ બંધ પડ્યો એટલે શિક્ષકોએ શાળા સંજ્ઞાળી, ધધાદારીઓ ધધે લાખ્યા, બેકારો નોકરીની શોધમાં પડ્યા.

માતાની મહિંગીના સમાચારે અનંત વિહ્વળ બની, મિત્રોને મળવાને બહાને નીકળે છે. બાનગર આવે છે. કાન્તા નામની 'સેનિકા'ને મળે છે. બિચારી દુઃખી છે. પણ ભારે હિમ્મતવાળી. એનું દુઃખ એટલું છે કે એનો બાપ એને એક શ્રીમંત સાથે (જુદ નહિ હો) પરણાવવા માગે છે પણ રાષ્ટ્રસેવિકા દેશને ચરણે જ સમસ્ત જીવન હોમી દેવાના વિચારવાળી હોઈ પિતાનાં પગલાં સામે પોતાનો રોષ બહાર કરે છે, મદદ આપવાનું વચન આપી અનંત અમદાવાદ આવે છે. એને તેડવા આવેજા પિતા એને ત્યાં અચાનક મળે

છે પિતાપુત્ર રાજકોટ જાય છે અને તની માતા મરણ પામે છે. મોટાભાઈ બેજવાબદારી કેળવે છે. પિતાનું દુઃખ દેહું અને દૈન્ય અને તને પીગળાવે છે અને ત વત મૂકી મુબારકા મોકરી સ્વીકારે છે મીઠા જળનું માછલું જેમ ખારા સમુદ્રમાં ન છડી શકે, અથવા ટૂંકામાં કહીએ તો જેમ ગોલ્ડફિશ વિના તને જે બેગેની થાય, ધીમે ધીમે બેલાન થવાની સ્થિતિ આવે તેમ અને ત બેગેન અને છે, માદો પડે છે, છેવટે રામપુર બેગો થાય છે. અને પેલી કાન્તા ઘર મૂકી જાય છે. પિતાની સાન ઠેકણે આવે છે હૃદયપતંગે ચર્તા પિતા સર્વસ્વને દેશચરણે સોપે છે અને સેવાનુ વત લે છે આમ લગભગ બે એક મહિનાના બનાવો આ પુસ્તકમાં ગૂંથાયા છે

મુનશી રમણલાલના શૈલી, અદ્ભુતતા કે રસ આમાં નથી, પણ આ નવલકથા નથી લેખકે પોતે જ જાહેર કર્યું છે કે આને નવલકથા કહેવાય કે નહિ તેની તેમને ખબર નથી, અને નથી એમ માનીને વાંચીશ તો એક સારા મિત્ર સ્પષ્ટ અને સાદી શૈલીમાં આપોખાચેલું દેખાશે

પાગ વર્ષ પડેલા-એટલે કે આજે તારી સામે સદેહે ઉભેલા ભાભી જમણે તારા કલ્પનાપ્રદેશના રસ્તો હતા ત્યારે આ પુસ્તક તારા હાથમાં આવ્યું હોત તો કદાચ ખારા આ પત્રને તું સાચા રિવાજ સુરેસુર કરી નાખત પણ આજે તારી પાસે પાંચ વર્ષનો અનુભવ છે આ પુસ્તકની પ્રમદ્યુ વિશે તું મારી પોંઠે જાણે છે અને એમાં પણ પુરેલા ઘાડા રંગો પારખવાના તને હાથ છે એટલે મને શ્રદ્ધા છે કે આ પત્ર વાંચ્યા પછી તું એ પુસ્તક વાંચીશ અતિશયોક્તિ લાગણીવેડા છત્તારા પા પા પમલા માડતા લેખકની ત્રુટિઓ આદર કરી તું કહીશ કે પ્રચારના બદલાણુ આ પુસ્તક આમાન્ય વાચન યોગ્યમ પૂરે પાડે છે શનિવાર રવિવાર અમાન્ય નાહ લાગે

તારો છગન

ચિત્રમય જગત માર્ચ એપ્રિલ જપાન અને તની ગુજ્જલકર ગૌરીશ કર.

આ અંકમાં જપાન વિશે કેટલીયે અગત્યની હકીકત આપવામાં આવી છે અત્યારના અંતર્યામી કાગળમાં દેશચરણના રીતરિવાજો, તેમની આર્થિક સ્થિતિ તેમનું લગ્નની બધાં ત્યાગી જળનું શિક્ષણ અને કમ્પ્યુટરના ઇત્યાદિ બાબતોની કુદરતી ઉત્કંઠા રહે છે. આ અંક આવી ઉત્કંઠાને મતોશે એમ અને માનીએ ઝાંચે

ગુજરાતી સાહિત્યમાં સોનેટ સુફરજી એ બેટાઇ ૦૪૦૫ ૪૪. પ્રકાશક ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ

આ નાની પુસ્તિકામાં રા બેટાઇએ સોનેટના તત્ત્વની ચર્ચા કરી છે, અને છેલ્લે નમૂના તરીકે અઢાર સોનેટો આપ્યા છે પહેલાં વિભાગની નવમાં ગુજરાતી કાવ્યમાહિત્યમાં સોનેટવચ્ચ કેમ વિકસ્યું છે તેની ઐતિહાસિક નોંધ છે આ ચર્ચા કવિમાં મ બેગાઇના

ખારીક નિરીક્ષણ અને પોતાના વિષયનો વિશદ ગ્રાહ બનને જણાઈ આવે છે. અને સમજીએ છીએ ત્યાંસુધી સોનેટનું તાર્ત્વિક સ્વરૂપ કેવું હોયું તેમજ એટલે કે આ કાવ્યખતિનાં મુખ્ય લક્ષણો કયાં હોવાં તેમજ એના વિશે લખવાનો. ગ. ખેટાઈનો આશય છે જ નહીં, કેમકે એમણે તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં સોનેટનો કેમ વિકાસ થયો છે તે તપાસવાનું જ માથે લીધું છે. અને આ કામ અમે ધારીએ છીએ કે, એમણે 'મહુ' વિશદતાથી અને ખારીકથી કરી બતાવ્યું છે. આ કામ આમ હવે મર્ષ મયું છે, પણ સોનેટ નામે કાવ્યખતિનાં તાર્ત્વિક લક્ષણોને ચોક્કસ રીતે સ્થાપિત કરનારી અન્યકાની જરૂર હજી જોવા રહેશે.

દરિયે દેવ લાગ્યો, ('આલો રિચારીએ' અંકમાળા), ચ દર્શકરલાઈ ઠા. ભટ્ટ, ૦૦૩૦

ગોરા લોકોએ આફ્રિકા, એશિયા અને અમેરીકામાં પોતાનાં સ્વાર્થી સરચાનો કેવી રીતે સ્થાપ્યાં તેનું હજાર વર્ષનું, જોશદાર ચિત્રાત્મક શૈલીમાં લેખકે કયું છે. દરેક વાર્તા રસિક અને નિખાલસ બાનીમાં તે તે ચિત્રને સુંદર રીતે રજુ કરે છે પણ એની ભાષાશૈલી અને કથનશૈલી ઘણી અસ્પષ્ટ છે : તેથી કથનની જોડેએ તેવી જાપ ઉત્તી નથી અને વાંચનાર અસ્પષ્ટ ઉતાવળી વૃત્તિ કેળવતો થાય છે. આવી શૈલી આપણા જાણસાહિત્ય અને કુમારસાહિત્યમાંથી નાબૂદ થાય તો સારું.

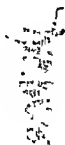
અંજલિ ગ્રંથમાળા

અમાજીવનના વિવિધ અંગેને સ્પર્શ કરતી

નવલિકાઓનો સંગ્રહ

શ્રી કલ્યાણરાય જીવીના પ્રવેશક સહિત

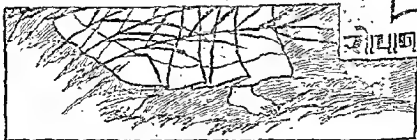
નવું પ્રકાશન

પ્રમુસોસાહે પાના.

એક રાષ્ટ્રીય નવલકથા

પાના

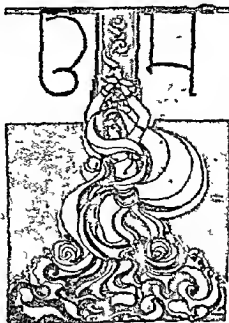

વર્ણ બીજું છુટક નકલ રૂ. ૫
ગા' જા' શિ' એ' થા' મા' જા'

પુસ્તક પરિચય
કેન્સા હાલ, કરાચી.

१६६२

अथ ५

वर्ष . पांचमं
अं कं नवमो

यन्मे स हि व ता चा णीं अ मृ तां आ त्म न व ता म

અંજલિ ગ્રંથમાળા

નવું પ્રકાશન

જુલાઈમાં બહાર પડશે

લગ્ન-ગોક સમસ્યા

આપે આજ સુધીમાં ન વાંચ્યું હોય એવું આ પુસ્તક થશે. મગાજીવનનો મોટામાં મોટો અને ગંભીરમાં ગંભીર પ્રશ્ન લખ્યો. એ જટીલ પ્રશ્નને અનેકરૂપે આ પુસ્તકમાં ચર્ચવામાં આવ્યો છે. વાચનારને મટેલું અને સ્વાભાવિક લાગે એટલા માટે લગ્નજગત અટીમો પાનાનું આખું પુસ્તક પત્રરૂપે લખાયું છે. આપ વાંચશે. ત્યારે આપને લાગશે કે આ પુસ્તક પ્રત્યેક કુટુંબમાં વસાવવા જેલું છે.

∴ ∴ આહુક બની આં નવીન સાહિત્યનો પરિચય કરો ∴ ∴

અંજલિ ગ્રંથમાળા ∴ ∴

∴ ∴ રૂનો હોલ : કરાચી

જ્ઞાને મારે

તાકાત-તાઝગીધી ભરપૂર

સર્જિત દ્વાર

અંડુ દ્રાક્ષા સવ

— વિના વિલંબે —

વાપરવા માંડા

ખાસ સ્ત્રીઓને મારે

તન્દુરસ્તી-તાકાતથી ભરપૂર

સ્ત્રીઓની નબળાઈમાં

આબાદ અસર કરનાર

અંડુ અશોકારિષ્ટ

પ્રદશદિ સગીનો

અકરીર ઇલાજ

દરેક વધમાં લેવાને લેખીએ

ચાંદની લેખી રીતજ

અંડુના શિકાણત લોહચુક

ચંદ્રમા ગુટી

પેશાનના તથા ખાતુનાં દર્દોની

અમળાણ દવા અચુક અજમાવો

અંક કુંભારીસુધિકલ વર્કસ લી. પો. બો. નં. ૫૫૧૩ મુખ્ય નં. ૪૨
મિથના મોવ એજન્ટ: ડાહ્યાલાલ શ્રાવસ્તી, સ્વામીનારાયણ બીરોગ, અંદર રોડ, કરાચી.

○ આધુનિક દવાઓનું સુચીપત્ર આવેજ મળાવો ○

કાકાસાહેબ કાલેલકરની

જ્ઞાનસમૃદ્ધિ અને અનુસંધાનો લાલ આપના બાળકોને આપવો છે ?
તેઓથી દર મહિને

“કિશોર”

માસિકના વાર્ષિક પહેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર ‘કિશોર’ દ્વારા આપે છે. એ અમોલ્ય લાભ આપનાં બાળકોને જરૂર આપે.

‘કિશોર’ ની બીજા વર્ષની વિશેષતાઓ :

- (૧) હિંદુસ્તાનના સચિત્ર પ્રવાસ લેખો નવા વર્ષની શરૂઆતથી આપના માંડણ છે.
- (૨) ‘બાળોગની વાતો’ નામની સચિત્ર લેખમાળા આ વર્ષે શરૂ થાય છે.
- (૩) ‘ભૂસ્તર વિદ્યા’ વિષેની ત્રણ હપ્તાની લેખમાળા આપાશે.
- (૪) આખા વર્ષ દરમિયાન પ્રત્યેક સોદર્શના તથા પશુ-પક્ષીનાં ચિત્રો મેળે ભાગે આપવાની યોજના કરી છે.
- (૫) વર્ષ દરમિયાન બાળકો લગ્નની શકે એવી છ.નાટિકાઓ આપાશે. ‘જાન-સચિત્ર’, ઐતિહાસિક લેખો, વૈજ્ઞાનિક લેખો, નિત્યનો આચાર, કાવ્ય પરિચયન, જીવનની ફારમ વગેરે તો દરેક જ.

ખાસ લાભ

ચાલુ સાલના મે માસની ૩૧મી તારીખ સુધીમાં બીજા વર્ષના કાલક થનારને પહેલા વર્ષના બહાર પડી ચૂકેલા બાર અંકો અર્ધી કિંમતમાં (ફક્ત રૂપિયા બેમાં) ગણી શકશે.

લવાજમઃ હિંદમાં રૂ. ૮)

પરદેશમાં રૂ. ૬)

કિશોર કાર્યાલય

પાણસી અગિયારી સામે,

અમદાવાદ

સોલજન-૧૩૫ ફેરીલ વાલલ ગ્રોન્ડ સન્ડ

કેરલ
સેન્ડલવુડ
સાબુ

કેરલ સાબુ
તમારા મનને છુટા છુટાન રાખે
કે વામનાલક સુગંધી વાદા આપે
સમ છુટાના તેવને બનાવેક સાબુ જેમા
ઉચ્ચ પ્રમાણે બનાવે અને સુવાસીત કરેલુ કિલેન્સ
વરખરવામાં આપુ છે તે એક પખત વાષરોને ખાતરીકરે
આપણા અમ દેસને માટે જી ખાર બનાવવામા આગ્યો છે પર-
શેવાથી નીવરવા સરીરમા ને કડક, લસાક ને લામ ને ભરે છે
એની બુદ્ધિગદા બનક તમારા મનને બર પ્રદાલિત અને
આવદાલક બનાવને દરેક દેકાલે એ મળી રાકે

કેરલ સાબુ
કેરલ સાબુ

મંજઈમાં અમીરી રહેવા જમવાનું

આર્યાનિવાસ

તા. ૨૩
ARYANIVAS
ફોન ૨૩૧૩૬

કાલબાદેવી મંજઈ

વડોદરા સ્ટેટની લાયબ્રેરીઓ માટે મંજુર :

ગુજરાતનાં બધાં જ અગ્રગણ્ય સામયિકો અને સાદારોએ આ
રસિક વાર્તા સંચકરને ખરા ઉમંગકાથી સંભાર્યો છે

ભચાનીશંકર વ્યાસ

五

ନିଧି

અમગીઆર દુઝા
પાતોનો
સંગ્રહ

निम्नतः इत्येवमेव

ગ્રામ એજન્ડા:-

સી. જમનાલાલ એન્ડ કું. પ્રીન્સિપલ, મુંબઈ.

ASVAN

The Supreme Tonic

વૃદ્ધ કે યુવાન નબળા કે માંદલા
કોઈ પણ માણસ માટે અદ્વિતીય ગણાય છે

શક્તિની સર્વોત્તમ દવા

 અશ્વ ન

ગુમાવેલી તાકાત અપારાખંધ ઉત્પન્ન કરે છે
અને

નવું જીવન અને ઉત્સાહ રેડે છે.
શરિરના સ્નાયુઓ અને મગજને
અજબ રીતે વિકસાવે છે.

 દરેક દવાવાળાઓની દુકાને મળશે

બેંગાલ કેમીકલ વર્કસ, કલકત્તા

કરાચીન એજન્ટ:-ઈન્ડિયન ડ્રગ એજન્સી

ખંદર રોડ કરાચી

શ્રી. રમણુલાલ વસંતલાલ દેશાઈની

નવી વાર્તા

કૌમુદી માસિકના ઑગસ્ટઅંકથી
સરૂ થઈ છે

ઉપગંત

ધૂમકેતુ
મેઘાણી
ઉમાશંકર
રમણ વડીલ
દુર્ગેશ શુક્લ
ટીકુભાઈ દેમાઈ વગેરેના વાતા—નોટકો

અને

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ, શ્રી ઠાકોર જેવાના
વિદ્વત્તાપૂર્ણ લેખો, મુન્દરમ્, ઉમાશંકર,
બાદશાહજી, બેટાઈ જેવા કવિઓના કાવ્યો,
શુભાની નોંધપોથી, વિજ્ઞાન અને હુન્નરના લેખો
હરે પછીના આ કોમા આવી વિવિધ રસિક આમથી હશે જ

તમારા પુસ્તકાલયમાં મગાવવું ભુલશો નહિ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫.

કૌમુદી કાર્યાલય : રાવંધુરા : વડોદરા.

આ જમાનામાં 'બાળક' ઠોઠ રહુ 'તે કોઈ માબાપને નહિ પરવડે; માટે તેને ચંચળ, ચકોરે બનાવવા આ આખો સ્ટ તેના હાથમાં મૂકવો જરૂરી છે. દરેક સમજુ માબાપ વસાવે ને બાળકની નજર ખોલે છે.

બાળ સાહિત્યનો ગાંડી વટકાર

(ખંધાં યુસ્તકો સરકારી કેળવણી ખાતામાં મંજૂર છે.)

૧ દોહરોયની ત્રણ પાતોઃ શિયાળા સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા અને શ્રીક્રમ રોહરોયની, હવનનો મિલિતો ગજુ કરની અને હૃદયને અસર કરે તેવા બોધ આપતી ત્રણ પાતોઃ

કિં. ૦-૫-૦

૨ ખંડુકાઃ થોડા, શુભપરી, સમગ્રીના ખાળો, અગળ ચોર, દાડમહ અને બટમોમરો એવી વિવિધ સ્થાવરી ઉપક્રાઓ ચાર ચિત્રો સંગેત. ચાર આદતિ યાદ મર્ધ.

કિં. ૦-૬-૦

૩ બીરબસનો બન્ધુઃ રાયા અને અપ્પા નામના હરબારીઓની ચાતુર્ય અને સમયમુલ્ક કલાની રમુઝ કથાઓ બુદ્ધિ અને અનરિ સમર્પણે. ખડખડ દઆવજો. કિં. ૦-૮-૦

૪ મૂરખરાજઃ રોહરોયની એક ઘણીજ બોધક દહાણીનું રૂપાંતર, બાળકને આકર્ષે એવી રીતીથી. અચિત્ર કિં. ૦-૮-૦

નીસમ. ગિત્યાખાન બાદશાહ, ચક્રવીની આવાહી, પાટચિત્રન, રાત. વિગેરે ઘણીક રસભર ઉપક્રાઓ. કિં. ૦-૬-૦

૬ ભીખઃ અને સુધિપર, એ બેનાં ચરિત્રો નરી રીતીથી અલ ને અલગવર્તના આદરો રજુ કરે છે. દહાણી વડેચલ માટે ઘણીજ માગળી ચાપ છે. કિં. ૦-૪-૦

૭ બાળવિહાર (૧) વિજાનના કાણુ સિદ્ધાંતોને મહેત્તા અરૂપે રજુ કરનારી અર- નરી પાતો. નિનેમા, છાપખાનું, વિમાન, આગગાડી, કનકવો, બમરડો વગેરે વિષયોનો બાળકને મમગદ્ય એવી ભાષામાં હૃદય કરી આપે છે. અચિત્ર (પાકું પુકું) કિં. ૦-૧૨-૦
૮ જ્ય બજારંગી શરીરની તંદુરસ્તી અને અખાડા તરફ ધ્યાન ખેંચે એવી હળે લખાવડું હુમાનનું અપનનું અચિત્ર.

કિં. ૦-૬-૦

૯ વાઘોનું વનઃ થોડા હરકે છાપેલી, છેક નાનાં બાળકોને તગ્ન મળે શિતરી વન થેલી, મમત ભરેલી એકત મચિત પાતો. કરસન હળમના પગક્રમો વાંચી બાળકો ખૂબ રાજ થશે. કિં. ૦-૪-૦

૧૦ બાલુક દ્વારઃ એક મક્કમ મારો એક મિષાહનો કપાટો. બાળક પૂરી કીંગન છોડી રમજેરંગી આકર્ષક છાપણી. કિં. ૦-૮-૦

૧૧ બરડીપૂરીઃ વિજાનની ચાર વર- મની જાળાએ રમેલી વાન. બાળકની અપના- સુષ્ટિને આબેદુખ રજુ કરનાં માથે અગળ જેવો ખાદ મીખરે છે. તનામ બાળકને મળ- પજુનો બડુ મોખ દેલ તો આ મોપડી તેને જરૂર વસાવજો. કિં. ૦-૪-૦

૧૨ સોનાકુમારી એતુ એનેરી પૃથુ ને
અદના ચિત્રો આ બાળને હો રમી રે
'મોહ' દેગના ગગનો ત્યા થતા મીઠા
દા મ મણુ ચારી નાતુ હતુ

કિ ૦-૬-૦

૧૩ તોફાની દીપુડા દીપુડા, બાપડો
ને લીગ નામન નગ દરુડિયા પોતાના
મગ્તી તોફાનની ગોળી બાળે માથે રે ક

કિ ૦-૬-૦

૧૪ કચુ મગ એમા મીઠા હર આદુ,
હાલુ મગ્ગા મી, રંગા જમડામ ભ છે
ઉખાગુ ખતા નાના મેન/કતિદામ જુઓગ
ને ગણિતની ગમતનો સુખ મેગ

કિ ૦-૬-૦

૧૫ પૂપગળી જમડિયાત કાગળખ
હાલુ એ-રગનની દી-મોમ્મનુ વપાત
આદિય નમે હમતી રમતી રૂતી રીલી

કિ ૦-૬-૦

૧૬ બાળવિદાર (૨) પેના ભાગનીજ
એ દો પામ્યા હારમોનિયમ પા પીના નગ
મદન વમેરે મરમયુ પથુ પ્રિતાનના રિયાની
મનમથ વાતો

કિ ૦-૬-૦

૧૭ મોતીના નાણા જુદી જુદી બા
ત્યાઓના બાળઆદિત્યમ થી લીગની રમમરી
આતાગો જાદુક નથી મુલકનની રમ્ય
માતા છે

કિ ૦-૬-૦

૧૮ એમ હતો મતરો દેશ દેશવગ્ના
જૂતગઓના વિરિધ પગકમેની માવી કલાળીઓ

કિ ૦-૬-૦

૧૯ કેરીના ભાળિયા આદિત્ય નમે
એ 'ફકત ત્રણ આનામા આપુ રમિક બાધણી
માણુ આકર્ષક ત્રિયોરાણુ, મુદ્દ હપાર્શ્વરાણુ
જનક ચીકણા કાગળરાણુ પુસ્તક મગ એને
તો ઠનામજ ગણુ પડ વાત બાળમના મરતી
ને આનકદાર છે

કિ ૦-૬-૦

૨૦ નનનીત જુલ જુલ મહારાના
ચરિત્રોમાથી પ્રમગો લ' સુથેલી સતોત આ
માખણુ આદિષ્ટ લાગશે

કિ ૦-૬-૦

૨૧ મેલધનુ કચુ મગ્ગો મો ભાડ,
કચુ મગ્ગા જવોજ શબ્દોના મોગ બાળે
મારે બગો ક્યો છે

કિ ૦-૬-૦

૨૨ મિથાઈ માળ નાચી ગમગી રમી
મડેવાઈ રી જાગ મામોની બગ્ગા ચિના બમગી
પણુ મ એતુ મગ્ગીનુ નામ પણ મેશાન ખા
લમવાણુ છે ર-૪ ચિત્રો

કિ ૦-૬-૦

૨૩ હાથી ધમધમ આવે હાથીએને
લગતા મનેના નાના કિ માઓ તથા હાથીને
લગતી મામાન્ય માહિતીઓ એમા નમારેશ
કા

કિ ૦-૬-૦

૨૪ બાળકાચરી નવ દત વમગા
બાળકા નમે એરી તરીનો નમને મનાવની
એકનોથ દિવમની કાચરી બાળખા ઉનન
અન ગગગી રિથારો રે વાનો પ્રથમ મે

કિ ૦-૬-૦

૨૫ ચોપગાની ચતુરા આપણા બા
બમમા પ્રાણીઓ તરફ વ્યાભાવ પ્રગે વ્યારે
એ ત્રાણીઓમા જાતજાતની મી પૂમીઓ
હી છે તે તેઓ મમને ત્યારે પ્રાણીઓના
જાતજાતના ઘણા રમીના પશુકમે આ ચોપ
ડીમા આપના છે

કિ ૦-૬-૦

૨૬ ગધેગાનુ રાજ અમનના જમાનામા
જમા પ્રાણીઓનો ગગ મરેકો દતો એતી
એ મૂર્ખા હીવે મિથારો આને ધટે
ઉપાડતા થરા જ એ આનકાર રીતાની
દહાળી મે

કિ ૦-૬-૦

૨૭ રમડાની કુમાન પુખા પી
કુમાનમા અમક મ અ રી ગતે હર આવતા
ત્યારે કી ગમત પતી

કિ ૦-૬-૦

૨૮ જાનુ જમડામ ઉપના ગામમા
પરીઓએ એ જાનુ જમડામ નાખ્યુ તમે
મે પ્રિતાન મચાઓ પૂ આખર તો
ઉપમરજ કા

કિ ૦-૬-૦

૨૯ મકનો મસ્તાનો હાથી માગ ને
ત્યારે કેવે ઉપમાન મે કે એતો માઓ અનરો
કિ મો મગ્ગુ કગતી આ જાન માગમી ગમજજ

કિ ૦-૬-૦

૩૦ બંગાળી બિરખસઃ ગોપાળમાંડ
કરીને એક બલ્લ દસમુખો લગ્ને બંગાળના
શ્રીકૃષ્ણ ગંગાની કારકીર્દીમાં થઇ ગયો. તેના
પરાક્રમે બરાબર બિરખસના જેવાંજ સમુદ્ધ
ને આતુર્યવર્ધક છે. છાદિને મતેજ બનાવનારી
ને હાનરજવાબીપણે શીખવનારી વાતો.
ચિત્રો સાથે. કિં. ૦-૬-૦

અર પહેલો કિં ૮-૦-૬ આખો લેવાથી
૩૧. ૭ા રપાલ ખર્ચ વૃદ્ધ

બીજી આળા

૩૨ જુલજુલામણિઃ મતનનના બુદ્ધ-
જુલામણીનાં ચિત્રો વાર્તાઓ સાથે આપ્યા
છે. રસ્તો ખોળવાનું કામ મનનું છે.

કિં. ૦-૨-૦

૩૨ સયાકાની આપવીતીઃ દેશવાનો
સિક્કો દેશાળમાંથી નીકળ્યા પછી પાંતે ક્યાં
ક્યાં ગયો તેનું બ્યાન આપે છે.

કિં. ૦-૨-૦

૩૩ ખોટી ખોટી વાતોઃ આ વાર્તાઓ
ખોટી ખોટી છે પણ વાંચતી બલ્લ ગમશે.
બદ્દેવ, શિક્ષાદ્રુઆરી, મન્દલકુમાર, મુખ્યો
વગેરે વાતો જ્ઞાન સાથે ગમત આપે તેવી છે.

કિં. ૦-૪-૦

૩૪ ત્રિપાલ દાદાઃ એક ત્રિપાલને તે
ધરણ થવા કાળે રાત્રએ મોઢરીમાંથી કાઢી
મૂક્યો. તેણે બીજા ૭ સાથી બેળા કરી ગમનની
કેવી દુનૌતી ઉઘાડી. તે વાત બલ્લ સહેલી
બાપમાં રજુ કરી છે. કિં. ૦-૨-૬

૩૫ મધપૂરોઃ સાહિત્ય પરિષદ મંડળની
મદદથી પડનર કિમતે બહાર પાડેલ વાતો,
કવિતા, ગમત ઉખાળાથી ભરપૂર, અનેક રમ-
ભરંગી ચિંતાવાળું બાળવાર્ષિક. ઔસણ્ટ્ર મિત્રે
એને માટે અભિપ્રાય આપ્યો છે કે “આવું
સરસને આદરું સનું બાળ વાર્ષિક અમે જોયું
નથી.” કિં. ૦-૨-૦

૩૬ કોલસાકાકાઃ કોલસાની ખાળમાં
કેવી રીતે કામકાજ થાય છે, તેની માહિતી
આપનાર સચિત્ર પુસ્તક. કિં. ૦-૫-૦

૩૭ સમરસઃ કસુબર ને મેવધનુ દેવું
મહિતમગમત, નદી રમતો, વાદુના ખેલ ને
મનમતની માહિતીથી ભરપૂર પુસ્તક.

કિં. ૦-૩-૦

૩૮ કીર્તિસ્તંભઃ હિંદુસ્તાનના ઇતિહા-
સમાંની કેટલીક તદ્દન નવી હકીકતવાળી રાષ્ટ્રી
પ્રેરક વાતો આળખાવામાં. કિં. ૦-૪-૬

૩૯ શિક્ષક શિક્ષિઃ એક નોખિયાના પરા-
ક્રમની રમિક વાર્તા. મવાજાખનુ નોખા દખામ
મેળવનાર કવિ ગરિયાઈ કિષ્કીંગની મનોહર
રૂતિઃ પાંચમી પાત્રોમાં રજુ કરી છે.

કિં. ૦-૪-૦

૪૦ સારંગીવાળોઃ કવિયાની એક
બોધદાયક પરીકથા “મુખમાં યુક્તાધ જ્યું નહિ
કુખન ન હિ મન હારવી” નો પાઠ ગોખવે છે.

કિં. ૦-૨-૦

૪૧ ખરેખરી વાતોઃ આ વાતો ખોટી
ખોટી વાતો સાથે બરાબર દક્કર ગ્રીકે એવી
છે. “ગ્રીકીક્ષીન” નિયમન-અમયનનું દષ્ટિ-
બિન્દુ રાખી એ બધી ફેરફારથી વીળીને
ગેળી છે. કિં. ૦-૩-૦

૪૨ મોસાળની મોજઃ આવી સુંદર
રૂપથી બાળવાર્તાની એપરી મુન્દરાનમાં ગૂઝ
હશે. કેરીનાં લગ્નિવાંવાળા ગમુ ઉઠરડીનો નરો
અનુભવ આમાં વાખત કયો છે.

કિં. ૦-૩-૦

૪૩ રડીદની પેટીઃ વગેરે. માતનનની
અવનવી વાતો. પ્રાણીઓનાં પનામો તથા
“ચિંતાઓ વાધનબ” વાંચવા જેવા છે.

કિં. ૦-૪-૦

૪૪ પુસ્તકાલયઃ દલ્લરા વરસથી માખ્યું
લાયલેરી સરયા રહે કરી, તેને ખૂબ ખીંચતી.
તેના ઇતિહાસ બાળાપંચાંગી બાપમાં, વાતો
એ. કિં. ૦-૨-૦

૪૫ પ્રાણીપુરાણ: રીંછ, વરુ, ચિત્તો

વગેરે જંગલી પ્રાણીઓનાં જીવન આલેખતી
હુંડી હુંડી વાતો તદ્દન નવીજ શૈલીમાં લખીને
તૈયાર કરેલી છે. કિં. ૦-૩-૦

૪૬ લાહકાવ્યો: ચાણાની જેલમાં રા.
તરુતર યીમાયાળાએ બાળકોને દુલાવે, દુલાવે,
રમાટે, કુદાવે, ને બ્રહ્મ બનાવે એવી આ
રમુછ ગીતાવસિ તૈયાર કરી હતી. ફેર ફેર
બાળકોના મેળાવડામાં તેણે બાળકોને હસાતી
લોથળોથ બનાવ્યાં છે. કિં. ૦-૪-૦

૪૭ પ્રાણીપુરાણ [ભાગ બીજો] વનનો
રાત્રિ મિંહ, અને કર્કશીત માપ વિગેની, રસ-
ભરી માહિતીથી: ભરપૂર, બે સસ્સ વાતો.
કિં. ૦-૧-૦

૪૮ હુંડેસદા: બાળકોને જો કુરસદનું સાડું
કાઢાવું ન મળે તો તેઓ અવળે માર્ગે ચડે.
આ એપડી: તેના હાથમાં મૂકીને નમે નિશંત
રાખશો તો ચાલશે. કુરસદનો વખત જુદો
ખીલવવામાં કરવાના કોડીબંધ નુરખા એમાં
આપેલા છે. કિં. ૦-૪-૬

૪૯ રેલપાટા: રેલ્વેની આગમાંડી જંના
પર ચાલે છે તે પાટા કેમ બને છે અને
હુંકામાં લોખંડનાં જંગી કારખાનાઓ કેવી
રીતે ચાલે છે તેની રસભરી માહિતીથી ભરપૂર
ને પુષ્કળ ચિત્રોવાળું પુસ્તક. કિં. ૦-૩-૦

૫૦ મુલદાની: મધપ્રાણી ધાટી પર
રચેલો બાળાપયોગી વિવિધ પ્રકારના લેખો,
કવિતાઓ, કાવ્યો વગેરેનો મંચડ.
કિં. ૦-૮-૦

સર બીજો: કુલ કિં. ૪-૧૩-૬
આખો લેનારને ટા. રા. ૮. ૫૦. જુડું

ત્રીજી માળા

૫૧ હરિજનની હાથ: એક અદ્ભુત બાળ-
કને અછતાં પકવાન ખાવાનું મન થાય છે-તે ભૂ-
મિકા પર રચાયેલી ધણી મુંદર, કટખુ વાર્તા.
૦-૪-૦

૫૨ ચાલો ભગવીએ: મેળાવડાઓમાં
ભગવી રાકાય એવા મહેતા, બોધદાયક, નાન-
કાં બાળનાટકો. સાથે ભગવવાને ભગવી
સ્વચ્છ પશુ છે. કિં. ૦-૪-૦

૫૩ મરમતિકા: રસભરેલી રમુછ વાનો
અને તેવંગ દસામણાં પુષ્કળ ચિત્રો તથા
કવિતાઓ. ૦-૪-૦

૫૪ વિજ્ઞાનિકા: વિજ્ઞાનની ત્રણ ફક્ક
વાર્તાઓ, ૧૨૩૦ સાથે રચુ કરી છે. જાણ લખી
ફેનીસ નથી. રસથી રસબસતી છે. કિં. ૦-૩-૦

૫૫ ફળકથા: ભાગ ૧-જુદાં જુદાં ફળ
વિગેની રસભરેલી માહિતી રચુ કરતી વાર્તાઓ,
હરિજનના શિલ્પમાં ખૂબ ઉપયોગી. ૦-૪-૦

૫૬ ફળકથા: ભાગ ૨-રામણ, ફેરી,
વિગેરે વધુ ફળોની વાર્તાઓ. ૦-૩-૦

૫૭ મારનાં પીછાં: વાર્તા, કવિતા, નાટક,
કાવ્ય, ચરિત્ર વિગેરેના નાબર ભંડાર રૂપ,
પાને પાને ચિત્રોથી દીપતું, બહુજ રૂપાળું બાળ-
પુસ્તક બેટ આપવા-સાપક વસ્તુ. કિં. ૩-૦-૦

૫૮ જાપાનિકા: જાપાન દેશની અનિ
રસીલી ચાર વાર્તાઓ. કિં. ૦-૪-૦

૫૯ બકોર પટેલ: હાસ્ય રસના ઈર્ગમદાર
શ્રી હરિજનના આસે રચેલી અણ બાળવાર્તા
દરેક બાળકને પેટ પકેડીને હસાવશે. ૦-૩-૦

૬૦ અકલકથાઓ: બાળકોને રસ પડે ને
અકલ વધે એવી રમુછ કથાઓ. કિં. ૦-૫-૦

ચીલે સર: કુલ ૫-૨-૦
આખો લેનારને ટા. રા. ૮. ૫૦. જુડું

મણે માળાનાં કુલ સાઠ પુસ્તકો: ટા. ૧૮-૦-૦

એ આખા ૨૪ લેનારને ભરપૂર વળતર

જરૂર મંગાવો: બાળકોની નવરાશને સન્માર્ગે વાળો.

દરેક મંડળ, સંસ્થા અને શાળાએ ખાસ વસાવવા લાયક નવું સાહિત્યગ્રંથ

“ચાલો ભજવીએ”

સા.મ ૧ થી ૧૦

ભજનની શકાય એવા મંવારો, નારિયેળો, પ્રદમનો, એકપાર્શ્વ વિગ
ના શુદ્ધી શુદ્ધી કરતમે લખાયેલા મંત્રોલેખા આ દગ ભાગ નવાર
છે. વખતોએ દેવજ પુરુષ પાત્રની કે કેવળ જાળાપાત્રની જ છે, ને
ત્યાં મિથ્ય હમે ત્યાં તદ્દન નિર્દોષ, અને તદ્દન અનુદય છે. ભજન
થવા માટેની યોગ્ય સુચનાઓ પણ દરેક મંવાર માથે આપેલી છે.

મટની કિંમત રૂા ૫) પોસ્ટેજ ૧) રૂા

મકાન સખે છે: "તપ્તે બાળકે મહેતાઈવી ભાતી ચક્રે."

આચાર્ય હાજરે છે: "જનતા નમસ્કૃત્ત્વાય ત્યારે તે આગ્રહો ઉપર ૬/૩૩ અમરજીત નીવડે."

જયકેશ્વર જીએ છે: “હોનામી ત્રેજાવડા વખતે મંચાગે માટે નાતી મુખવણનો અંત લાવશે.”

મર્માન્ન જ્યનઃ "લગ્નપ્રવાની તમામ ગ્રન્થનાઓ આપનારનું કામ મરણ બનાવી ને છે."

બે ઘડી ભાજ: “આ નાટકો ભગવાતાં જોવાને અમે આપુર રહીશું.”

મુખ્ય સમાચાર: "મંચાણી હિંમત ટાળવાનો પ્રયત્ન ખરેખર ઉત્તેજનને પાત્ર છે."

પુસ્તકાલય: "વાચનાં, બજવાનાં, ને બજવાની દોષનાં આનંદ આથે ઓધ મળે તેવી વસ્તુ."

મુગ્ધ, મુજાહિ, મગીયા, ષમઆબુ, ગામકલ, મરધાર, અમદાવાદ,
કલકત્તા, એમ જે જે બજારોને પ્રગર્ભ પામ્યા છે.

તરતજ મનીઓર્ડર દ્વારા

गांधीव साहित्य भंडिरः द्वाडीया अक्षरा सुरत

અધે સ્થળે જુદાંસુતરે બેસે છે.

અપવાસ દ્વારા આરોગ્ય: વાનિયા અવવાસમાં બેઠી બેઠી મૈત્રીના

अथो पःधी दिना मेः अपवातमस्य मे

કચ્છેલી ગુજરાત નાગવપત્ની. મેમ. કથાને, કંઈ મનિ દેવા ને છેલ્લા તેની પત્ની સચાં ને પ્રસન્નતાએ.

અવધાન પડે મનનાં, હૃદયનાં, મન, ખગી, વિષે ગોચરે ટાંકનાં મોઝાં. અવધાન

ભાનિનિર્ધારો મુજબ, દિ. ૧-૮-૦૦ : 'દાંતી-૧૯૬' ૫૦ પ્રમાણ પર નમો પાલો નાથો.

અમે નથી કહેતા— લોકો કહે છે કે:

જાળપખવાડિક

ખાળપખવાડિક

ખાળકોના વાચન માટે અનુપમ વાનગી છે.

એનો પહેલો અંક લેખક શ્રી ગિલુભાઈ આપોઆપ બોલી પડેલા (૧-૮-૩૪):
આ તો સૌ કરતાં ચડિયાતું છે. સૌ ખાળપત્રોને એ લેખક સુધરવું પડશે.

શ્રી ઇન્દુભાઈ મેઘકલાઈ દવે: (મેડીકલ ઓફિસર, વડોદરા) લખે છે:
“ગાંધીવ પાક્કિઠ ધણુંજ કોકપ્રિય થવા ઉપરાંત જેને માટે તે પ્રસિદ્ધ થાય
લોકોમાં-ખાળકોમાં પ્રિય છે, તે થયું છે.....છોકરાં ગાદ લેવા કરે છે...
પાંચવા માટે દરિશાઈ ચાલે છે.”

શ્રી ચંદ્રવદન જ. મહેતા. બી. એ: (મ. વિ. મુરત.) ધણુંજ સરસ
વાચન. ખાળકો પસંદ કરે છે.

“કુરસદ”ના તંત્રી: માત્ર પાંચ રૂપિયામાં આવું, પખવાડિક તમે શી
રીતે આપી શકો છો તે સમજી શકાતું નથી.....શાખાશી થતે છે.
ખાળકો માટે ખાસ મંગાવવા માગાપોને સલાહ છે.

પુસ્તકાલયના તંત્રી: ખાળકોના શિક્ષણમાં રસ લેનાર માગાપો, શિક્ષણ
સંસ્થાઓ ને સાધનસંપન્ન પુસ્તકાલયો આ ખાળપખવાડિકના આદક-
બની જઈ શ. વીમાવાળાના આદરને ઉમંગભરે વધાવી લે.

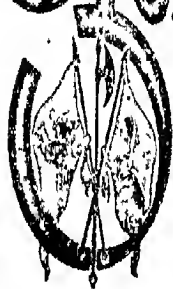
કૌસુદીના તંત્રી: રેખાવ અને રચના, વાર્તાઓ ને કાવ્યો, ચિત્રો અને
અવનવી માહિતી બહુજ ધણુંજ મનોરંજક ને આશાસ્પદ. ગુજરાતનાં
ગૃહો ને શાળાઓ આ પત્રને ગ્રાપતાવે એમ ઇચ્છીએ.

બે ઘડી મોજ: પાંચ રૂપિયામાં ખરેખર ખૂબ સરવું મળાશે.....
એકેએક વર્તમાનપત્ર, માસિક, શિક્ષણકારે એના વંખાણ કર્યા છે, તેની
સચ્ચાઈ સમજવા નમ્રોત્તર મંગાવી લ્યો.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા પાંચ. ટપાલ ખર્ચ સાથે

ગાંધીવ મુદ્રણાલય, હવાડિયા ચકલા, સુસ્તમાં ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર માટે
નટવર વીમાવાળાએ આ સૂચીપત્ર છાપ્યું ને પ્રગટ કર્યું. ડીસે ૧૯૩૫.

જાગૃત

૨૨ મહીનાની મા. ૧ (મીએ પ્રકર) ધાત્ર દા.

જૂન અંકમાં

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની નવી નવલકથા

આવૃત્તિ :

શ્રી કનૈયાલાલ માલેકલ મુનશી

આદિત્ય સંમત તરફથી

તંત્રી મંડળ :

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર દે. દવે.

શ્રી મનમુખલાલ કૃ. મહેતા,

શ્રી. રમણ ન. વઢીલ,

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છ. રાયલ,

શ્રી. ભાનુશંકર મા. વ્યાસ.

જય સોસનાથ

(આલુ વાર્તા)

ઉપગ્રંથ

સોમમિત્રી

(નાટક) . પ્રલ્યાદ પાઠ

ધોળી કાચળ (ટુંકા વાર્તા) દે. સાદ

પત્ની-પુત્રી-ભગિની

ઝામને

લગ્ન-વર્ષગાંઠ કે બીજી શુભ પ્રસંગે

શું ભેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વખણાયાં છે.

જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે.

જે સચિત્ર અને રસિક છે,

જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૫૫ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે

થોડાંક નામો

સુધરતા અને સુંદરતા	૦-૮-૦
કમનસિખ સવિતા	૦-૪-૪
કાયદામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન	૦-૩-૦
અર્ધાંગના	૦-૪-૦
ભરત ગુંથણ	૦-૧૦-૦
પારમી વાનીઓ	૦-૬-૦
ધરણીનો શોખ	૦-૧-૦
છવન પલટો	૦-૪-૦
સ્તવનું શાસ્ત્ર	૦-૩-૦

સુંદરતા અને સુધરતા	૦-૮-૦
દેવી ચોધરાણી	૧-૮-૦
રજયા બેગમ	૦-૧-૦
માંદગી અને માવજત	૦-૪-૦
પ્રતિ પ્રભુ છે	૦-૧-૦
વાતનું વતેસર	૦-૧-૦
પારમી લગ્ન ગીતો	૦-૬-૦
સુખી ઘર	૦-૧-૦
ધડેમી પતિ	૦-૩-૦

સ્ત્રી-સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦ કુળાપીઠ સુરત

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર રાવળ, રવિશંકર પંડિત, કનુ દેમાઇ, રસિકલાલ પરીખ,
સોમાલાલ શાહ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, ચન્દ્રદેવન ભટ્ટ, જે સાથે ગુજરાતી
કલાકારોનાં, ૧૦"×૧૧"ના માપના વિવિધરંગી માઉન્ટ ઉપર ચોડેલાં
દસ ચુનંદાં, પૂર્ણરંગી ચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ. કાર્યુ ૧-૪-૦;
પાકું ૧-૮-૦ ગવિ.-પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

ચિત્રશતક

સવા રૂપયામાં સો ચિત્રોનો સંગ્રહ

કોણે કણું કે કલાનો ઉપયોગ ગ્રીમનો જ કરી શકે? દુહા
જોયો પચ્છંગીની, વિવિધતાવાળી અને મરંકારી કલાનો
રામચંદ્રખંડ, મધ્યમ સ્થિતિનો અને તે શુદ્ધ કે કદકસર-
વાળો મોઢાં પણ વિદ્યાર્થી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
સુંદર ઉકાવ • મજબૂત બાંધણી • કિં. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

જોને વિશે હવે વિશેષ જાહેરખબર કરવાપણું રહ્યું નથી એવું
ઘઘ્ઘરનું જાણીતું અને જનજનનું માનીતું આવતી પ્રજાનું માસિક
એની વિશુદ્ધ ગૌરવાન્વિત કલા, એના મરંકાર મંપજ માનપ્રચૂર
લેખો, એની એકધારી જણી કાવ્યમામથી, એની મનોહારી
વિવિધતાભરી મામેમાસની નરીનતા, બધું અનેાણું છે-અત્યેક છે.
વાર્ગિક લલાતમ રૂ. ૬-૦-૦ :: :: :: પરદેશ ૧૨ શિ.

નમુનાના અંકના પૈસા પડતા નથી.

એનો કોઈ પણ અંક જુઓ અને તમે આદક થવા લલચાઓ.

મુદ્રક - ધનશંકર કું. શુક્લ
પ્રભાત પ્રેસ - ડેન્સો હોલ - કરાચી

ભિમિ

પ્રકાશક - ભૂપતરાય મો. દવે
ભિમિ કાર્યાલય - ડેન્સો હોલ - કરાચી

વર્ષ પાંચ
અંક દ્વિતી

અનુક્રમણિકા

સંખ્યા અંક

૫૭

અસ્મદીયમ્		૫૨૯
શ્રદ્ધોદસાહ	પૂજ્યલાલ	૫૨૯
અળખામણા આથી	મુન્દરમ્	૫૩૪
જગપિતા	નન્દકુમાર પાઠક	૫૩૪
અનુત્તર પ્રથ	ભાસ્કર દવે	૫૩૭
પટેલ પપુ	મસ્ત	૫૩૭
કલાકાર મિત્રને	પુંડરીક	૫૩૮
સુમિત્રા	કૌલક	૫૩૯
અનુમાનો (વાતો)	પ્રફુલ્લ પારેખ	૫૪૧
વર્ષગાંઠ	મોહનીચંદ્ર	૫૪૬
વરમાલા (નાટિકા)	રમણિક કિસનલાલ મહેતા	૫૪૭
એક ગરબાની ગાથા (વાતો)	કલ્પનાં કુતુમાવર	૫૪૭
હિંદમાં પ્રાંતિક આદિ કવિઓની		
એકવાક્યતા	કુંભરશી મંપટ	૫૬૬
પ્રિયતમને	પ્રભુદાસ કાળીદાસ વ્યાસ	૫૭૧
સંગીતાન્ત	ભાનુશંકર મો. શાસ્ત્રી	૫૭૨
પરોક્ષા મુન્દરી	મ. લ. બદ	૫૭૪
અંધરથવાહુમય		૫૭૫

ગોવિંદનું ખેતર, સમર્પણની કથાઓ, નિધાસ. ૨.

સંપાદક ભિમિમંડળ

એલ. કે. મેઘાણી	૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ કલકત્તા.
આર. આર. શેઠની કું.,	પ્રિન્સેસ " મુંબઈ—
મી. જમનાદાસની કું.,	" "
એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું.,	" "
ગાંધીવ લવાજમ એજન્સી	હવાડીયો ચક્રવો, મુરત
પુસ્તકાલય સં. સ. મંડળ લી.	રાવપુરા, વટોદરા

વાર્ષિક : : : : : લવાજમ : : : : : રૂપિયા ચાર

ભાષા

વર્ષ પાંચ . ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક . અપ્રાપ્ત ૧૯૮૨ . અંક ૬૨

અ સ્મ દી ય મ્

‘પારસી ગુજરાતી’ અને ‘હિન્દુ ગુજરાતી’

પારસીઓ તથા હિન્દુઓ એ બંનેની ભાષા એકજ, બંનેનું સાહિત્ય એકજ જતાં ખેદની વાત એ છે કે ભાષા તથા સાહિત્યના સંબંધમાં ભુગણ, ગેરમતલુની અને અકેક માટેની બિનમાફિતી એ બે મોમ વચ્ચે પુકળ છે. હિન્દુ ભાષાઓનું માનવું એવું છે કે પારસી લેખકો ગુજરાતી સાહિત્યને પોતાનો સરસ ઘરો આપી શકતા નથી અને પારસીઓની અશુદ્ધ ખોલી તથા ભાષા માટે તેમની ફરિયાદ આવું છે. ખીજા બાલુએથી પારસીઓ હિન્દુ લેખકોની અતિ ભારી ગુજરાતી માટે બગાડો કરે છે અને ફરિયાદ કરે છે કે હિન્દુઓ પારસી લેખકોને અન્યાય કરે, તેના સારા લેખો કે ગ્રંથોથી અગત્ય રહે છે અથવા તો ખેદરકારી દાખવી, જાણુવા છતાં તેમ બે ચોગર શબ્દોથી બદલાત આપવાથી પોતાને જીજ્ઞાસ રાખે છે.

આ અદના લખનાર બંને પારસી છે પોતાના ચોક્કમ સંતેગને લખતે તે, આ બાબદ ઉપર તટસ્થપણે સાંજુકું, વિવેચન કરી શકે તેમ છે છતાં અત્યારે અહીં આપણે લંબાણથી ખોલીશું નહીં; બંને પક્ષની ફરિયાદની વિગતવાર ઉદાહરણ તપાસ કરીશું નહીં પરંતુ આપણે ટુંકમાં એટલું તો જરૂર કરીશું કે આ બંને મોમ પોતાની ફરિયાદમાં

સર્વાંશે ખોટી નથી. બન્ને પક્ષ અમુક હદે સુચ્ચાઇજ નહોતે કરે છે પણ કમનસીબીની વાત એજ છે કે અંકેકની સામે જતી એ સચ્ચાઈ જાહેર કરતી વેળાએ એ વિગે બન્ને પોતપોતાની ખામીઓ, દોષો અજાણતા અને અપહ્યુતાને જોઈ વિચાર શક્તા નથી. તેઓ બંને અંકેક વિરૂદ્ધ ફરિયાદ કરી જાય છે, પણ ફરિયાદના ગ્રૂપમાં પોતાની ખૂટ અને પોતાની જવાબદારી કેવી અને કેમ છે તેમો તેઓ ગંભીર ખ્યાલ ધરાવતા હોવાતા નથી.

આપણી પ્રિય પારસી કેમેન્સ કડીને તેના જાહેર બોલનારઓએ અને જાહેરનાં લખનારઓએ, છદ્દ પકડી ન બેસતાં અને હિન્દુઓની ભારી ગુજરાતીનાં કારણને કારણને સદાય આગળ ધરીને પરવારી ન જતાં, એટલી એક વાત ખુસ્સા મનથી કહી શકી જાય છે કે તેઓએ આજના જમાના પ્રમાણે જોતાં હજી સુધી ગુજરાતી ભાષાની શુધ્ધિને જેવી જોઈએ એવી અખત્યાર કરી નથી કહી કરીશું કે પચાસ સો વર્ષની વાત ઉપર જે ભાંગીપૂટી કંઠાલ ગુજરાતીનાં આપણા પારસી વર્તમાનપત્રો અને એપાનિયાંઓ તથા પુસ્તક । લખાતાં હતા તેની સાથ સરખાવતા આપણે ભાષાની બાજમાં નકકી સુધર્યા છીએ. પણ એટલા સંતોષથીજ આપણે એસી રહીએ અને ભાષાશુધ્ધિનું કામ જાણે આપણે સમાપ્ત કરી નાખ્યું હોય અને હવે આપણને એ દિશામાં વિશેષ પ્રગતીની જરૂર ન હોય એમ આપણે વર્તીએ તો એ આપણો સંતોષ ખચિત રોગી કહેવાય. છતાં, વહોરા, ખોળ, અને ખુસ્કીમ ભાઈઓ; જોકે તેમની સાધારણ ગુજરાતી બોલી (dialect) ખરેખર અશુધ્ધ છે, છતાં એમના જાહેર લેખકો લમસમ દરેકદરેક જાહેર લેખક હિન્દુ ગુજરાતી લેખકોની બેધારીઆ ઉભા રહી શકે એટલું શુધ્ધ ગુજરાતીનું પાણી બતાવી શકે છે. એટલુંજ નહીં પણ તમામ શુધ્ધ ગુજરાતીમાં લખનારાજ પારસી લેખકોનું હજી સુધી એક પણ ખસ માસિક પારસી કેમમાં હસ્તી ધરાવતું નથી. ઉપરાંત જાહેરમાં લખનારાં સેંકડો પારસી બાનુઓ અને ચઢસો હજી પણ એવાં જણાય છે કે જેમની ગુજરાતી અનેક પ્રકારે શુધ્ધતાથી ઘણી વેગળા છે. ભારી ભારી મંરૂન બોલો વાપરતા નથી તે કારણ નહીં, પરંતુ ચાલુ સાધારણ ગુજરાતી શબ્દોનું પણ ખોટી જોડણીમાં લખવું-વાકધરવના પણ અનેક જગ્યાએ ખોટી ઉતારવી એ બધા દોષો પારસી જાહેર લેખકો મોટે ભાગે ધરાવે છે. જન આપણે ભાષાશુધ્ધિની બાજમાં મનોપ ધરીને એસી રહીએ એ કેમ પડવે? હા જરૂર. માંપા કોઈ કોઈ પારસી લેખકો ખરે શુધ્ધ, ઘણું સરખ ગુજરાતી જાહેરમાં મળે છે પણ એ ને અપવાદ કહેવાય; અને તેટલાથી સંતોષ ધરીને એસી રહેવું વાજબી ન ગણાય.

સેવડનું નમ્રપણે જાહેર પારસી બહોળા-ભાઈઓ-લેખકોને કહેવું એજ કે તમારે હિન્દુઓના સંબંધમાં ફરિયાદી બનીને એસી રહેવું એ કાંઈ નહીં, પણ જો તમે તમારી પોતાની ગુજરાતી સુધારશો તો હિન્દુ લેખકો સંજમી તમારી પોણી ફરિયાદને આપમેળે દૂર ઘેલેલી તમો જાને જોઈ અનુભવી શકશો. તમે તમારા જવાબમાં વારંવાર આ વાત કહી સમજાવો છે કે પ્રાંતે પ્રાંતના હિન્દુઓ તરફ દર જુર અને એવી રીતે ગુજરાતી

હવે ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળી જે મામામામો ફરિયાદો પરમીઓ અને હિંદુઓ કરે છે તેમા આપણે કોઈપણ એકજ પક્ષનો હોત કાઢી રાખીએ એમ નથી સેવના નમ વિચાર પ્રમાણે આ ફરિયાદો મૂળ કાળથી પારસી લેખકો અને હિંદુ લેખકો વચ્ચેના સહકારના સાધનોની અફસોસકાંક અઢત છે દાખના તરિકે પારસી કોમમાં અત્યારે એક પલ્લ એડી સભા, સંસ્થા, મંડળ કે ખાતુ નથી તેમજ પારસીઓ વચ્ચે એક પલ્લ એવું પારસી ચોપાનિડુ કે માસિક કે વર્તમાનના નથી કે જે આ ને કોમના લેખકો વચ્ચે મધ્યસ્થ (Medium) બની સાહિત્ય અને ભાષાની વ્યાપકતા એક ધીજીલી હિનચાલતી ખજર અતર આપવાની પોતાની ફરજ બજાવી શકે ફનાજી પારસી માનિકમા અમુક પારસી લેખકે સાહિત્યને લગતો કે તસરિખને લગતો આવો તેવો સરસ વાંચવા લાયક, અવધાસ કરવા લાયક લેખ લખ્યો છે, અથવા અમુક પારસી લેખકે ચાલુ સાલ કે ચાલુ માસિકમા એક ખરેખર સરસ પુસ્તક લખી પ્રકટાવ્યું છે એની હિંદુ લેખક વર્ગને જાણ કરવા માટે ખાસ તજવીજ અને ખાસ ગોઠવણ કે બ લેખસ્ત કરનાર એક પલ્લ સાધન પારસી જેમે હજી લગી પોતાની તરફથી બનાવ્યું કે અનાવ્યું નથી "

[કરાંચીના જાણીતા વિદ્વાન શ્રી ફિરોઝશાહ રૂ મહેતાએ હમણા એક પારસી અંક વાઙિકર્મા લેખ લખ્યો હતો તેમાંથી ઉપરના ફકરાઓ અહીં ટાંક્યા છે એમા ચર્ચેલા બધા જ મુદ્દાઓ અગત્યના છે એ અહીં ઉતારીને અમારે સચવવું છે કે ગુજરાતી વિદ્વાનો આ પ્રશ્ન ઉપર સત્વર વિચાર કરે તો સાર પારસી ગુજરાતી અને હિંદુ ગુજરાતી એવા કૃત્રિમ વિભાજ પડી ગયા છે એ આપણું દુર્ભાગ્ય છે આ ભાગલાથી ગુજરાતી ભાષા તથા સાહિત્યને સહન કરવાનું જ છે દા ત પારસી ભાષાઓના લખાણ સામાન્ય હિંદુ ગુજરાતી સમજી શકે એવી ભાષામા થતા હોત તો આજે ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાસ્યરસના વિકાસની ખોટ છે એ ફરિયાદ સમૂહગી નષ્ટ થઈ જત કોમ તરીકે પારસી વોરા, જોળ વગેરેની અમુક અમુક માનનિક ખસિયતો છે અને એ ખાસિયતો ગુજબ સાહિત્યના તે તે અંગોનો વિકાસ તેમનાથી સંધિત થવાનો વધુ સમ્ભવ છે તે ગુજરાતી ભાષા જે નતા જૂદા જૂદા સમૂહોના વાઙમયસર્જન માટે સર્વમાન્ય ગુજરાતી ભાષા વપરાતી થાય એવા હરેક ઉપાય હરેક ગુજરાતીએ તેમજ સાહિત્યારિષર્દાઈ સરચાઓએ કરવા જોઈએ

ભાષા ફિરોઝશાહે સૂચ્યા છે તે મુદ્દાએ ઉપરાંત અમારે એમ જણાવવું છે કે ઉપર લખેન ઇષ્ટ સ્થિતિ ઉપજાવવાને માટે કેમી નિરાગેને જેમ અને તેમ જ દી રૂખસદ આવી જોઈએ હિંદુ, પારસી, જે જી વોરા એમણ વગેરે બનાના હોકરાઓ પ્રાથમિક શિક્ષણથી માડીને એક જ શાળામા લખુતા હોય તો અંક પેઠી જેટલા દૂંકા સમયમાં ઉપરના પ્રશ્નો તેમજ બીજા કેટલાક (આમાજીક નમજ રાજકીય) અને તે ખદ્દ સરખ રીને નિકાન આવી જાય]

શ્રેષ્ઠોત્સાહ

પૂજાલાલ

નહીં પદ ચળે તસૂંય દઢ રોપિયા સતપથે,
સદા સ્થિર ગતે પ્રબુદ્ધ યગદે સુદ્ધરે જશે,
પ્રમાદ નહિ સેવશે, થમ લવેય ના લેખશે,
પ્રલોભનતણાં દળો દળત સર્વ ભીડી બધે
ધુવાલિમુખ ધાવશે અગન શા અભીષારથે, ૫
ચડી, દશ દિશા પ્રતિધ્વનિત ચક્રનાદે થશે;
કરાલતમ કાલશૃંગતણી માળ જોળંધશે,
જશે જહીં અદીઠ અથઁ શુચિ હાર તારા થશે.

તહીં ગહન મૌનના ગગનનીલ કુંજેમહીં
સુશુપ્ત સરનાર રનેહરસસારની શાન્તી ૧૦
સમેત સહચારની અકલ માધુરીઓ લહી
લહી મરણને મુખે અમૃત-જ્યોતિરેખાવલી
ચિરંતન જગાડશે ત્રિભત અમર્ત્ય આનંદનું;
યશે તહીં વિલીન ઘોર તમ-રાજ્ય આકંદનું.

અળખામણાં સાથી

સુન્દરમ

અનિચ્છ્યા, અણઆમઆ, અકલ્યાં હાથમા પડ્યાં
રેશને આમલી માળી એ ગુનાળ દષ્ટ ગયો

સાથે નથી કેશકલાપધારિણી
જે એમને કેશવિશે સુહાવશે,
હાથે ન એકે નવશે, ઉપાડતા
સામાન, રક્ષા કપમ એની કાવશે ?

૫

યયા એ સાયમા તોયે પકડ્યા જેમતેમ, ને
આદ્યો રેલનો રીઠો શુષ્ક એ પથ કાપવો.

ઉતાઝો કે ઉતરે ચડે છે,
ધણાધણી, બાળ રડે પડે છે,
ને ખીડીને ધૂમ અનેક આનનો
શાલાવી ડબ્બો ભરતો ધુમે છે

૧૦

વળી એન્જિનનો ધૂમ લાઇ દુર્ગંધવાદળી
ગોટાતો ધૂસતો અદર રંગે છે વજ્ર-અંગને

મુસાફરી છે, ફરિયાદ દેવી કયા ?
બેસી રહો ભાઇ, કાપા ઉપાસી હા
એ શુષ્કતા તૃષ્ણ કઠોર કારખી
મદાલે ભને ભાઇ, જલુ ન નાસી કયા

૧૫

પચાવી એજ સજ્જાન પડ્યાં છે પાસ ચૂપ થે,
ગુલિસ્તા છોડી આવેના મિચ્છારા બે ગુનાળ હા ૨૦

ધપી રહી નિત્ય શુ સ્વસ્થ ગાડી,
એણે ન રાખી સપનાની વાડી,
ભલે ઉગે બીતર માંહિ આડી,
અને બળે ત્યાં ભડકે હુતાશણી

શુષ્ક આ પથમા મારી ગાંઠી રસરસિની ૨૫
ગુમારી એ ભયે ચિંતા સરી સામાનની કહી

હેયુ ન જોને નવરું રમાડવા,
ને આખને જે અળખામણાં દણ,
શુભાખ તે એ અહિયાં દુભાયલાં
પડ્યાં પડ્યાં આચરતાં અનેરું કં.

૩૦

પાંદડી પાંદડી એની વીલાતી કમઘઃ જતી;
ચુકાતા ઉરની એની ખુશભો બમણી થતી.

ચોળાયલાં એ પૂઢને લઈ દું
પ્રવાસ અં તે ઉતરે ઇ હેડો,
સામાનકાણા કરચી અચીત્યાં
સર્ગાં, પડ્યાં ચક્રપદેજ ગાડીના.

૩૫

અરે ત્યાં, અણુઆમંત્ર્યાં અનિચ્છ્યાં ફૂલ સાયમાં
અવાને ચક્રની નીચે ઉત્કંઠ્યું શણ દેયું ત્યાં,
નહીં નહીં! એ અવહારમાં નથી
શુભાચરું અંતર આમ રહેજમાં! !
તેને મૂકી હેડળ ગાડીચક્રની
મેં માર્ગે આપ્યો રસજંખનાનો—

૪૦

જાડી ત્યાં હાથથી મેકી સુમંધી મમળાયલાં
શુભાભો જે ગયાં મૂકી પીસાઈ પગ ઉત્તીએ.

પ્રવાસ એ શુક્રતણાં જ સાચી
અનોતર્યાં માર્ગે વિરે મળી ગયાં!
રસત્વના દું દણ હારને ન વો
રસત્વનો માર્ગે બતાવી, એ મર્ગાં!

૪૫

જગપિતા

નન્દકુમાર પાઠક

ફટી નિરાની કળી સોનલ-વર્ણ વેરી,
ને તેજ-સૌરભ મદી જગ મેંદંક્યું નાદી,
પ્રાચી દિશા અગ્રજને ઉર ધારી લાડે,
દર્તવ્યમાં ન ચૂકતા રવિ પંચ કાપે.

૧

દાધમાં દોરડાં લીધાં શેઠાળી ખાંધયે મૂકી,
 વર્ષોના જાણીતા સર્જો વહે ખેતરની જાણી ૨
 ગદ્યારની શીન ગુલાબી નિન્દમાં,
 પ્રભાતના વાણી મીઠી ગોંધમાં,
 અઘંગ નિદ્રામદી વિશ્વ ચોરણ,
 કર્તવ્ય-કુંજો દિલ તેનું ખેલણ. ૩
 વિચારે માનવીની છે સાદગી જાણવા જંગે,
 કર્તવ્યો માનવીના છે ચાલવા ચરણો જંગે. ૪
 પિતા હતો જંગલનો કૃષિકાર વૃદ્ધ;
 જાતો સદ્યાર પડતાં યજ્ઞને પ્રવૃત્ત,
 આખો ઝીણી ચમકતી ડાહી ચે મધંતી,
 દુખો ચૂસી જીવનનાં દમી શુ રહીંતી ૫
 વર્ષોના કાળ વારિના વૃદ્ધને તોરમા દસી,
 પાલળા મુગ સા પાચે સ્થિરતા ભામતી હતી ૬
 આજ્યો અન્ત પ્રિયજન સમા ખેતરે ચાલતો એ,
 ફેંકી જાણી નગર સપજે જોઈ આવી સદુ એ;
 નેહાણું આજે પશુ વિચગતુ ખેતરે ક્યાંય તેથી,
 ચતોળી તે હૃદય ફરતું આજના કાળ માંડી ૭
 શેઠાળી કરમાં લીધી, દોરડાં જૂથિયે મૂકે,
 સૂકાં ફુંકાં હતા તેને લાગ્યો એ જોડવા ધામે ૮
 કામે તેનું જીવન ધડિયું કામમા જાળ્યો'તો,
 કર્તવ્યોના પુનિત જપતા મંત્ર એ ખેનતો'તો,
 આસેઆમે, હૃદય ધબકે કામના નાદ ગુજે,
 કર્તવ્યોમા જીવનરમણા મૃત્યુ એમાં જ યાશે ૯
 ધન્ય એ માનવી મૃત્યુ, ધન્ય જીવન એ જંગે,
 કર્મમા મૃત્યુને ભેરે, મૃત્યુમા કર્મને જુએ. ૧૦
 શીર્ષા તેજે રમી જાનુ તાપ્યો મધ્યાહ્ન આવતા
 ત્રામિયાં પખીઓ સર્વે, માનવી સર્વે દાઝતા ૧૧
 પેલો એકુ હજી ન મુકતો જોડવાનું પુરણીથી,
 ત્યાં સીમાડે ગૃહિણી નિરખી લાથું માથે મુઠેલી,
 પ્રવેદોનાં મુખથી ખરતાં જૂતલે બિન્દુ આવે,
 ને તે કાળે ધનગરજના એધની વ્યોમ યાચે. ૧૨

અનુત્તર પ્રશ્ન

ભાસ્કર દવે

વિશાલા બ્યોમઆરેથી નિર્જરે મધુચંદ્રિકા
ખૂંટાવા વિશ્વનો વહ્નિ રેલતી શુભ આશતા-

રાએ સુધાંશુ કણિકા સમ બાળ નાના
ઝીકત સોત અમિના રજતોત્સવે આ
ગાળે પદ્મવનિવડે પથ મુકતદારએ ૫
જાગે પ્રશાંત ઝરણા મમ ઊરક્યારે,

બાળે વળા નપુરના મધુરા નિનાદો
ઝંકાર કંકણતણા ગજવે નિદ્રાંજલે
સંગીત રેલ ઉછળે દુર વાટિકામાં
ને જામટે રમરણના અમિ આજ દેથે. ૧૦

ધરી અંકે દાલા કિમ્મલયકુંભ્યાં બાળ નમ્રભ્યાં
હસાની હારયોથી વરદ કર માથે ધરી ધરી
મીઠી વાતો કહેતી સુલભ જાનની, છે રમરણમાં?
નિદાણું હારયોએ નયન ગરવાં આજ નભમાં.

૦

પડેલું પત્તું^૧

મસ્ત

(નાથ કેસે મજકો...એ રાકે)

રવડે એક, પત્તું ઝાડ, તણું(૨)
પવન ઝપાટે, ઝૂંટવી વડીલથી, ત્યાગી ઝડપયો દોધું રવડે. ૧.
સત્વલીન એ! પદ્મવ બ્યાર, કેથે પ્રયાણ કથું(૨);
“ભવયું” નહીં કંઈ, દીનગંધુ! દું(૨), ભાવગના, જ દ્યું રવડે. ૨
કુદરત કોપે, પવન તોફાને ઝાડ પડી તો ગયું(૨)
એક જ એ આધાર, દ્યું મુજ(૨) નાથ અનાથ થયું રવડે ૩

મખન મપાટા, લહરી લટકને, તાણે થઈ દુ' ૬૩(૨)
 એક દીન જગન, ઘોર બતાવે(૨), બીજો મેદાન મડ રવડે ૪
 વગી પવંતની ગેય ઉડીને, હડી બખોલ પડુ(૨)
 ના જાણું હુ વિકસુધુ કે(૨) ના જાણું હુ સુધુ ૨૪૩ ૫
 લખ જાણે નાવીક અનીત ત્યા, જાણું મારે રહ્યું(૨)
 મે ફરીઆદ કરી ના લગરી(૨), નીકર ગનીને મહ્યું રવડે ૬
 જીવમાત્ર અતે જ્યા જાણે, હુ પણ ત્યા જ જડ(૨)
 જાત ખુશમુરત ને જન જ્યા(૨), યાણે બેગા મઉ" રવડે ૭

કલાકાર મિત્રને

પુડગીક

ફરી અવનરી રહી અડપને કપો અર્ધી
 અગમ્ય તવ તૂલિકા, શિશુમમા મખે ચીતરી
 અનેમવિધ રમ્ય ચિત્ર કાણુમા અનંતોન્મુખી
 અગાધ તવ ભાવના સ્તર પરે પડે બપડે
 તરગમય વીચિએ પણ ન લેશ રેખાકિત ૫
 શિશુસ્મિતભયુ સુવકત્ર નયને વિગજી રહી
 નરી જીવનમાધુરી તવ કના મખે ! માનવી
 વિચિત્ર જગના રમે રસહરી છતા તાહરી

મખે ! જીવનના બીજે લક્ષ્યમા ઉગે ને ફળે
 પ્રકાશ સહુ વિશ્વનો લખ અખડ તે વિકસે ૧૦
 કૃતાર્થ થઈને ખરે સકલ લોકના માનસે,
 અનલ્ય તવ અકુરો નવનવા સ્વરૂપો ધડે

સખે ! નવ કલા હવે નવ રહી બની તાહરી
 કરે જીવનને કનામથજ તે કના જામતી

સુમિત્રા

કોલક

સન્ધ્યા તેજે અટારીએ મુગ્ધ ઉભી વિલોકતી
સુમિત્રા, સૃષ્ટિનું ચિત્ર, મનુજ ગીત બોલતી.

ધીમે ધીમે છટાથી પુલકિત સવળા રંગ વિલાસ જતા,
ને રથાભાષો ગભીરાં ક્ષણ ક્ષણ સરતાં સૌમ્ય રીતે જવાતાં.
નેત્રા ઝીણાં કરીને, ઉર પર ઝીંલતી ભાનુની રરિમલાલા ૫
ઉભી ધ્યાનરથ પ્રેમાર્ઠ નયન પલપ્રાર કરતી સુમિત્રા.

અને નિજ ડગાન્તરે નિમિષ વર્ષ ચાલીસને
પ્રમથ યથ પુસ્તકે ખુરશીમાં, હતો વાંચતો.
ક્યાં નયન તેહનાં અધર પે સવિતા તણા
-પ્રભુબદ્ધક યથ પડી અધક લાલિમા એહને. ૧૦

સ્તબ્ધ ઉભી સુમિત્રા તો અગાધ ચિંતને રમી
માંડી દૃષ્ટિદિશે પ્રાચી,-અખણ પગ આ વતી,

ધીમે ધીમે સહુ દિશ દિશે દૃષ્ટિ કીધી મનુષ્યે,
મૂકી પોથું, નૌરવ પગલે બેઠે ગયો દાર દિશે.
ઉર-રૂપન્દે તક વિચરતાં જંધ કીધાં કમાડો, ૧૫
આવી પ્લેઝ્યો સર્મોપ સુમિત્રા, હસ્ત ધીમે અડાડ્યો.

“એ કોણુ?”-શબ્દ અધુરા વદતાં ફરી તે-
દીપો સમીપ કુજતો દગ તિલ્લ રાખી.
સ્કન્ધે હરેલ કર ને ચપલા ગતિ થી
દીપો ખસેડી, પગ માંડતી દાર દિશે. ૨૦

પાલવડો ધરી પાડ્યો સવ ને, સફેરે જતાં
“સુમિત્રા ! સુમિત્રા ! શાને? સરખીંદ હવે ચતી ?”

મૂળન્તી કંપમાળા ઉલય નયનમાં અનુ ચિન્તુ સરાવી,
ઉભી ત્યાં જાન મૂલી નદિ કશુ સુજતાં, આસ રાખી પ્રજુની.
વાયા યે એવકા, ન્ના સ્વર ઉચરી શડો સાલની ચાચનાર્યે, ૨૫
બળગ્યો ના માર્ગ એકે પગચિપગમાં ત્યાં દવે મુક્ત થાવા.

" નદિ મામા ! નદિ મામા ! એ હાંધ કરો મને-
દછ તો હું કુમારી હુ, પિતા શા છે તમે મને "

" કરે શાને ? એ તો દણુ વિપત્તની દિવ્ય-પ્રભુતા-
નથી એમાં કાંઈ બધ નિમિત્ત વિચાર સરખો ! ૩૦
પ્રિયે ! બધી તું તો ! અધર તુજના સૌમ્ય વરણા-
-વદી અને તેને વળગી પડતો, -કૂર કડખા !

એ જુને તોરથી લીધી સુમિત્રા મેમનાંગના-
અશુભોના ક્યોયો પે ઉત્તો લે નૂબનો ધણુ
પ્રસરત કિરણાવળી પુનિત આંત્ર મન્ધ્યા તળી ૩૫
ચમી મરમ મુન્ધમાં, તિમિર એપ બૂંટ્યુ કરી

મદા જગત આ બધુ દિગ્દિગ્મન મન્દાનિતો
રડા નિમિત્ત મૂમતા, જમલ લન્ન આધીન ચે.
ત્રગથા તે ધરી તેના હમ્મને, એ ચીને જતો
પામે પમમતી દિગે, સરીર વગ્ન ફેદતો. ૪૦

' નદિ મામા ! નદિ મામા ! દરજી આ મુરાવદી
મમી મન્ધે દણે એમા બળ્ય શાન્તિ કરી ન્દી
દશે હુ સરણાધીન થઇ, નિર્ગળતા રમરી
અગર કામના રજૂગી સુમિત્રા દીલમાં જરી ? ૪૨

અનુમાનો

પ્રહસાદ પારેખ

સંભળો દરેક માણસમાં પાગલનો થોડોપણો અંશ હોય છે. જીવનમાં એક કાળ એવો આવે છે જ્યારે કોણુજી કયાંય આકાશમાં કોઈ ચંદ્ર ઉગે છે અને અંતરના પ્રમુદ્ધને આકર્ષી ખગલગાવી મૂકે છે હૃદયમાં કોઈ મદાલારતી ચડે છે. મોઝ મદાગાનથી આપું અંતર ભરાઈ જાય છે. અને દુનિયામાં બધે જ એ મદાગાનના પ્રતિધ્વનિ સંભળાય છે. તારામાં અને ફૂલમાં, સંગીતમાં અને સૌંદર્યમાં, સ્ત્રીમાં, અને પુરુષમાં એ ગાનનો પડધો ઉડતો સંભળીએ છીએ નહીં આપિ દેખાતી દુનિયાને નકારવું એ માન, આશાનું-પ્રેમનું-સ્વપ્નાનું હોય છે.

પ્રોફેસર અનિલકુમારના જીવનનો એ કાળ હતો, જેટલા તણ માસથી રાધાપુરની કોલેજના એ પ્રોફેસર નિમાયા હતા. લોકોમાં અને વિદ્યાર્થીઓમાં રહસ્યમય બની રહેવું એ એમનો એક શોખ હતો એટલે પોતે ક્યાંથી આવ્યા છે એ સિવાય પોતાના વિષે એ વિદ્યાર્થીઓ સાથે કે કોઈ ખીજ સાથે ભાગ્યે જ વાત કરતા. પરંતુ ખીજ વિદ્યાર્થીપ્રિય પ્રોફેસરોમાં એ આ તથ્ય મહિનામાં જ મોખરે આવી ગયા હતા, જીવનમાં આવિર્ભૂત થતી તેમની વિચિત્ર પ્રેરકારી માટે અને લાગ આવે વર્ગમાં છોકરીઓને મીઠા શબ્દોમાં કડવાઈ ભરી Sugar coated quinine જેવાં વાક્યો સંભળાવતા એ માટે વિદ્યાર્થીઓની પ્રીતિનું કેન્દ્ર થઈ પડ્યા હતા.

એકવાર કેલાજના કંપાઉન્ડમાં આવતાં જ નેરથી વરસાદ પડવા માંડ્યો. વરસાદના દિવસો હતા એટલે રેઈનકોટ તો સાથે લાવતા પણ કોલેજનાં પગથીયાં ચઢી વરંડામાં આવ્યા ત્યાંસુધી એ કોટ ખલા ઉપર જ પડી રહ્યો, ખીજ પ્રોફેસર બંધુએ દરોડે કહ્યું, 'આ કોટ છે ને પલ્લવ્યા શને ?' 'ઓહ' કહી તેમણે કોટ ખભેથી નીચે ઉતાર્યો અને દરવા.

એકવાર બી. એ. ના વર્ગમાં ભણતી એક છોકરીને કોઈએક ચોપડીનું નામ પૂછવું હતું ને પ્રોફેસર કલામની જહાર નીકળી ચાલવા મંડ્યા એટલે એ છોકરી તેમની પાછળ પાછળ ગઈ અને રૂઢ પાડવા માંડી. ક્યાંય સુધી પાછળ ગઈ અને સાદ પાડ્યા. પણ જાણે માંભળ્યા જ નથી એમ બેધાન રહી એમની વેગરાન ગતિએ પોતાના રૂમમાં જઈ નિગારેટ ચેતાવી પ્રાચીની આસપાસ ધુમાડાનું નાનું એવું મેક વાદળું રચી દીધું.

એકવાર કલાસમાં કોઈ છોકરી જરા દસી દરો એટલે તરતજ ચોપડીમાંથી માથું ઉઘુ ક્યાં વગર જાણે ચોપડીમાં જ લખ્યું હોય તેમ બોલવા માંડ્યા, 'માણસ એ હુદિમાન પ્રાણી છે. સ્ત્રીઓનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે. કદા જ કારણ ચિત્રાય માત્ર આત્મક જ

તમે તમારી જાનને જાળવતી હદ સુધી નીચે સા માટે લાવો છો ?” અહીં ચોપડીમાંથી વાંચતું શરૂ કર્યું. છોકરાઓ બન્ના ઘોડીવાર તે ડાકાર તો એ વાત ચોપડીમાં ગોતવા મંડવા.

તેમની આ બધા વાતો છોકરાઓમાં ચારી રીતે પ્રસિદ્ધ હતી કેાઇય રાતે એકાદ જ્ઞાનમતી આમપામ વિદ્યાર્થીઓ મપાટા દાકતા એમના ત્યારે ના પ્રેરેશન અનિદ્રાક્રમારની વાત નીકળતી અને તેની સાથે આ બધા પ્રયત્નના કેાઇ માનમરાઅનો ગ્રાખીન વિદ્યાર્થી કહેનો, “એમના જીવનમાં કયા જીવન આધાન થયો છે અને પગિયામે આ એક વિચિત્ર બેદરકારી-મે છે કેાઈ બધામાં કાણ પડે અને લેસમધ પાળી વહે જાય તેમ તેમનું મન વહે જાય છે જુઓને કેટલી સીમારેટ પીએ છે અને ને તો સાબરુ પાણુ લે છે” કેાઇ વળી કહેનો “એમને પરણતું નેઇએ There shall body to look after him and to love him એ મિત્રાય દુહિપ્રતિભા એને જાય છે.” આ વાત મામળા કેામ નીજે કહેનો, “બન્ના ગામા અમે બધા બેગા યજ ગયેના એક દોરેય ઉપર બેગ બેકા આ પીના કેાઈ ઓગળીતી છોકરી અને તેને પતિ પણ તેમની માથે હતા આ પીને દુકાનેથી પાન ખાઇ આવ્યા, એટલે છોકરીએ કહ્યું, ‘એકતા ખાઇ આ એ હયા અને કહ્યું, ‘એકનો ખાવાને ટેવાઇ ગયો છું.’” એ મધ્ય ૧” પ્રશ્ન કરી એ બધા સામે નેઇ રજો ‘જરૂર કરાક કેાઇ પ્રેમમાં એ ૧” ‘હ’ મહાવિન છે’ બધાએ ટાપરી પૂરી

આ બધી નહાવજાળની પાળળ ઉમેના અનિદ્રાક્રમાર માટેની વિદ્યાર્થી તેટલી જ નહેતી.

મામની બદાર એક નાનકડા મકાનમાં અનિદ્રાક્રમાર ગેતા હતા. મામ નાનકડો એક બગીચો હતો એ નાનકડા મકાનના નાના ઓરડાના મોટા મની ચોપડીઓનો ખડકલો પડી ગેનો ટેમનની સામે તેમનો પવન અને પન ટુમે એ આનમ ખુરશી ટેમનની પાસે એક ખુરશી. વિદ્યાર્થીઓ આવતા ખૂબ મમતાવપૂર્વક વાત કરતા કેતેજના ઉગતા સાહિત્યકારોનું અનિદ્રાયાન હતા બધાની પીઠ થયડી એ વિદાય કરતા.

મામના છ માડા છ પહેના તે લાગે જ મહાર નીકળતા કેતેજના મે બીજે બધો વખત આનમખુરશીમાં કેાઇવાર કયાક સુધી પડી રહેતા સીમારેનું ટીપ પામે લઇ એક પછી એક લઇ મગગાવી પી ને ખનમ ને ચોપડી વાચના જાય કેટલીકવાર મદ જેમ બગીચામાં બેસી ગેતા છેક આરી અવધ્યામાં તેમને નેઇ જતા અને તેમની આમપામ શુદ્ધાયેની રહતાલાવાળા નધી જતા હોં હોં અનિદ્રાક્રમારને તેમના એનાતતા પાણી

પ્રમાણે કોઇના આવવાથી હોજાણા જતાં એ નહોતું ગમતું. પ્રેક્ષકોની સાથે પણ અનિશ્ચયાર અહીં જોણું કરતા. પ્રેક્ષકોએ જોઈવેલી મિત્રજાનીમાં દી પાર્શ્વમાં હાજરી આપવી જ પડે જોતું હોય તો કચવાતે મને આવતા. એ સિવાય તેમનો જાગીઓ, આરામખુશી, પક્ષંગ, અને ચોપડીઓ એ હોડીને ક્યાંય જતા નહિ.

હેક માર્ગે ત્યારે અથા ફરીને પાછા આવતા ત્યારે અનિશ્ચયાર ફરવા નીકળતા. અંગારી દળનું ધોતિયું, ઉપર ખમીસ અને એક શાલ જોડી દૂર આવેલી એક ટેકરી સુધી ફરવા જતા. ત્યાં બેસતા. કોઇવાર જાતા. અને રાત થતાં પાછા આવતા. પરંતુ આ ખમીસ એકલા એકલા કોઇ સાથે આવતું તો પ્રેક્ષક ના નહિ પાડી શકતા. પરંતુ નવપરિણીત દંપતી બહાર ફરવા જતા હોય અને કોઇ ત્રોળે માણસ સાથે થતાં તેમનાં બંનેનાં મન જેમ જરા કચવાય તેમ પોતાની સાથે બન્ને કોઇ કાષ્ટનિશ્ચ સાથે લઇને અનિશ્ચયાર મેલીશી ક્ષણ રહેતા અને કોઇ ત્રીજું આવતું તો તેમના અને તેમના સાથીના એકાંતમાં એ ખલેશ અનુભવતા.

રાધાપુરમાં આજે ઉવશીનું પૂનજું ખુશું મૂકાયું હતું. ઘરેમાં આવેલા કોઇ નવાન શિશુએ એ દેવાંગનાને રાધાપુરની ધરણી ઉપર લગારી હતી. ત્યજ માટે હતી યજ પોતાનાં અંગપ્રત્યંગ ઉપર એક છેલ્લી નજર કરી લેતીએ અંતરાતું પૂનજું જોવા રહેતા અથા સોમ ઉમટવા. અથા જોડોએ પત્થરમાં ઉતરેલી એ સ્વર્ગની વારાંગનાની પ્રતિમાની પ્રશંસા કરી. કલાકરો મુગ્ધ થઇ ગયા. જતમાનપત્રકોએ શિશુ ઉપર પ્રશંસાનાં પુષ્પ વેર્ષા, કવિઓએ એ શિષ્ટને ચરણ કવિતાઓ ધરી.

દિવસો ગયા અને પૂનજું જોવા આવનાર પ્રશંસકોની સંખ્યા જોડી થઈ ગઈ. દવે તો લાગે જ કોઇ આવતા. દગાના એ વિપુલપ્રકાશે લોકોનાં રોજાં રોજનના અંધકારમાં ધડીસર પ્રકાશ પાથરી દીધો. લોકો ચકિત થઇ ગયા. ફરી પાછી જાણે એ ગીજગી વાદળમાં સંતાઇ ગઇ, અંધકારમાં નિસીન થઇ ગઇ. પાછો એજ અંધકાર. પરંતુ એ પ્રકાશે એક અંતર જાણે ઉજ્જવલ કરી દીધું. પ્રેક્ષક અનિશ્ચયાર દવે પોતાની શિષ્ટ ટેકરી હોડી રેલ સંખ્યા નગનાં આ પૂવજા પાસે આવતા અને ક્યાંય સુધી તેની દેહાડટા જોઇ રહેતા. યજઆતમાં તો પ્રેક્ષક પોતાને આ રીતે નિરખતા કોઇ જોઇ જાય એ ભયે થોડાએક આવધ રહેતા. ધડી ધડી આસપાસ જોઇ લેતા. પરંતુ દવે એ સાવધાની નહાતી રહી. અનિયમ આંખે એ પૂવજા સામે જોઇ રહેતા. ધીમે ધીમે દિવસો જતાં પૂવજા સાથે પ્રેક્ષકનો જીવનસંબંધ ગંભીરો ગયો. નિયમિત આ રીતે આવનાર પ્રેક્ષકના આ ચર્ચનથી ત્યાં બેસતા એક મિષ્ટાહને નવાઇ લાગતી. એક દિવસ અચાનક જાણે સરી પડ્યા હોય તેમ પ્રેક્ષકના મોઢામાંથી સજ્જો સરી પડ્યા. “તને મેં નહાતી આવી ? તમે આંખો શ્રેમ તરછેડીને પણ જઇ કોને જીમ ?” આ અધારમાં પૂવજા સાથે પ્રેક્ષકને મોહતે ચક્રાવળ મિષ્ટાહ બચવીન કપ્પ બધો. મુંઝવું તેની તેને ખબર ન પડી. તેની છાતી પજડવા લાગી. આંખો મોટી થઇ ગઈ. માથે અને ગળ ને ઉપર તાથ

ફેરવના લાગ્યો. પરસેવો વગી ગયેવ હાથે લાખડી બેરથી પકડી. અ તે મહામેનતે તેજે એક બોખારો ખાધો ગ્રોફેમર માહેનતુ ખાન ખેંચાણું. વગર બોલે તે ત્યાથી વિદાય થઈ ગયા.

આ વાત સહેરમા પ્રમરી ગઈ. વિદ્યાર્થીઓએ પણ જાણ્યું કે ગ્રોફેમર મારેન સંધ્યાકાળે પૂતળા પાસે જઈ કંઈક બબડે છે. તેમની રાતની કાનમની આમપાસની ચાલોમા આ વાતનો વધારો થયો.

ગ્રોફેમરના છવનમા પણ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું જેમ બને તેમ બધાથી દૂર રહેતા તેમની પાસે આવતા લોકો તેમને બચાવે થઈ પડતા. એ લોકો ક્યારે જાણ અને ક્યારે પોને પોતાની સાજની તૈયારી કરે એજ એમનું દિન અખતું. તૈયારીમા નો માત્ર તે દિવસનું તેમના બગીચાનું સરંચેષ્ટ ફૂલ લઈ પૂતળા પાસે જવું એજ હતું પરંતુ એ તૈયારી તેમનો આખો દિવસ શેકતી અને બધા આવનાર જાણે તેમની એ તૈયારીમા દબાય કરતા એમ તે અનુભવતા લોકો પણ જાણે તેમનું દિલ સમજી ગયા હોય તેમ તેમની પાસે કંઈ આવતા.

હવે વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમને ત્યા ખૂબ ઓછું જતા, પરંતુ તેમની પ્રવૃત્તિથી અણગમણ નહિ રહેતા. તેમનો આખો ફિવસ કેમ જાય છે તે વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે જાણતા હતા અને હવે તે રાતે જ્યારે ગ્રોફેમર સાહેન ફૂલ લઈ પૂતળા પાસે જતા ત્યારે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તેમની પાછળ પાછળ જતા અને દૂર ઉભા રહી તેમની ત્યાની વિધિ જોતા ગ્રોફેસર સાહેન ફૂલ લાવી ક્યાંય સુધી એ પૂતળા સામે જોઈ રહેતા એની પછી ફૂલ જેટલી જ કામગીરીથી એ પૂતળાની અંદર આવેથી હથેલીમા એ ફૂલ ગોઠવતા. પવનની લહેરીથી પાખડીઓ નાચી ઉઠતી ગ્રોફેસર સાહેબના મોઢા ઉપર રિમત ફરકી ઉઠતું અને આસપાસ જોઈ ધીમે રહીને એક ચુબન ચોડી વિદાય થતા વિદ્યાર્થીઓ પણ આ બધું જોઈ જરા લય પામતા. તેમને આ બધું જરા વિચિત્ર લાગતું પરંતુ તેમણે ગ્રોફેસર સાહેબની આ ક્યાગ્રિયતાની તારીફ કરી.

આજે એક વિચિત્ર જનાવ જન્મ્યો ગ્રોફેસર સાહેન ફૂલ લઈને આવ્યા એ પહેલા જ પૂતળાના હાથમા મોઢા ફૂલ મૂકી દીધેલું એ આ રીતે ઉભા રહ્યા પૂતળા મામે જોયું અને લાવાના ધકકાથી પૂરી જેવો આચોડ અનુભવે છે તેવો આચોડ તેમણે અનુભવ્યો. થોડીવાર તે સ્થિર થઈ પૂતળા મામે જોઈ રહ્યા. તેમના હાથમાંનું ફૂલ લીમાઈ ગયું, પાખડીઓ વેરાઈ ગઈ પછી જાણે ફેર આવ્યા હોય તેમ જાને હાથ વચ્ચે માથું પકડી એકાદ મિનિટ ઉભા રહ્યા અને પછી અપમાનિત થયેના માલિકની જેમ ગ્રોફેમર સાહેન પાછા ક્યાં ચિપાઈ દિગમૂદ થઈ આ બધું જોઈ રહ્યો.

દૂર ઉભા રહેલા વિદ્યાર્થીઓને ગ્રોફેસરની આ વિચિત્રતાએ ગંભીર બનાવી દીધા ગ્રોફેમર સાહેન તેમને મન એક કોમકો થઈ પડ્યા ખીજે દિવસે પણ તે આવે એ પહેલા

વિદ્યાર્થીઓએ શું ચાપ છે તે જોવા પૂતળાના હાથમાં ફૂલ મૂકી દીધું. બીજે દિવસે પણ લખડતે પગે પ્રોફેસર સાહેબ પાછા ફર્યા.

પ્રોફેસર સાહેબે અરવરથ શરીરને કાચે કેલેન્ડરમાંથી પંદર દિવસની રજા લીધી. હવે તો પ્રોફેસર સાહેબ સાંજે પણ બહાર નહિ નીકળતા. પોતાનામાંજ પોતે સમાઈ જવા માગતા હોય તેમ શુંચળુ વળીને તે પર્લાંગમાં કે આરામખુરશીમાં પડી રહેતા. સિગારેટના ટીનો ખાલી કરતા. અરીષ્ટ પણ લેતા અને પોતાને નશામાં રાખતા. તેમનામાં એક વિચિત્ર ઉદારતા હમણા હમણા દેખાતી. ભિખારીઓ આવતા તો કોઈને પણ પૈસા કે કપડા આપ્યા વિના નહિ કાઢતા. જાણે ઘર ખાલી કરતા હતા. પ્રોફેસરો તેમને જોવા આવતા. ઘર બહાર જવા અને મન બહેલાવવા કહેતા. તેમના સ્વાસ્થ્ય માટે જીંદી જીંદી સૂચનાઓ આપતા. અનિલકુમાર બધી સૂચનાઓ હસીને સ્વીકારી લેતા અને કરતા તેમ ક્યેં જતા.

“એમનું શરીર બહુ લેવાઈ ગયું છે. મને નથી લાગતું કે એ ખરેખર ડોક્ટરને શરીર બતાવતા હોય અને ફવા લેતા હોય. માત્ર આપણને દા પાડે એટલું જ.” પ્રોફેસરો બહાર નીકળી બાતો કરતા.

દરેક દિવસ થયા. આજે રાતે પ્રોફેસર પોતાના બગીચામાં ફરતા હતા. ફરથી વિદ્યાર્થીઓએ તેમને ટહેલતા જોવા અને તેમને થયું કે પ્રોફેસર સાહેબ જરૂર પૂતળા પાસે જવા જોઈએ. અને વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી ગયા. અને તેમની ટેવ મૂળ્ય પૂતળાના હાથમાં ફૂલ મૂકી દીધું.

અનિલકુમારે ટહેલતાં ટહેલતાં પોતાના બગીચામાં આજે એક પૂણું વિકસિત ફૂલ જોયું. શુંચળુ વળી પડેલો શાપ જેમ કેમ રપસંથી ઉઠીને ઉડે તેમ પૂતળા પાસે જવાની સંકેતોથી ધમ્મજા આજે બધા વેગથી ઉઠીને. પ્રોફેસર સાહેબે એ ધમ્મજાના પ્રબળ પંજામાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કર્યા. તડકડવા. ઘરમાં ગયા બેઠેથી રીંગારેટ પીવા માંડી, વાંચવા પ્રયત્ન કર્યો પથારીમાં પડ્યા પણ બધું બચ્યું. એ ધમ્મજાએ તેમને ગળામાંથી પકડ્યા હતા. અને તે બહાર બગીચામાં આવ્યા. ફૂલ તોડ્યું અને અંધવેગે નિરવ રાતે એ પૂતળાની દિશામાં ઉપડ્યા.

જોકે ખાતા દરવાજાને વટાવી પ્રોફેસર સાહેબ પૂતળા પાસે આવી પહોંચ્યા. આજે ધણી દિવસ પછી એ આવ્યા હતા. પૂતળા સામે જોઈ રહ્યા. ધણી દિવસ સધી પોતે નહોતા આવ્યા એ જાણે અપરાધી હોય તેવો આજે જાવ તેમની ડોકના છુટકામાં અને આંખમાં તરવર્યો. પ્રોફેસર સાહેબે પોતાનું ફૂલ જોયું. ચૂંચ્યું અને પૂતળાના હાથમાં મૂકવા ગયા. એને આજે-આજે દસ દિવસ પછી પણ તારાના પ્રસંગમાં પ્રોફેસરે પૂતળાના હાથમાં એક પુષ્પ રમતું જોયું. તેમણે પૂતળા સામે જોયું તેનું દિમત તેને શાંત બેસાડી ઓતું લાવ્યું. તેમાં નિપુરતા અનુભવી. કોઈ રાસ પકડી હમમચાવી મૂકે તેમ પ્રોફેસર

આખા એક દાણ હયમચી ગયા ખીજી કણે પામના વેગે એ બહાર નીખ્યા પાસેની સડક ઉપરથી એક પત્થર લીધો, પાછા ગયા અને બધા જોરથી પૂતળાના મોઢા ઉપર એ પત્થર માર્યો ફડાકે અવાજ થયો પૂતળાનું નાક ભાગી ગયું તેનું રિમત કદરૂપ થઈ ગયું પ્રોફેસર સાહેબે પત્થર બાળુએ ફેંક્યો પૂતળા સામે જોયું અને હસ્યા આ અવાજથી સિપાઈ ભગી ગયો, એ ભયભીત થઈ ગયો સ્તબ્ધ, મૂક થઈ ગયો મૂઝૂકે પ્રોફેસર પસાર થઈ ગયા

ખીજે દિવસે આખા ગામમાં હોદ્દા થઈ ગઈ લોકો ભાગેલું પૂતળું જોવા ઉમટ્યા વાત વાયુ વેગે પ્રમરી ગઈ કે અનિનકુમારે પૂતળું ભાગ્યું છે તેમને પકડવામાં આવ્યા

લોકોમાં અને વિચિત્ર અનુમાનો થઈ રહ્યા કોઈ કહેતું એ પેલા શિન્પીના શત્રુ હતો કોઈ કહે તેમનું માયુ ટેકણે નહોતું ત્રીજું મડળ કહેતું કશા ભક્તિમાં આગળ જાય તે એ સફળ ન કરી શક્યા એક ચોથો અવાજ એવા ઉઠતો કે એ કોઈ સુદૃઢ ધર્માત્મ પરિણામ હતું સામાન્ય લોકો તો પહેલી વાતથી સંતોષાઈ ગયા કે એ પેના શિન્પીના શત્રુ હતો પરંતુ વધારે છતાંસુ લોકો સિપાઈને મોટેથી બધી વાત સાંભળતા અને તેનું વર્ણન પ્રચક્રરણ કરતા સિપાઈ કહેતો ત્યાં આવતા, પૂતળાના હાથમાં ફૂલ આપતા ફૂલ હોય તો પાછા જતા પૂતળા માથે બબડતા અને વળી બધી વાતો ઉપરાંત એ પૂતળું સ્ત્રીનું હતું એ વાતને કેન્દ્ર રાખી એ લોકો પ્રોફેસરનું પાછું જીવન જોતા અને અનુમાન કરતા કે એ કોઈ સુદૃઢ ધર્માત્મ પરિણામ હતું જે હોય તે આવા અનુમાન થોડા દિવસ સુધી ગામમાં ચાલ્યા અને પછી બધું પાછું હતું તેમ શાંત

વર્ષગાંઠ

માહિનીચંદ્ર

[અ જ્ઞાતીય]

પ્રાણજરેહા ર અભુવનમાં,
પીત્યા ચોતીય વર્ષ રમતમાં,
જોયા ના તવ હૃન્દકમળમાં
રશ્મિ એ મ પ ણ

વરમાલા

મૂળ લેખક • ગોવિન્દવલ્લભ પંત
અનુવાદક • રમણિક કિસનલાલ મહેતા

અંક ૨ જે

પ્રવેશ ૧ લો

૩૬

રાત્રિ : એકલી વૈશાખિની

(સામે દીપક જળદળી ૧૬૦ ઇ.)

વૈ. જ્યારે તેઓ મહેને આહતા હતા, ત્યારે મહેં એમનો અનાદર કર્યોઃ જ્યારે હું એમને આહતી થઈ ત્યારે તેઓ મહારી અવગણના કરી આદવા ગયા ! હાથ અમે બન્નેએ, એક બીજાની ધૂણી કરવી હતી તો, એકસાથે શા માટે ન કરી ? જો આહતું જ હતું તો એકસાથે જ એ આહના કેમ ન કરી ? અવીક્ષિત, અવીક્ષિત ! તદમે શું કશું ? એમને કે તદમે અવનશર અવિવાહિત જ રહેશે ? અને હું ?—

(નિઃશ્વસ લાસી પ્રવેશ કરે ઇ.)

દાસી તદમાનું લખ ધરો.

વૈ. ભમ્મ મનોરથોની સાથે ? કેવા સુંદર મહારો પતિ છે !

દા. નહીં, વિરાટદેશના રાજકુમારની સાથે. આજેજ રાજદૂત આગ્યો છે.

વૈ. ચૂપ રહે દિવાની ! શું આચકન્યાનું કયાંય જે વાર લખ થાય છે કે !

દા. પરંતુ તદમાનું લખ જ ક્યાં થયું છે ?

વૈ. હું લખ કોને કહે છે ?

દા. શ્રાંતિનું નામ લખ. મનોહર ઉત્સવ નિવાળતાં નિલાગતાં અંખિ યાત્રી જાણ, મધુર વાગ્દન સાંભળતાં સાંભળતાં કાન યાત્રી જાણ, મંગલ ગીત ગાતાં ગાતાં મથું યાત્રી જાણ, અને પટ્ટરસ ભોજન કરતાં કરતાં પેટ. અને એની સુવામયી નાક યાત્રી જાણ. આ શ્રાંતિ વચ્ચે જ્યારે વર વધુનું પાણિમહલ કરે તેનું નામ લખ.

વૈ. ચૂપ. મૂખ ! શ્રાંતિનું નામ લખ નથી. સર્વસ્વનું અલિહાન આપણુ એનું નામ લખ. પ્રિયતમની રાહ જોઈ-જોઈ અંખિ કૂટી જાય. એનાં ગુણગાન સાંભળતાં-સાંભળતાં કાન અદેશ ગતી જાય, એના નામનું ઉચ્ચારણ કરતાં કરતાં કંઈ કંઈ ધ્રુષ્ટિ જાય, અને પ્રિયતમમય થતાં થતાં પોતાનું અસ્તિત્વ મટી જાય. એ અસ્તિત્વના નાશમાં કંઈક

પ્રિયતમ આવી મને તો તેનું નામ લગ્ન છે, ન આવે, તો પણ એનું નામ લગ્ન છે મહે એવું જ લગ્ન કર્યું છે પણ હતભાગિની હું વિધવા છું

દા. આ તમે શું કહો છો રાજકુમારી ! ત્હમે વિધવા !

વૈ. ના, નહીં. એમા મહારા સ્વામીનું અર્ચન છે. હું વિધવા નહીં, મધવા છું દાસી !
તુ આજે મહારો શ્રુતાર કર, વસ તના નવીન કુસુમોથી મહારી વેળી ગુથ, રત્નજડિત ક કણવલય પહેરાવ, મહારા શરીરે કસ્તૂરીચ દળનો લેપ કર, મધુર સુગંધિલધું તેન વગાવ, રેશમી વસ્ત્ર અને નક્ષત્રને પણ લલિત કરે એવા રત્નાશૂભ્ય પેરાવ હું આજે પ્રિયતમને મળવાને સાર અલિસારયાત્રા કરીશ હું સુદરી છું, અનાદિત એકવાર મ્હને સાહતા હતા નારીજન્મ પામવા છતાં મે મહારા નાથના દિનને ન આકર્ષી શ, તો મ્હને ધિછાત છે ! જા ઉતાવળ કર !

દા. જોવી આણા ! (જવા માટે છે)

વૈ. જરા ઉભી રહે યૌવનનો આ ફરીથી પ્રાપ્ત ન થનારો સમય ક્યાં વ્યથ તો નહીં આશ્વેા જાય, આ પરિશ્રમ કહીં નિરર્થક નહીં જાય !

દા. એ વિષે મહારા કરતાં ત્હમે વધારે વિચારી શકો છો

વૈ. વિશ્વાસ નથી પડતો એ કઠોર હૃદય છે એમણે એક પુષ્પને સુગી નાખ્યું, અને સુદીને કચરી નાખ્યું એમને એ પુષ્પની એવી જ દુર્ગતિ કરવી હતી, તો એને કાળીપર જ શા માટે કરમાવા ન દીધું ? કઠોરતાને પુગળતિએ જ શા માટે અપનાવી લીધી છે ? આજે એક માસ થયા હું નિત્ય ઉત્સુક દષ્ટિએ એમની પ્રતીક્ષા કરી રહી છું એમનાં રમણો આવે છે પણ તેઓ નથી આવતા પ્રથમદર્શનના એ પુરસ્કાર ઉપવનમાં હું એમને શોધું છું-એમના પદચિહ્ન હું જોઉં છું પરંતુ વનની પ્રાપ્તિ નથી થતી એ મહારો જ અપરાધ છે, અસિદ્ધિ હું ત્હમને પ્રાપ્ત કરીને સુમાની બેઠી છું મ્હે જ ત્હમને કહી દીધું કે જાઓ, હું ત્હમને નથી આહતી

દા. એ શું ? ત્હમે જ સુ કુમાર અસિદ્ધિના પ્રેમનો સ્વીકાર ન કર્યો ?

વૈ. હા, મે જ સ્વીકાર ન કર્યો

દા. અને આજે ત્હમે જ એના પ્રેમ માટે વ્પાકુળ છો ?

વૈ. હા, એમ જ છે

દા. એ અતર કેટલા સમયના થયું ?

વૈ. એક જ દિવસમા

દા. બસ, એક જ દિવસમા ?

વૈ. શુ તુ એ બધું સંકીર્ણવાને આધાર છે ? ત્યારે હું કહીશ સાબળ મહારા સ્વયંવરના આગના દિવસની વાત છે મધ્યા સમયે હું ઉત્તરના માગા ગુથી રહી હતી અચાનક અસિદ્ધિને આવીને મ્હને કહ્યું 'કાને સ્વયંવરમાં મારી ખમ દગી કરજે'

દા. અને ત્હમે શું કહ્યું ?

વૈ. હાય ! મહેં જ એ કહ્યું, મહેં મહારા હાયેજ પગ પર કુહાડી મારી. હું મહારા નાથને ન ઝોળખી શકી. મહેં કહ્યું કે : “નઓ, અહીંથી દૂર ચાલ્યા નઓ. હું ત્હમારા પ્રત્યે ધૂણા કરું છું.”

દા. કેમ, શું તે સુંદર ન હતા ?

વૈ. તેઓ સુંદર હતા, વીર હતા, સંસારના ભાષી રાજરાજેશ્વર હતા. સૌન્દર્ય, શક્તિ અને પ્રભુતાની એવી ત્રિવેણી મહેં ખીજે ક્યાંય નથી જોઈ, છતાંયે મહેં જ એમનું અપમાન કર્યું.

દા. ત્હમને શું એ વખતે ખબર નહોતી કે તેઓ કુમાર અવીક્ષિત છે ?

વૈ. મને બધી યે ખબર હતી.

દા. તો પછી ધૂણા કરવાનું કારણ ?

વૈ. ખીલું કાંઈ જ નહીં. તેઓ મને આહતા હતા એટલે જ મહેં ત્હમને ન ચાલ્યા.

દા. એ ધૂણા ક્યાં સુધી રહી ?

વૈ. બહુ થોડી વાર. ખીજે દિવસે તેઓ મને દરી મયા. થત્ય વનપ્રાન્તમાં એમણે મહારા એમની શિક્ષા માંગી. છતાંયે હું મારા નાથને ઝોળખી ન શકી. તેઓ મહારા પ્રેમરાન્યની સીમાની ખદાર હતા.

દા. પછી શું થયું ?

વૈ. અહીંથી જ પરિવર્તનનો આરંભ થયો—ખરાબર અહીંથી જ શું કહું ? મહારી આંખ પરનો પડો ખસી ગયો, અથવા તો મહારા નાથે પોતાનો હ્રસ્વેશ પરિત્યાગ કર્યો. હું એમને ઝોળખી ગઈ. મહારા પિતાની સેનાદારા અધર્મપુદ્ગમાં પરાગ્નિત અવીક્ષિત ન્યારે ભૂમિપર લોહીક્રુદાણુ યદને પડ્યા હતા, ન્યારે મૂક પ્રકૃતિ એ દરબને જોઈને દ્રવી રહી હતી, ત્યારે મહેં એમને કહ્યું : “ત્હમે મહારા પ્રિયતમ છો, હું તમને ચાહું છું.”

દા. એમણે શો ઉત્તર આપ્યો ?

વૈ. એ વખતે તેઓ કાંઈ જ ન બોલ્યા; પરંતુ ઘુસ્સાજ તે મુર્છિત યદને પડ્યા. થોડા દિવસ પછી એમણે મને કહ્યું કે “એક પરાશ્રુત—એક કેદી, રાજકુમારીનો પ્રિયતમ નથી યદ સકનો.”

દા. રમણીના કૃપનું એ અપમાન ! અવીક્ષિતે ત્હમારા પરિત્યાગ કર્યો ?

વૈ. હા, શ્વ પોતાનાં નીરસ પાંદડાઓનો ત્યાગ કરી દે છે તેમ.

દા. શું ત્યારે મિલનની કેાઈ આશા નથી રહી ?

વૈ. શ્વ નીરસ પાંદડાઓનો ત્યાગ કરી નવીન પાંદડાંથી પરિપૂર્ણ અને છે, પરંતુ તે શ્વપરથી વિખૂટાં પડેલાં પાંદડાં એના ચરણોની માટીમાં મળી ભવ છે, મહારૂં અને એમનું મિલન એવું જ હોતો !

દા. જે સમયે અવીક્ષિતે ત્હમારો ત્યાગ કર્યો ત્યારે શુ તે માયા ક્વિયથી બોલ્યા હતા ? શુ ત્હમારો પાસે કોઇ એવું બંધન નથી રહ્યું કે જેથી ત્હમે બંને કોઇવાર એક બની શકો ?

વૈ. આશા નથી. સ્વપ્ન નથી જે શબ્દો વડે એમણે મ્હારી અવગણના કરી હતી, તે મમતા વિહોણા હતા. એમના ગભીર મુખમડગ પરથી તેઓ શિયિવપ્રતિમાવાળા ગ્રેમી ન લાગ્યા

દા. પરંતુ મનુષ્યનો સ્વભાવ પરિવર્તનશીલ છે. ગ્રેમ ધૂણામાં ફેરવાઇ ગયો, તો ધૂણા પણ કોઇક કાળે ગ્રેમમાં પરિવર્તન પામશે

વૈ. કદાપિ એમનો સ્વભાવ બદલાય તો તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞા મૂકી જઇને કોઇ અન્ય આને પોતાના સ્નેહનું દાન આપશે, પરંતુ મ્હને નહીં

દા. ત્યારે ત્હમે શા નિશ્ચય કર્યો છે ?

વૈ. એ જ કે એ કમળસમાન નેત્રોવાળા અવીક્ષિતનું હૃદય પત્યરથી ચે અધિક કઠોર છે બ્ને આ જીવનમાં હું એમને પ્રાપ્ત નહીં કરી શકું, તો એમની પાપાણ્યપ્રતિમાનું જ આજન્મ પૂજન કરીશ એમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સંસાર, સંસારના સુખભોગ, સર્વને તિલાંજલિ આપીશ

દા. ક્યારે ?

વૈ. કાલે નહીં આજે જ હું એને માટે તૈયાર થઇ રહી છું

દા. શાને માટે ?

વૈ. આ જો !

[વૈશાલિનીએ રસભી સાક્ષીની નીચે કાપાય વજ્ર પટ્ટરેલા છે દાસી એના વરફ ન્હાએ છે એટલે વૈશાલિની ઉપરનું આવરણ ફર કરે છે.]

દા. આ શું ? આ શું ? હા ! લગવાન ! વિશાલદેશ પર કોનો કોપ ઉતરવનો છે ? વિશાલના દેવગણ ! રક્ષા કરો ! - રાજકુમારી ! ત્હમારો આ સન્યાસિનીનો વેશ ? -

વૈ. હા, ચક્રિત ન થા હું સન્યાસિની બનીને વનેવનમાં અવીક્ષિતને શોધતી ફરીશ ધૂળના કણ કણમાં એમના પદચિહ્ન સોધીશ લતાઓ અને પક્ષીઓને એમના ધરનો માર્ગ પૂછીશ એકાન્ત વનમાં એમની પ્રાપ્તિ અર્થે તપસ્યા કરીશ એમન નામ જપતા જપતા એમનામાં વિચીન થઇ જઇશ તેઓ મ્હારા છે હું એમને પ્રાપ્ત કરીશ તેઓ મ્હારા જીવનના ઉદ્દેશ છે એમની દાસતા જ મ્હારી મુક્તિ છે

દા. રાજકુમારી ! - આ શું બોલો છો ? ત્હમે ખુનના આકાશ નીચે કેમ રહી શકશો ? આ કોમળ દેહ જગુઓનું પરિવર્તન કેમ સહન કરી શકશે ? ભયંકર પશુઓની માથે જીવન કેમ બંનીન થઇ શકશે ? રાજકુમારી મન્યામિની કેમ બની શકશે ?

વૈ. હું તને એ સમજાવવા નથી માગતી. હો મહારા આ આશુપથુ લઈને ઢોલ દીન-દુખિયાને આપી દેજે કે જેનો પ્રિયતમ એને આહતો હોય.

[વૈશાલિની દારીને ચોટાનાં આશુપથો લેવારી આપે છે. દારી કંપતા હાથે તે મહાણુ કરે છે.]

દા. પરંતુ એ માર્ગ વાસ્તવિક નથી: એ યાત્રા તો ભયંકર છે.

વૈ. પરંતુ લક્ષ્ય અત્યંત મનોહર છે. શું પ્રિયતમની પ્રાપ્તિની આશા એ દુઃખોને તૃણવત્ તુચ્છ નહીં બનાવી દે? અથવા તો પ્રિયતમની પ્રાપ્તિ થતાં દુઃખ સ્વપ્નની મુમાન મધુર નહીં બને શું ?

દા. હા ! ક્યાં વનના કુશ-કંટક, અને ક્યાં આ ચરણ-કમલ !

વૈ. એ કુશકંટકોમાંથી બચવાને માટે તું ચોતે મહારા માર્ગમાં કંટકરૂપ ન બન. એ નીરવ કંટકો કરતાં આ બોલતો કંટક મહારે માટે અધિક ભયંકર નીવડશે. જો તું મૌન ન રહી શકતી હો તો તારા અધરોની બોલવાની શક્તિને પણ કાનમાં ડેવિત કરી મહારી વાત સાંભળ. હો, આ તાડપત્ર પિતાજીને બનતી ત્વરાથી આપી દેજે. બહાર જઈને જો, કે રાત્રિ કેટલી વીતી ગઈ છે ?

(દારી બહાર જાય છે.)

વૈ. મહારા નાથ ! તદ્દમેજ પથપ્રદર્શક છે ! ત્હમને જ હું શોધવા આવું છું. ક્યાં છે ? પ્રિયતમ ! ક્યાં છે ? હાર ખુદવાં છે: હું તૈયાર છું-હાજર છું. મહારા બાંધ્યમળના મીઝા-ક્ષેમ-વિશાબદેશ ! જો હું પ્રિયતમને શોધી લાઉં, તો ફરીથી ત્હને મળીશ-નહીં તો અમ, આ જ અંતિમ પ્રણામ છે.-મા ! મા ! પિતા ! પિતા ! નહીં, નહીં. હું છાતી પર વજ્ર રાખીશ. આ રૂપનો જ રાખક છે ! તે મને લેવાને માટે આવી પહોંચ્યો કે શું ? આટલો જલ્દીથી ?

(વેગપૂર્વક જાય છે.)

(દારી પ્રવેશ કરે છે.)

દા. રાજકુમારી ! હેં ! ક્યાં ચાલી ગઈ ? રાજકુમારી !

(વિરાલ પ્રવેશ કરે છે.)

વિ. વૈશાલિની ક્યાં છે ?

દા. હું નથી જાણતી, દમણાં જ અહીં હતાં. રૂગો આ !

વિ. શું છે એ ?

દા. તાડપત્ર ! આપને એ રાજકુમારીએ આપ્યો છે.

વિ. (પત્ર દીપક સન્મુખ લઈ જઈ વાંચે છે.)

“મહારાજના ચરણોમાં પ્રણામ ! એક મુખ કાર્યના અનુષ્ઠાનને માટે સંસારનો ત્યાગ કરીને હું ત્હડ છું. આપની આજ્ઞા ઉપસરવાના પાપથી અચરતે માટે જવાનો

હોય છે ત્યારે તુ એને સજલ-સુગંધુ દષ્ટિએ નિહાજે છે કે નહીં ? હે સુદરી ! જો તેં મસારતો ત્યાગ કર્યો તો ત્હારા ચિહ્ન ત્યાથી ત્હારી સાથે જ શા માટે ન લધ ગઇ ? ત્હારા જવાની સાથેજ મ્હારા હૃદયમાથી ત્હારી સમૃદ્ધિ, મ્હારી નિદ્રામાથી ત્હારા સ્વપ્ન અને આ ચિત્રમાથી ત્હારે તુ શા માટે અદરશ ન થયા ? પ્રિયે ! પ્રિયે ! દૂર જ રહે, વૈશાલિની ! આપણા બન્નેની વચ્ચે મ્હારી કઠોર પ્રતિજ્ઞા અને મૃશ્વરનો દારૂણ અભિશાપ છે (ચિત્ર ફેંકી દે છે) આપણે બન્ને નહોં મળી શકીએ છું ત્હને જીલવાનો પ્રયત્ન કરીશ, અને એક દિવસ બૂલી—

(અકસ્માત નેપથ્યમા સજીત સવાજાય છે)

કૈરબી તિલાલ

કયા મળશે હે પ્રાણાધાર ?

પ્રાણાધાર ! રતેહાગાર !

મદિરના નીરવ પત્થરમા, ભકતોના શુચિ સુમધુર સ્વરમા

પૃથ્વીમા નભમા, સાગરમા, અનન, અનિલમા, રજ રજ લગ્નમા,

સુણુ તમારો છે આગાર,

શુ એ માયું પ્રાણાધાર

અ. આ વિગ્દસ ગીત કેટલું મધુર છે ? દિશાઓમા સુધાની વૃષ્ટિ કરતુ આ કોણ ગાઇ રહ્યુ છે ? આવો, મ્હારી સમીપ એ ગીત ગાઓ, મ્હને એ અત્યંત પ્રિય છે

(નર્તકી આવીને ગાય છે)

એકમયી જસુમતિના કગમા, વિરહવિધુર શધાઅતરમા,

કુંજના નીલતલ અભરમા, વા કાળી કુમળના ધરમા,

યા પૃથ્વીને પેલે પાર

કયા મળશે હું પ્રાણાધાર ?

શું નિષ્કળ જારો આ યૌવન ? નૈય અગરણુ દિનનું રૂઢન ?

શું મ્હાર આ લધુનમ જીવન, યારો પૂર્ણ વિના જીવન થન ?

શું જાગે આ વ્યથા પુકાર ?

નહોં મળે શું પ્રાણાધાર ?

અ. કોણ ? કોણ ? વૈશાલિની !

(નર્તકી વિદા પડતા ગીત બંધ કરે છે)

ન. નહોં સ્વામી !

અ. (ન માનતુ હોય તેમ) તુ ત્હારા પ્રાણાધારને ગોધી રહી છે ?

ન. ના

અ. તો પડી આ અગરણુ અનુ, અને પ્રાણ દાતો ગો અર્થ ?

ન. હું માત્ર નથી જાણતી

ભર્મિં.

અ. અને આ સંગીત ?

ન. એ હું એક વૃદ્ધ બાવરા પાસેથી શીખી છું. મહેરો મહારાજની આજ્ઞાથી આપના મનોરંજન અર્થે હું એ ગામ રહી હતી.

અ. હું તારું સંગીત સાંભળવા માગતો નથી. એથી મહારા હૃદયમાં અસંખ્ય કાંટા ભોંકાઈ રહ્યા છે. મહારી જ્વાલાને સારું દારુણ પવન ! — તું ચાલી જા; (નર્તકી જવા માંડે છે) પરંતુ ઊભી રહે, એ ગીતને પૂરું કરીને જ જા. હું જાણુ છું કે અતિ પ્રિયતમ મળ્યો કે નહીં ?

ન. કલકલંબ, કલિંદીવટમાં, ગિરિગંધર, વસુધાના વટમાં;
મજ્જીથી, વન, બંસીવટમાં, જન, જનપદ, પથમાં, પનપટમાં;
શોધા, શોધી બની લાચાર,
નહીં મળ્યા એ પ્રાણાધાર.

અ. (અકિત થઈને) હું ! પ્રાણાધાર ન મળ્યો ? શું વિરહ, અધુ, પ્રતીક્ષા, અને જાગરણનું નામ જ પ્રેમ છે ? મરીચિકાનો પીછો કરવાવાગાને જ પ્રેમી કહેવાય છે ? હા એવું જ છે. હું મોખો નહીં ખાઉં. એને જરૂર બૂલી જઈશ. એની આશાની ઊલનામાં હું નહીં પડું, એ મૃગતેજોની “મૃગગંધા” તો વિશ્વાસ નહીં કરું. એ સુકેશિનીની જાગમાં હું નહીં ફસાઉં. નર્તકી ! તું હજી મહારી પાસે જ ઊભી રહી છે ? જા, બની રહી તો એને સાવ બૂલી જા. અને આજથી એવાં ગીત ગાઈને મહારી સુખરમૃતિને જાગૃત કરવાનું દુસ્સાહસ કદિ ન કરતી.

ન. જેવી આજ્ઞા.

(જવા માંડે છે)

અ. ઊભી રહે, હું અવીક્ષિત છું. દીન-દુખીઓનું દુઃખ દૂર કરવાનો ભાર મહારા હવા છે. આવી રીતે રાત દિવસ પ્રેમમાં મગ્ન રહેવું એ મદને જાગવું નથી. મહારી શક્તિઓને વિરહાગ્નિમાં બાળીને ભસ્મ કરી દેવી એ ચોખ્ખું નથી. હું એનો ઉચિત ઉપયોગ કરીશ. શસ્ત્રાગારમાં પડ્યા પડ્યા મહારા ધનુષની પ્રત્યંબાને ઉદર કોતરી રહ્યા છે, બાણ શૂંચ્ય થઈ રહ્યાં છે, ખડગને કાટ ચડી રહ્યો છે. આજે હું સિંહારે જઈશ. હું જાણુ છું કે મહેં મારી ભુજાઓની અકિત શુભાની ટીધી તો નથીને ! જા, સારથીને કહે કે રથ તૈયાર કરે.

(નર્તકી જાય છે.)

[મુદ્ર દ્વર. ચત્ર જળે છે. અઅક્ષિત કવચ ઇલાહિ પહેરી ધનુષ-બાણ પ્રારંભ કરે છે. તે સંપૂર્ણતઃ તૈયાર થતાં સારથી પ્રવેશ કરે છે.]

સા. રથ તૈયાર છે પ્રભો !

અ. હું પણ તૈયાર છું, ચાલો.

(જને જાય છે.)

(પાદો પડે છે.)

અંક ૩ બે પ્રવેશ ૧ હો

આશ્રમ

(સંન્યાસિની વેરાલિની એક શિલાખંડ પર બેસી ગાઇ રહી છે.)

આવે આજે પ્રાણાધાર !

રમે પવે નવ પાછા પ્રાણ,

ચલ તજી લે સોલે શશ્યગાર.

ચિતન તજ, ધર ધૈર્ય અપાર;

કલાપ કલામય કરી, ખુલી ધાર,

ચંદ્રી લે ગુલમુકે માળ.

પરંતુ હાય ! કેણુ કહે છે કે પ્રાણાધાર આવશે ? (અચાનક આશ્રમદ્વારમાંથી કાઢિલા ટહુક છે.) કેણુ કાઢિયે ! તું કહે છે કે પ્રાણાધાર આવશે ! તું જુહું કહે છે, તારો એ જામ છે. તહે કહિ ને પ્રેમ ક્યો હેત, તો તું જાણી શકત કે પ્રતીક્ષા કદાપિ સફળ થતી નથી. પ્રેમનો આરંભ સંયોગથી થાય છે, પરંતુ સમાપ્તિ વિરહમાં જ થાય છે પરંતુ તહે તો પ્રેમ ક્યો છે. અહીં તું ટહુકી-ટહુકી ત્યાં તો તારો પ્રિયતમ વસંત, કિસલ્લ, કાલિકા અને કુસુમ લઇ તારી પાસે આવી પહોંચે છે. સખી ! પુકાર કરવાથી જ ને પ્રિયતમ આવી મળતો હોય, તો હું મહારા જીવનભરના સમગ્ર સ્વર્ણને એકવ કરી એકી સાથે જ પુકાર કરત, અને આજન્મ મુંગી રહેવાનું પસંદ કરત. પણ કેણુ કહે છે કે તેઓ આવશે ? જડ જીવ કેવું પ્રિયતમનો સંદેશ મહારી પાસે નથી લાવતો. એમણે જાણ ક્યો છે : એ તહી આવે. નાય ! શું તહમે મહારી પાસેથી અપમાનનો બદલો લઇ રહ્યા છો ? ક્યાં એક લિખાવિણી અખળા વૈશાલિની, અને ક્યાં તારી પ્રતિદક્ષિણા ! -હું આમ જ બેસી રહીશ, પ્રભુ કર અને મારા પગ જડ બની જઇ આ પૃથ્વીમાં પેસી જાય, અને હું ક્યાંય ન જઇ સકું; મહારા વિરહનું રૂદનજન એ જડ-એ મૂળના સીચન મારે પૂરવું પડે. એ મૂળ અંકુરિત થાય, અને મહારા પ્રિયતમ તાપમાં યાત્રીને મહારી પાસે આવી પહોંચશે તો, હું એમને હાથાધન કરીશ; અને સકાતા ને શિશિરની એક પણ દીર્ઘ અને શીત સત્રિમાં જલીને એમને સુખ આપી સકીશ તો હું મહારા જીવન ધન્ય સમજીશ. (ફરીથી કાઢિલા ટહુક છે.) ચૂપ રહે કાઢિયે ! તારું મધુર સંગીત મહારે મારે નથી. પુણે ! તહમે મહારા આશ્રમની નજીકમાં ન ખીંતો. મહારા દર્શનમાં પ્રવેશ તાપ છે, તહમે કરમાઇ જશો. લતાઓ ! તહમે મહારી દ્રષ્ટિ સમીપે વહેને આલિંગન ન કરો, મહારા હૃદયમાં કાંટા ભેંસાય છે.

(નેપથ્યમાં ગીત સંભળાય છે.)

ગીતપ્રસારી ત્રિતાલ

હે અલ્ખલલ વિદેશી રાજ. ધ્રુવ.

ધૂતિ-ધૂતિ-રેન તન છે તારું:

યાત્રા-આન્તે વદનઃ છે ત્હારું:
અસ્તાચલમાં દુષ્ટો દિનપતિ:
કહી જતો તું, અંદ-મંદ મતિ:
હે, અણુઅણુ વિદેશી રાજ
પશુ-કંટક-અરિપ્રસિત કમ છે:
કર છે રિકત, નમ્ર તવ પગ છે:
સહન-દૂર છે, નિશા સમીપ છે:
હિપર શયિ, નીચે તવ દીપ છે:
હે અણુઅણુ વિદેશી રાજ,

વૈ. વનમાંથી યદ્ય શું કાંઈ મધેઈ માતો માતો દંધ રહ્યો છે? અત્યારે આ મીત મહાં દિષ આકર્ષી રહ્યું છે, મધ્યાહ્નરવિતા તાપથી તમ મધેલાંઓને કાળે જેમ વટહાથા હોય, તેમ જ હું વિરહવખાને માટે એ સુધાની ધારા છે.

(ગીત પૂર્વવત ચાલુ-રહે છે.)

સૂતાં મુજ મંદિરે આવેા
પાવન કરી મુલકિત બનાવેા:
ફેલેલું મોનો, કહી ન જાઓ:
આ જેજનિ તો કહી વિતાવેા-
હે અણુઅણુ વિદેશી રાજ,

[કિમયાઃ ગીત દૂર અંતરિક્ષમાં જઈ વિશેષ ધાય છે. વૈદ્યાલિની ગીત સાંભળી સાંભળતી સિલાખંડ પર ચાલુ-રહે છે, સૂતાં સૂતાં સ્વપ્ન નિહાળે છે. અનાજની અથે હૃદય પતરાય છે.]

*

*

*

ઉપદેશ ૧-હું

(સ્વપ્નમાં અવસ્થિતનું આગમન, એની પાછળ રાજકુમારી વૈદ્યાલિની પ્રવેશ કરે છે.)

વૈ મદને ન છોડો નાથ !

અ (ચકિત થઈને) તું કોણુ છે ?

વૈ. ત્હમ્હારી પિયતમા !

(અવીક્ષિતનો હાથ પકડે છે.)

અ. (હથ છોડી દીધે) દૂર હરો, પર-એત્રો સ્પર્શ પાપ છે.

વૈ. શું હું પર-એત્રી છું? આપ કહોર ન જનો નાથ ! મહારા કીય મુખને લીધે શું ત્હમે મને ન ઓળખી શકયા? પરંતુ ત્યાં કયા ત્હમ્હારા જ વિરહની યદ્ય છે. હું ત્હમ્હારી વિતાવતા પત્ની છું.

એક ગરબાની ગાથા

કવિતાંકુસુમાકર

[એક દેખાનવનિકા]

પ્રિય મધુગ,

તહને મ્હાડે પગથુ અભિનંદનીય કે સ્વત્ય નથી લાગતું, હાતબે નથી લાગતું
ખેર, ત્હારા જેવી વિચક્ષણ વ્યક્તિ વિભાસણમા પડે ત્યારે કરવું શું ? તું પુછે છે શા માટે
મ્હારે “મહિલા મંડળના મંત્રીપદનું રાજીનામું” આપી મોઢામૂલી જયશી ફેંકી દેવી ? ”
મડળનો હુ પ્રાણ બની રહી છું, એની મ્હારાથી ના પડાય એમ નથી. માલગુદસ્ત-ખરેજ
-આખું મધુ વર્ષ કોને ન સાભરે ? એ બધી સમજાગ મ્હારે જ લીધે ઉઠી, એ ત્હારી
માન્યતામાં અતિશયોક્તિ ન થે હોય. મ્હારી આત્મ પ્રભા, મ્હારા સકંકાની ગુણગાથા તું
ભણે ગાઇ ગઈ ત્હારેજ શબ્દ વાપરે તો મ્હારાજ જેવું નવ જડું મ્હોએન પુતળું પોતાનો
સહકાર એથી જ્યે, તે ત્હમને “ધરના ધા” મધુ સામે, એ મઢજ સમજાય એવી વાત છે
વદ્ધવાભરણા સંગીતના ત્હારા ‘ચાટ’ ને મુખે માલમથુ ગા, ત્હારે ગાતું હોય તે,
આપ ગાશી તેવું અમે બગીરીશુ. પણ, મ્હારે અવર ગાથા ગાવાની છે તેવું ? તું પુછે
જ, મ્હારે પાળેતું, મ્હાડે પાળેતું, -મ્હાગ ઉરનું ‘ગમકું’ એ મડગ મ્હારે શા માટે
ફેંકી દેવું ને મ્હાનજ ઉરને આમ છુદી નાખવું ? પણ બહેના, જીવન એટલે જ
“મર્મહારક ભગ્ન”-પડી શુ કુમુદની, કે ત્હારી કેતકીની-મોઢામા મોરા જીવન સ્વપ્નને
છુંદી નાખી એને ટીપે ટીપે જનપદની વિકાસવાટિકા સોંપવી, એ થે પાપ ? આ
વચ્છપાત-આ ધડકો-આ સનમનારી ભરવા પગનાને પોતાની જાને જ અપ્પ-
દીવા જેવું સાક્ર ઉગ્નમમધુ” કરવા દે

બહેની, આ કિંવદંતી-સાભરેવી વાત-નથી, આ તો જીવનિકા અનુભવિકા છે
પુરોહિત સામેના મ્હારા શ્રુતિકેદુરવનમા તુ થે હાજરો કેમ ન ભણે ? હું તો તને-સુકેશી,
સુન્દરીના, અરચિન્દા મહુને, -આ બધાં ઉત્તરવાગા મઢોત્યાથી-મર્જાતયા મઢકારી જ
ગણુ છું બહેની, ઇન્દ્રામને સમિપદ મધુ હોય, તો પણ તેને ઢેમે જ કેમ ન મારીયે ?
હું તો કૃતનિશ્ચય બની ગઈ છું આવી બ.નનમાં વામોટામાને ગતના તત્ત્વો ન જ આવે
શ્રીકંક મહાદેવ હવાહન પી નીનકંક થયા, બહેના, આપણે મસારના કેટકેટલા વિષ
મેળા મેળા પીવાના છે ને ? આપણા મંડળની મુદનમિત્ર-નથી વ્યવસ્થાપક-ત્હારે
યતુ હોય તો ખુશીથી આટલો ‘વિષકંભક’ મ્હારા મદવની વિપજ્યતાને તને પુરો
ખ્યાલ આપશે બધું જાણવા પડી આ પગનાને તુ જ “સરીમના” મોગદને પાળે
તેવું હવે ગમીશ હો કપાતુમી આ સ્વપ્ન મ્હારી પી ? પડે રોકવાના ?

અરવિન્દને આપણે ઓળખાણે છીએ. કદાચ ન ઓળખનાંય હામ્મિ. એને “ગુજરાતણુ”ના ગરબાઓ લખવાનું ધેલું લાગુ છે. તું ક્યાં નથી જાણતી, એ પોતે પોતાને “ગુજરાતણુના બંધુ” તરીકેજ ઓળખાવે છે ! આપણે બધાં એને લાડથી ‘સુખન્ધુ’ કહીએ છીએ, એ તને સુવિદિત છે. ૨૫-૩૦ વર્ષનાં હરબૌવનમાં પ્રોફેસરની પદવીને લાત મારી એ ધૂળધોયા સમાજસેવક તરીકે રખડે છે. એનાં વદનમ્ પ્રસાદસદનમ્ ની મોહિની કેતને નથી લાગી ? By Jove, the little boy is a big darling.

આપણા ‘શરદુત્સવ’ માટે તમ સહુ તરફથી મહે’ તેમની પાસે એક ‘ગરબો’ માગ્યો. ગરબો દેવા કવિશ્રી જાતે જ આવ્યા. માતૃશ્રી માણ છે. એટલે સહુ એની સારવારની ધમાસમાં નીચે ગુંથાયલાં. ઉપર તો કાળો કાગડો ય ફરકે એમ નહોતું. કવિનું હું “આતિથ્ય” કહું એમાં માતૃશ્રીની સંમતિ તો હોય જ ને ? સડસડાટ અમે ત્રીજે માળે આવ્યાં. બહેનાં, ત્રીજા માળની બંગલીએ અમે તો ઓકાખ્યાં, તું કહે છે તેમ મ્હારી બંગલીના પ્રત્યેક ઉપરકરમા મ્હારો આત્મા જ આવિર્ભાવ પામી રહેલો છે, વિશાખા કહેતી હતી ને, એની ધુંગી દીવાલો કચિલાને તાંતે ડાલી રહી છે ! મનોરમાએ તો એનું નામ મ્હારી પરવાનગી વગર “Crescent Moon” પાડ્યું છે. સરખુ કહે છે કે આ સુધશ્ચિન્તોકમાં તો સ્વર્ગને પેલેપાર જવાય બહેનાં રાજા રવિવર્માનું નામ તો આજના જમાનામાં Anachronism જેવું જૂતવાણી મલ્યઃય. હતાં એનું મોહિની-હિન્ડોળે ઝૂલતી મોહિનીનું ચિત્ર મ્હારું Pot-લાડકું છે એ તો તું જાણે છે જ ને ? અરવિન્દ તો લહે બની એની તણે જડાઈ જઈ ઉભો જ રહ્યો. ‘મોહિની’ નું ચિત્ર તો એણે ધર્મશીવર ભેષ્યું હશે. પરંતુ, મ્હારી બંગલીના વાતાવરણે એ ચિત્ર પર અભિનવરંગ-ભજક નાખી દશે, કે શું ? ધડીમાં મ્હારી સામે જુવે; ધડીમા મોહિની સામે. મોહિનીના “મોડેલ-નમૂના” માટે રવિવર્માને હુ મળી નહોતી જ, નહોતી. અમે અમની રેખાએ રેખાએ કવિને શું સામ્ય જણાવું હશે જે? હું કહીશ--“તારો કેસકલ્પ હવામાં ફરફરતો દશે; એકાદ ખસી પડેલી અલકલતને સમારતી તું “વિશ્વ-મોહિની” બની ગઈ ન હો !” ન જા ને સખી ન જા ને ત્હમારા ક્યા કવિવરે આ લખ્યું છે ? જરા સંભારી આપીશ કે ? કાણ જાણે ક્યાંય પાંચું ?—

યત્ર યત્ર પ્રવર્તન્તી સગીલં ચન્દ્રગીરકઃ

દાસીઃ દષ્ટિરન્વેતિ તત્ર તત્ર ચિત્તસિનામ્ ।

કવિ શું કહે છે ?—મમાદી વિચરે ત્યાં ત્યાં ને ત્યારે ત્યારે પુરુષની દષ્ટિ દાસી-રૂપ બની એનો પાછળ જવાની જ જતાની. હી...ઈ... ક !

મધુ, ત્યારે, આપણે પાગર પુરુષની દષ્ટિનાં-રમકડોં? આખર, હું, આ-ખર કવિ ડાહ્યું પ્રાણી. મ્હારી હાની સદગી Library મન્થાલયિકા-પાસે એ શાલા હસરાં પગલાં ઉભાં છે. પુ-તકોના કળાટ તરફ એમની દ્રષ્ટિ જતાં મહે’ ચિતરાવેલો પેલો ‘લોક એમની દ્રષ્ટિ તજે પડ્યો.

સરજતાં ચદિ સમિન્હસિ મર્મમાન્યામ્ ।

સદ્વિન્યવાચનપરો મા જમિત્ર નિત્યમ્ ।

મહારી અભિરૂચિ એમના આત્મા મોમરી પેમી ગણ કવિથી ત્યા ગુંજ્યા વિના
ન રહેવાયું —

ભળીશ નહિ હવે હું મિત્ર, સ્ત્રી, બાપકામા,

ભળીશ હવે હું એકવાં પુસ્તકોમાં”

મહારાથી બોલી જવાયું — “આક્રોના કવિ ખૂબ કરી. મહારી પકિત નહોતી
કલાપીની પૂનરુત્થાથી આ પંક્તિઓ કેમે અભાવી રહી હશે?” — “બહેના, કવિનું આ વાક્ય
ગમે તેવા ભડ કાળગતને ય ડાહવી નાખે તેનું નેહનું? મહારા મધુરિયા રે મહારૂ અગાન
નહને ખુન્ધું. પુરો પોતાની વિસારતાથી આખ આજ નાખે એ કદ સુને ગમ્યું છે ને?”

હવે બહેના, અરવિન્દ જેવો ડાહો શાણો મનગળ ઉપનિષદ ઉપાડે, એતો કાંઈ
નાય કલા વિના અમમ્મન એવા ‘બાતા’ છે હું મોક્ષ ઉપર પડી હતી મયૂ, કહે જોઈએ
લથ અથ કે લથર પથર? હવે અમે સજે, ઉર્મિનઃ વાગીએ એમા મતુમીને ય વાગે
હોય? પિતાશને ય એમા કઈ અવળું મવળું લાગે ખરૂં મયૂ, વિધાતાને ય અડપલા રમવા
ગમતા હશે ને? આ તે અમારી કફયાજીવિચારી? એને અમને સમેજ ઉપનિષદ વચાવવા
હતા એટલું જ નહિ, રંગે ય વચાવવા હતા જો

તથા પ્રિયશ્રિયા સમ્પન્નિક્તો ન વાચ કિંચન વદ નાન્તર-
મેવમેવાય પુરવઠા પ્રાતેનામના સમ્પન્નિક્તો ન વાચ કિંચનવદ
નન્ ર તદ્વા અરયે તદાસ્રવામમમમ કામમકામ-હર્ષ શોકાન્ત મ્ ?
ત્રદ્દારભ્યઃ તૃતીય વ્રાજણ

રો, ઉપડી ઉપડીને આ પાતુ ઉતર્યું નો!

કવિએ ધીર અધીર ગુંજ્યા માડ્યું —

“જેવો પિયુ પ્રેમથી એક જૂને,

બાલાન્તરેનું મનુ ભાન જુવે

એની જ છે જાતની આ ગમાધિ,

બાલાન્તરે આતમ જુવે ઉશ્મિ”

મહારા રે મધુ. નિ. યા, કવિની દિનસુરીની એટલે હોયે વાગે ખરી નહોતી?
કવિએ જીતોતો આસપાસ નજર દે કયા માડી એક ભીંતે Keats ના Pot of Basil
નું મનોરમ પાન લખ્ય કરણ ચિત્ત હતું છત્રન એમલે નિશા ને ઉંઠા ઉંઠા નિશામ!
આ વસ્તુ એ મુગ મુગ ચિત્તે અમોઘ બોલે શું મુછ નહુ હતું? પ્રભુ એટલે ધુગ-
ધુગની તન્મ ને તરફડીતો. “Here is the man who has been in hell”
જોગખ્યાની એને? પેના ચિત્તની જ પાસે ધુગ ધુગ તરફો બીમેટીસતો અમેયુડા
અનાદિશાળી ઝૂંતો જાડે-વળી તિંકોતરફી સ્ત્રી મહારા કેટનાક Sketches -ચિત્ર-ગતો

—દીવાલ પર લટકી રહેલ. તેમાં પેલીરૂપ ઉર્ણીને બેઠેલો પુરુષને વનસ્પતિકામાંથી ફૂટતી અમર પૌષ્પના અપ્સરાની કાન્તિના રંગ—ભણકા મ્હારા Chamber--આનંદ-ભુવનિકામાંથી વાતાવરણમાં વેરાતા હતા. બીજા બાજુ ગંગાવતરણનું વેધક ચિત્ર સોદી રહ્યું હતું. ગંગાજીને જોતાં કવિએ— ‘શુભ સ્વર્ગમાં’—શુંજવા માંડ્યું. મ્હને મ્હાગ ઉઠા ઉતરી ગયેલ આત્માને ધરી નિરાંત વળી. મ્હારાં અસ્પર્શ ચિત્તે આનંદહરીને એક અગમ્ય અનુકર્ય અનુભવ્યો. પરંતુ, ત્યાં ને ત્યાં. એક ભૈરવીમાંથી કવિ બીજા ભૈરવીમાં લસરી પડ્યા. મ્હારાજ ભટ્ટહરિને પેલો બહુવિધ પ્રસાદ કવિને લ્હમરી Pyohology (માનસશાસ્ત્ર) ના terms વિધાનમાં બોલું તો, Law of Association સંગમનીય હૃદય સ્પર્શ સાંભરી આવ્યો. કવિએ ધીરું અધીરું શુંજવા માંડ્યું.

ચોં ચિન્તયામિ સતતં મયિ સા વિરક્ત ।
સાપ્યન્યમિચ્છતિ જને સજનોડન્યલક્ષ્મણઃ ।
અસ્મત્કૃતે ચ પતિવ્યતિ કાન્દિન્યા ।
ધિક્તાં ચ તેં ચ મદનં ચ દ્વિતીયં ચ મૌ ચ ॥

ભૈરવીના શુભંદ પણ યુતિમધુર સ્વરો એ વાતાવરણને ઉન્માદી રસધેણું બનાવી મૂક્યું.

પિયુ પિયુ પૈયા જેમ પુકારી કુણું જોતા તાને રે,
તે બાલાને અજખામણું છે મ્હારું તો અભિધાને રે ।
તેનું ઉર ડોલે ને નામે તે ચાહે બીજાને રે,
તે બીજાની ઉર પાંખડી ડોલે એ તે નામ પ્રાપ્તએ રે । પિયુ ।
ઉર મુજ ઝંખે તે બાલાને મ્હારું નામ જ ડંખે રે,
બીજા જખતી મુજ મુજ નામ શું બોરસણાને પંખે રે,
ડગમગ ઉર ડોલાવી રહી શા, આમ મદનની તન્ત્રી રે,
એ તે પ્રીતિ અજાગણી કે રક્તચુસણ એ વન્ત્રી રે, પિયુ ।
ફટ આસાને, ફટ મારુકને, ફટ સૌ એ કામુકને રે,
ચાંપ પલીતા પ્રણયમકીમાં, ફટ ફટ દાંડી મુકને રે ।
શું કર્યું એ મુલમદનને, ફટ રે ચણીવદનને રે,
ફટ રે મુજને, સ્નેહસદનને, ફટ મુવા મદનને રે । પિયુ ।

કવિએ તો ઉન્મત્ત બની ડોલવા-ધૂણવા માંડ્યું.

એ ફટ મુવા મદનને—ના ઉત્તરમાં આપણા રામે તો કંઈક અભિનવ અભિનયથી શુંજવા માંડ્યું.

ધિક્તાં ચતં ચ મદનં ચ દ્વિતીયં ચ મૌ ચ ।

તું પુછીશ મહારી દિલરખા આવા વાતાવરણમાં જાની કેમ જ રહી શકે ? ખરી છે તહારી એ અટકળ. કંઈ ન સમજાય એવાં આકર્ષણનાં બળથી દિલરખા પર મહારી અંગુલિઓ નર્તવા માંડી. પરન્તુ, સખી, તું મહારાં નયનોનાં દીખળથી ક્યાં અગળી છે ? ચિક્તાં વનું વાતાવરણ તે કાંઈ જામ્યું તે જામ્યું ? ! હું ચિક્તાં ન તં ન બોલ્યા કરી હવામાં ઉછળ્યાં કરું; કવિ હમા ન માં ન બોલે પ્રતિષ્ઠાનિત્રો ટહુકે પુર્યા કરે !

મળ તે કાંઈ જામી ? ! હવે આ ઉન્માદના નયાની પાશશીશી ઉતારવી શી રીતે? અન્ય કાંઈ માર્ગ નહોતો, સિવાય કે ઉપહાસ. કવિને મહારે ટાઢા પાડવા શી રીતે? A little thought struck my pretty black head. મહારાથી ન જ રહેવાયું. ભર્તૃહરિને આટઆટલે કાળે ખીજા pseudo Govardhanram જન્મ ગો. મા. ત્રિ. મળ્યા ખરા! આ તો તીરે તાતું ને તરેરં. કવિનું દિલ વિધાયું. “આવા મીઠાં તીર મળતાં હોય, તો વીંધાંજ જનું, એય એક જીવનનો લ્હાવો છે હો? સીના હસીના નાજ હોય,” આપણા શમ મુંગા રહી માંજ જ ગાય એવા છે કે? મ્હેં ધીમે રહીને એમને મેલફતની એવી ટપલી મારી જો પથુ ભાગ્યદેવીને જ જ્યાં અડપલાં રમવાં હતા ત્યાં મુકુમાર માનવખાળનાં મળાં જ શા? કયું પાનું ખુલ્લુ થઈ નજરખંધી કરી રહ્યું હતું જે ?!

તમ્હી દયામા શિલ્પરિક્ષાના પવનિમ્બાપરોષ્ટે ।

મધ્યેશ્વરમા અગ્નિહૃતિપીપ્લેક્ષણા નિમ્નમાભિ ।

ધોળીમારાદલસમના સ્તોત્રમન્નાસ્તમાખ્યાં ।

ના તત્ર સ્વાશવહિનિપયે સુચિરાશેવ ધાતુ ॥

નાજીક, યૌવન ઉચ્ચતી અધરે બિમ્બશો નભિ હરી,

દાડમ ફનો, ચકિત મુગશી પ્રદિ કટિ પાતળી ને

સ્તન ઝોલે કંઈ નમી લસડતી ચાલ નિતમ્બ ભારે,

એવી દશે ત્યાં યુવતિ સુખતાં સજીં વિધિએ શું પેહી? !

ના. દ. કવિ.

પથુ આ રૂપ રૂપના અંધાર ને શું? ને મહારે તેમાં શી લેવા દેવા? પેલી એકાન્તિકા (Spirit of Solitude) એ પથુ કંઈ અડપલાં માંડ્યાં હતાં જે? આ શી અંજનરાણાકા? હું ન્હોતી ઉર્વશી કે ન્હોતી મેનકા, કે ન્હોતી પેલા પક્ષની તન્વીર્યામા!

હતાં કવિએ તો એ શું જા જ કયું.

કવિ એ વળી કેમ વેર વાળ્યાં જે ?

એમણે “કુમારસંભાર” પેલાં શ્લોકવાળે ‘ઝોરે’ એવો ફેંક્યો જે?

તેનો પેલો ચિર સ્મરણીય શ્લોક:—

સ્મરતિ સ્મર મેલતણુને

દત્તમોજસ્યલિતુ બન્ધવમ્ ।

ન્યુતકેસરપિત્તલેખ
ન્યવતંત્રોત્પલ્લતાદગાનિ ચા ।

યુગ યુગનો રસ દ્રવ્યો Psyché's Zone તેનાં મધુમધુરાં, તાડન કયાં રસિક ચિત્તને ગલગલીયાં ન કરી મેલે જે ? આ અતિ અતીવ રસભયું પાતું હવામાં ફર-ફરવા માંડ્યું, મ્હારું આલે તો આ બધાના ફરફરફરે ચીરા જ ઊરાડી નાખું. પણ બાપડાં પુસ્તકપર વેર શા માટે ને ?!

હવે હું છેક અકગાઈ, મુશાની વાત તો આમ વિસારે પડી; માત્ર ભૂમિકામાં જ મુખ્ય વસ્તુ નિર્દેશ તો રહી નામ છે.

“ત્હમ્હારે ત્યારે ગરબો નથી આપવો, શું જે ? હું તો આ ચાલી નીચે કે બોલાયું છું કુલીન ને !”

સખી, મનચિન્ત્ર મનો જ અનંગ છે. ત્રિપુરારિએ તેને બરમીમૂત કયો છે છતાંય, વસન્તે ને વસન્તે, ફૂળાં ફૂળાં કાળજીને એ કીડાંગણ કરી મૂકે છે, શા માટે વસન્તે ને વસન્તે જ ?! અરે, એ જ રસધૂન વર્ષાએ ને વર્ષાએ ય તો. ટાણેકટાણે એના ખેલનાં આપણે એ રમકડાં બનાવી મૂકે છે. પણ એ કીકલા કુસુમાધુધ પર મને સ્વીડ મ્હડતી નથી જ, જોયાં છે ને એ નાગાં યુગાં પાંચેક વર્ષનાં પાંખાગાં બચોળાં ને ? The lovely boy cupid ! પણ સખી, એ ચુકડો કન્દર્પ તો સાવ નિર્દોષ જ છે. ખરી નોકરી તો પેલી અશરીરિણી એકાન્તિકા જ છે. કુસુમાધુધના કુસુમશરની પથ્થે એ નાનાન જ શાં અડપલાં રમે છે ને રમાડે છે ?! અરે જ સખી, એકાન્તિકા આમ હૃદયની પાંખડીએ પાંખડીને યનગન નચાવતી ન હોય તો ? મનોજનાં કુસુમશર નોખા ? ટાંકણી ફાલ Piapricks એ નથી જ રતો ! લુચ્ચીડી એકાન્તિકા ?!

પછી ત્યારે કવિએ ગરબો ગજવામાંથી કહાડ્યો, ધીરે અધીરે કવિ યુગના માંડવા. કવિને સુણીયે:— મંડળને માટે ગરબો આપું તો ખરો. પણ એક શરને, એનો ઉઠાવ-ઉઠાડ-તેજઉઠાડ કેવો ખટમધુરો થાય છે એની યથોચિત પ્રતીતિ મંડળની અધિકારી દેવીની કંઠલહરી પ્હોલાં મ્હન કરાવે તો.

“ત્યારે, મ્હારે તે ગવો એમ કે ?”

“ના કંઈ ખાસ જરૂર નથી.” એમ કહીને કવિએ તો ગરબો ગજવાનશીન કર્યો.

પછી સખી, શીશુ સારૂ અંગે આવક થયાં.

મ્હેં શું ગાયું યુગધું તેની મ્હને તો કશીએ ગતાગમ નથી.

ગુજરાતજુનાં નેનાં.

(ગરબી)

એ તો રસોદધિ ઉછળે વા રંગ- લહરિયાં એના,
કીકીમા યુ કામણુ જોયા ગુજરાતજુના નેના ?!

ગુજરાતજુના કુમળાં નયને,
કરી કન્દર્પ ઉભો રસ શયને,
જોયા એ મધુ પ્રેમાલયને,

વસન્ત આળે પુલકા નયને મધુ મધુર ઠો ભાડુ,
ગુજરાતજુની આખે એવું જીવન-સ્વપ્નું લાખુ ?

આજે અમૃતને અજવાળે,
ગુજરાતજુ જ્યાં નવજ્યા દાળે,
તેજ પ્રદીપ્ત ત્યાં શુ મ્હાલે,

ગુજરાતજુના નયન તણા એ અજબ રાણીલા તણખા,
એક વાર અડતા આત્માને, જીવનભર રમૃતિ રણકા

ગુજરાતજુના નયનો પલકા,
અમૃત કરતુ કવચા જવચા,
એ તે અમરાપુરી કે અવચા ?

અલ્પ-વસંતી વિશ્વ કવિતા ગુજરાતજુની આખા,
એક ધૂટકો અમૃત મગતા પ્રગ્ને જીવન પાખા

ગુજરાતજુના નેનદિ-ડોળે,
નંદનવનના એ પ્રય દોલે,
હીચતા જીવન મ્હાલે ઝોલે,

કીકીમા ક્રોધવ કરતી શી વસન્ત ગીતના ટપકા,
ગુજરાતજુની વર્માન્તિકાએ ડોળાવશે ઉર નીકા !

રસોદધિની વીચિ નીચિ
એક વાર તો રહેજે ઢીચી,
રસ-જોગણુ ગલે અમૃત સૂચી

ગુજરાતજુની આખો મધુ જ્યાં જીવન સ્વપ્નું વેર
વાતાવરણે રંગાયે શા મજાની અમી લહેરે ?!

સાબળીએ જાહેના, નકટ કવિતાં નેત્રાએ તો હું જ જાણે મૂર્તિમત “ગુજરાતજુ”
હૃદય, એમ મ્હને જ આટલે આત્મરેષી પીવા-ચૂમવા-દીવવા માડી.

હૃદયકુંદમ મધ્યે કેવલં મદ્ય માત્રં
બહમદમિતિ સાધાદાત્મરૂપેણ માતિ ।
હૃદિવિશમનસા સ્વચિન્તતામન્વતાત્રા
પવનવલ્લભોષાદાત્મનિષ્ઠો ભવત્યમ્ ।

લગ્નકારીએ, બહેનાં!

જગતની લેશ હવાં ન સ્પૃહા!

(ભેરવી)

જગતની લેશ હવાં ન સ્પૃહા,

બર્ગમય હો આંતર શુદ્ધા— જગતની.

રંગ ભેરંગી સુંદરડીના શાને રંગ—ચુવા!

અખિયાં હરિદર્શનકી ખ્યાસીકું દર્શન—યોગ હુવા!

દિલના દેલ્યો સર્વ મુવા. જગતની.

શીદ શ્વતિ રૂઝડાટ ઉર-પાંખડી, શીદ હુવાં પુવાં,

નાભિ કેમબદલ સ્વપ્નશય્યાએ આવે હરિ સુવા,

ડુલ્હનની ઉતરી દીમ હુવા! જગતની.

પ્રાણનિરોધે પાંખડી પાંખડી શી સૌન્દર્ય સમાધિ,

યુગયુગ જાંખી લોચનમાં શું લાસ્યલીલા આ લીધી!

શિવોત્તમ શકિતએ વેરું ફેવાં— જગતની.

મયૂરાની નિત્ય કેકા ઝંખતી!

કેતકી

૧. શાળ્યાવ ને સાતુમવ ની આ રેખાન્તલલિકા-Skoteb ક્રૈન્ય કલારવાગિની પ્રેરણાથી લખી છે હંબારતમાં પીછી બાંધે ક્રૈન્ય હોય, રંગ તો મહારાજ છે. બળી સંસ્કૃત ભાષા એટલે કુંગાર-આપા' રાગ અને ત્યાગ વચ્ચે ઝીલાં ખાતી એ ગિર્વાણુગિરા એ કથાનકને અન્તે તો રાત્રેયે રંગી દીધી. લેખિની એ પ્રવાહે લાશી યઈ તેમાં આનંદે ધસકાયો છું. પરંતુ આઠસી ન્હાની સરખી નવલિકામાં ય આપણા સમાજ-જીવનનો એક આંચકો નથી? પ્રભુ રાહુને જીવન-પરાગ બહોલ શુદ્ધિ-વિશુદ્ધિની પુણ્ય-ધવલ કાન્તિ સહુ આત્માની ખીલો. જીવનને જીવવાનું, એકાન્તિકાના અડપલાં પચાવવાનું બળ સહુ પામો. સંયોગનાં પૂતળાં ન બનતાં એ જ સંયોગને પાગર પુતળું બનાવતાં સહુ રસિક, લલાત આત્મા શીખીયે? સાકુન્તલ નેથી રમણીનો ય સંદેશ છે—જીવન એટલે રસકુંજ નદિ, જીવન એટલે તવેનવ.

હિન્દમાં પ્રાંતિક આદિકવિઓની એકવાક્યતા

કુમરશી ધરમશી સપર

(ચાલુ)

ઉત્કલ, ઓડિશા અથવા હિંદી ભાષા હિન્દી ને વિકાગમા બોલાય છે તેને વિસ્તાર ૮૨૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે એ ભાષા બોલનાર ૮૦ લાખ જેટલા એ પ્રદેશમાં જીવાનો શોડો ભાગ આવે છે મદ્રાસ ઈનાકાનો ઉત્તર ભાગ પણ તેમાં જેટલેક અંશે આવી જાય છે એરીસામાં શ્રી જગ નાથજીનું પ્રખ્યાત ધામ આવ્યું છે અને ૧૮૩૬ ના એપ્રિલથી એરીસા મિદાઈની છટું પાડી એને સ્વતંત્ર પ્રાંત બનાવ્યો છે એ પ્રદેશ આર્થિક રીતે ધણો મરીબ છે એમાં વારંવાર પાણીની મોગી રેડેથી પ્રજાને સહન કરવું પડે છે એરીસા અથવા ઓડિશા પ્રાંતમાં હિંદુસ્થાપત્યના ઘણા શ્રેષ્ઠ નમુના છે જુવનેશ્વર કોનાડ અને પુરીના મોટા મંદિરો ઉત્તર કોરીગરી બતાવે છે ઓડિશા ભાષા બજાની અને હિંદીના આશય નીચે ઉઠી છે એના માતાપિતા પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત છે

ઓડિશા ભાષાના પ્રતિકાશાગી કવિ શરમ્ભી શારલાદાસ અને ૧૪૩૫ થી ૧૪૬૬ માં થયે ગયા છે ઓડિશા ભાષાના કવિઓમાં એ વાદ્યો કિ ગણાય છે એમના પ્રત્યે આધુનિક ઓડિશા અર્થથી જુએ છે એમણે મહાભારતનો પદ્યમય અનુવાદ કર્યો છે પરંતુ મૂળ મસ્તન મહાભારતનો એ કવિ અક્ષરશ અનુવાદક નથી એણે ઘણા મૂળ વિષયોને સ્વયંભાવ કર્યો નથી જેટલાક નવીન પ્રયોગો રસ જમાવવા માટે એણે નવા કદમ્યા છે એની ભાષા અતિ સરળ અને સુર છે એણે દીર્ઘ સંસ્કૃત સમાસો કે કિન્નર ભાષાકાંડ પ્રયોગોને તિલાંજલી આપી છે એના વર્ણનો સ્વાભાવિક આકર્ષક અને ભાવપૂર્ણ છે જે જે સ્થળોએ કવિએ પોતાની કંપનાશક્તિની લગામ છૂટી મુકી છે જે જે સ્થળે કવિએ પોતાની નૈર્મલિક વર્ણનશક્તિ સ્વચ્છદ્યે ચલાવી છે તે તે સ્થળોએ વર્ણન સુશ્રાવ્ય અને પ્રસન્નમનોહર બન્યાં છે એની કવિતાનો નમુનો—

શારંગ ચડી નામ આઈ સોહિદેની તાહાર દાસ મુજે શારંગદામકવિ
પ્રસન્ને આજા મોને દેન ચરકભરી લખજુવરા મહાભારત મ થ કરી

ઓડિશાસાહિત્યના બીજા એવી જ જીવ્ય પદવી ધરાવનાર બપરામદાસે વાદ્યો કિ રામાયણ ઉપરથી ઓડિશા રામાયણ રચ્યું છે બજ સાહિત્યમાં જે સ્થાન કૃતિવાસ પડતું છે હિંદીમાં જે સ્થાન શ્રી હનસીદાસનાં શમચરિત માનસતું છે મહારાષ્ટ્રમાં જે સ્થાન ભાસ્કર કવિનું છે ગુજરાતીમાં જે સ્થાન ગિરધર કવિનું છે તે જ સ્થાન ઓડિશામાં શ્રી ગવંદોદાસ શેખરે છે એ કવિ સોગમી મદીમાં થયે ગયો છે સોગમી સદી એટલે પ્રાંતિય ભાષાનાં ધર્મ વિશ્વસનો કાળ મહા કવિઓ એ સદીમાં સર્વે

બાપાઓમા પાક્યા છે. શ્રી બલરામદાસની કવિતા લોકભોજ્ય કવિતા છે. એમાં શબ્દ-લંકાર કે શબ્દાડખર નથી. સાધારણ જનસમૂહ માટે એમણે રામાયણને પ્રાંતિય ભાષામાં ઉતારી છે. શ્રી બલરામદાસે લોકપ્રેમ અને દેશપ્રેમ ઓડિયામાં જાગૃત કર્યો છે. એની કવિતાના નમુના—

એમંત કૌશલ્યા જે બહુન તિઆરીલા;
લક્ષ્મણકું હુંકારિજે અનેક કહિલા.
જાઓ બાજુ લક્ષ્મણ રામકું સેવિ થાઆ,
દુઃખ કાલરે જે એકા સંગે દિનનિઆ,
શ્રી રામ કોપિલે બાજુ કોપન કરિયુ;
સીતા દોષ કલે, બાજુ દોષ નધરિયુ,
એ તો બોલિ શ્રી રામ મહિમ દેવી ધરી;
તિનિ જણકેટ મુખ આધ્રાણુસે કરિ.
શુભયોગે જાહુ બાજુ પિતા અત્યરખ
લાહુડિણુ આસિજે આસિકું પરછે દેખ.

બસ કવિ જગન્નાથદાસે દરિભક્તિની મંદાદિની વહેવરાવી છે. એમણે શ્રીમદ્ ભાગવત જેવાં પ્રેમભક્તિનાં મહાકાવ્યોનો ઓડિયા ભાષાનુવાદ સરસ, સરસ અને સુંદર ભાષામાં કર્યો છે. હિંદી શુકસાગર અને પ્રેમસાગરની પેઠે એ પણ એક ચમત્કારી અનુવાદ છે. એમણે હદયનો પ્રેમ પોતાનાં કાવ્યો દ્વારા ઘાલ્યો છે. એ મહા કવિ નથી. પરંતુ ભક્ત કવિ છે. ઓડિયાની માત્ર સ્ત્રીઓ એનાં ગોપિકા ગીતા ળાય વસોવતાં વસોવતાં ગાય છે. એ કવિ કયે છે કે—

અકળ ભૂતે વાસ મોર; મું સર્વે અંતર આહાર.
ઉદ્ધવા કર મોતે જ્વાન; મો બિન્દ કીછી નાહિઆન.
મુહિ નિર્મળ નિરાધાર; બસ અકળ શરીર.
સ્વભાવે મુદિ વિશ્વરૂપી; દેખ ગમન જેન્હે બ્યાપી.
એણે મુ સર્વે ભૂત યાઈ, પર અવર મોર નાઈ.
એ ધેનિ અકળ સમાને; દેખ તૂ પ્રેમ તત્ત્વ માને
અન્ન, દારિય, વૈશ્ય મુદ્ઃ આંગણ, પતિન, વા મુદ્.
સર્વ મમાન દેખ ચિત્તે; મુણ રહિદિ કિછી નોને.

હિંદની પ્રાંતિય ભાષાઓમાં એવું સરસ અદ્વૈત વહે છે કે બીજા પ્રાંતવાસીને સમજતાં વાર લાગતી નથી.

હિંદી મોગી પ્રાતિય ભાષા જોટલું શુરખા ભાષાનું સહિત્ય વિસ્તૃત અને ખેડાયલું નથી નેપાલી ભાષાક્ષતા હિંદી ભાષાના વૃક્ષના આશ્રયે ટકી વિકસી છે એ ભાષામા મધ્યમ પ્રમાણમા કાવ્ય, કાવ્ય, વ્યાકરણ અને ગદ્યપદના અથો મળે છે છતાં એ ભાષા સાહિત્ય દષ્ટિએ હજી આસ્વાવસ્થા હમણાં જ ઓળ ગતી હોય તેમ પ્રતીત થાય છે હમણાં એ લતાને ખાતર, પાણી આપી સારી રીતે પુષ્ટિ આપવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે નેપાળની સ્વદેશી સરકારની એમા સહાનુભૂતિ છે

ભાનુ ભક્તાચાર્ય નેપાળનો આદિ કવિ હતો તે મોગે કમનિષ્ઠ બ્રાહ્મણ અને રાજ્યમા ઉચ્ચ અધિકારપદે હતો રાજ્યની અવરૂપાથી તેને કારાવાસ મેલવો પડ્યો હતો ત્યાં વૈરાગ્ય અને ભક્તિ હ્રદયમા વસ્યા તેના રૂગરૂપે કારાવાસમા જ "રધુનાથ ગાથા" ને નેપાળી ભાષામા રચી અપ્પાત્મ રામાયણના આધાર ઉપર પદમા કવિએ રામાયણ ગાઈ છે નેપાળની આખાગ વૃદ્ધ-વનિતા આ રામાયણનું રસારવાદન પ્રેમથી કરે છે એના કાવ્યમા સરગ ભક્તિ સાથે આત્માત્મિક ઉપદેશ કપો છે ભક્તિતરમના જરણા રથને રથને વહે છે શ્રુગારસ એની રચનામા વણો ઝોલો છે એ નેપાળીઓને અત્યંત પ્રેમપાત્ર કવિ છે જે આદર શીખો શી મયસાહેબ ને આપે છે, જે માન સમર્થ રામદાસના દાસગોધા મહારજીઓ આપે છે, જે સન્માન શી રામચરિત માનસને હિંદીઓ આપે છે તેવાજ આદર શી ભાનુ ભક્તાચાર્યને નેપાલીઓ અર્પે છે

સૂખા હોમનાથજીએ રામાયણ અને મહાભારતના કેટલાક પવોનો અનુવં શુરખા ભાષામા કથો છે પરંતુ એની રચનામા શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધનો અનુવાદ જે 'શ્રીકૃષ્ણચરિત' ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે વધારે પ્રચલિત છે

પંજમી ભાષાની સિરિ મરુખી છે એ ભાષા એકકરોડ ઉપર મનુષ્યો બોને છે હિંદીની એ દુહિતા છે પ્રાતઃજેદે હિંદી પંજમીરૂપે પ્રકટ થઈ છે 'કયા કરતા હૈ' તેને પંજમી 'કયા કીતા હૈ' એમ કહે છે પંજમી ભાષામા પ્રાચીન ગીતો અને લેકચ છે પરંતુ સાહિત્યની દષ્ટિએ એ પછાત ગણાય ગુરૂ નાનકડેવજી એ ભાષાના વિકાસને સમર્થ વેગ આપનાર હતા એઓ કવિભક્ત હતા એમણે સુધારક શીખ અથવા ખાનમ પ થ સ્થાપે છે શીખોના વેદમખાન શી 'મયસાહેબ' ની મંકળના કરી છે એ મયનું ફરીને સરસ સકળન સને ૧૬૬૧ મા શુરશી અણુનદેવજી એ કબુ છે એ મયમા શી નામદેવજી અને ખીખ ભક્તોની વાણી સાથે ચાન ભક્તિના જરણા વહેરાવ્યા છે તેમાં પણ શી નાનકજી મોગે ભાગે ભક્તિરસના પોતક છે સાહિત્યની દષ્ટિએ શી મયમ કેળતી રચના સુદર ગણાય છે શીખો ની એ ભાર્ષનજ છે એમના રોપતેભકિત ને ઉત્સાહ આપનાર આ મય ગણાય છે શીખો પોતાનાં શુરદ્વારામા કોઈ દેવ, દેવતાની મર્તિ રાખત નથી પરંતુ આ મયની સ્થાપના કરી તેની પૂજા અર્ચા અને પડન પાદન કરે છે અર્ધમના ઉપદેશક ચાનીઓ શી મયમાહે ના મળેના અનેક અર્થો કરી ગતાપે છે

ભારતની જે ભાષાઓ પોતાના વિકાસથી મોખરે ઉભી નાતિપળાઓમા પોતાના સાહિત્યથી દીપી નીચી છે તેમા મરઘી પંજ એક છે એ શ્રીથી પ્રથમ વિમસ

પામવાનો દાવો કરી શકે છે. ખીણ પ્રાંતીય ભાષાઓ ત્યારે હજી જન્મવાની રાશ્ટ્રવાત કરતી હતી, ત્યારે મરાઠી સરસ સાહિત્ય બહાર પાડી રહી હતી. જેનોની અર્ધ ભાગધી મહારાષ્ટ્રને મળતી છે. દસમી સદીથી જ એ ભાષાનો વિકાસ સંધાઈ રહ્યો છે. એ ભાષાનું પદસાહિત્ય અતિ શ્રેષ્ઠ ભક્ત કવિઓની વાણીથી શબ્દમારગેલું છે. શ્રી સમર્થ રામદાસ, તુકારામ, નામદેવ, શ્રી જ્ઞાનેશ્વર, મુકતેશ્વર, વામનપંડિત, રઘુનાથપંડિત, મેરિપંત, શ્રીધર, મહિપતિ, મુકુન્દરાજ, અમૃતરાય, મુકતાબાઈ, એકનાથ વગેરે સાધુસંતો અને કવિરાજોએ એ ભાષાનાં સાહિત્યને સુંદર જોષ આપ્યો છે, વ્યવહારિક જ્ઞાન સાથે પારમાર્થિક કથાશુ સાધ્યું છે. મરાઠીનું આ સાહિત્ય પૌરાણિક અને અધ્યાત્મ વિષયને લગતું હોવા છતાં સમાજશાસ્ત્ર, રાજ્યનીતિ, સાહિત્ય, વ્યવહાર તે સમયના રીતરિવાજો, આર્થિક નીતિ અને બંધારણ ઉપર પ્રકાશ નાંખે છે.

બૌદ્ધ ધર્મના દ્વારા પછી વેદાન્તની સાથે સાથે ગીતાના ભગવત ધર્મનું પુનરજન્મ થયું ત્યારે શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે ભગવદ્ગીતાને “દેસીકાર લેણે કહ્ન સ્વદેશી અક્ષરે” સત્ત્વમાં અને મરાઠીઓની વગરિયાં બહાવિદ્યા અને ભકિત રસામૃતનાં અમૃતઝરણાં વહેવરાવ્યાં. શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા એ દીકા અનુવાદ કે સંગ્રહિત ગ્રંથ નથી, પણ સ્વતંત્ર ગ્રંથ છે. વૈરાગ્યયુક્ત ભકિતરૂપે કરીને જ પવન, આઘણ, આંડાળ સર્વેને સમાન ગણી જ્ઞાનનો સમન્વય કરી એમણે શ્રી ભગવદ્ ધર્મનો ગીતાદ્વારા ઉપદેશ પ્રજામાં ફેલાવ્યો. મહારાષ્ટ્રવાસીઓ એ ગ્રંથનો બારે સરસ આદર કરે છે.

શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ કર્મમાર્ગનું ખરું મહત્વ શુદ્ધ અને પ્રાથમિક મરાઠીભાષામાં વર્ણવ્યું છે. તેમણે શ્રી દાસસંપ્રદાયના ઉત્તરાર્ધમાં શ્રી ગીતાના નિષ્કામ કર્મ-યોગને જ પ્રાધાન્ય આપી કર્મધીરા બનવાને મહારાષ્ટ્રીઓને ઉપદેશ આપ્યો છે. શ્રી સમર્થનો ઉપદેશ બીજાના અદ્ભુત વ્યક્તિ શ્રી શિવાજી મહારાજે તેમને શુર તરીકે માન્યા છે. શ્રી શિવાજી ઉપર શ્રી સમર્થના ઉપદેશમંત્રી રૂપ સ્વરૂપ મહાન સામ્રાજ્ય પ્રાપ્તિ ચક્ર હતી. કર્મયોગનાં તત્ત્વો સુષુપ્ત દશામાંથી પુનઃ જાગૃતિને પામ્યાં. મરણપર્યંત અજાયબ પાળી શ્રી સમર્થે જ્ઞાનનો પ્રચાર કરી જગતના ઉદારના કાર્યો કર્યાં છે.

તુકા મળે લે લે જોત્ત । તે મેં માજે ચા વિકરા ।

એટલે “કહે તુકો જે જે જોલો તે જોએ સમજું વિકરને” એ શ્રી તુકારામ જીવા શ્રી-રસિક મહેતા, શ્રી ગીર્જાજી, શ્રી સુરદાસ વગેરેનાં સમાન આસને એમનાર પરમ ભક્ત શિરોમણી હતા. એમનાં પદો શુદ્ધ ભકિતથી ભરેલાં છે.

જાત્રા અને બાલીનાં દર્શનોમાં કે છ પ્રાચીન કવિએ રામાયણની જગતની જ ભાષામાં પદ્યરચ રચના કરી છે. એ રામાયણને જગતવાસીઓ “રામ કાવ્ય” કહે છે. મૂળ રામાયણને જગતની જ રસો પડેલાવ્યાં છે. ભાષાનું મોટું પરિવર્તન કરવામાં આવ્યું છે. એ રામાયણમાં કેવળ રસ નથી. એમાં સંસ્કૃત શબ્દોનો પણ સમાવેશ થયો છે. એ રામાયણ

છ કાડો અને પચીસ સર્ગોમાં સંપૂર્ણ થયે છે. એ રામાયણનો ત્યા ધણો પ્રચાર છે. આખાલવૃદ્ધોને નિત્ય શ્રવણમનનનું એ યુક્તક ગણાય છે.

હવે હેલ્લી ગૂજરાતી ભાષાને લઈએ, એના આદિ કવિ ને નરસિંહ મહેતા પુરાણોના સર્વ શાસ્ત્રી, સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માને એમણે હાસ્ય ભાવે બતાવ્યા છે. એમણે શ્રીમદ્ ભાગવતની શ્રી કૃષ્ણલીલા સુધ્ધ પ્રેમભકિતથી ગાઈ છે. ગોકુળ અને વૃંદાવનમાં ગાયો ચારતા શ્રી બાળકૃષ્ણની ગોપીઓ સાથે લીલા, રાસ, પ્રેમ, મિલન વિશેષ, હાસ્ય, રોષ, ઉકળાટ, ઉન્માદ, તલસાટ, તાલાવેલી એમણે મધુર પદોમાં વર્ણવ્યા છે. વૈરાગ્ય-મિશ્રિત ભકિતને પોતાના જીવનમાં ઉતારી એમણે “મંસારસુ સરસો ગદે, પશુ મન મારી પાસ” એ ઉકિતનું સાર્થક કથું બીજા ભકત કવિઓની પેઠે નરસિંહ મહેતાના જીવનમાં ચમત્કારોએ સારી રીતે પ્રવેશ કર્યો છે એઓ પરમ ભકત, પ્રામાણિક કવિ, ઉચ્ચચારિત્રવાન હતા પોતાના ધષ્ટને માટે ઘર, સ્ત્રી, બાળકો, રૂબરૂ, માન, આબરૂ, લોકવાજ, સાસારિકસુખ, ઝાતિ, વ્યવહાર, રાજ્ય વફાદારી વગેરે સર્વેનો તમગ કરનાર પરમ વૈજ્ઞા સાધુ જ ન હતા. તેમની કવિતામાં ભકિત સાથે જુગાર યાન અને વૈરાગ્યનું મિશ્રણ છે એમના સમય નિષ્કૃંપમાં શક્યો ઉદા છે.

પ્રેમાનંદ એટલે ગૂજરાતી ભાષાનો યુગસ્થાપક કવિ જૂતા કે નવાયુપન ગૂજરાતી કવિમંથમાંથી મહાકવિ પ્રેમાનંદ સર્વોપરિ કવિરત્ન ચંડીદાસ વગેરે કવિઓનાં આસનો પાસે જ એમનું આસન બીજાવી શકાય એમના કાવ્યોમાં તે સમયના ગૂજરાત, ગૂજરાતીઓ અને ગૂજરાતજીની આબેહવા જીવીએ સ્પીતરાષ્ટ્ર છે તેની કવિતામાં ભાવ અને રસની સચોટ જમાવટ છે અને હવે જુગાર હોય કે હાસ્ય હોય, કશ્ચા હોય કે બયાનક હોય કે વીરરસ હોય પરંતુ સર્વ સ્થળે રસસાગરના વમળો ઉઠાના મારે છે કવિના કાવ્યોને ગૂજરાતે વધાવી લીધા છે ગૂજરાતમાં એના કાવ્યોની કથા માઠી પ્રજા જીવનમાં ભાગ આપ્યો છે. યૈત્રી સુક્યપદમાં આખાહરણ, વાર્તામાં દશમરંધ, સીમન્ત પ્રસંગે મામેરું, સુદામાં ચંદ્રિય, સુલતાહરણ, નરસિંહ મહેતાની હુંડી, વિવેક વલ્લભરો, સ્વર્ગની નીસરણી ગામેગામ ગવાય છે એમનું નજાખ્યાન તો ગૂજરાતજીને પ્રિયમાં પ્રિય ગ્રંથ છે

સિંધી ભાષા મૂળ સંસ્કૃતમાંથી ઉતરેલી અને વ્યાકરણના સુધ્ધ નિપતો જાળવતારી શ્રેષ્ઠ ભાષા છે. એ ભાષાનું આદિત્ય હવે યૌવનને પ્રાપ્ત થાય છે. બીજી પ્રાતિય ભાષાઓની જગતિની ચીજુગારી નો સિંધીને પણ સ્પર્શ થયો છે. એની સિપિ કૃત્રિમ રીતે અરબીને સ્વીકારવામાં આવી છે. એક સંસ્કૃત ધાતુ અને મળવાળી ભાષાને અરબી સિપિમાં લખતા લખતા ઉચ્ચારનો ભારે શંકુ મેળો અને છે સિંધી ભાષાના આદિ અને સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ, પરમ સુશી શ્રી શાહ અબ્દુલ્લ સલીક છે, માસુરરો એમણે મુશ્વર સાથે પ્રેમગંધ બાપ્યો છે સુન્દર, યુવતી, માસુક ઉપર ખરો આસક ભાષાની વેધક શૈલીથી પોતાને દ્રશીભૂત કરતો હોય એવું વાતાવરણ શાહ લતીક ઉત્પન્ન કરે છે. એણે સાથે નીતિ, જગત્કાર, ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષનો પણ ઉપદેશ કર્યો છે. એ કવિ

સને ૧૬૮૯ માં જન્મ્યા હતાં. એણે હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે સમાન ભાવ દર્શાવ્યો છે. સિંધી આખાલ વૃધ્ઞ એમની કાશીએ ખૂબ મોજથી ગાય છે. એ ભકત, તત્ત્વજ્ઞાની અને કવિ હતા. શાહ લીકી કહે છે કે—

મંગ મુંહજે રહ, જે વહે સાજન વિસરી,
તમર લગે હુદ, થર ખાખીહો થી મરાં.

(રહારાં હદયમાં રહેલાં પ્રિયતમને જે બૂલી જાઉં તો મારી દશા રજુના લખંકર તાપમાં સપડાયલા ખાખીહા પક્ષોના જેવી થાય)

એ પ્રમાણે આ મુગસજાઓએ ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, પરમાર્થ સાહિત્ય, રસ અને કથાનાં ત્રણ પ્રકારની રસપ્રેરણા રેલી છે. સાધુત્વ, સૌંદર્ય અને વીરસુવલ ઉત્સાસથી પ્રભાવિતરૂપે પાંગરાયે છે. રસવાદિકાઓમાં આ રસપાલીઓએ રસલતાઓને વાવી પોષી તેનાં ફુલડાંના પમરાટની ભારતની સંસ્કૃત પ્રગ્નની ઘાણેન્દ્રિયોને તૃપ્તિ આપી છે. એ મહા અવધૂનસમા વાસ્તીકિઓને વંદન હો.

પ્રિયતમને

પ્રભુદાસ કાળીદાસ વ્યાસ

(હિંદોલ - તાલ લાવળી અથવા દુત ત્રિતાલ)

જાઓ નહિ પરદેશ

પિયુષ મુગ

જાઓ નહિ પરદેશ.

દેવાંના હાર હદયમાં વિરાગે

રઘુસ ખસો ન લવચેય,

પિયુષ મુગ ૦ જાઓ નહિ પરદેશ ૧

સંસાર-સાગર ધૂધવે ઘેરા

પ્રેમ-પેલે દેશ પિયુષ. ૨

દોડધુ આપણ હોયે યડે તવ

આપ સુકાની હદયેશ, પિયુષ. ૩

પંખી શું પાંખ મીઝાવી આંધ આંધે

સાધરું આતમચેડય

ધરીને પ્રેમ-વેશ, પિયુષ. ૪

સંગીતાન્ત^૧

ભાનુશંકર પા. શાસ્ત્રી

“વસપ્રણીતાનિ વર્ત્તન્તિ ચિન્મયતાં
પ્રગ્ધિમારા. ચ્ચલુ માદશાં વિરઃ ॥

ભાગવિ

આ સત્તાંની સૃષ્ટિમાં એ વસ્તુ છે. એક પુરુષ અને બીજી પ્રકૃતિ આ બંનેનાં મિશનમાંથી વિચિત્ર રૂપ તેમજ સૌન્દર્યની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે. મંગીત પણ આવી એ વસ્તુમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે; એક નાદરૂપ “અહ” અને બીજી તાલ કે કાલરૂપ “પ્રકૃતિ.” આ બંનેના મયોગથી મંગીત (અદ્ભુત) સૌન્દર્યમય બન્યું છે. આ વિચિત્ર જગત જેમ ક્ષણસ્થાયી અને મદાપસ્વિત્તનશીલ છે અને જેમ એકમાત્ર અહ નિત્ય અને સર્વત્ર છે તેમ મંગીત-જગતમાં પણ આદિ અને અન્તમાં એક માત્ર સૂર-પૂજન-નું અસ્તિત્વ છે એ વજ્રમાંથી મંગીતની ઉત્પત્તિ થાય છે અને એમાં જ મંગીતનો ક્ષય થાય છે. પૂજન પોતે મર્વળાપી, નિરાકાર, અને નિર્ગુણ છે; પરંતુ એ જ્યારે પ્રકૃતિ કે કાલની સાથે જોડાય છે ત્યારે વિચિત્રરૂપ મંગીતની ઉત્પત્તિ થાય છે. એ પૂજન આદિ-અન્ત-વિહીન હોવા છતાં સર્વવ્યાપી છે .....એ સર્વત્ર પ્રવિત થાય છે. સંગીત-જગતનું ‘એકમેવાહિતીયમ્’ તો પૂજન જ છે.

એક અક્ષર જે પ્રમાણે માયાદ્વારા આગળ બનીને વિવિધ સ્વરૂપે દેખાય છે તે પ્રમાણે એક પૂજન કાલકામ વિગિત અને વિભક્ત બનીને બહુ સ્વર, શ્રુતિ, અને તેઓના વિચિત્ર વિન્યામજનિત અમ ખ્ય રામ રાગિણી ઉત્પાદન કરે છે ભગવાનનું નઃસીમ વૈમિગ્ય મર્યાદિત શક્તિરાજો મનુષ્ય સમૂહોરીતે સ્વાયત્ત કરી શકે એ બનવાન્નેગ નથી. કેટલાય યુગોપૂર્વે આ વિશ્વની સૃષ્ટિ શરૂ થઈ છે, સૃષ્ટિના આરંભથી માંડીને મનુષ્ય વિશ્વનાં રહસ્યનું અનુસંધાન અને અવલોકન કર્યા જ કરે છે. પણ એ કેમલે અરૂપ પારિણામે સફળ થયો છે એ કહેવાની જરૂર નથી વળા કમે કમે તેની ધારણા દ્રઢમૂલ થતી જાય છે કે, વિશ્વના દ્વારા સમસ્ત રહસ્યનું લાભ થતું અસંભવિત છે એટલે જ કહી શકાય કે શિશુઓને અન્ત નથી

આ અતિલયનક કથા છે મનુષ્ય શુ ત્યારે ક્યારે પણ પોતાના શિશુઓની પૂર્ણતાનો લાભ ન મેળવી શકે? ત્યારે માનવના ગનમાં આટલી આકાંક્ષા અને આટલી હિચ્ચ આશાનું પોષણ વ્યર્થ સમજવું? એ વાત તો અહિં ચર્ચા શકાય નેમ નથી, પણ એક દિવસ એવા થોકો વસતા હતા કે જેઓએ—

૧. શ્રી દિવેતાજ શાસ્ત્રીના મૂળ બે ઠાળી લેખનો અનુવાદ

“ક્લિપ્તમંગલો વિદ્યોતે સર્વમિદં વિજ્ઞાતં ભવતીતિ” ।

(શું ભણવાથી; હે ભગવન્, આ જગતનું સકળ જ્ઞાન મળી શકાય?) આ મહાપ્રશ્નની વિચારણા કરી હતી. તદુપરમાં જગત્પાટી કપિઓએ જે કંઈ હતું તેને નિષ્કર્ષ આ પ્રમાણે છે:—

“યનો ના હમાનિ મૃતાનિ જાયન્તે, યેન જાગ્રીર્મિ જીવન્તિ,
સત્પ્રવચન્યમિસંવિદાન્તિ તદ્ વિજિજ્ઞાતસ” ।

જેમાંથી આ જ્ઞાન પ્રાપ્તી ઉત્પન્ન થાય છે, જેને લઈને જ (ઉત્પન્ન થયેલાં) હવે છે, અને પ્રલયકાળમાં જેમાં પ્રવેશ કરે છે તેને જાણુ.)

એને મેળવવાથી મનુષ્ય એકના મધ્યમાં મમરને મેળવે છે. ત્યારે જ જ્ઞાન-પિપાસાની પૂર્ણ શાન્તિ થાય છે- અને એ શાન્તિ એટલે પૂર્ણ આનન્દ.

“કેવળ સુર-સયના વિન્ધામની દિશાથી સંગીતનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તેની સીમા પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી.

“નાદાલ્પેસ્તુ પરં પારં ન જ નાતિ સત્ત્વતો ।
અથાપિ મમનમવાતુષ્ઠ્યં નહતિ વજ્રવિ” ॥

(સરસવતી દેવી પણ નાદાભિધનો આમો કિનારો મળ્યોતાં નથી આજ દિવસ સુધી દુગી જવાની બીકથી. વીણાનાં તુચ્છગાને વદનચલ હાથર વદા કરે છે.)

ત્યારે સત્ય છે કે એ પ્રમાણે સંગીતનો અભ્યાસ નથી વિશિષ્ટ સ્વર-વિન્યાસથી અશોષ સંગની ઉત્પાત્ત યદ્ય છે અને યદ્ય શકે તેમ છે. પ્રત્યેક સંગને અસંખ્ય તાલના શોભથી અસીમ વૈચર્ય આપી શકાય તેમ છે. આવી એજાનો અંત નથી; આવી એજાનું પરિણામ પણ નથી. પરન્તુ જે સંગીતસાધક આદિ અને સર્વજ્ઞાપી પૂજ્ય સુરના મધ્યમાં પ્રવેશ કરી ધારણાપૂર્વક નેને જ્ઞાપન કરી શકે તો જેમ મેઘ મેઘ સાથેએ જોગાર-સ્વરૂપ જગને જિન્દુના મધ્યમાં પ્રાપ્ત કરીને વિશ્વ-જગ્યાંડના સકળ પદાર્થનાં વદનનું જ્ઞાન મેળવી લીધું હોય છે તેમ તે પણ તેથી જ રીને પોતાની સંગીત-સાધના સમ્પૂર્ણ કરી શકે તેમ છે. કારણકે બીજા સકળ સ્વર, સુર, રાગ તાલ, લય, માન, વગેરે એક પડખોના આધાર કરીને તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને અન્તે તેમાં જ વિસીન થાય છે. આવો સાધક એક કાલમાં જ સકળ પ્રકારના સ્વર-વિન્યાસ તેમજ લય-મંથનનું નરવ ગમણ શકે છે અને રાગ-રાગિણીના રસનો અધિશયી પણ થઈ શકે છે.....

તે આદિ અને એકમાત્ર સુર સંગીતના સમગ્ર મુખનો આધાર અને હેતુ હોવા છતાં પોને નિરુપ્ય છે. એથી જ સંગીતનું શ્રુતિ માધુર્ય ઉત્પન્ન થાય છે; પણ એ પોને શ્રુતિ-મધુર નથી. એથી જ સંગીતની પ્રત્યેકદિની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે; પણ એમાં

મોહ માયા નથી ત્યારે તેમાં છે શું ? કે મુક્તિ, મુક્તિ અને મુક્તિ પાડિત્યનો પ્રગટભતામાંથી મુક્તિ, મનદૈય અને રીતિપદ્ધતિની વિશિષ્ટતામાંથી મુક્તિ અને અમ આનંદ તેમ જ કદ ન્યાયમમાંથી મુક્તિ જે માધ્યક ને પરમમગીતના મને જાણે છે તે મુક્તિ હોય છે તેજે મહાશાંતિ મેળવી હોય છે અને સાથે માથે શાન્તિમગિત આનંદ પણ મેળવેલો હોય છે તે જ દેવ દાન રીતિના નિર્વિચારમાં મક્કા પ્રમરના મગીતના આનંદનો અધિકારી થાય છે

ત્યારે શું સ્વર અને લય, રાગ અને તાન એ બધાના પ્રયોગ અને વિન્યાસની નિયમાવલીને અપરાધિવારે ઉપેક્ષા કરીને આપણે પ્રથમ તે જ પરાધિવા પ્રતિ મન રાખીને એક તેનીજ માધના કરવી ? 'તદ્વક્તમધિગમ્યત' કેવળ અક્ષરની ઉપામના કરવી એમ છે જ નહિ એમ હોઈ શકે પણ નહીં અપણા શાસ્ત્રો આપણને વરવાડ બોધ આપે છે કે, અપરાધિવારે પ્રાયશ્ચિક્ષા ગોપાનની અવલેખ (તિરસ્કાર) કરીને જેઓ એકસર પણ પદક્ષેપ કરે છે તેઓ તમોમય નન્કમાં પડે છે

વિરાનને સારથિ કરીને કર્મમાર્ગનું અવનમન કર્યા મિત્રાય નિરૂત્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકાય નહિ પરંતુ તે કર્મમાંથીયે મુક્તિ નથી કારણકે કર્મની અમાપ્તિ નથી આમ છે ત્યારે નિષ્કામ કર્મ વિન આચાર ફનામક્ષા નાખ્યા સિવાય કર્મજીવનમાંથી મુક્તિ મળે તેમ નથી પણ બહુ જુદા મનુષ્ય માયામુક્ત થઈને નિરૂત્તિમાર્ગનું અવનમન કરી શકે છે જો આમ યાન તો ભગવાનની સૃષ્ટિનો વૃત્તજ લોપ યાત તેજ ભગવાનની મોહિની મૂર્તિ મનુષ્યાના મનને આકર્ષી બાધી રાખે છે અને તમ મોહમાયા સંગીતના વિચિત્ર સૈન્દર્યમાં મનુષ્યાની ચેષ્ટાને જીવની જગતી રાખે છે! જો આમ ન હોત તો સંગીત મહાવિદ્યાનો આરનેાય લો! થઈ ગયો હોત

પરીક્ષાસુન્દરી

(ગાદુંલ)

મ. લ. લદ્દ

આવી જાણી સગીષ ચિત્ત મનનું ઉત્કૃષ્ટ હર્ષે, વગી
ગાતા કંઈ રમ ચલુ મહીં તો ફેને વિનોય હૃદિ
ગમેનો વગી હોય કે અવમરે તે ચે દ્રવે ચે રમ,
ને કે પેર કરી મુકે અમીર તો એરી ગુણે નારી છે
એથી અન્ય થઈ રહેન જણ આ ના હર્ષે છે ચિત્તમાં
રગો તો ઉનટા જતા ઉડી અને ફેનાય નિર્ભર્સના
ના છે મધુ મહી જરી સુખગ એ જ્યોતના જતી આશિત
જાણે ચે જડ ભાતરી વહી ગયા આ શા ગુણે નારીના ?

ગ્રંથસ્થવાક્યમય

ગાવિંદુ ળેતર અને બીજી વાતોઃ ધૂમકેતુઃ આરૂઢિ બીજી, પૃ. ૪૮ એ આના, ગૂર્જર મંથરત કાર્યાગ્રહઃ અમદાવાદ.

ગૂર્જરાતના મુપ્રસિદ્ધ અને લખ્ધચરિત્ત નવલિકાકારની ચાર ખૂબ વખણાએકી વાર્તાઓને એકત્રિત કરી આ મંથર દ્વારા લોકસમુદાયના હાર્દ સુધી પહોંચવાનો પ્રકાશકોએ કરેલો પ્રયત્ન રતુન્ય અને અનુકરણીય છે. આપણે મોટે ભાગે હજુ કિંમતી પુસ્તકો ખરીદી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી જે થોડા વણા ખરીદી કરે છે તે બનનાં સુધી સરતી કિંમતનાં પુસ્તકો જ પસંદ કરે છે. મોટે ભાગે આપણા પ્રતિષ્ઠિત લેખકોનાં પુસ્તકો એક રૂપિયાથી વધારે કિંમતનાં હોય છે. એટલે મધ્યમ વર્ગના વાચકને સરતી કિંમતનાં અને સસ્તાં વાંચનથી ચક્કાવી લેવું પડે છે. આર્થિક મુશ્કેલીને લઈને આમ વમશે અને નીચડો વર્ગ શિષ્ટ વાંચનથી વચિત રહે છે. આવી સસ્તાં પ્રકાશનોની યોગ્યતાને જો આપણા બીજા શિષ્ટ લેખકો ઉપાડે લે તો આપણે સાદિત્યના પ્રચાર સાથે સેકશનને સ્પર્ધા પણ કરી શકીશું, અને આડકતરી રીતે લોકોએ સાદિત્યને ઉત્તરોત્તર ઉંચું લાવવા સમર્થ થઈ શકીશું. આવાં સસ્તાં પ્રકાશનોની બીજી પણ ઉપયોગ છે. આવાં પ્રકાશનો અંધકારનાં અન્ય મોટી, કિંમતના પ્રકાશનોના 'નમુના' રૂપે કામ કરશે. એક 'નમુનો' ખરીદી પછી 'માત્ર' પસંદ પડે તો વધારે ખરીદી કરવી. નહિ તો બે ચાર આનેથી જ પસંદ. બે બીડી રૂપિયાની એપડી ખરીદનારને વાંચના પછી ગ્રંથોય ન થાય નો તેને બારે વિમાસભ થાય, જ્યારે એચાર આનાની એપડી લેનારને અસંતોષ એટલે આકરો નથી લાગતો. આમ ઉભય પ્રકારે આ યોગ્યતા ધ્વજ છે.

બે આના જેવી નજીરી રકમમાં પણ જે સફાઈ અને સુધડતાબધુ વાંચન પૂરે પાડનામાં આવ્યું છે તે માટે લેખક પ્રકાશકને ધન્યવાદ.

આ પુસ્તિકાનો બીજી આરૂઢિ યદ્ય છે એજ એની સેકોપોગિયા પુરવાર કરવા બસ છે.

સમર્પણની કથાઓઃ નરવિદભાઈ-ઈ. પટેલઃ ૫ ૮૨ બીજી આરૂઢિ, ૭ આના પારીધર મંદિર, આબાદ.

કવિરત રવિન્દનાથ ઠાકુરના પુસ્તકના અનુવાદની આ બીજી આરૂઢિ છે. અનુવાદ સરળ અને સ્પષ્ટ થયો છે. એક પૈસાવાળું દંગીન. પોસ્ટકાર્ડ પુસ્તકનાં મુખપૃષ્ઠે ચોટી આખી એપડીનો એક પ્રકાશકે કરાવે કરી નાખ્યો છે.

નિધાસ. બુદ્ધેશ પૃ ૧૫૮. આવૃત્તિ પહેલી એક રૂપિયો નવી દુનિયા કાર્યાલય
અમદાવાદ

ખીજી ધધામા નિષ્ક્રમ ચચ્ચેચાચ્ચાને અચ્ચમાજાની પ્રવૃત્તિ ઈષ્ટાપતિ યથ પડી છે
દરેક અચ્ચમાજાવાળા પાસે ખીજી અચ્ચમાજાઓ કરતા કંઈક જુદું જ આપવાનું હોય છે
જો આ વાત ખરેખર સાચી હોય તો મૂજરાતી સાહિત્યનો આ દશકો ભવિષ્યનો
ઈતિહાસકર સેનાના અદ્ધરે આલેખશે લગભગ પચાસેક ઉપરની અચ્ચમાજાના ચારસોએક
ઉપરના 'નવીન પ્રેરણા પાનારા' કે 'આતર શક્તિને અજવાળનારા' મૌલિકદશનવાળા
લેખકો અને ચિનકોથી ઉભગતા મૂજગતને કોણ દરિદ્રા કહેશે ? આ સપ્રકમાં 'મૂજાવી
સમાજ' થા નિધામ નામની નવનિકાઓ છે એના લેખકનો એક જ હેતુ છે અને
તે મૂડીવાદને કાળામા કાળા રાજે રગવાનો મૂડીવાદમા ન માનનારાઓને આ વતો
વાચ્યાથી વૈતત્ત્વિત પછી મળતી શાંતિ મળશે મૂડીવાદ સામેનો મજુગવાદીઓનો પ્રેમ
મૂડી ભેગી કરવામા મજેની નિષ્ક્રમનાનાથ બહુધા ઉપગે છે એક યા બીજા સ્વરૂપમા
મૂડીવાદ રહેવાનો છે તે સદ્ગમ રીતે વિચાર કરનારને જાણાયા મિવાય રહેશે નહિ તો પછી
આપુ પ્રચારાત્મક સાહિત્ય પ્રગટ કરી વૈના ખીજ રાખવાનો શા અર્થ હશે ? આવા
સાહિત્યના પ્રચારથી ગરીબ વર્ગને એક પ્રકારનું નુકસાન થાય છે તેવી ધારે ખજ
પડતી હોય એમ લાગતું નથી ગરીબને ગરીમાઈનું ભાન કરાવતું તમો કુખી છે
પીડિત અને પીડિત છે એમ એમના મનમા દસાવતું અ એક પ્રકારનો નૈતિક ગ્રહો છે
આવા પ્રચારથી ગરીબ પોતાની મનીમ ઈનું કૌતવ અને મનની નિર્મળતા મુમાવી એમે મે
તેના સ્વામી પ્રત્યે અને તેનાથી સારી સિધાંતના બધા પ્રત્યે-સુખી સામ્યવાદી પ્રત્યે પથ-
તેને અણગમે આલે છે અને દિવમે દિવમ ગરીમાઈમારી છુવાળા પ્રયત્નો કરવાને
બદલે તે શ્રીમ તેનો નાશ કરવાના મનસુખા મેલે છે આમ આવા પ્રચારાત્મક સાહિત્યથી
સુખી ગરીમોના હૃદયમા વેન્ગેગના ખીજ રેપાય છે અને સતાપર દન જીવન એક ભાગ્ય
બની ન્તય છે

સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ આ નવનિકાઓમા ઇચ્છા જેવું ધણું રહે છે
લેખકનો કોશ જમે તે ભેગો કારુણ્યની અમર જમાવવાનો હોય એમ લાગે છે એ
બતાવે છે તેવો જુનમ જો ગરીમો ઉપર વર્ણવામા આવતો હાત તો ગરીમોની મરથાએ
કા નો એ સામે બજાવે કયો હાત અને કા તો એ મરથા અત્યાર પહેલા નષ્ટ બની
ગઇ હોત આ બેમાથી એકે નથી યધુ એ બતાવે છે કે ગરીમોનું જીવન હજુ સાવ ન
જીવી શકાય તવુ નથી થઇ ગયુ

શૈલિની કચારી ધડી છે જતાં મનાદ ઉપર લેખકનો લાય મારો મોલ છે
વાતા કરતા આમા વાનો જેવું ધડું છે સમ્મિતિ અસરકરક, કયાક કયાક, બની
શક્યા છે તે લેખકની વાર્તાનેષક તરીકેની શક્તિતા મતાવે કે લેખક પ્રચારાત્મક લખતું
છોડી દઇ સ્વય પ્રેરણાથી પ્રેરામ જો વાર્તાએક લખત તો તેમની કૃતિએ અમરકારક અને
સુવાચ્ય બનશે

વેરાનમાં

લેખક :

અવેરચંદ મેઘાણી

પૃ. અંખ્યા ૧૭૧

જાકું જુહું કિં દાં એક

“...સૌરાષ્ટ્રની રસધારના આપણા સાહિત્યના અમર પુસ્તકોમાંથી ઉભી થયેલ શ્રી. મેઘાણીની અચોટ, દર્દભરી ભાવાર્માં આ નાની વાતો આલેખાયેલી એટલે એમાં રસ, દર્દ, અને સચોટતા સહજ જ હોય.

આમાંની કેટલીક કૃતિઓ પાશ્ચાત્ય સમર્થ લેખકોની કૃતિઓ પરથી ઉદ્ભવેલ છે. કેટલીક ત્યાંના વર્તમાનપત્રો પરથી રચી છે. કેટલીક પુસ્તકોના નીચોક રૂપે પરિણમી છે અને કેટલીક સ્વાતંત્ર્યમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે પણ દરેકમાં લક્ષ્ય એક જ છે. એમાં દંભ નથી, નથી કૃત્રિમતા. છે માત્ર માનવહેતુનું સદૃશ પચક્કરત્વ. એનાં નાનામોટાં દુઃખની તારવણી. એનાં શુદ્ધોની સાદું દૈન્યે કરેલ રતુનિ. એમાં મનુષ્યોની માનવતાને જગાડવાનો દર્દભર્યો વલ્લ છે.

‘ગુરુદાસ’

છુટક વેશ્યાણના સોલં એજન્ડરા

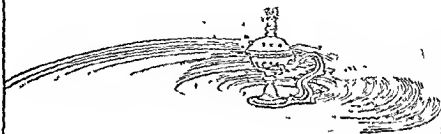
સી. જ મ ના દા સ ની કું.

પ્રિન્સેસ-પ્રીટ સુગ્રહ.

નવું પ્રકાશન

પુસ્તક સાતમું

અંજલિ ગ્રંથમાળા

અંગ્રજીવનના વિવિધ અંગેને અર્પે કવિ

નવલિંગાઓનો સંગ્રહ

શ્રી દરબાણરાય લેખીના પ્રવેશક સહિત

૬૨૬

વેળા : વિનોદ ભટ્ટ

સુદ ૬૭ ૭૫૫૭ . મેળવત પાત્રી જાંધણી : મેળવત દિરંગી નંદક . મદ્રા રવિગો

અંજલિ ગ્રંથમાળા : એસો હોલ : કરાચી

१६६२

श्री ५।२५

वर्ष पांचभुं
अ क दशमो

वन्दे मदि व तां पाणीं अमृतां आत्मन कलाम्

અંજલિ ગ્રંથમાળા

નવું પ્રકાશન

ઓક્ટોબરમાં બહાર પડશે

લગ્ન-એક સમસ્યા

વાર્ષિક

લવાજમ

દેશમાં
કાનુ પૂર્વે રા તથા
પાક પૂર્વે રા ચાર

પરદેશમાં
રિસિંગ ૭
રિસિંગ ૭ આઠ

આપે આજ સુધીમાં ન વાંચ્યું હોય એવું આ પુસ્તક યશો મમાજીજીવનો મોટામાં મોટો અને ગર્ભર પ્રશ્ન લખેલો એ જાદવી પ્રશ્નને અનેકરૂપે આ પુસ્તકમાં અર્થવાગા આવેલા છે વાચનારને મહેન અને સ્વાભાવિક લાગે એટલા માટે લગ્નમગ અર્થમાં પાનાનું આપું પુસ્તક પત્રકો લખાયું છે, આપ વાચકો તારે આપી લાગશે કે આ પુસ્તક પ્રત્યેક કુટુંબમાં સ્થાવર જેવું છે

:: ગ્રાહક બની આ નવીન ગાહિત્યને પરિચય કરો ::

અંજલિ ગ્રંથમાળા

રસોટાલ કરામી

એક પ્રાચીન પોતાની ઉન્નતિ આપવા માટે પોતાનો પૂર્વ ઇતિહાસ જાણવાની કેટલી જરૂર છે તે હવે કાંઈને સમજાવવું રહેતું નથી. કેમકે વર્તમાનકાળની આગળ પડતી સર્વે પ્રજાનાં દષ્ટાંતો આપણી સમક્ષ તેના પુરાવા રજૂ કરતાં તથા આપણને બોધપાઠ આપતાં દીવાદાંડી રૂપે હોવાં છે.

આપણે પ્રાચીન ઇતિહાસ લગભગ અધારમાં જ પોતે છે. છતાં જે વિચિત્ર બહાર આવેલ છે તે પણ કશી ભીરની સામગ્રીના અભાવે વિકૃત સ્વરૂપે જણાયેલ છે; એટલે જેમ તેને સુધરવાની અગત્ય છે તેમ અધિકારમાં પડી રહેલને પ્રકાશમાં લાવવાની પણ તેટલી જ જરૂર છે.

આ પ્રકારના બંને પદ્ધતિ પ્રમાણ અને પરીક્ષા પરીક્ષા વાંચી કરીએ છીએ અને પરિણામે,

ઇ. સ. પૂ. ૬૦૦થી ઇ. સ. ૧૦૦ સુધીનો એક હજાર વર્ષનો

કર્તા ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ શાહ

એલ. એમ. એન્ડ એસ.

પ્રાચીન ઇતિહાસ પ્રજા સમક્ષ પાડવા સંસ્થિતમાન થયા છીએ. વિદ્વાનો જેને અધિકારનો યુગ માને છે તેવા આ એકદમર વર્ષના પ્રાચીન ઇતિહાસને મુનિર્મિત કરતો, હિંદના યુગલુવા ઇતિહાસપટ પર નીચતાનો પ્રકાશ ફેંકતો, આ એક અદ્વિતીય કૃત્ય અને નિવાર કૃત્ય છે. તેના બે હજાર પૃષ્ઠો ચવાયી જળાશય પ્રકાર જાગમાં પાંચસો, પાંચસો પૃષ્ઠોમાં બેઝીન્ડાખી છે. જેના પ્રથમ બે ભાગ નિવાર યજ્ઞ ચૂકા છે. તથા મીન્ડ ભાગનું લાપવાનું કામ તર મેલે મળ્યું છે. આ ૭ માસમાં તૈયાર થઈ ગયો તથા તેણે

ભાગ પશુ હસ્તવિખિન મેડર તૈયાગ હોવાથી તે નદ છ એક માસમા બહાર પડી જશે વાચનની સ્પષ્ટતા કાળે આ પુસ્તકમાં ૮૦૦ તો ચિત્રો જ દાખલ કર્યા છે જેમનો મોટો ભાગ આપણી ગુજરાતના એક પ્રમિષ્ઠ અને કમાવડા ચિત્રકાર પામે નવીન જ ઉમેરો કરાવ્યો છે વર્ગી પ્રમાણુમૂત ગણાતા સગકારી રીઝોટો તથા વિદ્યોતના પુસ્તકોના ઉતાગ અને અવનરણો મહિત શિશુનેજો અને ગિફ્ટની સાક્ષિઓ તથા પ્રસાદો અને આધારો આપી તેમની સધળી હમીકન સુરવાર કરી આપેન હોવાથી કેળવણીમા રસ લેતી મર્વ પ્રમગની મગ્યાઓ - જેવી કે ધી જોમે કુનીવરસીની ધી પ્રીન્સ એક વેન્સ મ્યુનીયમ ધી કામા જોરીએન્ટન ઇન્ડીયન ધી કવે કુનીવરસીની, જે એન પેની નાયએરી, ધી હામોદરતમ સુખ વાગા નાયએરી, ધી બરડા હાઈસ્કુન જેડ ગોક્ષાદાસ તેન્પાગ હાઈસ્કુન, રોડ મથુગામ ભાગીયા હાઈસ્કુન ધી વનિના વિનામ મુનપતી મ્યુનિસિપલિની, વડોદરા સ્ટેઈનની મોની મોની નાયએરીઓ આદિ અનેક મર્યાઓએ નેની પાખે તપામ કરી તેને ખરીદા છે તેમજ ગુજરાત મહિવાગડના અનેક સ્કોલો પાલ ઉમેજન આપ્યું છે અને હવે તો મુમઈ સરમરના કેળવણી આતાએ પણ મજુર કરેન હોવાથી જે મર્યાઓ ખરીદ કરવામા આપી રહી હો એમના ખરીદતા અચકાતી હશે તેના તરફથી પણ ઉત્તમ મળવા વર્ષ છે.

આ મધ્ય રમત સામગ્રીપૂર્ણ અને પ્રમાણુમૂત હરીકોનોથી ભરપુર હોઈ વિદ્યોતો, વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાર્થો, અને વેદાંતીને પણ મનન કરવા જેવો છે તેના કસમય ચિત્રો અને નવવક્રમાં જેવી કાનવાહી સાદી અને મગી તખાલ્ફ રીખીએ વિદ્યાન જનનાથી માંડી છે કેળવ રીમા પછાત ગણાય તેવા ગણવર્ગમા પણ એક મરણ અજમ આપણે જમાવ્યું છે તમે પોતે અને કોઈ પણ વર્ગમા મુકામ ઇચ્છતા ન હો પણ તમે દિન્દી તો છો તે એક દિવસ વતની તરીકે પણ તમારે તમારી જનમનમિતો ઇતિહાસ તો જાણવો જ રહે છે!

આટલી હમીકત આપના કાન સુધી પહોચાડવાને આશય એ છે કે તમે પણ અમારા આ પ્રવાગથી જનગીયા થઇ અમારા પ્રવામી કદર કરો પુસ્તકને પાને પાને તદ્દન નવીન હમીકત ભરેલી છે વર્ગી એમાના કેન્સક નવી અત્યોએ ઐતિહાસી જમનમા ક્રાંતિ ઉત્પન્ન કરી છે જે હજાર પાનાના આ મગની આદિતી આ હસ્તપત્રયા શોડીઝ આપી શકાય તેમ હજારમારે ભાગની મહિમ માગની પત્રિમ તથા તેને અંગે મજેન કેટલાક વિદ્યોતના તથા પત્રમગના અભિપ્રાયો અમે હપાથી મગ્યા છે જેછેએ તો વિના મુદ્દે અમારી પાનેથી મમારી આડ ખત્રી કરી શકો હો અવવા તો આરે ભાગેના દુકમાર જે નામે રણ દેવ છે તે હોગથી પણ પુસ્તકની આવગકના અને ઉપયોગિતાનો કષ્ટક અપલ ગાધી શકો છો

ચારે ભાગના દુક સાર

ભાગ પહેલો

પ્રથમ ભાગની વિશિષ્ટતા - આગીન ભાગતવાનુ ભોજે તીક રખાન આપી ને સમયે ભસ્તની જે મુખ્ય મોદા મતા હમી તે હેકનુ દુક ચરિત આનેખ્યુ છે તથા તે કહવાત મોજે મત ભવેલી કહ નાધી મનાય છે તેમા પશુ મુખ્ય જે મગધ આમ ભવ છે તેના પ્રથમ

સત્તાધીશ સિદ્ધતાગ વંચી નવ, અને પછીના નંદવંચના નવ, એમ મળી અઘાર વૃષાંતિઓની વૃષ્ટિઓ અનેક દર્શિબિદ્યથી લખ્યાં છે, તથા તે સમયની ભારતીય પ્રેમની સંસ્કૃતિ, રીતરિવાજો, સહસ્રમેનો ચિતાર આપી જતાં છે.

બીજો ભાગ

મૌર્યવંશના પ્રથમ ચાર રાજા. અંદ્રગુપ્ત, બિદુસાર, અશોક અને પ્રિયદર્શિનના ચરિત્રો લખ્યાં છે. આચાર મુંઝી જણાવાયું છે તેના કસ્ટો લુદ્ધે જ વર્ણન છે. જેમકે અશોક અને પ્રિયદર્શિન જન્મે જુદી જ વ્યક્તિઓ હોવાથી અશોકના તે વિશ્વાસેમાને બીજા ધર્મના નહીં, પણ પ્રિયદર્શિન જે ધર્મ પાળતો હતો તે જોઈ ધર્મના સાખીત કરી બતાવ્યા છે. તેમજ એલેક્ઝાન્ડર જે જે સેલેસિયસને મદદો હતો તે ચંદ્રગુપ્ત નહીં, પણ અશોકવંશનું હતો એટલે તેજ એ જણા સમકાલીન ગણાય.

અઘાપી પચાત સિદ્ધા ચિત્રો કે તેની માહિતી કોઈ ગુપ્તરાની પુસ્તકોમાં છેજ નહીં, એટલે તે તેમજ બુદ્ધદેવનું જુદીજ ભાત પાડતું ચરિત્ર, તે પણ આ ભાગના વિશિષ્ટ અંગો છે.

ત્રીજો ભાગ

તેને છાપવાનો આરંભ ક્યારનો કરી દેવાયો છે. તેમાં નીચેની હકીકતો આવે છે.

મૌર્યવંશની પછી, તેના કારણે સાથે શુંગવંશનો અમલ અને પત્તજલી મહાશયની દેવિવશી તથા તેના ચારિત્રની અસર. હેલસટ, ચીન, પાર્થિયન, પેર્સિય એમ પાંચે પ્રજાનિ ઉત્પત્તિ; તેમનો કમિક વિશ્વાસ; તેમના સરકાર જેવા કે બુદ્ધ, નંદપાણ, ડિમેટ્રીઅસ, મિનેન્ડર, સિઅક, શલુવુશ, સોદાસ, હયામાસ, હયામ, મોઝીસ, અઝીઝ ઇવાકિનો સાલ્વાર શયન તથા રાજ્યો અમલો આખાં ચેટીવંશનો પ્રતિદાસ; તેની ઉત્પત્તિ, તેમાં ક્રેમશ્વર તથા પુલ્હરાકના વૃત્તાંત; અને ખાસ કરીને રાજ્ય ખરેખરનું શયન; તેજ બતાવેલ 'હાથી' હંકાના અંશ તથા સમજાવી દેપર નવીનજ પ્રસરતો પ્રકાર, પેલી સુરજી. પ્રતિગાનું થાપ તથા ઉત્પત્તિ, તેમજ હાલની સ્થિતિ.

શક—કેપલહત્તના આખા વંશની માહિતી.

ચોથો ભાગ

ગદબિલ્લવંશના: ગદલસેન, સુઝરિવિક્રમાદિત્ય, વીરવિક્રમ, ધર્માદિત્ય, સિદ્ધાદિત્યાદિ નવે રાજાના વૃત્તાંતો; વિક્રમ-સંવત તથા શક-સંવતની સ્થાપના; તેમાં આવેલ પંદરેક વિદ્યોદિતના સમયની ચર્ચા તથા નિર્ણિત કરી આવેલ તે સમયને લગતી માહિતી. ગદાવીર સંવત અને હેલસટ સંવતનું થયેલું ચતુલ.

અપ્રિયવંશની હસે વરસની નાગાવમ્બી, વંશારણી નથાંકલ રાજાઓની અનુક્રમ; સિદ્ધાના અને સિદ્ધાસેનાના અખતર સાથે હરેકનાં શયનસાદિસ.

સુલેલુવંશની સ્થાપના તથા સમય; જુદાંજુદાં વંશના નવે રાજાઓની નાગાવમ્બી તથા સાલ્વાર ચરિત્રો; અર્ધેલુ રાજા તથા હેલસટ રાજા સમયની તારીખો કેમકે રાજાં છે તેની ચર્ચા અને મુંઝી આવેલ પાડો નિર્ણય.

આરે ભાગના આખા મેગની કીમત ૩ ૨૦) કે આ ગકમ દેખાવમાં જો કે મોની
લાગે છે, છતાં અન્ય પુસ્તકોની સરખામણીમાં તે અડધો અડધ સસ્તીજ છે કેમકે ૩૫૦
પૃષ્ઠની પણ અમારા પુસ્તકના અડધા કદની એટલે અમારા ૧૦૫ પૃષ્ઠની પ્રમિદ નવલિકા
જુદાની કિં ૩ ૩૩-૨૩ હોવા છતાં તે અપોચપ ઉપરી જાય છે એટલે કે તે જુદાની કિંમત
અકરી ગણાતી નથી આ પ્રમાણે કેવળ પૃષ્ઠ સંખ્યાની ગણતરીએ પણ નવલિકાની કિંમતના
હિસામે અમારા પુસ્તકની કિંમત ૩ ૩૫ થી ૪૦ યવા જરી અને તેમાંજે જો તેના ૪૦૦
ચિત્રોની તથા તે તૈયાર કરવામાં પચીસ પચીસ વર્ષ જેટલા જગન સમયની મહેનતની
કિંમત તથા સંશોધન આદિ મુદ્દાઓ ને વિચારાને તા ૩ ૪૦ થી પણ વધી જરી જ્યારે
અમે તો માત્ર ૩ ૨૦) વીસજ સખી છે મતનમ કે દિમાન મૂકીશો તો પૈસાના
જો પાન લેએ પડી રહેશે આમ તેની કિંમત તે એકદમ ખાળીના મુલ્ય જેરી ગણાશે

પુસ્તકમાં ઇતિહાસ જેમ રહેજોના છે તેમ પુસ્તક પણ રચેલી મગગથીજ
તૈયાર થયેન છે આમ મર્વ રીતે રચેલીજ લાવના જાણુ મરે છે

આરે ભાગમાં દરેકને લગતા વિષયો કે ધી માલવાની આવી મમનાવળી નામાવળી,
વશાવળી તથા પુસ્તકની આર આવતી હપીકોની મપૂર્વ અનુક્રમાણુકા પણ આપી છે
જેરી થોડા સમયમાં જોઇતી સર્વ માહિતી પણ મેગની સખા છે

વળી દરેક પ્રકારના ખરીદનારની સુગમતા માયવના કેટલીક મગન ના પણ રાખી છે

જુદકે કીમત				} એમકે આરે ભાગના એક આખ મેગની કિંમત ૩ ૨૦) રીમ છે એટલે કે જુદકે કિંમતના જે રા. ૨૫) (જુએ માજીમાં) છે તે ૫૦ વીમ ૪૫ કમીશન છે તેવીજ રીત જીતે જોજો અને જેશે ભાગના ખરીદનારને ૧૫ ટમ અને નાતે તથા મોથો ભાગ ખરીદનારને ૧૦ ટમ કમીશન અપાશે પણ આ
પરેના ભાગની	૩	૫)		
બીજા	"	"	જા	
ત્રાજા	"	"	૬૩	
એથા	"	"	૧)	
૩૫૦				}

પ્રમાણે ખરીદનાની હજી ગળનારે અમાલેરી ગ ૨૫ અમેએ મોમલી આપી જેતાનું નામ
રચાવર કરાવવું પડશે તે મિત્રાય મીશન આપવામાં આવતું નથી તેમજ પુસ્તકો પુર્વ
ખાડવાની જવાબદારી પણ અમે સ્વીકારતા નથી અનમત રીપોર્ટ મૂકેના આ જો ઉપોચ
છે તા ભાગની કિંમત નહુત કરવી વખતે કાપી દેવામાં આવશે

ઉપરની હપીકત વચ્ચે લીધા પછી જો ઉપયોગી લાગે તો આપા ગીતમકગા
તથા સેલીએમાં ફેરાવમાં આપને સમાગી અમ વિનતી છે એ જ અભ્યપના

મગવનું મિત્ર } નિં
મેનફે
વડોદરા-ગાવપુરા, દાવર સામે } શશિકાન્ત એન્ડ કું૦

તા કે — આ પુસ્તકો જેકે જાણીતી શુકમે-સીન ત્યા પણ વેચાતાં મળી શકશે

ASVAN

The Supreme Tonic

વૃદ્ધ કે યુવાન નબળા કે માંદલા
કોઈ પણ માણસ માટે અકસીર ગણાય છે

શક્તિની સર્વોત્તમ દ્રવા

અ શ્વ ન

ગુમાવેલી તાકાત અપારાબંધ ઉત્પત્ત કરે છે
અ ને

નવું જીવન અને ઉત્સાહ રેડે છે.

શરિરના સ્તાયુઓ અને મગજને

અજળ રીતે વિકસાવે છે.

દરેક દવાવાળાઓની દુકાને મળશે

બંગાલ કેમીકલ વર્કસ, કેલકત્તા

કરાચીના એજન્ટ:— બે. તીરથ એન્ડ કું.

બંદર રોડ ક રા ગી

જીજ્ઞાસુ

દર મહીનાની તા. ૧૫મીએ પ્રકટ થાય છે.

ઝોગસ્ટ અંકમાં

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની નવી નવલકથા

આદ્યત્રી

કનૈયાલાલ મોરોજીલાલ મુનશી

સાહિત્ય સમીતી તરફથી

ત્રી મહા :

જયોતીન્દ્ર હ. દવે,

ધનમુખવાલ કૃ મહેતા,

શ્રી રમણ ન. વકીલ

શ્રી. શંકરપ્રસાદ છ રાનલ,

શ્રી. ભાનુશંકર બા વ્યાસ

જય સોમનાથ

(આધુ નાટી)

ઉપરાલ

સૌદામિની

(નાટક) નબાફ પાઠક

ધોળી માળખા (ટૂંકી વાર્તા) વે.કે. શાહ

ભાલીતુ હારથ (ટૂંકી વાર્તા) જય તિવાલ શાહ

મહાશુભરાતના સંસ્થાનો મધુકા નાટો કે મલેરી મધુ

ભાલિલ (નિધ) શંકે શંકર પડયા

વાર્ષિક લગાજમ

હિંદમા ૩ ૫-૦-૦

પરદેશ ૧૨ શી ૧૧

સ સદના સંસ્થો માટે

લગાજમ ૩ ૪-૦-૦

કાર્યાલય

૧૧૧ એમ.એન.કે. રોડ

કોટ બુધબાઈ,

અને

શ્રી સુદરમ શ્રી પૂજનાલ શ્રી અનંતવાળા

વગેરેના માધ્યમ, દોહન, વત માનસાર

ત્રીમાનેશી, રામાયણના રંગરે

સોલ જોબ. ૨૩ ફરીર વાલજી જોન્ડ સન્સ

સુખડનો સાબુ

તમારા મનને ધુરા ખુસાવ રાખે
બિલીમોદર સુખ ધી વાળો અમારો સર્વે.
તમ સુખડના તેલનો બનાવેલ સાબુ જેમાં
ઉચ્ચ પ્રકારનું ચાલર અને સુવાસીત ફોર્મીન બેસેન્સ
વાપરવામાં આવ્યું છે તે એક વખત વાપરીને ખાતરી કરો.
આપણા અમ દેશને માટે કો ખાસ બનાવવામાં આવ્યો છે.
રોવાથી નીવડતાં શરીરમાં એ કડક, હાસ્યદ ને તાઝગી બરે છે.
કિની ખુરબિલાર સ્વાસ્થ તમારા મનને જરૂર પ્રવૃત્તિત અને
આનંદાદક બનાવશે. દરેક કેડાણે એ મળી શકશે.

કેરલ સોપર્લવુડ
કાલીકર

૦ બંદર રોડ, કરાચી ૦

મંજઈમાં અમીરી રહેવા જમવાનું

આર્યાનિવસ

the ARYANIVAS

ટે.નં. ૨૩૧૩૬.

કાલબાદેવી મંજઈ

એકદમ સસ્તા ભાવે પુસ્તકોનું વેચાણ

આપુ મત.	પુસ્તકનું નામ	કિંમત	કિંમત	આપુ પુસ્તકનું નામ	કિંમત
૩-૦	વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય-૩	૧-૮	૧-૮	બાલવિજ્ઞાન ભાગ-૩જી	૧-૪
૦-૩	નળગમતી	૦-૨	૦-૬	અગ્ર બર્થોલ્ડ	૦-૬
૦-૩	બાલકાવ્યો	૦-૩	૦-૭	શારી રીતભાત	૦-૫
૦-૫	શ્રેષ્ઠ મવાલકાર-૧ લે	૦-૭	૦-૧૨	વીર કથાઓ	૦-૬
૦-૬	" -૨ લે	૦-૩	૨-૦	અર્થશાસ્ત્ર સાંજનિક પુસ્ત.	૧-૦
૦-૧૧	મધુમલિકા અને અમર	૦-૫	૦-૬	વીર અભિમન્યુ	૦-૪
૦-૧૪	હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિ.	૦-૭	૦-૬	જીવરામ ભટ્ટ	૦-૪
૩-૦	શ્રી કવેન્ડુ આદ્યચરિત્ર	૧-૮	૨-૦	પ્રવાળ	૦-૧૦
૦-૪	ધરમા રમવાની રમતો	૦-૩	૧-૮	સોળ મુદ્ર વાતો	૧-૦
૦-૧૩	કેટલાક રોગો-૨ લે	૦-૬	૦-૫	બાપુની કૃત	૦-૩
૧-૧	પ્રગતિને પથે	૧-૮	૨-૦	વિનોદવિકાસ	૧-૦
૦-૧૧	ભૂચરના	૦-૫	૧-૮	Flowers of Life	૧-૦
૦-૧૪	માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણ	૦-૭	૦-૧૨	ધર્મોપદેશ	૦-૬
૧-૫	રોગ અને આરોગ્ય	૦-૧૦	૦-૧૦	રમદાર	૦-૫
૦-૧૩	માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ	૦-૬	૧-૦	અ સૌ કુમારી	૦-૧૦
૧-૧	ભક્ત અને ભવિષ્યની માતા	૦-૮	૨-૮	વિનોદવિકાસ	૧-૮
૧-૧	વિદ્યાશાળા	૦-૮	૨-૮	ઓલીઆ નેરોનો અખાદો	૧-૮
૦-૧૧	શિક્ષણનો સામ્રાજ્ય	૦-૫	૦-૧૦	મદનમ દિર	૦-૬
૦-૬	સિદ્ધ	૦-૩	૨-૦	એલ્વા એડીસન (ઓગને કૃત)	૧-૨
૦-૧૨	હિંદના ઇતિહાસની વાતો	૦-૬	૧-૧૨	યુરોપના શિક્ષણસુધારકો	૧-૩
૦-૨	જાત્રાને	૦-૧	૧-૮	ધર્મોની બા'વાવરથા	૧-૦
૦-૧૪	આહારસાસ્ત્ર	૦-૭	૧-૦	કેટલાક રોગો બા ૩જી	૦-૧૧
૦-૧૪	બાળકોનાવહી	૦-૭	૧-૬	વિવન	૧-૦
૧-૮	વૈજ્ઞાનિક ન્યાયમાળા	૦-૧૨	૦-૧૩	વીરશેવ અંશુતિ	૦-૮
૧-૨	મોન્ટેસરી પદ્ધતિનો આત્મા	૦-૬	૦-૧૩	સહકાર મિત્રામા	૦-૮
૦-૧૨	તારાસાસ્ત્ર	૦-૬	૧-૮	અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યો	૧-૦
૦-૬	રામાયણ ગદ્ય	૦-૩	૧-૦	કુદરતનું અવલોકન	૦-૧૦
૦-૬	બાલરામાયણ	૦-૩	૦-૧૩	તકેસેવન અથવા ડાર્સેવનવિધિ	૦-૮
૦-૮	હાડપિંજર	૦-૪	૦-૧૪	મહાસાગર	૦-૮
૦-૫	આર્યોની ઓળખાણ	૦-૨	૨-૪	વિજયમત્ર અને કેતોદની ચાવી	૧-૮
૦-૬	કુમાર વીરસેન ભાગ-૨ જી	૦-૪	૧-૧૪	રાજ્ય જીવીવારામ બહાદુર	૧-૨
૦-૫	પરિમલ	૦-૩	૧-૧૪	છંદાથીમા નવચેતન	૧-૨
૦-૮	બાલવિજ્ઞાન ભાગ-૨જી	૦-૧			

લખો — પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મહાજ સિંગ રામપુરા, વડોદરા

ધી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ

લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી, લી.

હેલ્થ આંકણી પરિણામ

આગળના રેકર્ડ યોનસને

પકડી રખાયું છે.

○

બો ન સ

○

તા. ૧લી જુલાઈ
૧૯૩૪ થી ...
વાર્ષિક પ્રીમીયમ પર
૨૧૧ ટકાનું વળતર

શ. ૨૬ હાંદગીની
પોલીસીઓ પર શ. ૨૧
હવતાં મેળવવાની પો-
લીસીઓ પર એક હજારના
વીમા પર એક વરસ માટે

આજેના આ હિન્દુ-
સ્તાનમાંની જુનામાં
જુની હાંદગીના
વીમાની ક્રાં ના

● પ્રાર્થકૃત્સ અને એજન્સીની શરતો માટે લખો ●

ગો વીંદરામ એન્ડ કું.

બંદર રોડ, —ક રા. ચી.

સીયર રોડ, —સ ક ર.

સિંધનું લાણીતું યુગરાતીઓનું માનીતું

“બોરશેદ પ્રકાશ”

એપ્રિલ માસથી મહિનામાં ત્રણવાર બહાર પડે છે.

દર મહિનાની ૧ લી એ ૧૧ મી એ ૨૧ મી એ

દર અંક ચાલુ વાર્તા, બે દૃષ્ટી વાર્તાઓ, (ડીટેક્ટિવ કે સંસારી) હયા કાળ્યો
દેશ પરદેશને લગતા જાણવા જેવા લેખો, દુનિયાઈ રંગદંડ, અકબાડિક કાવ્યો અને
આર પાના અગ્રેષ્ઠ મળી લગ્નપૂર બહાર પડે.

છુટક નકલ બે આના.

વાર્ષિક લગાજમ રૂ. સપાયાર (ચી. પી થી રૂ. પાંચ)

આખા વર્ષનું લગાજમ (માર્ચ ૧૯૩૭ સુધીનું) ભરી દેનારને

“જમશેદ મહેતા સુવર્ણ મહોત્સવ ગ્રંથ”

બેટ આપવામાં આવશે

એ ઉપરાંત દર અંકના કુપનો ને ચિત્રો એકઠા કરનારને વધુ બોટો મળશે

તંત્રી : રૂસ્તમ એન. આર. મહેતા,

“બોરશેદ પ્રકાશ” કાર્યાલય

બંદર રોડ, કરાચી.

મુદ્રક • ધનરાઈર ફે. શુકલ પ્રકાશક • ભૂપતરાય મો. દવે
પ્રજ્ઞાત પ્રેસ • ડેન્સો હોલ • કરાચી બિર્મિ કાર્યાલય • ડેન્સો હોલ • કરાચી

બિર્મિ

વર્ષ પાંચું

અંક ૧૦મો

અનુક્રમણિકા

સર્ગંગ અંક

૫૮

અસ્મદીયમ		૧૭૬
પહેલો દિવસ	મનઃસુખલાલ ઝવેરી	૫૮૧
છતાં તું ખચકાય, રે !	મુન્દરમ	૫૮૪
પવન ફૂંકે તું શિશિરકાળના	વૈષ ભાનુશંકર શાસ્ત્રી	૫૮૪
ત્યારે ત્યારે ન-	અંકુર	૫૮૫
અનાથ	આર્ત-દુદથી	૫૮૬
વરમાલા	(નાટિકા) રમણિક કિશનલાલ મહેતા	૫૮૭
દિધા	પ્રભુદાસ કા. વ્યામ	૫૮૭
વિષય વેડી	(પાર્શ્વ) સાંદિપની	૫૮૪
ધંટાસ્વ	અદ્રશાન્ત રાવડાં	૬૦૫
માસિકની તૈયારી	ઉમેદવાન મણિધાર	૬૦૬
'વગત વિજય' એક અત્યુ કાવ્ય	દામોદર કે. ભટ્ટ	૬૧૪
અચર્યવાસ્પ્રમ		૬૨૦

સંપાદક બિર્મિમંડળ

એવન્ટો:-

એલ. કે. મેઘાણી	૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ કલકત્તા
આર. આર. શેઠની કું,	પ્રિન્સેમ .. મુંબઈ-
સી. જમનાદાસની કું,	" "
એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું,	" "
ગાંડીવ લવાજમ એજન્સી	હવાડીયો ચકલો, સુરત
પુસ્તકાલય સ. મ. મંડળ લી.	રાવપુરા, વડોદરા

વાર્ષિક :::: લવાજમ :: રૂપિયા ચાર

હોમિ

વર્ષ પચું . ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક . શ્રાવણ ૧૯૮૨ . અંક ૧૦૯

અસ્મદીયમ્

કે! જાણે અહીં આપણું ય મળણું થાયે ફરી વા ન વા ?

આજકાલ કરતાં ચાર વર્ષથી બધાએનો આપણો તંત્રીચાચક તરીકેનો સંબંધ આ અંકથી પૂરો થાય છે. અહીં ગણાવવાની કમી જ નર નથી એવા કેટલાંક માર્ગોને લીધે અમે ત્રણે જણાં આજથી હોમિનાં સંપાદન કાવતો માર લેલો મૂકીને અમારી જવાબદારીમાંથી નિર્મુક્ત થઈએ છીએ. આ ચાર વર્ષના દૂંઝા માગામાં ને અમારથી બન્યું તે બધું ય અમે વાંચકોનાં મનોરંજન, જ્ઞાનવર્ધન અને શુદ્ધિવિશ્વસ મારે કયું છે. વાંચકોના અને પ્રકાશકોના સહકારથી મૂળરૂપી સાહિત્યની ને યોડીવણી સેવા કરવાની તક અમને મળી છે તે માટે અમે એ બંનેના જાણી છીએ, અને રહેશું.

છાત્ર એટલે સંયોગ અને વિયોગ વચ્ચેનો અંતરપટ. આ અંતરપટ આને કાલભગવાન ખસેડી નામે છે અને આપણો સંયોગ વિયોગમાં પરિભ્રમે છે. પબ્લુ નિરાપિ કાલ અને વિપુલ પચિસીના અતન પટ ઉપર આપણે પાઠા કાઢક. તાર, કાઢક સ્ત્રીમાં,

મળી જશું તો જનાં રમરણો સહર્ષ તાળાં કરીશું: નહીં તો મીઠાં મંથદણીય રમરણો
 લખને અત્યારે તો વિખૂટા પડીએ જ. અંતે, વાંચકનું, જિમિનું અને ગૂજરાતીમાદિત્યનું
 હૃદયમાં થાય એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

આ સંબંધ છૂટે છે ત્યારે થોડુંક સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું આવશ્યક બને છે. કેટલાંક
 અનિર્દેશ્ય કારણોને લીધે છેલ્લા થોડા સમયથી જિમિના તંત્રીઓ તરીકે અમારાં વ્યક્તિગત
 નામો અને જાપી શકતા નહોતા; તેથી અમારી ત્રણ વ્યક્તિઓને સમૂહગત 'જિમિમંડળ'
 એવું નામ આપીને અમે કાર્ય ચલાવ્યું છે. એટલે, 'જિમિમંડળ' સમાસથી અમારા ત્રણ
 જણ સિવાય ચોથા કાલને નિર્દેશ અમે કયો નથી એટલું સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર જણાય
 છે; અને અમે ઇચ્છીએ છીએ કે એ સમાસ અમારા જિમિના મંથનના અભાવે અભાવમાં
 મળી જાય અને ફરી પાછો લાવ ધારણ ન કરે.

જો જાણનારાંમાં જિમિ જણાય છે ત્યાં જ બીજી એ સંસ્થાઓ ચાલે છે. એકનું
 નામ 'અંજલિ મંથન' અને બીજાનું નામ 'જિમિ પ્રકાશન મંદિર' આ બન્ને
 સંસ્થાઓથી 'જિમિ' આજ સગી તદ્દન સ્વતંત્ર રહ્યું છે અને છેલ્લી સંસ્થાથી તો ઘણું
 પછી સ્વતંત્ર રહેશે એટલું જાહેર કરવાની પણ અમારી ફરજ છે.

અમારી પાસેના 'જિમિ' માટે મળેલાં જ્યાં જ લખાણો અમે જિમિના તંત્રી
 તંત્રને સોંપી દેએ છીએ તેથી લેખકો દ્વારા એ વિશેષ પત્રબ્યવહાર સીધો તે સરનામે કરે.

જિમિમંડળ

ડાહરરાય માંકડ

લવાનીશંકર વ્યાસ

અમનલાલ ગાંધી

પહેલો દિવસ

મન:સુખલાલ મગનલાલ શ્રવેરી

- અને બે આથક્યાં જેવાં સૈન્યો ભીષણ મેઘ શાં,
વીરધોષ વડે ડોલી બિઠ્યાં દિગદિગન્ત ત્યાં. ૨
- ઝડી પ્રલય વેળાની સૂસવી શરની રહી,
રણધીર તણાં મોંઘાં માનને મોડતી રહી. ૪
- અને કવચ, ખજો ને શિરત્રાણ અનીકના
અમકી અળકે બાણે વીજળી ધનસંગમાં. ૬
- સૈન્યની પદધૂળે આ આવર્યા ભર્ગ ભાનુના,
ને તહીં આભપાટેથી અંધારાં ઘોર બિતર્યાં. ૮
- ગર્જના, શરધારા ને સળાકા અસ્ત્રશસ્ત્રના,
જેતાં દુર્દિન ભાસે છે ગોરબ્યો કુરુક્ષેત્રમાં. ૧૦
- ને ધમ્મી સામસામા એ પાર્થ ને કુરુસૈન્યના
સેનાની વીંઝતા શસ્ત્રો વીરહાક વહાવતા. ૧૨
- ટપોટપ ઢળે ધીંગાં વૃન્દો માતંગનાં, અને
તેજી તોખારનાં અંગો શરોથી સહસા પડે. ૧૪
- ક્યહીં મુકુટથી રહોતાં પડે શિર અનેક તો,
ખાલુઓ ક્યહીં રત્નોનાં વલયે આપતાં પડે. ૧૬
- સૂસવી સૂસવી આવે શરો વિપધરો સમાં,
મુકુટો મણિના મોંઘા પરાધી નિજ દાઢમાં. ૧૮
- પ્રત્યાગ્નિ તણી ભૂખી જીમ શાં ખર્જ બિછળે,
ને ક્યહીં ઘોર ઘોરેથી અગ્ન્યરો આભને બરે. ૨૦
- આમ ચોપાસ વીરની રમણા રાત્રી મચી,
ને મચી કારમી ક્રોડા દાઢ ને દાલિદા તણી. ૨૨
- સહોદર તણી અંબે દુર્યોધન અંદી ધમ્મી,
રેવતો શરની પારા ભીમની પર સામઘી. ૨૪

પણ ભીમ વહાવીને કઠથી નાદ કારમી,
 ઝૂમે છેદતો શીર્ષા અરિના વનરાજ શો ૨૬
 ને પહોંચે શત્રુની સામે સુધિઞ્ઞિર ધસી ધસી
 શર રૂપે રહે વેરી સ્ફુલિંગો ક્ષાત્રતેજના ૨૮
 શત્રુ યે વિન્તરે સામી વિભૂતિ નિજ વીર્યની,
 આમ શીર્ષાતણી સ્પર્ધા સર્વત્ર સગળી મચી ૩૦
 શ્રીભમા હિમના જેવા સર્ષા વાર્ધક્ય વૃદ્ધના
 ને બધા એક સાથે આ તરી તારુણ્યમા રહ્યા ૩૨
 આહી દ્રોણ રહ્યા ધૂમી મદલેર યુવાન શા,
 રામે રામ થકી એના સ્ફુરે છે ભવ્ય ચેતના ૩૪
 રશીના રથને છૂદે નિજ એક પ્રહારથી
 હોય છે હયને તાતા નિજ એક જ તીંગી ૩૬
 એના ખર્ગ તણા ધાવે મત્ત માતંગ આ ઢળે,
 એના એક મહાનાદે અગાગો અરિના ગળે ૩૮
 ને આહી કુરુવૃદ્ધોના અગ્રચારી રમી રહ્યા,
 શ્વેત વાર્ધક્યમા યે શા તેજ તીખા તંગી રહ્યા ૪૦
 એના શરપથે આવ્યુ પ્રાણી કોણ બચી શકે ?
 એની ઠણકથી કેને હૈયે ના ભય ભિરે ? ૪૨
 ઝીલે છે અરિના શસ્ત્રો ધૂર્જટિ જેમ કુન્દને,
 ને ઝીંકે નિજ શસ્ત્રો એ મઘવા જેમ વજ્રને ૪૪
 ઘસે છે એમની સામે વીર પુત્ર વિરાટનો,
 રામે રામ વિશે જેના વહે પ્રવહ વીર્યનો ૪૬
 ધસીને ગૌરવે ઘેરી ગર્જનાને કરી કરી,
 છેદે ગાગેયકેરા એ સહુમા ધ્વજસારથિ ૪૮
 અને ત્યા કૌરવી સેના આખી યે તહી ઉમટી
 મથે છે રોકવાને એ શ્વેતકેતુ તપ્તી ગતિ ૫૦
 કૃપાણો કયાકથી કાગા, સખળી સાગ કયાકથી,
 કયાકથી ખર્ગ ને આવે કયાકથી હાર બાણની ૫૨
 કયાકથી મૂશવો કેરા પ્રહારો વજ્રના થતા,
 તો વળી કયાકથી આવે કઠડી કારમી ગદા ૫૪

અને ગાંગેય એ વેરી નેણુની નિજ વીજળી;
 ટંકારે ધનુના ગાઢી સુહા આકાશની ભરી; ૫૬
 લેવાને વૈર છોડે છે શરીની ધાર મેઘશી;
 સહી કેમ શકે લેશે તેજોવધ મહાબલી? ૫૮
 બાણો ગાંગેયનાં વીંટી વળે છે સ્વેતકેતુને,
 ને છેદે પલ્લમાં એના રથના સર્વ અશ્વને. ૬૦
 અને આ પડતો એનો રથધ્વજ ધરા પરે,
 રજોદાઢ રહ્યો આંહી રણે રુધિરકર્દમે. ૬૨
 સારથિ પણ એનો આ લીધ્મનાં લીધ્મ બાણથી
 વીંધાર્ધ જધને નીચે રથેથી પડતો ઢળી. ૬૪
 અને આ રથ એ આખો ભાંગી ભુકો ધર્મ જતો,
 તો ય જોગતથેલાનો મહોત્સાહ વધ્યે જતો. ૬૬
 અને પ્રૌઢ ગદા ધારી ધસતો સિંહનાદથી,
 ઘુઘ ગાંગેયને દેવા પ્રતીતિ નિજ શૌર્યની. ૬૮
 ધસ્યો એ, ધસતો જેમ કેસરીનો કિથોર કેા
 મત્ત માતંગના કુમ્ભસ્થળે ગૌરવગાજતો. ૭૦
 ને ચડી રથ માથે એ ગદાઘાત પ્રચંડથી,
 ચૂર્ણ ચૂર્ણ કરી નાખે લીધ્મનો રથ એ તહીં. ૭૨
 “ધન્ય, ધન્ય!” વટી બેઠે સર્વ ત્યાં સૈન્ય પાર્શ્વનું,
 લીધ્મને ય વસે હૈયે વીરકર્મ કિ થો રનું. ૭૪
 ને ખીજત રથમાં બેસી કૌરવોના મહારથી,
 સૂર્યશા દીપ્તિવાળાં એ શર ભાર્ગવને ધરી. ૭૬
 ને આકર્ણ ચડાવીને પ્રત્યંગા, શર છોડતા,
 સ્વેતકેતુ ભણી, ને ત્યાં હાહાકાર મચી રહ્યા. ૭૮
 સ્વેતકેતુ પડ્યો નીચે, ધનુઃટંકાર લીધ્મના,
 ને નાદો કૌરવો કેસ ભરી આકાશને રહ્યા. ૮૦
 આવતી રાત્રિએ ત્યાં તો અચળા અધકારનો
 પાથરી સુદના પ્લેજા દિનને તહીં આવયો. ૮૨

છતાં તું ખચકાય, રે !

સુન્દરમ

કહું 'કેં કથળ્યા પેલાં એને હું લેશ સોડમાં'
એંધાની મંથરાત્રિ યષ્ઠ તો મેં હું આદિ હું જડયો.
અંધારે આજુબુ', એનાં દામણાં નેણુ કલ્પના-
વિગે હું પદતાં બાળું "વાલમાં વાટ કાં કરે ?
આંજી છે ચણિયાર ને", ઉધાડો આગળો મુકયો,
કેડી મેં ના દિસે તો એ મજા મારી જશે બધી ?
કૂકડા બોલતા આવે આગરે રાત્રિ આ બા,
વાટડી જોઈ હું, જોઈ છતાં તું ખચકાય, રે !^૧

પવન કૂંકે તું શિશિરકાળના^૧ વૈધ બાનુશંકર પો. શાસ્ત્રી • બીમપલારી-વિતાલ •

પવન કૂંકે તું, શિશિરકાળના,
કૂંકે કૂંકે તું, બેરે ટાંકના. ધ્રુવપદ.

નમણા^૨ જેમ તું સ્નેહજન્ય ના,
દષ્ટિબાણ તું દુસક આગ ના;
સ્પર્શગ્રાહ તું દૂર બાસ ના. પવન૦

અહો ! અહો ! અહો ! ખુશ-ખુશાલ રહો !
બેહદ મૈત્રી છે દોગમાન રે !
બેહદ પ્રેમ તો મૂર્ખતા અરે !

રમો, જમો, કુદો ! મોજ માણો રે ! પવન૦

૧ ટામ્સડાર્જીની કાવ્યનો અનુવાદ

૧ Blow, Blow, Thou Winter Wind (As you like it)

૨ નમણો, નુગરો, અરે બહિલો કૃત્યના અર્થમાં છે

'વિશેષજ્ઞમાનપ્રયોગો વિશેષ્યપ્રતિવર્તી ।' વામન. કા. સ્ક. ૩ પ. ૧. ૧૦.

હાર, હાર, હું ખુબ હું હાર રે,
હિમ-મહેલ, હું ઉર્મા આવરે;
તુગરા જેમ હું નજીક ના ડસે. પવન०

જળ જમાવી દે હું રે ભલે;
સૂસવતા હિમે ટાઢના બળે. પવન०

બદિલો જેમ રે હવેલિ બૂલે,
હિકેઈ કરી દે મિત-દૈયુ' રે;
ત્યમ ન તીવ છે હાર તાહરો,
હલખલાવી દે અંગને બાલે. પવન०

અહો! અહો! અહો! મોજ-મગ્ન હું ટો!
બેહદ મૈત્રી છે દોગમાત્ર રે!
બેહદ પ્રેમ તો મૂર્ખતા અરે!
રમો, જમો, કુહો! હુંવન મોજ છે! પવન०

ત્યારે ત્યારે જ—

આંકર

યેરા ધંદારવે સૌ સ્વગ્ન ઉરઉરે વેદના જાગી ઉડી,
ના દેવે બેતમાએ હૃદયધબક વા સપંદનો મંદમંદ
ઉઠ્યા તહારી વદાયે, તવ પ્રતિ નવ રે હાસ્યની છાજ એકે
ફેંકી, કે ના વહાળું નયનયત્રી સુખાગ્નિદુ ન્હાતું વહાલે.

ન્યારે તહારું વદાયે મધુરમલપતું દાસ્ય સ્તોયું ઉપ શું
ને ગાડીદારમંથી રતનજડિત એ કંઠજો વીજળાનાં
દીપે જાગી ઉડીને જગજગદબ્યાં દ્રુત પે, જે સલામી
દેતા ધીમે ઝૂંસીને મુદ્દસકમલના દંડ ચા સોદનાંતા—
હરે હરે હવામાં મમ પ્રતિ ફરક્યો સ્વેત રમાલ તહારો—
ધીમે ધીમે તને લે જવ વહી રહી આગગાડી સિલિજે—
ત્યારે ત્યારે જ આ બેહિદર હૃદયને જાખ આપી પડી કે
પડ્યું છે સ્થાન ખાલી સ્વજનતણું ખુજે જે હુપેલું રસુંતું.

અનાથ

આર્ત-હૃદયી

૧

મેઠો હતો તટુણ સાગર-પાર ખિન્ન,
ઉલ્લાસ-હીન રસ-હીન જણાય શુક;
નિઃશ્વાસ એ પળપળે જલ-ઉર્મિઓને,
મૂકે સખે ! નિરખતો રવિ-અસ્તકાળે.

૨

હજૂ તો મૂંઝનો દોરો, ફટેલ નથી ફાસતો;
કુકાળે વદતા આવી કેમ આ બાળમાં હશે ?

૩

ક્યાં એ ગયા ભારતના સુપુત્રો,
ધનુષ્ય-ધારી બળવાન આર્યો;
આજે રહ્યા હા ! બલ-હીન તેઓ,
વિવાદ-હૂબ્યા મરતા કુમારો.

૪

ધીમે રહી યુવક સાગર પાસ જતો,
અસ્વસ્થ ચિત્તમય એ વખતે જણાતો;
દોડ્યો, પડ્યો નિધિમહી જલ મગ્ન થાયે,
તોયે સમાજ કરતો પરવા ન કેયે.

૫

આવા તો ભારતે થાતા,
યુવકો - યુવતી ધણા;
અકાળે કાગળા માસ,
અનાથ અસહાય હા !

૬

કુમાર-દેહ ઢંકાયો, બીવણ મોજાંએ ચકી;
અંધાર-પડે આખું, વિશ્વ ઢંકાયું તે થડી

વરમાલા

મૂળલેખક . જોવિન્દવલ્લભ પંત
અનુવાદક . રમણિક કિશનલાલ મહેતા

અ. તું કેકિલા સમી મદુભાષિણી છે, હું તને સાચું કહું છું, તારો શ્રમ નિષ્ફળ નથી.
અવીક્ષિતનો ત્હેનો મન ઉપર પૂરતો કાણ છે.

વૈ. ત્હમે આ શું કહો છો સ્વામી ! ત્હમારે ખાતર જે રાજમહેલમાં રહેવાનું ત્યાગ્યું.
ત્હમારી આશામાં સસારનાં મુખ્ય છાંડીને હું વનવાસિની બની છું.

(અવીક્ષિતનો હાથ પકડવા નય છે.)

અ. દૂર હટ, છોડ !

વૈ. કંઈન તપરચાને અંતે આજે હું ત્હમને પ્રાપ્ત કરી શકી છું. પ્રાણ ત્યાગી દર્શ,
પણ ત્હમને નહીં.

(હાથ પકડે છે)

અ. દૂર હટ અભાગિની !

(હાથને ઝટકાવી ચાલ્યો નય છે)

વૈ. નિર્દય ! નિધુર ! (રડતી રડતી નય છે.)

(સૂતેલી વૈશાલિની નિશ્વાસ નાંખી પાસું બદલે છે અને ફરીથી સ્વપ્ન
નિહાળે છે, બીજા અવાજ સાથે દર્શ ફરવાય છે.)

+

+

+

ઉપદ્રશ્ય ૨ જી

વૈશાલિનીનું ઉપવન

(ગુસ્સે બરાચેલો અવીક્ષિત પવેસ કરે છે.)

અ. તારું આટલું બધું સાહસ ! વૈશાલિની !

(પથાપથ કરતી વૈશાલિની આવે છે.)

વૈ. એ મદ હતો, હવે ઉતરી ગયો. ક્ષમા કરો નાથ ! (ચરણોમાં પડે છે.)

અ. ક્ષમા ? નહીં. ન્યાંમુધી મ્હારા કર્ણમાં ત્હારા અપમાનનો પ્રતિધ્વનિ યુંછ રલો
છે ત્યાં મુધી નહીં. " અવીક્ષિત ! નમો, નમો, હું ત્હમારી ધૂણા કરું છું. " - આજ
ભયાનક ત્હારા રાખેલો હતો. મ્હારા કાન એ આંબળીને ખેરેલ યધ ગયા; નાગણીનો દંડ

થવા છતાં યે હું જીવિત રહ્યો એ અપમાન ! અવીક્ષિતનું એ અપમાન ! અભાગિની !
હું પણ જોઈશ, કે તું કેવી રીતે સુખી રહી શકે છે !

વૈ. ક્ષમા કરો, નાથ ! વૈશાલિની શું આપની ધૂણા કરી શકે ? નહીં એ એની શક્તિની
બહારની વાત છે પોતાના સ્વામી પ્રત્યે ધૂણા ? આ જન્મમા નહીં, જન્મ-જન્મ-માતરમા
નહીં

અ. પરંતુ બહુ મોડું થઈ ગયું વૈશાલિની ! જે તારા મ્હારા હૃદયમા ત્હારા પ્રેમ
સ્વરૂપે હવે તે હવે લય કર બદલાય જની ગયું છે

વૈ. હું બદલાને માટે તૈયાર છું ત્હમારી વાસના ગમે તે હોય, જો હું એની પૂર્તિ કરી
શકું, તો સૌભાગ્ય ! ત્હમારા બદલાની આગ જો મ્હારા રક્તથી શીતળ થઈ શકે, તો
નાથ ! મ્હારા ટૂંકડે ટૂંકડા કરી નાખો એનાથી અધિક સુદૃઢ અન્ત આ શરીરનો ખીન્ને
શો હોઈ શકે ?

અ. ત્હારા ટૂંકડે ટૂંકડા નહીં કરે હું ઇચ્છીશ કે તું અન્ત કાળપર્મ ત જીવિત રહે,
અને સાથે સાથે મ્હારી પ્રતિદિમાની લાવના પણ, જેથી હું હમેશા નવીન રીતિએ એ
અપમાનનો બદલો લઈ શકું શું ત્યારે પણ મ્હારી વૃત્તિ થઈ શકશે ? ત્યારે ય શું એ
અપમાન જુલો શકશે ?

(અવીક્ષિત અને એની પાછળ પાછળ વૈશાલિની લય છે)

[સુપ્રભાવસ્થામા વૈશાલિની પુનઃ નિઃવાસ નાખી પાસુ બદલે છે ત્રીજા
અવાજની સાથે ફરીથી દમ્ય બદલાય છે]

+

+

+

ઉપદ્રવ્ય ઉક્તુ

વનપ્રાન્ત

(નૃનાટ્યમા પરિવર્તન પામી પ્રથમ અક્તના ત્રીજા પ્રવેશની પુનરાવૃત્તિ)

મૃક દ્રશ્ય

[રમ પર અગ્રી અવીક્ષિત અને વૈશાલિની આવે છે અવીક્ષિત રમમાથી ઉતરે
છે વૈશાલિની અન્વચનરૂપે થઈ ઉતરે છે અવીક્ષિત એની પાસે પ્રેમનીશા
મળે છે વૈશાલિની તિરસ્કારનો અભિનય કરે છે અવીક્ષિત એનો હાથ
પકડવાનો આશય લઈ છે વૈશાલિની ક્રાર કાઢી આમેલદત્ત્યા કરવા નય છે
આ તરફ રમનોરૂપમા અવીક્ષિત એનો હાથ પકડે છે બીજા ખાલુ વાસ્તવ
જગનમા એક શક્તિ આવી વૈશાલિનીનો હાથ પકડે છે ઉપદ્રવ્ય સમાપ્ત
થાય છે

શક્તિસ કોણ છે આ સુદરી આ નિર્જન વનમા ? શું વનદેવી વિશ્રામ લઈ રહી છે ? કે
વસ તથા યાદને સૂઈ રહી છે ? અથવા તો આકાશમાનો પૂર્ણ ચન્દ્ર સ્થાનગ્રહ થઈ પૃથ્વી
પર આવીને પડ્યો છે ? પ્રિયે, હરે, કેણુ છે ત્હમે ? દેવી કે માનવી ?

(વૈશાલિની નબે છે.)

વૈ. (ચમકીને) કોણ ? કોણ ? (રાક્ષસને બોધને) રક્ષા કરો! રક્ષા કરો!

વૈશાલિની નહાસે છે એની પાછળ પાછળ રાક્ષસ પણ દોડે છે.)

પ્રવેશ રમે

વનપંચ

(શિકાર બેઠતો અવીક્ષિત આવે છે.)

અ. આ પ્રાંતની પ્રકૃતિનું નવું જ સ્વરૂપ છે. પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ, લતા; એ બધું એ નવું નવું જ લાગે છે. હું રાજધાનીથી બહુ દૂર આવી ચડ્યો છોડ એની એ સહ સાક્ષી આપી રહ્યાં છે અંબપ્રત્યંગ શિયિલ યદ્દ જવાહતાં એ કોઈ શિકાર ન મળ્યો; એ મહેને વધારે વ્યાકુળ કરી મૂકે છે. હવે આગળ નહીં જઈ સફું. આ સ્થાન કોણ બળે શાધી એ અત્યંત રમણીય લાગે છે, સારથી અહીં આવી પહોંચે ત્યાં સુધી હું અહીં આરામ કરીશ.

(અવીક્ષિત ખભા પરથી લાણુ ઉતારીને પૃથ્વી પર મૂકવા લાય છે ત્યાં અચાનક એક બાલુએથી એક મુગ દોડતો આવે છે. અવીક્ષિત તુરત જ વેગપૂર્વક ધનુષ પર બાણ ચઢાવી એનો પીછો કરવા લાય છે. એકાએક બીજી બાલુએથી અવાજ આવે છે: “રક્ષા કરો! રક્ષા કરો!”)

અ. (ધંબીને) આ શું? આ આત્મનાદ તો કોઈ રમણીયો હોય એમ લાગે છે! એક બાલુ મુગ બને બીજી બાલુ મુગનયની શું કરે! આનો વધ કે એની રક્ષા? ક્ષત્રિયનો ધર્મ શા છે? મારવા કરતાં બચાવ કરવો એજ ઉત્તમ છે. હું એમજ કરીશ. કોણ બળે એ કોનો મૂક અનુરોધ છે, કોનો અદરશ સંકેત છે!

(ફરી અવાજ સંભળાય છે—“બચાવો! બચાવો! એક અખગાને બચાવો!”)

અ. કોરો નહીં દેવી, હું આતું છું.

(વેગપૂર્વક ધનુષ બાણ લઈ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ ને

સુધન ગિરિકાનન, નીચે નહીં.

(રાક્ષસ વૈશાલિનીને પકડવા લાય છે, વૈશાલિની નાસી રહી છે.)

વૈ. રક્ષા કરો, રક્ષા કરો!

રા. હું આ મુખનો રાત્રું નથી. પત્ની રક્ષાની શી આવશ્યકતા?

વૈ. સાવધાન! જો આગળ વખો તો હું નીચે વહી જતી સરિતામાં ડૂબી પડી પ્રાણ-વિસર્જન કરીશ.

રા. આત્મહત્યા પાપ છે.

વૈ. તહને તો ધર્મનું જ્ઞાન છે. પરંતુને લાય લગાડવો એ પણ પાપ છે, શું શું સાચે સાચે એ પણ નથી શીખ્યો?

૨૧. ત્હને કોણુ પર ત્રી કહે છે ? ત્હારો કાંઈ સ્વામી હોત તો શુ તુ આજે આ વનમા એકલી વિહાર કરતી હોત ? ઇન્દ્રના સ્વર્ગને માટે પણ કાંઈ આ સૌન્દર્યપ્રતિમાનો ત્યાગ નહીં કરી શકે આ જીવન-એમાં જે યૌવન વૃથા નષ્ટ ન કરે, આત્મહત્યા ન કરે, નહીં કરે હું ત્હારા જેવા મૂર્તિમાન પાપ પામેથી ધર્મોપદેશ અવશ્ય ગ્રહણ કરીશ પરંતુ ત્હારી પશ્ચાત્તિક આકાંક્ષાને માટે જી તો પણ નહીં રહું.

૨૨. એ કેમ બની શકે ?

૧૧. બની શકે છે હું ત્હાનું સ્પર્શથી બચવાને માટે આ વૃક્ષની હંચામા હંચી ન્હાની અને દુર્બળ સાખા પર ચઢી જઈશ જે ત્હારા હાથથી તૂટી પડી ત્હારી સાથે જ આ વિશાળ તરંગિણીમા પડશે

૨૩. હું અહીં ઉભો રહીને ત્હારા પ્રેમ પર વિગ્ન મેળવીશ

૧૨. તો તારું ઉપવાસ ત્હારા પ્રાણુ લેશે માત્રાન. ત્હારા એક પગનું આગળ વધતું અને ત્હાનું મૃત્યુનું એક પગનું નજીકમા આવતું બને સાથે બનશે

(વૈશાલિની વૃક્ષ પર ચઢવા નય છે)

૨૪. રિત ! ત્રિશે ! (ત્રેહીત વૈશાલિનીનો છેડો પકડે છે) આવ આવ, ત્હને આલિંગન આપ

અ. (૧૫૨ મા) ત્હને આલિંગન આ આપશે !

(એ શબ્દોની સાથે જ એ તીર આવીને શક્તિના હૃદયને વાંટી નામે છે શક્તિ બ્રહ્મ પર પડી મૃત્યુને વશ થાય છે વૈશાલિની બચીત બની એક લાડીમા હુપાય નય છે દોડતો આવતો અપોક્ષિત પ્રવેશ કરે છે)

અ. કોણુ હતી એ ? કયા હુપાઈ ગઈ ? સુદરી ! સુદરી ! તુ શા માટે અદૃશ થઈ ગઈ ? શુ ત્હારા આ કામ ત્હારી મ્હિ અનુસાર ? થડ ?

૧૩. (સ્વગત) એ જ છે તરાબર એ જ છે ! શુ આજે તપસ્યા મર્યાદ થઈ ?

અ. કાંઈ જ ઉતર નહીં ! કોણુ છે તુ ? કાલ આ લોકતી ન હો, અને ત્હારી બાધાને ન સમજતી હો, તો ત્હારા મહેતને સમજ અને ત્હારા મહેતદારા ત્હને સમજાવ કે તુ કોણુ છે ? પ્રગટ થાઓ, હવે !

૧૪. (સ્વગત) નહીં હજુ પ્રગટ નહીં થાઉં. પરંતુ આ ઉભગતી ઉભગતી આકાંક્ષાને કેમ દબાઉં ?

અ. ત્હારો ડર લાગતો હોય તો માની લ્યો કે હું તમારો યજુ નથી બને પરંતુ જાણી લગ્ન રાખતી હોય તો આડમાથી જ ત્હારો પરિચય આપ - કાંઈ જ ઉતર નથી મળતો ! શુ એ સુદરી ખરેખર કયાકે આવી ગઈ ?

૧૫. (સ્વગત) હવે નથી રહેવાનું (આડમાથી જ ઉચ્ચ રસે) ત્હમે કેને શોધી રહ્યા છો ?

અ. ત્હને જ.

વૈ. હું કોણ છું ?

અ. હું નથી જાણતોઃ શું જ કહે.

વૈ. એક વનવાસિની છું.

અ. કેવી મધુર, કેટલી કામળ ત્હમારી વાણી છે ! અંબોતી સાથે હું નહીં બોલું એવી મહેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે, છતાં યે ત્હમારા આકર્ષણ આગળ મ્હારી પ્રતિજ્ઞાનું કશું મૂલ્ય નથી. આવો, સમીપમાં આવો.

વૈ. નહીં, નહીં.

અ. શું આ શક્તિના મૂલ્યથી ત્હમને આનંદ નથી થયો ?

વૈ. કેમ કહું કે નથી થયો ! ત્હમે મ્હારા ધર્મની રક્ષા કરી, ત્હમને શો ઉપકાર-
(કંઈ રૂંધાય છે.)

અ. ફરી પાછી લાગ્ન ! તો આડમાં રહે રહે કાંઈક વધારે સુખ વર્ધાવો. જો નેત્રને ત્હમારા દર્શનનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત પછ શકે તેમ ન હોય તો હું કાનહારા જ ત્હમારા દર્શન કરીશ.

૧. (સ્વગત) હજી યે ન ઓગળી શક્યા. જ્યારે ઓગળતા દના ત્યારે આદર ન કર્યો. આજે તેઓ આ કિષ્કિન્ધાણીને એના પ્રેમનું શું પ્રતિદાન આપશે ? જાઓ, જાઓ, મ્હારે કાંઈ ન જોઈએ. હું કેવળ ત્હમારી સ્મૃતિથી જ જીવી શકું છું.

અ. સુંદરી ! મૌન કેમ ! - ત્હમે મૌન છે !

વૈ. હા.

અ. શા માટે ?

વૈ. શું કહું એનો જ વિચાર કરી રહી છું.

અ. હું ત્હમને જતાવીશ. કદો, સંભારતો ત્યાગ કરી આ નિર્જન વનને શા માટે પસંદ કર્યું ? બોઁઁવિદ્યાસુનો ત્યાગ કરીને વનવાસિની શા માટે થયો ?

વૈ. સ્વેચ્છાએ હું વનવાસિની નથી જતી.

અ. તો પછી ?

વૈ. બીજાની ઇચ્છાથી. મનુષ્યની કઠોરતાએ મને નિર્ધારિત કરી દીધી.

અ. મનુષ્યની કઠોરતાએ ? કોણ એવો પાપી મનુષ્ય છે ? એણે શું કર્યું ?

વૈ. એણે મ્હારે ત્યાગ કર્યો.

અ. કોણ ? કોણ ? વૈશાલિની ?

વૈ. હા, હું વૈશાલિની જ છું.

અ. સન્મુખ આવ

વૈ. શા માટે ?

અ. ત્હને ન્યાય આપીય નિદયતાપૂર્વક ત્હારો ત્યાગ કરનાર અવીક્ષિતને શિક્ષા કરીશ.

વૈ. એને માટે કયો દડ - કંઈ શિક્ષા નક્કી કરી છે ?

અ. ત્હારા બાહુપાશમાં અને કેદ નહેતું પડશે

વૈ. આ હું શું સાંભળી રહી છું ? ત્હારા કાન કયાક બહેરા ન બની ગયે !

અ. વૈશાલિની ! પ્રિયે ! પ્રાણેશ્વરી ! આવ આવ હવે હું ત્હને આહીશ

વૈ. નહીં, નહીં, હું સ્વપ્ન નેવા નથી માગતી (કાંઈક અટકીને) પણ શું સામે જ ત્હમે ત્હારો સ્વીકાર કરશો ?

અ. હા, હા, નિરસદેહ ! કારણ કે આજે મેં ત્હને જીતી છે આજે હું પ્રથમનો પગજિત અવીક્ષિત નથી અને મેં આ શક્ષસને મારીને એના હાથમાંથી ત્હને જીતી છે આવ આવ, જો એની જાતીમાં ત્હારા તીરથી ત્હારી વિજયગાથા અકિત થઈ છે કદલા સુદર એ રક્તાક્ષર છે ?

વૈ. કેવા આનંદનો દિવસ છે ! હું અચ્ચત ત્હમારી પાસે આવીશ જો કોઈ વિદ્ય ત્હારા માર્ગમાં આવશે, તો હું એની ચિંતા નહીં કરું નહીં નિર્જરિને પાર કરીને આવીશ, અગ્નિને દાવિત કરીને આવીશ હું જીવતુએને કચરી નાખીને આવીશ જો કોઈ ત્હારો હાથ પકડીને પૂછશે કે ' કયા જન્મ છે ? ' તો હું ઉત્તર આપવાને બદલે ત્હારો હાથ એની પાસે મૂકીને ત્હમારી પાસે આવીશ

અ. આવ, આવ

વૈ. આવુ છું, આવુ છું વિષ્ણુસ્થ પર ચડીને મનના ગતિએ આવુ છું, કારણ કે આ જીવન ક્ષણિક-બહુ ક્ષણિક છે, જીવનના ચતુષ્પદ છે

(વૈશાલિની જડીમાંથી નીકળી અવીક્ષિતની પાસે આવે છે—એણે વ કલ-વત્ર કરામાં બરામ છે, એના પગમાં ટોકર વાગે છે બિ કુલ પરવા ન કરતા તે પકડતી આવખડતી અવીક્ષિતની સમીપમાં આવે છે અવીક્ષિત એને આલિંગન આપે છે)

વૈ. હવે જાને ચાહે તે પ્રલય થઈ જાય !

અ. વૈશાલિની !

વૈ. જીવનસર્વસ્વ ! ત્હમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે શું આટલી કઠોર તપસ્યાની આવશ્યકતા હતી ?

અ. પ્રિયે !

વૈ. એના પહેલા કાષ્ઠક બીજું...

અ. શું ?

વૈ. જેની મહેત આપત અમપૂર્વક રજા કરી છે, તે પણ પોતાનું કર્તવ્ય પૂરું કરવા આહુ છે.

અ. એ શું ?

વૈ. મહારી શુષ્ક-હિન્ન "વરમાલા !"

[વંચાલિની પોતાની પાસેથી સૂકાઈ ગયેલી વરમાલા કાઢીને અતીક્ષિતના કંઠમાં આસપે છે. બરાબર એજ સમયે જવનની લલરીઓથી નાટકના બકલ પુષ્પ ખરીને તેમના પર વરસે છે.]

પડદો પડે છે

દ્વિધા

પ્રભુદાસ કાલિદાસ વ્યાસ

[૪૫૫]

શુભે પ્રણયની શુભાળી વદને હડા કોપની ।
સકમ્પ તનુ-વદનરી મદનવેગથી, કોપથી ।

મીઠાં મદનચાં કટાક્ષ મૃદુ ફેંકી આમંત્રની,
અણવી કુટિલ છૂ-આપ અચધીરતી રોપથી ।

રિમતે મલકતાં મુખે રસિકડી, રસે વેલતી. ૫
દસન્તી ઉપદાસથી । નયન-મેઘ શું વીમળી

રફરે રમરતણી, અમર્ષ-ભરી આમ ના રૂંદે બળી ।
ધીમી મલપતી ગતિ શું મજધીર અંજીર કે

ફોર ફરિયાદથી કચગા મથે વજરે ને ।
મીણી મૃદલ અંગુલિ, મદન-દંડ યા દરતને ૧૦

થતે બદલવા મહે રમરખરે, જવા દૂંપવા ।
અને અધર-ઓષ્ઠ આ રફરત ચૂમવા. ચાંપવા ।

તું એકજ હવાં દ્વિધા દરતને દિસે, મૂઝવે.
પ્રિયે ! પ્રણય-રેણી છર્જીથી દૂઝવે, રીઝવે !

વિપયવેદી

સાંધ્યની

‘મધુ !’

‘આટલું બધું મોકું એટા ! આસ જમી લાઇએ.’

‘દિવામગી લાવ, મ્હારે મેડીએ જવું છે,’

‘પણ જમ્યા મિવાય ?’

‘નથી જમવું, પેટી લાચતે !’

‘હું ક્યારની તારી રાત જોઇને એસી ગ્દી છું, તે હવે નથી જમવું ?’

‘તે કોણે તને જૂખ્યા એસી રહેવાનું કહ્યું હતું ? ખાને હવે રહી રહી !’

માતાના હાથમાથી પેટી લઇને મુન્દર મેડીએ ચઢી ગયો, મધુ પાછળ પાછળ મેડીએ આવી, અને રીસાએવા મુન્દરને મનવવા લાગી

‘મુન્દર ! કેટલા દિવસથી ફહે ફહે કરતો તો તે પુત્રી ને પાતંગ બનાવ્યાં છે, હજીય ગરમ છે આસને લાઇ !’

‘હા, ખાસ મ્હારા માટે જ બનાવ્યા છે તે કું જાણું છું; જા ખા હું એકલી રહી રહી, તને બહુ સ્વાદ થાય છે !’

‘મુન્દર ! આજે કેમ આમ કહે છે લાઇ ? કોઇએ કંઈ કહ્યું છે કે શરીર નરમ છે ?’

‘શીઝ સનાવે છે સધું ! જાને ત્હારે રસને, મ્હારું શરીર તો લોખંડ જેવું છે, અને મ્હને શું કામ કેમ કહે ? જાલીને દાંત ના પાડી નાખ્યું !’

‘પણ આ ત્હને આજે યસું છે શું તે જેમ તેમ બકી ગયો છે ?’

‘બકી રહ્યો છું એમને ? હા હા; સધું બકી જ રહ્યો છું, ન્યુમોનીઆ થયો છે કાલે દવાખાને લઇ જજે’

‘કોને જોડા ?’

‘મ્હને સધુંબા મ્હને જ; કાલે ડોક્ટર પાસે લઇ જઈ લવરી બધ કરાવી દેજે હો’

‘મુન્દર ! મારા સાચું તો જો, ત્હને દવા થ નથી આવતી ! આજ નાજ વરમ થયા એ વાતને, આજ જગાએ તારા પિતાની છેલ્લી ધડીએ ગળાતી હતી હું તમે એસીને આખો લોતી લોતી શોક કન્ટી હતી, ને હું ઉડા વિચાર કરતો કરતો પોતાં

આપતો હતો, યાદ આવે છે ? ત્યારે એમણે ત્હારા આમી આંગળી નીંધી નીંધીને મ્હને ટેટ્ટેટ્ટવાં અમોલ આપવાસનો કાપ્યાં હતાં ? આજ તો એમને અંગતી આપતો હોયશ નહિ સુંદર ! સન્ધ્યાકાળે માતું અંતર દારીને !

‘ આ ! આપુને શીદ સંભારે છે ? જ્યાં છે ત્યાં જ રહેવા દે ને. સતારમાં સ્મરણ કરવા જેવું નામ છે, આ ધરમાં ઉચ્ચાચાં વિના અંતરમાં જ દારી રાખજે ! ’

‘ સુંદર ! રાત્રે આ શી સમજદારી લઇ બેઠો છે, કોઇ દિવસ નહિ ને આજે ત્હને આ શું થયું છે બેટા ! આજને જમી લે, પછી આડીઅવળી વાતો કરજે ને, મ્હારો ભાઈ નહિ ! મ્હારા સોગન ન ઉડે તો, આ વહાલી નથી ? ’

વાત્સલ્યચારિણિની વાદળી સમી સધુંએ રિશ્માએલ સુંદરને માથે હાથ મૂક્યો, ને એક મીઠું સુંગન લઇ આરામચેરમાંથી બેંચવા માંગ્યો.

‘ છોડી દે સધું ! ત્હારા સુંગને મ્હારા ગાલ પર લાલ વરસે છે, બધું દિવસ આધું ખીધું, હવે તો ધરતીનાં છવનથી ધરાયો છું, ત્હને તું જમી લે, મ્હારી લગરી દયાં સુધી સાંભળજે ? ’

આવેશમાં આવી જેમ તેમ બોલતો સુંદર એકદમ ઉભો થઈ ગયો. આંખોમાં જળજળીયાં સૂણે આકાશ તરફ જોઈ રહ્યો, ને ટેવલ પર મુઠ્ઠીઓ પછાડી પાછો આરામ-ખુરશીમાં ઢળી પડ્યો. પોતાની અને પુત્રની આંખે લૂગલી સધું સુંદરને માથે હાથ મૂકીને પંપાળવા લાગી.

‘ મજેલાં પાછાં આવતાં હશે સુંદર ! મ્હારે જેટલે ત્હને શું ચિંતા છે ભાઈ ? મ્હને ન નહિ કરે ? બાતો ય વિશ્વાસ નથી ? ’

‘ મ્હારે જા જ નથી. ’

‘ શું બોલે છે ? આ ત્હારી રહામે કાળ ઉભો છે ? ત્હારી સધુંજા ન્હોત ? ’

‘ તા મ્હારી સધુંજા ન્હોત, હવે તું જઈશ અહીંથી ? વારંવાર શું કામ દગાડવા આવે છે ? ’

‘ મધુ ! કાલે આવીશ ? ’

‘ ક્યાં ? ’

‘ મહાપ્રભુની બેઠકે. ’

‘ ક્યમ શું છે ? ’

‘ આપણે ઉત્તમ છે. ’

‘ તદ્મારે ઉત્તમ ! ’

‘ હા હા આપણી તરફથી વગ તોભવ છે, તેથી જ ખામ ખબર કહેવા આવ્યો છું. ’

‘ પગે ચાલીને કાણુ ભય ? ’

‘ ના ના, આપણે ધેરથી મોટર જવાની છે, બધાની માથે જાગેને ! ’

‘ તદ્મે આવવાના છો ? ’

‘ નારે, એમા મ્હારી શી જરૂર છે ? ’

‘ ક્યમ ક્યાય જવાનું છે ? ’

‘ હા, મ્હારે તો પ્રેમાબાઈ દોલમાં ભાગ્યુ આપવા જવાનું છે, એવા મંદિર ને મેળા કરે મ્હારાથી ક્યા પહોચાય ? ’

‘ ત્યારે હું નથી આવવાની ’

‘ કેમ ? ’

‘ તદ્મે આવો તો જઈએ. ’

‘ તું હીલી છે મધુ, સમસ્ત સ્ત્રી મત જ આવી હશે ! ’

‘ તદ્મેજ પાખ ડીએ છો, ફૂજીના જોવા, તદ્મેજ કહેને મ્હને શું કામ મોકલો છો ? ’

‘ તમ-તોત્સવ જોવા, ચાકેલા તનમનમા નવીન રમ ભરવા. ’

‘ તદ્મારા કથનમા રહેવી શુભતા સુગળ્ય છે ? ’

‘ નથી સમજતી, તું સમજાવને મધુ ! ’

‘ પુરોની જન જ ધમંડી છે, નિખાલમનાતું નામ જ નહિને, સાંભળો,

અમરપુષ્પનું એકથ, સાગર સરિનાના મિવન, આકારાની અટારીએ ઉભી અતલ અગ્નિધનાં નિગૂદ ગાન સુણતી ચન્દ્રીની તન્મયતા, દીપકમાં દિવાના થઈ જ્યોતિમાં ઝૂંપી પડના પત મતુ ધરક ઝનૂન, ને અનંત આકાશ તરફ એક બિંદુ માટે મીટ માટી રહેલ આતકને તલસાટ, આ સર્વ દ્રવ્યોની મજા બેલડીએ જ સાણી શકાય. બાકી એકથવાયા અંતરે તો ભાવાની અણીયો જેવાં બોકાય છે સમજ્યા ! જો મ્હને મોકલે છે રસઝરે રસપીવા !

‘ એહો મધુ ! તું તો રોલકવનની કવિયત્રી લાગે છે હો ! આપણી કન્ધાસાળામાં રહેવું છે ? ખૂબ પમાર અપાવીશ. ’

‘અપાવ્યાં હવે, આ મહને એકલીને જવાતું કહો છો એવું ને એવું. કેણુ જાણે ક્યાંથી નવરા થઇને આવ્યા છે : સાકરભાઈ !’

‘હો હવે આવીશું ખસ ? વાતનો કેટો મૂકે છે !’

‘ઓ હો હો ! જાણે મહારી એકલીની ગરજે આવતા દરો ! શી મિત્રાન !’

‘અરે બૂઝ્યો મહારી ગરજે ગસ ! પણ મરુનું—’

‘શું રહી ગયું પાછું ?’

‘તું સુકાતી જાય છે હો !’

સાકરભાઈની વાણીમાં સાકર હતી, મધુર સ્મિત, કારમા કદાશ ને પ્રફલ્લવદને સાકરલાલ સાથે સાકરીયા વાણી સરસમાં વિદાર કરતી સર્પ તેમના છેલ્લા રાખડો સાંભળી જરા વિચારમાં પડી, ને તેના ગોરા બસાવદર મુખ પર એક ન્હાની વિભાવનાદળાએ ટંક માર્યું.

‘સાકરભાઈ ! એક વાત કહું ?’

‘શી ?’

‘પણ કડવી છે હો !’

‘અરે સાત કડવી દરો ત્હોય સર્પની વાણીનો સ્પર્શ થયો કે મીઠી મધ !’

‘હુલો, જ્યમ હું સુકાતી જાઉં છું તેમ ત્હમારે પણ સુકાવાતું છે દો !’

‘કેમ વળી શું થવાતું છે ?’

સર્પના મુખ પર ચર્મું ચંભીર ભાવપરિવર્તન સાકરભાઈને ન સમજાયું.

‘આવતી કાલે તમારી સાથે વસંતોત્સવ ઉજવી લીધા પછી હું આપણા આપ પ્રકારના સંબંધને હંમેશ માટે નિર્ણયલી આપણા માથું છું.’

‘હું !’

‘હા હા, સત્ય જ કહું છું, એમા જ ત્હમારું ને મ્હારું એવ છે.’

‘ચર્મું ! શું બોલે છે ! આજ જાણે વળે ત્હને શું વાદ આવ્યું ?’

‘જાઓ ત્યાંથી સવાર.’

‘આપણે નથી જાગતું.’

‘સાકરભાઈ ! ન્હાણા સાકરભાઈ ! ક્યારેય નથી જાગતું, પણ જાગતું પડશે જ, તમે એમ સમજો છો કે આપણે સંબંધ સમાપ્તથી છૂટો છો ?’

‘સમાજ ! સમાજ તો જુદીદીણાં આપોષિવાને સનાવી જાણે, તદિ કે પ્રખર પ્રતિભાવનતા અભિધરેને. જાણે વરસથો વૈષમ્યનો ખૂંટો પાગતી ત્હને સાકરભાઈની આર્થિક સંજ્ઞા પ્રતિભાતી શું ખજર ?’

‘તથી ખાર’ ને ગધુ સમજી છુ માન્યવાઈ! પણ કાળી નતે ગોવરામી પેરીને દરેલાં કાર્યો પણ એક પદાનદગીએ બદલ આવે છે એન તોમતા જગતબાપક મધ જાય છે’

‘ભનો ચર્ચ જાય સર્વ, મમાજસનાધરેને નવત જવાયો આપી આજી નાખવાની તમ્શકિત છે પેદીધરો પટિયાં પલકનાં જીસાયવા એ નાખતાવુ અતિવાળિજનકોશ ય છ અને કેટના કૂતગઓને રૂપવાના રાગકરે વત કગાએ અખુર અર્થભાગ છે માપાની પામે શુ નથી મયુ’ તુ મનાયો રે છે?’

મામરનાને મયુના મદમા હાથ ના પી રહેા સુદર મુખને મુખ બગી કાચુ મગ ચૂમ્યુ લેમનો ધાગીને દુષ્ટપુટ રેદ ચીમાવને બાજતા સમજ અદાઈનય કાા, તમ્પરી મુખ પન ગર્ભશીતતની બેદરકોગી આગેમાયો નીતરતુ અનેકવિધ મામરોની મામી પુગતુ ઓજમ ને પ્રેમ ઓને પાણી પાણી કગી નાખતી વાળીના મધુવરો સર્વને મદાા મગ

અધુ ખરે પણ

સુ પા મહી નાખો!’

‘મિદ જમ્યો છે

એટલે?’

એટને એજ કે શિયળાએ પાછા વળુ

સધુ, તુ મદને ય શિયાળ મમજો છે?’

‘એતો છુ કેમ મહી સદ, પણ એ મિદ જ ગેરેાડે કે તેને લદગારી કે માગી કાઇ સમિતના પિજરે પુરાય તેમ નયો

કાણ? સામરનાને પૂછયુ

‘મદારો શુ? સામરનાના જા પાસમાથી પરાલો કની થની ગયુમે કહુ

ઓટો! સુન્દર! બિમારો નિખાલસ અબ્યાગજતુ! મદને તો પિતાવુ ય મમજો છે, અને હમણાથી નહિ નહિ તો એતો માપ જનતા તો મદને રોજ નવ કરતો અને હજય એના પિતાના મિત્ર તરીકેતો મદારા પ્રત્યેતો એતો પૂજનલાવ મદને તે ઓગતો લાગતે નથી મયુ! લેતો આટલો મતાવ!

ખર કુ ય મામ્તકાઇ, મદારો સુન્દર જેટનો નિખ નસ છે તેતોજ લાક કે, જેટલો સાો છે તેટલો જ બીડો છે ન જેનો અબ્યાસજ છુ તેલો જ નાનામયીર છે

‘એ અધુ ખર, પણ આ વકરણુ મા મેમધતો લેતો મગજમા ખ્યાન જ મ્યાથી આવે? તો નથી માનતો’

‘ત્યારે લહે એને ઓગખવા જ નથી લદમાગ મ્તારા કરતા તેલે દુનિસા વધુ જોઇ છે

ત્યારે આટના દિવસ કેમ નહિ એ તો દોષ?’

‘તેના પિતાના સાત્વિક મંસ્કાર ત્હેણે થોડાવળા પચાવ્યા છે તેમાં, બાકી ત્હેના હૃદયમાં કોઈની ચિનગારીઓ તો પ્રજ્જ્વલિત થઈ ગઈ છે, અને આવશ્ય એકદિન ત્હેનો ભડકો થશે. થોડા દિવસ ઉપર જ એક પુત્ર માતાને કહી શકે તેટલું તેણે મેળવ્યું છે, બિચારો આર્થપુત્ર જન્મેતાને શું કહે ? સાકરભાઈ, હવે તેની મનોવ્યથા મ્હારાથી નથી સહન થતી.’

‘સૂર્ય, ત્હારો સુંદર કંઠમાં વિકરે તો શું કરે ?’

‘શું કરે ? ત્હમ્હારી ને મ્હારી તમામ શક્તિઓને ધરીતર પાંગળી બનાવી હાહાકાર વર્તાવી દે, ત્હેના એક જ પંજે તમેને વિષ્ણુલોકમાં વિહાર કરાવી શકે સમભ્યા ?’

‘શું કહે છે સૂર્ય ? અત્યારે ક્યાં મરો છે ? હું જાઉં છું.’

સાકરભાઈની ખાલી ધબકવા લાગી, ને પ્રત્યેક પળે તેમના મન સુંદરના પગમાંના ધગકારે મળવા લાગ્યા.

‘ના ના, બેસો, આજે તો સુત્ર નથી આવશ્યતા.’

‘કેમ ?’

તેની કોણેજ તરફથી કૂચા ભજવવનો દોષાથી રાજશુવન થીએટરમાં રિફરેશ આપવા મળે છે.’

‘ઓહો ! સૂર્ય, સુંદર રટેજ પર પથ્થ કામ કરી શકે છે ? કોણે લખ્યો છે કૂચા ?’

‘ત્હેણે જ લખ્યો છે, અને મુખ્ય અભિનેતા પથ્થ તે જ છે.’

‘સપ્તએ જરા ટદાર થઈને ઉંચુ જોઈને સ્મિત થયું.’

‘મતે તેમ હોય સૂર્ય, પથ્થ આપણા માર્ગમાં તો કંટક છે.’

‘હતાં થ મ્હારો તો કુત્રદીપક છે.’

‘હીક હું જાઉં છું.’

‘હું મુંઝાઉં છું.’

‘હું શું કરું ?’

‘માર્ગ કાઢો.’

‘માર્ગ કયા રીતે નીકળે ? ત્હારે જોય આપણે નથી અને જોય જોખવા છે.’

‘જાત્યુ સાકરભાઈ, સુંદર હવે કે નાનો મળ્યા ?’

‘જો સુંદર ન્હાને ન ગળ્યા તો તું મ્હારી ગળ્યા ?’

‘ખરેખર, આપણે ગુંચવાયાં છીએ.’

‘તું ગુંચવાય છે, હું નહિ.’

‘તહમે માર્ગ કાઢી રોકો છો ?’

‘અલબત્ત, પણ એકજ માર્ગ છે, અને તે અતિ ઉંચી કોટિનો.’

‘કયો ?’

‘સુન્દરને તેના પિતા પાસે પગથાંપી કરવા મોકલવાનો.’

‘ઓ આપ ! સાકરભાઈ એ શું બોલે છે ?’

સધુની આંખમાં આસુ આવી ગયા.

‘મહેને ખાતો જ છે સધુ, તહારથી કંઈ જ નહિ અને’

‘પણ પુત્રનો ભોગ આપવાનું !’

ત્યાં જ તહારી કસોટી છે મધુ ! ઇસ્કની અગાસીઓ જોટલી આન દમદ છે તેટલી જ ઉંચી છે સેકડો રસાયણની સીડી સિવાય ત્યાં નથી પહોંચાણું. ઇસ્કમવદાનના તહારથીઓના ઇતિહાસ તહે કશ વાચ્યા વિચાર્યા નથી’

‘સાકરભાઈ, મહેરે સુન્દર એક જ છે’

‘હા, અને આપુબતી યોવનવમન્ત પણ એક જ છે’

‘કેમ શુર આસે સાકરભાઈ ! સુન્દર ! સુન્દરનું નામ લેના શુ શુ બાવો આવે છે, અને શુ શુ નથી આવતા ? કદી જે મારે વેણ ઉઘામ્યુ નથી, જાણે કોશખાનો રામ !’

‘સધુ’ બત્રીસલક્ષ્યાના અલિધન સિવાય કેટલા કુરુક્ષેત્ર છતાંય’

‘સુન્દર હૈયેથી નથી વહુટતો સાકરભાઈ !’

સધુ ! સુન્દર સુન્દર શું કરે છે ! પેલા અરીસા પાસે આવીને તહાર મો તો બે !’

સાકરભાઈ ખુરશી પરથી ઉભા થયા, ખીસામાયો રેરાંથી રૂમાવ કાઢ્યો, ને પાસેની ખુરસીના દળાને પરેલી સધુની આંખોની આંખો લૂટી, તહેનો દાથ ખિંચી પાસેના સુશોભિત પનગ સામે જડેલા વિચાગ આંખના મામે લઈ ગયા.

‘જો જો સધુ ! આપુબતી અમરાઈમાં એક જ વખત મહોરતી અંગમંજરીઓ તો બે’

‘પુરોહો ખીંચા છે અને પરાગ દળી જાય છે. પણ સુન્દર જેવા મિંહને મારવો મહેલ છે ?’

‘વાતસંધ અને વિષય વચ્ચે એકાં ખાતી સધુએ છેદવી રાંકા દર્શાવી

‘માયા શિકારીઓ મિંદો સાથે સામી જાતીએ લડતા જ નથી. જનમા જ દેસાવે છે.’

‘આપણે શુ કરીશું ?’

ઘડીમાં ઘેરાતા અને ઘડીમાં પ્રકાશિત થતા આકાશ જેવા સર્જનો મુખ પરથી વિવાદની વાદળીઓ વેરાઈ ગઈ, ને અનંગાદિત્યના અંધારમાં તેનું પ્રત્યેક અંગ પુલકવા લાગ્યું.

‘ત્હેની છું જરૂંકે ચિંતા ન કરીશ, સહુ, જે આવતી કાલે છું ત્હારો સાથે વસંતોત્સવમાં આવીશને ત્યારે છું ત્હને કૂંકે આપીશ. નવ વર્ષના તહેવારોમાં દિવાળીના દુધપાકમાં નાખીને સુન્દરને આપી દેજે-પડરની પ્રજાતે ત્હારો સિદ્ધ પરલોકપર્વતની કંદરાઓમાં છૂપાઈ જશે.’

‘પછી ?’

સાકરલાલની યુક્તિ પર આક્રોશ પોકારતી સહુ પલંગ પર બેસી ગઈ.

‘બસ, પછી દૂતવર્ષના નવીન પ્રજાતથી આપણી રોદ્ધસરિતા નવ નવા પ્રદેશોને જોતી, સમાજની સિલાઓને વહેણમાં મળ્યાવી મુક્ત થઈને ઝહેવાની.’

બાર બાર વરસે જુનાગઢ પડતાં સોલંકી સિદ્ધરાજના મુખ પર જે ભાવલયુગ્મિ રિમ્મન આવ્યું હતો તેવું રિમ્મત કરતા સાકરલાલે પલંગ પર બેસી સહુને પડખામાં લીધી.

‘આજે તો ત્હાણું મગજ પકવી નાખ્યું.’

સાકરલાલે સહુની આંખોમાં આંખો પડેલી.

‘ત્રાણ કણું હતું તે આવ્યા’તા ? ભોગ તમારા ! અને એમાં શું કરીએ ?’

બાનજીલી સહુનો ગાહુદંડ સાકરલાલની ગરબને વીંટાલે-વીંટાઈ ગયો-

અનંગની કુતી જેવી એક પવનચઢરી આવી ગઈ.

સર્વજન નિરવતા હતી, પવન અટકી ગયો, ધરતીમાતાએ કાળા સાણુનો છેડો મુખ પર ઢાંક્યો. અંદરે વાદળીનું ચરણ લીધું, ને નિરપાય તારણ કુનિયા પર હાંત કચકચાવતા નીચું નાળી નોંધ રજા.

૩

‘હ્યો આ આપણા જનાંડ શો આવ્યા.’

‘આવ સુન્દર, આજે ત્હને બહો સમય મળ્યો ! છું તો ત્હારો રિફર્સલ અને ડીરેક્શનમાંથી જોયો જ નથી આવતો ને !’

સુન્દરને પોતાના દિવાનખાનામાં પ્રવેશનો નોંધને રમેશે જરા ટોળ કળો, અને અંબુલાઈએ પણ મીઠો આવકાર આપ્યો.

‘નથી જ અચાતું અંબુલાઈ, અત્યારે પણ એ જ કાર્ય અર્થે તમને મોકલે પૂછતા મારે આવ્યો છું.’

સુન્દરે અંબુલાઈને પડખે ચઢાઈપર બેસતાં બેસતાં જવાબ આપ્યો. ત્હેના મુખ પર કોલેજીયનની બેપરવાઈભરી સ્પર્તિ નહોતી, ઉમતા પણ સુમર્થ જણાતા નાટ્યકારનો

પંકાતા પેઢીધરા, ધુરંધર ધારાશાઓ, સમર્થ શિક્ષકો, કોલેજો ને રહેલો ગજવતો કોડ
ભર્યા કિશોર કિશોરીઓ, ને સમાજની શિષ્ટ મહિલાઓથી બનેલો હતો એટલે શાન્તિનો
ભગ કેવલિત જ થતો

એક જગત પર અવાજ સાથે 'રેન્જ' પરનો ભવ્ય પડદો ઉઘડાયો. મગલા-
ચરણ પુરૂ થયું અને સુન્દર રહેતા સાથીઓ સાથે રંગ જમાવવા માંડ્યો. તાળીઓના
ગડગડાટ અને ખુશાલીના પોકારો કરવાનું જનતાને જ્ઞાન જ નહોતું એક પછી એક દષ્ટિ
બદલાવા માંડ્યા. પોતાનો નાટક આગલા કોષ પછી નાટક કરતા સારીરીતે ઊંચકાયો છે
એવી શ્રદ્ધા સાથે કોલેજના અધિકારીઓ અને સ્નેહીઓનાં પ્રશ્ન સાં પુષ્પો જીનતો સુન્દર
ત્રીજા અંકના ઉદ્ઘા પ્રવેશમા રેન્જ પર આયો તેણે અને તેના સાથીએ યોદ્ધાઓને જાણે
તેણે લરકરી કેસ સંખ્યો હતો થોડાક મવાદને અતે અને વચ્ચે સુદ્ધમા પરિણમતું દૃષ્ય
હતું. સુન્દરનો આજનો અવાજ અને અભિનય અપૂર્વ હતો, પ્રત્યેક શબ્દે વ્યક્ત થતો
આકર્ષક અભિનય, ૨૫૯ ઉચ્ચાર, ને મીઠા પુનઃ અવાજો છૂટતી વીરસની રાયરોથી
જનસમૂહ પ્રસન્ન ચિત્તે ડોલી રહ્યો હતો ને સુન્દરે આજ મવાદમા જ એક રાયર છોડી

(પિતાનો યે પરમસ્નેહી ફસાવી માતને રૂદારી,
ધરા ભારે મરે છે ધૂત. કરી લે યમથી પારી,

ખીજ ચરણના અતીત પદને ઉચ્ચારે જ એક કારમા અવાજ સાથે ગેળા
વહ્દી, ને સાકરલાલની છાતીમા પેસી ગયું, અરખલિત વાણીનાદે ડોલતી જનતા ભગે તે
પહેલા તો ભણે કંઈ બન્યું જ ના હોય તેમ સુન્દરે ચનાયું

નિહાળી વિશ્વના કાળા આધાત બ તરમા થતો
શયતાન સહાર્યા પછી સુન્દર હવે સ્વર્ગે જતો

એક ભયંકર અવાજ થયો, ને અનેક પાપચારીઓના અતરપડદા ધમવતો,
આશા ને કોડભર્યો એ અખાડીધું અભિનેતા ને ઉચ્ચતો નાટકકાર 'રેન્જ' પર ઢળી પડ્યો
સાકરલાલની દશા જોઈને તેમના લાગતાવળગવાઓએ સુન્દર પર હોટ મુઠી પછી તેઓ
'રેન્જ' પર પહોંચે તે પહેલા તો એ સુવાનનો આત્મા સાકરનાય સ્વર્ગમાથી પછી ન
જટકી જાય તે ખાતર ઉતાવળો ચમને ઉડી ગયો હતો.

૨ ગમા ભગ પડ્યો, સાકરનાલ જેવા પ્રતિષ્ઠિત શહેરી અને સુન્દર જેવા
આસાઈયું ધુજાનું આજુ એકએક અને કમકમની જ છુ સૂચુ જોડે શાન્તિગમની જનતાની
આખ અજબીની ચર્ચ, ગભીર અપકીદી સાથે સૌ વિખરાયા

રાત્રીના આગાખાર વાળી ગયા હતા, સુન્દરની શબ્દ જોઈ જગ્યા સિરાય બહાર
બેસી રહેલી મરુએ ધર પાસે એક ગાડી આનીને ઉમેરી જોઈ

ભીની આંખે અણુભાષ ને રમેય ઉતર્યા ને ધુજતા હાથે સુન્દરના રાગને ધર
વચ્ચેના ચોકમા સુવાયું

માસિકની તૈયારી

ઉમેદવાદ મહિઆર

સાહિત્ય વિષે મારો શોખ કાંઈ આજકાલનો નહિ. તેમાય વળી આધુનિક સહિત્ય વિષે મને વધારે પ્રેમ અને માન. તેથી 'પ્રસ્થાન', 'કૌમુદી', 'કુમાર', 'વસન્ત', 'શુન્કરાત' વગેરે માસિકો જેવા ખંદાર પડે કે તગત લાયકેરીમા જઈ વાંચી લઉં એક દિવસે 'પ્રસ્થાન'નો તાજો જ બહાર પડેલો અંક વાંચ્યો અને થોડા આગા પછી પણ મગજમા એના એ જ વિચારો ઘોળામા કરે. અને થયું, "હુ પણ એક સારું માસિક કાં ન કાઢું ? હમણા હમણા તો માસિકો, અઠવાડિકો અને નિક પત્રો ચલાવવા ઘણા થે સાહમિતો ખંદાર પડે છે અને પ્રજા બધાનું ગાડું ચલાવે છે તો મારું પણ કેમ નહિ ચલાવે ?" મને તો આખો દિવસ આનો આ જ વિચાર આત્મા કર્યો. માસિક ચલાવવા બાબત મુખ્યત્વે કરીને એ બાબતો ખાસ વિચારવા જેવી હોયઃ એક આર્થિક અને બીજી સપ્તાહકીય તંત્રીપદ વિષે તો મને જરાય ચિંતા ન હતી, કારણકે હું પોતે જ એ કામ ધણી જ સારી રીતે કરી શકું એવી મારી શ્રદ્ધા છે. હવે બાકી રહી એક આર્થિક મુશ્કેલી, અને આ મુશ્કેલી તો એટલી બધી સખ્ત નીવડી કે એક વખત તો મને એવો ભય લાગ્યો કે એ કદાચ મારા માસિક કાઢવાના વિચારને અંતરાયરૂપ નિવડે અને મારા બધા મનોરથો ધૂળમાં મળી જાય ! પણ સહજાગ્યે વળી એક વિચાર મુઝાયો, "નાણાંની શી જરૂર છે ?" લેખકોને તો શતી પાછ પણ આપવાની કરી ચિંતા છે જ નહિ બાકી રહ્યું કાગળ અને હાથમથી ખર્ચ. હા, પણ એ તો ઉધાર નહિ મળ્યો રહે ! અને માસિકના પેલા અંકની ઉપજમાંથી બધું ચૂકવી આપણું, પેરટ ખર્ચ તો જાહેર ખબરના પેસા આવશે તેમાથી નીકળશે; એટલે કાંઈ ચિંતા નથી." આમ મુશ્કેલીઓ એક પછી એક સરી જવા માડી અને મને થયું કે હવે તો માસિક થોડા વખતમા જ જનતાના ચરણમાં ધરીશ. ગૂજરાતને એ અદિતીય લાભ મળશે. જનતામાં સાહિત્યરસ વધશે અને સમાજમા જાગૃતિ આવશે. હા, પણ હજુ એક મોટામાં મોટું કામ તો બાકી રહી ગયું ! એ 'માસિકનું' નામ શું રાખવું ? શું 'તોપ' રાખું કે 'ટાટો પોર', કે 'કુરસદના ફટકડા' ? ના, ના. આવું નામ તે આવા શિરક માસિક માટે હોય ! નામ તો ધણું જ આકર્ષક અને અર્થસૂચક હોવું જોઈએ એમ મારું માનવું હોવાથી આવા નમાલા નામ માની સુગૃહિતો જાગ કરતાં જણાયાં. બીજું તો કાંઈ હાલમાં સંકુલ નથી ખૂબ વિચાર કર્યો અને ખૂબ મુજાયો જેમ જેમ વધુ પ્રયત્ન કરે તેમ તેમ વધુ મુંઝાતો જાઉં, અંતે થોડીશાર માટે વિશ્રાંતિ અર્થે બહાર ફરવા જવા નિર્ણય કર્યો. પછી થયાનું હોય તે મર્મ રહેશે.

જ્ઞાન કરવા ગયો. કલાકેક ક્યો હોઈયે પણ ત્યાં પણ એના એજ વિચાર આવે. ઘેર આવ્યો, જરા આ પી બેઠો હોઈયે ત્યાં એક મારા મિત્ર આવ્યા. મનમાં થયું, 'હા...ય. હવે કાંઈ વિષયાંતર થશે અને વિશ્રાંતિ મળશે.'

‘પધારો, પધારો; કેમ છો ?’

મારા મિત્રે સાત દુકામાં જ એ શિષ્ટાચારનો પ્રસૂતર વાળ્યો, ‘આનન્દ !’

આ સબ સાંભળી પાછો હું વિચારમાં પડી ગયો. મને કાંઈ સૂઝ ન પડી કે સાચી વળી મારા માસિક કાલવાના વિચાર કરી નગૃત થયા. એ બાબત જુલાના થણા પ્રધાનો ક્યો, મારા મિત્ર સાથે આડીઅવળી વાતો કરી, પણ મનમાં તો માસિક માસિક રમ્યાં કરતું હતું. પછી થયું, ‘આમ ત્યારે, આની સાથે પણ એ વાત કરું.’

‘મારો તો માસિક કાલવાનો વિચાર ચાય છે. જુઓ. હાલમાં તો કેટલાં બધાં તીકનો છે અને ધણી કાલી ગયાં છે અને સારી કીર્તિ સંપાદન કરે છે. આર્થિક લાલ તો બહુ છે નહિ તોપણ આપણું ગાડું ચાલે ! કેમ તમારો શું મત છે ?’

મારા મિત્રે તો આશ્ચર્યચકિત દૃષ્ટિથી મારા સામું જ જોયા કહ્યું ‘એને આ બાબતનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હોય એટલે એના ઉપર તો આ વાતથી જોગિતો કુમળો થયો હોય એવું લાગ્યું’. થોડીવાર પછી તેણે પૂછ્યું,

‘તીક છે; વિચાર કાંઈ જોટો નથી. પણ નામ શું રાખશો ? પૈસા બાબત તો તમે વિચાર ક્યો જ હશે.’

‘હા, પૈસા બાબત તો મેં હાલમાં બધું ઉધાર લેવા વિચાર ક્યો છે. હેલા અંકની ઉપજમાંથી બધાને પૈસા આપી દેવા. પણ નામ મને જડતું નથી, ખૂબ વિચાર કર્યો, તમે આવ્યા અને મેં પૂછ્યું, ‘કેમ છો ?’ ત્યારે તમે કહ્યું ‘આનન્દ’. એ જ નામ આપણા માસિક સાથે રાખીએ તો ? મને તો તીક લાગે છે તમારું જોગિતું વચત મારી બધી ય મુંઝવણનો અંત લાવતું ન હોય ! આ તો કામને એસતું અને તાકો પડતો એવું થયું ! ‘આનન્દ’ નામ તો મને ઘણું જ સરસ લાગે છે. અને વળી આનન્દ સબ ઉપર મને એક બીજા કારણથી પણ મેલ છે : તે એ કે આનન્દશંકર કુવ માટે મને ઘણું જ માન છે, એટલે એ જ નામ રાખશું. હવે એક વિચારવાનું બાકી રહ્યું : એના મોડે તરીકે શું રાખશું ? આનન્દશંકરલાઈએ પણ પોતામાં ‘વશન્ત’ માટે ઉપનિષદમાંથી એક વાક્ય મુખપૃષ્ઠ ઉપર ટાંક્યું છે. પ્રથાને પછે દરિદ્ર ન્યેવે પાદમ રાખ્યું છે. એટલે આપણે પણ એક ઉચ્ચ કોટિના માસિક તરીકે ‘આનન્દ’ સારું પણ કંઈક નોંધાવે. તમને કાંઈ પાદ આવે છે ?’

મારા મિત્રે તરત જ જવાબ વાળ્યો : ‘સાહિત્યસંગીતકલાવિહીઃ : સાધાત્મશુષ્ક વિષાળહીનઃ’ મને તો તીક લાગે છે.’

‘ Oh ! very good very good thank you so much ધણુ જ સરસ અને અર્થસૂચક પણુ છે કારણુ ‘આનન્દ’મા સાહિત્ય, સંગીત અને અન્ય કળાઓ વિશે લેખો છાપવાનો મારો વિચાર હતો ચાલો બહુ જ સારુ થયું ’

‘ સાહિત્ય અને સંગીત તો ફીક, પણુ કોઈ તમને પૂછશે કે કળા તમે કેને કહો ? શું સાહિત્ય અને સંગીતનો પણુ કળામા મમાવેશ નથી થઈ જતો ? સાહિત્ય અને સંગીત પણુ કળા નથી ? ’

‘ જુઓ, સાહિત્ય અને સંગીત કળા તો છેજ, પણુ બનૃદરિએ તો આખી વિશ્વની પ્રવૃત્તિના ત્રણ ભાગ પાડી નાખ્યા છે સાહિત્ય અને સંગીત અને એ મિલાવણુ બાકી બધુ ય કળા કહેવાય ’

‘ તો તો પછી હું જ તમને દાખના તરીકે કહું કે નાણા કમાવા એ પણુ એક કળા છે વાલ્ટો નીસરણી ઉપર ચડાઉતર કરે છે એ પણુ કળા છે ’

‘ હા પણુ તમારી પાસે એ સાખીન કરવા દીધો તો એકએ ને ? દલીનો ચિતા તો કાંઈ પણુ ચાની જ કેમ થકાય ? દલીનો એ તો આપણુ છવન છે તમે જે કહો છો એ સાખીત કરવા તમારી પાસે જો કાંઈ દલીનો હોય તો એ બાબત ઉપર મને એક અર્થપત્ર લખી આપો એ આપણે ‘આનન્દ’ના પ્રથમ અંકમા છાપશું હું જોને કળા કહું છું અથવા કળા તરીકે ઓળખાવું છું-દાખના તરીકે ચિત્રકળા, એના વાસ્તે હું આજે જ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, રવિચંદ્ર સેવલ, નદલાલ બોઝ, જગમોહન મિસ્ત્રી જેવા મહારથીઓને પોતાની એકાદ સુદર હિતી મોકલના પત્રદાસ વિરખિત કરીશ સાહિત્ય ઉપર તો હું પોતે જ તત્ત્વી રચાનેથી લખીશ અને બાકી રહું જ શું ? ’

થોડીવાર ખીછ વાતો કરી, બેસી મારા મિત્ર ગયા મને થયું કે સાહિત્ય વિશે તો ચિતા જ નથી, એકાદ બે ચિત્રો અને અર્થપત્ર પણુ ઝાઝો પણુ સંગીત ઉપર શું ? એના વિશે તો કાંઈ પણુ લેખ આવવાની બહુ આશા રહેતી નથી અને લખવું ય કેને ? પણુ આ પ્લેલા તો માસિકને આગળ ધપાવવાના વિચારો આવ્યા માસિકનો કેમ બ્હોળો ફેલાવો યાય એ બાબત ચિતા થવા માઠી મનમા થયું કે એના વાસ્તે થોડા જાહેર ખર્ચ રૂપે ચોપાનીયા છપાવું તો કેમ ? એમા કાંઈ બહુ ખર્ચ : પણુ નાંદ આવે અને પ્રસિદ્ધિ પણુ સારી મળશે સેણુ બાહુ ને સિદ્ધપુત્રની યાચા ’

એના માટેની સામગ્રી બધી હધાર લીધી હું ડીપીનો વેચ્યા ચરેક દિવસ થયા હશે હું આરામપુરસી પર જતા ‘આરામ’ લેખો હતો ત્યા બહારી મને કાંઈ બોલાવણુ હોય એમ લાગ્યું હું બહારે ગયો કોઈ અપરિચિત વ્યક્તિ ના દર્શન થયા એ તેને અર અવડા કહ્યું અને અદરપૂર્વક પુરણી આખી એ લાછએ તો ખિખ્યામા હાથ નાખી એક કાગળીયુ બહાર કાઢ્યું અને મારા હાથમા મૂક્યું

“ શુ છે ? ”

મેં ઉઘાડી વચ્ચું. કાંઈક ગાયન જેવું હતું.

"શું કવિતા છે ? કે ગાયન ? તમે આ બતાવેલું છે ?"

"એ ગાયન છે અને એ મેં બતાવ્યું છે. આજે, આપ માસિક કાઢવાના છો એ વિષે જાહેરખબર વાંચી તેમાં એકાદ લેખ આ પૂલ લક્ષ્યાયો. જે આપને એ લેખચોગમાં આવે તો સખો."

"ગાઈ બતાવો જોઈએ."

લેખકે ગાવા માંડ્યું,

"આનન્દનો દિન આજ અમારે તમે થયા છો પાસ."

આનન્દનું પ્રથમ નામ સાંભળાને જ હું તો રાજી રાજી થઈ ગયો પણ તંત્રી તરીકેના મોભો બાળવવા મેં કહ્યું, 'આ તો અંગત કાવ્ય છે. એમાં સામાન્યીકરણવા-
Universality of appeal ક્યાં છે ? અને ન હોય તો એ માસિકમાં કેમ આવી શકે ?"

"લખ મેલું તો છે મારા મિત્રના પાસ થવાના શુભ પ્રસંગ પર, એટલે અંગત કાવ્ય એ રીતે કહી શકાય, પણ એની વસ્તુ તો બધાને એકસરખી રીતે લાગુ પડે છે."

"હં. ફરીથી એ લીંદી જરા ગાઓ જોઈ."

"આનન્દનો દિન આજ અમારે તમે થયા છો પાસ."

હું હજી એના ઉપર કાંઈ રીકા કરું તો પહેલાં તો એણે બોલ્યું શરૂ કર્યું, "ગાયન એટલે સંગીતગત અથવા ગ્રેય કાવ્ય; એટલે સાહિત્ય અને સંગીત ગાયનમાં બન્ને સાથે હોય છે એટલે એ દષ્ટિથી પણ ગાયન ઉપમ કહી શકાય. પ્રસંગ સાચો પાસ થવાનો-ચૂંટયો છે પણ હું એને સંગીતની દષ્ટિએ ધણો સારો ન્યાય આપી શક્યો હોઉં એમ લાગે છે - મારી બૂલ થતી હોય. પણ હું સફળ થયો છું એ માટે મારી પાસે થોડી ફાવેલો છે. તે ખાસ કરીને ગાયનનું સમ્બંધાધુર્ય, ભાષાલાલિત્ય, વસ્તુ તર્કન સાદીને સરળ છતાં સૌથી ઘણી જ સરમ અને સચોટ હોય એમ મને લાગે છે."

એ વિષે કાંઈ પણ જવાબી ન વાળતાં મેં કહ્યું, આગળ ચલાવો જોઈએ."

"પાસ થયા છો આપ, ઉરમાં આનન્દ અતિસય થાય."

મેં કહ્યું, "આ તો તમે ફરીથી એ ન એ કહ્યું, આમાં તો પુનરુક્તિદોષ આવે છે."

"તદિથ. ફરીને તો એ ખાસ ભાર કેવળા ઉદ્દેશથી જ લખ્યું છે. અને ખાસ કરીને અંતરમાં આનન્દ કેમ ઉઝાળા મારે છે એ એ ગાયનના હૃદ કારા બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અંગ્રેજ સાહિત્યમાં રાજકવિ ટેનિસન અને અન્ય કવિઓમાં એ સ્વર્ગ

સ્થળે જોતામાં આવે છે. ફરીવાર કહેવાનો હેતુ ભાર દેવાનો હોય છે, એટલે એ સીટીમાં પુનરુક્તિદોષ જેવું કશું છે જ નહિ.”

“ ઠીક. એના પછીની સીટી ગાઓ જોઇએ ”

પણ એણે થોડું સમજાવવાનું શરૂ કર્યું.

“ આ પછી રાગ બદલાય છે અને સાખી આવે છે.

માર્કે સારા મેળવી કીર્તિ પામ્યા આપ,

ઉદયે ચાઓ આપનો એ હિરમાં અલિલાપ.

આ જગ્યાએ મે કાવ્યમય અલંકાર વાપર્યો છે એ તો આપ સ્પષ્ટપણે જોઈ શકતા હશે. પાસ થનાર મિત્રને મેં સૂર્ય કહેવો છે અને સૂર્યનો ઉદય થતા જેમ બધાને આનન્દ થાય અને સૂર્ય જેમ જેમ ઉચે તે ઉચે ચઢતો જાય, તેમ એની પણ પ્રતિફલ્લુ ઉન્નતિ થાય એવું એમાં સૂચન છે. એ જો કે બહુ જ ગભિરતરીતે ખૂંદેલ છે તો પણ સાહિત્યરસિકની દૃષ્ટિએ... માર્કેમાં પણ એક મૂઠાર્થ સંતોષભો છે એની વ્યુત્પત્તિ તો આપથી અત્તણી નહિ જ હોય માનઅર્ક મા એટલે નહિ, પણ ‘મહાનું’ દૂકું સ્વરૂપ મહાન-મહા-મા એટલે માર્કે એટલે મહા અર્ક, મહામૂર્ક, તેજસ્વી સૂર્ય. પળી અર્ક એટલે આકાશનો છોડ પણ થાય, અર્ક આપણા દેશી વૈદોની દવા તરીકે તો બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે, અર્ક એટલે essence, ઇત્યાદિ કઇક અર્થ ગાલિય એમાં ભરેલું છે ”

પણ આતો તમે કેાઇ બીજા ગાયન ઉપર સુધારો વધારો (સુધારો કર્યો છે કે નહિ એ તો હજી હું નિર્ણય નથી કરી શક્યો પણ વધારો તો હજી) કર્યો લાગે છે. મૂળ ગાયન તો હું જુલતો ન હોઉં તો બીજાનું છે ‘આનન્દનો દિન આજ અમારે તમે થાય મહેમાન’ એમ ક્યાંક સાલજેલ યાદ આવે છે. તો એ પણ સાહિત્યચોરી કહેવાય તો આ ગાયન ‘આનન્દ’ના વાચક સંમત કેમ મૂછી શકાય ?

‘હું એ કણવ કડુ છું પણ મૂળ ગાયન બીજાનું એટલે એના ઉપરથી મુચિત હોય એ બધા દલગ અને નકામા એમ કેમ કહી શકાય ? તો તો આપણા કલાપના બધા કાવ્યો નકામા જ. નરસિંહરાવ ભાષ પણ અમેજી કાવ્યનો કયા નથી ઉપયોગ કરતા ? ખમરદારે પણ પોતાની પ્રેરણાનું જજ અમેજી કાવ્યમૃતના શીશામાંથી કયા નથી પીધું ? કવિતાનો મૂખ્ય ઉદ્દેશ આનન્દ આપવાનો હોયો જોઇએ એમ તો આપ કબૂલ કરશે. એટલે જો મારા ગાયનથી વાચકને આનન્દ મળે એમ આપને લાગતું હોય તો એ જાના ઉપરથી લખાવું છે યિગેરે બહુ જ ચંચુ બની જાય છે ”

ફરીથી આનન્દ શબ્દ સામળી મારા વિરોધના બધા વિચારો ઉડી ગયા. જો આ ગાયન ‘આનન્દ’ના પ્રથમ અંકમાં, પ્રથમ પૂજા ઉપર જો લખાય તો કેાઇ નહિ તો વાચકને ‘આનન્દ’ શબ્દ નો મેં કે ચર્ચા જશે અને બીજાનાં માનિક કણ મંગાવતું ન મંગાવતું એની વિમાનજમા પડશે ત્યારે ‘આનન્દ’ અચાનક હોઠ ઉપર નામી રહેશે.

‘કીક ત્યારે, તમને જે કંઈ હરકત ન હોય તો આ ગાયન મારી પાસે રાખી જાઓ. ખતરો તો, જાપવા પ્રયત્ન કરીશ.’

હું તો એ ગાયનનું પાતું નજર સામે રાખી, મંડ્યો મોટેથી લલકારવા, મને રૂચું. બહુ જ મન્યું, આસો ત્યારે; સાહિત્ય, સંગીત અને કલા વિષે ચિંતા મટી, પણ શું આ તથા વસ્તુઓ પૂરતી કહેવાય? ના, ના. આ માસિક પણ ‘વેદિયા’ની પંક્તિમાં મૂકાય જાય. અને એ તો હું કેમ સહન કરી શકું. ત્યારે મારું માસિક વેદિયું ન બની જાય એ માટે મારે શું કરવું જોઈએ? આહુ પરિસ્થિતિને લગતા સામાજિક અને રાજકીય પ્રશ્નોને પણ એમાં સ્થાન હોવું જોઈએ. વર્ષો થયાં હર કરી ગયેલા સામાજિક કુરિવાજોના બરાબર મૂળ ઉપર ઘા કરવા અને ધીમે ધીમે તેનો હંમેશા માટે નાશ કરવાની હિમાયત કરવી. પણ આમાં બહુજ સાવચેતીની જરૂર પડશે. પેટ છૂટી વાત કરવાનો કાંઈ અર્થ જ નથી. ગાજુમ સત્ય સાંભળવા તૈયાર હોય છે પણ અપ્રિય નહિ, પ્રિય સંભાળાવવા અસત્ય કહે ન વધી નહિ, પણ સત્ય અને અપ્રિય તો ન જ આલે, તેમ માસિકની નીતિ માટે. કામ પાળી પંપાળીને કરવાનું. દાદાગીરી કરવા જતાં ક્યાંક માસિક જ બંધ કરવું પડે! રાજકીય બાબતે તો વળી અસહિષ્ણુતા; જનતા અને રાજ્ય બન્નેને, રંજવા રહ્યાં ‘લાકડી લાગે નહિ, ને સાપ મરે નહિ’ એવી નીતિ અખત્યાર કરવી જોઈએ, સારું. આ તો પત્યું પણ એક વાત રહી. હિંદુસ્તાનમાં કેળવણીના ટકા બહુ જ ઓછા છે અને એ ઓછા ટકામાં પણ મોટો ભાગ દેશીયતાનો છે. તો, મેં એમના માટે શું કર્યું? એમને પણ રસ પડે એવું કંઈ કંઈ દર વખતે ‘આનન્દ’માં આવવું જ જોઈએ એ લોકો ખાસ રીતે રસ લેતા હશે! એ તો જગવ્યાપિ વસ્તુ સિવાય કશા પર લક્ષ આપે પણ ખરા! એમાંના ઘણાં તો Nationalism જેવી કૂપમંડૂક-વૃત્તિમાં માનતા જ નથી. એમની દષ્ટિમર્યાદા બહુ જ વિશાળ હોય છે, ખુલા વિશ્વપ્રેમ, પછી સ્વદેશપ્રેમ, યાત્રિપ્રેમ, કુટુંબપ્રેમ, આત્મપ્રેમ. આવી જગવ્યાપિ વસ્તુ પર લખવું એ કાંઈ જેવું તેવું કામ નથી. ‘આનન્દ’ના પ્રથમ વંકમાં એ સર્વવ્યાપી “પ્રેમ” ઉપર હું જ લખું તો કેમ? હા હા. એમ જ, એક કાંકરે એ પક્ષી મરશે. — એ પ્રશ્ન સાહિત્યનો પણ લેખારો અને લખાણવાની જાણવટ કરતો સામાજિક પણ લેખારો. અને શિષ્ટવર્ગની રસરસિતને પણ પેપરી. વાહ! આથી સરસ શું હોય શકે? અને એવા મહત્વના લેખો બીજા કોઈ પાસે લખાવવા એ પણ મને ક્રિયિત લાગતું નથી, એ તો તંત્રો-સ્થાનેથી જ મેંલવે. એ વિપત્તી રાષ્ટ્રઆત ન્હાનાલાલ કવિના સખ્દોથી કરી એથી વધારે સારું શું હોઈ શકે? કેટલા મરસ, મધુર અને ભાવભીના રાખે.

પ્રેમ પ્રેમ   ૫ ૨ ૪ ૬
માતૃપ્રેમ,   ભાવ પ્રેમ;
દંપતિના   દેવ પ્રેમ,
- સ્પષ્ટિનો છે   સાર પ્રેમ.
પ્રેમ   પ્રેમ   પ્રેમ.....

પણુ આમા કવિત્રી પ્રેમને સાતમે આકાશે નથી ચઢાવી દેતા ? પ્રેમને તહેતુ લહેણુ નીકળે એના કરતાં વધુ નથી ચૂકવી દેતા વાત ? હમણા હમણાં તો પ્રેમ વિરૂદ્ધ થણી ફરિયાદો મારા વાંચવા-સાંભળવામાં આવી છે વેદસના લુપ્તશેખરનું ચિત્ર જુઓ અભ્યાસમાં મશગૂલ, ચોપડીમાંથી માથુ ઉઠ્યું કરવા જોને નહતી પુરસદ કે નહતું મન, તેને પ્રેમે કેટલો જૂડે હાલ કરી નાખ્યો ! અને ઓરસના સબ્દોમાં કહીયે તો પ્રેમનું નામ પડે ત્યાં

“ Farewell my books, farewell devotion ” અને એની સાક્ષી પૂરતા હોય એમ શેક્ષપિઅર સાહેબ જોલે છે,

‘ Too much loving is folly. Then sing song, along tongs ’ અને જ્યાં શેક્ષપિઅરસાહેબનો અસાજ સંભળાયો ત્યાં કેાની મગદૂર છે કે કોઈ ચૂ કે આ કરી રોકે ? દોલરોય પણ એમ જ કહે છે કે જોને આપણે પ્રેમ કહીયે છીએ ત પ્રેમ નથી પણ પ્રમોદ દલ-બહારનો ડોળ બીતરડી તા રામ જાયે ! ગોસ્તવર્ધી પ્રેમ અને સૌદર્શ આમા સમાજને કેમ હચમચાવી મૂકે છે એ આદ્યતીય કળામાં ખતાવે છે, જે અહિં સ્વયંમ કોચને અંગે આટલા લૂખખા કબ્દેથી જ ચલ વવાનું રહેશે

સાર શયુ, સ્થો શરૂઆત સારી થઈ છે કેટલાય મહાકવિઓના નામ અને અવતરણો અપાયા અને છતાં બહુ કેટલી કુદરતી રીતે આજુ આવે છે કલાય કેનેજન શિષ્ટવર્ગને આ ગોળી વધુ કડવી લાગશે તા / એવી પણ કોઈ દનીલ કરે કે આમા તો મે પ્રાનતી એક જ બાજુપર બધો લાગ મૂકી દીધો છે અને જાણે એ જ આપણ સત્ય હોય એમ રજુ કર્યું છે, એની બીજી બાજુને તો મે સાવ અન્યાય જ કર્યો છે-તો હું શું જવાબ આપીશ ? અને એ દલીલ અનુક અશે છે પણ સાચી પ્રાનતી એક જ બાજુ રજુ કરવી એ તો એમ કહેવા બરાબર થયું કે જામારા દેશમાં માણસને પીકે દોતી જ નથી અને એક જ કાન હોય છે !

નારે તો હવે મારે એ પ્રશ્નને સપૂર્ણ ન્યાય આપવા એના વિને કવિઓએ અને વિદ્વાનોએ જે કોઈ માટે કહ્યું હોય તે પણ આપણુ જોઈશો અને પછી સારી માણુનું પદ્તુ નમે કે ખરાબનું એ વાચક પોતાની મેજે નિર્ણય કરી શ્વે આપણે લેવાદેવા વિના આપણો અભિપ્રાય આપી શું કામ મૂરખ બનીએ ! નાથી મૂની લાખની

હા, શેક્ષપિઅરમાં પેલી બીજી

‘ Who ever loved who loved not at first sight ? ’ આવે છે એ સરમ છે શેક્ષપિઅરે પણ કાકમાથી તકમાથી તો પછી મને એમાંથી નકકાવતા શી સરમ ? આપણા આજના સમાજને એ મહાકવિ માટે કેટલું માન છે એ એના ઉત્કૃષ્ટતા સબ્દો પરથી આપણે આપણા સમાજની લાખપ્રયા પણ ખતી નાખી પ્રયમદષ્ટિએ પ્રેમમાં પડી લખતી માંકજથી જોવાયો પગમ મરકારી રિવાજ દાખલ કર્યા

એના ઉપરથી સમજવું મુશ્કેલ નથી, બીજો દાખલો આમ શરૂ કરીશ, 'પ્રભુ, પ્રભુ ! કામદેવે બલિદાન લેવામાં મણા ન રાખી, અંતિમાં બલિદાન દેવામાં પાછી પાની ન કરી, ખરેખર ! પુરૂષો સાવ સ્વાર્થી હાથે છે.

Man's love is of man's life a thing apart,
'Tis woman's whole existence.

ના, ના. પુરૂષોને આમ સાવ કોદી ન નાખીયે. મોજાલા જહાંગીરે નરજહાં માટે કરવામાં શું બાકી રાખ્યું હતું ? વિશ્વવિખ્યાત તાજનહેલ શા અર્થે બધાઓ હતો ? અને આપણા સમયમાં પણ કેટલાય ધન્ય પુરૂષો નથી કે જે આજીવન એકપત્નિવૃત્ત પાળતા હોય ? અને પત્નિના મૃત્યુ પછી પણ બીજવાર લગ્ન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા અક્ષરશઃ પાળતા હોય ? શુદ્ધ પ્રેમની મૂખ સંતોષવા સરીર એ કાંઈ અનિવાર્ય આવરયકતા નથી.

હવે તો બસ કરે : લખવા બેસીએ ત્યારે ખચક ન રહે. આ પ્રશ્નની બન્ને બાજુ અપાર્થ ગઈ અને તે પણ કેટલી સરસ રીતે ? ઉચ્ચ વિચારો અને તેટલી જ સરસ શૈલીમાં આ અર્થો યથા હોય એમ મને લાગે છે, ત્યાં ત્યાં વિરોધ બતાવવાનો હોય, ત્યાં ત્યાં વીરસનાં છાંટણાં પાણુ છે. કેટલાય મહાકવિઓના નામ અને અવતરણો પણ આપ્યા છે એટલે લેખ અભ્યાસપૂર્ણ લેખારો, આપા વધારે સારો લેખ તે કેમ લખાતો હશે !

બસ ત્યારે, હવે શું બાકી રહ્યું ? સાહિત્ય, સંગીત, કળા અને સામાજિક-બધા વિષયો માટે થોડીકણી સામગ્રી તૈયાર છે. બાકી રહ્યો એક સર્પના મૂંચળા જેવો રાજકીય પ્રશ્ન, હા, પણ એમાં તો ગોળમેજી પરિવર્તિ વિષે, દિદુરયાનને સુધારાની બહુજ જરૂર છે અને એ સુધારા જેમ બને તેમ જલદી આપવા નોંધએ-એવી એવી થોડી ગોળ ગોળ વાતો કરી જલદી પૂર્ણ વિગમ લાવવું.

મને લાગે છે કે હવે તો 'આનન્દ'ને પ્રથમ કોટિમાં પણ પ્રથમ માસિક બનાવવા માટે આ સામગ્રી નોંધએ એ કરતાં પણ વધારે છે. હવે તો જેમ બને તેમ જલદી આ બધા કારગળાઓ પ્રેક્ષમાં મોકલી આપું અને જનતાની સેવા કરવા "આનન્દ" જેમ બને તેમ જહેલું બહાર પડે એવી તજવીજ કરે. જનતા પણ "આનન્દ"ને વધાવવા અધિરી યર્ષ ગઈ હશે.

‘વસંતવિજય’ એક ઋતુકાવ્ય

દામોદર કેશવજી ભટ્ટ

કાવ્યસૃષ્ટિમાં કવિનાનું રહસ્ય એક મનોમય અપૂર્વ વ્યક્તિત્વનું અજેય બાહ્ય બેચી ઉશ્તું છે. માનવતાની સંપત્તિ જેવું એ ચિત્ર વ્યક્તિત્વ સૂક્ષ્મ અને સરસ પ્રાણપ્રતિભા છે. અખંડ આનંદધૂન જેમ આત્માની ભદ્ર મનોદારિતા છે અને મર્દઘાવીન મધુરપ છે તેમ સંસ્કારિક સમાજનું કાવ્યત્વ ચતુર, વિદુરભૂતા જેવું ચમકભયું અને માનવસતાપની ધોર પળે અગમ શૈવ-કના વિજયી પ્રતાપ જેવું આશ્વાસનદાયક અને સોતકં છે. માનવતાની સંસ્થાઓ જેમ યુગમળના યતને આધીન છે તેમ કવિતાનું ઘડતર પણ યુગશાસનના આન્દોલનથી યુક્ત છે. કવિતાનું પોત જનસંભાગની વિશુદ્ધિનું સંસ્કરણ છે, એને ખીનાવી ચિકસાવી ઊર્મિભાવના સસાગ્રોત તરીકે સ્થાપિત કરી શકાય છે.

‘સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી કાવ્યમાહિત્યમાં ઋતુગીતો-ઋતુકાવ્યો સાગ્ર પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. ઋતુસંહારની કાવ્યપ્રતિષ્ઠા, એની આદર્શિકતા એટલા માટે સાચવીને બેઠું છે કે તેમાં દરેક ઋતુનું પ્રકટનપ્રાણસ્થ વૃત્તિઓની સપ્રમાણતાને વૈવિધ્ય આપી સસારીઓમાં, તપસ્વીઓમાં, બાલ અને યુવાકાલમાં, કુદરતની રમ્યમય રમિકતામાં અને ધરાની બાહ્યાભ્યાતર તન્મયતામાં શરમાળ અને હેતાળ દેવાનો આવિર્ભાવ રચી, અખૂટ તલમાટનું સંગોપન ચેતાવે છે. ઋતુગીતો-ઋતુકાવ્ય-સાહિત્યને વર્ણનાત્મક દશાની શ્રેણીમાં ઊભાડી તેને રચયિતા કવિઓ વર્ણનવર્ણનની બહાર ઊભા, કવિતાની મુખ્ય અને સારકારિક અરણીના મનોમય તપાસે છે. જે કે કવિ પોતે કવિતાની સાહજિકતા દેખતો નથી, પરંતુ તેનું કપનું અંતરરપથોંય સંવેદન અનુભવે છે અને તેથી તેવી કાવ્યપ્રેરણાને આધ્યાત્મિક સંસર્ગ મળી આવે છે. ઋતુઓની વર્ણનકથાનો સખ્તા કવિ છે પરંતુ તેનું ખરન જ કાવ્યરમની ઊડી પાળેલા છે તે સ્વયં ઊર્મિસ બની કવિજીવનને સંકારે છે. કવિ કવિતા રચે છે ત્યારે તેને અગમ પરિવેશ તોજથી કાંઈ હોયો કરે છે અને અવિજીવનને કોડિયું બનાવી તેમાં આત્મિક રસનું તેવ પૂરે છે. આમ કાવ્યની અંતરીક્ષના તોજરુસિગોથી સ્વયં પ્રગટે છે.’

ગૂજરાતની કવિતા કુળમાં ‘વસંતવિજય’ માસની વેડીના દેહ જેવું મૃદુ અને મોહક છે. આપણી વીસગયેવી ઋતુવૃત્તિમાં તેનો કાવ્યભાવ જનબપાટ ઉરકેરે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ વાચ્યા પછી તેના ગૂંદનની સૌખ્ય ગ્યના, હેની પાનાતેખન કથા અને તેની વચમાં પચેવાયેલી આત્મરણકાર-જી સજીવમૂર્તિ રૂપે આપણી ગનારાદની કદપા મોમમાં આદર્યમ આવે છે.

‘વસંતવિજય’નાં સૂત્રમાં પરોવાયેલો ‘વસંતવિજય’ કાવ્યનો મેરુ સ્વ. કવિ કાન્તની રસિકતાનું વિરલ અને અપૂર્વ પ્રતીક છે.

નિર્મળના ઉબરમાં કવિતાના અંસંખ્યાત સત્ત્વો સજીવ સ્વરૂપે પડ્યાં છે. તેની રસિકતાની પઠવ વિવિધતા મૌન શાન્તિમાં નિર્ગર છે તેજ અને અન્ધારનાંન્દ્રિય-સર્વ કુદરત કલ્પ્યાં જડ અજડ-તે તેજની સગડીઓમાંથી જીવનદુઃખ મેળવવાને આત્મોત્કંઠા હોય છે. પરંતુ એકલાં તેજવારિનાં સિંચાણી સર્વ રસની સમાપ્તિ પછી છેવટ તિરસ્કરણીય આવીલાંવનો આશ્ર ઉભો હોય છે, અને તેથી રસની નિષ્પત્તિ અર્થે, નિર્ભેજ આન્દોલનોની ગુચણી કયાં પહેલાં તેમાં વિનતીય સંકરની પુરવણી કરવામાં આવે છે, કિંવત્ પછી રાત્રિની કમમાલા શાન્તિપ્રચૂર ઘડાઈ છે. તે આમાં સત્ત્વ સુન્દર છે. છતાં પણ વિપ્રલંબ શૃંગારિક આત્માને એમાંથી અનેક જળ અને થાંતિ માણુમ પડે છે, આ કારણને લીધે ‘વસંતવિજય’ના કાવ્યનાયક પાંકુ રાગને રાત્રિની અંતિમ નીરવતાની “નિદ્રા પ્રજ્ઞાત જરિયે ન હતી યથેલી દુઃસ્વપ્ન દર્શન મહીજ નિશા ગયેલી, “દુઃસ્વપ્ન દર્શન” ના દમન માટે “ખુદશાં પ્રદેશ પર જો ફરે થોડીવાર” એમ કહીને “હાથો નરેન્દ્ર મનમાં કરી એ વિચાર”

સ્વપ્નોનું પ્રામદ્ય, વસંતઋણીની સંગીતમય વિશાસિતા અને એ બધાને છોડે આવી રહેલું દાગ્ધપયોગનું જ્ઞાતકલાનઃ આ બધા અજ્ઞાન્તિના પ્રેરક બેદુઓ કુદરતના છૂપા પડદા પાછળ ઉભા ઉભા મનોગમ્ય જાદુઈની દંડિકા એવાં જોરથી અને સચોટતાથી ફેરવે છે કે, પાંકુરાગને તે જાદુઈ માનિક બળને વધ યુક્ત પડે છે. ભૂતકાલીન સંયોગ-ભૂમિકાને કુદરતની કલ્પનાએ કમ્પનોમાં હડસેલી યુક્ત છે અને એ પ્રકમ્પનોથી ઊઘરી જઈને અચક્ષતા લેવા સાદુ પાંકુરાગ જુદલાં, સિતાદિયી સત્કારાયેલાં વનમાં આશ્રય લેવા જાય છે. કુદરતની આશ્લેષપય બચ્ચઃ ધટનાના તારમાં પ્રવંચ રૂદનના કાંદાઓ જોડાઈ જવાથી માનવતાના આકાષ કેવાં આછાં, ધીરાં અને ચિતરિયતિને હલમલાવી મૂકે એવાં સરેલો જન્માવે છે! અહીં પણ સ્વાદુ ત્વકત્તાથી લપેટાયેલું—જીવન એક દુષ્ટ સંવેદનને ભેટે છે, તન્મયતાનું તારતમ્ય, ઉકેલે છે અને થોડાં પ્રદેશ પછી પ્રવરતાના મેવેદનને અણુગણપણે નિગાળી રહે છે.

દુઃસ્વપ્ન ધટનાનો મણકો પેચાર થવા પછીની ચિતરવિની શુદ્ધિ પડેલી અને સપાટ અને છે. ત્યારપછીની તેનો અંતરાત્મા સ્વપ્નભેદાર કાટે છે:

‘સાર’ થયું પ્રિય સખી યમ છે પ્રસૂત

સાચી જિના નહિ જ રાખી સમીપ સુખ;

આ બંને પદિતઓમાં વ્યાપ્તિ પામેલું દુઃસ્વપ્નમંદ્રાન એમને એમ વ્યક્ત થયાં તેલાં ત્યાગની ભૂમિકા ભણી કે પછી સુકિત જીવનને દુઃસ્વપ્ન અહીં વિશગમ્ય છે. ત્યારે તેની સાથે અનુપિનું વિશગમ્ય પણ છે, અને તેથી જ તેનું સુખની અભાવતાને

વાહે છે તોપણ વ્યાહારશૂન્ય જની જઈ સમસમી રહે છે તોપણ ને ભ્રમતિની દશામાં પ્રિયામાનસ હોત તો તેને વિકારરૂપની કલા સિવાય આલત નહિ, અને તે વખતે જ જીવન ભૂમિ પર ખેલાતુ ચિત્તક્ષોભતુ" શુદ્ધ અટકા જવાનો સંભવ હતો કવિએ માગી રાણીની નિદ્રાવસ્થા સંકારણ જ ઉઘી કરી છે અને કાવ્યત્વની સરણીનો સ્પર્શ વિસ્તૃત બનાવી તેના નિનાદ નિર્સીમ ગસરણુમાં દોમા" છે.

નાટ્ય ભૂમિકાનો યોગ સધાતો હોય એવું પાતશીલનનો વ્યવહારિક અભિનય હવેથી શરૂ થાય છે વાકુન અનેલો આત્મા કુદરતની પકડે રચના જોઈને એકરમ યજ્ઞ ભય છે દિખાતી ભૂમિએ પાંચરીને કમલપ્રપુલ્લ જની રહે છે, નીલા જલની રમણીયતા એના વિલાસની પ્રગલ્ભતાને રોડી મેસે છે. નૃપતિમુન ધરીક શાન્ત સમાધિ- આત્માની નિરાવળના જેવી નહિ-મા વહેતું મૂકાય છે ત્યાં તેની દષ્ટિમર્યાદા સમક્ષ "ઝાંખી ભરેલ જલની સ્થિરતા જણાય" છે અને તેણે રચે "જોતા જ તકે નૃપના કશદિ"એ તણાય" એવું મૂલચિત્ર ચતુર્મુદિ સમીપ ખડું પાથ છે. પડી તેને દગલો આરિભાવ રફે છે તેથી

'એસે શિન્ન ઉપ- આલી સચિંત રાય
ઉડા વિચાર મહિ ડેવટ મન્ન થાય

હી વિચાર અને તે પછી હા જીવનના ધરોમાથી જાગેવો કેવો મહાન હોય? વિચારની આણે કાષ્ટ વિચારમગ્ન માનવી ખાદતો હોય ત્યારે આત્માની લગી બલી પાડે ઉખેડાતી ભય છે અને ત્યારે તેની સામે રજકણોના પોટલા પછી ખરે. પાકુના જીવનની ધીતિદાસપાટો ઉખેડાય છે; તે પછી દેહની મુખત આણેમાંથી એટલે સંસ્કારમય જીવન જેવી અકચરિત અને લીસી, અને તેજ્યવલતાની મૂર્તિ જેવી જાતકાલભવ્ય. સંસ્કારિક જીવન યોગસથી પરિસિચિ-આત્યંત આરિક રમરચકાલુકાઓથી ઘેરાઈ ગયું છે. રમરણોનો હાથો જોરદાર અને કાલિ નીવડી જતા યોગાગ્રમની યાલિલીઓને જીનીવદોરત કરે છે. રમૂતિના આકમણોથી જીવનદુર્ગ આમ ટૂંકી ફક્ત અવરોધરૂપ જ બને છે. પછી કુદરતની સંભાવના પોતાના માદવથી વેળિત વેનરાધમાં તેની અસ્થિર મનોભાવનાને યોગલવી મૂકે છે તેથી હિમપત્થરની શિદલાઓના ધરો પાછળ તેની કુલિત જીવનવ્યવસ્થા છુપાઈ જાય છે. કવિની કલ્પનાનાટિકા એક પ્રવેશ પૂરો કરીને પાકુની અંતર્જાત સરોવરપાણે પર રમવા આલી જાય છે કરમાવેલું જીવતર કોળાર્ધ જવાની સ્થિતિ પર આવી ઊભુ રહે છે અને વિશદ લલકારૂની કમાન પર કવિ અને કવિતા ઉડે છે.

અશાન્તિનો દંશ બહુજ ઝેરી છે. એવું વિષ માનવમંદારક નીવડે છે અને કહું કે સંકારકતાના હૃદયને પછી વેપન ઉપજવે છે. આ વેપનકલામાંથી આક્રંદ અને ગેયત્વ એ અમકાર સરી પડે છે ત્યારે શુ નુ શું સન્નિય છે તેનું જ્ઞાન સન્નિયતાથી ધણીવાર અભ્યંક રહી જાય છે. અનિદ્રાવસ્થા અને તેમાંથી ઉદ્ભવના પરિણત વિચારિતાનો અગ પો આપણે આકુલિત જાવનાનું Portrait છે તેનો મેંબજ જેટલો વ્યક્તિત્વ જીવન સાથે પછી

તેટલો જ આંતરિક વિશ્વ સાથે પણ હોય છે. તેનો પ્રથમ ભાગો બહિર્ગુણ જનનના વ્યવહારને કંપિત બનાવી મૂકે છે અને પછી ચિત્તસીમાના ગદને તોડી પાડે છે. ચિત્તમાં એક જાતનું કન્દન-અદૃષ્ટ કન્દન-ચેતાવી તે અત્માની અંદરની કલાને પીંછ નાખે છે. આ કક્ષાએ અશાંતિનું આક્રમણ પહેલેથી માનવતાની તુલનાસંકિતની સાંકળો તૂટી પડે છે અને ચિત્તસંશાન્તી પરાકાષ્ટા છેક મૂળના ધ્વંસ સુધી પહોંચી વળે છે. અહીં ન કરવાનું થઈ જાય છે, ન ચેતવવાનું મોજાઈ જાય છે અને છેવટે અધોગતિનો પરત્વર માનવતાને ઘટવાને તૈયાર જ પડેલો હોય છે. તો કાન્ત એ અનુદ્યુષ અગ્નિમાં સમસ્ત અસ્થિરતાનું કારણ આપી કહે છે;—

અનિશ્ચય શ્રમથી તેનો ધૈર્યભંગ થયો હતો;

પૂર્વના સ્મરણમાંથી મજા કાઢી ગયો હતો.

હવે કવિ કાવ્યપુરુષને સાથે સ્પર્શ ઉત્તમ દર્શનના શિખરની ધાર પર ચડી જઈ, કુદરતકક્ષાનું મૂક મનોહર સંગીત સાંભળવા સિયર થાય છે. કવિતાનું વહન, આ પછીથી, એટલું બધું પ્રબળ, અને છતાં પ્રતનું અને સ્મૃતિયાગ બની જાય છે કે કવિતાના સન્દેહ-આચરણ સાથે લબ્યસૂરની એકમયતા અને ઊર્મિથી લાવ ઉભારાય જાય છે:

પડેલો અદરય સંદેહના નજરે પડે છે;

ધોળાં અનેક ગમથી ઝંખ્યાં દે છે.

એ દેશ ચતુર તણ ઉપર જ્યાં એ છે,

હંસ પ્રચંડ શિખરો નહાને એ છે.

રાજા પોતાનું રાજ્ય વિસરી ગયો છે; સ્વલ્પયોગ અને કાલયોગથી પણ અદર ચઢીને નિસર્ગની છેડાતી બંસી સાથે તે ઓગળી જાય છે. કવિ પોતાના કાવ્યઆવૃત્તિનો છાંય પાડી લેતો હોય અને તેની પાછળ અદ્ભુત Back-groundથી ચિત્તને ઉઠાવ આપતો હોય તેનું સુંદર ઉપરનું સન્દેહિય છે. કાવ્યના પૃષ્ઠ ઉપરથી ઉપસાવી શકતાં મનોરમ્ય પાત્રની સૌંદર્યતા આપો આપ મેરાઈ રહે છે. કુદરતની સ્મિતતાને માનવજીવને જ મદત આપેલું છે. Shelley પણ પોતાના "Hymn of Apollo" માં કહે છે: I am the eye with which the universe beholds itself and knows itself divine.

પ્રકૃતિનો બેટો અંગમૂર્તિ બદલાયો એટલે દરમિયાન ચિત્તમાં એનાં પછીનું ધરતનું બીજું જુલુ રાક થઈ ગયું છે. આની સાથે નેતારના મનોભાવમાં પણ રેખાચત્રકારની આકૃતિઓ ફેરવાતી મઠે છે. આ પ્રકૃતિજન્ય મનોદશા અત્ય-આત્માનો અકળ ભાવે છે. તે અસ્પર્શ અને અગોચર છે. અને તેનું શાસન અર્વંધાપી છે. આ સાથે એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે નિસર્ગ પોતાની નિર્ગુણતા સાથે રહીને દરમિયાન પડે છે કે માનુષિક ચમકની ધોણણને પોતાના તાલ સાથે સન્નિહિ કરીને-માનવતાના બીજને પોતાને સ્મીકર બનાવી, મરિયા એવું ગાન જગવીને-દરમિયાન કહે છે! અહીં મૃગસિન સર્ગનનું

ને નિરૂપણ થવું હોય તો કુદરતની મોહકતા માનનીના અરાગ સાથે સગપણ ધરાવે છે એટલે કે કુદરતની નાડમા ફરતો પ્રત્યેક ચેતનજી સર્વતાનું પોષક બળ છે, એને તેમથી ઉડતો ધનકારો નૈરતરના ચિતવન તરીકે માનવતામા વિતરે છે,

પણ નાના, તેમ નથી, પ્રકૃતિમા જે વિધારની કૃતિઓ મોઢેરે છે તે સ્વપ્ન અને રમાત્મક છે તેના સરાગ સર્જનાત્મક ને સ્વાભાવિક છે એ પોતાની શીળી મસ્કારિનામા સજીવ સ્પર્શપ્રેરણા પ્રતિબિંબ ઉતારી લે છે, અને જેમ માનવતા નિર્મર્ગના જીવનમા સ્વરૂપનું મુગ્ધ લાલિત્ય પેંજે છે અને તેમા વિલીન થઈ જાય છે તેમ માનુષિક જીવન લીનાના પ્રમયોથી પ્રકૃતિ પોતે પણ આકુલિત મનોબ્યથામાં પીગાય છે અને અદીક રતિરાગના તત્ત્વમા સંભાવ છે આ પકિતઓમાં પ્રકૃતિના સગગત્વ સાથે પાકુ રાગની શિથીલ મનોવૃત્તિનો સગમ થાય છે આ સગમ સાથે કથાનો અને કાવ્યપ્રતાપનો પણ ઉદયગતો છે કુદરતનો દેહધનનો વિદ્યત જીવન સાથે કેટલું સાંનિધ્ય રચીકારે છે તેનું નિરૂપણ આ રહ્યું

ઉઠી જોતા શોભા બહુ જ બદલાયની નીરખી

ડગ્યુ પાતુ ધૈર્ય, સ્મરણ મહી આવી ત્રિય સખી

ઉપરની પરિસ્થિતિનું સવેનદર્શન થયા પછી મવેનની રેખાઓ તત્કાલમાન થાય છે

“ નિહાડુ છુ શુ છુ મનહર વસત પ્રસર ને !

અરેરે ! શેની શી અનુભવ કરે છુ અસા અ ! ”

જેમ જેમ જાના રાત નિદ્રાકાશમા વળી પૂછીએ તારો કપાલી ઉભરાઈ આવ્યો ? એ જ ખૂબી છે દટાએલી વાસનાને ઉખેડી સ મગ્નમા અવી તેનું એ જ નારણ કે કે હ બેઠી હાથની થપાટો એને લાગી હી દતી બલભવી તત્વજ્ઞતાથી પણ તન રે કવાનું અસંભવિત હતુ. રાગના જીવનપર જે વિરૂપાથેજે સસરી પ્રવહને અટકાવી સાધુમયતાનું બાધકામ કર્યું હતુ તેને આ વ્યવસ્થા આગોદરસરે દનમનની ડગાવી રિચિતિ સુન કરી મૂક્યુ

એને આત્મગત વાચા રડુરે છે, તે તેની અગોચર દન્ડિયની જુદિને આમિતે પૂછી જુએ છે, અને તેનો ઉત્તર ‘ કે રામાય ’ આપી દે છે તેના અગેચર મવાને, જીવનધૂણી પર વળી ગએલી ‘યોગાધત’ની રાખેડીને દ્રુ કરી મદદવાનો પ્રવલિન-સ્મરખતો દેખાશે જગડયો “ ધણા દિવસનું પેન યોગાધત ગડ હતુ ” એ ઉપરથી એમ જણાય છે યોગિક પાસ લેને મુજબીને લાંસી રહ્યો હતો આ પકિત પૌરાણિક પ્રસંગને રજુ કરે છે રાગએ સાધુદીક્ષા લીધી પણ રજીઆત રાગનું શ્રેય જીવનને નીચી ગતિમા હડસેની મૂકે છે, અને પ્રસંગો ૥ દરથો એનાં મૂન જુગિશાએ ધરેલી મૂકે છે, તેથી યોગનું અધત્વ-યોગમય રાગ કે ગગમ્ય યોગ ?-એવું સાબિત થાય છે

‘યોગાધત’ શબ્દની મીમામા સ્પર્શીય વિવરણ મારી લે છે યોગમય રાગ અને રાગમય યોગ એ બન્નેનું સ્વભાવર વિચારનામાં પશ્ચિમે છે પાકુ વિદાકાશ

યોગસાધનાની રમણાથી પરિચિત છે, પણ તે આગરુ' અને ઉપરગરુ' છે. તેની પાસે
 ત્રિકાળને મુગ્ધ કરે એવી સૌન્દર્યમૂર્તિનું પ્રેમસરોવર પાપયુ' પાપુ' છે એનું દેહનિર્માણ
 જૂતકાલીન શાપિત અવસ્થાથી મુકામયુ' છે, અને વર્તમાન પરિસ્થિતિનો જયવારો એના
 આગમ વિધાનપ્રતિમાની ચમક શો પાડ્યો છે. એ તે વર્તમાન પ્રયોજનનો શિકાર બની
 રહે તો તેને માટે શાપની દુર્ભેદ બૃમિકા મોટી શણ લારીને તૈયાર જ ઉમેલી છે. આપણું
 પૌરાણિક યૌગિક તત્વ કેટલું જલવતર અને અદ્ધર છે તેની ક્ષિત્તાવસ્થાનું સચોટ દર્શન
 પ્રસ્તુત કાવ્યમાં નિરૂપાએલું છે. નરેન્દ્રને ચિત્તજન્યુતિ સાંપડી અને તે ગાદીસ્થાનના
 વિસ્તારને આવરી લઇ, આત્મતપોધનને પ્રકૃતિશ્રેષ્ઠી વશયિત બનાવી તેનું દ્રવિત હૃદય
 યોગભાવનાની અપૂર્વાતામાં વણી નાખવામાં તે તત્વર છે. કેવો રમ્ય અને રસમય રપંદ !
 યોગ અને વિદ્યાસિતાના ફેન, છાનની લગતી ઓટથી ઘેરાતી કિનાર પર સપડાઇ જતાં
 કેવો તન્મય પ્રતિધોષ પાડે છે તે 'યોગાંધત્વ' માં રપટ થાય છે. વિજ્ઞાનનાં વિજ્ઞસતાં એની
 અધોગતિમાં પણ ધડીક રવ્યબૂ સંવાદ ભજે છે. તેનું આંતરમત કીર્તનની યજ્ઞ જલ
 વિનાશની કિતિજ પર એક અગમર મૂલ્યે કરતું સંહીન યાય છે. 'યોગાંધત્વ'ની અંધુલું
 કલા જ એનાં નાચનું ભાવજનક ઉદ્દેશોધન યજ્ઞ રહે છે.

વૃષ્ટિની અર્ધજન્યુત આત્મપ્રભા એક જનને તીખો વિદ્યાસકંપ સંકન કરી
 લઇ નયું મદાન્ધત્વ અનુભવે છે. યેગની ઉચ્ચ કોટિનું પ્રસ્થાન 'અત્યમ્ ચિત્તમ્
 સુન્દરમ્' તરફ લઇ જાય છે ત્યારે તેનું અધઃપતન સાંસારિક રમઝાં રવચાવે છે; અને
 તેમાંથી ક્ષિતિ થતું મદાન્ધત્વ. બન્ને તત્વ-યોગાંધત્વ અને મદાન્ધત્વ-અવિચારિતાના
 બીજ રૂપ છે. પાંડુનું યૌગિક અંધત્વ મદલુંત સંધીનું આખરી નશાખાન રવજ છે તેથી
 મુશુની પરિસ્થિતિ દાટી, લીલીછમ અને મનોરમ્ય બને છે.

રતનથી ચઢને જ્ઞાન પાડ્યો એ નિત્ય કર્મમાં;
 જતાં રાગ બની રૂતિ પાછી તદ્દપ ધર્મમાં.

પાંડુનાં ચિદાકાશમાં એક જવકંઠ ગમકાર વ્યાપિ રહ્યો, એ અમકાર અચિન
 જેવો આછો, પણ વિશ્વમુગ્ધ અને સતતના સ્થાપત્ય જેવો ચિરકાલી દનો. હૃદયની એક
 એક દિવાલો ને અને તેના પાયાને ડગાવી નાખવાને તેને એકજ આંગેકો બસ દત્તો, પણ
 તે તો અમકાર હતો. અંજાનું એ પડનું તુકાન પણ આકર અને અસદ્. આ અંજાપાન
 દનો વિપ્રમેધુના વાતાવરણમાંથી તન્મેલે, ઉપલી લીટીમાં કમ્પિત મનોદરા પછીનું દરી રાંત
 થતું ચિત્તહૃદયનું ચિત્ર છે. તેને મેક આપાર જીવનનું ગાદ બસ દેશાણે લાવે છે. એ
 દેશાણે પડનાર આવિર્ભાવને નિત્યજીવનની પ્રાધુર્યાવના પુનઃ સાત્ત્વિક ઉદ્ધાસેથી ચેંદેરે છે;
 સંકારીને પ્રુનિત આત્મભાવનામાં મટી દ્યે છે. જીવનરૂતિ પોતાના તાપસ મત્રિમાં તદ્દપ
 યજ્ઞ બધી બધસાણેને જૂલી જાય છે, જીવનના જન્મતો કમ પ્રથમ પ્રમાણે અવિરત વહેવા
 નાંડે છે. કમ અને પ્રતિક્રમનું નૈસર્ગીક વહન હવે પ્રાણની પુરાતત્વમિશ્રિનું વિમર્શન
 કરવા મથી રહે છે; પણ આ બધાંનાં હેવટમાં પણ એક ત્રણ તેના આત્મામાં પડી ચૂક્યો
 છે, અને તે ક્યારે ઉવરશે તે ન કહી શકાય.

પ્રથમસ્થવાડ્મય

શ્રી. અરવિન્દ ઐર ઉત્તકા યોગ સંપાદક લક્ષ્મણનારાયણ ગદે, શ્રી અરવિન્દ
અથમાલા, ૪ હેયર સ્ટ્રીટ, કેનકતા ૦૮૦ ૫ ૮૫

આમાં શ્રી અરવિન્દના જીવનના તેમજ એના યોગના જૂદા જૂદા વિષયો ઉપર
જૂદા જૂદા વિદ્વાનોએ લખેલા આઠ નિબંધોનો સમઢ છે. શ્રી અરવિન્દની પ્રવૃત્તિ વિશે
પ્રમાણભૂત માહિતિ મેળવવામાં આ ગ્રંથિકા બહુ ઉપયોગી થશે, કેમકે એમાંના દરેક
નિબંધ પૂરતી પ્રમાણભૂતતાથી લખાયો છે. પુસ્તકનો ઉદ્યવ આખે ઉડીને વળગે એવો
સુંદર છતાં સાદો છે.

અનુરૂપ અને બે બહેનો રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, અનુ નગીનદાસ પરીખ રવીન્દ્ર
અથાવતી, પારસી અગ્યારી પાસે અમદાવાદ ૧૪૦ ૫ ૧૮૪

આમાં કવિવરની બે વાર્તાઓનો અનુવાદ છે. બન્નેનો અનુવાદ સુંદર થયો છે.
એટલે કે મૂળ બગાળીના જ્ઞાનતાં અલાવે શુજરાતમાં એ સુવાચ્ય છે એટલું અને કહી
શકીએ છીએ.

આ અથાવતીને અમે ખાસ સદ્ગતા ઇચ્છીએ છીએ. તે એટલા માટે કે એની
પાસે અમુક એક નિર્ણયિત પ્યેય છે તે મુજબ તેના પ્રકાશન થાય છે. અમે માનીએ છીએ
કે જેવું મળે તેવું લખાવીને પ્રસિદ્ધ કરતી આપણી ખીજ ધણીએ અથમાગાઓ કરતાં
આમ પરસાહિત્વસ્વામીઓની કૃતિઓ શુજરાતમાં ઉત્તરાવતી આ ગ્રંથમાળા વધુ ઉપયોગી
થવાની સંભવ છે. અર્થાત્ અમે આને આવકાર આપીએ છીએ.

તમને એ નહિ સમજાય (રાસ્તોચક્ર) અનુ મનુભાઈ ક દેસાઈ, પ્રરયાગ કાર્યાલય
અમદાવાદ, ૦૬૦ ૫૭ (ખીજ આજ્ઞા)

બાનોપયોગી તેમજ બાલપ્રિય યજ્ઞ પડેલા એવા ૨૧ સવદો આમાં અનુવાદાય
છે. સંવાદો બાલપ્રિય યજ્ઞ પડ્યા છે એનો પૂાવે એની આ ખીજ આજ્ઞા યજ્ઞ તે જ
આપે છે.

આત્મસ દેશ મહિનાન જ દિવેદી રાત્રિગ માં રામજ મદિર વડોદરા ૦૪૦
૮ ૩૮ (ફ્રેન્કેપ આઈપેજ)

આમાં આત્મોત્તિના લેખક લખિત નવ નિગધો છે નિાધોમાં સાદ ચિતન
લખ્યું છે.

અહાત્મવિદ્યાચંદ્રપ્રવેશઃ જ્યંતિલાલ દયારામ ત્રિપાઠી, દુનિાગઢ રા. ૧-૦-૦. . .

આ પુસ્તકમાં અહારાન વિશે વીગતમાં ઉતરીને વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પાને પાને લેખકના તીવ્ર ભાવનું જ્વેષ્ઠ તથા ઉર્લું વિચારદર્શન દેખાઈ રહે છે. અમે આ પુસ્તકને આવકાર આપીએ છીએ.

હિન્દુસ્તાન અને ઇંગ્લેન્ડનો ઇતિહાસઃ બાનુશંકર મા. - મહેતા, પ્રકાશક સાકરલાલ કદ્યાણુજી વોરા, જુકસેશર એન્ડ પબ્લીશર, રવાપરી ગેટ, ભાવનગર. ૧-૮-૦

મેટ્રિકના અભ્યાસક્રમને લક્ષમાં રાખીને આ પુસ્તક લખાયું છે. પણ બીજા સામાન્ય પાઠ્યપુસ્તકો કરતાં આ કંપાંધ ઉચ્ચ કક્ષાનું છે. વિજ્ઞાની ગ્રાંથલેખી, ભાષાની સરળતા અને સૌથી ઉપયોગી ગણાય એવી વિષયની ચોક્કસતા આ પુસ્તકને ધણું જ કિંમતી બનાવે છે. પ્રકરણ દીઠ સવાલો આપવાથી પુસ્તકની ઉપયોગિતા વધે છે. ખામ કરીને પ્રાચીન દિન્દેનો વિભાગ અમને બહુ જ વિશ્વસનીય માણુમ પડ્યો છે. બીજા ઇતિહાસોમાં ન્યારે આ વિભાગમાં લેખાય હરીકતો જ મૂકવામાં આવે છે ત્યારે આમાં બધી વીગતો અત્યંત શોધખોળને આધારે મૂકવામાં આવી છે. અમને આશા છે કે આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓને બહુજ ઉપયોગી નીવડશે.

શુદ્ધ યજુર્વેદિ સંહિતાઃ (ઉત્તરાધી) મૂળ તથા શુદ્ધતા અનુવાદ, સદિપેશુ. અનુવાદક મોતીલાલ ર. ધોડા ફિ. ૨-૦-૦.

આમાં શરૂવાતમાં એક લાંબી પ્રસ્તાવના રા રા. વજેશંકર સામંત રાવળે લખી છે. આ પ્રસ્તાવના વિદ્યતાપૂર્ણ છે અને વેદના અભ્યાસીઓને તેમજ કર્મકાંડના અભ્યાસીઓને એમાંથી ધણું જ ભજવાનું મળે તેમ છે. અનુવાદ સરળ અને અર્થને દીકરીક બહાર લાવે તેવો છે. ટિપ્પણમાં ઉદ્દ અને મહીધરનાં ભાષ્યમાંથી ટીકા આપવામાં આવી છે. પ્રવલ આવકારપાત્ર છે. અલગજ અર્વાચીન શાસ્ત્રોંષ ધોરણે આ વ્યવસ્થિત પ્રકાશિત નથી થઈ, પણ શ્રદ્ધાસુને ધણી જ ઉપયોગી થાય એવી તો એ છે જ.

હતુમાન વિલીયણુ-૩ } લેખક નાનાભાઈ, પ્રકાશક બીરંહજીખૂતિં પ્રકાશનમંદર .
ભરત લક્ષ્મણુ-૪ } કિમ્મત (૩) આના પાંચ (૪) આના ત્રણ

રામાયણના આ ચાર ભાગપત્રોથી કેઈકજ દિન્દુઆગક અભ્યરણું દરી ભદ્રમણની બન્ધુ સેવા અને ભરતની માનસિકભક્તિ બન્ને પૂરતું છે. હતુમાનના પરાક્રમે તો આજેવ નાના ભાગકર્તા રૂંવાડા ઉભા કરી નાખે છે લાઈ હોય કે દુશ્મન હોય પણ સત્વરી સીમા ત્રાસે એટલે એ ત્યાગ્ય છે એવો આદર્શ વિબીયણુ પૂરે પાડે છે.

આ પુસ્તિકાઓની ખૂમી તેની શૈલી અને અભિનવ રચિએ થયેલું પાત્રતા મૂલ્યાંકનમાં છે. માત્ર બાજોંજ નહિ પણ પોતાને બાંધીય વાચનથી પર માનવા મે રેડાંએતે પણ જ માંની કંઈક નવું મળી રહેશે

પત્ની-પુત્રી-ભગિની

ગોમતે

લગ્ન-વર્ષગાંઠ કે બીજી શુભ પ્રસંગે
શું ભેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વળણાયાં છે.

જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે.

જે સચિત્ર અને રસિક છે,

જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૬૦ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે જે રૂ. ૨૫)માં
આપવામાં આવે છે.

ચોડાંક નામો

સુધરતા અને સુદરતા ૦-૮-૦
કમનસિખ સવિતા(વ'ધ્યા) ૦-૪-૦
કાયદામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ૦-૩-૦
અર્ધાંગના ૦-૪-૦
ભરત શું થયું ૦-૧૦-૦
પારસી વાનીઓ ૦-૬-૦
ઘરેણાંનો શોખ ૦-૧-૦
જીવન પલટો ૦-૪-૦
રટવનું શાસ્ત્ર ૦-૩-૦

વીર રાજા ૧-૦-૦
દેવી ચોધરાણી ૧-૮-૦
રજયા બેગમ ૦-૩-૦
માંદગી અને માવજત ૦-૪-૦
પ્રતિ પ્રભુ છે ૦-૧-૦
વાતનું પતેસર ૦-૧-૦
પારસી લગ્ન ગીતો ૦-૬-૦
સુખી ઘર ૦-૩-૦
વહેમી પતિ ૦-૩-૦

લખો:-

સ્ત્રીશક્તિ • કળાપીઠ • સુરત

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર શાવળ, રવિશંકર પંડિત, હનુ દેસાઈ, રસિકલાલ પરીખ,
સોમાશાલ શાહ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, ચન્દ્રવદન ભટ્ટ, એ સાથે ગુજરાતી
કલાકારોનાં, ૧૦"X૧૧"ના માપના વિવિધરંગી માઉન્ટ ઉપર ચોટલાં
દસ ચુનાંદાં, પ્રજ્વલિત ચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ.કાચું ૧-૪-૦૦;
પાકું ૧-૮-૦૦ રજિ.-પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

ચિત્રશતક

સવા રૂપિયામાં સો ચિત્રોનો સંગ્રહ

કાળે કથું કે કસનો ઉપગોચ ચીમંતો જ કરી શકે? શુદ્ધ
હાથી પસંદગીની, વિવિધતાવાળી અને સંસ્કારી કલાનો
શુભમુદ્દસંગ્રહ, મધ્યમ સ્થિતિનો ગમે તે ગૃહસ્થ કે દરકમાર-
વાળો શ્રેષ્ઠ પણ વિદ્યાર્થી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
સુંદર ઉકાત • મજબૂત ગાંધણી • કિં. ૧-૪-૦૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

જેને વિંધ હવે વિશેષ બહોરખબર કરવાપણું રહ્યું નથી એવું
દરબરનું બાકીતું અને જનજનનું માનીતું આવતી પ્રજનનું માસિક
એની વિશુદ્ધ ગોસ્વાનિત કલા, એના ચંદ્રકાર સંપન્ન માનપ્રચાર
લેખો, એની એકધારી હાથી કાવ્યયામત્રી, એની મનોહારી
વિવિધતાભળી માસેમાસની નવીનતા, અધું અનોખું છે-અનેક છે
વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૬-૦-૦ :: :: પરદેસ ૧૨ સિ

નેમુનાના અંકના પેસા પડતા નથી.

એનો કોઈ પણ અંક જુઓ અને તમે ગ્રાહક થવા લાગ્યો.

નવું પ્રકાશન

વર્ધ પીણું

પુસ્તક પીણું

લેખક : રામચંદ દામોદર શુક્લ

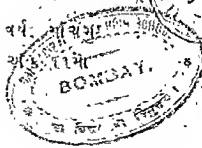
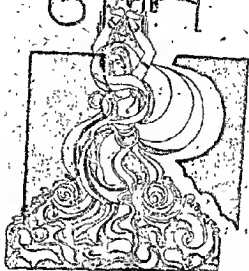
સુદર છપાઈ : મજબુત પાંડી ગાંધી : મનોહર દિરંગી બેકેટ : સવાંરુપિયો :

અંબલિ ગ્રંથસાળા : ડેન્સો હોલ : કરાચી

१६६२

भा. ६२.

रा. ६२.

वन्दे स हि न तां धा मीं अ मृ.तां मा त्म नः क हा म

નવું પ્રકાશન :

વર્ષ બીજું

: પુસ્તક બીજું

લેખક રામચંદ્ર દામોદર શુક્લ

મુદ્રક છપાઈ, મજબુત પાટી બાંધણી : મનોહર દિવંગી જેડેટ • મળા રંગિયો :

અંજલિ ગ્રંથમાળા : કેન્સો હાલ : કરાચી

આપને યાદ છે ?

અમારા ગ્રાહકોને

સામાન્ય રીતે ઊર્મિના આસો મહિનાનોઅંક વી, પી. થી મોકલવાનો હોય છે, પણ ઊર્મિ નવા તંત્ર નીચે કેવું નીકળે છે એ અમારા ગ્રાહકો જોઈ અને નિર્ણય કરી શકે એટલા જાનર અમે આમે અંક વી, પી. નથી કરવાના પણ કારનક મહિનાનોઅંક એટલે વર્ષનો પહેલો અંક વી, પી. થી રવાના કરીશું.

અમારી ઉમેદ નવા તંત્ર નીચે ઊર્મિનું પ્રકાશન વધુ સુંદર, વધુ પ્રાણવાન બનાવવાની છે. અમારા ગ્રાહકો અને વાંચકો એ અમને સક્રિય સહાનુભૂતિ આપશે તો અમારા પ્રયત્નો અનેકગણા જલદી સફળ થશે. આપ ગ્રાહક તરીકે રહેશે અને 'ઊર્મિ'ને સુજ્જાતી લાવાના એક સુંદર માસિક તરીકે વિકાસાવવામાં સંપૂર્ણ મદદ કરશે.

વ્યવસ્થાપક : ઊર્મિ.

હવેથી ઊર્મિ માસિક અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે જ કરવો:—

ઊર્મિ કાર્યાલય : ડેન્સો હોલ : કરાચી.

સૈને માટે

તાકાત-તામગીથી ભરપૂર

લજ્જત દાર

અંડુ દ્રાક્ષા સવ

— વિના વિશ્વભે —

વાપરવા માટે

ખાસ સ્ત્રીઓને માટે

તંદુરસ્તી-તાકાતથી ભરપૂર

સ્ત્રીઓની નબળાઈમાં

આખાન આસર કરનાર

અંડુ અશોકારિષ્ટ

પ્રકાશિત મે. એ. મે.

અ. ક. મી. ર. હાલ

દરેક ઘરમાં હોવો જોઈએ

મેલેરીઆને માટે લક્ષ્યનાર

અંડુ

મેલેરીઆ મિશ્વર

ચાલીયા તાવની રાખમાંથી દવા

એકવારે અઘરભાવી જીવે

ૐ કંડા મોલ્ટિપ્લિકેશન વર્કસ લી. લો. નો. નં. ૪૫૧૩ મુબમ નં. ૧૨

મિથના મોલ એજન્ટ: હાલ્દાસલ પ્રપર્સ, અમીનસાબુ બી. ઓ. પી. ૧૦૦, ૧૦૨.

○ આયુર્વેદિક દવાઓનું મૂળીપત્ર આજેના મગાવો ○

પત્ની-પુત્રી-ભગિની

અમને

લક્ષ-વર્ષગાંઠ કે બીજે શુભ પ્રસંગે
શું ભેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વળણ્યાં છે.

જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે.

જે સચિત્ર અને રસિક છે,

જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૬૦ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે જે રૂ. ૨૫)માં
આપવામાં આવે છે.

થોડાંક નામો

સુધરતા અને સુંદરતા	૦-૮-૦
કમનસિખ સવિતા(વંશ્યા)	૦-૪-૦
કાયદામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન	૦-૩-૦
અર્ધાંગતા	૦-૪-
ભરત ગુપ્ત	૦-૧૦-૦
પારસી વાનીઓ	૦-૬-૦
ઘરેણાંનો શોખ	૦-૧-૦
જીવન પલટો	૦-૪-૦
રેલવનું શાસ્ત્ર	૦-૩-૦

વીર શેખા	૧-૦-૦
દેવી ચોધરાણી	૧-૮-૦
રજ્યા બેગમ	૦-૩-૦
માંદગી અને માવજત	૦-૪-૦
પ્રતિ પ્રભુ છે	૦-૧-૦
વાતનું વતેસર	૦-૧-૦
પારસી લાગન ગીતો	૦-૬-૦
સુખી ઘર	૦-૩-૦
વહેમી પતિ	૦-૩-૦

લખો:-

સ્ત્રીશક્તિ • કળાપીઠ • સુરત

કાકાસાહેબ કાલેલકરની

‘માનસમૃદ્ધિ અને અતુલવનો લાલ આપના બાળકોને આપવો છે ?
તેઓથી દર મહિને

“કિશોર”

માસિકતા વાચકોએ પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર ‘કિશોર’ દ્વારા
આપે છે. એ અમોહી લાલ આપના બાળકોને જરૂર આપો.

‘કિશોર’ની બીજી વર્ષની વિશેષતાઓ :

- (૧) હિંદુસ્તાનના સચિત્ર પ્રવાસ લેખો નવા વર્ષની શરૂઆતથી આપવા માંડયા છે.
- (૨) ‘બળોળાની વાતો’ નામની સચિત્ર લેખમાળા આ વર્ષે શરૂ થાય છે.
- (૩) ‘બુક્તન વિદ્યા’ વિષેની ત્રણ હિંદુસ્તાની લેખમાળા આપાશે.
- (૪) આખા વર્ષ દરમિયાન પ્રકૃતિ સૌંદર્યના તથા ધર્મ—પક્ષીનાં ચિત્રો મોટે ભાગે આપવાની યોજના કરી છે.
- (૫) વર્ષ દરમિયાન બાળકો બજવી શકે એવી છ નાટિકાઓ આપાશે. જીવન-ચરિત્રો, ઐતિહાસિક લેખો, વૈજ્ઞાનિક લેખો, નિત્યનો આચાર, કાવ્ય પરિચયન, જીવનની ફારમ વગેરે તેા હશે જ.

ખાસ લાભ

આઠ સાલના મે માસની ૩૧મી તારીખ સુધીમાં બીજી વર્ષના માસિક ચનારને પછેલા વર્ષના બહાર પડી ચૂકેલા બાર અંકો અર્ધી કિંમતમાં (ફક્ત રૂપિયા એમાં) મળી શકશે.

લવાબજ: હિંદમાં રૂ. ૪)

પરદેશમાં રૂ. ૬)

ખરચી અગિયારી શાગે,

અમદાવાદ

કિશોર કાર્યાલય

ધી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ

લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી, લી૦

છેલ્લું આંકણી પરિણામ

આગળના રેકર્ડ બેનસને

પકડી રખાયું છે.

૦

બો ન સ

૦

તા. ૧લી જુલાઈ
૧૯૩૬ થી
વાર્ષિક પ્રીમીયમ પર
૨૧૧ લાખ વજતર

૩૧. ૨૬ હજારીની
પોલીસીઓ પર ૩૧. ૨૧
હજારી ગેજવવાની પો-
લીસીઓ પર એક લગભગ
વીમા પર એક વરસ માટે

આજેના આ હિન્દુ-
સ્તાનમાંની જીનામાં
જીની હજારીના
વીમાની ક્રો. ના

● પ્રોસ્પેક્ટસ અને એજન્સીની શરતો માટે લખો ●

ગો વીંદરામ એન્ડ કું. ૦

બંદર રોડ, --ક રા ચી.

ક્રીપર રોડ, --સ ક ર.

સિંધુ જાણીતું યુગરાતીઓનું માનીતું

“બોરશેદ પ્રકાશ”

એટલીક માસથી મહિનામાં ત્રણવાર બહાર પડે છે.
દર મહિનાની ૧ લીએ ૧૧ થીએ ૨૧ થીએ
દર એક ચાલુ વાર્તા, બે ટૂંકી વાર્તાઓ, (ડીટેક્ટિવ કે સંસ્કારી) ઉચ્ચ કાવ્યો
દેશ પરદેશને લગતા જાણવા જેવા લેખો, દુનિયાનું રંગદંડ, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો અને
ચાર પાનાં અંગ્રેજી મળી ભરપૂર બહાર પડશે.

છુટકે નહિ બે આના

વાર્ષિક લવાજમ ર. ૨૧૫૫૨ (વી. પી. ચી ર. પોચ)

આખા વર્ષનું લવાજમ (માર્ચ ૧૯૩૭ સુધીનું) ભરી દેનારને

“બોરશેદ મહેતા સુવર્ણ મહોત્સવ અંથ”

નૈટ આપવામાં આવશે

એ ઉપરાંત દર એકના કુપોને તે ચિત્રો એકઠા કરનારને વધુ ભેટ મળશે

તંત્રી : રૂપતમ એન. આર. મહેતા,

“બોરશેદ પ્રકાશ” કંપાસય

બંદર રોડ, કરાચી.

ASVAM

The Supreme Tonic

વૃદ્ધ કે યુવાન નબળા કે માંદલા
કોઈ પણ માણસ માટે અકસીર ગણાય છે

શક્તિની સર્વોત્તમ દવા

અ ધ્વ ન

ગુમાવેલી તાકાત ઝપાટાખંધ ઉત્પન્ન કરે છે
અ ને

નબું જીવન અને ઉત્સાહ રેડે છે.

શરિરના સ્નાયુઓ અને મગજને

અજબ રીતે વિકસાવે છે.

દરેક દવાવાળાઓની દુકાને મળશે

બેંગાલ કેમીકલ વર્કસ, કલકત્તા

કરાચીના એજન્ટ:— બે. તીરથ એન્ડ કું.

બંદર રોડ ક રા મી

જાજરાલ

દર મહીનાની તા. ૧૫મીએ પ્રકટ થાય છે.

જોડટોબર અંકમાં

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની નવી નવલકથા

જય સોમનાથ

આવૃત્તી :
શ્રી કનૈયાલાલ મોલેકલાલ મુનશી

સાહિત્ય સંસદ તરફથી

તંત્રી મંડળ :

શ્રી. જયોતીન્દ્ર હ. દવે,
શ્રી. ધનમુખલાલ કૃ. મહેતા,
શ્રી. રમણ ન. વડીલ,
શ્રી. શંકરપ્રસાદ છ. રાવલ,
શ્રી. ભાનુશંકર બા. વ્યાસ.

(ચાલુ પાઠી)

ઉપરાંત

સોદામિની (નાટક) : પ્રફુલ્લ પાંક

માનવતાને પંથે (વાર્તા) વૈકુંઠ શાહ

મતભંગ (નાટક) નસિન ભટ્ટ

મહાગુજરાતનાં સંસ્થાનોઅંબુકા પ્રાંતો કુંભરસી સંપદ

લોકેટનું રહસ્ય (વાર્તા) હીરાલાલ માણાવરી

લાલણ (નિબંધ) મળેન્દ્રશંકર પંડ્યા

૧૨૬૭થી ૧૬૦૦નું ગુજરાતી સાહિત્ય (વિવેચન)

:: ભાનુશંકર વ્યાસ

વાર્ષિક લઘુગ્રંથ :

હિન્દમાં : રૂ. ૫-૦-૦

પરદેશ : ૧૨ શીર્ષીંગ

સંસદના સભ્યો માટે

લઘુગ્રંથ : રૂ. ૪-૦-૦

વ્યાકરણવર્ચા.....

પ્રશ્નોત્તરી.....

અને

કાર્યાલય :

૧૧૧, એન્ડ્રુનેડ રોડ,

કોટ, મુંબઈ.

શ્રી. સુન્દરમ, શ્રી. પૂનમલાલ, શ્રી. અશ્વત્થામા
વગેરેનાં કામ્બો, રોહન, વર્તમાનસાર,
તંત્રીસ્થાનેથી, સમાચારવાળા વગેરે.

સોલ જોબન્સ ફેક્ટીર વાલજી ગોન્ડ સન્સ

કેરલ
સેન્ડલવુડ
સાબુ

કેરલ સાબુ
સુવાસનપૂર્ણ
ચર્મી સુખી
રક્ષણી રાખે છે

સુખડનો સાબુ

તમારા મનને ખુશ ખુશાલ રાખે
ઐવીમનોદરસુખી વાળો આપણે સર્વે.
તમ સુખડના તેલનો બનાવેલ સાબુ જેમા
ઉચ્ચ પ્રકારનું ચતર અને સુવાસીય કુલોતુ એસેન્સ
વાપરવામા આવ્યું છે તે એક વખત વાપરીને આવરીકરો.
આપણા ગરમ દેશને માટે એ ખાસ બનાવવામા આવ્યો છે. પર-
સેવાથી નીતરતા રાત્રીમા એ કડક, ઉત્સાહ ને તાઝી બરે છે.
એની ખુશબોદાર બળકે તમારા મનને જરૂર પ્રદક્ષિત અને
આનંદાદક બનાવશે. દરેક કેસલે એ મળી રાકેશે.

કેરલ સાબુ ઈન્ડીયન કાલીકટ

૦ બંદર સેપ, ૬ રાખી ૦

મુંબઈમાં અમીરી રહેવા જમવાનું

આર્યામિવાસ

તા. ૨૩
ARYANIVAS
ટે. નં. ૨૩૧૩૬.

કાલબાદેવી મુંબઈ

વર્ષ ૫મું

અંક ૧૧મો

અનુક્રમણિકા

મળંગ અંક

૫૯

અમ્મદીયમ્		૬૨૫
શામ :	મુન્દરમ્	૬૨૬
મુગમુગલ	લલિતજી	૬૩૦
જૂના સંસ્કાર	કોલક	૬૩૦
શુભપૂજન	પૂજનલાલ	૬૩૦
કાવ્યભાવિ	મુકુન્દ વિ. વિજય પારાશર્ધ	૬૩૧
શણે ?	રમણ સોની	૬૩૧
દેશનઆરા (વાર્તા)	રમણીક શ્રીશનલાલ મહેતા	૬૩૩
આશા	લાનુશંકર જોષી	૬૪૫
અંધારામાં ફગડી (નાટિકા)	લાશ્કર બેડાશ	૬૪૬
'અરુચ્ચતી' જોવાયેલી નહીં ?	અંબાલાલ પુશણી	૬૫૦
આશાની સંપત્તિ (વાર્તા)	મનોમમ	૬૫૬
અલંકાર મુગના કવિએ	દુર્ગરત્ની સંપત	૬૬૨
ઈન્ડીલાગ	નગમ	૬૬૫
'વસંતવિજય' એક ઋતુકાવ્ય	દામોદર કેશવજી ભટ્ટ	૬૬૬
કવિના અને તેનું જીવનમાં સ્થાન	ચપક ત્રિવેદી	૬૭૨
જીવનની પ્યાસ	સરોદ	૬૭૫
મહારી નોંધપોથીમાંગી	ગલનન વિ. જોષી	૬૭૬
એક પત્ર		૬૭૭
એક અથાપત્ર	ત્રિભુવનદાસ હુડાર	૬૭૮
સ્વાધ્યાય	"સ"	૬૮૩
અંધરુવાક્રમય	ચા, મૂ.	૬૮૫

જેઝ્ઝો:-

એલ. કે. મેઘાણી	૧૪, અમરનગર સ્ટ્રીટ કલકત્તા
આર. આર. શેઠની કું.,	શિ-સેસ " મુંબઈ-
સી. જમનાદાસની કું.,	" " " "
એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું.,	" " " "
ગાંડીવ લવાજમ એજન્સી	હવાડીયો ચકલો, મુરત
પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લી.	સવપ્રસ, વડોદરા

વાર્ષિક :::: લવાજમ :: રૂપિયા ચાર

ૐ

વર્ષ પમુ • ભાષા અને સાહિત્યનું માસિક • ભાદરવો ૧૯૮૧ • અંક ૧૩૭

અ સ મ દી ય મ્

તંત્ર બદલાયું

જ્યાં અંકે થયેલ બહુસત મુજબ શ્રી. કોલરાય માકડ, શ્રી. ભવાનીસંકર બ્યામ, અને શ્રી. ચમનલાલ ગાંધી, તંત્રીપદેથી હટા થયા છે. એમણે 'ૐમિ'ને આ દરજ્જે ભાષ્યમાં જે જહેમત લીધી છે, તેને માટે તો 'ૐમિ' એમનું સદૈવ ઋણી રહેશે જ. છેલ્લાં ત્રણેક વરસ દરમ્યાન એમના તંત્ર નીચે ગૂજરાતી ભાષાની કેટલીક અણખેડાયેલ દિશાઓ ખેડવાની શરૂઆત થઈ છે. તેમાં જે કાવ્ય સાહિત્યને હાથે અને હાથે લઈ જવામાં એમણે 'કાવ્યમિ' દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલ સિદ્ધિ તો અન્યને હાથે સંધાત ત્યાં સુધી અતીત જ રહેશે. એવા સમયે તંત્રીઓએ ખાલી કરેલ રચના પ્રતિ પગલાં માંડતા, નવા તંત્રને, કવિકુલગુરુ કલિદાસને રઘુકુલનો ઇતિહાસ આલેખતાં જેવા અંતઃકોશ થયો હતો, તેવો, અંતઃકોશ સાથ છે. પરંતુ એક કાલે જમીન પર ચાલવા માટે પડતો, આખડતો, ડગતા ભરતો, માનવી કમે કમે આત્મવિશ્વાસ મેળવી, મગન વિહારી બન્યો છે, તેમ અમે પણ. 'ૐમિ'ને શિષ્ટ ટ્રાટિના માદિત્ય પિરમનારની કક્ષાએથી નીચે ન ઉતરવા દેવાંતો થયેલ બહુશી રાખવાના પ્રયત્નો કર્યું. સિદ્ધિ કેટલી પ્રાપ્ત થશે ? કોવેત્તિ ?

સાહિત્ય પરિષદ: નવમતવાદીઓની નજરે

શ્રી. ચંદ્રવદન મહેતા અને અન્ય પચામેક પ્રતિષ્ઠિત અને હિગતા ચેખોના મહી માથેનું એક નિવેદન ગૂજરાતના પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે, જે નિવેદનમાં મહા

૧. આ સભાની વખતે અમારા લેખક બંધુઓ પોનાનો સહકાર આપવાનું માન્ય માન્યો જો આગા અમે રાખીએ છીએ.

કેમ વધુ લાખાય તે માટે ઉપાયો-યોજવાની જરૂરત છે. એ પૃથા સદંતર બંધ થવાથી નુકશાન થવાનો જ વધુ સંભવ છે.

૨, 'વિભાગી પ્રમુખોની નિમણૂક, હાસ્યાસ્પદ છે.' એક જ પ્રમુખ સાહિત્યના દરેક અંગમાં નિષ્ણાત હોય, એની ભૂમિ હરેક બાબત ઉપર અજવાળું ફેંકી શકિત હોય, એ એક માનવીની શકિત માટે વધુ ષડાી કલ્પના કરવા જેવું છે. કોઈને મોટા ભાગ કરવાની શક્તિ જતી કરી દરેક વિભાગ માટે યોગ્ય પ્રમુખ ચૂંટાય તો જે કામ યથ શકે તે બધી શાખાઓ માટે એક પ્રમુખ કરતાં ઘણું વધુ સરસ થઈ શકે, એટલે-ખરી વસ્તુ એ છે કે યોગ્ય માણસોને યોગ્ય જગ્યાએ ચૂંટવાને પ્રયત્ન કરવો ઘટે.

૩ 'જૂના જમાનાના સાહિત્યના ઇર્ષોધ્વાર કરવા પાછળ સમય અને શકિતનો બ્યય થતો અટકવો,' આજના જમાનાનું એ એક સુત્ર બની ગયું છે કે 'કાંઈક નવું' કરી બતાવો' પરંતુ એ નવું કરી બતાવવાના મોહમાં મોહમાં ભેંચાતા આપણે સાચે જ નવું કરીએ છીએ કે ભીંત ભૂમીએ છીએ, એ નથી જાણતું. હિંદી, મહારાષ્ટ્રીય, બંગાળી સાહિત્ય સંમેલનો જૂના સાહિત્યનો ઇર્ષોધ્વાર કરવા માટે ખાસ અલગ ખાતાઓ દ્વારા કેવું કામ કરી રહ્યા છે, એનો વિચાર આ નિવેદન ધડનાર બાહ્યોટ્ટી વિચારાધ ગયો ભાગે છે નહિતર એમને આ પ્રવૃત્તિ નકામી ન જણાત, એટલે આ પ્રવૃત્તિને બંધ કરવાને બદલે તેને તદ્દન નવું સ્વરૂપ આપવાની ખાસ જરૂરત છે.

(૪) 'એને બદલે શ્રવંત પ્રશ્નોની, આગામી ભાવિની, પસંદાતા યુગની અને ષડાી સૂઝીમાંના પ્રેરક બળો અને અહિંસનો ઉપર ચર્ચા કરી સંમેલનની દષ્ટિ ધૂતકાળ ઉપરથી ઉઠાવી વર્તમાન અને ભવિષ્ય તરફ નાખવા માંડો.'

દેખીની રીતે આ વિચારો ધણાં જ સંદેર લાગે છે. પરંતુ એના ઉપર વિચાર કરવા જતાં, એમાં કોઈ નકકર વસ્તુ તરફ નિર્દેશ નથી. એટલે એ મુદ્દો જરા વધુ વિસ્તાર પૂર્વક લખાયેલો હોત તો ચોચ્ય હતું. જેમ પહેલા મુદ્દાને કે. એ. ચ. એમ જુદા જુદા દ્રષ્ટિબિંદુઓ રજુ કરી વિશદ બનાવ્યો છે, તેમ અહીં ચર્ચા હોત તો આમ સમમરેષે ચુંદર જણાતો વિચાર કેટલો સંદિગ્ધ છે એ જણાઈ આવત, તેમ જ અન્યને ખરેખર આંતરણી ગીમી શકાય એટલો માર્ગદર્શક પણ યથ પડત.

(૫) (૧) બંને મુદ્દાઓ પરત્વે પરિષદ ઘણું કરી શકે. અત્યંત એમાં તદ્દન તટસ્થ વૃત્તિથી કામ કરનાર કાર્યકર્તાઓ નહિ હોય તો યદી 'હાયમાં એને મોદમાં' એ સ્થિતિ થશે.

(૭) 'નવી દ્રષ્ટિથી લખાયેલા પાઠ્ય પુસ્તકોની કમિક આગા પ્રગટ કરી, શાળા-એમાં લાભવવા માટે પ્રયત્ન કરો,' પાઠ્ય પુસ્તકોની કમિક આગા પ્રગટ કરવી એક વાત છે, અને એને શાળાઓમાં લણાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો એ બીજી વાત છે. પહેલી વાત

જેટલી સહેલી છે, તેટલી જ બીજી અધરી છે. છતાં પરિપક્વ મંચાલકો એને માટે પણ સમિતિ રચી શકાય એટલું બધું કરે એ ઇચ્છનીય છે.

(૮) એને માટે નજદીકના ભવિષ્યમાં પરિપક્વ વ્યક્તિઓ, પમલાં લેવા જરૂરી છે.

(૯) એ પણ તફત જરૂરી છે.

(૧૦) એ પરિપક્વ સાધન, મંજૂર એને કાર્યકર્તાઓના સહકાર ઉપર આધાર રાખે છે. એને માટે એકલા ફાવેલી જ નહિ પરંતુ સક્રિયરિતે કંઈ કરવાની શરૂઆત કરવી ધરે છે.

(૧૧) આ સૌ સૌની દૃષ્ટિ ઉપર આધાર રાખે છે. જેમ એક વર્ગ એમ કહે છે કે એ પૈસાનો ગરૂપોગ છે, તેમ એક વર્ગ એમ પણ કહે છે કે એની રીતે સમારકો ન બનાવીએ તો ભવિષ્યની પ્રજાને માટે પ્રેરણા લેવા જેવું શું રહેશે. આપણે ત્યાં તો આ બાબતમાં કાંઈ જ નથી કરતા એમ કહીએ તો ચાલે, પશ્ચિમ તરફ નજર નાખીએ તો આપણને દેખાશે કે એના માહિત્યભરતો, કે કલારવામીઓ માટે ત્યાંની પ્રજા કેટકેટલું કરે છે બાકી અદ્યક્ષાનની યોજના માટે રાષ્ટ્રબાપી આદેશન ન થાય ત્યાં સુધી એ થીંગડાં જ ગણાવાના. અને તેથી કાંઈ મોટો કામદો ધરો, અમ દહેલું એ વસ્તુની વચાર્થતા ન સમજવા જેવું છે.

(૧૨) 'એ બધી પ્રવૃત્તિઓની તલહેગત માટે તેમજ પ્રચારકર્તા માટે પાંચિનું' સાદુ તથા સોણુ સામયિક મુખપત્ર રાખો.'

આ વિચારને અમે આવકારીએ છીએ, એ મુખપત્ર હશે, તો નિશ્ચિન રીતે કાંઈક કરીએ છીએ એટલું જતાવવા જેટલું તો કાંઈક કરવું પડશેજ. છાત્રી પરિસ્થિતિ પડી છેલ્લા થોડાક મહિનામાં એ ચાર બાખ્યાન આપવા જેટલી પ્રવૃત્તિ કરી તેમ, એના સંચાલકો-કાર્યકર્તાઓ સહ નહિ રહી શકે. એમને પરિપક્વ પોતાનો પગ ટકાવી રાખવા જેટલી, આગળી ચીંધી શકાય એટલી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવા વગર હુટકો જ નથી.

એમ અનેક ચર્ચારપદ બાબતોથી ભરપૂર આ નિવેદન સાહિત્ય પરિષદના ચરણ-કમલમાં રજુ થયું છે એમાં રજુ થયેલ વિચારો પદ્ધતિસર ચર્ચા પછી કાગળ ઉપર મુકાવા હોય તેવું નથી લાગતું. પરંતુ જેમ સૂઝવું તેમ બખાથ પડી મડીઓ લેવાઈ હોય એમ જણાય છે એને બદલે યોગ્ય વિચારણા પડી, એ થયું હોત તો વધુ મગીનદેપે પ્રજા પાસે મુકી શકાત. એટલું જતાં એક રીતે એ આજના નવવિચારકોના નાનરમાં ચાલી રહેલ વિચારમંથનોનો પડવો પડે છે પરિપક્વ મંચાલકોએ એના પ્રાયે ઉદાગીનતા મેવવાને બદલે તેમાં તથ્ય જણાય તેટલું રચીકારતું જ જોઈએ. આજ પરિપક્વ મંચાલકોની કે પણ આચત્વી કાલે તો એમની જ છે, એ કાંઈ ન બૂને.

ગ્રામ

સુન્દરમ

વિશાળ નસના લલાટમહીં એક એકાકિની
હતી તિલક શી છવાઇ રજ તેજરેખા તહીં
જરા રતુમડી, અને સરવરે તથા ખેતરે
છવાયું મૃદુ મૌન ત્યાં, હિડુગણો અજન્મ્યા હજી
હુણ્યા તિમિરમાં રહ્યા ગલગત્રી શું એને ઉરે.

રહ્યો હું નિરખી ચઢંતી ગગને જ ધીરે ધીરે,
શિખા નિકળતી જ ધૂમ્રતણી ખૂંપડાંથી તહીં;
થતા ગહન અંધકારમહીં ઇશિના દિવ્ય તે
પુરાણતમ સાદના ધવલ સૌમ્ય પ્રતિધોષ શો
રહ્યો લટકી પૂર્વમાં પુનિત શોકમય ચન્દ્રમા.

મુણ્યા ળણુણચાટ મેં ઉઠત જન્તની પાંખના,
અનંત ભરહર્ષ એ ઉઠત, શાન્ત પૃથ્વી પરે
અનેક ઉતરી રહ્યા સ્વર ભરેલ શું તારલા.

અને તરુવરોની પાર મૃદુ ઓળલા જ્યાહરે
હતા ઉતરતા તહીં, અલગ છોતરાંથી કર્યા
અનાજ કણુ શો નણે તરલ શુકતારો તગ્યો.
અને કૃષકનો અવાજ તહીં એકલો સાદતો
સુદ્ધ ધરવાળીને તિમિરમાં કશે સાદતો!^૧

યુગયુગલ લલિતલ

જૂના સંસ્કાર કાલક

સાગરને સંગમ મીઠું મહેરામણઃ
વચ્ચે વડલાની ઝુલે જુવજુવરણી રે
વડલે ટગડાગપર ઉડીને આવી-
કળકળતી એક કુંજલડી રે
સાગર પૂછે છે: “જુલેનાં કળાંથી જુવી પડી-
રણુવગડે નેહ નિર્જરણી રે”
કુંજલડી કહે: રયામ ક્યાં સલણો ?
ગળે ધાયેલ દલપાંડલડી રે
સરિતાની ઊગ ત્યાં આવી ઉજાળની-
કુંજને ઝીસે તેવી કુંજલડી રે
અલણાં અગીની દવાસિંધુ મંજરની-
જેગલે જો ! જુમની જુમલ રસજોડની રે
રાવજો તોડી તો તેને વાળીકિજો જોડી-
એ તો સીનારામ કરી રિધજોડી રે

તને મદન ગર્વિણી વધ અદારની આખવી
કહું શબ્દમાં કયા કીણુ સમાવવા કોધને ?
લગીર પણ લાગતો, ‘અડકશે જરી ના મને’-
સદર ખસતાં વહે, અધિ અદાર રંગોમથી !

જુવી પ્રથમર ગ શુ વધ પરાંડમે સૌમ્ય તે-
નની મપદ ટાપવી અતિ અન ક આધી ખણે,
-જુલે નહની રેત્યમારમાન ખેલતાં બાળવી!
મપામપ કરી તને ફગરતો નતો રેત્યમા?

અગાધ અહ જાનતુ ગર્હ શિખી કહે ક્યાંપથી ?
અદાર વરણે પડેય રહી છું મને બાળવી;
પછે ક્યમ હરે વિવક જુલે કંઠ સંસ્કારનો,
તને સરમ છાંડણી નિમિષ આજ શું સાગતાં ?

વહે લલિત લોમના રકત, સૌમ્ય રાખી છતાં-
‘ખયા’ હદય તાલર નહિ પરાંડ જેવું દલે-

ગુણપૂજન પ્રજલાલ

(સન્ધ્યા)

જોને હો ચંદ્રમાની જગતનાયન કાળે મહા શુભ રહેલી
ખીજ ખેડેલા બાળુ દિમમય મન ને ધોગ અધાર ધેરી
જ્યાં સ્વપ્ને સિમ્ધતાની નવનજ્જલદારી કયા ખીખરી ના;
મારે તેની પડી સી? ક્યમ કલુષિત થાઉં જ્યાં એ વિચારે?
આ મામે શુભતાના સરમ અદિક શી કાલિ ચાલું પકારી
રોલે મીઠી રહેલી અમર સકલ મંત્રાપની સારિત જેતુ,
તેને સેવીશ હવે પુલકિત ચાઇ હું, ને અને તો મલીગ
જેની શ્રી સદયજેની, અદિત મન વળી ગન જેના કરીશ.

કાવ્યભાવિ

સુકેન્દ વિ. વિજય. પારાશર્ય

વિપુલ જગ આ, કાવ્યો ઝોછાં છતાંય તહીં નહીં
કવિત ટકશે 'માં' એકે ધીજી હદયે વસી.
કવિત સઘળાં સાદાં મારાં, નહીંજ મહીં કલા
સુખદ મધુરી આશાએલાં ન કલ્પન વા જરા.
હત હદયમાં આશાસ્વપ્નો ન એ કદિ દોળતાં.
પણુ જીવનના સાદાં બાવો સ્વરૂપ બતાવતાં.
નિત નિત તણાં કાવ્યો નિત્યે છુલાખ મરી જતાં
કરી 'પ્રકટ'શે હૈયે હૈયે ન સંભવ એ જરા.
તદપિ જગમાં ચિહ્નો કેવા દિવા રજની મુકે
નિત નિત તણું 'મૂઠું' કે' કે' નવું હદયે મરે.
કરકે પડતો થોડો તોયે સદા નિતજીવને
કવિતે ત્યમ આ ચિહ્નો મૂકી કદા ટકશે જશે.
અમર વહતા કાળે નહાતા તરંગ સહી જશે.
મનુ હદયના નૌકા હૈયે જરા અથડી જશે.

કાણુ ?

રમણલાલ સોની

કાલ હતી કેરી કાચી ને
આજે પાકી ગત મધ
કેણુ એમાં સ્વાદ પૂરો કે
આવી ગીડી મધ મધ ?
બરો હનાળો તારે . આજે
ધરતી બગતી, આજ મધ
તારે કેણુ રંગમાં એવો
પૂરો ગીડો રસ બધ ?
આગ ઝરે છે આકાશે, ને
ધરતી રાતીઆળ મધ,

૫

ત્યારે કમીથી વાદળ જેના
ધસતા આઘ્યાં જોર દબ !

ખારોપારે ઉનાળો થાતે
આવે ગમની રેવ થઇ

નહી આ કાષ્ઠ મારા જોવા ૧૫
બાળકના છે ખેવ, બાધ !

બલિદાન

પ્રભુદાસ કાલીદાસ વ્યાસ

અન્યાય-ત્રાસે જનની પુકારે
સુશી રડે આદ્રં બની દિશાઓ
સવેગ જોયે પડકાર ઝીલે,
રણે ચડે બનિસ-વક્ષાણા એ !

હુકાર-શબ્દે નભ-ગાલ બેઠે, ૫
ધૂળે ધરા સિંહ સમાન ત્રાડે.
ઠાલે પદામાતયકી પહાડા,
આસે વધે સતત ચક્રચતો,
હાલી ઉઠે સપ્તસમુદ્ર-વાગિ
બાળે બધું નેત્ર દવાગિધારી ૬૦

મકોપ સેના રિપુના ચડે ને
વીંછે વિશલો પર લાલીઓને

લોહી તપા કોથ ઠોકરો લગૂંજી,
શાન્તિ અહિં આ તણી ત્યા વહૂં
ઝીની જોરે ધાવ પ્રમજતાથી ૧૨૫
રગાઈ, રોગાઈ, ધગ દગાઈ કે.

નથી ઉરે આશ જનપંત કીર્તિ-
તણી, નથી રમાગક-ચિહ્નની કે;
નથી તમા માત પિતા-પ્રિયાની
નથી ત્યા સ્વર્ગ તણા સુખોની ૨૦

સ્વદેશ, માતા, પ્રિય માનુષ્ય,
ગૃહિ ગૃહિ, દેવન આસઆસે
જપેજપે ને નયનો મીંચાયે
દિહા કપોયે જલબિદુ રહોયે
સોબી બેઠે કુકુમ રક્ત-ઠાંદણે ૨૫
પ્રચંડ કાયા ટસરો યુગી એ.

વિનાશ લાવી અધરોજની ને
લાયે અગ્નિ આતરઓજ શક્તિ,
આછી રમન્તી સ્મિત-રખ મોઢે
કર્તવ્ય મતોપતણી જગી કે— ૩૦

‘ધમધ તે ધૂળ થઈ સમાયુ’
તે ધૂળમા તે શિરતાજ માટે !

* * * *

મેના અમૃતા બનિદન આજે
અણુ અણુ-પ્રેરક ચે વિગળે.

આવનીશવ સુભવ દેશે ૩૫
સ્વાત ગંગો સર્પ પ્રમદી રહેશે

રૌશન આરા

અનુવાદક - રમણીક દીશનલાલ મહેતા

નિ

ઝામના એક સાદી ગણેલમાં એ વીર બંદીવાન હતો, મધરાત ચંચાની તૈયારી હતી. ખંઠાર નિસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય છવાઈ રહ્યું હતું. તે એક રતનગઢિત કાચ પર બેઠો હતો. વિશાળ કપાળ પર ચિન્તાની રેખાઓ દષ્ટિગોચર થતી હતી. તહેની દષ્ટિ પૃથ્વી પર દબેલી હતી અને લોંબા કાંઠા કેશની લોટાંકાન પર લટકી રહી હતી. કોઈ મંબીર વિચારોએ તહેને બેહોશ જેવો બનાવી દીધો હોય એમ લાગતું હતું.

‘હું આવી છું!’ વીણાના જંદાર જેવા ક્રોધાળ સ્વરથી આંખો ઓઝડા મૂંઝા બિડથો. તે વીર પુરુષ તો પોતાની ધ્યાનમાં મગ્ન હતો. તહેણે કાંઈ જ ન મિલક્યું.

કાંઈક નજીકમાં આવીને આગવુંકે કહ્યું: ‘હું આવી પહોંચી છું. વીર! હું રૌશન આરા!’

જાગૃત થતો હોય તેમ તે વીર પુરુષ બોલ્યો, ‘કાણુ? રૌશન આરા? આટલી મોટી રાત્રિએ અહીં આવવાનું કશું સામારે ઉદાયુ? શાહજાદી!’ તહેણે પ્રશ્ન કર્યો.

‘હું અહીં સામારે આવી તે તો મહારાણી પણ નથી સમજતું. દેયું ગભરાઈ રહ્યું હતું અને હું એક પ્રકારની બેચેની અનુભવતી હતી - તેથી અહીં બેસાઈ આવી. વીરવર! તહેને જાણી છે કે મહારા દીવંમાં એક પ્રકારનું દર્દ છે, અને તહેની દવા તદમારી પાસે છે.’

‘પરંતુ.....’

‘પરંતુ શું?’

‘હું તો રણચંદ્રીનો ઉપાસક છું, શાહજાદી! તત્કાર પર મહેને પ્રેમ છે. હું સમજતો થયો ત્યારથી જ હું તત્કારને મ્હાલો આવ્યો છું તત્કાર જ મ્હારો પ્રાણાધાર છે, અને સુદહૂમિ મ્હારું દિગ્રસ્થાન છે. લગાઈમાં મારતું કે મરી જતું એજ જોના છંપંતું. લક્ષ હોય તહેની પાસે દિલ્લમાં દર્દની દવા ક્યાંથી હોય? દિલ્લ-દર્દની દવા એ કેમ જાણી શકે?’

‘તહેને સર્વકાંઈ જાણી છે. વીર! મ્હારા પ્રિયતમ! મ્હારા ફરિદાદ! મ્હારા મન્દર! હું તદમારી શીરી છું, લક્ષા છું!’

‘હું રૂપવન્તી છે-અતિ રૂપવન્તી છે. ત્હારા હૃદયમાં પ્રેમ છે. ત્હારા મુખ પર તેજોમય જ્યોતિ વિલસી રહી છે. ત્હારી આંખોમાં નજીર છે-અંગ-અંગમાંથી સૌન્દર્ય નીતરી રહ્યું છે. છતાં ચે.....’

ફરી પાછું ‘છતાં ચે ?’ સા માટે જોલતા અગ્નિ ગયા ?

‘શાહઝાદી ! હું દિવગીર છું કે ત્હારા પ્રેમને માટે ત્હારા હૃદયમાં રથાન નથી. ત્હારી પ્રિય માતૃભૂમિ આજ પરતંત્રતાથી પદ દલિત થઇ નહીં છે નાગજ ન થા શાહઝાદી ! તમ વિદેશીઓના બીજાણુ અત્યાચારથી હવે તે ત્રાહિ ત્રાહિ પુકારી નહીં છે ત્હેના આર્તનાદથી મગરત દેશ જનરૂત થઇ ચૂકે છે જાગૃતીય કુન્દોએ જીવનના મર્ત સુખોને તિલાંજની આપી દાખી છે માતૃભૂમિને બંધનમુક્ત કરવાને માટે, જાગૃતનું મતલબ પૂર્વવત ઉન્નત કરવાને કાળે આજે દેશનું બાળ-નાગક વ્યાકુળ બની રહ્યું છે. ત્હેની આંખોમાં આજે કુખી ભરત વગી રહ્યું છે તેઓ માયા, મમતા અને ધ્યાને જૂલી ગયા છે. પડી હું, જોના પર જોઆજપુ પ્રતિપાલક ઠનપતિ આ નિવાછ મહાજનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે તે, પ્રેમક્રીડામાં ફસાઇને રાજ્યગેદી અને દેશકોહી નહીં બન શાહઝાદી ! મહારાજ શિવાજીનો આ સેવક મળજી નિઃશ્વાસકર-શત્રુ કન્યા-એક મવનકન્યા-ના પ્રેમ કરતા દેશપ્રેમને અધિક મહત્ત્વ આપે છે માટે રદને માફ કર !’

‘બળજી ! હું મવનકન્યા છું એ સાચું, પરંતુ મનથી નહીં, તનથી આજથી ચાર વર્ષ પૂર્વે ત્હમે દેશમાફ લખવાને આજના હના અને અગ્નિ મળે ત્હમારો સામનો કયો હતો એ વખતે હું પણ ત્હેમની માથે હતી એ યોર લુકમાં ત્હમારે અપૂર્વ કુદકૌશલ જોઇને હું ત્હમાન પર મુગ્ધ ગતી બની એ દિવસ !! મહ ત્હમારી પ્રેતિમાની સ્થાપના ત્હારા હૃદયન દિરમાં કરી છે, અત એનું પૂજા ના કરતાં હું હિન્દુ ઈંદ્રી ગણુ છું શત્રુકન્યા છું એ મતન, પરંતુ શત્રુના સમસ્ત પરિારને તનુ ગતી લેતામાં વીરતા નથી’

‘પરંતુ શાહઝાદી ! હું વિવરણ છું મગરૂ કે મહ પ્રથમ દેશની સ્વતંત્રતા, પછી ધર્મની રક્ષા, અત પછી પ્રેમની સંધાનાનું વન લીધું છે’ મોનના તો આ બધું જોવાઇ ગયું, પરંતુ સાતપુત્ર અને સત્તાદ્રિ જેવા પદાડી અને દક્ષિણ જેવા ગગન પ્રદેશમાં રજનાજ બળજીએ હબ્બુ સુધી આટલી મુન્દર રમણીને દીધી નહોતી રોગનઆરા મૌ દર્દની પૂતળી હતી એની આંખોમાં માલકના વગી હતી અગ્નિ પર અનુપમ કરેનિ ચિત્તની રટી હતી એની વાણીમાં આકર્ષણ હતું ન કે ઇ સચે એવની અચ્છા તો મળેને નિરખતી દારે તે પોતાની ગતિ જુલી અચાર નતી જતું તન્જ બગ્ગરના હૃદયને ધામે ધામે તે પોતાના તમ્હે આકર્ષા રહી હતી પોને કોના નયનેત્રી સિકા મલી જ્જો હતો અને કોની અદર નાગમાં ફગાઇ રહ્યો હતો એની મગ્ગને ગમગપુ ન પડી

‘જેશનઆગએ મન્દ રિમલ ઠગા કહ્યું ‘તો હું પણ મારા પ્રથમ ત્હમાર દેશો સ્વતંત્ર કરવામાં તન, મન અને ધન અર્પણ કરીશ દેશ સ્વતંત્ર થયા બદ હિન્દુ ધમાનુમાર આચરણ કરીશ અને અન્તે પ્રેમમાનમાં ત્હાર સમસ્ત જાન વ્યતીત કરીશ’

બળછએ મૌન સેવ્યું. દૈશનઆરાએ એના હૃદય પર અધિકાર જમાવી દીધો હતો. એની આંખોમાં શરાણ સંદિઓ નશો છાઇ રહ્યો હતો. હૃદય ઉત્તેજિત બની રહ્યું હતું. તીવ્રથી છુલ્કવાળી દૈશનઆરા, એના-બળછના મનની બદલાતી વાવવાઓ કળી ગઇ. એણે પોતાનાં કૃષ્ણલવણ હાથ એના બળમાં નાંખી પોતાનું સુંદર મુખ એના વશઃસ્થળ પર મૂક્યું. બળછના હૃદયની એતના ક્રમશઃ નુષ્ટ થઇ. આંખો બંદાઈ નશામાં તરબોળ બની મીઝાઈ-ગઈઃ એક ક્ષણ પછી આકાશમાં ચન્દ્રેવ હરી રહ્યા હતા અને દેવી પ્રકૃતિ એમના હિમકરોંમાં શબ્દ રહી હતી ત્યારે બળછએ પોતાના હાથમાં દૈશનઆરાને પોતાની ગંદિની બનાવી.

પ્રભાતકાળના શીતળ સમીરના સ્પર્શથી બળેની ગોહનિદ્રાનો લગ્ન થયો. દૈશનઆરાની આંખોએ પ્રાથે ખેડતાં. બળછએ કહ્યું : 'આ પદતંગતાનો ક્યારે અન્ન આવશે પ્રિયે-?'

"કામે આ સમયે હું આવીશ; તમાર રહેજો, બંને ચાલી નીકળશું." -હૃદીને બળછ તરફ પોતાના ચાહક અને પ્રેમપૂર્ણ નેત્રોથી કટાક્ષ ફેંકતી દૈશનઆરા એ પંડામાંથી બહાર આવી ગઇ.

(૨)

વૃદ્ધ નિઝામ એ દિવસોમાં કૂદચો સમાતો ન હતો. એણે મ્હોરો ઘિઘાર હાથ કર્યો હતો. મરાઠાઓના ચર સેનાપતિ અને શિવાજીના જમણા હાથ સમાન બળછ નિઝામકરને એજે કેદ કર્યો હતો. એણે-ધાધું હોત તો કેદ કર્યો તે દિવસે જ એને મારી નાખ્યો હોત, અથવા તો મગવી નાખ્યો હોત, પરંતુ તે રાજનિતીમાં નિપુણ હતો. બળછ ખુદુવશ થાય એના કરતાં તે મુશ્કલમાન બને તેમાં એને વધારે લાગ હતો. ઇસ્લામ અથવા તે ઇસ્લામી સંસ્તનતના કમગમતા ફિદાસનને સિયર કરવાને માટે નિઝામ એને મુશ્કલમાન બનાવવાનું બહુ જરૂરનું માનતા હતા, અને એટલા માટે એને મારાગરમાં કેદ ન કરતાં ચાલી ગરેલમાં નજરકેદ રાખવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ બળછ પાસે ઇસ્લામનો અંગીકાર કરાવવો એ બાગકળી રમત ન હતી. નિઝામના અનેક યત્નો છતાં એમાં નિષ્ફળતા જ પ્રાપ્ત થઇ. ત્યારથી બળછને કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારથી એને મુશ્કલમાન બનાવવાના મનોરથ એજે એવા હતા.

નિઝામ એની ચિંતામાં બેસા હતા એવામાં એક મુખયરે રહાયા આવી ફરિમ બળવી અને સાહની સન્મુખ હોતો રહ્યો.

આદલાસે પૂછ્યું 'આ સમાચાર તે કરીમ ?'

કરીમ બોલ્યો : 'જહાંપનાહ ! હાલે શનિએ મું' લે કાંઈ બેધુ' છે એનું વખાન કરતાં મહાલું હેધું કંપી રહ્યું છે.'

'હાલે, હાલે ! મું રિવાઝએ કાઠ ફિલોઃ છતી લોગિ છે ? કે તે દેશનાર લેટવાને આવે છે ?'

‘નહીં, જહાંપનાહ ! એવી કોઇ ઘટના નથી: પરંતુ જે કાંઈ બીતા છે તે હજાર સાંભળશે તો.....’

‘બસ, ત્યારે જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે જલ્દીથી કહી નાંખ, વ્યર્થ વાતો કરી મ્હારી ઉત્સુકતાને વધુ ન ઉરકેર !’

જહાંપનાહ ! કાલે રાત્રિએ મહેં હજાર શાહઝાદા આદિયાને ‘કેદીના ખંડમાં જતાં જોયેલ છે. એમને એ તરફ જતાં જોધને. આ સેવક પણ અમની પાછળ પાછળ ગયો: અને ત્યાં જે કાંઈ જોધું એ કહેતા મ્હારી ઈલા નમી ઉપકતી.’

‘કોણ શાહઝાદા ફાશનઆરા ?’

‘હા, જહાંપનાહ !’

શાહનો મહેરો કોપથી લાલચોળ થઇ ગયો, એમણે ‘કરીમને ત્યાંથી વાતવા જવાનો હુકમ કરમાવ્યો અને કરીમ આવ્યો. ગયો. શાહે ખૂબ પાડી: ‘કોણ છે ?’

એક સેવક આવીને કુગ્નિમ બગ્નવી બોલે રહ્યો.

‘જે ફાશનઆરાને અહીં મોકલ !’

થોડીવારમા ફાશનઆરા આવીને પિતાની સામે ઉભી રહી. શાહે કોઇ ભાષાં સ્વરે કહ્યું: ‘ફાશનઆરા ! તહે મહાન ભયંકર મુન્હો કયો છે.’

‘કયો મુન્હો ? અબખાનન !’

‘તું એક હિન્દુ પર, એક કાશિર પર, એક ઇસ્લામના દુશ્મન પર આશક છે !’

પિતાના મુખમાંથી અચાનક આ વાત સાંભળીને ફાશનઆરા પી બી. એણે ડરતાં ડરતાં કહ્યું: ‘અબખાનન ! એ તદન જૂઠું વાત છે.’

બાદશાહે ફરીથી ઘસામાં કહ્યું: ‘જૂઠી વાત છે ? નહીં એ વાત સાચી સાચી છે. ફાશન ! સાચે સાચું કહી દે. શું તું બળજબને નથી રહાતી ?’

એના મુખે સહમા ઉચ્ચારાઇ જવાયુ: ‘નથી રહાતી.’

‘નથી રહાતી ?’

ફાશનઆરાનું હૃદય રડી પડ્યું. એણે ફાથેલાં સ્વરે કહ્યું: ‘નહીં, અબખાનન ! હું કોઇને નથી રહાતી. હું કોઈના પર આશક નથી.’

અખિમાં અગ્નિકણ વરસાવતાં શાહે કહ્યું: ‘શું તું કુરાનશરીફ અને અલ્લાહ પાકના કસમ ખાધને એમ કહી શકે છે ?’

ફાશનઆરાનો પુરૂષ સમાન કોમળ મહેરો કરમાઇ ગયો તે હસકાં ભરવા લાગી. એણે રડતાં રડતાં કહ્યું: ‘અબખાનન ! આજે કોણ જાણે આપને શું થઇ ગયું છે ?’

શાહે ખૂબ પાડી કહ્યું, ‘ફાશનઆરા ! ક્યાં જાય છે તું ? ઉભી રહે !’

ફાશનઆરા બીબી રહી.

હતો, પરંતુ હોં પણ એ સુખને મિટીમાં મેળવી દીધું. બળજી હવે આડે છે. બે મુસલમાન બની જાય તો મરને મદદ કરે, અને દક્ષિણની ન્હાની ઇસ્લામી સંસ્તનત કાયમ રહી શકે.

શૈશનઆરા ગિન્તામાં ફૂપી.

શાહે બોલવાનું આજુ રાખ્યું, 'એમાં ત્રણ જગ્યાને લાજ છે. શૈશનઆરા! તહારે હવન સુખમય બનશે; ઇસ્લામી સંસ્તનતનું રક્ષણ થશે, અને મહારી જુદાવરદા આરામમાં વીતશે. મહારે કહેયું. માનીશ તો કાલે જ એની સાથે તહારા નિકાહ કરાવી આપીશ. લાજ બાગના મહેલમાં તહેમે બંને આરામપૂર્વક રહેજો. પછી કોઈ વાતની ચિન્તા નહીં રહે. અને જો મહારી વાતનો ઇન્કાર કર્યો તો મહારા સાદી કુકમથી કાલે જ એની કલ કરાવી નાખીશ. તું હવનજર રહી રહીશ, અને તહેને જોઈને હું રેવા કરીશ. મહારી સંસ્તનત મરને જોઈને રાગાં કરશે. બોલ. શૈશન! શું પમદ છે? ફૂન કે હારમ?'

શૈશનઆરાએ મનમાં જ કહ્યું, 'અતિ ચિદ્દ સંમર્યા છે. મહારા દિલમાં અત્યારે બે મહોબ્બત વચ્ચે યુદ્ધ આવી રહ્યું છે. કોની તરફવારી કરે? પિતાની મહોબ્બત પોતાના અહેસાનોનો બદલો માગે છે, અને પ્રિયતમનો પ્યાર પોતા તરફ ખેંચી રહ્યો છે. હું અહેસાન વિમુખ નહીં થાઉં. પિતાના પ્રેમની હું બન્દિની છું. એ પ્રેમને નિલાવવો એ મહારે કતબ છે. એણે શાન્ત થઈ શકેને કહ્યું, 'કેસિસ કરીશ, અબ્બાગન! પછી તો ખુદાતાલાએ મંજુર કયું' હશે તે યશે!'

'જાઓ બેટી! હું શહીદ બનવાને જાય છે એમ સંદેશજો.'

(૩)

'યા ખુશ! કંસિ હું એમને આઝાદ કરવાનું વચન આપી આવી હતી અને આજે હું કેવા મુસલમાન બનવાનું કવી શકીશ? દબૂ કાલે તો હું ખુદ હિન્દુ બનવાને જવાની હતી. અને આજ હું એમને ઇસ્લામનો અંગીકાર કરાવવાને તત્પર બની છું. તેઓ શું કહેશે? તેઓ મરી જશે પણ મુસલમાન તો નહીં બો. ખર જાક તો ખરી. હું એમને કહીશ કે તહારા ધર્મ કરતાં મહેં તહારા પ્રાણનું મર્યાબંધિક નાનું છે.' અને તે ઉઠી.

આકાશમાં કાળો ધટાઓ ઝાઝ રહી હતી. પાણી વરસી રહ્યું હતું. સમજાનીતા સિદ્ધકાર પર મધરાતનો ટકરો વાળ્યો, અને રૌચનઆરાએ બળજીના ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. બળજી રૌચનને સદજ જોઈ રહ્યો હતો. શૈશનઆરાએ હસવોનો વ્યર્થ પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ હારમને બદલે કઠણા વિખરાઈ પડી. તે પોતાની જાતને સાચવી શકી નહીં-તે ફૂંકાં ભરવા લાગી.

'શું છે? શાહજાદી! તું રહે છે સા. માટે?'

હવર મનવાને બદલે ફૂંકાં વધવા લાગ્યાં.

'પિય શૈશન!' બળજીએ ઝીડીને એક ડગરું આગળ લાવ્યું.

દેશને પોતાનો પુખ્તતા શો નાચૂક દેહ બગડના દીર્ઘાય સરીર પર લાગી દીધો અને હસકે હસકે તે રૂઝવા લાગી.

‘દેશન ! શા માટે રડે છે પ્રિયે ?’

રૂઝાએલા કંઠે એણે બળાળ આપ્યો : ‘પ્રિય બગડ...’ એનાથી આગળ બોલી શકાયું નહીં. આંખોમાંથી અવિરત અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

પોતાનો દુપટાથી આંધુ લુંછી બગડ્યો હતો : ‘શાન્ત મા શાહબદી ! કહે, ત્હને શું થાય છે ? ત્હને લાગે છે કે જાદી બીનાની બાદશાહને બળ પછ ચૂકી છે. ખતરો એથી ત્હારે કરવાની કંઈ જરૂર નથી. જ્યાં સુધી બગડના સરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી ત્હારે નિર્ભય રહેવું જોઈએ.’

કાંઈક શાંત થતાં દેશનઆરાએ કહ્યું : ‘બગડ ! ત્હને ત્હને આરો છે ?’

‘દેશન ! હૃદય સરીરને બનાવવાની કલા હું શીખ્યો. રોત તો તે મોરીને હું દેશનને એની બીજી પ્રતિમા દેખાડત. પરંતુ ફરીયા એ પ્રજાની શી જરૂર પડી !’

‘બગડ ! અત્યારે હું મરેનેકટમાં છું.’

‘દેશન ! હું ત્હારો છું. ત્હારે ખાતર કઠિનમાં કઠિન ઠાપ કરવાને પણ હું તત્પર છું.’

‘બગડ ! ત્હારા હૃદયમાં બળાળક કાન્તિ મચી રહી છે ! ત્હારો આત્મા બગડાઈ રહ્યો છે. એ વાતનો વિચાર કરતાં પણ હું કંપી બેસું છું. કેમ કરીને હું ત્હારા પ્રિયતમ !’

‘શું હું પાગલ બની ગયું છે ? બોલ, ત્હારી આવી દશા કેણે કરી મૂકી !’

‘કેમ કહું એ. મહા ભવંકર વાત છે. સાંભળશો તો ત્હને મને ખુલકારી કાઢશો-ત્હારે મારશો. ત્હારો પ્રાણ લઈ લો તો મેં નેવાઈ નહીં.’

‘કાંઈ કહે તો ખરી ! એવું તે શું બન્યું છે ?’ એને આસિંગન કરતાં બગડ્યો કહ્યું.

‘છોડો, ત્હને મૂકી દો ! હું કહીશ-જરૂર કહીશ. કહેવાને માટે જ હું આવી આવી છું પોતાના અંચળથી આંધુ લુંછીને એણે ધીરે ધીરે કહેવાની સરખાત કરી : ‘હૃદયને સખત બનાવી રાજો વીરવર ! અને સાંભળો. આ દારીને માટે ત્હમારે મુસામાન બનવું પડશે.’

‘દેશન ! શું હું ત્હારો ઉપદાસ કરી રહી છે ?’

‘નહીં, મુસામાન પુત્રી ત્હારા પિતાએ ત્હમને મુસામાન બનાવવાની આજ્ઞા કરમાવી છે.

‘અને ત્હેં એનો સ્વીકાર કરી લીધો ? દેશન ! મું હું એ વખતે ત્હને અને ત્હારા પ્રેમને બૂઝી ગયું હતી ? જા, ત્હારો આગ્રહથી ફર મા !’ પોતાના અગ્રસાન આદરેણી એને તરછેડી ધક્કો મારતાં બગડ્યો કોપપૂર્વક કહી પડ્યું : ‘વાદો ! આગ્રહ !’

આખરે તું ત્હારી જાત પર ગઈ. રૌશનઆરા ! કાલે તો ત્હેં કહ્યું હતું કે હું આવીને ત્હમને મુક્ત કરીશ-આપણે જાને ન્હાસી છૂટીશું; અને આજે તું મ્હને મુસક્કમાન બતાવવા આવી છે !

‘બજાજ ! એમાં કાંઈ દુઃખાબાજની વાત નથી. હું ત્હમને ચાહું છું-સાચા હૃદયથી ચાહું છું.’

‘મ્હારે એવા પ્રેમની જરૂર નથી. હું એવા નારંગીય પ્રેમને કોઈરે મારું છું, સ્વમજા ?’

‘બજાજ ! રૌશનઆરાએ દીનવાણીમાં કહ્યું-‘હું સાચું કહું છું-જુદાવા કસમ આપું સાચું કહું છું. અબ્બાજાને કહ્યું છે કે ‘તું મ્હારું કહેતું નહીં માને તો કાલે બજાજનું શિર ધડથી જુદું થઈ જશે.’-હું મલકાઈ ગઈ હતી પ્રિયતમ ! હું શું કરું ? એમણે કેટલા પ્રમાણે, તમને મુસક્કમાન બતાવવાની ખાતરી ન આપી હોત તો કાલે જ ત્હમારું માથું ઉઘાડી દેવામાં આવત. ત્હમારા ધર્મ કરતાં મ્હેં ત્હમારા પ્રાણનું મૂલ્ય અધિકું માન્યું.’

‘પરન્તુ હું તો ધર્મની વેદી પર હસતાં હસતાં પ્રાણનું બલિદાન આપી દઈશ. એ તો અમ લારતવાસીઓને કાળે કાળા હાથના ખેલ જેવું છે. શ્રુત્યુનો ભય એમને ધર્મના માર્ગ પરથી વિચલિત નથી કરી શકતો.’

રૌશનઆરાએ હાથજોડ ચલાવે કહ્યું : ‘બજાજ ! હું પણ મૃત્યુને ભેટવા માગું છું. મ્હને મારી નાખો; પરન્તુ મારતા પહેલાં એકવાર પ્રેમલય્યાં રાખો કહો કે, ‘રૌશન હું ત્હને ચાહું છું.’ તે ઉત્તેજિત બની ગઈ. આવેગભરી એ બજાજને વજગી પડી અને આંકભરી આંખે જોડી : ‘બજાજ ! પ્રિયતમ ! હું મરીશ. મ્હારા અરમાન, મ્હારી હાંમતો એ સૌને દિલમાં છુપાવીને મરીશ. ત્હમને ધર્મના નામ પર મરતાં આવડે છે, તો હું પણ પ્રેમની વેદી પર કુરબાન થવાનું જાણું છું.’

બજાજ શાન્ત થઈ ગયો. એનું હૃદય, યુવકહૃદય હતું. રમણી સદસ્યથી અપરિચિત એવો એ ભોળો નવયુવક હતો. રૌશનઆરાના ઉપરોક્ત સંબોધોએ એના હૃદયને રૂઝાવી દીધું. એની આંખમાંથી જે ગરમ અશ્રુબિન્દુઓ રૌશનઆરાના માથ પર ટપકી પડ્યાં રૌશનઆરા ધીમે ધીમે બજાજથી છૂટી પડી. બજાજ સ્તબ્ધ હતો : એના નયનોમાં વેદના ભરી હતી.

રૌશનઆરાએ કમરમાંથી કટાર કાઢી અને બોલી : ‘હું જાઉં છું, પ્રિયતમ ! આ ધત્તાને હયામાં વિગ્રીન થઈ ગયેલા વાજાનો જંકાર જેવી માતી લેજો. ગીતનું મધુર તાન અનન્તમાં વિરામ પામ્યું એમ સ્વમજા લેજો ! તે કટારને હૃદયમાં ડુબાવવા જતી હતી એટલામાં બજાજએ એનો હાથ પકડી. સૌથી, અને જોડ્યો : ‘કેવી રહે ! આ તું શું કરે છે ?’

મળાઈએ હતું ગૈશન ! શાહઝાદી ! મહારા હું મળા વૃક્ષાન જાગી જ્યું છે
મહાર હૃદય બાકુળ બની રહ્યું છે અસાત ભયની આશંકા મહારા હૃદયમાં તાડવૃંદ્ય કરી
રહી છે હું એકાન્ત માયુ છું. મહારે યાન્તિ જોઈએ છે મહાર માયુ ધૂમી રહ્યું છે મહાર
મનમાં ભયાનક યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે '

તત્તવારોગો ખડખડાટ અને ભોષોનો ગડગડાટ આવતો હોય ત્યારે શિવાની માફક
અચન ઉમો નાનાર વીજ સેનાપતિ બળજી વિજૂન બનીને બામની માફક રહી પડ્યો.
ક્રોધના વિદ્યુત ખરપે એને દીન બન્યો બુધ્ધો આ વખતે રોશનઆગ કટુણુ અને
વિવરતાની પૂતળી જેવી બની બાબી હતી એણે કહ્યું અમમાનનના નામ એક વાત
હારાધ મેળે પડી તેઓ કેર્નુ કાંઈ માલમના નથી ત્વમે મુચનમાન નહીં મને તો
તેઓ કાને ત્વમને મારી નાખતા નહીં ખચકાય પડી હું ત્વમાર વિના કેમ છૂટી ગઈ હું
નહી, હું ત્વમાર પડેના મેરીય હિન્દુસ્તીઓ પાતિની અગાઉ મરનામાં પોતાનું શીભાગ્ય
મમત્તે છે હું પણ હિન્દવાણી મતી ચૂકી છું મહારે માટે પણ એ જ હૃદય છે '
નમીમાં મમત્ત કરચા-મમત્ત ક્રોધ એકાંત કરીને તે બળજી તરફ નેના લાગી

' ગૈશન ! શાહની પામે એક ફિરમની મુત માગી લે આપારે તું જાન મદને
એકાન્તમાં રહવા દે '

' પિતાજી મુત નદી આપે મને તેમ હો પણ હું ત્વમારી આજ્ઞાનું પાન
કરીશ મહાર કિમ્મતમાં જો લખાઓતુ તમે તે મરી

તે જના લાગી, અને ત્વંવા મેડ ફૂર મળા આદ બળજીએ જૂઠ પાડી
' ગૈશન ! અહીં આવ '

ગૈશન પાછી ફરી મળાઈના ચહેરા પર ઉત્તરતા નાચી ગી હતી આગેમમાં
ગોણે રહ્યું ' ગૈશનઆરા ! જા તું તાલને મરી આવ કે હું મુચનમાન બનવાને તૈયાર
છું બળજીનું સમ્યક મહારે વર્ગી જોઈતુ ચતનના મળે કાવાને માટે હજારો નામુસ્તો
જાન કુરનન કરવાને લાહીમાં કરી પડ્યા છે મહાર એમનાની ન જવાથી એમાં કલી આખી
નહી નહોતું હું ધર્મની પણ પગલા નહીં કર્યો મહારે ગૈશનઆન જોઈએ છે. હું મહાર
મહારી રોશન રહે અને મહે અમાર મધુર પ્રેમામિત્ત !

ગૈતાઆરા આશ્ચર્યજનિ હૃદયે મળજી નાકે જોડે રીંગેની પ્રિયમ - એકા
નયનોમાં આ ન ન્યાનંદ નાની જ્યો હતી

(૪)

ખીજે ત ફિરમે મળજીને છૂનનું જાની નીલા આજ્ઞા મારી અને
રોશનઆરા મારે જોડા નિમદ પણ રૂન મળા

મળા પે નિત્ય અમેર રોશનઆ વીતી તમા પગનું કોઈને નિમન મળે ને
પેગવર તમા મારે તમારે તમારું મળે તમારું મળે તમારું મળે તમારું મળે

બરપૂર હતો. બંનેનું હૃદય શાન્તિને માટે તરફકવા લાગ્યું. બંને શાન્તિ ચાહતાં હતાં, પરંતુ શાન્તિપ્રાપ્તિને કાળે તહેમણે જે માર્ગનું અવલંબન લીધું હતું એમાં અનન્ત અતૃપ્તિ હતી. વાસ્તવમાં સાચા પ્રેમની સાધના વિરહ અને વેદનામાં થાય છે. એમાં જ અનન્ત મિલન છે, અનન્ત શાન્તિ છે. પ્રેમનું ચિરસ્વરૂપ એનાથી જ ઓળખાય છે. ત્યાગની તપશ્ચર્યાને જુલોને બંને વાસનાના પ્રવાહમાં તણાઈ રહ્યાં હતાં, વાસનાઓની તૃપ્તિને માટે જેમ જેમ અધિક પ્રયત્ન કરવામાં આવતા, તેમ તેમ તે અધિકાધિક પ્રબળ થતી જતી હતી. એ બંનેને ખૂબ નહતી કે પોતે કઈ દિશામાં-કઈ તરફ-પ્રયાણ કરી રહ્યાં હતાં. બંને પ્રેમના પતિત્ર પ્રાણશ્વર્માંથી નિર્વાસિત થઈ વાસનાની અશાન્ત મરુભૂમિમાં 'કે'કાઈ ગયાં હતાં અને ત્યાં શાન્તિનું નામ લેવું એ પણ હાસ્યાર્પક લેખાય. આપ હોવા છતાંયે બંને અન્ધ બન્યાં હતાં. શાન્તિના સત્ય સંસાર પર આવરણ ઢંકાઈ ગયું હતું. વાસનાનું મેઘાન ખુટતું હતું; આદિ કે અન્તવિરોધનું, અનૃપ્તિને અધિકાર તથા વિકાસની બધાનક શિલાઓ સાથે અથડાતાં એ બંને બાકુળ બન્યાં. મોઈ કોઈ વાર બંને પરસ્પર ઉકળી જતાં. બંનેના સ્વભાવમાં કાંઈક અંશે ચિડિયાપણું આવી ગયું હતું.

શૈશવઆશ કોઈ કારણવશ ખૂબાર મઘ હતી. બળજી નતમસ્તકે બાગમાં એક પત્થરના આસન પર ઉઠાસ મને બેઠો હતો. આજ રહવારથી એના મનમાં સ્વરાજ્યના વિચાર ધોળાઈ રહ્યા હતા. જે અનન્ત સાધનાના પન્થે તે અગ્રેસર બની પ્રયાણ કરી રહ્યો હતો તેનું વિકૃત પરિવર્તન આજે તહેને મેએનું જાનાવી રહ્યું હતું. એના હૃદયમાં કામ્પિતનું દુઃશન જગવાની તૈયારી હતી. એટલામાં એક ફકિર એની સામે આવીને ઊભો રહ્યો. બળજીએ એને પૂછ્યું: 'સાંઈ સાહેબ આપ શું વાંચો છો ?'

‘બાપા ! માર્કને બીજ મિયામ બીજું શું બેઠેએ ?’

‘બીજ ? તાર, ઝભા રહે !’

ચોટી ડાળમાં એક યાળીમાં કેટલીક સુવર્ણમહેરો લપને બળજી ખૂબ આગ્યો. ઝુકીને વંદના કરીને યાળી નમ્રતાપૂર્વક ફકીરની રહામે ધરી. પરંતુ ફકીરનો મહેરો કોધથી લાલચોળ થઈ ગયો. આંખમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો. એ બળજીની સમીપમાં આવીને બોલ્યો, ‘ફકીર લોક દેશદોહી, ધર્મદોહી, રાજ્યદોહીના હાથની બીંખ કદાપિ સ્વીકારતા નથી. પાછો દરામખોર ! ધનકન્યાના પ્રેમમાં ફસાઇને મર્યાંતે તિલાંજલિ આપનાર દુલકલક ! મહારી રહામેથી હર યા ! નહીં તો.....’

‘સાંઈ સાહેબ ! મહેને માફ કરો !’

‘હિન્દમાતા ધરતીના અત્યાચારોથી દીન જતી મઘ છે. હિન્દુધર્મ ત્રાહિત્રાહિ ચોકારી રહ્યો છે. દેશનું પ્રાયેક બાગક ધર્મ અને સ્વતંત્રતાને માટે લડી રહ્યું છે. અને તું, જેના પર મહારો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો, તે બળજી મહેરો ચર મેનાપતિ આવી રીતે.....’

‘કોણ મહાનગ ? શ્રી રીતજી મહારાજ ?’

‘હા બળજી ! હું શિવજી પુ. તાર બાઈ તાર ! ખૂબ જાણ રહી. ખૂબ વિશ્વાસુધાન થયો. આની અને આથી આશ્ર મહે તારી પાસે સ્વર્ગીય નહેની દાખી. બળજી !

તદમાગ સૌના બાહુમળ પાંચ મુગ્ધાન બની મેં અશક્તિના મૂળ નાખ્યા હતાં તેની પરિવર્તનોથી શું એ કાપમને માટે ટકી શકશે ? મમત મહારાજ તદમાગ આ ધર્મપરિવર્તનથી દુઃખી છે પરમપત્ન્ય માતાજી (જીજ્ઞાષા) તદારે માડે આસુ મારી રા છે એમની જ આનાથી હું તદને લઇ જવાને અહીં આવ્યો છું. શું હજુ જે તદને ગા નરકમાંથી બહાર નીકળવાની ઇચ્છા નથી થતી ?

‘હાથ ! મહારાજ ! હું નીચ છું નાચકી છું પાતકી છું ! મદને બચાવો ! મને લઈ જાઓ. હું બલગર્ભ ગયો છું આ નરકથી કટાણી ગયો છું. પરંતુ હું તો મુમ્ભાન છું. મદને દિનદુઃખ કહેશે ? મહાનજ ! મદને તદમાગ ભેગો ભેગથી કોનપ્રિય દિનદુઃખમાં સ્થાન આપો ! મહારાજ શું હું કરીશી દિનદુઃખ બની શકીશ ?’ એણે ગિરાજના પગ પડી લીધા

‘જી ! બળજી ! જોકે તદને મુગ્ધમાન મોણ મેં કે ? તદાગે આત્મા દિનદુઃખે પશ્ચાતાપથી એ રણ ઉભરવાનું ગયો કે હું દિનદુઃખ છે અત્યારે વરારે વખત નથી આપણે અહીંથી હનનજ નાની નીકળતું જોઈએ’

શિવાજીની પાછળ પાછળ બળજી પશુ શાહી બાજની બહારનીકલશે પિંજળામાં પૂરાયણ પંખી સ્વતંત્રતાની હવા મળતા સ્વચ્છન્દ ગતિએ પાણી પ્રમારી આદાસમાં બીડી રથું હવે

પ્રતિકામ કહે છે કે મળજીને લઈને શિવાજી મહારાજ રામનંદ આવ્યા અને એની શુદ્ધિ કમવવા માટે દાશીથી મહાવિદ્યાન પંડિતને બોલાવવામાં આવ્યા તથા એમની અનુમતિથી બળજીને મુન દિનદુઃખમાં લેવામાં આવ્યો. મળજી એની મુશ્કેલી ન કરે એટલા માટે શિવાજીએ પોતાની ગદનનું લગ્ન પણ બળજી માથે કરી આપ્યું.

(૫)

ગતિના દમ વાગી ગયા હતા. અન્દરે અન્દરે અન્દરે નિવૃત્ત જઈ પહોંચ્યા હતા પશ્ચિમ દિશામાં મહારાજના લાલિષા અર્ધ દત્તી પ્રકૃતિ ઉદામ હતી સંપ્તિ નિમ્નજી હતી. બળજી પોતાની તવપરિણીના પત્ની માથે પ્રેમાવાપ કરી રહ્યો હતો. એની પત્નીએ આકાશ તન્દ્ર ભેગી કરી ‘અન્દરના દુઃખી ન્હોં છે પ્રકૃતિએ કેવું બીધું ! સ્વરૂપ મદરા ! કહ્યું છે કે ?’ એના તરફ દિગ્દિશ કરી હું તે મદને બીક લાગે છે !

બળજીએ મન્દહાર્ય કળાં કર્યું ‘ઓખો તો સ્વભાવથી જ અપેક્ષા રોપ છે અન્દરેના નિયોગે પ્રકૃતિ આપુ મારી રહી છે’

‘પરંતુ નાથા એ આપુ તો મન્દા નિત છે. અગત ભવની આસંધથી હું મળગન જાઉં છું હજી કદે છે કે કોઈ દુઃખજનું રતના મનવાની કે’

બળજીએ પત્નીને પાતને ઉપરવા કર્યું ‘જોકે ! રક્ષા જેવા આપણે છે તે પાતને રક્ષા’

એટલામાં એક દારીએ આવીને કહ્યું: 'મહાર 'એક સ્ત્રી આવી છે અને તે ગોતાનું નામ રૌશનઆરા જણાવે છે. તે અંદર આવવા માગે છે. કોઈ પાગલ હોય એવી લાગે છે.'

રૌશનઆરાનું નામ સાંભળતાં જ બબ્બણા હલ્લ પર ભૂતકાળની સમસ્ત ઘટનાઓ ચિત્રપટની માફક ઘટતી કરવા લાગી.

એની પત્નીએ પૂછ્યું: 'એ રૌશનઆરા કાણ છે? શું પેલી.....'

બબ્બણએ જાણે કાંઈ સાંભળ્યું ન હોય, એમ તે પાગલની માફક અવાજ બની ગયો. એની પત્નીએ બબ્બણની આ સ્થિતિ જોઈને દાસીને કહ્યું: 'પાર્વતી ! મહારાજની તબિયત સારી નથી. જા એને કહી દે કે દિવસે આવે.'

પાર્વતીએ જવા માંડ્યું. બબ્બણએ બૂરા પાડીને કહ્યું: 'નહીં, નહીં, આવવા દે. એને અંદર મોકલ.'.

રૌશનઆરા આવી બબ્બણએ એને જોઈ પણ ઓળખી શક્યો નહીં રૌશનઆરાએ આવતાં જ કહ્યું: 'હું મહારા પિયનમની આખરી મુલાકાત લેવાને આવી છું'. મહારા તરફ પિછારની દૃષ્ટિએ ન જુઓ.'

બબ્બણએ ગદગદ બની કહ્યું: 'રૌશનઆરા શાહઝાદી? તારું અતુલ રૂપલાપરમ કયાં વિકીન થઈ ગયું?'

રૌશનઆરાએ કહ્યું: 'તમારા ગયા જાદ હું પ્રેમનું મૂલ્ય સમજી મહારા હલ્લમાં એક પ્રકારનો અભિકંડ બજાવવા લાગ્યો. વિરહ ને અગ્નિ એમાં જોડાયેલ બનવા માંડ્યા. હું સમજ કે એ ત્યાગની વેડી હતી પ્રેમના પરમ તત્ત્વને પામવા માટે એમાં આહુતિ આપવી જોઈએ હું મહારા રૂપની આહુતિ આપવા લાગી હલ્લના ઉગ્રાણમાંથી આદેશ મળ્યો કે અન્નિમ આહુતિ ન મહારે મારા પિયનમની સન્મુખ આપવી. આહુતિને માટે મહારી પાસે હવે કાંઈ જ બાકી નથી રહ્યું. આ હાડકનો માથો જ રહ્યો છે એને પણ જેમ તેમ ત્યાગીને અહીં રૂપની લાઈ આવી છું.'

એનાથી બોલાવું ન હતું ચોડીવાર માત્ર લઈ એણે ફેરીથી કહ્યું 'હવે વધારે વખત નથી. મહારી એક જ પ્રવચન છે: એકજ અભિપ્રાય છે. મહારો અપરાધ માફ કરો. મિલનમાં સુખની પ્રાપ્તિ નથી એ હું પૂર્ણ રીતે સ્વમજી છડી છું. સુખની આરા મૃત્યુજી છે. દુખમાં જ સુખ છે. વિરહમાં જ અનન્ત મિલન છે. અનન્ત શાન્તિ છે. પ્રેમનું અનન્ત તત્ત્વ એમાં જ છે.' એનાથી વધારે ન બોલ્યું તે પૃથ્વી પર ઢળી પડી.

'રૌશનઆરા! હજી એ તું મહારી પાસે રહેી શકે છે 'રડનાં રડનાં બબ્બણએ નિષ્કપટ લાવે કહ્યું.'

એની પત્ની પણ દયાળાવે પ્રેરાઈને બોલી: 'હા દેવી! ખુશીથી આપ રહી રહો છો.'

‘તહે સાક્ષાત સતી છો, પરંતુ પહેનાં હું’ ઘણી લાંબી મજલ કાપી ચૂકી છું, માનવીયતા કુદિત યદ્ય જ્ય એવા પ્રદેશની સગીપમાં જઈ પહોંચી છું’ બળજી ! નહીં, નહીં હવે હું કહીશ પ્રિયતમાં મારી એક અન્તિમ અલિલાયા છે.’

‘શી ?’

‘જે તહમમી ગોદમાં પ્રાણ વિસર્જન કરું.’

બળજીએ આનન્દથી પ્રેમપૂર્વક તેનું મથક પોતાની ગોદમાં લીધું. રૌશનઆરાએ સુખનો શ્વાસ લઇ કહ્યું. ‘જઈ છું’, નાશા અપરાધ માફ.....! મને બૂલશો નહીં. વિદા...’ કહેતા કહેતાં રૌશનઆરાનો આત્મા અનન્તમાં વિલીન થઇ ગયો.

બળજીની પત્નીએ દીનરવરે કહ્યું: ‘ગિયારી ગઇ !’

બળજીની આંખમાંથી આંસની મારા વહેવા લાગી, વાદળ પણ પાણી વરસાવવા લાગ્યા- આ કંઈક દરમિયાન ગિદાળી તેઓ પણ ફરક કરી રહ્યાં હોય તેમ

અન્દરે અસ્તાયજમાં ડૂબી ગયા. અને આરે દરક માઠ ભીંગણા ઝાઈ રહી.

આરા

લાગુશંકર બેપી

સંસારમાં એકલ ગાવતી હું ?
ના. એક મારે ઉરમાં જડેલી
સંજીવની સંગિણી રુપ આરા,
જેના વડે હું નવચ્છિ સર્જું.

ચોપાસ મારાં રાખનાં ધવાતાં
ને માતનાની કડીઓ કીધતાં
ખૂટી પડે ધીવજ માદરી; ત્યાં
આરા ! હું સંજીવની માત્ર સંગી.

ધનાન્ધકારે અટવાયલાંને
દષ્ટિ ટૂંકી ને અણભોમીઓને
પ્રકાશનાં પુષ્પ-પરાગ વેરી,
દોરી રહી શશ્વત ને અર્ધક.

અધારામાં ડૂબકી

ભારતર બહાર

ચિત્ર:-પહેલું

સ્થળ:- નદીતીરે એક કોટેજમાં.

સમય:- સન્ધ્યા.

[મનુષ્ય મગજનું સમતોલપણું ગુમાવી બેસે એનાં પાણી કારણે હોય. સંસારી જીવનનો અસહ્ય થઈ પડેલ ત્રાસ, બાળજીવનમાં ડગલે પગલે હલો થતી અનેક અચકામણી, જેનો સામનો કરતાં જીવનમાં અમૂલ્ય સમય ને રોકિત (Frology) ખર્ચી નાંખવાં પડે; સગાંસંબંધીનાં મૃત્યુ અને હપરિણત થતી અનેક વિધવિધ મુશ્કેલીઓ-આ બધાં જેનાં જીવનમાં એકી સાથે ગુંચવાતા હોય તે નિરાશાના મહાસાગરમાં ડૂબકીઓ મારતો. અકાર્ણ જીવન જીવી નાખતો હોય એવું લાગે. કદાચ એ ચિંતા દૂર કરવા એક જ સફળતા વિશ્વાસપાત્ર મિત્ર હોય, અથવા રનેદની લખાલરી હુંક આપી, તેની પ્રમાણપણે સંભાળ રાખનારી, કૈય ને પ્રેરણા અર્પનારી સહચરી હોય તો તે મનુષ્ય સારો થઈ શકે...પરંતુ ન્યાં એ જાને ન હોય ત્યાં ?

યોગેશ ત્રીસ વર્ષનો યુવક છે. માતાપિતાના મૃત્યુ પછી, જે શાંતિ શોધવા પેતિ પોતાની પત્નીમાં મળતો હતો, તે, હૈયાની હુંક, જીવન સાદચર્યમાં આવરણ એવી પ્રેરણા-રોકિત જડે એવી ન હતી. સંધી આપી, શારીરિક વાસનાઓ સંતોષવામાં કૃતક્રમ માનતી સામાન્ય સ્ત્રી જ હતી. જે મિત્રમાં પેતિ રહેલપણુ વિશ્વાસની ધિનગાત્રી પ્રગટતી ભેતો હતો તેની જ સાથે તેની પત્નીને અવળે મારે જતી જોઈ તેનું મગજ બગડી ગયું...તે મુંઝાણો...પણ શું કરે ?

બીજું તેનાં પ્રગટ થયેલ પુરતોનો જોઈએ તેરહો સત્કાર કોઈએ કર્યો નહિ... કદાચ તેની વિરહ વિવેચનો શરૂ થયા. ક્યાં બધ ત્યાં તેની વિરહ વાતાવરણ... લાગણ્ય-પ્રાધાન્ય મનુષ્ય આવા સંજોગોમાં શું કરે ? રમટાનરમટા રૂઢમાં આવી રહે. પરંતુ હવે તો પેતિ રહી પણ શકતો નથી.

શરીર છે તે તાવ પણ આવે, પરંતુ યોગેશને આ વખતે સખત તાવ આભે. શુદ્ધિ કમે કમે થતવા લાગી. બેક્રામપણામાં કે 'કે' લવવા લાગ્યો. એક દિવસ તો મગજનાં સંચાક્રમનાં ચક્ર જાણે થયેલાઈ કરી ફરતાં હોય તેમ તેને લાગ્યું. આંખોની સ્થિરતા જતી રહી. અને અસ્થિર તરંગશીલતા વ્યક્ત કરવા લાગી. ડોહરે પણ બહુ સહેલ નહી. પરંતુ જેવડ મગજનું સમતોલપણું જડું રહ્યું-તે તરત સંતોષ થઈ ગયો. ગામબહાર નદીકાંઠે એકાંતમાં એક કેરેજમાં તેને રાખવામાં આવ્યો. બેકદર જગતની હુતાશમાં બળેલો યોગેશ જરમન ફિલોસોફર નિરતેની જેમ, આજે નીતરતી સન્ધ્યા રહામું જોઈ દસી રહ્યો છે. તેના હાસ્યથી આખી રમમાં અમાણપત્નના બહુપાર આવે છે. આ તેને લખકર લાગે છે. તેના હાસ્યના પ્રતિબંધિથી તેને એમ લાગે છે કે બહાર કોયજી બોલી, મયુર બોલ્યો.....પોતાના આત્માને શાંતિ આપવું ધીમું હાસ્ય બોલે ઉપર ફરકાને ચાલ્યું બધ છે.

તેનું ધ્યાન તેના અભીભૂત કરેલ કાંચી અને દેખો ઉપર નય છે... તે કયે છે .
મીઠા માઠી તે તરફ જોઈ રહે છે થોડા વખત પછી તેના મગજ ઉપર લોહી ચડી
નય છે માથું ઢલાવતો જગત તરફનો ચોતાનો વિચરકાર પ્રદર્શિત કરતો, પણ
પગડતો તે રમવા ફરે છે ફરતા ફરતા]

ચોગેશ જીવનમાં મધુર ટહુકાર મધુ અભાગે ખરા ?... (થોડો વખત પાછો ફરે છે)
આર્થિક સ્વાર્થમાં અપ્રજ્ઞતા મનુષ્યને તેની ધી ખજાર પડે ? (હસે છે) હા .. ! મારું જ
હાસ્ય ? છતાં મને કેટલું હાથેકર લાગે છે ? (થોડીંસારે) અને આ તાલન-નૃત્ય શું ?
(બારીએથી જુએ છે) આ સરિતાનો ઘૂંઘરાટ શો ? (કયે છે) . આ તો રૂધિર !
કેવું લખાવક ! (એક ટેકરી પરથી દૂર સરિતાનો ઘોષ પડે છે તે તરફ જોઈ)
જો ! જો ! સહર ઉપર ગરીબના રૂધિરથી ભરપૂર જાડુંવી પહે ! (ખીજી તરફ નજર જતાં)
આ ચાસો શી ?.. કંઈ નથી સમજાતું... બધું અસ્પષ્ટ... બસ (ફેટે છે).. આ ખૂનો યાતો ?
(પોતાના પલંગપાસે જઈ) જગતને આદર્શો હૃદયમાં ઉતારવાનો વખતેય મળે છે ?...
જગત મને સમજાય ? સમજવા પગલા પલ્લુ કરી ?... શાની ફરે ? . (પાછળ દિવાલ ઉપર
છબી છે તે સ્ક્રાપુ જોઈ) જો, જો નિષ્કર કંઈ મારી સામે દાતામાં ફરે છે ! દૂર ના !
ફુટ ! (હાથ હવામાં વીંઝે છે) કોણ ? કોણ તમે ? (પલંગ સ્ક્રાપુ જોઈ) કોણ
છો ?.. હા, હા... આશા નિરાશા... હા, હા પડેતો... નહિ નહિ ત્યારે ? સફારી ?
.. ના, એમ નહિ . ત્યારે ? જગતનું તત્ત્વ ગતિગતી નિષ્કર ચોગિણીઓ ?... કહો કું કયા
વસ્તું છું ? (કંઈક સાંભળ્યું હોય તેમ) જહાનનુમા ?... હવે નાઓ... મારું જહાનનુમા
એટલે તો નહનવન ! (હસે છે) મિસ્તર અભાગી જગત ! . મને સમજવાની તેનામાં
શક્તિ જ કયાથી હોય ! (ખડખડાટ હસે છે) આ શું ? (પાછો મળીયામાંથી બહાર
જુએ છે) આ માગર શો ?... કું કયા છું (આમથામ જુએ છે) આતો ટેકરી !...
સાગર વચ્ચે ટેકરી ? અને તેની ઉપર હું આ વખણ શા (પાણી કાંઠે અમઝાપ છે તે
અવાજ પરથી) આ શું સંવળાય છે ? (કાગળ માડીને) સો હય ! કલા ! .. નીતિ
ચાનીતિ !... યાવ અ-યાવ ! ... મજા પરત્તા ! આ શું ? આ કયો એયરું મગીત
કયાવી ?

[ચક્ર આજતા હોય તેમ જોઈ જો લયગીયાર ખાઈ જો દારો માથું પાડી તણ જોઈ .
નય છે]

આ બર્ફાની વચ્ચે જીવનનો મધુર ટહુકાર મારે તમે કયા ગોતરો ? .

[ઝીંગી નજરે અગર્જમાંથી ચોંધી જોઈ હોય તેમ જોઈ રહે છે પરંતુ નિગમ્ય તેની
આંખોને આવરી દેતા તે દલાસા થઈ ત્યાંને ત્યાં ફસાઈ પડે છે]

[પડદા ટંગે છે.]

ચિત્ર - ગીત

સ્થળ - તેજ

સમય - સવાર

[તેજ એક ગિરે તેને સમગ્ર પૂરતા એક જ ચાંદ્રો ચોતાને ખેંચે ત્યાં સમગ્ર છે.
પરંતુ તેઓ કેટલી સખાળ છે ? મારી વખત તેઓને ચોગિણી સાથે નમન પડતી .
પછી વખત મનુષ્ય સ્વચ્છ પ્રમાણે તેઓનું ખૂં હૃદય દ્રવ્ય તેમાં નીમ નેતા
કયાથી દોર ?

આત્માએ એક પલંગ ઉપર તે નંગતો સૂતો છે...તેની રહામી કાઠરની ડબી છે...તેની રહામું નોંધ ધડમાં હસે છે...પણ શુન્ય હૃદયે બેસી રહે છે... ધડમાં હસો યદ્ય તેની પાસે જઈ નેચા કરે છે... બીજીજ દાણે પલંગ ઉપર ફરવા લાગે છે... બહાર પવનના સૂસવાટ અને ચેપમજાના કડાકા સંભળાતા હોય છે.]

યોગેશ: (એકદમ દિવાલ આગળ જઈ ડબીને ખીંચી મહિત જોરથી ખેંચી કાઢે છે. તેની રહામું નોંધ) ભગવાન છુદ્ધ !...ના, ના...આતો અહિંમાનો હિમાયતી! માનવ માન્યો પ્રભુ ! (કંઈ ન ગમ્યું હોય તેવી રીતે) એ કંઈ ચકિત ?...પ્રભુ ?...પ્રભુ ! વૈશ્વવંશિ (હસે છે)...પણ આતો કાઠર છે...નિસ્વાર્થ...પરોપકાર અને સત્યની જગતને સંભળાવતો મહાત્મા...(વિચાર કરતો ઉભો રહે છે) અફશુત ચકિત ! (ડબીને ઝાટી સરસી ચાંચે છે...બન્ને હાથથી દૂર રાખી) તે જીવનમાં મધુર દુઃખકાર સ્વપ્નો ખરો ? (કંઈક આશાથી તેની રહામું નોંધ રહે છે, ...પણી) નથીય ! પણ કેવું ? જગતનું કે આતું ?...ગમે તેવું હોય આપણે શી પરવા ? કેમ ખરું કે નહિ ?...મહાર્ ?...બીજું શું ? (હસે છે) મહાત્મા ! આદર્શરૂપી તમારા અણતર ઉપર દુષ્ટા મારતા તમારા અનુયાયીઓ નોંધ ?...જો, જો નિહર માનવનત ! નતે ધિક્કાર છે ? છે કે નહિ ?...હમરો...લાખો...કરોડો ધિક્કાર છે... પણ શા માટે ?...ડર નહિ, બચ્ચા યોગેશ !... You are above the multitude...(હસે છે) મનુષ્ય મહાત્મા બને, કે, Superman બને, કે તેથી ઉચ્ચ Sub-god બને...તેથી આપણે શું?...આપણે ધણું... કેમ ? (ફરમાઈ ફરે છે...નામે છે... “આપણે ધણું” એ શબ્દો અનેક રાગરાગણીના મિશ્રણમાં ગાય છે. ત્યાં મિતે પતંગનો પાયો વાગે છે...કળ ચડવાથી થેરી જાય છે) દેવ સ્વર્ણ સ્વર્ણ તે મધુર દુઃખકાર ! નસીય તારાં...નસીય ! નહિ મળે... ખેલ ! શું કરીશ ! શું કરશું ? (ગણગણતો બેસી રહે છે... ડબીને ફેંકી દે છે...ફરી જવાથી તેના મગજ ઉપર યોગ્ય પડયો હોય તેવો આઘાત થાય છે. બોલી ઉઠે છે) જગતને બાળી નાખીશ...બોમ્બ ફેંકી ઉરાડી દહાડા—બોમ્બ !...આ શું સજીવું ?...મારી કષ્ટપતા...આદર્શો, જીવનાઓ—બધાં બેગાં મળી મને છેતરનાર ચંડાળ ચોકડી ! કોઈ નહોતો મજબૂત મને છેતર્યો, બધા !...શા માટે છેતર્યો કાઠ રહેતો ?...રહામી જીતમંથી પ્રાપ્તો ઉત્તર શોધી રહ્યો હોય તેમ એક નજરે જોતો બેસી રહે છે.)

[પકડો દગે છે.]

ચિત્ર:-ત્રીજું

સમય:- બે ત્રણ કલાક પછી.

સ્થળ:- તેજ.

[વર્ષાદ હજી વપતો લય છે... યોગેશ બેઠો યાચ છે...નોકર ચા નો પ્યાલો લાવે છે... આદર્શાસ જોતો, પ્યાલો લઈ તે ફડ કરતો ફેંકે છે...નોકર બીકનો માર્યો દોડતો ત્યાંથી જતો રહે છે... યોગેશ હસે છે... બહુજાત હસે છે]

યોગેશ: કેવું કયું ?...જૂંટવી લીધું... જગતે જૂંટવી લીધું... મારા હાથમાંથી દેવી ખીન જૂંટવી લીધું... જુઓ... જુઓ તેના ચૂરેચૂર કરી નાખ્યા...(કાઠરની ડબી ખેંચી હતી તેની રહામું નોંધ)... જગતો !... જગતો ! અને ખીંચી ઠોકે છે... મને

મારી નાખે છે... (રૂમમાં ફૂંદવા મારે છે... પછી કનો માર્યો એક ખૂબીમાં લગાય જાય છે...
(પછી) જગત ? તારો એ જ રાહ ! મહાત્માને સમજ ન શકે ત્યારે મારી નાખે... કેવું
નિર્દય કર્તાવ્ય ! જગત તેને ફક્ત સમજે છે... મને મારવામાં જગત શું સમજતું
હશે ? આ રૂમને બાળવામાં જગત શું સમજે છે ? આ ખીન તોડવામાં શું પરાક્રમ
કરતું હશે ? મોઢ કહેશે આ શું થાય છે ?... (ચિત્તાર-મુન્ય હોમો રહે છે સ્થાનેની દિવાલ
ઉપર પાણી નીતરે છે... તે જોઈ) આ શું વળી ? આ તો તેના ચારિત્ર્યની દિવ્ય
જ્યોતિ ! (મોઢે છે... જીત સાથે લટકાય છે... પાછો હોં છે) મધુર ટકુકાર સજ્જવાની
અંખનામાં ને અંખનામાં વિચરતી જ્યોતિ ! શું જુએ છે ?... કહું ? સાંભળીશ ?
જગતની નિષ્કૃષ્ટતા... ! ખરું કે તહિ ? (ચોડો વખત સ્થાનું જોઈ રહી અટકે છે...
કમ્પે છે) શું થયું ? શું થાય છે ?... દિવ્યતામાં સરી જતાં કમ્પારી શી ?...
જ્યોતિ ! યુગે યુગે અશાન્તિનાં અભયરી, સ્વાર્થથી ખજાણતી મનુષ્યહૃદયભૂમિકામાં
ચિનગારી પ્રગટાવવા આવીશ કે નહિ ? આવજો... અને... અનુભવજો...

[બહારથી કંઈક અવાજ થતાં અટકે છે... ચિતારો તુપી પડે છે... જીત સાથે પગ
પછાટે છે... હાથ પછાટે છે.]

મેજેશા ! તને આ શું થયું ? (ચોડો વખત પછી) કાણ ? કાણ છે એ ?... જારી
અધારી ખાઈમાં મને કોક ધોલો ફેંટું... હોય એવું આ શું થયું ?... મને નહિ... મને નહિ...
ખાઈ સાથેય !... (બહાર તોકરો હસે છે... તે અવાજ પરથી) આ કોનો અવાજ ? હાં...
હાં... આ તો ધ્રુવકને અવાજ !... એવું નામ મધુર ટકુકારે... નથી સાંભળવો જા... મારે
નથી સાંભળવો... (રૂમમાં હોં છે... પત્તંજ પર પડે છે)... જગત એથી તથાજોળ છે... જો...
જો... મારી ઉપર એના ફૂંદારા હોં છે... જાણી... જાણવો... જાણવો... પૂં મુંઝાઈ થુ...
મારે નથી સાંભળવું... આ જુઓનો મને મારે છે... કાણ છે... કહે... કે. જુ હું ; (કંઈક
સાંભળવું હોય તેમ) મૂર્ખામાં સરી જતી ભાગ્ય વિશ્વચકિતને પીળી નાખવાને મનુષ્યો...
(હસે છે)... Hopeless... જા જા... દર યા અહિંથી... [બારણા સુધી જાય છે... પાછો
આવે છે... નીચે ઢોળાએલ ચામાં તેનો પગ પડે છે... કમ્પે છે] સુખિની ભદ્રનીમાં આ
શું ?... દર થા... ! તારી પણ પરવા નથી... Get out I say જગત જેવું હોય તેવું
ખંદા તો જોવા જ કરવાના... રડવાના ને કંઈક હસવાનાય તે... આ ભવે મધુર ટકુકાર
નહિ સૂણું તો ; તો શું ?... શીર લહેજે... મેમ Mr. Jagat... કે Miss Jagat... કે
Mrs. Jagat... યા શા નામેથી તમને યોગાયું !... (કંઈ ઉતરે નહિ મજરાઓ)
હસે છે ... ? હસ, હસ... મારી મરકરી જ કરે... પરંતુ ભવે ભવ તને પકડવા એવો
તો દોડીશ... એવો તો દોડીશ... (ખુબજ જોરથી) એવો તો દોડીશ ! (અનિ આવેગમાં
આવી જવાથી મગજ ઉપર લોહી ચડે છે. અને ત્યાંજ જુર્જીત થઈ વળી પડે છે)

[જગત ઉપર પગથાએલા ચિત્તારમય વાતાવરણથી મજરાતો હોય તેમ પાડો પાડ
ધીમે ધીમે ડચકાં ખાતો નીચે ઉતરે છે.]

‘સરસ્વતી’ ખોવાયેલી નદી ?

અંબાલાલ પુરાણી

પરિશિષ્ટ ૩

૧. હવે વિશ્વામિત્ર કવિના મંડળ-૩ નામાં સપ્તનદીઓનો ઉલ્લેખ ૧લા જ સૂક્તમાં છે, તે અહિં વિચારીએ.

પરમને ઋગ્વેદમાં માનવ જીવનના પ્રતીક તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે, અને એ પરમને ‘અધ્વર’- ‘એક ચાત્ર’ પણ કહેવામાં આવેલ છે. જીવન એટલે યજ્ઞરૂપ એ યાત્રાનો ‘યુદ્ધ’ તરીકે પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે: એકમકારક જલસ્રોતોને વટાવવાનો જરૂર એમાં પડે છે, એતનાના શિખરો ઉપર આરોહણ કરવાની કિંવા પણ તેમાં જરૂરી છે. આ રૂપો અને પ્રતિકો એકબીજાથી તદ્દન અલગ રાખવામાં આવ્યા નથી, કવિઓની મૌલિક વિચારણામાં સમન્વિત હોય એ બધા એકબીજા સાથે એકબેજા થતા દેખાય છે, યજ્ઞ જ અધ્વર છે, -તેજ અનાય’ શકિતઓ જોડે યુદ્ધ પણ છે.

પહેલાના ભેખોમાં વામદેવ કવિના [૪ મં. ૫૮.૪,] સૂક્તનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે જેમાં “ગાયોની અંદર મધુ સંચિત કરવામાં આવ્યું” ઉત્તર એવી ઊંકિત છે. ત્યાં આગળ મધ, વૃત્ત, સત્યની ન્યોતિ અને સૂર્ય વગેરે દેખીતી રીતે અન્ન’મદ પદાર્થોને એકજ સૂક્તમાં ગુંથવામાં આવ્યા છે એટલું જ નહિ પરંતુ એ અસંબંધતાની પાછળ સુમંજસ અર્થે પણ અભ્યાસકરે પ્રતીત યાય છે. ૫૧ છંદ બાહ્યર્થે ૫૨ આધાર રાખનારને એ સૂક્ત મૂંઝવે એ સમજી શકાય તેવું છે.

૭મી સૂર્યની અને ઉગાની પુનઃપ્રાપ્તિનો યાત્રો ‘પણિઓ’ ઉપર વિશ્વપ્ર મેળવીને તેમની પ્રાપ્તિ કર્યાનો ઉલ્લેખ પણ યજુર્વેદમાં ચપરો જણાય છે. સૂર્યના ‘પ્રોતિમંથ’ લોકને સ્વદ્ કહેવામાં આવે છે: તેજ હરુશઃ, ડાક છે સત્યરૂપી સૂર્યનાં પ્રવ્રજન રશ્મિઓનકિરણો -તે ગાયો-અધ્વરમાંથી ગાયોને મુક્ત કરવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પરંતુ અધ્વરમાં છપાવેલા સપ્તનો પણ ઋગ્વેદમાં ઉલ્લેખ છે. ઇન્દ્રની સહાયથી પણિઓનો પરાજય કરીને એ “ગાયો” જીતી લેવામાં આવે છે યાત્રો અગ્નિસકવિઓ વદ્વા-ઋચ્યાની શકિત વડે પણિઓને હરાવી ગાયોને મુક્ત કરે છે અને પણિઓની ગુફામાં રહેલા પ્રવ્રજન સૂર્યની પણ શોધ કરે છે. આ સંધર્ભે ઋચ્યાની અને યજ્ઞની સહાય વડે બને છે : મંત્રની શકિત વડે સધાય છે. કોઇ વાર તો ઇન્દ્રને હોમનો મદ યાય છે ત્યારે પણિઓનો વિનાશ કરવાની શકિત એનામાં વધારે સમગરથે પ્રત્યક્ષ થતી જણાય છે. પણિઓની એ ગુફા કઇ ? માનવજેતનાની નીચેના તમાચ્છન્ન Subconscious-અન્યત્ર એવના ને તો એ નહિ હોય ? અને એ ગુફામાં જડેલા સૂર્ય તે અન્યત્રમાં કાઢી રહેલા સત્યનો સૂર્ય નહિ- તો બીજું શું હોઇ શકે ? ૪ પા મંડળના ૫૮ માં સૂક્તમાં વામદેવ ‘સરિતામાં અગ્નિનો

જન્મ’ ‘જળમા અગ્નિનો જન્મ’—અર્થાત્ કહે છે તેનો મો અર્થ ? ‘આદિમ તે જળમા જન્મ્યો’ જૂહતના પાયામા (શુદ્ધિમા) તેના ચૂમમાં તેણે જન્મ લીધો —

વાર્મદેવના એ સૂક્તમા (૪ ૧) અને વિદ્યામિત્રના (૩ ૧) સૂક્તમાં સપ્તનદીઓને ઉલ્લેખ છે તે હવે બધાએ

‘અમે યસને પદ્મના પ્રત્યે આરોહણ કરાવીએ છીએ, વાફ (શકિત) મા વૃદ્ધિ થાઓ, સમિધો વડે અને શશ્યાગતભાવભરી નમસ્કૃતિઓ વડે તેઓ અગ્નિને પોતાના કાર્યમા ચોળે છે કવિઓના ચાનને તેમણે સ્વર્ગમા પ્રગટ કર્યું છે, અને એના સામર્થ્ય વડે, એની પ્રેરણાની કામના વડે, તેઓ અગ્નિને માટે માર્ગ કરવા છાએ છે ” ૪૧૨

“મેધાવી, શુદ્ધ વિવેકશક્તિવાળા, સ્વર્ગનો અને પૃથ્વીનો,—તેમના જન્મથીજ,—મિત્ર એવો અગ્નિ મળને—આન હો—સ્થાપન કરે છે જળમા સમ સ્વસાઓના કાર્યમા, દેવતાઓએ પ્રત્યક્ષ અગ્નિને મારો — ૪ ૧ ૩, એવો ”

“સમર્થ એ સપ્ત પ્રવાહોએ—સરિતાઓએ—એ સુભગ—(આન હો ભોગકરનાર) અગ્નિનુ મધર્ધન કર્યું—જન્મથી જે સ્વેત અને મોટો થયે જે રક્તવર્ણ છે અશ્વીઓ જેમ તુલ્લ જન્મેના શિશુની જેમ અભુમાણુ પરિશ્વમ કરે છે—(સુશુષ્કા વગેરે) તેમ આ સપ્તપ્રવાહો તેની (અગ્નિની) આરમ્ભ મથે છે અગ્નિનો જન્મ થતા દેવતાઓએ તેને કાયા આપી ’ ૪૧૪

“તેના શુક્ર—નેઝવલી—અને શુદ્ધ અગ્ને વડે તેણે આતરીક્ષનો—શાશ્વમ જગતનો વિસ્તાર કર્યો અને ૫ વજ્ર કવિએ ની—કાનહર્ષોઓની—સહાય લઈને તેણે ક્રિયાશીલ તપ શક્તિને ઋણને—વિશુદ્ધ કરી જળપ્રવાહોના આધુની ચારે તરફ લયોતિના વરસો પરિધાન કરીને અગ્નિ પોતાની આદર ક્ષતિ વિનાની નિશાળ કીર્તિ અને ઉચ્છૈત પ્રાપ્ત કરે છે—સર્જે છે ’ ૪૧૫

૪ ૧ ૬ ‘સ્વર્ગની સમર્થ સરિતાઓની આરેઆશુ—આસપાસ—તે મતિ કરતો હોય તેઓ તેને (અગ્નિને) મળી મધ નહિ તેનાથી અલગ્રત થઈ નહિ—એ સરિતાઓએ વસન પહેર્યો પણ ન હતા તેમ નચો નગ્ન પણ ન હતી અહિં તો ચીર—

સજાવત પ્રથમ પદ્મવાણ મહો પુષ્પે રત્નો અલ્પાવોનો । ૪ ૧ ૧૧

૪ ૧ ૨ પ્રાવ યત્ત્વ ચક્રમ વધત્રાણી સમિન્દિરમિ નમતા દુઃસ્વપ્ન ।

દિવ જાસામુર્વિદ્ય કવીનાં મૃત્વાય ચિત્રવતે પાનુર્મણિ ॥

૪ ૧ ૩ મયોદધે મેધિર પૂતદક્ષી દિવ સુવપુર્વેનુવા પ્રથિન્વા ।

અર્વિદત્તુ દર્શતમપ્તવર્દેવ સો અગ્નિમપતિ સમ્પન્ના ॥

૪ ૧ ૪ અર્ધયત્પુમર્ગે સમયહી શેત્રજાનવમશ્વ મેદિત્વા ।

શિત્તુ ન પાતમગ્ન્યાહ્વા દેસાસા અગ્નિ જાનિગત્તુ પન્ન ॥

૪ ૧ ૫ શુભાગિરમૈ રત્ન આત્તવ વન્ વન્તુ પુતાન્ન કવિમિ પવિત્રે ।

શાપિવસન્ન પર્યાયુરુપાં ધિવા મિમતિ વૃહતી રત્નના

૪ ૧ ૬ વન્ત જા સીમનદત્તીલ્લન્વા દિવા ચક્ષારાવાના અનમા ।

તન્ના મન્ન યુક્તવ સ્થાનીરક મર્મે દ્વિરિસાપ વ વી ॥

(મનાતાન) ધુવાવાળી દેવીઓ એક જ ગર્ભસ્થાનવાળી હોય (સર્વે) સમાન ગર્ભને ધારણ કરે છે ।”

૪. ૧. ૭. એનાં-અગ્નિનાં-અનંત વિશ્વરૂપો ચારે બાજુ પ્રસરેલાં છે, -ધૂનના તેજસ્વી મૂલમાં-અર્ધાવ, પરિશુદ્ધ અને નિતરી મનોદયામાં, તથા આનંદરૂપી મધુના ઝરણમાં પણ. એ કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર દેવની બે માતાઓ-અન્ને માતૃશક્તિઓ-વિશાળ-ઉદાર અને સંવાદિ બની. ”

૪.૧.૮. હે સામર્થ્યના અંતાન ! તેમના વડે (સરિતાઓ) ધારણ કરવામાં આવેલો એવો તું, -તેજસ્વી બન્યો; તેં અગ્નિની શિષ્યાઓને ફેલાવી તથા તારાં શુક અને આનંદમય સર્વે સ્વરૂપોને તેં ધારણ કર્યો. વસુને-ઐશ્વર્યની વિપુલતાને, -ધારણ કરનાર ત્રણ જ્ઞાનવડે પ્રુષ્ટિને પ્રાપ્ત થયો છે, મધના સોતો બહાર વહી જાય છે, તથા ધૃતની તેજસ્વી વિપદતા પણ ઝરે છે. ”

૪.૧.૯. પિતાના ઐશ્વર્યની વિપુલતાનું આદિમૂલ-આદિકારણ-નેણે જન્મતાં વાર જ શોધી કાઢ્યું-જાણી લીધું. તેણે પોતાનાં સોનોને દ્રવ્ય વહેના મૂક્યા-તેણે પોતાની સરિતાઓને રમતી વિસ્તરતી છરી ગ્રી ઘી ઘી. મિત્રોની સહાયથી અને દેવી-સ્વર્ગની-સમર્થ હોયો વડે તેણે તેને જીવનના મહાન સ્થળોમાં પ્રવેશ રહેલો જોયો, છતાં પોને તેની પ્રજ્ઞાનતામાં નષ્ટ થયો ન હોય. ”

૪.૧.૧૦. “તેણે પિતાના બાળકને જન્મ આપ્યો, અને જેણે-તેને જન્મ આપ્યો હતો તેના બાળકને (ચિત્રને) તેણે ધારણ કર્યો; પોતે એક છતાં અનેક વૃદ્ધિમતી માતાઓના ઉપર તે પુષ્ટ થયો. એ વિશુદ્ધ પુરુષ-અગ્નિ-માનવમાં રહેલી બે શક્તિઓ-સ્વર્ગ અને પૃથ્વી -નો સ્વામી અને પ્રણયી છે. એ બન્નેનું તું-હે અગ્નિ-રસુષુ કરજો. ”

૪.૧.૧૧. “અગ્નિર્જાધ એવા અનંતમાં એ મહાન-અગ્નિ વધ્યો-વિસ્તાર પામ્યો. અહો ! વિપુલ જલો-જલસ્રોતો-એ તેને સદગનાથી પોષ્યો. સત્યના મૂળમાં-આદિસ્થાનમાં-તેણે આશ્રય લીધો હતો; ત્યાં તેણે પોતાનું સદન કર્યું-અપિબક । સ્વસ્થાત્મા કાર્યમાં તેણે પોતાનું રહેઠાણ કર્યું. ”

૪.૧.૧૨. પદાર્થોના અંતરમાં રહી તેમનું સંચાલન કરનાર મહાન સરિતાઓના સંગમમાં રહીને તેમનું પોષણ કરનાર, સત્યદષ્ટિ મારે વાંઝતો, સોમરસના સારવાર મટે

૪. ૧. ૭. સ્તીર્ણા અસ્ય સેહતો વિશ્વસ્યા પૃત્તસ્ય ચોતો છવે મધ્વનાં ।

અસ્યુત્ર ધેનવઃ સ્તિમાના મદી દસસ્ય માતાઃ સમીચી ॥

૪. ૧. ૮. વધ્રણઃ સૂતો સહસો વ્યસી ન્દ્યજાનઃ ધ્રક્ષાઃ રમણા વ પૂંપિ ।

ધોત્રંતિ ધારા મધુનેઃ પ્વસ્ય શ્વા યજ્ઞ નાર્યે કાવ્યેન ॥

૪. ૧. ૯. પિતૃશિદ્ધર્જનુપા વિવેદ વ્યસ્ય ધારા અણ્ણદિ ધેનાઃ ।

ગુહા વરસં સતિયઃ શિવેમિશિવો યઙ્ઘીર્મિત્ર ગુહાપતુઃ ॥

૪. ૧. ૧૦. પિતૃશર્ગમ્ જનિતુશ્ચ વજ્રે પૂર્વરિક્ષા અપ્રવતીપ્યાનાઃ ।

શૂળે સપત્ની ધૂયયે સર્વેષુ ડમે અસ્યે મનુષ્યે ત્રિપા હિં ॥

૪. ૧. ૧૧. ડરો મદી અનિવાપે વજ્રધણિ અગ્નિઃ યજ્ઞસઃ સંદિ પૂર્વઃ ।

પ્રાતસ્ય દેનાવમયદમૂના જામીનામભિ રપસિ સ્વ સળાં ॥

૪. ૧. ૧૨. અત્તો ન ચત્રિઃ સત્રિએ મદીને દિદક્ષેયઃ સ્વવે મગ્ધજીકઃ ।

હદુલિયા જનિતા ચો વજ્રનાગો ગર્ભોત્તમો યજ્ઞો અગ્નિઃ ॥

સીધેસીધાં જ્યોતિર્ગિમ્બોવાળો, એવો અગ્નિ તેમને (સરિતાઓને) બિંધ્વલોકમાં જન્મ આપે છે-જલસ્રોતોનો પુત્ર, સમર્થ અને સૌથી બળવાન તે અગ્નિ ! ”

૪.૧.૧૩ “ જલના પ્રત્યક્ષ જન્મને, તથા પૃથ્વીની વનસ્પતિઓને નિરતિશય આનંદની અધિષ્ઠાત્રી દેવીએ હવે ઘણાં રૂપોમાં જન્મ આપ્યો; મન વડે દેવતાઓ તેનામાં એકત્ર થયાં, અને સામર્થ્યથી હરપુર અને અતુલ પરાક્રમ કરવાની શક્તિવાળા-અગ્નિને-તેમણે પોતાના કાર્યમાં પ્રેર્યો. ”

૪.૧.૧૪ “ પેલા જૂઠલ તેજસ્વી રશ્મિઓ અગ્નિને-તેની જ્યોતિ કિરણાવશીને-વળગી રહ્યાં; ઝંખતી નાખે એવી વિલુપ જેવા લે હતાં; અને જીવનના ગૂઢ સ્થાનોમાં જ્યાં પામતા તંણે કિનારા વિનાના જૂઠલ અર્ગતમાં આવી રહેલ તેના પોતાના સહનમાં તેમણે અમૃતતરતું ઢોહન કર્યું. ”

મૃત્યાઓના અર્થનો સ્ફોટ

દિવ્ય તપ; શક્તિ સ્વરૂપ અગ્નિ દેવતાઓને જલમાં-જલસ્રોતોમાં સ્પષ્ટ માલુમ પડી આવે છે; સરિતાનુષી સાત બહેનોના કાર્યમાં તેનાં દર્શન થાય છે. એ સપ્તનદીઓ તે સત્યના માત્ર પ્રવાહો છે. ચેતનાના ઉચ્ચ સિખરો ઉપરથી જે દિવ્ય નારીસ્રોતો ઇન્દ્રદેવ લાવે છે તે એ સાત સ્રોતો છે. પ્રથમ તો, પૃથ્વી ઉપર ઉગતી વનસ્પતિ યાને ઔપધીઓના રૂપમાં એટલે કે પૃથ્વીની ઉપાને ધારણ કરનાર પદાર્થના રૂપમાં, તે અગ્નિ અપ્રગટ-પ્રચ્છન્ન-હોય છે. એને પ્રગટ કરવા માટે એક પ્રકારનું દબાણ-પર્ચણ કરવાની જરૂર પડે છે; જે અરણીઓનું-પૃથ્વી અને સ્વર્ગશૃંગી-પર્ચણ કરવાથી તે પ્રગટે છે. એટલા માટે અગ્નિને “ઔપધીઓનો પુત્ર” તથા “સ્વર્ગ અને પૃથ્વીના પુત્ર” કહેવામાં આવે છે. માનવની ચેતનામાં પણ એ અગ્નિની અમર શક્તિ પ્રયત્ન, અને પીઠાને પરિણામે જ જન્મ પામે છે. પરંતુ બીજા ચેતનાના દિવ્ય વાટિમાં તો એ અગ્નિ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ત્યાં તે તેના પૂર્ણ સામર્થ્ય સહિત પ્રગટ હોય છે; તેનાં જ્ઞાન અને આનંદ ત્યાં પૂર્ણ હોય છે. ત્યાં તે શુદ્ધ હોષ જ્યારે તેની ક્રિયા જ્યાં જ્યાં છે ત્યારે લોકિત રંગનો બને છે. (૨.૩)

એના જન્મથી જ દેવતાઓ તેને જાન, ઉર્જા અને હેઠ આપે છે. એ અગ્નિના આનંદમાં સપ્તજળસ્રોતો જુદાં કરે છે. નવા જન્મેલા તે અગ્નિરૂપી બાળકની આરબાશુ અગ્નિનીઓ પેઠે ફરીને એ સત્સરિતાઓ તેનું જતન પાલન કરે છે.

ચેતનાના એ દિવ્યસ્રોતોને ઘણું ખર્ચ “ધેનુઓ” કહેવામાં આવે છે તેમને અહીં અશ્વિનીઓ કહી છે. કારણ કે ગેર યાતો ધેનુ, ચેતનાના સામર્થ્યનું, પરંતુ જ્ઞાન સામર્થ્યનું પ્રતીક છે. જ્યારે અશ્વ એ પ્રાણુની સક્રિય શક્તિગવ્યાનો પ્રતિનિધિ છે. પ્રાણુશક્તિ જ ગત કરે છે, સંકળ ક્રિયા સાધે છે, ધામના કરે છે, તથા ભોગ ભોગવે છે. અગ્નિનું આદિ સ્વરૂપ વિશ્વમા સ્થૂળ ઉપમા રૂપે દેખા દે છે. ત્યારપછી અશ્વરૂપે-પ્રાણુશક્તિરૂપે-ને પ્રગટે

૪. ૧. ૧૩. બધા ગર્ભ દર્શ તનોપવીત્રા વચા જગમ સુમગા વિદ્વાં ।

દેવાણિન્નમ્વસા સંધિ, જમ્મુઃ પનિર્ધ્વં જાનં તત્ત્વં દુક્તવન્ ॥

૪. ૧ ૧૪. વૃદં દક્ષત્તવો માતૃગીર્યમિ સંચંત વિષ્ણુતો વ દુઃકાઃ ।

મુદોઽવદં મદમિ દવે અંતરપાર કલે અવંતં દુઃકાઃ ॥

છે. ત્યારપછી તે અગ્નિ “સ્વર્ગ”ને” અને છે. વારિના સંતાન તરીકે અગ્નિની પ્રથમ રૂપ : એ છે કે “રજઝતનાવ”-પ્રાણમય લોકને-રજને-રૂપની પ્રાપ્તિ કરાવી તેનો-પરિપૂર્ણપણે વિસ્તાર કરાવેલો. એ લોકની શુદ્ધિ કરવી એ અગ્નિનું કાર્ય છે. માનવના નાડીયંત્રમાં વ્યાપીને અગ્નિ તેનાં તેજસ્વી અંગો પ્રસારે છે-અને તેને સુક કરે છે. પ્રાણમાં જે આવેગો વૃત્તિઓ અને કામનાઓ રહેલાં હોય છે તેમને અગ્નિ ઉર્ધ્વગામી કરે છે; કાર્યમાં પ્રગટતી અશુદ્ધ તત્વશક્તિને જીર્ણલોકમાં રહેલા સત્યની શક્તિવડે તે વિશુદ્ધ કરે છે. આમ થાય છે ત્યારે કામનાઓ અને અંધપ્રેરણાની ક્રિયાને ઠેકાણે છવનના જળસ્રોતોની આશુખાણ અગ્નિ પોતાની વિકાસ ઉર્જાવિવતા ધાવણ કરે છે. (૪.૫)

સપ્તવારિસ્રોતો આ પ્રમાણે જીર્ણગતિ કરે છે અને પ્રાણમાંથી ઉપર જતાં મનોમય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે: તેઓ સ્વર્ગની સમર્થ સરિતાઓ બની રહે છે. ત્યાં, મનોમય લોકમાં, એ સ્રોતો સનાતન, નિત્યયુગલિ, એવી શક્તિઓરૂપે પદેલીજવર દેખાય છે. એ સ્રોતો હોય છે તો જૂઠા જૂઠા પરંતુ તેમનું મૂળ એક છે. એ સાને મરિનાઓ ચેતનાનાં જીર્ણલોકમાં આવી રહેલા સત્યના ધામમાંથી વહે છે, એ સત્યને કર્મ “સપ્તવાણી” રૂપી વ્યક્ત સ્વરૂપે એ સ્રોતો દેખાય છે. નાડીમય ચેતનામાં અગ્નિ પ્રગટ છે ત્યારે જેમ તે વિપયનું બહાણ કરીને પોતાની શિખા ટકાવે છે તેમ મનનાં લોકોમાં તે અગ્નિ ધરતો નથી. મનોમય લોકના એ સાતવાણી પ્રવાહો ગાંધણ કરતા નથી અને છતાં નિષ્કેશ નીવડતા નથી. એ સપ્તસ્રોતો એટલે પારદર્શક આશુખાણોમાં સંજ્ઞા યથા પ્રગટેલ સનાતન સત્યનાં મનોમય સ્વરૂપો, તેમને પરિપૂર્ણપણે “વસ્તુઅઘાદિત નદિ કે નગ્ન નદિ” એવા વર્ણવવામાં આવ્યા છે. (૬)

પરંતુ એ મનોમય લોક તેની હેવટની બૂમિકા નથી; મનોમયલોકનાં સ્વરૂપ જળમાં દેખાતી એ સાતે સરિતાઓ રૂપે પ્રગટતી અગ્નિશક્તિ તેના આદિસ્થાનમાં જીર્ણગતિ કરે છે. અને ત્યાં દિવ્યમધુના સ્રોતનું સ્વરૂપ તે ધારણ કરે છે. ત્યાં જીર્ણમાં-સત્યની અનંત ચેતનાના બુદ્ધિ વિસ્તારરૂપે તે પ્રગટ થાય છે. પરિણામે, મનની ઉપર આવેલી અનંત ચેતનાની મધુધારાએના અવતરણથી માનવ ચેતનાના નિમ્નલોકમાં વહેતી સપ્ત-ધેતુઓને ચોપણ મળે છે. સ્વર્ગ એટલે મનોમયલોક અને પૃથ્વી એટલે રજઝતનાવ એ બંને અગ્નિની “પ્રથમ માતાઓ” કહેવાય છે. કારણ કે તેઓ તેને જન્મ આપે છે-પ્રગટાવે છે. બંને માતાઓ જીર્ણમાંથી આવતા સ્રોતોના રેશથી વિશાળ થાય છે તથા સત્યજ્યોતિવડે પરપર સંવાદિ બને છે. એ નિમ્નસ્રોતો પણ પાછળથી અગ્નિના સંપૂર્ણ સામર્થ્યને ધારણ કરે છે. એની વિદ્યુત જ્વલંત શિખાઓને, વિરાટ રૂપોની ઉર્જાસ્થિતાને અને આનંદને તે ધારણ કરે છે. કયા કહે છે કે જ્યાં-જીર્ણલોકના-સત્ય વડે પુરતે-વ્યભને-ઉષ્ણ કરવામાં આવે છે ત્યાં હમેશા ઘતના-સ્વરૂપ નિર્માણતાના-અને મધુના સ્રોતો વહે છે. (૭.૮)

સર્વનો-જગત સગસતનો-પિતા તે પુરુષ છે; તે પ્રયત્નરૂપે પદાર્થોમાં આવી રહ્યો છે. તે પોતે જીર્ણ લોકમાં છે. બીજા દેવતાઓને તથા સપ્ત સ્રોતોને લઈને અગ્નિ જીર્ણ લોકમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ તે નિમ્નચેતનામાંથી હ્રુત યથા જતો નથી. નિમ્નમાંથી

જીર્ણમાં ગતિ કરીને તે વસ્તુઓનાં, જગતને ઉત્પન્ન કરનાર પિતાની વિપુલ મધુમય અમૃદિનાં મૂળને શોધે છે તથા તેને પ્રાપ્ત કરીને આપણી પ્રાણમય ચેતનામાં પોતે દેલાવે છે તે અગ્નિ પોતે પુત્રને ધારણ કરે છે અને પોતે પુત્ર-કુમાર-બને છે । શુદ્ધ પુત્રપદ્ધતે તે વિગટ પણ છે, અને માનવની અન્ધમય અને મનોમય ચેતના તેને સાસક-સ્વામી-તરીકે સ્વીકારે છે. એ અગ્નિ પોતે એક છે. - છતાં જીવનની સપ્તસરિતાઓની ગતિનો જોગ લે છે-અનંત વિશટ-શક્તિઓનો તે ઉપજોગ કરે છે. (૯,૧૦.)

આગમની કાચામાં કશિ આ પ્રમાણે કહે છે — જે અનંતમાં અગ્નિ જીર્ણ લોકમાં પ્રવેશ કરે છે અને જેમાં તે પોતે પ્રુષ્ઠિ યામે છે-જેમાં જલના સ્રોતો વેગભરે પ્રવેશ કરીને અગ્નિને પુષ્ટ કરે છે, અને જે અનંતનું ધામ છે તે જ “ અનિવાધ ચિન્તા ” છે-વિશાળ અનંતતા કે ઉપનિષદોમાં ‘મૂળ’ કહ્યો છે તે આ જ સત્યનો જન્મ ત્યાં જીર્ણમાં-એ એ કિનારા વગરના અનંત ચેતનપદ્ધતી મહાસાગરમાં આપેલા પોતાના સદનમાં અગ્નિ પ્રવેશ કરે છે, અને ત્યાં સ્થિતિ કરે છે પાર્થિવલોકમાં કરે છે તેમ ત્યાં, જીર્ણમાં, એ સપ્તસરિતાઓ એકબીજાથી વિપુલી રહીને કાર્ય કરતી નથી પરંતુ અનિવાદ સપ્તીઓની પેઠે વહે છે. એ સાતે મરિતાઓના મિલન રથાને-મગમમાં-રહી અગ્નિ પણ સર્વે પદાર્થોમાં ગત કરે છે અને તેમને દગલી રાખે છે, એના રશ્મિઓ ત્યાં સીધા હોય છે, નિર્નયોકની વક્તાની અસર થતી નથી એના રશ્મિઓ જ્ઞાન મય ચેતનાનું અમૃતમય-આનંદમય-ચેતનામાં રૂપાંતર કરે છે (૧૧-૧૨)

ત્યાં જીર્ણમાં એનો જન્મ યામ છે જે નવજન્મ છે, અને ઉવટનો પણ છે. તે પાર્થિવ ઔવધીઓમાં સામર્થ્યમાં પુત્ર તરીકે, તે જનસ્રોતોમાં શિશુ તરીકે જન્મ્યો હતો. એનો એ જ અગ્નિ આનંદની દેરી (ચેતનામાં) અનેકરૂપે જન્મે છે, એ આનંદની દેરી તે અનંત અનિવાધ વિસ્તારમાં ગદેલી આનંદમયી દિવ્યચેતના માનવની ચેતનામાં કાર્ય કરતી દિવ્ય શક્તિઓ-દેવતાઓ-માનવના મનને પોતાના કરણ તરીકે વાપરીને અગ્નિને પ્રાપ્ત કરે છે. તેને પ્રાપ્ત કરીને એ દેવતાઓ તેની આજુબાજુ એકત્ર યાય છે, અને તેની નવો જન્મ થયા પછી જે મહાન કાર્ય સાધવાનું છે તે કાર્ય કરવા અગ્નિને પ્રેરે છે એ દેવતાઓ પોતે અગ્નિમાં નીકળતી ત્રિશુલ શક્તિઓ હોય તેમ તેની આજુબાજુ રહે છે અને આનંદના મહાન, અનંત સાગરમાં જ્યાં તે દેવતાઓ અગ્નિના પોતાના એ મહનમાંથી માનવને માટે અમરતા અમૃતનો આનંદ-ફાંદે છે ” (૧૩-૧૪)

આ પ્રમાણે સપ્તસરિતાઓનો પ્રતિક સદૃશ દષ્ટિએ જોતાં સુરપદ્ધત જણાય છે મરિતાઓ, અને આપ, અગ્નિનો નવજન્મ અને તેની જીર્ણપ્રતિ યાત્રા, એક લોકથી બીજામાં ગતિ, -સદૃશ્યું સ્પષ્ટ થતું જાય છે સમન્વતી ગૂઢ પ્રતિકના લક્ષને મળવા પડી બધી ગુનવણી, બધી અપ્રવૃત્તા અને ગદિબૃતા, અર્થહીનતા ઝાંઝરી જાય છે અને નાગ્નેદમાં વ્યાપેલા અર્થ આપણે કાઢક અને જોઈ જાયી સફીએ છીએ ૧

૧ આ અનુવાદ માટે અને અર્થરસદોષ માટે કેવળ શ્રી અગ્નિદેવ ના ‘વિદરહચ’ નામના અપ્રગટ અથો ના કલ્પિ છે

આશાની સમપટ્ટી

મનોગન

૧

૧

પો

પામળી દીમની કંડીમાં-ચીતળ સવારમાં મારી આંખ જીધડી ગઇ. મારા એરેલાના મોઝારામાંથી વહેણાં ડભાતનાં આછાં તેજ અંદર આંખ પૂરતાં'તાં. ચાડા પર કોડિયામાં વણસ કોરી વાટ હોવાઈ વળીંતી અને કમળી વાટની સાથે દીપનો એરણમાં નીતરતો પ્રકાશ ધીમે આન્દોલન લેતો હતો. આસપાસના ઘરમાંથી ધડીનો ધીમે અવાજ ને દુરથી પંખીનો એકાદ ટહુકારો મેલળાતો'તો. મારા એડણની ખીડી દુકમાંથી બહાર નીકળવાની મારી હેંસ ન હતી. હું નિરાંતે પડ્યો હતો.

ખખડી ગયેલ કમાડ પર સંકળ પડવાનો ધીમે અવાજ-પણ મેં ઉતર ન વાળ્યો. ફરી સંકળ ખખડી. હું ઉઠ્યો. મારી જાતને સ્વયં કરતાં આંખો યોગતાં મેં અનિચ્છાએ બાર ઉઘાડી નાખ્યું. 'ઓહા' મને અચંપો થયો. સામે જ કોઇ કુમારી હતી, 'એ કોણ?' 'સા માટે?' એ તારિલ પ્રશ્નોને ઉતરેલા આંખ જોયી થતાં નેનાં લોચનમાં ધંબી ગઇ. પણ એકમાં તો મન કોઇ અનુભૂત સ્મૃતિ સામરમાં ધૂમી વળ્યું. આ એજ અચાત કુમારી-જેને માન મેં રજાનમાં જ જોયેલ.

મેં કહ્યું 'આવો'

અજાણમાં એરિશમાં વધી ગયાં'તાં. દીવો પરનથી હોલવાઈ ગયો'તો. માન બહારની કંડી ને પવન કરતાં અંદરની દુક ગમતી હતી. તે અંદર આવી. મારી પધારીની પાંચત પર તે બેઠી. મેં મારા એડણું જેથી લીધું ને હું આશીરે-બેઠો.

'તમે કોણ?' મેં પૂછ્યું.

'આણ કુમારી' તેના ધીમા ઉતરમાં મેઘ જાદૂઈ ખીસાય હતી.

'કેમ આવ્યાં છો?' મેં ફરી પ્રશ્ન કર્યો.

'તમારી ખબર કાઢવા.' તેણે સંઘાનુભૂત ભયો જવાબ આપ્યો ને શરમથી નીચે જોઇ ગઇ.

મેં તેની સામે જોયું. કેટલી આકર્ષક તે હતી? તેની નિર્મળ શાંત-મોહક છતયે જાગણમાં ક્યારેક તૂળ્યાભરી લાગતી આંખો, સુંદર દેહમયેડ, સર્વાંગમાં અંતઃક્રમ સાથે નીતરતી સુધા, મનઝોલક મેસવાની લક્ષિત જટલ કોઇ અપૂર્વ રાજકુમારીને શરમાવે એવાં હતાં. એનું દર્શન મારી ઘેનજરી આંખોને સચેન કરી મારી રહ્યું. એનું અપૂર્વ સૌન્દર્ય મારા આત્મસ્થ મનમાં યાંત નિશ્ચય પ્રતિજિમ્ય પાડી ગયું. વિવશ રિત અકસ્મ

આનંદમાં લીન થઈ ગયું એ માન નિજનું એકાન્ત હૃદયમાં પસી ગઈ મારી એ ન-
તાનું જ્ઞાન તરત જ પલ્લે ગયું બાંહે કેઈ ચિરંજીવિત રેનેહી ધણી કાગ પછી મને
સહચાર આપી મારી સભાગ લઈ લું છું

‘આશા !’ મેં વાત શરૂ કરી

‘શુ ?’ તે વચમાં જ મોલી હું તેની આંખો સામે જોઈ રહ્યો કેટલી છુપા
માનસિત્તિ ! તેણે તીચે જોયું ચરી ગયેન સુદહી નીચેનું લગ્નભયુ’ કોમળ મોહન વદન
ગાલ અને ઓષ્ટ પર ત વરણ બાળમૌરવ અને જરા ચળીને ખૂરી જઈ કહ્યુંનું
શિરીષુ પ જોઈના સુગંધ હતા તેટલાજ હ વચમાં હતા

મેં કહી મધુ ‘કુમારી !

તેણે અત્યંત નવલનાભગી દષ્ટિએ સામે જોયું અમે બંને પગ એક મૂક્યા
છે. નહા પથ તે કંઈક અમઘ ગઈ

‘તમે બેસો નહીં મુઝો’ તેણે મધુ હું શીર દાખી આપ્યું ‘કેટલી મીઠાસ
માનવના સહનુવૃત્તિ લઈ એનું પ્રેમગ વચન ? હું સુના મને આંદાહી તેણે ધીમેથી
પોતાનો કોમળ હસ્ત મારા તપ્ત વાના ધર્યો અતરો લાર બાંહે શીર પરથી ઉતરી
જતો’તો

બ્યારે બહાર ધરતિને નીંગ લેતા ૩ જેવાં મહેન વાદળમાં ચડેના મયના તેજ
નિરૂણ વેશાઈ જતાતા, દૂર નીન હરિઆગા બહુના ખેતરમાં મોન કંડી મહો વિવશ
કમ્પતાતા, તે વચન માન બ્યરણની તકેમા ધીમુ માજવા હોતો ત્યાર તેના વિવૃતભર્મ
આગમના સ્પર્શ સાથે કનારેક તિગ પરથી સરી પડતી કમુનન સુદહી, મોટા સોનેરીલેસ-
વાગમાંથી ખરી પડતા શુનાબના પુન ને લાથના કકણ મારા મુખ પર સ્પર્શ હેના ૧ળી
પડતા તા-અને મને કેઈ સ્વપ્નચિહ્નમાં મેચી જતા હતા

૦

જમીને બહાર આંખો ત્યાર લગભગ સાઝ નમી ગઈ હતી કંડી નહોતી
માન વમતને ધીમે પવન રણીમાં એક જુહની ખીનતી કળીને ડોલવતો’તો કિતિજની
કાખી થવી વર્ણમાગ પર એકાદ વાદળીમાં સન્માનું કેન્દ્ર કિરણ નવરચ ધારણું હું
અને લાલપૂમ પશ્ચિમદિશાના હરમા તરન રાકે તારિક પ્રકાશમાં આવતીવી પખીના મદ
પડતા કમવની માથે મદિરની મધુરગ્ય આરતિમાં અજાજ ધીમા આન્દોલનમાં ખૂનતા હતા

પણ શેરીમાં દારે નાં દીપ્તમાં પગાઈ ગઈ હતી એકાએક મારા હાર પર
મેં દીપમાળા નેઈ આમ અને અમ્બિનપ લગના પનથી રચેના પુષ્પભર્મ તેરણી ધીમે
ધીમે ખૂનતાતા હતા તે મેં ચરણાખ્યા સર ને મગજ લગગીત સાલગમ શું હશે !
મેં ખચર ન પડી હું પાછો આંદામાં મથો બાર અટકાવ્યું ને પકારીએ પડ્યો

ખડમાં દષ્ટિ કરતા જ મને ધણી ફેરફાર જણાયો બધું જ સાફ હતું મારી
નહાની શેવા સ્વચ્છ પુષ્પભર્મ હતી આઝી માફક સુવાસ ફેલાતી’તી ખડમાં પ્લેટીજ
વખત મેં દિંડોળો જોયા પામે હિન્ના દારવાગા પિજળની દાડી પર મેંસી સાગિમ કેક
ગાવા મથતી તી

ત્યાં તો ઝાંઝરની ધુધરી રણુધી, ધીમેથી અખોલ દાર ઉઘડ્યું, ને જે મોઢક ઉત્સુક આંખો મારા પર ઢળી. શરમથી સંકોચાતી, આનંદથી પ્રયુક્તીન યવા મંથતી, પાનેતરમાં વીંટાયલી દેહલતા-આશા કુમારી જ સ્હેજ દાર હડસેલીને ખંડમાં આવી થંભી ગઇ. બાર ન બંધ થયું; ન વિશેષ ઉઘડ્યું.

હું ખેડો થઇ ગયો. આ લગ્નપરિધાન ધરી તે કેમ આવી હતો? હું મગમગો થઇ ગયો પણ ન પૂછી શક્યો. ત્યાં અચાનક સારિકા બોલી ને પિંજરમાં પુરાઇ ગઇ, તે ઝબૂકી. સારિકા તરફ જોયું. આગળ આવીને દિડોળા પાસે ઉભી રહી. હું તેની પાસે ગયો. ખબા પર હાથ મર્યો. તુતું તેની આખી દેહલતા કમ્પી. સહર્ષ શેમાંય ખડા થયાં. તેણે સામે જોયું. અમે બન્ને દિડોળા પર બેસી ગયાં. ઝાંઝર ખખખાયાં. કિચૂક અવાજ થયો. ફરી સારિકા બોલી. દિવસો વિશેષ ચાલ્યો. ઝાંઝરની ઝમકારી અખંડિત બની. પવનની સ્હેરે પાનેતર ફૂંધું, ફરફરાટ થયો. ને શીર પરથી પાનેતર સરી પડ્યું. તેણે કામળ અંત્રુસિ મારા આંગળમાં પડેલી. બહે હલ અંકબીજમાં મળી જતાં હતાં.

૩

૩

મધરાત પછી હું જાગી ગયો. હાપશમાંથી સ્હેજ નમેજ પૂર્ણિમાના ચંદ્રનાં તેજ ચાંદરડારે ભીંત પર ને જમીન પર પડેલાં ને ચંદ્રનો નિર્મળ પ્રકાશ જાગીમાંથી ભૂમિ પર પથરાતોતો. સારિકા શાંત હતી. પથારીમાં શાંત ઊઘડવા મથતી કળીઓ માથે, મારી પાસે જ મારા હાથનું ઓસીડું કરીને આશા સુનીંતી. એનું તપ્તિભયું ગૌરવદન, માઠ જીવમાં પડેલી પાંચ પર રમતાં રિમનો. ગાલ પર રમતી સુરેખ લાલી, રાત અધરોષ્ટ પર ટપકવું હાલ્ય, લાલે સુંબળ લેતી એકાદ લટ, ધીમા ઉડાં ચામધી કામળ આંદેહન લેતી મુદુલ ડાની. મને અર્પુ સંતોષથી સુખની ટોચ પર લઈ જતાંતાં. મેં સ્હેજ નમી, તેને મારા ઉદરમાં લપેટી લલકટ પર સુંબળ ક્યું. આનંદથી આશા કુમારી મરી, કુલકદમી બની મારા મંદિરમાં મંગલ પદ્મચિત મૂલી રહીતી. એના ઝાંઝરમાં, દિડોળામાં, સારિકાના પિંજરમાં, ઊઘડતાં દારમાં. ચંદકિરણમાં, પુષ્પમાં, મારી નાનો લેપાગા, મારી આંખમાં ને અંતરમાં એક જ અનંત ગીત હતું. “આશા...આશા...આશા.”

૪

ફર વિસ્તરતા નીપ્પસગલા પડવા પર્વતની જોડી ખીણમાં ગહનવનમાં હું બૂલો પડ્યો છું. સન્ધ્યા સમે ગીચ ઉન્નતરહોને વીધી પ્રકાશ અંદર આવી સડતો નથી માત્ર ડોળામાં જ ફરે છે. પવન માત્ર વહાનાં શિરને સ્પર્શ કરી ચાલ્યો જાય છે. આસપાસ અંધકાર વધતો દેખાય છે. મને માર્ગની સૂઝ નથી પડતી. ક્યા હુંગર પાસે થઇ મારે જવાનું છે તે દેખાતું નથી. ક્યાંક અપ્રેમ્ય કેદીઓ એક સાથે મળીને જૂદી જૂદી દિશાએ વહન કરે છે. ક્યાંક જોડેલાં ખડ નીચે એકલ કેડી-પણ દખાઇ જાય છે. અનંતે હું એક ઝાડને યડે પડું છું. અંધકારભર્યા વચ્ચે ચાલવાની; મારે હવે શ્રદ્ધા નથી.

ત્યાં એકાએક કોપરેતાં પાન ખખડે છે. ‘ગોરી વિમૂલતાની સ્થીર સપાટી પર એકાએક એતનંબરી ઊર્મિઓ ઉઠે છે. ઉછાંત કદંબના વૃક્ષ પરથી પ્રયુક્ત પુષ્પમંજરીઓ મારા પર પડે છે. હું જીવે. નજર કંઈ છું. મનરમાગ લીલાં પશુદલમાં ધરત્ર પુષ્પની

જૂલતી ડાળખીઓ વચ્ચે એની કંથવડાવા સુમધુર હસી રહી છે. એના એક હાથમાં પુકની ડાળખી છે. આહ આશા ! હું એકદમ શાક વિસરી જાઉં છું. ફૂદીને તેની પાને પડેલું છે. “ જુલા પડ્યા હો ? ” તે મને પૂછે છે. “ આજે માર્ગ ખતાવું. ” પણ હવે મને એમ નથી લાગતું. એના સદાસ ને દર્શન એટલા પ્રિય મોહક છે કે મને એ છોડી જતાં દુઃખ થાય. પણ હું કેં જોલી શક્યો નહીં. અમે બંને નીચે છતરીએ છાએ માત્ર હાથમાં હાથ લે છે. મધ્યમાનાં ઓસરતાં તેજમાં વધતી રજનીના અધકારમાં ગહન વનમાં મને જુલા પડેલો તે દોરે છે. દૂર દૂર આ વનની પેલી પાર દિમાગના ઉત્તર ટુંગો પાછળ મને માર્ગ ખતાવવા તે આમળ આવે છે. એકાએક તે અટકે છે તે ઇચ્છાવાર્થ હદને પૂછે છે. “ શકાય તો સાથે રહેવાનું. ” હું થંભી જાઉં છું. પણ ફરી તે આગળ આવે છે. ‘ માયું નીચું કરીને હું પણ નેની ઉપડતી કેમળ પાનીને નીતો જોતો પાછળ આશ્વો જાઉં છું. ’

એકાએક બે હુંગર વચ્ચેના ગાળો આવે છે. “ લ્યો મદદી જાવ ” કહીને તે મારી હાથ મૂકી દે છે. માત્ર એક કેમળ નિઃશ્વાસ જ હું સાંભળું છું. પણ સિંધર દષ્ટિએ બે કુંગરના ગાળામાંથી કેકાતી નિર્મળ ઇન્દુકળા નીકળેલું છે. બંને સિંધર પર જરતી કૌમુદિની છીમે જરતાં જરખુની સેર-આછી પુષ્પપરિમલ અને ઉન્નત માર્ગ. પણ મારી આશા ! હું પાછળ જોઉં છું. પણ આશા ! નથી ! “ આશા ! આશા ! ” હું જોરથી ખૂસ પાડું છું. ખાલ્યમાંથી ઊપડીને પડ્યો કુંગર હુંગરે અચકાએ સમી જાય છે. દૂર કપાંક મોરલા ગળે છે. પણ પાસે જ કેકા ધ્રુવ યોજાઈ હોય તેમ લાગે છે. હું ફરી જોરથી ખૂસ પાડું છું. પણ મને કેં જ નથી દેખાતું.

ત્યાં તો મારી આંખ ઊપડી ગઈ. હું મારા જ ખંડમાં સૂતો હતો. આશા તો માત્ર ઓસીકા પર એસીને મને જાગડા આખ પર પવન ટોળી રહીની. તે મારી સામે સિંધર નિઃશ્વાસ દષ્ટિએ જોઈ રહી. તે નીચે નથી. મેં તેને છાતી સાથે દાખી દીધી. જાણે સ્વપ્નાની વાત કેં પણ યોલ્યા વગર હું તેને સમજાવી રહ્યોંતો.

૫

સ્નેહશીતલ પ્રવાહથી ગામને વીંટી નદી દાકનબંને પણ દાદે એવા મોખ્ખા સંખ્યાલ્પમાં અસલ તાપ ખમી રહીંતી. દૂર મુગજળ તરફ દરિયું-સિંધુએ તરડાથી દોડતાં હતાં. પ્રચંડ વટોળ તથા લૂના પ્રખર સુસવાટમાં શરીરનાં ધરનાં ખારણાં ભડોળાડ પહોંતાંતાં અને મારાં અંગજી પાસેના પીપ્પાળની બે આર શકલ ડાળ સાથે લીલી ડાળો પણ ખખડતીંતી ત્યારે મેં મારા આંગણમાં પગ મૂક્યો.

આશા મને અંદર ખેંચી ગઈ એ વિના મને કેં સ્મરણ નથી. પણ ઘૂંમળ અજબ અવિશ્વામ રણમૂમિના મધ્યમિના દાટ પડી મારી પર્ખૂંદરી ન્હાની છતાં શાંત વિશ્રાન્તિભરી લાગી. આશાના કેશકલાપમાં મુથેતું એક જ ભેત કેમળ પોતાની ઓરને વટોળ ને લૂતી દાહકતા જુલાવી રહીંતી. અનંત વિશ્વાના અમૃત્યુ રમળ ભરકા પડી માત્ર બે પ્રેમજ આંખો જ માત્ર વિશ્રામ સ્થાન બની રહી.

“ હવે આરામ તો લ્યો, ચિન્તા શું કરો છો ? આપણું મુખ્યારવિન્દ કેવું લાગે છે ! સામે ચરીસો ધર ? ” તેણે કહ્યું, મેં તેનો હાથ પકડીને પાસે લીધી.

“ મને તમારા વગર એકલાં કેવું લાગે ? ખ્યાલ કર્યો છે ? ” કહી તેણે સમગ્ર આંખ ઢાળી દીધી.

“ હવે નહીં જાઉં. ” મેં કહ્યું, ને તેણે પોતાની શીતલ વેગે ધડકની દેહકલી મારી તૃપ્ત છાતીમાં સમાવી દીધી.

૬

આશા મને ઊંચમાઈ જવાડની હોય તેમ લાગ્યું. અધઝગતી અને અર્ધ ઊંચમાં ઉતર આપતાં જ હું જાગી ગયો. મને અસલ બદલાયે થતોંતો. બોરડાં પર એકધારે વરસાદ વૃદ્ધી પડ્યોંતો, અને તેની પર ધીરે મંબીરે ઊંડું મર્જન મંબળાતુંંતું.

પણ મને આશા બોલાવતીંતી, હું સ્વેત થયો, ત્યાં તો મારી રીયા મને સૂતી લાગી. તેના કેમળ દેહની મધુ ઉભા તમ્બી પથારીમાંની પુષ્પકળાઓની પાંખડીઓ ઉઘડવા પ્રયત્ન કરતીંતી. ‘ આશા ! ’ મેં ખૂમ પાડી. વર્ષતા વરસાદના ધીમા અખંડ રવમાં માત્ર એકજ પડ્યો પડ્યો. ઉતર ન મળ્યો. પિંજરની ક્ષારિકા પણ નિરતર પડી રહી.

મેં ઉડીને દીપતી વાટ સંકારી, ઘીના દીવાના કેમળ તેજમાં આજો ખંડ પ્રકાશથી બીનો ચપ્પ રબો. મેં ખૂણે ખૂણે નજર કરી. આશાની દેહસતા મારી આંખે ન પડી. પણ તેનાં કંઠલર્વાં પગલાં ચોતરફ પડેલાં હતાં, ને તે પર ક્યાંક ફૂલકળી પણ ખરી હતી. પણ એ પદપંક્તિ કારતી દૂર નહેતી મઠ. આશા જરૂર વરમાં જ હશે અને શદ્દ હતી, માત્ર મરકરી અને આનંદ ખાતર તે મને ઉતર નથી દેતી.

“ આશા ! ” મેં ફરી સાદ કર્યો. માત્ર આલમાં ધીરે મર્જન પડવાની પરંપરામાં ધૂટાયા કયું. પણ આશાએ મને ઉતર ન આપ્યો. એ આવરી એ શદ્દ હતી જ. આશાને મારા નમર આગળ જ નથી.

પથારીમાં પડ્યો પણ હું અંજો બંધ કરી ચકતો નેટાંતો. એકાએક નોરથી બાનળાં ઉઘડી ગયાં. ને વાહંટયી ખંડની ગારવાળા બોંધ બીની બની ગઈ.

મને લાગ્યું કે આશાએ જ દાર દાસેમ્યાં. હવે દમણાં જ તે અંદર આવશે. પથારીમાં બેઠો રહ્યો હું દાર નરક બેઠ રબો. પણ ન જાતર ખખડવાના પગરવ ચંબળાવાના એનો શબ્દ સંલગાયો-કે વીજળીની અચકારીમાં ન એનાં દશન થયાં.

હું ઊડીને દારમાં ઊભો રહ્યો. પમથેકાર વરસાદ પડતોંતો. મર્જતાં આત્ર નોંચે અખેલ વસુંધરા આકાશનાં પોંદી ત્રીવી રહીંતી. અને શાંત બોરડાં પડ્યાં તેનાં નીતરનાં હનાં. પરતની ધીમી લહરમાં આછી વાહંટ મારા અંગ પર ખાત્રી જતીંતી. મેં બાર અટકાવ્યું. ફરી પથારીમાં પડ્યો. આશા દમણાં જ કપાળે હાથ ધરી મીકું આનંદનું ચુંબન ફેરો જાણી મેં આંખ મીંચી.

એસતા વર્ષના જેલા સવારમાં 'સમરમ' ના સૂરમાં-ફૂટતા ફટકાના અવાજમાં-ઝીલી ઝાંઝરીની ઝમકારી સાથે મારા દાર પર પડતી સોકળના ખખડાદમાં હું સદાજો અખૂટી ઉઠ્યો. આશા જ અત્યારે દાર પર આવી પહોંચી હતી, મને એ સાદ કરી બોલાવતી હતી. આ એ જ એના રણકતો ક્રોમળ કંઠે-આ એના જ પગની ઝાંઝરી-ને આ એણે જ ખખડાવેલી સોકળ--.

“ આશા ! આગ્યો, આશા ! ” ની ખૂમ પાડતો હું દાર તરફ દોડ્યો. જોરથી વેગમાં પારણા ઉઘાડી નાખ્યાં. ફાટક કરતાં બંને બાર બીંત પર અકાષને પાછાં ભટકાતાં મેં રોક્યાં-‘ આશા ! ’ મેં સાદ ક્યો. પણ દારમાં કાષ જ નોંડું.

મેં આસપાસ નજર કરી બાંહે બારણે ટોડે ટોડે દીપ મકાષ ગણ દત્ત. એમતા નોંડું અત્યારે સવાર હતું. આંગણમાં રંગોળી પૂરેલી હતી. અને વચમાં લશ્મીનાં પગલા પાડેલાં હતાં. દર ક્ષિતિજ પર મરિનાતાં ઉન્નત વૃક્ષો પર ચઢી ઉપા દેવી વિષને કુંકમને છાંટણે વધાવતીંતી, અને એના પચરંગી ઓઢણા નીચે શુક્રતારિકા મંગળ લાસ્ય હસી રહીંતી.

એકાદ પંખી ટહુક્યું દર દર મગળ ગીત ગવાતાં દોપ તેમ લાગ્યું. ત્યારે મારી પર્ણફૂટીના ગર્ભદારમાંથી પુખ્તની મુગંધ સાથે ખીરી ફૂંકેલરી લહરી મારા દેહને સ્પર્શ કરી ગઈ. મેં અંદર જોયું. બધું જ રણ્યમારેલું હતું. દીપમાળની ચિખ્ખાઓ ડોલતી ઝૂલતીંતી. ફૂલની પાંખડીયો ઊપડતીંતી. ત્યાં એ ઉજા અને નિરાના મિશ્ર તેજમાં શુક્ર-તારિકાની દષ્ટિ નીચે મેં મારા આંગણમાં જોયું. આશા-મારી-આશાનાં પગનાં પગલાંની કંકુલરી ઝાંઝરી મારા આંગણમાં રંગોળી પૂરાઈ ગઈંતી. પણ એ પગથી શુદ્ધમાંથી જતીંતી. માત્ર એ પદપંક્તિઓની વચ્ચે અતિ નાનુક જે કંકુલરી સપુષ્પ અભિઅચિત પદપંક્તિઓ મારા દારમાં આવતી પડી હતી.

ઓહ ! આશા ! હું આવીને શું અંતરને ઊભળીને ચાવી ગઈ. માત્ર આપણ . એના સહવાસના ચિદ્ધ તરીકે આ ક્રોમળ રમૂતિ તરીકે આ ક્રોમળ બાળપદપંક્તિ મારે દાર મૂકી ગઈ. આશા !.....

અલંકાર યુગના કવિઓ

કુંગરસી ધરમસી સપ્ત

આ

ચાલતની જુદી જુદી ભાષાઓમાં મધ્ય કાળમાં અનેક સાવચાળી કવિઓ પાક્યા છે. કેટલાક વિશેષ પ્રકાશવાળાં અને કેટલાક સામાન્ય પ્રકાશવાળાં રત્નો કવિખાણમાંથી પાક્યાં હતાં. એ મધ્યયુગનાં રીતરીવાજ, ચલનદલન, આચરણ, નીતિ, ધર્મ, રાજ્ય, દેશ, પ્રધા, વહેમો, સાહિત્ય, સંસ્થાઓ, પરસ્પરનો સંબંધ, વિવાહ, કિમાઓ, માનસિક વૃત્તિઓ, વાણિજ્ય, અર્થશાસ્ત્ર, ખેડૂતો અને જનસમૂહની પરિસ્થિતિએ વગેરે ઉપર આ કવિઓએ સાદા પ્રકાર પાડ્યો છે. એ કવિઓની કેટલીક કવિતા પહેલા વર્ષમાં શાળી શરૂ તેવી સુંદર છે. સુંદર પદ લાલિત્યમાં, ઉદા અર્થ આંભમાં, સગીતના સુશ્રાવ્ય શ્રોતમાં એ કાવ્ય સરિતાઓ સારંગતા અને વેગથી વહે છે. છતાં તેમાં દોષો પણ છે. આજના જમાનાના ચલમાથી એ દોષો પસંદ પણ પડશે નહીં, રૈતાળ જમીનમાં વહેનારી એ સ્વચ્છ નીરવાળી નદીઓ ક્યારેક કાદવવાળી જમીન ઉપર વહીને કહોળાઇ મલીન સ્વરૂપ ધારણ કરી ફરીને ભગ કરે છે. પરંતુ સાચે ક્યારેક રૈતાળ જમીન ઉપર ગળાઇ એ પવિત્ર જળમાં તળીઓની એકએક ઝીજ નરી આંખે સ્પષ્ટ નજરે પડે એવો સ્વચ્છ સોદામણો એ જળ સમૂહ બની ભય છે.

સંસ્કૃતમાં વ્યાસ, વાલ્મીકી, શ્રીકૃષ્ણ દક્ષીણ અને ઓરેસીના કર્તા હોમર, અથેન યોસર અને રપેન્સર, છટાલીબનમાં ડાન્ટે, જર્મનીમાં ગેટે, બંગાલીમાં શાંચંદીદાસ અને વિદ્યાપતિ, દિલીમાં ચંદબરદાસ, શ્રી સુરદાસ, શ્રી જુગત્સીદાસ, મીરાંબાઈ, આરિયા ભાષામાં શ્રી સારદાદાસજી અને મળ્લરાવદાસજી, પંજાબી શરફુખીયાં શ્રી મંચસાહેબનાં કર્તા શ્રી નરિંક દેવજી ગુજરાતીમાં શ્રી નરસિંહમહેતા અને શ્રી પ્રેમાનંદજી, મરાઠીમાં શ્રી ચાનદેવ, શ્રી રામદાસ અને શ્રી જુકારામ, તામીલમાં શ્રી તીરુવલ્લુર અને કરગર, તેલુગુ અથવા આંધ્ર ભાષામાં નમ્મા ભટ્ટ અને એરીપ્રગડા, સીંધીમાં રાહ અબ્દુલ લતીફ, ફારસીમાં રાખસાદી અને શ્રીદોસ્તી વિગેરે સાહિત્યકાચનાં પ્રજાકરસમાં આદી સુગઢુંદા કવિઓ સુશ્રાવ્ય પ્રકાર વેરી ગયાં છે. નંમાંના કેટલાકની પવિત્ર જ્યોતિનો પારસ્થ આપવાનો લઘુ વિવેક આ લેખ પહેલાં ચક્ર મણે છે.

મધ્યકાળનાં કવિઓ એ સર્વ પાસે ઝોજા તેજ વાળાં તારલાઓ મંદ પણ સુંદર પ્રકાર ફેંકી ગયાં છે, એ પુણ્ય વારીથી સીંચેલા પવિત્ર સુગંધમય ગુલાબનાં પુલોને બહલે સાધારણ સુગંધમય પણ બાહ્ય મનોહર દેહ તથા રૂપવાળાં, આંખને મોહક દેખાવ દેનારાં પુષ્પો એ મધ્યમ કાળનાં કવિઓએ જનસમૂહને માટે વેર્વાં. એ કવિઓ પોતાનાં મમયનાં જનસમૂહને બરાબર ઓળખે છે, સુદૃઢતા અને વિગપને પોતાની ઝીંજુરત બરેશી

કળા દ્વારા ચિત્ર વિચિત્ર વર્ણોમા રંગે છે. પોતાના ઉચ્ચ કવિત્વ અને પ્રતિભાથી વાંચનારને આછા નાખે છે. હૃદયમા હ્રાસ ઉત્તરવાને ગુણ તેમનામાં ન પશ્ય હોય. છતાં પોતાની ભાષાકલ્પની ધટનાઓને ભારે આકર્ષક બનાવે છે. પોતાની ઉચ્ચ કવિત્વ સંકેતનું સુંદર પ્રદર્શન કરે છે. વરગુનું સુંદર વર્ણન, ઉચ્ચ કાવ્ય પ્રતિભા અને ધટના વૈચિત્ર્ય સુંદર રીતે વર્ણવાયેલાં છે.

એ મધ્ય યુગનાં કવિઓ સંસારનાં ચિત્રો દષ્ટિ સમીપ દલાયુક્ત રીતે ચૂકે છે, મિથ્યા કલ્પનાનો એમનાં ચિત્રોમાં અવધાર નથી. એઓ દુઃખવર્ણનનાં પ્રસંગોમાં કશું રસની અવધિ કરી શકે છે, નાયિકાઓ, બનેક પ્રકારના અલંકારનાં પ્રયોગો, ઉપયુક્ત ઉપમાઓ, રસ પ્રયોગો વિગેરેની વિવેકપૂર્વક શુભચીંતા કરે છે. વાંસળીના મધુર રસુસમા તેમનાં લલિત શબ્દો વાંચકોને કાવ્યરસાનંદમાં લીન કરી શકે છે. તેમની કવિતામાં ફિનિમ માધુર્ય, કામળ ભાવો, અર્થગૌરવ, પદલાલિત સુદૃઢ કળા સુંદર રીતે ગાઢવ્યા છે. તેઓ સાહિત્યપદ્ધતિનાં માળાઓ છે. સંસ્કૃત મહાકાવ્યોનાં રાજમાર્ગે પ્રવાસ કરનારાં છે.

પરંતુ એઓમાં એક મોટો દોષ આધુનિક કૃતિએ દેખાય છે. સોનાની યાળીમાં લોહાની મેખ જડેલી લાગે છે. સુશિષ્ અને પવિત્રતાની દૃષ્ટિએ એમનો શૃંગાર રસ ક્યારે ક્યારે બિભત્સરસ તરફ લટકી લેતો માલુમ પડે છે. ગિતાબિનયમાં અપીક્ષતા દેખાય છે. રથલે રથલે એ કંઈએ ઉચ્ચ બાવો ઉન્નત રીતે મર્ચે છે.. પરંતુ તે સમયનાં યુગધર્મ પ્રમાણે ધણે રથલે શૃંગારરસની અતિશયતામાં લેખની કળા સુદૃઢતા ધારણ કરે છે. ત્યારે ક્યારેક ક્યારેક નિષ્ઠા, કુરંગિમય, બિભત્સ પ્રમંગો કાન અને લુહિતે અગાડાવે છે. આ શૃંગારી અથવા અલંકારી કાળ ૧૬૦૦-૧૮૦૦ પર્વતને. આ સમયનાં મોટા કવિઓની કવિતા શૃંગારમય અને કૃત્રિમ હતી. મુસલમાન બાદશાહી અને અમીરોની રસિકતા એમની કવિતાઓમાં ઊતરી હતી.

બંગાળીભાષાના આદિ કવિઓ ચંડીદાસ, વિદ્યાપતિ, ગોવિંદદાસ, કૃતનારાયણ
જોષા વગેરે હતા. મધ્યયુગના મહાકવિઓમાં પ્રથમ મુકુન્દરાવ ચંદ્રવર્તિ 'કવિકંઠજ્યોત્સવ'
પદ્યમાં બંગાળનાં વર્ષમાંનું કૃત્તિમાં જન્મ્યાં હતા. તેમણે સોળમી સદીના અંતભાગમાં
'ચંડી કાવ્ય' નામનાં અપૂર્વ મહાકાવ્યની રચના કરી હતી. તેમણે તત્કાલિન અને સમા-
જનું અદ્વિતીય જીવનચિત્ર ચિત્રિત છે. ચંડી કાવ્યમાં કનપાતિનામે વેપારી, તેની લલના
અને ખુલ્લના નામે બે સ્ત્રીઓ, કાલોજી નામે એકવીર. તેની કુલ્લના નામે પતિવ્રતા સાધવી
સ્ત્રી, કાંકિદત્ત નામે ધૂત વાણીઓ વગેરે પાત્રોની સૃષ્ટિ બહુ જ કળામય સર્ગગતથી થઈ
છે. તે સમયનો સમાજ કવિ કંઠે આપણી તજ્જર સામે સુચાર રીતે ચિત્રો છે. પાત્રા-
લેખન સરસ બન્યું છે. તેણે માન દ્રષ્ટાનને એવાં સ્ત્રી પાત્રો રચ્યા છે. કવિ કંઠજ્યો-
ત્સવ દરમ્યાન કવિ છે. પરંતુ નમણે બીજી પંક્તિનું ચિત્ર આલેખ્યું છે. શૈક્ષમીચંદ્ર,
ખીરદત્ત, કાલિદાસ, બરવી, વગેરે મહાન કવિઓની પ્રતિભા એ કવિમાં નવો. જનાં
એક કળામય સુંદર કાવ્ય શ્રોતાઓની સમક્ષ એ કવિએ મુક્યું છે. એણે નવજાણી વસ્તુને
સુંદર કળામય, અને સુંદર ભાવો સાથે ગૂંથ્યો છે. દેવ દેરાઓની પૂજા, મનો, પૌરાણિક
પ્રસંગોની સાથે તે સમયના સમાજને ચિત્રિ પોતાની કાવ્ય સરિતા વહાવી છે જોગન્દરી
ભાષામાં અપૂર્વ સરિતાંકન કરી પોતાને બીજી પંક્તિના મહાકવિ તરિકે મળ્યા કરી છે.

નદિયાનાં સાહિત્યત્રેમી અને કવિઓને બોજવડાવતી પેઠે આશ્રય - આપનાર મહારાજા શ્રી. કૃષ્ણચંદ્રના સભાકવિ શ્રી. ભારતચંદ્રસય તે સમયના મહા કવિ હતા. એમણે " અક્ષર મંગલ " કાવ્ય લખીને મહારાજા પાસેથી " રાવ" શુભાકાર " ની પદવી મેળવી હતી. સત્તરમા સૈકાના મધ્ય ભાગમાં કવિએ કૃષ્ણચંદ્ર સુગતા પ્રથમ કવિ તરીકે નામના મેળવી હતી. કવિનું સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્ય " વિદ્યાસુંદર " છે. ચૌરખંચારીકા નામના અંસ્કૃત કાવ્યના વસ્તુ ઉપર આ શૃંગારસાત્મકકાવ્ય રચાયું છે. એ કાવ્યની કવિતા અત્યંત મધુર, કેમળ અને પ્રસન્ન મનોહર છે. છતાં અસ્થિરતાની છાંટ આકુનિક વૈદ્યાને અસહ્ય થઈ પડે છે. વસિળીના મધુર સ્વસ્થી તેની કવિતા-મોહની ભુરફી હાથે છે. પરંતુ મહાદેવી વાંચકના હૃદયમાં ઉન્નત ભાવો જાગૃત કરી નથી. સાત્વિકતા, સદ્ગુણો પ્રત્યે લગ્ન એનાં કાવ્યોમાં તરી નીકળતાં નથી. શ્રી. ભારતચંદ્રગુપ્તની " રસમંજરી " નું સાહિત્ય મંડળમાં સારું માન છે. પ્રસિદ્ધ સ્વર્ગવાસી સાદાર શ્રી. બંકીમચંદ્ર એટલું એને પ્રાચીન બંગાળનું સર્વશ્રેષ્ઠ ગીતિ કાવ્ય મણે છે.

શ્રી. ભારતચંદ્ર દેવના સમકાલીન રાજપ્રસાદ સેન પણ બંગાળનાં બોજ શ્રી. કૃષ્ણચંદ્રના આશ્રિત હતાં. શુભત રાત્રએ કવિને " કવિરંજન " ની ઉપાધી આપી હતી. તેની ભાષા મધુર અને અનુપ્રાસની છાંટવાળી છે. એણે શૃંગારસેના થોડાજ સ્પર્શ કર્યો છે. કવિએ પવિત્ર ભક્તિસંપત્તિ પૂર્ણ ધણી સરળ અને ઓળસી ભાવામાં શ્રી. કાલીદાસની જગ્ન ગીતાવળી " માનસી " નામની જનાવી છે. બસો વરસો થયાં છતાં કાલિમંદિરોમાં થોડો આ અનુક્રમીય-ગીતાવળીને અઘાળી પધત્ત પ્રીતિથી ગામ છે. એણે કવિને ચિર-સ્મરણીય બનાવ્યો છે. એક સમયે એણે જાતે શ્રી. વિવેકાનંદના હૃતસવમાં લગવા વસ્ત્રપારી શ્રેણ્યએટ બંગાલી યુવકાએ તાલ્લમંગીત સાથે રામપ્રસાદ સેનનાં ભાજનો ગાયા હતાં એ પ્રમંથનું માધુર્ય હજી તેની સ્મૃતિમાંથી ખસતું નથી.

હિંદી સાહિત્યને અવકૃત કાવ્યકાજ વજભાગનો પરમેળવતિ કાળ છે. અંસ્કૃત મહાકવિઓ કાળીદાસ, ભારવી, ભાવ, ભવબૂતિ વિગેરેની મુખ્ય અગ્રર આ કાળના હિંદી મહાકવિઓ ઉપરે ધણી યજ છે. અંસ્કૃત સાહિત્યના ધોવત કાળની રસસામયીને હિંદી મહાકવિએ ખુબ ઉત્સાહથી ઝીલી છે. સુદમ રસપદોની ઝીણવટમાં એમણે બારે શકિત અને તીન છુદ્ધિ દેખાડ્યા છે. સાહિત્ય દર્પણમાં કપાસને જુદિરૂપી આંગળીઓથી બદુજ સુદમ પાંચસો નંબરનું સત્તર તેઓ કર્તી રાક્યાં છે. હમણાં એ સાળાનાં કાવ્યોરૂપી રસાલકારમય વસ્તુનાં ઉપયોગ કરવાના ભોક્તા થયા છે. પરંતુ જુની કાવ્યોની પાઠશાળામાં કવિઓને એનું સુદમ રાન ખુબ આવરણક હતું. સુષ્ટોનાં ચમત્કાર સાથે નાવિકાભેદો, વિરહવરથા, મિલન, આતુરી, રોષ, કટાક્ષ, દાર્શ વગેરે ભાવોનાં વર્ણનોમાંજ કવિઓએ પોતાની અનુપમ શકિતનો સારો વ્યવ કર્યો છે. આ અંસ્કૃત કાળનાં પ્રથમ આત્માર્થ મહાકવિ કેશવદાસ છે. એઓ એકાદ જ રાજ્યના વનની હતાં. એમનાં મુખ્ય ગ્રંથો " રસિકપ્રિયા, કવિપ્રિયા, રામચંદ્રિકા " વગેરે છે. કવિતાની ઝમઝમાટ, પદોનું મુગ્ધ કરે તેવું લાલિત્ય, રસમય સુષ્ટોની સુંદર ગૂંચણી. શૃંગારસની ખદખદતી નિરંકુસતા એ કવિ-શ્રી. કેશવદાસની કવિતામાં પગલે પગલે દર્શિતોચાર થાય છે. આ જમાનામાં કવિઓનો

પ્રિયમા પ્રિય વિષય યુગગરસ છે એના ઉપર કવિઓ ચોતાની સુદૃઢ કારીગરી ખૂબ કાગજથી શણગારે છે ભક્તિતાંત્રી ઉપક્રમના આત્મલુભા છુપાયેલો વિદ્યુત પ્રેમ અસ્થિતતાના કોટને સ્પર્શે છે એની ચમત્કારી અને કળાશુક્ત કૃતિમતા મુને નજામ આવે છે રસિકપ્રિયા અને કવિપ્રિયા ભવ્યા વગર વજ્રભાષાનો સારો કવિ યશ શકે નહિ એવી માન્યતા જુનાં કવિઓમાં જરૂર પ્રચલિત હતી કવિઓ આતુર્થ અને કળાનો ઉપયોગ અનહદ ત્રીણવટથી કરતા હતા યુગારી-કાળની કવિતાની કેદ વજ્રભાષા હતી કવિ કેશવદાસના કવિતો ઘણા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. એક કવિ કહે છે કે -

ચંદ્ર ૭૬ ૫૬ ચરે, દુહો બીહારીદાસ
કવિતા કેશવદાસી, ચોપાઇ તુલસીદાસ

હિંદી સાહિત્યના પ્રધાન રત્ન બિહારીલાલ ચૌધે આ યુગના સમર્થ કવિ હતાં. બિહારી ચતરાજ એ હિંદી સાહિત્યનો અત્યંત મધ્ય આધુનિક કવિઓ પૃથ્વી એના કાવ્યા-શૃતનો જરૂર સ્વાદ લે છે બિહારીનાનુ ભાષા ઉપર અનહદ પ્રભુત્વ હતું. સુદરમાં સુંદર ભાવોને એ કવિએ માત્ર એક જ દોહરામાં ઉતારી શકતા હતા કૃતિમ કાવ્ય ક્ષેત્રના એ કવિ જલદુર હતા એના દોહરા, રૂપક, ઉપમાઓ, અનંકારો, ચંદ્ર માતુરી અને માધુર્ય હરીત ભાવોથી ભરેલા છે એના સાતમો દોહરામાં કળાની અતિમ હદ સુધી કવિ પહોંચે છે કળાને પૂર્ણ હદ સુધી વિકાસની કળાગર મર્ત કળાના અગ્રોને માથેથી શુદ્ધ કોષ રહિત, મર્મોગ સુદૃઢ પ્રતિ રમે એવી કવિતા બિહારીનાનની છે (અપૂર્ણ)

ઈન્ડીલાખ

નકમ

કેમ મુરગાઈ પડ્યું છે અપ જવાનીના યુવાન
માલગી હુસ્વાર યશ જા ઈન્ડી-મગો ઈન્ડી-સાન
ફર કર વાઈકય પૂગીને તારો માર્ગથી
ગય નરી સૃષ્ટિ નસ આદર્શ કેમ માર્ગથી
ગાય અને લાગતા પ્રલો દુર હો અતર યરી ૫
અકલ્પની તું તોડ માકળ પ્રેમના મતર યરી
સૂઈ યશ તારો કિન્હુ સૃષ્ટિ ઉપર ફેવાર ને
તેજ અગ્નિ જાળથી ક કાશ બાળી નાખ ને
નાખી આમસ શકિતને ફરી ડેશાવ ને
ગર્જનાથી મેર ખેંચી ભોમ પર તુ લાગે ૧૦
નના કદમ તારો પડે તે ભોમને ક પાવળે
ભોમ માલુએ ઝીલી તુ કાળને ડેશાવળે
ડેકમા નન બીમ રખમા કૂજ નેવો સાગથી
વિશ્વમા અગ્નુન નેવો યર્ષ લળે તુ મદાનથી
કાળ મૂળી જળવ એવો વિશ્વમાં બહારો યા ૧૫
તી-૪ ચમકે નેમ ચમકી ગુમદી નજીર યા

‘વસંત પિળય’ એક નવનુકલપ

દામોદર દેસાઈ બહુ

વનનો દરેક ખંડ અધ્યયનોથી ભરેલો છે. તેની સંકલના સ્થલકાલથી વલિત છે. આપણને તેનું જરાય જાન નથી હોતું, પરંતુ તેને જોઈ જીવનકાવિદ્ આધુનિક વિજ્ઞાન બલથી માપી જુએ તો અસંખ્યાત સંવેદનજનકુપી તેને—જીવનખંડને—ભરેલો જણશે. કદાચ આપણને અધ્યયનોમાંથી કશું પણ લેવા ક્ષમણ થતી નથી, પણ જીવનના અધ્યયનનો ધર્મ જ એ છે કે ન માત્રા છતાં પણ જાનવતાને કંઈક કંઈક આપ્યા જ કરવું. વરણ, રથલ અને કાલ ગળેના બંધારણોથી તે અધ્યયનોનો દેહનીંડ બંધાયેલો છે. જીવનનો પ્રત્યેક પ્રસંગ રિચિતિપલ્લે ખમે છે, પ્રશ્ન હોય છે કે તે શાથી? તેનું મુખ્ય કારણ આ જ છે. (સૌન્દર્ય જોવાથી વિકાસિતા જાગે; યજ્ઞની દહન ક્રિયાથી રમસાનવૃદ્ધિમાતા જાગે વગેરે, આ પ્રસંગના દબો છે. માટે કોઈ પણ ભૂમિકા સમુત્થાને પહેાંચે તેમાં આંતરિક આધ્યાત્મિક શુદ્ધતાકર્ષણનું તેજોબિન્દુ રહે છે. “કૃષિના વિરૂધ્ધ ૯૯ આગ્રહને સજો છે” તેમાં પાંડુ રાજાના જીવનનું આંતર્ગત આર્થ મંથન છે; અને “શાને થવું પતિત આશ્રમધર્મનાથી, સૌન્દર્ય શું? જગત શું? તપ એ જ શાથી” એવા મનોદ્વાર સરી પડે છે. જીવન અને ચિત્તની પ્રમાણ દિશાઓ સામસામી છે અને બન્નેની વિરૂધ્ધ દિશાઓ ઉત્પત્તિ કે પતનની દીવાદાંડી જેવી છે. ‘સૌન્દર્ય શું? જગત શું?’ એજ પ્રશ્નોમાં જો જીવન મેઘેરી બેવાય તો એની લખ્મિ એને “તપ એજ શાથી” માં લઈ જશે.

જીવનનો કમ કાલગતિ સાથે દોસ્તી કરીને આલ્ષો જાળ છે. વિકારી, વાંછા પર નિરાનો ઉભાર ચડી ગયો અને માનસિક વેદનાની કંકાલઆકૃતિ અંગૂઠા સમ દબાઈ ગયું, અને તેથી હવે તેની “મનોવૃત્તિ તેની સ્થિર વિમલને સાત્વિક ચર્મ;”

કવિ-કૃષિ અને કવિતાનો વેગ આપોઆપ વિકટ રણમાં સમાઈ જતો હોય તેની પ્રત્યક્ષ કથપના આ એકજ લીટીમાં ઉજારાઈ રહે છે. આ લીટીમાં એક વાગુનું વિરામ સ્થાન છે. તે કયું? આમોદધિના ઊંડા, અતલ ભોંયસમાંથી જાગેલો વડવાનલ ત્રિશ્ચાંતુષારના સુંવાળા ખાળામાં ધડકી જંપી જાય છે, તે એક રિચિતિ: ચિત્તવિકારના કૈતવો જીવનભંગ આદરવાને, કુદરતની શાંત પળોમાં સંતાણા છે, તે આ પ્રસંગનો તત્ત્વ પ્રવેશ અને તે બીજી રિચિતિ: અને બન્નેની પ્રગલ્ભતા વચ્ચે બૂજવું રસમય અને યોગમય જીવનનું જુગલું જુગલું તત્ત્વ. રાજાનો યોગકાલ પુરાણા અસ્થિર પિંજર જેવો થઈ રહ્યો છે, સાંકડી પામરતાની ખાઈઓ પોતાનામાંથી અખંડ કાગળવળી ચિત્તાતન ચેતના પસાર થવા દે છે, પણ જીવનની પામરતા એટલી તો કંગાલ અને કુષણ છે, કે તેનું પ્રાકટ્ય સહન કરી શકતી નથી, અને ‘જો જીવનના અમૃતઝરણને શેષી જાય છે. સરવાળે તે બેંકાર અને બૂખી માલમ પડે છે.’

ધીકતા અંગારને ઉઠવાની થોડીક જ વાર છે; અને સમયોચિત જંજા જાપટ લાગતાં તત્કાલ તે ખેડા યજ્ઞ જગાના જગારે કાલ પ્રકૃતિના વિયોગ થશે ત્યારે આપોઆપ તે બધું યજ્ઞ રહેશે.

“અનુબંધ હશે” એક વૈકલ્પિક જાન્ય તે આપી દીધો છે. એને એક વિચાર થતો ધીમે ધીમે હાથે ખેંચી રહી છે. તે વિચારનાં સામીપ્ય તેને હજી અડધું નથી, તેથી તેને ખેંચાવું જ પડશે તે વિધિ નિર્માતૃક છે. સ્થળ અને કાલે પોતાનું ગાદમ યોગ્ય થોડું વસ્તુ થટાને પ્રગટાવી દીધી. તે વસ્તુ-થટના તે આદી રાણીના સ્થુલ દેહ. “કુન્તા ગયેલ કંઈ કાન્ધુથી બહાર” કુન્તાને જો તેવે મમમ ‘કંઈ કારણ’ ન મળે તો કાલ અને કાલની મતિ મરી જાય આ મતિના સાતત્ય માટે પ્રથમ કાલને અભિવર્તન અને પછી કાલકાળને કે જેણે એકજ લીટીમાં એકાન્તનું જ્ઞાન ગમી દીડું.

“ઝીણા વડકલને આપને એણે અંગે ધરું હવું;
નહિ લાવવડને એણે વનવાસે કરું હવું.”

હજી કંદરતના ખાણનો નરો તો બાકી ખોદા હોય ત્યાં તેના બાને લાવવાને ક્ષિતોળાવે જોયું. હવે એને અત્યાર સુધી છુપી રહેલી વાસનાઓના બેગ થવાનો છે તેથી તેની સ્થિતિ પડથીઓ થેન શરેલા માર્ગ લાલકાર બિઠાવે છે. મનનું પુરાણ-ભવ્ય છવન અકથિત માદનો તરલ-જનનિત જ્વન સુચવાને એકામ બની જાય છે

એન્દર્શની તનમયતા રાગને સુવાગા સ્વયં અર્પી આસને આપને ઓગળી જાય છે. પણ પછી તેનાં દેવાગા પ્રથુપની ચૂક મરે છે, અને તે એટલી બધી બ્યમ બનાવી મૂકે છે કે એને કાંઈ કુણા દિલના આર્થિગન વગર સુખે જાંપવા કે તેમ નથી

જડ કે સૂક્ષ્મ વસ્તુનું વિધાન જો સાદાજ તત્ત્વો ખેંચાલુથી ગતિમાન રહે કે રાજવામાં આવે તો તેની પ્રજ્ઞા સ્વર્ચ્ય અને પ્રથુવકાર જેવી સ્વયંજૂ મને પણ જો એને માનવતાની કચે મદવામાં આવે તો એ વસ્તુના મધુખો સ્વચ્ચરિતર જડ મદન કરે

માનુષિક લાવવડને નિમજ્જન-ધારણ પ્રમાણે વિકાસવામાં આવે તો એને બધે સુખ અવકાશની મોટા જરૂરની નથી વડકળની એન્દર્શ મરતતા ગમાનાની મૂર્તિમતિ લીલા બની, સ્સમમાધિને બુદ્ધારંગમાં વહેલી મુખા દેડે આ લાવ જનલે આપસુકોનું લીનું રૂપાણુ પ્રતિબિંબ હોય તેવું ઉન્નત પ્રસંગની માણીયા યજ્ઞ જાય છે દગનોલનું કિંદાષ્ટ કિરણુ ડપની પાદસક કંધાને વીધીને નીરવ-પ્રશાન પ્રગલ મરવરની લીલામયપનાને પેતામાં શમવી એક દરી લે છે, ત્યારે વિશ્વસંકથિત લાવનાત્મક સર્જન વર્ષી રહે છે. આપની કદી શમવી એક દરી લે છે, ત્યારે વિશ્વસંકથિત લાવનાત્મક સર્જન વર્ષી રહે છે. આપની કદી ચુગતવાને વગળી નહી, ધની પુર્વ જેવી સીએને માનનાન પુરો અંતરગ સુદગતાને જલ્પા પદલા બનાવડી. મદલી મોહકનામાં તળુર્ષ જજ કુર્ણન અને બ્યાનક વિખાને નોતરે કે પણ આમ કરતા પછે જ સદનિકતામાં વહેનું મૂકના હોય તો પણ એ ‘તો’ કુગર જેવડો પડ્યો છે, અને તે એક મના પુગોની મધુમમર્ષાદ નેપથે લાગે ગતિમાત્મક વર્ણનદર્શનનું તનમય આરેખન જ ખૂબી દરકજ યોગ્ય છે એનું કદીત જ અહીં નો અરકવાની દગ પડે છે.

“ નથી મું ફંતાણ! નહિ અરેર આંહી રહી રહે
 “ પ્રિયે તું એકાદી? સ્વજન વિણ વૃતિ ક્યમ રહે;
 “ ખરે ત્યારે આવે અનુભવ જરી આજ કરીએ”
 “ જરા આ પાસેના ઉપરન વિષે કંઈ ફરીએ ”

પ્રસંગ બદલાતાં એ શિષ્યાંત વિસરી ગયો;
 મઢી તાપસ એ પાછા ભર્તા—સ્વામી ખરે ધર્મા!

સ્વવિચારોર્મિ ઘટ ઘડને જનમવા મઢી, ઉર્મિની પ્રવાહિતા આ પહેલાં અંતઃકરણની અટવિગ્ન ધુમાડ ધુમાડ વિકસપતાની ઝાડીમાં અટવાઈ જતી હતી, હવે તે ઘટ મુદ્દ ઘડ ગઈ છે, અને તેજે પોતાનો પંચ ગોળી લીધો છે, ન્હાનું પર્વત ઝરણું જમિની વસંતતામાં આસિગાઈ છડોછડ આનંદ ભરતીને ભેટતાં જે વિશ્વવક્રરક તરવરાટ સદન કરી પોતાનું પ્રયાણ આરે છે તેના જેવું અહીં ધૃત્તાનું તોફાન છે, ઝરણુની પહેલી અવસ્થા યૌવન જેવી સુકામલ છે, તેને દિશારાવરણના રોમાંચ યતાં મનોદર પ્રસ્થાનદરને ચર ધાપ છે, અને લલિત કામનાનું સ્ફુરણ ગતિનું યતું જલ્પાય છે, તે સચેતસ જવનિકા પાછળ એવો અનંત વેગ હોય છે કે વિરાટ આલયુષ્મિત કુંઠરમાસના જાડા પેટાળને ભેટીને તે પોતાની આત્માવાના અનંત સિદ્ધ સૂધી લંગારી થયે છે, અત્યાર મુધી ફાંપ રહેલાં વિચારવિચિત્રો સ્થિતિની એકલ દિનારી પર જુટકાવા માડે છે, કાલ્પકાંડમાં રોઝાધેલી તન્મયતા કથનસર અને લપસર એ બન્નેથી મિત્ર સમાધિ અનુભવે છે, અને આપણા પુરાણ લાઠમયના રૂપરૂ દર્શન સાથે પરીવાહ જઈ વાચનાર પોતે પણ કંપનાની અંતઃકાંઈમાં લીન થઈ રસનો ઉદંક પામે છે.

કિન્તા નથી એ કલની અનુકૂલતા અને અધોર એકાન્ત કે જેની લખ્મી દાપ-ત્યાનંદને આવરણ છે, તેનું સંમેલન વિકર ખાજ રચી પુરાગામી પ્રસંગને ઉમો કરે છે, રાગને પોતાને વિપ્રલબ સુંગરનું ઘાન યતાં તેનાં ઘાનને પૂર્વના સચેત મૃદસ્પાશ્રમના અનિસા સાથે તે મૂકે છે, અને તેમણે ઉપસ્થિત યતી વિકારની પ્રતિબિમ્બિત રેખા જુએ છે દર્પણની કલા એવી છે કે સામાની હવિને પોતામાં સાગોપાંગ સમાવી લઈ પછી તેની સાથે પોતાનું ગિય બેઠવીને પ્રતિબિંબ પાડનારને પછુ તેનું તે ચિત્ર મૂક સ્થિતિમાં સોંપી દે છે, પાંડુ માદીને એક અપૂર્વ લામણીનું મુકર કળી તેની લખુતાની પ્રતિભાને નીરમે છે અને પછી પાછી વ્યાજ સાથે સંધરી દ્યે છે, આને લીધે વિવશતા ભરપૂર વેગમાં દોડે છે, અને સંયમની દિવાલો તોડી માડી તે સ્વજંદ જોઈ તેની મરજ મુજબ વર્તે છે.

પાંડુનું સૈધાન્તિક જીવન દર્પણ પૂર્વાશ્રમનો પડછાયો પાડી એક દીર્ઘ પ્રસંગની કલિકાને બહાવે છે, તે જીવનનું મહાભાગ સત્ય હોઈ કવિની કલ્પનાશ્રમિતું ચિદરાગ રસ વૈચિત્ર્યસંકેરે છે, કવિ પોતે આનન્દખાલ છે છતાં તેના આત્મા સંકુચિત વર્તુળની બહાર કુદી જઈ, અનેક જડવાસનાની અથકામણોને દેખે મારેના તે અનંત રસકંપમાં હોડે છે, અને આનંદસ્થિતતા મસતોથી રાયતો, દેહ અને દેહીમાં રત્નપ્રદીપ પ્રજ્જાવતો તે માનવતાની રસેશ્વરી શી કલ્પનાભોમમાં સંચરે છે, અને ત્યાંથી શબ્દભાવરસયુક્ત આનંદ શ્રુતિને ઉપાડી પૃથ્વી ઉપર રોપે છે, પ્રસંગ કવિને ઘડે છે તે કહેવાં કરતાં કવિ પ્રસંગને પોતાની સાહજિક ઉર્મિથી કંઠારી એક અમર ચિરકાલી કાળરોશનીને ઉજી કરે છે તે વધારે ઉચિત છે.

કાવ્યમાં ચિત્રાચેત્રી રાત્રીથી આત્માર સુધીમાં લાવનાનું અને શક્તિની વિષમતાનું એક પ્રવેશી ક હો કે એકાંકી કહો એવું, સુદૃશ્યથી સુલભિત, રસની શરાયતાને મદમય દિવોળા આપતું અને આપણી વર્તમાન વ્યક્તિત્વને છુટાવતું, સમયના જૂતકાલીન આરા સુધી ખેંચી જતું ઉર્મિપ્રધાન નાટ્ય આપણી ચિત્તદષ્ટિ સમક્ષ લાગવાદ્ય ગયું, આતિ આપણે દૈહિક ગુણધર્મનું સામ્યદૃષ્ટિલન કરીએ; અને તે વાંચતાં ચિત્તને દરેક નાટક જેવા જેટલો સંતોષ મળે છે. હવે જો આપણે તેને નાટક કહીએ તો નાટકના ગુણધર્મ પ્રમાણે તેમાં દરેક અંગોપાંગ હોવા જોઈએ. આમાં પણ 'વિષ્કંભક' અંગ નાટ્ય ધર્મનું અવગવ અને છે તેથી અચૂક ભાગ તેમાં આવી જાય. 'વિષ્કંભક'માં પ્રધાન નટ ગણિત કથનનું હુંક વિવેચન કરી જઈ ખીજા પ્રવેશનો આરંભ કરમાવે છે. પ્રવૃત્ત કથનાત્મક કલ્પનાનાટકની રંગભૂમિ પર ઉભી કવિ આપણને કાવ્યપુરુષનું આનંદ વિષ્કંભકની દષ્ટિએ સમજાવે છે, અને લાવને હુંકમાં અમેરી લેતાં ફક્ત રાજ્યેગીર્મયુ મટી જઈ—તપા આગારને વાસના ની ધૂણીમાં ભારી દઈ—સ્વામી યવા પ્રેરાયો હોતો તેમ કહી જાય છે.

જેમ જેમ આગળ જતાં જઈએ તેમ તેમ ગાદ ઉપવનમાં પ્રવેશતાં. હોઈએ, એવો શુગંધમય કલ્પનાપ્રસાદ અને કાવ્યલવનના તેજાં શુ સાદમ્બ ઘટાં જાય છે, અને કાવ્યભાગની વચીવચ જેવા ઉભા રહીએ કે તુરત એક મનોગામી સજ્જતપર રસિકતાથી ભરી જતો અને તેની વચ્ચે એક વિમલ રતિઆંત્રા કલ્પના સાણને ડામગ હૈયાભાવથી સ્પર્શી, હાસ્યલીલા-નટનને પુવારામાં દેલાવતી કલામય ઘેરી છે, એવા પ્રદીપ્ત રસસંયોગવર્ત કાવ્યમંડપ દેખાણ છે. કાવ્યનું ખરું મોહક અને રચીકર અને તેને આપણે કાવ્યલવન કે કવિતાગર્ભ કહીએ તે, પ્રજ્ઞામતા હવે દેખાવા માડે છે. કવિતાનું કથનવસ્તુ જટિલકાવ્ય સાથે મૂકવાનો પ્રધાસ કરવામાં આવ્યો હોય, તો તેમાં હવે આવવાની કડીનું શુભપ્રાધાન્ય વિચિત્રતા બોગવે છે. ગજનને વનરમણી માપડી હતી તેને તેણે ચોરમણી સર્ગની ભગવતી પુલતી ચંદનલેખા તેના ચોગળવનમાં છાપી. ફરીયા તેને વનરમણીરસની આકાંક્ષા રહ્યાં આવી; તેની આસક્તિએ તેનો ચોગળુ ઘેરી લાંબો. આસક્તિની લાવના, એકજ ખલેએ આત્માર સુધી ખાચેલી તપ:સિંધિને ટપી જઈ, અચૂક રતિવિલાસથી પલકતા મણિખાંધા સૌંદર્યઆરે જઈ ઉભી. આ તેના રસોત્સાહ હતો અને તેમાં તણાઈને અપાર જતરે ફાંચિક સંખિધને બેઠવા ત તૈયાર હતો (અપાર અને ફાંચિક બેનો યોગ અસંગત છે, પણ અહીં સુરચાને લાગ્યો છે) સૌંદર્યાનુદિધ્ય તેજ સત્તાનું વિશ્વશાસન પ્રતિકણે સન્મુખ જ ઉઠ્યું છે તેનું શબ્દાચાર આપક રૂપે આ નાંચે રહ્યું.

વસંતે આપણું પ્રજલ નિજ સાક્ષાન્ન સપળે;
નવા દર્શ વચ્ચે તરવર ધરે છે મહુ રચ્ચે,
અધી સામમી એ મદનરમણી સ્પષ્ટિ ભરતી,
જનોનાં જુસ્સાને અતિ અપઝ ઉઠીપત કરતી.

એકાએક પ્રમંગલો સુખાધિત અંજનચૈક દેવાપુષમાં અજવાળું પૂરે તેવા છે. વર્મતકાવ્યનું ગતિભય; કાલપયુ ગાદિત્વમાં તેનાં અર્જન અને પ્રસ્થાન પ્રમાણે જોડેલ ચિત્રાચણ છે. સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી માહિત્યમાં તેનો જોડો રિકાસ કરવામાં આવ્યો છે

કાંઈ કવિ કે લેખક-દરેકાંઈ લાખનો કે દરેકાંઈ મિત્રનો-તેના મંત્રાકર્ષણથી બચી જવા પારખો હોય તે અસંભાવ્ય છે. જગદગ્રામ્યનું જુદાજુદા સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રદેશમાં અમુક અને સુસાધિતપણે ઉતરેલું છે; અને તેમાં વસંતને સર્વોચ્ચ સુન્દર રૂપનાવેશવધી શૃંગારવામાં આવી છે. તેની મોહકતાનું સંવેદન ચાખ્યા પછી ચાખનાર વ્યક્તિ કવિ હોય તો શિષ્ટ ગારભર્ષી પ્રાસાદિક લાવેમાં તેનું વહેણ વહેતું કરે. દરેક દરેક લાવનો આવેશ અને અતિરેક તે આહે છે, પણ સખ્યિત્રાકેટ સૈલીમાં મૂકવા અસમર્થ હોય તો તે આવેખી રાકેતો નથી, પણ તેની પ્રાણપ્રભા તેની જૂદાસિધિથી તે નિમૂઠ સોઈઈની આત્મિકતાનું કાવ્યમન સર્જન કરી નાખે છે. તેવાઓનું દર્શનલાલિત્ય સખ્યિત્રાકેટ હોવાને બદલે હૈયામધ્ય હોય છે વસંત પ્રસરતો-આસ્વાદ લલિતમધુર, કુણો અને મીઠો લાગે છે કારણ કે ભોક્તાની ઈન્દ્રિયોત્કેશ રસનાયત્નથી નવાબપથી છે.

વસંત પ્રસરતો સુધયિત ચિતાર મનોમામિતા રચના જેટલો સકલ બનાવવામાં આવ્યો છે તેટલો જ અર્ધગ કાવ્યત્વ શૃંગારવામાં ફલિભૂત થાય છે. તેની માનવવ્યાપ્તિ શ્વસનમધ્ય રીતે સેકસિત કરી નાખી, કાવ્યબુણ્ણમાં પડતી યોડીવણી અંધારકુંડાળી વિચ્છેદી નાખી, કવિ કાવુની રજૂદ થતી લહરીમાં આબાદ વર્ણનઘોતક સખ્યિત્રાકેટ સંકેતે છે. રાગનું રાગન્ય-રસહર્ષ રાગન્ય-પૂર્વજીવનકાલનું પરિપૂરક રસોગ બની જાય, યૌગિક આત્રમમાં ગોધાઈ રહેલી રરજીયાત સંયમપ્રધાને ચાલુક લગાવી, જીવનના જેલખાનામાં વસવાટ કરી મરી ગયેલ રસરજીયા જેવી દેહબોધિતને પુનઃ રાગ મુદ્રિત કરી, નવો દેહવિભવ અનુભવે છે. વસંતકાવુને સજીવરોપણ તો ધણું ઈચ્છિએ આપ્યું છે, પણ એ સજીવરોપણ, જેટલું કવિ તરફથી કાવ્યપ્રતિભાને મળે છે તેના કરતાં અનેક મળ્યું સજીવરોપણ પુરસ્કાર માનવજીવનને કંદરત તરફથી મળે છે. (અહિં માનવતા પોતે સજીવ છે નો પણ વર્ગભેદને અનુવર્તી પ્રતિ માનવતાને પોતાના સ્વરૂપમાં ઘટાવી લે છે અને Poetical Personification નો નાક નિપજે છે) જે કે માનવી સજીવ છે તેથી તે નવાન્યા તો તેને પ્રાકૃતિક છે, છતાં પણ જગુકાલ અને કુદરતનો વૈવિધ્યમય સંયોગ થતાં આ બંનેમાં આમોદની પરિભાવના અતિનીત્રાતું જેવાણ એટલું તો અતિ હોય છે કે તે આવેશ પૂર્વક સજીવનસ સારને પોતા તરફ તેના સ્વરૂપ શુદ્ધતાકર્ષણથી ખેંચે છે. જ્યારે સજીવનસારનો વિભાગીય સમુદાય તે અતિનીત્રાતના ગાદ સાખીપમાં રોકાય જાય છે, ત્યારે સજીવ સંસાર કે જે આ કાવ્યઆવેશની તીવ્રતાને સ્પર્શી રાકેતો નથી, લહરી રાકેતો નથી-કારણ કે તે તેના સજીવ સ્વરૂપમાં બદલ્યું સુદૃઢ અને નિરાકાર હોય છે-તે તેના આત્મપ્રકીર્ણ કાવ્યોદ્બોધન શરૂ કરી માનવ મંસારના રસમાત્રમાં તરંગિત થ-રમના ઉગાવે છે. તે પોતાની રચયણી સિંધિમાં એવું રણાળું કાવ્ય દોદન કરે છે કે જામે માનવતાને કાર્મ સુવાળી પુલકાદર ઓડાળતું ન હોય અને તેની સુર્ગધિન કક્ષાથી કંઈ અજાન જગાડતું ન હોયો આમ જન જીવનને પણ પ્રબોધનનું શુભાવરૂ રસમાન જગુ તરફથી મળે છે અને તેમાં વર્મતનું સુવાળું વૈવિધ્ય પ્રાધાન્યે આવે છે.

ઉપરી એકજ કહી કાવ્યનું હાઈ સમજવાને બમ છે. પાંડિત્ય રસના અમેય મદમાગરમાં યોગજીવનનાં વૃંજીને ત્રાપા લઈ સહેલોતો જતો દતો. વસંતના વૃદ્ધને તેની

તરીને મધદરિયાની જલજલાકાર સૃષ્ટિમાં ઉઘી વાળી વાળી, રસના સમુદ્રમાં તરવાને બદલે ફૂંચવાનું વિપ્રિનિર્માણ હવું' વચ્ચેની આ વખાટ મૂલ્ય મોકળવારી અકિની ચર્ચા રહી. આ બંધુ પુરાણકાર મજાત સૃષ્ટિમાં તે પ્રત્યેક જેનું યુગાંજેનું છે, ફક્ત કવિને કથનાત્મક-સરમાં ચાલાનું રહ્યું છે. કે જે કવિનિર્મિત કાવ્યકોષની આતીમાં મનોહર અને ભાવપ્રચુર ચર્ચા રહે છે. જ્યારે "બધી સામગ્રી એ મહારમથી સૃષ્ટિ ભગી" અને "જનોના જુસ્માને અતિયપવ ઉઠીપ કરતી" ત્યારે કવિતા નાયક પોતે દૂર ઉમેા ઉમેા તેનો નીરમહદ્દા શી રીતે બને? જગતકમ આથે જીવનકમ વડેતો મુકવાથી દેહધર્મ અને આત્મધર્મ સંધાય છે. અને એ દષ્ટિએ પણ પાકુરાજ કદાચ પોતે મંગમદિવથી દૂર ઉભવા ધારે, તે પણ નિમગ્નને નિમગ્નધર્મ એને જગનકમથી શે વિમુખ થવા દે ?

હિતુજ નમ્ર સહકાર દિસે પહ્યાય,
લાખો વળી અગુઠ ચંદન ત્યા જાણાય,
જલો લતા મકલ કેક અપૂર્વ રંગ
વતમે ન કા પ્રમત્ર ચિત્ર વડે અનંજ

રાજયોગ કદાચ રિસાધને પણ સંકમ પાળે, કે અસિન શ્રુતિઓને કમળમાં રાજે, પણ ગિરોએ આગકને ચાતાનો મીઠા હાથ પંપાળે તેમ પાકુના રિસાધેન રાજયોગને પ્રક્રિયાતાનું શમિક માન્તરત દરવ મળે છે. બધામાં લાવોદેકનું નારીન્ય હવું, તે ક્રીકજ બધિતમાં તેનું શદિત્ય કેમ મંકલે? કેમકે તેનો યોગાશ્રમ ફરજિયાત જીવનરમથી ભરેલો હતો. આમ જેમ જેમ આગળ પ્રસ્થાવની ભૂમિકા આવે છે તેમ તેમ શ્રુતિભંગની ઉચાધ પણ તેટલી જ ઉગી અને અગમ અનતી જાય છે શ્રુતિઓની માનમિક લાગણીઓમાં રમભરતિનું ગાઠ અચકામથ એની મેળે જ ફેલાવુ જાય છે, અને તે નીચેની કરિયા પાકિની રાજસાહજિકતા માખિત વેરે છે

ધીમે ધીમે છટાથી હુસમ જ નાઈ ડોલતો વાણ ચાપ,
મોપાસે વલ્લિયોથી પરિમવ રસરે નંચને તૃપ્તિ ચાપ
ભેગી કોણ જાણે ક્યાંક પરચુતિકા ગાન સર્ગર્થિય ચાપ,
ગાળી નાળે હવાની શમિક હજવને જતિથી દાખ જાય

કુસુમરજ લઇને હુસમેયુ હવે અજોયર કન્દિયોની ખુણમાં ભાગ્ય છે. અને સ્વપ્નમંદિર મુદુન આવોક ન ખાવ છે આ કડીમાં જેટલો લાવોભાણી ટાન્ગર્થ લયો કે તેટલા જ અહીં અર્થયે ગ, આન્દોનપોમ અી રમકેનોન લાઈ છે. જેમ "સ્વીને વ્યથેનુ .....ઉઠીપ કરતી" આ કડી અનુક્રમણું કાન્દરજ્ય બની જાય છે તેમ આ કડી વણેન રસાત્મક કથનનું અનુચ રતન પડી જાય છે કુન્દની સંપાધિમાં બોતે જ તનિરોધ પ્રચડી નધનાવ યોગ જાગ્યો હોય એવું તન્મય મૌન્દરંદ્યન ઉતરાનાધી આપણતે જાડે છે પ્રેમી દુઃખોન છે ! સુલચિન માનમય વાતાવરણ મુલગ લીનાડી મધ્યે બેસી પતિમતિકા રમચર્ચલ કરતી હોમ અી જીજાને તેનું આભારાન્દિ અપ્પાયન કનારની હોમ તે અને તેના મનકેવર અને કથનથી રમિકહલકણુ રમદવજુ થવું હોય તે. આ જાને વાચકને તદ્દા લીન કરી નાળે છે.)

કવિતા અને તેનું જીવનમાં સ્થાન

ચંપક ત્રિવેદી

"Poetry is that primitive energy of mind shaped by intellect which uses words to express more than it can fully understand."

R. L. Megrob

“કવિઓ જન્મે છે— જન્મવાતા નથી” એ ઉક્તિ કદાચ કેટલેક અંશે સાચી હશે; પરંતુ દરેક દરેક માનવે જ્યાં સુધી પોતાના જીવનમાં શરૂ થયેલ ઊર્મિસંચાર લાગણીઓના વહનદારા અનુભવી શકે છે ત્યાં સુધી તો તે પોતે જ કવિતા જીવે છે એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી.

અનેક સુશવણી, અધ્યાત્મલો અને પરસ્પર વિરોધક તત્વોથી ભરેલું માનવિત્તુ વ્યાનર્જીવન એક સંગમ કવિતા જ કહી શકાય. જનતાના જીવનને ખુલ્લે ખુલ્લે ઉભારાતી એ કવિતા નથી મરાતી, નથી વંચાતી, કે નથી હોતો એમાં કરો હાંમેળ એ તો આલેખાયેલી હોય છે માત્ર અનુભવોની આરમી પર સંકળાયેલી હોય છે માત્ર સુખદુઃખની શ્રેણીથી. જીવનનાં-જીવનવ્યવહારનાં સંપર્કો જ તેને સર્જે છે; એટલે એ કવિતા, બહુજ બહોળા રૂપમાં અર્થ કરીએ તો, માનવ જીવનના તકકાજીવન એક સર્વરંગી અનુભવચિત્ર ગણી શકાય.

હવે જીવનમાં કવિતાનું સ્થાન નક્કી કરતાં પહેલાં આપણે જે અર્થમાં ‘કવિતા’ શબ્દ અહિં વાપરીએ છીએ એ અર્થ સ્પષ્ટ કરી લઈએ.

સાહિત્યમાંથી વિચારપ્રેરક કરતાં લાગણીપ્રધાન અંગોને આપણે ‘કવિતા’ માં સામાન્યતઃ વધુ સમાવેશ કરતા આવ્યા છીએ. કવિતાની એક સાદી વ્યાખ્યા થીએ તો કહી શકાય કે “Everything that is rich in feeling is poetry.” તેથી હકલના ઊર્મિપ્રવાહમાં વહેતી આવતી લાગણીઓ તેમજ ભાવનાઓને વ્યક્ત કરતો દરેક દરેક આલાપ અથવા શબ્દ કવિત નું ધરતર ધરતરમાં અમ ભાગ ભજવે છે. પરિણામે એવા ભાવ નીતરના આલાપો યા શબ્દો જેના અર્થજથ્થાએ ઉભારાતા હોય તેવા સાહિત્યના એક અંગને આપણે ‘કવિતા’ના નામથી ઓળખીશું. ભણે પડી એવી રીતે ઘડાંદલા ‘કવિતા’ ના એ.વામાં હાંમેળ ન હોય અથવા કેવળ ગદ્યમાં જ ઘડાયેલું હોય. ‘કવિતા’ માં ગેયત્વને ખાસ મહત્ત્વ આપાતું જ નોંધએ એનું કાંઈ નથી. ત્યે કે કંઈને અનુરૂપ યવા માટે કેટલીક વાર ગેયત્વની હલક અવશ્યક લાગે છે; પરંતુ એવી હલકની ઉપાધીમાં પદ્યવાદી જે મૂળ વસ્તુને હાનિ પહોંચતી હોય તા કવિતાનો ભાવ યા હેતુ બરાબર નહિ સમજાય અને એ જાનની ‘કવિતા’ જીવન પર જાગ્યેજ અસર ઉપજતી શકશે; કારણ

કે એવી 'કવિતા' માં પ્રયત્નપૂર્વક ખેસાડેલા પોકળ શબ્દોનાથી અકબજતા હોય એવો ભાસ આપણને એ 'કવિતા' વાંચતી વખતે થાય છે. વળી એ પોકળ શબ્દોના અકબજ અર્થ-અર્થિ હોઈ, એવા સર્જન (ગદ્ય યા પદ્ય) ની 'કવિતા' માં ગણના કરવી એ અરેખર સાહિત્યની હાંસી કરવા બગબગ કરે છે.

'કવિતા' નો અર્થ આપણે સ્પષ્ટ કર્યો. સાથેસાથે અસ્પષ્ટિ અને હાંસીયાચ સર્જનોનો પણ ઉલ્લેખ કરી લીધો. હવે 'કવિતા' ચિરંજીવ સાચી અને છે તે તપાસીએ.

'Poetry never dies' એમ આપણે કહીએ તો જરાય ખોટું નથી. ખરું કવિતાસર્જન તો એજ કહી શકાય કે જે યુગપદ્ધતી અસર તળે ન દબાય, થોડા શબ્દો-માં ઘણું કહી દેવાની 'કવિતા' ની એક ખાસ લાક્ષણિક ખુળી તેમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. કેટલાક કાવ્યોની પંક્તિઓ તદ્દન સાદી હોવા છતાં એટલી અસરકારક નીપજે છે કે "They suggest more than what meets the ear." — અને એટલે જ આવી પંક્તિઓ, ફક્ત એક જ વાર સાંભળેલી હોવા છતાં, આપણા મગજમાં — ખરે જીવનમાં — હંમેશાને માટે અકાંઈ ચિરંજીવ બને છે.

દાખલા તરીકે

"વસુધેવા કા માતૃમિત્રા
ભ્રાતૃકાઃ સર્વે
કૃતૃત્વમ્ભવતિ"

કવિ શ્રી હિમાલંકર જોષીની આ પંક્તિઓ તદ્દન સરળ હોવા છતાં વિષયબુદ્ધિને એક મહાન મંત્ર આપણા જીવનમાં બદલ જ દળવેથી ઉતારે છે. એટલે 'કવિતા' ની આ ખાસ લાક્ષણિક ખુળી ખ્યાનમાં લઈ જીવન પર તેની અસર તપાસીએ તો 'કવિતા' માટે કાંઈ એ આપેલી વ્યાખ્યા — 'Poetry is concentrated wisdom' — સાચા લાગ્યા વગર તર્ક જ રહે.

હવે જરાક આગળ વધીએ. ઉપર આપણે જોયું તેમ 'કવિતા' માં વિચાર-પ્રેરક કરતા લાગણીપ્રધાન અંગોનો વધુ સમાવેશ થાય છે; છતાં લાગણી અને તત્ત્વચિંતન — એ બંને અંગોનું 'કવિતા' ના ઘડતરમાં મહત્વ એક સરખું જ છે. કવિ એટલા અંશે લાગણીપ્રધાન છે કેટલા જ પ્રમાણમાં તે વિચાર પામી શકે, લાગણી એ પ્રેરણાનું ઉદ્ભવ-સ્થાન હોઈ, 'કવિતા' ના પ્રવાહને હેરે છે; જ્યારે તત્ત્વચિંતન — 'કવિતા' ની વિચારપ્રેરક બાબત એ પ્રવાહને પ્રુષ્ઠી આવી કવિતાને અસરકારક બનાવવાના કાર્યમાં એક અગત્યનો ફાળો આપે છે. આ રીતે કવિતા અને તત્ત્વચિંતન એટલા બધા સંકળાયેલાં છે કે તેની સ્પષ્ટ અર્થો કરવા જઈએ તો એક નાની પુસ્તિકા જેવો જુદો નિર્મલ સામ્રાજ્ય શકાય. એ અર્થો કોઈ વાર ભાવવળે માટે મુખ્યત્વે રાખી આપણે કવિતાનો જીવન સાથે મંબંધ તપાસીએ.

આપણે આગળ જોયું તેમ જીવનભવવદામાં પરસ્પર વિરોધક તત્ત્વો વચ્ચે ચાલતી અયગમણી જ માનવિના હૃદયપરિવર્તનમાં માટે લાગે જવાબદાર હોય છે. એ અયગમણીની અસર હૃદય પર થાય એટલે લાગણીઓ જન્મે છે. જેટલા પ્રમાણમાં માનવીનું હૃદય

વધારે આદ તેટલા પ્રમાણમાં એ બાંધેલી અસર હલ્ય પર વધારે થાય. આ ખંતતની અસર તળે દબાવેલા માનવિ-દેવાનો ભાર હળવો કરવા અનેક રસતાઓ બોલે છે. કેટલાક પોતાની કથનો અન્યને સંભળાવી શોધ્યાં જ રહ્યાં કરે છે, તો કેટલાક દ્વિમતથી પુરકેલીઓના સામનો કરી પોતાનો માર્ગ મોકળો કરે છે. કેટલાક વળી મૌન જાળવી અધ્યુત્તર સદન કરવામાં જ પોતાનું ગૌરવ સમાયેલું જુએ છે; જ્યારે બીજા કેટલાક પોતાના અંતરનો વેદનાના દર્દભર્યા સર ('Troubled' Music) એકલા અટૂલા સાર્થક શ્રવણ જ કરે છે.

આ રીતે આપણે જોયું કે દરેક માનવ પોતાની આન્તરવેદનાનો ઉભરો એક યા બીજા પ્રકારે ભંદાર કાઢેલા મેથે છે. 'કવિતા' પછી કવિ જ ખંતતની લાગણીઓના એક-સામટા સમન્વયનો એક ખંતનો ઉભરો ('Spontaneous Overflow of Powerful Feelings') જ છે. એ ઉભરાને સંબંધેલી રૂપમાં રસો 'કવિ' તેને પોતાના શ્રવણના અમુક પ્રમેગ્ન એક અનુભવચિત્ર બનેલા છે. કવિ એ ચિત્રને ભિમિ, કર્પના, અને તત્ત્વજ્ઞાનના રંગોમાં રંગી જેટલા પ્રમાણમાં સંવર્ણકૃષ્ણ અથવા સર્વજ્ઞાન બેનાવે તેટલા જ પ્રમાણમાં એ ચિત્ર-સર્જન અન્યને દેવના શ્રવણના ભંડાર બંધાવી, તેનાં સુખાદુઃખની તુલના કરેલા આકર્ષે. દેશ, કાળ, સમાજવ્યવસ્થા એને ભાવનાઓમાં યતો પરિવર્તનોથી અસર તળે ન આવતા સૂકાઓ પછી પછ એ આકર્ષણ એણે અગિયાર જળવાઈ રહે તો જ કવિને તેના મનને સંપૂર્ણ સફળતા મળી કહેવાય. આવી ભતનું સર્જન જ શ્રવણ પર અસર ઉપજાવી તેની સાથે ગાઢ અંબધ ધરાવે છે. અને એ સર્જન (ગદ્ય યા પદ્ય) ને જ આપણે ખરી 'કવિતા' કહી શકીએ.

દાખલા તરીકે, ભગવતી ખીરાં અને નરસિંહ મહેતાની કૃતિઓ યુગપણાની અસર તળે નથી આવી. દશાશમ, અંજો, ધારા વગેરે કવિઓએ જોમના સમયમાં જો ગાયું તે કદાચ અત્યારના સાહિત્યમાં નિરાળું પડી જશે, પરંતુ આધુનિક જીવન પરથી નેતી જાસુ તો ઓછી નહિ જ યાય. જરાક પશિમ તરફ નજર કરીએ તો શેકસાપીવરનાં નાટકો તેના વખતમાં જેટલા પ્રિય થઈ પડેલા તેટલા જ અફે તેથી વધારે પ્રમાણમાં અત્યારે પછી માનવિની રસજ્ઞિત અને આકર્ષણ જાળવી રહ્યાં છે. બાબરન અને કલાચિની કૃતિઓએ જમાવેલી સર્વપ્રિયતા લેકાઓ પછી જશે પરંતુ નહિ બૂસાય.

સાહિત્યની માનવ સમુદાય પર અગર તપાસતાં ઉપર મળ્યાં તેનાં મનને મોખરે આવે છે. શ્રવણના જૂઠા જૂઠા પ્રમેગ્નો જ એ માનવેતાં દોષ છે. અને એક વાર સભ્યા પછી એજ મનને માનવિનું શ્રવણ ધડત્રમાં આવળ પડતો રાજો આવે છે. એટલે એ ખંતનું ચિરંશ્રવ સાહિત્ય સારાજ વિશ્વના માનવસમુદાયનો એક મહામુલો રાક્ષી-નિયામક ગણી શકાય.

સાહિત્યની 'કવિતા' ની શ્રવણ પર જાણેલા અનુભવે યતી અસર અને તેનું શ્રવણમાં મહત્ત્વ આપણે મનોરસુ હવે હિંમતી અંદર, સાહિત્યમાં કવિતા-રચણ કવિતાનું (કવિનાના આ રહ્યું કોણ બોલેલા અર્થમાં નહિ) પ્રથમ આગમન ક્યારે થયું નહોતો સાથે સાથે થોડો ઉદ્દેશ કરી લઈએ તો અસ્થાને નહિ જ ગણાય.

હિંદના આદિકવિ-કવિતાના પ્રથમ સ્વરૂપ-તરીકે આપણે વાલ્મિકિનિર્મિત ગણતા આવ્યા છીએ. એટલે તે ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય કે વાલ્મિકિનિર્મિત સમય પહેલાંના બધા કવિઓ-વેદો યા પુરાણો-ગવર્માં જ તૈયાર થયાં હશે.

પરંતુ ત્યાર પછી પણ અને સાથે સાથે ગેયત્વ આવ્યું. કૌંચ પદ્ધતિ તીરથી વીંધાયેલું જોતા વાલ્મિકિ નિર્મિત લાગણીઓનો એકસામરો સમન્વય થઈ આવવાથી જે દર, જે અનુકરણ તેમણે અનુભવી તે જીવસંસ્કૃતિ અનુકરણ છંદની જે પંક્તિઓ દ્વારા બહાર આવી. એ જે પંક્તિનું નાનું કાવ્ય તે હિંદનું પ્રથમ કાવ્યસર્જન કહી શકાય.

પછી મીરો મીરો નવા નવા છંદ રચાયા અને જેમ જેમ કવિતાનો પ્રચાર વધતો ગયો તેમ તેમ જુના જુના કવિઓએ પોતાપોતાની રીતિ, સમાજ અને યુગને અનુકૂળ આવે એ રીતે કવિતાને અનેક પદ્ધતિ આપ્યા. પરિણામમાં, કવિતા એ સાહિત્યનું—બીજું, જીવનનું — એક મુખ્ય અંગ બનતું ગયું — જાણી રહ્યું.

જીવનની પચાસ

સરોદ

તરવર મમ દેહલપી વલવગીની મેળખથી
એવું તું પુણ્ય દમ જા

ટપાલી! મારા જીવનની જૂળ દહી જા

પેટી પમરાવી મારા મદીગને જ્યારણે

એવો તું પત્ર દમ જા

ટપાલી! મારા જીવનની જૂળ દહી જા.

ક્ષિતિજમાં ન્યાય મૂર્તિ તારી હૃદય મેળવ્યું

અત્યંતે આસ મીઠી તે,

કદતા લજુંબરી લા વનાની કેરીઓ

મદતા ઉરવનપ-પતિને.

ટપાલી! મારા જીવનની જૂળ નો છીપે.

મુક્તિપથગામ લાગે જાનની માટીથી દૂરે

અણદીનના ઉગરે પડે—

અંતરને અપ દહે કુમકુમની પતિના

મંચાદિ મગંથી બરે!

ટપાલી! મારા જીવનની આમ તો જુરે.

કાંકા ઉપરની વસાહતો, જલધ્યાપાર, નદીએ સર્જેલી નવ સંસ્કૃતિ અને પ્રકૃતિમાતાના આવા એકધારા છવન સંજિતને બસરૂં કરનાર યંત્રવાદ પણ એમની વિદગ્ધ-ચોટમાં આવી ગયો છે. પરદેશી રાજ્ય અમલે ભારતવર્ષની મુદ્દલમી જેવા નદીઓના આવા કેંદ્ર સમર્થ, અવ્ય અને ઉજવળ ઇતિહાસને જુલાવી રૂપાવ્યો છે તે તરફ અ્ય બહુ વાંચતાં શોક-સંવેદનનાં બે ઉન્હાં આંસ ઢાળ્યા વગર રહેવાતું નથી. યશાષની ટેમમાં કે જમીનીની હાઈનમાં પ્રગ્ભસંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ ગાનાર હિન્દી વિદ્યાર્થી તેના થર આંગણે નિરન્તર પહી રહેતા તેથીએ વધુ સંસ્કૃતિ-જન્ય, લવ્ય અને હૃદયધારા સમાર્જક-ઇતિહાસને આજે જે આટલી કડવું વિસ્મયતાથી વિચરી ગયો છે તેનું શું કારણ છે ? કારણ એકજ ગણાવી શકાય કે જે સ્વયે સપ્તસિન્ધુના વારિપ્રવાહોને નામે દુનિયાભરમાં વિખ્યાત છે, તેના વારિપ્રવાહોને તેનાજ દેશના ઇતિહાસમાં ઝોલામાં ઝોલું અને પામરમાં પામર સ્થાન છે. કેમ જાણે હિન્દી નદીઓએ હિન્દને કદિ લવ્યતા કે ઇતિહાસ જ ન આપ્યો હોય ? કાંકા સાહેબની લેખિનીએ આ બહુ નિરુપણ એટલી બધી મન્ચોરતાથી અને શોધકબુદ્ધિથી કર્યું છે કે વારિપ્રવાહ ન શોધાવા છતાં સવળ શોધાતી હિન્દી નદિઓની સંસ્કૃતિ તેનાં આવાં મહિમાવાન યશગાનથી તેના પ્રવાહ તરફ આપણને પરાણે પરાણે ખેંચે છે અને સમગ્ર વિશ્વની લગ્નતાનાં ઇતિહાસમાંયે ઉન્નત મરતક રહેવાની 'જન્મસિંધુ હલ્લ' દિન્દને પણ અર્પે છે.

એક પત્ર

રુ.....

તારો મુંઝવે પત્ર મળ્યો.

પડીબર દીત થાય છે કે તારું આગંતણ સ્વીકારી લઉં. પણ ના...ના છવન કરતું ચિંતન ને માન્યતાઓ એમ લાગણીના પુરમાં તણાવા દેવાં મોખ નથી લાગતાં. તેં મારા નાનામાં નાનાં લાક પૂર્ણ છે. મારી પુડીઓયો છું ક્યાં અગ્નવ્ય છે ? પણ જે હિમત છું મિત્ર તરીકે વખાણે છે, જે મને સ્નેહી તરીકે પોષે છે ને જે તોષાનને પ્રેમી તરીકે સહી લે છે-તેજ પત્ની તરીકે નિભાવી લેશે ?

મેં તારી મિત્રતા ક્યાં નથી વધાવી ?

પણ મિત્ર પતિ બનતાં સ્વામિત્વનું બાન અનુભવે છે. તેનામાં સત્તાનો શોખ જાગે છે.—ને પછી તેા અવિમલ પર્વણ. પ્રણય કથાઓ, પુણ્યોની સુવાગ, કોડીતાના ગાન અને ચંદ્રીકાના અમૃતથી ભરપુર હોળ છે—પણ વાસ્તવીકે છવન અર્ધસોપાની આગથી વાગમગમતું હોય છે. મીત્રો તરીકે સૌપુરુષ સ્વભાવની એક જ બાહુના પરિચયમાં આવે છે. બીજી બાજુ વણજોગખામેથી પડી હોય છે.—ને અનુભવે એનો પરિચય અજુગમતો લાગે છે.

મેં તો લગ્નછવન જોયા છે. કવિની કલ્પનામાં નહિ પણ સમાજશાસ્ત્રીના મેળ ઉપર—કાર આંકડા ને પરીણામમાં ને શાંતાને કણું હતું તે કરી આજે કદ' છું 'લગણ

ને મળતું એકવચનમાં છે—પરસ્પરને કાળે સ્વાર્થથી કરતા દેખાય છે—પુસ્તકોના મૂંઝાળા પાના ઉપર કે મંત્રની ભભકભરી ખાનીમાં—ત્યાં સુધીજ આકર્ષક લાગે છે બાકી ભેતણ બાળકોની જોખમદારી ને નિર્બંધના માધન વિના વ્યવથા ને મળતું એવા ને એટલાજ પ્રેમાળ હોત તેનો નોંધ તો હજી લખાવી બાકી છે.

મને લાગે છે હું પણ હવે મહાજવાદી બનતી જઈ છું. કેટલેક કહે છે કે ને હવે ટકા હિંદી જનતાનું પ્રતિનિધીત્વ ધરાવે છે એનો રદીઓ આપવાનું આપણે મૌવાના, ડા. આબેડકર કે સર સાહેબો પર છોડી શું—બાકી આપણા સાહિત્યકારો જે લગ્નજીવનનો ચિતાર રજુ કરે છે તે કદાચ હિંદી જનતાના નાનામા નાના વર્ગનું પણ પ્રતિબિંબ હોય કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે.

લગ્ન ને બાળકો આજની પરિસ્થિતિમાં શારીરિક કે માનસિક જરૂરીયાત કરતા વૈભવનું રૂપ વધારે લે છે—ને આપણા જેવા શ્રમજીવીઓના જીવનમાં એવા વૈભવનું મ્યાન કયા ?

પણ આપણે દરેક વસ્તુને તેના ખરા રૂપમાં જોવા જેવા વચાવવા નથી હોતા—ને જો તેના હોષ્ટએ તો એ રૂપમાં તેને જોવાનું કે જોવાખાવવા ખુબી નથી કાઢીને માનવ અપાતું સાબળ્યું છે “સર્વશુભ મત્ત, પ્રમાણિક, મેવાભાવી, ઉદાર”—અરે શબ્દોપનું મોઢ પણ સુવામ્ય વિશેષણ રહી જતું નહિ હોય (માનવને પુરમદે વાંચવા જેવા હોય છે) પણ માનવન વાચનારનું માનવ એ વાંચી શકાતું હોય તો એનાથી વિરુદ્ધ જ પડ્યાઓ ઉભી, ‘કેમ પૈમાદાર થયા તે મને ખબર છે.—અદમામ” ‘ફડ ઉડગવવા ગવા ત્યાં પૈસા પણ ભર્યા નથી—કલુસ,’ આવા તો કાઠ કાઠ દંભ આપણે આદરીયે છીએ ને દર પેઠી વારસમાં મૂકી નર્મએ છીએ દરેક પરિસ્થિતિમાં તેનો વિરોધાજ્ઞામ માવો પાગે કે—આપણે જોવાને તો

તમે એક પ્રખ્યાત ચિત્રકાન્તા મરસ્વતી, બદમી, સીના જોયા છે ? એની પ્રેરણા મર્નિઓ કાળ્ય હતી ? વાશગનાઓ અડધા હીંદુ મહાજ એ ગીતોથી દીવાનખાનાની દીવાને શણગારે છે એને પુરો મગાવે છે—ભકિત ભાવથી પૂજે છે એ ધૂપમળા ને મુલામતી સુવામ—એ પ્રાર્થના ને પૂજ્યભાવ કેને પહોંચતા હશે ?

પ્રેમ પણ આવી અગમ્ય વસ્તુ છે “છે અને નથી” ની માર્યાદા આપણે વેગવ્ય સતત લખવાની સ્થિતિએ પહોંચીશ ત્યારે કરીશું. ‘આને તો “છે” તેનો જ ઉપ-યોગ કરી લઈએ—જવાબદારી ને જોખમદારી વિના—મેંત્રી એટલા માટે જ મને વધારે મળે છે—એમાં જોહામાં જોહી જવાબદારી છે.

વાદ્યભયુ” ક્ષિતિજ દરિયાના જવ પમયાગ માથે ભળી ગયું છે. મેંત્રની અવીરત ધારાએ માગો નીજન જનાવ્યા છે એકવચનથી સુમાર જેવી એકાદ જગી દેખાઈ ત્વગિત અદ્ય યાય છે બારીની કમાર માથે ફેરાઓ અથડાઈ જોરડામાં ઝીંકી ઝીંકી ઝગમગ પાયરે છે—સુ’બનની મીઠમ જેવી—

આવો, ખૂબ જ મોડું થયું કે—

લી•
તમારી..

એક ચર્ચાપત્ર

ત્રિભુવનદાસ હુહાર

સંપાદક : 'હિમિ' :

આપના પત્રના ગયા અષાઠના અંકમાં શ્રી બકુલેશના 'નિશ્વાસ' નામના નવલિકા સંપ્રદત્ત શ્રી '૨' ની સંઘા હેઠળ એક અવસોહન છપાયું છે. એ વિવેચનમાં વિવેચક મહારાષ્ટ્રે કેટલાક એવાં વિધાનો કરેલાં છે જે આજના જમાનામાં આશ્ચર્ય પ્રગટાવે તેવાં છે. જાણ'૨'એ કરેલાં વિધાનો પ્રમાણે જો સાહિત્ય રચનાઓ થાય તો તેથી સમાજને અને સાહિત્યને પારાવાર નુકસાન થવાનો અંભવ છે.

સાહિત્યમાં આજે કંઈ ભાવના કે કયા વિચારોને ધણ અને અનિષ્ટ ગણવાં તે બાબતની સ્પષ્ટતા થવાની જરૂર છે. જાણ '૨' એ જે વિચારો જણાવ્યા છે તે સમાજ હિતના ખાતક હોય તેમજ સાહિત્યમાં એક અતિશય મહિન વૃત્તિ જગવનારા હોય તેનો વિરોધ કરવો, અને તેને વિશે ધટરહોટ કરવો મને જરૂરનો લાગે છે. અને વિરોધ રખાવ કરવા માટે જાણ '૨' ના લખાણમાંથી નીચેનો ભાગ ડું ઊઠાડું છું.

(૧) " મૂડીવાદ સામેનો મજબૂતવાદીઓનો પ્રકોપ મૂડી ભેગી કરવામાં ગણેલી નિષ્ફળતામાંથી બહુધા ઉપજે છે. (૨) આવાં સાહિત્યના પ્રચારથી ગરીબ વર્ગને એક પ્રકારનું નુકસાન થાય છે. તેની કાંઈને ખબર પડતી હોય એમ લાગતું નથી. (૩) ગરીબોને ગરીબાઈનું લાન કરાવવું; તેઓ દુઃખી છે, ચીડિત અને પતિત છે એમ એમના મનમાં ઠસાવવું એ એક પ્રકારનો નૈતિક ગુ-હો છે. (૪) આવા પ્રચારથી ગરીબ પોતાની ગરીબાઈનું ગૌરવ અને મનની નિર્મળતા ગુમાવી બેસે છે. (૫) તેના સ્વાસ્થી પ્રત્યે અને તેનાથી સારી રિયાતના બધા પ્રત્યે...તેને અણમો આવે છે. (૬) અને દિવસો દિવસ ગરીબાઈમાંથી જીવવાના પ્રયત્નો કરવાને બદલે તે શ્રીમતોના નાશ કરવાના મનસૂબા સેવે છે. (૭) આમ આવા પ્રચારાત્મક સાહિત્યથી સૂખી ગરીબોના હૃદયમાં વેગરેરના બીજ ફેલાય છે અને મંત્રાપરહિત જીવન એક જાર રૂપ બની નીકળે છે." પૃષ્ઠ ૫૭૬

ઉપરના લખાણ પ્રમાણે આ લેખક નીચે પ્રમાણેની માન્યતા ધરાવે છે એમ કહિત થાય છે.

૧ જમતમાં ગરીબો છે.

૨ તેઓ ગરીબાઈનું ગૌરવ સમજે છે: મનની નિર્મળતા ગાળવે છે: તેમના સ્વાસ્થી પ્રત્યે અને તેનાથી સારી રિયાતના બધા પ્રત્યે તેને અણમો નથી, એટલે કે તદ-

સ્થ સ્થિતિવાળી ઉપેક્ષા છે અથવા પ્રેમ છે; તેઓ પોતાની હીન સ્થિતિમાં પણ સુખી છે, તેમનું દરિદ્રતાથીભર્યું જીવન પણ મંતોષવાળું છે.

૩ આમ ગરીબની સ્થિતિ સરવાળે મંતોષદારક હોય તેની સ્થિતિને દુઃખી, પીડિત કે પતિત તરીકે જણાવવી અને તેના મનમાં તે ઠમાવડું એ નૈતીક ગુન્હો છે.

આ વિધાનના બે અર્થ નીચળી સહે તેમ છે.

(૧) કાલો ગરીબો દુઃખી નથી, પીડિત નથી, પતિત નથી માટે તેમના મનમાં દરિદ્રતા દુઃખના અને પીડિતપણાના ખ્યાલો ભરી તેમના નિર્ગુણ જીવનમાં અર્થ-તોષ અને શાંત હૃદયોમાં વેરજેર પ્રગટાવી આપણે એ નિર્માળ માનવતાનો રોલ કરાવેનો ગુન્હો કરીએ છીએ.

(૨) અથવા તો-ગરીબો દુઃખી છે, પીડિત છે, પતિત છે. એ આપણે સીધારીએ છીએ પણ એ વાત તેના મનમાં ટંકાવવી એ લાભદારક નથી, લાભકારક ના એ છે કે એમની દલાને ઇશ્વરના, મહાસુભાગ્યી ભરેલી અને મર્વદા મદન કરવા લાયક છે એમ ઠસાવડું જોઈએ. અને સાહિત્યે એ કામ ખામ કરીને કરવું નિર્મળ.

૪ ગરીબોએ પોતાના સ્વામી પ્રત્યે તથા પોતાનાથી સારી સ્થિતિના બધા પ્રત્યે અણુગમે રાખ્યા વિના તથા થીમંતોના નાચનો વિચાર કયા પિના ગરીબાઈમાંથી છૂટવા દિવસો દિવસ પ્રયત્ન કરવા.

૫ મજૂરવાદીઓ ગરીબોની ગરીબાઈ મટાડવાના જે પ્રયત્નો કરે છે તે ખોટા છે. કારણ કે તેમની પ્રવૃત્તિઓ પાછળ મજૂરોનાં હિતની દૃષ્ટિ નથી; પણ શ્રી મેળવવાની પોતાની નિષ્ફળતામાંથી જન્મેલો કોપ છે. અર્થાત્ આવી મજૂર સળવળ અમુક માણસોની માનસિક વિકૃતિનું જ પરિણામ છે.

૬ આ પાપ સુદામાંથી બીજો અને ત્રીજો મુદ્દો ખાસ વિચાર માગે તેવો છે, એની અસત્યતાને તથા ભય કરતાને કારણે.

ભાષ '૨' ને આપણે પૂછીએ કે તમે કહા છો તેની રીતે ગરીબાઈનું ગૌરવ અને મનની નિર્મળતા અનુભવતા કેટલા ગરીબો હિંદમાં લપાત છે? બે દિવસે એક વાર પાતળી રાખ પામનાર એરિસા, આમ્ર, સરળ કે પચમલાલના ફૂળળી કોમે, ચાલીઓમાં સડેલો અને કારખાનામાં પિમાતો મજૂરવર્ગ, અને ટૂંકડા માગી આઈને કૂટપાથ પર સુનાર ગરીબોના જીવનમાં ગૌરવ લેવા જેવી કંઈ વસ્તુ છે? અને દુર્ભાગ્યે જેમ સુખાય માનવીઓ ધણીસાર પોતાની સુલાખી સમજતા નથી, અને એથી બેરીઓ એમને કઠલી નથી એમ બને છે તેવી રીતે પોતાની ગરીબાઈનું દુઃખ ભોગવતા છતાં કેટલાક-જેમની આખે ઉપના સમાજ-ઉપક્ષા સમાજના મંરદશોએ પાટા બાંધે છે તેવા કેટલાક-પોતાની ગરીબાઈમાં ગૌરવ માનવાની પામર દશા ભોગવતા હોય તે સુ સાહિત્યકારે એ દંભ ખુદો પાડવાને બદલે ઉપગ મેખ મારી સીલ બંધ કરી દેવો એમ જ ને !

એક ખાનાગ, પતરાળા ચાટનાર પાંચરી વગેરે, મુડાવ મામ અને હાથગાના દાખા પોમને ખાનાર ટેડ ભંગી, હાંચેમાર મેકનાગ, નર ઝીંચનાર અને વેરવારો ફેગ ખાનાર તોરેના મજૂરો એ ત અનેક અસ્થિકાગી નોદાના મનમાં કમ જાતની નિર્મળતા વધતી રહે.

આ ગરીબાઈના કહેવાતા ગૌરવ અને માનસિક નિર્મળતા ખાતર કયો ધનિ. કયો ધર્મશૂર પોતાની લખલટ દોલત કે શરૂપણીનાં દહાવા છોડવા તૈયાર છે ?

અરે ભાઈ, ગરીબાઈમાં તમે જે ગૌરવ અને નિર્મળતા માનો છો તે તો સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલી ગરીબાઈનાં છે. તમે કે એ વ્યાદર્શ પણ આને જગત આગળ તો રહે નથી. અને હિંદના કરોડો ગરીબોમાંથી કેટલા સ્વેચ્છાથી દરિદ્ર રહ્યા છે ? એમની હાલત દરાને જ તમે પૂરતી ગૌરવચાળી અને નિર્મળ માનતા હો. તો તમારું માનવતાનું દર્શન અપૂર્વ બધાય. ભાઈ 'ર,' જરા ગરીબોની કને જઈને તેમની ચાલીઓનું, ગદરોનું, દારૂનું અને વેશ્યાઓનું ગૌરવ અને નિર્મળતા સમજાવશો ?

હવે બીજી- નૈતિક ગુણની વાત.

ગરીબો દુઃખી છે, પીડિત છે, પતિત છે એમ એમના મનમાં ફાવવાની વાતને લાઈ 'ર' નૈતિક ગુણે ગણે છે. શા માટે? તેના એ વિકલ્પે થતા અર્થ હિપર મોંઘા છે. કાંતા ગરીબો દુઃખી નથી, પીડિત નથી, પતિત નથી એટલા માટે જ્યારણ તો એ બધું છે છતાં એ ભાન એમને કરાવવાની જરૂર નથી એટલા માટે?

પહેલો વિકલ્પ સ્વીકારવો એ, ભાઈ 'ર' માટે અશક્ય છે. અને તે પોતે સ્વીકારતા પણ નથી. કારણ ગરીબોએ ગરીબાઈમાંથી છૂટવાના પ્રયત્ન કરતાં જોઈએ એમ તો તે સ્વીકારે છે. એટલે આપણે બીજો વિકલ્પજ સ્વીકારવાનો રહે છે. અને તેમનું કથન પણ એજ અર્થને અનુલક્ષાયું છે. તો લાઈ 'ર' શું એમ કહેવા માગે છે કે આ દુઃખી, પીડિત, પતિત ગરીબોને તેમની એ અવસ્થાનું ભાન ન કરાવે. મારણ? એઓ જે જગતથી તો એમની ગરીબાઈનાં ભાઈ ભાઈ કરણે જોશે ત્યાં ત્યાં તેનું વિકલ્પ કાઢી નાખશે, મરોબોની મહેનત પર, તેમના અંપરાન અને મૂર્ખતાને લાભ લઈ જવતા પૂંછપતિઓ, ધર્મશૂરો અને જમીનદારો અને તેમને વળગીને જવતો મધ્યમવર્ગ-એ સૌનાં 'લૂંટારાં હિત' જોખમારો, માટે એવી વાત જ બોલી માં. ગરીબોમાં જાજરિત આવે, સત્યદશનું ભાન પ્રગટે એવું કશું કરે મા. નહિ તો આપણી ધરોપજીવી 'નીતિ માતા' શરૂએ ચરે, સાહિત્યમાં એવી નાન લખે મા કે ગરીબને રોટથો જુખી લાગે છે, ઝૂંપડામાંથી ટપવું પાણી ખરાય લાગે છે, પણ એ રોટલામાં અમૃતનો સ્વાદ છે, ઝૂંપડામાંથી ચૂનું પાણી એ હાથરતી રૂપાના અભિષેક છે એમ લખે. ગરીબનું દુઃખ એ જ સુખ છે, એમની પતિતતા એજ પવિત્રતા છે, એમને તાંતાનો પૈસો છે એજ સોનાની ગાંધી છે એમ વળવો. અતઃ દુઃખી હોય, પતિત હોય તો તે માત્ર ધર્મશૂરો અને ધનિકો છે. એમ લખે કે ગરીબો તેમની ચાતા કે દ્રવ્યને લોભ ન કરે. અને તે અને અખંડ ટકી રહે. કારણ જગતમાંથી મીમંતાનો નાશ નો ન થશે જોઈએ.

આ વિચારસરણી કેટલી ભયંકર છે તેનો ખ્યાલ, ભાઈ 'ર', તમને છે? સાહિત્યને પણ તમે પૂંછપતિઓ અને ધર્મશૂરોની લૂંટારી રિયલિટી મોંઘાર અને રક્ષક-પ્રચારક બનાવવા ઈચ્છો છો ?

તમારો હિપદસ સાહિત્ય માને તો સ્વીકારવા યાગ નેનું એક જ ઉદાહરણ અર્થે.

રથુપતિ રાખવ રાગ રામ
પતિતપાવન મીતા રામ

આ ધૂતની ખબર છે ને ? એમાં રામને પતિતપાવન કહ્યા છે. પતિતને તેના પતનનું જ્ઞાન કરાવી તેમાંથી મુક્ત કરી પાવન કરનાર રામની કલ્પના કરનાર કવિની કલ્પના કાળી નાખવી જોઈશે ને ? કારણ કવિએ પતિતના મનમાં તેનું પતન હાવવાનો ' નૈતિક ગુન્હો ' કર્યો છે ।

૧૧૭

બાઇ '૧' તમારા ઉપરના કથનામુજબ અર્થારની શોધકાસમાજરચનામાં સાહિત્યને તમે શોધકોનો સિપાઈ, પ્રચારક, અને લાટ થવા કહ્યો છે, સાહિત્ય પાસે દંભ આવશ્યક તમે ઇચ્છો છો; હલકડતી દરિદ્રતાને તમે દિવ્ય રૂપ આપવાનું કરમાન કરો છો, પ્રભાના પ્રાર્થનું 'ગોષ્ઠનાથ' મરી 'તેના જન્મત થતા પ્રાણને રંધનાર' બનવા તમે કહ્યો છો, માનવતાનું 'લકર્ન' બનાવવાને અંદરે તેને માનવરોહી બનાવવા તમે ઇચ્છો છો.

પણ આ દોષ કરવાનો ઉપદેશ ત્રમટારીતે કરવાની તમે હિંમત બતાવો તેવા નથી. ગરીબોને ગરીબાઈમાંથી છૂટવું જોઈએ એમ તમે કહ્યો છે, કદાચ એ આખની યગમને લીધેજ. પણ તમે કહ્યો છે તેમ તેમણે શ્રીમતોનો નાશ ન થાય અને તેમની ગરીબાઈ મટે એવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

વાય દરમને બાઇ રામે અને છતાં તે જ કારણ જીવનું રહે અને જંગમનો મુક્ત ઉત્કાંક્ષ ભોગવે એ પ્રકારના ગરીબાઈમાંથી છૂટવાના પ્રયત્નો કેવા હોય તે તમે નો બતાવશો તો કાર્લમાર્ક્સ અને શંકીજી કરતાં પણ તમે જગત પર અને ખાસ કરીને શ્રીમતો પર તો મોટો ઉપકાર કરશો.

ઉપર લેખકે હિંદના (કે જગતના) મજૂરવાદીઓ વિષે એક વિધાન કર્યું છે કે તેમનામાં મજૂરોનું હિત વસેલું નથી પણ મૂડી મેજાવવાની નિષ્ઠાતા જ તેમને મજૂરવાદી બનાવી રહી છે. આના યોગ્ય પ્રમાણ સાથેનાં ઉદાહરણો તે આપશો તો સમાજશાસ્ત્રમાં એક મોટો પ્રકાશ પડશે.

બાઇ '૨'ની વિચારસરણીને વિચારતાં ઉપર પ્રમાણે જે મુદ્દા સ્પષ્ટ થાય છે તેનો પ્રત્યુત્તર આપવા બાઇ '૨' ને કે બીજા રામને પણ નિમંત્રણ છે. સાહિત્યને માનવરોહી બનાવવાનો ઉપદેશ આપનારને આપણે રોષી સ્પર્શીએ તેમ નથી. માત્ર એવા કાણ છે તે આપણે જાણી લઈએ તો પણ સાહિત્યને માનવતાનું સેવક બનાવનારાઓને મરજતા થાય. બાઇ '૨' એ પોતાની જાતને ખુલ્લી કરી છે એ સારી વાત છે. એમના વિચારો માનવતાના રોહી છે, એ ઉપરના ધૃષ્ટકરણથી સમજાય છે સાહિત્યને ઉપદેશ આપના એ નીકળેલા હોવાથી તેમના વિચારોની આમ ચર્ચા કરવી જરૂરની હતી. પોતે તથા પોતાના વિચારો માનવરોહી નથી એ સાબીત કરવાનું હવે બાઇ '૨' ને માથે રહે છે.

સ્વાધ્યાય

“ ૯ ”

ખાસ અંકો

સાહિત્યના સર્વોત્કૃષ્ટી વિકાસમાં આજના સામયિકોએ બહુ જ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. સાહિત્યપ્રદેશો જેમ જેમ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી ગઈ તેમ તેમ તેને ઉપકારક નવા નવા રસ્તાઓ, નવી નવી યોજનાઓ ધડાવી ગઈ. એ યોજનાઓમાં સૌથી વિશેષ પ્રગતિકારક નો કાર્ક પછુ હોય તો તે ખાસ અંકોની. પુસ્તકો દ્વારા જ નથી સાધી શકાતું તે ખાસ અંકો દ્વારા સાધી શકાય છે. એક પુસ્તકમાં એક જ લેખક પોતાના મતોએ દર્શાવી શકે છે; ત્યારે ખાસ અંકમાં અનેક લેખકોના મતોએ એક જ વિષય પરત્વે ભણી શકાય છે.

ખાસ અંકો આપણે ત્યાં અનેક વિષયના નિકળે છે, જેમકે વાતો અંક, નાટિકા અંક, કાવ્યોંક, મહિલા અંક, વિદ્યા અંક, વગેરે, વગેરે. એ અંકો મહુની વખત ખૂબ જ પ્રખ્યાતિ મેળવે છે. આપણે ત્યાં વધુમાં વધુ અખતરોએ યસા હોય તો તે નવલિકા અંકના. બીજા પ્રકારના ખાસ અંકો આપણે ત્યાં બહુ જ ઓછા નિકળે છે, અને તેમાં પ ખરેખર સિદ્ધિ તો ફાઈફને જ સંપડે છે. એના અનેક કારણો હશે, પરંતુ એક કારણ તો એ છે કે આપણે ત્યાં ખાસ અંકોને માટે લખનારા લેખકો બહુ જ ઓછા છે. અને તે જ બધી માગણીને પહોંચી શક્યા સમયે નથી હોતા. (-કે પછી પહોંચી વળવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી ?-સં.) એવા સંજોગોમાં ખાસ અંકો પર અનેક દરિયાઈદુષ્ટી ચર્ચા થતી જ નથી. જે કાંઈ થાય છે તે બહુ જ અધુરી હોય છે, એટલે એનો અર્થ ખૂબ સરતો નથી. ખાસ અંકો એવા બનવા જોઈએ કે તેને તે વિષયના ‘એનસાઇક્લો પિડિયા’ ગણાવી શકાય. જો એવા ન બને તો એ પછી નામના જ બની રહે. જો રીને લિંડી માસિક ‘કન્સાણ’ ના ખાસ અંકોએ વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી છે. એણે આ દીશામાં ચિરંજીવ રહી જાય તેવાં પ્રકારનો કર્યો છે. અત્યાર સુધીમાં પ્રગટ અપેક્ષા તેવા ખાસ અંકો, સમાયણ અંક, શક્તિ અંક, સિવાંક, ઇશ્વરોંક, યોગોંક, અને તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલો વેદાંત અંક, ખાસ અંકોની દુનિયામાં અનોખી ભાત પાડે છે. એમાં કેટલાક અંકોની તો દિલિપ આતુતિ પછુ કાઢવી પડી છે. જો ખાસ અંકો તે તે વિષયના ‘એન સાઇક્લોપિડિયા’ બની ગયા છે. એ અંકોએ એને એકસી પ્રતિષ્ઠા જ નહિ પરંતુ પૈસો પછુ અપાવ્યો છે. ફક્ત ઉલ્લા વછુ જ વરસના માળામાં એ ખાસ અંકોએ એની માલક સંજ્યામાં બારથી પંદર હજારનો વધારો કરી આપ્યો છે. આપણી ભાષામાં ગમે તેવા ખાસ અંકો કાઢવાથી એવી રિથિતિ કદી આવવાની નથી જ. એના અનેક કારણો છે, તેમાં મુખ્ય કારણ તો એ છે કે આપણે વાંચનાર વર્ગ બહુ જ પરિમિત છે, તેમાં મે

સંદિપતી પાછળ પૈમા ખરચી વાચનાર વર્ગ તો એથી પણ બહુ જ ઓછો આ પરિસ્થિતિમાં 'કે માણુ' જે વાચનાર વર્ગ મેળવી શક્ય છે તેની તો આપણે કલ્પનાયે ન કરી શકીએ અવમત એવડી પ્રાદક-અચ્છા-દોવાનુ એક કારણ દિદી બાપા છે, એ ખરૂં, પરંતુ બીજી કારણ એ પણ છે કે એના અંગે ખૂબ જ દગદાર હોય છે એનો તાજેતરનો વેદાંત અંક જુઓ અનેક દર્શિનિદૂથી ચર્ચાયેલ લેખ સામગ્રીથી ભરપૂર ૮૦૦ પાના, ૫૪ બહુ ગી તથા ૧૫૦ એકરંગી ચીત્રો એવકારો પણ એક જ પ્રાતના નદિ દિદના દરેક પ્રાતના યૂજ્જાતના ચિત્રમણોનો પણ એમાં ફિરસો છે એ એકજ અંક આખા વરમ ફરમાન માડ મગ્ગી રીતે વાચી શકાય વેદાંતના એન સાષ્ટકોપિડિયા મમાં બની રહેમ એવા અંક માટે આગ રૂા ખરચી નામવા મોઢ પણ લવચાય આપણે ત્યાં મોઢ પણ એક વિશ્વ માટે આટલા સ્નેહોનો સહકાર કદી મેળવી શકીશું ખરા? એટલી જગત માટેકે મજ્યા યૂજ્જાતમાથી કરી મળમે ખરી?

૧. આરે સતત કહેવા એ દગદગ હોય તેમજ એ ખૂબજ વખવાયેલા આર્થિક દષ્ટિએ એ કહેવો સફળ થશે હતા, એથી કેટલા પ્રાદકો બધા હતા, તે એના સંપાદક બદલ પાડે તો આપણે જાણી શકીએ, કે એ જનના અંગે બદલ પાડવાનું યૂજ્જાતમાં સાદસ કરી શકાય કે કેમ? ઊમિ તો કાન્યાકોએ વિર્તો ખૂબ પ્રાપ્ત કરી છે પણ આર્થિક રીતે એ જરા પણ સફળ નથી થયા, એમ એના પ્રકાશક જણાવે છે -સ

ઉમા ઉગ જોડી

જોડી રીતે પાંચ દૂડીને અવીને પખીઓ મો
પખી પીના ફળ કરતાં અંધમાં આય ઝીનો
તેડી રીતે ઘણ દૂડીને આડીને માનવીઓ
પાંચી પડે ફળ કરને ઉમમાં ઉગ જોડી

ત્ર્યંથસ્થવાહમય

જનસંત મતિહાસની અક્ષરરેખા

ત્ર્યંક વેશવાન બતાવોથી ભરપૂર, સુંદર અને સરળ, અખંડ અને એકધારી ભાષામાં લખાયેલ કોઈ નવલકથા વાંચવાની ઇચ્છા થઈ હોય, એવી નવલકથા હાથમાં ન આવતી હોય તો "લેનિન" જાણને ખેસવું. લેનિનનું જીવનચરિત્ર તો ઘણાં લેખકોએ આલેખ્યું છે, સુંદર ભાષામાં લખ્યું હશે પણ આ લખાવટ તો ચોર શેમાંયક છે.

લેનિનનું જીવનચરિત્ર કેટલાક લેખકોએ માત્ર એના જીવન દરમ્યાન એણે કરેલ કામ જ આલેખીને અંપૂર્ણ થયું એમ સમજી લીધું છે, કેટલાકે લેનિનનું જીવનચરિત્ર કેવળ સમાજવાદ ને સામ્યવાદની ચર્ચામાં જ સમાયેલ જતું ગણ્યું છે. પણ આ પ્રકાશન સંસ્થાએ એને જીવન જ સ્વરૂપ આપ્યું છે. એમાં લેનિનના જીવનના બતાવો છે, સિદ્ધાંતમર્માઓ છે અને લેનિનનું સાચેસાચું મૂર્ત સ્વરૂપ આપણી પાસે ખડું કરી દીધું છે. એમાં કયાંય રસક્ષતિ જણાતી નથી.

લેનિનના ચુસ્ત લોકત હોવા છતાં લેખકે લેનિનના યુલુ જ નથી માયા, દોષો પણ બતાવી આપ્યા છે. લેનિન જર્મની બેઝે શરમજનક કરોશ કરવાની તૈયારી બતાવતો હોય ત્યાં એણે જર્મનીના બજારો ગણતરી કરવામાં બૂક કરી દીધી. ટ્રાફિકની વગેરેએ એ બૂક સુધારી. કરોશ ન થયા અને અંતે જર્મનીને પાછા હાથે પડ્યું. અને બીજા પણ લેનિનના દોષો લેખક આપણી રાગક્ષ બતાવે છે. દોષો કોનામાં નથી હોતા ? પણ લેનિનમાં અંદર જે રહેલું હતું, જે શક્તિ વડે તેણે વિચિત્ર પ્રભાવે એકત્ર કરી અને અસંખ્ય આક્રમણોને અને સેંકડો કાવત્રા તથા હુમલાઓને પાર તરી જઈ જમતની સામે એક જીવતી જાગતી આદર્શ દુનિયા બની કરી દીધી છે. તે શક્તિનું જ સ્પષ્ટ બાન કરાવવું લેખક મારે બસ હતું અને તે લેખકે બહુ જ કસાવવાથી કર્યું છે.

લેનિનના જીવનને આપણા દેશના કોઈ મહાન પુરૂષ સાથે સરખાવવું ? મહાન પુરૂષો સરખામણી માટે નથી હોતા. દરેકની તેના પોતાના સંજોગોને લેણે મહાનતા હોય છે. ઇશુની બુદ્ધ સાથે કે બુદ્ધની મહામહ સાથે સરખામણી કરવી એ ખાલીશતા મૂચવે છે. લેનિનને આપણા દેશના વર્તમાન કે ભૂતપૂર્વ મહાન પુરૂષ સાથે આપણે ન સરખાવતાં (અને લેખકે એવી સરખામણી કરી પણ નથી) એવું જીવન જોઈ જઈએ.

બ્યાંસુધી ૧૯૧૭ ની ક્રાંતિ આવી નહોતી, બ્યાંસુધી અબ્બીના પગો ઉઘી ચંઈ નહોતી ત્યાં મુધી લેનિનનું જીવન એટલું બધું મહાન નથી લાગતું. પણ ક્રાંતિ શરૂ થઈ,

૧. લેનિન: લેખક નિઃ દેશજ: પ્ર નવી દુનિયા અંગ્રાજી : અમલવાદ. પાના ૨૮૫ કિંમત ૩૧. દોઢ.

અંધાધૂંધી જામી, છન્દીશ છન્દીશ બાલુએથી સોપિએટ મરકાર વિરૂદ્ધ લશ્કરી દુમલાઓ શરૂ થયા, અર્ધઅર્ધ કાવત્રાઓનો સામનો કરવાનો સમય આવ્યો, જે ખેડુતોને “ અન વસ્ત્રની રેશમડેવ ” ના કાવ અપાયા હતા તેમને અરબ રાજ્યમાં મળતું તેના દશમો દિરમે પૈસ્ય મળતો નહોતો, તેઓ જ્યારે અધીરા બન્યા, કાગખાનાઓ બંધ પડ્યા, ખાણોનું કામ રચિત થઈ ગયું અને ખેતરો મુઝા લઈ જતા ત્યારે લેનિને પરિસ્થિતિને કાણમાં લાવવા જે કુનેહ જતાની તેજ લેનિનનું માથું ચરિતરફાન છે. લેનિનનું ખૂન કરના આવેન સ્વયંસેવક પકડાય છે ત્યારે લેનિન તેને પુરતકો બેટ અપાવી છોડી મૂકાવે છે ત્યારે લેનિનની સાચી પ્રતિભા અને ક્ષમા આપણને વિરમન કરે છે, મળા મોમરી જ્યારે વિરોધી દળના અત્યાચારીની જોળી ચાલી જાય છે ત્યારે “ દવાખાને નહિ, રેર લાઇ ચાલ, બાઇ ” આ વાક્ય આપણા હૃદય સોમર ઉતરી જઈ કહી આપે છે કે લેનિન ઓછો ધૈર્યવાન નહોતો.

લેનિનનું જીવન શરૂ થાય છે તેના બાઇ એવેકઝાડને મળના ખૂનના કાવત્રા માટે ફાસીની સજા મળે છે ત્યારથી આ પહેલા એનું જીવન એટલે કેવળ તોફાન જતા એને વાચવાની ટેવ સારી પડી હોય છે “ મજુ જેટલું વાચો અને અજોગ જેટલું વિચારો મને સરખુ ” આ સૂત્રને લેનિન બરાબર સમજે છે વાચન કરતા એની અતર્ક વિચારશક્તિ સરખ ખીને છે વાચીને તે પુસ્તકની દનીનમાં ખેંચાય ન જતા તેનું દીપ્પણ બનાવતા જઈ તે ઉપર અરછી રીતે વિચર ચતાવે છે જ્યારે એ કોઇ વસ્તુનો અતિરેક ધમ્મ જતો ત્યારે તે પુરત ત્યાથી પાછો વળી શકતો, આ મધુ એને મહાન પુરૂષ બનવામાં સહાયક થાય છે લાઇના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળ્યા અને એ બેજવાબદાર જિંદગીથી પાછો ફર્યો

બાઈ તો એને પડના વાતાવરણે પણ સારી મદદ કરી. માતા પિતાએ ગરીબી હાલતમાંથી ઉઠે આવવા જે શુભે કેળવ્યા હતા તે લેનિનમાં ઉતર્યા હતા માતાએ એને પોતાના મૃત્યુ સુધી હિંમત આપ્યા કરી હતી અને લેનિન પોતાની પાછળ લામણીરસ થઈ જીવનનું વધુ મહત્ત્વનું કામ છોડી ન દે તેની ચિંતા રાખતી હતી. મોટાભાઈએ પણ મરકારો રેડવામાં ખૂબ અમ લીધો હતો

જોગ લાઇને ફાસી મળ્યા પછી એનામાં વધુ કરીને વિચારવાની અને વિચારીને નિર્ણય કર્યા પછી તે નિર્ણય મુજબ વર્તવાની એને ટેવ પડી એણે નિશાળના બેઠકા હુકમો તરફ અલગબે જતાવવા માડ્યો, આથી એને વારંવાર નિશાળમાંથી ફરફરિયું મની જતું અનેક મુશ્કેલીઓ વેરી, સાચે જો નામે ફરી ફરી નિશાળમાં અજાસ શરૂ કરી આખરે એ વકીનાતની પરિક્ષા આપી ચૂકે છે.

વકીનાત એણે કરવા માડી પણ એનું પરિણામ જુદું જ અન્યું. કોર્ટમાં અને પોતાના હાથમાં આવના કેગોમાંથી એણે તારવું કે કિયાનો અને કામકારાને માટે ન્યાય જ નથી એ પોતાનું જીવન ચકાન ફેરવતો હતો.

અતલવા વાચનને કારણે વિરોધમતને નોડી પાડવાની એનામાં મારી સકિત આવી હતી આથી તે મામાને પોતાના સિંધાને સ્વાકારારી શકતો. આથી પ્રથમ

ગોર્કી લખે છે “આખા રશિયામાં લેનિન જેવો ખીજો એકે માણસ મેં જોયો નથી, જે અસંતોષ, દુઃખ અને વેદનાને આટલી મહત્ત્વાથી અવગણ્યો હોય. મારા મતે લેનિન સૌથી મહાન હતો કારણ કે એનામાં એવી પ્રચંડ શ્રદ્ધા હતી કે દુઃખ એ શુભનું આવરણ અને અનિવાર્ય અંગ છે, પરંતુ એને સહી લાઇ ગઈ જતા આવડતું જોઈએ લેનિનમાં નિરાશા રજામાં નહોતી” આ શુભને લઇ લેનિન પ્રજામત પોતાના મિષ્ટાત તરફ વાળવાના દરેક પ્રયત્નો કરતો હતો.

લેનિન તરવરાની પણ હતો એથી જ ધર્મ અને ઈશ્વર ઉપર એને મૌલિક વિચારો આપ્યા. એથી જ એ જોઈ શક્યો કે ધર્મ અને ઈશ્વર એ સ્વાર્થલોબુપોતી એક જાળ છે. ધર્મ અને ઈશ્વરને સામાજિક રમકડા બનાવીને અણસમજી લોકોને ભૂટવાની ખાવા-સાધુઓ અને માયેતુજનોએ અચળ તરફીમ યોજી છે. લેનિનના આ મતવ્યથી તો ધણી બહુ ઉસ્કેરાઇ જતા તેઓ માનતા કે ધર્મ અને ઈશ્વર જતા માનવજનન નીરસ થઇ જશે. લેનિન આ લોકોના કચ્છની વિસ્મય પામતો ટોલરોય પર એને પ્રેમ હતો. જતા ટોલરોય ઈશ્વરને બધે દબાવગીરી કરાવના હોવાથી તેમના પ્રત્યે તેને તેટલા પૂરું ખેડુ લાગતું.

લેનિન આપણને ઘણીવાર શુધ્ધ લાગે ખરો, કારણ કે એણે ક્યારેય કુદૃશ પ્રત્યે દરકાર બતાવી હોય એવું આપણે સચોટ રીતે જાણ્યું નથી. પણ એને વિચારાને બીનાશ કેળવવાની કે મુકુન્નો દરકાર કરવાની યુક્તિ જ ક્યા હતી? જ્યાં દબ લાગે હોય ત્યાં એ ધરતી ખીનીઓને ક્યા બચાવવા જાય? જતા આજકા સાથે એ આગક ધર્મને નહોતો રમતો.

૧૯૧૪ ની સાબનો શિયાળો આવ્યો. મુડીદારોએ પોતાની હયાતી કેટલી ભય કર છે તે જગતયુદ્ધના તાડવનુત્તમના મંડાણથી સિધ્ધ કરી આપ્યું. દુખી રશિયાના નરનર ઇન્જાએ અનિઇન્જાએ તેમાં ધસડાયા મિષાહીઓ, ખેડુઓ, મજૂરો, તમામ શોષિત વર્ગો. જાહેડાયા ૧૯૧૭ ના માર્ચ માસ જુડે નીવડ્યો અલખત છુડવાઓ માટે અને વિનીનો માટે કારોદાર કતલ શરૂ થઇ દમનકારી જોડકથી સત્તા ભડી મધ પછી નવી લોકમતતા તો જીની સત્તા કરતા થે જુડી નીવડી આગની સરકાર લેનિનને અને નેના સાથીદારોને લોકોના હલ્લથી દૂર નહોતી કરી શકી ના. સત્તાએ લેનિનને મહાન જર્મન જનમુક્ત કરાવ્યો. લોકોએ માન્યું પણ માની લીધું. કાલિ શરૂ થતા જ દેશમાં પચ ચૂકતા લોકોએ જે લેનિન ખબરે લીધો હતા તે જ લેનિનને તે જ લોકો પાસેથી તિરસ્કાર મળવા લાગ્યા. લેનિનના ખૂન મટે મજબુત પેતરાઓ યોગ્યતા પણ નવી સત્તાની પોલ જાણી વખત ચાલી નહિ તે જ વર્ષમાં બોલશેવિકો જોગમાં આવી ગયા નવી મત્તા ઉખડી અધ અને તેને રથાને બો શોષકોએ રચેલી સોવિયેટ સરકાર સત્તામાં આવી. ૧૯૨૦ સુધીના વર્ષ તો ભય કર નીવડયા મારા નિકટના પરિચયવાળા એક રશિયન સદ્યુદ્યમ પાસેથી એ વયોગા લોકોની મેડાવી ખૂનરેશ અને અધાધુધીના વર્ણન સાબળીને દુ પછી ઘણીવાર અવાચક બની જાઉં છું. લેનિનના વિરોધીઓ લેનિનને અને તેના સાથીદારોની લોકો પર અસર પાડતા દૂર કરવા જ પ્રયત્ન કરવા રચતા હતા કેટલાક ઘાવતા તો લેનિનની સમ્યાઇ જે એના

મુખ્યત્વે તરી રહેલી તેથી કામચાણેસાથે પોતે કમુલ્લી દીધાં હતાં. લેનિન અગાઉ જે કામમાં હોવા છતાં ખૂન કરવા આગ્રહ એથી ન હોતા તેને નમી પડતા. છતાં એક ધા, એક વખત લાગી ગયો. લેનિનની ઇચ્છાસંકિત અને અકલ્પપણાને કારણે એની અસર બહુત. યદ્યપિ છતાં આખરે એ જ ધાની પીઠ રહી રહીને એને સતાવતી. ૧૯૨૪ માં જાન્યુઆરીની ૨૧ મી તારીખે લેનિનની અવસાનના પૂર્ણ થયું.

ક્યાં કારણે રશિયા અને ક્યાં આજનું રશિયા! એ ૧૯૨૫ થી ૧૯૨૬ માં ? લેનિન ખરે જ પશુ કરેલી ના પ્રશ્નોએ પણ એકો બાક નથી બચ્યો. લેનિનની અદ્વ્યૂત શક્તિએ આજનું નુતન રશિયા બધું છે.

લેનિનની કમચાલી રહેલી મગી જાય એવી છે. ઐતિહાસિક વર્તમાન કાળની બાંધાગા એમની કલમ વહીને વાંચકની દષ્ટિ બૂનકાળને ચિત્રપટના પડા પર લાવી મૂકી દે છે. એમાં ક્યાંક જ્યારે કાળાનવ રહેતો નથી ત્યારે મગ માલી જાય છે પણ એ બધું સ્થળે નહિ. લેનિન ક્યારેક કંઈ પણ બની જાય છે અને છેલ્લા પ્રશ્નમાં તો એમણે પોતાની લાવમયતા ખૂબ ખીજાવી દીધી છે. લેનિન આ જમતમાંથી જાય છે—આજ પૂરી પડે છે—આ પ્રશ્ન એકો કશું છે! પ્રત્યેક સારી નવલકથામાં બને છે તેમ અહીં પણ આખરે સત્યનો જય થાય છે પણ તે સાથે એકે કશુંતા પણ બળી જાય છે. એનાં છેલ્લાં વાક્યો વાંચો :

“ ૧૯૨૪ ના જાન્યુઆરીની ૨૧ મી તારીખે કુદરત કામમાં જોડી પવનની ફેંકે મારી જાય છે..... તેના સરીશમાંથી છેલ્લો શ્વાસ પોતાને પથે પેલા વાયુની ફેંકમાં પડવરી ગયો.... એ દિવસના સવારના સાઘ હોયે પ્રકાશનાં ઉગતાં અજવાળાં દગાં કે રાતનાં ચંદ્રનાં આયમતાં કિરણો દગાં એ કોણે કહી શકે ? ”

પુસ્તકની પાછળ વાચન દરમ્યાન આગ્રહ અપરિચિત નામો, અથવા વાક્યો કે એવી બીજાં બાબતોનું ટીપ્પણ આપીને વાચનમાં સ્થિતિ આપતી રેકવામાં લેનિને ડહાપણ વાપર્યું છે. કોઈક પુસ્તકકારો તે પાનાને નીચે ટીપ્પણ આપતા જાય છે તેથી પુસ્તકની અપરિચિતતા એકાદી યદ્યપિ જાય છે પણ આમ પાછળ આપવાથી જોને તે વાંચકું હોય તે વચ્ચે અને નહિ તો જવા દે. એ વાંચકામાં સામાન્ય જાત પ્રજા મળી રહે એવું પણ એમાં છે.

લેનિને રશિયાની પરિસ્થિતિને આપણી પરિસ્થિતિ માની લઈ સ્થળે સ્થળે આપણી મહાસભાતી નીતિને છોટારી પાડી છે. તે તેમણે, મારે મને બરાબર નથી કહ્યું, જો એમને મહાસભાતી સરખામણી કરવી જ હતી તો હરેક આખતમાં કરવી હતી કે જોયો તેને. ન્યાય મળતાતો યંબવ રહે. કમ્યુનિઝમના સુલ્લ-હિમાયતી હોવાને કારણે અને મહાસભાના વિરોધી બનવાને લીધે એમણે જ્યાં મહાસભાને છોટારી પાડી શકાય તેવી જ મહાસભાના વિરોધી બનવાને લીધે એમણે જ્યાં મહાસભાને છોટારી પાડી શકાય તેવી જ આખતોમાં કટાક્ષો કે ચર્ચાઓ કર્યા છે. બીજા બાબતોને તેઓ નમી અકમા. ઉદાહરણ : લેનિને કારની ધારાસભાઓમાં જવાની જોડેશોવિષેને અખીસ કરી તે સંજોગોમાં બને

આજના આપા ॥ જોગોમા તો તકાલ છે ? છતાં લેખક માને છે કે ધારામલા-પ્રવેશની દિશાવત કરીને મદાસબા વિનીતવાદ તરફ દબે છે. આ વસ્તુની પણ લેખકે તટસ્થ ચર્ચા કરી નેમળી હતી.

લેખકે ક્યાંક ક્યાંક શબ્દો અને વાક્ય-લાગોનો પ્રયોગ કરવામાં ભૂલ કરી છે ત. લેખિને પોલીસોના ઉત્તરો હિંગબા તે વાક્યનું 'અર્થગાભીર્થ' સચવવા લેખકે 'વસુધી ગએલી ગાય પામેથી દૂધ ક્યાંથી મળી શકે ?' આ વાક્ય પ્રયોગ વાપર્યો છે તે મથાર્ય નથી લાગતો લેખિન કંઈ 'વસુધી ગએલી ગાય નહોતી.' તેની પાસે જવાબો તો હતા જ પણ તેણે ઉનટા જ જવાબો આપ્યા. હા, આ વાક્યપ્રયોગ આમ ચાત ખરો "વસુધી ગએલી ગાય પામેથી દૂધની જેટલી આશા રહે તેટલી જ આશા લેખિન પામેથી માયા ઉત્તરો મંગરાની હતી" બીજો પ્રયોગ પાના ૯૪ ઉપર છે તે આમ છે- વિજયની દંડ ખેંચના અહીં 'ખેંચના' શબ્દનો પ્રયોગ જરૂર નથી 'ખેંચના' એટલે કાગળ વિજયની એને ખેંચના હતી એ વાક્ય માયું 'દંડ ખેંચના' તો મગખર નથી લાગતું.

પુસ્તકને મમત્ર રીતે નેતા એના પ્રકાશનથી નહીં દુનિયા મયમાગાએ આપણા સાહિત્યમા કિંમતી વધારો કર્યો છે સામ્યવાદ જવારે દુનિયાને આકર્ષી રહ્યો છે ત્યારે એના પ્રજ્ઞોતાના જીવનથી મોને રાત ચતુ થો જ. આ પુસ્તકથી એ દેવ મંપૂર્ણ ફળીભૂત થશે, એમ કહેવું તદ્દન આવશ્યક છે

ચા.

મહામદ સેલ } લે ગિલુભાષ, પ્રકાશક ફક્ષિણમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર બારનગર
બનવૃદ્ધો } પાના ૧૦૧ કિમત - ૫૦

પ્રસ્તુત પુસ્તિકાએ બાળ સાહિત્ય કાટિકાની છે. પહેલામાં શ્રી. ગિલુભાષના પ્રસંગમા આવેલી જાણીતી અને સામાન્ય વ્યક્તિઓના રેખાચિત્રો છે જ્યારે બીજામા આપણી આજુમાજુ નજરે પડતા એમ એકરીસ ઝાડની માગકોને સમજાવ્યું પડે એવી રીતે માહિતી આપેલી છે આમા થેકાક ઉપયોગી ચિત્રો આપ્યા હોત તો વધુ રમમા થઈ પડત હતા અને પુસ્તિકાઓથી આપણા માગ સાહિત્યમા સુન્દર અને ઉપયોગી વધારો થયો છે

પ્રવાસવાર્તા લે નરેન્દ્ર જપેકા અને શકર ચાહ પ્ર ઉપર પ્રમાણે કિંમત આના પાચ

રખડુ ટોળીનું અવયોકન કરતી લખતે અમે મૂચના કરેલી કે આ જાતની વાર્તા આપણા દેશ અને વાતાવરણને મધમેસ્તી રીતે લખાય તો એ વિદ્યાર્થીઓમા વધુ પ્રિય થઈ પડે આ વાર્તા એ સૈનીએ લખાઈ છે ચાર્તામા પ્રમગે માગોને મળત પડે એવા જ યોગ્ય છે, મોટરની મુમાફરી એરોપેનમા ઉડતુ આરોડીવાડી માથે માસમારી વગેરે માહમથી ભરપૂર પ્રમગેને લખને, વિદ્યાર્થીઓના માગ રહેતી બીકની લાગણી નિર્મૂળ નહો

પતંગિયા સંપાદક જમુ દાણી-પ્રકાશક સુન્દર સહિત્ય પ્રકાશન મંદિર, ત્યુ-અંગ રક્ષક,
મુબમ ૭ પાન ૪૮ ફિ ત્રણ આના

મવાદ-અભિનય-કૂચ-ગળા અને રમતના ક્રિમ જુદી જુદી જાતના ૪૩ ગીતો
આ સમૂહમાં સંગ્રહવાલા છે આ ગીતો બાળકોને ખૂબ જ પસંદ પડવા હોય એવું
જણાય છે આ એ પુસ્તકની નીચે આશુતિ છે દરેકે આશુતિએ એની કિંમત ઘટાડી અને
અવારે કાંઈ પણ બાળક સહેલાઈથી લઈ શકે એટલી, જુજ કિંમત રાખી છે બાળ
માનસને અનુકૂળ આવે તેવાં ગીતો યુદ્ધવામાં લેખકે રાખીને રીવટ પ્રશસાપાત છે
દરેક બાળ શાળાઓએ એને મજૂર કરી એમને પ્રોત્સાહન આપવું જ જોઈએ

સંગીત મજરી ભાગ ૧-૨ આવે સપાદક બાળવંતરામ દત્તાત્રય દુલકર્ણી પ્રકાશક
ઉપર પ્રમાણે કિંમત • ૧૨ •

આ મહત્ત્વના ગીત, તાલ, અને યોડા નોટશન આપવામાં આવેલ છે વચ્ચે વચ્ચે ત્રણેક
જગ્યાએ શાર્ત્રીય માહિતી આપી છે એથી સંગીતમાં જોડાવું પ્રાયશિક્ષક દાન મળી રહે છે

મંગીત એ ખૂબ આનંદ આપે તેવા વિષય છે પરંતુ એ શીખવાની
સરખાતમાં એટલો મુશ્કે છે કે હજીખરા એની શરૂઆત કરીને, રસ ન પડાને કારણે
છોડી દે છે એટલે પ્રથમ બાળકોને ગાતા શીખવાડવા પછી એમને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ
આપવાથી, એમની વૃત્તિ મંગીત તરફ વધુ દગશે આમાં થયેલ મંમક એ દષ્ટિ
સ મુખ રાખીને કરવામાં આવ્યો છે એટલે એ વધુ ઉપયોગી થઈ પડવા સંભવ છે
લેખકે દસ વરમના અનુજ્ઞને પ્યાનમાં રાખી બાળકોનો વિકાસ સંલ્લવામાં અનુકૂળતા
સાપો એ ગીત ગીતો મુક્યા છે, એ એની ખાસ વિશિષ્ટતા છે અને તથા હવે કયુ
ગીત શીખવતુ એવી સંગીત અભ્યાસકોની મુજબજી દગે છે નની આશુતિ વખતે
શિખ એ કેમ શિખવતુ, એ સજ્જત મુકવાથી શિખજીતાગતી સરળતા ખૂબ થયશે

જો ખુદાઈ ખિન્નમતગારો લે મહાદેવ દેશક પ્રકાશક બી નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ ફિ • •

મન મહત્તી ન છવખને મરહત્તના ગાંધી તરીકે જેમણે માતાપ દેશમાં ખૂબ ખૂબ
લે ક્રિયાતા મેળવી તેખાન અનુદુષ મદુરખાન અને તેમના લાક ડે ખન સાહેબના હિત
અને પ્રેરણાદાથી છવનનો અહીં મંદુર ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે ખૂના મરહી, મારફક
અને વડાધ નિરતર ચાલ્યા કરે છે એવી જે પ્રદેશ માટે આપણે ત્યાં માનવતા પથરાઈલી
છે એ પ્રદેશોમાં અહિંમાંએ કેવું અદમ્ય કામ કયુ છે, એને ધર્મ તરીકે સ્વીકારતા કેવી
કેવી મુશિનત વેંધી પડી છે યજે જાણવા માટે આ પ્રમાણુત પુસ્તક બહુ ઉપયોગી છે
ગંધીજી કહે છે કે 'ગુજરાતી જાણના કાંઈ પણ ધર આ પુસ્તક વિના ખાની ન રહે' એજ
આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા બતાવવા માટે પૂર્વ છે

પતંગિયા: સંપાદક જી.મુ.દાણી, પ્રકાશક સુદર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર, ત્યુ.અરા સ્કુલ,
મુંબઈ ૭ પાન ૪૮ ફિ. ત્રણ આના.

સંવાદ-અભિનય-કૂચ-ગરબા, અને રમતનાં, એમ. જૂહી, જૂહી, જાતના ૪૩ ગીતો
આ સંગ્રહમાં સંગ્રહિત છે. આ ગીતો બાળકોને ખૂબ જ પસંદ પડ્યા હોય એવું
જણાય છે. આ એ પુસ્તકની શ્રેષ્ઠ આવૃત્તિ છે. દરેક આવૃત્તિએ એની કિંમત ઘટાડી અને
અત્યારે કોઈ પણ બાળક સહેલાઈથી સહ શ્રેષ્ઠ એટલી, જુજ કિંમત રાખી છે. બાળક
માનસને અનુકૂળ આવે તેવાં ગીતો! ચુંટવામાં લેખકે રાખેલી ચીવટ પ્રશંસાપાત્ર છે.
દરેક બાળકોએ એ એને મંજૂર કરી એમને પ્રિયતા હોય એવું જ લેખકે:

સંગીત મંજૂરી ભાગ ૧-૨ સાથે: સંપાદક: બળવંતરાય કતાવધ-કુલકર્ણી પ્રકાશક
ઉપર પ્રમાણે, કિંમત ૦.૨૨-૦.

આ સંગ્રહમાં ગીત, તાલ, અને યોગ્ય નોંધણી આપવામાં આવેલું છે. વચ્ચે વચ્ચે ત્રણેક
જગ્યાએ શાસ્ત્રીય માહિતી આપી છે. એથી સંગીતમાં નિષ્ણત પ્રાયશઃ જાન મળી રહે છે.

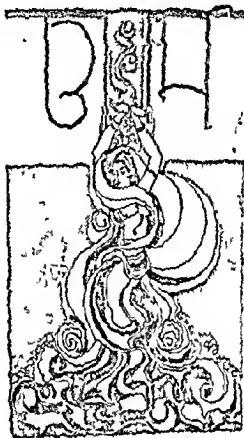
સંગીત એ ખૂબ આનંદ આપે તેવાં વિષય છે. પરંતુ એ, શીખવાની
સરખાતમાં એટલે શુદ્ધ છે કે બહુખરાં એની શરૂઆત કરીને, રસ ન પડવાને કારણે
છોડી દે છે. એટલે પ્રથમ બાળકોને ગાતાં શીખવવામાં પછી એમને સામીપ. શિક્ષણ.
આપવાથી, એમની વૃત્તિ સંગીત તરફ વધુ દગશે. આમાં યથેચ્છ સંગ્રહ એ. દર્શિ,
સન્મુખ રાખીને કરવામાં આવ્યો છે. એટલે એ વધુ ઉપયોગી થઈ પડવા સંભવ છે.
લેખકે દસ વરસના અનુભવને આનંદમાં રાખી બાળકોનો વિકાસ સહવામાં અનુકૂળતા
સાંપડે એ રીતે ગીતા મુક્યા છે, એ એની ખાસ વિશિષ્ટતા છે, અને તેથી હવે કઈ
ગીત શીખવવું, એવી સંગીત અભ્યાસકોની મંજૂર થશે છે. નવી આવૃત્તિ વખતે,
'શિક્ષાએ કેમ શીખવવું', એ ગ્રંથના મુકતાથી ચિખવારની સરળતા ખૂબ વધશે.

જો ખુદાઈ ખિદમતગારો: લે મહાદેવ દેશપ: પ્રકાશક બી. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ ફિ. ૦.૨-૦.

સત્યાગ્રહની લગ્ન વખતે 'સરહતના ગાંધી' તરીકે જેમણે મારામે દેશમાં ખૂબ ખૂબ
લોકપ્રિયતા મેળવી તે ખાન અબ્દુલ ગફરખાન અને તેમના ભાઈ ડો. ખાન સાહેબના ઉલટ
અને ગ્રેસલાદાની છવનનો અહીં સંપર્ક ખાસ આપવામાં આવ્યો છે. ખૂતા મરડી, મારશડ
અને લગ્ન નિરંતર ચાલ્યા કરે છે, એવા જે પ્રદેશ માટે આપણે ત્યાં માનવતા પયસાઈતી
છે. એ પ્રદેશોમાં અહિંસાએ જેવું અદ્ભુત કામ કર્યું છે, એને ધર્મ તરીકે સ્વીકારતાં ફેરી
ફેરી મુશિબત વેકતી પડી છે, વગેરે જાણવા માટે આ પ્રમાણભૂત પુસ્તક બહુ ઉપયોગી છે.
ગાંધીજી કહે છે કે 'ગૂજરાતી જાણનાર કોઈ પણ-ધર આ પુસ્તક વિના ખાતો ન રહે.' એજ
આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા બતાવવા માટે પૂરતું છે.

१६६२

आ सो

वर्ष पांचभुं
अंक १२भो

તુરત માં જ બહાર પડશે

લક્ષ્મી ઓફ સમસ્યા

લક્ષ્મી જટિલ પ્રશ્નને સહેલાઈમાં સહેલી રીતે
પત્રોના રૂપમાં આ પુસ્તકમાં ચર્ચામાં આવ્યો છે.

પાકું પૂરું : દિરંગી નેકેટ : મજબુત બાંધણી

મૂલ્ય : સવા રૂપિયો

અંતરની વ્યથા

સૈનિકજીવનના આંતરપ્રવાહોનો પરિચય આપતી
ચાર જીવનકથાઓ

પાકું પૂરું : દિરંગી નેકેટ : મજબુત બાંધણી

મૂલ્ય : સવા રૂપિયો

મગવાનું મુખ્ય સ્થળ :

નૂતન સાહિત્ય ભંડાર

રમકડાં મારકેટ
અમદાવાદ

ડૉ. હોલ
કરાચી

આ અંકની સાથે જ

આપનું લવાજમ પૂરું થાય છે.

સાથેની પત્રિકા ઉપરથી 'ભિમિ' નાં નવાં સ્વરૂપની આપને કલ્પના આવી શકશે. સામાન્ય નિયમ તો છેલ્લો અંક વી. પી. થી મોકલવાનો છે પણ 'ભિમિ' પોતાનું સ્વરૂપ ગ્રહણે છે તેની ચોક્કસ રૂપરેખા આપની પાસે રહી કરવા માટે આ અંક સાદા બુકપોસ્ટથી જ મોકલ્યો છે. હવે આપને વિનંતિ છે કે આવના વર્ષનું લવાજમ અમને હિસેબગરની આગર પહેલાં મળી જાય એ રીતે અચૂક મોકલી આપજો. લાન્યુઆરીની પહેલી તારીખે નવાં વર્ષનો નવો અંક પ્રગટ થશે. એ હરમ્યાન આપનું લવાજમ તહિ આવ્યું હોય તો એ અંક વી. પી. થી રવાના કરવામાં આવશે.

'ભિમિ'ના નવાસ્વરૂપની જાહેરાત ઉપર આપ વિશ્વાસ મૂકી શક્યો તો અમને ખાતરી છે કે આપ ગ્રાહક તરીકે કાયમ રહેશો જ. પરંતુ કેટલાક સંયોગોમાં આપ આવતા વર્ષ માટે ગ્રાહક તરીકે રહેવા ન ઈચ્છતા હો તો કૃપા કરી એક પોસ્ટકાર્ડ લખીને અમને જણાવજો.

આપના તથા પૈસા અને યોગી મહેનત જાચાવવા માટે અમને ધી પી. ના ખર્ચમાં ન ઉતારશો એટલી અમારી માગણી છે.

અવરધાપક

ભિમિ કાર્યાલય

હેન્ડ્રો હોલ : કરાચી.

રામ

નવાં સ્વરૂપે

ભૂમિ અનેક આશાઓ સાથે હાથ
વાંમાં પ્રવેશ કરે છે. આજ સુધી 'ભૂમિ'
એ શિષ્ટ માસિક તરીકે પોતાનું ધોરણ
અને ધ્યેય જાળવ્યાં છે. હવે પછી પણ
'ભૂમિ' શિષ્ટતાનું ધોરણ જાળવી જ
રાખશે. પરંતુ 'ભૂમિ' આજ સુધી પરિમિત
સાહિત્યરસિકો જ રસ લઈ શકે એવું
ગંભીર અને ભારે હતું. હવે એની
ગંભીરતા ઓછી થશે, અને કંઈક હળવું
અને લોકમોખ્ય થશે. 'હળવું' થશે એટલે
લોકોની મનોરતિને અનુકૂળ થશે કે
પંખાગતાર્થ થશે એમ રખે કોઈ માની
એસે! હળવું અને લોક લોકમોખ્ય એટલે
તો માન ગવવામાંથી સાક્ષરો જ નહિ
પણ ગુજરાતનો શિક્ષિત જનસમુદાય વાંચી

શકે, સમજી શકે અને એમાં રસ લઈ શકે એવું થશે. વાંચનારને 'ભૂમિ'માં પોતાનાં
તેમજ આજુબાજુના સમાજના જીવનનો ખ્યાલ અને રાષ્ટ્રજીવનનાં મુખ્યકારા માણસ પડશે.

'ભૂમિ' ક્ષોદરતિને કેળવવાનું અને કોઈ કૃત પ્રશ્નોમાં તો સળગાવવાનું કામ
કરશે. 'ભૂમિ'ની ભૂમિકા નવીન વિચારોથી રંગાયેલી હશે. એનાં પાનાઓમાં જીવનને રમણ
કરતી હોય એવી જ સામગ્રી હશે, એમાં નવલકથા, નાટક, વાતો, પ્રવાસવર્ણન, જીવન-
ચરિત્ર, સંસ્થાના પરિચયો, આંતરરાષ્ટ્રીય અધિસનો સમગ્રવળા લેખો, તાત્વિક નિબંધો
છત્વાદી વિવિધ અને અભ્યાસપૂર્ણ વસ્તુઓ આવશે.

ભૂમિના જૂના માલિકોને અમારી વિનંતિ છે કે આવના વર્ષ માટે માલિક રહે.
માલિક ન હોય એવા વાંચનારને વિનંતિ છે કે ચાપ, કારણ કે અમે 'ભૂમિ'ને વિકસાવવાનો
નિર્ધાર કર્યો છે. ભૂમિને મહાગુજરાતનું એક સમર્થ માસિક જનારાની અમારી મુશ્કેલી
છે, એને માટે પૂરતી તૈયારી કરી છે. એ માટે અમે પૂરતું ખર્ચ પણ કરવાના છીએ. એ
મુશ્કેલી પૂરી કરવા માટે ગુજરાતી જનતાની મદદની અપેક્ષા રાખતા અમે પરમાત્માને
પ્રાર્થાએ છીએ કે અમારા શુભ અભિલાષોને પાર ઉતારે.

ૐ

શિષ્ટ, સુંદર અને સંસ્કારપૂર્ણ માસિક

એનાં જાન્યુઆરી અંકમાં

ભૂતી

(ચાલુ નવલકથા) મંધૂર્ણરીતે સ્ત્રી જીવનને ગ્રસ્ત કરતી આ નવલકથા છે. સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વ અને વિકાસને કેંદ્રમાં, મંચુકત કુટુંબ, સામાજિક રિવાજો, ધાર્મિક માન્યતાઓ, સરકારી કાયદાઓ, પુરુષો રચેલી અથવા એનાથી રચાયેલી કલ્પનાઓ કેટલી કારણભૂત છે અને એ દરેક અંતરાયોને ભેદી એક જગત્માં સ્ત્રી પાત્ર સમાજ જીવનનો ધાત કર્યા વિના પોતાના વ્યક્તિત્વને કેવી રીતે વિકસાવે છે તેનું હૃદયગમ ચિત્ર આ નવલમાં રજુ થશે.

ગૃહપ્રવેશ

(નાટક) કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની એક ઉત્તમ કૃતિનો અનુવાદ કવિવરનાં પુસ્તકોના સફળ અનુવાદક શ્રી નગીનદાસ પારેખે રજુ કર્યો છે.

શંકરાચાર્ય

(જીવન ચરિત્ર) માત્ર ધાર્મિક દષ્ટિએ નહિ પણ રાષ્ટ્ર વિધાયકની દષ્ટિએ આ મહાપુરુષની જીવનરેખા આશ્ચર્યમાં આવી છે.

આ ઉપરાંત ટૂંકી વાર્તા, કાવ્યો, વિચારમેધ, કાશીવિદ્યાપીઠનો પરિચય, પ્રવાસ વર્ણન, રવાબાય, આંતરરાષ્ટ્રીય આદર્શોનું અભ્યાસપૂર્ણ અવલોકન, અસ્મદીયમ્ છત્રાદી વિવિધ અને ઉપયોગી સામગ્રી. તેથી જ ગૃહ દરેક અંકમાં રાષ્ટ્રને ધડનાર એકાદ શિષ્ટપીતૃ જીવન ચરિત્ર, સમાજજીવનનાં પ્રતિબિંબ જેવી વાર્તા, મંસ્કાંક જીવન ધડતી આફસ મંસ્થાઓનો પરિચય, આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિનું અવલોકન, ચાલુ નવલકથા અને નાટક કે નાટિકા વગેરે વસ્તુઓ આવશે જ.

અમારો વિનંતિ છે કે ‘ૐ’ના અંકને ખ્યાનપૂર્વક જોવા વિના મૂછી ન દેશો.

- દર મહિનાની દસમી તારીખની અંદર અચૂક પ્રગટ થશે.
- ઓછામાં ઓછાં ચોસઠ પાનાનું વાચન અપારો.
- વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ચાર. ૯૯ પદ્દતિમાં શિક્ષિત દમ.

ગ્રાહક થવા માટે આજે જ લખો:-

ૐ કાર્યાલય ડેન્સો હાલ : કરાચી.

સોને મારે

તાકાત-તામગીથી ભરપૂર

સર્વ તદાર

ઝંડુ દ્રાક્ષા સવ

— વિના વિત્રંબે —

વાપરવા માંડે

ખાસ ઓગાને મારે

તન્દુરસ્તી-તાકાતથી ભરપૂર

ઓગાની નખગામમાં
આખાં અસર કરનાર

ઝંડુ અશોકારિષ્ટ

મદરાદિ રોગોનો

અકસીર હલાજ

દરેક ઘરમાં હોવો લેખ્યો

મેલેરીઆને મારી હલાવનાર

ઝંડુ

મેલેરીઆ મિક્ચર

રાહીયા તાવની રામખાણ દવા

એકવાર અજમાવી લેવો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લી. પો. બો. નં. ૫૫૧૭ મુબમ્બઈ નં. ૧૪
સિંધના સોસ એજન્ટ: હાદ્યાલાલ અધર્મ. સ્વામીનારાયણ બીઝીનેસ, જાંદર રોડ, રાણી.
○ આયુર્વેદિક દવાઓનું સુચીપત્ર આજેન મંજૂરિ ૧૧૦/૧૧૮

ગુજરાત

આયતંત્રી : શ્રી કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી .

સાહિત્ય સંમદનુ મુખપત્ર

દ

રે

કે

અં

કે

માં

પાઠણની પ્રશુતા, ગુજરાતનો નાથ
અને રાજધિરાજ એ નવસર્ત્રપુટિના
પૂર્વ સમયની શ્રી. મુનશીત્રી
ગુજરાતની અસ્મિતાનું લાન
કરાવતી, વેગવતી નવસકથા

જય સોમનાથ

(દરમાસ એક હફતો ઉપાય છે)

ધી ધનસુખવાય મહેતા, મુખેનુ વિનોદિની નીલકંઠ, મનકુમાર વીણ વગેરેવી
સચોટ નવલિકાઓ, એકાકી અને દીર્ઘ ચાતુ નાટકો.

ચન્દ્રવદન મહેતા, બેટાર્ક, હિમાચંકર, ગુન સુખનાથ, સુન્દરમ, પૂળવાવ,
બાદરાવણ, રમણિક અરાવવાળો વગેરે કવિઓના કાવ્યો.

સાહિત્ય પ્રગિયના વિવેચનપૂર્ણ વ્યાખ્યાનો

માર્ષિક લવાજમ } હિદમાં-પુસ્તકલયો અને સંસદના સભ્યો માટે રૂ. ૪;
અન્ય ગ્રાહકો માટે રૂ. ૫ પરદરામાં ૧૨ શીર્ષાંગ

આપને ગુજરાતીઓમાં જાહેરાત કરવી છે ?

આપનો સંદેશો પહોંચાડવાનું 'ગુજરાતને' સોંપો

ગાંડી વ ની હુ મા ર મા ળા

માધ્યમિક શાળાઓમાં ઈતર વાચન તથા
ધનામ વગેરે માટે ખાસ ઉપયોગી
કુશરિને લેખ આપે ને શરૂ કરે બનાવે
તેવા હેતુથી ખાસ રચાયેલું વીર સાહિત્ય

૧. ગોરીલાનો પ્રેમ: આ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં એક નવું જ
પાત્ર ખોલે છે. દોડતી દુનિયામાં થતા સામ્રાજ્ય
સાહસોની કહાણીઓ આમાં આપી છે. (૧) ગોરીલાનો પ્રેમ (૨) જીવતા સમાધી
(૩) ચાંચીયા (૪) સમપૂરી વાધા (૫) શેષેય શિકાર (૬) અજબ કિંમત!
આવી તફન સાચી બનેલી ને છતાં રૂવેરૂવા ખડા કરનારી અદ્ભુતતાથી
ભરેલી આ વાતો અપૂર્વ તાજગીથી ભરેલી છે અને તે વાંચતાં હૃદય ધનગની
ઉઠે છે. રામરામ પ્રાણ પ્રગટે છે. કિંમત માત્ર આઠ આના.

૨. પૂછડિયા પ્રદર્શમાં: આર ગુજરાતી જીવાનમાં મન થઈ
જાય છે કે શિર માટે કંઈ શોધ બેળ
કરવા નીકળી પડ્યું.... અને એ આર મરણિયાની નીકળેલી ટોળી કંઈ કંઈ
કિંમત અને સંકટો વટાવીને એક નવીન જાતની પ્રજાના અજબ પ્રદર્શમાં
જઈ પહોંચે છે અને ત્યાં અદ્ભુત અનુભવો મેળવે છે. એ રસભર કથા
એટલી તો તનમનાટભરી છે, કે તમારું રૂવેરૂવું ખડું થઈ જાય, અને
નસેનસમાં શુરાતન જાગે. કિં. ૦-૨-૦

૩. શિકારિકા: લે. શ્રી હવરામ જોશી. ગુજરાતી જીવાને જાતે અને
કેઈનો રાધે કહેલા શિકારોની સાચી કહાણીઓ.
તેની પાતાની કલમમાંથી ઉતારેલી. આ બ્યાનો વાંચીને દરેક ગુજરાતી સો
પુરવતાં રૂવાં ખડા થશે અને છાતી ગજ ગજ કુલશે. સાથે દોટો પણ આપેલો
છે. સાપનો શિકાર, રાંછનો શિકાર, શિયાળોનો શિકાર, સૂરનો શિકાર,
મરઘીનો શિકાર. બધી જાનસાટોની રમતો. કિં. ૦-૦૦, ૦-૫-૬નો ટિકીટો.
જરૂર મંગાવી લે.

૪-૫. ગેબી સૃષ્ટિ: લે. ખંડમાં સર આર્થર કોનન ડોયલનો લખેલી
વિજ્ઞાન અને સાહસના સમન્વયવાળી રસીલી
વાતા દરેકના ૧૦ આના લે ભાગ સાથેજ મળશે.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, મુરત.

પત્ની-પુત્રી-ભગિની

ઐમને

લગ્ન-વર્ષગાંઠ કે બીજી શુભ પ્રસંગે
શું લેટ આપશો ?

સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

જે આખા ગુજરાતમાં વખણાય્યાં છે,
જેને સરકારે પણ મંજૂર કર્યાં છે,
જે સચિત્ર અને રસિક છે,
જે ઉપયોગી અને જ્ઞાનદાયક છે.

તે-

કુલ ૬૦ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે જે રૂ. ૨૫)માં
આપવામાં આવે છે.

થોડાંક નામો

સુધરતા અને સુદૃઢતા	૦-૧-૦	વીર રાજા	૧-૦-૦
કમનમિણ મવિતા(વધ્યા)	૦-૪-૦	દેવી ચોધરાણી	૧-૮-૦
કાચદામા સ્ત્રીઓનું જ્ઞાન	૦-૩-૦	રણધા બેગમ	૦-૩-૦
અધ્યાત્મના	૦-૪-૦	માદગી અને માવજત	૦-૪-૦
ભરત શુદ્ધ	૦ ૧૦ ૦	મતિ મળુ છે	૦-૧-૦
પાગમી વાનીઓ	૦-૬-૦	વાતનું વતેસર	૦-૧-૦
ધરણીનો શોખ	૦-૧-૦	પારસી લગ્નગીતો	૦-૬-૦
જીવન પલટો	૦-૪-૦	સુખી ધર	૦-૩-૦
સ્ત્રીવત્સુ શાસ્ત્ર	૦-૩-૦	વહેલી પતિ	૦-૩-૦

૧૧ ૧૧ ૧૧

લખો:-

સ્ત્રીશક્તિ : જ્ઞાપીક : સુરત

ડૉ. રવિશંકર ગણેશજી અંબરીકૃત પુસ્તકો

-૧૯૩૭ ના માર્ચ અખર સુધીમા ખરીદનારને નીચેની ખાસ ઘટાડેલી કિંમતે આપવામાં આવશે

મૂળ ઘટાડેલી કિંમત	કિંમત	મૂળ ઘટાડેલી કિંમત	કિંમત
૧ વચર દોઢાનો વૈદ્ય ૨-૦-૦ ૦-૧૧-૦		૪૧ દિલ્લા દિલ્લો દેવલ ૧-૦-૦	
૨ પ્રભાત આર્યનામાળા ૨-૦-૦ ૦-૧૧-૦		૭ દક્ષિણ ૧-૪-૦ ૭-૦-૦	
૩ વૃક્ષવસ્થામા તંદુરસ્તી ૧-૮-૦ ૦-૮-૦		૪૮ સત્યલોકી ૦-૧-૦	
૪ વહુને શિખામણ ૧-૦-૦ ૦-૪-૦		૫૯ આરોગ્ય દોહાવણી ૦-૧-૦	
૫ આદર્શન ૧-૦-૦		કુલ કિંમત રૂ. ૬-૧૪-૦	

આ પુસ્તકો છુટક મળી શકશે નહિ આખા સેટમાં જ આપણે પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ. નવ પુસ્તકોના આખા સેટની મૂળ કિંમત રૂ. ૬-૧૪-૦ થાય છે તે રૂ. ૩-૪-૦ મળશે.

ઉપરના પુસ્તકો મુળમુલ્ય તેમજ અમદાવાદમાં નીચે લખાવેલા ડેકોરેશન મળી શકશે. પરંતુ મુળમુલ્યમાં ઘટાડેલી કિંમત ઉપર રૂપિય ૦-૨-૬ અને અમદાવાદમાં રૂપિય ૦-૧-૬ ખર્ચ વેચાશે.

વડોદરામાં:—પુસ્તકોલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

મુળમુલ્ય:—આર. આર. શેઠની કું. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુળમુલ્ય નં. ૨

અમદાવાદમાં:—મુર્મુ & અંબરજી કમ્પાલિય, ગાંધીરોડ-અમદાવાદ

દરેક સાવનિક પુસ્તકોલયમાં અને દરેક સંસ્કારી શ્રદ્ધામાં ખાસ સંખ્યા નેવાં શબ્દિક, બોધક, ઉપકારક અને મનુષ્ય જીવનને આગેદંતરે થાય તેવા શિષ્ટ વાચન માટે પસંદગી પામેલા ઉત્તમ ગ્રંથોના પુસ્તકો:—

મૂળ લેવાની કિંમત	કિંમત	મૂળ લેવાની કિંમત	કિંમત
૧ શ્રી ઘોડા કેશવ કવેન્ડુ આત્મચરિત્ર ૩-૦-૦ ૧-૮-૦		૪ અપ્રમતી પ્રતિભા ૦-૧૨-૦ ૬-૧૨-૦	
૨ વીર ગાર્હિન્દ ૧-૮-૦ ૧-૦-૦		(દિલ્લ દેલ્લી આત્મકથા)	
૩ બુકર ટિ. વોશિંગ્ટન ૧-૧૨-૦ ૦-૦-૦		૬ જગતના સીતાસ ૦-૮-૦ ૦-૭-૦	
૪ દોરમ પુસ્તક ૧-૨ ૧-૧૩-૦ ૧-૦-૦		૭ અમદા જીવનની કેટલીક યાદગીરીઓ ૧-૮-૦ ૧-૪-૦	
		ગાંધીજીની આત્મકથા	
		ભાગ ૧-૨ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦	

પોસ્ટેજ તથા સ્વાનગી ખર્ચ છુટું.

લખો:—પુસ્તકોલય સ. સહકારી મંડળ લિ. સવપુરા-વડોદરા.

શા ર દ

વાર્ષિક ૧૯૯૨

અંકે ૨

કાવ્ય

ખળનદાર

ગ્રામ

અવેરચ દ ગેધાણી

મુન્દરમ

અન્નપૂર્ણ મહિતા

મુદરણ બેદાઈ

ઉમારા કર ભોળી

ગાદરાયણ

જયંતકુમાર બદ

પૂજાલાલ

ઉપવાત્રી

દશજી પરમાર

મન્દુલાલ ગાધી

ત્રિભુવન વ્યાસ

સ્નેહરશ્મિ

રમણ ન વડીલ

૨૦૦ પાના, ૪૦

સવા રૂપિયામા આ સગ્રહ આપનો કરી લો

વાધા બુદ્ધોદયોને ત્યાથી મળી શકશે

બહાર પડી ચૂકે છે જેમાં નીચેના ચિત્રકોરો અને લેખકોની કૃતિઓ સમાઈ છે

ત્રિરંગી ચિત્ર કતુ દેશાઈ, કવર ડીઝાઇન માઈડ બદ

લીનો-કદ ચત્રેશ્વર શુક્લ, ચિત્ર તસ્વીરો માદ્રી દેશાઈ

નિમ્ન-ચિત્રન

આનંદશ કર

બલવતરાય

જયમુખલાલ

અખાલાલ પુરાણી

દેવરાય માઈડ

અનંતરાય રાવળ

મનમુખલાલ ગવેરી

પ્રકીર્ણ

કલેલકર

માદ્રી દેશાઈ

વિજયરાય

રણતલાવ પંડ્યા

યજ્ઞેશ શુક્લ

જમુભાઈ દાણી

ચવિશંકર બદ

નવલિખા

મનમુખલાલ

ભુવભાઈ મહિતા

કિસ્મતસિંહ

ગુલાબરામ પ્રોફર

જયચંદ્ર શેઠ

નાટક

ત્રિશૂળ

કુસા મહિતા

પ્રાસ ગિક

કુસા મહિતા

ચવિશંકર મહિતા

ભુવભાઈ મહિતા

મનમુખલાલ

યજ્ઞવંત પંડ્યા

હાસ્ય

ગગનચિહ્નારી મહિતા

નવલરામ ત્રિવેદી

ત્રી ચશવત પંડ્યા

અંકે ૨

વાર્ષિક ૧૯૯૨

શા ર દ

સોલ જોબન્સ ફેડીર વાલજી જોન્ડ સન્સ

સુખરતો સાબુ

તમારા મનને શુભ શુભ શયે
કોપીમનોહર સુખથી વાળી અમારો સર્વે-
તમ સુખરતો તેલનો અનાવિલ સાબુ જેમાં
કમ્પ્રેસેડ અંતર અને સુવાસીત કુલોનું એસેન્સ
વાપરવામાં આવ્યું છે તે એક વખત વાપરીને ખાતરી કરો
આપણા ગરમ દેશને માટે એ ખાસ બનાવવામાં આવ્યો છે. પર-
શેવાથી નીવરતા સરીરમાં એ કડક, ઉત્સાહ ને તાજગી બરે છે.
ઘોંટી પુરાણોદાર બમક તમારા મનને જરૂર પ્રદર્શિત અને
આકર્ષક બનાવશે. દરેક ડેટાણું એ મળી રાકશે.

કેરલ સાપ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ડાલીડટ

અંદર રેખા ક રા ગી ૦

મંજઈમાં અમીરી રહેવા જમવાનું

આર્યાનિવાસ

ARYANIVAS

ટે.નં. ૨૩૧૩૬

કાલબાદેવી મંજઈ

કાકાસાહેબ કાલેલકરની

જ્ઞાનસમૃદ્ધિ અને અનુભવનો લાભ આપના બાળકોને આપવો છે ?
તેઓથી દર મહિને

“કિ શોર”

માસિકતા વાચકોએ પહેલા પ્રશ્નોના હિતર ‘કિશોર’ દ્વારા
આપે છે એ અમોલો તાલ આપના બાળકોને જરૂર આપા

‘કિ શોર’ ની બીજા વર્ષની વિશેષતાઓ :

- (૧) હિંદુસ્તાનના સચિત્ર પ્રવાસ લેખો નવા વર્ષની શરૂઆતથી આપવામાં આવ્યા છે.
- (૨) ‘બગોળની વાતો’ નામની સચિત્ર લેખમાળા આ વર્ષે શરૂ થાય છે.
- (૩) ‘ભૂસ્તર વિદ્યા’ વિષેની ત્રણ હિંદુસ્તાની લેખમાળા અપાશે.
- (૪) આખા વર્ષ દરમિયાન પ્રકૃતિ સૌંદર્યના તથા પશુ-પક્ષીના ચિત્રો મોટે ભાગે આપવાની યોજના કરી છે.
- (૫) વર્ષ દરમિયાન બાળકો ભજવી શકે એવી છ નાટિકાઓ અપાશે. જીવન-અરિત્રો, ઓતહાસક લેખો, વૈજ્ઞાનિક લેખો, નિત્યનો આચાર, કાવ્ય-પરિચયન, જીવનની ફેરમ વગેરે તો દરોજ.

ખાસ લાભ

આજુ સાલના મે માસની ૩૧મી તારીખ સુધીમા બીજા વર્ષના ગ્રાહક યનારને પહેલા વર્ષના બહાર પડી ચૂકેલા બાર, અઠકા અઢી કિંમતમા (ફક્ત રૂપિયા બેમાં) મળી શકશે.

લવાજમ: હિંદમાં રૂ. ૪)

પરદેશમાં રૂ. ૬)

કિશોર કાર્યાલય

પારસી અગિયારી સામે,

અમદાવાદ

ASVAN

The Supreme Tonic

વૃદ્ધ કે યુવાન નબળા, કે માંદલા
કેઈ પણ માણસ માટે અકસીર ગણાય છે

શક્તિની સર્વોત્તમ દવા

અ શ્વ ન

ગુમાવેલી તાકાત અપાટાબધ ઉત્પન્ન કરે છે
અ ને

નવું જીવન અને ઉત્સાહ રેડે છે.
શરીરના સ્તાયુઓ અને મગજને
અજબ રીતે વિકસાવે છે.

દરેક દવાવાળાઓની દુકાને મળશે

બંગાલ કેમીકલ વર્કસ, કલકત્તા

કરાચીના એજન્ટ:- જી. તીરથ એન્ડ કું.

બંદર રોડ ક રા ચી

વર્ષ પમું

અંક ૧૨મો

અનુક્રમણિકા

મજાગ અંક

૬૦

અસ્મદીયમ્		૬૬૧
પ્રભુની રનેહ ઠગાઈ	અરદેશર ફરામલુ ખાખરદાર	૬૬૫
ખેડૂત	સુન્દરમ્	૬૬૬
ચુકચુ' હૈયુ વહેતું	પતીલ	૬૬૭
ઉદ્ધિ-હૃદયે	લલિતલુ	૬૬૮
કવિતાને	પ્રેમશ કર હ. ભટ્ટ	૬૬૯
અડોળને	મોહનિચંદ્ર	૬૭૦
શિવોદયમ્ સોડમયા	કલ્પનાં હસુમાવર.	૬૭૧
અમર થંધ	અવનરુધ	૭૦૦
પંકજભાલા (નાટિકા)	ઈન્દુલાલ ગાધી	૭૦૧
કાંતિ	પૂતલાલ	૭૦૨
સ્વજન (નવલિકા)	કાન્તિલાલ શાહ	૭૧૦
અર્પણ	મોહનિચંદ્ર	૭૧૭
સાંધેશવાદ	અંગાલાલ પુરાણી	૭૧૮
અલ કાર સુગના કવિઓ	કુમરમી ધનમમી મપદ	૭૨૧
વ્યથા	કાનલભાઈ પટેલ	૭૨૨
અદ્વા (નવલિકા)	મહલાલ પાંજા	૭૨૩
'વમ ત વિજય' એક અનુકાન્ધ	દામોદર કે ભટ્ટ	૭૨૬
મારી નોંધપોથીમાથી	શ્રીકેત	૭૩૬
'એના જ શાહોમા'	મૂળગ કર મો દવે	૭૩૮
સ્વાપ્નાય	"હ"	૭૪૪
અધ્યયનકાવ્ય	હનિલાલ અમદ, વા, મુ.	૭૪૫

એન્ટ્રી —

એડ. કે મેથાણી
આર. આર એકની કું,
મી જમનાદાસની કું,
એન એમ ત્રિપાઠીની કું,
ગાંધીવ લવાજમ એજન્સી
પુસ્તકાલય ન ન મંડળ હી

૧૪, અમરતયા સ્ટ્રીટ કલકત્તા
પ્રિન્સેસ " સુંગઈ-
" "
" "
હવાડીયો અકસો, સુન્ત
ગરપુગ વડોદરા

વાર્ષિક :::: લવાજમ , :: રૂપિયા ચાર

ૐ

૧૧૧ પ મું . ભાષા અને સાહિત્યનું ભાસિક . વ્યાસો ૧૯૭૨ . અંક ૧૨મે

અ સ મ દી ય મ્

ગયા મહિનાની નોંધ લખાયા પછી અરબી સમુદામાં કેટલાં જે ભરતીઓ આવી અને ગાંધી નિરવધિ કાલે માનવજીવનની સાંકળમાં નવા અંગોડા પૂર્યાં અને વહોડ્યા. સાહિત્ય જગતે કેટલાં જે શોમાં અનુભવા અને કેટલી જે દુઃખની માધાઓ એના ચોપડે ચીતરાઈ, એ બધાની સંપૂર્ણ નોંધ લેવાનું કામ મોઢા ઇતિહાસકારને સોંપી, આપણે તો અહીં એનું અગ્રણ્ય દર્શન કરી લાઈએ.

સાહિત્ય પરિષદ

ખૂબ ગવાયેલ સાહિત્ય પરિષદનું બારમું અધિવેશન અમદાવાદ ખાતે ભરાઈ ગયું. નિયત ચચેલ કાર્યક્રમ યોગ્યતા દેરકાર સાથે પાર ઉતરી ગયો. મોઢને એ ઠીક પાર ઉતર્યો લાગ્યો, મોઢને એ તાન નિરાશાજનક જણાયો. મોઢએ એને વિકાસક્રમમાં એક ડગલું આગળ વધેલો ગણ્યો. રુચિમિના મનુષ્ય સ્વભાવે એમ અનેક અભિપ્રાયો ઉચ્ચાર્યા. એ બધાની વચ્ચેથી માર્ગ શોધતો અમારી દષ્ટિ

પ્રમુખશ્રીનું ભાષણ

એ ઉપર પડે છે ગાંધીજી જેવા મહાન પુરુષના પ્રમુખપદે સાહિત્ય પરિષદનું સંમેલન ભરવા પાછળ રખાયેલી આજ્ઞા લગભગ નિશાચામો પરિણમી એમ કહીએ તો અપુરત નથી. એમાં ગાંધીજીની એ સ્થાન માટેની અપોગ્યતાને લઈને બન્યું છે એમ કહેવાનો આશય નથી, પરંતુ એવા મહાપુરુષ, જેની એક ચલુ મિનિટ નકામી ન ગય, જેને મન શોકજીવનને સ્પર્શતી વાત પડેલી, અને સાહિત્ય પછી હોય, તેમની પાસેથી સાહિત્યના

જાગ્ય તપાસી, જગતસાહિત્યના વહેણ નિગૂળી, આપણા સાહિત્યને વિકાસને રસ્તે દોરનાર અને નવું માર્ગદર્શન કરાવતું ભાષણ મેળવવાની રણાયેલી આશા વ્યર્થ નથી એમાં દોષ આપણે છે, એમનો નહિ એ પછી ગાંધીજીએ ગામડાના લોકો મમજી શકે એવું ચિત્રાત્મક સાહિત્ય રચવા માટે કરેલી માગણી ખરેખર વિચારવા જેવી છે. શહેરી જીવનમાં પડેલા માણસોના નાનાશા ભાગ માટે અત્યારે સાહિત્ય રચાય છે, એને જદ્દે સાત લાખ ગામડાઓમાં વેશાએલી ગ્રામ્ય જનતા માટે આપણા સાહિત્યકારો કંઈક કરે એ સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે. પરંતુ એક વસ્તુનો વિચાર કરવાનો રહે છે. ગામડામાં વ્યાપી રહેલી નિરક્ષરતા દૂર ન થાય તો, એ સાહિત્ય એમની પામે લાઈ કેણું જશે? બીજું, શહેરી જીવનમાં પડેલા માનવીઓ માટે લખાતા સાહિત્યના પુસ્તકોમાં પણ ૭૫ ટકા પ્રાથમિક ગામડાઓ ધુકસેલરોના ગોડાઉનો શોભાવતા હોય છે, તો પછી આ ગ્રામ્ય જનતા માટે રચાયેલ સાહિત્યના ઉદાવ માટે—જે જનતા પાસે પોતાના પેટ ભરવા માટે પણ પૂરતા સાધન નથી, એ પુસ્તકો કેરી રીતે ખરીદ કરી શકે?—વિચાર કરવાનો છે એટલે અમને તો એમ લાગે છે કે આને માટે પ્રાતઃવાર નિરક્ષરતા દાળવાની ૦.૫૫ મોજના હાથ ધરી, પ્રજા જીવનના ચક્ષુઓ ઉપર વળી ગયેલા નિરક્ષરતાના પડળ ઉતારવા જોઈએ. પણ આ કેણું કરી શકે? કાંતો સાધન સંપન્ન સરકાર, અને કાંતો પ્રજાહૃદય ઉપર આધિપત્ય ભોગવતી મહાસભા. કોઈ એકલદોકલ પ્રયાસ કર્યો કાઢ વળવાનું નથી. આ સિવાય ગાંધીજીએ આશુ બંધારણ વિરોધીઓને આપેલી જવાબ પણ બહુ જ મહત્વનો છે, જે સાવ ઉદ્દેશ પાટલે એસવાની તરેણીના છે, એમને આ સલાહ નગર આગળ સંભાવનું સૂચવીએ છીએ, આ પછી આવે છે,

વિભાગી પ્રમુખોના ભાષણો

શ્રી કનૈયાલાલ મુન્શીએ આપેલ ભાષણોમાં આજના ઉગતા સાહિત્યકારને માર્ગદર્શન કરાવે એવું ધણું છે. સાથે સાથે કેટલાય લેખકોને ‘વાણીયા ભાષની ભમખાંચશેરી’ પેઠે મોઢમ આગકા મારવામાં ખાશી રાખી નથી. એમના સાહિત્યનો પ્રધાન હેતુ ‘સરસતા’નું ફરી એક વખત અહીં મમર્થન થયું છે.

શ્રી કાકા સાહેબે કરવેલ દર્શન અપૂર્વ લાગે છે. એમના જેવા ચિંતનશાસ્ત્રી પામેથી આપણે ઘણી આશા રાખી રાખીએ. અને હજુએ લેખો દારા એમણે દર્શાવેલા વિચારોની અનુપૂર્તિ સમા લખાણો આપણને મળતા રહે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

પત્રકારિત્વ વિભાગના પ્રમુખપદેથી શ્રી મદદેવલાલએ આપેલ ભાષણ માટે ગૂજરાતી પત્રકારોમાં ખૂબ અસતોષ વ્યાપેલો છે. જે કે એમણે ખુમાસો બહાર પાડ્યો છે, કે ગૂજરાતી પત્રકારત્વને ઉતારી પાડવાનો એમનો હેતુ નહતો. જતા આપણે કહી રાખીએ કે એમનાથી અમલોનાં પણ એવું જની મધું છે. આ સિવાય અન્ય વિભાગના પ્રમુખોના

ભાવિષ્ય પરત્વે 'હાલ' વડીએ અમારે કંઈ કહેવાનું' નથી. પૂરતાં મનન થઈ એને માટે ભવિષ્યમાં લખ્યું. આ પ્રસંગે ભાર્યેજો

સુશાયરો

આપણા કવીઓને ઓળખવાનું એક ખૂબજ સરસ સાધન છે. જો કે આ વખતનો મુશ્કેલી તદ્દન નિષ્ફળ જેવો લાગે, છતાં એ શુભ સંસ્કાર છે. આ વખતે મહેલ અનુભવ, ભવિષ્યમાં કેમ સફળતા મળે, એની વિચારણા વખતે ઉપયોગી થઈ પડશે.

લલિતકલા પ્રદર્શન

માટે ઉપજેલા રોષ માટે કોને જવાબદાર ગણવા એનો નિર્ણય કરવા બેસીએ તે પહેલાં એટલું કહેવું જરૂરનું છે કે શ્રી રવીશંકર રાવજી જેવા કૃદ્ધાળ વ્યવસ્થાપકના હાથ તથા રાવનું કારણ મને એ હઠ્ઠાયા યોગ્ય નથી. દરેક ચિત્રકારને ચોતાની કૃતિ રજુ કરવા માટે પૂરતી તક અને શોધ રચના અપાવું બટે. અમુક ને વધુ પડતું માન અને ખીન્નની અવગણના એવો વર્તાવ કમાના પ્રદેશમાં તો ન જ થવો જોઈએ.

અધ્યારણ તપાસ સમિતિ

નીમી આ સંમેલનના કાર્યકરો નવા બળને અપનાવવા માગે છે, એવી એમની શુભ લાગણી એ ઉપરથી જણાવ આવી છે. એટલે એને માટે કરેલો ઉદ્દેશો નિષ્ફળ નથી બોલો. નવમતવાદીઓ જે પરિવર્તન વિરુદ્ધ હતા એમના આ સમિતિ ઉપર સુરામાં છે, એટલે હવે એમણે આ તક ન જવા દેતાં એમને ઠીક લાગે તેવા ફેરફાર કાઢવાના પ્રયાસો કરવા રહ્યા.

કરાચીનું આમંત્રણ

આવતું સંમેલન પોતાને ત્યાં ભરાય, એ માટે કરાચી, ઉપનગર અને બરુચ એમ ત્રણ જગ્યાઓના આમંત્રણો મળ્યા છે. 'કેનું આમંત્રણ રવીશંકરનું' એ માટે મધ્યસ્થ સંજ્ઞાને એ વાત સોંપાઈ છે, મધ્યસ્થ સલાહ કંઈ પણ નિર્ણય ઉપર આવે ને પહેલાં અમારે કહેવું જોઈએ કે હવે પછીનું અધિવેશન કરાચીને અમિલે જ ભરાવું જોઈએ. તથા મુશ્કેલીના અમુક મોટા ઘટ્ટો એડી દઈએ તો કરાચીને પામર લગભગ એક લાખ મુશ્કેલીઓ વસે છે. કરાચી સિંધનું પાટનગર છે છતાં, એને મુશ્કેલીપણથી એવું રંગી દીધું છે કે પહેલી જ નજરે એ કોઈ મુશ્કેલીનું સહેરો હોય એવું જ લાગે. એના બાળકોના સાંસ્કૃતિક વિકાસ અર્થે ત્રણેક હાથરુકો, એક મુશ્કેલી કન્યા વિદ્યાલય, કેળવણીના વિકાસ અર્થે કામ કરતી સંસ્થાઓ, સાહિત્યમાં મદદલે આજ ભાગ્યવાન સાહિત્યકારો, જે ત્રણ દૈનિક, એકાદ અઢવાડીક, સિદ્ધ સાહિત્યની ઉપાસના કરતાં માસિકો, પ્રકાશન સંસ્થા, મંચમાળા નગરે તથા મુશ્કેલીને અભિમાન હોય એવું અનેક પ્રશ્નો આગે છે. એના જુદા મુશ્કેલીના એક મુખ્ય રથાંકે આવતું સાહિત્ય સંમેલન ભરાય તો મુશ્કેલી સંસ્થાના પ્રચારમાં એક મદદનું પગલું ભરવું જણાયે. તેમ જ પરિવર્તન એક મેચ જુદા મુશ્કેલી

માથેના સાર્વત્રિક સંપર્ક વધારવાના પ્રયત્નમાં એક સક્રિય પગલું લઈું' ગણશે એટલા માટે ય આવળું અધિવેશન ઠરાવીમાં ભગવું' એછએ.

વરસને અંતે

આ અંકે 'ઊર્મિ' પોતાની જીવનલીલાનું પંચમું વર્સ પૂરું કરે છે માહકો, લેખકો, અને જી. ખ. આપનારાઓના સહકારથી આ વરસની ફેટલીક ઉપાધીઓ અમે સરલતાથી નિવારી શક્યા છીએ. નવા વરસના એ મૌનો મહકાર આપુ રહેશે જ એવી આશા રાખીએ છીએ.

નવા વરસથી 'ઊર્મિ'ના ધ્યેયમાં ફેરફાર

'ભાષા અને સાહિત્ય' ના માસિકની મર્યાદા રવીકાર્યાને આજે દોઢ વરસ પૂરું થાય છે એ પથરાયેના ભૂતકાળ ઉપર દષ્ટિ નાખતાં એ વખતે ઉદ્ભવેલી શંકા મતી નિવડી છે એ નિર્ણય ક્યાં પડીથી તે અત્યાર સુધીમાં પીરસાયેલ માહિત્ય સામગ્રીથી અમને મંતોમ નથી થયો. વાર્તા, નાટક, પ્રવાસવર્ણન, પત્રો વગેરે લલિત વાક્યમ આપવામાં અને એ ધારણ ટકાવી રાખવામાં અમને ખૂબ મુશ્કેલી પડી છે. આ તરફના સાગ લેખકોના અમોને સહકાર બહુ જ ઓછો મળ્યો છે. એથી ચિંતનભર લેખો વધુ પ્રમાણમાં આપવા પડ્યા છે એટલે જૂના માહકોને પકડી ગયે, અને નવાને આપી શકે એવું સમતોલન અમે જાળવી નથી શક્યા એથી ઘણી વખત ગુણુભારે મમૂદ અને લગભગ શાલિય લેખોથી ભરવું અંકે બહાર પાડવા પડ્યા છે. એથી એ લગભગ વિદ્વદ્ભોગ બની મધુ. એ એવું બન્યું એની અમને દિલગીરી થતી નથી. ઉપરે હવે થાય છે કે અન્ય માસિકોની સરખામણીમાં એ મુશ્કાકને બહુજ ઉંચું ગણાયું. પરંતુ દિલગીરી એટલી જ રહી કે એ એટની ઉંચી કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી પણ એને તંદુરસ્ત જીવન જીવવા માટે પૂરતી માહક મંજવા ન મળી શકી એને વખાણનારો વર્ગ વધતો ગયો, પરંતુ એના જાનકામાં જ ન પૂરતારની મંજવા ઓછી થતી મઠ. એટલે ન જુટકે એ બાધની મર્યાદા વિશાળ બનાવવાના નિર્ણય ઉપર અમારે આવવું પડ્યું છે. હવે એ એકલું સાહિત્ય અને લાજાનું જ માસિક નહિ રહે. વધતે ઓછે અંશે એમાં જોડાં મધુકને રસ પડે એવું સાહિત્ય આપાશે. એનું ધારણ તો અત્યારસુધી રહ્યું છે. તેવું સિદ્ધ જ રહેવાનું, પરંતુ એમાં એક આપુ નવલકથા, નાટક, વાર્તા, પ્રવાસવર્ણન, જીવનચરિત્ર, તાત્વિક નિર્મલો, વગેરે મૌને રસ સડે તેવી ઉચ્ચ પ્રતિની સામગ્રી નિયમિત આપવામાં આરંભે નવું વર્ષ નન્યુઆરીથી

આવના વરસ માટે પૂરતી તૈયારી કરવાઅંગે, અને હવે પડીના અંકે તદ્દન નિયમિત રીતે બહાર પાડવા માટે, તેમજ અન્ય સંગવડાને ખાતર, નવું વરસ જન્યુઆરીથી શરૂ થશે હવે પછી ઊર્મિ નિયમિત રીતે દર મહિનાની ૧૦ મી તારીખની અંદર માહકોના હાથમાં અચૂક મૂકાઇ જશે.

અનમા નૂતન વર્ષ મૌને મંગલકારી નિવડે એવું પ્રાર્થા, આ વર્સ પૂરું કરીએ છીએ.

પ્રભુની સ્નેહકથાઈ

અરેશર ફરામજ ખબરદાર

(ધોળ)

જા રે પ્રભુ ! આ તારું જગત નથી રે જોઇતું ।
એને આગળ કરી તું ગુસ્સ રહે શું દૂર ?
તારી લાખ લોકમાં સર્વ રહ્યા લોભાધને,
પણ મુજને તો જોઇએ એકજ પુજ ઉરવર :

જા રે પ્રભુ ! આ તારું જગત નથી રે જોઇતું । ૫

તારે સરજ આવી બાધિ તેજકિરણ વડે,
પુજ તારા આગે તમજાવે હસડી જાય :
હું તો તેજ તિમિર વચ્ચે મુજ આંખા ડેરું,
તારી છાય જરા પકડું કે તું લોપાય ।

જા રે પ્રભુ ! આ તારું જગત નથી રે જોઇતું । ૧૦

પુજ મંદેશા જેવા ગગને ધન ધૂમી રહે,
તારા ઘોર નગારાં વાગી રહે આકાશ ;
અમૃતખિંદુ પડે દપડી પુજ પ્રેમળ પાત્રથી,
લિજવે બુધિ, પરંતુ લિજાય ન મારી આશ :

જા રે પ્રભુ ! આ તારું જગત નથી રે જોઇતું । ૧૫

તારી વીજલપાંખ ઉડી રહે વાદળ વાદળે,
પગમાં ઝળકાવી જગવે સૂતા અંધાર ;
તારાં સ્વર્ગતણાં ફારોના ઠાંકિયાડ એ
આંજી સીને, પણ ક્યાં છે પુજ અંતરદાર ?

જા રે પ્રભુ ! આ તારું જગત નથી રે જોઇતું । ૨૦

રંગેરંગ લવાં આભે તારાં પગતાં પડે,
જાણે એ પડે પડતાં જડથી પુજ વાદ ;
ધડીતા રંગો એ જગને શ્રુષ્ટી રહે, પણ હું તો
માથું પુજને—નહી પુજ વસેલા અગદાર !

જા રે પ્રભુ ! આ તારું જગત નથી રે જોઇતું । ૨૫

મુક્યું હૈયું બેલું પતીલ

: ગિજરિણી :

મુક્યું હૈયું બેલું પ્રણયનદ કેગ પટમહી
મીડી આમાનીથી, તવ અગર જેને તટ નહી,
તણાતા જાતને ખમર નવ, જા તુ અહ ! ક્યાંથી.

મુક્યું હૈયું બેલું—નવ સમજતુ ક્યાંય મરતું,
ફહેવાથી ફરોના કદમ ભયની માલિં ભરતું, ૫
અકરમાતો ગામે મહ અડગતા ફર્ય કરતું !

ઉપાડયો મે ત્યાગે મધુચિત વહેપાગે મને
જમાનાથી જૂનો—તરુણવય કેરી તરનો—
જણાયો ના ત્યાગે ઉદય મુજ એ 'એ' દિવસનો !

હતું જેણુ પેલા, બહુ બની ગયુ મુરિકવ પછી, ૧૦
હનો જેમા પૂરો નવ તહીં સ્થો કામિય પડી
અમાયો મેળીમા, ગમ થયે થયો શાલિય પડી !

હનો ના વેપારી શું નવ હતું માઝ વખત ને ?
કરી દાનિ બૂરી, પગ મદનની, ફૂર મને,
ગુમાવી મે મૂડી હતા મરી અતા જેઠ જગને ૧૫

અવસાનો લાગ્યો અવનનિભરી, વાગમ સવા.
ઉવેગમા ટૂંક અનુભવ સવા લખ કરવા,
તમાચા તગીના લ્યમ લ્યમ પડ્યા ખુરકે ખમવા !

મળ્યા જોતાનાઓ, મળી જન્મગીચી—જદમજા
ગમ સતા ચાલી, મદન કરવાની રહી મજા ૨૦
કહે છે તું કે યા ? કદમ પુજ ચૂક, અહ કયા !

કરી ચોરી ત્યાગે ખગ ન ગુનાતી હતી મને,
મિના છે જે માયી મદુ મુ ગુણી તે પુજ મને.
પગે દેવો જોડી નદમ જન આ, મનુક ! તને.

કને કેનો હીરો નહિ નર હનો માલિક યદા ? ૨૫
 કયું શું રાગ્નએ, સમજ કરતો સેવન સદા ?
 થયેલી પ્રાપ્તિ એ ભગતણી ખુબીથી અભયદા.

પડ્યું મોહું મારું અહહ ! મુજને માલમ હવે,
 રહો દોડી તેની પુંક લઈ નથી જે મુજ લવે :
 ન આપ્યું મેઘાએ અવગત કયું તે અનુભવે ! ૩૦

મુક્યું હૈયું વ્હાલું પ્રણયતરંગ પર હસી;
 પ્રપંચોની આરી મહીં પણ બિચારે ગયું કસી:
 અહા ! એની સાથે મુજ પણ થઈ દાલત કસી?

ઉદ્ધિ-હૃદયે

લલિત

: હરિણી :

ઉદ્ધિ-હૃદયે નૌકમાંહે પ્રવાસ કરી તરે-
 રગપટલયાં હોડા પ્હોળા અપાર પરે સરે:
 પવન લહરી થંડી મીઠી વિશુદ્ધિ ઝીલાવતી-
 તરણ તરણી. ડાલે, ઝાલે તરંગ ઉઝાળતી !

પૃથિવી ઉપરે પાણી હીચે : તહીં નહ નાચતું-
 ક્ષિતિજ કરતા ગોળાકારે રસાશય બૂલતું :
 રજનિ દિવસે જ્યોતિર્જિઓ પ્રકાશ પ્રસારતા-
 તિમિર છલિને યોગે લાગે દિગંત નવાનવા !

જલનિ વિભૂતિ તૃપ્તિ અર્થે : સુહાવ રસાર્દતા :
 ભીતર વિજસે સૃષ્ટિ પ્રાણે : અરંગ સુરમ્યતા :
 નીરનીરવતા એકાકારે સુહાતી જ વર્ણલે-
 રસમય જગત, પૃથ્વી જેતું ન કેમ અનેક એ ?

ઉપર નહને વચ્ચે પાણી ધરા ધપતી નીચે-
 તયન ભરતા દિવ્યાદર્શો અખોલ પ્રસન્ન એ :
 ઘટિનઘટના વિષે વ્યાપી સદા હિતમર્મની-
 અનુભવ કરે ઉગ્રોગે તે વિભૂતિ તું : માનવી !

દાન અધીન એ અખિંધ મહાસ્થા શ્રીકૃષ્ણ સુદામાજી-
 સત રસ તપ્યા રાઘૈઅર્થે કલા થપી આર્પની
 કવિ હૃદયની અખિંધ જેવી ખીલે રસસિદ્ધિ તો-
 રસનિધિ ! તું ચે શુંગારે હો જલોજવન બૂલનો !

કવિતાને

પ્રેમશંકર હુ ભક્ત

હવે રહી અંતર એક જ ખના
કે ચૂમવા પાદ પ્રકુલ પદ્મ સા
હું કિ કિણી નુપુરની બની રહું !
ને હાલતુ અંતર અચરે ભરું !

ભવે ન ત્યા એકવ રક્ત હોઠ કે ૫
અનેકમા રથાન હુ ગૌણ મેળવી,
ખરીશ અર્ધ દાણમા ! ન કે તમા
પડ્યા પરે એક હજાર આવતા-
જતા જતો ઠોકર ભારીને ખતે
ધૂલિ મહી ધૂળ કરી મિલાવશે । ૧૦

રહીશ તો મગ અનેકની ન શુ
ચૂમી ચૂમી પદ્મ પ્રકુલ પાદના
બનીશ હુ ધન્ય ! ખરીશ તોય તે
મહી પદ્મપાત અમલ અનપના,
બળવતા અંતર મૂક માહર, ૧૫
બસર તો તેય હુ ગીત ગૂંછને
યદશ ના ધન્ય ?

ચંડોળને

માહિનીચન્દ્ર

• મિત્રોચલતિ પુસ્તક •

ચંડોળ ! તારી સ્વરપાદ-પંક્તિ
ધરી જશે હું, નભપાત્રો ચાતો;
આ કાશની મોનલ પંથ-દીને
પથોદતો, અંતરગાન રેવનો:

ધણી રથા આગળ બોમ-પાય જે,
તે માટ હું ચિંધત મારું પોખણી
જશ્યાય ના શુ અમતે, તથાપિ
દોરી રહે દિષ્ટિની દિવ્ય દોર

તારો પડ્યો પંથ અતલ ઉચ્ચશા ।
શાને છતા ચક્ર છુપે મુખિપે !
અખૂટ સૌન્દર્ય મધૂર પ્રીતિ,
કેરી કરે હેલ સ્વરેત હારણી

‘ધુમી ગગનમાં અને નજર રાખવી પૃથ્વીમાં’
કવિ । છવન ઉચ્ચનો વિસદ મમં શ્રીની રહુ

શિવોહમ્ સોઽમ્ વા—

ઋતુનાં પુસ્તુમાચર

ગદને ના કહેશો હો મધુ મધુરતુ પર્વ-છવન,
ન વા અશુભાગી છવન-ડરશો એવુ કવન,
હસો જેવુ મીઠુ પરભૂત વર્મતે કર સવે,
કરો આકૃષ્ટોને પવન હુમ્ આ જેમ સુમવે

પિતાશ પામે તે વિગ અમી કટોરા ભરી ખાંધો, ૫
દોસે સ્વપ્નગણા સમજાવતો એજ કિમિયો,
વમન્ટે પીને જે મધુમધુરવી કેરી જ પ્રેરૂતિ ?
ગિરિરે સોઢે કે પ્રેરૂતિ તળી કેરી અપિ પૂતિ ?
ગદને વર્ષા જ્યા પ્રેરૂતિ શુ સિધનંદય દીમતી ?
અરો અશુભોડી અમયપદ્મા કેરી વિગતિ । ૧૦

મથેએ રપદેવા પ્રશ્ન મરણ વન્દે કુમકળા,
 મમાવે ચોલે છે ખીશવું ખરવું સર્વ નિમત્તિ ! -
 'ખીવી ધમે' કમે' અમયવદની અમૃત' કુખી;
 શિવોડહમ્ સોડહમ્વા-જવન-શ્ણી મુગી દિલસુરી.

અમર બંધ

સ્વપ્નસ્થ

સવાર અટવાઈ વાદળ વિષે ગયું: આંસુનાં
 હુપાઈ રિમત કયાં ગયાં? પવન મંદ માધુર્મના
 તરંગ વિતરંગતા, મૃદુ પ્રકાશ મીઠું હર્યા;
 વનસ્પતિ વિકાસની હૃદયથી જુલાવે બિખા.

અમાદ-વનશાંત કુંગર ઉદાસ ઉર્મિ સમા ૫
 સરે ચાહુદિશે. કહીં અકલ્પમાં ઝરા નિર્ઝર
 અનંત, અથ અંધકાર-ઉર સિત્ત દારયો સમા
 ઝગે, સ્મૃતિ સમા પડે નૌરવ ચિત્તપે નાદ એ.

વિચાર અટવાય આ અકલ્પ માંહિ કેડી સમા,
 મને મસુર દુઃખ યામ, મૃદુ સ્વેત માયા તણા ૧૦
 ઉડંત ફરકંત પાલવ અપાર સ્વપ્નો રમી:
 ઉડે અનક રયામ, મહો કુસુમ; આંખ તેજરિવની-

વિચાળ રિમતથીજ ગિજા: "નહિ શું હજી ચોળાએ?"
 અનાદિ સ્વર એ પુછે, હૃદય સ્વપ્ન ઘેરે દુઃખે;
 "કદિ મૃદુ જુલાયના કરંધરી, વજ્રોતો પથે ૧૫
 અનંત સદસાસ એ જીવન માંહિ કા વિસ્મરે?"

હરીજ બસ એ શકે પરમ ભાવિ તોહાન શું
 રડીજ બસ એ શકે અગણ્ય જન્મનાં દુઃખ શું
 પરંતુ હસશે નહીં, ન રડશે, કેટાક્ષ રિમતે
 પુજ્યાન્ન કરશે: 'કહે અમર બંધ કાં વિસ્મરે?' ૨૦

અરે નહિ જુલું! કહે કપમ જુલાય આ વેદના!
 તને નહિ નિહાળીં તે અમયથીજ વેધા રહી,
 તને નિરખતાંય જે અટકતી મથી રે. ખડી,
 નહીં અદકશે યદા-સરીશ તું મરીંતી યદા.

પં ક જ મા લા

(પ્રસ્તાવના રૂપે)

ઈન્દુલાલ ગાંધી

સ્વપ્ન: તખ્તો, રંગશીર્ષની મનમોહક રંગમાંથી અને તેજ જાવાનાં દબ્બ-પરિવર્તન પામે: મૂતપાર અને ખીન્ન અનેક.

સૂત્રધાર: (નાન્દ-તે પ્રવેશી): વહેંચાઈ ગયું સૌ સૌંદર્ય કાષ્ઠ સૌને. ચિંતા એક બીની રા છે, સુખસમ્પત્તિ કુશળ એવી દ્રોણાનો પત્તો નથી. કોણ શોધી લાવશે એને ?

એની રંગમિલીવટમાં ઉવાની કુમાશ અને સંધ્યાની કહેણા એ સાથે રમે છે. એની આંગળીઓ, લાવપરિવર્તનના રંગોમાં વિનળી વેગે કામ કરે છે, સંત્યોધાનમાં કમળની જેડે કેસુડાને કંઈ રીતે ઝોલવવા એ એના વિના ખીજું કોઈ જાણતું નથી. ૧

[નેચરમાંથી પ્રગળાવો અવાજ આવે છે.]

પ્રત્યેષ્ઠા: આ અંબાડીના વરખ માર ઉખડી ગયા છે. હાથી ઉપર એ શોભશે કેવી રીતે ? (જૂમ પાડી) ક્યાં ગયા સૌ રૂપવિધાયકો ?

સૂત્રધાર: પ્રત્યેષ્ઠા ! પ્રત્યેષ્ઠા !

[પ્રત્યેષ્ઠા તખ્તો પર આવે છે.]

રૂપવિધાયકોને શા સાર શોધી રહી છે ? તારામાં એટલી આવડત તુથી ?

પ્રત્યેષ્ઠા: હું તો દ્રોણા ચીંધું કામ કરી જાણું. આપણામાં ખીજી કરી આવડત ન મળે.

દ્રોણાને પગડે પગડે કાર્યસૂચનના પડધા સંભળાય છે. એ કંઈ જોલતી નથી. ઉભી ઉભી માત્ર હુએ જ છે છતાં એ હાસ્યથી અતર અંતરને વશ કરવાની કળા એને જ આવડે છે. અંબાડી વિનાના હાથી જેવા થોભે એવા અમે જોણીએ ભગવની દ્રોણાની ગ્રેરણા વિના ૨

પ્રતિભા (પ્રવેશ કરતી):ક્યાં ગયા રંગ દેવતા ? (સૂત્રધારને જોઈ) અહીં જ હોતે શું ? જુઓ આ અશ્વની કંઈક ટંકીઓ. મુઠ્ઠે વાગતી નથી. ખૂબ નેરથી હવાનીએ છીએ ત્યારે ખાટા ચળણી મીઠા જેવા અવાજ આવે છે. મહરમાં મોખરીનાં મેનમાં આવા અધો હોય પછી એનો વિજય થાય કેવા ભવે ?

[હાથ કરાઈ મથેલી તખ્તારો લઈને પ્રવેશ કરે છે.]

કૃપા: અને અપમાસરતા ગળનના દાયે મહરમાં મોખરીનો પગાવળ કરાવશે તે અ રી તખ્તારો પકડાવીને ?

લખ્યાં હતાં તારી વિદ્વતાંએ મારો ગર્વ હૂંતો: તારી સુગટકલગીમાં હું અંદ્રિકા થઇને શોભતી, તારા ધનુષ્યની હું ધનુરદોરી હતી.

[પ્રતીનાં જણાવ્યાં જગજગ કડકો સંભળાય છે. નાદજની બીજણું ગંજનાં દિશાઓના પડખાઓમાં ખીલાઈ વધુ અર્થકર અને છે. માણસોના કાલાહલ પણ સંભળાય છે. પ્રત્યેષા અને દલેશાઓમાં કોટિયાં પ્રગટાવીને પ્રવેશે છે.]

સૂત્રધાર (જૂસ પાટી): પ્રત્યેષા, પ્રત્યેષા !

પ્રત્યેષા: આ ગંજનાં, કોસાદત્ત, આકેદથી આશ્ચર્ય શું પામે છે ? અપરમાલન અને શરાંકના પડખાએ આખી ધરતીને ભરડો લીધો છે. શેખનાગની કાવા નીચેથી ધરતીનાં મૂળ પણ ખસી ગયા છે.

દ્રોણા (હાથ લેખાની): એ દુષ્ટાત્માઓનો પડખો મને મેંચી રહ્યો છે. ઊઝાવો, કાઢ ઊઝાવો.

[તે ધીમે ધીમે અને બધા આંખે રંગશીર્ષ ભગ્ની જતી હોય છે.]

સૂત્રધાર (ચીસ નાખી): દ્રોણા, દ્રોણા રાજ્યશ્રી !

દ્રુપા (ભયભીત બની): કોણક મને પણ દલેશામાં જાયકીને લાઠ જાય છે. ઓ—ઓ—દેખાય અપરમાલનનો પડખો [બંને જાય છે.]

પ્રત્યેષા (ધુટણીએ પડી): યશદેવ, યશદેવ, આ બધું શું થવા બેઠું છે ?

સૂત્રધાર: થવા કશું પે નથી બેઠું પ્રત્યેષા !

સુપાત્રો જોઈને મેં સૌને સૌનું કાર્ય સોંપી દીધું છે. ને એમાં હું અસાધારણ સફળતા પામ્યો છું એમ મને લાગે છે, પાત્રો નિજ-નિજનું કાર્ય સમજ્યાં છે. એનો મને ગર્વ છે. તેમ જ સૌ સૌના વ્યક્તિત્વને ધીરિતિનો ઓપ તો ત્યારે અડશે કે જ્યારે જયનિકા છેદાશે. ૬

[નેપથ્યમાંથી હર્ષવર્ધનના પેરામાં અરણ્યક આવે છે.]

અરણ્યક: ક્યાં છે રાજ્યશ્રી ?

સૂત્રધાર: અરણ્યક, અરણ્યક !

પ્રત્યેષા: રાજ્યશ્રી કે દ્રોણા ! અરણ્યકભાષ ?

અરણ્યક: હા, હા, દ્રોણા એજ રાજ્યશ્રી, રાજ્યશ્રી એજ દ્રોણા, જે શરાંકને પડખાએ બીકની મારી પૂરી છોડી ગઇ છે. હું શોધી શોધીને ચાક્યો, ક્યાંય પનો નથી. તમે ક્યાંય દોડી છે-એને ?

સૂત્રધાર (સાંત પાડતો): ભાષ અરણ્યક, માફ જરા સાંભળતો ખરો.

પ્રત્યેષા: દમણાં હતાં અહીંઆ દ્રોણા બહેન. પેટી ગમ ગયાં, દક્ષિણ દિશા ભ ગી.

[અરણ્યક દક્ષિણદિશા ભળી દોડે છે. સૂત્રધાર તેને અટકાવે છે.]

સૂત્રધાર: જરાવાર ભાષ અરણ્યક, માસ એ સજ્જો—

અરણ્યકે: સા માટે મને જતાં અટકાવો છે. ગુરુદેવ! મેં હમણાં જ અનુચરો દ્વારા સાંભળ્યું કે બહેન રાજ્યથી માનસિક અસ્થિરતાથી ત્રાસી, બળી મરવા દિધાંબુના જંગલમાં કાપટ એકઠા કરી રહી છે. મારી બહેનને મથાસવા મારે જતું નોંધ્યું મને ન અટકાવો. ગુરુદેવ !

[અરણ્યક દોડી ભણે છે.]

પ્રયોધા: કોનોજની રાજ્યપદ્ધતી બળી મરસે તો કોનોજ ધરતીમા સમાપ્ત જશે.

સૂત્રધાર: હર્ષવર્ધનને હાથે રાજ્યથી અવસ્થ બચી જશે પ્રયોધા! એની શરીરરચના વળ જોવી અભેદ છે. અગ્નિનો દંડ એને નહિ છેડી શકે.

પ કન્નમાલારને અગ્નિ સ્પર્શી શકે નહિ. પછી ગ્રામ કઈ રીતે કરી શકે? એની ક્રોમજ પરાગે વન ઉભરાઈ રહ્યું હશે અને અગ્નિ મૂર્ચ્છા પામ્યો હશે. વાયુએ નિજના કરસ્પર્શ રાજ્યથીની મનો-નિર્ણયતાને ઢંઢાળી, કર્તવ્યશિથિલ મતા અટકાવી હશે. ૭

પ્રયોધા: અગ્નિદેવ, મારી બહેનની રક્ષ કરજો.

સૂત્રધાર: આપણું મનતું બાળતું નિર્ધિક છે. (કાવ મારી) મારું ગાય છે પતે!
[તેજસ્યે]

હેદો દશસ્ય હાહોવા ક્ષતેર્વા રક્તમોક્ષણમ્ ।

ષ્ણાનિ દ્વન્દ્વમાઘાણામાયુય પ્રતિપત્તય ॥

[પ્રતિમા પ્રવેશ કરે છે.]

પ્રતિમા: કાક ઉમારી શકે એમ નથી દ્રોણને. ઉમે વચ્ચે આમ ઉડી છે, અમે ગદ ઉપર ચડીને જોઈએ.

કૃપા: હમણાં અરણ્યક અહીંથી ગયાને !

પ્રયોધા: (નિશ્વાસ નાળી) સુકા પાન ઉપર ઈવન જગે એમ એ ચૂપાચાપ બળી રહી હશે. આવે ને, મારી બહેન !

[દમરો વધતે પડે છે.]

સૂત્રધાર: (માત્રવ આપતો નીચે જોડી) વ્યર્ષ ઉપામી કરે છે તુ પ્રયોધા, આનંદા એને ઉગામી વિના પાછો નહિ આવે.

[રત્નદીપની પાછળી બીજ પર અજવાણ અને પૂમાડો દેખાય છે.]

કૃપા: (ભયભીત થઈ) આ ભડકા રોનાર નગરને આગલાગી છે કે સુ?

[એક અનુચર દોડતો દોડતો પ્રવેશે છે.]

અનુચર: (હાથ જોડી) ગુરુદેવ, વાતો અગ્નિ કોડતો દોડતો પાલ-મુખી પદોન્નો છે ગન્ધશાળા અને હવથાળા ભવમા છે.

સૂત્રધાર: તમે સૌ નાદકની ગિચ ન હો. અગ્નિ કોડતો આત્મા સુધી પહોંચતો ન જાય

પછી એ જ્વાલામુખીનો અગ્નિરસ હોય. સૂર્યની છેલ્લી શક્તિ હોય કે ધરતીનો અસહ્ય ઉકળાટ હોય. અંગ ઉપરના આંબુપણોને એ ભડે કરડી ખાય. અંતરની પ્રસન્નતા એના પક્ષમાંજવાની નથી. ૯

અનુચર (મનમાં): મુઠા પછી શું માણવાનું બન્યું છે આ સંસારમાં ? હીક.....ચાલો.

[અનુચર નય છે. અગ્નિની જ્વાળાઓ અને ધૂમાડો સંકેતો નય છે. વરસાદ પડેલો શરૂ થાય છે.]

કૃપા: આટલી વારમાં આ શું થયું બન્યું ? અગ્નિને બદલે પાણી ?

[નિજાનો સમસાર થાય છે ને વાદળ ઝડપે છે.]

પ્રતિભા: અને ઉપર તોળાઈ રહેલો આ નેધાગ્નિ. ધરતીને તાણી નય એટલું પાણી.

[સૂત્રધાર ખડખડાટ હસે છે. ફરી અનુચર પ્રવેશ કરે છે.]

અનુચર : ગુરૂદેવ, ગુરૂદેવ, હમવાનો વખત છે આત્મારે ? નગરનોક કુંગર પર આધપ શોધી રહ્યા છે, શેરીઓ જળજળાકાર બની ગઈ છે.

સૂત્રધાર: પાછો ફરીવાર કરવા આવ્યો મારી કોને ? તમારે સૌને અગ્નિ નથી જોઈતો તેમ પાણી થે નથી જોઈતું. ત્યારે જોઈએ છે શું ? માતા પ્રકૃતિની આવી ફૂર મરકરી !

[અનુચર ફૂજતો ફૂજતો જતો રહે છે.]

[નેપથ્ય]

વનનો દવ જગવાન વાડણિ પી ગયા છે. રજનીની કાળી લોંચ પર ઉપાની સોનેરી પીછી ફરવા માંડી છે. રાજ્યશ્રી અને હર્ષવર્ધન, વૃદ્ધો વિનાનું ઉજ્જવન છોડીને નગરને માર્ગે એ ગાથા આવે. ૧૦

[પ્રતિભાની મૂર્છા બને છે.]

પ્રતિભા (જેડી ધમ્): ક્યાં છે મારી બહેન રાજ્યશ્રી !

[જમણાકોરથી ડ્રોણ બાનાં સુદીવેસરને સાચવતી ધીમે ધીમે પગલાં બરતી પ્રવેશે છે.]

ડ્રોણ (આગસ મરડી): ગુરૂદેવ, રથવિધાયમે સાત ઠોક દેખું આપણા, હાથપગનાં તળિયાં રંગનાં અરધી રાત ગઈ.

[કૃપા, પ્રતિભા, પ્રતિભા સૌ અચચક બની નય છે. સૂત્રધાર હસે છે.]

સૂત્રધાર: શ્રીકર નહિ ડ્રોણ; હજી જાનિકાએન્નને અરધી થડી ખાઈ છે તું હવે તેવારી કર.

ડ્રોણ (આશ્ચર્ય): પણ આ ત્રણે જણી મને દગર દગર શું જોઈ રહી હશે ?

પ્રતિભા: તું અત્યાર સુધી ક્યાં હતી ડ્રોણ ?

કૃપા: ને તને શોધવા ગયેલો પેલો અસ્પષ્ટ ક્યાં ?

પ્રતિભા: વનમાં કાષ્ટ એકાં કરીને તું ને જાણી મરવાની હતી ને ?

‘શુભ ! એ શા’ન ઉઘાડો ને ?’

એજન્સીની હકુમતના એક તાલુકદારી ગામમાં સૌથી છેવાડે આવેલા પાકા મકાનને બારણે આવીને વીસેક વર્ષોના એક પડકરદાય જુવાને ગરીબો અવાજ દીધો. તેના શબ્દે શબ્દે નમ્રતા પોતાની ગુલામીનો સ્વાંગ ધારણ કરી રહી હતી.

‘કેણુ છે એ ? એ માવજી, જરા જો તો બહાર કેણુ ઉઠું છે ?’ અંદરથી સત્તાવાહી અવાજ સંભળાયો.

માવજી ત્યાંના થાણુદાર સાહેબનો પટાવાળો હતો. તેણે આવીને બારણું ઉઘાડ્યું ને આવનારને સવાલ કર્યો ‘અમા રવજી કેમ આવ્યો ?’

‘જરા દાકતરશા’બને કહેતો કે બાણુભાઈને યાદુ ઉઘાડવા જતા અંગીમાં વાગી ગયું છે. સારીપક વાગ્યું છે લોહ તો વધું જાય છે. કટુણાદંકર પાટો બાધવા મથા છે ને શા’બને ખોવાવા હું દોડતો આવ્યો છું.’

એ સુદઝ મકાનના એક ઓરડાની ગરમ દવામાં શિયાળાની ઠંડી રાતોના નવ વાગે ગામના બાદશાહ ગણાતા થાણુદાર, ફોજદાર દાકતર અને બીજા સગદારી અમલદારો ચોપાદની રમતમાં તલ્લીન બની ગયા હતા. એ જી, જી, થી માઢીને પોલીસ સુડી. સુધીના બધા અમલદાર સાહેબની મુણગાવાઓ ચાલી રહી હતી. ત્યાં ઓચિતાના આ બગર આવ્યા એટલે ફોજદાર સાહેબનુ મુખ જરા ગભીર બની ગયું.

‘બાણુને વાગી ગયું ?’ થાણુદારના મુખ ઉપર કૃત્રિમ ગંભીરતાના ભાવો ચિતરાતા જતા હતા ‘કેમ કરના ?’ અમુનની મીઠમ અને માખણની મુંઝાળમાં અવન કારકુને શબ્દો સેરવ્યા ‘ત્યારે આપણે હમણા રમત બંદ રાખીએ.’

‘માવજી અહીં જેમ ને જરા ધ્યાન રાખજો.’

‘રવજી તું જલ્દી જ ને દવાખાનામાં પેલી પેદી અને બાણુના ઓરડાના ખુણામાં પેલો કપાટ પડ્યો છે ને, ત્યાં ના દવાઓની શીટી પડી છે એ પણ લેતો આવજો.’

એક પાળ વીતી અને ચારે અમલદારો ફોજદાર માટેના ઘેર બાણુભાઈને જોતા આવી પડેલા. બાણુભાઈ રડતા હતા. બાણુભાઈના ખાટા દરની અમલદાર પત્નીઓ, નગરસેકના ઘરના અને બીજા ઘણાં માણુ ના બાણુભાઈની બગર કાદવા વીંટળાઈ પડ્યા હતા. અને તેની મારવાર માટે વગર પૂછ્યે તકવીફ લઈ રહ્યા હતા.

‘આધને ગાદલામાં સુવાડીને દાખ નીચે ઓશીકું મૂકે’ કામ સૂચના કરતું. અને ‘શા’બ હમણાં જ બાણુભાઈ માટે નવી મોટર લાવ્યા છે એ આપો.’

‘છે કરતાં બાણુભાઈને જેટબોલ બહુ લાંબા રાતને દિ’ સાથેને સાર્થે જ રાખે.’

સૌ પોતે રહી ન તપ એટલા માટે અનેક પ્રકારે બાણુભાઈને રીઝવી અને છાતે રાખવા પ્રયાસ કરવા અને હમણાં જ મટી જશે એવી ખાતરી આપવાનું ચૂકતા નહિ. પછી તે અમલદારો આવ્યા એટલે સૌ વિખરાઈ ગયા તે તેમને જગ્યા આપી.

બધા ત્યાંથી ખસી ગયા માત્ર એક વ્યક્તિ ન ખસી અને તે ગામના હીરાચંદ રોકે. તેણે તે વાત સાંભળી કે તરતજ સોથી પહેલાં આવી પહેલેથી બાણુભાઈ પાસેની બેઠક સર કરી લીધી અને પોતાના કાલથેલા વાક્યોથી રડતા બાણુભાઈને અડખઠાટ હસાવવા પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા. તેમણે બધા જ અમલદારો સમક્ષ બાણુભાઈને કેમ કરતાં વાગ્યું, ક્યાં વાગ્યું, કેટલું વાગ્યું અને આટલું બધું વાગ્યા છતાં બાણુભાઈ કેટલા કેટલું-વગેરે અથથી તે ઇતિ સુધી બાણુભાઈને ઇતિવાસ કહી સંભળાવ્યો. અને ટોળે વળેલા બધા જ લોકો-અમલદાર પતિઓ અને પટાવાળાઓ સુધી તમામને દુનિયાની કાંઈ વસ્તુ કરતાં બાણુભાઈની આંખોમાં વધારે રસ હોય તેમ બતાવવા માટે ચોંકની વાત રમપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા.

હાકતરે આંગળી તપાસી. આંગળીની એક નસ વધારે કપાઈ ગઈ હોવાથી લોહી ટપકતું હતું અને લાતી ચારે બાજુ જુનું લોહી સુકાઈને ચીજ ગયું હતું. હાકતરે હમણાં જ રાજપાટથી મંત્રાવેલા વાદકાપના હથિયાર બહાર કાઢ્યા. ઉપરની આમડીને ખડકો કાપી અંદર દવા ભરીને એટલો સરસ પાટો બાંધી દીધો કે બાણુભાઈને ઉંચ આવી ગઈ. હાકતરે સાંજની હોશિયારી નેહને ગામની ઓછો દોઢે આંગળી સડકાડીને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ.

કામ પતાવીને અધૂરી રહેલી રમત પૂરી કરવા સૌ યામ્યદાર આદેશના મોકાને પાછા ફર્યા. આ તે તેમની હંમેશનો ક્રમ હતો. અગ્યાર વાગ્યા સુધી તે રમતું જ નેહ્યો. રમત તે આગળ ચાલી. વધી ગયેલો રસ પાછો જામવા લાગ્યો; ત્યાં તે ‘શા’બ ! એ શા’બ ઉઘાડોને ?

એ જ અચાનક એ જ મોકા પર ફરી મંત્રાણનો પબ આ વખતના અચાનકમાં જરા ચડકાર હતો. અચાનક દેનાર કંઈક ખોટું કરતો હોય, કંઈક ખસ કરતો હોય તેમ અચકાતો હાર ઉઘડવાની શરૂ નોંધને લેતો.

હાટ ઉપડ્યાં અને રવજ ભારે પગે અંદર ગયો. સસામ ભરીને મોથરાની છગે તેણે વાતની શરૂઆત કરી.

‘શા’બ પીપરીયાથી એક જુવાન કોળાને ગાડીમાં નાખીને તેની ડોળા આંદો લાવી છે. તેનો પગ લાંગી ગયો છે. કેસ હાંકવા હાંકતાર બજાર પાછા ફર્યા ને આશ્ચર્ય અંદર પડ્યો. પડતાં પડતાં મંદુલ સાથે હાથ જોરથી મટકાવો ને ખમ્બેની ખાતરી આપી

મધુ અંદરની ભેખડ માથે પગનો નજો ભાંગાણો ને દાડકું તૂટી ગયું આ એમને એમ ગાઝમ્મા નાખીને એની વહી ને ડોળી અહીં આની

દાકતરે કવીનાઈન પીધું હોય તેવું મોઢું કહ્યું ' મોડી રાતે જ દર્દીઓ આવ્યા આવતા જણાય છે ' થાણુદાર માટેમે જરા મો મગાડીને અભિયાન ઉઠાવે

' સાલ્તા માત જ મની ટાઇમ ખાઇમની તો ખમર જ પડે નહિ ટાઇમમગ આવવાનું કહીએ તો મણુકારે જ નહિને ? અહીં દવાખાનું ન હવું ત્યારે કીક પામરા હાલતા'તા હવે તો કંઈક થયું ને આ દા'વા દવાખાને ' ફોજદાર માહે'ગ મુસ્તાની આવેશમા તાડુકી ઉંઘ્યા એ ધડી પહેલાનો પ્રમગ મિગારેટના ધુમાડા માથે હવામા ભળીને અંદરપ થઈ ગયો હતો.

આખરે દા'તરે ફેસસો મુશ્કાળો ' રવજી તુ બ કું આ રમત પુરી કરીને હમણાં જ આપુ છું એટલો વખત એમને એસરીમા એસાગળે અને ફરજીયા કર ઉઘી ગયા હોય તો ઉમડળે '

' છ ' કહીને રવજી દવાખાને પાઠો કર્યો

ગાઝમ્મા પડેલો માણસ ખૂસો પાડે છે એની વેદના વધની જ ભય છે શિયાળાની કાનિલ ઠંડી મુકનકડી જીવાની પામગીઓ સોસરવી ઉતરી જાય છે ને આખા શરીરમાં કંપ ફેલાવે છે તેની સાથે માનુ દર્દ બને છે ને જીવો આખા શરીરને મરડી મરડીને કોઇ પણ રીતે મુશ્કાળ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે મીજ બાજુ ઉતરી ગયેલા દા'વામા એમણુ કમતર થાય છે કે ન પૂછે વાત નગાના દાડકાની કસો બહાર આવી ગઈ છે માણસ દાત લીસી લીસીને દુખ ટાળવા પ્રયત્ન કરે છે પણ નિષ્ફળ ભગવાનને યાદ કરીને દર્દ જૂનવા પ્રયાસ કરે છે પણ તેને કોઇ વાતે નેન પડવું નથી

અથો કનાક વીતી ગયો તોય દાકતર શા'બ દેખાયા નહિ.

આખરે ડોશાની ધીરજ ખૂટી તેણે રવજીને આજીજ કરી ' રવજી, ભાઇ ! જાને બાપુ ! તરૂ ભગવાન બહુ કરશે અણુમરજી પીડા છે ને ભાઇ દાકતર શા'બને બોનાવાવને ? '

' ન્યા તો બધાય અમનવાર બેશ થીયા છે તે મને ખીક લાગે છે દાકતર-શા'બ કયાક બહુ બડી જાય તો મારી ને કરી તૂટી જાય ને છોકરા બાંશ વગરના રહે '

' પણ આ તો ધરમનુ કામ છે ને દાકતર શા'બ તો ધરમતા અવતર છે અમારા ગામમાં આ'યો સવનો દેદ મરવા પડ્યો તો ગામના કોઇ પાહે'ય નો જાય ને અડવાય તૈયાર નો થાય છ વખતે દાકતર શા'બ ભગ મોગાસે મોડા ઉમર મોગા ને મવનાને મરણુપચારીયેથી બેઠો કર્યો એવા તો દવાણુ કે છ કાઈ આરા પરમારચના કાગમો ભડે ! ' ડોશીએ દયાદ સરે કાકતુદી કરી

ત્રાકતરે પચીસ રૂપિયા લીધા પછી જ અત્યંતવાસમાં પચ મૂક્યો હતો તે વાત રવજી જાણ્યો હતો. એણે કહ્યું,

‘પણ તમે કંઈ સમજો છો કે નહિ ! લોકો છ લોકો ! શા’બ ત્યારે રમતમાં હોય ત્યારે આજ કેમ નથી તૂટી પડતું અમારાથી મું કે ચાં ચાય જ નહિને !’

‘અરે ભગવાન ! જેવાં અમારાં નશીબ,’ ડોશીએ નિમ્નાસે મૂકાને ભગવાનને યાદ કર્યો તે આગળ ચલાવ્યું ‘આંખા ઘરમાં અમારે કામ કરાવે છે એક. હવે છ ખાટલે પડ્યો, આ વરસ કેમ કાઢશું ? હું ને વહિ એય દાડીયે જમ્મએ પણ વડેને તો દાડા ભરાયો છે ને હું તો ખબુ પાન, કામ કરીને ચે કેટલુંક કામ કરી શકું’ એમાં આં માણસના પેટ ભરવાં ! ભગવાન કરે ને દાકતર શા’બ જલ્દી દવા કરે ને છવો સાતે યજી જાય, દુરમનને ય આતું દુઃખ નો આપતે મારા નાથ ! આમ બોલતાં બોલતાં ડોશીની આંખમાં પાણી આવ્યાં, આસપાસ એકલા યથેચ્છા લોકો પણ લાગણીભીના બન્યા.

એવલામાં જ દાકતર શા’બના પત્ની જે આ સંવાદ સંજીવતા હતાં તે બોલી ઉઠ્યા.

‘એલા જાને રવજી, હવે તો ચાકાદસ વાગવા આગ્યા. સાહેબને બોલાવને બિચારાની દવા કરે. એમને તે મું મોડા આવવાની ટેવ પડી છે !’ પતિની મોડા આવવાની ટેવની કંદાએક્ષાં અને કંઈક દવાબીના યથેચ્છા દાકતર પત્ની દુઃખ કરતાં દોષ એમ બોલ્યાં.

‘બા આ હાલ્યો. અબધડીએ સાતવારમાં શા’બને બોલાવીને આવુ, પછી કાંઈ !’

+ + +

વળી પાછા એ જ જુવાને ચાણદાર સાહેબના ઘરના દાર પર દોશ લીધા ને સાદ કર્યો.

‘શા’બ એ શા’બ ! હુધા.....’ કહેતાજ દાર ઉપકાયું. ‘કોણ રવજી હા, એ વાત તો સાવ બહી જ ગયેલો.’ ઘડિયાળમાં ક્લેકને દાકતરે કહ્યું ‘અગીઆર વાગી ગયા કાં ? આજે બહુ મોડું થઈ ગયું !’

‘હા શા’બ, ને ધેર બા પણ બોલાવે છે !’ રવજીને :વવાજ રપખ ને વિમતજયો હતો. તેની પડખે ‘ખા’ હતા.

‘દાકતર સાહેબ, કાલે જાણ જરૂર આવત્તે. હમણાં રમત કીક જામે છે પણ આવી લ.....પ કોઈને કોઈ નીકળે છે ત્યારે રમ જમડી જાય છે.’

‘જરૂર. આ વખતે તો કેરમ બોર્ડ મંગાવ્યું છે. એ આવ્યા પછી તો રમન ખૂબ વતમડો. ને આપણા લોકોના દિવસો જલ્દીથી પસાર થયે.’ દિવસો પમાર કરવાની ચિંતામાં પડેલા દાકતર સાહેબે જેને કરીને વિદાય લીધી.

રવજીના ‘દાકતરશા’બ’ દવાખાને આવ્યા. દર્દી પાસે ગયા. હાંનિ તપાસવા મારે ધાબળો હુમ્મો કર્યો. પવનનો એક તપાટો મો સો સામગ્રી તરવારના માલકાનું કામ કરવા જાગ્યો. ને દર્દીની ગીસ પડાઈ મઠ.

દાકતર ખાસ મયા તા કે રૂપીઆ પચા સાતે ચરમા પન પેમા પચ નયા કાગ કે એટલે દાણા પચ કદાપે કાઢીને ખાઈ છી, ત્યાં પચા રૂપિયા કેમ દેવું 'હું'. આ મવાર મુઠીમાં સોઈ ચડી જશે, અને અમારાં નમિય પૂગી જશે. દિકરા, દાકતરને દયાનો છડો નથી સોઈએ ને નો ખીજ' શ કરીએ '

ફરી પાછો છવાના મરીમમા દુ ખનો અગે નાવો, અને ત્રીસ પાડી જઈયો

'એ મા !'

'આ રહા, એમ આ રહા !' ડોશીએ રોતા મના કર્યું

આવના માર્ગમનુ નામ નિભાઈ હેમ્લા એ રૂમ ઘરા મામ મેવકમ પે મોકતેસ મેવકે મામગએમાં પચગઈ મયા દતા તેઓ અજણ નાન, જુખ્યાને અન. નવન તયા બેકારને રીટીઓ, પીડાયેલાને આશ્વામન, દુ ખી ને દગાયેલાને છપરનો-ગ્રેપનો મુદેશ અને માંદાની મારવાર કન્ટા અને, એમ મામગમનો વિશ્વાસ અને ગ્રેમ મપાલ કરી. એમના વચ્ચે એમના જેવા જ થઈ રહેના. નિભાઈ એ વિભામના મામમેવક દતા એમની સેવાએ એ વિભામના નવુ છવન આપ્યું હતું ધરમા એક ડોશીમા અને પોતે એમ બે સિવાય કુટુંબમાં કેઈ ન હતું. ડોશીમાની આંખે મોતીઆ દતા એ પાંચે એટલે તેનું આપરેશન કરાવવાનું હતું અને તે આપરેશન કરવા મોગા જનુ પડે તેમ હતું પોતે તો મામમેવક એટલે પાંચ પચ પામે નહિ પચ હેમ્લા એ વરમયા વખત મણે ત્યારે કાંતીને કાંઈ મચતુ તેમાં પચાએક રૂપીઆ બેશ થયા દતા એકાદ આંવારીઆ પછા આપરેશન કરાવવા જવાનું હતું તોજી 'નથી ગોઈવણ કરી ર.ખા દતી

ડોશી અને તેના હોકનની સ્થિતિ બોધે તેને પચ જ લાગી આવ્યું તેણે મન માથે વિચાર કર્યો શું કરવું ? તેની માતાની આખોનું આપરેશન કરાવવું કે આ મરીમ કુટુંબને બચાવવું ? તેણે વિચારમા ને વિચારમાં આખો મીચી તેની આખ આમગ તેની માતા દાગમાં લાકડી લઈ વાડી વાડી અદીયો તહીં બટકાતી અને ખાડો આવતા તેમા મળાડી પડતી નજરે પડી તે એ દરમ જોવા ત્રસી ગયો મનમાં જ બોલ્યો 'ના, ના, માને તો એ આખો પાછો આપરી જ નોઈએ હું શું કરી શકું' તેણે આખો ખોલી તો ગાકુ, તેની ના ડોશી હોકરો અને વહુ નિરાધાર, નિમદાય, પડેલા જોયા પચાસ રૂપીઆ ન બેશ કરી શકવાથી એક આખુયે કુટુંબ ખાવમાલ થતુ તેણે જોયુ તે દરમથી પચ તે કપી ઉઠ્યો

કવે શું થાય ? કેને બચાવું ? તેની માતાની આખોને કે એક મરીમ કુટુંબને ? તેના હૃદયમા તુમનુ કુદ જાગ્યું તે હેગન થઈ ગયો શું નિર્ણય કરવો તેની મમજ ન પડી

નવા પાઠા રવનનો એક મચાન અને હવે આ વખતે તો કુ ખની તીવતાયા મોઠો થઈ ગયો

રતિલાલ આ દરમિયાન ઢલી ગયા. તેણે નહીં કહ્યું. 'હું તો મારી માને આખી જીંદગી દોરી શકીશ, પણ આ કુટુંબનો દોરનાર જરો તો ફાલ નહિ નહોતો. ' તે દોરનો દોરણોમાં ગયો, અને એક પુણ્યમાં કારેલી કાચળી ખેંચી લાવી, ડોરોને દબાવીને કહ્યું.

'મા, આ રથો પગાસ ડા. જાઓ, હમણાં જ ન.ઓ, દાકતરને અલપડી ઉમડી ઓપરેશન કરાવો. '

'હૈં, પગા ફાળીયા, ' ડોરોએ ફાટી જતા અવાજે કહ્યું. 'પગા ફાળીયા ! ' ન મનાતા અવાજે તેણે રતિલાલ સામે જોયું.

'હા, મા, મારી પાસે હતા. અને એની અત્યારે જરૂર નથી, અને, તમારું કામ થાય છે. માટે હો આ ફાયબીંગ સાચવાને જાણો. ' રતિલાલએ પોતાના અંતરમાં ચાલતા મંથન ઉપર ખૂબ જ સંયમ ચૂકતા કહ્યું.

'જેટા, તે અમને જીવતમન દીધું છે. તું માણસ નથી પણ દેવતા છું. ભગવાન તારું ભણું કરશે. '

અને ફરી પાછું જાહું એટલી જ પૂરઝાએ દબાવાના તરફ દોડવા માંડ્યું.

તેની ઉડના ધૂળના ગોદા વચ્ચે તેણે અદરશ થતા મામાને જોયા કહ્યું. એક ધીરો નિશ્વાસ ચૂક્યો. ફાટી ફેટલી વીરી છે એ જોયા આકાશ સામે નજર કરી ત્યારે પહેલી જ વાર એને જણાયું કે આરમાનના મૃત્યુ તારાઓ પણ ડોરોના પ્રદૂષક દેવાં જેવાં હસતા હતા.

૦

અર્પણ

. દત્તત્રિભાગિત .

મરણ તે મુજ મરણ-ચિત્તની
સુરૂષ સૂક્ષ્મ ચિરંતન વાલીથી.
તપહીષા કર્યાં અહીં દૂલમાં,
તુલ્યદે સુકી જોન ધરી રહું.

આદિનીચંદ

૦

સા પે ક્ષ વા દ

અગાલાય પુરણી

માઈકેસન અને મોસાનો પ્રયોગ

આ સ્થળે સપેક્ષનાના વાદનો અનિર્વાચક નિયમ જેવા પ્રયત્ન કરીશું. ૧૯૧૧ મંદીના અતમા ઇથર (Ether) આકાશતત્ત્વનું-અસ્તિત્વ ગણિતનાં સમીકરણોવડે સિદ્ધ કરવામા આવ્યું હતું તેજના મોન્ડ પ્રમરના તે પણ અકાશતત્ત્વના અદર્શ અનંત સાગરમા મેકમવેને તજના મોન્ડ આકાશતત્ત્વના માગરમા થતા વિદ્યુત અને લોહચુમકના ક્ષોભને આભારી છે એમ જાહેર કર્યા પછી આકાશતત્ત્વ તો ભૌતિકશાસ્ત્રીઓમાં ભૌતિક તત્ત્વ તરીકે જ સ્વીકારાયું મુર્ચ્છી પૃથ્વી ઉપર તેજના મોન્ડ આવે છે તેના આધાર તરીકે એ આકાશતત્ત્વનો સાગર જ આપી રહેશે છે પરંતુ પછીથી પ્રશ્ન થયો-“પૃથ્વી દિશામા ગતિ કરી રહેતી હોવાથી તની આજુબાજુ આપી નહેલા આકાશતત્ત્વમા ક્ષોભ થાય છે ખરો ?” ખગોળશાસ્ત્રીઓ “ના” કહતા શીઝે જેના તેજના શોધકો “હા” કહેતા કોપ્લેન્ક કહેતું કે આકાશતત્ત્વ સ્થિતિસ્થાપકનાચાળું છે કેમ કહેવું કે તે કેવળ નક્કર છે- તે મર્બવાપી મનાય છે, પતર્થની અદર થઈને ગતિ કરે છે

મન ૧૮૮૦ મા મહકેનમન અને મોર્ના નામના મે અમેરિકન પદાર્થશાસ્ત્રીઓએ ઇથરમા થતી હરીની ગતિ માપવા માટે પ્રયોગ કર્યો અને ત્યાંપછી ૧૮૮૭ અને ૧૯૦૫ મા એ પ્રમાણે વાગવારે પ્રયોગો કરી જેવા છતાં પરિણામ એનું એજ માલુમ પડેલું મને ૧૮૯૭ મા શીઝીરોન્ડ અને સોરેન્ઝ નામના એ ભૌતિકશાસ્ત્રવિશારદોએ માહકેનમન અને મોર્નાના પ્રયોગનાં સમજાવતે આપનાર સમીક્ષણ પ્રગટ કર્યું ૧૯૦૦ થી ૧૯૦૪ સુધીમા રેને અને લેમ-બને જણાવ્યોએ ડબલ રીફેક્શન ઉપર પ્રયોગો કરી જેવા અને વિદ્યુતની પ્રવાહિતા ઉપર પણ પ્રયોગો અજમવી જેવા પૃથ્વીની ગતિને પરિણામે એ ગુણોમા (તેજના અને વિદ્યુતના) કરો ફેર પડેલો જણાયો નહિ ૧૯૦૫ મા આઇન સ્ટાઇને પ્રથમ માપેક્ષતાનો વાદ ગર્ભાદિન ક્ષેત્રમા લાગુ કર્યો, તેમા તેજે કાલની માપેક્ષતા સિદ્ધ કરી અને ધમ્નાની સમકાલીનતાનો નિરાદર કર્યો અને એવી સમકાલીનતાનો આધાર -દિશામા-પદાર્થની અવિધારી રિયલિ ઉપર જ રહેતા હનો એટલે દિશાની યાને સ્થલની- માપેક્ષતા પણ આપોઆપ એના વાદર્પ આવી ગઈ. ૧૯૦૮ પછી આઇનસ્ટાઇન અને માઈકેસેરીએન-રીકી અને લેવી સીવીટા એ ત્રણ પ્રખ્યાત ગણિતશાસ્ત્રીઓએ સ્થાન કરેન -ગ્રાવિટાઇન-ગણિતનો આશ્રય લઈ તેમા નવી શોધો કરી-૧૯૧૧ મા આઇનસ્ટાઇને “સમાનતાનો સિદ્ધાન્ત” બહાર પાડ્યો અને ગણિતશાસ્ત્ર વડે તેજ, વિદ્યુત-ચરેરે ભુગી ભુગી ઘટનાઓના ક્ષેત્રમા તેજે એ સિદ્ધાન્ત લાગુ પાડીને સર્વે સર્વમાન્ય મમીકરણમા તેને યગ

કરી બતાવ્યો. સન ૧૯૧૫ માં તેણે શ્રેષ્ઠાકર્મણનો શાદ પદ્મ, ન્યૂટનથી લુદી ન રીતે, સમગ્રવ્યો. અને પરિણામે દિશાને દાલતો, મુકિલકાની બુમિતિનો, ગૂતા ગતિશાસ્ત્રનો-એમ અનેક શાસ્ત્રોનો મૌલિક પાથો હથમચ્છત્રી મૂક્યો !

આગળ આપણે જોઇ ગયા કે માઇક્રોસ્કોપ અને મોર્ફોલોજી પ્રયોગ અને તેના પરિણામની શ્રવણતા-અધ્યયનના-એ આધારરૂપતાના વાદનો પ્રયોગાત્મક (પરંતુ અભારાત્મક) પાથો ગણી શકાય. એમનો હેતુ તો આકાશતત્ત્વનું અસ્તિત્વ સાબિત કરવાનો હતો, પરંતુ ધણીએ વાર પ્રયોગ કરનાર જે વિચારથી પ્રેરાય છે તેનાથી ઉધું ન પરિણામ આવી બેસે છે તેનું એમના બાબતમાં પણ બન્યું. એમની માન્યતા એવી હતી કે જે સર્વવ્યાપી આકાશતત્ત્વનું અસ્તિત્વ આપણે સ્વીકારીએ તો તેમાં આપણી પૃથ્વી દર એકેન્ડે ૧૯ માઇલની ગતિ કરે. પરિણામ શું આવે ? ખુદશા કબાવાળી આગગાડી દવામાં દર એકેન્ડે ૧૯ માઇલની ઝડપે ગતિ કરતી હોય તો દવામાં જેવો હોમ મમ્મી રહે તેવો જ આકાશતત્ત્વમાં થવો જોઈએ. એ ગતિ કરતી વખતે પૃથ્વીની સપાટી ઉપરથી તેજનું મોલું જે પરસ્પર કાટખુણે આવી રહેલી દિશામાં ફેંકવામાં આવે તો એક દિશામાં ગતિ કરતું મોલું આકાશતત્ત્વમાં મચેલા તોફાનની સામે જવા પ્રયત્ન કરતું ફરી ન્યારે ખીણ દિશામાં જતા મોલનું એવી કથી અડચણ નહિ પડે. એક દિશામાં તેની ગતિ રૂંધાશે તેવી ખીણ દિશામાં તેને બાધા નહી નહિ. પરિણામે તેજની ઝડપમાં આપણને ફેર જણાવો જોઈએ. એ પ્રમાણે પૃથ્વીની ગતિની દિશામાં અને તેને કાટખુણે મ.મૌલમસન અને મોર્ફોલોજી તેજનાં જે મોર્ફોલોજી એકી વખતે રચના કર્યાં. અને આરસીની સપાટી ઉપર તેમને જાણ પરાવર્તન પમાડી જોઈકાં કર્યાં. જે ઘયરમાં ગતિ કરવાને પરિણામે તેજનાં મોર્ફોલોજી ઝડપમાં ફેરફાર થશે હોય તો પરિણામે તેજનાં એ જે મોર્ફોલોજી બેમાં થતાં પરસ્પર એકબીજાની અસર નાણુદ કરે. એટલે કે એક મોર્ફોલોજી ટાંચ ખીજનાં ઉઘાળ સાથે મળે એટલે પરિણામે સ્થિર સપાટી દેખાય. તેજનાં મોર્ફોલોજી બાબતમાં ન્યારે તેઓ એ પ્રમાણે અસમાન આદિશનની રિયતિમાં બેમાં મળે છે ત્યારે પરસ્પર વિપાતકતાને (interference) પરિણામે કાગાકાગા ઝાઘાળા પદા તેજના સમમ પદમાં દેખાય છે. માઇક્રોસ્કોપ અને મોર્ફોલોજી એકા તેજના પદા જોઈતી આજ્ઞ સકારક સમ્પન્ન હતી. પરંતુ પ્રયોગોને અંતે તે આજ્ઞા નિષ્ફળ ગઈ અને તેજની બને દિશાઓમાં થતી ગતિને પરિણામે કશો જ વિકાર તેમને બેમાં મળતાં તેજનાં મોર્ફોલોજીમાં જણાયો નહિ. ! ! !

લાઈન્ડ-ફીટ્ઝીરોડેટું સમીકરણ.

શાય ! અન્યતઃ, પ્રયોગશાળામાં એન્જીનનાં માપ પ્રયોગનડે કદી પણ જલ્દી શકાય નહિ એ સાચું છે. 'વી' એ જો તેજની એ જ્વંની આકાશમાં થતી ઝડપ છે એમ માનીએ તો એ સંકેત $V = \frac{c}{\lambda}$ (સી એ તેજની ગતિનું સ્વચ્છ દોષ ૧૮૬૦૦૦ માઇન દર મેકન્ડે ગણવાનું)

પરંતુ આઇનસ્ટાઇને આ પ્રયોગનો ઉકેલ નવન જૂની રીતે આપ્યો. પ્રથમ તો, ઇથરનું અસ્તિત્વ તે સ્વીકારતો કે ઇન્કારતો નથી જ્યાં કે ઇથર-આકાશનત્વ-જે જ નહિ તેમ ગણીને તેની ગણનીઓ તેણે કરેલી છે તેણે તો બતાવી આપ્યું કે નિરપેક્ષ કાલ એન્જીન તરફ જે નહિ કાલ જોને મારેત હોઇ પ્રત્યેક ગતિવાન પદાર્થનો પોતાનો વિશિષ્ટ કાલ હાય છે અર્થાત્ માઇક્રોસ્કોપ-એર્લિંગ પ્રયોગનડે ઉપરિચિત થતો આજો પ્રાન જ ઉડી ગયો ! આકાશનત્વમાં પૃથ્વીની નિરપેક્ષ ગતિ માપવાનો એ પ્રયોગમાં પ્રયત્ન કર્યો ! આઇનસ્ટાઇને બતાવી આપ્યું કે " નિરપેક્ષ ગતિ જ શક્ય નથી ! " " મુલ્લે નાસ્તિ ક્વંતો જ્ઞામ્યા ? " તમારો પ્રયોગ સફળ ન થયો કારણકે તે શક્ય જ નથી ! "

૧. ધણા લોકો પ્રશ્ન કરે છે કે લોરેન્ઝ અને ફીટ્ઝીરોલ્ડના સમીકરણ દ્વારા " સંબાધ "ના સંકેત (Contraction) ને માપ આપણે કાગળે જાણે તે શુ વાસ્તવિક છે ? એ પ્રશ્નને શું આવેસાચ બને છે ?

આની સમજૂતી માટે બેડ્ડોઈને આપેલા એક સુંદર મુદ્દાનો ઉલ્લેખ કરીશુ કાંઈ વેપારી કંપનીએ પ્રાર્થા કે પોતાનું સરવાણું રત્ન કપુરું. તેમાં તેની મિલકત ' અમુક ' છે એવું જણાવવામાં આવેલું છે કાંઈ પૂછે કે ' આ સરવાણું સાચું છે ? ' જવાબ હજી શકાય ' હા ' ' ચાર્ટર્ડ ' એકાઉન્ટન્ટ-પ્રમાણપૂર્ણ હિસાબનીસની સહી સાથે બદલ પડેલું છે એટલે તે સાચું છે " અને છતાં પ્રશ્નકર્તા પૂછી શકે " એ ખરું, -પરંતુ કંપનીના લેણદેણનું આ સરવાણું ' ખરેખર ' ' સાચેસાચું ' છે ? " -કારણકે હિસાબના સરવેશમાં બતાવાતા નફાનુકશાન ઉમેશા સામાન્ય વાસ્તવિક હોતા નથી એવો પક્ષ આપણે અનુભવે છે ! !

ખરૂં જોતાં પદાર્થોના રજૂ થઈ પરિમાણોનો ઝીણવટથી કરેલો અભ્યાસ એ હિસાબના નરવાયા જેવો છે અને એ રીતે લોરેન્ઝ ફીટ્ઝીરોલ્ડના સમીકરણ વડે સૂચવાનો સંબાધનો સંકેત આજો છે એમ કહી શકાય ! એટલેકે પદાર્થોના સ્વરૂપનું એમાં વર્ણન નથી પરંતુ માનવના પરિમાણમાં એકાદા ને માતા પદાર્થના સરકાર વિષે તે માહિતિ આપે છે

(બેડ્ડોઈનના " નેચર ઓફ ધ ફીઝીકલ વર્લ્ડ " ૩૫૩મી)

અક્ષંકારયુગના કવિઓ

હંગરસી ધરમસી સંપદ

સેનાપતિ

એ સમવયી કવિ યશ્ન મયા છે. રસીક અને કાવ્યમૃતનો રવાદ મખાડી જાણનાર કેાઈ કવિના મુખથી સેનાપતિનાં કાવ્યો અજ્ઞ મુખબાવ શ્રોતાઓમાં પેરાં કરે છે. એમનો પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ “કવિત રત્નાકર” દિંદી કાવ્યગ્રંથોમાં પ્રથમશ્રેણીનું આસન શોભાવે છે. પ્રકૃતિ વર્ણનમાં આ કવિ અદ્વિતિય છે. સેનાપતિનો બીજો ગ્રંથ “કાવ્ય કલ્પદ્રુપ” ધણે સુંદર છે. એ કવિએ કૃત્રિમ યુગનાં કવિઓમાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન મળતી કીધું છે.

લોધપુરનાં રાજા જસવંતસિંહ ઔરંગઝેબ સાથેનાં યુદ્ધોમાં પ્રથમ પંકિતના મરવાર હતાં. તેવું જ લાપાસૌર્ય એમણે કાવ્યક્ષેત્રમાં દર્શાવ્યું છે. એમણે અક્ષંકાર શાસ્ત્રનો શાસ્ત્રીય અને હોડા અભ્યાસ કર્યો હતો. એ અભ્યાસની પરિપક્વતારૂપ ગ્રંથ સાહિત્ય રસીકોને પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરે છે. “લપા બૂખા” ની વિશેષતા એ છે કે પ્રથમ ચરણમાં અક્ષંકારનું વર્ણન છે. બીજાં ચરણમાં એ અક્ષંકારનું વિદાદ દિગ્દર્શન છે.

બૂખા કવિનાં મોટાં લાઘ મતિરામ દિંદીના મધ્યમ યુગના કવિઓમાં ઉચ્ચ આસન શોભાવી રહ્યાં છે. મતિરામનાં “લલિત લગાય” અને “હંસરાજ” એ દિંદી સાહિત્ય ખાણનાં દિવ્ય ઝમકદાર અને સુંદર પાસાં પાડેલાં રત્નો છે. એ કવિ યુગારી-કૃત્રિમ-યુગનો સમર્થ કળાકાર છે. મતિરામના લાઘ બૂખા કવિ વિરસના અન્તે કવિ હતાં. કળા અને ઝંજીરી રસમામગ્રીમા મતિરામ શ્રેષ્ઠ છે. ‘પરંતુ શોખ’, તેજ, ઉમેળના, હંમેશા આદર્શ, નિડરતા અને ફરજ જાળવવાનાં ઉત્સાહમાં બૂખા ગડે. જેઓના પીર શીત લા મારસેલસ જેવી જ વીરવાણી એ નાનકડાં કાવ્યમાં સાંભળનારનાં હૃદયમાં ઉત્ત્રાદ લા અને ચેતનાનાં મોગર્મની દારમાજા જગાવે છે. શ્રી. ગીવાજ મહારાજે એ કવિને મંજૂર્ અને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું.

હિંદી માટે આ સંસ્કાર યુગ સર્વોત્તમ કાળ છે. સંસ્કૃત સાહિત્યનાં મોંઘિરા રત્નો બાદ કરીએ તો આવી ઝમકદાર, પદ્મસાહિત્યવાળી, સુકોમળ લાવે દર્શાવનારી, મધુર, રસમયી, સંસ્કારી કવિતાના કંથો બીજાં કોઈ પણ પ્રાંતિય સાહિત્યમાં થયાં નથી. પ્રાંતિય લાપામાં સર્વશ્રેષ્ઠપણાનો દાવો કરતી બંગાળી પણ અલંકાર યુગના હિંદી કવિઓ સાથે સ્પર્ધા કરી શકે તેમ નથી. જૂંગારસને દીપાવનામાં એ અલંકારી કવિઓએ આકાશ પાતાળ એકઠાં કર્યાં છે. કૃષ્ણલકિતનાં પ્લેટફોર્મ ઉપર જૂંગારસની મોટી ઇમારત બની કરી છે. જૂંગારસને કપાસના તાંતજો તાંતણાં છૂટાં કરી તંત્ર જેવાં કરેલાં બારીક સુતરની પેઠે એમણે કાંચો છે. પિંગળના, અર્ધકરણાઓનાં, રસસાઓનાં બધાં સુદમ બેંચોને સાચવી એક પણ પ્રમાદ રહિત, શુદ્ધ, સંસ્કારી ભાષામાં કવિતા માધ છે. હિંદી માટે એ સાહિત્યમંથનનો સર્વોત્તમ યુગ હતો. ચંદ, લુલસીલાસ, સુરદાસ એએનું આદિ-કવિઓનું સ્થાન અગાઉ વર્ણવી ગયા છીએ.

વ્યથા

જગત ! જીવનને જડ એ કાળ !
છેલ્લી ચડી રહ્યો છું પાળ,
જવા આરંભ્યા પ્રવાણ મારું
મુજબત્તાં બેઢાલ !

કપારે કુબિયા ઝમક તારી,
જીવનની ગળાઓ માણી;
જડ કાળનીયે બલિદારી
રૂરી મને મલશે !

દિવસ ને રાત્રિઓ રૂડી !
આનંદની અવધિઓ ખુટી !
આથમતિ પળ મારી વટી
કદી નહિ ટકશે !

વર્ષતના કાવલ ટહોંકાગે,
વર્ષાની ટેવેના ટાળે,
ડગમગતા દિલડે દુઃખ ભારે,
આતમ ના હરશે !

કાનજીભાઈ પટેલ

અ ર વા

પ્રહલાદ પારંખ

બી. એ. યયા પછી ધર્મવાની જે દશા થાય છે તેજ દશા રામપ્રસાદની પણ થાય. દરરોજ સવાર પડે અને નોકરી માટે જે જે સ્થળે મંભાવના હોય ત્યાં કાગળો લખે અને મળવા જાય. સગસગ ચારેક મહિનાથી રામપ્રસાદ આ પ્રમાણે પ્રવર્તે કરતા હતા. પરંતુ હજુસુધી તેમને ક્યાંય સુધગતા મળી ન હતી, ઘરમાં તેની વદ મા સિવાય બીજુ કોઈ ન હતું. ગામમાં ચંદુલાલ સિવાય બીજાને ભાષખંધ ન હતો. ચાર ચાર મહિનાના પ્રયાસોથી અને ભાષખંધના કોઈ મંડંગ સિવાયનો રામપ્રસાદ થાકી ગયો હતો, તંજ આવી ગયો હતો. એકસતા બોલી કરવાં તેણે એક ગીરવણું કબુતર પાંખુ હતું. રામપ્રસાદને પક્ષીઓનો શોખ તો ખરો જ, બહાર ગામ ન્યારે કોલેજમાં લખુલો ત્યારે સગસગ રોજ ત્યાંના બગીચામાં અને જુદા જુદા પક્ષીઓના પાંજરા પાસે ક્યાંય સુધી બેસી રહેતો. પક્ષીઓનો વિધિ-વિધિ અવાજ, જુદી જુદી વર્ણ છટા, જુદી જુદી ચાલવાની અને બેસવાની રીતો એ બધાના અવલોકનમાં તેને અપૂર્વ આનંદ આવતો. ગીરવણું કબુતર મદામદેનતે ચંદુલાલની સલાયથી તેણે મેળવેલું, પરંતુ અકર્મીતો પડીયો કાળે એ ન્યાયે એક દિવસ તેની માથી પાંજર પુરુલું રહી ગયું અને પક્ષી હડી ગયું. સાંજે અનેક સ્થળોએ લમી યાકરો પાક્યો રામપ્રસાદ ન્યારે ધરે આબો અને પાંજરે જોયું તો ખાલી. માએ ખીતા ખીતા એ કેમ બન્યું એ વાત હીકશન કહી. માને આમ ખીતા ખીતા જુદા કબુલ કરતી સાંમગી રામપ્રસાદ કશુ જ બોલ્યો નહિ. ગમગીની વિચારવાનું તેનું એકનું એક પ્રિય સાધન પક્ષી પણ હડી ગયું એથી રામપ્રસાદને યાગી તો આન્યું પણ માને કંઈ કહ્યું નહિ. તેના મોનથી મા પણ દુઃખી થઈ. તેણે જોયું કે આજ હીકશે હુમકુસ ખાઈ ઉડી ગયો.

નોકરી માટે ક્યા ક્યા જવાનું છે, કોને કોને મગવાનું છે અને ક્યા ક્યા યાગના લખવાના છે તેની યોજનાઓની જ મહત્ત્વની હતી એટલે ચંદુલાલ જે કહેતા તેમા 'હ' કદી સંમત થતા.

એક દિવસ બપોરે ચંદુલાલ આજની કેળવણી વિષે કંઈક બોલવા જતા હતા ત્યાં જેનેરીના કોઠાના એક છાત્રા ઉપર એક કણુતર આવીને બેઠું. રામપ્રસાદનું ક્યાન ખેંચાણ અને બોલી ઉઠ્યો. 'ચંદુલાલ ! મારું કણુતર' રામપ્રસાદ જેનેરીમા ગયો કણુતર ત્યાંથી ઉઠીને પડખેને છાપરે બેઠું. ક્યાલ સુધી રામપ્રસાદ એ કણુતર આમે જોઈ રહ્યો દિવસો પહેલાં જિંદી ગયેલા કણુતરને આજે એ અસહાય બની બીજાના છાપરા ઉપર બેઠો જોઈ રહ્યો. થોડીવાર પછી એ ત્યાંથી પણ ઉઠી ગયું.

'ચંદુલાલ ! એ મારું જ કણુતર.' રામપ્રસાદે પાછા આવી કહ્યું.

'તારે એકલાને જ એવું કણુતર હશે ?' ચંદુલાલે પૂછ્યું.

'ના, પણ મેં એને ગમે નિશાન કયું છે ?' રામપ્રસાદે કહ્યું.

'કેવું નિશાન ?' ચંદુલાલે પૂછ્યું.

'કાણું' રામપ્રસાદે જવાબ આપ્યો.

'ત્યારે એ કણુતર આઢી ધણી વખત આવે છે' ચંદુલાલે જવાબ આપ્યો.

'એમ ! ત્યારે એને પકડી રાકાય ?' રામપ્રસાદે આગ્રહ રાખ્યો.

'પકડી રાકાય' ચંદુલાલે કહ્યું અને સાથે સાથે માથું હલાવી એ કેટલું સહેલું છે એ બ્યક્ત કર્યું.

'પકડી રાકાય' રામપ્રસાદના દિવસ પડ્યો. પડ્યો તેના અત્યંત આશાના અકુરો પુટ્યા તેને યશુ મારું કણુતર મને પાછું મળશે. 'તો કોને બપોરે હું અડીશ અને આવશે તો પકડીશું' રામપ્રસાદે કહ્યું. આનંદથી તે અધીર થઈ ગયો હતો તેને ચંદુલાલનું બીજું કોઈ કથન સાંભળવાની આજે પીરજ ન હતી. તે દાદરો ઉતરી નીચે ગયો અને ખડકી ઉંચાડી જોવા બહાર પડ્યો મૂક્યો કે દર કોઈના ખડખડાટ હમવાને અવાજ સંભળાયો તેણે પાછળ જોયું દર ઉમેલા બે જુવાનોમાંથી એક તેની તરફ આંગળી ચીંધતો હતો અને બીજો હમનો હતો રામપ્રસાદને પોતાની તરફ જોતો જોઈ પહેલાંએ આંગળી ખેંચી લીધી અને બીજાને હસતું આવ્યું તિરસ્કારથી તરતજ મોઢું સીધું કરી રામપ્રસાદ ચાલતા માંડ્યો કેમ હસ્યા હશે એ વાત વારંવાર તેના મનમા આવી પણ નકામી ગણી કાઢી નાખી.

રામપ્રસાદ ધરે આવ્યો અને ઉઘી ગયો ત્યાં સુધી આવતી કાને કેમ કણુતર પકડ્યું તેની યોજનાઓ કર્યા કરી.

બીજો દિવસે બપોરે રામપ્રસાદ ચંદુલાલને ત્યાં ગયો. અને ભાગ્યવશાત્ કણુતર પણ આવ્યું જેનેરીમા થોડાંએક દાણા પાયરી બંને જણા દર ઉભા રહ્યા કણુતર આવે અને દાણા ઉપર બેસે એટલે પકડી લેવા માટે ચંદુલાલે હાથમા એક કપડું પકડી રાખ્યું.

કણ્ઠતર છાપરા ઉપર આપ્યું અને ત્યાંથી ગેંગેરીના કડોમાં ઉપર. આનંદથી અનેક દિવસના પરિચિત એ સંગ્રામીને રામપ્રસાદ લેખ રહ્યો. એક દેકડે કણ્ઠતર નીચે આપ્યું. અને હાથા ઉપર બેઠું. ચંદુલાલે અને રામપ્રસાદે સામસામ્યું બેસું. ચંદુલાલ ધીમે ધીમે પાસે ગયા અને ઝડપથી તેના ઉપર કપડું નાખ્યું. પણ વ્યર્થ. ચંદુલાલ પકડે એ પહેલાં તે ઝડપ નીચેથી એ ઉડી ગયું. તેના બે ત્રણ પીછાં ત્યાં ઉડતા રહ્યા. 'એ...એ...એ' રામપ્રસાદથી બોલી જવાયું અને પછી મુઝી યથ ગયો. હાથમાં આવેલું કણ્ઠતર મધું અને હંમેશને માટે મધું એમ તેને લાગ્યું. ચંદુલાલની અલ્પજાનના માટે તેના ઉપર અને આવા હંમમાં તેના ઉપર વિશ્વાસ મૂકવા માટે પોતાના ઉપર તેને યુક્તિ આપ્યો. કમુંય બોલ્યા વિના તે ગેંગેરીમાં ગયો, કણ્ઠતર પડેને જાણે બેઠું હતું. રામપ્રસાદ તેને લેખ રહ્યો. હમણા જાણે આવે કહી કણ્ઠતર તરફ હાથ લંબાવશે એવો ભાવ તેની આંખમાં તરંગો હતો. થોડીવારે હોહ કંકડાવતું કણ્ઠતર ત્યાંથી ઉડી ગયું. રામપ્રસાદ કયાંય સુધી એ ખાલી છાપરા સામે લેખ રહ્યો. તેને લાગ્યું કે પોતે પ્રવલ કર્યો હોત તો જરૂર કણ્ઠતર પકડાત. ગેંગેરીમાંથી રામપ્રસાદ નિરાશ યથ પાછો આવ્યો. ચંદુલાલે તે કેમ ન પકડાયું તે સમજાવવા પ્રવલ કર્યો. એવાન રામપ્રસાદે ચંદુલાલે પૂરું કયું ત્યાં સુધી તેના અચાજ અભિજ્ઞતા કર્યો પણ તેણે જે કહ્યું તે તેને કયું સમજાયું નહિ.

‘હીક ત્યારે કાલે જો આવી ચડે તો લેખયું. કાલે હું જ પ્રવલ કરીશ.’ રામપ્રસાદે કહ્યું અને વિદાય લીધી.

રામપ્રસાદ ખાડીની બહાર નીકળ્યો કે તરતજ પકડાવના જેવો ખડખડાદ હસવાનો અવાજ સંભળાયો. તેણે પાછળ જોયું. અન્ને તો જ સત જણા હસતા હતા.

‘લાઇબંધ પણ હીક પડેજેના જ ધરવાળાને કર્યો છે’ કાઠક બોલ્યું અને બધા હસ્યા.

‘શમાન્સ! શમાન્સ’ બીજાએ કહ્યું અને ફરી ખડખડાદ હસવાનો અવાજ સંભળાયો.

“શરી” ફરહાદ” ત્રીજો બોલ્યો બધા જ વાક્યો. રામપ્રસાદને ઉદ્દેશીને બોલતા હોય તેમ જો જેમ આમળ વધતો ગયો તેમ બોલવાનો અને હસવાનો સ્વ ચડતો ગયો નિરંકારથી રામપ્રસાદે પાછળ જોયું. ફરી બધા દસી પડ્યા. રામપ્રસાદ વધારે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યો. આ હસવાએ અને વાક્યોએ તેના મનને આકૂળ કરી દીધું, એ બધું શું હતું અને શને હતું. તેને કયું જ સમજાયું ન હતું.

‘લેકોતું’ માત્ર હસતું જ અનેકને અનેક પ્રતિ કરતા અટકાવી દે છે. એ હસતું ભલભલાને ટીકા કરી દે છે.

રામપ્રસાદને પણ હવે કણ્ઠતરની સાથે સાથે જ એ દારૂ વાદ આવતું અને ચંદુલાલને ત્યાં જવાતું માંડી વાળવા વિચાર કરતો. પરંતુ કણ્ઠતર પકડારી એ આવા તેને ત્યાં દસડી જતી. તેનું મન મરણીયું મધું. કોઈ પણ ઉપાયે આને તો કણ્ઠતરને પકડી જ લેવું અને પછી કહી ચંદુલાલને ત્યાં ન જવું એમ રામપ્રસાદે વિચાર્યું.

માત્રીની ગંગીતસૂરતામાંથી નવમસ્તીની જિમ્મિઓ ઉડવા લાગે છે. શંકા રાકને સ્થાને આવી જાય છે.

દિવ્ય રાગ શરૂ થાતા બન્યું શાંત બહુ વન :

લોકયુગકાળી જાણે - જેવાયા સર્વના મન.

ધીખતી જ્વાલામૂર્તિમાં શમન શરૂ થયું પણ ધડીકનું. સંગીત વાજે જ એવો છે કે એમાં પારિભાષિક અર્થની સાથે હૃદયનું ચુબ્ધત્વ પણ આવી જાય છે. વર્મતની સ્તિગ્ધતા વનમાં ફરી વળી છે, એમાં સંગીતનું ચક્ષુ હૃદયના અરામાંથી વહેતુ થયું એટલે પછી બાકી શું રહે ? સગરાચરનું અવસ્થિત નિવમન શરૂવાકર્ણમાં મળે છે. અહીં વિગતીય આવિર્ભાવનું ખેંચાણ છે, અને તે માનવતાના સર્વતાવન સુખ્ય દર્શન બની રહે છે - મંગીતતત્ત્વમાં સર્વને લુપ્ત કરવાની અકનિત કથા છે, એ કથા તે આકર્ષણ રૂપે સર્વમાં ફેલાયેલી રહેલી છે, એ રમનું ખેંચાણ થતું એવું આમાં છે. ખેંચનાર અને ખેંચાનારની રમન-માધિ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે પ્રથમની બાનેરી જતિ એકનામાં પરિભ્રમી એકાકારનું સાલિ-ધ્ય સાથે ખેંચનાર કરતા ખેંચાનારામાં આવેલ શક્તિ પ્રવૃત્તિ જોઈએ. જો તે તેની ધર્મક્રિયામાં અશક્તિ અનુભવે તો રમની નિષ્પ્રાપ્તિ થાય. પણ જો ખેંચનાર ખેંચાનારને આકર્ષે એક કરી દે તો રસની પરિપ્રાપ્તિ અથવા સમાધિનો નિયોગ દુરત થઈ જાય અહીં ખેંચનાર સંગીતની સૂચવતી છે જેવાઈ જનાર રાગદાખ્ય છે. મંગીતની રમનિયતા શરૂવાકર્ણનું અમેઘ તત્ત્વ છે, અને તે મર્ડ જગતને તેનું ભક્ત બનાવી શકે છે. સંગીતના નાદની માત્ર કલ હવાવવાથી માનવતામાં અખંડ કારણ સળગી ઉઠે છે અને તેની સાહજિકતાથી કંઠારમાં કંઠાર અતરને વિરામ અને અખંડ સત્ત્વ આલિંગે છે, આમ એક ગદન વિશ્વસિદ્ધાંતે અખંડ તત્ત્વતાનિ સંદ્રાવમાણ કરી એકમય કરી દીધી છે.

માધુષ એ ઉછળતું ક્યદિ ના સમાય

હા ! કેમ આ હવેક અંતરથી ખમાય :

સાથે મળ્યા તરત દ પતી સર્વે જોડી

એની રજા રતર વિશે દા જતિ જોડી ?

મંગીતનું શ્રુવાયમ ઉગ્ર માનવ્યુજના વેગમાં પવન એક અને અનાર થયું તેનું મુગ્ધ માનિક માધુષ અને માધુષમાંથી ઝવલી હબ આખી પ્રકૃતિ સ્પષ્ટિતે માગીને એક રમ કરી નાખી લાંગતી ઉસ્વાસનાને એક કરી, અવસ્થિત કરી પગી પોનાની મંગીતત્ત્વમાં નિતી બનાવી દીધા રમની ચોગવધિ જાણે પૂર્ણતામાં પગરણ ભરતી હોય તેવા મોઢા ઉમળાએ અહીં સભરે ભયો છે

ચેતી બની જધી મૃષ્ટિ રમમાં હાલ નહાય કે,

હાય ! એક જ પાડના દેવામાં કેક થાય છે !

રમ ચર્ચા છે અને તેને પામવા માટે હૃદયએવાનની રચનાત્મક ગોપાલની ગોપાલચક્રા છે. રમના ગરિમ્મો મહાવચા મારે પ્રથમ તેની મોગનાએ પડેલું જોઈએ

રસચિંતનનું સ્મરણ જીવનનાં કરેણાં કેડવાને આત્મરુચિત ચેતનાની યીખા આપવાને જોઈતું જરૂરનું છે તેટલું જ માનવસંતોષ અને આત્મસદ્યારને આંતરિક ઉડાણોમાંથી સ્પર્શ આપી-
 હવા પૂરી પાડવા માટે મદદનીશ છે. કવિતાનાયકને માનવસમ્યક્ સંતોષ અને આત્માને
 અખંડ કોડતો રાખે એવી વિમલ સૌંદર્યની પાંખ મળી છે; એનું સ્પર્શસ્પર્શ સાંપડ્યું છે,
 પણ આત્માનું એનું જીવનપગરણ અકથિત દર્દની પીઠમાં પીઠાઈને ચેતો યદ યદુ છે, તે
 મુંઝાય છે, પીઠાય છે. પ્રાણુની આઘી વાટિકામાં ગ્હેરતી રસની પૂંથીકાને જે અદમ્ય વેધન
 હણવું હું છે તેનો સ્પર્શ એટલો ઉમ છે કે તેનું આણું યથેતું કનેચું વધારે ધર્મણ સદન
 કરી રહે તેમ નથી. “થેલી બનેલી બધી સુષ્ટિ” ચેતાના તાલમાં જોતજોત થતાં જે એક
 દ્રવેગ જોવાળે છે તેનું ધર્મણ-આ એક જ જીવને અસલ અને દર્શિલું લાગે છે.

સંગીતામૃતની કલ્પલોહિની નાયતી કૂહલી બેપૂર વદના લાગી અને આરે ઉમેશ
 પુરુષાત્મા જીવનનો બધો યાક વિસરી જઈ સખચેતનો કોમળકે સદન કરે છે. સંગીતની મનો-
 હારિતાને ઉડા જાવ એના હૃદયના રંગની ચોતરફ વીંટળાઈ વળે છે અને અનંતમંબીર
 આનંદની તરંગલહેરી કંઈક બીલું પણ સાથે લાઇ આવી. ચિત્રપર સંગીતપર એની અવિ-
 રત બેળે આજુ રાખી સાથે બાવેશ લાવને પણ સાહચર્ય આપ્યું. આ બંને તાલની સંલ-
 અતાએ સંવિભ આનસને દોડાળો ખેડું છડ્યું. આ પ્રકારનું માનસ જન્મી ચૂક્યું અને જીવ-
 લેણુ હાથે મારવાને હકંગો મારતું સ્મરણે સાનુકૂળતાને સમેટવા માંડ્યું. પણ આ સંવિભ
 માનસનું કારણ જાના દુસ્મન જેવું કંઈક અંશ દિનરતી ને કાર્યમાધક નીવડ્યું. તેણે
 રાજાનો અંતર-ગદ યેર્ષા પહેલાં શકિતના જોરમાં પર્ણમાનું નવલન ચેતાની દીધું,
 આખરે તે “એથાથો” અને તેને “સ્થિતિની સ્મૃતિ” નું રાન થયું. આ બધું રાન અને
 તેની જે પરકોટિએ પહોંચેલા વિચારનું જ્ઞાન થયું “તોય સપદ વધુમાં દેખાય છે ચિત્તિ.”

રુચ્યછીના હૃદયસરોવરમાં સંદેહનો પડખો પડ્યો, તેથી તેની નિરાશજર
 સંગીતની કલાકૃતિમાં ક્લુબિત-તરવરાટ ત્રણી કોઠે. તેની ચિત્રપ્રમાણિનું માનવન લયથી
 મૂર્છિત થયું, અને ગીતજીવનના મોખામાં હાલિક સ્ખલન થયું. કવિ કાન આ મનોભાવને
 કલાશુક્ત સીકલયા બે લીટીમાં વાળી નાખે છે:

નિદાગીં વૃષને રાત્રી જરૂર આતા રહી શક !
 હાય રે ! ઉઠતી તેથી તેની ગાન્તિ વડી મધ !

જે જાહિરંગને ઉછળ્યા આન્ધો, અને તે અંતર્ગતિ સાથે જાળી ગયો, જાનેના
 સંગમે એક મંબીર સ્મૃતિ હલેતું છડ્યું. રાજાની શ્રુતિ વિવશ-જની સજ્જ-આપારની અને
 ઉદ્યારની સદાયતાને વાચની મુર્તિમંત જની ઉંચે કડળ ઉચ્ચારજનું પામર બીજાપાન
 સ્તિહસા પામે ધરી દીધું, અને

રિયે ! માત્રી ! અહા ! મદન મુજથી આ નથી થયું.
 તહીં મારે જોઈએ તપ દલ બજો-એ સદ જન;

“સૌંદર્ય શું દ જગત શું ? તપ-એજ સાચી” ની જાવના એક જ કલાત્રિ
 આમ ગંગારમાયરમાં રૂપી નાચ પામર સાચી ઉચ્ચે પાદે ઉમેશો રાજપુરજ તથા “તપ

ફલ પામે એ સદુ જનું" એ કહે ત્યારે યોગમાંથી જન્મતી હુદયક વાગના પામરતાને કેટલી દુઃ સુધી પોતામાં રાખાવી દે છે? આ બધુ થતાથી યોગકાલ જીવનમાં શૈથિલ્ય રેલાયે છે એમ ધડીક યર્ષ જાય છે. પણ આ કયા હૃદયપાલિત યોગ હતો. વિપ્રલંબ જીવનને યોગકર્મથી નિરોધ કરી, દામ્પત્યમાદચર્ષ પામવું, અને એક ખીજના સામીપ્યે રહી વાનપ્રસ્થવક્ષી તથોનિધિની માધના ઉપગમવવી તે તેનું કર્તવ્ય હતું. પુરાણ કથનને આમ કાવ્યમર્જનમાં મોજી, તપસવી જીવન કેટલું દુરતર છે તેની વિચારના કંઈક અરી સ્પષ્ટ થાય છે.

વન વામનું તપ.પ્રાપ્ત્ય " મધુર રસની રમ સરિતા " માં તરવાને અધીર ઉમંગો મેળી રહ્યું છે. કાવ્યની નિષ્કલિપતાની સ્તવનગીતા ધ્વનિના માધુર્યને ખૂંચવા માંડી. તેનું માત્ર આશિગન (અમયનુ નિયમન) માધુર્યગર્ભને એટલું તો રંધવા લાગ્યું કે જે સમય મતાની લગામ જરાક વધુ ખેંચાય તો ભોકતાના આત્મામાં વિસ્તરેલો રતિભાવ ટુંપાઈને તરત આબુધારી અબુધારી દુર્ધર્ટના ઊભા કરે. તેથી કાવ્યના વહેતા પ્રવાહને એક-દમ વેગ આપી, રા. કાન્ત, ગસને વધારે રંધવા ન દેતા તરત જ કાવ્ય કટપનાને જીવ-મુક્તિ આપે છે. કહાય જો કાવ્યગોત્ર લંબાવી વધુ કટપનાનો વર્ણન વિસ્તાર ક્યાં હોત તો રસપ્રભા જે કાવ્યના ઉત્તમ સૂત્રે પહોંચી છે તે આગળ ન ચડનાં પઠકાઈને ભુલો ધર્મ નત પણ તેમ નહિ થતા તરત જ ગમ અકર વેદનાથી પોકારી ઉઠે છે.

" ચવારી કે પાછી મધુર રસની ગમ સરિતા,
" હઠાથી છોડી દે! અરે! કયમ રાજે નિયમિતા!

રાજાએ રમનું આત્મસ્વરૂપ અંતરથી પીઠાડી લીધું. જ્યોતિર્દશનની અમલુતિને રસકારના ચોક્કસીએ ઘટાવી ટુંકાવી નાણુક રતિસરસતામાં શુંથી નાખી જીર્મિની દ્રવિત પ્રવાહિતા વચ્ચિત બનાવી રાકાય એવી ઘટ અને સ્થિર સુહ બનવા પામી આ તમામ વસ્તુ મણુતરીથી કવિતિંગિ સુરેખ અને સુગમરમ્ય રચાતા. આપણા પઠનનો પાટલો જરાતરો પણ ઝગમગનો હોય તો સમસ્થાપિત પદ ગમે મજસુર રતિનો નંગનો અખડીને જમી! દોસ્ત થવા તૈયારી કરવા વાગ્યો, કેમકે લેવા થયેલ રમના મોજાઓ આ દૂર લેનજામાં વિન-મયવતાને ભાગવા મંડી ગયા નિરાધાર અ ન ક્ષેમે પોતાના મનતોમુખી પઠકાને ની દિશાઓ ઉઠાડી આપી. વૈરાગ્યરૂપિએ જીવનઆબી દિવાસો આપી રસને માપ્યો. હવે રાગની અધઃગમ્ય ક્રકાળી નૃપતિને ડામીને ફેંદવા લાગી છે.

" સખી! દેરી! જ્ઞાતી! સ્વરૂપ તુજ આજે બહુ દીસે!
" ખરે રંભા જેવી રસમય અર્ધા નંદન વિષે!

સખીના સાન્નિધ્યમાં અનંત જ્યોતિર્વિદીનું વિમલ રસપ્રતિનિધિ જેવું. સંસ્કરનાના વિનોબને રમનાની સર્વશક્તિમાં લગુનાનું આક્રિં કરી, પરવરતા, કે જે હજુ સુધી મોજીધક્ષી સાધનાનું બીન બળતી રહી હતી, તેને પ્રધાન કથનના વાસ્તવિક રસાંતર તરીકે કવિતામાં અને મૂળ વ્યક્તિમાં અવતાર આપ્યો. સંસ્કરતાનું જે રૌદ્ર અત્પાદસુધી ઇન્દ્રિય-ગોચર કે સ્પર્શગોચર નહોતું થયું તે એકદમ પારદર્શક અને પ્રવાહીત બની, રોમાચિત

ધટનાને એકદમ સંજગડ બીડા લઈ લીસવા લાગ્યું; રંગા જેવું રસમય સીન્દૂર જીળીને નંદનવનની કેસરકલંગીમાં લહરવા લાગ્યું, અને રાખને એ પરિભ્રમી ધૂપદાનીમાંથી, સમ-વિક્રિયાનું તીવ્ર ગાન જડી આવ્યું.

પ્રણય ઉદ્ધાટનનો અતિરેક હૃદયમાંથી ચિત્તમાં અને ચિત્તમાંથી ચક્ષુમાં પરોવાઈ ગયો. ચક્ષુએનું આકાશ પ્રેમપર્જાન્યથી ચેરાઈને ડાલમડાલ થતાં વિરોધ જિભિભાદ સદન કરી શકે તેમ ન હતું, તેથી “ નિહાળે વર્ષાની પ્રણય રસ બનતે નયનથી ” પણ રાખની ચિરિચિત વાસનામાંથી એક કાલની નારડી જેવો માદ પડીયો સરી પડતાં માદીને કાલીક કોકર વાગી કે જેને લીધે “ જરા ધાસ્તી પામે સતી પણ હવે હાય ! મનથી. ”

એક જણા સંગીતની સૌમ્ય મુસાફરી કરતાં ક્યાંકે પ્રકાશી ખડકને કહિ અચકાકા થયા. પણ પ્રકાશનું પ્રેરણા તત્ત્વ ક્ષણ દિશામાંથી આવે છે તે રાખી પારખી ચૂરી હતી, તેથી સરલ પ્રવાણના શરૂને સમારવા તેણીએ પ્રવળ કરી લેયો, પણ તેના અંધતેજ કાન-અંજાનો કેળિયો થવા નિર્માયો હતો તેથી “ કામા પ્રાણ નહિ ” ની કાલમેલીને અતાગ અવિચારિતામાં વામી દીધી.

સ્વચ્છ સ્થિતિની પરંપરાની દેવડીએ આરતે આરતે ખીપણ અને લયઅંધારી બનવા લાગી. પણ પહેલાંની સંગીત ન્યોત એકમાં બૃતજીવનની પાવડી પર જાતી હતી, ને ખીન્નમાં પ્રવર્તમાન મનોદશાનું ક્ષણિક સ્વપ્ન લેવા લલચાતી હતી. હજી સુધી સ્થિતિ-ચુરત થતું માદીને આકારણ જણાતાં, વ્યક્તિગત છૂટનો ઉત્સો વેલો ઉપયોગ કરી રાખીની અમેય બારિકીમાં ભાવિદશાનું નજીકપણું ભેવા માટે તે દિવ્યચક્ષુ મેળવવા ચૂરી નહિ. ભાવ્ય રસોગનો મૂક અભિનય થતો હોય તેમ છૂપું નિષિકથન તેનાં અંગે અંગમાં પ્રસરી ગયું, અને કક્ત આત્મેદગાર અને આત્મિક અભિનય રહે “ રહાયો હાય ? નોંદ નય નહિ, ” કહીને “ છૂટી જઈ જુગ થકી અળગી રહી તે; ” ત્યાર પછી કાશ્વરનું અંતીમ પગધિયું ચણાયું. પરાધીનતા છતાં પતિદેવ ઉગારનું આત્મસમર્પણનું પુદ “ દીને દષ્ટિમાં ” ફેટું પ્રગટ છે તેનું ગૂઢ આલાપન બે જ લીટીમાં છે- “ હા દીને દષ્ટિ કરી એ નીરખી રહે છે, દુઃખે લાપ્યાં નયનથી નરને કહે છે. ”

કવિતા અને કવિમાં બનીવતાનું સપ્રમાણ, સ્પષ્ટ માતસરોન ન હોય ના કંઈ અને કવિતા બનેમાં અર્થવિધાનનું લેવાડ આડંબર ઉપરી આવે છે. કવિતાને સ્પષ્ટતા નાત્રિક ગમનમાં વર્ણનાત્મક રેખથી ઝોડવસમાં આવે તો કાવ્યપ્રકૃતિની મનિ જોરદાર બનવાને બદલે સ્પષ્ટમાં અને વર્ણિત ભાવદર્શનમાં અર્થની અબુજાબ નંબીરના એટલી તો મૂઢ અને અર્થનિષેધક બને છે કે કદાચ કવિ પોને પણ સ્પષ્ટતા નંબોને રૂ બની જાય છે અને તેનું આકલન કોઈ અઠીક માગંથી બેજ આપ્યું આવે છે. એટલે કે અર્થનિરૂપણ ભારીમયડીને બેસાડતું પડે છે.

તો પ્રવિતાની વિશદ લહરી સાથે ગવમા માહજિક એવી તર્કિક અને સ્વાભાવિક વિચારો-
ગિંચોતો બરાબ મેળ ખાય 'વસત પિલ્લ' જેવા કથનાત્મક કાવ્યકલામાં એકએક
પકિત માનસશાસ્ત્ર પ્રતિબિંબ પાડી વિજનીય ભિંમિપ્રવાહને પૃથ્વ સ્વરૂપે છૂટ પાડે છે

માદીની શારીરિક વૃદ્ધિએ પતિસ્વભાવની સાથે લપેગામને પગત ન બની છે, હતા
મુગ્ધ અને દુર્બલ નથી હિંદી સંકિતનું દોહન સ્ત્રીરૂપિણી સ્વભાવ પ્રમાણે અપૂર્વ રસ
ભર્યું અને વિશાળ હશે પરંતુ તેને ચેતનાશ્રમનું બાન લપેગને નથી માન્ય મધુ કાવુની
ઝપ્પ તેને લાગી હશે પણ સ્ત્રીસમય પોરુપતને દદ અને અચર બતાવે છે તેનું એક જ
તાવ પાડુની હિંદીનું વેપન કરવાને બમ છે કાવ્ય સુલભ રસયોગના સાથે બતીપરિતે
ગોગ રચને કલ્પનાપ્રલયમાં મહારી રા કાન્તે કાવ્યવાક્યમયમાં અપરિત નાદ જગાડ્યો છે

'કહ છું ભય પામુ છું બોધિતે આજ આપને,
અરે કેમ વિચારો કે કળિના ભ્રમ શાપને ?

એમાં કાકડી કે કાકડી નથી પરંતુ એકામય મંયમ સાથે પૂર્વવત સ્થિતિની
નીકર સમર્પણાગ્રી છે જીવતાધ્રમ બુનેસા પતિને તપથી કે તેમાંથી મનેની મોત
વિશ્વતિથી અસિત ન થયા હોય એ કતબ્યલુહિથી જ શાપનું સ્મરણ કરવાનું છે અને
આપ' મમ' વિરન સ્ત્રી સમનતાનું મધુર રેખાદર્શન એથી બરાબર સમવાય છે

'બહુ ખીલી ખીલી થરથર ચતી એ કરગરે છે, આમાં માનસિક ભરતીનું મંદ
પ્રખીત સમાપન નથી, પણ હિંદીઓનું આત્મા સાથેનું અપરચ શાસન, અને તે શક્તિથી
મનિન ચએવી ચિત્તવિહારની ભૂમિ એ મને સ્વભાવિક તાટસ્થ્યથી જગવાય રહે છે
પતંગેથી મનીષિમ ગળીને કદરૂપ બનવાને બદલે - વિચારતરવને માનવસદ્ગી મેકે મળી જતા
તે વિચાર ગરથી પ્રિયસાદજિક થઈ એક મીઝ જીર આવેશને આદહાજનક આવિભાવ
ઉપજાવે છે, અને તેની નિષ્કરણ કે રાજી સુકરુ મનલી રિયતિકલાને રમાનયના કે દમા
ભરી વ છે શરીરશક્તિનથી ચતી વિજ્ઞાનિક મેળાવના આપણા મનોભૂમિના જાણારને સમ્ય
ક પન છે અને તેમાંથી નકનકરુશિને જન્મ આપેઆપ થઈ જાય છે આ ભાવપ્રતિબિંબ
પાડુનું અર્થસાધક તાવ હાપ એમ કહીએ તો સાતે હવે મહકમ રિયતિભાવન માદીને
રૂપ' દોય અને તે માટે પાડુની ભિંમિજગણીની કલરવના અનંત વહી ગઈ તાવ તેનું
રહેજે નીચેના પકિતમાં આપણે જોઈ શકીએ કે રૂ વે છે

૧ આ વિંચ થયું ?
૨ રહારે કવિ જન ?

હેરનો અનુકરણ...
આત્મા જો પીમા પડે...
ખાકાન પલ્લુ એતિદામિક કથ...
૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

પ્રસાદ આમ ગંભીર થવાને બદલે રમતિયાળ છતાં વેગીલો અને વેધક બની નામ છે. કથનકાવ્યને પરિણામ હોયું જ જોઈએ. તે આવેશ અને ભાવાતિરેકમાં અદર રૂઢે તો તેમાંથી પમરતો રસામોદ ટીંગાઈ રહે, અને મુંઝાઈને મૂલ્ય પામે. પ્રસૂત કાવ્યમાં હેવટ તાત્પર્યનો મેર એની મેલે નીચે સ્ત્રી પડે છે:

“પ્રિયા ! પ્રિયા ! પ્રિયા ! તારા હાથમાં સર્વ હાથ રે !
ત્વરાથી દેહ જોડી દે : આ તો નહિ ખમાય રે !

સમજના રચનકાલ અને યોગનું જ્ઞાન ન હોય તેમ આપણે ન કહી શકીએ, કદાચ વિકારોદ્ભવમાં તેનો મરોલ્ય થયો હોય તો બહે પણ સાનુષ્ઠિક વિવેકને તો તે નથી જ બૂંદ્યો; અને જો જુલ્યો હોય તો તે કહે ખરા:

“જાણું જાણું પણ દિસે સ્થિતિ આ નવીન;
“મારું નથી બાજ બ-જો જલ બહાર મીન:

“દેવી ! વિચાર કરવા સપળા તણ દે !
“રે હાથ ! સ્પર્શમુખ પ્રાણ સખી-હણ દે !

સીસહન સ્પંદન નારી જીવનમાં સર્જનકાલથી વેરાઈ છે. નારીજીવનમાં અંગસૌક્યમાયું જોટણું સિન્ધ અને સુંદર તેટણું લગ્નજનું પડ પણ સીસું, લાસિત્યપ્રકત અને લાવણ્યમય છે. નારી જોડાતા સાથે વનવાસ કે રસાવાસ સહે, કુટુંબિની બની પુષ્પિત જીવનનો પરાય વહાવે; પરંતુ તેની લગ્નજનકતા અભેદ અને અણનમ છે. તે પોતાને કહેવાનું કથન લાવસાધનથી કહે, સહેવાનું પીરોદત ઉમંગકાથો સહે અને આશા-રવાનું ચારિત્રશાસિનીના અભિનય જેવું આચરે. આમ સીજીવન મુરખ અને મુખરિત છે છતાં તે લાવનાવશ અને ભૂમિ પરા છે.

માત્રી પતિદેવતા વૃત્ત્યાવેશથી ભિન્નિવસ બની. તે યોગિની જેવી અચમ અને અંદ-રવસ શિશ્વા જેવી પ્રતિબિમ્બિત છે. પતિનું મુકુટિન દેવું તેનામાં તે ગિમિગન કરી શકે અને કરાવી શકે, આ શક્તિનું અનન્ય તારતમ્ય તેનાં જીવનમાં ભરચક છે તેથી તેને

“વિચાર કરવા જેવો દહે વખત રશો નથી;
અંપલાવી પડી માત્રી નરેન્દ્ર જીવની મહી.”

હેરો પ્રદાશની પરામૂર્તિ જેવું કલ્પનાજન આધું ખાતી મન્ય છે અને આપનું પાકક તો અહીંયાના અહીંયા જ રહી જઈએ છીએ. (મંપણ)

મારી નાંધપોથીમાંથી

ધર્મેત

થોડીવાર

પહેલા જ આસ્માન વરસી વગસીને શાત થયું છે. મયા એક અંદવાડીઆ થયા મૂર્ચનાગયણુનું એક કિંગ્લ પણ નથી દેખાયું. બાટસો ભારે વરસાદ છેલ્લા ટેટલાય વરસો દરમ્યાન નથી પડ્યો માણસોને ચારેકા “અતિવૃષ્ટિ-અતિવૃષ્ટિ” ના પોકારો કરતા સાંભળુ છું આસ્માન જગ રચ્યો થતુ દેખાય છે બિહુનોના દેવામાં હવે કંઈક આશા પ્રગટશે

સવારે હું જ્યારે માધુની ઝૂંપડીએ ગયો ત્યારે મેં જે દૃશ્ય જોયું તે આ હતું એક ભાગ્ય તૂટલ બાટલો હતો એ બાટલા ઉપર ધરતી બમી ધરવખરી જોગ તેમ ખડકી હતી અને આજુમાજુનું બધું પાણી લગાડાણીને ત્યાં બેસી થતુ હતું, અને ભરાયેલ પાણીની વચ્ચે માધુનો બાટલો તરતો હતો.

એક ખૂણામાં એકના એક ઊંઠરાને તેડીને માધુની વડુ ઊભી હતી. મને દેખાતે એ રોષ પડી એ રદનમાં મેં બધું જોઈ લીધું, એની કંગાલિયત, એની અમદાયતા, એનું મર્ડર પેલા બાટલા ઉપર પડ્યું હતું.

ગામમાં આ કુદરતી આગને અંગે સેવા સમિતિ તરફથી એક કુશાન ઉધાડવામાં આવી છે કેટલાક સ્વયંમેવકો અથાક પરિશ્રમ વેડીને મહેનત કરી રહ્યા છે. હું ઉભો હતો એ વખતે જ એક ભાઈ આવ્યા અને માધુને હવે આ ઝૂંપડી છોડીને બીજી જગ્યાએ આવવાને મંત્રણવા લાગ્યા

કે જુ જાણે કેમ પણ માધુનો એનીંએ ઝૂંપડી છોડતાં છુવ નહોતો ચાલતો. મેં મેં એને મમળખો ઊંચે એ કળય થયો

મેં પણ એને એનો સામાન ઉચગવવામાં મદદ કરી એની આંખમાં આંસુ આપ્યા એ ગદગદ કરે અને પહેલાં જાગરા માંડ્યો. મને પાસાવાર સરમ થઈ મારા બાપા જેટલી ઉમરના માધુને આવી રીતે લાગણી પ્રદર્શિત કરતો જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થયું.

+

+

+

સાચ નમત્રા આડી છે. ગાડ, પાન, કુદરત બધું શાન છે.

ટપાળી આબીઆ જણ કાજો આપી ગયા એક પિતાજીતો કાગળ છે એમાં મેં પામે કે કે “હવે કાષ્ટ તુ નાતો નથી તું બધું મમજે છે મમાજમાં ગાયન માન મારે ભરે થઈ પડે છે તું કાષ્ટક હવે કરે તો અમારી આંતરડી કરે તારી બાતી પડે એજ એક જગ્યા છે કે મરે એ પડેલા વડન મોડું એની ગાડ મમ કામે આપણી નાનતા

કુળ વાતાવરણ હોય, પોતપોતાના જ મરત અનેલા માનવીઓ દેખાવ અને જોયે રચણે જવારે બેઠાનીના જ દર્શન થાય ત્યારે મૂંઝામેયો માણસ પોતાને તે વખતે કીક લાગે એ માર્ગ મહાન કરી પોતાની શક્તિ સ્થાપણ પ્રયત્ન કરે છે. સ્વસ્થ થઈ બીજાનું જેમ જીવન સ્થિર કરવા ઇચ્છે છે 'આદર્શ' મારે મરી શીટવાની, ફના યગના તૈયારી અને તાલાવેલી હોય તો તો જુદી વાત છે પણ જે આદર્શને નામે માન થાઈ ગયો હોય, ખૂબ કંટાળેને દનાથ બની ગયો હોય એ તો પત્રી સામાન્ય જીવન શરૂ કરી દેવાને ઉત્તારગો થાય છે. એની શુદ્ધિ, એના સંસ્કાર, એનું જ્ઞાન પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં પણ શકિત હોય ત્યાં સુધી ટકાર જીવે છે અને પોતે પ્રગમવેલી જ્યોતને મચેન ગમવાને મથે છે પણ એ બધું જતા આખરે જ્યારે એની બધી શક્તિઓ ભાંગી જાય છે ત્યારે એ અણગમતી પરિસ્થિતિમાંથી પણ સ્વકમ્પિત મંત્રોનું ગેળાં બે છે પણ એ એના સાથીદારો એને નિરાંતે મહેલ દે તે. પણ આમ નથી બનતું. પોતાની જાતને સ્થિર અને વિચારક તરીકે પીઝાનના માણસો એકાએક કીકાની ઝડીઓ વરમાવે છે અને પત્રી મળેલી શક્તિને ફરી ચમકાવે ચડાવે છે અને "એકા એ આ માર્ગે તારૂં સત્યાગ્રહ જશે, આ તારી ધમતિ કે અવધમતિ" તારા એક વખતના આદર્શો અને ભાવનાઓ ક્યા મહા ?" એની એવી ચરોતરથી ખૂબો મલગાવ છે બીજાની પરવા કર્યા વગર એમી જવાનો નિધાર કરીને પોતાની રીતે મહામાદ સાનિ વેરા મથના પેના માનવીની બેચેની વધી પડે છે. કાર્મની પરવા ન કરી એમ નહાં કર્યા જનાં એ કાન જાંજ નથી રાખી ચક્રો. વધી પડેલી મૂઝવણ એક કદમ આગળ ઉભા છે બીજાઓ સામે બગવો કરવાની વૃત્તિ જગાડે છે અને પત્રી હોજાયેયો અમનેના જગજગ પ્રત્યાપાતી વંશોગ મડાવે છે, આ મહા વંશોગમાં રખડ દેખાતી વસ્તુ માટે પણ એ આજો દાખી રાખે છે, અજો બોલના એ કહે છે, એને એ બે વખતું મન જ નહાં થતું અને પત્રી મદાની એ દષ્ટિ બોધ બેમે છે

અને આવે વખતે આદર્શના ઉચ્ચ-અતિ ઉચ્ચ મંચ ઉપરથી આગળી ચીંધી આદર્શવાદી બોલી ઉઠે છે "અને નરોતા કહેના ? આનું નામ જ મર્નાશ-પતન" માએ જ તને નથી જાગતું કે અવન્ટી ઉત્તરગ અને અવધિજ્ઞના જ આવા કહેતાના અવન્ટાશ-પતન મારે જવાબદાર છે ? જવાને એક મગ્ગા આનું જ વાતાવરણ, સામર્ય અને સમગ્ર આવારના વિગમ મમ્માજમા નથી મગના એ કેમ આપણે નીચી જઈએ જીમે ?

કાગળ ખૂબ લાભો થઈ ગયો તારી માફક દુઃકાણુમાં વખવાની ફના દજી માંજ નથી થઈ એટલે આદર્શા ચિતારથી લખ્યા વિના છુટકા નહોતો. તારી કાંઈ માન્યતાઓને આખી ક્યાંક આપાત બાજે તો માફ કરજે

+

+

+

પિતાજી, મંદુલાઈ અને મનહર મારી મનોહરિના એક પત્રી એક તરવરતા વગ્ગા હું એમને કાંઈ પણ જગમ આપવાનું વિચારું એ પડેલા તો મરે કાને એક ભાંકર અજાજ અવગ્રયો. 'નીજળી પત્રી' 'નીજળી પત્રી' ની ચમકાવેલી ચીંધો નલગાજ હું બહાર દોડી ગયો આકાશ અગાઉ કંના પચુ વધુ લિખણ મંગી ધગતું હતું પ્રવરમાળી વાજાએલી ઘટ્ટોપ જાની રહી હતી. આગી આંખ સામે પેના માત્ર જેમ આંક દેખાતા સાગ્યા

એના જ શબ્દોમાં

મૂળશંકર મા. દવે

આ

કોટાબરની ૬ મી તારીખે તારના દોરડા મારફત જગતે જાણ્યું કે જગતનો સર્વશ્રેષ્ઠ હસ્તરેખાશાસ્ત્રી અને જ્યોતિષી 'કોટા' અવસાન પામ્યો.

'કોટા' એ કાઉન્ટ લુધ હેમનનું તખ્તપત્ર હતું. ૭૦ વર્ષની કારકીર્દી દરમ્યાન એણે અનેક મહાન પુસ્તકોના બાંધે કથન કરી, મેળવેલી વિદ્યાની શ્રેષ્ઠતા પૂરાવાર કરી બતાવી હતી. જ્યોતિષ એ આર્યોની વિદ્યા ગણાય છે. 'કોટા' માં એ વિદ્યાના સંસ્કાર એની માતા તરફથી મળેલા, પરંતુ એને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ આપનાર જ્ઞાન તો હિંદમાંથી કોઈ ત્રિકાળદર્શી 'મેઘા પાસેથી જ મળેલું'. અને એ, જ્ઞાન આપનાર યોગીએ એની પાસેથી શુદ્ધિશ્રામાં, '૨૧ વર્ષ' ભવિષ્ય કથન અને હસ્તરેખાશાસ્ત્રની સેવામાં ગાળવાનું' વચન લીધેલું. સાતમા એકવડની મૃત્યુ તીથી કહી, હારને એના કડણ અંતનું બાળ કરાવી, હંટકીના રાત્રનના ખૂનની આગાહી આપી, પર્સીયાના રાત્રને બચાવી, મહાકુલની રાક્ષાત અને અંતનો ચોક્કસ સમય આપી, જગત બનાવેલી નહેરાત કરી એણે એ શાસ્ત્રના ખરેખરા પણાનું (authority) જગતને બાળ કરાવ્યું. એટલું જ નહિ, પરંતુ એ વિદ્યાને બાળાખડી જેટલી સહેલી બનાવનારાં અનેક પુસ્તકો એણે જગતને આપ્યાં. એના પરિચયમાં આવનાર અનેક મહાન વ્યક્તિઓના એણે લખેલા સંસ્મરણો વાંચતાં એની રાક્ષિતને આછોપાતરે ખ્યાલ આવી શકે છે. આટલી નાનકડી નોંધ એ મહાન આત્માની પ્રશંસા કરવા માટે લખાવી નથી, એની એને જરૂર જ નથી, એણે દાખવેલ સિદ્ધિ જ એ બધા કરતાં વધુ જ્વલંત છે. જે, જીવનમાં કામ કરતાં અગમ્ય ખર્ચો, જેનો બહુજ થોડાને ખ્યાલ હોય છે, અને બહુજ જીવ જેને સમજી શકે છે-એના પ્રતિકરણ છે. એ આત્માએ મેળવેલ અદ્ભુત રાક્ષિતનો, અર્ધો શબ્દોદ્ધારા ખ્યાલ આપવા કરતાં એણે જ રાહ કહેલ પ્રસંગથી એના જ શબ્દોદ્ધારા વાંચકને પ્રતિત થાય એ વધુ યોગ્ય બનશે.

મુજાફરદીન-પર્સીઆના શાહ-ની પાસે જવાની પહેલી મુલાકાત એ મારી રાજમુગ્દધારીઓ સાથેની સૌથી વધુ ગુંચવણથી કટકીક મુલાકાતોમાંની સૌથી પહેલી હતી.

રાત્રને માટે કેવી રીતે મળવાનું થયું એ ખૂબજ રસ પડે તેવી વાત છે. "કેટલાક રાજવર્ત્તાઓના 'ધાનક વરસો'ની મરુમો કરતી વખતે એ' નોંધ કહેલી કે હંટકીના રાત્ર હંબરડની બપોરકે અને કોટાકીની મુદત, પર્સીયાના શાહ મુજાફરદીનના એવાજ પ્રસંગે બરાબર બંધબેસી આવતી હતી.

એં જાહેર રીતે એમ પણ નિવેદન કરેલું કે જો ભવિષ્ય કથનની મારી મળતી રાત્ર હંબરડ માટે સાચી પડે તો, શાહનો જીંદગાની ઉપર પણ તેમ દિવસે તેવો પ્રયત્ન થનાનોજ.

આ વખતે સાહ, સને ૧૯૦૦ માં ભરાયેલા પ્રખ્યાત પ્રદર્શન દરમિયાન ફ્રેન્ચ રીપબ્લીકના મિત્રપાત્ર હતા. ગમે તે રીતે મારું ભવિષ્યકથન એના વર્તીરના કાન સુધી પહોંચી ગયું.

૨૯ મી જુલાઈએ, હાઈ રાજાના ધરેલ ખૂનની કડવું જાહેરાત થઈ પેરીસના પત્રોમાં એ ખબરો લાગે જ છપાયા હશે, તે પહેલાં મારા દિવાનખાનામાં એક માણસ આવીને ઉભો રહ્યો.

તે કોણ છે તેની જાણ કયા વગર તેણે કહ્યું કે તે પર્મિયન છે અને ભવિષ્યકથન અને એવી આખોનામાં તેને સાધ ગળી રીતે ખૂબ રમ પડે છે

“ તમે હાઈ રાજાના ખૂનના કરેલ ભવિષ્યકથન માટે મેં સાચાણું છે અને એમ પણ કહેવાય છે કે તમે પર્મિયાના સાહ માટે એવો જ ભય જાહેર કર્યો છે, એ સત્ય છે ? ”

“ મારી ગણતરી પ્રમાણે ભય જ નહિ પણ જખમર ધાત સાહ ઉપર તોળાઈ રહી છે જો તમે સાહની આસપાસ વગતા અધિકારીઓને ઓળખતા હો તો વેગસર એતાવજો, તહિતર પેરીસની ખજારમાં છટાલીયન ટ્રેન્ડીનું પુનરાવર્તન થશે ” મેં સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાથી કહ્યું.

પાછળથી મને ખબર પડી કે મારો એ વીજીટર મારી પાસેથી છટા પડીને તરત જ મો લેપીન, પેરીસ પોલીસના કમાન્ડર પાસે ગયેલો અને સાહના ગેરકાણ આસપાસ કબજા માર્ડ ગોઠવવાની માગણી કરવા સાથે એમ પણ કહેયું કે સાહ જ્યારે બહાર ફરવા માટે નીકળે ત્યારે એની પાછળ છપી પોલીસને બરાબર ગોઠવવી, અને ખરી રીતે આ ગેઠવણે જ થોડા દિવસ પછી સાહના ઉપર થયેલા હુમલામાંથી એની છાંયી બચાવી હતી.

આ હુમલા પછી બીજો જ દિવસે તે અખબરો પર્મિયન મારે ત્યાં આવ્યો આ વખતે તેણે મેં તાને માડ વસ્ત્ર તરીકે જાહેર કરી કહ્યું કે “ નામદાર સાહ ઉપર તમારા ભવિષ્ય કથનની ખૂબ જ અમર યર્ષ છે તમે કરેલ વખતગરના સૂચન માટે એ તમારા ધણા જ આભારી છે માથે તેમણે મને હુકમ કર્યો કે માત્રે પાંચ વાગે તમને સાથે લઈને તેમની પાસે દાખલ થવું ”

પત્રી એમ નક્કી થયું કે મારે મુકરર કરેલ વખતે સાહ રહેતા હતા તે જ મને જવું, અને એ પ્રમાણે પાંચ વાગે હું એ બાદલાલી મકાન પાસે જઈ પહોંચ્યો મારે કબુલ કરવું જોઈએ કે આ મુનાકામનો ચિચાર કળતા મને ગલાસમણ દુશ્મની હતી છતાં મેં મનેનેમ કનેતે માગે જ્વાનને સમન્વલ રાખવાનો અને સાદને પાણ એક સમારણ અસીન ગળી તે પ્રમાણે વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો.

યાદગાર મુલાકાત મટે આ નાનકડા ઓળંગના રહ જોઈ, ત્યાંની શાંતિ-સમર્પિત ગતિ-એ મારા પર ખૂબ અમલ કરી અનુચિત, પર્મિયા પેરોમાં ફરકેલ કળા

હતા. જમીન ઉપર પાયરેલા મહામૂલ્ય ગાલીચાઓ એમના પગના અવાજને મૃતપ્રાપ્ત બનાવતા હતા. અને અચાનક એ શોધિને ભેટતા સંગીતના સરો આઘ્યા. ખરેખર સ્વર્ગીય ગાન મારા હૃદયમાં કદી સાંભળ્યું હોય તો તે હતું. મારા જે અવકાશને ભરી દેવું કાંઈ પક્ષીના મધુર-સ્વરિત મધુર ગીતનું એ જાન કરાવતું હતું. જ્યારે તે બંધ થયું ત્યારે જ મને ખરેખર પડી કે હું ત્યાંમુઠી એક જ જાણે અવર્ણનીય આનંદ સાથે તે ગીત સાંભળતો હતો. પાઠશાળી મને ખરેખર પડી કે એ ગાનાર તો શાહનો પર્યાયિન રાણીઓમાંની એક હતી. જે દર સાંજે શાહની ગમગીનો દૂર કરવા ગીત ગાતી.

ત્યારપછી દુરત જ થાંક વઝીર જમીને મૂકવાન મને મળ્યા. શાહને મળતી વખતે સાચવવા પડતા અમુક રીતરિવાજોનો ખ્યાલ આપ્યા પછી તેણે મને શુદ્ધ ફ્રેંચ ભાષામાં કહ્યું. "હીઝ ઇમ્પીરોયલ મેનરની આજે કાંઈક તકલીફમાં છે. એ ગમે તેમ બોલે પણ કાંઈપણ સંજોગોમાં તમે તમારા કથનને ફેરવતા નહિ !"

અમે બંને સીડીએથી નીચે ગયા. એક બંધ દીવાનખાનાના ખાસ પાસે એ પર્યાયિન અમલદારો ઉધારી તકવારે ઉભા હતા.

અમે અંદર ગયા, ત્યારે શાહ ભવ્ય, સોનેરી ગ્રીફ્ટની સિંદાસન જેવી ખુરસી ઉપર બેઠો હતો. સરભગ ૪૭ વરસની ઉંમર, બાંધી ફડી, લાંબી કાળી મૂઠો, તિફાલુ કાળા આંખો અને ભવ્ય દેખાવ આટલું એને જોતાં જણાઈ આવતું હતું.

અંદર દાખલ થયા પછી થોડાક વખત તો તેણે મારી હાજરીની ફરકાર કરી નહિ, એટલે થોડાક વખત હું પણ મુંઝવણમાં પડ્યો કે મારે શું કરવું ? થોડાક ક્ષણ સુધી વઝીર સાથે વાત કર્યા પછી, અચાનક ટુંકાણમાં મને સંબોધતાં કહ્યું :

"અરજા, બહુમર ! મેં તમારે માટે થોડુંક સાંભળ્યું છે. મારા માણસો કહે છે કે તમરી એનરબલરી લઈને જ પેત્રો મુરખ માનસો નિષ્કળ થયો. એ લોકો કહે છે કે તમે જાનુ બચ્ચો છો અને ભવિષ્ય કદી ચોક્કસ છે."

મેં કહ્યું "નામદાર મને થોડી ઘણી સફળતા સોંપી છે"

"ફેટલીક બાબતમાં તો નિઃશંક. પરંતુ મેં દુનિયા ઘણી જોધ છે. મારી પાસે તેહરાનમાં પણ જોવા કાઢા માણસો છે, અને એક તો હું સાથે જ ફેરવું છું. જુઓ." શાહે એમ કહી, થોડે દૂર લિમેક્ એક રૂદ પર્યાયિનને બતાવ્યો. વાતચીત આગળ આકર્ષના, શાહે પોતાનો હાથ પાસે પકેલા નાના ટેમ્બ ઉપરના નાના ઓસિકા ઉપર મુક્યો એટલે મેં તે જોવા માંડ્યો. જ્યારે હું એ હાથની રેખાઓનો અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મને લાગતું હતું કે તેનો તિફાલુ આંખો મારા આત્માને બેદીને અંદર ઉતારતી હતી.

તે ખાસ તરેહના હાથ હતા. રેખાઓ, તબક્કા અને મજબૂત મનના માનવીની સ્પષ્ટતા બતાવતી હતી. પોતાની જ્યારે જ દોરાતી છતાં ખીજથી દોરવાઈ જતી, હુઆઈ ખરી પણ આદાઈ સાથે-દુઃકમાં સ્વભાવસિદ્ધ અથંગતતાઓના ખાસ મંત્રી જાણતી હતી

આ બધું બની શકી તેટલી બધી આવગેલીથી મેં તેને કહ્યું અને તેણે તેટલું જ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું. તે સાથે મેં તેને લાવીની રેખા જે કાંડમાંથી નિકળી ખીંટ આગળનીના મૂળ સુધી જાતી હતી તેનો ફકારેશ સહજાવ્યો. અને લાગ્યું કે મારા કહેવાની અમર ચતી હતી પણ ત્યાં અચાનક અકબીથી જ શાહે અને અટકાવી દીધી. એક હાથે એની લાંબી મૂંઝાને વળ આપતાં, તેણે વગીરને ઉદ્દેશિતે પર્માવનમાં કાઢક કહ્યું. અને પછી વગીરે મને ફેરમાં કહ્યું

‘ જુઓ ‘કીરા’, કીટ હમ્પીરીયન મેગેસ્ટી કહે છે કે આ બધું તો કદાચ એના જીવનચરિત્રમાંથી તમે જાણ્યું હોય, પરંતુ તમારી શક્તિઓનો કમ કાઢવા માટે તમને નામદાર એક પ્રથમ પુણ્ય માગે છે, ‘તેના કેપીટલ લહેરનમાં આ ધડીએ શું સાધી નહ્યું છે તે કહો ’ તમારા ઉત્તરની ખાત્રી માટે હમણાંને હમણાં તારથી ખગર કદાવવામાં આવશે બોલો શાહ હુકમ કરે છે તમે શું કહો છો ? ’

અદાથી શાહને તમારે એમની ખાસે કાંઈ અંતર વપરાણની વસ્તુ માગી તેણે પોતાની જાતી ઉપર રાખેલા રમાલ ઝડપથી મને આપ્યો, અને દર્શાવ્યા તેને મમળી, મેં મારી આંખો બંધ કરી અને મારી મગ્ગા શક્તિની મેં પૂર્ણ તાકાત સાથે એકચિત્ત થયો

થોડીક શણે મુઠી — જનમે કે એક આપો મુગ વિતી ગયો-મારો માનસિક પડરો ભયંકર રીતે ખાલી જણાયો. અને લાગ્યું કે પર્માવાના શાહના મોહમાં મારી ટેકડી કરતું હુખ્ખું હાસ્ય તીકળી પડ્યું પછી-અચાનક કેમ, તે હું મમળાવી રાકું તેમ નથી- મારા આત્મર ચક્ષુ સ મેં એક ચિત્ર આકર્ષજનકરીતે સુરેખ ચિત્રાઈ કહ્યું. માગ મનની અનિચિતતા ચાલી ગઈ મેં આંખો ખોલી શાહના આખાએ શહેરાને હરી લેતી દરિયા મેં જાણ્યું અને કહ્યું,

‘ નામદાર, ખુબ ગભીર બનાવો અત્યારે તેદરાનમાં બની ગયા છે. ઉપશા રેટવાક દિવસથી બેનકને બાંધે ચાલી રહેલ બગવાને લઈને બગવાખોરોએ ત્વાના મનરેને જેવમા પૂર્ણ દીધિલ છે. રોટલી અને ઘડના બાવના વસાર થી વિદેરી પ્રગતના શુભાનો ભોગ થવાની અણી ઉપર છે ’

શાહનો આશ્ચર્યથી જામ થતો મને તેનો અર્થો જરા વધુ કાળાશ પડ્યો બન્યો

તેના ત્રિહ મનમાંથી અડધો ઉઠી, તે ઉપર અચાને મોલી તરવો.

‘ તમે કહ બજાવા નથી, તમે જાણ્યું’ અવરો છે ને તમે કહો છો ને મારા નાતપમા બાતુ અશક્ય કે જાઓ ! ’

અને માગ તરફ તાણીને જોઈ રહેલો માડ વગીર મને બહાર મુખી ગયો.

મિત્ર ત્રાગીઓ માથે હું માન દિવાનખનામાં આવી પડ્યો-યો. અને ખાતી હતી કે આનંદ ! રૂમી દેવે મેં મિત્ર જગ પજુ ખેટુ ન હતુ જાતી-પરે કે મામ

તમે બન્નું હોય. મારાથી બની શકે એ બધું હું કરી છુટ્ટો દતો. અને મને જુઝાણું સલાવતાર તરીકેનું સંમોધન જરા પણ ન હતું-આમ કરી જ્યારે એ તરોમન ખેડું હતું, થોડા દિવસ પછી એક પર્સિયન એ. ડી. કેમ્પ માગા એરડામાં ધસી આવ્યો. તેનું મન કોઈ ખૂબ જ ભારથી કચડાણું હોય તેમ જણાતું હતું.

આવતાં જ તેણે ખૂબ પાડી 'એકદમ ચાલો,' અને મારું બાવડું પકડીને કાદ અને ટોપી પડયા દતો તે તરફ ખેંચી ગયો. 'હા મેજેસ્ટી સાહ, તમને હમણું જ મોઢાવે છે.' મારે કણ્ઠ કચું જોઈએ કે મારો આસ થઈ ગયો. છતાં એક પણ સબ્બ મે. સ્પા વગર હું તેની સાથે ચાલતો ગયો.

મને એકદમ સાહ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. સાહે તરત જ ગંભીરતાથી મારા તરફ જોઈ પોતાનું મસ્તક દલાવી મને આવકાર્યો. તેમની નજીક પહોંચતાં મેં તેમના હાથમાં એક કાગળ જોયો જે તાર જેવો જોવામાં આવતા દતો.

'કોરો' ખૂબ જ ચિત્તવર્તક તેણે કહ્યું, 'મેં તમને ખૂબ જ અન્યાય કર્યો છે, ખરેખર તમે અદ્ભૂત છા!'

સાહે ક્રાંતિ વગીરતા હાથમાં તાર આપ્યો. તેણે મને તેની મુમજણ પાડતાં કહ્યું કે તે તાર ને વિરતની મુસાફત પગી કરેલા તારના ઉત્તર રૂપે દતો. તેના સાર એ દતો કે 'સાહે રાખેલા મવર્નરે, ત્યાંની પ્રજા ઉપર ઘડ અને રોટી અંગે કર નાખવાથી, ત્યાંની પ્રજાએ જાગૃતી કરી મવર્નરને જેલમાં પૂરી દીધો હતો. અને તે, સાહની એ વિષમ પરિસ્થિતિમાં મદદ માગતો દતો.'

મારું અંતર અભિનંદનોથી પુલકિત બન્નું.

ફત્તેહી સાહે આ પ્રસંગે આપેલ 'ધી એડર ઓફ ધી લાયન એન્ડ સન ઓફ પર્સિયા' નું મુદ્રવતન ભરત મારું 'દમેટકું' વાદ્યર સંભારણું ધણ પડ્યું છે.

આ બીજી મુલાકાત વખતે, સાહે પોતાની જીવનમાં બામ બગવતા અમલ્યાનાં આંકડાઓની ગણતરી કાદવાની કમ્પ્રા કરાવી. તેણે પોતાની જન્મતીથી આપી. મેં તેના વરસોની ગણતરી કરીને એક નકશો દોર્યો. એ પ્રમાણે તેનું ખૂબ યત્ન જરાની ધારતી વખતે વખત દેખા દેતી હતી. એ જાણતું હતું કે ૨ (બે) ના આંકડો સાહના જીવનમાં કેવો ધાનક ભાવ બજવતો હતો. પેરિશમાં ખૂનની પેરવી, બીજી એપ્રિલ ૧૯૦૦, ૧૯૦૬ ના બીજા મહિનાની બીજી તારીખે તેની મોટરકાર નીચે એ જોગ તેડેરામાં ધૂટયા અને એ ગાયુસો મરી ગયા. ૧૯૦૭ના સપ્ટેમ્બરની બીજી તારીખે તેને માઠી છોડવી પડી. અને રશીયામાં નાસી જવું પડ્યું. જ્યાં તેણે તે જ વરસમાં પોતાનું જીવન પૂરું કર્યું.

● ઉદલા ખજાર મહે છે તે પ્રમાણે 'કોરો'ના મૃત્યુ વખતે ચોડકે અસાપારણું બન્નું હતું.

'કોરો' અવસાન પામ્યો ત્યારે ધડીઆળમાં એકનો ટકોરો થવાને બદલે અંતમજ રીતે ત્રણ ટકોરા થયા. એ ધરમાં એક પણ ફલ ન હતું છતાં જાણે કુટોના નાજ ખેડકાયા હોય અને તેમાંથી ખૂબ મુમધ પ્રસારે તેમ ચારે તરફ કુટોની મીઠી સુવાસથી આવ્યો એ એરડો મધમધવા માંડ્યો. ધરમાં માણસો દતો જ નહિ, છતાં હજારો માણસો સીકે કંપરથી ચડતા અને ઉતરતા હોય તેવા અવાજ ધતો દતો, આ જાહેર કરતી વખતે તેની વચ્ચે-જે કોરોને ઓળખતો જ ન હતો તે-કહે છે કે મારા જીવનમાં મેં અનેક માણસોના મૃત્યુ જોયાં છે. એટલે આ બાંલતમાં મેં જેલ ખાધી છે એમ નજ કહી શકાય.

સ્વાધ્યાય

“હ”

જાપાનની કહેવતો

કથનની અસરકારકતા જતાવવા માટે કહેવતોનો ઉપયોગ ઘણી વખત થતો આપણે જોઈએ છીએ, એ કહેવતોની મૂળ શોધીએ-શોધવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો તેમાં નિષ્ફળતા જ મળવાની, એમાં એટલું બધું ચિંત્નચત્તર ભયું હોય છે કે એ જૂની થતી જ નથી. જ્યારે જૂઓ, વાપરે ત્યારે એટલી જ નવીન લાગવાની. એ બધા પછી એક મહત્વની વાત નોંધવાની એ છે કે અનેક જુદી જુદી પ્રજાની કેટલીક કહેવતોમાં એટલું બધું સામ્ય હોય છે, કે આપણે આશ્ચર્ય જ પામીએ. આપણે કહી જ ન શકીએ, કે મૂળ ધરતર કદ બાધામાં થયેલું અને અનુકરણ કેણે કરેલું, એ ઉપરથી એક પરવુ દક્ષિત થાય છે કે માનવ સ્વભાવ તો દરેક પ્રજામાં લગભગ સરખો જ હોય છે, સરખેસરખા સંજોગો અને સરખે સરખી વસ્તુસ્થિતિમાં માણસે એકજ રીતે વિચાર કર્યો છે અને અનુભવ વ્યક્ત કર્યો છે. એટલે જ પ્રજાજનનું માપ કાઢવાનું એક સાધન એનો કહેવત સંગ્રહ કહી શકાય એના અભ્યાસથી તે તે પ્રજાની ખાસીયતો અને માનસનું માપ કાઢી શકાય છે. એક જાપાન જહાં આવેલા બાઈ સાથે ત્યાંના માહિત્યની ચર્ચા કરતાં, ત્યાંની કહેવતો ઉપર ચર્ચા માલી. તેમના કહેવા પ્રમાણે જાપાની કહેવતો આપણી કહેવતો પ્રમાણે પ્રેરણા અને વ્યક્તિશી જ્ઞાન આપવા માટે પૂરતી સમૃદ્ધ છે, એટલું જ નહિ તેની કેટલીક કહેવતો તો જાણે આબાદ આપણી ગૂંજશતી કહેવતોનું બીજું સ્વરૂપ જ. જાપાનના સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ, રીતરિવાજ વિગેરે ઉપર જ્યારે અનેક દષ્ટિબિંદુથી ચર્ચાઓ થાય છે ત્યારે તેની કહેવતોનો અભ્યાસની દૃષ્ટિએ કરાવેલો પરિચય વધુ રસપ્રદ થઈ પડશે

જેમ આપણી ભાષામાં ૩૬ મૂળાક્ષરો છે તેમ જાપાની ભાષામાં ખ્યામ વપરાસમાં આવે તેવા ૪૮ મૂળાક્ષરો છે.

અહીં આપેલા એ ૪૮ મૂળાક્ષરો ગમે તે ક્રમમાં મૂકાયા છે.

- ૧ ઈ, ઈ, હા, નિ, હો, હે, તા
- ૨ ચિ, રિ, યુ રે, ઓ.
- ૩ વા, કા, યો, તા, રે, સો
- ૪ ત્સુ, ને, ના, રા, ઝુ
- ૫ યુ, ઇ, મો, ઓ, કુ, યા, મા.
- ૬ કૈ, કુ, કો, ઓ, તે.
- ૭ ઓ, સો, કિ, યુ, ઓ, મિ, શિ.
- ૮ ઓ, હિ, ઓ, સો, યુ, (જાન)

આમ બોલવામાં સુસભ દેખાતા મૂળાક્ષરોનો વાપાનીજ ઉચ્ચાર - છુદી જ તરેહનો છે.

દેખીતી રીતે છુટા છુટા જણાતા એ મૂળાક્ષરોની બનેલી-દરેક લીટીમાં જુદો-જુદો કવિત્વશયો ભાવ છે. જેમ કે

- ૧ અહા ! સુંદર પુષ્પો વિવિધ રંગમાં બહુ જ સુંદરરીતે ખીલી ઉઠ્યા છે.
- ૨ પરંતુ, અરેરે ! એ બધાં ત્રિલુસુંગા જમીન ઉપર પડી ધૂળમાં રગદોળાય છે.
- ૩ એવું જ માનવ જીવન છે. દરેકને એ જ વાલીને ભેટવાનું છે.
- ૪ ખરેખર, જીવનમાં શાશ્વત કંઈ નથી, સૌને મરવાનું છે.
- ૫ માનવ જીવન સુંવાળું નથી. એ બહુ કઠણ છે, એ શાશ્વત વિચલ જેવું છે, પીડ ઉપર લઘાયેલા નાના પવતનાં ભાર જેવું છે.
- ૬ આજે રોએ પહોંચ્યા છીએ. આવતી કાલનું શું ?
- ૭ આવતીકાલનું ભાવિ લગચાનને આધીન છે, ખરેખર માનવ જીવન એ કુંડા સ્વપ્ન સમાન છે.
- અને છેલ્લી આઠમી લીટી એ સાતે લીટીઓના સાર સમી વહી જતી જણાય છે.
- ૮ જીવન બહુ જ કુંડુ છે, છતાં એને પૂરું બોગવા શકાઈ નથી, પરંતુ ખરૂં જીવન જીવી શકાય તો એપૂરું માછી શકાય છે.

શુદ્ધ ધર્મના આદેશોમયી આ કહેવતો ઉતરી આવી હોય એમ જણાય છે.

ઉપર જણાવેલ મૂળાક્ષરો ઉપરથી જ પડાયેલી કહેવતો, અને જે અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થની સામ્ય મૂળશક્તી કહેવતો મળી રાકી તેટલી આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

૧ ઈંનુ મો અરકેઆ યોનિ આતાહ

એક કુતરાને પશુ બેનરોમાં બામનો હોય તો શિકાર મતી રહે છે. ગૂ 'ફરે તે ચરે'

૨ રોન યોરિ શોકો

હથીશો કરતાં પૂરાના-સાળીનીનો વધુ ભાર પાડે છે.

૩ હોના યોરિ કોંગો

જીવનનું પ્રથમ જરૂરિયાત અજ છે, એનાથી ચડી ત્રણ તેડું કંઈ નથી. ગૂ અમ ત્યાં સુધી તન

૪ નિકુઆરેગો યો નિ હાખાકાર

અણગમતા હોકરાની વાતોને જગત તિરસ્કારે છે. એટલે એક માણસ હરકોઈ કારણે અવગણાયો, તો પતી એ મમે તેડડું ડહાપનું કામ કરે પશુ તેની હમેશાં અવગણના જ થાય છે.

૫ હોરે તે કાયોમેઆ સેનિ મો ઈચિરિ

જામો ગાઉ દર હોવા, જનાં પ્રેમીનું ધર નશકર ગણાય છે

ગૂ 'મન હોય તો માળવે જવાય'

૬ હિંચાદિતે શિરિ માપુર

દરેક માણસ પોતાના અરથુએ મંદાડી મન્યુએ વું પ્રદર્શન કરતા ચક્રાય છે

૭ તાંસિ ચોરિ તો દિવા મિત્રુ

ધરડા માણસોને કંડુ પાણી પાવાની પડેલી જરૂરિયાત છે. કારણકે ધરડા માણસોને નદી વસ્તુને એમના જૂના વિચરે અને જૂના ચરમાથી જોવાની ટેવ પડી ચક્ર હોય છે

૮ શિરિયો રસુમોરિયા વામા તો નાર

દીપે દીપે મરોવર બરાય અને કાકરે કાંકરે પાંચ જંવાય ગૂ પલુ એજ,

૯ રિચિગિ મોનોનો કોડકસોન

બહુ કંજુમને બહુ છોકરા ગૂ દુકાળમાં અધિક મામ.

૧૦ તુસખિતો તો દિરન

ચોર ચોરો દિવસે જ સુએ છે.

૧૧ રૂરિ મો તામા મો મિચાકેઆ દિકાર

દિશ અને જવાકેર સરાણે ચક્રા પછી જ ચક્ર છે

૧૨ એમિ તો રસુ નિ સેન્ડાકુ

સક્ષસ જ્યારે દર હોય ત્યારે તમારા કપડાં ઘોષ નાખો એટલે કે દરજાનાં કામ ઉગત જ કરી નાખો, દીવનાં પડનાં આગસ ચક્રો તો રખડી પડશે
ગૂ 'કયું' ઈ કામ'

૧૩ ચેરિનાજો નિ ટોણ કુતા

ભાંગીને બૂકા યક પડેલી કીટલીને પણ ઉચક હોય છે. એટલે દુનિયામાં કંઈ નકામું નથી. ગૂ, 'સંધર્ષો સાપ પણ કામનો'

૧૪, ૧૬, ૧૭

એનો અર્થ જ પાની વધંજ વધ જાન્યુનાર સિવાય સમજાય તેમ નથી. એટલે અર્થ કાઢી ચક્રામે નથી.

૧૫ ચોસિતો જુધકાર તેન્જેતોલ્લેક

ગ્રીણી વસ્તુ જોવા ગ્રીણી આંખ કરવી જોઈએ. એટલે હિંચાર ભાવ માપવા માટે વિચાળ દષ્ટિ જોઈએ.

ગ. સૌંદર્યો પામવા માટે સૌંદર્ય જનનું ધર

૧૮ સોન ચિને તોકુ તોરે

આજનું નાનું નુકસાન આગલીકાલના મોટા નફા માટે જરૂરે કરો.

૧૯ ત્યસુદિયોતી ઠામા ઓ લુકુ

ઐર ચાંદનીમાયે કીટલી ઐરે છે. ઐટસે ઐરને મન ઐરીતું જ મહત્ત છે. રાત દિવસનું નહિ, તેવી જ રીતે ડાલા માથુસે ગમે તે ડ વાદવિવાદમાં પોતાનું દષ્ટિબિંદુ બૂલવું નહિ.

ગૂ. 'બન્નશીયાની નગર દોર પર'

૨૦ નેકાનિ કોળ્યાન

ખીલાડીની પાસે સોનાની કિંમત કાંઈ નથી અથવા કંજુ પાપે ધન હોય કે પત્થર એ બંને સરખું છે ગૂ. ભેંસ આગળ ભાગવત.

૨૧ નાશનું કાન્નિન સુરંગા કાન્નિન

ગમે તેવા વિરોધી વાતાવરણમાં પણ મગજ ન ગુમાવવો, ઐનું નામ જ સાચી ધીરજ ગૂ. ધીરજ મોટી વાત છે.

૨૨ રાકુતા કુનોતાને કુના રાકુતે તાને

મળ મેળવતી હોય તો તકલીફ પણ ઉઠાવવી પડે.

ગૂ. 'માથુ વાટે તે માલ કાટે'

૨૩ સુરિ ગા દેરેબા રેરિ હિત્તે યામુ

'ધણ' ખરું લોકવાયકા પાછળ અમલ સમૂહ જ હોય છે, કારણ કે બેની વસ્તુ એમને બહુ ગમે છે.

૨૪ સુત્રો કાશ કેતા મારો તો

અસત્યની સમીપમાં જ સત્ય ગ્રજાળી ઉઠે છે

ગૂ. એક સાચ સો જૂકેને હણે

૨૫ ઇમે તો નિયેતા તો ગેઝાન્ગી નેકા

બટાટું કાચું છે કે પાકું એટલું જ જાણવા નથી? સાડી સમજવું ન હોય તે શું ઉઠાવવાના હતા? -ગૂ. હોના આડખનીયે ખગર નથી.

૨૬ નોડો તો તો સુગુરે બા અટસુએસા ઓ વાસુર

મળા નીચે ઉતરું એટલે મરમી બૂલી જવાય છે.

ગૂ. ગરજ સરી એટલે વેદ વેરી

૨૭ ઓતોકોનિ ઓશિએરાદે તે કાચા ઓ વાતાર

પીઠ ઉપર બેસાડેલા બાળકની દોસ્તગીરી જ માતા નહીં બાળંગી શકે છે.

૨૮ કુમાઇ મેનો ગિહુતા ઓ સુર

ખરાબ વરતુ ઉપર કપડું ઢાંધી રાખો.

૨૯ (૧) યામુ મોતો કે નો. જેનિ યુલિનાઈ-

(૨) યાનિ યોનિ તેત્તુપો

(૧) સસ્તું એટલું મોંઘું ગૂ. એજ

(૨) કાળો રૂત્રે બંદુક ફોડો

ગૂ. કરડો નહિ પથ્થુ કુદરડો રાખો.

૩૦ માફેશ તા કાગિ

લગાઈ ધીમે અને મહમ પગત્રે જતાય છે.

૩૧ કે } ૧૪, ૧૬, ૧૭ ની નોંધ પ્રમાણે

૩૨ કુમિત્તા આરિનાયિ કાકુનેચા મેતાનુ
ત્રેમપત્ર લખવો છે પથ્થુ લખતા જ આવાડું નથી

૩૩ ફોવા સાંભાઈ નો કુખિ ખામેશિ

ખાનક જાંઘીની મોટી વેડ છે.

ગૂ. અઝઝમી દિરો સુરાવડે મોથો

૩૪ એના છતામોતો

લગ્ન એ માણમતી સત્તા બહારની વાત છે. પ્રતુ જ નથી છે કે, મોતી કોતી ખરી
નોડ અને તેમ છે

૩૫ ત્યીશુ તુ સુકિના આફેષ્તોયિ

ધણી હમેશાં રાત્રી ટોપી ધરે છે, એટલે કે ધણીને હમેશાં મોટા રૂડું બહુ
જમે છે.

૩૬ સાએન માવાતસને તાખામિ નિશો

ચાલો હવે હહેરથી ત્રણ વખત સીમારેટ કુંદો

૩૮ કિયોનો કુમે એમાકા નો કુમે

સ્વખા તો સહજે સરખા, શું કરેસાકાર્યા કે શું કયોતે. માં

૩૯ યુદાન તૈ તેકી

મેમંગેપ માણસ એ મોટો દુશ્મન છે.

ગૂ. સુરખ મિત્ર દુશ્મનની ગરજ સારે છે

૪૦ મેનો કુમે નો તમિણ

આંખ ઉપર દીવો

(જમે તેવો સરસ લાઇટવાળો દીવો આંખ ઉપર બાંધે તો પથ્થુ શું દામનો,
અજવાળે નોવા મારે આંખ દીવા આડે નોંધ સહવાની નથી)

૪૧ મિહારા દેતા શાપિ

સારી સમજણમાંથી સારું જ પરિણામ આવે.

૪૨ શિશુનુગા લાંબાકે

અત્યંત એ સુખ છે. (માણસની જુદી અને જાનની પાછળ કાંઈક છૂપાયેલું હોયું જોઈએ કે જેથી તેની શાંતિઓમાં માણસ મચ્છો રહે)

આ પછીની છેલ્લી આખી એ લીટીમાં રહેલ મૂળાસરો ઉપરથી ઉતરી આવેલ કહેવતો ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૩૧, ૩૬ નંબરની કહેવતો પ્રમાણે જાપાનની બહુ જ તળપડી ભાંગ ભાંગમાં હોવાથી ગૂંજાતી અર્થ નીકળી શક્યો નથી.

આ તો એ ભાષામાં રહેલ મોટા કહેવત સંપ્રદમાંથી થોડીક વાનગી રહે જ છે. એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે કેટલીક તો ગૂંજાતી કહેવતોને સંભળી મળતી આવે છે. જ્યારે કેટલીક જાપાની પ્રમાણે સ્વમાત્રી વિશિષ્ટતા રૂપ છે.

જેમકે, ૧, ૪, ૧૨, ૨૭, ૩૦, ૩૬, ૪૦, અને ૪૨ એમાં દર્શાવેલ વિચારો ત્યાંની પ્રજાના રીતરિવાજ, માનસ વગેરેનો ખ્યાલ આપે છે. એ આપણા દેશો અનુકૂળ ન જ મળી શકાય.

ત્યાંની મમત્ર કહેવતોનો આ દષ્ટિએ વિચાર કરી, તેની ખાત્ર વિશિષ્ટતાઓનો પરિચય હવે પછી કરશું.

અંતર્યવાહ્યમય

કુલકણી: લેખક પ્રીતમલાલ મજમુદાર, પ્રકાશક મેસર્સ કરસનદાસ નાગજીદાસ એન્ડ સન્સ સુરત; કિંમત ચાર આના; પાના ૩૨.

ગુજરાતીના આયમાદિત્વના રાષ્ટ્રગાનરૂપ આ કા થો ઘણાં હૃદયમગ્ન છે સા। નાના જુલકાઓના કિલકિલાટથી માડીને (કોડીનંદ, આદ્યમામા, વગેરે) ઠેક મોટા ન ગોનોની મંગિતપ્રિયતાને (અભિનાથ, વગેરે) અનુકૂળ કાવ્યો એમાથી મળી શકે એમ એ એટલું જ નહિ પણ મેં જી ઉમરના મનુષ્યોને પણ રિચારમુગ્ધ બનવે એવા કાવ્યો (મને કહાને, મો ને, હુ મુમાફર, વગેરે) એમા મોજુદ છે એ આ નાનકડી કુતરણીની વિશેષતા છે આમકગીને વાર્તાકાવ્યો (ભમરો, વાધડો-એક કૂતરો, અશ્રય, વગેરે) બહુ મજાના બન્યા છે અજબાજા ને વાધડો-એક કૂતરો એ બે કાવ્યો તો ટાંગોરના 'ધિ હિરો' ને રાધે હાજરગતના 'ધિ શુવ' ની મનોહરતાની માદ આપે છે.

પુસ્તિકા ૨ મગરો મોહક છે ભાષા પણ કાવ્યોના ભાવને અનુકૂળ રાખવામાં કવિએ બહુ કાળજી દાખવી છે એમાં અનંદ વાર છે છતાં એક શબ્દ અમને મહુ ખૂ-યો ડે-નર્તાઓ (પાનુ ૭ મુ, ૭૮નો શબ્દ)

હરિલાલ ૨ માંકડ

માનસ વિજ્ઞાનનો દષ્ટિકોણ લેખક ચંદ્રભાઈ કા ભટ્ટ પ્રકાશક 'ચાલો પશ્ચીમે' અયમગાળા એડીસ બ્લેઝ અમદાવાદ કિંમત સવા રા

આજસુધી "માનસ શાસ્ત્ર" ને ગણાવુ તે હવે "માનસ વિજ્ઞાન" બન્યું છે એ વિજ્ઞાનમાં રમ લેતા કરવામાં મદદ રૂપ નીવડે તેવું આ પ્રવેશક-પુસ્તક છે

માનસ-વિજ્ઞાન વિષયે અહીં છેડી રાક્ષા તેમ નથી માત્ર લેખકના જ થોડા દષ્ટિમિદુઓ લખે એ જરૂર પડ્યે તેની ગીઝ કે વિચરણ મંજૂરમાં કરી લાઇયું

'દેવે તેવુ હોઈ' આ વાક્ય આપણે મગજમાં છીએ પણ તેને ધિો આપણે ઉડો વિચાર નથી કરતા અને જો વિચાર કરીએ છીએ તો તે જ્યાં બ્યક્તિને હાની પાડવી હોય ત્યાં માનસિક રોગો નો ઠીક પણ શારીરિક રોગોના પણ આપણે "દેવે તેવુ હોઈ" ના કથનને ઘટાવી શકીએ. દરમ પરિણામની પાછળ અદૃશ્ય કારણો રહેલા હોય છે સાધારણ મેડેરિયા પણ કેવળ દૃશ્યમાન કારણોએ જ નથી હોતો, એની પાછળ પણ બહુ માનસિક કારણો રહ્યા હોય છે

સમાજમાં ચાલતી કહેવાતી ગુંડગીરી, વેરવાદાતિ કે પાપાચણીના મૂળમાં મન કે આ રૂમનની અવસ્થા જ રહેલી છે સમાજ એ અવસ્થાને સમજી શકતો ન હોવાથી બ્યક્તિને અન્યાય કરે છે અને બ્યક્તિ જિવારી તે અવસ્થાની અતિરેકતા તરફ

ધકેકેલાઈ જાય છે. અને આ સમાજ તે કયું ? અને સમાજના ગુણ-વર્ગો (Proper-ties) શું છે ? આપણે સમાજ એટલે સ્વાર્થ લે. લુપ્તોએ બીજાવેલી જાગ: મુડીદારો અને ધર્મદોંગી-મદાસંતોની આલખાઈ.

માનસ-વિદ્યાનું આટલું જ નથી કહેવું. લેખક તો એમ કહે છે કે માનસ વિદ્યાનું અને આધ્યાત્મિકતાના પ્રદેશ જુદા છે. પણ મને તો એમ લાગે છે કે આધ્યાત્મિકતા શોધવા નીકળનારને તો આમાંથી પણ ઉચ્ચ અ.ધ્યાત્મિકતાનું દર્શન મળશે. અને એ દર્શન વધુ સાચું હશે.

આપણે આપણી બધી વૃત્તિઓથી ગભરાઈ જઈએ છીએ. પણ તો માનસ વિદ્યાની રીતે એ વૃત્તિઓને ઉઠેલી લેતાં શીખી જઈએ તો આપણી એ વૃત્તિઓને આપણે જુદી દિશા આપી શકીએ અથવા તેને અદ્વનિકર બનાવી શકીએ.

પ્રસ્તાવનામાં જો. દરજાકે ત્રિવેદીને કેટલીક જાગતાં લેખક અને લેખા ત્રિો આપણને કહી છે: લેખકે આપેલાં દષ્ટાંતો જુદકે જુદાં રાહિત : ૫ તો શીખાડે નહીં પણ જાગતો જલદી સમજાય જાય. દુનસારત્તન એકો એક 'પાળાનું' ધણીદાર થઈ ગયેલું છે. આમ થતું આટલાવા પુસ્તક પુસ્તક તરીકે ત્રેમાં આનાં પાંડાં લેખકે ફરી નોંધ લેવું જોઈતું હતું. સામ.સિક રાખ્દો એક સાથે ન હોવાએક હોવાથી મદનીકે વખત વાચનમાં ગમ્મત ઉભી થાય છે. ત્રોણીની જુએ એકી છે પણ . ખરી. શે. કંઈક . આરજશી છે, હતાં વાચન અરસિક નથી થતું.

અજાત, બેઝાત આ ત્રિવેદને આપણી ભાષામાં આવનાર જ છે પરંતુ જરા વધુ શ્રમ અને કાળજી લેવાની જરૂરી છે. આ નવવચ્ચો કાઠ પણ માણસ અજાત ન હોવો જોઈએ. એવી ઇચ્છા રહેતો રહે એ માટે આપણે આ પુસ્તકની એસાઓને ભક્ષામણ કરી શકીએ.

શિવન નારી : ત્રે: અંધરચવાહ કા. ભઃ : પ્રકાશક 'આત્રો પત્રીજે' મંથમાર્ગા : દિ. દત્ર આના.

"આત્રો પત્રીજે" મંથમાર્ગા વિચારક જુવાનો માટે છે એમ એમના સંચાલકો તરફથી જણાવવામાં આવે છે. એનાં પહેલાં એ પ્રકરણોથી આ વસ્તુ આખીન પણ થાય છે અને વધારામાં એવું પણ જણાય છે કે એ વિનવર્મસિના વચ્ચેની અધીન વિવાર્ધોએની મેટિના જુવાનો (કે કુમારો ?) માટે હોય. આખી પુસ્તક એમને કેવું લાગે છે એ પ્રથમ જોવું જોઈએ. એવા તથા જુવાનોના પત્રોની ટુંકી નોંધ લઈ છું.

(૧) "શિવન નારી" આપણને તો ભાઈ મરુ. લખવાની રીત કદી સરસ છે ! વાંચનાં વાંચતાં મોડું મદક મરક થાય છે. મને તે. એવું સર્ષ મરુ કે હું એવી મોઢ માતાને જેટ કાં ન જનમ્બો !"

(૨) “રશમ નારી” શુ મએમાય આ પુસ્તકમા વર્ણવી તેરી હરો? થોડી અતિશયે કિત (જાપાવાળાએ કરે છે તેરી) પણ હાની જોઇએ પણ ના, ન તે રિપે થોડી અતિશયે કિત કરી પડે તેનામા જરૂર કાઢક હાણુ તો જોઇએ જ લાગે તો અવી સહેલી અને જતા એરી જો. ચાવનારી કે કે ન પૂછો વાત.”

(૩) ‘તમે તો જાણે છો કે હું ઘણે ચીકણે છું પુરાકતું વસ્તુ કેવું છે તે જોના પડેના હું તો જાણું ચૂડું કરે નોધ નેના જોડો મને સમર નડોતો જતા આદતું’ તો છે (જ) ‘મીડીવીય સુર રસમ છે’ એમ કહેવાય? સારી કુશળ, સુર કુશળ હજી ચાને પણ સુર કુશળ ચનાચાય? (ઘ) શેરોરડોયાનું કામ ‘જવામદારવાણુ’ એમ જાણુ છે. ‘જવામદારવાણુ’ નહિ પણ ‘જવામદારીવાણુ’ જોઇએ, ખરે કે નહિ? શરમાલના પ્રકરણોનો શરૂઆતમા કાઢક ને કાઢક મુનિકા રચી જોઇએ તે માટે ‘રમી ભાઈના કામા કાન’ જેવું કશું છે કે ના પ્રકરણો મરાળ છે મને તો કેન્દા પ્રકરણોને જ લેખનશૈલી ઇન્કલાબોર લાભી રસિય નારીનો ઇતિહાસ રોમાયક રીતે રજૂ કર્યા છે પુસ્તક લખવાનો લેખકનો હવું મદદ થાય તવો છે.”

આ મીકાએની નોધ લખને સના માનુ છું

ચા

જગતના સિતારા શ્રે કુનાલાલ મ પંચ પ્રકાશક શ્રી પાટલ વિદ્યાર્થી મકળ પાટલ પાના ૧૨+૧૧૨ નિ આઈ આના.

સાહિત્યકાર, વૈજ્ઞાનિક, રાજકારી, તત્ત્વજ્ઞ અને ધર્મોદાગ્ધ, અને મમાજ સુધારક એમ બધે ૩૦ (૧૭ વિદેશના અને ૧૩ દિલ્લા) મહાપુરોના મહેષ ચરિત્રા અહીં આપવામા આ ગા છે આજના વિદ્યાર્થીઓ મટે આવા ચરિત્રોની જોડી જરૂર છે તેવ્લી અન્યની નથી આ ચરિત્રોની એક ખૂબી એ છે કે એ સંક્ષિપ્ત હોવા છતાં જાણવા જેવું બધું એની અંર આવી જાય છે અદમ્ય હજુ એ પ્રાથમિક લખાણો જેવા લગે છે છતાં નેખકનો હેરી ઉપર હાથ મેરી મરો છે અખ્યામ રખતા એ માર્ગ ગદ્ય લેખક બનશે આ પુસ્તક અમે દરેક વિદ્યાર્થીને વાચી જવાની બલામથ કરીએ છીએ

ગારમાના ગીતો એ અને પ્ર અમર ન વીમાચાગા રતી મા હાથ મદિર સુરત કિ ૦ ૧-૦

અદાર પાનાની આ પુસ્તકમા હોકરીઓના રવિચાર, મોગકત વગેરે તહેવારો પ્રમુખે મનાતા ગીતો આપવામા આવ્યા છે આ ગીતો સમજાય અત્યાર મુખી દેશ્ય રજા છે અને આમ સંમદિત કરવાથી નજી પામતા જતા કન્યાઓના ગીતો સચવાઈ રહેશે

સૂઝી વચ્ચે રોપારી : લે. પ્ર. રમણલાલ સોની, મોઝસા, ૫૪૮ ૬૬ કાચું પૂકું. કિંમત ૦-૪-૦.

હરિજન પ્રવૃત્તિ વ્યાપક બન્યા છતાં એક ભાગ-હરિજનોનો-એમ માને છે કે હિંદુ ધર્મમાંથી નીકળી અન્ય ધર્મમાં જવાથી, તેમને ખૂબ કુખ અને મગવડ મળી જશે પરંતુ એમ માનનાર વર્ગ ભૂલી જાય છે કે હવે નીચતા ભેદ તો દરેક જાતમાં છે. એના ઉદાહરણ રૂપ પ્રસ્તુતઃ વાર્તા ગણાવી શકાય. રમણિધાસ નામે એક ધોળીપુત્ર કનકતા જાણના જાય છે. ત્યાં તેને પોતે અજ્ઞત દોવાના કારણેને લીધે અપમાન મળે છે. તેથી અકળામતે ખ્રિસ્તી ધર્મ અંગીકાર કરવાનો નિચાર કરે છે, અને એને અંગે અભ્યાસ તથા અવલોકન માટે કેટકે જાય છે. ત્યાં ખ્રિસ્તી ધર્મી એંગેલો ઈડીયન અને યુરોપીયન વચ્ચે પ્રવર્તતી હિંસનીયની ભેદનીતિ જુએ છે. તે ધર્મીઓની પામરતાથી ત્રાસી જઈ, ખ્રિસ્તી બનવાનું માંડી વાળે છે. અને પોતાના નાના ગામમાં આદ્યો જાય છે. આંગેલરે પંથોએ માટે આ વાર્તા સીઝલ રૂપ છે. વાર્તાની લખાવટ સાદી અને સરસ છે.

વનવૃક્ષો : લે. ગિજુભાઈ પ્ર. શ્રી. હરિજનમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર ભાવનગર. પાના ૧૦૩ કિ પાંચ આના.

આશ્રમવૃક્ષોમાં આપણે આપણી આશ્રપાસના વૃક્ષોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ પુસ્તકથી આપણે ગામનું પાથર વઢાવી જન્મક તરફ પ્રયાણ કરીએ છીએ. વનસ્પતિશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ તો આપણે ત્યાં એક હાથના અંગે ગણી શકાય તેમ છે. એનાં કારણો અનેક હશે. છતાં આપણને આપણે ત્યાં ઉમતાં ઝોડાનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ નથી હોતું. આ પુસ્તક એવાં ઝોડાનું પ્રાથમિક જ્ઞાન આપવામાં ખૂબજ ઉપયોગી થઈ પડશે. બાળકોને રમ પડે એથી રીતે વાર્તાની શૈલીએ માહીની અપાઈ છે. એટલે બાળકો તેમજ મોટાંઓને પણ એનાં વાંચનથી જ્ઞાન મળશે અને રસ પડશે. દરેક યુવરાની વાંચનારે આવાં પુસ્તક પોતાની લાપચેરીમાં વસાવવા જોઈએ.

શાક્યચિત્રો : લે. કમળાબેન પ્ર ઉપર પ્રમાણે.

સ્વ. કમળાબેન હરિજનમૂર્તિ બાલમંદિરમાં અજ્ઞાપક હતા; તે દરમિયાન એમણે બાળકો માટે ખૂબ જ લખ્યું છે આ શાક્યચિત્રો એ લખાણમાંથી ચૂંટીને બહાર પાડ્યાં છે. એની અંદર એમના પરિચયમાં આવેલ કેટલીક ડેરીયાઓ તેમજ અન્ય ઉમરે પહેલેણીઓના રેખાચિત્રો છે. તે સિવાય વર્ષ, બપોર, ટુક, વખત વગેરે ઉપર લખાએલા વર્ણનો છે. બાળકો હાંસથી વાંચે એટલા એ સાદા અને સરસ છે. અજ્ઞાત કોઈ જગ્યાએ સમગ્રદેર જેવું જણાય છે જેમકે ૩૮ પાના ઉપર દિગોષ ને ગોકળગાય એક. ગોકળગાય એ કાળું, મોટું, અને જડ જ ધીમે ધીમે ચાલનાર છવડું છે. જ્યારે આ માત્ર છવડું તદ્દન જુદું જ છે. અમે એને ભગવાનની ગાય કહેતાં.

હુંદાં અને પતંગિયા : લે. હેમુભાઈ પ્ર. ઉપર પ્રમાણે

સહેડી છત્રની ઘરેડમાં પડેલાં બાળકોને કાચ જુદાં અને પતંગિયાઓનો બાદ

‘હા હા હા’ એક સામઠું મૌના મોઢામાથી અટહાસ્ય વેરાઇ પડ્યું અને સૌએ વધુ જોરથી નાચવા માંડ્યું.

મને થયું કે આમ મિત્રજન સુમાનવો નહિ પરવડે એટલે મેં જરા નમ્રતાથી કહ્યું

‘ઓ ઉદયશંકરના અનુગામીઓ આપ મો આપનું દૃઢ બંધ કરો એવી આપને પ્રાર્થના છે’

‘ત્યારે એમ જરા માણુમાઈ જાગી રીને ત્રાન કરને લના!’ મો એક મામળા બોલી ઉઠ્યા અને ગિયર બન્યા

‘કરો આપ કેણુ છો અને અહીં કેમ પધાર્યું થયું?’

‘અમે ...’ મો એકદમ બોલતા હતા તેને અટકાવીને મેં કહ્યું,

એક પછી એક મહાનુભાવો આપનો પરિચય. એક પછી એક આપે તો હું સાબળી શકું અને ઓગળી પણ શકું’

હાથમાં નીચાનાના થાળ પછી ગાતી ચાલી અને ઘૂંટા કરી અપ્પમ જેડી કોઈ અગના મામળા બની તેણે જગતી નક કહ્યું

ચડતા લુવાળ સમી માર આ ચલિકા
હુયા હુયામાં પ્રગટાવે રસ માલિકા
અતરનાં આજના સુદીનના ઉમંગમાં

એકી સાથે સૌએ ઉઠાડી લીધું

ઉત્સવના સાજ અંગે ધાર્યાં દીવાવલીના

‘ગૂજરાતની-બૃહદ્ ગૂજરાતની આમજનતાને વાચનનો રસ લગાડનાર હું ‘બેઘડી મોજ’ છું વિવિધતા એ મારું ખાસ અંગ છે. સાક્ષરોને આકર્ષવા માટે હું ૬૨ અઠવાડીએ સાહિત્યના સર પુસ્તકો અને, મારી ખરી વિશિષ્ટતા તો દીપોત્સવી અને જૂઓ, આ વખતે તો મેં કેવા કેવા લેખકોને મારે અંગળે મોતર્પણ છે શ્રી ખમરદાર, મેનાબૂડી, સુદન્ધ, મરતંદકોર, ધુમકેતુ, લલિતજી, જોડી વગેરે વગેરે ૭૫ પ્રખ્યાત અને ઉગતા લેખકો અને કલાકારો શ્રી જગમેહન મિશ્રી, લાલચંદ, કલાધર, અમૃતનાથ, સુસુકધાલા કેવા ગણાનું આ વખતે તો મેં સાહિત્યની દ્રષ્ટિ જરામત સાચરી છે અને મારો ગેટ-એપ જરા જુઓ તો ખરા સવા ખસો પાનાનો આવો દર્શદાર એક પ્રાદેશને મહત્ત મળે આટલું મેં ખીજ અઠવાડિકો આપે તો ખરા! ખજાર પડે ખજાર કેમ શું કહો છો?’

‘ખાખર, જાણર’ એણે ક વેલ ઓળખાણના પ્રાદશા બેચાન હું બોલી ઉઠ્યો

થએલ છું. જાણીતા લેખકોએ રાખેના મુજબ સદકાર આપી મારી ઉપયોગીતામાં વધારો કર્યો છે. ખીન્ન અંગેની દરોહમાં કદાચ તમે મને ન મુકો તો પણ મારું સ્થાન મારી રીતે મેં પ્રાપ્ત કરી લીધું છે.’

‘અને એ સ્થાન જરૂરથી ખોટું નથી.’

‘અને તમે—?’

‘ચિત્રપા. સિનેમા અને રંગમંચના ગણાતી સમય તેરા અકાદમિકમાં મારું સ્થાન મહત્વનું છે. દુનિયા જેને શિક્ષકાર છે તે વર્ણવના જગતને એના માયા રસને એજ દુનિયા પાસે રજુ કરવાનો મારો આ નમ્ર પ્રયામ છે. એમાં આપોયે વંદુ સારા લેખો મારે અવકાશ છે પણ એ જગતના સંપર્કમાં રહેવાનો લેખક વગર પોતાની કલમ ચલાવે ત્યારે એ બની શકે. બાકી ત્યાં સુધી ‘જાતે છે છતાં દસે છે’ એવું દર્શનન જીવન જીવી વારંબના મારે તમારા કાળજીના એક ખુલાસામાં સહનુભૂતિ કેળવજો. એટલી વિનંતી સ્વીકારશો ?

‘સહનુભૂતિ? એટલુંજ નહિ, એથીયે વધુ. આ જગતનો પિછાણ વધુ ને વધુ કરાવતા રહો બાપ !

‘અને તમે—?’

‘મિજામજાહ. સિનેમા જગતમાં મારું જ્ઞાન બધું સ્થાન સો કાછને ત્રિફિન છે અમારે તો વરસ દરમિયાન કેટલાયે ખાસ અંક કાઢવાના. એટલે બારી પાછળ વધુ જ્ઞાન ન આપી શકીયે તો ક્ષમ્ય ગણાય. છતાં યે રીક મનનીય કૃતિઓ આ અંકના પાના ઉપર પચસેથી તમે વાંચશો તો અમારા ગમ્મ પ્રમાણે રીક એમ તો કહેશીજ.’

‘કેમ નહિ, તમારી રીતે તમે સિનેમા જગતની સેવા કરો છો અને તેજ એવું પ્રયત્નસનીય નથી.’

‘અને તમે—?’

‘જુહૈ મૂજરાતમાં જહાર પડતા અઠરાડીસ, ખાસ અંગે દારા કેવી જાનની સાહિત્ય સેવા કરે છે, એનો આ અંક પૂરાવો છે. મને ન એાગખ્યો ? મારું નામ મહા-ગુજરાત, પ્રગતિશીલ સાહિત્યનો આ અંક જમતમાં આવી રહેલ પ્રગતિવાદી ચહેતો ખ્યાલ તમને જરૂર આપશે. મારી રીતે તંત્રીઓ પણ ચેતાનો ફોટો પહેલેજ પાને જપાવના થઈ જાય એટલો પ્રગતિવાદી ચીસો મેં પાડ્યો છે, અને સો તંત્રીઓ એ ચીસે આત્મા આવે એમ હું કસવું છું સમજ્યા ?’

‘હા. બાપ હા. સમજણ નહોતી પડતી તેની તમે સમજણ પાડી. તંત્રી ચલાવું સફલાગ્ય અઝાજીએ જીંદીને દિવસે આપ્યું હશે તો જરૂર તમારે પમંસે ચાલવાનોજ’ મેં એમની સલાહ મસ્તકે ચડાવતાં કહ્યું.

હેલ્સે એક જ વ્યક્તિ રહી હતી તેની સામે મેં નજર કરી અને અંદર પૂર્વક પૂછ્યું

‘અને મહાનુભાવ આપ—?’

“નામનાજ નાણું છે” એ હિંદિત બીજાને મારે લાગે સાચી હોય પણ મેં તો એને ખોટી પાડી છે. તંત્ર બદલનાં સૌ કહેતા કે હવે શું થશે. પણ હું દિવસે દિવસે વધુને વધુ તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરું છું. મને લાગે તમે સર્વ શ્રેષ્ઠ માસિક ન કહો, પણ બીજાને સર્વ શ્રેષ્ઠનું પદ લેવા દઉં તો તો યશ રહ્યું છે ને? એટલી જામતિ જો ન સેવું તો મારું નામ ‘કૌમુદી’ રોતું. અને આમ જાહેર રાને, ખીન સતી પુરસ્કાર પદવિ આણું કરવાનું માન અપારે તો હું ખાટી જઈ છું. એના કાલ સમો આ અંક જરા જોષ તો જાય. કાવ્યો, નાટિકાઓ, વાર્તાઓ, વિવેચનો કટાક્ષ, જીવન, ઇતિહાસ, માનસશાસ્ત્ર વિજ્ઞાન, સાહિત્યનું એક પણ અંક બાકી નથી રહેવા દીધું. સવા જમો પાનાના આ અંકમાં વેરાયેલી સામગ્રી તમને ગ્રંથીન વાચન આપવાની, અસંખ્ય બાબતોગ વગેરે અગાઉ જાહેર કર્યું હતું તેવું આપી નથી શકાયું. પણ એ તો શું યાવ, વખતસર ન પહોંચીએ તો વળી તમે જ કહો કે દિવાળી અંકે તો ‘રેગુલારીટી’ સાચવે. અસંખ્ય એમાં ફાટાઓ રહી....”

‘અરે સાંકળો હો? હું અણકાટના દર્શને જાઉં છું’ એમ કહેતા મારા મુદ-લકમીએ મને જગાડયો.

‘હેંક તારું લણું યાચી મારો ખેલ જગાડી મુકયો.’ મેં જરા તપીને કહ્યું.

‘હવે રાખો રાખો, તમને તો ઉઘમા યે ખેલ સુતે છે. હું જાઉં છું. જો જો આ ધર હવાહુ છે.’ એમ કહી એ તો રવાના થયા અને હું આ બધું શું બની ગયું તે વિચારવા મંડયો. મને યશ આલો આ પણ સીક થયું. આ જાણ દીપોત્સવી અંકમાં બંધાયેલા એ હજાર પાના વાચતા ખાત્રા છ મહિના લાગત અને તેનું અપલોકન લખાઈને છપાત ત્યારે તો જીવનકાળની વસ્તુ બની જત, એટલે એ અંકએ પોતેજ કરાવેલ ગુણ દર્શનને મેં ફરવથી અરક પૂ. અને બગેબર તો અજના. જિંદગી જોત રજમાનામાં એજ વધુ જરૂરનું છે. કવિઓ એ પાણી ક્યાં નથી કમું,

‘અને એથીમે છે એ અધરા

પાતાના સાચા સદગુણો બાળવા’

ધીંબોમ્બે સ્યુર્યુઅલ

લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી, લીં

છેલ્લું આંકણી પરિણામ
આગળના રેકર્ડ જોનક્ષને
પકડી રખાયું છે.

તા. ૧લી જુલાઈ
૧૯૩૪ થી
વાર્ષિક પ્રીમીયમ પર
૨૧૧ ટકાનું વળતર

જો ન સ
૨૧. ૨૬ જાંઘીની
ચેલીસીઆ પર ૩. ૨૧
જીવતાં મેળવવાની પો-
લીસીઆ પર એક હજારના
પીમા પર એક વરસ માટે

આજેના આ દિવસે
સ્તાનમાંની જીનામાં
જીની જાંઘીના
વીમાની કુલ ના

● પ્રાર્થિકરસ અને એજન્સીની શરતો માટે લખો ●

ગો વીંદરામ એન્ડ કું

બંદર રોડ,--ક રા ચી.

શ્રીધર રોડ,--સ ક ર.

સિંધતું જાણીતું ગુજરાતીઆતું માનીતું

“ખોરશેદ પ્રકાશ”

એપ્રિલ માસથી મહિનામાં ત્રણવાર બહાર પડે છે.

દર મહિનાની ૧ લીએ ૧૧ મીએ ૨૧ મીએ

દર અંક ચાલુ વાર્તા, એ દુઝી વાર્તાઓ, (દીકરિવ કે સંસારી) ઉચા કાવ્યો,
દેસ પરદેશને લગતા જાણવા જેવા લેખો, દુનિયાઈ રગદંભ, અકેવાડિક કાવ્યો અને
માર પાના અંગ્રેજી મળી બરપૂર બહાર પડશે.

છુટક નકલ એ આના

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. સાડાચાર (વી. પી. યી રૂ. પાંચ)

આખા વર્ષનું લવાજમ (માર્ચ ૧૯૩૭ સુધીનું) બરી દેનારને

“જમશેદ મહેતા સુવર્ણ મહોત્સવ અંથ”

બેટ આપવામાં આવશે

એ ઉપરાંત દર અંકના કુપનો તે ચિત્રો એકઠા કરનારને વધુ મેગે મળશે

તંત્રી : હસ્તમ એન. આર. મહેતા,

“ખોરશેદ પ્રકાશ” કાર્યાલય

બંદર રોડ, કરાચી.

કલાદર્શન

ગુજરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ

રવિશંકર રાવળ, રવિશંકર પંડિત, કનુ દેસાઈ, રસિકલાલ પરીખ,
સોમાલાલ શાહ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, ચન્દ્રવદન ભટ્ટ, એ ગ્રાંટે ગુજરાતી
કલાકારોનાં, ૧૦"×૧૧"ના માપના વિવિધરંગી માઉન્ટ ઉપર ચોડેલાં
દસ ચુનંદાં, પૃષ્ઠરંગી ચિત્રોનો અભિનવ મંગ્રહ.કાર્ય ૧-૪-૦;
પાકું ૧-૮-૦ રજિ.-પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

ચિત્રશતક

સવા રૂપિયામાં સો ચિત્રોનો સંગ્રહ

કોણે કણું કે કલાનો ઉપભોગ શ્રીમંતો જ કરી શકે? શુદ્ધ
ભિન્ની પસંદગીની, વિવિધતાવાળી અને સંસ્કારી કલાનો
સુસમૃદ્ધમંગ્રહ, મધ્યમ સ્થિતિનો ગમે તે ગૃહસ્થ કે કરકમર-
વાળો કોઈ પણ વિદ્યાર્થી ખરીદી શકે એટલી કિંમતે મળે છે.
શુદ્ધ ઉદાત્ત • મજાખૂત બાંધણી • કિં. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

જેને વિષે હવે વિશેષ જાહેરખબર કરવાપાત્રું રહ્યું નથી એવું
ઘરઘરનું જાણીતું અને જનજનનું માનીતું આવૃત્તી પ્રગટનું માસિક
એની વિશુદ્ધ ગૌરવાન્વિત કલા, એના સંસ્કાર મંપલ જ્ઞાનપ્રચૂર
લેખો, એની એકધારી ભિન્ની કાવ્યગામત્રી, એની મનોહારી
વિવિધતાભરી માસેમાસની નવીનતા, બધું 'અનોખું' છે-અનેક છે
વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૬-૦-૦ :: :: :: પરદેશ ૧૨ શિ

નમુનાના અંકના જેસા પડતા નથી.

એનો કોઈ પણ અંક બુકો અને તમે આકેક યવા લેલવ્યાશો.